

મુખર્ષ ઇલાકના સરકારી કેળવણી ખાતાએ સ્કૂલોમાં
ધનામ તથા લાઈબ્રેરી માટે મંજૂર કર્યું છે.

શુદ્ધ-સંસારતું રત્ન-મનની દવાને-આત્માની પુણી.

સતીમંડલ

અને

સ્ત્રીપુરુષનાધર્મ.

ભાગ. ૨ જો.

(સુધારા વધારાસાથે)

આવૃત્તિ—ત્રીજી.

૩૧-૮
૧૯૭૧

55076

લેખક અને પ્રકાશક.

કેશવલાલ વિશ્વનાથ ત્રિવેદી.

સતીમંડળ ભાગ. ૧-૨, ચરિત્રચંદ્રિકા, સ્ત્રીઓનું કર્તવ્ય,

કન્યાવિકૃત નિષેધ દર્શક, વગેરેના કર્તા

અમદાવાદ -૬. ખાડીયા-લાખીવાની પોળ

સતીમંડળ ભૂમડળે, પ્રકાશિ આરે પાસ;

સુબોધ આપ્યો કુબોધને, ક્ષણમાં ફરશે નાશ.

સંવત. ૧૯૭૦

પ્રત ૧૦૦૦.

ઈ સ. ૧૯૧૪

કીમત. રૂ. ૨-૬-૦.

પ્રકાશક.

કેશવલાલ વિશ્વનાથ ત્રિવેદી.—ધોલવાસી.
ડે. ખાડીયા-ગ્રામીયાની પોળ—અમદાવાદ.

સર્વ હલ કર્તાએ સ્વાધિન
રાખ્યા છે.

શ્રી 'સત્યવિજય' પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં
શાં. સાર્વજનિક દરિવાલે છાપ્યું—નવા દરવાજા
અમદાવાદ.

સ્ત્રી-ધર્મનીતિ.

૧- પતિર્હિ દેવો નારીणां पतिर्वन्धुः पतिर्गतिः ।
पत्सुर्गति समा नास्ति दैवतं वा यया पतिः ॥

“પતિજ્ઞ સ્ત્રીઓના દેવ, સખા અને ઉત્તમ ગતિ ગણાય છે.
સ્ત્રીઓને પતિના જેવો આશ્રય અથવા દૈવત (ખીન્તું) નથી.”

૨- “સ્ત્રીનું સર્વ સામાન્ય અને પરમતત્વ પતિમાં છે.”

૩- न सा स्त्रीत्वभिर्भूतव्या यस्या भर्ता न तुप्यति ॥
तुष्टे भर्तारि नारीणां तुष्टः स्यात्परमेश्वरः ॥

“જે સ્ત્રીવડે પતિ સંતોષ પામતો નથી, તેને સ્ત્રી માનવી નહિ,
સ્ત્રીઓને પતિ પ્રસન્ન થયે પરમેશ્વર પ્રસન્ન થાય છે.”

(શાંતિપર્વ)

૪- “તન मन वचने क्रमे, वहेतुं ध्देनि नित्य भदी नीति,
प्रतिव्रत प्रेमे पाणी, पतिव्रत ननु आ भवने शुनी.
प्रमाद सत्वर टाणी, ખાડી મનનો વિષય પ્રતિનો પ્રેમ;
सरण प्रभुनुं रदातुं, પ્રાણુને પણ ના તજવો એ નેમ.”

કેશવજી વિદ્યનાથ ત્રિવેદી, “સતીમંડળ” વિગેરેના કર્તા.

સુશી—કુટુંબ.

રાજ્યમાં જેમ રાજાને મંત્રી-કાર્ય ચલાવવાને પ્રવિણ અધ્યક્ષ હોય છે-તેમજ અહીં કુટુંબના વડાની મંત્રી જેવી-તે તિમ સુશુદ્ધિશાળી પત્ની-રાણીનેજ આ માન ધટે છે-વડીલ વૃદ્ધ સ્ત્રી-ગૃહરાણી-ગૃહિણી પોતે તે કાર્ય બજાવે છે-ગૃહિણી ધરના સર્વને માટે યોગ્યતાપૂર્વક એક સરખા નિયમો નીચે પ્રમાણે ઘડી કઢાડી તે દ્વારપર જાહેર ચોડે છે;—

નિયમો.

(પવિત્ર—શિસાવચન)

૧ વડીલને માન આપવું.	૮ વૃદ્ધ, મંદા, અને બાળકોને મદદ કરવી.
૨ પ્રભુનું સ્મરણ કરવું.	૯ નિત્ય કર્મ ભૂલવું નહિ.
૩ ગુરની લાકિત કરવી.	૧૦ પાપનો પશ્ચાત્તાપ કરવો.
૪ પરાણનો સત્કાર કરવો.	૧૧ મન, વાણી અને ક્રિયા સ-વંદા પવિત્ર રાખવાં.
૫ ગરીબને દાન દેવું.	૧૨ ઐદિક અને પારલૌકિક સુખ માટે કાળજી રાખવી.
૬ આશ્રિતો તરફ દયા રાખવી	
૭ ફરજ બજાવવામાં ચોક્કસ રહેવું.	

૧૩ અંતઃકરણમાં દુષ્ટ વાસના-
ઓનો પ્રવેશ થયા દેવો નહિ.

૧૪ પોતાના ધર્મની પવિત્રતા હ-
થેમાં ઉન્નવળ રાખવી.

૧૫ નાના મોટા તમામ કૃતોમાં
વિવેકથી વર્તી-પોતાનું મન
નિર્મળ અને પવિત્ર રાખવું.

૧૬ ધરનાં સર્વ કાર્યો ધ્યસ્તરનું
સ્મરણ કરી કરવાં.

૧૭ દ્રવ્યનો દ્વિસાગ રાખવો.

૧૮ બૂઝની નોંધ કરવી.

૧૯ નમ્ર રહેવું.

૨૦ માફ માગવી અને આપવી.

૨૧ અવાગ ન કરવો.

૨૨ તિરસ્કાર ન કરવો.

૨૩ ભક્તું કરવું.

૨૪ ચાટી ન કરવી.

૨૫ આળસુ ન રહેવું.

૨૬ સ્વચ્છતા રાખવી.

આવાં પવિત્ર-શિક્ષા વચન (નિયમો) ધરમાં ચોડવાથી તે દરતાં દરતાં દષ્ટિએ પડે છે અને એ પ્રમાણે વર્તવા લક્ષ્ય બેસે છે. લક્ષ્ય બેસવાતાં-તે પ્રમાણે વર્તવાથી કુટુંબ, સર્વ પ્રકારે સુખી થાય છે અને તે ગૃહિણી એક દેવી તુલ્ય પુણ્ય ગણાય છે.

પવિત્રગૃહ-મંદિર.

અંધર્વે વેદનાં-પવિત્ર વચનો.

(૧)—“એક હૃદયથી અને મનથી હળી મળીને રહેવું. કોઈએ કોઈનો દ્વેષ કરવો નહિ-દમણીજ-જ-મેલું પ્રાણરકું જોઈને જેમ ગાપને આનંદ થાય છે; તે પ્રમાણે તમે એક-ખીન્ન ઉપર પ્રેમ કરો—પુત્રે પિતાની આરા પાળવી—અને માતાની સાથે. એક મનથી વર્તવું—પત્નીએ પતિની સાથે એકપતાથી રહેવું—અને તેની સાથે સર્વકાળ મધુર વાણીથી બોલવું—આમ બહેનો વચ્ચે કોઈપણ પ્રકારનો દ્વેષભાવ હોવો ન જોઈએ. આ પ્રકારે મધુર ભાષણ કરી એક ખીન્નનાં એકપત્નું રક્ષણ કરવું—કલ્યાણ ધન્યજી.”

(૨)—“જે ઘર સ્વચ્છ, નિર્મળ, સુનિયંત્રિત, ધર્મપરાયણ હોય છે, તે સ્થળે સાક્ષાત્ લક્ષ્મીનો વાસો હોય છે—એવા ઘરમાં દરેક પ્રકારની સમૃદ્ધિ, આનંદ, શાંતિ અને પરમાત્માની કૃપા દર્શનાં પ્રાપ્ત રહે છે—ત્યાં વસનારા પુરુષો, સ્ત્રીઓ, છોકરાં, નોકર ચાકર, દોરદોષર, વગેરે સર્વદા સુખી હોય છે—આવા મંગળમય પવિત્ર ગૃહ-મંદિરમાં રહેનારાં સ્ત્રી પુરુષોને ધન્ય છે.”

શ્રીનો-દૈવીપ્રભાવ.

૧.-“ જ્ઞાન્તરવશાવની શ્રીની સંગતિથી આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે.—તેના પ્રભાવથી આત્માની સુષ્ઠ રહેલી શક્તિઓ જાગી ઉઠે છે—ચિત્ત પુણ્ય વૃત્તિઓથી ભરપૂર થાય છે.—નેની સહાયતાથી સિદ્ધિની આસા પ્રગળ થાય છે—મહા સત્વતા અને અમુલ્ય વીર્યતા હૃદયમાં ભરાય છે.—નેના ન્યાય અને હઠાપણથી માનસિક, વાચિક અને શારીરિક કર્તવ્યની તુલના થાય છે.—પ્યાર અને સ્નેહથી હુરુણે દૂર કરે છે.—તે પોતાના મંત્ર કથનથી હૃદયને જાગૃત કરે છે અને પોતાની સહૃદયતા અને ઉદારતા હૃદયમાં પ્રવિષ્ટ કરી—પ્રત્યેક પુણ્ય કાર્ય માટે તત્પર કરી દે છે. એવા સંપદથી પુણ્ય અને સાધુ શીળતા રૂળે છે, ફૂલે છે—અને પાપની ઇચ્છા જડ મૂળથી કપાઈ જાય છે.—”

૨.-“ મુંદર અને પતિવ્રતા સ્ત્રી ઇશ્વરની સંપ્તિનું આયુતમ ઉદાહરણ અને દેવ-તાઓની શોભા છે. ”

૩.-“ ઇશ્વરે સ્ત્રીની અદર એવા ઉત્તમ ગુણો ભર્યા છે કે જેના જળવડે તુચ્છ મનુષ્ય પણ દેવતાઓની ખરેખરી કરી શકે છે. ”

૪.-“ સ્ત્રી સૌન્દર્યતાથી શોભે છે. અને લજ્જાથી દેવી બને છે. ”

૫.-“ સ્ત્રીના નેત્રમાં ઇશ્વરે દીપક રાખેલ છે. જેના પ્રકાશથી ભૂલ્યા ભટકેલા પુણ્ય સ્વર્ગનો માર્ગ દેખે છે. ”

૬.-“ સ્ત્રી એ લક્ષ્મી છે. તે સદૈવ ખીજનાં સુખનાં સાધનો માટે લાગી રહે છે. સંપ્તિમાં એનું કોઈ સ્થાન નહિ હોય કે જ્યાં તે કરુણા અને પ્રેમ પ્રકાશિત કરતી નહિ હોય. ”

૭.-“ લજ્જા યુક્ત યુવતીથી નિર્ધનમાં નિર્ધન ઘર પણ સ્વર્ગ તુલ્ય બને છે. ”

૮.-“ ભક્તિ અને શુદ્ધાચારથી સ્ત્રીનું જળ ધણું વધે છે તેનું સૌન્દર્ય અને સત્વ-તા એ તેની એક અદ્ભુત શક્તિ છે. ”

૯.-“ જગતમાં સ્ત્રીના ખીજા કોઈ પણ ગુણની નેટલી પ્રગટા થતી નથી તેટલી તેના સતીત્વની થાય છે. ”

૧૦.-“ સ્ત્રીના સૌન્દર્ય અને સતીત્વનો પ્રભાવ એવો છે કે—જેવી રીતે ઉજવળ

પ્રકાશમાં કોઈ ઉત્તમ મૂર્તિ શોભી નીકળે—તેવી રીતે તે શોભિ નીકળે છે.”

૧૧.-“ સ્ત્રી એ સાધારણ વાતોમાં તો તે કેવળ મર્ત્ય લોકની સ્ત્રી છે; પરંતુ જ્યાં-રે જાંદગીમાં મોટાં મોટાં કલિન કાર્યો આવી પડે છે, ત્યારે તેનામાં કોઈ પ્રકારે દૈવી શક્તિ આવી જાય છે.—ધ્યાનિ ગુણ પ્રભાવથી સ્ત્રી ખરેખર સંસારની દેવી છે. ”

પ્રસ્તાવના.

(ત્રીજી-આવૃત્તિની.)

આર્ય સત્તારીઓને સદ્ગુણ સંપાદન કરાવે, અને તેમની ઉત્તરિ ધાય, તેવા સિદ્ધાંતો પૂરનારી પ્રાચીન અર્વાચીન મુદ્દાંત રૂપ સતી સ્ત્રીઓનાં પવિત્ર ચરિત્રો અને ગૃહ-સંસારોપયોગી ઉત્તમ વિષયોવાળાં પુસ્તકો તેમના હાથમાં નિર્ભયપણે મૂકી શકાય, તેવાં હોવાની ઘણી જરૂર છે; પરંતુ હાલ તેવાં પુસ્તકોની ઘણી જ ન્યૂનતા છે. તે ન્યૂનતા કેટલેક અંશે પૂર્ણ કરવાને મારા તરફથી 'સતીમંડળ' અને સ્ત્રીપુરૂષનાધર્મ. ભા. ૧ લો " સાતમી-આવૃત્તિ અને આ પુસ્તકની ત્રીજી-આવૃત્તિ ઘણા મુદ્દારાવધારા સાથે બહાર પાડી છે. આ પુસ્તકો દેશાવંશમાં કર્તા કેટલેક અંશે વિનય નિવડેલ છે; તે આ પરથી સિદ્ધ થશે.

આવાં સ્ત્રીઉપયોગી પુસ્તકો વાંચી તેનું શિક્ષણ લેવા ઉપર પ્રજાનો કેટલો પ્રેમ છે અને તેનો સરકાર કરવામાં તે સદા કેવી તત્પર છે, તે સર્વની ખાતરી થતાં મુંબઈ ઈલાકાના સરકારી કેળવણી ખાતાએ વાંચનમાળાની નવી સીરિઝમાં કેટલીક સતી સ્ત્રીઓનાં ચરિત્રો દાખલ કર્યા છે અને કેટલાક વિષયો કન્યાશાળાઓમાં શીખવવામાં આવે છે; એટલું જ નહિ પરંતુ આ પુસ્તકો દિલ્હી અને દિલ્હીની બહારના દેશોમાં-ગુજરાતી ભાષા જાણનારી પ્રજામાં ફેલાતાં, દિલ્હીની ખીજી ભાષાઓ દિલ્હી, બંગાલી અને મરેઠી વગેરે જાણનારાઓના જાણવામાં આવતાં-તેઓએ પણ આ પુસ્તકોનું અનુકરણ કરેલું જોવામાં આવે છે; કેમકે જે કેટલાંક ચરિત્રોના મૂળ નામની સાથે મારા તરફથી કલ્પિત નામ લખેલાં છે, તે જનાઓનાં ચરિત્રો તેઓએ પણ આ પુસ્તકો ઉપરથી લીધેલાં જણાય છે. તેમજ ગુજરાતી ભાષામાં તેની હરિકાષ્ઠમાં કેટલાંક ચરિત્રો વગેરેનાં પુસ્તકો બહાર પડ્યાં છે; વગેરેથી આ પુસ્તકોની ક્તેહ સાબિત થશે.

આ પુસ્તકની ઉત્તમતા સિદ્ધ થવાથી તે ઘણા કુટુંબોમાં પ્રેમથી વંચાય છે, કેટલેક રચણે કન્યાદાનમાં અને પુત્રીઓને સાસરે વળાવતાં વસ્ત્રાલંકારની સાથે ભેટ તરીકે આપે છે. સિવાય બનિતાવિશ્રામ, આવિકાશાળા, સેનાતનધર્મ નીતિની શાળાઓમાં અને સનાતન ધર્મ નીતિની લેવાતી પરીક્ષામાં દેક્ષણુક તરીકે અભ્યાસમાં આવે છે; મુંબઈ ઈલાકાના સરકારી કેળવણી ખાતાએ ઈનામ તથા લાઘજેરી માટે તા. ૬-૧૨-૧૯૦૯ ના હુ., નં. ૮૩૪૭ થી મંજૂર કરી-તેની ઉત્તમતા અને ઉપયોગીપણાને સ્વિકાર કર્યો છે. આ સર્વ પરથી જણાશે કે પ્રગટ કરના કેટલેક અંશે પ્રજાસેવા બખવવામાં ભાગપક્ષાળી થયો છે.

પ્રાચીનકાળમાં ભારતવર્ષની અંદર જે મહાન પવિત્ર-દેવી સતી સ્ત્રીઓ થઈ ગયેલી છે, તેમના પવિત્ર સદ્ગુણો આ દેશની સ્ત્રીઓ અને પુત્રીઓના કોમળ હૃદયમાં સચોટ જાગે અને પ્રાચીન સુખદાયી સ્થિતિઓગમે, એવી મારી પ્રમુખત્વે પ્રાર્થના છે.

આવજીયુદ્ધ-પૂર્ણિમા.-મં.-૧૯૧૦ }
 ઇ. સ. ૧૯૧૪-અગષ્ટ. }

કર્તા.
 કેશવલાલ વિશ્વનાથ ત્રિવેદી,

અનુક્રમણિકા.

પ્રથમ-દર્શન.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
પ્રથમ-દર્શન.	
દેવીશુણ્નીસતીઓ.	
સતીસુમિત્રા.....	૧
સુનીતિ.....	૪
સત્યવતી.....	૮
સરમા.....	૧૬
સરસ્વતી-ભારતી.....	૧૧
સત્યભામા.....	૧૪
અદિતી.....	૧૬
અંજની.....	૧૭
ઉષા-એષા.....	૨૦
ઉત્તરા.....	૨૩
ચિત્રદેવ્યા.....	૨૫
માયાદેવી.....	૨૭
મનસા.....	૨૯
સતી-શક્તિ.....	૩૧
શ્રદ્ધા.....	૩૧
શ્રુતિ.....	૩૬
મહાશ્વેતા.....	૩૮
ગોપા-યશોધરા.....	૪૧
ઉર્વશી.....	૪૬
ચૂડાલા.....	૫૦
કાદમ્બરી.....	૫૫
તપસ્વિની-સતીઓ.	
કાલિંદી.....	૬૦
ઈન્દ્રાણી-ચુતાવતી.....	૬૧
વેદવતી.....	૬૨
શાંતિકી.....	૬૪

વિષય.	પૃષ્ઠ.
પતિપ્રાણ-સતીઓ.	
હિમવક્રમારી.....	૬૬
સુવ્રતા.....	૬૮
ભાનુમતિ.....	૭૧
બેલુલા.....	૭૩
રાણકદેવી.....	૭૬
પતિમૃત-સતીઓ.	
મેનાવતી.....	૮૯
શશિકળા.....	૯૪
ઋષિદશ.....	૯૭
તિલોત્તમા.....	૯૯
કાન્તિ.....	૧૦૬
ખલા.....	૧૦૯
દેવીકામિની.....	૧૧૪
ચંદ્રપ્રભા.....	૧૧૯
મૃગનયની.....	૧૨૧
ગંગા.....	૧૨૨
મીનળદેવી.....	૧૨૮
કળા.....	૧૩૩
નાગદેવી.....	૧૩૪
રાણુલ-રાગિમતી.....	૧૩૬
યગોદા.....	૧૩૮
રોહિણી.....	૧૪૧
સારિકા.....	૧૪૩
લીલાવતી.....	૧૪૫
કૃષ્ણકુમારી.....	૧૪૬
ભામતી.....	૧૫૦
રૂપસુંદરી.....	૧૫૨
સતીસેન.....	૧૫૪

વિષય.

પૃષ્ઠ.

વિદેશી-સતીઓ.

લેડીહામિલ્ટન.....	૧૫૮
વિટોરિયાક્રોનોના.....	૧૬૦

વીર-સતીઓ.

સુંદરબા.....	૧૬૧
રાજબાબા.....	૧૭૦
હમ્મનકુમારી.....	૧૭૫
ચંદ્રમુખી.....	૧૮૨
વીરમતી.....	૧૮૪
પદ્મણી.....	૧૯૪
ત્રિમુર્તિ.....	૨૦૨
શીવા.....	૨૦૩
મેના.....	૨૦૬
રાજેશ્વરી.....	૨૦૮
લાક્ષ્મી.....	૨૧૪
યમુના.....	૨૧૬
અદલ્લાખાઈ.....	૨૨૮
તારા.....	૨૩૩
ભવાની.....	૨૩૭

દ્વિતીય-દર્શન.

શ્રીપુરુષપત્નિકર્તવ્ય.

શ્રીનીહિતમતા.....	૨૪૩
શ્રીપુરુષના અધિકાર.....	૨૪૬
શ્રીઓની આચારનીતિ.....	૨૫૨
પવિત્ર-ગૃહસંભાર.....	૨૫૪
ખંડું સંસારસુખ શાથી મળે?	૨૫૭
સાચાપતિનાં લક્ષણ.....	૨૫૯
સાચીપત્નીનાં લક્ષણ.....	૨૬૧
સંસારમાં સાચો સ્નેહી કોણ?	૨૬૩
શ્રીની પવિત્રતા.....	૨૬૫
શ્રીપુરુષની અપવિત્રતા.....	૨૬૭
શ્રીની માદેગી વખતે પતિનું કર્તવ્ય.....	૨૭૦
પતિએ કેવું આચરણ રાખવું?	૨૭૨
પતિપત્નિમાં કેવો પ્રેમ જોઈએ?	૨૭૬
પતિપત્નીના શુભોની થતી અસર.....	૨૮૧
મનપતિનાં પત્ની પ્રત્યે વચન.....	૨૮૪
ઉપયોગી નીતિ માળા.....	૨૮૭

વિષય.

પૃષ્ઠ.

શ્રીએ સ્વમાત્ર કેવો રાખવો?	૨૯૧
શ્રીએ રીતભાત કેવી રાખવી?	૨૯૫
શ્રીએ સદવાસ કેવો રાખવો?	૨૯૮
સંસારોપયોગીક્રદાપણ.....	૩૦૧
સાસુ વહુના કષ્ટપાક્યારમટે?	૩૦૩
મા અને છોકરાં.....	૩૦૬
સંતાન સંરક્ષણ.....	૩૦૯
સંતાનરક્ષણ વિશે-ગરબી	૩૧૦
બાળકોને ધર્મનીતિનુદ્ધિક્ષણ.....	૩૧૧
માની શિખામણ.....	૩૧૪
પુત્રીશિક્ષા-ગરબી.....	૩૧૮
માનસ્તોત્ર-ગરબી	૩૨૦
ઉત્તમ વર કન્યા શોધવાનીરીત.....	૩૨૧
૧. વંશ રીક્ષા.....	૩૨૧
૨. માબાપની પરીક્ષા.....	૩૨૨
૩ કન્યાની માની પરીક્ષા.....	૩૨૨
૪. વરના પિતાની પરીક્ષા.....	૩૨૨
૫. વર કન્યાની પરીક્ષા.....	૩૨૨
ગૃહકાર્યવલાવવામાં જોઈતા શુભો.....	૩૨૬
ધરકામની વ્યવસ્થા.....	૩૩૦
કુટુંબવ્યવસ્થા.....	૩૩૩
શ્રી જાતિના સૌંદર્યતાની મહત્તા.....	૩૩૮
સૌંદર્યતા દર્શાવવાની ચાલતી રીત	૩૪૦
ખુશસુરતી જળવવા-વધારવાના-	
ઉપાય.....	૩૪૨
ખુશસુરતીનેહાનીકારકશુભ?	૩૪૫
શ્રીની ખુશસુરતીનો ઉપયોગ.....	૩૪૬
શ્રી ઉપયોગી ચાતુર્યજ્ઞાન.....	૩૪૮
શુદ્ધિ સુધારવા-વધારવાનો ઉપાય.....	૩૫૪
આનંદ મેળવવાનો ઉપાય.....	૩૬૦
આનંદથી થતા લાભ.....	૩૬૩
શ્રીઉપયોગીકળા કૌશલ્યનું જ્ઞાન.....	૩૬૫
ધરઉપયોગીકુદ્ધરકળા.....	૩૬૮
૧. સુગંધી તેજ બનાવવાનીરીત.....	૩૬૯
૨. લગ્નમાં સાચવવાની રીત.....	૩૭૦
૩. લગ્નમાં ધોવાની રીત.....	૩૭૦
૪. લગ્નપરથીલગ્નકાંડવાની રીત.....	૩૭૧

વિષય. પૃષ્ઠ.

૫. જીવન જાળવવાના ઉપાય. ૩૭૩

ધરતિપયોગીપદાર્થજ્ઞાન ૩૭૬

૧. અનાજના ગુણદોષ..... ૩૭૬

૨. શાકના ગુણદોષ..... ૩૭૭

૩. મસાલાનાપદાર્થોનાગુણદોષ. ૩૭૮

૪. મેવા-ફળવર્ગના ગુણદોષ ૩૮૦

૫. ખાનપાનના બીજા પદાર્થોના-
ગુણદોષ..... ૩૮૧

૬. મુખવાસનાપદાર્થોનાગુણદોષ ... ૩૮૩

૯. પ્રવાહીપદાર્થોના ગુણદોષ..... ૩૮૩

૭. પાણીના ગુણદોષ..... ૩૮૮

૮. વિશેષ હકીકત..... ૩૮૮

ધરતિપયોગીપદાર્થપરીક્ષા ૩૮૫

ધરતિપયોગીરસોષકળા..... ૩૮૮

૧. રસોષતા સાધનોની વ્યવસ્થા. ૩૯૦

૨. રૂચીપ્રમાણોપેરાક્રમકિરકાર..... ૩૯૧

૩. પકવાનોખનાવવાનીરીત..... ૩૯૧

૪. મુરખ્યાખનાવવાનીરીત..... ૩૯૮

૫. મસાલાખનાવવાની રીત..... ૩૯૮

શારીરિકસ્વચ્છતા..... ૩૯૯

૧. સ્વચ્છ હવા..... ૪૦૦

૨. હવાને બગાડનારાં કારણો..... ૪૦૧

૩. હવાના કાયદા..... ૪૦૧

૪. ખરાબ હવાથી થતી હાની..... ૪૦૧

૫. અતિ ઠંડી અને અતિ ગરમ-
હવાથી થતી હાની..... ૪૦૧

૬. પાણી..... ૪૦૧

૭. ખેરાક..... ૪૦૩

૮. અજવાળુ..... ૪૦૫

૯. પોશાક..... ૪૦૬

૧૦. નહાવું..... ૪૦૭

૧૧. કસરત..... ૪૦૭

૧૨. ઓઝોએ કેવી માતની કસરત-
કરવી..... ૪૦૭

૧૩. ધર..... ૪૦૮

૧૪. ઊંધ..... ૪૦૮

૧૫. વહેલા ઉઠવું..... ૪૧૦

વિષય. પૃષ્ઠ.

૧૬. વ્યસન..... ૪૧૧

જ્ઞાઓનાખાસ રોગોને-હવા..... ૪૧૧

૧ આત્મન-ઋતુદર્શનસંબંધીરોગો. ૪૧૨

૨ દીરદીરીયા... ૪૧૪

૩ મદર..... ૪૧૫

૪ મુત્ર માર્ગનો વરમ..... ૪૧૬

૫ ગર્ભાશયનો વરમ..... ૪૧૭

૬ કમળનું ક્ષત..... ૪૧૭

૭ ગર્ભાશય બ્રહ્મ..... ૪૧૭

૮ સ્તન-પ્રાનનો સોળો..... ૪૧૭

૯ આવી જવું..... ૪૧૮

ગર્ભવિસ્થાનારોગો..... ૪૧૮

મુવાવડ શી રીતે કરવી ?... ૪૧૪

૧ સ્થાણી-દાયેલુ..... ૪૨૫

૨ પ્રસવ પહેલાં થતાં ચિન્હો..... ૪૨૫

૩ મુવાવડનો ઓરડો ૪૨૫

૪ પ્રસવ વખતે જોઈતાપદાર્થો..... ૪૨૬

૫ મુવાવડીનું બિઝાનું ૪૨૬

૬ દેશી મુવાવડની રીત..... ૪૨૭

૭ પ્રસવ કરનારી સ્ત્રીનીશરીર-
શક્તિ ૪૨૮

૮ આવતી વેલુ-નીણો..... ૪૨૮

૯ પ્રસવ વેદના ૪૨૯

૧૦ પ્રસવ કરવાની રીત..... ૪૩૦

૧૧ પ્રસવ થતી વખતે કટાવાનું-
કારણ ૪૩૧

૧૨ નાગ અને ઓર વગેરેની
વ્યવસ્થા ૪૩૧

૧૩ પાટો બાંધવાનો હેતુ..... ૪૩૨

૧૪ પાટો બાંધવાની રીત..... ૪૩૨

૧૫ પાટો બાંધ્યાપછીનીવ્યવસ્થા.. ૪૩૨

૧૬ મુવાવડીને આરામ..... ૪૩૩

૧૭ ઝડા પેશાબની સંભાગ..... ૪૩૩

૧૮ ગર્ભસ્થાનમાંથી વહેતો આ-
ભાગ..... ૪૩૩

૧૯ સ્વચ્છ તાજી હવા..... ૪૩૪

૨૦ કાયાની સ્વચ્છતા..... ૪૩૪

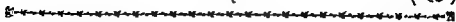
વિષય.

૨૧ સુવાવડીનો ખોરાક	૪૩૪
૨૨ સુવાવડીને નવરાવતી વેળા- રાખવાની સંભાળ.....	૪૩૫
૨૩ ઉઠવા બેસવાથી રાખવાની- સંભાળ.....	૪૩૫
૩૩ શરદીને હંડીથી રાખવાની- સંભાળ.....	૪૩૬
૨૪ સુવાવડીનેઆપવાનાંબેપણો.....	૪૩૬
પરમાત્માને પામવા શું કરવું ?	૪૩૮
ઉપાસના.....	૪૪૧
ધર્મ કેને કહીએ ?.....	૪૪૨
પવિત્રબોધ	૪૪૩
સતીગીતા-(આબોધ જુદાજુદા રાગમાગાવાનીગરબીઓ).....	૪૪૬
૧ પાત્રપત્રે સીતાજીનાં વચન.....	૪૪૬
૨ ઓઓનું નાત્યકર્મ.....	૪૪૭

વિષય.

૩ વરવશકારકદ્વાદશ મહામંત્ર....	૪૪૯
૪ સદ્ગુણી સ્ત્રી વિશે.....	૪૫૦
૫ સખીને આમંત્રણ.....	૪૫૧
૬ સખી જગતમાં જન્મીને શું રળયાં ?.....	૪૫૨
૭ ગાઓ પ્રભુના મહિમાને.....	૪૫૨
૮ તારો દાસ દિશે ગાવાન.....	૪૫૩
૯ સખીઓ નિજ નિજ નીતિ- ધર્મ સદા સંભાળીએ.....	૪૫૩
૧૦ પુનમચાંદની ખીલીપુરીઅહીં.....	૪૫૪
૧૧ વટ સાવીત્રિવત આજ, પુરણ કરીએ.....	૪૫૫
૧૨ શું નટવર વસંત થેઈ થેઈ- નાચીરહો.....	૪૫૫
૧૩ ધર્મરસુતિ.....	૪૫૬
૧૪ જાહેરખબર.....	૪૫૬ થી ૪૬૪

સતીમંડળ અને સ્ત્રી પુરુષના ધર્મ.

ભાગ. ૧-૨.

આ પુસ્તકો મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણી ખાતાએ અને ગાયકુવાડ સરકારના કેળવણીખાતાએ ઇનામ તથા લાયકેરી માટે મંજુર કર્યા છે. શુ. વ. સોસાઇટીએ, અને ગુજરાતના સાક્ષરમંડળે ઉત્તમ સો પુસ્તકોમાં ગણના કરી છે. વગેરેથી તેમજ નીચેના સર્વિશીકેટો વાંચનાથી આ મંથાની ઉત્તમતા વિશેની ખાત્રી થશે.

સાદિકીકેટ.

રાવસાહેબ : ગણપતરામઅનુપરામ કાઠિયાવાડરૂનિ'કાલેજના મા. ઇમ્પ્રિન્સપાલ સાહેબ અને “ જાતમહેન ” વિગેરે પ્રથાના કર્તા— “તમારૂં પુસ્તક આપ્યું તે વાંચ્યું, શ્રીઓને ધણું ઉપયોગી છે, તેથી મેં મારી શ્રીને આપ્યું. તેણે વાંચી એ વિષે મને ધણું સંતોષ બતાવ્યો. તમારા પુસ્તકને ઉદ્દેશ ધણું ઉચ્ચ છે. દેશભિમાન અને પરમાર્થ શુદ્ધિવુક્ત છે. તમે આર્ય ગૃહ-સંસારને પવિત્ર અને પ્રેમી કરવાનો વિગમ હાથમાં લીધો છે અને તેથી આર્ય જનમંડલ ઉપર તે ખરેખરો ઉપકાર કર્યો છે.

આપણી શુર્જર ભાષામાં મૂળ પુસ્તક લકારજ બીછ લાપાઓને મુકાબલે થોડા છે, તેમાં શ્રી ઉપયોગી પ્રથા નો બહુજ થોડા છે. એવા સમયમાં તમે તમારો મંથ પ્રગટ કરીને શુર્જર ભાષાની એક સારી સેવા બજાવી છે અને આપણા શ્રી વર્ગના હાથમાં એક અમૂલ્ય રત્ન આપ્યું છે.

તમે તમારા ગ્રંથમાં આદિથી અંત સુધી એવી સ્પષ્ટ અને સરસ અસરકારક ભાષા શૈલી રાખી કે જેમને માટે તમે તમારૂં પુસ્તક ધર્મ છે તેઓ તેમનો મન માનતો લાભ લેશે એમાં શક નથી.

તમે તમારૂં પુસ્તક અમદાવાદની શુક કમિટીને જરૂર મોકલજો. મને આશા કે-ઈનામને લાયકેરી માટે મંજુર થશે; એટલુંજ નહિ પણ કન્યાશાળામાં એક વાંચન પુસ્તક તરીકે દાખલ થશે એમ મને આશા છે.

આ પુસ્તકની તમામ નકલો તરત ખપી ગઈ છે તે જાણી મને સંતોષ થયો છે, પણ નવાઈ લાગી નથી; કારણ કે એ પુસ્તક ઝટ ઉપડી જાય એવી બાબતોથી

ભરપૂર છે. આ પુસ્તકની હું ફતેહ ઈચ્છું. એ ગ્રંથની ખૂબ અને ફેલાવો જેમ બહોળે હાથે થશે તેમજ થયેલ છે. ”

રાવબહાદુર ગોપાલજી સુરભાઈ દેશાઈ, જોગેશુનિવરસિટીના ફેલો અને કાઠિયાવાડ ઇલાકાના મા. એન્જલિકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ—
“ સતીમંડળ એ પુસ્તક વાંચતાં અત્યંત આનંદ થયો છે. સતીમંડળ અને સ્ત્રી પુરુષના ધર્મ, એ પુસ્તકને જે નામ આપ્યું છે તે યથાર્થ છે. એ પુસ્તકો બાળ, વૃદ્ધ, સ્ત્રી અને પુરુષ એ સર્વને વાંચવા યોગ્ય છે. એ વાંચવાથી તેમના મન ઉપર ઉમદી અસર થશે અને તે પોતાના સંસાર વ્યવહારના કામમાં ધણીજ ઉપયોગી થઈ પડશે, એમાં કશો શક નથી. ગુજરાતી ભાષામાં એવાં પુસ્તકોની ખરેખરી જરૂર છે. એ પુસ્તકોમાં પ્રાચીન કાળની ખરેખરી દૈવી સતીઓની સાથે અર્વાચીનકાળની પણ ઠેકઠીક સતીઓનાં ચરિત્રો આપ્યાં છે, વળી તેમાં સ્ત્રી પુરુષના પરસ્પરના ધર્મનું સાફ વર્ણન કરેલું છે અને ખીજા વ્યવહારમાં કામ આવે તેવા સારા ઉપયોગી વિષયો પણ સમાવેલા છે. એ બધું જોતાં એ પુસ્તકો ખરેખર કીર્તિની બન્યાં છે. કર્તાએ સારો શ્રમ લીધેલો જણાય છે. એવાં પુસ્તકો દરેક કુટુંબમાં રાખતાં જોઈએ. એની જે કીર્તિ રાખી છે તે એ મંથનું કદ વગેરે જોતાં વધારે નથી. ”

કવિ કલપતરામ હાલ્યાભાઈ. સી. આઈ. ઈ.—“સતીમંડળ અને સ્ત્રી પુરુષના ધર્મ—એ પુસ્તક વાંચતાં અત્યંત આનંદ થયો છે. આપે એ કામમાં ધણીજ શ્રમ લીધેલો જણાય છે. આ પુસ્તક સ્ત્રીઓને બહુજ ઉપયોગી છે. સદ્-ગૃહસ્થોને આ પુસ્તક ઘરમાં વાંચવાને રાખવા લાયક છે. સતીઓનાં ચરિત્ર અને સતીઓનાં ધર્મ તેમાં સારી રીતે લખેલા છે માટે સ્ત્રીઓને જરૂર વાંચવા જેવું એ પુસ્તક છે. કન્યાશાળાઓમાં ઇનામ આપવા લાયક છે. પુરુષોને પણ વાંચીને વિચારવા લાયક તથા તે પ્રભાવે વર્તવા લાયક છે ગુજરાતી ભાષામાં આવાં પુસ્તકોની ખોટ હતી, તે આપે પુરી કરી છે. ”

કાઠિયાવાડ ટાઈમ્સ—“સતીમંડળ અને સ્ત્રી પુરુષના ધર્મ—એમાં પ્રાચીન-કાળની ભારતભૂમીની સદ્ગુણી સ્ત્રીઓનાં જીવન ચરિત્રો—તથા સ્ત્રીઓને ગૃહસંસારોપયોગી અપૂર્ણ સંગ્રહ છે. અર્વાચીનકાળના ઘણા લેખકો ભિન્ન ભિન્ન વિષયો સાથે બહાર પડે છે; તથાપિ તેઓમાંના થોડાજ લોકોપયોગી વિષયો મેળવવા ન-શીખવાન ચતા હશે. એવા વિષયોની પસંદગી કરવામાંજ તેઓની શક્તિનીપૂર્ણ સાબિતી મળી આવે છે, જ્યારે આલતા સમયમાં સ્ત્રી કેળવણીએ સારો પ્રસાર કરેલો છે, સારે સ્ત્રીઓના હાથમાં તેમની નીતિ સ્થિતિને સારા પાયા પર લાવી મૂકે એવાં સહેલાઈથી મૂકવા જેવાં થોડાંજ પુસ્તકો મળી આવે છે. તેવાં પુસ્તકોમાં કર્તાના આ સંગ્રહ સારી પંક્તિ ધરાવશે એમ સ્વાભાવિક રીતે ધારી શકાય

છે. સદ્ગુણી સ્ત્રી થવા માટે જરૂરીઆતનાં સધનાં તત્વોનો આ પુસ્તકમાં દર્શાવેલ દ્વારાએ સારો સમાવેશ કરેલો છે. વિદ્યા, સ્ત્રી ધર્મ નીતિ, આત્મજ્ઞાન, પતિ અને કુટુંબ પ્રત્યે કર્તવ્યકર્મ એ વગેરે ગ્રામીન કાળની સર્વોત્તમ ગણાયેલી સતીઓનાં આભૂષણો અર્વાચીન કાળની સુશીલ જાગ્રાઓ અને સ્ત્રીઓને વારતવિક રીતે બોધ કરતાં યથા પરશે. કર્તાએ દરેક જીવન ચરિત્ર ખનતી રીતે દુઃકામાં અને મુદેસર રીતે દાખલ કરેલું છે. તેથી કરી વાંચક વર્ગને ઘણીજ આતુરતામાં લાંબા વખત સુધી રાહ જોવી પડતી નથી. ભાષા પણ સરળ અને શુદ્ધ છે. આ પુસ્તક અમે દરેક કુટુંબમાં વાંચવાની ભલામણ કરીએ છીએ. "

ગુજરાતમિત્ર—“સતીમંડલ અને સ્ત્રી પુરુષનાધર્મ એ નામના ગ્રંથમાં ગ્રામીન અર્વાચીન ધણી સતી સ્ત્રીઓના પરાક્રમેનું વર્ણન કર્યું છે, તે બહુજ ઉપયોગી છે. આ ગ્રંથના કર્તાએ હિંદુ સતીઓનુંજ નહિ પણ સાથે મુસલમાન અને ખ્રિસ્તી સતીઓનું પણ વર્ણન કરી એ ગ્રંથ સઘળી કોમના લોકોને ઉપયોગમાં આવે એવો દર્શાવે છે, પાછલા ભાગમાં સ્ત્રી પુરુષના ધર્મો લખ્યાં છે, તે પણ શ્રદ્ધાસંગ્રહમાં બહુજ ઉપયોગના છે. કવિ શામળભટ્ટની બનાવેલી બનીશ પુતલીઓ વગેરેની કલ્પિત વાતોના ગણેડા વાંચવા કરતાં આના ગ્રંથો વાંચવાથી સ્ત્રી પુરુષોને સારો લાભ થઈ શકે, એમાં જરા પણ શંક નથી. એ ગ્રંથ દરેક કોમનાં સ્ત્રી પુરુષોને વાંચવાની અમે ભલામણ કરીએ છીએ. "

હિંદુસ્તાન—“સતીમંડળ અને સ્ત્રીપુરુષનાધર્મ. એ ગ્રંથ સ્ત્રીઓને શિક્ષણ લેવા યોગ્ય છે, આ ગ્રંથ નિર્ભયપણે સ્ત્રીઓના હાથમાં મૂકવા જેવા છે; એટલુંજ નહિ પણ ભણેલી તમામ સ્ત્રીઓને એકવાર વાંચવાની અને વગર ભણેલી સ્ત્રીઓને સાંભળવાની અમે ભલામણ કરીએ છીએ. આવા ગ્રંથની ગુજરાતી ભાષામાં ખોટ હતી, તે મી. કેશવલાલે પૂરી કરી છે. "

કવિ ભવાનીશંકર નરસિંહરામ—“સતીમંડળ અને સ્ત્રી પુરુષના ધર્મ એ નામના ગ્રંથો વાંચી ઘણીજ પરમાનંદ થયે છે. આવા ગ્રંથની આપણી ગુજરાતી ભાષામાં આવશ્યકતા હતી, તે આવશ્યકતા આ ગ્રંથે પૂર્ણ કરી છે. સતીમંડળ એ પતિ ભક્તિ દર્શાવનારી પ્રસિદ્ધ સ્ત્રીઓનું આપણને દર્શન કરાવે છે. આ ગ્રંથ આપણી સ્ત્રીઓને નીતિમાર્ગ બહુ દોરવીને પોતાના પતિની ભક્તિ કરવાનું શિક્ષણ આપે છે. તે સાથે સ્ત્રીઓને કેટલુંક વ્યવહારિક જ્ઞાન મળે તેવા વિષયો દાખલ કરી એ પુસ્તકની ખુબીમાં વધારો કર્યો છે. શ્રદ્ધા-વ્યવહારનું આવું જ્ઞાન આપણી સ્ત્રીઓને ઘણું ઉપયોગી થઈ પડે એવું છે. હાલમાં આપણી કન્યાશાળાઓમાં જે વાંચનનાં પુસ્તકો ચાલે છે, તેમાંનાં ઘણાં ખરાં તેમને ઉપયોગી વિષયોથી ભરપૂર નથી. તેથી જો આવાં પુસ્તકો આપણી કન્યાશાળામાં ચાલે તો તેમને વ્યવહારમાં ઘણાં ઉપયોગી થયા વિના રહે નહિ કર્તાએ આ-

માં ધણો થમ લીધેલો છે. તેમને એક સારા લેખક તરીકે યશ પામતા જોઈ હું ધણોજ ખુશ થાઉં છું. આ ગ્રંથનો સર્વ કુટુંબોને લાભ લેવાની હું ભલામણ કરું છું. ”

કાળીદાસ દેવચંદ બગસરા માસ્તર—“ સતીમંડળ એ દરેક સ્ત્રીના હાથમાં આપવા લાયક ઉત્તમ ગ્રંથ છે. ભાષા ધણી શુદ્ધ, સરળ અને મધુર છે, વાક્ય રચના સાદી અને નાના મોટા સર્વને સમજાય એવી છે. આર્ય સંજ્ઞારીઓને એ પુસ્તક વાંચતાં અને અગ્રણ્ય કરતાં તદ્દીન કરી તેણીઓમાંથી પૂર્વનું ગયેલું સતીત્વ પુનઃ પ્રાપ્ત કરી દે, તેવાં સતીઓનાં ચરિત્રાના સદ્ગોષ્ઠી અભિરૂપના પ્રાપ્ત થાય તેવાં એ પુસ્તક છે. આ પુસ્તક કન્યાશાળામાં અઠવાડિયામાં એકાદ બે કલાક દાખલ થાય તોજ મમ થવા જેવું છે અને તેમ થાય તોજ પુસ્તકનો હેતુ બર આવે. ”

હરિવંશવ કૃષ્ણવંશવ ઓવરસીયર, ટુ. ધી. યુનિયન મિ. લી. મુંબઈ—“ સતીમંડળ મેં આમોદમાં મારા એક મિત્ર પાસે વાંચ્યું; તેમાં સમાજેલી આ બતો નીતિથી બરપૂર છે. આ ગ્રંથ ખાસ સ્ત્રી પુરોને વાંચવા જેવો છે. આ પત્રો અમ રતુતિ પાત્ર છે. આવા ઉપયોગી પુસ્તકની જોડ હતી, તે તમેજે ચૂરી પાડી છે. સંસારમાં દરેક દંપતિને આ પુસ્તક બહુ ઉપયોગી છે, પુસ્તક સર્વ આપતે પૂરું છે. આવા ધર્મ નીતિથી બરપૂર ગ્રંથને વાંચવા વાંચકવંદ અધીરા કેમ ન બને ! હું આશા રાખું છું કે મને એની બે પ્રત તરત મોકલી આપી વાંચનારની જીજ્ઞાસા સંપૂર્ણ કરશે. ”

રા. રા. દેશાઈ જીજ્ઞાસુભાઈ બગવાનજી અધ્યામકર, રંગુન—“ આ પત્રો લોક પ્રિય સતીમંડળ ગ્રંથ મારા વાંચવામાં આવ્યા છે. આપણા સર્વોન્નિષ્ઠ આર્ય ધર્મને ઉદ્દેશીને સ્ત્રી પુરોને પોતાના પરસ્પરનાં ધર્મ જાણવાને જે દર્પણ હાથમાં મૂક્યું છે તે અનુપમ છે. તેમજ વળી હાલમાં શાળાઓમાં અપાત્રી કેળવણી તેમાં મુખ્યત્વે કરીને કન્યાશાળામાં જાળજીઓને જે શિક્ષણ આપવામાં આવે છે, તેમાં મૂળ હેતુનું વિસર્જન કરી કેટલી નિરૂપયોગી બાબતો ઉપર વધારે ધ્યાન અપાત્ર છે. તેથી તેઓનાં કુમળાં મન ઉપર જે અસર થતી જોઈએ તે આધુનિકકાળની કેળવણીની પદ્ધતિથી થતી હોય એમ સંજવતું નથી અને તેટલા માટે “ સતીમંડળ ” જે ગ્રંથની ન્યૂના દત્તી તે પૂરું થઈ છે. ”

જો કે એ વિષય ઉપર કેટલીક પુસ્તક પૂર્વે લખાયાં છે, તેમાં કેટલાકમાં ભાષાની પૈદતતને લીધે; કેટલાકમાં મૂળ વસ્તુ યથાર્થ ન વર્ણવેલ હોવાથી અજાણ્યોને જેની રીતે જોઈએ તેની રીતે ઉપયોગી થઈ પડ્યાં નથી; પરંતુ સર્વ પ્રકારે ઉપયોગી થઈ પડે તેવી તેમમ આવતો આ પુસ્તકમાં જોવામાં આવે છે, તે તમારા શ્રમને માટે તમેજે ધન્યવાદ ધરો છે. ”

~~~~~

રા. રા. ગંગાધર જગજીવન માસ્તર બોઈદર — “આપના લોકપ્રિય સતીમઠળ તથા ચરિત્રચક્રિકા વગેરે પુસ્તકોની હકીકત વાંચી ધન્યવાદ આપું છું કે, આવી સતીઓ અને મહાન પુરુષોનાં જન્મ ચરિત્રો અધિકારમાં પડી રહેલાં તેને આપે પ્રકાશમાં મૂકી દીધાં, એ ધણુંજ લોકોપયોગી કામ થયું છે, તેની સાથે ગુર્જર પ્રજાને ધણીજ ઉપકૃત કરી છે. આ પુસ્તકોનું સંશોધન કરતાં આપને અપૂર્વ મહેનત તથા ખર્ચ થયો હશે એમાં કાંઈ શક નથી. આ પુસ્તકોની હકીકત જોતાં એની જે કીમત રાખી છે તે કંઈજ વિસાતમાં નથી. આવા ઉત્તમ પુસ્તકો પ્રગટ કર્યો એ માટે ધન્ય છે આપનાંમાનપીતાને ! અને ધન્ય છે આપની વિક્ષતાને ! ! આપ કૃપા કરી તે દરેક પુસ્તકની એક એક નકલ મને મોકલાવશો.”

રા. રા. જેઠાલાલ વીશરામજી રંગુન — “સનીમંડળનું પુસ્તક બહુજ ઉત્તમ, રસિક અને મનને મગતું બહાર પડ્યું છે, તે વાંચી અત્યંત ખુશી થયો છું. પુસ્તકનાં પ્રમાણમાં તેની કીમત કંઈપણ નથી. આપે એ કામમાં ધણેજ શ્રમ લીધેલો જણાય છે. આ પુસ્તક સ્ત્રી પુરુષને જાહેરી સુધારવાનું સાધન તેમજ સુમાર્ગે ચલાવવા માટે આવાં પુસ્તકોની દુનિઆમાં ખોટ હતી તે આપે પૂરી પાડી છે. પહેલેથી છેલ્લે સુધી સાત આઠવાર વાંચ્યું, તોપણ તે એવું તો રસિક તથા બોધક છે કે ફરી ફરીને વાંચવાનું મન થાય છે. સર્વ વર્ગનાં સ્ત્રી પુરુષોએ આ પુસ્તકનો લાભ લેવા ચૂકવું નહિ એવી અમારી ખાસ બકામજી છે.”

રા. રા. પુરુષોત્તમ ત્રજલાલ બક્ષી, વડોદરા — “આપના તરફથી આવેલ સતીમઠળ પુસ્તક વાંચી જોયું છે. એમાં આપે જે શ્રમ લીધો છે તે ધણેજ જ સ્તુતિ પાત્ર છે. હાલમાં સખ્યાબંધ હેન્ડબોક્સ બહાર પાડવામાં આવે છે અને તેમાં જ અતિસ્થેયિકૃત વપરાય છે, તે દોષથી કેવળ આપનું હેન્ડબોક્સ મુક્ત છે, આપે જે બહેર ખજાર પ્રયત્ન આપેલી છે, તેથી પણ વિશેષ વિવિધ સમાવી શોભાવ્યો છે, જેમ એક ધડામાં સમુદ્ર ભર્યો હોય, તેમ એ પુસ્તકમાં આર્ય તથા અનાર્ય સ્ત્રીઓના એકદર ઇતિહાસિક જ્ઞાન સાથે ધર્મ નીતિ અને પવિત્ર જ્ઞાનથી ભરપૂર સંક્ષેપ ચરિત્રો દાખલ કરી આર્ય ભાગિનીઓ તથા આર્ય બધુઓના ઉપર ઉપકાર કર્યો છે; એટલુંજ નહિ પણ આ લોક તથા પરલોકનું સાધન કરી આપી આપના નામને અમર કર્યું છે. ગૃહસ્થોએ આ પુસ્તક પોતાના ઘરમાં એક અમૂલ્ય રત્નની જેમ સંઘ્રહ કરી રાખી. વખતો વખત ઘરમાં સ્ત્રી, પુત્ર, પુત્રીને શિક્ષણ આપી ઉપયોગ કરવો જોઈએ. આ પુસ્તકો વાંચી મનન કરવાથી અરેખર જાહેરી સફળ થશે, જે આ પુસ્તકો કેળવણી ખાતામાં ફરજિયાત તરીકે શિક્ષણ આપવામાં વપરાય તો આ દેશનું ભાગ્ય સમજવું છું.”

સૌ. કૃષ્ણાગૌરી એચ. રાવળ, હેડમિસ્ટ્રેસ, લેડીરેગલર્સ સ્કૂલ—
સદ્ગુણી હેમંત હુમારીના કર્તા—હુણાવાડા—“ ધણુ વખતથી આપના અતિ
ઉત્તમ પુસ્તક “સતીમંડળ” વિષે સાંભળ્યું હતું. તે પુસ્તક હાલ મ્હારા હાથમાં
આનું.તેથી મને ધણોજ આનંદ ઉપજ્યો છે. ગુજરાતી ભાષામાં સ્ત્રી જાતિને
ઉપયોગી થઈ પડે, તેવાં સારાં પુસ્તકો ગણ્યાં ગાંધ્યાજ છે, તેવા સમયમાં આપે
મ્હોટો શ્રમ લઈ તથા દ્રવ્યનો ખર્ચ કરી ગુર્જર ભામિનિઓના કલ્યાણ અર્થે
સતીમંડળ વગેરે પુસ્તકો પ્રગટ કરી દેશની જે સેવા બજાવે છે, તેથી આપને
મ્હોટો ધન્યવાદ થતે છે. આપે મોટલાવેલાં પુસ્તક હું પહેલેથી છેવટ સુધી વાંચી
ગઈહું, તેમાં લખેલાં સદ્ગુણીને પવિત્ર સતી સ્ત્રીઓનાં ચરિત્રો મને ધણાંજ
રસિક અને સુખોદ જણાયાં છે, આપે એટલા કામથી સંતોષ ન પામતાં, સ્ત્રી
ઉપયોગી અનેક વિષયો હાથમાં લઈ તેને પુસ્તકના પાછલા ભાગમાં દાખલ કર્યાં
છે. તેથી પુસ્તકના ઉપયોગીપણામાં ધણો વધારો થયો છે.

આપણા દેશની ધણી તરણ સ્ત્રીઓ વચ્ચેનાંકારથી પોતાનું શરીર ચણગારવા
આતુર દેખાય છે, પણ તેઓ સતીમંડળ જેવાં નીતિનાં પુસ્તકો વાંચી પોતાનું
અંતઃકરણ સુધારવા ઉત્સાહ ધરાવતી હોય તો કહું સાચું !!

તમારૂં સતીમંડળનું પુસ્તક કેળવણી કન્યાઓને તથા સ્ત્રીઓને અવશ્ય
વાંચવા લાયક છે, તેમજ દરેક કન્યાશાળાની લાઇબ્રેરીમાં રાખવા જેવું અને ઈ-
નામ વહેંચવા જેવું છે. આશા છે કે શુક્રમિટી આ પુસ્તકને મંજૂર કરી કન્યા-
ઓને સુખોદ વાંચન મળી શકે તેમ કરશે, આ પુસ્તક સ્ત્રીઓને ધણું ઉપયોગી
છે, તેનો બહોળો ફેલાવો થયેલો જોવાને હું ઈચ્છું.”

નાનું નરોત્તમ અઢિયા—દાહ્યાણું—“ પ્રિય મહાશય ! સતીમંડળ ગ્રંથ
વાંચી અત્યંત પ્રસન્ન થયોહું. આ ગ્રંથ ખરેખર સતીઓનું એક મંડળ છે, આર્ય
અબળાઓને તે મંડળમાં પ્રવેશ થવાનું એક સર્વોત્તમ સાધન છે, ઇતિહાસિકગાન
સાથે પવિત્ર ધર્મનીતિનો એક કુંડ છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ પુરોને પણ ઉત્તમ
ખોધામૃત પાન કરવા લાયક છે, એમ કહેવામાં અતિચયોક્તિ ગણાશે નહિ. “સતી
મંડળ ” ગ્રંથ પ્રત્યે હું બહુ શ્રદ્ધાવાન રહ્યોહું. સંગ્રાં સ્ત્રીઓમાં એ ગ્રંથનું મનન
કરવા વિશે-વખતો વખત બધી ભલ મલ્લ કરવાનું હું જુલ્યો નથી. ભાગ-બીજે
બહાર પડવાને અંતઃકરણમાં અતિ ઉત્કંઠા હતી તે પાર પડેલી જોઇને સંતોષાનંદ
થાય છે, આપની સ્તુતિ દેશ ભક્તિ અને શ્રમના બદલામાં આપને થોડાં યશ
મળે એવી પરમાત્મા પ્રત્યે પૂર્વ પ્રેમે પ્રાર્થના છે.”

સૌ. દિવાળી નાથાલાલ—ઝઘોર—“ મહાશય ! આપે સ્ત્રી કેળવણી
ઉત્તેજનારે આપની અનુમતી ક્ષમથી લખાયેલ ધર્મનીતિ પૂર્વ ગ્રંથ નામે સતી-
મંડળ ૩૫ નિર્મળ નીરક્ષ આ કરમર્થ જતી સ્ત્રી ધર્મરૂપી કનકવેલીને સ્ત્રીચન

કરી પ્રદુક્ષિત કરી છે. તે જાણી ધણા આનંદ થાય છે. આ પ્રથો આ પામર જહે-
નને મોકલાવવા માગણી છે. તે સ્વિકારી મનના મનોરથ સફળ કરશે—

મનહર છદ.

કેટલાક પત્ર લખી પાઠવ્યા પવિત્ર વીર,
શતિમંડળતે કાજ લગીનીએ આવથી;
વળી વાંચવાને માફ મનતો વિચારે વખું,
છતી રાકી નહિ જેથી ફરીને કહું કથી;
વિરાજી પ્રથમ આપે મંગાવી લેવા કહેલું,
નવ સુમંથ ભગીનીને વાંચવા આનંદથી;
નાયજીની કૃપાવડે ધણી અધીરાઈ સાથે,
થઈ રળીઆત આ મેં પત્ર લખ્યો પ્રેમથી.

દોહરાં.

નીતિમંથ તમારો એ, “શ્રી સતીમંડળ” સાર;	
પાઠવી દેશો પ્રેમથી, વીનવું વારંવાર.	૧
મેર કરી મુજ ઉપરે, રખે લગાડો વાર;	
નીતિ મંથ એ નીરખવા, અધીરી બની અપાર.	૨
કમલજૂ સૈલ સુતાપતિ, રોહીની સુતના બાત;	
એત્રય આપ તણી કરો, રક્ષા તે દિનરાત.	૩
રહો રહો રદીઆ વિગે, રાત દિવસ રળીઆત;	
વધો વધો વડુ વહનથી, વિશ્વવિષે વધુ ખ્યાત.	૪
નીતિમય પ્રથો નવા, રચવા મંગળ મત;	
દિપોત્સવી એથી વધુ, દામોદર હું દત.	૫

આ સિવાય ધણાજ ઉત્તમ અભિપ્રાયો આવ્યા છે, પણ જખ્યાની તંગાસને
લીધે દાખલ કર્યા નથી; વગેરેથી આ પ્રથો કેવા ઉત્તમ, ઉપયોગી અને લોક
પ્રિય થયા છે તેની ખાત્રી થશે.

મંથકર્તા.

“ચરિત્રચંદ્રિકા.”

ભાગ ૧ લો.

આ ગ્રંથ ગાયકવાડ સરકારના કેળવણી ખાતાએ ધન્ય તથા લાઘવેરી માટે મંજૂર કર્યો છે. શુ. વ. સોસાઈટી તેમજ શુજરાતના વિદ્વાન-સાક્ષર મંડળે તેની ઉત્તમ સોપુસ્તકોમાં ગણના કરી છે. સિવાય ઘણા વિદ્વાનોના ઉત્તમ અભિપ્રાયો પડ્યા છે, તેમાંથી થોડા આ નીચે દાખલ કર્યા છે, તે ઉપરથી આ પુસ્તકની ઉત્તમતાની ખાત્રી થશે;—

સર્ટિફિકેટ.

શ. બા. ગણપતરામ અનુપરામ કાઠિયાવાડેનિંગકોલેજના મા. પ્રિન્સિપાલ અને “ જાતમહેનત ” વગેરે ગ્રંથના કર્તા—તમારા તરફથી ચરિત્રચંદ્રિકા નામે પુસ્તક આવ્યું, એ માટે ઉપકાર માનું છું. આ જંગલવાળી છંદગી અને પ્રવાસનો વ્યવસાય છતાં આપનું પુસ્તક મેં વાંચ્યું છે. એ સંગ્રહ પછવાડે તમે ઘણા શ્રમ તથા કાળ ખર્ચો હોવો જોઈએ; તે ખાતે વાચક વર્ગ તમારો ઉપકાર માનવો ઘટે છે. એ પુસ્તક રસિક, ધર્મનીતિથી ભરપૂર અને પ્રાચીન અર્વાચીન પુરોનાની રીતનીતિ જાણવાને તથા દરેક ધર્મોનાં તંત્રો જાણવાને ઉપયોગી છે.

આ પુસ્તકની ભાષા, સૈદ્ધી પણ તમારા ખીજા ગ્રંથોની પેઠે સાદી અને સરળ છે; એટલે જનસમૂહને માટે એ પુસ્તક વિશેષ પાત્ર છે.”

કવિ દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ સી. આઈ. ઇ. અમદાવાદ—“ તમારું સ્વેચ્છું ચરિત્રચંદ્રિકા પુસ્તક વાંચી ઘણાજ આશ્ચંદ થયો છે. દાલની ઉછળતી પ્રગ્ભને વાંચવાને આવા પુસ્તકની ખરેખર ખોટ હતી, તે તમોએ પૂરી પાડી છે. આ પુસ્તક આદિથી અંત સુધી ધર્મનીતિ અને તત્ત્વજ્ઞાનથી ભરપૂર છે. શિવ, વિષ્ણુ, રામાનુજચાર્ય, મધ્વાચાર્ય, સ્વામીનારાયણ, અણ્ણમી પંચ, જૈન, બૌદ્ધ, નાનક, કપીર, ચાર્વાક, મુસલમાન, પારસી, ઈસુખ્રિસ્ત, યાદુદી, વગેરે પ્રખ્યાત ધર્મોના પ્રવર્તકોનાં ચરિત્રો આપી લોકોને સારાસાર જાણવાને ઉપયોગી થઈ પડે એમ કયું છે; એટલુંજ નહિ પણ પ્રાચીન ઋષિ મુનિઓ, સિદ્ધ મહાત્માઓ અને ચક્રવર્તી મહાનરાજાઓ વગેરેનાં ચરિત્રોનો સંગ્રહ આપી લોકોને અનેક પ્રકારનું શિક્ષણ લેવાને ઉપયોગી થઈ પડે એમ કયું છે. આ તમારો શ્રમ ઘણો સ્તુતિપાત્ર છે. આ પુસ્તક અમે દરેક સ્ત્રી પુરુષને વાંચવાની જાણામણ કરીએ છીએ.”

પ્રોફેસર મણીલાલ નણુભાઈ નડિયાદ—“તમારું ચરિત્ર ચંદ્રિકા વાંચી પ્રસન્ન થયો છું. જાપિ મુનિઓ, મહાત્માઓ અને દુનિયાના ધર્મ પ્રવર્તકો વગેરે અનેક મહાન પુરુષોનાં ચરિત્રોનો સંગ્રહ ધણા શ્રમે દાખલ કર્યો છે, તે ધણોજ ઉપયોગી અને સ્તુતિ પાત્ર છે. આ પુસ્તક ધર્મ, નીતિ અને પવિત્ર જ્ઞાનથી ભરપૂર છે. અવાંચીન પ્રસિદ્ધ થતાં નાટક ચેટકો અને વાર્તાનાં પુસ્તકો વાંચવા કરતાં આવા પુસ્તકો ઉછરતી પ્રજાએ બેઘડકપણે વાંચવા બોધ્યો. આ પુસ્તક અમે દરેક કુટુંબમાં સ્ત્રી, પુત્ર, પુત્રીઓને ધર્મ નીતિનું સિક્કણ આપવા માટે રાખવાની ભલામણ કરીએ છીએ.”

રા. બા. ગીરસાલ ઉલ્હરામ, અમદાવાદ—“તમારું ચરિત્ર ચંદ્રિકા વાંચી ધણો ખુશ થયો છું, આવા ધર્મ નીતિ અને પવિત્રજ્ઞાનથી ભરપૂર પુસ્તકની ખરેખરી ખોટ હતી તે આપે ધણો શ્રમ લઈ પૂરું કરી છે. મનુષ્યનું મન ચંચળ છે, તે જેવા દાખલા અને દર્શાવ મેળવે છે તે તરફ વળે છે. આ પુસ્તકમાં જે મહાન પુરુષોનાં ચરિત્રો દાખલ કર્યા છે, તે ખરેખર વાંચનારના મનને પવિત્ર પ્રેમી અને જ્ઞાની બનાવી દે તેવાં છે; એટલુંજ નહિ પણ પોતાની જાંઘળીનું સાદ્વ્યથું કર્યાં છે, તે જણાઈ આવે છે. આ પુસ્તક દરેક ગૃહસ્થે પોતાના ધરમાં સંગ્રહ કરી વાંચવાની ભલામણ કરીએ છીએ. આ પુસ્તકની બે નકલ મોકલાવેશો.”

રા. રા. ગોપાલજી બુધારામ રેલવે સીડીસ્ટેશન કરાંચી—“માનવતા સાહેબ ! આપે માનવાહતાયે જે ચરિત્ર ચંદ્રિકા પ્રગટ કરેલ છે, તે વાંચી પરમ આનંદ થયો છે, તે પુસ્તક રહસ્યાદિથી ભરપૂર છે. મુજરાતી ભાષામાં તેવા પુસ્તકની ખોટ હતી, તે આપે ધણોજ શ્રમ લઈ પૂરી પાડી છે. તેથી આપનો મોટો આભાર માનું છું. એ પુસ્તક મેં પહેલથી તે છેવટ સુધી જ-સાત વખત વાંચ્યું તોપણ તે એવું રસિક તથા બોધક છે કે, તે ફરી ફરીને વાંચવાનું મન થાય છે, ખરેખર એમાં આપે જે શ્રમ લીધો છે તે સ્તુતિ પાત્ર છે. હું હમેશાં ઇશ્વર પાસે ચાલના કહું છું કે મુજર પ્રજામાં આવા અંધકારો હમેશાં યાઓ. હું સર્વ ગૃહસ્થોને નમ્ર વિનવતી કરું છું કે આ પુસ્તક રૂપ અમુલ્ય હીરોને ખરીદી વાંચના ચુકવું નહિ.”

રા. રા. મળલાલજી પુરુષોત્તમજી-વડોદરા—“આપનું ચરિત્ર ચંદ્રિકા વાંચીને ધણોજ હર્ષ થયો છે. એ પુસ્તક માટે આપે જે શ્રમ કર્યો છે તે ધણોજ સ્તુતિ પાત્ર છે. હાલમાં સંખ્યાબંધ હેડબીલો ગહાર પડે છે અને તેમાં ધણી અતિસ્થેયિત વપરાય છે; તે દેવથી કેવળ આપનું હેડબીલ મુક્ત છે. આપે હેડબીલમાં પ્રથમ જે જણાવેલું છે તેથી પણ વિશેષ એ પુસ્તકમાં સમાવી સુશોભિત કરેલ છે, એક ધડામાં સમુદ્ર ભર્યો હોય તેની પેઠે એ પુસ્તકમાં આર્થ અને અનાર્થ વગેરે મહાન પુરુષનાં ઇતિહાસિક સંક્ષેપ ચરિત્રો દાખલ કર્યા છે. તે ધર્મ નીતિ અને તત્ત્વજ્ઞાનથી ભરપૂર છે. આ પુસ્તક પ્રગટ કરી આપે દેશ બંધુઓના ઉપર

મોટા ઉપકાર કયો છે; એટલુંજ નહિ પણ આ લોક અને પરલોક સુધારવાનું સાધન કરી આપી, આપનું નામ અમર કર્યું છે, એ પુસ્તકનું કદ અને મહેનત વગેરે જોતાં તેની કીર્તિ કંઈજ વધારે નથી. જાંઘીનું સાદ્યું કરવા ઈચ્છનારે આ પુસ્તક લક્ષ પૂર્વક વાંચી મનન કરવું જોઈએ. દરેક ગૃહસ્થે આ પુસ્તક પોતાના ઘરમાં અવશ્ય વાંચવા રાખવું જોઈએ. ”

રા. રા. કૃષ્ણજી નારાયણ દાપડોસકર આબકારી ઇન્સ્પેક્ટર, ભ. ૬૨—“ આપનો ચરિત્રચંદ્રિકા નામે ગ્રંથ આદિથી અંત સુધી પાંચ વખત ધ્યાન દઇતે વાંચતાં તે ખંડુજી નીતિથી ભરેલો જણાયો છે, દરેક કુકુળમાં અવશ્ય રાખવા યોગ્ય છે. મરેડી ભાષામાં પણ ભાષાંતર કરી વેચવાની તજવીજ થશે તો રાખવા યોગ્ય છે. હું દક્ષિણી બ્રાહ્મણ છું, તેથી ભક્ષામણ કહું અને અનુભવથી લખું કે દક્ષિણીઓ ખડુ પ્રીતિથી એનું દક્ષિણી ભાષાંતર વાંચશે. આપનો સતીમંડળ ગ્રંથ હું મેળવી શક્યો નથી, માટે મહેરબાની કરી વી. પી. થી એક નકલ મોકલાવશો ”

રા. રા. પીતાંબર હરીરામ જોશી. મુંબઈ—“ આપે રચેલો ચરિત્ર ચંદ્રિકા ગ્રંથ વાંચતાં મનુષ્યનું હૃદય પ્રદૂષિત થઈ સન્માર્ગે પ્રવર્તે એવા દાખલા અને દ્રષ્ટાંતોથી ભરપૂર છે. આપે રાત દિવસ ધણો શ્રમ લઈ શોધ કરી આ ગ્રંથ તૈયાર કર્યો છે; એ માટે પ્રભુ આપની ધણી આભારી છે. આપનો આ સંજુતિપાત્ર શ્રમ જોઈ અમે ધણો ધન્યવાદ આપી ઉપકાર માનીએ છીએ. આપજેવા નરરત્નો ભારત ભૂમિમાં જ્યાંયે ધણા થશે, ત્યારે જ દેશનો ઉદ્ધાર થશે. આપે જે શ્રમ લઈ આ અમૂલ્ય પુસ્તક રત્ન પ્રજાને માટે તૈયાર કરી આપ્યું છે, એ માટે ધન્ય પાસે માગીએ છીએ કે તે આપને સદા આરોગ્ય રાખે. આ ગ્રંથ પ્રાચીન અંવાચીન મહાન પુરુષોના જન્મ ચરિત્રથી ભરપૂર છે; તેમજ અનેક પ્રકારનો બોધ લેવા લાયક છે. માટે હું સર્વ આર્થલાષ્ટોને વિનંતી કરું છું કે આ પુસ્તક ઘરમાં અવશ્ય સંગ્રહ કરી વાંચવા ચૂકવું નહિ. ”

શાદૂલ વિક્રીત છંદ,

મોટા જોઈ થયા જનો જગતમાં, એ અંતરે આશુવા;
પામ્યા નાશ નથી સદા સુજન તે, છે જીવતા જાણવા.
જગી રોજ પ્રભાતમાં સમરિયે, તે સદ્ગુણો પામિયે;
સારાં કામ કરી કયો સ્વર્ગમાં, વાસો રૂડા નામિયે.

કવિ દલપતરામ ગદ્વાબાઈ,

ઉપજાતિ છંદ.

આ ચંદ્રિકા આર અરિત ફેરી, વાંચો વિવેક સુજનો લલેરી;	૧
મહાન પૂર્વે પુરુષો થયા છે, તેના ગુણો શ્રેષ્ઠ વર્ણવ્યા છે.	
પરાક્રમે જે નરદેહ ધારી, પવિત્ર કીર્ધા અતિથે અધારી;	૨
તે વાંચવા એમ વિશેષ આજી, સુસુદ્ધિદાતા સુખકારી જાણી;	
સુનીતિથી છે ભરપુર અંથ, પવિત્ર તેને પળજોછ અંથ;	૩
કુટુંબમાં પાઠ કદી કરમ, વૃદ્ધિ સદાચાર તણી જણાય.	
કુસંપનો ધાય સદેવ નાશ, સુસંપનો ધાય અનિ પ્રકાશ;	૪
પ્રભુ પદે પુરણ પ્રીત વાધે, આ લોક સાથે પરલોક સાધે.	
જે વિદ્યનાધાતમજ બુદ્ધિધામ, જેનું વદ કંથવલાલ સુનામ;	૫
સ્વદેશ એમી સગણી ધણેરા, કર્તા “સતીમંડળ” અંથ ફેરા.	
ચાલી શ્રીમાળી શુભ વિપ્ર છે, જે પ્રીતથી પ્રાણ વિષે વસેય;	૬
પ્રયાસથી સંગ્રહ શુભ કીધો, અમૃત્ય તે લાભ અલભ્ય દીધો.	
આભાર ભારી ગણી એજ લેવો, તેને ઘટે આશ્રય આજ દેવો;	૭
જરૂર વાંચો સહ બાઈ બાઈ, શાંતિ દાતા વળી સૌખ્યદાઈ.	
ઉમંગ એથી ઉરમા વધેય, સુઅંથ બીજા બહુ તે રચેય;	૮
છોટુ કહે છાકરવાદ છોડો, વાંચી પ્રભુમાં નિજ ચિત્ત જોડો.	

છાયાલાલ દલપતરામ ગદ્વાબાઈ. કવિ.

સતીમંડળનીમહત્તા

(ગરબી.)

- “અવશેષી અંગેમાત જોવાને જાણે” — એ રાગ.
સહુ ભારત વાસી બેન, ઉરમાં પ્યાર ધરી;
સતીમંડળ વાંચી ગ્રંથ, લેજો શીખ ખરી — રેક.
આરસી સર્ધ મૂખ આગળ ધરતાં, મૂખનો મેલ જણાયરે;
ત્યમ સતીમંડળ દરખણથી, અંતરનો અવલોકાય. લેજો. ૧
જ્યમ સાણનો સ્પર્શ થયાથી, પટમળ થાએ દૂરરે;
ત્યમ સતીમંડળના સેવનથી, નીચે લેજો નીરમળ ઉર લેજો. ૨
મેસ બનાવે ચીત્ર ચીતારો, ભરીને રૂડા રંગરે;
તેમ ચરિત્ર અનેક સતિનાં, લખી ગુંથો ગુલ ગ્રંથ. — લેજો. ૩
પરમ પૂનિત છે સતિનો કેવો, ધર્મ ધરાપર ધારરે;
તેહ બતાવણુ એ વીણુ ઉત્તમ, ગ્રંથ નથી નીરધાર — લેજો. ૪
ભારતવાસી ભક્ષાં ભગીની, વાંઘાં વાંચક જાંદરે;
એ અતિ બોધક બેસ ચરિત્રો, ઉપજાવે આનંદ — લેજો. ૫
જળણ કપટની કેવી પથારે, કપટી ફૂટીલ નરનારરે;
છતાં ન ચૂકે પતિવ્રત પ્રેમદા, ધન્ય ધર્મો અવતાર — લેજો. ૬
સદૈ અસંકટમાં સપડાતાં, સત્ય તણો જામ યાવરે;
કાટી કળા કરતાં પણ પેખો, ચપટ કપટનું યાવ — લેજો. ૭
રૂપગુણ વય વીઘાજળ વરથી, પૂત્રો પરણવાયરે;
તો પતિવ્રતમાં મળે પૂરતી, મુખી સંસારે યાવ — લેજો. ૮
નીપૂણ નીતીનું માંદર એ છે, “સતિમંડળ” શીકારરે;
વાંચી વિચારો મુનીતિ ધારો, તો મુખ પામે સાર — લેજો. ૯
ભક્ષાં ભોજન ભાણામાં ભરીને, ધરીયું નજીક નીદાળરે;
પણ ખાધા વીણુ કુધા ન વણસે, સત્ય કદ્દ કોકાળ — લેજો. ૧૦
કષ્ટ સહન કરી કાચ ગુંથવા, નવીન નીતીના ગ્રંથરે;
પરીપૂરણ પરમારથનો એ; પ્રવિત્ર પેખો પંથ. — લેજો. ૧૧
ગુંથક ગ્રંથ “સતીમંડળ” ના, “દેશવસાસ” ફૂળદિપરે;
ભારતવાસી સૌ ભગનીને, આશારી અતિ કાંધ — લેજો. ૧૨
સર્વે દાનમાં શ્રેષ્ઠદાન એ, સારદનું સદ્ગી માંવરે;
આપ્યું તે જાણી અભિવંદન, આપો સર્વે કાવ — લેજો. ૧૩
નથી સતિની ન્તિ મહત્તા, પણ છે અતિ મહંતરે;
સદૈ અસંકટ સેવી સનિએ, અમર કર્યા નીજ કંન — લેજો. ૧૪
માટે મારી મજા બેઢેનો, સાચવજો શીગરતરે;
આ ભવધાર ઉનારણુ એ છે, બજે ‘દિવાળી’ સત્ય — લેજો. ૧૫

સતીમંડલ.

ભાગ ૨ જો.

પ્રથમ-દર્શન.

દેવીશુણ્ની-સતીઓ.

સતી—સુમિત્રા.

જગત્પ્રસિદ્ધ પવિત્ર સતી અયોધ્યાપતિ હસરથરાજની ખીછ રાણી. મગધ દેશના શર રાજની પુત્રી થાય. તે મહા-
બુદ્ધિશાળી, તેજસ્વી, શાન્તી. નમ્ર, સુસિત્ત. દયાળુ અને
પતિપ્રાણી હતી. લક્ષ્મણ અને શત્રુઘ્ન જેવા મહાન સદૃશ્ય
શીળ પ્રતાપી પુત્ર રતો તેને પેટે જન્મ્યા હતા. હસરથરાજને કૌશલ્યા, સુમિત્રા
અને કૈકેયી એ ત્રણ સ્ત્રીઓ હતી. તેમાં રાજ કૈકેયીના ઉપર પ્રણી પ્રીતિ રાખ-
તા હતા, તે છતાં સુમિત્રા સાધારણ સ્ત્રીની પેટે અપ્રીતિની આંખથી નહિ જોતાં,
પતિરૂપ દેવતાને પ્રેમભક્તિ ભરેલી દૃષ્ટિએ જોતી હતી. તેનામાં ખીન્ન પણ સુ-
શીળપણના ઉત્તમ લક્ષણો હતાં. રામ અને ભગત પોતાની શોકપોના પુત્રો હ-
તા, તોપણ તેના ઉપર પોતાના પુત્ર પ્રમાણે પ્રેમને મમતા રાખતી હતી. તેના-
જ ઉત્તમ શિક્ષણ બગીચી લક્ષ્મણ અને શત્રુઘ્ન ઉત્તમ ગુણવાળા થયા હતા. તેઓ
આવી માતાના શિક્ષણ પ્રતાપથી ગમ અને ભરત સાથે પ્રેમભાવ રાખી એકરૂપ
પણાથી રહેતા હતા આ પરથી સુમિત્રાદેવીની ઉત્તમબુદ્ધિ જણાઈ આવે છે. અ-
ર્વાચીનકાળમાં જેમ સાધારણ સ્ત્રીઓ પોતાની શોકપોને દુઃખને જેવી ગણે છે.
અને એક ખીન્નને દુઃખ આપી ભારી નાખવા દે છે, અગર હમેશ દેવભા-
વથી વર્તે છે; પણ સુમિત્રા ઉત્તમ જ્ઞાનવાળીને સમજી હોવાથી પોતાની શોકપો
ઉપર સગી ખેન અને ક્ષિત્કારી સહિયરના જેટલી પ્રીતિ રાખતી હતી.

સુમિત્રાદેવીના સુવિચાર નમ્રતા અને ધર્મશક્તિ વગેરે સદ્ગુણોથી સતીમાતા કાશ્યાપા તેને ધણાજ ચાહતાં હતાં. સ્ત્રીઓમાં વિનય, સુધીર્ઘપણું અને ઉત્તમ બુદ્ધિ વગેરે ઉત્તમગુણો હોવાથીજ તેઓ પિતા અને પતિના કુળમાં પ્રીતિ પાત્ર ધર્મ શકે છે; પરંતુ શોકધની આગળ પ્રીતિપાત્ર, હિતેન્દ્રુ અને વિશ્વાસુ સખી થવું એ કેટલા ઉત્તમગુણોનું કામ છે ? સનીમાના સુમિત્રાના ઉત્તમગુણોની છાપ નરદેવ લક્ષ્મણના હૃદયમાં સચોટ પડી હતી. મોટાભાઈ હિરર સ્નેહપણું, નિરપ્રદપણું સત્યપર પ્રેમ, જિતેન્દ્રિપણું, ત્યાગ, દયા, નિરૂપણું, અને વિનય ઈત્યાદિ મહત્ત્વ ગુણો જે દેવને લાપક છે, તે સર્વ ગુણો સુમિત્રા માતા યજ્ઞીજ તેને પ્રાપ્ત થયા હતા. દેવી સુમિત્રા પુત્રોને કેવા પ્રકારનું શિક્ષણ આપતી હતી, તે નીચેની હકીકતપરથી સમજાશે.

જ્યારે દુષ્ટ મંધરાની ખરાબ સલાહથી કેંકેથીએ અયોધ્યાની તરતની આશા ભંગ કરી નાખી, રામચંદ્રને વનવાસ જવાની આજ્ઞા કરાવી, રામચંદ્રજી પિતા વચન પાળવા વનમાં ગયા. તેથી દશરથ પુત્ર વિયોગથી વિલાપ કરવા લાગ્યા, પ્રાણશોકથી હાહાકાર કરવા લાગી; કાશ્યાપાના રૂદનથી અયોધ્યાનગરી સ્મશાન જેવી જણાવા લાગી; ત્યારે દેવી સુમિત્રાએ શું કહ્યું ? તે પણ દેવી કાશ્યાપાના જેવી મમતા બતાવનારી માતા હતી; તે શોકધના બોલવાથી વ્યાકુળ ન થતાં, રામચંદ્રજી સાથે વનમાં જવાને તૈયાર થયેલા પોતાના બહાવા પુત્ર લક્ષ્મણને ઉપદેશ આપવા લાગી કે;—“પુત્ર ! તું મને ધણો બહાલો છે, તોપણ મોટા ભાઈ રામની સાથે વનવાસ જવાની આજ્ઞા આપુંછું. તારો એ મોટો ભાઈ અરણ્યમાં જાય છે, તેનીજ આજ્ઞામાં તું સર્વદા રહેજે, મોટાની આજ્ઞામાં રહેવું એનેજ આ લોકોને સહચાર જણાવે. વિશેષે કરીને આવું કામ કરવું એજ આ વંશનું યોગ્ય કામ છે. દાન, યજ્ઞાનુષ્ઠાન અને લડાઈમાં દેહ ત્યાગ વગેરે આ વંશને યોગ્ય છે. તું હમણાં રામને પિતા; સીતાને માતા અને વનને અયોધ્યા સમજાવે, પુત્ર ! હવે સુખેથી જાઓ.” આ સુવચનો સુમિત્રાદેવીના જ્ઞાનમય હૃદયની ઓળખાણ આપે છે. આવી ભાઈ વિપત્તિમાં પણ આવું ધૈર્યપણું, આવું રિયરપણું, આવી સહનશીલતા અને આવું કેતંચ જ્ઞાન એ સર્વ તેની મહત્તાની પરિસીમા છે. તેનું આ ચરિત્ર દેવી ચરિત્ર જેવું છે. લક્ષ્મણ આવી માતાનો પુત્ર હતો. તેથીજ યુવાન ઉમ્મરે દેવતા થયો હતો. તેમજ શત્રુક્રૂર પણ દેવતા જેવો સદ્ગુણી હતો. એ સંધળો દેવી સુમિત્રા માતાનોજ પ્રતાપ હતો. અને તેથીજ સુમિત્રા એક દેવી તુલ્ય માન્યને યોગ્ય ગણાય છે.

સત્યધર્મપર પ્રીતિ રાખવાથીજ મનુષ્ય જીવનનું શ્રેષ્ઠપણું ગણાય છે. સુમિત્રા સત્ય ધર્મપર પ્રીતિ રાખતી હતી; તે તેણે કાશ્યાપા પ્રત્યે કહેલાં વચનોપરથી જણાઈ આવે છે. જ્યારે રામ, સીતા અને લક્ષ્મણ વનમાં ગયા; ત્યારે શોકાનુર

દશરથ રાજા રામના શોકથી મરવા જેવા થઇ, કૌશલ્યાના એકરડામાં પડ્યા હતા, કૌશલ્યા પણ શોકતુર પણે બેસુદ્ધ થઇને પડી હતી. સુમિત્રા પણ પુત્રને વનમાં કાઢ્યાથી મહાદુઃખી હૃદયની હતી. પણ તે મહાન હૃદયની મુઠ્ઠા સુમિત્રાએ પોતાનું મહા દુઃખ છુપાવી, કૌશલ્યાને સત્વ અને જ્ઞાન વચનોથી શાંત કરી સુખી કરવાને નમ્રતાથી બોલી કે;—“આર્ય ! તમારો રામ સર્વ ગુણ સંપન્ન છે. હૃદયે તેને વિપત્તિ પડવાનો સંભવ નથી. તેને માટે દીનસાવથી રોવાનું તથા શોક કરવાનું શું કારણ છે ? જુઓ, તમારો રામ સત્પવાદી છે, પિતાનું વચન પાળવાને માટે રાજ્ય છોડીને વનમાં ગયો છે. તેને સજ્જનોના પાળેલા ધર્મ ઉપર પ્રેમ છે. તેથી તેને માટે શોક કરવો યોગ્ય નથી. દયાળુ અને નિષ્પાપ લક્ષ્મણ નિરંતર તેની પુત્ર પ્રમાણે સેવા કરે છે. એ બધા એના સુખના વિષય છે, એમાં સંદેહ નથી. જો સર્વદા મોજ શોખમાં કાળ ગાળ્યો છે, તે જાનકી અરણ્યવાસનું દુઃખ સારી પેઠે જાણ્યા છતાં, પણ રામની જોડે ગઇ છે. દેવી ! જે સર્વે લોકના પાળનારા રામ ત્રિલોકમાં પોતાની કીર્તિ ફેલાવે છે. તે સત્પત્નિ છે. એ શું તેમને માટે પૂરતું નથી ? હમણું દુઃખ કે શોક કરશો ના. રામનું કોઇ પણ પ્રકારે અશુભ થવાનો સંભવ નથી. આર્ય ! તમારે તો ખીન્ન બધાને ધીરજ આપવી જોઇએ. તેને બદલે તમેજ મલરાઓ છો. જ્યારે રામ જેવા તમારે પુત્ર છે, ત્યારે શું તમારે શોક કરવો યોગ્ય છે ? રામ કરતાં ખીન્ને કોઇ મોટો સાધુ પુરુષ નથી. રામ ગમે તો વનમાં રહે, કે શહેરમાં રહે, પણ તેના દોષ કોઇ જોશે નહિ. તેમનું પૃથ્વી, જાનકી અને જયશ્રીની જોડે જલદી પૂજન થશે. જુઓ, અયોધ્યાના રહેવાસીઓ તેના ઉપર ધણો સ્નેહ રાખે છે. તેઓ એને વનમાં જતાં જોઇ શોકનાં આંસુ પાડે છે. સાક્ષાત્ લક્ષ્મીની પેઠે જાનકી જેની જોડે ગઇ છે, તેને વળી ચિંતા શેની ? ધનુષ્ય ધારણ કરવામાં જે ચેષ્ઠ લક્ષ્મણ તે તરવાર. બાણ, અને ખીન્ન હથિયારો લઇને આગળ આગળ ચાલે છે, તેને વળી યોદ્ધા શેની ? રામ જલદીથી અયોધ્યામાં આવીને પોતાના ક્રોધમળ કરથી આપની ચરણ વંદના કરશે; ત્યારે તેને આશિર્વાદ આપતાં, જેમ મેઘ પર્વતને જળની ધારાથી ભીજવે છે, તેમ તે ધર્માત્મા ધીર પુત્રને આનંદની અશ્રુધારાથી ભીજાડશે. ”

અહા ! દેવી સુમિત્રાના મુખ કમળમાંથી કેવાં ધૈર્ય, પ્રિય, મધુર અને નીતિ વચનો નીકળ્યાં છે ? ધર્મપર વિશ્વાસ, સત્વપર પ્રેમ, દુરજ અદા કરવાની વૃત્તિ, મમતા અને પૂર્ણ પ્રીતિ એ સર્વ મદત્ત ગુણો તેના જણાઈ આવે છે. પતિ પ્રાણ સુમિત્રા, સની કૌશલ્યાના જેટલીજ શોકમાં હતી, પણ શોકના સમયે તેનો માનુષ્ય અને પતિ ઉપરનો દ્રઢ પ્રેમ બોલો ન થતાં, ઉઝટો વધારે પ્રગળ થયો હતો આવી સ્થિતિમાં પણ તેણે કૌશલ્યાને કહ્યું છે કે જુઓ, તમારો પુત્ર સત્પવાદી

છે. પિતાનાં વચનો અંગિકાર કરવાની મતઃજયથી રાજ્ય છોડીને તે વનમાં ગયા છે.” આ વચનો ઉપરથી દેવી સુમિત્રાનો પ્રીતિભાવ જણાઈ આવે છે. તેના વિના ખીન્નું કાણુ આવી સ્થિતિમાં આવાં વચનો કહી શકે ! તેથીજ સુમિત્રાદેવી, સતી સ્ત્રીઓમાં શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. તે ખરેખરી અયોધ્યાની મહારાણી થવાને યોગ્ય હતી; એટલુંજ નહિ પણ મૃદુલદમ્બી તથા સતીઓમાં શ્રેષ્ઠ હતી. એ તેના હિંમ્ય અને પવિત્ર ધર્મભાર ઉપરથી દેખાઈ આવે છે, ધન્ય છે સતીસુમિત્રાને ! ! ! કે તેણે પોતાની ફરજ અદાકરીને જગતમાં મુદ્દાંતરૂપ અમર નામના રાખી છે.

સુનીતિ.

પરમ પવિત્ર દેવી ભારતવર્ષમાં પરમપૂજ્ય, પ્રખ્યાત અને માન્ય ગણાયેલા પ્રમુ લક્ષ્મી-ધ્રુવતી માતા અને ઉત્તાનપાદ રાજની પટરાણી યાવ; તે શાન્ત, દયાળુ, ધાર્મિક, નીતિવાન, ધૈર્યવાન, જ્ઞાની, પવિત્રતા અને નમ્ર હતી. પતિ અને પ્રભુ પર અત્યંત પ્રેમ હતો. પતિપરાયણ રહી મૃદુકાર્ય અને રાજ્યકાર્ય

કરતી. ઇત્યાદિ શુભ શુભોથી પતિ, સામ્રાજ્ય, સસરા આદિ કુટુંબીઓનો અત્યંત પ્રેમ મેળવ્યો હતો. ઉત્તાનપાદ રાજને સુર્યચિ નામે બીજા એક રાણી હતી. તેનાથી સુનીતિ મોટી હતી, તોપણ તેણે કદી મોઝાઇનો ભાવ દર્શાવ્યો નહોતો; કે શોક સાથે દ્રેષભાવ જણાવ્યો નહોતો. તે તેમની સાથે પોતાની સગી બેન હોય તે પ્રમાણે પ્રેમ ભાવ બતાવી આવતી હતી. નિત્ય પ્રાનઃકાળે ઉઠી પનિને ધર્મ કાર્યમાં સદાય થતી, અન્ન વસ્ત્રાદિકથી ગરીબો અને સાધુ સંતોને આત્મીયતા અને પછી પોતાના નિત્યના મૃદુ સંભાળનાં કાર્યો કરતી હતી. આવા તેમના ઉત્તમ ગુણ પ્રભાવથી તેના ઉદરમાં ધ્રુવ જેવા પરમ પવિત્ર પુત્ર રત્નનો જન્મ થયો હતો. સુર્યચિને પણ ઉત્તમ નામે પુત્ર થયો હતો. તેને સુનીતિ પોતાના પુત્ર તુલ્ય ગણી પ્રેમથી ચાહતી હતી. આ પ્રમાણે વર્તવા છતાં પણ સુર્યચિને હ્રુપો ભાવ જુદોજ હતો. તે સુનીતિની શ્રેષ્ઠતા સહન કરી શકતી નહોતી. તેના સ્વભાવ પ્રપંચી, મદ અને મત્સર વાળો હતો. તેણે રાજને પોતાના પ્રપંચમાં ફસાવી સુનીતિને દેવતા ન કરાવી. રાજ્યએ તેને જુદા મહેલમાં રાખી; તોપણ આ સંપર્કો દેવી સુમિત્રા પણ પનિપર અભાવ આણે નહોતો. તે નિત્ય પનિ-તુલ્ય માન્યને યોગ્ય ગણાય લક્ષિત કરી પનિનું શુભ ચાહતી. સુર્યચિ પ્રપંચથી સત્યધર્મપર પ્રીતિ રાખનારને આ પરમ સાધ્વી સરસ્વ સ્વભાવની હોવાથી ત્રા સત્ય ધર્મપર પ્રીતિ રાખતી, તેણે પોતાની શોક ઉપર દ્રેષભાવ બતાવ્યો ન જણાઈ આવે છે. ત્યારે રામ, હતી.

ધ્રુવ પાંચ વર્ષનો બાળક હતો. પણ તે મહા તેજસ્વી, ધાર્મિક, ઝરવીર અને ખતિસો હતો. ક્ષત્રિયપણનાં તમામ શુભ લક્ષણો તેનામાં જોવામાં આવતાં હતાં, તે છતાં માનેતી રાણી સુરચિના પુત્રપર જેટલી રાગની પ્રીતિ હતી, તેટલી ધ્રુવપર નહોતી. એક દિવસે રાજ કચેરીમાં સર્વ સભાજનો સહીન બેઠો હતો; અને સુરચિના પુત્ર ઉત્તમને બોળામાં બેસાડી લાડ લગવતો હતો. તેવામાં ધ્રુવ અકસ્માત ત્યાં જઈ ગયો. તેણે ઉત્તમને પિતાના બોળામાં બેઠેલો દોઢો. એ જોઈ પોતાને પણ પિતાના બોળામાં બેસવાની ઇચ્છા થતાં, તે બેસવા ગયો. પણ રાજ્યે તેને અભિનંદન આપ્યું નહિ, તે જોઈને અતિ ગર્વિના સુરચિ બોલી કે;—“હે વત્સ ! તને એ સુખ ક્યાંથી ? તું રાજકુમાર છે, પણ અભાગિણીનો પુત્ર છે, તેં મારી કૃપે અવતાર લીધો નથી. માટે તું નૃપની આસન પર બેસવાને યોગ્ય નથી. તને બાળકને સગજણુ નથી. તેથી તને આ દુર્લભ મનોરથ થયો છે, જે તારે તારા પિતાના બોળામાં બેસવાની ઇચ્છા હોય તો, તપ કરીને આ તારા દેહને તજ દઈ, મારે પેટ અવતાર લે; તો તને રાજ આપીશ. ઇત્યાદિ વચન પોતાની માતાની શોક્યના મૂખેથી સાંભળતાં ધ્રુવનું હૃદય વિભાઈ ગયું, મૂખનો રંગ ઉતરી ગયો, અને માન લંગથી નિઃશ્વાસ મૂકતો ચેતો ચેતો માતા પાસે ગયો. માતાએ પુત્રને જાતી સરસો આંખીને રડવાનું કારણ પૂછ્યું. ધ્રુવે બનેલી સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી. સુનીતિ દેવી શોક્યનાં કંઠે વાક્યો સાંભળી પીડા પામી ગદગદકંઠ થઈ, અને વિલાપ કરતી પુત્રને કહેવા લાગી કે;—“હે વત્સ ! મનમાં કાંઈ દુઃખ લગાડીશ નહિ. તેણે પૂર્વે પુણ્ય કર્યો હશે, ત્યારેજ તે પૂર્વે સુખ ભોગવેલે. વહાલા પુત્ર ! આપણને સુખ ક્યાંથી ? આપણે પૂર્વે નિયમ, ધર્મ કર્યા પાળ્યા નહિ હોય; સાધુ સંત અને બ્રાહ્મણોને સતોખ્યા નહિ હોય, અને દાન-પુણ્ય કર્યા નહિ હોય. જ્યાં આપણું કર્મ એાઈ, ત્યાં રાજનું માન ક્યાંથી હોય ? આપણે પૂર્વના દત્ત વગર ક્યાંથી સુખ પામીએ ! એ અપર માતાએ જે કહ્યું છે તે બોલુ નથી. તારા દુઃખનું ઉદ્ધન કરવા ઈશ્વર વિના ખીલું કાંઈ સમર્થ હોય, એમ હું માનતી નથી. પુત્ર ! રાજ્યની ઇચ્છા હોય તો વનમાં જઈ તપ કર. તપ કરવાથી બ્રહ્મા પદાસન પામ્યા તપ, તીર્થ અને વ્રત, ઇત્યાદિ કરવાથી નારદજીનો ભાગ્યેદ્ય થયો. માટે તપ કરી ઇશ્વરને પ્રસન્ન કરીએ, તેજ અભાગિયાં મરીએ. ” ઇત્યાદિ માતાનાં વચન સાંભળી ધ્રુવના હૃદયમાં સચોટ અસર થતાં તેણે કહ્યું;—

“માતા ! હું તમારો પુત્ર છું. તમને અભાગિણી મટાડીશ. હું સુખને નહિ સંભારતાં તરત વનમાં જઈશ. ઇશ્વર જે દેહ આપ્યો છે, તેનાથી સુકૃત્ય કરતું જોઈએ. સુખને સંભારતાં દુઃખ થાય છે. પ્રભુ મને દર્શન આપી દુઃખ કાપશે, તોજ પાછો આવીશ. નહિતો વનમાં તપ કરતાં મારા માણુ તજ દઈશ.”

ધ્રુવના મૂખમાંથી “માણુ તજશ.” એવાં વચનો સાંભળી માતા સુનીતિ

ત્યારે આ પતિવ્રત પાળનાર સતી પણ સ્વામીની સાથે વનમાં તેમની સંવા કરવાને સાથે ગઈ હતી અને વનમાંજ પતિની સાથે રહી પ્રભુ ભક્તિ કરીને પરમપદને પામી હતી. ધન્ય છે આ સતીને ! કે જે દાંપત્ય પ્રેમનો આલોચન અપૂર્વ મહિમા જનારીને જગતમાં અમરકીર્તિ રાખી ગઈ છે !!!

સત્યવતી.

મહાસતી ઋષિક ઋષિની પત્ની, જમદગ્નિ ઋષિની માતા, કાન્યકુબજ દેશના ગાધિરાજની પુત્રી અને મહાનૃષિ વિશ્વામિત્રની બેન થાય. આ સતી સ્વરૂપે મુંદર, સુદિવાન, ધાર્મિક નીનિવાન, દયાળુ, અને શાન્ત હતી, જેથી તે રૂપગુણ શ્રેષ્ઠ હતી, તેવાજ ઋષિક ઋષિ જેવા શ્રેષ્ઠપતિ મળ્યા હતા. તે

વિશે એવું જણાવેલું છે કે;—એક વખતે ઋષિક ઋષિએ ગાધિરાજ પાસે આવી સત્યવતીને પોતાની ભાર્યાએ માગી, રાજા પોતાની મુકામળ અંગની કુમારી ઋષિને આપી વનમાં મોકલવાને પ્રુથી નહોતો, પણ ઋષિ મહા સમર્થ હતા, જો તેને ના પાડે તો ઋષિ નારાજ થાય, આવી રીતે ધર્મ સંકટ આવી પડવાથી રાજા મહા વિચારમાં પડ્યો, સત્યવતી પોતાના પિતાને વિચારમાં પડેલા જોઈને બોલી કે;—પિતાશ્રી ! મારાં ધન્યભાગ્ય કે મને આવા ઋષિ જેવા પતિ મળશે, તેથી કરી હું મારા જીવનનું સાર્થક કરી શકીશ. હું રાત્ર સમૃદ્ધિના સુખ કરતાં, તપ સમૃદ્ધિના સુખને વધારે શ્રેષ્ઠ માનું છું, મને મહેલ કરતાં, પર્ણકુટી વધારે વહાલી છે. હું સંસારના આનંદ કરતાં, ધર્મ કર્મના આનંદને વધારે ઉત્તમ ગણું છું મને ગામ કરતાં વન વધારે પ્રિય છે. વિવિધ પ્રકારનાં વસ્ત્રાદિકાર અને મિષ્ટાન્ન ભોજન કરતાં, હું વસ્ત્રવસ્ત્ર, ફળપ્રસન્ન અને દંદમૂળના સાત્ત્વિક ભોજનને શ્રેષ્ઠ ગણું છું. માટે મારા વિશે કશો પણ વિચાર ન કરતાં, મને આ મહાત્મા ઋષિ સાથે પરણાવો. મને તેમની સાથે પરણાવવાથી તમારું ધનું કલ્યાણ થશે. રાજા આ પ્રમાણે પોતાની પુત્રીનાં વચન સાંભળી ધણી પ્રુથી થયો, તેમજ ઋષિક ઋષિએ પોતાના પ્રજા પ્રતાપથી રાજાને એક દગ્ગર સ્થામ કર્યું અથવા લાતી આધારથી તે ધણું આશ્ચર્ય પામ્યો. ઋષિની આવી અદ્ભૂત સક્તિ જોઈને રાજા પોતાની સાથે સત્યવતીને લઈને વનમાં ગયા અને તેને ઋષિની સાથે પરણાવી. ઋષિ વનમાં આશ્રમ બાંધી શુદ્ધસ્થાશ્રમ ધર્મ ચલાવવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે ધણી દિવસ વિત્યા પછી તેના મૂળ પુરૂષ બૃહ્મ ઋષિ પોતાની ઈચ્છાથી તેના આશ્રમમાં ગયા, ઋષિક ઋષિએ અને સત્યવતીએ તેમનો ધણી પ્રકારે સત્કાર કર્યો. ધણી દિવસથી આનંદથી રાખ્યા. સત્યવતીએ ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારે તેમની સેવા કરી.

તેથી બહુ ઋપિએ પ્રસન્ન થઇ, સત્યવતીને વરદાન માગવાની આજ્ઞા કરી. તેથી સત્યવતીએ નમ્રવદને પ્રાર્થના કરી કે;—હે મહાત્મા ! મારા પિતા અપુત્ર હોવાથી દુઃખી છે. માટે તેને અને મને પુત્રની પ્રાપ્તિ યાચ એમ કરા. બૃહ-
 ઋપિએ તે બ્રેહ્મને પુત્ર યાચ એવો ઉગાધ બતાવ્યો. તેથી સત્યવતીને જન્મ-
 દક્ષિ જેવા સમર્થ પુત્ર અને ગાધિરાજને વિશ્વામિત્ર જેવા પુત્ર રત્નની પ્રાપ્તિ થઇ હતી. એ રીતે સત્યવતીએ પોતાના ઉત્તમ ગુણ પ્રભાસથી બૃહુ ઋપિ જેવા સમર્થ મહાત્માને પ્રસન્ન કરી માતા અને પોતાના કુળને ઉજ્જવળ કરે એવા મહા પ્રતાપી પુત્રો પ્રાપ્ત કર્યા હતા અને જતા વંશને રાખ્યા હતા.

આ સતી પતિવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે આવી પતિને પ્રિય થઇ હતી. જન્મદક્ષિ ઋપિ સત્યવતી જેવી પ્રતાપી સતીમાતાના હાથ નીચે ઉછરી, શિક્ષણ પામી મહા સમર્થ થયા હતા. જેણે સહુસ્વાર્ણન જેવા મહા બળવાન રાજા સાથે યુદ્ધ કર્યું હતું; એટલું જ નહિ પણ જેને ત્યાં પૃથ્વીને એકવીસવાર નક્ષત્રિ કરનાર પદ્મશુભ જેવા દેવશી પુત્ર અવતર્યા હતા. આ શું સત્યવતી જેવી સતી સ્ત્રીને એકાંકી પ્રભાવ છે ? ધન્ય છે સત્યવતીને ! જેઓ રત્નગર્ભા મહાસતીના પદને પામ્યાં અને પતિ તથા પિતાના કુળને ઉજ્જવળ કરી અમર કીર્તિ રાખી ગયાં છે ! ! !

સરમા.

પવિત્ર સાધ્વી સી રાવણના બ્રાતા વિલિખણની ધર્મ પત્ની થાય. તેના પિતાનું નામ શૈલૃષ્ઠ હતું. એ મધર્વ જાતિનો હતો. સરમાનો જન્મ માનસરોવર ની સમીપ થયો હતો. તે વખતે કહે છે કે;— માનસરોવરનું પાણી વર્ષાદે ને લીધે એટલું તો વધી ગયું કે, તે તેની માતાની સાથે તણાવા લાગી હતી, પરંતુ ઈશ્વર કૃપાથી બચી હતી. તે સરોવરમાંથી બચી એ ઉપરથી તેનું નામ સરમા થયું હતું. સરમા સ્વરૂપે સુદર અને મનોહર હતી. સ્વભાવે સુદ્ધિવાન, ઉદાર, ધાર્મિક ધર્મવાન, અને પતિ પ્રેમી હતી. તે પતિવ્રતાનાં ધર્મ પ્રમાણે આવી વિભી-
 પણને સલાહ અને સદાપતા આપવા વિગેરેમાં ધણી ઉપયોગી થઇ પડી હતી. વિભીપણ પણ તેના ગુણ પ્રભાવને લઇ ઘણું ચાહતો અને માન આપી સતોપતો હતો. પતિ પત્નીને પરસ્પરતા ગુણોની અસર થાય છે, તેનો આ દપતી પ્રત્યક્ષ પુરાવો છે. વિભીપણમાં સાત્વિક રૂતિનો ભાવ હતો તે તેની પત્ની સરમામાં પણ આવ્યો હતો. આ દંપતી એક વચની, સત્ય પર પ્રેમ અને સ્વધર્મ પર શ્રદ્ધા રાખનારાં હતાં. સદ્ય સંત અને ધર્મ નીતિવાળાં માણસો પર ઘણો ભાવ રાખતાં હતાં અને ન્યાય નીતિથી વ્યવહાર કરતાં. એનાં તેથી લોકોની ગણના થતી.

બહારના લોકોમાં તેમની કીર્તિ વધી હતી. જ્યારે રાવણ સીતા જેવી મહાસતીને હરિ લાગ્યો, ત્યારે સરમાને ધણો ખેદ થયો હતો. જે સ્ત્રી પર પુરુષ ઉપર ચાહેના રાખી અનીતિને માર્ગે ચાલતી અને જે પુરુષ પર સ્ત્રીને ચાહી અધર્મ માર્ગે ચાલતો, તેના ઉપર તેમને ધણો ધિક્કાર છુટતો; એવી તે પવિત્ર મનની અને નીતિ વાળી ધાર્મિક હતી. રાવણ જોકે પોતાને જેદ થતો અને બળવાન હતો, પણ સીતા જેવી મહાસતીને બળાકારે પકડી લાગ્યો. તે એ જોઈ શકી નહી. તેણે તુરત રાવણ સંન્યુષ જાહેર કર્યું હતું કે;—“તમે સીતાને હરિ લાગ્યા છો, એ ધણુંજ ખોટું કર્યું છે. સીતા સાક્ષાત્ શક્તિ સ્વરૂપ છે. તે પોતાના સતીત્વ પ્રભાવથી તમારો તરફના નાશ કરવાને શક્તિવાન છે, પણ તે ધૈર્યતા રાખી રહી છે. તેમને દુઃખ આપવાથી આખા કુટુંબનો સત્તર નાશ થશે. માટે તમે તમારા અપરાધની ક્ષમા માગી, તેમના પતિ રામને જાહેર સોંપો. તમે તમારી શક્તિનો પરજીને હરણ કરી અવળો ઉપયોગ કરો નહિ. જે તમે સમજો અને તમારું આ લોક અને પરલોકમાં શ્રેય થવા ચાહતા હો, તો પરસ્પરી સામું ખરાબ દૈવિથી લુચ્છો નહિ. જે પુરુષ પર સ્ત્રીને ચાહે છે અને જે સ્ત્રી પર પુરુષને લાગે છે. તેની કાંઈ પણ પ્રકારે સિદ્ધિ થતી નથી; અંટર્હુજ નહિ પણ તેના ધર્મ, કર્મ, મન, આયુષ્ય અને આખરનો નાશ થાય છે.” વગેરે ધણું કહ્યા છતાં પણ રાવણે માન્યું નહિ. ત્યારે આ સતી એ પોતાના પતિ વિભીષણને કહ્યું કે;—“તમારા જેટ જાતા રાવણે ધણુંજ વિપરીત કામ આદ્યું છે. જોકે એ તમારો ભાઈ છે, પણ તે અધર્મ માર્ગે ચીસે છે, તે જાદુજ ખોટું છે. અધર્મ માર્ગે ચાલનાર ગમે તો પિતા પુત્ર કે ભાઈ દોષ અગર સ્ત્રી કે પુત્રી દોષ વગર તેનો તુરત ત્યાગ કરવો જોઈએ. નહિ તો કુટુંબને ધણું દુઃખ પેદા થાય છે. માટે તમારા ભાઈનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. તેમને સહાય કરી, તેમનાં અવળાં કૃત્યને ઉત્તેજન આપશો નહિ. નહિતો તમારા ઉપર પણ દૈવનો ક્રોધ થશે.” વગેરે ધણી બધામણ કરી હતી. અહો ! સતી સરમા કેવી ધર્મ નીતિ વાળી અને ઉચ્ચ ભાવનાવાળી સ્ત્રી હતી, તે આ પરથી જણાઈ આવે છે.

સરમા અશોક વનમાં જઈ, જ્યાં સીતા શોક સાગરમાં બેઠેલી હતી, ત્યાં દુઃખમાં દિશાસો આપવાને માટે જ્યેન જેવા ભાવથી મળતી અને દેવી નુલ્લ માન આપી ચાલતી. તેની સાથે તત્ત્વજ્ઞાન અને ધર્મનીતિની ચર્ચા કરી આનંદ આપતી. રામચંદ્ર તરફના કુશળ સમાચાર વિચિત્રણને મળતા, તે પોતે અશોક વનમાં જાહેર સીતાને આપતી. જ્યારે રાવણ સીતાને સંતાપવા કપટ આનુષ કરતો; ત્યારે તેનો ભેદ ખુદનો પાટી સીતાને દિશાસો આપતી, તેમજ સીતા પાસે રહેલી રાક્ષસીઓ તેમને સંતાપે નહિ. તેની સંભાળ રાખતી; વગેરે પ્રકારે તે સીતાને સંદાયક થઈ હતી. જ્યારે રામચંદ્રએ રાવણને મારી વિજયણને કંઠે લીધા

આપ્યું; ત્યારે સતીસરમા લંકાની મહારાણી થઈ હતી; તોપણ તે રાજ્યવૈભવમાં પોતાનો ધર્મ બૂઝી નહોતી તે નિરંતર સાત્વીક રીતે વર્તન અતિથિ અભ્યાગતો ને અન્ન વગેરે આપી ભક્તિમાન સાધુ સંતની સેવા કરતી; એટલુંજ નહિ પણ પતિને રાજ્ય કારભાર ચલાવવામાં સલાહ અને સહાયના આપી, પ્રજા જે રીતે સુખી અને ધર્મે નીતિ વાળી થાય, તેમ કરવા પ્રયત્ન કરતી. તેથી કરી લંકાની પ્રજા ઘણી સુખી થઈ હતી. તેઓ તેને એક રક્ષાકર્ત્રી દેવી તરીકે પૂજ્ય ગણી માન આપતા. વૃહવસ્થા થતાં નિરંતર પતિ સાથે ધર્મર ભક્તિમાં ઘણા ગુજરી પરમ ગતિને પામી ગઈ છે. સરમા ! તને ધન્ય છે ! તું ધર્મ નીતિથી ચાલી એક પરદુઃખ ભંજન તરીકે જગતમાં મુદ્દણ્તરૂપ અમર કીર્તિ રાખી ગઈ છે !!!

સરસ્વતી-ભારતી.

પ્રસિદ્ધ પવિત્ર સતી મહાનપંડિત મંડનમિશ્રની ધર્મ પત્ની થાય, તેનું બીજું નામ ભારતી—ઉલ્લસભારતી હતું. કાશીથી ગયા તરફ જતાં માર્ગમાં શોભાજી નામે નદી આવે છે. તેના તીરપર બ્રાહ્મણવાસ નામે ગામ હતું, ત્યાં વિષ્ણુમિશ્ર નામે એક વિદ્વાન બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. સરસ્વતી

એ તેની પુત્રી હતી એ બહુ ભણેલી અને મહાનવિદ્વાન હતી, પૂર્વના આર્યો પોતાની પુત્રીઓને કાવ્ય, આકરણ; રસાતંકાર, ગીત, વાદ્ય, નૃત્ય, ગાંધર્વ વેદ, પાકશાસ્ત્ર અને ગણિતશાસ્ત્ર ઇત્યાદિ વ્યવહારોપયોગી સંસ્કૃત ગ્રંથો ભણાવતા હતા. વિષ્ણુમિશ્ર પંડિતને સરસ્વતી એકની એક પુત્રી હતી તેથી તેણીને આરવેદ, આર ઉપવેદ વેદાંગ, છંદાશ્ત્ર, અને પુરાણાદિ ઘણા ગ્રંથો ભણાવ્યા હતા. તેથી તે જ્ઞાન બળમાં એટલી તો ચઢીચાલી થઈ હતી કે, એ સમયનો કાર્ધ પણ પડિત તેને વિદ્યાવાદમાં જીતી શકતો નહોતો. તેના એવાં પાંડિત્યને લીધે બાળપણમાંજ તેની કીર્તિ આખા ભરતખંડમાં પ્રસરી રહી હતી સરસ્વતીની માતાનું નામ મુલગા હતું. સરસ્વતી સર્વ વિદ્યામાં પરાંગત થઈને યોગ્યવયે પહોંચી, ત્યારે તેનું ચિત્ત આ સામાનિક સંબંધમાં જોડાવા તરફ વળ્યું. એ કાળે માઆપ પોતાનાં સંતાનોને હાકની જેઠે કુળ મોટા કે વૈજ્ઞાની લાલચને લીધે નાતીજીમરૂપી એક ખીજના ગુણ દોષ જાણ્યા કે જોયા સિવાય લોકો માંકડુ વળગારીને તેમને ભવ ખરાબ કરતાં નહોતાં. પુત્ર કે પુત્રી જ્યારે ભણી ગણીને યોગ્ય વયનાં થતાં, ત્યારેજ તેમના ગુણ સ્વભાવ મળતા જોઈને તેમનાં લગ્ન કરતાં હતાં. તેમાં પણ એક ખીજને પસંદ પડતાં વરકન્યા વચ્ચે લગ્ન થાય, એ રીત તેમને વધારે પ્રિય હતી, તેથી તેઓ બની સહે ત્યાંસુધી એવી જોગવાઈ કરી આપતા હતા. એવી રીતનાં લગ્નથી દંપતિ ઘણાં સુખી થાય છે, એ નિઃસંશય વાત સમજવી,

સતી સરસ્વતી હિમ્મર લાયક થયાથી તે પોતાના જેવો વિદ્યાવંત વર શોધીને તેની સાથે લગ્ન કરવાની તજવીજ કરવાલાગી. તેવામાં નર્મદાકિનારાના યાત્રિક બ્રાહ્મણો વિષ્ણુમિત્ર પંડિતને ઘેર પરાણા યજ્ઞને આપ્યા. તેમના મુખેથી મંડનમિત્રની વિદ્વતાની વાતો સરસ્વતીના સાંભળવામાં આવી. તેથી તેણે એ પંડિતનું નામ દામ પૂછતાં તેમણે જણાવ્યું કે;—નર્મદા-રેવાનદી કિનારે બાહિષ્મ-તીનગરી છે, ત્યાં હિમ્મિત્ર નામે એક પંડિતનો પુત્ર મંડનમિત્ર છે. તેણે પ્રયાગ વાળા પ્રખ્યાત કુમારિલ ભટ્ટાચાર્ય પાસે રડીને ઘણી વિદ્યાઓનું અધ્ય-યન કર્યું છે. તે જ્ઞાન બગમાં એવો તો સમર્થ છે કે ઘણા પંડિતો વિદ્યા વાદમાં તેનાથી પરાજય પામ્યા છે. વળી તેણે બ્રાહ્મ મતનું ખંડન કરીને વેદધર્મનું મંડન કર્યું છે. તેથીજ લોકો તેને તેના જૂઠા નામ “વિષ્ણુ” ને બદલે મંડનમિત્ર કહી બોલાવે છે. દાલના સમયે તેના જેવો કોઈ પંડિત અમે જોયો કિંવા સાંભ-ળ્યો નથી. એ રીતે અતિથિ બ્રાહ્મણોના મુખેથી મંડનમિત્રનાં વખાણુ સાંભળવાથી તેનેજ વરવાની સરસ્વતીને ઈચ્છા થઈ. તેથી તેણે એક પત્ર મંડનમિત્ર ઉપર લખીને તે બ્રાહ્મણને આપ્યો અને કહ્યું કે, તમે જ્યારે રેવાતટે જાઓ; ત્યારે આ પત્ર મંડનમિત્રને આપીને મારી વાત તેમને જણાવજો. બ્રાહ્મણે એ તે પ્રમાણે કર્યું. મંડનમિત્રે સરસ્વતીનો પત્ર વાંચીને તેના મનોભાવ જાણી લીધો, અને તેને વરવાની પેતાની પણ ઇચ્છા થઈ. પછી યથા સમયે જને જણનાં માતા પિતાની સંમતી મગવાથી તેઓ લગ્નની પવિત્ર ગાંઠથી જોડાયાં અને પરમ સુખી થયાં. સતી સરસ્વતિ શાસ્ત્ર નિયમાનુસાર પતિમતાનો ધર્મ પાળી પતિને અનેક રીતે ઉપયોગી થઈ આનંદ આપતી.

આ પતિ પરાણુ અને વિદ્વાન સતીની સાધુતા અને પંડિતાઈની વિશેષ ખાત્રી તો તેણે શ્રીમાનુઆચર્ય કરાચાર્ય જેવા મહાન્ સમર્થ સર્વજ્ઞ પંડિતની સાથે મંડનમિત્રે વિદ્યાવાદ આરંભ્યો, ત્યારે જને વચ્ચે દારછતનો નિર્ણય કરવા માટે સર-સ્વતીનેજ મુકરર કરી હતી, ત્યારે થઈ હતી. આહા! આ કાંઈ થોડા સાનંદાશ્ચર્યની વાત નથી, આવા બે મહાન્ સમર્થ પંડિતો વચ્ચેના વિદ્યાવાદમાં કોણુ હાર્યું. અને કોણુ જીત્યું, એ વાત મુકરર કરવામાં ખરેખર મંદાશુદ્ધિ અને બોહોળું જ્ઞાન જોઈએ. તે હોવાનું માન આ અજગ્રા જાનિ સરસ્વતીને મળ્યું હતું. એ તેના મહા પાંડિત્યની પ્રત્યક્ષ સાક્ષી છે. વળી વધારે આશ્ચર્યનો વિષય તો એ છે કે શ્રીમાન ચંકરાચાર્ય સ્વામીએ પોતાનાજ પ્રતિ પક્ષીની સ્ત્રીના ઉપર ઈતિહાસ રાખીને દાર છતના સાક્ષી ભૂત તરીકે તેને કબુલ રાખી હતી, અને તે પ્રમાણે તેણે પોતાની પવિત્ર દરજ્જા નિષ્પ ક્ષપાત પણે બચવી હતી. એ તેના શુદ્ધ પ્રમાણિકપણાની અનંદ સીમા છે. આશું તેની થોડી લાખડી બતાવે છે !

શ્રીમાન ચંકરાચાર્ય કહે;—“ બ્રહ્મસત્ય છે, ” તે સિદ્ધ કરી આપીશ

અને મંડનમિત્ર કહે:—વેદનો પૂર્વકાંઠ—કર્મકાંઠ સત્ય છે. ” તે સિદ્ધ કરી આપીશ. એવી રીતે બનેએ પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી. તેમાં હારજીતનો નિર્ણય સર- કરવાનું દરાવ્યું હતું. જે હારે તે જીતનારનો શિષ્ય થઈ રહે એવું દરાવ્યું- હતું. એ વાદ યુદ્ધની વખતે સરસ્વતીએ મધ્યસ્થપણે રહેવું એવું નક્કી થયા પછી ખીજે દિવસે વિવાદ સ્થળમાં સૌ એકઠા થયા, એટલે સરસ્વતીએ બંને પંડિતોના ગળામાં કુલના હાર પહેરાવીને કહ્યું કે:—કુલની માળા જેના ગળામાં કરમાશે, તેમને હું હાર્યા સમજીશ. તે પછી વિવાદ શરૂ થયો હતો. તેમાં જીવ અને હૃદય- રત્ન એકપણું છે, તે મંડનમિત્ર માન્ય કરતો નહોતો, તેને શ્રુતિઓનાં પ્રમાણ આપીને બ્રહ્મ સત્ય છે, એ સિદ્ધ કરી આપીને અદ્વૈતનું સ્થાપન કર્યું. તેથી મં- ડનમિત્ર પંડિતની હાર થઈ. તે જતાં સરસ્વતીએ નિષ્પક્ષપાત પણે પોતાના પતિના પ્રતિપક્ષીનો જય અશ્વાન વદનથી જાહેર કર્યો હતો. મંડનમિત્ર હાર્યાથી કરાર પ્રમાણે સર્વ ત્યાગ કરીને શ્રીઆદ્ય શંકરાચાર્યને શરણે થયા, એટલે શ્રીશંકરે સરસ્વતીના સામું જોયું. સરસ્વતીએ તેમનો આશય જાણી લીધો. તેથી તેણે જણાવ્યું કે:—“પત્ની પણ પતિના આત્માની અર્ધ ભાગિની છે. એવું શ્રુતિમાં કહ્યું છે. માટે મને જીતો ત્યારે ખરું. જો કે આપ વિદ્વાન અને સર્વજ્ઞ છો, તો પણ આપની સાથે વાદ કરવા હું તૈયાર છું. ” સરસ્વતીના આવાં વચન સાંભ-ળીને શંકરે કહ્યું કે:—હાં ! અજળા નમારી સાથે મારે વાદ કરવો યોગ્ય નથી; કારણ કે યશસ્વી પુરૂષો અજળાની સાથે વાદ કરતા નથી. શ્રી શંકરનાં આવાં વચન સાંભળીને સરસ્વતીએ કહ્યું કે:—“મહારજ ! આ બાબતમાં વ્યક્તિ વિશેષની અપે-ક્ષા નથી. પોતનો મત તોડવા જે યત્ન કરે, તે પુરૂષ જાતિ હોય, કે સ્ત્રી જાતિ હોય, તોપણ તેની સાથે પોતાના પક્ષનું રક્ષણ કરવામાં તત્પરતા ધરાવનારાં એએ તેને જીતી લેવાનો યત્ન કરવો જોઈએ. તેટલા માટેજ યાજ્ઞવલ્કય નામના મુનિરાજે ગાર્ગી નામે અજળાની સાથે વાદ યુદ્ધ કર્યું હતું અને જનકરાજાએ મુલસા નામની અજળા સાથે વાદ યુદ્ધ કર્યું હતું. ત્યારે શું ! યાજ્ઞવલ્કય જેવા પુરૂષો તત્પર નહોતા ?” સરસ્વતીનું એવું સચુક્તિય વચન સાંભળીને મનમાં પ્રસન્ન થઈ શ્રીશંકરે તેની સાથે વિષા વાદ કરવાનું કબુલ કર્યું. દિવસ નક્કી કર્યો, પછી જ્યારે પરસ્પર જીતી લેવાની ઉત્કંઠાવાળાં એ બંને જાણી શુદ્ધિ અને ચાતુર્યથી રાખેના પ્રવાહની ધારા એવી તો સરસ ચાલવા લાગી કે જેના શ્રવ-વણથી વિદ્વાનો પણ આશ્ચર્ય પામીને તેમને બૃહસ્પતિ અને શુક્રાચાર્યથી પણ અ-ધિક ગણવા લાગ્યા, સંખ્યા વંદનાદિક આવસ્યક કર્મના નિમેષા સમય સિવાય તેમનું વાદ યુદ્ધ રાત દિવસ વિશ્રાંતિ વગર ચાલ્યા કરતું, એવી રીતે વાદ કરતાં સત્તર દિવસ વિતી ગયા, પણ શ્રીશંકર હાર્યા નહિ; ત્યારે સરસ્વતીએ વિચાર કર્યો કે, આઆચાર્ય બાળપણમાં સન્યાસી થયેલા છે, અને તેઓ કદીપણ શીલવ્રતથી

ચૂકેલા નથી. માટે વાત્સાલ્યન સુત્રો વિષેનો સંવાદ કરીને તેમનો પરાજય કરું. એમ ધારીને કામસાસ્ત્રને લગતા કેટલાક પ્રશ્નો પૂછ્યા. શ્રીમાનશંકરાચાર્ય તો સર્વત્ હતા, પણ સન્યાસી ધર્મમાં પરંપરાના સંપ્રદાયને બાધ ન આવે, એવી રીતે ઉત્તર આપવાના હેતુથી જરાવાર વિચાર કરીને કહ્યું કે;—આ વિષયમાં મને એક મહિનાની મુદત મળવી જોઈએ. પછી સરસ્વતીએ તેમને એક માસની મુદત આપી હતી.

શ્રીમત્ શંકરાચાર્યે બીજા સ્વરૂપે એક મહિનામાં કામસાસ્ત્રનું જ્ઞાન મેળવી આવીને વિવાદ કર્યો. તેમાં આખરે શ્રીશંકરનો જય થયો. છતાં સરસ્વતીએએ વાદ-વિવાદમાં પોતાની મહાન્ બુદ્ધિની ઝોળખાણ આપી હતી. શ્રીશંકર તેને મંત્રમુદ્ કરીને તુંગભદ્રા નદીને કિનારે પ્રતિષ્ઠિત શૃંગપુરમાં ગયા હતા. તે જગ્યાએ એક મઠ બાંધી ત્યાં સરસ્વતીને રહેવાની આજ્ઞા કરી હતી; ત્યાં ચિરકાળ રહી હતી. એ મઠ આઘાપિ સુધી શૃંગાગીરી-શૃંગેરી અથવા સિંહારી નામથી વખણાય છે. સરસ્વતી-ભારતીએ ત્યાં ભારતી સંપ્રદાય સ્થાપ્યો, અને ત્યાંના શિષ્ય મંડળને ભારતી નામ આપ્યું. મંડનમિશ્રને શ્રીશંકરે સન્યસનની દિક્ષા આપી, અને “તરંગમસિ” એ મહા વાક્યનો ઉપદેશ આપ્યો, ત્યારથી મંડનમિશ્રની ગણના સુરેશ્વર અથવા સુરેશ્વરાચાર્ય નામથી શ્રીશંકરના મુખ્ય શિષ્યોમાં થઈ હતી. એ રીતે તે ભારત વર્ષમાં સરસ્વતીના અવતાર રૂપ અવનરીને પોતાના નામનો મહીમા વિદ્યાવાદમાં બતાવી આપ્યો છે. પ્રાચીનકાળમાં આર્ય મહિલાઓ વિદ્યાની મહાન્ ઉપાસક હતી, અને તેઓ બુદ્ધિજળમાં તથા જ્ઞાન બળમાં પુરોની સાથે દરિકાઈ કરી શકતી હતી. તેની ખાતરી આ સરસ્વતી—ભારતી તથા માર્ગી જેવી મહાન્ વિદ્વાન સતી સ્ત્રીઓએ કરી આપી છે. ધન્ય છે તેમને ! કે તે આ આર્યદેશની સ્ત્રીઓને મુદ્દર્ષાત્ લેવા લાયક અમર નામના રાખી ગઈ છે. હે ! મંજળકારી પ્રજુ ! આ દેશમાં ફરી આવી વિદ્વાન સતી સ્ત્રીઓ પેદાકર ? ! !

સત્યભામા.

પરમ પવિત્ર પ્રખ્યાત સતી સ્ત્રી શ્રીકૃષ્ણની આઠ પટરા-બીઓ મહિલી એક. તે સત્રાન્ગિત રાજની પુત્રી થાય. સત્રાન્ગિત રાજને શ્રીકૃષ્ણે તેના સ્વમંતકમણિ લાવી આપ્યો. તેના ઉપકારના બદલામાં તેણે પોતાની પુત્રી સત્યભામા ને શ્રીકૃષ્ણ સાથે પરણાવી હતી. સત્યભામા સ્વરૂપે અતિ મુંદર. બુદ્ધિવાન, ધર્મ અને નીતિ યાત્રમાં કુશળ, સ્વભાવે યાન્ત પણ જરા રીસાળ, તેજસ્વી અને શ્રીકૃષ્ણને અતિ પ્રિય હતાં. સત્યભામા જ્યારે પરણ્યા; ત્યારે તેના પિતા સત્રાન્ગિતે સ્વમંતકમણિ જે આગ્ર પ્રખ્યાત અને અત્યંત મૂલ્યનો હતો, તે તેને

આપ્યો હતો. અચાનક-જ્યોતિષપુરનો રાજા નર્કસુર જે ઘણાજ અધાર્મિ હતો. તે પૃથ્વી પરના અનેક રાજાઓને જીતી તેમની કુંવારી કન્યાઓ પકડી લાવી પોતાને ત્યાં મહેલમાં રાખી હતી. એવી સોળ હજાર એકસો ને એક કુંવારી કન્યાઓ તેણે ભેગી કરી હતી. આજી બાબુના રાજાઓ અને ગ્રામ પર ઘણો જીલમ કરતો હતો. ઈંદ્ર ને દરાવી અર્ધદેવીનાં કુંડળ પહેરી લીધાં હતાં. ઋષિઓ અને ભક્તજનોને પણ દુઃખ દેવા લાગ્યો હતો; ત્યારે ઈંદ્રના કહેવાથી શ્રીકૃષ્ણ સત્યભામાને સાથે લઈ નર્કસુર સાથે યુદ્ધ કરવાને ગયા હતા. જ્યારે નર્કસુર બહુ ભારે ત્રીશુળ લઈને મારવાને ધસી આવ્યો, ત્યારે સત્યભામા જે આયુદ્ધમાં સાથેજ હતાં; તેમણે સમય સૂચકતા વાપરી જૂમ પાડી શ્રીકૃષ્ણને જણાવ્યું કે:-પ્રાણનાથ! એ પાપીને મારો ? સત્યભામાના એ વચન સાંભળતાંજ શ્રીકૃષ્ણે તરત સૂદર્શન ચક્રવટ્ટે એ પાપીનું શિશ ઉડાવી દીધું હતું. આપરથી જણાઈ આવે છે કે, સત્યભામા યુદ્ધમાં કુશળ, હિંમતવાન, ચતુર અને સમય સૂચક હતાં. તેમજ પતિને યુદ્ધ પ્રસંગે કેવાં ઉપયોગી ચક્ર પકડ્યાં હતાં, તેનો આ પત્યક્ષ પુરાવો છે. આ પ્રસંગે શ્રીકૃષ્ણે તેમના ઉપર પ્રસન્ન ચર્ચને, નંદન વનમાંથી કલ્પવૃક્ષ લાવીને તેમના મહેલના દ્વાર આગળ રોપાવ્યું હતું.

નારદજીએ જ્યારે પારીજાતકનું ડુલ લાવી શ્રીકૃષ્ણને આપ્યું, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે એ ડુલ રૂકિમણિને આપ્યું હતું. તેપરથી સત્યભામા રીસામાં હતાં; તે માટે શ્રીકૃષ્ણે તેમને રંજન કરવાને એ આપ્યું જૂમ ઈંદ્રની ઇચ્છા વિના તેના નંદન વનમાંથી લાવી, સત્ય ભામાના મહેલના દ્વાર આગળ રોપાવી તેનો રોસ ઉતાર્યો હતો. એક વખતે હરિતનાપુરથી એવા સમાચાર આવ્યા કે કુંભાજી સહિત પાંદવો લાક્ષાગૃહમાં બળી બસ્ય થયા છે ! આવા સમાચાર જાણી શ્રીકૃષ્ણ હરિત ના પુર જવાને બળભદ્ર સાથે તૈયાર થયા; ત્યારે સત્યભામાને સ્વમંત્રકમણિ સોંપી તેને તેના પિતા શત્રાજિતને ઘેર મુકી ગયા હતા. આ વખતનો લાગ જોઈને શતધન્વા રાજા શત્રાજિતને મારી એ મણિ લઈ નાશી ગયો. આ માહિતીનાથી ત્રાસ પામી સત્યભામાએ હરિતનાપુર આવી સર્વ ખબર આપ્યા. શ્રીકૃષ્ણે સત્યભામાને દિલાસો આપી શાન્ત કર્યાં, અને પોતે તરત શતધન્વાની પાછળ જઈ તેનો નાશ કર્યો અને મણિ લાવી સત્યભામાને સ્વાધીન કર્યો હતો.

આ સર્વપરથી જણાઈ આવે છે કે, સત્યભામાએ પોતાના સહવર્તન અને અદ્યપણથી પોતાના પતિ શ્રીકૃષ્ણનો કેટલો બધો પ્રેમ મેળાવ્યો હતો ! અને શ્રીકૃષ્ણ પણ એ પ્રેમને આધિન થઈ, પોતાની પ્યારી સ્ત્રી પ્રત્યે પોતાનો પતિ તરીકેનો ધર્મ બાળવવા કેટલું બધું સહન કરીને પણ તેમની મરજી સાચવતા હતા ! આ શું આ પવિત્ર દંપતિની યોડી મહત્તા છે ! ધણીજ.

સત્યભામાને દ્રાપદી વચ્ચે પનિત્રતાના ધર્મ વિશે સંવાદ થયો હતો. તેમ

ને ભાનું, મુલાનું, મ્રજાનું, ભાનુમાન, ચંદ્રમાનું, બૃહદભાનું, અનિભાનું, શ્રી ભાનું અને પ્રતિભાનું. એ દશ પુત્રો અને એક પુત્રી થઈ હતી. જ્યારે શ્રીકૃષ્ણ સ્વધામ ગયા, ત્યારે સત્યભામાએ તેમની સાથે સદગમન કર્યું હતું. ખરેખર જગતમાં સ્ત્રી પુરુષ વચ્ચે આવોજ પ્રેમ જોઈએ. આ મુદ્દાનું સત્ય મુખાભિગ્રાસી સ્ત્રી પુરુષોએ લક્ષમાં લેવા લાયક છે.

અદિતી.

પવિત્ર મહાન સતી કશ્યપ ઋષિની તેર સ્ત્રીઓ મહિ સૌથી મોટી ધર્મ પત્ની અને પ્રાચૈતસ દક્ષપ્રત્યપતિની પુત્રી થાય. બાળપણથીજ પિતાના ધરમાં અપાતાં ધર્મ શિક્ષણના પ્રમળ પ્રભાવથી તેના હૃદયમાં ધર્મશ્રદ્ધાએ વાસ કર્યો હતો, પતિસેવા, સૌભાગ્યમતો તથા બીજા ગૃહાચાર સંબંધી જ્ઞાનમાં તે સતી ધણીજ કુશળ હતાં. પરણીને પતિના ધરમાં આવ્યા પછી ધાર્મિક અને બ્યાવહારિક કાર્યોમાં પતિની સાથે ભાગ લઈને તેમનાં મનને છતી લીધું હતું. પોતાની બીજા બેન દિતી કશ્યપને પરણી હતી; પરંતુ તેનો સ્વભાવ જરા મનસ્વી હતો, અદિતી માતાના સત્વશુભ પ્રભાવે તેના પુત્રો જ્યારે સત્ત્વ ગુણી થયા હતા; ત્યારે દિતીના પુત્રોમાં તમેાણુ પ્રધાન હતો તેથી અદિતીના પુત્રો દેવતાઓ અને દિતીના પુત્રો દૈત્યો વચ્ચે નિત્ય વફવાડ થયા કરતી હતી. છેવટે તેઓ દેવોને રાજ્ય બ્રહ્મ કરીને સ્વર્ગનું રાજ્ય કરવા લાગ્યા હતા. તેથી અદિતીનું શરીર સંતાપથી ગળવા માંડ્યું હતું. તેવામાં કશ્યપ ઋષિ સમાધિમાંથી ઉઠીને અદિતીના આશ્રમમાં આવ્યા. જુવે છે તો આશ્રમ ઝાંખું, આનંદરિતાનું અને હાલ હવાસ થયેલું દીકું. કશ્યપ મુનિને આવતા જણી ને અદિતીએ આસન આપી વિધિપૂર્વક સત્કાર કર્યો. પછી કશ્યપે પૂછ્યું કે;—બ્હાણિ ! તું આગે ઉદાસ કેમ દેખાય છે ? અસિમાં હોમ કેમ કર્યો નથી ? તારા કરમાયેલા મુખપરથી તારા મનમાં દંષ એદ હોય એમ જણાય છે. અદિતી બોલ્યાં;—પ્રાણુનાય ! આપણો સર્વ ધર્મ કુશળ છે. આ ધર તે ધર્મ, અર્થ, અને કામને ઉત્પન્ન થવાનું ઉત્તમ ક્ષેત્ર છે. અસિ, અતિશિ અને યાચકો એમાંના ડોહનું પણ અપમાન થયું નથી. માત્ર મારા મનમાં એક ઇચ્છા છે તે આમે પૂર્ણ કરવી જોઈએ. શત્રુઓએ મારા પુત્રોનું નાજ્ય ખુંચાવી લીધું છે. તે રાજ્ય મારા પુત્રોને પાછું મળે તેમ કરો. એ સાંભળી ભગવાન કશ્યપે તેને શરવીર પ્રનાપી પુત્ર ઉત્પન્ન થવા માટે ઉપદેશ આપતાં કહ્યું કે;—“હે કશ્યાણિ ! તે તારો પતિનત્રતા ધર્મ યથાર્થ રીતે પાળ્યો છે. તે ધર્મના પ્રતાપથીજ તે આ લોક અને પરલોકમાં વિજ્ય કર્યો છે. માટે મારી આજ્ઞા છે કે તું કેવળ દુધ પીને શ્રીવિષ્ણુ-ભગવાનની આરાધના કર અને રોજ અસિમાં હોમ, બ્રહ્મ બોજન, અને દાના

દિક કર, બ્રહ્મચર્ય પાળ, મિથ્યા ભાષણ કનીશ નહિ, ક્રોધનો ત્યાગ કરજે, એ રીતે બાર દિવસ વ્રત કરીને તેરમે દિવસે સમાપ્તિ કરી પારણું કરજે.”

આ પ્રમાણે સતી અદિતીએ વ્રત કરવાથી તેને ત્યાં શ્રીહરેન્દ્ર નામના ભગવાન પ્રકટ થયા. જેમણે વામન રૂપ ધારણ કરી બસિ રાગની પાસેથી ત્રણ પગલાં ભૂમિની માયનાને બાહાને ત્રણ લોક લેઈ લીધા. દેવોએ હરી લીધેલું સ્વર્ગનું રાજ્ય પરાક્રમી પુત્રદ્વારા પાછું મેળવીને મહાન સતી સતોષ પામ્યાં. અહો ! ધન્ય છે મહાસતી અદિતીને ! કે જેની પવિત્રતાએ લીધે તેને ત્યાં પ્રભુએ પુત્ર રૂપ અવતાર લઈને જગતનું કલ્યાણ કર્યું ! ! દેવી અદિતી આવા મહત્ત ગુણોને લઈ જગતમાં ‘દેવી’ તરીકે પ્રખ્યાત થઈ ગયાં છે.

અંજની.

મહાન સતી કાણ ? તે માહેન્દ્ર નગરના મહેન્દ્રરાજની પુત્રી અને આર્યજનના પરમપૂજ્ય અને માન્ય ગણાયેલા મહાવીર હંશુમાનની માતાથા આ સતી હંદયસુહારી જેવી શુભવાન માતા થકી જન્મી, ઉછરી અને વિદ્યા જ્ઞાન

પામી હતી. તે સ્વરૂપે સુંદર, મનોહર, સુદિવાન, નીર્મળ મનની, દયાળુ, ધાર્મિક, નીતિવાન અને પતિવ્રતા હતી તે રૂપ ગુણે સુક્રા યજ્ઞ યુવાવસ્થામાં આવતાં તેના પિતાએ આદિત્ય નગરીના રાજા પ્રહલાદના પુત્ર પવનજય સાથે પરણાવી હતી. તેની સાસુનું નામ કેતુમતી હતું પવનજય મહા શરવીર, આત્રાક, ઉત્સાહી, ધનુર્વિદ્યા આદિ અનેક કળામાં કુશળ હતો સતી પતિભક્તિ પરાયણ હતી, પણ પતિ પવનજય કદ્દ પણ મર્વના કારણથી તેણીની મન, વચન અને કાયાથી કોઈ પણ પ્રકારે સમાજ લેતો નહોતો તેથી સતી એક તપસ્વિની રૂપે રહી નિરંતર સદાશીવની આરાધના કર્યાં કરતી અને પતિના શુભની પ્રાર્થના કરતી. એક વખતે રાનજીના દૂતે આની પ્રહલાદ રાજાને જણાવ્યું કે, વરુણની સાથે યુદ્ધ કરવામાં તમારી મદદ મોકલો. તે ઉપરથી કુમાર પવનજય ત્યાં જવાને ઉત્સુક થયો. માતાને ભક્તિ સહિત વદન કરી રજા લીધી, પણ પોતાને પાચે પડેલી અર્ધગના અંજનીની તેણે અવગણ કરી. પવનજય સૈન્ય લેઈ આવ્યો, માર્ગમાં રાત્રિ પડતાં એક સુદર સરોવરને કિનારે પડાવ નાંખ્યો; ત્યાં ચક્રવાકથી વિરોગ પામેથી ચક્રવાકી રૂદન કરતી હતી. તે જોઈ તેને પોતાની પત્ની રમરણમાં આવી તે વખતે તેના એક મિત્ર તેનો ઉપહાસ કર્યો. તેથી તેજ વખતે પોતાની પ્રિયા પાસે આવ્યો અને તે વિરોગિનીને સમાજમયી સુખી કરી. પ્રણાતે પતિ કોઈને મળ્યા વગર ફરી આવ્યો, ત્યારે સતી અંજનીએ કહ્યું, “પ્રાણુનીય ! આપ અહીં

આવી ગયા છે, ને જો મારો ગર્ભ વૃદ્ધ પામશે, તો હું શો ઉત્તર આપીશ ? ” તે ઉપરથી. પવનજયે તેણીને નિશાની અર્થે પોતાની મુદ્રિકા આપી કહ્યું;— “ તું ભવ પામીશ નહિ, હું પૈરીને છતી પાછો આવું, ત્યાં સુધી સુખમાં રહેજે. ” એમ કહી પાછો પોતાના સૈન્યને જાણ મળ્યો અને ત્યાંથી મુદ્દક્ષેત્રમાં ગયો.

સતી અંજનીનો ગર્ભ પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યો. તે જોઇ તેની સાસુ તેણીને તિરસ્કાર કરી બોલી;—હે દુષ્ટા ! કુળને કલંક લાવનારા ઉદર વૃદ્ધિ વિષે તું શું કહે છે ? તારો પતિતો દેશાંતર ગયો છે. આ સાંભળી સતી અંજનીએ પતિની આપેલી મુદ્રિકા બતાવી ગર્ભ રક્ષાની હકીકત બતાવી, પરંતુ સાસુએ માન્યું નહિ. તેણી વધારે ક્રોધ કરી બોલી;—તું આવું અકાર્ય કરીને પોતાનો મનમાન્યો ઉતર કેમ આપે છે ? તારા કહેવા ઉપર મને વિશ્વાસ નથી. એવાં કઠોર વચનો કહી પોતાના પતિ પ્રહલાદ રાજાને એ વાત નિવેદન કરી. પ્રહલાદ રાજાએ વિચાર કર્યા વગર તે બિચારી નિર્દોષ સતીને તેના પિતા માહેદ્ર રાજા પાસે મોકલાવી દીધી. પિતા માહેદ્રે પણ એવી દેવતાન પુત્રને રાખી નહિ; પરંતુ એક વસંતતિલકા દાસી સહિત તેને બહાર કાઢી મૂકી. તેથી તે સતી વનમાં જુએ દિવસો નિર્ગમન કરવા લાગી. વનમાં નિરંતર ચંકરતું ધ્યાન ધરી તપ કરવા લાગી. એવામાં અકસ્માત્ એક તપસ્વિ-યોગીનાં દર્શન થયાં, તેમણે કેટલોક દિવાસો આપી ધર્મોપદેશ કર્યો. પછી અંજનીની સૂચનાથી દાસીએ પૂછ્યું;—મુનીશ્વર ! આ અંજની ઉપરથી કલંક ક્યારે ઉતરશે ? મુનિ;—“ તેણીની તપ-શ્રયાના રૂપરૂપ શ્રીલંકરની કૃપાથી દેવલોકથી એક દેવ તેણીની કુક્ષિને વિષે અવતર્યો છે. તે જન્મ પામ્યા પછી તેણી કલંકથી મુક્ત થશે. ” આ સાંભળી અંજની હર્ષ પામી, વિશેષ ધર્મ કાર્ય કરી પુણ્યની વૃદ્ધિ કરવા લાગી. એવી રીતે સદ્વર્તન કરતાં કરતાં એક વખતે ગુફાની અંદર પુત્રનો પ્રસવ થયો. આ વખતે તે રૂદન કરવા લાગી. તે સાંભળી પ્રતિસૂર્ય નામે ટિલાધરે ત્યાં આવી, તેણીને એન સમાન ગણી પોતાની હનુરુદ્ધ નગરીમાં લઈ ગયો. પુત્ર જન્મ પછી તુરત હનુરુદ્ધ નગરીમાં આવ્યો. માટે તે નગરીના નામ ઉપરથી તે પુત્રનું નામ હનુમાન પડ્યું. હનુમાન નામ પડવાનું કારણ બીજું પણ જણાવે છે. હનુમાનને પવનકુમાર, બ્રહ્મજન, અને મહાવીર પણ કહે છે. હનુમાન મામાને ઘેર રહી વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યા અને માતાનું શિક્ષણ પામી પ્રજા થવા ગયા.

કુમાર પવનજય રાવણનું કાર્ય સિદ્ધ કરી પોતાની નગરીમાં આવ્યો. ત્યાં તેને પોતાની પત્નીને કાઢી મૂક્યાના ખબર થયા, તેથી તેણીને શોધવા માહેદ્ર નગર સસરાને ત્યાં આવ્યો. ત્યાં ન હોવાથી વનેવન ભમી શોધ કરી પણ કોઈ દેકાણે પતો લાગ્યો નહિ. તેથી બહુ શોકાતુર થતાં તેના મિત્રે ઉપદાસ કર્યો, મિત્રના ઉપદાસથી તેને પ્રભુમ કરી કહ્યું;—“ મિત્ર ! જો એ મારી પત્ની મને

ઉધા—ઓખા.

પ્રખ્યાત સતીનો જન્મ કેલાસ પ્રત્યે મહાસતી પાર્વતીજીના દેહ થકી થયો હતો. તે હિંચ—લવણમાં સંતાઈ ગઈ હતી. તેથી તેનું નામ ઉધા—ઓખા પાડ્યું હતું. ઓખા મહારૂપ મુંદર, મનોહર અને તેજસ્વી હતી. બાળપણમાં ગાયન, નૃત્ય, ચિત્ર, યોગ અને ધર્મશાસ્ત્ર દિનું શિક્ષણ મેળવી મહા પ્રવિણ થઈ હતી. આ વખતે નર્મદા નદીના પ્રદેશમાં શોણિતપુર નામે નગર હતું, ત્યાં બલિરાજના પુત્રનો પુત્ર બાણાસુર રાજ્ય કરતો હતો, અને દ્વારકા નગરીમાં શ્રીકૃષ્ણ હાજર નહોતો. જાણીતા સાયે પૃથ્વીનું પાલન કરતા હતા. બાણાસુર બળતી ધ્વજાવાળો હોવાથી કેલાસ પ્રત્યે ગયો. અને રાવણની પેઠે મહા કંઠજી તપશ્વરી કરી સદાશિવને પ્રસન્ન કર્યાં. સદાશિવ પાસેથી અગ્નિ બળનું વરદાન મેળવી શોણિતપુર આવ્યો. આ બળથી જન્મત થઈને પૃથ્વીપરના રાજ્યો ઉપર જીત મેળવવા લાગ્યો. પ્રતિદિન તેને પોતાના બળનું વધારે વધારે અભિમાન આવતું ગયું. વિજય મેળવતી સંસાર મુખની કંઈ અસર થઈ નહિ. એક પણ સંસાર મુખનો લાહવો મળ્યો નહોતો. એક વખતે પ્રમાણમાં ઉઠીને તે બારીએ આવી ઉભો રહ્યો; ત્યારે એક ચંડાળગીએ તેનું મુખ નંદિ જોવા માટે આડી સાવરણી ધરી, બાણાસુર અને તેની રાણીએ તેનું કારણ પૂછતાં તેણીએ જણાવ્યું કે,—“વાંઝીયા રાજનું મુખ જોવાને તે ખુશી નહોતી” આ વચનથી બાણાસુર અને રાણીને ધર્મીજ અસર થઈ. કેવી રીતે વાંઝીયાપણું દાગવું, તેને માટે બાણાસુર વિચારમાં પડ્યો. રાણીએ તેને કાસાવાજા કરીને જણાવ્યું, કે “તમે ચંડકરના ભક્ત છો. માટે ફરી ત્યાં જઈને આરાધના કરો અને સંતાન માગો. ચંડકર આપણી આશા પૂર્ણ કરશે.” બાણાસુરે કેલાસ જઈ તપશ્વરી કરી, સદાશિવ પાસે સંતાન માગ્યાં. ચંડકરે કહ્યું કે, “આખું જગત પોતાના કંઈથી બંધાયેલું છે, બારીમાં હોય તેજ મળે છે, તારા કંઈમાં પુત્ર સંતાન નથી, માટે તે તને મળશે નહિ” આ સાંભળી બાણાસુર નિરાશ થયો નહિ. તેણે પાર્વતીજીને પ્રસન્ન કરી સંતાન માગતાં, તેમણે ઓખા પુત્રીને આર્પી કહ્યું કે,—આ પુત્રીને લાડન પાલનથી ઉછેરી સંતાનનો લાહવો લેજે.”

બાણાસુર ઉધા—ઓખાને લઈ ઘેર આવ્યો. રાણી અને આખું નગર આનંદ પાડ્યું. ઓખા પખુ શુક્ર પક્ષના ચંદ્રમાની પેઠે પ્રાંદિન વધતી ગઈ. પ્રધાનની પુત્રી ચિત્રલેખા જે વિધાવીનો અવતાર ગણાતી હતી. તે તેની પરમ સખી હતી. તેમની સાથે નાના પ્રકારની બાળ રમવા રમી મુખ બોજવાનાં પરણવા પો-અ ઉમરની થઈ બાણાસુર આવવાને પૃથ્વીપરના સર્વના રાજ્યોને જીતવાથી

મહા ગરિષ્ઠ અન્ધો હતો. દોલોડ હતી પાછા ફરતાં તે કંઠાસ પ્રત્યે ગયો અને ત્યાં પણ પોતાનું પરાક્રમ અજમાવ્યું તેથી શંકરે ગુસ્સે થઈ શાપ દીધો કે,— “તારા હાથનું જે બળ છે તે હાથ કપાઈને તારો ગર્વ ઉતરશે.” બાણાસુર ક્ષમા માગી પડે પડ્યો; ત્યારે શંકરે તેને ધમ્મ આપી કહ્યું કે,— “આ ધમ્મ તારા રાન્ય મહેલ ઉપર મુકજે; જ્યારે તે તૂટી પડશે, ત્યારે જાણજે કે શત્રુ ઉત્પન્ન થયો છે. તારી પુત્રી ઓખાનો વડ સસરા તારા હાથ કાપી નાંખશે.” બાણાસુર દીક્ષાગીર થતો ઘેર આવ્યો. કૈભાઈ નામના મંત્રી સાથે વિચાર કરીને તે એવા દશવ ઉપર આવ્યો કે “ઓખાને પરણાવવીજ નહિ.” કૈભાઈે કહ્યું કે, નમે નહિ પરણાવો તો તે પોતાની મેળે પરણશે બાણાસુરે કહ્યું કે,— “પરણશે શું! હું તેને એક કડિયા મહેલમાં રાખી નીચે સખત પહેરો મૂકીશ.” બાણાસુરની રાણીએ ઘણુંએ કષ્ટપાત કર્યું, પણ તે ડગ્યો નહિ. ચિત્રલેખાની અમળવટથી કૈભાઈે ઘણી ઘણી પ્રકારે વિનવી છેવટે ચિત્રલેખાને તેની સાથે રાખવા હા પડાવી. સ્વંભાકારે મહેલ બંધાવી ઓખા અને તેની સખી ચિત્રલેખાને તેમાં રાખ્યાં. ફરતો ચેકી પહેરો મૂકી દીધો, માત્ર બે માણસનુંજ ત્યાં ખાવા પીવાનું મોકલવા માંડ્યું. ઓખા પરણવાને બહુ આતુર હતી પણ શું કરે! ચિત્રલેખા તેનું મન મનાવી ધીરજ આપતી એક સમયે ઓખાને સ્વપ્ન આવ્યું, તેમાં તે પરણી અને સ્વપ્નામાં ને સ્વપ્નામાં વિવાહ સુખ લેતી બડબડવા લાગી. ચિત્રલેખાએ તેને જગાડી તેથી તેનાપર ઘણી ગુસ્સે થઈ કપકો આપ્યો. પછી ઓખા બહુ લોચાત કરીને બાકીકે બેન ચિત્રલેખા! તુ ગમેતેમ કર, પણ સ્વપ્નામાં મારી સાથે પરણેલા પતિને મેળવી આપ.

(રામ—મારું.)

“ નયણે તીરની ધારા વહે છે, કર્મોડીને કન્યા કહેછે;

બાઈ તારી ગતિઠે મોટી. નનેતો નકરે કોણ ખોટી.

સહિયરને સહિયર હોયજ વલી, બાહ તે મને હાથે ઝાલી;

આપણે બે બાળ સઘાતી, છૂતો મણુ દત્તા છે વિધાની.

માખાપ વેરી થયાં મારાં, મે તો ચરણ મેઝ્યાછે તારા;

ચિત્રલેખાનું દીન દયાળ, એમ કવીને પડે લાગી બાળ,

ચિત્રલેખા કહે મૂલુ સતી, સાવધાન થાતુ લાતુ પતી;

કેમ વિસર્યું હિમાનુ વચન. સ્વમે વરણે સ્વામીન. ”

આ પ્રમાણે ઓખાએ ઘણી આજીજી કરી, ત્યારે ચિત્રલેખાએ કહ્યું કે;—

બેન! સ્વપ્નામાં તું કોની સાથે પરણી છે તે તને યાદ છે? ઓખાએ કહ્યું કે;—

‘ એતો યાદ નથી, પણ હું જોઉંતો ઝોળખું’ ખરી.’ ચિત્રલેખા ચિત્ર વિદ્યામાં મ.

દાનુ કુદળ અને યોગ વિદ્યામાં અતિ પ્રવિણ હતી તેણે પોતાની વિદ્યાના બળવડે

અનેક રાગઓ અને દેવોનાં ચિત્રો ચિતરી બતાવ્યાં. ઓખાએ ચિત્ર જોઈ, દારિ.

કાના રામ શ્રીકૃષ્ણના પુત્ર જે પ્રવૃત્તિ તેના પુત્ર આનંદદત્તને પોતાના વર તરીકે ઓળખાવ્યો અને તેનેજ આ મહેલમાં તેડી લાવવા ઘણી મિનતી કરી. ચિત્રસેખાએ પ્રથમ તો કહ્યું કે;—અહીંથી દારિકાં ગદ્ગદ છે; વળી મુદ્દર્શનચક્ર તેની રક્ષા કરે છે. તેથી ત્યાં કેટલી જામ રાકાતું નથી, તો મારાથી શી રીતે જામ રાકાય ? આવાં ઘણાં બાહ્યાં બતાવ્યાં, પણ ઓખાએ માન્યું નહિ. અંતે ચિત્રસેખા તેના ઘણા આશ્રયી પોતાની યોગશક્તિના બળવડે દારિકાં ગર્ભ દારિકાંની આસપાસ મુદ્દર્શનચક્રની રક્ષા હતા. તેથી નારદજીએ આવી યુક્તિથી તેને અંદર દાખલ કરાવી. ચિત્રસેખા અનિરૂદ્ધના મહેલમાં ગઈ તે દોડાળાપર મૂતો હતો, તેને લેધને પાછી શોણિનપુર એક ડોંડેલા મહેલમાં આવી. ઓખા પોતાના પતિને આવેતો જોઈ આનંદ પામી, પણ તેને નિદ્રામાંથી જાગડો નહિ. ચિત્રસેખા કેવી રીતે મઠ. ને કેવી રીતે આવી, એ સંબંધી તેઓ વાતો કરવા લાગ્યાં; એમ કરતાં પ્રમાણ થયું. બાંદગનનાં ગાયન સંભળાવ્યાં; ત્યારે અનિરૂદ્ધ ઓચિત્તો જાગી ઉઠ્યો. તેણે પરણવાની ના પાડી, પણ ચિત્રસેખાએ છેવટ અનિરૂદ્ધને સમજાવી શાન્ત કર્યો. તેમાં નારદજી આજી તેમણે માગિયામાં બનેલા હસ્ત મેગવી ગાંધર્વ લક્ષ્મી પરણ્યા, પછી ચિત્રસેખાએ કહ્યું કે.—મેન ! મને રાજ આપ. હું મારા લોકમાં જામ. એમ કહી ચાલી નીકળી. માગિયામાં પાનપત્ની રહ્યાં. બીજા દિવસે પહેરેગીરાને રાક પડ્યો કે માગિયામાં ચિત્રસેખા નથી, પણ કેઈ પુરુષ છે. આ ખબર તેમણે બાબાસુરને આપ્યા. તેથી કૌભાંડ મંત્રો તપાસ કરવાને આપ્યો, ઓખાએ ચોડીવાર તો તેમને ઉડાવ્યા ક્યો, પણ કૌભાંડે માન્યું નહિ. ત્યારે કાલાવાલાથી સમજાવવા લાગી, પણ સમજ્યો નહિ, ત્યારે ઓખાએ કોષ ચડાવી દમ ભરાવ્યો; પરંતુ કૌભાંડે એ કથાને નહિ મલકારતાં; માગિયાને તપાસવાને હુકમ કર્યો.

અનિરૂદ્ધ મદાન ક્ષત્રિવીર મોકો હતો. કૌભાંડનાં વચન સાંભળી ધણે શસ્ત્રે ધર્યો. પોતાની પાસે કંઈ હથિવાર નહોતાં. તોયજી બારણાની બોગળ લેધ તેની સામે ધર્યો. રાક્ષસો અને કૌભાંડને ત્યાંથી મારીને નસાડી મૂક્યા, કૌભાંડે આ ખબર બાબાસુરને આપ્યા. બાબાસુર જાગવાન માણસો સાથે મહેલમાં ગયો અને નાગપાસથી અનિરૂદ્ધને બાંધી કેદ કરાવ્યો. ઓખાને—રાજમહેલમાં સખન પહેરામાં રાખી. નારદજીએ કેદખાનામાં આવી અનિરૂદ્ધને મળી દિલાખો દીધો અને ત્યાંથી દારિકાં જઈ શ્રીકૃષ્ણને અનિરૂદ્ધ શોણિનપુરમાં કેદ થવાના ખબર આપ્યા.

આ સમાચાર જાણી ક્રિમલિજી એ શ્રીકૃષ્ણને ઉરોર્ય અને જાડેવાનું મોહું સંન્ય લધને શોણિતપુર ઉપર ચડી ગયા, બાબાસુર જાડે જાગ્યો, પણ તે કંઈ વળ્યું નહિ. તેના લાથ કાપી નાખ્યા; ત્યારે તેણે જાડેયું કે આ શી શંકર સાવનું રૂપ મળે છે. શ્રીશંકરની સ્તુતિ કરતાં તેત્યાં આંખા અને જમડે મુદ્દ થયું જાત્રા એ જાડેયું કે ચંદ્રિનો સંદાર થઈ જશે. તેથી એક બીજાને સમજાવી સ

લાહ કરાવી. બાણાસુરે વાળતે ગાજી ઓખાને અનિરૂદ્ધ સાથે શાસ્ત્ર વિધિએ પરણાવી. શ્રીકૃષ્ણ વરકન્યાને લઇને મોટી ધામધુમથી દ્વારિકા પધાર્યા અને સધળે આનંદોત્સવ થઇ રહેલા. ઓખાએ પંતવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે યાત્રી અનિરૂદ્ધની અત્યંત પ્રીતિ મેળવી હતી. અનિરૂદ્ધપણ તેના ઉત્તમ ગુણ કર્મ જોઇને અત્યંત પ્રેમથી યાદતો હતો. પતિ પત્ની પ્રેમથી એકરૂપ જેવાં હતાં. અઘાપિ દેશમાં કેટલેક ઠેકાણે ઓખાનું ચરિત્ર સાંભળાવ્યંતી સ્ત્રીઓ યંત્ર માસમાં સાંભળવાને યાહે છે, આ રીતે ઓખા પોતાના સતીત્વ બળથી “દેવી” એવા મહાન્ પદને પામી પ્રખ્યાત થઇ ગઇ છે.

ઉત્તરા.

પ્રસિદ્ધ પતિવ્રતા સ્ત્રી વિરાટદેશના રાજની પુત્રી અને અર્જુનના પુત્ર અભિમન્યુની ધર્મ પત્ની થાય, તે મહારૂપ મુંદર. તેજસ્વી, હીમતવાન, વિદ્વાન અને ચતુર હતી,

બાળપણમાં મુદ્દેબુદ્ધા જેવી ઉત્તમ માતાના હાથ નીચે ઊછરીને શિક્ષણ પામી હતી. જ્યારે પાંડવો બારવર્ષ વનમાં અને તેરમે વર્ષ શુભ રહેવાને વિરાટનગરમાં ઠાઇ ઓખાખી ન શકે એવા વેશે આવી રહ્યા હતા; ત્યારે અર્જુન બૃહન્નટા-નૃત્ય શીત, ગાદી, શીખવનારના વેશમાં હતો. તેમની પાસેથી ઉત્તરાએ નૃત્ય, ગાયન, અને વાદ્ય વગેરે કળાનું શિક્ષણ મેળવ્યું હતું. સ્ત્રીઓના ધર્મ, મૃદુકાર્ય. અને મૃદુબવરથા વગેરેમાં પ્રવિણતા મેળવી હતી. દુર્યોધને પાંડવોની શોધ કાઢવાને બહુ બહુ પાત્ર કપી, પણ તે કશામાં ફાવ્યો નહિ. ત્યારે શક ઉપરથી વિરાટનું ગાંધન વાળ્યું હતું, તે વખતે બૃહન્નટા નામ ધારણ કરી રહેલા અર્જુને ઉત્તમ કુવરને મદદ કરી ગાંધન ઊઘાડી રાજની લાજ રાખી હતી. વિરાટ રાજને આ પાંડવો છે એમ જાણ થતાં પોતે તેમને નોકર રાખી કામ કરાવ્યું, તે માટે તેમણે પરતાવો કરી માફ માગી અને આશ્રમ માની નમીને સેવાના બદલામાં પોતાની ઉત્તરા કુંવરી અર્જુનને આપવા વિનંતિ કરી, પણ અર્જુને કહ્યું કે;—“ મેં તેને લણ્યાવી છે એટલે તે મારે પુત્રી સમાન છે.” યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે;—“ તમારી ઈચ્છા અમારી સાથે સંબંધ બાંધવાની હોયતો અર્જુનના પુત્ર અભિમન્યુને એ કન્યા આપો.” વિરાટ રાજને હા પાડી-પછી દ્વારિકાથી સુલકા અને અભિમન્યુને તેડાવ્યાં, રાજ્યે કન્યાદાન દીધું. “ રાજ્ય મેળવી ઉત્તરાને તેડી જઇશું ” એવું કહી પાંડવો દુરિતનાપુર ગયા અને દુર્યોધન પાસેથી અડધું રાજ્ય માગ્યું હસીલા દુર્યોધને સેવના અગ્ર જેટલી પણ પૃથ્વી આપવાને નાપાડી. તેથી આખરે કુરુક્ષેત્રમાં લડાઈ થઇ. અર્જુનની ગેરહાજરી જોઇ, પાંડવોએ સાન કાઢના મહાવાનાં યુદ્ધની માગણી કરી. અર્જુન સિવાય

ખીજ કાઢને એ યુદ્ધ આવડતું નહોતું. તેથી યુધિષ્ઠિર રાજ્ય ખિન્ન થયા, પણ અભિમન્યુએ આવીને કહ્યું કે, “સામાટે તમે ખિન્ન થાઓ છો ? હું સા જાણું છું.” સર્વાનુમતે કૌરવેલી માગણી સ્વિકારવામાં આવી. રણમાર્ગ પહેરીને જ્યારે અભિમન્યુ રાણી વાસમાં ગયો, ત્યારે મહારાણી દ્રૌપદી બોલ્યાં કે, “અંત્યા ! આ શું ! કોની રણમાર્ગ પહેરીને આન્ધ્રો ?” અભિમન્યુ-“ માતાશ ! કોની કેમ ? આવતી કાલે સવારે હું રણે ચડવાનો છું, પિતાશ નથી, એટલે મેં યુદ્ધનું ખીટું ઝડપ્યું છે.” અભિમન્યુનાં વચન સાંભળી દ્રૌપદી બોલ્યાં કે, “ મહારાજને કંઈ વિચાર છે કે નહિ ? આભને થોભદે એવા કાકાઓ બેઠાં છતાં, દુધિઆ દાંતનું બાળક રણે ચડશે, તો જગત શું કહેશે ? ”

દ્રૌપદીશ આ પ્રમાણે કહેતાં હતાં, ત્યાં સુભદ્રાશ આન્ધ્રાં. તે અભિમન્યુનાં વચન સાંભળીને ચક્રિત થઈ ગયાં, પણ તેમણે પુત્રને સાખાશી આપીને કહ્યું કે; “ ક્ષત્રિયનો છોકરો જ્યારથી જન્મ્યો, ત્યારથીજ રણે ચડવાને જન્મ્યો છે.” પછી યુધિષ્ઠિર રાજ્ય શિખીર-તંબુમાં આવ્યાં; ત્યારે દ્રૌપદીએ કહ્યું કે—“ મહારાજ ! પાંડવ પક્ષમાં હવે કેંઈ રહ્યું નથી કે અભિમન્યુને રણમાં મોકલે છે ? ” યુધિષ્ઠિરે આવેશી મુશ્કેલી સમજાવી, મહારાણીને સાંત કર્યા; ત્યારે ફરીને બોલ્યાં કે, ભલે, તમને ઠીક લાગે તેમ કરો, પણ વળી એક વાત મારે તમને કહેવી પડે છે તે ધ્યાનમાં લ્યો. વધુને બોલાવ્યા વગર નહિ ચાલે. અત્યારેને અત્યારે ગોઠવણ કરો કે સવાર થતાં પહેલાં ઉત્તરા વદુ અહીં આવે. રાત્રીએ તેમ કયું; ખીજે દિવસે સવારનો પહોર થયો, રણવાઘ વાગ્યાં, ચતુરંગિણી સેના તૈયાર થઈને રણોન્મુખ થઈ; તોપણ અભિમન્યુને દ્રૌપદીશએ કે સુભદ્રાએ બહાર નીકળવા દીધો નહિ. તેઓ ઉત્તરાની રાહ જોતાં બેઠાં હતાં, ઘણો વખત થયો અને જ્યારે ચારે તરફથી ઉતાવળ થઈ, ત્યારે અભિમન્યુએ કહ્યું કે;—“ માતાશ ! હવે મને તમે રજા આપો ? ”

હુલો.

“ ઉત્તરા ઉત્તરા શું કરે, સાંભળ મારી માત ?

રણમાં જ્યારે ધાપડે, ત્યારે ઉત્તરા નહિ દે હાથ. ”

રણમાં યુદ્ધારંભના સંખનાદ થયા, ત્યારે ચાર ધોડા જોડેલા મોટા રથમાં બેસી અભિમન્યુ ક્રિયની આગળ થયો અને રથભૂમિ તરફ પ્રયાણ કર્યું તે ધોડે દૂર ગયો નહિ. દોડ, એટલામાં ઉત્તરા આવી પહોંચી. વડીલોની મર્યાદા જાળવવાને પણ વખત રહ્યો નહોતો; કારણ રણવાઘ વાગી રહ્યાં હતાં અને યુદ્ધનો આદંબલ થવાને વિલંબ નહોતો. ઉત્તરા ઝટપટ અભિમન્યુના રથ આગળ અઈ અને ધોડની લગામ પકડી ઉભી રહી. અભિમન્યુ તેની સામું જોઈ બોલ્યો કે;—

“ ગેરી મુઠા, ઘોડીલાની વાગરે, કુંવરી સંવનખાં;

ખસો રથ તણો ઘો ખાગરે, કુંવરી રાવનખાં. ”

આખરે જેઉ ભોગાં મળ્યાં અને જ્યારે અભિમન્યુએ યુદ્ધ ચલાવી ઉત્તરાની રત્ન માગી, ત્યારે એક વીર પત્નીને શોભે એવા વીર વચનથી ઉસ્કેરી તેણે કહ્યું કે:-
હુહો.

“ મરત્ને કે મારત્ને તમે, નવદેશો પુઠ લખાર;

સૈયર મેંધા મારશે, કે કાયર ફેરી નાર. ”

એ રીતે ઉત્તરાનાં હેઠાં વચનથી ઉતેજાયેલા અભિમન્યુ રણસંભામમાં ગયો અને અર્જુનને પણ વિસરાવે તેવી રીતે સાત કાદાના ચક્રાવાનું યુદ્ધ ચલાવ્યું. છેલ્લે શત્રુઓની એક પ્રાપંચિક યુક્તિથી જયદ્રથને હાથે મરાયો.

જ્યારે અભિમન્યુ રણમાં પડ્યો, ત્યારે ઉત્તરાએ મહા કષ્ટપાંત સાથે એવું તો રૂઢન કયું હતું, કે તે સાંભળી મહાન્ ધીરવીર અને કદંબુ કાળજના પુરો- નાં હૃદય પણ પીંગળી ગયાં, હાથમાંથી દરિયારે પડી ગયાં હતાં અને રણક્ષેત્ર- માં હા, હાકાર થઈ રહ્યા હતા. અર્જુનને તે પછી પુત્રના મારનારને માર્યો હતો. અશ્વત્થામાએ ઉત્તરાના ગર્ભને નારા કરવાને ઘઘાત્ર મૂક્યું હતું, તે વખતે આ સતી અતિ પીડાવા લાગી હતી, છતાં ધૈર્યતા રાખી મનુ પ્રાર્થના કરવાથી શ્રી- કૃષ્ણ ભગવાને સુદર્શન ચક્ર વડે તેના ગર્ભનું સંરક્ષણ કયું હતું. પછી તેને પૂરે માસે પરીક્ષિત જેના મહાન્ મતાપી પુત્રનો જન્મ થયો હતો. જ્યારે મહાભાર- ત યુદ્ધ પૂરું થયું, ત્યારે જેકે પક્ષમાં માત્ર એક પરીક્ષિતજ વંશનું આશાકિરણ જીવતો રહ્યો હતો. તેને ગાદી આપી પાંડવો વનવાસ ગયા અને તેનાથી પાંડવ વંશ આગળ આવ્યો હતો. પરીક્ષિત મહાન્ મતાપી અને પ્રખ્યાત રાજા થઈ ગયા છે. એ રીતે ઉત્તરા સતી પરીક્ષિત જેવા મહાન્ પુત્ર રત્નને પેદા કરી “ રત્ન- ગર્ભા ” એવા મહાન્ પદને પામી ગઈ છે. ધન્ય છે તેમને !!!

ચિત્રલેખા.

દેવી શક્તિની પરમ પવિત્ર સ્ત્રી કૌભાંડની પુત્રી થાય. કૌભાંડ એ શોણિતપુરનો મહારાજ બાણાસુરનો પ્રધાન હતો. બાણા- સુરની પુત્રી એાખ્યાની એ પરમ સખી હતી; તેની અંગ

કાન્તિ ગારવણું અને મહાન્ તેજસ્વિ હતી. તે ગામન, નૃત્ય, અને યોગવિદ્યામાં ધણી કુશળ હતી. ચિત્રકળામાં તો તે ધણીજ કુશળ હતી. એ કળામાં તે એટલી તો પ્રવિણ હતી કે, જમે તેવા દેવ કે મનુષ્ય વગેરેના વર્ણન ઉપરથી તેનું ચિત્ર આબેહુળ ચિતરતી હતી. તે ભવિષ્ય ચિતરનાર અથવા આબેહુળ ચિત્ર કાઢનાર હતી. તે ઉપરથી તેનું ચિત્રલેખા—વિદ્યાત્રી એવું નામ પડેલું હોય એમ લાગે

છે. તેને વિધાત્રીનો અવતાર પણ કહે છે. ચિત્રકળામાં એ વખતે દુનિયામાં એની જોડી ખીણ કાઢજ નહોતી. તે યોગ સિદ્ધિથી પોતાની ઇચ્છામાં આવે ત્યાં ત્વરાથી જઈ શકતી હતી. તપશ્ચર્યાથી બ્રહ્માની કૃપા મેળવી શારદા દેવીની સહાયતા સંપાદન કરી હતી. કહે છે કે દેવોનાં કાર્ય કરવા માટેજ તેનો અવતાર હતો. જેમ મિત્રે મિત્રના હિતમાં તત્પર રહેવું જોઈએ, તેમ સખીએ સખીનાં સુખ દુઃખમાં સામેલ રહી, તેના હિતમાં તત્પર રહેવું જોઈએ. તેનું સુદૃષ્ટાંત ભારત વર્ષની સ્ત્રીઓને આપવાને માટેજ જન્મે તે શોણિતપુરમાં જન્મી નહોય, તેની પેઠે પોતાની સખી ઓખાને તેના પિતા બાણસુરે પોતાની જીંદગીના લયને કારણે નહિ પરણાવતાં; એક સ્થંભાકાર મહેલ ઉપર રાખીને ફરતી-ચોડી મૂકી હતી. એવા સંકટને સમયે તેણે પોતાની સખીને સહાય કરવા બાણસુર અને પોતાના પિતા કૈલાસની પરવાનગી મેળવી તેની સાથે એક ડાંડિયા મહેલમાં રહી હતી, જ્યારે ઓખા દુઃખમાં ગભરાતી, ત્યારે અનેક પ્રકારે આસના વાસના કરી ધીરજ આપતી, ધર્મ ચર્ચા કરતી, સારીસારી નીતિની શીખામણ આપતી અને ગમત રમતથી મનરંજન કરતી; વગેરે રીતે દુઃખમાં પણ તેનું મન આનંદમાં રાખવાને યત્ન કરતી હતી. ઓખાને મહાસતી પ્રાર્વતીજીનું વરદાન હતું કે;—ઈ સ્વપ્નામાં વરીશ. એ પ્રમાણે એક દિવસે ઓખાએ એક સ્વપ્નવાન પતિને સ્વપ્નામાં પરણી વિવાહ સુખનો લાહવો લીધો, પરંતુ જાગૃત થતાં કંઈ જોવામાં આવ્યું નહિ. તેથી ઓખા ગાભરી બની રૂદન કરવા લાગી અને સ્વપ્નામાં જોયેલા પતિનેજ વરવાનો દૃઢ નિશ્ચય ચિત્રલેખાને જણાવ્યો. ચિત્રલેખાએ કહ્યું કે;—સખી ! તે સ્વપ્નામાં જોયેલો પુરૂષ કોણ, અને કયા દેશનો છે ? જો તું નામ કામ અને રૂપ રંગ જણાવે તો લાવી પરણાવી આપું; પરંતુ ઓખા કંઈ બતાવી નહિ. શકતાં બોલી કે;—“ પ્રિયસખી ! હું જોઉં તો ઓળખી શકું ” એ ઉપરથી ચિત્રલેખાએ પોતાના ચિત્રકળાના અલોકેક બળથી અનેક દેવ, મનુષ્ય અને મહાન રાજા રાણાઓનાં ચિત્રો કાઢી બતાવ્યાં. એ ચિત્રો જોઈને ઓખાએ શ્રીકૃષ્ણના પુત્રના પુત્ર અનિરૂદ્ધને ઓળખી બતાવ્યો. તે ઉપરથી ચિત્રલેખા પોતાની યોગવિદ્યાના બળથી એકદમ દ્વારીકાં પહોંચી. નારદની સહાયતા લઈને અનિરૂદ્ધના મહેલમાં દાખલ થઈ, અને યુક્તિથી અનિરૂદ્ધને શોણિતપુર ઓખાના મહેલમાં લાવી. નારદે ઓખા અને અનિરૂદ્ધનો હસ્ત મેળાવ કરાવી ગાંધર્વ લગ્નથી પરણાવ્યા. તેથી ઓખા આનંદ પામી. પછી ચિત્રલેખાનો પ્રેમ પુર્વક ધણે આશ્વાસ માનતાં બોલીકે “દેવી ! તું તમારા ગુણનું શું વર્ણન કરે ? સાધુશ્રુતિના મનુષ્યનું શુદ્ધ આચરણજ અસાધિક છે. ખીજને મીઠું લાગે એવું વર્તન તથા પ્રિય અને હિતકારક મિત્ર લાવણ્ય તેઓનો સમ્રદાય હોય છે. સ્વાભાવિક રીતેજ ખીજનું કલ્યાણ કરવામાં તત્પર રહેછે, તેમની શુદ્ધિ આનંદિત હોયછે, મુખ ઉપર અથવા પીઠ પછવાડે

પણ એક સરખુંજ વર્તન હોયછે; જેમાં કપટ મુદ્દજ હોતું નથી; તે ઉપરથીજ તે ઝોળખાઈ આવેછે. ધન્ય છે તેમને ! તમે મારે માટે થાણું સંકટ સહન કર્યુંછે. તમેજ મારા પ્રાણદાતાછો, વગેરે કહી બેઠી પડી," પછી ચિત્રલેખાએ ઝોખાને શિખામણ આપતાં કહ્યું;—"આર્યા ! સાધ્વી સ્ત્રી પોતાના પ્રિયપતિ ઉપર ભક્તિ રાખેછે, સાસુ સસરા ક્રિયાદિ વહિજ માણસો પ્રત્યે મુન્યભાવ રાખેછે, દાસદારી-ઝોના અપરાધ માટે ક્ષમા કરે છે; વધારે શું કહેવું ? પરંતુ પોતાની શોક્યને પણ સાધ્વી સ્ત્રી પોતાની મંત્રિણી સરખી લેખે છે. ઉત્તમ સ્વભાવ એ સ્ત્રીઓનું બૂપણ છે, લગ્ન કર્યા મર્યાદા એ પણ સ્ત્રીઓનો બૂપણ પ્રદ શુભો છે; અને પાતિવ્રત્ય તે સ્ત્રીના જીવનનું અરેખક ઐશ્વર્ય છે. માટે તું એ નીતિએ ચાલજે. સદ્વિચાર વડે ચિત્ત પ્રસન્ન રાખજે, જેને માટે આપણે ખેદ કે શોક કરીએ છીએ, તે આપણેજ ઉપભવી કરાડેલો બ્યવહાર છે, ભાવિપ્રબંધ રૂપ આશાના ચલેજાં ફાટને ખડભટ્ટી જતો કે પડી જતો જાણી તારા મનને આખર અવસ્થાએ મિલકુલ નિર્ભજ બનાવીશ નહિ; રાને કરીને તેને દદ રાખજે; કારણકે બાંધેલી આશાનો એ કિલ્લો આપણા અસત્ય મનોબ્યાપાર રૂપ ખેડાં ચલુતર ઉપરથી તે ક્યાં સુધી ટકી રહે ? માટે ઐશ્વર્યને તજીને ધર્મ રાખજે." ક્રિયાદિ બોધ આપ્યો હતો. આ ઉપરની તે કેવી ઉચ્ચભાવના વળી હતી તે જાણી આવેછે. તેણે પોતાની પ્રિય સખી પ્રત્યે ધર્મ બળબોધ અને બાણીસુરનો મદ ઉતરાવવામાં દેવાને પણ સદાયક થઈ હતી; જેને લઈ તે આઘાપિપર્વત આર્યા-વર્તમાં પ્રસિદ્ધ છે. ધન્ય છે તેમને ! !

માયાદેવી.

સાધ્વી કપિલ વસ્તુ પાસે આવેલા કાલનામે રાજ્યની રાજધાની દેવદહ નગરના રાજા અંજનરાજની મુત્રી, કપિલવસ્તુના શુદ્ધોદન રાજાની પટ્ટરાણી અને સિદ્ધાર્થ-જુહની માતા થાય. શુદ્ધોદન રાજાને એ રાણીએ હતી. માયાદેવી રૂપરૂપને શુભે એક હતી. તે સ્વામી પ્રિયકારણી, દાસ દારીના પ્રત્યે પ્રિયભાવિણી અ-

ને નગરના રહેવાસીઓને આનંદદાયીની હતી. તે જે સંસારની મૂલલક્ષ્મી હતી, લાં ઝપડો, કંકાસ, અદેખાઈ અને દેશ પ્રવેશ કરવા પામતા નહોતા. વિનયની મૂર્તિ, સત્ય બોલનારી, મધુરભાષણ કરનારી, આનંદનો મંદ્રો, સ્નેહની સરિતા. અને સરળતાનો પ્રવાહ હતી, દુઃખીને આશ્રય, અસહાયને સહાય, અને તાપિત જનોની સંતાપ દારીણી હતી. શુદ્ધોદન રાજા ઇ. સ. પૂર્વે ૬૦૦ ની પહેલાં કપિલવસ્તુમાં

રાજ્ય કરતો હતો. તે પરમ ધાર્મિક હતો. તેના રાજ્યમાં ધન ધાન્ય, સુખ, શાન્તિ, પ્રેમ અને પુણ્ય સર્વત્ર ધિરાણ રહ્યાં હતાં, પ્રજાના કલ્યાણમાં રાત્રિ દિવસ ગુંચાપસો રહેતો હતો. ધનવાન અને ગરીબ, જ્ઞાની અને મૂર્ખ, સર્વે તેમના રાજ્યમાં પરમ સુખથી કાળ ગાળતા હતા. અસત્ય, અને અન્યાયના કાર્યમાં કદી પણ તેણે હાથ ધાવ્યો નહોતો. પાપથી હૃદય અને મન દુષિત કર્યાં નહોતાં સર્વ પ્રકારે રાજ્ય રાણી મુખી હતાં; પણ એક વાતે દુઃખી હતાં. તે એક બે રાણીઓ હોવા છતાં રાજ્યને સંતાનનહિ હોવાથી વારંવાર તેઓ શોક કરતા હતા. માયાદેવી પુણ્યનો અવતાર હોય તેવી પવિત્ર અને શુદ્ધાચાર વાળી હતી. તેની ઉમ્મર ૪૪ વર્ષની થઇ હતી; તોપણ પુત્રનું મુખ જોવાને પામી નહોતી. ઉમ્મર વધવાની સાથે મહારાજનું મન ઉંડા શોકમાં ઘેરાવા લાગ્યું. અતિદીવસ શરીર દુર્બળ થવા લાગ્યું હતું; પરંતુ જે મનુષ્યની શક્તિ બહાર છે અને હૃદય કૃપા વિના જ્યારે પુત્ર મુખ જોવાનું નથી; ત્યારે તે વિષયમાં દુઃખ ક્યાંથી શો કાપદો ? માયાદેવી રાજ્યને શોક કરતા જોઇ હંમેશ કહેતી હતી કે;—“ રાજન ! સદ્વર્તન અને શુભ ભાવનાજ મનુષ્યની મનકામનાઓ પૂરે છે. હું પવિત્ર છું તેથી મને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે; આપ કાષ્ટવાર પણ પુત્ર મુખ જોવાને ભાગ્યશાળી થશો. ” એક દિવસે નગરમાં દક્ષિણાપનનો ઉત્સવ હતો, નગરની સર્વ પ્રજા મોટા ઉત્સાહથી તેમાં સામેલ થઈ હતી, મહારાણી માયાદેવી પણ આ ઉત્સવમાં ગઇ હતી. ઉત્સવના આનંદના છદીવસ વિત્યા, પણ સાતમે દિવસે સુર્યોદય થતાં પહેલાં શય્યાપરથી ઉઠી સુગંધમય પાણીથી નાહી તેણે ધણાં પ્રકરનાં દાન આપ્યાં. રાત્રિએ નાના પ્રકારના અલંકાર ધારણ કરી, મનોહારીણી લીલી સાડી પહેરીને સુંદર શયનગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો. તેજ રાત્રે પ્રભાતમાં સ્વપ્ન આવ્યું અને ઉઠીને તરત મહારાજનું મુખ જોઇ માયાદેવી એ કહ્યું;—“ પ્રિયદર્શન ! મને હમણાં એવું સ્વપ્ન આવ્યું કે, જાણે મારી જમણી કુખ ચીરીતે એક ધોળો હાથી તેમાં દાખલ થયો. ” મહારાજ્યએ બાહજોને બોલાવી તેનું તાત્પર્ય પૂછ્યું, તો તેમણે કહ્યું કે,—“ દેવીને આજથી ચંદ્રતો દહાડો થયો છે અને એક રાજચક્રવર્તિ કે ધર્મ ચક્રવર્તિ પુત્ર તમને થશે, તેથી રાજ્યએ પ્રસન્ન થઇને બાહજોને સુવર્ણ દાન આપી સંતોષ્યા.

માયાદેવી ૪૫ વર્ષની ઉમ્મરે ગર્ભવતી થયાથી જેમ મરેલા પુત્રના દેહમાં જીવનનો સંચાર થયાથી દુઃખી માતાને જેવો આનંદ થાય છે, તેવોજ આનંદ રાજ્ય રાણીને થયો. માયાદેવી અતિદીન વધારે વધારે લાવણ્યવતી થતી ગઇ. રૂપવાન, બળવાન અને ધાર્મિક પુત્રની કામનાથી સર્વદા પ્રવૃત્તિ મંદની અને પ્રભુમાં એક ચિત્ત રાખી રહેતી હતી, કાષ્ટપણ નિષિદ્ધ પ્રવૃત્તિ તેના હૃદયને સ્પર્શ કરવા સમર્થ થતી નહોતી. આવી રીતે પવિત્ર રહી. પતિના આદર અને મમતામાં મમ રહી નવ માસ ગાળ્યા. જ્યારે પુરા દહાડો થયા, ત્યારે માયાદેવી આર્થ

કુટુંબોની રીતિ પ્રમાણે પતિના ચરણમાં પ્રણામ કરી, સુખાસન-પામખીમાં બેસી પિપર જવાને નીકળી. માર્ગમાં હુંજુની નામના આનંદ દાયક બાગનું સૌંદર્ય જોઈ મહારાણીનું મન મુગ્ધ થયું, ફળ, પુષ્પના ભારથી નમેલા વૃક્ષોની મંદરતા. પક્ષી-ઓનો સંગીત ઉદાસ તેના ચિત્તને આકર્ષવા લાગ્યો. રાણીએ આરામ લેવા માટે બાગમાં ઉતરી, આમતેમ ફરતી શાવ વૃક્ષનાં નવાં પાંદડાં તોડવા જેવી હાથ— લાંબાવે છે, તેટલામાં તેને પ્રચીત યષ્ઠ અને ભગવાન સિદ્ધાર્થ— જુદો જન્મ થયો. સર્વત્ર જ્યજ્ઞચક્રાર યષ્ઠ રલો; પરંતુ ઇશ્વર ઇચ્છા પ્રમળ છે. માયાદેવી પુત્ર મુખ્ય જોઈ આનંદ પામી, પણ પુત્ર સુખનો લાઘવો લાંબોકાળ લેવા નહિ રહેતાં સાતમે દિવસે મરણ તુલ્ય માંદી પડી. જે પતિના નયનનો પ્રકાશ હતી, જે તેને સદા આનંદ આપનારી હતી, જે સર્ગાવહાલાના હૃદયને રંજન કરનારી અને શહેરના રહેવાસીઓનું હિત કરનારી હતી, તે પરમ પવિત્ર સતીશ્રી પોતાની યેન પ્રજાવતી—ગૌનમી જે રાગની બીજી રાણી હતી, તેને પોતાનો પ્યારો પુત્ર જે જુદાં તેને હમેશને માટે સોંપી પરલોકવસ્તી થઈ. ધન્ય છે તેમને ! કે તે પોતાના પવિત્રાચરણથી જુદાં જેવા મહાન પુત્રને જન્મ આપી અમર નામ રાખી ગઈ છે ! ! !

મનસા.

પરમ પવિત્ર સતી કર્ણપન્થપિની પુત્રી યાય, તેને જરહગૌરી અથવા જરહકાંપણ અગર મનસા પણ કહે છે. તે મહા-સ્વરૂપવાન, તેજસ્વિ, ક્ષમાશીલ, નમ્ર, શાન્તી, વિવેકી, ધાર્મિક, ધૈર્યવાન અને વિદ્વાન હતી. તેને અથ્રુ કુલોત્પન્ન જરહકાંપન્થપિ જે ઘણા પ્રખ્યાત વિદ્વાન, જિતેન્દ્રિય જુદિમાન, તપસ્વિ

બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળવામાં એકા, અને તેજસ્વિ હતા; તેમની સાથે પરણાવી હતી. પરણતી વખતે પન્થપિએ કહ્યું હતું કે, “તારે કેઈ દિવસે મને અગ્નિય લાગે એવું કાંઈ કાર્ય કરવું નહિં કરીશતો હું તારો ત્યાગ કરી ચાલ્યો જઈશ.” આ સાંભળી સતી મનસાએ કહ્યું કે;—“હે નાથ ! આપની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તિશ.” એમ કહી તે પોતાના પતિને કદીપણ અગ્નિય બોલતી નહિ કે અગ્નિય કાંઈ પણ કાર્ય કરતી નહી. નિરંતર પતિની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તિને આનંદ આપવા માટે ઘણી સાવધ રહેતી અને પતિવ્રતાના ધર્મે પ્રમાણે ચાલી પતિના હિતમાં તત્પર રહેતી. ધર્મે કાળં કરતી, અતિથિઓનું આદરાર્થ અને દિગ્બોતે ચિક્ષણ આપવાનું કાર્ય બહુ પ્રેમથી કરી સર્વને સંતોષ

આપતી. આશ્રમનાં પશુપક્ષી અને પુષ્પ વારીકાની નિત્ય સંભાળ લેવાને કાળજી રાખતી; વગેરે આશ્રમનાં કાર્ય અને વ્યવસ્થા બરાબર કરી તેની શોભામાં વૃદ્ધિ કરતી. નવરાસ મળતાં પતિની પરવાનગી લઈ આશ્રમવાસી બાલિકાઓને ધર્મોપદેસ આપતી. તેમજ પતિ સંગાતે દેશના ઘણા ભાગમાં ધર્મોપદેશ કરવાને ફરતી; વગેરે પોતાના ઉત્તમ ગુણ પ્રભાવે તેણે ઋષિની ઘણી પ્રીતિ મેળવી હતી; પરંતુ દૈવ ઇચ્છા પ્રમાણ છે, કેઈના સુખના દિવસ એક સરખા જતા નથી. આ પવિત્ર સતીને પણ પતિ વિયોગનો વખત આવ્યો.

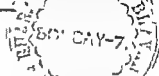
એક વખતે ઋષિ નિદ્રાવશ થયા. સુષ્પન્ન થવા આવ્યો, ત્યારે સતીએ પૂજાદિ સામગ્રી તૈયાર કરી, સંધ્યા નિમિત્તે પતિને જાગૃત કર્યા. ઋષિની ઇચ્છા વિના જાગૃત કરવાથી તે પોતાનું અપમાન થયું માની આત્મવા લાગ્યા. સતીએ અપરાધ ક્ષમા કરી આત્મા નહિ જવાની ઘણી પ્રાર્થના કરી; ત્યારે ઋષિએ કહ્યું કે;—હે સતી ! હું કોઈ સમયે લુપ્ત બોલ્યો નથી. મેં કહ્યું છે કે જમ્મય, માટે હવે હું રોકાઈશ નહિ. મેં પુર્યે તારી સાથે જે નિયમ કર્યો હતો, તેનો આજે સમય આવ્યો છે. હે ભદ્રે ! મેં તારી સાથે સુખમાં દિવસો ગાળ્યા છે હવે તારે મારા ગયા પછી શોક કરવો નહિ. આ સાંભળી પવિત્ર હૃદયની સર્વોગ મુંદર સતી મનસા નેત્રમાં આંસુ લાવી બોલી કે;—“ હે નાથ ! મારા પિયર તરફનાં સગાં-ઓ માતાના શાપથી અપમાન પામેલાં છે, તેઓનું કલ્યાણ મારે વિશે તમારાથી જ ઉત્પન્ન થયેલાં સંતાનથી થાય એમ છે. માટે મારો આપની સાથેનો સમા-ગમ વ્યર્થ ન જાય એવી આપને વિનનિ કરું છું. ” આ સાંભળી તપોધન એવા તે મહામુનિએ ઉત્તર આપ્યો કે, “ હે સુમત્રે ! તારા ઉદરમાં અભિના જેવો પ્ર-કાશમાન જે ગર્ભ છે, તે વેદ વેદાંતને જાણનાર પરમધર્માત્મા એક ઋષિ અવ-તરશે. ” એમ કહી મહર્ષિતપનો નિશ્ચય કરી વનમાં આત્મા ગયા.

ઋષિના આત્મા ગયા પછી સતી મનસા ગર્ભિણી અવસ્થામાં વનમાં એકલી બહુ સંકટ પામી, પરંતુ ધૈર્યના રાખી પોતાનો આશ્રમ છોડીને હિમાલ-યના કૈલાસ શિખરપર આવી તપ કરવા લાગી. તપથી સદાશિવે પ્રસન્ન થઇ તેને જ્ઞાનોપદેશ કર્યો. દિવસ પૂર્યું થતાં પુત્રનો પ્રસવ થયો. સતીએ ગર્ભાવસ્થામાં એકાગ્ર મન રાખી જેવો જ્ઞાનોપદેશ મેળવ્યો હતો, તેવોજ શુદ્ધિમાન અને જ્ઞાનીપુત્ર જન્મ્યો. તેથી તેનું નામ આસ્તિક પાડ્યું હતું. પછી તે પુત્ર સાથે ત્યાંજ રહી હતી. પુત્ર મોટો થતાં સંકરે તેને ઉપવિત આપ્યું હતું. વેદ, વેદાંગ-દિકોનો અભ્યાસ કરતી મૃત્યુજ્ય મંત્રોનાં ઉપદેશ આપ્યો હતો. તેથી તે પરમ તેજસ્વિ થયો હતો. પ્રતિદિન અધિક પ્રખ્યાત થતાં, સતીને સદાશિવે આદ્યા કરી કે, હવે તું પુત્રને લઈ, તારા પતિના આશ્રમમાં જા. તેથી સતી પુત્ર સાથે પો-તાના પતિના આશ્રમમાં આવીને રહી હતી. જ્યારે જન્મેજ્ય રાજાએ સર્પસ-

ત્રયજ કર્યો, ત્યારે સતીમનસાએ પુત્રને મોકલી, પોતાના સગાંઓની ધારણાપાર પાડી હતી. એ રીતે તેણે અનેક સંકટ સહન કરી પોતાના સગાંઓના દિતમાં ભાગ લીધો હતો અને આસ્તિક ઋષિ જેવા પરમ પવિત્ર અને પ્રતાપી પુત્ર રત્નને પેદા કરી, એક ઉત્તમ માતા તરીકે પ્રખ્યાત થઈ ગઈ છે. ધર્મસંહિતમાં પવિત્ર સતીને । કે જે પોતાનું અને સગાંઓનું સાર્યક કરી ધન્યતાને પામી ગઈ છે।

સતી—શક્તિ.

પવિત્ર સતી કેરલ દેશના કાલરી નામે ગામના મધ્ય-પરિતની પુત્રી થાય. તે મહારૂપ મુંદર, તેજસ્વિ, શાન્ત, ધાર્મિક, દયાળુ, ધૈર્યવાન, અને જ્ઞાન સંપન્ન હતી. તેના ઉત્તમ ગુણ જોઈ સૌ તેને સાક્ષાત્ શક્તિને અવતાર છે એમ કહેતાં હતાં. એજ ગામમાં પંડિતવર્ચ વિદ્યાધિરાજનો પુત્ર શિવગુરૂ મહા બ્રહ્મતેજવાળો, ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનવાળો, અને વાણીમાં બ્રહ્મરૂપિ સરખો હતો. તે વેદ, પદ, ક્રમ, ધન, જટા, શિખા, આદિમાં ધણો કુશળ હતો. તેમજ બ્રહ્મવેદ, પ્રભાકર, કણ્થાદ, ગૌતમ, કપિલ અને પતંજલી આદિના મતનું અધ્યન કરી મહા પ્રવિણ થયો હતો. તેનામાં ખંડન મંડન કરવાની ઉત્તમ અપજ્ઞતા હતી. શિવગુરૂનું આતું અપૂર્વ જ્ઞાન જોઈને મહાપંડિતે પોતાની પુત્રી શક્તિ-સતીને તેમની સાથે પરણાવી હતી. આ જોઈું સર્વ પ્રકારે ચોમ્બ જોડાયું હતું. રૂપગુણ અને સ્વભાવે એક રૂપહોવાથી બંને વચ્ચે પ્રેમ અત્યંત હતો. સ્વધર્મ અને ગૃહસ્થાશ્રમ ઉત્તમ પ્રકારે પાળતાં ધણાં વર્ષો વીતી ગયાં, છતાં આ પવિત્ર દંપતિને કાંઈ પણ સંતાન સુખ પ્રાપ્ત થયું નહોતું. તેથી મનમાં ધણો સંતાપ કરતાં હતાં એક વખતે શિવગુરૂએ કહ્યું કે;—“ હે ભરે ! આ લોકમાં હિત કરનાર પુત્રનું મુખતો હજી સુધી જોઈું નથી. પુત્રવિના જીવન વૃથા છે પિતાએ મારો જન્મ આપ્યો, પણ તે પુત્રવિના એજ જશે એમ લાગે છે; કેમકે “ પુત્રેણાયંલોક ’ પુત્રથીજ આ લોક સિદ્ધ થાય છે એવું શ્રુતિ કહે છે વંશના વધારાને માટે કંઈ ઉપાય કરવો જોઈએ. આ સાંભળી સતીએ કહ્યું કે;—“ આણેશ ! આપણે જેઉ કૃપાનિધાન શ્રીરાંકરની સેવા કરીને તેમની કૃપા સપાદન કરીએ, કે જેના વડે આપણે સતતિ પામીશું. ’ આ સાંભળી શિવગુરૂ પ્રસન્ન થયા. પછી પતિપત્ની પૂરા પ્રેમ ભાવે વૃષ્ટેશ્વરમાં સ્વયંજી સદાશિવની ઉપાસના કરવા લાગ્યાં. ધણો વખત તપ કરવાથી શકર પ્રસન્ન થયા. આ પવિત્ર દંપતિને સર્વજ્ઞ પુત્રની ઇચ્છા હતી, તે પ્રમાણે વરદાન પામી સદાશિવનું સ્મરણ કરતાં થેર આવ્યાં. તે દિવસે આનંદોત્સવ કરી ઉત્તમ ભોજન કર્યું;

સદાશિવની કૃપાથી તેજ દિવસે સતીને ગર્ભ રહ્યો. ગર્ભવતીને જે ભાવા અભાવા થાય છે, તે પ્રમાણે સતીને થવા લાગ્યા. તે જાણી સર્ગા વહાલાંઓ ધણી જાતની અમૃત્યને અપૂર્વ ચીજો લાવીને આપવા લાગ્યાં. એમ કરતા પૂરા માસ થતાં યુધિષ્ઠિર શક ૨૧૫૮ ના રક્તાક્ષરી સંવત્સરના ઉત્તરાયણમાં માધ વદ. ૧૪ સોમવારની મધ્ય રાત્રિ-શિવરાત્રિ એ કે જે વખતે સૂર્ય અને ચંદ્ર કુંભરાશીમાં હતા. તે વખતે શુભ લક્ષમાં જેમ પાર્વતીએ કાર્તિક સ્વામિનો જન્મ આપ્યો હતો, તેમ સતીએ પુત્રનો જન્મ આપ્યો. જે દિવસે શ્રીશંકરનો અવતાર થયો હતો. તેજ દિવસે સ્વાભાવિક રીતેજ કોઇ અલૌકિક આનંદનો દેખાવ સર્વત્ર થઇ રહ્યો હતો.

આવા પવિત્ર પુત્રનું સ્વરૂપ સામુદ્રિક લક્ષણોથી લોકોને મોહ પમાડતું હતું. તેમને જોઇ ભવિષ્ય વેત્તાઓએ કહ્યું કે;—“આ પુત્ર સર્વત્ર યશ અને સ્વતંત્ર શાસો રચશે. તેમજ મોટા મોટા પંડિતોને જીતશે અને પોતાની કીર્તિ પૃથ્વી રહેતાં સુધી સ્થાપન કરશે.” આવા ઉત્તમ પુત્રના જન્મથી સર્વ ઠેકાણે આનંદોત્સવ જેવું થઈ રહ્યું. સર્ગા વહાલાંની સ્ત્રીઓ પ્રસૂતિ ગૃહમાં આ બાળકને પ્રેમથી જોવા નાના પ્રકારની ભેટા લઇ આવવા લાગી, ઉનાળાના ખરેખરા મધ્યાહ્નના તાપથી તપેલી સ્ત્રીઓ જેમ ચંદ્રને જોઈ ટાઢી યાયછે, તેમ કમળ જેવા મુખવાળા આ બાળકને જોઈ આનંદ પામવા લાગી. જે જે માણસો આ બાળકને જોતાં, તે સર્વેને ધણી આનંદ થતો. તેથી તથા શ્રીશંકરની કૃપાથી જન્મ થયેલો માટે તેનું નામ-શંકર પાડ્યું. શંકર બાળ લીલાથી સર્વને આનંદ આપતા હતા. તેઓ પવિત્ર ગુણો ધરાવનારી સતી માતાના હાથ નીચે ઉછરી ઉત્તમ ગુણોવાળા થયા હતા. તેમણે ત્રણ વર્ષમાં તો કાવ્ય, પુરાણ, અને કોષાદ્યનું જ્ઞાન મેળવ્યું હતું. તેમની શુદ્ધિ એવીતો તેજ હતી, કે ગુરુ મુખથી એકત્રાર સાંભળતાંજ સર્વ આવડી જતું હતું. ત્રીજે વર્ષે તેમને ચાલસંસ્કાર કર્યા. દેવગતિ ન્યારી છે, તેમની ઇચ્છા પ્રમાણેજ સર્વ થાય છે. શિવ ગુરુ આવા ઉત્તમ પુત્રના મુખનો લાહવો લેવા વધારે વખત નહિ રહેતાં, માત્ર તેમની કાવ્ય વયમાંજ સ્વર્ગે ગયા. તેમની ઉત્તર ક્રિયા સતીએ કરી. સતી પતિના વિરહ દુઃખથી શરીરમાં સૂકાવા લાગી, ખરેખર પતિવ્રતા સ્ત્રી એવે પતિનું મુખ જોઇ જેટલો આનંદ થાય છે, તેટલો આનંદ તેમને ખીળ કશાથી થતો નથી. તેમને તો પતિ એજ સર્વસ્વ હોય છે. તેમના વિના આખો સંસાર સુનો અને અગ્રિય લાગે છે; પણ તે માત્ર એક પુત્ર સ્નેહને લઈનેજ પોતાનો દેહ રાખી રહે છે. તેની પેઠેજ આ સતીને પણ સંસાર ઉપર પ્રીતિ નહોતી, પરંતુ એક પ્રિય પુત્ર શંકરના મુખ સામું જોઈને દિલાસો લઇ, પોતાનો દેહ રાખી રહી હતી. શ્રીશંકરને પાંચમે વર્ષે સતીએ ઉપનયન વિધાન કર્યું તે પછી શંકરે ગુરુને ત્યાં રહી તર્ક શાસ્ત્ર, સાંખ્ય, અને યોગ વગેરે વિદ્યાનું જ્ઞાન મેળવ્યું હતું. વેદ શાસ્ત્રો સાત વર્ષ થનાંજ શીખી ઘેર આવ્યા.

સતી પુત્રનું કેમળા બોલવું, શુદ્ધિ, જ્ઞાન અને મુંદર શરીર જોઈ ઘણાં દુર્લભ પામતાં. એક વખતે સતી માતા અંબીકા નદીએ નહાવા ગયાં હતાં, ઉનાળાનો દિવસ હતો, તાપને લીધે પગ ભળતા હતા. તેને લીધે થેર આવતાં વાર થઈ. તેથી શંકરે જલને જઈને માતાનું સંત્વન કર્યું હતું. માતાને ઘણું દુઃખ નહાવાનું તો ઘણી આપણા પડતી જોઈ, તેમણે એ નદીનું પાણી પોતાના ઘર પાસે થઈને વહે તેમ કર્યું હતું. શંકરના પ્રતાપની કીર્તિનાં કિરણો દેશમાં ચોખ્ખાસ પ્રસરી ગયાં હતાં તેથી તેમને મળવાને એક વખતે-ઉપમ-યુ, કૃષ્ણ, ગૌતમ અને અગસ્ત્યમુનિઓ આપ્યા. સતીએ બહુ આનંદ પામી તેમનો પૂજા આદિથી ઘણો સંકાર કર્યો. સર્વ મુનિઓ શ્રીશંકર સાથે મોક્ષ સંબંધી વાતો કરવા લાગ્યા આ વખતે સતીએ ત્યાં આવી પૂછ્યું કે:-“બ્રહ્માર્ષિ ! આપના પધારવાથી અમે કૃતાર્થ થઈ છીએ. આ બાળક ઘણી નાની વયમાં બધાં શાસ્ત્રો શીખી રહ્યા છે. તેનો મહિમા પણ મને અધિક આશ્ચર્ય કરે છે. માટે જો મને કહેવામાં અડચણ ન હોય તો તેનું વૃત્તાંત કહેશો.” આ સાંભળી અગસ્ત્યમુનિએ કહ્યું કે:-“સતી ! તમે પતિ પત્નીના તપ પ્રભાવથી સદાશિવે પ્રસન્ન થઈ તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે શિવ પોતે અવતર્યા છે.” સતીએ કહ્યું કે:-“મુનિ ! આ પુત્રનું આયુષ્ય કેટલું છે ?” અગસ્ત્યમુનિએ કહ્યું કે:-“સતી માતા ! આ પુત્રનું આયુષ્ય સોળ વર્ષનું છે; તથાપિ કેટલાંક કારણોથી બીજાં સોળ વર્ષ આ પૃથ્વી ઉપર નિવસ કરશે, એટલે ૩૨ વર્ષનું આયુષ્ય છે.” આ પ્રમાણે ચર્ચા કરી મુનિઓ સતીની આજ્ઞા લઈને પોતાના આશ્રમે ગયા.

સતી માતા પોતાના પુત્રનું અપાયુષ્ય જાણી ઘણો ખેદ પામ્યા. માતાને ખેદ પામતાં જોઈ શ્રીશંકરે કહ્યું કે:-“માણ ! આ સંસાર ક્ષણિક છે. તે તમે સારી રીતે જાણો છો; છતાં શું કરવા શોક કરો છો ? આવી રીતે શોક કરવો તમને બહુ નથી. તમે જાણો છો કે સાંજ પડતા વૃક્ષપર અનેક પક્ષીઓ જુદે જુદે ઠેકાણેથી આવી બેસે છે, અને પ્રભાત થતાં જુદે જુદે ઠેકાણે વિખરાઈ જાય છે. તેથી આ સંસારમાં કોઈ કયાંથી અને કાલ કયાંથી આવી ભેગાં મળ્યાં છે; પરંતુ અવસર પૂરે થતાં સૌ જુદા પડી ચાલ્યાં જાય છે. તેમાં માતા કાલ, પિતા કાલ, અને પુત્ર કાલ. કાલ જાણે કેટલાંક જન્મ ધર્મા દરો. માટે ચિત્ત શોક કરવો છોડી દો. હજી તો હું સંસારના બંધનમાંથી છુટવાને ચતુર્થાશ્રમ સન્યાસ અંગિકાર કરવાનો છું.”

“ચતુર્થાશ્રમ અંગિકાર કરવાનો છું.” એવું સાંભળતાં જ સતીના દુઃખની સીમા રહી નહિ. તેમણે કહ્યું કે:-પુત્ર ! હવે તું એ વિચાર છોડી દે. માઈ કહ્યું માની ગઈ થઈ પુત્રવળા ચા. યજ્ઞદિકથી દેવાની પૂર્ણ કર. પછી ચતુર્થાશ્રમ ગ્રહણ કરજો. મારે તું એકજ પુત્ર છે. હું મરી જઈશ ત્યારે મારી ઉત્તર ક્રીપા કાલ કરશે ? વળા તું સર્વજ્ઞ છતાં મને એકલી મૂકીને જઈશ ? જ્ઞાનીઓ દયાવાળા

હોય છે, તો તારામાં દયા કેમ દેખાતી નથી? તું મને તજી દેવાને હજી યોગ્ય નથી. પછી શ્રીશંકરે સતી માતાના મનનું સમાધાન કરી સન્ન્યસ્ત લેવાની આજ્ઞા મેળવી. તે વખતે સતીએ કહ્યું કે;—મારો દેહ પડે ત્યારે તારે હાથેજ મારો અગ્નિ સંસ્કાર થવો જોઈએ. સન્ન્યાસીને તેમ કરવાને અધિકાર નથી, એમ જાણી જો તું તેમ કરવા ના કહેતો હોય, તો અમરત્ય મુનિના કહેલા પ્રમાણે તું સાક્ષાત્ શંકર છે. તેથી તને કશો બાધ નથી, મૃત્યુ પછી જો તારે હાથે આગ પળી હું ન પામું તો જન્મ ધર્માનુકૂળ—અન્નેને શુ? આર્યધર્મ પ્રમાણે અગ્નિ સંસ્કારાદિ પુત્રને હાથેજ થવો જોઈએ. માટે તે કયાં સિવાય તારે છૂટકો નથી.”

સતી માતાનાં આ વચન સાંભળી શંકર બોલ્યા કે—“માજી ! મને દુઃખની કે અંતકાળની વખતે જ્યારે યાદ કરશો; ત્યારે હું તરત આવીશ અને અગ્નિ સંસ્કારાદિ કરીશ; પરંતુ માજી ! તમારા મનમાં કદી પણ એવું લાવશો નહિ, કે મારો પુત્ર, મારી વૃદ્ધાવસ્થાની વખતે તજીને સન્ન્યાસી થયો. જો આવું કદી મનમાં લાવશો, તો મને ધણું દુઃખ પ્રાપ્ત થશે. હું જ્યાં હોઈશ, ત્યાં રહીને પણ તમને અધિક ફળ—હું તમારી ખાસે હોઈ” તેના કરતાં પણ વધારે કરી આ પીશ.” વગેરે રીતે માતાને સમજાવી રજા લીધી. પછી તેમની સર્ગા વદાક્ષાએને બક્ષામણુ આપીને સન્ન્યાસ લેવાને આવી નીકળ્યા. સન્ન્યસ્ત લઈને ભારત વર્ષમાંથી અનેક મત મતાંતર દૂર કરી, એક અદ્વૈત સિદ્ધાંત સ્થાપન કર્યો. તેથી સતીમાતા પુત્રની અધિક કીર્તિ ફેલાતાં ધન્યતાને પામ્યાં.

સતીમાતાને જ્યારે માંદગી થઈ આવી, ત્યારે તેણે પોતાના પ્રિયપુત્રનું સ્મરણ કર્યું. આ વખતે શ્રીમાન શંકરાચાર્ય ઋષ્યશૃંગ પર્વતપર હતા. ત્યાંથી તેઓ માજીને માંદવાડ જાણી એકદમ કાલટી આવ્યા. સતી પોતાના પુત્રને ધણે દિવસે કુશળ આવેલો જોઈ આનંદ પામ્યાં. પછી ધીમે સાહે કહ્યું કે;—પુત્ર ! મેં મારી આવી દશામાં તને જોયો એ સાહે ચંદ્ર. પુત્ર ! વૃદ્ધાવસ્થાથી ધસાઈ ગયેલું માંદ જીવિત હવે વધારે ચાલવાનું નથી. તેથી શાસ્ત્રપ્રમાણે આ દેહને યોગ્ય સંસ્કાર કરી મને પરલોકમાં પહોંચાડજે,” આવાં માજીનાં પુત્ર સ્નેહને અનુસરતાં વચ્ચેના સાંભળી આવ્યાં પોતાની માતાને બ્રહ્માનંદની પ્રાપ્તિ કરાવવામાટે બક્ષોને ઉપદેશ આપ્યો. તેણે કરી સતી પરમપદને પામ્યાં. ધન્ય છે સતીમાતાને ! કે જેને ત્યાં શ્રીમાન શંકરાચાર્ય જેવા મહાસમર્થ દેવી પુરૂષે જન્મ લઈને ભારત વર્ષના કલ્યાણ માટે અદ્વૈત મત સ્થાપન કર્યો. અને જેને લઈ તેઓ એક મહાન પવિત્ર અને દેવાંશી પુત્રની માતા તરીકે જગતમાં અમર કીર્તિ રાખી ગયાં છે.

શ્રદ્ધા.

સતી કાણુ? જે ભારત વર્ષમાં અતિ પ્રખ્યાત અને પરમ પૂજ્ય થઇ ગયેલા કદંબ પ્રજાપતિ જેવા પવિત્ર અને તત્વજ્ઞ ઋષિનાં પુત્રી, સાંખ્ય યોગના પ્રકટ કર્તા ભગવાન કપિલ મુનિનાં ભગિની અને વેદ વેતા મહા સમર્થ દેવગુરુ બૃહ-સ્પતિનાં માતાજી થાય. આ સતીની માતાનું નામ દેવ-

હૂતિ હતું. દેવી દેવહૂતિજી મહા પવિત્ર અને તત્વજ્ઞ સતી હતાં. આવી ઉત્તમ માતાના હાથ નીચે ઉછરી શિક્ષણ પામી ઉત્કૃષ્ટ યર્ધાં હતાં. “ માતા તેવી દોકરી” તેનો આ પ્રત્યક્ષ પુરાવો છે. આ સતી સ્વરૂપે સુંદર, તેજસ્વી, ધાર્મિક, શ્રદ્ધાળુ, ધૈર્યવાન, શાન્ત, અને તત્વજ્ઞ હતાં. આ સતીને પોતાના જેવાજ રૂપ ગુણે ઉત્કૃષ્ટ પતિને વરવાળી ઇચ્છા હતી. તે પ્રમાણેજ તે શ્રદ્ધાના માનસ પુત્ર અંગિરા ઋષિ, જેઓ વેદાદિ શાસ્ત્રમાં પ્રખ્યાત યર્ધ ગયા છે, તેમને પોતાને યોગ્ય પતિ પ્રસંદ કરી માતા પિતાની આજ્ઞાથી શાસ્ત્ર વિધિએ પરબુધાં હતાં. આ જોકું રૂપ ગુણે અનુપમ અને એક રૂપ હતું. તેથી આ ‘દ’પતિમાં અતિ પ્રેમ હતો અંગિરા ઋષિ મહા સમર્થ પુરૂષ ગણાતા હતા. તેઓ સ્વભાવે શાન્ત, દયાળુ, તત્વજ્ઞ, પરમાર્થી, શૌધક, શતેન્દ્રિય તિમણુદિના અને બચનિષ્ઠ હતા. આમાંના કેટલાક ગુણોના પાસ આ સતીને પણ લાગ્યો હતો. આ સતીને પરમાર્થ અતિ પ્રિય હતો. આશ્રમમાં આવતા અતિથિ-અભ્યાગતોનો પ્રેમ પૂર્વક સત્કાર કરતી પોતાના આશ્રમમાં ઋષિ બાળાઓને એકઠી કરી ઉપદેશ આપતાં કહેતી કે;—

“ સખીઓ! પદોપકાર એ મહા પુણ્ય છે અને એ મહા પુણ્યનું ઉત્તમ રૂણ પોતાના જીવનનું કલ્યાણ કરે છે. જે આપણે સત્ય માર્ગે ચાલીએ, તો મૃદસંસારમાં આપણે જેટલો પદોપકાર કરી શકીએ; તેટલો કોઇ પણ બીજી રિયતિમાં થઇ શકતો નથી. સ્ત્રીઓનો સંસાર પુરૂષ સાથે જોડાયેલો છે. પુરૂષને મૃદસ્યાશ્રમમાં મદદ કરવાને સ્ત્રીએ સંપૂર્ણ રીતે શક્તિમાન થવું અને બીજી ભગિનીઓને તેજ પ્રમાણે યોગ્ય રીતે તેવે માર્ગે ચલાવવી, એ પરમાર્થને શિખરે ચડવા જેવું છે. જેમ એક જ કુટુંબમાં લાઠીઓ એક બીજાને મદદ કરે તો તેમના પિતાને સુખ અને સંતોષ થાય છે; તેમ આપણી બેનો માટે આપણે પ્રયાસ કરીશું તો આપણા જગતરૂપી કુટુંબના પિતા પરમેશ્વરને સંતોષ અને આનંદ કેમ નહિ થાય? માટે આપણો જગતપિતા પરમેશ્વર જેથી આનંદ પામે, તેમ કરવા યત્ન કરો. જે કામ કરો તે પ્રેમથી આસ્તા-શ્રદ્ધા પૂર્વક કરો.” ઇત્યાદિ સ્ત્રી ધર્મ સમજાવી ઉપદેશ આપતાં અને જે પોતે કાર્ય કરતાં જે શ્રદ્ધા પૂર્વક કરી પાર પાડતાં;

તેથી શ્રદ્ધા તો શ્રદ્ધા સતીનીજ ગણાઈ ગઈ છે. શ્રદ્ધા જેવી ઉત્તમ સતીના શુભ પ્રભાવે તેને ત્યાં દેવોના ગુરુ બૃહસ્પતિ જેવા 'નરરત્ન' પુત્રનો જન્મ થયો હતો. તે આવી ઉત્તમ માતાના હાથ નીચે હિંદી શિક્ષણ પામી મહાસમર્થ વેદ-વેદા, મહાવક્તા, મહાવાક્યાતુર્થતાવાળા, અતિમુંદર, તેજસ્વી અંગકાન્તિવાળા અને મહાતત્ત્વજ્ઞ દેવર્ષિ વગેરે ઉત્કૃષ્ટ ગુણોવાળા ચપાથી તેઓ દેવોના ગુરુ એવા મહાન ઉત્તમ પદને પામ્યા હતા. આ સું ઘોડી મહાત્મા ! આવા જગત પ્રખ્યાત નર-રત્નને જન્મ આપી એક ઉત્તમ માતા તરીકે માન પાથી અમર નામ રાખી ગયાં છે, અહો ! ધન્ય છે આવી માતાને ! ! માતાઓ તો આવીજ પેદાથાઓ ! !

મૃતિ.

પતિપ્રાણી સતી દક્ષરાજેન્દ્રની પુત્રી, મહાત્મા ધર્મશ્ર-ધિની પત્ની અને વિધ્વના અંશાવતાર નર, નારાયણની માતા થાય. આ સતી સાત્વિકચરિત્રી, તેજસ્વી, ધાર્મિક, ઉદાર, નીતિષ્ઠ, અને વેદાદિ જ્ઞાન સંપન્ન હતી. રાજ સુખ કરતાં પતિ સાથે વનમાં વસી તપ સાધન વડે દેહતું સાર્થક કર-

વામાં વધારે સુખ માન્યું હતું. ઋષિનો આશ્રમ દ્વિમાલયપર હતો. ત્યાં પતિ સાથે વસી ઉમ તપ કર્યું હતું. તે તપ પ્રભાવથી મહત્તાને પામી હતી. ધર્મ ઋષિને તેર પત્નીઓ હતી, તે સર્વમાં આ કનિષ્ઠ હતી. તે પોતાની શોક્યોને પોતાર-પજ માનતી હતી. કદી પણ તે દ્વિતભાવ દર્શાવતી નહોતી. વગેરે ઉત્તમ ગુણ સ્વભાવને લીધે એક પોતે કનિષ્ઠ હતી; તોપણ સર્વમાં એજ ગણાતી હતી. પતિની પણ તેના પ્રત્યે અત્યંત પ્રીતિ હતી. પતિ પત્ની બન્ને ઉદાર. ધાર્મિક, અને દયાળુ હોવાથી કોઈ પણ અતિથિ, અભ્યાગત તેમના આશ્રમમાંથી નિરાસ જતાં નહિ. દુઃખીનાં દુઃખ દૂર કરવા અને અધર્મને ધર્મિકરણ પ્રયાસ કરતાં. તેથી તેમની જમજમકાર બોલાતી. આવાજ કારણથી અર્વાચીન દોષ ઉદાર અને ધાર્મિક હોય છે, તેને કહે છે કે:—“આતો સાક્ષાત્ ધર્મમૂર્તિ છે.” એટલે ધર્મ અને મૂર્તિના જેવા શુભ જેવી ઉપમા આપે છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ આ પતિ પત્નીમાં કેવો ગાઃ પ્રેમ હતો, તેની નિશાની તરીકે “ધર્મમૂર્તિ” નું નામ એકજ બોધયેલું બોલવામાં આવે છે; તે પરથી તેઓ પ્રેમે કરી એક રૂપ દર્શાવેલી સા-ખિતી થાય છે.

સતી મૃતિ હિંચ ભાવના વાળી હતી, તે આશ્રમ વાસી બાજાઓના એકજ સમાજ વખતે ઉપદેશ આપતી કે:—“ પુત્રીઓ ! આ સંસાર વદન કર-

પામાં સહેલામાં સહેલો માર્ગ-નીતિ અને શિયળ છે. શિયળના સ્વીકારથીજ જગતના વિષમ માર્ગ સરળ થઈ જાય છે. પતિ જે સંસારના વહન માટે મોટાં કપોટો વેદી શ્રમ લે છે, તે તરફ નજર કરતાં જણાય છે કે પત્નીએ તેમના પ્રતિ સામ્યદર્શી અને શીલવાન રહેવું; એટલે તેમના પ્રેમતાં પાત્ર બનવું, અને તેમ થવાને નમ્રતાની ધણીજ અગત્ય છે. પતિ શિર છત્ર છે. તે જે કાંઈ કહે તે સાં-લળી જવું અને સુખ તથા આનંદથી સંસારનું વહન કરવું. ધરમાં જેમ નમ્રતા અને ધીરજથી વર્તાય તેમ વર્તવાથીજ સર્વનો આહ વધે છે. સહન શીલતા એ પણ એક મોટો સ્ત્રી ગુણ છે. વ્યવહારિક કામકાજમાં એવી કુશળતા રાખવી કે તેથી સંસારની અડચણ રૂપ ખાણ ટેકરા સુખમ થઈ જાય. દાલ જે પુત્ર વધ્યો હોય છે, તે ભવિષ્યમાં માતા અને સાસુ થાય છે. તેમણે પોતાનો બાર એવું સાઈ શિક્ષણ લઈને માથે લેવો કે જેથી વધારે ઉન્નત અને ઉન્નત સ્થિતિમાં સંસાર અ-ડતો જાય. સંસારને વધારે સરળ કરવામાટે પેટ મોટું રાખવું જોઈએ. આ પ્રમાણે શાન્તમર્ગે આલતાં સંસારની વિષમતાઓ વધારે સરળ થઈ જઈને તમે સંસારમાં પતિના સદ્ધર્મચારિણીના પદને પામી પત્નીતરીકેનો ધર્મ બજાવવામાં ફતેહમંદ થશો, ગૃહિણીના પદને યોગ્ય થવા માટે બેનોએ મત્ન કરતાં રહી શિક્ષણ, સારી સમજ અને વિવેક વિનયનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ આવી રીતે આલનારી સ્ત્રીઓ જગતનાં ધણીખરાં દુઃખો દૂર કરી શકે છે " અહો ! કેટલી બધી ઉચ્ચ ભા-વના દર્શાવી છે ? !

આ સતીનું ખ્યાન નિરંતર બ્રહ્મમાં ચેરિયું રહેતું. તે તપ પ્રભાવ અને સતીત્વને લીધે તેને ત્યાં વિષ્ણુના પાંચમા અંશાવતાર ગણાયેલા નર, નારાયણ જેવા બે પવિત્ર પુત્રો અવતર્યા. તેઓ તપથીજ પરમાત્માની પ્રાપ્તિ થાય છે, એવું જગત ને ખતાવવાને માટે બાળવયમાંજ હિમાલય પ્રત્યે બદ્રિકેશ્વરમાં તપ કરવાને ચાલી નીકળ્યા હતા. આપા દેવાથી મહાન પુરુષો આ સતી માતાને પેટે પુત્ર રૂપે જન્મવાથી, તે એક મહાન પવિત્ર પુત્રોની માતા તરીકે પ્રખ્યાત થઈ ધન્ય-તાને પામી છે. વગેરે મહત્ત ગુણોને લઈ તે જગતમાં સદૃષ્ટાંત રૂપ અમર જ્ઞાનિ રાખી ગઈ છે. ધન્ય છે તેમને ! ! !

મહાંવેતા.

પ્રખ્યાત પતિવ્રતા—સતીના માતા પિતા દિમાલયપર રહેતાં હતાં, તેના પિતાનું નામ હંસ અને માતાનું નામ ગોરી હતું. તે મહાસ્વરૂપવાન, તેજસ્વી, બુદ્ધિવાન, અને ચતુર હતી. બાળવયમાં માતા પિતાના લાડ કોડ-

માં ઉછરી હતી. વ્યવહાર, નીતિ અને ધર્મ જ્ઞાન તેને તેનાં માતા પિતા તરફથી વારસામાં ઉતર્યું હતું. દિમાલયપર ઘણા ઋષિ મુનિઓના આશ્રમ હતા. ઋષિ પત્નીઓ અને બાળાઓના સહવાસથી અને ઋષિમુનિઓની સેવાને લીધે, તેનામાં ઉત્તમ ગુણો આવ્યાં હતાં. તે તેના કુળમાં એક આશ્રૂપણ રૂપ ગણાતી હતી. એક વખતે વસંતઋતુની સૌંદર્યતા પૂર્ણ લલકારથી ખીલી નીકળી હતી; ત્યારે મહાંવેતા પોતાની માતા અને સખીઓની સાથે દિમાલયની તળેટીમાં આવેલા અચોદ સરોવરમાં સ્નાન કરવાને ગઇ હતી. સ્નાન કરી વનની સૌંદર્યતા જોતી જોતી આમ તેમ ફરી આનંદ લેતી હતી. તેવામાં તેને દિવ્ય સુગંધ આવી. એ સુગંધને લઇ વનમાં આગળ ચાલી જોયું, તો એ મુનિ કુમારો તેની દૃષ્ટિએ પડયા. તેમાં એક અતિ રૂપ સંપન્ન મુનિકુમારે પોતાના કાનપર પુષ્પ મંજરી ખોસેલી હતી. તેની સુગંધીથી તે પ્રદેશ સુવાસિત થઇ રહ્યો હતો. મહાંવેતાએ આ મુનિ કુમારને અંતિ સૌંદર્યવાન અને તેજસ્વી જોઈ મનમાં નિશ્ચય કર્યો કે; “ મારે પરણવું તો આનેજ, નહિતો છાંદગી પર્યંત કુંવારાંજ રહેવું. ” જેવો નિશ્ચય મહાંવેતાએ કર્યો તેવોજ નિશ્ચય મુનિકુમારે પણ પોતાના મનમાં કર્યો હતો. બન્નેનું મન પરસ્પર લાગી રહ્યું. મનથી બન્ને વરી ચુક્યાં, મહાંવેતાએ લજ્જતાં લજ્જતાં મુનિ કુમારના મિત્રને પૂછ્યું કે;—આ તમારા મિત્ર કોણ અને કોના પુત્ર છે ? તેના કાનપર રહેલી પુષ્પ મંજરી કયા વૃક્ષની છે ? તે સુવકે ઉત્તર આપ્યો;—આ મારા મિત્ર ચેતકેતુ મુનિના લક્ષ્મીથી ઉત્પન્ન થયેલા પુત્ર છે. તેનું નામ પુંડરીક છે. તેના કાનપર રહેલી પુષ્પ મંજરી પારિજાતકની છે અને તે નંદનવનના દેવતાએ આપેલી છે. આ પ્રમાણે વાતચિત ચાલતી હતી; ત્યાં પુંડરીકે આવી કહ્યું કે;—મહાંવેતા ! હોય ! આ તમને પસંદ હોય તો પહેરો તમારા કાનમાં. એમ કહીને મુનિકુમારે તેના કાનમાં પુષ્પ મંજરી પહેરાવી; પરંતુ જવાની ઉતાવળને લીધે, તે વખતે તેના હાથમાંથી માળા નીચે સરી પડી, તે મહાંવેતાએ પોતાના ગળામાં પહેરી લીધી અને મુનિકુમારને પ્રણામ કરી, પોતાની માતા હેમકૂટ તરફ જતી હતી, તેની યાજ્ઞ ચાલી નીકળી. મુનિકુમાર પુંડરીકના હાથમાંથી માળા સરી પડી, તે તેના મિત્રે જોઇને ઠપકા આપ્યો. તેથી મહાંવેતાના મનમાં વસે-

લા કુમારે બનાવટી કેલ કરીને મહાશ્વેતાને કહ્યું કે,—તમારે મારી માળા આપ્યા વિના જનું નહિ, માળા આપીને જાને ! આ સાંભળી મહાશ્વેતાએ પોતાને એકાવળા દાર ઉતારીને પ્રેમથી પુંડરીકના હાથમાં નાખ્યો. આ દાર પોતાનો છે કે નહિ, તે પ્રેમાતુર પુંડરીક એળખી શક્યો નહિ. તે તો મહાશ્વેતાની રજા લઈ ચાલતો થયો.

મહાશ્વેતા અચ્છેદ સરોવરમાં સ્નાન કરીને પોતાની માતા સાથે હેમકૂટ પર્વત પર આવી. પરંતુ તેનું મન પુંડરીકની પાસેજ રહ્યું. એટલામાં તેની એક દાસી કે જે પાછળ રહી હતી, તેણે એક પત્રિકા મહાશ્વેતાને આપી કહ્યું કે;— બેન ! તમને જેણે પોતાના હસ્ત કમળથી પુષ્પ મંજરી પહેરાવી છે, તેણેજ આ પત્રિકા મોકલાવી છે. મહાશ્વેતા ધણીજ હર્ષથી તે પત્રિકા વાંચીને વધારે અધરી થઈ પડી. તે વિષે દાસીની સાથે વાત કરવા લાગી. એટલામાં પુંડરીકનો મિત્ર કપિજલ આવ્યો, તેણે પોતાના મિત્રની દુર્દશા મહાશ્વેતાને નિવેદન કરી જણાવ્યું કે;—મારા બધા ઉપદેશો વૃથા ગયા થઈ હું તમારી પાસે આવ્યો છું, તમારા સમાગમ વિના પુંડરીકના પ્રાણ બચે તેમ જણાતું નથી. ” તેટલામાં તેની માતા આવી તે મળીને ચાલતી થઈ. મહાશ્વેતા પોતાની સખી તરલિકા સાથે પોતાના પ્રિય પુંડરીક પાસે જવાને નીકળી. હજી તે જ્યાં આવી પહોંચી નહોતી, ત્યાંજ પુંડરીક મહાશ્વેતાના શુભ દર્શનને તલસતો તલસતો ઉંચે વિશેષમાંજ ધરતીપર ટળી પડ્યો. મિત્રના શયનત થઈ પડવાથી કપિજલ છાતીફાટ રડવા લાગ્યો, હર્ષ-ભેર બેટવા આવતી મહાશ્વેતાના આનંદે પણ તરત શોકનું રૂપ ધારણ કર્યું. તેણે છાતીફાટ રદન કરવા માડ્યું. તેના રદનથી વનનાં વૃક્ષ પક્ષીઓ પણ રથંભી રહ્યાં. હા ! પ્રાણનાથ ! શું આમ દગો દેશો ? શું મને એકલી નિરાધાર મૂકી રવળે જશો ? પ્રાણપતિ ! શું દયા વિનાના થયા ? નહિ, નહિ. મહાન ઋષિના પુત્ર એવા હોયજ નહિ, એતો મારા કર્મની વાત છે ! શું હું મારા પ્રિય નાથને દોષિત કરીશ ? કદિ નહિ, પ્રિય નાથ ! એકવાર તમારી અપરાધી દાસીપર દયા કરી બોલો ? શું તમે મારાથી રીસાયા છો ? અરે ! પતિ વિનાની સ્ત્રીની કેવી વિપરીત દશા થાય છે, તે અનુભવીજ જાણે ! પ્રાણનાથ ! હું તમારી પાછળ આવું છું. એમ કહેતાંજ પોતાના પતિની સાથે જળી મરવાને ચિતા તૈયાર કરાવી. એટલામાં કેઈ દેવી મહાપુરુષે આવી કહ્યું કે;—“ ઓ પુત્રિ ! તું પ્રાણ સાગ કરીશ નહિ. તને તારા પ્રિય પતિનો સમાગમ થશે ” એટલું કહેતાંજ તે શયનત થઈ પડેલા પુંડરીકને ઉપાડી ગયો. આ કપિજલ પણ પોતાનાં મિત્રના શયનને જોડાવવા માટે તેની પાછળ ગયો. અહીં એકલી પડેલી મહાશ્વેતાએ આખી રાત્રિ વિલાપમાંજ ગાળી. ઘણા પોકાર સાથે રડવાથી તેનો સાદ બેસી ગયો હતો. શોક સાગરમાં કુબેલી પોતાની સખી તરલિકાની સાથે અચ્છેદ સરોવરને કિનારે રદન

કરતી બેઠી હતી. બીજે દિવસે પ્રભાત થતાં ઉઠીને તેણે સરોવરમાં સ્નાન કર્યું. પછી પોતાના પ્રિય મુનિ કુમારનાં કમણ્ડલ, વલ્કલવસ્ત્ર અને માળા વગેરે ધારણ કર્યાં, સફેદ સાડી પહેરી તેજ સરોવરના તીર ઉપર આવેલી એક ગુફામાં વાસ કર્યો; નજીકમાં એક શંકરનું મંદિર હતું, ત્યાં સવાર સાંજ જઈને શંકરની આરાધના કરવા લાગી.

મહાશ્વેતાની આવી સ્થિતિ સાંભળી તેના માત પિતાને પણ અપાર શોક થયો. તેની પ્રિય સખી કાદમ્બરી જે બાળવયથીજ તેની સાથે ઉછરીને મોટી થઈ હતી. અને જે તેનાં બીજાં પ્રાણુ હતી, તેણે તે પોતાની સંખી વિધવા થયાનાં સમાચાર જાણીને, નહિ પરંપુરવાનું આંકડું પંચુલીધું. આવી રીતે સર્વ સગાં સ્નેહીઓમાં ધણી શોક વ્યાપી ગયો. મહાશ્વેતા બ્રહ્મચર્ય પાળી યોગિની રૂપે શંકરનું આરાધન કરતી હતી. એક વખતે ભરતમંડના રાજા તારાપીઠના મંત્રી શુકનાશનો પુત્ર વૈશંપાયન રાજકુમાર અદ્રાપીઠની સાથે દિગ્વિજય કરવા માટે ગયો હતો. ત્યાંથી અચ્છેદ સરોવરની આસપાસ ફરતાં ફરતાં; તેમની દૃષ્ટિ મહાશ્વેતા પર પડી. મહાશ્વેતા રાત્ર શિલાતલ પર સૂતી હતી. ત્યાં તેણે આવી તેને કુવચન કહ્યું. આ સાંભળતાંજ બ્રહ્મચર્યવ્રતમાં કાળ ગાળતી યોગિની મહાશ્વેતાએ ક્રોધાધિ થઈને તેને શાપ આપ્યો. તેથી તે એકદમ ધરતીપર ઢળી પડ્યો. એમ અનેક આપત્તિ ભોગવતાં કેટલાક વર્ષ વિતાયા; ત્યારે પરંમ કૃષ્ણાકર મંગળમય પ્રભુએ તેના સતીત્વ અને તપ સામું જોઈ ને જાણે દયા કરી ન હોય, તેમ આ સતીનો પતિ પુંડરીક સજીવન થઈ આવ્યો. તેનો મિત્ર કપિજલ પંચુ સાથે હતો. આ શુભ સમાચાર કાદમ્બરીએ ધણા દુર્લભે દોડી આવી આપ્યા. મહાશ્વેતા આનંદ પામી દોડી જઈને પતિને બેઠી પડી. બન્ને ગદ્ ગદ્ કંઈ થઈ જતાં થોડી વાર સ્તબ્ધ થઈ ને ઉભાં રહ્યાં. પછી શાન્ત થઈ એક બીજાંએ વિતેલી વાત કહી બતાવી. આ ખબર મહાશ્વેતાનાં માતા પિતા અને સગાં સ્નેહી ને થતાં સા આનંદ પામતાં આવી મળ્યાં. તેમણે મહાશ્વેતાના પાતિવ્રત્યનાં ધણાં વખાણ કરી ધન્યવાદ આપ્યો. એ રીતે મહાશ્વેતાએ પતિ વિયોગથી યોગિની બની બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળ્યું, અને અચ્છેદ સરોવરને કિનારે શંકર આરાધના કરવામાં એકાંત જીવન ગાળ્યું હતું. આવા તપ અને સતીત્વ પ્રભાવથી તે પતિને મેળવી પરમ સુખ પામી; જગતમાં સુદર્શાત રૂપ અમર નામના રાખી ગઈ છે. અહો ! ધન્ય છે તેને !!!

ગોપા-યશોધરા.

સાખી સિદ્ધાર્થ-શુદ્ધની ધર્મ પત્ની અને દેવદાસ રાજા દંડપાણિની પુત્રી થાય. તેનું બીજું નામ યશોધરા હતું. તે મહા સ્વરૂપવાન, શુદ્ધિવાન, ધાર્મિક અને વિદ્વાન હતી.

ધર્મની રક્ષા શાપી થાય તે પણ તે જાણતી હતી. તેનો વિવાહ સિદ્ધાર્થ-સર્વાધ-સિદ્ધની સાથે સ્વયંવરથી કર્યો હતો. આ વિવાહ મહાકાવ્યના યોગ જોડોળ શાલા આપનારો થયો હતો. ગોપાપતિને છાત્રાની પહેલ અનુસરીને ચાલતી, સખીની પેઠે તેનું હિત કરવામા તત્પર રહેતી, સર્વ વિપવમાં તેની અનુસારિણી હતી. સિદ્ધાર્થ આવું રમણિ રત્ન મેળવી પોતાને કૃતાર્થ માનતો હતો. પ્રિયતમાની છાત્રીપર પોતાનું હૈકું તેણે લખ્યું હતું. પુષ્પ દળમાં જેમ થે આસના દીપા મળી નય, તેમ બન્ને હૃદયનાં સુખ દુઃખ ભળી ગયાં હતાં. બન્ને હૃદયની આશા એક થઈ પહેલા લાગી, બન્નેની એક આશા થવાથી એકજ હૃદય સાથે વિશ્વ જનનીના અનંત હૃદયમાં જળને બન્ને અનંત સાંતિ લાલ લેવા લાગ્યાં. સિદ્ધાર્થ આદલા દિવસ સુધી જીવનના માર્ગપર એકલો અસહાય ચાલતો હતો. સંસારમાં કોઈએ પણ તેના જીવનના મહાન ઉદ્દેશમાં સહાનુભૂતિ દેખાડી નહોતી; સંસારથી ધીરે ધીરે વિરક્ત થતો જતો હતો. હવે તેના જીવનનો નવો સરસ માર્ગ ઉઘડી ગયો. તેના મનનો ઉડો મર્મ જાણવા માટે તેના જીવનની સહચરી થવા યોગ્ય એક ઉત્તમ સ્ત્રી તેને સંસારમાં મળી, આ વખતે કુમારનું વૈરાગ્ય હૃદય કંટક શાંત થયું. સતી ગોપાનો અત્યંત પ્રેમ, તેની સેવા અને ચતુર્થી સિદ્ધાર્થની ઉદાસિનતા ઘણીક આછી થઈ ગઈ. આ સાંભળી સિદ્ધાર્થના પિતા શુદ્ધોદનનું શંકાતુર હૃદય પ્રસન્ન થયું. પુત્રને ગૃહસ્થ કરવાની સુકિત સહજ યઈ માની ઇશ્વરનો ઉપકાર માનવા લાગ્યો. પોતાની ચિંતા શાંત થવાથી નિરાંતે રાજકાર્યમાં મન રોકવા લાગ્યો હતો.

સતી ગોપા શુદ્ધિવાન હોવાથી સત્યાસત્યનો વિચાર કરી ચાલતી, તે પોતાના પાતિવ્રત્ય ધર્મની રક્ષા શાપી થાય તે જાણતી હતી અને તે પ્રમાણે વર્તતી હતી. તે કોઈ પણ દિવસે ધૂમટો તાણીને બેસી રહેતી નહિ. આપરથી કેટલીક સ્ત્રીઓ કહેવા લાગી કે ગોપા તો ઘણીજ સરમ વગરની છે. આ વાત ગોપાના સાંભળવામાં આવી. તેથી તેણે અંતઃપુરની સર્વ સ્ત્રીઓ સમક્ષ પોતાને માથેથી દોષ ઉતારવા કહ્યું કે;—“ધાર્મિક મનુષ્ય તો જે અવસ્થામાં રહે છે, તેમાં તે શોભે તે. શુદ્ધિવાન માણસ ગમેતો કુશળ કપડાં પહેરે, ગમે તો સેકડે જાયોએ દાટેલી ધાબળી ઓઢે અને કદાચ તેમના શરીરનો રંગ કાળો હોય, તોપણ તે પોતાના તેજથીજ શોભે છે. માણસને ધર્મ એજ ખરો પોશાક છે, ધર્મ એજ મનુષ્યનું

ગોપા-યશોધરા.

સાખી સિદ્ધાર્થ-બુદ્ધની ધર્મ પત્ની અને દેવદાસ રાજ દંડપાણિની પુત્રી થાય. તેનું બીજું નામ યશોધરા હતું. તે મહા સ્વરૂપવાન, શુદ્ધિવાન, ધાર્મિક અને વિદ્વાન હતી.

ધર્મની રક્ષા ચાચી થાય તે પણ તે જાણતી હતી. તેનો વિવાહ સિદ્ધાર્થ-સર્વાર્થ-સિદ્ધની સાથે સ્વયંવરથી કર્યો હતો. આ વિવાહ મણિકાંચનના યોગ ગ્રેટોજ શોભા આપનારો થયો હતો. ગોપાપતિને જાણની પડેજ અનુસરીને ચાલતી, સખીની પેઠે તેનું હિત કરવામા તત્પર રહેતી, સર્વ વિષયમાં તેની અનુસારિણી હતી. સિદ્ધાર્થ આનું રમણિ રત્ન મેળવી પોતાને કૃતાર્થ માનતો હતો. પ્રિયતમાની જાતીપર પોતાનું હૈયું તેણે ઢાળ્યું હતું. પુષ્પ દળમાં ગેમ બે ખોસના દીપાં મળી જાય, તેમ બન્ને હૃદયમાં સુખ દુઃખ લગી ગયાં હતાં, બન્ને હૃદયની આશા એક થઇ વહેવા લાગી, બન્નેની એક આશા ચવાથી એકજ લક્ષ્ય સાથે વિશ્વ જનનીના અનંત હૃદયમાં જઈને બન્ને અનંત શાંતિ લાભ લેવા લાગ્યાં. સિદ્ધાર્થ આટલા દિવસ સુધી જીવનના માર્ગપર એકલો અસહાય ચાલતો હતો સંસારમાં કોઈએ પણ તેના જીવનના મહાન ઉદ્દેશમાં સહાનુભૂતિ દેખાડી નહોતી; સંસારથી ધીરે ધીરે વિરક્ત થતો જતો હતો. હવે તેના જીવનનો નવો સરસ માર્ગ ઉઘડી ગયો. તેના મનનો ઉઠે મર્મ જાણવા માટે તેના જીવનની સદસરી થવા યોગ્ય એક ઉત્તમ સ્ત્રી તેને સંસારમાં મળી. આ વખતે દુમારનું વૈરાગ્ય હૃદય કંટક શાંત થયું. સતી ગોપાનો અત્યંત પ્રેમ, તેની સેવા અને યતનથી સિદ્ધાર્થની ઉદાસિનતા ધણીકે ઓછી થઇ ગઇ. આ સાંજળી સિદ્ધાર્થના પિતા શુદ્ધોદનનું શંકાતુર હૃદય પ્રસન્ન થયું. પુત્રને શુદ્ધ કરવાની સુકિત સદૃશ ધર્મ માની ધન્યરતે ઉપકાર માનવા લાગ્યો. પોતાની પિતા સાત થવાથી નિરાંતે રાજકાર્યમાં મન રાખવા લાગ્યો અને

સૌન્દર્ય છે. બાળક કદી નાના પ્રકારના અલંકારથી ભૂષિત હોય; પરંતુ તે પાપા-
નુસારી હોય તો તેનું લાવણ્ય કંઈ રહેતું નથી. જેનું હૃદય પાપનોજ લંડાર છે,
તેને શું બહારના પોશાક શોભાવે છે ? તે તો અમૃત સુખમાં ઝેરનાં કુંભ જેવો
દેખાય; શારીરિક દોષ જેના સંચિત છે, જેના વાક્ય નિયમિત છે; જેની ઇદ્રિયોવશ
છે. જેની ચિત્તવૃત્તિ નિરૂદ્ધ છે, અને જેનું મન પ્રસન્ન છે. તેને મુખ ઉપરનો ધૂમટો
કાઢવાની શી જરૂર છે ? જેને લજ્જા નથી, આગ્રહ નથી, ચિત્ત અને ઇદ્રિયો
જેનાં વશ નથી, તે સેંકડો ધૂમટાથી ઢંકાય તોપણ તેની રક્ષા થઈ શકતી
નથી. જેનું ચિત્ત પોતાનેજ વશ છે, જેનો પતિમાંજ પ્રાણ રહેલો છે; તે બંને
ચંદ્ર સૂર્યની પેઠે સર્વજનની સામે પ્રકાશિત થાય, તો પણ તેને કંઈ પણ હાની થતી
નથી. જે પોતાની રક્ષા કરી શકે છે, તેજ સુરક્ષિત છે; નહિ તો ધૂમટો તાણીને
ધરમાં ખેસી રજા છતાં પણ સ્ત્રીઓ અરક્ષિતાજ છે. મારે તો માફ ચરિત્રજ
બેઠી ન શકાશ એવું ઢાંકણ છે, મારે મારા ગુણ કિંદારૂપજ છે, અને મારે તો
મોરો ધર્મે રક્ષક છે; તો પછી મારે વસ્ત્રથી ધૂમટો કાઢવાની શી જરૂર છે ? ”
આવી રીતે સતી ગોપાએ ધૂમટાની રહી વિરૂદ્ધ પોતાનો અભિપ્રાય જણાવ્યો
હતો. આ ઉપરથી તે કેવી ઉચ્ચભાવનાવાળી હતી તે જણાઈ આવે છે.

દેવી ગોપા પરમ પવિત્ર અને પ્રેમાળ સ્ત્રી હતી. સિદ્ધાર્થ આવી મુગુણ
સાધ્વી સ્ત્રીને મેળવી ધણો સુખી થયો હતો; પરંતુ જગતમાં ઈશ્વરની ઈચ્છા વિ-
રૂદ્ધ કોણ થઈ શકે છે ? સિદ્ધાર્થ સુખમાં દિવસ ગાળતો હતો, પણ હવે ચિં-
તામાં મગ્ન રહેવા લાગ્યો. આ જોઈ ગોપાનું હૃદય વિચલિત થયું. એક દિવસે ગોપા
શય્યાનગૃહમાં સૂતી હતી. અરધ રાત્રિ થતાં તેને એક વિચિત્ર સ્વપ્ન આવ્યું. આ
ભયંકર સ્વપ્નથી તે અમઝીને ઉઠી સ્વામીને સ્વપ્નનું વર્તાવતું કહ્યું, અને ભયથી વિહ્વલ
થઈને પૂછ્યું;—“ નાથ ! આવું સ્વપ્ન આવ્યાથી માઠ શું થશે ? મારી સ્મૃતિ

એ સન્યાસિની-યોગિની વેશનો ત્યાગ કર્યો નહિ. દંડપાણીએ તેના શોક
 વ્ય હૃદયને સાંત કરવા માટે તેને દેવદહમાં લઈ જવાનો ધણો યત્ન કર્યો, પણ
 તે કોઈ પણ પ્રકારે સ્વામીનું ધર છોડ્યું નહિ, તેનું સર્વ સુખ જતું રહ્યું. માટે
 જ્યેષ્ઠવ હોવા છતાં સિદ્ધાર્થે સંસાર છોડ્યા પછી ગોપાએ સર્વ સુખનો ત્યાગ
 યો અને યોગિની વેશે રહેવા લાગી. એમ કરતાં કેટલાક વર્ષ વીતી ગયાં. સિદ્ધાર્થ
 બુદ્ધ થઈ લોકોને સન્માર્ગનો ઉપદેશ આપવા લાગ્યો. ૪૬ રાજા શુદોદને પછી એક
 ર પુત્ર સુખ જોવાને માટે તેને કપિલવસ્તુ આવવાને કહાડ્યું. તેથી બુદ્ધ પો-
 ના કુટુંબનો પણ સંસારથી ઉદ્ધાર કરવાને માટે આવ્યો. સિદ્ધાર્થ-બુદ્ધ ભિક્ષા
 ત્ર દાયમાં લઈને ગામમાં ભિક્ષા માટે ઘેર ઘેર ફરવા લાગ્યો. નગર વાસીઓ
 જપુત્રને આવી સ્થિતિમાં જોઈ રૂદન કરવા લાગ્યાં. આ વિદ્રાપ સાંભળીને ગોપા
 તાના મહેલ ઉપર ચઢીને જુએ છે, તો પેતાના પ્રાણપતિને ઉઘાડે પગે, ખુલ્લે
 થિ, પીળું વસ્ત્ર પહેરીને ઉઘાડે શરીરે હાથમાં ભિક્ષાપાત્ર લઈને ધીમે ધીમે
 ભક્તો દોડે. ગોપા પતિની આવી મૂર્તિ જોઈને હાહાકાર કરતી બેશુદ્ધ થઈ
 ડી. થોડીવારે ગોપાએ પોતાનો શોક સમાવીને આ સમાચાર સંસારને મોક-
 લ્યા. રાજા પુત્રને આવા વેશમાં જોઈ રાજા લાગ્યો. પછી પિતા પુત્ર વચ્ચે
 ક્ષીક વાતચિત થયા બાદ રાજા તેને મહેલમાં લાગ્યો. રાજકુટુંબ તેને આવી
 બું. પણ માત્ર ગોપાને કોઈએ જોઈ નહિ. “મારા ઉપર જે તેની જરાપણ
 િતિ હશે, તો તે જરૂર મારી પાસે આવશે. અહીં આવશે તો હું મારા મનની
 ત તેની પાસે ટકીશ.” એવો વિચાર કરી ગોપા ઓરડામાં બેસી રહી. બુદ્ધે આરે
 રહ દષ્ટિ કરી જોયું, તો ગોપાને દોડી નહિ. બુદ્ધે પ્રથમથી પોતાના બે સિધ્ધોને
 ડી રાખ્યું હતું કે, જે કોઈ સ્ત્રી અને મળવા આવે તેને આવવા દેજો ગોપા
 િની વેશે ઓરડામાં બેઠી હતી ત્યાં બુદ્ધ ગયો. ગોપા કાંઈ ન બોલતાં પગમાં
 ડી રૂદન કરવા લાગી. આંસુથી બુદ્ધના પગ ભીંજાઈ ગયા. ધણે દિવસે સ્વામીના
 રણુને સ્પર્શ કર્યો હતો. તેથી શોક સિધ્ધે ઉછળવા લાગ્યો. ધણીવાર પતિના
 રણુ પકડીને રૂદન કરતી પડી રહી. અતિ રૂદનથી સિદ્ધાર્થે બુદ્ધનું હૃદય પણ
 ગળી ગયું. બુદ્ધે ગોપાને બોલાવવાનો ધણો યત્ન કર્યો, પણ તે વૃથા ગયો,
 11મી હવે પોતાનો નિશ્ચય ફેરવે એમ નથી, એમ વિચારી સતી ગોપા ઉવટ
 ન કરતી એક ખૂણે જઈ બેઠી.

સતીગોપાના રૂદનથી આખું રાજકુટુંબ મહા શોકસાગરમાં ગરકામ
 ું. રાજા શુદોદને પુત્રને કહ્યું કે;—“જ્યારે તું ઘર છોડીને ગયો છે, ત્યારથી
 રી પત્ની આ યાવનમાં પણ મહા કંઠેર જલમયેવત ધારણ કરી દિવસ ગાળે
 . અનાહારે અને અનિદ્રામાં કોઈ રીતે પોતાના પ્રાણ સાચવી રહી છે. તેનું
 વ્ય અને અપાર દુઃખ જોઈ હૃદય પીગળી જાય છે. રાજરાણી અંધને કોઈએ

કદી પણ આવું દુઃખદાયક જીવન ગાળ્યું નથી. ઘણાંએ તેને સમજાવી, પણ તે સર્વ વૃથા ગયું છે. તેણે તો જાણ્યું પાળીને આ દશામાં શરીરનો નાશ કરવા સંકલ્પ કર્યો છે. જુદે મુંઝે મોઢે પોતાની સ્ત્રીની વાત સાંભળી, જે ગોપા પોતાનો પ્રાણુ કરતાં પણ પ્રિય હતી. 'શક્ષ' જેમ વેદાને આશ્રય આપે છે; તેમ જે પ્રાણુધિક સ્ત્રીને જે પોતાના આશ્રયમાં લઇને નિશ્ચિંત કરી હતી. તે અવળાને આજે મેં આ પૃથ્વીપર નિરાસાના અપાર સાગરમાં ડૂબાવી છે. વિના અપરાધે મેં પ્રિયપત્નીના સુખના માર્ગમાં કાંટા નાંખ્યા છે; વગેરે રીતે ક્ષણવાર-વિચાર કરીને પોતાની પત્નીને અનંત સુખથી સુખી કરવાને માટે ધર્મોપદેશ આપ્યો. ધર્મની અમૃત કથા શ્રવણ કરવાથી ગોપાનો શોક શાંત થયો. જુદે પોતાના પિતા અને પુત્ર રાહુલને પણ સંસારની નિઃસારતાનો ઉપદેશ કર્યો અને જણાવ્યું કે;—“આ સર્વ દુઃખનું કારણ સંસારની માયા છે અને જેઓ તેના ત્યાગ કરે છે તેજ સુખી થાય છે.” વગેરે ઉપદેશ આપી તેમને. જુદા ધર્મની દિક્ષા આપી હતી. સસરા શુદ્ધાદનના મૃત્યુ પછી. સાધ્વી ગોપા પણ યોગિની વેશમાં પોતાના પ્રાણુ પતિ જુદની પાસે જઈને સન્યાસિની થઈ હતી. તે જુદા ધર્મની પહેલી સન્યાસિની—આરણ બની હતી. તેને જે સ્ત્રીઓ સન્યાસિની થઈ હતી, તે સર્વનું ઉપરીપણું સોંપ્યું હતું. ગોપા સન્યાસિનીઓના ધર્મના નિયમ પ્રમાણે સર્વને વર્તાવી નિરંતર ધર્મોપદેશ આપતી હતી. તેને પૃથ્વીપરના કરોડો બૌદ્ધભોક્ષા એક ‘દેવી’ તરીકે માની પૂજ્ય ગણે છે. એ રીતે એ પોતાના જીવનનું સાર્થક કરી પ્રખ્યાત થઈ ગઈ છે. ધન્ય છે તેને !

ઉર્વશી.

અતિ પ્રખ્યાત પ્રતિપ્રાણુ. સ્ત્રી હિમાલય ઉપર બદ્ધિ-કાશ્રમમાં નરનારાયણની ઇચ્છા થકી ઉત્પન્ન થયેલી હતી. તે ઇંદ્રને ત્યાં અપ્સરાઓ સાથે રહેતી હતી. તે મહા રૂપ સૈદ્ધ્ય, અતિ મનોહર લાવણ્યતા વાળી, તેજસ્વી, નૃત્ય અને સંગીત કળામાં અતિ કુશળ હતી. અપરા-

નામની તિસ્કરિણી વિદ્યા તે જાણતી હતી. એ વિદ્યાર્થી દેવ દાનવ અને ડુખની દષ્ટિ માર્ગ તે ચૂકવી શકતી હતી. તેમ તે દિવ્ય જ્ઞાન વાળી હતી. એક ખતે એ મેનકા, રંગા અને ચિત્રલેખા વગેરે પોતાની સખીઓ સાથે દેવાશ ખગ્ગેર વનલીલાનો આનંદ લેવા ગઈ હતી. ત્યાંથી પાછા આવતાં ઉર્વશી અને તેને કેશી નામે દાનવ દરણુ કરી ગયો. આ બંનેના દરણુથી તેમની

સખીઓ પોકાર કરવા લાગી કે;—અરે ! કોઈ દેવ પક્ષી મહાના પુરુષો રક્ષા કરો ? આ વખતે ચંદ્રવંશી પુરુરવા રાજ ગંગા કિનારે સૂચ દેવની આરાધના કરીને પોતાની રાજધાની પ્રયાગ--પ્રતિષ્ઠાનપૂર જતો હતો; તેણે આ પોકાર સાંભળ્યો. સાંભળતાંજ વિચાર કર્યો કે કોઈ પણ મનુષ્ય વિપત્તિમાં આવી પડેલું છે. તેમને દુઃખમાંથી મુક્ત કરવું એ મારો ધર્મ છે. એમ વિચાર કરી જે તરફથી આવજા આવતો હતો તે તરફ ગયો. જુએ છે તો અનુપમ મહા રૂપ સુંદરીઓને વ્યાકુળ ચિત્તે રાતી દીદી. તેને જોઈ રાજાએ પૂછ્યું કે; હે સુંદરીઓ ! તમે દેના ભયથી રક્ષણ માગો છો ? એનકાએ કહ્યું. મહારાજ ! અમારી ત્રિપ સખી ઉર્વશી અને ચિત્રલેખાને કોઈ દાનવ હરણ કરી ગયો છે. આ સાંભળી રાજાએ કહ્યું કે; વિપદ કાળમાં ધીરજ રાખવી જોઈએ. ધણા અધીરા થવાથી અંતરના કલેશ સિવાય બીજો કંઈ લાભ થતો નથી. માટે તમે સાહેબ વેગ સમાવો, હું તે દુરાત્માને સજા કરી તમારી સખીઓને પાછી લાવવા પ્રયત્ન કરીશ; એમ કહી તે અસુરની પાછળ ગયો. દાનવ રૂશીને મારી ઉર્વશી અને ચિત્રલેખાને હેમકૂટ પર્વતપર જ્યાં તેની સખીઓ હતી ત્યાં લાવી મૂકી, તેથી સામે રાજાનો ધણો ઉપકાર માન્યો.

ઉર્વશી રાજાની મનોરમ મધુરાકૃતિ જોઈ મોહિત થઈ અને મનમાં તેનેજ પોતાનો પ્રાણપતિ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. રાજા પણ ઉર્વશીનું અલૌકિક રૂપ સાંદર્ભ ને લાવવડ જોઈ મોહિત થયો. એક બીજાનાં મન પ્રેમથી જોડાઈ ગયાં. એટલામાં ગંધર્વનો રાજા ચિત્રરથ દ્વિની આગાથી ઉર્વશી વગેરેની રક્ષા કરવાને આવ્યો. પુરુરવાએ તેને માન આપ્યું. ચિત્રરથ રાજાએ ઉર્વશી વગેરેને દુષ્ટના હાથથી છોડાવી તે માટે તેનો આભાર માન્યો. પછી ઉર્વશી વગેરેને તેડી જવાનો વિચાર જણાવ્યો. ઉર્વશી લાચારીથી અમરાવતી જવાને તૈયાર થઈ. જતી વખતે મનમાં કહેવા લાગી કે;—અહો ! રાજા પુરુરવાને છોડીને જતાં પગ ઉપડતો નથી કેવું આશ્ચર્ય ! વગેરે વિચાર કરતી રાજાની મોહન મૂર્તિને જોતી જોતી ચાલતી થઈ. રાજા પણ ઉર્વશીને જે દિવસથી જોઈ હતી, તે દિવસથી વિચારમાં ગરકાવ રહેતો હતો. કોઈ વખતે તો એ વિચારથી બહારના જાનથી પણ રુચ્ય થઈ જતો. ઉર્વશી પણ રાજાના દર્શનની ઈચ્છાથી કાઢ વખતે વ્યાકુળ થઈ જતી; એટલુંજ નહિ પણ તે રાજાના વિચારમાં રુચ્ય હૃદય થઈ હતી. એક વખતે દ્વિની આગાથી સભાની અંદર મહર્ષિ ભરતકૃત “લક્ષ્મીસ્વયંવરામ્યાન” નાટક થતું હતું, તે વખતે ઉર્વશીએ લક્ષ્મીનો પાઠ લીધો હતો; ત્યારે ભગવાન પુરુષોત્તમનું નામ લેવાને બદલે પોતાના હૃદયેય પુરુરવા રાજા જેનું સ્મરણ તેના અંતઃકરણમાં લાગી રહ્યું હતું તેનું નામ લીધું. અહો ! કેવી પ્રેમની રીત ! આવી રીતે સંગીતક્રિયા વિરૂદ્ધ વાક્ય ઉચ્ચારવાથી મહર્ષિ ભરતના ઉપદેશનું ઉલ્લંઘન થયું. તેથી ભરત મુનીએ ગુસ્સે થઈ

ઉર્વશીને “ દિવ્યજ્ઞાન રહિત ” થવાનો શાપ આપ્યો. આ શાપથી તે નીચું ધાસી બેસી રહી. ઇંદ્રે તેને શરમાએલી બોઈ કહ્યું કે:—“ તું જેને વધારે વાહે છે; તેણે ઘણી વખત દાનવો ઉપર જય કરીને અમારો ઉપકાર કર્યો છે. માટે મારી આજ્ઞા છે કે તું ત્યાં જઈ તેને વર, ને સેવા કર. તેથી હું ધણો સંતુષ્ટ થઈશ.” ઉર્વશી ઇંદ્રની આજ્ઞાથી ધણી આનંદ પામતી પ્રયાગ આવી. મહા પ્રતાપવાળી પુરરવા રાજા તેને શાસ્ત્ર વિધિએ પરણી કૃતાર્થ થયો. ઉર્વશી પણ આવા ઉત્તમ પતિને પામી પોતાના જીવનનું સાધ્વ્ય સમજવા લાગી.

સાધ્વી ઉર્વશી ખરેખર દૈવી સ્ત્રી હતી. તેણે પોતાના પ્રાણપ્રિય પતિને કહ્યું કે:—“ નાથ ! આ હૃદય તમારું છે, આ શરીર પણ તમારું છે, તમે મારા હૃદયના દેવતા છો, તમે મારા પ્રાણ છો, હું હમેશાંની તમારી દાસી છું. તમારા સુખમાં વૃદ્ધિ કરવી એ મારું કર્તવ્ય છે.” ઇત્યાદિ પોતાની પ્રેમી પત્નીનાં વચન સાંભળી રાજા ધણોજ આનંદ પામી બોલ્યો:—“સતી તું મારી પ્રાણપ્રિય અર્ધાંગના છે, મારા પ્રાણ તારામાં લાગેલા છે, તું મારા કુળની સુગંધ છે, તું આંખનું અંજન અને હૃદયનું જૂથ છે, તું મારા હૃદયની રાણી છે. હું હમેશાં તારા અસ્તિત્વથી જીવું છું.” વગેરે ઉત્તમ અને પ્રેમી પતિને યોગ્ય વચનો કહ્યાં હતાં અહો ! આ પવિત્ર દંપતિમાં કેવો ઉચ્ચભાવ હતો, તે આ ઉપરથી જણાઈ આવે છે. આ પવિત્ર પ્રેમી દંપતિનાં મનેમન, અને શરીરે શરીર એક રૂપ જેવાં થઈ ગયાં હતાં. તેઓ ધડી પણ એક ખીજથી વિખૂટાં પડેલાં જેવાને ખુશી નહોતાં. ઉર્વશી પતિને અનેક પ્રકારે સલાહ અને સહાયતા આપી ઉપયોગી થઈ પડી હતી રાજા તેમની સેવા વગેરે ઉત્તમ શુભ પ્રભાવથી તેમને શક્તિ સ્વરૂપ ઘણી સર્વ પ્રકારે રાજી રાખતો. આ પ્રેમી પતિપત્નીમાં આવા ઉત્તમ શુભોન્મેષને દેવરાજ ઇંદ્ર પણ તેમને આહતો હતો. આ દંપતિ જો કે શરીરથી જુદાં હતાં, પરંતુ હૃદયથી એક રૂપ જેવાં હોવાને લીધે, તેઓ એક ખીજનો વિયોગ સહન કરી શકતાં નહોતાં. એવી રીતે ધણો વખત સ્વર્ગીય સુખ ભોગવ્યું; પરંતુ એ સુખ લાંબી મુદત ભોગવી શક્યાં નહિ. તેમને પણ પ્રેમની કસોટીએ ચડી કુખનો અનુભવ કરવાનો વખત આવ્યો.

સાધ્વી ઉર્વશી રાજાને પ્રાણ સમાન પ્રિય હતી. તેમને તેમના વિના ધડી પણ એન પડતું નહિ. એક વખતે રાજા ઉર્વશીને સાથે લઈ હિમાલયના કેલાશ પર્વતપર ગંધમાદન વનમાં વનનું સૌન્દર્ય જોતો જોતો આમતેમ ફરતો હતો. તેવામાં કોઈ કારણથી ઉર્વશી માર્ગે બૂકીને કુમાર વનમાં અદૃશ્ય થઈ ગઈ. રાજા ઉર્વશીને નહિ જોવાથી મૂર્છિત થઈ પડ્યો. શુદ્ધિમાં આવતાં પત્ની વિયોગથી થેલા સરખો બની ગયો. ખાવા પીવાનું તથા દીધું. કેવળ ઉર્વશીના વિયોગ વિચારે તેના મનોરાજ્યને ઘેરી લીધું. શરીરની શુદ્ધ જતી રહી. શોષ કરતો કરતો

માર વનમા આવ્યો ત્યા બેલાનપણે મોર, કોકિલા, હરણ વગેરે જે પશુ પક્ષી
મળે તેમને પોતાની પ્રિયાના સમાચાર પૂછના લાગ્યો, પરંતુ તેમના તરફથી ઉ-
ત્તર નહિ મળવાથી દયા લાગેલા અવાજે બોલ્યો કે,—હાય ! જગત્તી શુ આવી
ગતિ છે ? કે કોઈ કોઈના દુખથી દુખી થતા નથી ! સર્વ પોતપોતાના આન-
દમા આનંદીત થવા ઇચ્છે છે તેથી જાણાય છે કે,—લોકો ખીજના થોડા મુખને
ધણુ સુખ અને ખીજના ધણા દુખને થોડુ દુખ સમજે છે, ' તે પછી પરંત
નદી, અને વનમા ચારે તરફ ફર્યો જેને પૂછે તેના તરફથી પ્રત્યુત્તર મળે નહિ
તેથી નિરાશ થઈ બોલ્યો,—અરે ! આટલી જગે એ શોધી વળ્યો, પણ ક્યાય
મળી નહિ તેથી કાણ જાણે મ્યા ગઈ હશે, તે શુ કોઈને લીધે પાછાઈ ગઈ હશે ?
પરંતુ વધારે શુસ્સામા ગેરુ એ તેનો સ્વભાવ નથી શુ તે અભિમાનને લીધે
દેવલોકમા ગઈ હશે ? નહિ, નહિ તે તો મારા પ્રેમને વધારે જાણે છે હાય !
દેવપ્રતિજ્ઞ થવાથી કોઈ ઠેકાણે પવો લાગતો નથી એમ કહેતા અધીરો થઈ
ચેતારિતા કહેવા લાગ્યો કે,—હા પ્રિય હા જગેદ્ર ગામિની ! હા મધુર બોન-
નારી ! તમે ક્યા છે ? એકવાર બોલો ? હાય ! શુ તમારા મનમાં આવુ હતુ ?
તમારો અનાદિક પ્રેમ મ્યા ગયો ? તમે જેને એકપણ પશુ ન જોવાથી પ્રનય
સમાન સમજતા હતા, પણ હમણા તેનો વિરહ કેવી રીતે સહન કરો છો ? જેનું
જરા પણ શારીરિક અસુખ સાલજવાથી તમે ધણાજ વ્યાકૂળ થતા હતા, પણ
હમણા તેની દુરાવસ્થા જોઈને કેવી રીતે મુખ રહ્યા છો ? મેં કદી સ્વપ્નામા પણ
તમારો અનાદર ક્યો હોય એવું સાલજતું નથી, તમારે ખીજ શા અપરાધથી મારો
ત્યાગ ક્યો છે ? એમ અનેક પ્રકારે વિલાપ કરવા લાગ્યો ચોરીવાર ધીરજ રાખી
આગળ આનંદા એક શીલા નીચેથી એક લાન રંગનો મણિ મળ્યો તે હાથમા
લઈને બોલ્યો,—અહો ! આ જેના ચોટનાના અમોઝાની વચનમા નાખવા ચોગર
છે, પણ તે તો અદૃશ્ય થઈ મઈ છે, તો એને વૃથા હાથમા શા માટે રાખવો ?
એમ કહી ફેંકી દેવા લાગ્યો તેવામા દેવ વાણી સાલળી કે,—“ હે વત્સ ! એનો
ત્યાગ કરીશમા, એ સગ્રમનિયમણિ છે એના ધારણ કંઠવાથી તારી પત્ની તને
મળશે ” એ સાલળી મણિ લઈને આગળ આનંદા, એક વેલની પાસે ઉર્વશીનો
મેળાવ થયો

ઉર્વશીની મોહન મૂર્તિ જોતાજ રાજ મૂર્તિ થઈ પૃથ્વી ઉપર પડ્યો.
ઉર્વશી ત્વગથી ખોળામા વધ કહેવા નાગી,—પ્રાણનાથ ! ધીર રાખો ? આના
તેમના અમૃતમય વાણ્ય સાલજતાજ રાજ શુદ્ધિમા આવી આનંદાશુ પાડવા લાગ્યો
ઉર્વશીએ સજળ નયનથી વસ્ત્રને છેડે આવું લૂગીને મગમગા થી કહ્યું કે,—મહા-
ગત ! હવે શા માટે શોક કરો છો ? કેળવેલી પ્રતિકુળતાથીજ આ બનાવ
ખન્યો હતો એમા કોઈનો દોર નથી હાય ! કેરી હપવાગિયણુ ? જ સેકેડે

અસહ્ય કલેશ માથે લઇને વારંવાર મને ભારે દુઃખમાંથી છોડાવે છે ? હું તેનો જરાપણ ઉપકાર ન કરતાં કેવળ પગલે પગલે દુઃખનું કારણ બનું છું. વગેરે બોલી રાગના કંઠે વળગી રૂદન કરવા લાગી. રાગ તેમને શાંત કરી પોતાની રાગધાની પ્રયાગમાં તેડી લાવ્યો. પછી બન્ને સુખમાં દિવસો નિર્ગમન કરવા લાગ્યાં. રાગએ સંગમનિયમભિં બહુ યત્નથી સાચી રાખ્યો હતો. એક વખતે ઉર્વશી અને રાગ ગંગા કિનારે સ્નાન કરવા ગયાં હતાં. સ્નાન કરતી વખતે પોતાનાં કેટલાંક વસ્ત્રો ને મણિ કિનારે મૂક્યાં. તેટલામાં એક ગીધે લાલ મણિને માંસનો ડોચો સમજીને તે ઉપાડી ગયો. રાગ તેની પાછળ ગયો, પણ મણિ હાથ લાગ્યો નહિ. આગળ જતાં તે ગીધપક્ષી બાણથી છિન્ન લિપ્ત થઈ પડ્યું હતું. તે બાણ ફાટું તે વિચે તપાસ કરતાં, ઉર્વશી થકી ઉત્પન્ન થયેલો રાગનો પુત્ર હીર્ણયુ જે ઋષિના આશ્રમમાં હતો, તેનું નામ તે બાણ ઉપર વાંચવામાં આવ્યું. એ રીતે આ વેળાએ રાગને પોતાના પુત્રનો મેળાપ થયો, જેવટે નારદે આવી રાગને કહ્યું કે;—“ઉર્વશીનો શાપ હવે પૂરો થયો છે. તેમ છતાં પણ ઉર્વશી હવે પછી પણ તમારી પાસેજ રહેશે, એવી ઇંદ્રે આજ્ઞા કરી છે.” આવી રીતે આખરે રાગના સર્વ મનોરથો પૂર્ણ થયા, અને ઉર્વશી પણ તેથીં ધણીજ આનંદ પામી. અહો ! ખરેખર પ્રીતિ તો પુરવાં રાગનીજ ! જેણે પોતાની પત્ની માટે અસહ્ય દુઃખો સહન કરીને એક ખરા પતિ તરીકેનું સુદૃઢાંત જગતમાં બતાવી આપ્યું છે ! તેમજ ઉર્વશી જેવી સાધ્વી સ્ત્રી કે જે પતિને અનેક પ્રકારે સેવા બજાવી ઉપયોગી થઈ પડી હતી અને તેને લીધે તે પતિનો અપાર પ્રેમ મેળવવાને લાગ્યશાળી થઈ હતી ! આ શુ તેની ઓછી મહત્તા છે ! ! ખરેખર આવી પતિ પ્રેમી સ્ત્રીને ધન્ય છે ! ! !

ન્યૂંડાલા.

પરમ પવિત્ર બ્રહ્મનિષ્ઠ સતી સ્ત્રી સૌરાષ્ટ્ર દેશના રાગની પુત્રી થાય. તે મહા સ્વરૂપવાન, ધાર્મિક, દયાળુ, ચતુર, લજ્જેશી, શુદ્ધિવાન, તેજસ્વી, પતિવ્રતા અને દ્વિમતવાન હતી, તે એટલી તો રૂપ અને લાવણ્યતામાં શ્રેષ્ઠ હતી કે, અપ્સરાઓ પણ તેને જોઈને મોહિત થતી હતી. તેણે બાળપણમાં ઋષિમુનિઓ

કમાલની સાથે વિનોદમાં રાત્રિ દિવસ ગાળે, તેમ તે ચૂડાકાની સાથે અહોનિશ વિનોદમાં રહેવા લાગ્યો. સતી ચૂડાકાને વિદ્યા મેળવવાનો મૂળધીજ ધણો શોખ હતો. તેથી તેણે પોતાના પતિપાસેથી શાસ્ત્રો ઉપરાંત વ્યવહારનીની અને ખીજી વિદ્યા કળાનું જ્ઞાન મેળવ્યું હતું. રાત્રિએ પણ તેની પાસેથી સંગીત અને નૃત્યનું શિક્ષણ લીધું હતું. આ દંપતિમાં એટલો તો પરસ્પર પ્રેમ હતો કે, તેઓ યુધ્ધ અને સુગંધની પેઠે નિરંતર તન્મય રહેતાં હતાં. તેમણે યુવાનીમાં કેટલાંક વર્ષો સુખ ભોગવ્યા પછી વિચાર કર્યો કે;—અહો! પુટેલા ધડામાંથી જેમ પાણી ઝરી નય, તેમ આપણા બન્નેનું યૌવન ગળી જઈ આવુધ્ધ ઝોણું થતું નય છે. કાળના કપાટા-માંથી બચવાના નથી, આ મિથ્યા દેહથી વ્યવહાર કરનારા જીવના મરણને પકિદા હજીના પડવાની પેઠે કાઢથી પણ અટકાવી શકાય તેમ નથી. પાણી જેમ પુટેલા ધડામાંથી ઝર્યા કરે છે, તેમજ આવુધ્ધ પણ શરીરમાંથી ઝર્યા કરે છે. ગીધ-પક્ષી જેમ માંસના લેણા ઉપર ઝડપો નાંખે છે, તેમજ દુઃખો મનના ઉપર ઝડપો નાંખ્યા કરે છે. જીવન પાણીના પરપોટા જેવું ક્ષણિક છે. યૌવનનો વેગ નદીના પૂરની પેઠે ઝડપથી વહેનારો છે, માટે હવે જે જ્ઞાનવડે ગમે તેવા દુઃખમાં પણ માનસિક ખેદ ન થાય, તેવું જ્ઞાન મેળવવા માટે પ્રયત્ન કરવાની ધણી અગત્ય છે. આવો વિચાર કર્યા, પછી આ પવિત્ર મનનાં દંપતી મોક્ષ મેળવવા માટે વેદાંત શાસ્ત્રનું જ્ઞાન મેળવવા લાગ્યાં.

સતી ચૂડાકા તીવ્ર છુદ્ધિની હતી, તેણે પિતાને ઘેર પણ કેટલુંક આત્મ જ્ઞાન સંપાદન કર્યું હતું. તે હવે નિરંતર પતિની સાથે વેદાંતશાસ્ત્ર બજાવનારા ત્રણ મુનિઓના સુખથી વેદાંતનું નિર્મળ જ્ઞાન શ્રવણ કરીને પરમાત્માના સ્વરૂપને જાણવાનો પ્રયાસ કરવા લાગી. અભ્યાસ કરતાં કરતાં તેને વિચાર થયો કે;—દેહ તો જડ અને મૃદ છે, અત્માન બાળકો પણ ‘મારા દેહ’ એમ કહે છે, પણ હું દેહ એમ કહેતાં નથી. તેથી નિશ્ચય થાય છે કે, આત્માથી દેહ ભિન્ન છે અને તે નાશવંત છે. આવા વિચારો કરીને ચૂડાકા પોતાના મનમાં અત્યંત હર્ષ પામવા લાગી અને સાંસારિક મોહ તરફ તુચ્છ છુદ્ધિથી જોવા લાગી. આત્મ જ્ઞાનના પ્રભાવથી તેણે જે સતિમય સુખ મેળવ્યું હતું, તેને લીધે તેના સં-દર્શમાં વિશેષ વધારો થયો. વસંતમાં ખીલી નીકળેલી લતાની પેઠે લાવણ્ય પૂર બહારમાં ખીલી નીકળ્યું. તે જોઈને રાત્ર શિખિષ્વજે પૂછ્યું કે;—પ્રિય સતી! તારી શોભામાં એકદમ આવો વધારો થવાનું શું કારણ! સતીએ કહ્યું કે;—પ્રાણપતિ! એ બધો આત્મ-જ્ઞાનનો પ્રતાપ છે, જોગો જોગવ્યા વિના પણ તેના ઉપભોગનો આનંદ હું મેળવી શકું છું. આ દેહ રાગમદેહમાં છે છતાં હું પરબ્રહ્મમાં વિચરું છું. હું સુખ કે દુઃખ કાઢની પણ પ્રાર્થના કરતી નથી. તેમ દેવ ચોગથી અનર્થો થયા છતાં પણ હું તેનાથી દારતી નથી; પરંતુ ભાગ્યવડે જે વસ્તુ આવી મળે છે, તેટલાથીજ સંતોષ

પામણું તેને લીધે ન આ શોભા ખીલી નીકળી છે. રાગ જરા હસીને બોલ્યો;—મુંદરી ! તમે જે વાત કહી તે બધી સંબંધ વિનાની છે ! તમારી શુદ્ધિ હજી કાઢી છે. તમે જે વાતો કહો છો, તે બધી પ્રત્યક્ષ નહિ પણ અપ્રત્યક્ષ છે. ભોગો ભોગવ્યા વિના પણ તેનો આનંદ મળવા વિશે તમે કહ્યું તે વાત માની થકાય તેરી નથી મોટે શાકિક ભોગ વિલાસોને એકદમ તજ દેવા એ ચોખ્ખી નથી. એમ કહીને રાગ રનાનગૃહમાં રનાન કરવાને ગયો અને આ સતી એકલી આરામગૃહમાં રહી.

સતી ચૂડાણા ઠાઠી ને વિવેકી હતી. તે રાગના સાંસારિક મોહ ઉપર મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે;—હજી રાગજનો સંસાર ઉપર જેવાને તેવાજ મોહ છે. તે મારા કહેવાનો ભાવાર્થ સમજ્યા જણાના નથી. હીક છે, ધીરે ધીરે સર્વ સારાં વાતાં થશે. એવી રીતે કેટલોક વિચાર કરી ગૃહધર્મ કરવા લાગી. તે આત્મસ્વરૂપને જાણી નિરંતર આનંદમાં રહેતી હતી, તેને એક વખતે એવો વિચાર થયો કે, હું પણ એકાંત સ્થળમાં પશ્ચાસન વાળી, શરીરને દૃઢ રાખીને ઘણો કાળ યોગાભ્યાસ કર્યો. તેથી તેને એ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ હતી. જે આ-મહાન દુઃખને શાંત કરનાર છે, તે જ્ઞાન હજી રાગને પ્રાપ્ત થયેલું ન હોવાથી તે હમેશાં બળ્યા કરતો હતો. તેના મંત્રીઓ ઉપદેશ અને દૃષ્ટાંતો આપીને તેની પાસે રાજકીય કાર્યો કરાવતા હતા. રાગએ ગાય, સુવર્ણ વગેરેનાં દાન આપ્યાં, માંદ્રાપણ વગેરે વ્રતો કર્યાં અને તીર્થયાત્રાઓ કરી, તો પણ તેના મનમાંથી સંતાપ ગયો નહિ. તેથી એક વખતે પોતાની રાણી ચૂડાણાને કહ્યું કે;—વહાણી ! મેં ઘણો વખત રાજ્ય કરી વૈભવો ભોગવ્યા છે. હવે મને વનવાસ કરવાની ઇચ્છા થઈ છે; કારણ વનમાં સુખ કે દુઃખ કંઈ પણ ભોગવવું પડતું નથી. એકાંત વાસથી મન જેવું પ્રસન્ન રહે છે, તેવું રાજમહેલ કે રામભૂવનમાં પણ રહેવું નથી. તેથી હું હવે આ દુઃખથી ભરેલા રાજદેલવો છોડીને વનમાં જઈશ મારી આ ઇચ્છાને તું પણ અનુમોદન આપીશજ. ખરેખર પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ પતિની ઇચ્છા ભંગ કરતી નથી. તેઓ હમેશાં પતિના હિતમાંજ તત્પર હોય છે.

આ જ્ઞાનમૂર્તિ ચૂડાણા પતિવ્રતા હતી તે પોતાના પ્રાણુનાથ પ્રત્યે શું કર્તવ્ય છે, તે સમજતી હતી; તેથી તેણે કહ્યું કે;—“ નાથ ! વસંતમાં જેમ પુષ્પો અને શરદમાં જેમ ફૂળ શોભે છે, તેમ કાર્ય પણ પોત પોતાના સમયે શોભે છે. વનવાસ જહ્નુ પુરૂષને શોભે, પરંતુ તમારા જેવાને શોભે નહિ. આપણે જ્યાં સુધી તરણ છીએ, ત્યાં સુધી અપણુને ધરમાંજ રહેવું ચોખ્ખું છે. વળી રાગ પ્રગ્નવું પાલન નહિ કરતાં સમયવિના વનવાસ કરે છે. તો તેને હોય લાગે છે, એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે પ્રગ્ન પાલન કરતાં ખીજે મોટો ધર્મ નથી. માટે હમણાં વનમાં જવું માંડી વાળો ! ” આ વચન સાંભળી રાગએ કહ્યું;—રાણી ! તમારે મારા કાર્યમાં વિશ્વ નાંખવું નહિ. મને રાગ આપો. તમે કુટુંબનું રક્ષણ કરો અને રાજ્ય

કાર્યભાર વધાવે આ રીતે કેટલીક વાત કરી બન્ને નિદ્રાનશ થતા અર્ધ રાત્રિ થતા રાત્રિ ગુપ ચૂપ કેઈ ન જાણે તેમ વનમા ચાલ્યો ગયો અને મહારાજના પર્વતની તળેટીમા પહોંચી બાધીને રહેા ચૂડાનાએ પાછલી રાત્રે જાગૃત થતા પતિના પયગપર બેસુ તો તેપર દીગ નહિ ત્યારે તેણે વિચાર કયા કે, અરેરે ! રાત્રિજી તો અને અને રાજને તજીને વનમા ચાલ્યા ગયા ! હવે મારે શુ કરવું ? આત્રોમા સ્ત્રીને પતિ એજ મુખ્ય અધાર કહેલો છે આમ હવે પણ તેની પાસે જઈ આવો વિચાર કરીને પતિ પાસે જવાને ચાલી પરતુ દેવયોગથી પાછા આવતુ પડ્યુ પાછા આવી રાજનાકાર્યભાર ચલાવવા લાગી અદ્ધર વર્ષ મુધી ધર્મ નીતિથી રાજ્ય ચલાવી પ્રજાનુ અનેક પ્રકારે બહુ કર્યુ તેથી પ્રજાની આ સતી પ્રત્યે અત્યંત પ્રીતિ વધી હતી રાજા મહારાજના ઘાટા અરણ્યમા એકાત વાસ કરીને પરમાત્મુ લગ્ન કરતો હતો રાજા વૃદ્ધાવસ્થા થતા શાત બની ગયો હતો મેરાએ તેના અચળ મનને નિર્મળ કરી નાખીને તેની વૃત્તિને પરમાત્મા રૂપ કરી દીધી હતી હવે તેને સ્વાસારિક ભોગો ભોગવવાપર જરા પણ બાવરલો નહોતો આવો સમય તેને આત્મ જ્ઞાનનો ઉપદેશ આપવા માટે યોગ્ય છે પરતુ હુ જો મારા આ સ્વરૂપથીજ તેને મળીશ, તો તે અને તરણ અને પોતાની સ્ત્રી સમજીને મારો ઉપદેશ ગ્રહણ કરશે નહિ માટે બ્રાહ્મણ કુમારનો વેશ ધારણ કરીને રાજાને આત્મતત્વનો ઉપદેશ કરે આમ વિચાર કરીને બ્રાહ્મણ પુત્રના વેશ, જ્યા રાજા હિમરૂં આરાધન કરતો હતો ત્યા જઈને બેરી રાજાએ ધણો સત્કાર કર્યા અને તેમની સાથે કેટલીક વ તથિત કરી પુણ્ય કે — મહારાજ ! આપ કેના પુત્ર છો ? તેના ઉત્તરમા ચૂડાલાએ કહ્યુ — હુ નારદ સ્મિતો પુત્ર છુ રાજાએ પ્રશ્ન કર્યો, — કીક ત્યારે મહારાજ ! આ સસારમા મનુષ્યને સુખ દુઃખ ચવાનુ શુ કારણ છે તે કહે ? બ્રાહ્મણ પુત્રે ઉત્તર આપ્યો — રાત્રિજી ! સુખ ને દુઃખ એ મનના ધર્મો છે, આત્માના નથી પરતુ અજ્ઞાન વડે તેને આત્મામા માની લીધેના છે જેને આત્મજ્ઞાન થયુ હોય તેને સુખ દુઃખ કેઈ પણ બાધ કરી શકતુ નથી જ્ઞાન વિના મુક્તિ મળતી નથી માટે જ્ઞાન સંપાદન કરતુ જોઈએ, પરતુ તે પહેલા મનને શુદ્ધ કરવા માટે કમા કરનાની અગત છે ક્રમેથી જ્ઞાન સંપાદન કરનાની યોગ્યતા આવે છે તમને તમારી જ્ઞાની સ્ત્રી ચૂડાલાએ પૂવ ઉપદેશ કર્યો હતો પણ તમે તેને હસી કાઢી હતી અને તેનો ઉપદેશ ગ્રહણ કર્યો નહોતો હવે તમારે જ્ઞાન ગ્રહણ કરનાની ધણી જરૂર છે તેથી તમને મુક્તિ મળશે

મતી સુડાના જે બ્રાહ્મણ પુત્ર વેશે હતી, તેના આના નયન આલસી રાજા પોહ્યો — મે તેનો ઉપદેશ વગર કોજ ગ્રહણ કર્યો છે, કા જ કે મે રાજપાત્ર, તથા વૈભવો તજીને આ વનમા વાસ કર્યો છે બ્રાહ્મણ પુત્ર મેાન્યો — તમે બધી વસ્તુનો ત્યાગ કર્યા છે, પરતુ જે વસ્તુનો ત્યાગ કરવાથી તમારા શોકનો નાશ થાય ને વસ્તુનો તમે ત્યાગ કર્યો નથી તમારે આ વનપરથી પણ મમતા મુકી

દેવી જોઈએ. તે પરથી રાજ્યએ વન ઉપરથી પણ પોતાની મમતા તણ દીધી. તે બન્ને સાથે રહેવા લાગ્યાં અને નિત્ય જાણણુ કુમારના રૂપમાં રહેલી યુગલાના ઉપદેશથી આખરે રાજ્યને સર્વ વસ્તુ ઉપર વંચાએ આવી ગયો. છેવટે તેમણે પોતાના હાથમાં રહેલી રૂદ્રાક્ષ માળાને સંબોધીને કહ્યું:—હે રૂદ્રાક્ષ માળા ! તું મારી સાથે ધણો કાળ રહી, હું મંત્રોક્ષથી અરુણોમાં તારી સાથે સાથે ધણો વખત ભટકયો, હવે તો હું વિશ્વાન લેવાને જઈ છું. એમ કહીને રૂદ્રાક્ષ માળાને અમિમાં દોભી દીધી. તે પછી મૃગચર્મને સંબોધીને કહ્યું:—હે મૃગચર્મ ! તેં મને આજ દિવસ સુધી ધારણુ કર્યો છે. તેથી તારો ઉપકાર માનું છું. હવે તું પણ મને તણ જા. હે કમંડળ ! તે પણ મારી તૃપાને છીપાવવામાં મોટી સહાયતા કરી છે, હવે તું પણ વિદાય થા. એમ સર્વ ઉપરકરનો ત્યાગ કરીને રાજ્ય આનંદસ્વરૂપના આનંદમાં મગ્ન રહેવા લાગ્યો. કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ વગેરે નિરાશ થઈ રાજ્યનો ત્યાગ કરી ગયા, અને વંચાએ તેના હૃદયમાં વાસો કર્યો. આ પ્રમાણે થતાં સતી યુગલાએ જાણણુ કુમારનું રૂપ તણને અસલ રૂપ ધારણુ કરી રાજ્યની સામે ઉભી પ્રણામ કર્યાં. રાજ્ય પોતાની રાણી સતી યુગલાને પોતાની સામે ઉભેલી જોઈને ધણું આનંદ પામ્યો. પછી પૂછ્યું કે:—કે ભટ્ટે ! તું અહીં ક્યાંથી ? તે કેટલા દિવસથી આવી છે ? યુગલા બોલી:—આપ વનમાં પધાર્યા પછી કેટલોક કાળ રાજ્ય કાર્યભાગ ચલાવીને આપની પાસે જાણણુના પુત્રના રૂપમાં આવીને રહી છું. એ રીતે વાનાચન કર્યા પછી બન્ને ધણા હર્ષથી બેસ્યાં. રાજ્યએ પોતાની પતિવ્રતા સ્ત્રી તરફ પ્રેમ દૃષ્ટિથી જોઈને કહ્યું કે:—હે પ્રિયે ! પોતાની પતિવ્રતા સ્ત્રીનો પ્રેમરસ અમૃતના કરનાં પણ વધારે સ્વાદિષ્ટ હોય છે, તે તારા કામળ શરીરથી મારા ઉદાર માટે ધણો પરિશ્રમ વેડ્યો છે, તે માટે હું તને કાની ઉપમા આપું ? ખરેખર અરૂંધતી, દુર્દામ્ની અને સાચિત્રી વગેરે સતીઓ કરતાં પણ તું અધિક છે. સતી સ્ત્રીનો બોધ જે રીતે પોતાના પતિનો ઉદાર કરી શકે છે, તે રીતે શાસ્ત્ર પણ કરી શકતા નથી. ખરેખર પતિવ્રતા પત્ની એ પોતાના પતિને બાળ, સ્તંભી, સેવક, ગુરુ, મિત્ર, મન અને મુખ વગેરે એમાંનું જે કદીએ તે છે. ખરેખર તારા જેવી પવિત્ર સતીને મન્ય છે ! જેના ઉપદેશ વડે હું આત્મજ્ઞાન પામ્યો, એવી તું મારે પતિવ્રતા સ્ત્રી છે, એ જોઈ હું મને પોતાને મોટો ભાગ્યશાળી સમજું છું. તું તો સર્વ કામથી રહીને છેલ્લા તારા ઉપકારનો બદલો હું કાઢી રીતે વાળી શકું એમ નથી. તું સામન્યવૈદિક યુગમાં સર્વ સ્ત્રીઓથી શ્રેષ્ઠ છે. તે પછી રાજ્ય રાણી બન્ને પોતાની રાજધાનીમાં આગ્યા, તે વિદેહીરૂપે કેટલાંક વર્ષ રાજ્ય કરી પ્રજાની પ્રીતિ મેળવીને પરમહમાને પામ્યાં. અરો ! મન્ય છે મની યુગલા તને ! તેં અનેક મંડલો સદન કરીને પતિને પરમહમાના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરાધી, જગતમાં એક સુદર્શન રૂપ પ્રીતિ રાખી મઠી છે ! ! !

કાદમ્બરી.

પ્રખ્યાત પતિવ્રતા સ્ત્રી ગંધર્વના રાજા ચિત્રરથની પુત્રી થાય તેની માતાનું નામ મદિરા હતું. આ રાજાને સંતાનમાં માત્ર એક જ પુત્રી રત્ન હતી તેથી માતાપિતાએ તેને લાકોડમા ઉછેરી હતી. તે સાહિત્ય, ઇતિહાસ, પુરાણ, અને ચાતુર્વ કળામાં ધણી કુશળ હતી. તેણે

બાલ્યાવસ્થા મહાશયેતા જેવી વિદ્વાન સખીની સાથે રહી ગાળી હતી. કાદમ્બરી પરણ્યા થોડાં થતાં તેને માટે ગુણગ્રામ પતિની શોધ કરવા માંડી હતી; પરંતુ એટલામાં પોતાની પ્રિય સખી મહાશયેતા દિધવા ચલાયી, તે સૌભાગ્ય સુખ ગુમાવી બેઠી છે અને તેનું વિશ્વ વિન્યી લાવણ દબેશને માટે નિર્થક યર્થ પડ્યું છે. આવા હૃદયભેદક સમાચાર સાંભળતાંજ કાદમ્બરી શોકથી થેલી જેવી યર્થ ગર્હ, તેને ઉત્સાહ લગ થયો, પરણવાનો વિચાર તણ દીધો અને શોકમાં ગરકાવ રહેવા લાગી. તેથી તેના માત્ર પિતાએ ધણી સમજાવી, ઘણા ઉપદેશો આપ્યા. અનેક દૃષ્ટાંતો આપી આશ્વાસના કરી; પરંતુ તેણે નહિ પરણવું લીધેલું પણ તળ્યું નહિ. આ ખખર મહાશયેતાને થતાં તેણે કાદમ્બરીને સમજાવવા માટે પોતાની સખી તરલિકાને મોકલી કહાન્યું કે, સખી! હું મહા આપત્તિમાં આવી પડીશું, તેને તું વધારે શામાટે દુઃખી કરે છે? નને જો મારાપર રનેહ અને મમતા હોય અને તારાં માતાપિતાને તથા આ દલભાગિણી સખીને જો સુખી કરવાને ઈચ્છતી હોય તો હક ઓડી દબને, ગુરજનની આત્મા માની તે પ્રમાણે કર. તેથી હું ધણી આનંદ પામીશ.

કાદમ્બરી તરલિકાના મુખથી આ સંદેશો સાંભળી ચોધાર અનુપાડી રડવા લાગી. પછી તેણે કેમ્પૂરકની સાથે કહાવી મોકલ્યું કે;—સખી મહાશયેતા! તારા કહેવાપર લક્ષ્ય આપ્યું છે. તું જાણે છે કે, મારું હૃદય નિર્ભેજ પ્રેમથી ભરેલું છે તો પછી તને આવો કઠોર સંદેશો કહેવરાવવાનું શું પ્રયોજન હતું? રત્નરથ મનવાળું કેઈ પણ મનુષ્ય પરિણામે નાશ થઈ જનાર વિષયોમાં કદી પણ મન પરાવેળ નહિ. સખીના દુઃખથી દુઃખી થયેલ હૃદયને તે વળી સુખની યી આશા? નિવૃત્તિ દેવી! પતિ સમાજમ કેવો? સૂર્ય નારાયણ આચમી ગયા પછી નલિની શોકાતુર થાય છે; ત્યારે નિત્ય તેની પાને રહેનારી સખી પણ ચઢવાઈ પોતાના પતિના સહવાસનું સુખ ઓડી દેછે. તો પછી મારા જેવી સ્ત્રી પોતાની દુઃખી સખીને માટે તેમ કરે, તેમાં શું આશ્ચર્ય? મારી સખી પતિના વિરહથી પીગાઈને પરપુરપનું દર્શન સુદાંત તણ બેઠી છે, તો પછી મારા મનમાં પણ પુરપનો કેમ

વાસ થાય ? જ્યારે મારી વહાલી સખી પતિનો વિયોગ થવાથી વિધવાવન ધારણ કરીને પોતાના કામળ શરીરને સૂકવી નાંખવા તૈયાર થયેલી છે, તો પછી હું કેવળ મારાં પોતાનાં સુખને માટે સ્નેહીઓને ગણકાર્યા વિના પરણી બેશું, એ તે કીક ગણાય કે ? તારા ઉપરના પ્રેમને લીધે મેં વિનયને વિસાર્યો છે, વડિલોનાં વચનોનું ઉલ્લંઘન કર્યું છે, સ્ત્રીઓને આશૂપણ રૂપ ગણાતી લગ્નને પણ કારણે મૂકી છે. આ બધું મેં મારી એક પ્રિય સખીને માટે કર્યું છે. હવે હું તને હાય જોડીને કહું છું કે, તું મારાપર રૂપા કરીને ફરી તે વાત માટે મને આગ્રહ કરીશમાં. મારા જીવ પણ તારી જોડે વનમાંજ રહેજો છે. મહાશ્વેતાએ આ સદેશો સાંભળીને પોતેજ કાદમ્બરીની પાસે જઈ ઘટનું કરવાનો વિચાર કર્યો.

આ વખતે ભરતખંડમાં તારાપીઠ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેનો પુત્ર ચંદ્રાપીઠ સર્વ વિદ્યા કળામાં પ્રવિણ થયા પછી પોતાના પિતાની આજ્ઞા લઈ, મોટી સેના સાથે દિગ્વિજય કરવાને નીકળ્યો હતો. સાથે મંત્રી વૈશમ્પાયન પણ હતો. દિગ્વિજય કરતો દિમાસ્યના પ્રદેશમાં આવ્યો. ત્યારે તેણે એક કિતરનાં જોડાને હસતું રમતું દીઠું. તેની પાછળ પોતાના ઘોડાને દોડાવી મૂક્યો; પરંતુ કિતર જોડાનો પતો લાગ્યો નહિ. ત્યાંથી ફરતો ફરતો કાદમ્બરીની સખી મહાશ્વેતા જ્યાં સંકરનું આરાધન કરી તપશ્રયા કરતી હતી, ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તે દેવકન્યા જેવી મહાશ્વેતાને તપ કરતી જોઈને બહુ આશ્ચર્ય પામ્યો. મહાશ્વેતાએ અનિયતિ તરીકે આવેલા રાજકુમારનો સત્કાર કર્યો. પછી તેમણે રિવેક પૂર્વક પૂછવાથી પોતાની તપશ્રયા કરવાનું કારણ કહી જતાવ્યું. પછી ચંદ્રાપીઠને વિનંતિ કરી કે:- હે રાજકુમાર ! હેમકૂટ રમણિય પ્રદેશ છે, ત્યાં ચિત્રરથ નામે રાજા રાજ્ય કરે છે. માટે જો તમને કાંઈ પણ અડચણ ન હોય તો ત્યાં પધારો ? હું પણ મારી સખી કાદમ્બરીને સમજાવવા માટે હેમકૂટ આવું છું. સારા મનુષ્યનો સમાગમ દુઃખી મનુષ્યોને આનંદ દાયક રહી પડે છે. તમારા દર્શનથી મારાં દુઃખી હૃદયને આશ્વાસના મળી છે. આ સાંભળી ચંદ્રાપીઠે ઉત્તર આપ્યો. ભગવતિ ! જ્યારથી તમારા દર્શન મને થયાં છે, ત્યારથીજ આ શરીર તમારે આધીન છે, જે યોગ્ય લાગે તે આજ્ઞા કરો ? તે પ્રમાણે કરવા હું તૈયાર છું.

આ પ્રમાણે વાતચિત કર્યા પછી બેઠ હેમકૂટ ઉપર ગયાં. ચિત્રરથ રાજાના રાજ્યનો સર્વ વંશવ દેવતાઈ હતો. મહાશ્વેતા અને ચંદ્રાપીઠ મોટા રાજા માર્ગે થઈને કાદમ્બરીના મહેલમાં આવ્યાં, ત્યાં કાદમ્બરી હજારો કન્યાઓની વચ્ચે બેઠી હતી. તેનું રૂપ લાવણ્ય અનુપમ હતું. તેણે સર્વ અંગમાં દીરા, મોતીનાં અલંકારો પહેર્યા હતા. ચંદ્રાપીઠ કાદમ્બરીનું અનુપમ રૂપ જોઈને મનમાં અનેક મનોરમો ધડતા લાગ્યો. જોડલામાંના કાદમ્બરી ધણી હર્ષથી જોડીને મહાશ્વેતાને કહે વગગી પડી. મહાશ્વેતા પણ ધણી હર્ષથી જોડીને આવી:-એન ! ભરતખંડના

રાજા તારાપીડના આ રાજકુમાર છે અને દિગ્વિજય કરતા કરતા આ ભૂમિમાં આવી ચઢ્યા છે. આ સાંભળી કાદમ્બરીએ દૂર ઉભાં ઉભાંજ હાવભાવથી ચંદ્રાપીડને પ્રણામ કર્યા અને પોતે મહાશ્વેતાની સાથે પલંગપર બેઠી. ચંદ્રાપીડ પણ પાસેના એક આસન પર બેઠો. પછી બંને સખીઓએ કેટલીક વાતચીત કરી. મહાશ્વેતાએ ચંદ્રાપીડને પાનખીડી આપવા કાદમ્બરીને કહ્યું. કાદમ્બરીએ મહાશ્વેતાના આગ્રહથી શરમાતાં શરમાતાં આડી નજર રાખીને પાનખીડી આપવા હાથ લાંબો કર્યો. તે બન્ને “મારો છવ તમારે આધીન છે.” એમ કહેતી ન હોય, તેમ તેણે પાનખીડી ચંદ્રાપીડના હાથમાં મૂકી. જોને ચંદ્રાપીડે મોટા હર્ષથી સ્વીકારી લીધી, એટલામાં રાજા ચિત્રરથ અને રાણી મદિરા આવ્યાં. તેઓ મહાશ્વેતા અને ચંદ્રાપીડને મળી ધણાં ખુશી થયાં, ચંદ્રાપીડને પ્રમદ વનના મણિ મહેલમાં ઉતારે આવ્યો હતો, ત્યાં તે રાજા લાઇને વિશ્રાંતિ માટે ગયો. નાહો બોજન કર્યું. પછી આરામ લેવા માટે એક મોટા પલંગપર બેઠો. તેટલામાં કાદમ્બરીની દાર્શિકે આવી તેના શરીર ઉપર અદનાદિકનો ખનાવેલો અંગરાગનો લેપ કર્યો. માલતી પુષ્પનો મુકુટ તેના માથાપર મુક્યો અને કેટલાંએક વિજયનાં વચનો કહેતાં કહેતાં તેના કંઠમાં મોટો હાર નાંખ્યો. ચંદ્રાપીડે કાદમ્બરીની સેવા સ્વીકારી આભાર માન્યો. કાદમ્બરી તેને મનથી પતિતરીકે માની વરી ચુકી હતી. તેમજ ચંદ્રાપીડપણ તેને મનથી પ્રાણાધિક પત્ની તરીકે માની ચુક્યો હતો. બંનેનું મન પરસ્પર લાગી રહ્યું હતું. રાજા ચિત્રરથ અને રાણી મદિરા પણ પોતાની પુત્રી કાદમ્બરીનો વિવાહ ચંદ્રાપીડ સાથે થવામાં ધણાં ખુશી હતાં. તેથી તે સાથે પરણાવી. આ જોડું સર્વ પ્રકારે યોગ્ય જોડાયેલું જોઇ સૌ આનંદ પામતાં હતાં. ચંદ્રાપીડ ખીજે દિવસે સ્નાન સંખ્યા કરીને કાદમ્બરી તથા મહાશ્વેતાને મળ્યો. પરસ્પર કેટલાંક વિવેક વિનયનાં વચનોથી વાતચીત કરી, બંનેની રાજા લાઇને અચ્છેદ સરોવર પાસે પોતાના મૈત્ર્યને આવી મળ્યો.

દેવી કાદમ્બરી બહુ કામળ અને પ્રેમાળ હતી, તેને પતિના વિયોગથી ક્યાંઈ એન પડતું નહોતું. તેથી કેથુરક નામે એક સેવકે ચંદ્રાપીડ પામે આવી ખબર આપ્યા કે;—દેવી કાદમ્બરીને આપના દર્શન વિના ક્યાંઈ પણ ચેહેન પડતું નથી. તે આપનું મુખ જોવાને ઈચ્છે છે. આ ખબર જાણી ચંદ્રાપીડ પત્રલેખાને સાથે લઇને પાછો હેમકુટ ગયો, વિરહ વેદના અનુભવતી દેવી કાદમ્બરીને મળી તેની આશ્વાસના કરી. તેની પાસે પત્રલેખાને રાખી પોતે પાછો અચ્છેદ તળેટીમાં પડાવ નાંખીને પહેલી પોતાની સેનાને આવી મળ્યો. તેવામાં તેના પિતાનો અવંતી—ઉજ્જૈનપિનીથી પત્ર આવ્યો કે, તારે ગવાને ધણા દિવસ થયા છે, માટે આવી મળી જવું. તે ઉપરથી વંશપાત્રને સેનાનો વ્યવસ્થાપક નીમી, તેને પાછળ આવવાનું કહી, પોતે એકલોજ અવંતી આવ્યો; પરંતુ કાદમ્બરી વિના તેના મનમાં સંતાપ થવા લાગ્યો. એટલામાં મેધનાદ પત્રલેખાને લઇ આવ્યો, તેણે

કાદમ્બરીના વિરહાવસ્થાનું વર્ણન કરતાં કહ્યું કે:—“જો તમારે કાદમ્બરીને જીવતી રાખવી હોય તો તમે ત્યાં ઝટ પધારો ?” આ સાંભળી ચંદ્રાપીઠ મોટા વિચારમાં પડ્યો. વૈશંપાયન પણ ધાર્માં પ્રમાણે અવતી આવી પહોંચ્યા નહોતો. તેથી તેના માતા પિતા અને પોતાના માતા પિતા બહુ સંતાપ કરતાં હતાં; તેથી તેમને શોધવા માટે માતાપિતાની રજા લઈ હેમકૂટ તરફ ચાલ્યો. અચોદન સરોવર પાસે તપાસતાં કશો પતો લાગ્યો નહિ. તેથી તે વિષે મહાશ્વેતાને પૂછવા માટે તેના આશ્રમ તરફ ગયો. જીવે છે તો મહાશ્વેતા કઈપાંત કરે છે, તેને તરલિકા હંધામાં આંપીને બેઠેલી છે. તે જોઈ કાદમ્બરીને તો કાંઈ થયું નહિ હોય, એવી શંકાથી ચંદ્રાપીઠે મહાશ્વેતાને પૂછ્યું,—ઓ બેન ! આપ કેમ કઈપાંત કરો છો ? મહાશ્વેતા કપાળ કુટની બેલી કે:—“આપના ગયા પછી હું હેમકૂટથી અહીં આવી. અહીં આપના જેવાજ કોઈ કુમારને ફરતા દીઠા. મને જોઈને તેમની નજર બગડી, રાત્રે હું શિલાતલ પર સૂતી હતી, તે વખતે તે કુવચન બોલ્યા. તેથી ક્રોધની મારી મેં તેને શાપ આપ્યો. એ શાપને લઈ ને પૃથ્વીપર ઢળી પડ્યા. એના શબ વત થયા પછી મેં સાંભળ્યું કે એતો આપના મિત્ર હતા.”

આ પ્રિયમિત્રના શબવત થયાના ખબર સાંભળતાંજ ચંદ્રાપીઠનું હૃદય એ કદમ ફાટી ગયું. મહાશ્વેતાને ઝાંસી બેઠેલી તરલિકાએ એકદમ દોડી આવી ઝાંસી લીધી. એટલામાં કાદમ્બરી પણ ચંદ્રાપીઠને ત્યાં આવ્યાના સમાચાર જાણી પોતાની સખીઓ અને પત્રસેખા સાથે આવી; પરંતુ ચંદ્રાપીઠને શબવત પડેલા જોઈને કપાયેલી કેળની પેઠે મૂંઝિત થઈ પૃથ્વીપર પડી. મૂર્છામાંથી જાગત થયા પછી કાદમ્બરીએ ચંદ્રાપીઠની સાથે સૂતી થવાનો—જળી મરવાનો વિચાર કર્યો. તેની પૂછને માટે જે જે પુષ્પ, ધૂપ, દીપ તથા અગર ચંદન વગેરે લાવી હતી; તેનાથી ચંદ્રાપીઠની પૂજા કરી. શબવત થઈ પડેલા પોતાના પ્રાણાધારને બોળામાં લઈ બેઠી. એટલામાં કોઈ દેવી પુરમે આવી મહાશ્વેતાને ધીરજ આપી અને કાદમ્બરીને કહ્યું કે:—“પુત્રી ! તું પ્રાણ ત્યાગ કરીશમાં; તેમ આ શબવત થઈ પડેલા કુમારને પણ અગ્નિ સંસ્કાર કરીશમાં. તેને આમને આમ રાખજે.” આ મહાત્માનાં આજ્ઞા વચનથી કાદમ્બરી ચંદ્રાપીઠને પોતાના બોળામાં રાખીને નિરંતર શોક કરતી બેઠી.

આ પ્રમાણે ચંદ્રાપીઠ અને વૈશંપાયની રિથિત થઈ પડી. આ બંનેનાં માતા પિતા પુત્રોના કંઈ સમાચાર નહિ મળવાથી ઉજ્જવિનીથી કેટલાક દુતોને શોધવા મોકલ્યા. તે સર્વેએ પાછા આવી આ અશુભ સમાચાર આપ્યા. આ અશુભ સમાચાર સાંભળી રાજા તારાર્થે ઠ, રાણી વિલાસવતી, મંત્રી અને મંત્રીની સ્ત્રી એ સૌ અપાર શોક કરતાં વિલાપ કરવા લાગ્યાં. દુતોએ જણાવ્યું કે, ચંદ્રાપીઠ શબવત થઈ પડ્યા છે; પરંતુ તેનું શરીર હજી જીવું ને તેવુંજ છે. તે ઉપરથી પુ-

ત્રનું મુખ નિરખ્યા રાજ, રાણી અને મંત્રી વગેરે સૌ ચક્રાવીડની પાસે આવવા નીકળ્યા. તે સાંને આવતા જોઇને મહાશ્વેતા આસુ પાડતી પોતાની ગુફામા જઈ ગેલી અને કાદમ્બરી મૂંઝિત થઈ ગઈ જેને તેની સખીઓએ કાંપી રાખી રાજ તારાવીડ મંત્રી શુકનાશના ખલા ઉપર હાથ મૂકીને આશ્રમમા આવ્યો તેની પાછળ વિલામવતી, પ્રધાન પત્ની મનોરમાને ખભે હાથ મૂકીને આવી તે અશ્રુ ધારા પાડતી લામા હાથ કરીને વિલાપ કરના લાગી કે — “ઓ પુત્ર ! ઓ બહાલા ! તારી હીણલાગી માતાને એક ઉત્તર આપ ? એના મારા સામુ જો ? પુત્ર ! આમ મુગો મુગો કેમ પડ્યો છે ? ઉઠ ઉભો યા ? અને તારી રહતી માતાના પર ધ્યાન લાવીને ઉત્તર આપ ? પુત્ર ! તને કોણે દુકવ્યો છે ? પુત્ર ! તારા પિતાને ઉગ્ર પ્રજ્ઞામ કર ! ક્યા ગઈ તારી વડિલો પ્રત્યેની ભક્તિ ! ક્યા ગયો તારો રતેહ ! શુ તુ અમારી મમતા છોડી આલ્યો જઈશ ? આ રીતે વિલાપ કરી છાતી ફાટ રના લાગી ગઈ વગેરે સૌ રડવા લાગ્યા રાજ આસુ પાડતો રાણી પાસે આવી બોલ્યો — “રાણી ! વધારે શોક કરનાથી શુ ફળ છે ? આ ગધર્વરાજની પુત્રી પશુ આપણા આવવાથી શોકને લીધે મૂંઝિત થઈ ગયા છે ! અને સખીઓના જોળામા પડ્યા છે અરે ! કાંઈ તેને તુરત સમેતન કરો ? આ સાબળી રાણી ખેની —” ક્યા છે મારા પુત્રને જાગરનારી મારી બહાલી વડુ ? ” એમ ખેની કાદમ્બરીની પાસે ગઈ અને તેના હૃદય ઉપર પોતાનો મિતળ હાથ દરવતી ખેની — “ઓ વડુ દીમા ! ધીરજ ધરો ? તમારા વિના મારા પુત્ર ચક્રાવીડનું શરીર આવી સ્થિતિમા રહેત નહિ તમે તો અમૃત જેના છો, ચક્રાવીડનું નામ સાબળીને તથા વિલાસવતીના રાતળ હાથનો સ્પર્શ થતા કાદમ્બરીની મૂર્ખા વળી ભાન આ કુ એટલે મનલેખાએ કાદમ્બરીને પોતાના જોળામાથી નીચે ઉતારી તેણે આવેલા સવ નડિલાને પ્રજ્ઞામ કર્યા વડિલોએ આશીર્વાદ આપતા કહ્યું કે, — “લાખા વખત સુધી સાંજામ્ય બેઠામે રાજ તારાવીડે મહુ — ‘નહ ! તમે આજ સુધી મારા પુત્રને સંજવન કરના માટે જે જે ઉપચારો કરતા હો, તે તે ઉપચારો અમારાથી શરમાઈને મધ પાડોમા અમે તો માત્ર એક જ નાગજ છીએ આખ્યા તોએ સ ને ગયા તોએ શુ ? કુમારનું શરીર તમારા ઉપચારોથીજ હજુ તાજું પ્રજ્ઞા નત ગયું છે માટે તમે લાને તેની પાસેજ રહો ! હવે વનનાસ કરના ધારુ છું મારો પ્રથમથીજ વિચાર હતો કે, પુત્ર અને પુત્રની વડુનું મુખ જોઇને વનનાસ મહજુ કરવો હવે તે મનોરથ પૂરો કરના ધારુ છું, ” એમ કહી તારાવીડ રાજ પોતાની રાણી સાથે તેજ વનમા ગયા.

કાદમ્બરી સતી હતી સતી સ્ત્રીને પોતાનો પતિ પ્રાણથી અધિક પ્યારો હે પછ તે કદી પતિ વિના રહી શક્તી નથી તે નિરતર પોતાના પતિને સર્વસ્વ માને છે પતિ વિના તેને આખો સસાર શુન્યકાર લાગે છે સતી કાદમ્બરી પોતાના પતિની આ વિપરીત દશા જોઈ શોભાગમ્મા ખેની કુત્તી હતી તે ક્યારે અને

શી રીતે સજીવન થાય, તેને માટે નિરંતર સારવાર કરતી ત્યાંજ બેઠી હતી. એમ કરતાં કેટલાક દિવસ વિ.યા. ચેત્ર માસ બેઠો. વસંતની બહાર ખીલી નીકળી, મહોત્સવનો સમય આવ્યો. તે વખતે એક દિવસે સાયંકાળે કાદમ્બરીએ સ્નાન કર્યું. ચંદ્રાપીડને પણ મુગંધી જળથી સ્નાન કરાવ્યું. કરતુરી અને ચંદનનો લેપ કર્યો. તેના માથાપર પુષ્પનો મુકુટ પહેરાવ્યો, શરીરને પણ પુષ્પના અલંકારોથી અલંકૃત કર્યું. પછી તેના મુખ સામું ટગર ટગર જોતી નિઃશ્વાસ નાંખતી પાનના શરીરને બેઠાથથી આલિંગન કર્યું. કાદમ્બરીના અમૃતમય આલિંગન વડે, તેના શરીરમાં પ્રાણ આવ્યા, હૃદય સચેતન થયુંને શ્વાસ લેવા લાગ્યું. તેની બંને આંખો ઉઘડી ગઈ. તે જાણે નિદ્રામાંથી જાગૃત થયો હોય; તેની પેઠે સચેત થઈને કંઈ વળગેલી પોનાની પ્રિય પત્ની કાદમ્બરીના આનંદમાં વધારો કરતો બોલ્યો;—“ઓ પ્રાણ-પ્રિય ! હવે ભય રાખીશ નહિ; હું સજીવન થયો છું. તારા જેવી અમૃતમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી સ્ત્રીઓ દ્વાય અડકે ત્યાં મૃત્યુ હોયજ ક્યાંથી ? શાપને લીધે આટલા દિવસ હું શખની પેઠે પડી રહ્યો હતો, આજે મારો શાપ પુરો થયો છે. તારી સખી મહાશ્વેતાનો પતિ પણ પાછો સજીવન થયો છે એમ કહે છે. ત્યાંના પુંડરીક પણ આવી મળ્યો. કાદમ્બરી તેના આવવાની વધામણી માટે મહાશ્વેતા પાસે ઢાડી ગઈ આ સર્વ સમાચાર રાગ તારાપીડ અને રાણી વિશ્વાસવતી વગેરેને થનાં સૌ તેમની પાસે આવ્યાં અને ધણાં આનંદ પામી હૃદયનાં અશ્રુ પાડ્યાં; રાગ તથા રાણીએ પોનાના પુત્રને સજીવન કરનારી પતિવ્રતા કાદમ્બરીનાં અને મહાશ્વેતાની અનન્ય પતિ ભક્તિ માટે ધણાં વખાણ કરી ધન્યવાદ આપ્યો. એ રીતે સતી કાદમ્બરી પતિ પ્રત્યે ભક્તિ અને સખી પ્રત્યે સ્નેહભાવ બતાવી જગતમાં સુદૃષ્ટાંત રૂપ અમર નામના રાખી ગઈ છે, ધન્ય છે તેમને !!!

તપસ્વિની સતીઓ.

કાલિંદી.

અપ્પાણ સતી સ્ત્રી કીકૃષ્ણ ભગવાનની પ્રિય ધર્મ પત્ની થાય. કીકૃષ્ણને આંકે પટરાજીઓ હતી. તેમાંની આ સતી સાવભી હતી. તે અતિ રૂપસુંદર, તેજસ્વી, શુદ્ધિવાન, માની, વિદ્વાન, ધાર્મિક, દયાળુ. કેમજણસ્વભાવની, અને પતિવ્રતા હતી. કહે છે કે એ માણસ યશુમાજીનો અવતાર ગણાતી હતી. તેમના માતા-પિતા ક્યા દેશનાં અને કાળુ એ ક્યાં માલમ પડેલું નથી. કીકૃષ્ણ પોનાને પતિ

મળે એવી ઇચ્છાથી યમુનાજીને તીરે વનમાં તપ કરતી હતી. વનમાં કેટલોક કાળ ફળપુલ, અને કંદમૂળ ખાતી, વલ્કલ પહેરતી, પૂજાદિ નિત્ય કર્મ કરી ઇશ્વરના ધ્યાનમાં રહેતી. એમ તપ કરતાં તેના તપોઅળથી શ્રીકૃષ્ણનું મન આકર્ષાયું એક વખતે શ્રીકૃષ્ણે આતુર્ભાસ દંદપ્રસ્થમાં કર્યો હતો; ત્યારે અર્જુનને સાથે લઈ મૃગયા કરવા ગયા હતા. તે સમયે આ તપસ્વિની-સતીને તપ કરતાં જોઈને તેમણે પૂછ્યું કે;—તમે કાણ છો ? અને શામાટે તપ કરો છો ? ઇત્યાદિ પૂછતાં તેનો અભિપ્રાય જણી શ્રીકૃષ્ણ તેને પોતાની સમાગમે દંદપ્રસ્થ તેડી લાવ્યા. આતુર્ભાસ સમાપ્ત થયા પછી દ્વારિકામાં આવી શસ્ત્ર યુક્ત વિધિથી પાણિ ગ્રહણ કર્યું હતું. આ સતી રૂપે ગુણે અધિક હોવાથી શ્રીકૃષ્ણે પ્રેમથી પોતાની શ્રેષ્ઠ સ્ત્રીઓમાં તેની ગણના કરી હતી. તેને શ્રુત, કવિ, વૃદ્ધ, વીર, મુખાહુ, ભદ્ર, શાંતિ, દર્શ, પૂર્ણમાસ અને સોમક એ દસ ગુણો થયા હતા,

આ સતીએ પોતાના પતિવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે વર્તન શ્રીકૃષ્ણની ઘણીજ પ્રીતિ મેળવી હતી. તેમજ પોતાના પતિ શ્રીકૃષ્ણની બીજી રાણીઓની પણ તેમણે ઘણી આહવા સંપાદન કરી હતી તે સાથે જોન પ્રમાણેજ ભાવ રાખતી હતી. આ વગેરે ઉત્તમ ગુણ પ્રભાવથી શ્રીકૃષ્ણ તેમને ઘણાજ આહવા હતા તેને યમુનાજી પણ કહેતા હતા, તેણે યમુના કાંઠે તપશ્ચર્યા કરી હતી, તેમજ પોતે યમુનાનો અવતાર ગણાતી હતી. તેથી આજે યમુનાજીને દર્શનથી પણ કહે છે. ઇત્યાદિ પોતાના ગુણ પ્રભાવથી આ સતી પૂજ્ય અને માન્ય થઈ ગયેલી છે. ધન્ય છે તેમને !!!

શયી—શ્રુતાવતી.

પવિત્ર મહાસતી ભરદ્વાજ ઋષિની પુત્રી અને વૈવસ્વતમંત્રના દેવાધિપતિ પુરંદરદેવની પત્ની થાય. તેને શયી-શ્રુતાવતિ પણ કહે છે. એ વેદ, વેદાંગાદિ શાસ્ત્રમાં નિપુણ, મહાસ્વરૂપવાન, તિર્યકુદિની, તેજસ્વી, ધાર્મિક, દયાળુ, અને પરાપકારી વગેરે ઉત્તમ ગુણ સંપન્ન હતી. ઋષિ બાળાઓ તેમના આગમમાં વિદ્યાભ્યાસ કરવાને આવતી, તેમને તે સ્નેહપૂર્વક શિક્ષણ આપતી અને આશ્રમવાસી ઋષિપત્નીઓની સમાગમમાં અગ્રેસરપણે લાગ લઈ ઉપદેશ આપતી સીધર્મ સમજાવવામાં અને આજરી અતિથિઓની સારવાર કરવામાં એકેકે ગણાતી હતી. આદમજ્ઞાની ઋષિમુનિઓ પાસે બ્રહ્મજ્ઞાન શ્રાવણ કરવા ઉપર તેને ઘણી પ્રીતિ હતી. આવા તેમનામાં ઉત્તમ ગુણો હોવાને લીધે, તે

ધણી વખણાતી હતી. તેણે એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી કે, જ્યાં સુધી પોતાને યોગ્ય રૂપ, ગુણવાળો પતિ મળે નહિ, ત્યાં સુધી પરણતું નહિ. તેના પિતા ભારદ્વાજ ઋષિ પણ તેની એ ઇચ્છા ભગ નહિ કરતાં, તેમને ધર્મકર્મો વગેરેમાં આગેવાનપણે ભાગ લેવા દેવાને ઉત્તેજન આપતા હતા. આ સાંધી ઓએ ધણી વર્ષ ફલકુલ, કંદમૂળ ખાઈને વલકલ પહેરી બદરીપાત્રન તીર્થમાં દુર્ધટ તપ કરું હતું. એ તપ પ્રભાવના ચેતથી મહાસમર્થ દેવાધિપતિ પુરંદરદંદ જેવા પતિની સાથે પરણી હતી. એ રીતે તે પોતાના ગુણ પ્રભાવે ઈંદ્ર જેવા પતિને મેળવી દેવલોકમાં ઈંદ્રાણી એવા મહાન પદને પામી હતી. ઈંદ્રે જ્યારે મહાભયંકર યુદ્ધ કરી વૃત્રાધુરને માર્યો, ત્યારે આ સતી પોતાના પતિ સાથે સામેશ રહી હતી અને યુદ્ધ કરવામાં કેટલીક સલાહ અને સહાયતા આપવામાં ધણી ઉપયોગી થઈ પડી હતી. આ પરથી તે હિમંતવાન અને શૌર્ય સંપન્ન હતી એવું જણાઈ આવે છે. પોતાના ગુણ કર્મથી તેણે પતિની અત્યંત પ્રીતિ મેળવી હતી ઈંદ્ર પોતાને આવી ગુણવાન સતી મળેલી જોઈ ધણું આનંદ પામતો હતો અને તેમને અનેક પ્રકારે રાજ રાખી માન આપતો હતો. દેવ દાનવો પણ તેમના ઉત્તમ ગુણો જોઈને પ્રેમથી આહતા હતા. તેમને જ્યંતી નામે પુત્રી હતી. તે શુક્રાચાર્ય જેવા સમર્થ ઋષિ સાથે પરણાવી હતી. તેનાથી દેવધાની જેવી પુત્રી થઈ, જે સતીઓમાં પ્રસીદ્ધ થઈ ગઈ છે. ઈંદ્રે બ્રહ્મા પાસેથી બ્રહ્મજ્ઞાન મેળવ્યું હતું, તેના વડે તે આત્મસાક્ષાત્કારને પામ્યો હતો. આ સતી પણ પતિ પાસેથી બ્રહ્મજ્ઞાન મેળવી નિરંતર વિદેહ રૂપે રહેવા લાગી હતી. આ સર્વ પોતાના પાતિમત્વના પ્રભાવે મેળવી સતીઓમાં મહત્તા આપી હતી. ધન્ય છે તેના પિતા ભારદ્વાજને. ! કે તેણે પોતાની પુત્રીને આગળ વધવામાં ઉત્તેજન આપ્યું અને જેના વડે તે ઈંદ્રાણી જેવા મહાન પદને પામી પ્રખ્યાત થઈ ગઈ છે.

વેદવતી.

પવિત્ર તપસ્વિની-સતી વૃષધ્વજ જનકના પુત્રના પુત્ર કુશધ્વજની પુત્રી હતી. તેની માતાનું નામ માલોવતી હતું. આ સતીને બાળપણથીજ વેદ ઉપર પ્રીતિ હોવાથી તેના તે ઉચ્ચાર કરતી હતી. તેથી તેનું નામ વેદવતી પામ્યું હતું તે રૂપે રંભા જેવી રૂપાળી, તેજસ્વી, ધાર્મિક, નિવશ્ચિદિની, વિદ્વાન, અને પવિત્ર મનની હતી. બાળપણમાંજ તેણે શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યો હતો. અદોનિષ્ઠ મમ નિયમે પાળવામાં અને શાસ્ત્ર અર્થ કરવામાં ખાતર લેતી હતી. એ રૂપે

ગુણે અનુપમ હોનારી ધણા રાજ્યો તેનું માથું કરતા હતા, પરંતુ તેના પિતાની એવી ઈચ્છા હતી કે, તેને કોઈ વિષ્ણુ જેવા દેવારી પુરુષ સાથે પરણાવી તેથી ધણા રાજ્યોને તા કલી હતી તે ચંદ્રની કળાની પેઠે રાત દહાડો વૃદ્ધિપામતી હતી જ્યારે તે ઉપનર ચંદ્ર, ત્યારે દેવ રાગ્ન શુભે તેનું માથું કર્યું વેદવતીના પિતાએ તે દેવ જાતિનો અને બહુ દુરાચારી હોનાથી માથું પાછું વાળ્યું શુભે શુરસે ચંદ્ર, તેના પિતાને મારી નાખવાથી તેની માતા મતી ચંદ્ર તે પછી વેદવતી એકલી પુષ્કર તીર્થના વનમાં જઈ તપ કરવા લાગી ધણા દિવસ દુર્ધટ તપ કર્યું તેની એવી પ્રતિજ્ઞા હતી કે, વિષ્ણુ સિવાય કોઈની સાથે પરણવું નહિ આ પ્રતિજ્ઞા સિદ્ધ કરવા માટેજ તે તપ કરતી હતી આ સતીના તપ પ્રભાવથી કોઈ દેવી પુરૂષે જાણ્યું કે, - 'તને આનંદા જન્મમાં વિષ્ણુ પરણશે' આ દેવી પુરૂષની વાણી પર શ્રદ્ધા રાખી ત્યાંથી હિમાનંદ પ્રત્યે ગંધમંદન પર્વત પર આવી તપ કરવા લાગી

સતી વેદવતી પવિત્ર મનની હતી તે એકાંત સ્થળે એકાગ્રચિત્તથી ત્રિષ્ણુ નેજ પતિ માની ધ્યાન કરતી હતી માથે જટા ધારણ કરી હતી શરીર પર પહેરેલા વસ્ત્ર વસ્ત્રોમાંથી તેના શરીરની દિવ્યકાંતિ વાદળામાંથી ચંદ્રની પ્રભાપેર વારવાર દેખાતી હતી એક વખતે રાવણ દુર્ગતો કરતો હિમાનંદના વનમાં આવ્યો. આમ તેમ કરતા તેની દષ્ટિ તપશ્ચર્યા કરતી વેદવતી પર પડી આની દિવ્ય કન્યાને જોઈને રાવણના મનમાં મોહ ઉત્પન્ન થયો તે હસતો હસતો તેની પાશે જઈને બોલે છે - "હે મુદરી ! જલ્દી શોભે તેનું મત યૌવનમાં તું કેમ લઈ બેસી છે ? તારા યૌવન આવા કદિન મત રૂપને યોગ્ય નથી તારા જેવી સ્ત્રીઓએ તો કોઈ રાજ મહેલને શોભાવવા જોઈએ બોલ તું કોની સ્ત્રી છે ? અને તારા પ્રાણપતિનું નામ શું છે ? તને આવું ચ દુષ્કર્મ પડ્યું છે કે તે આવા એકાંત અરણ્યમાં વાસ કર્યો છે ? ગવણના આવા વચન સાંભળી તેણે સર્વ કારણ તેને કહી બતાવ્યું કે - હું નારાયણને સ્વામી માનીને રાત્રિ દિવસ તેનું નામ જપ્ત કરું છું હે રાવણ, મે તપના પ્રભાવથી તને ઓળખ્યો છે, માટે તારે જ્યાં જવું હોય ત્યાં આવ્યો જા હું પરપુત્રની સાથે નિશેઃ વાત કરવા ઈચ્છતી નથી" એમ કહી નીચું ધારી પોતાના કાર્યમાં લાગી, રાવણ કહે - 'અરે અલૌકિક કન્યા ! તારા વચનો ઉપ થી તું જાણી જાણીને જાણ્યો છે જલ્દી મનુષ્ય તપશ્ચર્યા કરે કે ધર્માચરણ કરે તો તેને શોભે, પણ તારા જેવી તરણ અને મનોહર કન્યા ને તે તપશ્ચર્યા શોભે ? તારી જુવાની જ્યાં વહી જાય છે તેના તરફ તો ધ્યાન આપ ? હું કોણ છું તે તું જાણે છે ? હું લખનો રાજા રાવણ છું તુમ્હારી સાથે વિવાહ કરી રાજવંશવંશો ઉપજાગ કરું વિષ્ણુને મારે જ્યાં ક્યાં શા માટે મારે છે ? આ સાંભળી સતી વેદવતીને પગથી માથા સુધી કોઈ વાપી ગયો તે કંઈ સાધારણ સ્ત્રી નહોતી, તેનામાં જળદળતુ તપોનગ હતું તેમ મહા પ્રતાપી હતી,

અહ્યર્થનું તેજ તેના આખા શરીર ઉપર તરી રહ્યું હતું. તરતજ રાવણનો તિરસ્કારી બોલી કે;—“ તું વેલવ વેલવ શું કરે છે ? વિપ્લવી આગળ તારી રમકે બળ તદન નકામાં છે. જા તારું અમંગળ મુખ મને બતાવીશ નહિ. સ્તીએ છેડવામાં સાર નથી. તારું સાડું ચાહતો હોય તો અહીંથી ચાલ્યો જા. ”

સતી વેદવતીનાં આ વચ્ચેનાં સાંભળી રાવણ ક્રોધમાં આવી ગયો, અને તેનો ચોટલો પકડી પોતાના વિમાન તરફ ઘસડવા લાગ્યો. સતી વેદવતીએ યવતી પોતાના ક્રોધ કાંપી નાંખ્યા. હાથેજ તરવારનું કામ બજાવીને ક્રોધ બોલી કે;—“ હે નીચ ! તું પાપીએ મારી કાયાનો સ્પર્શ કર્યો; માટે હવે હું મારા અપવિત્ર દેહ અમિમાં હોમી દઈશ, અને તારો અને તારા પુત્ર પરિવારનો નાશ કરવા માટે પાછી પૃથ્વીપર અવતરીશ. ” આ પ્રમાણે બોલી પોતાનો દેહ ચોમાસી બાળી ભસ્મ કર્યો. રાવણ ધણેજ ઝાંખો પડી પશ્ચાતાપ કરતો લંકામાં આવ્યો. કહે છે કે;—વેદવતી બીજે જન્મે સીતા રૂપે અવતરી વિપ્લવ અવતાર રામ સાંપરણી હતી અને રાવણ તથા તેના કુળનો નાશ કર્યો હતો. એ રીતે સતી વેદવતીએ પોતાનું સતીત્વ સાચવી દુષ્ટને શિક્ષા કરી હતી.

અહો ! સતી સ્ત્રીઓનો પ્રતાપજ કોઈ અલૌકિક છે ! ! તેના સતીત્વ બળ આગળ દેવ, દાનવ કે મનુષ્ય કોઈનું પણ બળ કામ આવતું નથી. સતી વેદવતીને ધન્ય છે ! કે તે પોતાની નેક ટેક સાચવીને પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી ધન્યતાને પામી ગઈ છે ! ! !

શાંદિલી.

તપસ્વિની—સતી શાંદિલી ઋષિની પુત્રી થાય. આ મહા રૂપવાળ તેજસ્વી, ધાર્મિક, નીતિવાન, શ્રદ્ધાળુ, વિદ્વાન અને કામવાળ હતી. પોતાના પિતા પાસેથી તેમણે બાળપણમાં વેદાદિ શાસ્ત્ર અને યોગ વિદ્યાનું જ્ઞાન-પ્રેરણનું હતું. પતિને ઘેર ગયા પછી પતિ પાસેથી અભ્યાસ અને ઓ ઉપયોગી કેટલાક શિક્ષણ સંપાદન કર્યું હતું. તેથી તેની બુદ્ધિ ધણી તેજ યથા હતી. પતિ, સાસુ સિદ્ધાણ સંપાદન કર્યું હતું. તેથી તેની બુદ્ધિ ઓની અનેક પ્રકારે સેવા બજાવી તેમજ, જેઠ, દીપેર, નણુંદ વગેરે સર્વાસ્તેષી-ધર્મી નિપુણ હતી. આશ્રમમાં આવનાંની પ્રીતિ સંપાદન કરી હતી. શુદ્ધકર્મમાં સારવાર કરી દિશાઓ આપતી; વગેરે સર્વાંગીણો સત્કાર અને કુળી કરીને ઉત્તમ પ્રકારે બોજવાને પોતાના પતિ સાથે ગંગા કિનારે ઋષિમંડળ પંચેત ઉત્તમ કરવાને ગઈ હતી. ત્યાં ધર્માચાર્ય અને તપશ્ચર્ય કરીને સ્વર્ગ ગઈ હતી.

એક વખતે તેના આશ્રમમાં રાજ્ય દસરથની પત્ની કૈકેયી આવી ચઢી. તેણેજી ધર્મ વિષે પ્રશ્ન કરતાં કહ્યું કે;—“ હે પુત્રી ! સ્ત્રીઓને સંસારમાં મુલભ માર્ગ નીતિનો છે અને તે શુદ્ધ કરવાથીજ તે સુખ ભોગવી આગળ વધી શકે છે, સંસાર વહન કરવામાં રહેલામાં રહેલો માર્ગ—નીતિ અને શિયળ છે. શિયળના સ્વીકારથીજ જગતના વિષમ માર્ગ સરળ થઈ જાય છે. પતિ જે સંસારનાં વહન માટે મોટાં કપડે વેડીને શ્રમ લે છે, તે તરફ નજર કરતાં જણાય છે કે, સ્ત્રીઓએ તેમના પ્રતિ સૌમ્ય દર્શી અને શીલવાન રહેવું, એટલે તેમના પ્રેમનાં પાત્ર બનવું. અને તેમ થવાને નમ્રતાની ધણીજ અગત્ય છે, પતિ શિર છત્ર છે. તે જે કાંઈ કહે તે સાંભળી જવું અને સુખ તથા આનંદથી સંસારનું વહન કરવું. ધરમાં જેમ નમ્રતા અને ધીરજથી વર્તાય છે; તેમ વર્તવાથીજ સર્વનો આદર વધે છે. સહન શીલતા એ પણ એક મોટો સ્ત્રીનો ગુણ છે. વ્યવહારિક કાર્યોમાં સ્ત્રી કુશળતા રાખવી કે જેથી સંસારની અડચણો આપણી આગળ સુગમ થઈ જાય. સ્ત્રીઓએ પોતાનું પેટ મોટું રાખવું નહિ. કોઈના દોષ જોઈ વાંકું પાડવા જેવું કરવું નહિ. કોઈની નિંદા કરવી નહિ. આવી રીતે ચાલવાથી સંસારની વિષમતાઓ વધારે સરળ થઈ જશે, અને સંસારમાં પતિના સહયોગ-ચારિત્રીના પદને પામી, સ્ત્રી ધર્મ બળવવામાં હૃતેહમદ થવાશે. કલ્યાણિ ઉપદેશ સાંભળી કૈકેયી ધણી આનંદ પામી હતી.”

આ તપસ્વિની પોતાના યોગબળવડે બીજાના અંતઃકરણની વાત જાણી શકતી હતી. એક વખતે ગાલવ મુનિ પોતાના ગુરુને ગુરુ દક્ષિણામાં કાળા કાન વાળા આસો ધોળા ધોઢાઓની દક્ષિણા આપવાનું ‘પણુ’ લઈને તેવા ધોઢાઓની શોધ માટે ગરૂડની પીઠ ઉપર બેસીને પૃથ્વી પર ફરતા હતા. તેઓ ફરતા ફરતા અપભ પર્વત ઉપર આ તપસ્વિનીના આશ્રમમાં આવ્યા. ત્યાં સિદ્ધ સ્ત્રી શાંડિલી-એ તે બંનેનો અતિથિ સત્કાર કરી અન્ન પાનથી તૃપ્ત કર્યાં. તે દિવસે એ બંને આશ્રમમાં રાત વાગે રહ્યા. રાત્રે સુતાં સુતાં ગરૂડે તે સિદ્ધ સ્ત્રીની નિંદા કરતાં એવો વિચાર કર્યો કે, આ સ્ત્રીને અહીંથી બ્રહ્મા વિષ્ણુ કે રૂદ્રની પાસે લઈ જઈ તો ઠીક. આ વિચારમાંને વિચારમાં તેને નિંદ્રા આવી ગઈ; ગાલવ પણ નિદ્રાવશ થઈ ગયા. બીજે દિવસે પ્રાતઃકાલ ચર્તા ગરૂડે જાગીને જોયું તો પોતાની પાંખ ગળી જતાં એક ઝાલું પણ ચાલવાને અશક્ત જણાયા. ગાલવ ગરૂડની આવી હાલત જોઈને ઉદાસ થયા અને આવી દશા યવાનું કારણ પૂછ્યું કે; તે આ પવિત્ર આશ્રમમાં મનની અંદર કંઈ દુષ્ટ વિચારો તો કર્યા નથી ના ? જેવું હોય તેવું કહી દે. આપરથી ગરૂડે યથાસ્થિત વાત કહી બતાવી. પછી ગાલવે આ તપસ્વિની પાસે જઈ ગરૂડની ચપળતા માટે ક્ષમા માગી. ક્ષમા આપતાં શાંડિલીએ કહ્યું કે;—ગાલવ ! જાણ્યો, ગરૂડની સ્થિતિ હતી તેવી થઈ જશે, તેણે મારા વિષે

ખોટા વિચાર કર્યો હતો. તેથી તેની આવી દશા થઈ હતી. હું સદાચાર સંપત્તિ અને તપ પરાયણ છું. હું દુષ્ટોના વિચાર મારા યોગ બળવડે બાણી શકું છું. સદાચારથી ધર્મ, અર્થ, અને કામનો ફળ છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ સર્વ પ્રકારનાં દુઃખ પણ અટકે છે. ઓ ગરુડ ! હવે તારે કોઈ સિદ્ધ અને પતિવ્રતા સ્ત્રીની નિંદા કરવી નહિ. તેમ તેના વિષે ખોટા વિચાર પણ કરવા નહિ. ગરુડે પોતાના અપરાધ માટે ક્ષમા માગીને બન્ને ત્યાંથી ચાલતા થયા.

તપસ્વિની સતી શાંડિલી પોતાના ઉત્તમ ગુણ પ્રભાવથી સ્વર્ગમાં ગઈ, ત્યાં સુમન નામની સ્ત્રીએ તેને પૂછ્યું કે,—"હે કલ્યાણિ ! તમે ક્યા પુણ્યથી આ સ્વર્ગમાં આવ્યાં છો ? શાંડિલીએ ઉત્તર આપ્યો કે;—હું કંઈ ભગવાં વસ્ત્ર કે વસ્ત્ર વસ્ત્રો પહેરવાથી સ્વર્ગમાં આવી નથી, પરંતુ પતિની એક નિષ્ઠાએ સેવા અને તપ પ્રભાવથી આ ઉત્તમ લોકની પ્રાપ્તિ થઈ છે." આ સાંભળી સુમન શાંડિલીના પાતિવ્રતનો પ્રભાવ જોઈ ધણી આનંદ પામી. એ રીતે શાંડિલી ધન્યતાને પામી જગત્ પ્રખ્યાત થઈ ગઈ છે.

પતિપ્રાણસતીઓ.

ઉભયકુમારી.

સુરસેન સિંહની પુત્રી થાય. એ મહારાષ્ટ્ર મુંદર, ધાર્મિક, ઉદાર, બોલેલી, દયાળુ, અને પતિવ્રતા હતી. તેનો વિવાહ એના જેવાજ રૂપગુણે અનુપમ સોનિંગપુરના રાજકુમાર સુરસેન સાથે કર્યો હતો. સુરસેન કંઈ કારણથી આવસ્થિ નગરીના રાજાની મોકરીમાં રહ્યો હતો. ત્યાંના રાજાએ ખુશ થઈ તેની આ દરિદ્રતા માટે એક ગામ આપ્યું હતું. સુરસેન રાજા નીતિમાં કુશળ, શરવીર, નીતિવાન અને અતિ ચતુર હતો. તેમને પોતાની કુળદેવી ચંડિકા ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી. તેણે કેટલાંક પરાક્રમ કરીને આવસ્થિના રાજાને પગે માત્ર મેળવ્યો હતો. સતી ઉભયકુમારી પતિ પ્રેમી હતી, તેનું મન પતિમાંજ લાગી રહેતું હતું. તેમજ સુરસેનનો પણ તેવોજ પ્રેમ તેના પ્રત્યે હતો. આ દંપતિ ખરેખર પ્રેમની મુતિરૂપ હતાં. બન્નેનાં હૃદયે તુલ્ય, અને મન અને પ્રાણે પ્રાણ પ્રેમને લીધે જોડાઈ એકરૂપ જેવાં થઈ ગયાં હતાં. એક વખતે આવસ્થિના રાજાએ સુરસેનને ખેલાવી કહ્યું કે;—સુરસેન ! તું તારા આ સંન્યની સાથે યજુ સામે

ચઢી જો. સુરસેન ધણો ચતુર અને કલ્હો હતો. તે રાજનો હુકમ માન્ય કરી પોતાને ઘેર આવ્યો. સર્વ સામાન તેવર કરી હાવણી તમ્મ મોકલી આપ્યો. પછી પોતાની પત્ની ઉભયકુમારીને મળી સર્વ વાત નિવેદન કરી રજ માગી. આ સાંભળી ઉભયકુમારીએ પોતાના પ્રાણનાથનો હાથ પકડી રાખી કહ્યું કે;— “ખારા! તમારે મને એકઠી મૂકાને અઢીથી જવું જોઈએ નહિ હું તમારા વગર અઢી એક દાણુ પણ રહી શકીશ નહિ. મને સાથે તેડી જાઓ. હું પણ દાનિ પુત્રી છું. તો આપને મુદ્દ પ્રસંગે ઉપયોગી થઈ પડીશ. ” સુરસેન પોતાની પ્રિયાના મધુર વચનો શ્રવણ કરીને જોડ્યો;— “ખારી ! તું કહે છે તે કીક છે, પરંતુ શું તું મારી રિયતિ જાણતી નથી ? હું રાજકુમાર છતાં પરંતંત્ર છું, રાજની નોકરી કરીને આ જીવીકા ચલાવું છું. તું સ્ત્રી જાતિ છે, તને સાથે રાખવામાં ઘણી વિઠાળના છે. ” આ સાંભળી ઉભયકુમારી રડતાં રડતાં બોલી;— “ નેત્ર-મણિ ! તમે કહો છો તે ખરું છે. તમારી એવી મરજ છે તો જલે ખુશીથી જાઓ. મુદ્દમાં પાછી પાની નહિ કરતાં જય મેળવી વહેલા વળજે. હું સુખ દુઃખમાં ગમે તેમ મારા દિરસ ગુજારીશ. પણ તમે વસંત ઋતુમાં તો નિઃશંક પાછા ફરજો. એક દિવસ પણ વધારે રોકાશોમાં. ” સુરસેને કહ્યું;— “ખારી ! એ વાત મારે મંજુર છે. તું ખાતરી માનજો કે હું ગમે તેવું કામ હશે, તોપણ તે છોડીને કૈત્ર મહિનાને પહેલે દિવસે અઢી આવીશ. ” ઈત્યાદિ રીતે સુરસેન ઉભયકુમારીને સમજાવી રજ લખને સૈન્યની યાત્રામાં ગયો.

સાધ્વી ઉભયકુમારી ઘણીજ પવિત્ર મનની અને પતિ પ્રેમી હતી. તેણે પતિના ગયા પછી પોતાનાં સુશોભિત વસ્ત્રાલંકારો ઉતારી નાંખી સદેહ વસ્ત્રો ધારણ કર્યાં. પતિના શુભ યવા માટે નિરવર શિવ પૂજનાદિ કરવા લાગી. દાન ધર્માદિ કરીને ગરીબોના આશીર્વાદ લેતી અને પતિને ગયાના દિવસે આગળના વેદાપર ગણતી. હમણાં વસંત ઋતુ આવશે કે હું મારા પ્રાણનાથને મળીશ. આવી આશામાં ને આશામાં દિવસો નિર્ગમન કરવા લાગી. થોડો કાળ વિત્યા પછી વસંત ઋતુ આવી, કેપલોના કૂહૂ કૂહૂ ટોંકા સભળાવા લાગ્યા. મદ્યેન્મત થયેલા ભ્રમ-રાગ્યોના ગુજર સ્વર કાને પડવા લાગ્યા. વસંતનાં સર્વ ચિન્હો જોઈ ઉભયકુમારી મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે;— “હવે વસંત બેશી ચૂક્યો છે; ધારું છું કે મારો પતિ પણ મુક્ત પુરી ચવાથી આજે નિઃશંક આવી પહોંચશે ” એમ વિચારી નાહી ધોઈ અંગમાં અંગરાગ ચોપડ્યો, મુદર નવાં વસ્ત્રો પહેર્યાં, દાઢમાં, કંઠમાં નાકમાં, ને કાનમાં ધરણાં પહેર્યાં; માથે પુખ્તની વેણી ગુચી ધાલી, બણી દણીને શિવ પૂજન કર્યું પછી પતિની વાટ જોતી બારણા અંગળ જમ્મ ઉભી રહી. સાવકાળ વિતીને રાત્રી થઈ, તોપણ પતિ આવ્યો નહિ; ત્યારે તે બાપડી નિરાશ થઈને નિઃશ્વાસ મૂકી ધરમાં ગઈ, અને એક પડંગપર વિખાંત થઈ પડી વિચાર કરવા

લાગી,—“ અહો ! નાથ ન આવ્યા. મારો મૃત્યુસમય હવે આવ્યો. અરે ! જે પુરુષો પરની ચાકરી કરનારા છે તેને પોતાના કુટુંબી જન ઉપર શાનો પ્રેમ હોય? ” આવો વિચાર કરી નિરાશ થતાં પોતાના પ્રિયતમનું મનમાં સ્મરણ કરતાં કરતાં તેના દેહમાંથી પ્રાણ નીકળી જતાં નિસ્તેજ થઇ પડી. !

આ તરફ સુરસેન પણ વસંતઋતુ ખેડેલી જોઈ પોતાની પ્યારી પત્નીને મળવા ઉત્કંઠીત થયો. મહાકષ્ટે રાજની પાસેથી રજા મેળવી, પોતે આપેલી મુદતે જઇ પહોંચવાને તત્પર થયો. એક મોટા ઉંટ ઉપર બેસીને રાતોરાત ચાલી નીકળ્યો. જે દિવસે ઉલયકુમારી મૃત્યુ પામી, તેજ દિવસે રાત્રિના પાછલા પહોરે પોતાને ઘેર આવ્યો. ઘરમાં જઇ જુએ છે તો ચારે તરફથી ખીલેલી પુષ્પથી ભરેલી લતા જેમ પવનથી ઉખડીને લોટપોટ થઈ પડે; તેમ સર્વ શૃંગાર સજ્જેલી પ્રાણુ-પ્રિયા પ્રાણુ રહિત થઇને એક શય્યાપર પડેલી જોવામાં આવી. જોતાંજ તે રાજકુમાર પણ વિવ્હળ થઇ ગયો. પછી તે પોતાની પ્રાણુપ્રિય પત્નીના શયને ખોળામાં લઈ વિશાપ કરવા લાગ્યો. એમ કરતાં એક ક્ષણમાં તેના દેહમાંથી પણ પ્રાણ નીકળી ગયા ! આ રીતે આ બન્ને વિરહ વેદનાથી મરણ પામ્યાં. આ ખેદકારક ખખર આખા ગામમાં ફેલાતાં હાહાકાર થઇ રહ્યો. રાજાએ પણ ધણો અફસોસ કરી તેના ઉત્તમ ગુણોનાં ઘણાં વખાણુ કર્યાં. અહો ! ધન્ય છે આવાં પ્રેમી દંપતિને !! ખરો પ્રેમ તે આનુજ્ઞાન. જે ઘરમાં આવાં પ્રેમી જોડાં વસે છે, તે ઘર પણ સ્વર્ગ સમાન દિશે છે અને ખૂંસંસાર મુખ પણ ત્યાંજ છે. ખરેખર પ્રેમ એજ જગતનો આદિધર્મ છે. પ્રેમ શુંદર અને પવિત્ર છે અને પ્રેમ એજ મનુષ્યનો ઉત્તમમાં ઉત્તમ મહદ્ ગુણ છે. ખરો દાંપત્ય પ્રેમ જ્યાં છે, ત્યાં પતિના અભાવથી પત્નીનું મરણ થાજે અને પત્નીના અભાવથી પતિનું મરણ નીપજે છે. સ્વામી મરણ પામ્યો, તથાપિ સ્ત્રી જીવતી છે એ જૂઠાવો ખવાડે છે. સ્વામી જ્યાં નથી, ત્યાં સતી પણ નથી. સતી જ્યાં નથી ત્યાં સ્વામી તિરોહીત થાય છે, એજ સ્વાભાવિક છે. એકના અભાવથી બીજાનું અસ્તિત્વ અસંભવિત છે. સ્વામીનું અવલંબન સતી છે અને સતીનું અવલંબન સ્વામી છે. સ્વામી વગર સંસાર સતીની આગળ સ્મશાન જેવો છે ! સતી સ્વર્ગમાં ગઈ છે, તે જાણી સ્વામી પણ સ્વર્ગમાં જાય છે. સ્વામી સ્વર્ગમાં ગયા છતાં ખરી સતી સંસારમાં મન બાંધી રાખે એ સંભવ છે. સ્વામી સ્વર્ગમાં ગયા છતાં ખરી સતી સંસારમાં મન બાંધી રાખે એ સંભવિત નથી. ખરી સતી સંસાર ચત્રાવવાને ચાહતી નથી. એકના જવાથી બીજાનું તેની પાછળ જાય છે; એ ખરેખર દાંપત્ય પ્રેમનો અપૂર્વ પ્રભાવ છે. એવાજ અપૂર્વ પ્રભાવથી આ દંપતિ પ્રાણ ત્યાગ કરીને સ્વર્ગમાં સિધાવી જગતમાં મુદ્દાતરપ અમર નામના રાખી ગયાં જ. ધન્ય છે તેમના અપૂર્વ પ્રેમને ! હે ઇશ ! આ દેશમાં આવાં પ્રેમી જોડાં યુગ, પેદા કર !!!

મુવતા.

આ

પતિ પ્રાણ સાધ્વી સ્ત્રી મયુરાં નગરીમાં રહેનાર હેંમચંદ્ર

નામે એક વેપારી શુદ્ધચરિત્રી ધર્મપત્ની હતી. માતાનું નામ

મમતાદેવી અને પિતાનું નામ ચંદ્રસેન હતું. તેઓ ધણું

મુશીલ અને ધાર્મિક હતાં. તેમણે પોતાની પુત્રીને બાળપણમાં

ધર્મશાસ્ત્રાદિનું શિક્ષણ અપાવી ઉત્તમ શુણ્વી જાણી હતી. આ સતી અતિ મનોહર,

સુંદર કાન્તિની, ધાર્મિક, નીતિવાન, દયાળુ અને શાન્તી હતી. તેના આવા ઉત્તમ

શુણ્વી જોઈ સૌ જક થઈને વખાણ કરતાં. આ પતિ પત્ની વચ્ચે અપૂર્વ પ્રેમ હતો.

તેઓ શરીરથી ભુદાં ગણાતાં; પરંતુ અંતઃકરણથી એક રૂપ જેવાં હતાં. મુવતા

નિરંતર પ્રસન્ન મુખે રહેતી. પતિવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે આશીને પતિ, સાસુ સસરા

વગેરે શુદ્ધ વહિવટની સેવા કરતી. પતિને ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ આ આરે

પુરુષાર્થ સાધી લેવામાં જાણ સદાયક થઈ પડી હતી, સંસારનાં સુખ દુઃખની તે

ખરી ભાગિણેણ બની હતી. તે પોતાના પ્રેમાળપણા અને ઝહાપણને ક્ષીપેકુટુંબમાં

રાણી રૂપે હતી, અને કુટુંબ રૂપી રાજ્યમાં તેની પૂર્ણ સત્તા આજતી હતી. અતિ-

થિ, અભ્યાગત વિગેરે કાઈ પણ તેને ધેરથી ખાત્રી હાથે કદી પાછા જતા નહિ.

દુઃખી મનુષ્યોનું સાંત્વન કરતું એ તેનો સ્વભાવિક ધર્મ હતો. કામ વગર બેસી

રહેતું એ તેને પસંદ નહોતું. તેમના ધરમાં પેસતાંજ સર્વે દેકણે વ્યસ્થિતપણું

સુખતા અને સ્વચ્છતા જાણાઈ આવતાં મન સુપ્રસન્ન થતું. સુખનતા અને પરમે-

શ્વરની લક્ષિત તેના અંતઃકરણમાં મૂર્તિમત વાસ કરી રહ્યાં હતાં. તે કારણથી

ઘડીવાર પણ આ સાધ્વી સ્ત્રીનો સદવાસ થવો એ મોટો લાભ છે, એમ જાણી

ધણી સ્ત્રીઓ તેની પાસે ઉપદેશ લેવા આવતી. એવી રીતે તે એક ઉત્તમ પત્ની,

પ્રેમાળ ભગિની, મુશીલ માતા, અને રનેહ પાત્ર સાધ્વી હતી; વગેરે મહત્ત શુણ્વી-

વડે તે વિશ્વવિત થયેલી હોવાથી તેને સૌ દેવી કદી માન આપતાં.

મની મુખતાના ઉત્તમ શુણ્વી જોઈ તેનો પતિ તેને પ્રાણથી અધિક આહતો,
અને પોતાને આનું સ્ત્રી રત્ન ગ્રામ્ત થયેલું જોઈ લાગ્યશાળી માનતો. આ પતિ પત્નીના હૃદય એવાં તે પ્રેમથી જોડાઈ ગયેલાં હતાં. કે કદિ પણ એક બીજાથી વિખુટાં પડેલાં જોવાને ખુશી નહોતાં, આવી રીતે મુખમાં દિવસ ગાળતાં હતાં. એક દિવસે હેમચંદ્રને કંઈ અગત્યના કામ માટે વિદેશ જવાની જરૂર પડી. તેથી તે તૈયારી કરવા લાગ્યો. મુવતાને સર્વે વાત કહી બતાવી રત્ન માગતાં સતીએ કહ્યું કે;—“ પ્રાણેશ ! શું અને અહીં એકલી મૂઝીને જશે ? નાથ ! હું તમારી જાયા સ્વરૂપ છું, શરીરની જાયા શરીરની પાછળજ જાય છે, તે કદિ શરીરથી

જુદી પેડી શકતો નથી; તો શું હું તમારા વિના એકલી રહી શકોશું ? હું પ્રાણુ-ધાર ! તમે મારા પ્રાણુ છો, પ્રાણુવના દેહ રહેતો નથી, તમે જળ રૂપ છો અને હું માછલી રૂપ છું. માછલી જળ વિના તરફડીને મરી જાય છે, તો હું તમારા વિના શી રીતે જીવી શકીશ ? મારે મને સાથે તેડી જશો. હું પરદેશમાં પણ તમોને ધણી ઉપયોગી થઈ પડીશ. ” આ સાલળી હેમચંદ્રે ધણો વિચાર કર્યો. પણ પોતાની પ્યારી પત્નીને સાથે તેડી જવાનો નિશ્ચય કરી શક્યો નહિ. તેથી સુવ્રતાને અનેક પ્રકારે સમજાવી, પણ તેનું મન માન્યું નહિ. શી રીતે માને ? સદ્ભાવવાળી પ્રેમાણુ સ્ત્રીઓનું મન વિરહ સહન કરી શકતું નથી. તે પછી હેમચંદ્ર વિદેશ વિદાય થયો, પણ તે સાથે આવવાને તૈયાર થઈ ખેડેલી સતી સુવ્રતાને તેડી ગયો નહિ. તેથી તે નિરાશ થઈને ઉભી રહી.

સતી સુવ્રતા પવિત્ર મનની પ્રેમાણુ અને પતિપ્રાણુ સ્ત્રી હતી. તેનું મન નિરંતર, પતિમાંજ લાગેલું હતું. તેથી તે પતિનો વિયોગ કેમ સહન કરી શકે ? તે નિરાશ થઈને પોતાનો પ્રાણુપતિ જે દિશા તરફ ગયો, તે દિશા બધું ટગર ટગર જોતો ખરતો આંસુએ આંગણના કમાડનો ખૂણો ઝાઝીને ઉભી રહી, પતિ નજરથી દૂર થયો, ત્યારે તેનો વિયોગ સહન નહિ થઈ શકવાને લીધે, પોતે મુઠાવસ્થામાં હોવાથી બાહર નીકળી ન શકી, પણ તેના પ્રાણુ તો તરત બહાર નીકળી ગયા ! આ વાતની ખબર હેમચંદ્રને પડવાથી તરત તે પાછો વળી ઘેર આવ્યો. આવી જુએ છે તો પોતાની વિદ્વળ સ્ત્રીને જીવ વિનાની દોડી. તે મુંઢર અને શીકી કાન્તિવાળી, ચંચળ કેશ જેના ફરકે છે એવી, અને આકાશમાંથી પૃથ્વીપર પડી ગયેલી ચંદ્ર-કાન્તિ સરખી પોતાની પ્રિયને જોઈને તેને જોળામાં લઈ વિલાપ કરવા લાગ્યો. વિલાપ કરતાં શોકાગ્નિને લીધે બળી ગયેલા દેહથી ડરેલા તેના પ્રાણુ નીકળી ગયા ! એવી રીતે આ પ્રેમી પતિપત્ની એક બીજાના વિયોગ વિરહથી પ્રાણુ તજીને પરલોકમાં ગયાં. આ ખબર આખી નગરીમાં ફેલાતાં દાહાકાર થઈ રહ્યો. સાંજે તેમના પ્રેમનાં ધણી વખાણુ કરી ધન્યવાદ આપ્યો. જે ઘરમાં આવાં પ્રેમી પતિપત્ની વસતાં હોય, તે ઘર નહિ પણ સ્વર્ગજ સમજવું. અને તેમના સુખને સ્વર્ગ સુખ સમજવું જોઈએ. ધન્ય છે આવાં પતિ પત્નીને !!!

જે કાંઈ તેવા હોય તો તેને ખાવા પીવાનો બંદોબસ્ત કરીને પછી પોતે જમવા બેસતી. બપોરને વખતે પુરાણ વગેરે ધર્મશાસ્ત્રનાં પુસ્તકો વાંચી સ્ત્રીઓને સમજણ પાડતી. આ પ્રમાણે તેનું નિત્ય કર્મ હતું. તે સત્કર્મ અને પરોપકાર કરવામાં પોતાની જીંદગીનો ધણો વખત રોકતી; આ પ્રમાણે જીવન ગાળતાં તેનો પતિ બાણુભોરશીધર માંદો પડ્યો, તેની દવા વગેરેથી સારવાર કરવામાં પોતાનો સઘળો વખત રોકવા લાગી. તે જે રીતે સુખીને આરોગ્ય થાય તેગે વિચાર કરી ઉપાયો લેતી, પણ દૈવ ઈચ્છા આગળ તે સર્વ વૃથા ગયું. તેનો પતિ ઇ. સ. ૧૮૯૬ ના જુલાઈની તા. ૨૭ મીએ સ્વર્ગ વાસી થયો. પતિને સંજવત પડેલો જોઈ ઘણી વિદુષણ થઈ મનમાં બોલી કે;—“ બસ થયું ! પ્રાણનાથ ! હું તમારી સાથે સત્વર આવું છું.” એમ વિચારતાં જ ભાનુમતી ધરના ઉપલા માળ પર ગઈ; રનાન કરી સ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં. ધુપ, દીપ, જળ અને ધૂતથી વિશ્વંભરનું પૂજન કર્યું. પછી પ્રભુનું ધ્યાન કરતાં કરતાં પોતાનો પ્રાણ તજી દીધો. અહો ! કેવો પતિપ્રેમ ! !

સતી ભાનુમતિના પતિની અંતેષ્ટિ ક્રિયા કરનારા મનુષ્યો તો ધરના નીચલા ભાગમાં કાંઈ કરતા હતા. તેઓએ ઘણીવાર મુઘી ભાનુમતિની રાહ જોયા છતાં, જ્યારે તે આવી નહિ. ત્યારે માળપર તપાસ કરવા ગયા, તો ઉપરના ઝોરડાનાં બારણાં બંધ હતાં, તે બારણાંનાં કમાડ ઉતારી અંદર જઈને જોતાં સતી ભાનુમતિનો આત્મા પતિમય થઈ રહ્યો હતો. આ વાર્તા લોકોમાં પ્રકાશમાન થતાં જ આખા શહેરમાં દોડાદોડ થઈ રહ્યો. અનેક મનુષ્યો આ મહા ભાગ્ય દંપતિનાં દર્શનને આવીને સતીના ચુણાનુંવાદ ગાતાં હતાં. જન મંડળે આ સતીના માનમાં સંખ્યવની તથા પુષ્પ વૃષ્ટિ કરી હતી. જ્યારે શ્રી ગંગા તટપર ગઈ મુકતેશ્વરના ધાટપર બંનેને સાથે અગ્નિ સંસ્કાર કરવામાં આવ્યો; ત્યારે લોકોની દાં એટલી તો બેગી થઈ હતી, કે કાને પડ્યું પણ સંબળાવું નહોતું. જોકે પોલીસની તપાસ થઈ હતી, પણ જ્યાં સતી સત્ય લોકે પરાયણ થઈ, ત્યાં તે શું કરી શકે ! લોકોમાં આ વેળાએ જે જય ઘેરા થયો હતો, તેના સ્વર ગગન મંડળ સુધી ગાજી રહ્યા હતા. અહા ! પતિ પ્રાણી સતી ! તને ધન્ય છે ! તેં આ કળિયુગમાં પણ સતી સ્ત્રીઓ છે, એ લોકોને પ્રત્યક્ષ બતાવી આપી, આર્થ મદિતાનો દીર્ઘ સતેજ કરી છે ! ! ! પવિત્ર ભારત જમિમાં જ્યાંપિ પણ એવા અનેક દામણાઓ બનના વર્તમાનપત્રો દ્વારાએ પ્રસિદ્ધ થાય છે. એ પણ એક આર્થ ધર્મ નીતિના શિશુની મદત્તા સિદ્ધ થાય છે. જે ધરમાં મૃગચીજ આર્થ ધર્મ નીતિનું શિશુ સર્વાટ મળતું રહે છે, તે ધરમાં પવિત્રતાઈ પ્રમરી રહે છે, તેનો આ પ્રવસ પુરાવો છે.

કરીને હોડીમાં બેસી હતી. નદીના પ્રવાહમાં હોડી ઉતાવળે ચલાવતી હતી. પતિના જીવનની શોચનાથી રાત્રિ દિવસનું પણ જ્ઞાન રહ્યું નહોતું. અંધારા કે અજવાળા ઉપર દષ્ટિ કરતી નહોતી અને ટાઢ તડકા નહિ ગણતાં એક ગામ મૂકી બીજે, તે બીજેથી ત્રીજે ગામ આવતી અને લોકોને પૂછતી કે;—“સર્પ ંશથી મૃત ધરેલાને સજીવન કરવાનો કંઈ ઉપાય છે?” લોકો જે જે જવાબ આપે તે સાંભળતી ને તે પ્રમાણે કરતી હતી. હજારો પતિ પ્રાણી સતીઓ પતિ વિયોગથી મરેલા પતિના દેહને ખોળામાં લઇને સગમતી આગમાં બળી મરે છે. ગંભીર શોકના કંઠેર ંશથી હજારો સતીઓ પતિની સાથે સતી થાયછે; પરંતુ આવી રીતે તો માત્ર સાવિત્રી અને બેદુલ્હની કથા સાંભળી છે. બેદુલ્હા અજગજ નહિ લેતાં વિચાર કરવા લાગી કે;—એકવાર હું જેને મારા જીવનનો આશ્રય સમજેલી છું. તેજ માંડ જીવન છે, માંડ શરીર લોહી માંસનું બનેલું છે. જીવન ગંધાથી લોહી માંસના શરીરને લઇને શું કરું? મેં જેને મારો જાણ્યો છે, તેના પ્રાણમાંજ મારો પ્રાણ છે. જેને મારો કલ્પ છે, તેના જીવનમાં ને મારા જીવનમાં કદી જુદાપણું નથી, શરીર માત્ર જુદું રહ્યું છે, પણ પ્રાણ જુદો નથી—હૃદય એકજ છે! મોહધિ મનુષ્ય બહારની આંખથી જુલે છે કે;—“જગતમાં સઘળાં ભિન્ન છે. સઘળાં જુદાં ઘર્ષ શકે છે, પરંતુ જે “મારો” તમારાથી કદી પણ જુદો નથી. જ્યારે જુદો નથી, ત્યારે તે જીવનમાં આ જીવન જશે; તેમાં વળા આશ્ચર્ય શું? બેદુલ્હાનો શોક એછો થયો નહિ. મૃત પતિને ખોળામાં લઇને હોડીમાં બેસી નિજની નગરમાં માળાપની તરફ ચાલી. માળાપને ખબર થવાથી તેઓ શોકને લીધે અધિરાં બન્યાં હતાં, અજગજથી તેઓનાં હૃદય તણાતાં હતાં. ઉંડા શોકથી અનાહારે બેદુલ્હાનું જીવન નદીના પ્રવાહમાં તણાઇ ગયું હશે કે શું? તેનો વિચાર કરીને માળાપ શોકમાં પડ્યાં હતાં. પુત્રી રમેદે તેઓની શોધ કરવા દોડ્યાં. માતા પિતાની શોધથી બેદુલ્હા દષ્ટિએ પડી, તેનો એહેરો સૂકાયેલો, શરીર દુર્બળ અને રૂપ લાવણ્ય જતું રહેલું દીકું! બહુ તે મરવાપર આવેલી હોયતી એવી જોઇ. માળાપ આવેા બપાનક દેખાય જોઇને બધા પામ્યા—ઉંચે સ્વરે શોકકારક અવાજથી રડીને બોલ્યાં;—“બે-હુલા! ઉભી રહે—અમોને મૂકીને ક્યાં જાય છે? તું નહિ આવીશ તો અમે કેમ જીવીશું? પ્રહેલાં તારાં માળાપને બચાવ, પછી તારી ઈચ્છા હોય ત્યાં જજે.”

સતી બેદુલ્હા પતિના શોકથી ઉન્મત્ત થયેલી હતી, તેણે માળાપનું રડતું સાંભળ્યું, તેથી તેણે તેને પણ રડતું આપ્યું; પરંતુ તે પોતાના હૃદયથી બ્રહ્મ ઘર્ષ નહિ. તેણે દીનપણે ભક્તિ પૂર્વક નમ્ર વચનથી માળાપને કહ્યું કે;—“મને હવે શામાટે બોલાવોછો? મારા પાપી જીવનનું હવે પ્રયોજન નથી, પતિ જે રસ્તે ગયો છે, તે રસ્તે હું પણ જઈશ; મને જ્યાં ચેકશે નહિ, ચેકશે તો મારા ધર્મનો ભંગ થશે, ધીરપી જરેલા અનંત નરકમાં કીડાતી પેડે માંડ જીવન જશે, તમે

મારો પ્રાણ અચાવવાને યત્ન કરશે ખરાં, પરંતુ તમારા યત્નથી શું થશે ? એ તો જો સર્વ નિર્ણયતાજ માંડ જીવન અચાવશે તોજ બચીશ; નહિતો તમારા ઘણા યત્ને પણ હું બચી શકીશ નહિ. તમે જ્યાં રહીને વ્યાકુળ થશોમાં. રોવાથી શું થશે ? ઇશ્વરની આગળ “ માંડ જીવન અચાવવાની પ્રાર્થના કરો તો હું જરૂર બચીશ, ઇશ્વર કૃપાથીજ તમે મને મેળવી શકશો, મારે માટે ચિંતા કરશો નહિ, હું જીવતી રહીશ તો જલદીથી તમારી પાસે પાછી આવીશ. ” એટલામાં નદીનો પ્રવાહ વધ્યો હોડી ઉતાવળે આણતી થઈ. તેથી માઆપ મોટા અવાજથી રડવા લાગ્યાં. હોડીવારમાં હોડી નજરથી દુર થઈ ગઈ. પુત્રીને જોવા છતાં પણ માઆપ મેળવી શક્યાં નહિ, તે પિતા માતાના સ્નેહનું બંધન તોડીને એક માત્ર પતિના જીવન ઉપર લક્ષ રાખીને આણતી થઈ, માઆપ નિરાશ થઈ પાછાં ઘેર ગયાં. જમદીશ જ્યારે જેના ઉપર અસંતુષ્ટ થાયછે, ત્યારે વેના દુઃખની સીમા રહેતી નથી. બેહુલાના દુઃખની સીમા આવી નહિ, ઉલટું તેનું દુઃખ વધવા લાગ્યું એ તરંગ ઉપર તણાતી જતી હતી. તે એક માછીમારે દીકી, જેમ અંધારામાં મણિનો પ્રકાશ જણાઈ આવેછે, જેમ કાચલામાં પડેલો હીરો તરત ઓળખાઈ આવે છે; તેમ બેહુલાનું રૂપ સૌન્દર્ય પણ છુપું રહ્યું નહિ, તેની ખુબસુરતી જોઈને માછીનું હૃદય ચમક્યું. સખને ખોળામાં લઇને તણાવાનું કારણ પૂછવા લાગ્યો. બેહુલાના જવાબથી આશ્ચર્ય પામી તેની સામું તાકીને જોવા લાગ્યો; પરંતુ બેહુલાએ તેની સામું જોયું નહિ, તેમ તે પણ તેની સામે વધારે જોઈ શક્યો નહિ, પણ રૂપ સૌન્દર્યથી મોહિત થઈને તેને પોતાની સ્ત્રી કરવાના ઇરાદાથી ખોસ્થોડે;—“ રોડેલા મૃત પતિને લઇને તમે ક્યાં જશો ? મરેલો માણસ શું કહી જવી શકેછે ? તમે તેની આશ્રા છોડો અને મારી સાથે સુખેથી રહો. હું તમારી ઘણી બરદાશ કરીશ. ”

સતી પોતાના પતિને માટે રાત દિવસ અનાદારથી પાણીમાં રૂપી કરેછે, કેવી રીતે પતિનો ઉદ્ધાર થાય ? કેવી રીતે પતિનો જીવ બચે ? આ વિગત સિવાય જેના મનમાં બીજો વિચાર નહોતો, પિતાની માયા, માતાનોસ્નેહ, સાસુ સસરાનું રોકવું, સખીઓની વિનવી, અને સગાંઓની સમજવટ, જે સર્વ સતીની પતિ લાક્ષિત આગળ કશું કામ આવે એવું નહોતું. તે કેમ માછલાં પકડનાર-માછીની વાતથી બૂરે ? તેણે માછીને કહ્યું કે;—“ બાઈ માછી ! જો આશા રા માટે કરેછે ? પર સ્ત્રીના અમૃત્ય સતીત્વ નાશની છુછા શામાટે કરેછે ? એ મોટું પાપ છે ! એ પાપની મારી કિષ્કિન્દ્રની પાને પણ નથી ? તે શું કાવની આગળ સાંજીયું નથી કે એ પાપથી નરકમાં ટીકના ડંખથી ચરતું પડશે ? લાહ ! એવી આશા રાખ માં. ” દુષ્ટ માછીએ તે ઉપદેશ સાંભળ્યો નહિ; બળ જોરથી બેહુલાને તરનો તરતો પકડવાને આવ્યો. આ જોમ પતિ વિયોગી બેહુલા “ હરિ રક્ષા કરે ? ”

એમ બોલી રોવા લાગી, સતીના રૂદનથી જાણે પ્રભુએ દયા કરી હોયની, તેમ અકરમાત્ર પ્રવાહનું જળ વધ્યું. તેથી હોડી દોડતી ચાલવા લાગી, તેને લીધે માથાની ધમ્મા પૂર્ણ થઈ નહિ, માછી તરતો ચાકીને નિરાશ થઈ કિનારે આવ્યો બેઠુલાની હોડી. ધણે દર આવી ગઈ, તેના દુઃખનો છેડો આવ્યો નહિ. બૂખ તરસથી તેનું શરીર મુકાવણું, તેમાં વળી નરકના કીડારૂપ નરના ઝેરી ડંખ ! પાખંડોના પાપી લુલમ—તે પાછી દુઃખમાં પડી, એક નાના ઘાટ ઉપર હોડી આવતાંજ તેને જોઈ એક ખારવાએ જાળના ચોગે હોડી પકડી. આ વખતે બેઠુલા ધણા દુઃખમાં આવી પડી, આ વેળાએ પોતાના અમૂલ્ય સતીત્વ ધનની રક્ષા થતી મુશ્કેલ જોઈને તે રોવા લાગી, તેણે ખારવાને કહ્યું જનક રડીને કહ્યું:—“ખારવા ! તમે મારા પિતા છો, હું તમારી પુત્રીહું, પિતા થઈને પુત્રીની રક્ષા કરો ? અંતંત નરકમાં પુત્રીને કુઆવશે નહિ. પુત્રીના ઉપર દુષ્ટ ધમ્મા રાખવાથી મહા પાપ લાગશે, પાપથી વંશ રહેશે નહિ, તમે નાશ પામશો.” આ ઉપદેશથી પાપી ખારવાનું હૃદય પીગળ્યું નહિ, તે ક્રોધથી બોલ્યો:—“હું તને છેડીશ નહિ, કયો મૂર્ખ મણિ હાથમાં મેળવીને પાણીમાં નાખીદે ! તને હું ધણા સુખમાં રાખીશ. મારી પાસે પૈસાની ખોટ નથી, મારા ઘરમાં અનાજનું દુઃખ તથી.હું તને અતિ યતનથી પાળીશ, ધરના કામકાજમાં દુખ વેડું પડશે નહિ દાસદાસીને રાખીને હમેશાં તારી સેવા કરાવીશ. શામાટે તું આવું દુઃખ સહન કરીને પાણીમાં ફરતી ફરે છે ! મૃત શરીરને નાંખી દઈને મારી સાથે આવ.” આ સાંભળી બેઠુલા ભય પામી. પણ ના હિંમત થઈ નહિ, મનમાં મનમાં વિચાર કર્યો કે:—“ખારવાના હાથથી છુટવાની બીજી તદખીર કરી જોઈ, એની સ્તુતિ કર્યાથી તેના હૃદયમાં દયાનો સંચાર થવાનો સંભવ છે. જે વિનંતિ અને સ્તુતિ કર્યાથી મને છોડશે નહિ તો મારા નશીબનો અહીંજ છેડો લાવીશ. પતિને ખોળે લઈને પાણીમાં ફરી પડી પ્રાણ ત્યાગીશ.”

સતી બેઠુલા આવો વિચાર કરી ખારવાને કહેવા લાગી, “મને તથા દુઃખ આપશે નહિ ! મારા પ્રતિ તમારી દુરાશા કદી પણ પાર પડશે નહિ, હું ધનની બૂખી નથી, મારે દાસ દાસીઓની સેવા જોઈતી નથી, હું જેની સેવા કરવા ચાહું છું, તે મને નહિ મળવાથી ક્રોધ રીતે જીવન રાખીશ નહિ. તમે ગમે તેટલું કરશો તોપણ મારાથી તમારી ક્રોધપણ અભિલાષા પૂર્ણ થશે નહિ. જે પાણીમાં રહેતો હું બીજા બે દિવસ અચત, પણ તમે લુલમ કરશો તો મારા જીવનનો આજેજ અંત આવશે—હું ક્રોધ રીતે પાપીજીવન રાખીશ નહિ, આજે હું મરીશતો કંઈપણ નુકશાની યનાર નથી; પરંતુ એટલુંજ મનમાં દુઃખ રહેશે કે મારી આશા પૂર્ણ થઈ નહિ. હું મારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી સકી નહિ—જેની માયાથી સર્વની માયા હોડી હતી.તેના અનુસરણમાં જીવનદાન કરી નહિ શક્યાથી અંતે લુલમ-ખેરના હાથથી મરી ગઈ. માટે મારે તમારી પાસે છેવટ એ આગવાનું છે કે,

અનળાના જીવનનો નાશ કરશે નહિ, તમારી આશા સિદ્ધ થશે નહિ. માટે જીલમ ગુમરીને માટે જીવન નાશ કરવાની હિંમત કરશે નહિ.”

સતી બેદુલાનાં આ વચને ખારવાના હૃદયમાં અસર કરી. તેના પથ્થર જેવા કંઠે હૃદયમાં દયા ઉત્પન્ન થઈ. તરત હોડી છોડી દબને બોલ્યો;—“આટલું સુખ તારા નશીબમાં ક્યાંથી હોય ? જ તું ચંડાલિની પેઠે કુળી મરી ના ?” બેદુલા રૂદ્ધ કરતી બંધ પડીને તેના હૃદયમાં આશા ઉત્પન્ન થઈ. જીલમગારનાં દાસથી છુટકારો થયેલો જોઈ ને તેના મનમાં આવ્યું કે કુદૃષ્ટ યમના દાસથી છુટી છું તો પતિના જીવનને પામી શકાય. હોડી ચાલી જતી હતી અને પોતે ધમ્મર સ્મરણ કરતી હતી, પણ હજી તેના દુઃખમાં કંઈ અધુરું રહ્યું હતું. સતીની કસેટી માટે આકાશમાં મેઘ ચઢી આવ્યો, ચારે તરફ અંધકાર બપોરી રહ્યો, ગર્જના થવા લાગી, વીજળીના ચમકારા અને વરસાદના તરંગમાં તથાતી બેદુલાને મુકવી નાખી. રાત્રિ અંધારી હતી. તેમાં વળી આવી લયંકર વૃષ્ટિ પડવા લાગી. આસ પાસનાં જંગલોમાં ફાડી ખાનારાં જનાવરોના અવાજ સંભળાતા હતા. તેથી પ્રાણુ જવાની તૈયારીમાં હતા. બિચારી બેદુલાને ધણી મુકવી, પણ તેથી તે ગભરાઈ નહિ, તેણે વિચાર કર્યો કે;—“મૃત્યુજ મનુષ્યના જીવનો અંત છે, હું જે કામ કરવા તૈયાર થઈશું, તે પૂર્ણ થાય અગર મારો અંત આવે. હું જ્યાં મુકી જીવતી છું ત્યાં મુકી તેનો છેડો લાવ્યા સિવાય પાછી ફરીશ નહિ, મેં જે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે તે પાર પાડીશ. પાર પાડતાં મરીશ તો કંઈ ફિકર નહિ.” બેદુલા ધણું દુઃખ પામી, પણ પોતાના ધારેલા હેતુથી ચળિત થઈ નહિ. આખી રાત્રિ મુશળ ધારે વરસાદ પડવાથી શરીર નિર્જન જેવું થઈ ગયું હતું, પણ તે જીવવાની આશાએ દુઃખથી કંટાળીને હોડીથી દેડે ઉતરી કિનારો આવતાં ગામમાં ગઈ નહિ. ધીરે ધીરે વરસાદ બંધ પડ્યો. સવાર થયું, પણ હોડી ઉભી રાખી નહિ. કિનારે ઉભેલા લોકોને પૂછતી કે;—તમે સર્પનાં ડંખેલાને સજીવન કરવા કેઈ ઔષધ ખતાવશો ? જે ખતાવશો તો હું હમેશાંને માટે આપની દાસી થઈ રહીશ,” આ વાણી નહીના પાણીમાં ઉભેલા દેવ ધ્યાનમાં લાગેલા એક વૈદના કાનમાં પહોંચી મધુર વાણી સાંભળી વૈદનું જપ તપ, જનું રહ્યું, બંધ કરેલાં નેત્રા ઉઘાડી કહેવા લાગ્યો કે;—તમે જે આ મુદ્દાને ધાટ ઉપર મૂકી મારા ધરમાં આગીને કેટલાક દિવસ રહો, તો હું આ તારા પતિને ખયાલી શકાશ.” ધાટ ઉપર ઉભેલાં બીજાં માણસોએ વિચાર કર્યો કે, વંદરાજ ખરેખર આ સર્પનાં ડંખેલાને જીવાડશે; પરંતુ બેદુલાના મનમાં ખીજ રીનના બાવનો ઉદય થયો. વૈદના ચહેરા ઉપરના ચિન્દ્ર અને વાતચીતથી તેને ઝાળખી લીધો. તેથી તેને ઘેર જવાને રાજી નહિ થતાં કહ્યું કે;—“મહારાજ ! બોળા ઉપરનું પુનર્જી બોળા ઉપરજ રાખીશ, જ્યાં મુકી મારો પ્રાણ છે, ત્યાં મુકી તેને

દૂર કરીશ નહિ. આપને જે મારા હિપર દયા આવતી હોય, તો કૃપા કરી હોડી ઉપરથી નહિ ઉઠાડતાં ઉપાય કરો." દુષ્ટ વૈદ્યની ઇચ્છા જુદી હોઈ આવ્યો કે;—તમે પાણીમાં તરતાં જઈ શકશો નહિ. તમે આત્મ હત્યા કર તૈયાર થયાં છો. તેથી તમને હું છોડીશ નહિ. આત્મ હત્યા કરવાની ઇચ્છા રનારને રાજદ્વારે શિક્ષા કરવી જોઈએ. માટે તમે મારી સાથે ઘરમાં નહિ આવો, તો તમને પકડીને હમણાં રાજદ્વારે મોકલીશ." સતી બેદુશ્તા આ દુષ્ટના વચન નહિ ડરતાં ક્રોધથી બોલી;—વૈદ્યરાજ! રાજ્ય ભય કે ચોરના ભયથી હું ડર નથી. મને પ્રાણ, માન ને કીર્તિની ઇચ્છા નથી કે હું પ્રાણ નાશ કે માન ભંગ કરું." આ સાંભળી વૈદ્ય ક્રોધ કરી તરતો તરતો હોડીને પકડયા આવ્યો. તે બેદુશ્તા રૂદન કરતી ઘાટ ઉપર ઉભેલા માણસોને કહેવા લાગી કે;—"તમે મ આપાપ છો, દુષ્ટના હાથથી મારી રક્ષા કરો." સતીનું રૂદન સાંભળી માણસો તે દુષ્ટના હાથથી મૂકાવી, હોડી ઉતાવળે આણતી થઈ. આણતાં આણતાં ગંગા પુણ્યમયી પવિત્ર જળમાં ગઈ. આ પુણ્યમયી પવિત્ર પાણીથી બેદુશ્તાના પાપ જીવન મર્યાદાની રક્ષા થઈ. હોડી ત્રિવેણી સંગમ ઉપર આવી પહોંચી, પવિત્ર સ્થળ પવિત્રાત્માની પૂર્ણતા મેળવવાને મદદગાર થયું. તેની વાસના પૂર થવાનો સુયોગ આવ્યો. પ્રમાણના કિનારા ઉપર એક ધોળાણ કપડાં ધોતી દત્ત બેદુશ્તાએ પહેલાની પેટે પોતાની મર્મની વ્યથા જણાવી, આ સાંભળી ધોળા મનમાં બેદ પામી બોલી;—"મા ! તમે ડરશો નહિ. દયાળુ ઈશ્વર વ્યાધી ઉત્પત્તિ સાથે આપધ બનાવી રાખેછે. આપણે અજ્ઞાન હોવાથી તેને ઝોળખી શકી નથી. સર્પદંબ સામે પ્રાણદાનમાં ઉપયોગી આપધ આ જગતમાં છે; મારો રૂં તે આપધ સારી પેટે જાણે છે. તમે અહીં થોડો વખત ઉભાં રહો. હું જલદીય આપધ લઈ આવું છું." આ સમયે બેદુશ્તાને થોડી આશા આવી, ધોળાણને કહ્યું કે;—"તમે જે કૃપા કરીને મારો પ્રાણ અચાવો તો હું માની પેટે તમારી સેવા કરીશ." ધોળાણ તરત જઈને આપધ લાવી. તેથી બેદુશ્તાને પ્રાણપતિ નખિન્દ જીવતો થયો, તેની બચાવક મર્મ વેદના જતી રહી. બેદુશ્તાની આશા પૂર્ણ થઈ તેથી પતિપત્ની બંને ધોળાણના ચરણમાં પડ્યાં. મા કબીને બંને સેવા કરવ લાગ્યાં; પરંતુ દયાળુ ધોળાણ તેઓનું દુઃખ દવે જોઈ શકી નહિ, તેણે બંનેને ધોળાણ જવાની વિનંતી કરી, પણ આ પવિત્ર દંપતીએ તે પાત માની નહિ "અમેતો અમારી પ્રાણદાત્રી માની સેવામાં જીવન પૂરું કરીશું." એમ કહી જવાની નાપાડી. ધોળાણે ધણેજ આમદ કર્યો, ત્યારે લાચારીથી આ પવિત્ર દંતું ધોળાણને નમન કરી નાકામાં ભેગી થઈ તરફ વિદાય થયું. સતી બેદુશ્તાએ પ્રથમ નિજીનીમાં આવી ને માનાપિનાને મળી આનંદ વર્તાવ્યો પછી ચંપકનગરમાં આવી સામુ સમુદ્રાને દર્શાવેલાં કર્યાં, લોકો નખિન્દરને જીવતો જોઈ મનમાં આમન પામ્યાં

અને સતીને ધન્યવાદ આપી પૂજ્ય અને માન્ય ગણી વખાણવા લાગ્યાં. પછી આ પતિપત્ની સુખમાં દિવસો નિર્ગમન કરી સ્વર્ગે સિધાવાં. એ રીતે સતી બેદુલાએ પ્રાણની દરકાર રાખ્યા વગર અનેક સંકટો સહન કરીને પતિને સંજીવન કર્યો. “પ્રયત્ન કર્યાંથી ફળ મળે છે” એવું જગતને બતાવી આપી અમર નામના રાખી ગઈ છે. ધન્ય છે તેમને ।।।

રાણકદેવી.

પ્રસિદ્ધ સતી સિંધ દેસના રાજા શેરપાવરની પુત્રી હતી. તેનો જન્મ મૂળ નક્ષત્રમાં થયો હતો. તેથી રાજાએ જોષિને પૂજતાં તેણે કુંડળી કરી કશુંકે, આ કુંવરી એવા જોગમાં આવતરી છે કે, તેને જે પરણે તેનું રાજ્ય જાય અને તેનો પિતા આંધળો થાય. આ સાંભળી રાજા બહુ ખેદ પામ્યો

અને પોતાની કુંવરીને વનમાં મૂકી આવવા રાણીની ઘણી આનાકાની છતાં ધન્યતા જેવી દર્શન હૃદયની દાસીઓ રાજાની ધ્રુવ પ્રમાણે રાત્રિએ જંગલમાં મૂકી આવી. “મરનાર કરતાં રક્ષા દરનાર સમર્થ છે” તે પ્રમાણે તે આખી રાત્રી જંગલમાં રહી છતાં પણ કંઈ દિસક માણી તેને અડધું નહિ, રાત્રી વ્યતિત થતાં પ્રભાત થયું. ત્યારે પાસેના ગામનો હડમતીઆ નામનો કુંભાર માટી ખોદવા આવ્યો. શેતું બાળક તેમની દૃષ્ટિએ પડવાથી તે ધણો દર્પભેર ઉપાડી લઈને ઘેર આવ્યો. પોતાને કાંઈ પણ સંતાન નહોતું. તેથી પ્રસન્ન થિતે તેને ઉછેરી માટી કરવા લાગ્યો. પોતાની બી સાથે વિચાર કરી રાજ્યની કાંઈ પંચાતીમાં ફસાઈ પડ્યું નપડે, માટે તે કંઈ દેશમાં બૂજનગરની પાસેના ગામડામાં આવી રહ્યો. પુત્રી વનમાંથી મળેલી તેથી તેનું નામ ‘રાણક’ પાડ્યું, જે આગળ જતાં રાણકદેવી નામે પ્રસિદ્ધ થઈ. રાણકદેવી યોગ્ય ઉમરની થતાં મુધી ગમે તે સ્થળે રહી તથા અસિદ્ધિત અવસ્થામાં ઉછરી હતી, તોપણ તેનામાં કાંઈ મુધ રાજકન્યાને યોગ્ય રૂપ તથા ગુણો પ્રકાશિત થયાં હતાં. સ્વરની મધુરતા, ઘણી કામળ, તિવ્રસુદ્ધિની, ધૈર્યવાન, નીતિનીપુણતા, અને યોગ્ય-આદવાની છટા ચિત્તાકર્ષક હતી. જેમ કામડામાં રાજદંસ અને જકરાંનાં ટેળામાં કેસરીસિંહ જાનો રહે નહિ, તેમ રાણકદેવી કુંભારણામાં અદગ પડી રહેતી. પહેરવેશ જોકે તે કુંભારણાનોજ પહેરતી હતી, પરંતુ તેની મુખાકૃતિ તે જાતિની નહિ હોવા વિશે જનણે ક્યારેય કહી કરતી હતી. ગરીબના ઘરમાં લૂખાચૂક અનર્થી પેપાઈ હતી, તોપણ કોરા સેરીયાના ટુક જેવી તે દાન્તિમાન જણાતી હતી. યાવન-વસ્ત્રોનો

ખદાર ખીલવાથી તેની મુખમુદ્રા ઉપર કાંઈક વિશેષ ચર્મત્કારિક કાન્તિ પ્રકાશવા લાગી હતી. તેના વખતમાં એક વાર તે કચ્છના રાજા લાખાકુલાણીની દૃષ્ટિએ પડી તે તેને જોઈ મોહિત થયો અને તે સાથે પરણવાનું માગું મોકલ્યું. હડમતીઆ કુંભારે કહ્યુંકે, કન્યા દેતાં પહેલાં મારે મારી નાતને પૂછવું પડશે. લાખાએ કુંભારને ધણો ડર દેખાડ્યો. તેથી તે રાત્રિએ નાશીને ત્યાંથી સોરઠમાં જુનાગઢ પાસે મળેવડી નામે ગામમાં સદ્કુટુંબ આવીને રહ્યા. ત્યાં રાણકદેવીને કાંઈ સારા કુંભાર સાથે પરણાવી દેવાના વિચારમાં હતો.

રાણકદેવી ખરેખર પદ્મણી હતી. તેના રૂપ ગુણથી જણાવું હતું કે એ કાંઈ મોટા રાજ્યને યોગ્ય છે. હડમતને મળેવડીમાં રહેતાં થોડો વખત થયો, એ દશમાં એકવાર દારિકાંથી યાત્રા કરી ગુજરાત—પાટણ તરફ પાછા ફરતાં સોરઠી ઓના દસોદી—ભાલભાટ; ભાંગભાટ અને ચંચભાટ અને હમંતભાટ એ ચારભાટો મળેવડીમાં આવી ઉતર્યા તેમણે અચાનક રાણકદેવીને દીડી. તેમની ચંચળાઈ અને હાથ પગ ઉપરનાં ચિન્હો ઉપરથી તેમને જણાયું કે, આ કાંઈ રાણી થવાને યોગ્ય કન્યા છે. તેથી હડમતીઆ કુંભારને મળી તેમણે પાટણના રાજા સિદ્ધરાજ માટે તેની માગણી કરી અને ધન આપી સમજાવી દીધો, સિદ્ધરાજ પાંસેથી શિરપાવ લેવાની આશાએ ભાટો એકદમ કુચકરતા પાટણ આવ્યા. સિદ્ધરાજ ભોજનશાળામાં જન્મવા બેઠો હતો, ત્યાં તેને મળવા ગયા. સિદ્ધરાજને સોજ રાણીઓ હતી, તેને જોઈ જોઈને તેમણે મસ્તક હલાવ્યાં. સિદ્ધરાજે મસ્તક હલાવ્યાનું કારણ પૂછ્યું, ત્યારે બોલ્યાકે;—“ મહારાજ ! અમે તમારી સોજ રાણીઓ જોઈ, પણ તેમાંની એક પૂરી પદ્મણી નથી.” રાજા બોલ્યો;—“ તમે મારા દસોદી ભાટ છો, માટે દેશાંતરમાં ફરીને એક ખરેખરી પદ્મણી જોળી કહાડો અને ન્યારે જડે ત્યારે માગું કરીને લમનેા દિવસ દરારી આવજો,” ભાટોએ કહ્યું કે;—સોરઠ દેશમાં મળેવડીની અંદર એક કન્યા છે. રાજાએ તેની સર્વ વિગત પૂછતાં ભાટોએ કહ્યું કે;—

“યાત્રા કરતા ફરતા, પોંચ્યા સોરઠ દેશ;
મળેવડી એક ગામ નાનું, અંદર તોય વિશેષ.
હડમતીઆ કુંભાર ફેરી પુત્રી બાળે વેશ;
કુંમકુંમ પગલાં ચાલે પડે છે, અંગે બહેકે બરાશ.
ચતુરાને નથી શ્રદ્ધ થયેલાં, પ્રુથ ખીલે છે પાશ.”

આ સાંભળી સિદ્ધરાજે કહ્યું કે, અમારા કુળને કલેક લાગે, એટલા માટે હું તો કુંભારની કન્યા પરણીશ નહિ, ભાટોએ ઉત્તર આપ્યો;—

(કુહો.) આંખણ આંખો મોરિયો, સાખ પડી ધરબાર;

દેવે ઉપજી દેવડી, નહિ જાતે કુંભાર.

નિઃશ્વાસ નાંખીને બેઠી;—“ ભાઈ ! શુકન ધણી મારી થયાં. આમાંથી કોઈ નરસું નીપજશે. ” આ માન શુકન માટે બાટોએ કહ્યું છે કે;—

(દુહો.) પરથમ પેળે પેસતાં, થયો દષ્ટકાને ઠેસ;

રંડપો રાણકદેવીને, (કે) સુનો સોરઠ દેસ.

પછી સારી રીતે ધામધૂમ કરીને રાખેંગાર તેની વેરે પરણ્યો. ત્રણ દિવસ સુધી આખું શહેર (હુંવાંબંધ.) જમાડ્યું. તે સમયે એતું બન્યું કે, પાટણના સો વાધરી માટીનાં વાસણ વેચવા સાર આવ્યા હતા. તેઓ ઉત્તર બણીને દરવાળે ઉતર્યા હતા. તેઓને પણ સર્વેની સાથે જમવાને તેડ્યા; ત્યારે તેઓએ પૂછ્યું કે, “ રાજાને ઘેર શી બાબતની જમણુવાર છે, જે અમને જમવાને તેડવા આવ્યા છે ? ” ત્યારે ચાકરે કહ્યું કે;—

(દુહો.) સોરઠ સિંહણ દીપની, જાત તણી પરમાર;

બેઠી રાજા શેરની, પરણ્યો રાખેંગાર.

એટલા માટે આજ ત્રણ દિવસથી ટેડ મુદ્દાં આપ્યા નગરને રાજા જમાડે છે. માટે તમને પણ જમવા તેડ્યા છે; ત્યારે વાધરીઓએ વિચાર કર્યો કે આ કન્યા તો આપણા રાજાને દીધેલી છે, ને તેની વેરે રાખેંગાર જોરાવરથી પરણ્યો. વળી સિદ્ધરાજ સોલંકી કહેવાય છે ને આપણે પણ સોલંકી વાધરી કહેવાઈએ છીએ. માટે સોલંકીની સાથે સગાઈ દરેકી કન્યાના પરણેતરના જમણુમાં આપણે બળવું ધટે નહિ. પછી તેઓએ ધાયું કે સત્વર પાટણ જઈને બધી વાત ત્યાં કહેવી. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને બૂખ્યાને તરસ્યા તેઓ નીકળ્યા. તેઓ ચાલતે ચાલતે પાટણવાડામાં વાઘેશ ગામની સીમમાં આવ્યા. ત્યાં જનાવર પકડવા પાસ નાંખ્યો. એવામાં સિદ્ધરાજના ચાર હસોંદી બાટ ઘોડે ચડીને નીકળેલા ત્યાં આગળ આવ્યા. તેનાથી બડગીને પાસમાં એક રોજ સપડાયો હતો તે નાશી ગયો. તે જોઈ વાધરી બોલ્યા:—“ આપણ ! અમે રાત દહાડે ચાલતા લુનાગદથી આવીએ છીએ. આજે અમને સાત લાંબા થયા છે, તમે અમારા રોજ ત્યાં માટે નસાડી મૂક્યો ? ” બાટોએ પૂછ્યું કે, તમને સાત લાંબા કેમ થયા છે ? તેઓ બોલ્યા કે;—“ રાખેંગારે પાટણના રાજાને દીધેલી કન્યા બગાડકારે લઈ લીધી છે ” આજું સાંભળીને બાટ ધણા વ્યાકુળ થયાને તત્કાળ અંશાર થઈને પાટણ જઈ સિદ્ધરાજને કહ્યું:—

(અમે) નિરધણિયાને નડોરિયા, બલિષેલ જા બાટ;

બેળી કદાદી રાણકદેવીને, ખેંગારે પાડી વાટ.

આ સાંભળનાંજ પ્રથમકાળના મેધના જેવી ગર્જના કરી, જાણે ૨૬ મદા ડાપિત થયા હોય, તેતું ૨૫ ધરિ વેળુ તથા નેત્રમાં અમિતો પાસ થયા જેનો સિદ્ધરાજ દેખાવા લાગ્યો. રોમ રોમ ક્રોધ વ્યાપી ગયો ને તરત એક લાખ માનુસનું લશ્કર લઈને ગદગિરનાર ઉપર પ્રયંઃ વેગથી ધસ્યો. મોરક પતિ રાખેંગાર

પણ દુસ્મન થી આવવાના સમાચાર જાણી સાવચેત થયો અને ગિરનારના કુગરી કિલ્લાપર રહી સિદ્ધરાજ સામે લડવાને તૈયાર થઈ રહ્યો.

રાણકદેવી પતિવ્રત ધર્મ પરાયણ રહી રાખેંગારને પ્રીતિપાત્ર થઈ પડી હતી. અરસપરસ નિર્મળ પ્રેમ એટલો તો વધી ગયો હતો કે, એક વિના બીજાના પ્રાણ ધૈર્ય ધરતા નહોતા. દિન પ્રતિદિન વિવિધ વિલાસોમાં નિમગ્ન રહી જાણે નિષ્કંટક રાજ્ય ભોગવતાં હોય, તેમ આનંદમાં દિવસો ગાળતાં હતાં. તેવામાં સિદ્ધરાજે આવી જુનાગઢને ઘેરો ઘાસ્યો; પણ જે કિલ્લાપર રાખેંગારનો મહેલ હતો, ત્યાં જઈ ગયાં નહિ. આ વેળાએ સિદ્ધરાજની માતા રાણી મિનજદેવી પોતાના કુંવરની સાથે હતી. તેણે ધણી યુક્તિઓ કરી, પણ કાંઈ વળ્યું નહિ. એકવાર રાણકદેવી કિલ્લાના ઝરખામાં બેસી સિદ્ધરાજની જાવણી જોઈને બોલી કે:—

(સોરઠો.) અમારા ગઢ હેઠ, કેણે તંજુ તાણિયા;

સધરો મોટો શેઠ, બીજા વર્તાવું વાણિયા.

આ સાંભળી સિદ્ધરાજની જાવણીમાંથી મિનજદેવી તરફથી ઉત્તર મળ્યો કે:—

વાણિયાના વેપાર, જાતે દહાડે જાણુશો;

મારથું રાખેંગાર, ઉતારથું રાણકદેવને.

ઘેરો આજુ હતો, તે દરમિયાન રાખેંગારે દેશજ ઉપર અપવાદ મૂક્યો. આ વાત તેની માતાના જાણવામાં આવતાં બોલી કે:—“ તે તારી મામા રાણકદેવીને લાવીને તારા મામા વેરે પરણાવી, પણ તે ગુણ વિસરી જઈને ઉઘટો તારે માથે અપવાદ મૂકે છે. માટે હવે તારે આ નગરમાં રહેવું નહિ. તે પછીથી રાખેંગારે પોતેજ તેને કહાડી મૂક્યો; એટલે દેશજ પોતાના બાંધ વીરાળને સાથે લઈને રાત્રે ચાલી નીકળ્યો. આ વાત રાણકદેવી કે નગરનાં કાંઈ માણસ જાણતાં નહોતાં. દેશજને વિરાળ દરવાજા પાસે આવ્યા, ત્યારે દુહા અને હમીર જે બે રજપૂતો કિલ્લેદાર હતા. તેઓએ પૂછ્યું કે તમે ક્યાં જાઓ છો ? તેઓએ જવાબ આપ્યો કે:—માજા વેથી દરબારની અધીશની પોલી આવે છે. તેના સામે અમે જઈએ છીએ, તે મધ્ય રાત્રિએ પાછા આવ્યા. ત્યારે તુરત દરવાજા ઉઘાડા. પછી જન્ને ભાઈ બહાર નીકળ્યા. સિદ્ધરાજ પાસે જઈ કહ્યું કે:—“ કાકા ! અમે જાણતાં નહોતા કે તમે અમારા કાકા થાઓ છો. નહિતો અમે રાણકદેવીને અમારા મામા સાથે પરણાવત નહિ. હવે જે તમે અમારી સાથે આવો તો આપણે રાખેંગારને મારીને રાણકદેવી તમારે સ્વામિન કરીએ. પછી ૧૪૦ ચોદાઓને ગુજમાં પાલી પોલિયા ઉપર નાંખીને ચાલ્યા. દુહા અને હમીર પાસે દરવાજા ઉઘાડીને કિલ્લામાં દાંડી લાવ્યા અને તે બંનેને તેજ દેશજે દેર કર્યા. પછી તેઓએ રાખેંગારના મહેલ બહાર આવીને રણસીંચ વગડાવ્યું; એટલે રાખેંગાર લડવાને આવ્યો. આ વિષે ચારણ બોલે છે કે,—

(દુહા.) ઝાંપો ભાગ્યો બેળ પડી, બેળ્યો ગદ ગિરનાર;

દુહો હમીર મારીઆ, સોરઠના સણગાર.

આ વખતે બંને તરફનાં ધણાં માણસો માર્યા ગયાં અને રાખેગાર-પણ મરાયો. દેશજી સિદ્ધરાજને લઈ રાણકદેવીને મહેલ ગયો, ત્યાં બારણાં બંધ હતાં, તે ઢેલવા માંડ્યાં, ત્યારે રાણકદેવી બોલીકે;—

(સોરઠ.) કવણ ખટકાવે કમાડ, મેડીછે રાણકદેવી;

બાણસે રાખેગાર, તાટક કાનજ તોડશે.

આ સાંભળી દેશજે યુક્તિ કરી કહ્યું;—“મામી ! અમે બે ભાઈ અને મામે રાખેગાર આવ્યા છીએ, માટે તુરત કમાડ ઉધાડો. તેણે બારણાં ઉધાડી નાંખ્યાં. દેશજીની સાથે સિદ્ધરાજને જોઈ કાંઈપણ દગો થયો છે એમ રાણકદેવી સમજી ગઈ, પણ શું કરે પાસે કાંઈ પણ હથિયાર નહોતાં. તેથી નિરાશ થઈ એક બાણુ જઈ ઉભી રહી. રાણકદેવીને બે કુંવર હતા. તેમાં માણસે ૧૧ વર્ષનો અને ડગા-થયો પાંચ વર્ષનો હતો. સિદ્ધરાજ ડગલયાને પકડી બોલ્યો કે;—“ મુંદરી ! હવે તું મારી સાથે આવેછે કે કેમ ? જો તું નહિ આવે, તો તારા પતિની પેઠે આ તારા પુત્રોને પણ મારી નાંખીશ. જ્યારથી તારાં વખાણુ મારા ભાટોએ કર્યા હતાં, ત્યારથી માંડ મન તારામાં લાગી રહ્યું છે. તું મારી આંખમાં કણીની પેઠે ખટકી રહી હતી. મેં જ્યારને યોગ્ય શિક્ષા આપીછે. હવે નિર્લયતાથી મારી માગણી જલદીથી માન્ય કરીને તું મારી પટરાણીના મહાન પદને ધારણ કર. તું મને વરવાને બંધાયેલી છતાં બીજાની કેમ થઈ, તે હું સારી રીતે જાણું છું. તેમાં તારો બેશ પણ અપરાધ નથી. માટે તે સામું નહિ જોતાં હું તારો સ્વિકાર કરું છું. વખર વિચંબે તું હવે મારી થા. હું તને સર્વ પ્રકારે સુખ આપીશ,” સિદ્ધરાજનાં આવાં અપ્રિયને કહોર વચન સાંભળી સતી રાણકદેવી રાતી-તાતી થઈ ગઈ; ને કદાચ હથિયાર પાસે હોત, તો દુર્ગાબવાનીએ જે રીતે મહિપાસુરના મસ્તકને એક ઝટકે ધડકી અક્ષય કરી દીધું હતું. તેમ કરવા યુક્ત નહિ, પણ. દુર્ભાગ્યે તેણે કાંઈ હથિયાર દીધામાં આવ્યું નહિ. રાણકદેવી ક્રોધ કરી બોલીકે;—“ઓ દુહા ! હું તારાં પરાક્રમને જાણું છું. જ્યારે આ મારા દુહા ભાણેજ દગો કરી તને અહીં કિસ્કામાં લાવ્યા, ત્યારે તું અહીં આવી રાક્યો છે. હું પનિવના છું, હું જેને પરણી હતી તેજ મારો ખરો પતિ હતો. હું એક ભવમાં બે ભવ કરનારી નહિ નારી નથી. તારી કંઈ કારી મારી પાસે ચાલનાર નથી. માટે ઓ પાપી ! તું તારું ભણું ધિંચતો હોય, તો મને મારા પનિનું યજ સોંપીદે.”

સતી રાણકદેવીનાં આ તિશણુ વચન સિદ્ધરાજને છાતીમાં બાણ જેવાં લાગ્યાં. તેણે ક્રોધ કરી તેના પુત્ર ડગલયાને મારી નાંખ્યો અને નેત્રા ચડાવી બોલ્યો કે;—“ અરે ! તું બાણુતી નથી કે મેં બારબાર વર્ષ સુધી પપતન કર્યા ને

સુખે નિદ્રાપણ તારે માટે તજી દીધી હતી, તેમ છતાં પણ 'હજી તું મારા તરફ પ્રેમ દષ્ટિથી જોતી નથી, એ તારાં ખરેખરાં દુર્લભ્ય સમજવાં. હવે તું મારા કબજામાંથી છુટીને ક્યાં જઈશ? મારાં પરાક્રમ, બળ, શર, સમૃદ્ધિ, વૈભવ, અને કુળ વગેરે તારાં વ્યભિચાર્યાં નથી. મારે માટે તું સજેલી હતી, તેનું વચ્ચેથી હરણ કરનાર અને ભાવી પ્રેમમાં લંગ પડાવનાર દુષ્ટ રાખિયાર હતો. હવે મારા પ્રેમથી ઉજળતાં અંતઃકરણને માન લંગ કરમાં. તારા સ્વામી તથા પુત્રને માયાં, તે તારો મારા પ્રત્યે પ્રેમ થવા માટે તથા તારા કલ્યાણ માટેજ તેનું કરેલું છે. જો તું હજી માનીશ નહિ તો પસ્તાવો થશે." આ તિક્ષણ વચનો સાંભળી સતી ક્રોધથી બોલીકે;—“હે કામાંધ! વિચારીને જોશ? તું મારો તથા મારા બાકી રહેલા પુત્રનો ધાત કરીશ; પછી તેનાથી ખીલું વિશેષ શું કરી શકીશ તે હું જોઈ લઉંશ.” એમ રાણકદેવીએ કહ્યું, તેવાજ ખડગ ખેંચી, તેની પાસે ધરધરતા અને રોતા ઉમેલા પુત્રને પકડી રહ્યો! એટલુંજ નહિ પણ રાપથી બોલ્યો;—“નીચ નારી! તું તારા હઠીલા સ્વભાવનો ત્યાગ કરી હજી મારે તાણે થાયછે કે નહિ? નહિતર આ બાકી રહેલા તારા પુત્રને પરલોકમાં પહોંચાડુંહું.” “તું રાખિયારની નિશાની છે, ત્યાં સુધી માફ માનનાર નથી.” વગેરે વચનો કહ્યાં, પણ સતી શિરોમણી પ્રતિભાણા ક્ષત્રિયાણીએ તેની વાતને તાણે થવાનો સ્વીકાર ક્યો નહિ. ત્યારે કસાઇ જેમ હનન સ્થાનપર બેઠાંને ખેંચે ને ચીસ પાડે, તેમ માતાની સોડમાં બરાબ રહેલા પુત્ર માણેરો ‘ઓ મા! કહી ચીસપાડી રડવા લાગ્યો. તેથીજ પ્રતિભાણા ક્ષત્રિયાણી રાણકદેવી તેને પોતાની પાછળ સતાવે જોઈ સિદ્ધરાજના સાંભળતાજ બોલીકે;—

(સોરઠો) માણેરા તું મ રોમ, મ કર આંખ્યો રાતિયો;

કુળમાં લાગે જોય, મરતાં મા ન સંભારિયે.

એમ કહી વળગી રહેલા પુત્રને છુટો પાડી કહ્યુંકે;—“પુત્ર! સત્યને ખાતર માણુ આપી પરલોકમાં જઈ સુખ ભોગવ.” પુત્ર સતી માતાનો આશીર્વાદ લઈને મુગે મોટે સિદ્ધરાજને હાથે ખેંચવાથી ખેંચાઈને માતાથી છુટો પડ્યો, પણ સિદ્ધરાજે આજ્ઞા કરી કે, “આ કુંવરને અહીં મારવો નહિ.” જો રાણકદેવી પાટણ આવશે નહિ, તો હું તેને મારીશ, પણ ખરું જોતાં આ કુંવરને છેવટે મારી નાંખ્યોછે; પણ ક્યાં આગળ તે જાણવામાં આવ્યું નથી. છેવટ રાણકદેવી તથા અંતઃપુરનાં ખીજાં માણસોને કેદ કરી, પોતાને તંજુએ લઈ આવવાનો સિપાઈ-ઓને હુકમ કર્યો. સિદ્ધરાજના મનમાં એમ હતું કે, રાણકદેવી જેમ જેમ દિવસ જતા જશે, તેમ તેમ બધું બૂલી જઈ મારે વશ થશે. વળી મનમાં કહેવા લાગ્યો;—“પ્રભુ! એના મનમાં ઉતરે ને તે ક્રોધ પણ રીતે માફ માને તો હીક. ખરેખર આ અનુપમ રત્ન મહા મહેનતે હાથ આપ્યું છે, પણ તે વશ થશે કે

નહિ એ કશું જણાવું નથી; કારણ કે તેના આખા કુટુંબનો નાશ કર્યો. તોપણ એ મને જરાએ આશા આપતી નથી. હવે તો જોર ભુલમ કર્યા સિવાય બીજો ઉપાય નથી. તે માનશે નહિતો ક્યાં જશે ? સામ, દામ ને બેદથી નહિ માને તો દંડથી તાબે કરીશ, ” એવો વિચાર કરી તેને લઈ આવવા દુકમ કર્યો હતો. પછી રાત્રી અને કંકળતી વિધવા થયેલી દુઃખી રાણકદેવીને લખને જ્યારે સિદ્ધ-રાજનાં માણસો ગિરનાર ઉતરવા લાગ્યાં; ત્યારે રાણકદેવીએ પ્રિય વસ્તુઓને જોઈ જોખને અત્યંત શોક કર્યો. પ્રથમ રાખેંગારના ઘોડાને જોખને શોકાતુર થઈ બોલી કે:-

(સોરઠો.) તરવરિયા તોખાર, હૃદયું ન ફાટ્યું હંસલા;

મરતાં રાખેંગાર, ગામતરાં ગૂજરાતનાં.

એ પછી રાખેંગારના સાગર યુંગાકને જોખને બોલીકે:-

રે સાગર શિંગાલ, એક દિન શિંગાળાં દતાં;

મરતાં રાખેંગાર, ભવનાં બીલાં યઈ રલાં,

આગળ આલતાં મોરને બોલતો સાલગાને બોલી કે:-

કાંઉકે ગરજ મોર, ગોખે ગરવાને ચડી;

કાપી કાળજ કોર, પિંજર દાઝ્યો પાણિયે.

એ પછી રાખેંગારની લાસ પડી હતી; ત્યાં આવી ચોધાર આંસુએ રૂન કરતાં બોલી કે:-

(દુહો.) રવામી ! ઉઠો સૈન્ય લખ, ખડગ ધરે અંગાર;

છત્રપતિએ છાછ્યો, ગદ જૂનો ગિરનાર.

જેમ જેમ ખીણમાં ઉતરતી ગઈ, તેમ તેમ વધારે શોકાતુર થતી ગઈ. દામોદર કુંડ આગળ આવીને બોલીકે:-

(સોરઠો.) ઉતર્યાં ગદ ગિરનાર, તનકું આખું તલાટિયે;

વળતાં ખીજવાર, દામો કુંડ નથી દેખવો.

એ પછી આલતાં આલતાં ધારગરનાં વાડી આવી, તેમાં ચંપાનું ટક્ક વગેરે જે પોતાને વાહાલાં દતાં, તેમની પાસે આવીને બોલીકે:-

(દુહો.) ચંપા તું કાંમેરિયો, થડ મેલું અંગાર;

મોહોરે કળિયું માણ્યો, માયો રાખેંગાર.

એ પછી જાવણી તરફ જતાં ગિરનાર પર્યટને જોઈ બોલી કે:-

* મોરની વાણીના સુકનથી પ્રિય પ્રિયા એકઠાં મળે એવું ધારવામાં આવેલું, મટિ કહે છે કે, અરે મોર ! ગિરનારને અગ્નિ રહીને હવે શું રેંકાર કરે છે ? મારા કાળજમાંની કોર કાપી અને મારું રહેવાનું પાંખવું એટલે-ધાર વાણીએ જણવું-આવાર્ય સગા માણેને પર ક્યાર નુંય લંબાવ્યું છે, હવે હું દિવા પ્રિયને મળવાની કું ને તું રેંકાર કરે છે ? તારો રેંકાર બાળનેનો લાગે છે.

(સોરઠ.) ઉંચો ગઢ ગિરનાર, વાદળાથી વાતું કરે;

મરતાં રાખેંગાર, રંડાપો રાણક દેવડી.

તે પછી રસ્તે જતાં થોડા ગાઉ ગયા પછી ગિરનારની બીજી બાજુએ પાહું વાળી જોયું, તો તેને જણાયું કે એ વળાવવાને આવેછે. તેથી તે બોલી કે;—

(સોરઠો.) ગોઝારા ગિરનાર, વળામણ વેરીને દિયો;

મરતાં રાખેંગાર, ખરેડી ખાંચો નવ ચિયો.

જ્યારે તે ધણે દૂર ગઈ, અને ક્ષિતિજમાં ઢંકાર્થ ગયેલો ગિરનાર તેને દેખાયો; ત્યારે તેણે જણ્યું કે એ પડી જાયછે કે શું તેથી તે બોલી;—

મ પડ મારા આધાર, ચોસલાં ફાણુ ચડવસો;

ગયા ચડાવણુ દાર, છવતા જાતર આવશે.

એમ નિરંતર શોધ કરતી ચાલી, જરાપણુ એન પહોં નહોતું. પતિ વગર આપું જન્મત શત્રુકાર દિશવા લાગ્યું. દેશજ અને વિશજે અગાઉથી સિદ્ધરાજ સાથે ફરાવ કરી રાખ્યો હતો કે, રાખેંગાર મર્યા પછી દેશજને જુનાગઢની ગાડી સોંપવી, પણ સિદ્ધરાજને વિચાર થયો કે એ જે લાઠીએ પોતાના સગા મામાને દેગા દીધો, તો કાઈ દિવસ મારાથી પુરીને મારા સામા પણ થાય ખરા; એમ વિચારી તે ખત્રેને મારી નાંખ્યા. મોરકથી રાણકદેવીને લાઇ સિદ્ધરાજે ગુજરાત તરફ પ્રયાણ કર્યું. ગુજરાતને એ કાળે 'પાટણુ દેશ' એમ કરીને પણ કહેતા હતા. સિદ્ધરાજે રાણકદેવીની ખાસે રાખેલી દાસીઓ નિત્ય તેનું મન મનાવવાને પતન કરતી હતી, જ્યારે સોરઠ મૂકીને તેઓ ગુજરાત-પાટણુ દેશમાં દાખલ થયા. ત્યારે સિદ્ધરાજે રાણકદેવીને શાંત કરવાની યુક્તિ કરવા માંડી, ને તેને માર્ગમાં આવતી સારી સારી જગ્યાઓ જતાવી, તે જોઇ રાણકદેવી બોલી કે;—

(સોરઠો.) મારું પાટણુ દેશ, પાણી વિના પૂરા મરે;

સરવો મોરક દેશ, સાવજડાં મેજળ પિયે.

પછી પાટણુને પાદરે આવી ઉતારો કર્યો. નગરની બહાર ત્યાંના સર્વે માણુ-સોને ઉજળી આપી. સર્વે સારાં સારાં લૂગડાં પહેરીને ટોચેટોળાં ધઇ આવ્યાં. એમ તેનું મન રંજન કરવાની અનેક રચના કરવા માંડી, પણ આ સર્વે શોભા જોઇને રાણકદેવી રાહ નહિ ચતાં બોલી કે;—

(સોરઠ.) બાણું પાટણુ દેશ, જિમે પટોળાં નીપજે;

સરવો સોરઠ દેશ, લાખેણી મળે લેખડી.

આ વખતે કાઈ ગુજરાતી ઝીંચે કહ્યું કે;—“ તમારે તો મોટા સિદ્ધરાજ ધણી છે. ” ત્યારે તે બોલી કે હું મારા ધણીને તો આવી સ્થિતિમાં મૂકીને આવી છું.

વાયે ફરકે મુજડી, રયણુ ઝણકે ઠન;

જુવો પટોળાં વાળિયો, લોળડી વળાનો કંથ.

~~~~~

પછી તે સ્ત્રીએ કહ્યું કે, તમારા સ્વામી મરી ગયા છે, તો તમારી આંખમાં આંસુ કેમ આવતાં નથી ? અને આવાં બે બાકાં કેમ લાગે છે ? ત્યારે તે બોલી કે:-

પાંચલને પડતે, કાહોતો કુવા ભરાતીએ;

માણેરો મરતે, સરીરમાં સરણું વહે,

તે પછી એક વખતે સિદ્ધરાજે આવી રાણકદેવીને કહ્યું કે:-“ હે હૃદયી રાજપૂતપુત્રી ! હજી તું માને છે કે નંદિ ? ગઈ વાતનો શોક મૂકી ભવિષ્યનો વિચાર કર. રૂદન કરવાથી કે ટગર ટગર બોઈ રહેવાથી કંઈ વળનાર નથી રોષ રોષ તળાવ ભરી મૂકીશ, તોપણ હું તને છેડનાર નથી. કષ્ટર્થ કષ્ટાંધને મુકાઈ જઈશ ને કેવળ હાડકાં રહેશે, તોપણ તને છોડીશ નહિ. સિદ્ધરાજનાં આવાં વેણ સાંભળનાંજ રાણકદેવીને રૂવે રૂવે અગ્નિ વ્યાપી ગયો. તે પોતાના પ્રાણની પણ દરકાર રાખ્યા વિના બેધડકે નિરૂત્તાથી બોલી કે:-“ ઓ કામાંધ ! હે પાપી ! ક્ષત્રિય કુળ કલંક ! મને તારી કાઈ વાતની બીક નથી. હું મૃત્યુથી ડરતી નથી, પણ મારા શીળ ભંગ થવાથી રૂંડે છું. હું આ સંસારને સંબંધેન ઇચ્છતી નથી, તો પછી મને તારો લોભમાં ઊતરવાનો પ્રયત્ન કેવળ કુમારના આયકા જેવો લાગે છે. ત્રાસ, લોભ, વૈભવ અને વિદ્યાસથી હું કદી પણ પલંગનાર નથી, જો તું તોફાં બહુ ઇચ્છતો હો તો સર્વ વાત બાલુપર મેલી દે. હે દુષ્ટ ! તું સત્ય કરી માન કે હવે તારૂં પુણ્ય પરવારી ગયું છે. તારાં ભાગ્યનો અંત આવ્યો છે. આ સાંભળી સતીના મુખની પ્રજા બોઈ સિદ્ધરાજનાં ગાત્ર સિધિત થઈ ગયા; તેનો જીવેસો તથા કાન્તી બોઈ, સિદ્ધરાજને ધણું આશ્ચર્ય પેદા થયું. અંદરથી હૃદય કંપવા લાગ્યું અને નાડીઓ નરમ થઈ ગઈ. તેને હવે નિશ્ચય થયો કે સતી પોતાના મૃતથી જરા પણ ચળશે નહિ. તેનું મન કાંઈ રીતે રાજી થતું નથી; વગેરે જોઈ તેણે બહુ માન ભરેલી રીતે તેની સંભાળ લેવા માંડી અને તેને પૂછ્યું કે:-

“ તમારે કિયે કેકાણે રહેવાનું મન છે ? ” તેણે કહ્યું કે:-“ સોરઠની સીમા વડવાણ પૂરી થાય છે, તે મારા પતિનો દેશ છે. ત્યાંજ મારા આશુખની સીમા પૂરી કરી, મારા પતિને સ્વર્ગમાં જઈ મળીશ માટે હું વડવાણ જઈશ. ” સિદ્ધરાજ પોતે ત્યાં મૂકવા ગયો. વડવાણને પાદર બોલાવા નહીને તીરે મુખની ચિના ખડકાવીને રાણકદેવીએ તેના ઉપર આસન ક્યું. સિદ્ધરાજે ઉદ્યો ઉપાય એવો ક્યો કે, “ જો તું ખરી સતી હોયશ, તો અગ્નિ વિના ચિના સળગશે. ” રાણકદેવી મૃત્યુને પગે લાગી ફરીથી ઉઠીને બોલી કે:-

(સોરઠો.) વાઝ શેદર વડવાણ, ભાગેલે ભોગાવોવડે.

ભોગવતો રાખેગાર, ભોગવ-ભોગવા ધણી.

કહે છે કે આ પ્રમાણે બોલી મૃત્યુને નમસ્કાર કર્યા, કે તુરન એવો ઉનો પાયુ વાગ્યો કે તેથી ચિના એકદમ જળવા લાગી:-

વાયો વાયુ સવાય, વાએ વેળુ પરજળે;
ઉભો ત્યાં સિદ્ધરાય, સતજેતો સોરઠાણીનું.

અગ્નિ જ્વાળા પ્રકટી નીકળવાથી, જ્યારે ચિતા બળવા લાગી; ત્યારે સિદ્ધરાજે પોતાની પામરી રાણકદેવી ઉપર નાંખી; તેણીએ અગ્નિમાંથી પાછી તેના ઉપર ફેંકી દબને બોલી કે;—મારે પરપુરૂષની પામરી જોધએ નહિ. “ જેવી તે મારા રાજ્યની દુર્દશા કરી છે, તેવી તારા રાજ્યની દર્દશા યવનોના ચટ્ટી આવવાથી થશે. તારી અપકાંતિ કેલાશે ને તારો પલ્લુ નિર્વશ જશે ” આ પ્રમાણે શાપનાં વચન કહી; બળીને ભસ્મ થઇ જતાં પરમ જ્યોતિમાં લીન થઇ ગઈ!! ધન્ય છે સતી તને ! તુ તારો પતિવ્રતા મર્મ સાચવી જગતમાં સુદૃષ્ટાંતરૂપ અમર-કીર્તિ રાખી ગઈ છે !!

સતી રાણકદેવી જ્યાં જળી મુક, ત્યાં સિદ્ધરાજે દેવળ ચણાવ્યું, આખો સોરઠ દેશ તેને કબજે થયો, પણ રાણકદેવી સતીના હાથના થાપા તો ગિરનાર ઉપરના રાખેંગારના મેહેલને થયા. રાણકદેવી સતીનું દેહ જે આગળ ભોગવાના પ્રવાહની પાસે હતું, તે હમણાં કાટ માંડે આવી ગયું છે. આ દેશનું શિખર બાહું કાશીગરી ભરેલું છે. તેમની મૃતિને શૃંગાર વગેરે પહેરાવી પૂજા કરવામાં આવે છે.

પતિવ્રતા-સતીઓ.

—

મૈનાવતી.

—

અતિ પ્રખ્યાત સાધ્વી સ્ત્રીનો પતિ ત્રિલોકચક્રવર્તી
ગાંડગંગાલાનો મહારાજ હતો, તેની રાજધાની કાંચન-
પુરમાં હતી. મૈનાવતીએ વિક્રમાદિત્ય રાજની નાની
બેન હતી. તે મહાન સૌન્દર્યવાન, તેજસ્વી, ધાર્મિક,

નીતિવાન, દયાળુ, શાંત, ધૈર્યવાન, સાહિત્યક શક્તિની, જીર્ણવાન, દરેક સ્વભાવની,
પવિત્ર હૃદયની, અને પતિવ્રતા હતી. પતિ પત્ની પ્રેમથી એક રૂપ જેવાં હતાં.
સતી પોતાના ગુણ પ્રમાણે પતિ તરફના ધણા પ્રેમને પાત્ર થઇ હતી. પતિને
પ્રાણથી અધિક આઢી તેમની મેવામાં રાત દહાડો ગાળ્યા કરતી હતી. તેણે વિશ્વ
વિખ્યાત મહારાજાની અને હિંદુષ્ટ વિરાગી મહાત્મા જોષીચંદને જન્મ આપ્યો
હતો. મૈનાવતી નામે એક પુત્રી હતી. તેને કુંડનપુરના રાજા કુંડનસેન સાથે

પરણાવી હતી. ગોપીચંદ અતિ રૂપાળો, મુંદર, બહુ નાવ્લુક, દયાળુ, ડાહ્યો, ધાર્મિક, નીતિવાન, પ્રગ્ન પ્રેમી, શરતીર, અને રાજકાળમાં ચતુર હતો; તેને ઔમા, કુમુદા, મુલક્ષણા, અને રસિકમાલતી પત્ન્યાદિ ઘણી રાણીઓ હતી. આ રાજ કુટુંબ અત્યંત સુખી હતું. પરંતુ દુર્દેવથી લાંગા દહાડા મુખ્ય ભોગવવા પામ્યું નહિ. મહારાજા મરણ પામવાથી રાણી મૈનાવતી શોકમાં પડી, તેણીને આ અસાર સંસાર ઉપર વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો. તે કાયાને કાવ્યા કાવના કુપા સમાન ક્ષણ લાંબુર સમજી પારલૌકિક મુખ સાધવાને તત્પર થઈ. સંસારની મોહ માયામાં સપડાઈ પડવાથી વારંવાર શોકાતુર થતી અને કોઈ મહાપુરુષ મળે તો તેનાથી જ્ઞાન સંપાદન કરવાને ઘણી આતુર હતી. એક દિવસે રાજમહેલના ઝરૂખામાં દાસી સાથે વાતચીત કરતી બેઠી હતી. તેવામાં કોઈ અલૌકિક મહાપુરુષને રાજમાર્ગમાં ભિક્ષા માગતો જોયો. તપાસ કરવાનાં તે જાલંધર ચોગી હતા, અને પાસેના નીલવનમાં ઉતર્યા હતા. સત્પુરુષના મુખથી ઉપદેશ લેવાની ઘણા દિવસની શુભ વાંચના પરીપૂર્ણ કરવાને મૈનાવતી તત્પર થઈ. મહાત્માની સેવા કરવા માંડી અને તેમની પાસે સદુપદેશ મહણ કરવા લાગી. ચોગીરાજ નિત્ય તે રાણીને અધ્યાત્મસંબંધી જ્ઞાન આપવા લાગ્યાં, પરંતુ દુરિજનો રાણીનાં આ સુકૃત્યોપર સંતોષ નહિ માનતાં મનમાં બળવા લાગ્યાં. દુર્જનો સામા મનુષ્યનું સાઈ કર્મ જોઈને પણ મનમાં બળે છે. પરમ સાધ્વી રાણી મૈનાવતીની પણ તેથીજ રિયતિ થઈ. તે પરમ પવિત્રને મોટી હથર બકત હતી. મહાત્માનું સેવન પોતાના આત્માના કષ્ટાણુ માટે કરતી હતી. તે નીતિવાન હતી, તે કટીપણુ અનીતને માર્ગે ચાલે એવી નહોતી, તેને તો આ પ્રપંચ ભરેલા માર્ગિક સંસાર ઉપરથી મોહ ઉતરી ગયો હતો. તેણે તો પોતાના તારણને માર્ગ મહણુ કર્યો હતો, તોપણુ તેની બદબોધ આદરી. ગોપીચંદ રાજાની પટ્ટરાણી ઔમા સાસુના ભકિત ભાવને વિપરીત જાણી ગોપીચંદને સમજવવા લાગી કે:—પ્રાણનાથ ! સાસુજીનાં આચરણની લેખામાં બહુજ નિંદા થાય છે. કોઈ વેદાધારી જાલંધર નામનો જોગદો આપણા નગરમાં આવ્યો છે, તેમના દર્શને જાય છે, મને ભય લાગે છે કે રખેને સાસુજી આપણા રાજકુળને કલંક લગાડે નહિ ! પત્ન્યાદિ સમજવવાથી ગોપીચંદ પોતાના કીર્તિરૂપ પવિત્ર પ્રકાશને જાંબ લાગશે, એવી શંકા લાતી ઉરકેરાયો. વિચાર કર્યા વગર જાલંધર ચોગીને દુરાત્મા સમજી નાશ કરવા તત્પર થયો. આ ચોગીની પવિત્રતા, સકિત, અને ક્રિયાને તે જાણતો નહોતો. તેણે વગર તપાસ કર્યે પટ્ટરાણીના સમજાવ્યાથી વહેમાઈ નિર્દોષ મહાત્માને દોષિત ગણ્યો. જો કે પોને સમજ્યું હતો, પેતની માતાની પવિત્રતા અને સદાચરણને જાણતો હતો; તોપણુ દુર્દેવથી સહવાંસી સ્ત્રીનાં વચનેને સંત્ય માન્યાં અને સારાસારનો વિચાર કર્યા વગર સાદસ કર્મ આદર્યું. પોતાની વાલી માતાને પૂછવા વગર અને કોઈને પણ કાને આ વાત ન જાય, તેવા ગુપ્તણે જાલંધર સમાધિ ચલાવીને

ખેડા હતા, તે વખતે તેને પોતાના સિપાઈઓ પાસે ઉચકાવીને ઘોડારની પાસેના એક અંધારા ઢૂવામાં નંખાવી દીધા અને તેના ઉપર ઘોડાની લાદ તથા બીજા કયરો નાખીને ઢૂવો પૂરી દીધો !

સતી મૈનાવતી આ વાત મુદલ જાણતી નહોતી, તે પોતાના નિત્ય નિયમ પ્રમાણે ગુરૂ મલંધરના દર્શને આવી, પણ ગુરૂ મળ્યા નહિ. તેથી ધણી શોક કર્યો અને મનમાં વિચારવા લાગી કે મારી સેવામાં કંઈ પણ ચૂક થઈ હશે. તેથી ગુરૂ મારી ઉપેક્ષા કરી જતા રહ્યા હશે, પરંતુ ગોપીચંદ ત્રિષે તેના મનમાં તલમાત્ર પણ શંસય આવ્યો નહિ. મૈનાવતીને નિત્ય ગુરૂનાં દર્શન કર્યા પછી ભોજન કરવું આવેા નિયમ હતો. તે નિયમ ભંગ ન થાય એટલા માટે રાણી અન્નને અદ્ધાર તણ દહને પયપાન ઉપરજ પ્રાણનું રક્ષણ કરવા લાગી થોડા દિવસમાં ગોપીચંદની જન્મ ગાંઠનો દિવસ આવ્યો. તે દિવસે રાજમહેલના વચલા એકમાં ગોપીચંદ સુવર્ણના આંગેઠ ઉપર સ્નાન કરવા બેઠો. તેની કેટલીક રાણીઓ શરીરે કેશર વગેરે સુગંધી પદાર્થ ચોળીને સ્નાન કરાવતી હતી. કેટલીક શુભાખજળની ઝારીથી મંદમંદ ધારે પાણી સીંચતી હતી અને કેટલીક મગજ ગીતો ગાતી હતી. એ વખતે માતા મૈનાવતી મહેલના ઝરખામાં બેઠી હતી, તેની નજર ગોપીચંદ તરફ જવાથી વિચારવા લાગી કે;—“અહો હો હો ! માયા કેવી પ્રમળ છે ! કામદેવને મોહ પમાડે એવી આ મારા પુત્રની મનોહર દેહ જે આજ ચંપાના છાંડ જેવી દીપી રહી છે, જેની આસપાસ આ મુંદર સ્ત્રીઓ મોહિત થઈને વેલની પેઠે વિંટળાઈ વળી છે અને કેસર સ્નાન કરાવે છે. અરેરે ! તેજ કાપામાંથી જ્યારે આત્મા ઉઠીને ચાલતો થયે, ત્યારે નિર્જીવ દેહ જોનારને કેવી લયકર લાગશે ! અહો પ્રભુ ! આવી ઉત્તમ કાયાને અમર કાં ન કીધી ? અરે ! એના કરતાં શું એના પિતાની કાયા મુંદરતામાં ઉતરે એમ હતી ? રૂપ, ગુણ, શૌર્ય અને કીર્તિનું સ્થાનજ હતું. તો પણ જ્યારે ક.જે આવી પોતાની જાળ બિલાવી; ત્યારે તે મુંદર દેહની અપડી રાખ પણ હાથ ન આવી. તેમના પિતા અને પિતામહો પણ આ સંસાર છોડીને ચાલતા થયા છે, તો પછી એક દિવસે આની પણ એવીજ મનિ થવાની. એમ પોતાના પતિનું સ્મરણ આવતાંજ ગદ્ ગદ્ ડો થઈ ગઈ. આંસુને એક ઉનો બિંદુ ગોપીચંદના ગાલપર પડ્યો. ગોપીચંદ પોતાના ગાલપર આવી રીતે આંસુને બિંદુ પડ્યો જોઈને પૂછપરછ કરવા લાગ્યો. સુઝણાજીએ કહ્યું;—સ્વામીનાથ ! આપનાં માતૃધી મહેલના ઝરખામાં બેઠાં છે; તેના લેખનમાં જળ લરાઈ આવ્યાં હતાં; એવું સાંભળી ગોપીચંદ આશ્ચર્ય પામી બોલ્યો;—અરે ! એ જળ બિંદુ તે મારી માતાના અશ્રુ ! આવી રીતે શોકાતુર થવાનું કારણ શું ? અરે ! મારી હયાતીમાં મારી માતાને દુલવવાર કેણુ છે ? પ્યારી સ્ત્રીઓ ! અંતઃપુરમાં જાઓ ! એમ કહીને તુરંત કેરાં સાદાં વસ્ત્ર પહેરી માતાના મહેલમાં જઈને વંદન કરી ઉભો

રહો. અને માતાને પ્રશ્ન કર્યો;—માણ ! આવા મંગળ પ્રસંગે જ્યારે આખા રૂંદેરમાં આનંદ પથરાય રહ્યો છે, ત્યારે તમે કેમ રડો છો ? શું કોઈએ તમારો અપરાધ તો નથી કર્યો ના ? જેણે આપનો અપરાધ કર્યો હોય, તેનું નામ સત્વર આપો. પછી તે ગમે તેવું માફ મિથ હશે; તોપણ તેનો નાશ કરીશ. મૈનાવતી કહે;—પુત્ર ! જે નાશવંત છે તેનો નાશ કરવો તેમાં નવાઈ શી ? પરંતુ નાશવંત અમર શી રીતે થાય એજ વિચારમાં રાત દિવસ હું ઉદાસીન રહ્યા કંઈ છું.

મૈનાવતી પોતાના પુત્રનો ઉદાર કેવી રીતે થાય તે વિચારમાં હતી અને તેજ કારણથી ઉદાસીન થઈ હતી. દશ મહિના જેણે ઉદરમાં ભાર ઉપાડીને જન્મેતાનો ધર્મ બળાવ્યો હતો, તે જન્મેતાજ અત્યારે પુત્રની ગુરૂ બની અને તેણે પુત્રનું અનુપમ સુખ હેડે ધર્યું. તે પુત્રને જોઈ બોલી;—“ પુત્ર ! આ સંસારનો અસાર છે, જે જન્મ્યું તે જવાને માટેજ. કાયાતો કાચના કુપા જેવી ક્ષણભંગુર છે, સૌ સ્વાર્થનાં સર્ગાં છે, કપટ સુદ્ધિથી ભરપુર છે, આ કાયા અને માયા મિથ્યા છે, તેને સત્ય ગણી કેમ ભૂલ કરે છે ? આ સંસાર નાશવંત માન ને અનિત્ય એવી કાયાવડે ગુરૂ પ્રતાપે જ્ઞાની યજ્ઞને શમ, દમથી પ્રભુના નામનું રમ-રણુ કર, અને નિત્ય એવા શ્રીહરીનાં પદને પ્રાપ્ત કરી લઈ વિશ્વ તરી જા. કાલની કાને ખબર છે. તને આ મિથ્યા શરીર પર જે મોહ થયો છે, તે ઉપર મને રડવું આવે છે. પુત્ર ! ફરી ફરીને આ મનુષ્ય દેહ મળવી મુશ્કેલ છે. માટે ધ્યેયરૂપાથી મજેસા આ મનુષ્ય જન્મને વ્યર્થ નહિ ગ્રમાવતાં સંકળ કર. પુત્ર ! તું યોગ મહણુ કરી અમર થા. ફરી આ શરીર મળશે નહિ. ” અહો ! ખરેખર માતા હોજો તો આવીજ હોજો ! સંસારમાં રચી પછી રહેલા પુત્રને સન્માર્ગ દેખાઈ તેનો ઉદાર કરનારી માતાએ વિરલીજ હોય છે. જે માતાએ ઉછેરીને મોટો કર્યો હતો, તે માતાએજ જન્મને સાર્થક કરવા માટે જે ઉપદેશ આપ્યો, તે સાંભળીને ગોપીચંદ આશ્ચર્યમાં રૂંધી ગયો. પોતાની પવિત્ર માતા ઉપર પોતાની પદ્મરાણીએ મૂંઝવે આરોપ તેને તરતજ મિથ્યા જણાયો. પોતાને માતાના તરફ આજ્ઞા અભાવને માટે પશ્ચાત્તાપ થયેલ મહાત્મા પુરૂષનો નાશ કરવા માટે તેના હૃદયમાં મોટો સંતાપ થવા માંડ્યો. આમ અનેક વિચારોમાં ચઢ ઉતર કરતો રાગ ગોપીચંદ ક્ષણ ભર પોતે નિદ્રામાં છે કે જાગે છે, એ પણ વિસરી ગયો. ક્ષણ પછી તુરત માતા મૈનાવતીના ચરણ આગળ ગયો અને જૂમી પર પ્રણામ કરી બોલ્યો;—માનુષી ! આ અપરાધીને ક્ષમા આપો ! મેં તમારો મોટો અપરાધ કર્યો છે. મારા નીચ કૃત્યો સાચું જોશો નહિ, તમે મને નરકમાં પડતાં બચાવ્યો છે, તો દવે આ મિથ્યા શરીરમાંથી આત્માને ઉદાર કેવી રીતે થાય ? મારા જન્મ-મરણનો ફેરો કેમ ટળે ? મૈનાવતી બોલી;—પુત્ર ! મારણ્ય જાંઘર જે અહીં હોય, તો તને ઉપદેશ કરીને તારો મંથન ટાળવ. પુત્ર મારા ગુરૂથી

તું અજાણ છે. ગોપીચંદ મનમાં શોકાગ્રસ્ત થઈને વિચાર કરે છે. અરેરે ! મેં ખોટી શંકાથી કેવો અનર્થ કર્યો ? આ પ્રભુ ! મારા પાપની મને ક્ષમા કર. એમ વિચાર કરતો લજ્જા પામી કાંઈ ન બોધતાં પોતાના મહેલમાં આવ્યો. પોતાના અપરાધને છુપાવી, રાજકીય કાષ્ટેના ત્યાગ કરીને ઈશ્વર લજ્જામાં કાળ ગાળવા લાગ્યો અને પોતાના સાહસ કર્મનું સ્મરણ ચતાં અપાર અકસોસમાં રહ્યા કરતો હતો.

આ વાતને કેટલાક દિવસ ચિંતા પછી યોગીરાજ જલધરને શિષ્ય કાનીફ જે ગુરૂની આજ્ઞા લઈને તીર્થયાત્રા કરવા માટે ગયો હતો, તે પોતાની યાત્રા સંપૂર્ણ કરીને ગુરૂની સંભાળ સેવા માટે ગોપીચંદ રાજના કમિનપુર નગરમાં આવ્યો. ત્યાં તેણે સાંભળ્યું કે ગોપીચંદ રાજએ પોતાના ગુરૂને સમાધિસ્થ દશામાં દૂવામાં નાંખી દીધા છે. તેથી તેણે ગોપીચંદનો બહુજી તિરસ્કાર કર્યો. રાજમાતા મૈનાવતી પણ પુત્રે કરેલાં આ કાર્યને જાણીને બહુજી ક્રોધે ભરાઈ અને કાનીફની પાસે પોતાના પુત્રના અપરાધ માટે ક્ષમા માગી. તે પછી કાનીફ મૈનાવતીની સહાયતાથી પોતાના ગુરૂને દૂવામાંથી બહાર કાઢ્યા અને સમાધિમાંથી જાગૃત કર્યાં. યોગ સમાધિમાં અત્યાર સુધી રહેલા યોગીરાજ સમાધિમાંથી જાગૃત થયા કે, ગોપીચંદ તથા મૈનાવતીએ ગુરૂ મહારાજને પ્રણામ કર્યાં. યોગી મહારાજ ગોપીચંદના અપરાધથી જાણીતા હતા, તેમણે તેમણે મૈનાવતીની ભક્તિ સાચુ જોઈને ગોપીચંદને તેના અપરાધ માટે ક્ષમા આપીને પોતાનો શિષ્ય બનાવ્યો; ત્યારપછી ગોપીચંદને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો. તેણે ગુરૂ જલધરના ચરણમાં પડી કહ્યું કે:-મહારાજ ! આ વિશ્વના વિચિત્ર મનુષ્યોથી ત્રાસ પામી તારણાર્થે આપના મુખથી ઉપદેશ લઈ અરણ્યમાં વાસ કરવા ઇચ્છુ છું. ગુરૂ મહારાજે કહ્યું:-એટા ગોપીચંદ ! વનવાસ કરવો એ બહુ કઠિન છે. રાજ વંભવો, સ્વાદિષ્ટ નવનવાં બોળજો, સુવાને માટે સુવર્ણના પલંગો, અઢવાને માટે હાથી, ઘોડાઓ, ખેસવાને માટે સિંહાસનો વગેરે તથા દહને વનવાસ કરવો એ બહુ કઠિન કામ છે. તું નગરમાં રહીને આત્માનું કલ્યાણ થાય એવા ઉપાયો યોજ્યા કર ! પરંતુ તીવ્ર વૈરાગ્યના પ્રતાપે ગોપીચંદ ગુરૂના કહેવાપર લક્ષ આપ્યું નહિ. એટલે યોગીરાજ જલધરે ગોપીચંદને દીક્ષા આપી. ગોપીચંદે ગુરૂપામેથી દીક્ષા મહણ કરી, પછી સર્વ આભૂષણો અને વસ્ત્રોનો ત્યાગ કરી કાંપીન ધારણ કર્યું. હાથમાં ખપ્પર અને કાષ્ઠમાં ઝેરી ભેરવીને “અહમક, અહમક” કરતો પ્રથમ રાણીઓની પાસે શિક્ષા માગવા ગયો. રાણીઓ મહારાજ ગોપીચંદનો યોગી વેશ જોઈને શોકથી મઠા રૂદન કરવા લાગી અને રાજાને યોગીનો વેશ ઉતારી નાખવા માટે બહુ બહુ સમજાવ્યો. પરંતુ તેણે જરાપણ પોતાનો વિચાર ફેરવ્યો નહિ. તે પોતાની રાણીઓ, મત્રીઓ, અને નોકર ચાકર વગેરે ને દુનિયાની અનિત્યતા વિષે ઉપદેશથી ચાંત કરીને ગુરૂ જલધર સાથે તીર્થ યાત્રા કરવાને માલી નીકળ્યો અને યોગ સાધનાથી પ્રભુને પામી

પોતાના શ્વપનનું સાર્યક કરી ગયો. અહો ! જે પુત્ર રાત દહાડો રાજ વૈભવમાં શુક્લના બની રહ્યો હતો, તે પુત્ર થોડીવારના ઉપદેશથીજ રાજપાટ ત્યાગ કરી વનમાં ચાલી નીકળ્યો ! આ સદ્ગણે મૈનાવતી જેવી પવિત્ર સાધ્વી માતાનોજ પ્રતાપ હતો. જે માતાએ પુત્રને આ જગતમાં જન્મ આપ્યો હતો; તેજ માતાએ આજે પુત્રને સદુપદેશ આપી તેનો ઉદ્ધાર કર્યો. અહો ! આ શું સાધ્વી મૈનાવતીની એાધી મહત્તા છે ? ધન્ય છે આવી અલૌકિક વાતસત્ય ભાવ વાળી માતાને !! આવી માતાઓ આ જગતમાં ભાગ્યેજ કોષ્ઠક હોય છે. આ રીતે સતી મૈનાવતી પોતાના મહત્ત કર્તવ્ય વડે જગતમાં સુદર્શનરૂપ અમર કીર્તિ રાખી ગઈ છે, જે કીર્તિ અઘાપિ લોકોમાં તેના ઉપજન્મણ યસના કિર્તનરૂપે ગવાય છે કે:—

જનુની શ્વેરે ગોપીચંદની, જેણે પુત્રને પ્રેર્યો વૈરાગ્યજી,
ઉપદેશ આપ્યો એણી પેરે, લાગ્યો સંસારિડો આગજી;

જનની શ્વેરે ગોપીચંદની.

શશિકળા.

સતી બી કાશીના રાજ મુખ્યાદુની પુત્રી હતી. તે મહા સાંનંદ્યવાન, તેજસ્વી, સ્વભાવે શાંત, શુદ્ધિચાળી, નીતિવાન, દિંમતવાન. ચાત્રાક, ધાર્મિક, વિદ્વાન, અને ચતુર હતી. તેના પિતા મુખ્યાદુએ તેની કેટલીક સખીઓ સાથે તેને ઋષિના આશ્રમમાં વિદ્યાભ્યાસ કરવાને રાખી હતી; ત્યાં ઋષિ પત્નીઓ, ઋષિઆળાઓ અને ઋષિમુનિઓના નિરંતર સહવાસ અને સિક્ષણથી અનેક વિદ્યામાં નિપુણ થઇ હતી. તેમાં ધર્મનીતિ, વ્યાકરણ અને રસાયણ શાસ્ત્રમાં શ્રેષ્ઠ ગણાતી હતી. તે ભરજીવાનીમાં આડનાં, તેના પિતા વિવાહ કરવા માટે ઘણો આમત્ત રાખતો હતો; પરંતુ તે સ્વતંત્ર વિચારની હતી. તે માત્ર એકલા રૂપવાન પુરૂષ કરનાં. શુભવાનને વધારે આદરતી હતી. તેના પિતાએ કેટલાક રાજકુમારો ગતાશ્વા, પણ તેમાં તેણે કોઇને પસંદ કર્યો નહોતો. તે પોતાને મનમાંથી પતિ ન મળે, ત્યાં સુધી પરજીવાને ઇચ્છતી નહોતી. તે નિત્ય પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી સ્નાન કરી સિવપૂજન કરતી અને પવિત્ર ચતુરત્ત દાન આપતી. એ કાંઈથી પરચારી પિતાએ સેવિકાં અતીથિ સેવા, રાજ્ય-સામ્રાજ્યવસ્થા, જોગનસાધનાની દેખરેખ અને રીઝાણોને આજ્ઞા આપવાનું વગેરે કરતી હતી. મજાતાં સખીઓ સાથે બેસી ધર્મનીતિ અને લવચાનના મથો વાંચી મનન કરનાર સાંકળ થનાં પાછી શિવપૂજનમાં દાખલ થતી. ખરેખરી તે એક તપસ્વિની જેવીજ હતી. હાલો જોઈએ, આ સાચક શોમાં છે, તે સમજી તે પ્રમાણે વર્તવા લાગે. પોતાના પુત્ર પતિ મળે તેજ

પરણુ, નહિ તો તપસ્વિની રીતે ધર્મ કર્મમા કાળ ગાળવો એવો તેણે નિશ્ચય કર્યો હતો એક સમયે સુખાદુ રાજા પોતાના કુટુંબ સાથે ઋષિઓના દર્શન કરવાને નીકળ્યો હતો શશિકળા પણ પોતાની સખીઓને સાથે લઈ ગઈ હતી રાજા ફરતો ફરતો ભરદ્વાજ ઋષિના આશ્રમમા આવ્યો ઋષિને પ્રણામ કર્યા. ઋષિએ ઘણો સત્કાર કર્યો રાજા ત્યાં થોડા દિવસ રહ્યો

શશિકળા પોતાની સખીઓ સાથે પાસેના ઉપવનમા ફરવા ગઈ હતી, ત્યાં ઋષિ કુમારો સાથે ગમતો એક મહા તેજસ્વી, સુકોમળ અને લવ્ય દેખાવતો યૌવનાવસ્થામા આવેલો માળક જોવામા આવ્યો તેનું મનોદગ્ધ, બોલવા આવવાની છટા અને વીરતાના વક્ષણો વગેરે ગુણો જોઈને તેને પતિ કરવાનો મનથી નિશ્ચય કર્યો આ પોતાનો નિશ્ચય માતાને વિદિત કર્યો તેની માતાએ પોતાના પતિ સુખાદુ ગળતે વાન કહી રાજાએ તપાસ કરતાં માલુમ પડ્યું કે, — “આ કુમાર સૂર્યવંશી ધૃષ્ટિવાકુ કુયોત્પન્ન ધ્રુવસિંહ નામે અયોધ્યાના રાજાનો છે તે રાજાની બે રાણીઓમાહેની મનોરમા નામે પટ્ટરાણીનો સુદર્શન અને બીજી લીલાવતી નામે રાણીનો શત્રુશત્રુ છે દુરસધિ રાજા અરણ્યમા ધૃગયા રમવાને ગયો હતો, ત્યાં તે સિંહના સપાટામા આવતા મરણ પામ્યો હતો. આ ખગર અયોધ્યામા આવતા તેની ઉત્તર કિયા કરીને વશિષ્ઠઋષિ અને મત્રીઓએ સુદર્શન બે જ્યેષ્ઠ રાણીનો પુન હતો, તેને રાજ્યાભિષેક કરાવતો વિચાર કર્યો તેમા મનોરમાના પિતા કશિગદેશાધિપતિ વીરસેન અને લીલાવતીના પિતા અવતીદેશાધિપતિ યુધાન્ત આવ્યા. બેઉ વચ્ચે ગાદી માટે તકગર થતા લડાઈ થઈ, તેમા કશિગદેશાધિપતિ હાર્યો, યુધાન્તે શત્રુશત્રુને ગાદીએ બેસાડ્યો રાજ્ય ગાદીનો ખરો હકદાર સુદર્શન હતો, પરંતુ પદ્મજીતે હાર્યો, એટલુંજ નહિ પરંતુ તેને મારી નાખવાનો પ્રયત્ન આપ્યો હતો તેથી મનોરમા ગણી નિદ્રાનામે પ્રધાનની સલાહતાથી અયોધ્યાથી ગુપ્તપણે પોતાના પુન સુદર્શનને વર્ષચિત્રકૂટપર ભરદ્વાજ ઋષિના આશ્રમમા આવી રહી છે સુદર્શનને ઋષિએ પાળી પોષી, ભણાવી ગણાવી જતોઈ આવ્યું છે આની અવસ્થામા તે રાજકુમાર ઋષિની કૃપાથી ધનુર્વિદ્યા વગેરેમા મહા કુસજિથ્યો છે ”

સુખાદુ રાજા આ સર્વ જ્ઞાતથી વાકેફ થયો, તેના મનમા આવ્યું કે આવા નિરાધાર રાજામા સાથે આ મારી મદ્દગુણી અને સુખમાર લાડકી બાળકીને કેમ અપાય ? આવો મન સાથે વિચાર કરી નાજ રાણીએ શશિકળાને બોલાવી કહ્યું કે, — “ પુત્રી ! તું આવ્યા કુળી રાજપુત્રને પસંદ નહિ કરના, બીજા કોઈને પસંદ કર, કે તે સાથે તને પરણાવીએ ” વગેરે વાતો કહ્યું, પણ તેના માન્યુ નહિ કેટલાક રાજાઓના માગા આવ્યા, તેમાથી પણ કોઈને પસંદ કર્યા નહિ પત્રી સુખાદુ રાજાએ દેશ પરદેશના રાજાઓને આમનજી પત્રિકાઓ મોકલતી રચપરની તેવારી કરી શશિકળા પિતાને પોતાની મનજી વિગત કરતો જોઈને

ધણા ખેદ પામી. તેણે તુરત એક બ્રહ્મણને ભરદ્વાજ ઋષિને આશ્રમે મુદર્શન પાસે મોકલાવી જણાવ્યું કે;—“ હે રાજકુમાર ! હું આપને મનથી વરી સુખી છું. મારો પિતા મારી ધ્વિષ્ટા વગર સ્વયંવર કરે છે, પણ મેંતો મારો દેહ આપને અર્પણ કરેલો છે. માટે સત્વર આવી મને વરો, નહિતો હું મારો પ્રાણ ત્યાગ કરી આપને હત્યા આપીશ. ” આ સંદેશો સાંભળી મુદર્શન વિચારમાં પડ્યો કે;—“ જો હું વખતસર નહિ પહોંચું તો તે સ્ત્રી પોતાનો પ્રાણ ત્યાગ કરશે અને મને હત્યા લાગશે. મારે જવું એ ઉત્તમ છે. ” એવો મનસુખો કરી રંગવેરના કિરાતા-પિપતિ પાસે વિદ્વઃ પ્રધાનને મોકલી એક રથ મંગાવ્યો અને કાશીજઈ પહોંચ્યો. સુખાદુરાજએ ખીજ રાજાઓના જેવાજ તેનો પણ સત્કાર કર્યો. અવંતી દેશનો યુધાજીત પણ પોતાના દોહિત્ર સનુજીતને અયોધ્યેથી તેડી આવ્યો હતો.

સ્વયંવર મંડપમાં સૌ રાજા આવી બેઠા, પછી સુખાદુ પોતાની કન્યાને મંડપમાં આવવાનો આમ્રદ કરવા લાગ્યો, પણ તેણે આવવાની સાફ ના પાડી. રાજાએ કહ્યું કે;—“તું મંડપમાં આવી તારી મરજીમાં આવે તેને વરજે.” શશિકળાએ કહ્યું;—મારે ત્યાં આવવાની ના નથી, પણ મંડપમાં હું ખીજું કંઈપણ કરવાની નથી. મેં તો તમોને પ્રથમથીજ જણાવેલું છે, છતાં તમોએ મારી મરજી વિરૂદ્ધ સ્વયંવર કર્યો તો ભલે, પણ હું જોને પસંદ કરી મનથી વરી સુખી છું. તેને ફરી પસંદ કરવાનો ડોળ કેમ કરી શકું ! તેમ મારે ખીજ કોઈને વરવાની ધ્વિષ્ટા નથી. માટે મારા મનમાં જે ધારેલો છે તેજ મારો પતિ છે, તેની સાથે પરણાવશે તોજ મારે પરણવું છે, નહિતો મારે પરણવાની ધ્વિષ્ટા નથી. ” આ સાંભળી સુખાદુ ચિંતામાં પડ્યો અને આ બેજા થયેલા રાજાઓને હવે શું કહેવું તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો; પરંતુ તે વખતે ધૈર્ય રાખી મંડપમાં ગયો અને સર્વ રાજાઓ પ્રત્યે વિનય પૂર્વક જણાવ્યું કે;—“ આજે મારાપર કૃપા કરી સૌ સૌને ઉતારે જાઓ, આજે મારી કન્યા મંડપમાં આવશે નહિ. ” એ સાંભળી સૌ રાજા પોતપોતાને ઉતારે ગયા. સર્વ રાજાઓના ગયા પછી સુખાદુએ શશિકળાને બહુ સમજાવી, પણ તેણે તો તેજ જવાબ આપ્યો અને વિરોધમાં જણાવ્યું કે;—“ આજ રાત્રે મારો ગુપ્તપણે મુદર્શન સાથે વિવાહ કરી દીધો. પછી આપે કશી ચિંતા કરવાની નથી. એ અહીં એકલો આવેલો છે, પણ તે મદાસમર્થ છે. સર્વ રાજાઓનો પરાજય કરી આપને મરિકિંત પણ ઉપદ્રવ થવા દેનાર નથી. એ તમો નિશ્ચય સમજો. ” પુત્રીનાં આવાં વચનથી તેમજ મુદર્શનનાં સુલક્ષણ જોઈ, તેણે રાત્રિમાં મુદર્શન સાથે શશિકળાનો વિવાહ કર્યો. પ્રાતઃકાળ થતાં આ સર્વ સમાચાર આવેલા રાજાઓને થયા. તેથી તેઓ પોતાનું અપમાન થયેલું માની ક્રોધાવમાન થયા. યુધાજીત સનુજીતને અગ્રેસર કરીને સર્વ રાજાઓ સાથે મળી લડાઈ કરવાને તૈયાર થયો. તેની સામે સુખાદુ પણ મુદર્શનને લઈ યુદ્ધ કરવા ગયો. સદ-

શંને સર્વ રાજ્યોને દરાવી યુધાજીત અને સત્તુજીતને કાર માર્યા. એ એ મરણ પામતાજ ખીજ સર્વ રાજ્યો સુદર્શનને શરણે આવ્યા. સુખાદુએ સર્વ રાજ્યોની સમક્ષ ધામધુમથી સુદર્શન સાથે શશિકળાને સાસરે વળાવી. આ વર વધુ ભર- દાજ અપિનો આશિર્વાદ મેળવી અયોધ્યા આવ્યા. મંત્રિઓએ સુદર્શનને રાજ્યા- ભિષેક કરી ગાદીએ બેસાડ્યો. શશિકળા પોતાની સાસુ અને રમાને માતા પ્રમા- ને ગણી સેવા કરવા લાગી. તેમજ લીલાવતીને પણ સાસુ પ્રમાણે માન આપી સેવા કરતી. તેણે પતિવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે ચાલી પતિને, અર્ધન પ્રેમ સંપાદાન કર્યો. પતિ પત્ની પ્રેમથી એક રૂપ જેવાં હતાં. આ પવિત્ર દંપતિ અનેક મહાન કૃત્યો કરી પ્રખ્યાત થઇ ગયાં છે. જેના ગુણોનું ગાન મહાન કવિજનોએ આર્ય પ્રથોમાં ગાયેલું છે. સતી શિશમણી શશિકળા એક મહાન પતિવ્રતા અને એક વચની સ્ત્રી હતી ધન્ય છે તેમને!

અધિદર્શ.

પ્રખ્યાત ધાર્મિક સાધ્વી સ્ત્રી બંગાલામાં માલદહની અંદર ગાંડમાં રહેતા રામાનંદ ગોસ્વામીની ધર્મપત્ની હતી. રામાનંદ એક પ્રખ્યાત પરમ ધાર્મિક વૈષ્ણવ હતો. અધિદર્શને મુનીતિ પણ કહેતા હતા. આ સાધ્વી સ્ત્રી પરમ દયાળુ, ધાર્મિક, ઉદાર, દિંમતવાન, નીતિવાન, રૂપસુંદર, પતિવ્રતા અને ધર્મ- શાસ્ત્રમાં નિપુણ હતી. તેના ધરમાં એક મોટી અતિથિ શાળા હતી, તેના ઉપ- કારથી અને દાનશીલતાથી માલદહમાં કોઇને પણ કદી અનનુ કષ્ટ સહન કરવું પડતું નહોતું. દેશના કોઈ દુ.ખી દરિદ્રીને અનાજની ખોટ પડતી તો પરમ વૈષ્ણવી અધિદર્શ દુરંત તેના બરણ પોષણનો બદોખસ કરતી. એ મહા સદાય- રણી સુસંતાનની કામનાથી વિવિધ પ્રકારનાં વ્રતાલંબન અને સદનુકાન કરતી. ગામથી ચારે દિશાએ એક એક કોશની અંદર કોઈ દીન દુ.ખી અનાથ બૃષ્ણો છે કે નહિ, તેની જાણ કરવાને માટે દરરોજ બપોરે દસ બાર દાસ દાસીઓ મોકલતી. તેઓ ત્યારે ઘેર આવી કહેતી કે એક કોશની અંદર કોઈ બૃષ્ણ રહેલું નથી અથવા જે બૃષ્ણ હતાં તેઓને અનાજ આપ્યું છે, ત્યારે આ સતી પોતાને હાથે રસોઇ કરીને પ્રથમ પોતાના સ્વામિને ભોજન કરાવીને પછી પોતે ખાતી. પાતિ- વ્રત્ય ધર્મનુરોધે ખાવાના સંબંધમાં પણ પતિનું અનુસરણ કરતી. સા તેને દેવી કહીને બોલાવતાં અને પૂજ્ય ગણી માન આપતા હતા. માલદહ, દિનાજપુર, રંગ- પુર, પૂર્ણિયા એ ચાર જિલ્લાના ઘણા જમીનદારો અને ધનવાન માણસો તેના શિષ્ય હતા, એ ચાર જિલ્લામાં રામાનંદની ધણીક જાજીર એટલે ધર્મદા જમ

હતી. તે સધળી જમીનની વાર્ષિક ઉપજ પચાસ હજારથી ઓછી નહોતી. રંગ-પુર, દિનાજપુર. અને પૂર્ણિયા વગેરેના જમીનદારો અને ધનાઢય મનુષ્યો તેમને ધણુંજ સન્માન આપતા હતા. પુષ્કળ જમીનદારો વિવાહ અને શ્રાદ્ધ ઈત્યાદિ અવસર ઉપર આ પવિત્ર દંપતીને પોતાને ઘેર પધરાવવા માટે હાથી, ઘોડા અને સિંપાઇઓ વગેરે તેડવાને મોકલતા; પરંતુ તેઓ તેમનું નિમંત્રણ રક્ષા કરવાનો અવકાશ પણ પામતા નહોતાં; કારણ કે તેમના ઘણા શિષ્ય હતા. દરવર્ષે એક એક વાર સધળા શિષ્યોને ઘેર જવા પણ સમર્થ થતાં નહોતાં, એવાં તેઓ પૂજ્ય અને માન્ય ગણાતાં હતાં.

ઋષિદર્શ દર વર્ષે શિયાળામાં કંગાલ ગરીબોને ગરમ કપડાં આપીને તેઓનું કષ્ટ નિવારણ કરતી. ગરીબોને ગરમ કપડાં આપવાને માટે દર વર્ષે હજારો રૂપિયા ખર્ચ થતા હતા. અનવસ્થ આપીને હજારો ગરીબોનું પ્રતિજ્ઞાલન કર્યું હતું. આવી ધાર્મિકતાથી તે આખા બંગાલામાં પ્રસિદ્ધ હતી. તેમને પેટે પ્રેમાનંદ નામે પુત્ર અને પ્રભાવતી નામે પુત્રી એ બે સંતાનો અવતર્યાં હતાં. તેઓ બાળવયમાં તેમના હાથ નીચે ઉછરી શિક્ષણ પામી સદાચારી થયાં હતાં. પ્રેમાનંદ વીસ વર્ષની ઉંમર પૂરી થતાં પહેલાંજ સાહિત્ય, ન્યાય અને દર્શન શાસ્ત્ર વગેરે ધણાં શાસ્ત્રમાં વિશેષ કુચળ થયો હતો. તેનો માતા પિતા પ્રત્યે અત્યંત ભક્તિભાવ હતો. તેમની પત્નીનું નામ સત્યવતી હતું. તેના ઉાર ઋષિદર્શની અત્યંત પ્રીતિ હતી. તેને પોતાની પુત્રી પ્રભાવતીની પેઠેજ પુત્રીતુલ્ય ગણી પ્રેમથી ચાહતી અને તેના સુખ માટે કાળજી રાખતી હતી. તેણે કદિ પણ સાસુભાવ બતાવ્યો નહોતો. તેમને સારી સારી શિખામણ આપી સદ્ગુણ સંપન્ન કરી હતી. આખો દિવસ લોકો ઉપર ઉપકાર કરતી. રોગીની સેવા ચાકરી કરતી, શોકથી બળેલા આત્માને શાન્તવન આપતી. સ્ત્રીઓને પતિ ભક્તિ શિખવતી, પતિને સ્ત્રીની કેમળ પ્રકૃતિનો ભાવ સમજાવીને પત્નીના ઉપર અકૃત્રિમ સ્નેહ દેખાડવો જોઈએ એવો ઉપદેશ આપતી. મુસાફરોને માર્ગમાં પાણી પીવાની સગવડ કરતી. બાલિકાઓને નીતિનું શિક્ષણ આપતી, અને છોકરાઓને શિખામણ દેતી. વગેરે ઉત્તમ કાર્યો કરવામાં દિવસો નિર્જનન કરતી. તે જાંમની માતૃ વગરની માતા, પિતૃ વગરનો પિતા, બેન વગરની બેન, મૂર્ખનો શિક્ષક, રોગીનો વૈદ્ય, મિત્ર રહિતનો બંધુ અને બાળક બાળિકાનો ઉપદેશક હતી. ગામના તમામ લોકો ઋષિદર્શને હૃદયની સાથે ચાહતા. કેાઇ મુશ્કેલી તેની સલાહ લીધા વગર કદી પણ કંઈ કામ કરતાં નહિ. તેમના આ સર્વ ઉત્તમ ગુણની પ્રસંશા ચોતરફ થતી હતી; વગેરે મહત્ત્વ પેરમાર્થનાં કાર્યો કરીને સ. ૧૭૬૧ માં પરલોકવાસી થઈ. તે દેશમાં સત્ય-ધર્મિણી કહેવાય સુદર્શાંત રૂપ અમર કીર્તિ રાખી ગઈ છે. ધન્ય છે આવી પરા-પકારી સાખી સ્ત્રીને !!!

તિલોત્તમા.

પતિવ્રતા સ્ત્રી બંગાલામાં આવેલા ગડમાંદારજીના રાજ વીરે-
દ્રસિંહની પુત્રી હતી. રાજ વીરેદ્રસિંહ ઈ. સ. ૧૫૯૨ માં
રાજ કરતો હતો. ગડમાંદારજીનો દિલ્લો ધણો મજબૂત હતો.
તે દમોદરા નદીને કિનારે આવેલો હતો. તિલોત્તમા બાળક

હતી, ત્યારે તેની મા ગુજરી ગઈ હતી. તેથી તેની ઓરમાન માતા વિમળાએ
ઉછેરી મોટી કરી હતી. વિમળા તેના ઉપર ધણીજ પ્રીતિ રાખતી હતી અને
તિલોત્તમા પણ તેના ઉપર ધણીજ ભક્તિભાવ અને પ્રેમ રાખતી હતી. તે ધણી
રૂપાળી, તેજસ્વી, ચતુર, ઉત્સાહી, જીવિવાન, ધાર્મિક, નીતિવાન, નમ્ર કેમળ
સ્વભાવની, દયાળુ, ભણેલી, ધૈર્યવાન, અને પતિવ્રતા હતી. અભિરામસ્વામી પાસે
સંસ્કૃતનો અભ્યાસ કરી ધર્મ શાસ્ત્રમાં કુશળ થઈ હતી. નિત્ય શિવપૂજન કરી
દાન ધર્મ કરતી. એક વખતે સાંજે પોતાની પ્રિયમાતા વિમળાને સાથે લઈ આ-
નામાં બેસી ગામથી એક મેલ દૂર ઝાડના ઝુંડમાં આવેલા શ્રીકૃષ્ણજી મહાદેવની
પૂજા કરવાને ગઈ હતી, ત્યાં વીજળીના ચમકારા સાથે ઝરમર ઝરમર વરસાદ પડવા
લાગ્યો. તેથી એ અને મંદિરમાં બેસી રહ્યાં. આ વખતે દિલ્હીની આદીપર અફ-
ઘર પાદશાહ હતો બંગાલા અને બહારપ્રાંતમાં બળવો ફાટ્યો હતો, તેને સમાધી
દેવા રાજ માનસિંહને મોકલ્યો હતો. તે વિષ્ણુપુર પાસે જાવણી નાખી પડ્યો
હતો. તેવામાં ગડમાંદારજીની પેલી તરફ પદચોરો લટકાવ કરવાના ખબર મળતાં,
તેણે પોતાના પુત્ર જગતસિંહને ધોડેસ્વારનું લશ્કર આપી મોકલ્યો હતો. તે પો-
તાનું કામ પૂરું કરીને જાવણીમાં જતો હતો. માર્ગમાં તે પોતાના લશ્કરથી એકલો
આગળ ચાલતો હતો. તેમાં તે જુલો પડતાં પોતે એક માર્ગ અને બીજો માર્ગ લશ્કર
આશ્રય ગયું હતું. જગતસિંહ પવન અને વરસાદના તોફાનથી પોતાના ધોડાને ઝાડ તળે
બાંધી આ મંદિરમાં આવી ચડ્યો. તે યુવાનની ઉંમર ૨૫ વર્ષની હતી. તેની જાતી
પહોળી, શરીરની કાન્તિ મહા તેજસ્વી અને ભવ્ય હતી. કમરે તલવાર મુસતી
હતી. એક હાથમાં મોટો ભાલો હતો. માથા પર ટોટા, તેના ઉપર એક હીરો હતો,
ઝાનમાં મોતીનાં કુણ અને ગળામાં રત્નનો હાર હતો. તેથી વિમળા અને તિલો-
ત્તમાએ બપોરે ૬ આ કોઈ રાજકુમાર છે. તિલોત્તમા તેમને જોઈ ધ્રુમટો કાઢી
ઉભી થઈ. તેણે હાથમાં હીરાથી મહેલાં કંઠેલો અને ઉત્તમ પોશાક પહેલો હતો
રત્નના અલકારો પહેરેલાં જોઈ જગતસિંહે બપોરે ૬; આ કોઈ મોટા કુળની
સ્ત્રીઓ છે; પરંતુ આ વખતે એક બીજીની ઝોળખાણુ આપી નહોતી. તિલોત્તમા

વિમળાની પાછળ રહી તાકીને જોતી હતી. વિમળા સાથે વાતચિત કરતાં અકસ્માત રાજકુમારની દૃષ્ટિ પણ તિલોત્તમાની દૃષ્ટિ સાથે મળી. રાજકુમાર તેને જોઈ ચક્રિત થયો. તેણે જાણ્યું કે આતું અઘૌઠિક રૂપ મેં કદિ જોયું નથી અને જોઈશ પણ નહિ. તિલોત્તમાની આંખ સાથે રાજકુમારની આંખ મળવાથી પરસ્પર પ્રેમ ભાવ ઉત્પન્ન થયો. તિલોત્તમાએ મનથી તેમનેજ વરવાનો નિશ્ચય કર્યો. વિમળા મનમાં સમજી ગઈ, પછી બોલી;—હવે વરસાદને તોફાન બંધ થયાં છે, માટે ઘર તરફ જઈએ. રાજકુમાર! તમે જોળખાણ આપી છે પણ અમે જોળખાણ આપી નથી. તેનું કારણ છે, તે આજથી પખવાડીઆ પછી મને અહીં મળશે ત્યારે કહીશ. દેવ આપની રક્ષા કરે. એમ કહી પ્રેમપૂર્વક નમ્રતાથી પ્રણામ કર્યા. જગતસિંહ તિલોત્તમા તરફ નિહાળતો ચાલતો થયો. તિલોત્તમાની દૃષ્ટિ પણ તેના તરફ હતી.

તિલોત્તમાની ઉંમર આ વખતે ૧૬ વર્ષની હતી. તેની મનોરંજનિ મૂખ મુદ્રા જોઈ સૌ ચક્રિત થતાં હતાં. તેણી ધ્યાન અને સ્મરણ જગતસિંહનું કર્યા કરતી હતી. તેનું ચિત્ત જગતસિંહનામાં લાગી રહ્યું હતું. તેણીએ મનથી તેનેજ પતિ માની લીધો હતો. પોતાના તન, મન અને પ્રાણ તેને અર્પણ કર્યા હતાં, તેના સિવાય તેના હૃદયમાં બીજા કશાનો વાસ નહોતો. તેમ વાંચતી કે ન લખતી; હરણ, સારસ, ખતક વગેરે જે એને પ્રિય હતાં, તેની સંભાર લેવી પણ મૂકી દીધી હતી. તેના હાથથી ઉછરેલાં વૃક્ષો પણ પાણી વિના સૂકાવા લાગ્યાં, માત્ર એક ધ્યાન અને પ્રાણ પતિ તરીકે માની લીધેલા જગતસિંહમાંજ લાગી રહ્યાં હતાં, આવી તેની સ્થિતિ જોઈ વિમળા વિચારવાં લાગી કે; હવે તિલોત્તમાનું ચિત્ત જગતસિંહમાં લાગી રહ્યું છે, પણ જગતસિંહનો તિલોત્તમાં પ્રત્યે કેવો પ્રેમ છે, તેની પરીક્ષા કરવી જોઈએ. આ વિષે વીરેંદ્રસિંહ અને અભિરામસ્વામીની સલાહ લીધી હતી. જગતસિંહ પોતાની છાવણીમાં ગયો, ત્યાં તેમને ખબર થયા કે પહાણો ફરી ધરમપુર પાસે છાવણી નાંખી આસપાસ ભટકાટ કરે છે. એવા ખબર મળતાંજ તે પાંચ હજાર માણસનું લશ્કર લઈ નીકળ્યો. વીરેંદ્રસિંહે પહાણોનો પક્ષ તણ દીધો હતો. તેથી તેઓ તેમના ઉપર, વેર લેવાને તાકી રહ્યા હતા. જગતસિંહે પંદર દિવસે યીસૈદેશ્વરના મંદીરમાં વિમળાને મળવાનું વચન આપ્યું હતું, તે પ્રમાણે તે આવ્યો. વિમળા પણ તે રોજ જઈને મળી. બેઠે વચ્ચે વાતચિત થતાં તિલોત્તમા પાસે એક વાર આવી જવાને તેને સમજાવ્યો. વિમળા અને જગતસિંહ કિલ્લાની અંદર આવી તિલોત્તમાને મળ્યા. થોડીવાર બેસી વાત કરી. તેવામાં ગંબીર રણસિંગનું વાગ્યું. તેથી વિમળા વીરેંદ્રસિંહને ચેતવવા દોડી. રાત્રિ પડતાં અંધકાર વ્યાપી ગયો હતો. પહાણો કિલ્લામાં ફરી વળ્યા, તેણે ભટકાટ કરવા માંડી. દુસમાન નામે કતપુખાનો જત્રીએ જે સેનાપતિ હતો. તેણે વિ-

મળાને દોડી જતી પકડી, એક સિંધાઈની ચોકીમાં રાખી. વીરેન્દ્રસિંહને આચિતો પકડી દેદ કંઈ. વિમળા સિંધાઈને ભોળવી નાસી છુટી; જગતસિંહને જાણ કરી. જગતસિંહ આરડામાંથી ખુદી તરવારે બહાર આવ્યો, તેવામાં પહોંચીએ તેને ઘેરી લીધો, પણ તેણે બે હાથે તરવાર ફેરવતાં ધણાને મારી નાખ્યા, પણ 'એકનું આશરૂ બે' પહોંચો ધણા હતા, તેનાથી જગતસિંહ ધવાણા અને બે શૂદ્ર થઈ નીચે પડ્યો. હુસમાન અને ખીજ પહોંચીએ તેને ઉપાડી એક સગ્ગ આરડામાં પલંગપર સુવાડ્યો.

સુશીલ તિલોત્તમા આ બનાવથી બેશુદ્ધ પડી હતી, તેને ખોળામાં લઈ વિમળા બેઠી હતી. હુસમાને તેમને કાંઈ પણ દરકત નહિ કરતાં દિકાસો આપી બેઠેને જુદા આરડામાં રાખ્યાં. બિચારી તિલોત્તમા શોકસાગરમાં પડી રડમાં કરતી હતી અને પોતાના પ્રાણપતિની શી વલે હશે તેનો વિચાર કર્યા કરતી હતી. જગતસિંહને જલદી સાળે કરવા પહોંચો ઉપાયો કરવા લાગ્યા. કારણ કે કતલખાં સમજતો હતો કે, બે કુંવરનો પ્રાણ જશે, તો તેનો શરવીર પિતા માનસિંહ તેનું વેર લેશે અને જીવતો દેહમાં રહેશે, તો સલાહ કરવામાં આપણે લાલ મેળવી શકીશું. એવા વિચારથી નિરંતર હકીમ હાજર રાખી તેનો માન મરતબો જળવતા હતા.

વીરેન્દ્રસિંહ વીર રજપૂત હતો, તે કલંક લગાડવા કરતાં મરણને વધારે આહતો હતો. કતલખાંએ જે જે માગણી કરી, તે તેણે પસંદ નહિ કરતાં ધિક્કારી કાઢી. તેથી તેને મરદન મારવાની આજ્ઞા કરી. વિમળા સાથે દેટકીક વાતચિત થતાં હુસમાને જાણ્યું કે, અને બાળપણમાં ચોરો ચોરી જતા હતા. ત્યાંથી આ વિમળાએજ બચાવ્યો હતો. તેથી તેને મા કહીને બોલાવતો હતો અને તેને માટે બનતું કરવાને કષ્ટ લયો હતો. વિમળા હુસમાનની સહાયતાથી પોતાના મરવા તૈયાર થયેલા પતિ પાસે ધૂમટો તાણી ઉભી રહી. તેને જોઈ વીરેન્દ્રસિંહે કહ્યું:—વિમળે ! આ સાંભળી વિમળાએ ધૂમટો કાઢી નાંખી, સાંકળે બાંધેલા પોતાના પતિના પગમાં જઈ પડી બોલી:—“સ્વામિન ! પ્રભો ! પ્રાણેશ્વર ! આટલું બોલતાં જ ઉન્માદની પેઠે મોટે અવાજે કહેવા લાગી. સ્વામિન ! કંઠરત્ન ! ક્યાં જાઓ છો ? અમને ક્યાં મૂકી જાઓ છો ?” આ સાંભળી વીરેન્દ્રસિંહની આંખોમાંથી દડદડ આંસુની ધારા પડવા લાગી અને વિમળાનો હાથ ઝાલી કહેવા લાગ્યો:—“વિમળે ! પ્રિયે ! તમે આ વેળાએ મને શા માટે રડાવો છો ? શત્રુઓ જોશે તો મને મરે; વામાં ડર છે એનું કદેશે. વિમળે ! હું જાઉં છું, તમે મારી પછવાડે આવો.” વિમળા ખીજ કાઢી સાંભળે નહિ એવા અવાજથી બોલી:—“આવીશ, પણ પહેલાં આ દુઃખનો બદલો લઈશ.” વીરેન્દ્રસિંહના મૂખ ઉપર હર્ષનું તેજ આનું. પછી તે બોલ્યો, “હું તમે લાઇ શકશો.” વિમળા જમણા હાથમાં તેની આં-

ગળી ઝાલી બોલી;—“ આ હાયથી ! આ હાયનાં ઘરેણાં ત્યાગ્યાં; હવે તેનું શું કામ છે ? ” આમ કહી કંકણદિક કાઢીને દૂર ફેંકી દીધાં. પછી બોલી;—“ ધાર-દાર તથવાર સિવાય આ હાયમાં ખીજ અલંકાર હવે પહેરીશ નહિ. ” વીરેંદ્રસિંહ બોલ્યો;—“ તમે કરી શકશો, જગદીશ્વર તમારી મનકામના પુર્ણ કરો. ” વિમળા વીરેંદ્રસિંહના શ્રુત્યુપછી અદસ્ય યર્ષ ગઇ.

પવિત્ર મનની તિલોત્તમા અને વિમળા વીરેંદ્રસિંહના શ્રુત્યુથી શોકશાગરમાં રૂબેલાં હતાં. તેમને કેદી જેવાજ રાખ્યાં હતાં. કતલુખાં ખરાબ છુદ્ધિનો હતો. તે કાંઈ કિલ્લો કે ગામ હતી લીધા પછી તેની અંદર કાંઈ સુંદર સ્ત્રી કેદી તરીકે જેવામાં આવતી; તો તેને પોતાની સેવામાં લેવાને પ્રયત્ન કરતો. આ બે સુંદર સ્ત્રીઓને જોઇ તે મોહીત થયો હતો. તેથી તેમને પકડી પોતાના વિલાસ ધરને સમવવા માટેનો વિચાર કરી જુદા જુદા ઓરડામાં રાખી હતી. વિમળાએ હુંસ-માનને મળી પોતાના છુટકારા માટે જણાવતાં, તેણે કહ્યું કે;—કતલુખાંના જન્મ દિવસે મોટી ધામધૂમ થયો, ત્યારે પહેરેગીરો ખુશીમાં મસ્ત બનયો; તે દિવસે તમને છોડાવીશ. તમે તે દિવસે અંતઃપુરના દરવાજા ઉપર આવજો, ત્યાં કાંઈ તમને આવી. બીજી વીંટી દેખાડે, તેમની જોડે તમે બહાર નીકળજો. હ્યો આ મોટી, પણ તમારી જોડે કાંઈ સોજતણુ દશે ’ તો કાંઈ સિદ્ધ થશે નહિ. વિમળા સમજી કે તે તિલોત્તમાને સાથે લાવવાની મના કરે છે. મનમાં વિચાર કર્યો કે, હીક છે, બે જણાં નહિ જઇએ તો તિલોત્તમા એકલીતો જશે; એમ વિચાર કરી વિમળા વિદાય થઈ.

તિલોત્તમા પવિત્ર મનની હતી; તેને કતલુખાંએ પોતાને સ્વાધીન થવાને ઘણી સાત્યો આપી, પણ સુશીલ બાળાએ તેની સર્વ પ્રકારની લાલચો અને ધમકીને ધિક્કારી દાઢી. પોતાનો પ્રાણ જતાં સુધી પણ તેને વશ નહિ થવાનો નિમય કર્યો હતો. તે કતલુખાંની સામે દષ્ટિ પણ કરતી નહિ. તેનું મન તો નિરંતર જગત્સિંહમાં લાગી રહ્યું હતું. તેના વિના તેને સર્વ શુન્યકાર બાસતું હતું. પ્રાણુધાર પતિને શી રીતે મળું. તેનોજ વિચાર કરતી બેડી હતી અને વખતો વખત ઉદાસ થઈ નિઃશ્વાસ નાખતી હતી. જગત્સિંહ પણ તિલોત્તમાના વિચારમાં રજા કરતો હતો, પણ તેને તેના તરફના કેસા ખજર મળતાં નહોતા. તેથી ચિંતાતુર રહેતો હતો. કતલુખાંની જન્મ નિર્થી આવી. ગાન, તાન અને આવ પીવાની ધામધૂમ મચી રહી. સિપાઇઓ નિશામાં ચક્રૂર જન્યા. રાત્રે તેથી પણ વધારે મસ્ત થયા હતા. સ્ત્રીઓને આજે દરવાદરવાની છૂટ હતી. તેથી વિમળા જે ઓરડામાં તિલોત્તમા શોકાગર બેડી હતી તે ઓરડામાં આવી. આ વનાંજ ઓરડાનાં કમાલ બંધ કરીને બેડે બેઠાં. માત્ર એક દિવો બળતો હતો, તિલોત્તમા ધણીજ દુર્બળ થઈ ગઈ હતી. મોં ફીકું પડી ગયું હતું. એક મેથું

અને સાદું લગડું પહેર્યું હતું. માથું નહિ ઝોળવાથી વાળમાં ધૂળ ભરાઈ હતી. શરીર ઉપર અલંકાર મુલ્ય પહેવી નહોતાં, નિરંતર રડ્યાજ કરતી હતી. વિમળાએ ઘણી ધીરજ આપી. તિલોત્તમા બોલી;—“મા ! હવે આ શરીર રાખી ને શું કરું ? એમ મનમાં સંતાપ કરવા લાગી. વિમળા મદમદ કંઈ થતી બોલી;—પુત્રી ! હવે આજે એક ઉપાય છે; તિલોત્તમા બોલી;—ઉપાયની શી જરૂર છે ? વિમળા બોલી;—એટા ! તું આજ સુધી કંતલુખાને શું ઝોળખતી નથી ? તે દુરાત્માએ આજ સુધી આપણને શાંત પાડવાને અવસર આપ્યો હતો, પણ આજે એ અવસરની સીમા આવી રહી છે, તેણે આજે કદાવી મોકલાવ્યું છે કે તમે નૃત્યશાળામાં આવજો. જો તે આપણને નૃત્યશાળામાં નહિ જુએ, તો કેાણ જણે શું પરિણામ આવશે, તે હું કહી શકતી નથી. તિલોત્તમાએ પૂછ્યું;—વળી શું થશે ? વિમળા જરા ધીરજથી બોલી;—તિલોત્તમા ! આ વખતે શામાટે નિરાશ થાય છે ? આપણા શરીરમાં પ્રાણ અને ધર્મ છે; જ્યાં સુધી પ્રાણ છે, ત્યાં સુધી ધર્મ સંભાળી શું, પણ શું તું નૃત્ય ગીતાદિમાં જશે નહિ ? તિલોત્તમા બોલી;—કદિ જઈશ નહિ. વિમળા બોલી;—તેમાંથી તું દૂટવાની નથી. તિલોત્તમા—હું એવા નરાધમ પાપીથી દરવાની નથી. કદિ પણ હું ત્યાં જતી નહિ. આમલ કરશે કે જૂલમ કરશે, તો હું મારો પ્રાણ તણ કંઈય, પણ મારો ધર્મ તણ્ય નહિ. કેાઈ પણ પુરુષની મગદુર નથી કે તે સ્ત્રીની બળાત્કારે આપણ લઈ શકે, પણ સ્ત્રી જો એ દરકાર રહે, પ્રાણ જગાથી ડરે, તોજ તે કુભારજ સ્ત્રી પોતાનો પવિત્ર શિષ્ય ધર્મ તજે છે; હું પ્રાણ જતાં સુધી પણ તેને ત્યાં જઈશ નહિ આ સાંભળી વિમળા ઘણી ખુશી મઠ. તેની હિંમત અને શિષ્ય સંભાળી રાખરાની ટેક જોઈને તેને શાખારી આપી. તેણે તેના મનની પરીક્ષા કરી લીધી કે, એ સત્ય ધર્મને માટે એકાંત વાળી છે. ઈશ્વર સત્યનો બેલી છે, તેજ લાજ રાખશે, એમ કહી બોલી;—પુત્રી ! મેં તને છેલાવવાનો એક ઉપાય કહ્યો છે. એમ કહી તિલોત્તમાના હાથમાં વીંટી આપી અને અભિરામ સ્વામીને ત્યાં શી રીતે અને ક્યાં થઈ જવું; વગેરે સમજાવ્યું અને હું પણ ખીજે ઉપાય કરી કાલે તને આવીને મળાશ. આ સાંભળી તિલોત્તમાનું મૂખ પ્રજ્વલિત થયું. તે જોઈ વિમળા આનંદિત થઈ, તિલોત્તમા બોલી;—તમે કિંદ્રના બધા સમાચાર જાણ્યા દરે, મારા આત્મીય વર્ગ ક્યાં છે ? વિમળાએ વિચાર્યું કે, તિલોત્તમાના મનમાં જગત્સિંહ જન્મતો છે. આવા દુષ્પત્રની વખતે પણ ત્રિયને ભૂલી નથી. પછી બોલી;—જગત્સિંહ આ કિંદ્રામાં છે અને શરીરે સારા છે, એમ કહી આંખો લૂછતી ચાલી નીકળી.

તિલોત્તમાનું ચિત્ત જગત્સિંહમાં લાગી રહ્યું હતું. વિમળાના ગયા પછી તે એકલી ઓરડામાં બેસી વિચારતી હતી કે, પાપામાના પિંજરામાંથી હમણાં દૂટવાનો સંભવ થયો છે, પણ રાજકુમાર ક્યાં દરે ? કેવી રીતે દરે ? તેઓ શું

બંધીવાન હશે ? એવા વિચાર કરતાં આંખમાં અથુ આવ્યાં. હા અદૃષ્ટ ! રાજ-
પુત્ર મારે માટે બંધીવાન થયા. તો શું તેના ચરણમાં પ્રાણ આવ્યા છતાં પણ
તેનો બદલો વળશે ? તેઓ શું કેદખાનામાં હશે ! ત્યાં શું બીજાં કાંઈ દશે
નહિ ? હુંજ તેના દુઃખનું મૂળ છું ! કાણ જણે તેઓ મનમાં ને મનમાં કેટલું
ખરાબ બોલતા હશે. આશું ! હું શા માટે વિચાર કરું છું ? તેઓ શું કેદનું પણ
ખરાબ બોલે ? કદી નહિ. હું ચપન ગૃહવાસિની થઈ છું. એવું સમજીને પિજારે
અને મનમાં કાંઈ લાવે તો ? નહિ, નહિ—એમ શા માટે કરે ? તેમની પેઠે હું
પણ કિશામાં કેદી છું, તો શા માટે પિજારે ? તોપણ કહેશે તો હું તેમના પગ પક-
ડીને સમભળીય. નહિ સમજે તો તેમની સામે પ્રાણ ત્યાગ કરીશ. પહેલા અ-
મિત્રી પરીક્ષા થતી હતી, કળિકાળમાં તે થતી નથી; આહેતો ન થાય પણ હુંતો
તેમની સામે અમિત્રમાં પ્રાણ ત્યાગ કરીશ ! એમ ઘણા વિચાર કર્યા, પછી અર-
ધી રાત્રિએ વિમળાની આપેલી વીંટી બઈઝોરડામાંથી નીકળી, અંતઃપુરના દરવા-
જાપર આવી. મહેલના બધા પહેરેગીર ઉન્નત બનેલા હતા. માત્ર એક પહેરેગીર
બારણા ઉપર ઉભો હતો, તેણે તિલોતમાને જોઈને પૂછ્યું;—“ શું આપના હાથ-
માં વીંટી છે ? ” તિલોતમાએ વીંટી બતાવી. તે જોઈ તેણે કહ્યું;—મારી જોડે
પધારે. કંઈ પણ ભય રાખશો નહિ, તિલોતમા ચંચળ ચિત્તથી પહેરેગીર સાથે
ચાલી. પહેરેગીરે પૂછ્યું, આપને કઈ તરફ જવાનો વિચાર છે ? વિમળાએ શું
કહ્યું હતું, તે જગતસિંદના વિચારે યાદ ન આવતાં, “ દેવે તે દોડે ” તરત
જગતસિંદ યાદ આવ્યો, અને ત્યાં લઈ જવાનું જણાવ્યું. તેથી પહેરેગીર ત્યાં
લઈ ગયો. તિલોતમા રાજકુમાર સામે રૂદન કરતી ઉભી રહી, પણ મૂખમાંથી
એક શબ્દ પણ બોલી શકી નહિ, રાજકુમાર તેને જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યો. પગવાર
આંખ આંખની સાથે મળી, તરત તિલોતમાએ પોતાની આંખ નીચી કરી રાજ-
પુત્ર બોલ્યો;—અહીં આવવાની રીત મતલબ છે ? તમે દુઃખ પામે છે, પાછાં
જાઓ. પહેલાંનું બધું વિસરી જાઓ. તિલોતમા આ સંતિજનનાં અહરમાત્ર
જાણી કળા જેમ નીચે પડે, તેમ તે પડી ગઈ. જગતસિંદે પાસે આવીને જોયું
તો તિલોતમા બે શુદ્ધ થઈને પડેલી છે. તરત પોતાના વસ્ત્રથી વાનાંખવા લાગ્યો
તોપણ તેને શુદ્ધિ આવી નહિ. તે જોઈ તેણે પહેરેગીર મારતે નવાજની ફેંવરી
જે આવેલા તે જગતસિંદ ઉપર સારો બાવ રાખતી હતી, તેને ખબર આપ્યા.
જગતસિંદ ખનની રીતે તિલોતમાની સારવાર કરવા લાગ્યો. તિલોતમાને ધીરે
ધીરે ચેતના આવવા લાગી, તેટલામાં આવેલા અને દામી આવી પહોંચ્યાં. તેણે
ઉપચાર કરતાં શ્રદ્ધામાં આવી. આવેલા તિલોતમાને દિલામો આપી પોતાને
ત્યાં તેડી ગઈ. તેને અભિશપ્તમાંથી આશ્રમમાં બોલતી દીધી.

વિમળા દેવે પોતાનું કન્યા કરાવે ત્યાર સુધી. કન્યાના વિશામજ્જમાં

રાત્રિએ—નૃત્ય, ગાનની ધામધૂમ ચાલી રહી હતી. તેમાં વિલાસમૃદ્ધમાં રહેનારી-
ઓજા નાચતી, ગાતી અને બગ્ગવતી હતી અને કેટલીક જોતી હતી. તે સિવાય
કેઈ બહારનું માણસ નહોતું. જોગ—નાઝર સિવાય કોઈને અંદર આવવાનો હુકમ
નહોતો. વિમળા નૃત્ય અને ગાયન કળામાં કુશળ હતી. તે પોતાની ધારણા સફલ
કરવાને શિયળ સાચવી હિંમતથી દાખલ થઈ. તેનું નૃત્ય, ગાન અને મનોહર
રૂપ લાવણ્યતા જોઈને કંતલુખાં મોહિત થયો; વિમળાએ નૃત્ય કરતાં તેને દારૂના
ખાલા ઉપરાઉપર પાયા. આવા આનંદ ઉત્સવમાં નવાળા દારૂથી મત્ત થઈ બોલ્યો;
પ્રિય વિમળે ! આ સાંભળતાંજ વિમળાએ તુરત પામે જઈ તેના પેટમાં જોર-
થી કટાર ખોલી દીધી. તરત નવાળા ચીસ પાડી નીચે પડતાં બોલ્યો;—પિશાચ !
શેતાની ! આમ બોલી ચીસ પાડી. વિમળા બોલી;—હું પિશાચ નથી, શેતાની
નથી, પણ વીરેન્દ્રસિંહની વિભવા જી હું, મારા પતિને તું માર્યો, તેનું આ વેર
લેવા આવીહું, એમ કહી ઓરડામાંથી જલદી નાશી ગઈ. નાસતાં નાસતાં દેવડી
પરના જોગ—નાઝર વગેરેને ખૂબ પાડી કહેતી ગઈ કે સત્યાનાશ વાળું છે !
જલદી જાઓ ! ઓરડામાં લૂટારા આવ્યા છે ! જણાય છે કે નવાળનું ખુન થયું
છે ! તેના પર ઘેરો નંખાયો છે ! આ સાંભળી તેઓ અંતઃપુર તરફ દોડ્યા. કેદ-
લાકતો દરવાજો ઊઠી નાસવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે ગડબડ મચાવી વિમળા નિર્વિદ્યે
બહાર નીકળી. થોડે દૂર જઈને જોવા લાગી તો એક પુરુષ આડ નીચે ઉભેલો
છે. વિમળા અભિરામ સ્વામીને ઓળખી પાસે ગઈ સ્વામીએ દિક્ષાની ગડબડનું
ઠારણ પૂછતાં તેણે કહ્યું કે;—હું વિધવાપણાના દુઃખનો બદલો લઈને આવી છું.
અહીં વધારે બોલવાની જરૂર નથી. જલદી આશ્રમમાં ચાલો. તિલોત્તમાના ખૂબર
પૂછતાં, તેણે જણાવ્યું કે તિલોત્તમા હમણાંજ ચાલી જાય છે. ચાલો જલદી જ-
ઈને મળીશું. એમ કહી બેઠે આશ્રમમાં આવ્યાં. તિલોત્તમા સ્વામીજીને પ્રણામ
કરી રેવા લાગી. સ્વામીએ દિલારી આપી, પછી ત્યાંથી સર્વેએ નાશી જવાનો
વિચાર કર્યો.

પાપાત્મા નવાળ મરણ પથારીએ પડ્યો હતો; ત્યાં નવાળે જગતસિંહને
બોલાવી ફીણ સ્વરથી કહ્યું;—હું સત્તુ મરુંહું—રાગ દ્રેષ ત્યાગ કરો, મુદ્ધ કર-
વાનું કામ નથી, સર્વ બાળક તમારે આધિન છે, સલાહ કરો. જગતસિંહે તેમનું
કહેતું માન્ય કર્યું. તે પોતે છુટો થવાથી જવાને તૈયાર થયો; ત્યારે નવાળે તેને કહ્યું
કે;—વીરેન્દ્રસિંહની પુત્રીને મેં પાપીએ પીતા વગરની કરી છે. તેને તમે સાધ્વી
જાણો. એ કન્યાના જન્મ પવિત્ર મેં કોઈ જોઈ નથી, તમે તેને તમારી પત્ની
કરીને સુખ આપજો; એટલું બોલતાંજ નવાળના પ્રાણ ગયા. જગતસિંહે પોતાની
ઝાવણીમાં આત્મને પકાણે સાથે સલાહ કરાવી. અને પક્ષે હાથ કર્યો કે, વીરેન્દ્ર-
સિંહની વિધવા અને પુત્રીને ગડમાંદારણમાં રાખવાં. તેવામાં જગતસિંહને એક

માણસે આવી પત્ર આપ્યો. તેમાં લખ્યું હતું કે;—જો ધર્મનો. લય હોય, જો બ્રહ્મશાપનો લય હોય, તો આ પત્ર વાંચી તુરત અહીં આવજો, રાજકુમાર ઘોડેસ્વાર થઈ જંગલમાં આવ્યો, આગળ જતાં એક ખંડિયેર આવ્યું. અભિરામસ્વામી પૂજનમાં બેઠેલા હતા, તે તેમને અંદરના ભાગમાં તેડી ગયા, તો તિલોત્તમા એક પલંગ પર પતિ વિયોગથી મરવા જેવી થઈ પડી હતી. જગતસિંહ આસનાવાસના કરવા લાગ્યો. તિલોત્તમાએ આંખ ઉઘાડી જગતસિંહ સામું જોયું. તેથી તેનું મૂખ જરા તેજસ્વી થયું. અહા ! ખરેખર આ સંસારમાં સર્વથી મોટો ઈન્દ્રજિત્ સ્નેહ છે ! વ્યાધિ દૂર કરવાનું સર્વથી મોટું ઔષધ પ્રેમ છે, તેના સિંધાય હૃદય વ્યાધિ દૂર થઈ શકતો નથી. તિલોત્તમાનો હૃદયવ્યાધિ પ્રાણપ્રિયને જોઈ ધીરેધીરે દૂર થવા લાગ્યો. જગતસિંહને મળી ધીરે ધીરે બળવાન થઈને પલંગ ઉપર બેઠી. પછી કેટલીક વાતચિત કરી. જગતસિંહની ઇચ્છાથી સૌ ગઝ-માંદારણુના કિલ્લામાં આવ્યાં. તિલોત્તમાના જગતસિંહ સાથે વિવાહ કરવાની તૈયારી થવા લાગી. વિમળા અને જગતસિંહ તરફના સર્ગા સ્નેહીઓ આવ્યાં. સૌ સમક્ષ શાસ્ત્ર વિધીએ તિલોત્તમાને જગતસિંહ સાથે પરણાવી. જગતસિંહ પોતાની પ્રિય પત્નીને લઈ હાથણીમાં આવ્યો. સતી તિલોત્તમા પતિવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે ચાલી પતિને અનેક પ્રકારે સુખ આપવા લાગી. જગતસિંહ તેનાથી અત્યંત સુખ પામ્યો. અહો ! તિલોત્તમા કેવી અપ્રતિમ પ્રેમની મૂર્તિ ! ! આવા અપ્રતિમ પ્રેમી દંપતીના સુખ આગળ સ્વર્ગ સુખ પણ ન્યૂન છે. આવા દંપતીવાંશું ધર તે ખરેખર સ્વર્ગ ભૂમી જેવું લાગે છે અને આવા પ્રેમી જોડાં દેવ સમાન શોભે છે. ધન્ય છે આવા પ્રેમી દંપતીને ! ! !

કાન્તિ.

સતી સ્ત્રી શ્રીરામચંદ્રના ભાત-ભરતના પુત્ર પુષ્કરજીની ધર્મ પત્ની હતી. તે રાત્રીને લગ્નગાથે એવી રૂપાળી, દિગ્મતવાન, બુદ્ધિશાળી, બહેલી, નીતિનિપુણ, ધાર્મિક, ઉત્સાહી, ચતુર, સંગીત નૃત્ય અને વાદ્યમાં કુશળ, ચિત્રકળામાં પ્રવિણ, પતિવ્રતા અને પરોપકારી હતી. તે ધર્મ પ્રમાણે આવી પતિને અનેક પ્રકારે સુખ અને આનંદ આપવા પ્રયાસ કરતી; વગેરે પોતાના સુખ પ્રમાણે તેણે પતિનો પણ પ્રેમ જણાવ્યો હતો. પતિ પણ તેમને આવી સદગુણી જોઈ પ્રેમથી આદરો દત્તો. પતિ પત્ની પ્રેમથી એકરૂપ જેવાં હતાં. પુષ્કરજી મદારણુપણિત, બળિયો, દિગ્મતવાન, ધાર્મિક, બુદ્ધિશાળી, પ્રવિણ અને રાત્રીનીતિમાં કુશળ હતો. કશિય વટને જાગતા સપગા ગુણો

તેનામાં હતા. સતી કાન્તિ પોતાની સાસુ માંડવીને માતા પ્રમાણે અને સસરા સરતને પિતાતુલ્ય ગણી સેવા કરતી. કૌશલ્યા, સુમિત્રા, કૈકેયી, સીતાજી અને ઉમિલા વગેરે વૃદ્ધ વડિલ સ્ત્રીઓ પ્રત્યે પોતાની માતાના જેવોજ પ્રેમભાવ રાખતી. વૃદ્ધ વાડેલો તેમનો આવો સ્વભાવ જોઈ સર્વ તેમને પુત્રી પ્રમાણેજ યાદરૂપતા. આ સતી પોતાના પતિ સાથે અધિ મુનિઓના આશ્રમમાં જતી, ત્યાં તેમણે ત્રિપિપ્પલીઓના સહવાસથી મધ્યા ઉત્તમ ગુણો મેળવ્યા હતા, તેમને પરમાર્થમય ધર્મી પ્રીતિ હતી. તેથી ગરીબ નિરાશ્રિતો પર દયાભાવ લાવી તેમને અન્નવસ્ત્રો આદિથી સંતોષતી. દુઃખી જનોના દુઃખ દૂર કરવા અને સ્ત્રી બાળાઓને સહચરણી બનાવવા પ્રયાસ કરતી. તે સ્ત્રી સમાજમાં ઉપદેશ આપતી કેઃ—“ પ્રિય બેનો ! સખીઓ ! સાખી સ્ત્રીએ પોતાના પતિ ઉપર ભક્તિ રાખવી, આશ્રિતોપર દયા રાખવી, સાસરીયાં પ્રત્યે નમીને વર્તવું, ભોક્ષકોપર પ્રેમ રાખવો, નહુંદને પોતાની જેન જેવી ગણવી, સાસુ સસરા ઇત્યાદિ વડિલો પ્રત્યે પૂજ્ય ભાવ રાખવો, જેને સસરા તુલ્ય અને દીયે-રને દીકરા તુલ્ય ગણવો, તેમના હોકરાઓને પોતાનાં હોકરા જેવાં ગણવી, જેકા-ણીને સાસુ જેવી અને દેરાણીને દીકરી જેવી ગણી યાદવું. દાસદાસીઓના અપરાધ ક્ષમા કરવા, વધારે શું કહેવું ? પરંતુ પોતાની શોકમયને પણ સાખી સ્ત્રીએ પોતાની મૈત્રિણી સરખી લેખવી; ઉત્તમ સ્વભાવ એ સ્ત્રીઓનું જૂવણુ છે, લગ્ન ક્રિયા મર્ધાદા એ પણ સ્ત્રીઓનો જૂવણુપ્રદ ગુણ છે અને પાતિમત્ય તો સ્ત્રીના જીવનનું ખરેખર અર્થ છે. સ્ત્રીઓએ સદ્ વિચારવડે પોતાનું ચિત્ત પ્રસન્ન રાખવું, તત્તવવિચારદારા આપણા બળહારિક ખોટાં સુખની મમતાને મૂકી પ્રદ્ આત્મસુખ મેળવવા નિમમ થવું. માણી પદાર્થમાં સુખ વૃદ્ધિથી ઉપજેલો મોહ બંધન કરે છે અને શોક તાપને ઉપજાવી જ્ઞાન નિશ્ચયમાં વિલેપ નાખે છે. મારે પરમતત્ત્વની ભાવનાવૃત્તિને પ્રબળ બનાવી શાન્તિના સાચા સુખનો અનુભવ લેવો, એજ જીવન કર્તવ્ય છે,” ઇત્યાદિ તેમનો ઉપદેશ ધણો જ્ઞાનપ્રદ છે, આ પરથી તે કેવી ઉચ્ચ ભાવનાવાળી હતી તે જણાઈ આવે છે.

શ્રીરામચંદ્રજીએ જ્યારે અશ્વમેધયજ્ઞનો આરંભ કર્યો, ત્યારે યજ્ઞનો અશ્વ પૃથ્વીમાં ફરવાને છુટો મૂક્યો. તે વખતે અશ્વ સરક્ષણાર્થ શત્રુક સાથે પુષ્કરજી અશ્વ—શસ્ત્ર સજ્જ જ્યારે તૈયાર થયો, તે વખતે જો કે તે બહુ મોટી ઉમરનો નહોતો, પણ સિંહના બચ્ચાં તે સિંહ જેવાંજ હોય છે, તેનામાં યુદ્ધમાં જવાની ધણી હેંસ હતી. તેથી તૈયાર થઈ માતા માંડવી, કૌશલ્યા, સુમિત્રા, કૈકેયી અને ઉમિલા, વગેરે વૃદ્ધ વડિલ માતાઓની આશિષ સાથે રજા મેળવી, પોતાની પત્ની કાન્તિ પાસે રજા લેવા આવ્યો. સતી પતિને નિરખી સામે ગઈ અને આનંદથી મોતીએ વધાવી મહેલમાં લાવી. પુષ્કરજીએ દરમિતે કહ્યુંઃ—સતી ! આજે યજ્ઞનો અશ્વ છડે છે; તેના રક્ષણાર્થે શત્રુમ કાકા જાય છે. તેમની સાથે હું પણ રાજી.

એને છતવા નહિ હું, મને વિલંબ થાય છે, માટે સત્વર રજા આપો. પતિનાં આવાં વચન સાંભળી અશ્રુ પાડતી સામે જોઈ હાથ ઝાલીને મધુર વચને બોલીઃ—
 “ પ્રણેશ ! હું કંઈ પણ અભિલાષા નહિ રાખતાં સત્યથી કહું છું કે;—મહારાજ ! આપ સુખેથી વધારો. કાકાજીની આજ્ઞા પાળજો, રણક્ષેત્રમાં સામે વગરે ચાલી પીરજ રાખી યુદ્ધ કરજો અને પૃથ્વીપરના રાજાઓને તમારી વીરતા બતાવી જીતજો. સ્વામિન્ ! યુદ્ધ પ્રસંગે મારામાં મન રાખશે માં, પુંક દેખાડી કુળની કીર્તિ ઝાંખી કરતા નહિ. તમારો રધુકુળમાં જન્મ છે, તેની પરંપરાની કીર્તિનો મનમાં વિચાર કરજો. જુઓ ! પિતામહ દશરથે વ્રશપરવાને મારી દેવતાઓની રક્ષા કરી હતી, તેની અઘાપિ કીર્તિ ગવાય છે. વળી કાકાજી રામચંદ્રજીએ રાવણને માર્યો, તમે પણ તેના પુત્રો કહેવાઓ છો. તમે પણ કુળદીપક ધર્મસુત્ર છો. જેથી રીતે રાજાઓની સલામાં વખાણ થાય. તેવી રીતે કુળની લાજ રાખજો. જો ભય પામી પાછા ફરશો તો મને મહા વીપરીત થશે. જેઠ, દીપેર અને મારી સહીયરો મને મ્હેણાં દેશે. વળી મારા પિયરમાં કહેશે કે તારો સ્વામિ કાયર છે, હું આપ જેવા વીર પુરુષની પત્ની છું, ક્ષત્રિય બાળા છું, પણ શું કરું આપ મને યુદ્ધમાં સાથે લઈ જતા નથી, નહિતો આપની સાથે રહી આપના વશમાં વધારો કરવા મદદ કરું; પરંતુ આપની આજ્ઞા વિના આવી શકતી નથી. સ્વામિ ! બહાદુરીથી લડી કુળની કીર્તિમાં વધારો કરજો. થોડું જીવને પણ કીર્તિ મેળવવી એ ઉત્તમ છે. કીર્તિ મેળવ્યા વગર ઘણું જીવવું એ વૃથા છે. જેણે જગતમાં જન્મધરી જય મેળવ્યો નથી, તેના જીવતરને ધિક્કાર છે. એ પૃથ્વીપર નકામા બોળારૂપ છે, અપજશ મેળવનાર મનુષ્યનો જન્મ વૃથા જાય છે. માટે સ્વામી ! વીરતાથી લડી કીર્તિ મેળવજો. ન કરે નારાયણને યુદ્ધ કરતાં કંઈ વિપરીત થશે, તો હું તત્કાળ આપની પાછળ આવી પહોંચીશ.” ઈત્યાદિ વચનો કહી પોતાના પતિને ઉત્તેજ્યો. પૂજ્ય કરી પુષ્પહાર પહેરાવ્યો અને તાંત્રિક આવી શીર નમાવી સ્નેહ સાથે વિદાય થયો. પુષ્કરજીને પોતાની પતિવ્રતા પત્નીનાં આર્વા વીર વચનોથી ધણો હર્ષ બાળ્યો, અતિ ચરાતન છુટયું અને એવી હિંમત આવી કે કપી ધડીએ રણક્ષેત્રમાં ધુમી મારી વીરતા બતાવી કીર્તિ મેળવું, એવી ઉદ્ધટમાંજ અથ સંર-દાણુયં ગયો અને જ્યાં જ્યાં યુદ્ધ થયું, ત્યાં ત્યાં તેણે પોતાની વીરતા બતાવી કીર્તિ સંપાદન કરી. જે સ્ત્રીઓનું મન સદા પતિહિતમાંજ લાગેલું રહે છે, તે સ્ત્રીઓ પોતાના મુખ દુઃખનો કશેા પણ વિચાર ન કરતાં પોતાના પતિ પ્રત્યેના ધર્મ બળવવા પછાત પડતી નથી, તે આ સતી કાન્તિનું પ્રત્યક્ષ દર્શાવ છે.

સતી કાન્તિ પતિપ્રાણી સી હતી. એ પતિને યુદ્ધમાં વશ મેળવી આવેલો જોઈ ધણો હર્ષ પામી. ન્યારે પુષ્કરજી તેને મળવા આવ્યો, ત્યારે વળા પ્રેમથી મળી પોતાનો અતિ આનંદ દર્શાવેલો. યુદ્ધની વાત કાઠનાં પુષ્કરજીએ કહ્યું કે:—

“સતી ! તારા જેવી સદ્ગુણી પત્નીથી હું મને મોટા લાભલાભ મેળવું. તારી મારા પ્રત્યે તક્ષીનવૃત્તિ અને પ્રેમપૂર્વક વીર વચનોએ મારામાં ધણો ઉત્સાહ ઉત્પન્ન કર્યો હતો, તેનું શું વર્ણન કરું ! ખરેખર સાંખી સ્ત્રીનું શુદ્ધ આચરણ અદ્ભુત ક્રિયા છે. પતિને મીઠું લાગે એવું વર્તન અને પ્રિય તથા હિતકારક મિત લાવણ તેઓનો સંપ્રદાય હોય છે, સ્વાભાવિક રીતેજ પતિનું કલ્યાણ કરવામાં તત્પર રહે છે. તેમની બુદ્ધિ આનંદિત હોય છે, મુખ ઉપર અથવા પીઠ પાછળ પથ્રુ એક સરખુંજ વર્તન હોય છે, જેમાં કપટ મુદ્દલ હોતું નથી, તે ઉપરથીજ તે ઓળખાઈ આવે છે. સતી ! તારા જેવી સ્ત્રીઓ જગતમાં સર્વને હોળે. ” ઇત્યાદિ વિવેક વિનય બતાવી તેનાં ધણાં વખાણ કર્યાં. આ સાંભળી સતીએ કહ્યું:—નાથ ! હુંતો આપની દાસીહું, હું આટલા વખાણને યોગ્ય નથી, મેં જે કંઈ કર્યું છે અને કરું છું, તે મારા કર્તવ્ય કમંથી કંઈ પથ્રુ વધારે કરેલું નથી. આપ મને પ્રેમથી આઠી માન આપો છો, અને અનેક પ્રકારે વેલવ સુખ ભોગવાવો છો, આ શું મારા પ્રત્યે આપની અનહદ કૃપા નથી ! શું તમે તમારા પતિધર્મે ઓછો બળવો છો ! તમારા જેવા મારે યોગ્ય પતિ મળવાથી હું મને ધન્ય માનું છું. ઇશ્વર મને તમારા જેવાજ ભવેભવ પતિ મળજે. ’ વગેરે પતિના ગુણનું કથન કથી વિવેક બતાવી નમન કર્યું. અહો ! જ્યાં આવા પતિ પત્નીનાં જોડાં હોય, ત્યાં મૃદમંદિર સ્વર્ગ તુલ્ય રોજી કેમ ન રહે ! અને સસાર સ્વર્ગ સમાન કેમ ન દીસે ! સતી કાન્તિનું પવિત્રપણું અને પતિભક્તિ ખરેખર રત્ન પાત્ર છે. તે પોતાના મદત શુભોધી આર્પાવર્તમાં અમર કીર્તિ રાખી ગઈ છે.

ખાત્રા.

વિદુષી પતિમતા સ્ત્રી પ્રાચીનકાળે ભારતવર્ષમાં મહાન પ્રખ્યાત થઈ ગઈ છે. એ કાળ ને કાળી પુત્રી હતી, તે અઘાપિપર્યંત અંધારામાંજ છે. તે એક વિચિત્રશુદ્ધિવાળી હતી. તે પોતાનો સમય કેવળ રમત ગમતમાં ન ગાળતાં સતત ઉદ્યોગમાં લાગી રહેતી. તેની સ્મરણશક્તિ અપૂર્વ હતી અને તેનું બુદ્ધિ આદુર્ભ અદ્ભુતક્રિયા હતું. તેમના સમયમાં તે જ્યોતિષ શાસ્ત્રમાં સર્વથી શ્રેષ્ઠ બોલાવતી હતી. તેના મ્લેકો અઘાપિ પર્યંત પ્રચલિત છે. બંગાળના મૃદસ્ય, વેપારી, ખેતીકાર અને વિદ્વાનો સર્વે નાનાથી મોટા મનુષ્યો તેના દોહરાથી તેની નામના ગાઈને તેના વચન મુજબ ધણા લાભ કાળથી આણતા આવે છે. એવી ગુણવંતીને વચસ્વિની સ્ત્રીનું ખરૂં વૃત્તાંત બાણના ઉપાન નથી; પરંતુ જેટલું બાણવામાં આવેલું છે, તેટલું લખવામાં

આવે છે. ખત્તા વિક્રમાદિત્યની વેળાએ એટલે આસરે ૨૦૦૦ વર્ષની પહેલાં હતી. એના વિષે એવી દંતકથા ચાલે છે કે;—તે કોઈ રાજની કન્યા હતી; પરંતુ કોઈ રાક્ષસો—બળવાન, માણસોએ તે રાજકુટુંબનાં સધળાં માણસોને મારી નાંખીને આ રૂપસુંદર બાળાને સિંહલદ્વીપ—લંકામાં લઈ ગયા. તેમણે પોતાની પુત્રીની પેઠે તેમનું પાલણુ પોષણ કર્યું. એ રાક્ષસો—બળવાન માણસો તે સમયે જ્યોતિષમાં કુશળ હતા. જે રાક્ષસ ખત્તાનું પાલણુપોષણ કરતો હતો, તે સધળા કરતાં જ્યોતિષ શાસ્ત્રમાં વિશેષ કુશળતા ધરાવતો હતો. તેના શિષ્યોની સાથે ખત્તાએ પણ જ્યોતિષશાસ્ત્રનું શિક્ષણ લેવા માંડ્યું. તેને ખીન્નું કોઈ જાતનું કામ કે ક્રિડા કે તુક ન હોવાથી રાત્રિ દિવસ શાસ્ત્ર શિખવામાં લાગી રહેતી, તેથી તે થોડા વખતમાં વિદ્યાવંતી થઈ પડી. તેણે જ્યોતિષ શાસ્ત્રનું અપૂર્વજ્ઞાન સંપાદન કર્યું હતું. તે જે ગ્રામમાં રહેતી હતી, તેજ ગ્રામમાં ખીન્ને એક આર્ય પ્રજામાં ઉત્પન્ન થયેલો, પણ અનાર્ય—રાક્ષસ પ્રજાથી પોષાતો એક બાળક રહેતો હતો. આ બાળકનું નામ મિહિર હતું; તેણે રાક્ષસોની સંપૂર્ણ પ્રીતિ સંપાદન કરી હતી. તેણે પણ ખત્તાની પેઠે જ્યોતિષનું અધ્યયન કરી તેનું સંપૂર્ણજ્ઞાન મેળવ્યું હતું. મિહિર રાક્ષસોના હાથમાં થી રીતે આવ્યો, તે વિષે નીચે પ્રમાણે લોકકથા ચાલે છે.

મહારાજ વિક્રમાદિત્યની રાજસભાના નવરત્ન પંડિતોમાંના એક રત્ન વ-શહ પંડિત હતો. વશહ જ્યોતિષ ગણિતમાં અદ્વિત્ય તરીકે વિખ્યાત થયો હતો. તેના મિહિર પુત્ર હતો. વશહ જ્યોતિષ વિદ્યામાં ધણે કુશળ હતો. તેણે મિહિરના જન્મ સમયે તેના આયુષની ગણતરી કરી જોયું, તો માલમ પડ્યું કે તેનું જીવન માત્ર દશ વર્ષનુંજ છે; ત્યારે તેને અત્યંત ખેદ થયો. અંતે તેણે તે પુત્રનું દશ વર્ષ પછી મૃત્યુ થયેલું જોવાને બદલે માયા નહિ ચંદ્રાવતાં પ્રથમથીજ દૂર કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેણે તેને તુરંત એક તાંબાના વાસણમાં મૂકીને તે વાસણ નદીમાં તરતું મૂક્યું. તાંબાનું વાસણ તરતું સમુદ્રમાં ગયું. એક દિવસે કેટલીક રાક્ષસની સ્ત્રીઓ સમુદ્રના પાણીમાં સ્નાન કરવા ગઈ હતી. તેમને એક તાંબાનું વાસણ તરતું જોવામાં આવ્યું, તેમણે મહેનત કરીને એ વાસણ પકડ્યું. તેની અંદર જોતાં માત્ર થોડાક દિવસ ઉપર જન્મેલો એક સુંદર સુકુમાર બાળક જણાયો. આ બાળકને એક સ્ત્રી પોતાને ઘેર લઈ આવી; તેમને પોતાના પુત્રની પેઠે સ્નેહથી પાલન કરવા લાગી. એ બાળક માતાની જનનીવત્ સંભાળ હેઠળ ઉછરી મોટો થયો. એ રીતે મિહિર રાક્ષસના હાથમાં આવ્યો. જ્યારે ખત્તા અને મિહિર ઉમર લાપક થયાં; ત્યારે ખત્તાને યોગ્ય તે વર ધારીને તેની સાથે તેને પરણાવી હતી.

ખત્તા મૃત ને નિદાન હતી. તે પતિવ્રતાના મૂર્ખ પ્રમાણે ચાલી પતિને અ-

નેક પ્રકારે સુખને સંતોષ વ્યાપતી. પતિપત્ની વચ્ચે ધણો સ્નેહ હતો. એક બી-
જને પ્રેમથી ધણું ચાહતાં હતાં. આ દંપતી કેટલોક વખત લંકામાં રહ્યાં; પરંતુ
રાક્ષસો તેમની દેખરેખ રાખતા હતા. તેથી નાશી જવાનો લાગ મળતો નહોતો.
છેવટ લાગ બેઠું સ્વર્ગતિથમાં આવવાની ઇચ્છાથી રાક્ષસો પાસેથી રજા મેળવી.
આર્ય પ્રભુ જે પ્રદેશમાં વસતી હતી તે તરફ પ્રયાણ કર્યું. જે સમયે તે બંને
સ્વદેશ જવા નીકળ્યાં, તે સમયે તેની સાથે એક રાક્ષસીને ખગોળ, ભૂગોળ અને
ખાતાળ તત્વના કેટલાંક પુસ્તકો આપીને મોકલવામાં આવી. આ સ્ત્રીને આજ્ઞા
થયેલી હતી કે; “ જ્યારે તે રાક્ષસબૃમિની સરહદ ઉપર આવે, ત્યારે તેણે તે-
મની ત્રણ વિદ્યાના જ્ઞાનની પરીક્ષા કરવી. જે તેમનું જ્ઞાન અપૂર્ણ માલમ પડે
તો તે પુસ્તકો તેમને સ્વાધિન કરવાં, પણ જે તેને તેમના જ્ઞાનની સંપૂર્ણતાની
ખાતી થાય, તો તે પુસ્તક પાછાં લાવવાં. ”

સમુદ્ર કિનારે સરહદ ઉપર આવતાં તે સ્ત્રીએ એક ગાયને પ્રસવકાળની
અસહ્ય વેદના ભોગવતી બેઠી; તેજ વખતે તેણે બિહિરને પ્રભુ કર્યો કે આ ગાય
દેવા રંગના વાહરડાને જન્મ આપશે ? બિહિરે ઉતર આપ્યો કે ધોળા રંગના.
ત્યાર પછી માત્ર થોડીજવારે તે ગાયે એક સ્વામ રંગના વાહરડાને જન્મ આપ્યો.
બિહિરનું જ્ઞેતિષજ્ઞાન અપૂર્ણ પારી તે રાક્ષસીએ સાથે આણેલા ત્રણે તેને
આપ્યા અને કહ્યું કે, હજી તમારો અભ્યાસ પછો કાઢ્યો છે. એમ કહી તે ત્યાંથી
રવાને યઇ. બિહિર પોતે અત્યત શ્રમ લઇ કરેલા અભ્યાસ છતાં આવી સરળ
ગણના કરવામાં નિબૂળ નીવડ્યો. ત્યારે ધણોજ દિલગીર થઇ તે બોલ્યો;—
આટલાં બધાં વર્ષ શ્રમ લઇ સતત અભ્યાસ કર્યો છતાં હું જ્ઞેતિષમાં કુશળ
ઘડી શક્યો નહિ. તો આ પુસ્તકોથી શા ફાયદો થવાનો છે ? એમ કહી તે
પુસ્તકો ફાટીને નદીમાં ફેંકવા લાગ્યો. એ સમયે ખજા ફર હતી. જ્યારે તેણે
પોતાના પતિનું આ અવિચારી પગલું જોયું, ત્યારે તે નદી તરફ તે પુસ્તકોનો
નાશ થતો અટકાવવાને દોડી આવી કહ્યું કે;—“ જરા સ્થિર થાઓ, ગણતરી
ખોટી ઘઇ નથી. ” પછી ગાયે જ્યારે વાહરડાને ચાટવા માંડ્યો કે તેનો રંગ
ધોળો થયો; ત્યારે બિહિરે રહેલા પુસ્તકોની વત્તથી રક્ષા કરી; પરંતુ પાતાળ
તત્વ—પૃથ્વી નીચેની વિદ્યાનું પુસ્તક ફાટી નાખ્યું હતું. તેથી તેના આણેલાં ખ-
ગોળ અને ભૂગોળ વિદ્યાનું જ્ઞાન ફેલાયું. પણ પાતાળ તત્વ જાણવામાં આવ્યું
નહિ. એ દંપતિ સમુદ્ર ઓળંગી ફરતાં ફરતાં એક જંગલમાં જે સ્થળે મહારાજા
વિક્રમાદિત્યે યુગધણં યુગામ કરેલો હતો, તે જગ્યાએ આવી પહોંચ્યાં. ખજા અને
બિહિરના જાણવામાં આવ્યું કે. વે મહાન નૃપતિ વિદ્યાનો મોટો આશ્રયદાતા
છે. તે બંને જણાં તેમની પાસે ગયાં. આ યુગલ (જોડા) ને જ્ઞેતિષશાસ્ત્રમાં
પણાં પ્રવિણ બેઠું વિક્રમાદિત્ય તેમને પોતાની રાજધાનીમાં લઇ ગયો. ત્યાં વરા-

હની સાથે તેનો મેળાપ થયો. વરાહ પહેલાં તો તેને અદેખાપથી જોવા લાગ્યો; પરંતુ એક વખતે મિહિરે વરાહને પૂછ્યું કે;—તમારે કેટલાં છોકરાં છે, ત્યારે વરાહે કહ્યું કે, મને માત્ર એક પુત્ર જન્મ્યો હતો; પરંતુ અદેખાપુષ્પ જાણીને તેને પ્રાણીમાં તરનો નાંખી દીધો હતો. મિહિરે પૂછ્યું કે;—“એનો જન્મ કયે વખતે થયો હતો? વરાહે જે પ્રમાણે હતું તે પ્રમાણે કહી જતાવ્યું. તે ઉપરથી ગણતરી કરી મિહિરે કહ્યું કે, તે પુત્રનું સો વર્ષનું આયુષ્ય છે, તેનું દાઢ મૂક્યું થયું નથી, તે જરૂર કેાઇ ઠેકાણે જીવતો છે. “વરાહે ગણતરીની ખાતરી કરી જોવાથી, ધણો પસ્તાવો થયો. તેણે સોને બદલે દસ વર્ષ ગણ્યાં હતાં, એક શુન્યની ભૂલ થઇ હતી. પછી ધીરે ધીરે વાતચીત થતાં, તે નાંખી દીધેલો છોકરો તેજ મિહિર છે એવું જાણવામાં આવ્યું. વરાહ અને તેની પત્નીએ પોતાનો પુત્ર પાછો મેળવ્યો; એટલુંજ નહિ પરંતુ વળી તેને એક વિદ્વાન સૌન્દર્યવાન અને શ્રેષ્ઠ કન્યા સાથે વિવાહિત થયેલો જોઈને અત્યંત દર્પ પામ્યાં. પુત્ર અને તેની મહુ ખજાને પોતાને ઘેર લાવી રાખ્યાં.

પિતા પુત્રના મેળાપ પછી એક વર્ષ પર્વત તેમણે પોતાનું આયુષ્ય આનંદમાં ગાળ્યું. થોડાક સમયની અંદર મિહિર એક વિદ્વાન જ્યોતિષી તરીકે ખ્યાતિ પામ્યો અને રાજ્ય તરફથી પણ તેનો ધણો સત્કાર થવા લાગ્યો. ખજા શુભવિદ્યામાં અત્યંત પ્રવિણ હતી, અને જે ગણના કરવાને તેનો પતિ અગર સસરા અસમર્થ થતા, તે તેમને કરી આપતી. તે સસરાના ધરમાં આવ્યાથી આનંદ પામી. તે જેવી વિદ્વાન હતી, તેવીજ મુશીબા અને ગૃહકાર્યમાં નિપુણ હતી; તેના સસરા પસે પુષ્કળ ભેટો પ્રતો પૂજવા આવતા ખજા ધરનું કામકાજ કરતી, તેઓના સધળા પ્રતો સાંભળતી હતી. સસરા પાટી ઉપર ગણવાનો આરંભ કરતો, તેની પહેલાં પ્રતને ઉત્તર તેના મુખમાંથી નીકળતો હતો. તેથી સસરા અને આવેલાં માણસો ધણુજ આશ્ચર્ય પામતાં. ખજાની વિદ્યાની વાત વિદેશમાં પ્રસરી ગઈ. સર્વ ઠેકાણે તેનાં વખાણ થવા લાગ્યાં. એ ધીમે ધીમે પ્રખ્યાત થઈ. તે એટલે સુધી કે તેની ખ્યાતિની વાત રાજાના પણ જાણવામાં આવી. એક સમયે વિક્રમાદિત્યે વરાહને તારાની કુલ સંખ્યા વિશે સવાલ કયો. મહાત્મા વરાહે તેનો ઉત્તર આપવાને વારતે એક દિવસની મુદત માગી. આ પ્રતના નિર્ણય સાથે તેમણે અત્યંત શ્રમ કયો, પણ તે સધળો અપલ નિષ્ફળ ગયો. સકળ તારા જુદની ગણના કરવી એ પાતુંજ કઠિન છે. બલકે અસમ્ભવ છે. તેથી ધણો ખિન્ન અને ઉદાસી રહેવા લાગ્યો. તેને તેની પ્રતિષ્ઠા સંહારિત અસ્ત થતી દેખાવા લાગી. ખજાએ જોજન તથા રકુ, પણ તે આવડે નહિ ઉડતાં ચિંતામાં નિમગ્ન હતો. ખજાએ આ પ્રમાણે જોઈ સસરાને તેના ઉદેગનું કારણ પૂછ્યું. તેની ચિંતાનું નિમિત્ત તેના જાણવામાં આવતા, તેણે વરાહને તે વિશે જે શીકર રહેવા વિનંતી

કરી. તે વિષે ગણના કરવાનું માથે લીધું. તે તેના પ્રયત્નમાં નિષ્ફળ નીવડી નહિ. બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળે વરાહે રાજસભાને સૂપતિના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપી આશ્વ-
ર્યમાં નિમગ્ન કરી નાંખી. મહારાજ વિદ્યમાદિત્યની ખાત્રી હતી કે, આ કામ તે કરી
શકવાનો નથી. તેથી તે ગણના કરનારનું નામ ઝાઢેર કરવાને તેને અતિ આમત્સ-
કર્યો, અને તેને તે ગણના કરનારનું નામ નિવેદન કરવાની દરજ્જા પડી. તેણે
કહ્યું, મહારાજ ! એ ગણના મારી પુત્ર વધુએ કરી હતી. તે જાણીને મહારાજ-
પતિને તેથી અત્યત આનંદ થયો, અને ખત્રાને રાજ સભાના દરમ્યાન રત્ન તરીકે
નીમવાની આજ્ઞા કરી; એટલુંજ નહિ પરંતુ તેમને “ નવરત્ન ” ના ઉપર પ્રધાન
પદે નીમવાની ઇચ્છા બતાવી.

ખત્રાને આ રાજ સન્માન તેના કાળરૂપ થઈ પડ્યું. વરાહને આ વિષ-
રીત બનાવથી વજ્રહત થયો. પુત્ર વધુને દરબારમાં સી રીતે સાચી સકાય ? જો
તે રાજસભામાં આવેતો તેને શાંતિ બહાર કરવામાં આવે વળી નવરત્નોમાં પ્રધાન
થવાથી અને રાજસભામાં જવા આવવાથી તેની નીતિ, કુળ અને માન મર્યાદા
સર્વ જશે. આવા કલંક અને અપમાન કરતાં મૃત્યુ અતિ પ્રિયતર થઈ પડ્યું.
માટે તેની જીભ કાપી લેવામાં આવે, તો તેની બોલવાની શક્તિ જવાથી રાજ
પણ તેને ચાહસો નહિ. એવો વિચાર કરીને ઘેર આવ્યો. ખત્રાની જીભ-જે
તેના કુટુંબની આપણને ધૂળમાં મેળવવાનું મૂળ હતું-તે કાપી નાંખવાનો નિશ્ચય
કર્યો, અને તેણે પોતાના પુત્ર મિહિરને તે પ્રમાણે કરવા આજ્ઞા કરી. તે દંપતીએ
જ્યોતિષના પ્રભાવે આવે અને અનર્થ થવાનું પહેલેથી જાણ્યું હતું. તેથી ખત્રાએ
મૃત્યુ પાસે આવેલું જાણી પોતાના પતિને પાસે બોલાવી કહ્યું કે:-“ મારી જીભ
વગર વિલંબે કાપીને પિતાની આજ્ઞા પાળે. મિહિરપિતાની આજ્ઞા પાળવા ખાતર ધણોજ
દુઃખીત હૃદયથી પ્રાણપ્રિય ગુણવંતી સાધવી પત્નીનાં જીભ કાપવા તૈયાર થયો. ખત્રાએ
તેના જાતિ સ્વભાવ પ્રમાણે દરતે એકેરે પોતાનું મૂળ ઉધાડ્યું અને મિહિરે તેની જીભ
કાપી નાંખી; અને યોગ સમયમાં તે આ દુનિયાનું કશુંક સુખ ઊંડી ચિરંજીવ
પર્યંત અવિચ્છિન્ન સુખ બોલાવવા પરલોક વાસી થઈ. અહો ! કેવો અદ્ભુતોસ ?
કેવો શોક કારક બનાવ ! ! આ પતિવ્રતા વિદુષી આનું તેના વિદ્વાન સસરાએ
સંકા કરી મે ત ઉપજાવ્યું ! કેવું કઠોર હૃદય ! શું યાત્રી અને પતિવ્રતા સ્ત્રી રાજ
સભામાં જવાથી નીતિ લંગ કરે ? કદિ નહિ. નીતિવાન, યાત્રી અને પવિત્ર
મનની સ્ત્રીને કલંક લગાડવા દુનિયામાં કોઈપણ સમર્થ નથી; પણ વિદ્વાન સસ-
રાએ મોટી ભૂલ ખાધી. તેનાથી જે જ્યોતિષના સોધોનો વધારે લાભ દુનિયાને
પ્રાપ્ત થાત, તે સધળો અદ્ભુત થયો, ધણો અદ્ભુતોસ ! ! આ પતિવ્રતા વિદુષી સ્ત્રી
પોતાની વિદ્વતાને ગુણુ પ્રભાવે પ્રખ્યાત થઈ ગઈ છે. ધન્ય તેમને ! !

દેવીકામિની.

પ્રાચીન કાળની સત્યશીલ, સદ્ગુણમંડિત અને સ્વકર્તવ્ય દક્ષ સાધ્વી સ્ત્રીનાં ચરિત્ર વિશે વિચાર કરતાં કેનાં અંતઃકરણમાં તેમના વિશે પૂજ્ય શ્રદ્ધિ ઉત્પન્ન થતી નથી ? પરંતુ હવે સાગ્યની વાત એ છે કે, તેવી સાધ્વી સ્ત્રીઓ આજ કાલ આપણામાં બહુ પ્રકાશમાન થતી નથી, અને કોઈ ઠેકાણે સાધ્વી સ્ત્રીઓ પોતાનું સૌજન્ય, સદ્ગુણ, મહત્તા અને મનુષ્ય માત્ર પર અતિમ પ્રેમ, એ વિગેરેના યોગે કોઈ કાળે પોતાનું તેજ પ્રકટ કરે છે, તો તેના સમયે ધણીઓને બિલકુલ જાણ થતી નથી. આ ખોટા અંશુક અંશે પ્રણુ ઓછી કરવા ખાતર બંગાલામાં એક સાધ્વી સ્ત્રી દેવીકામિની યદ્ય ગઈ છે. તેને દેવીઅયોગકામિની પણ કહેતા હતા. તેનું અદ્વિતીય વૃત્તાંત જાણવા યોગ્ય ધારી દાખલ કર્યું છે. આ ચરિત્ર નાઈકાની યોગ્યતા કેટલી છે, તથા એક સાધારણ સ્ત્રીના હૃદયમાં લોકહિતનાં ગહન કાર્યો કેવી રીતે બને છે, તે આ ચરિત્ર ઉપરથી સારી પેઠે સમજાય છે. દેવી કામિનીનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૫૪ ની સાલમાં બ્રાહ્મ ઇલાકામાંના ચોવિસ પરગણા ના ટાકી નામના પ્રસિદ્ધ ગામમાં એક કુશિન કામરથકુળમાં થયો હતો. ઇ. સ. ૧૮૬૦ માં બાલુ પ્રકાશચંદ્રની જોડે તેનાં લગ્ન થયાં હતાં. લગ્નકાળે દેવીકામિની તદ્દન અશિક્ષિત હતી. પ્રકાશચંદ્ર નવીન વિચારનો હતો. પોતાની સ્ત્રીને ઉત્તમ શિક્ષણ મળે, પોતાની પેઠેજ તેને માટે પણ જ્ઞાનમંડાર ખુલ્લો થાય. તેના દાથથી અન્ય-નું હિત યદ્ય શકે એવી એવી પ્રકાશચંદ્રની મહેતવજા હોવાથી તેણે પોતાની સ્ત્રીને શિક્ષણ આપવાનો ક્રમ ચાલુ કર્યો, પરંતુ એ શિક્ષણ તદ્દન અપૂર્ણ રહેવાનું કારણ એ છે કેલ્લા મોટું કુટુંબ હોય, ઘરમાં વડુ દીકરીઓનો મોટો ભરણો હોય, એટલે નવી જન્મર વાસિનીને આજી જાનનોમાં વધારે લક્ષ આપવું મુશ્કેલ યદ્ય પડે છે. આખા દિવસમાં પતિપત્નીની મુલાકાતજ થવાની નહિ. પતિપત્નીની મુલાકાતનો સમય માત્ર રાતના એક પ્રહર રાત મવા પછીનો, એટલે આખા દિવસના કામકાજથી કંટાળીને નિદ્રાસ્થ થવાના સમયનો—ત્યાં પછી પત્નીને શિક્ષણ આપવાનો વખત પતિ થી રીતે મેળવી શકે ? આવી સ્થિતિ હોવા છતાં પણ રાતના વખતમાં પ્રકાશચંદ્ર પોતાની પત્નીને લખનાં પાંચતાં શીખવતો હતો. પ્રથમતો પ્રકાશચંદ્રની તમામ મહેનત જમ્યે જવા લાગી. કારણકે દેવી કામિનીનું પિયર તદ્દન જુના વિચારનું હોવાથી જ્યારે જ્યારે ને પિયર જાય, ત્યારે ત્યારે જન્મર મૃદે પતિ પામે

જે કાંઈ થોડું શીખી હોય તે બહુ બૂલીને આવે ।। ફરી ચસુર ગૃહે પતિ પાસે આવતાં પ્રથમ જેવી હતી તેવી કેરી ।। પરંતુ સુદૈવે આવી સ્થિતિબદ્ધ દિવસ રહી નહિ. પ્રકાશચ્છ રવતંત્ર થયા પછી તેણે પોતાની પત્નીના શિક્ષણ માટે પુણ્ય કાળજી રાખી, અને તેનો ઉપયોગ પણ દેવીકામિનીએ ઉત્તમ પ્રકારે કર્યો.

શ્રીઓને પોતાની સૌન્દર્યતા બતાવવાનો બહુ મોહ હોય છે. આપણી શ્રીઓ જેમ દાંતને સાલ રંગથી રંગાવે છે, તેમ ગંગાકામાં તરણ અને પ્રાદ શ્રીઓ પોતાના દાંત કાલા કરે છે દાંતને કાળો રંગ દેતી વખતે તેનો પાસ હોઠપર પણ લાગે. તેથી ત્યાંના લોકની એવી સમજ ચાલે છે કે, શ્રીઓના દાંત તથા હોઠપર કાળા રંગનો પાસ દેવાય, એટલે શ્રીઓની સૌન્દર્યતા વિશેષ ખુલી આવે છે તથા તેઓ વધારે રમણિય દેખાય છે. બાળ પ્રકાશચ્છને આ જ ગતીના જેવો રિવાજ મિલકુલ પસંદ નહોતો આ ચાલતા રિવાજની અયોગ્યતા દેવી કામિનીને સમજાવતાં તેણે પોતાના દાંતના નૈસર્ગિક સૌન્દર્યતામાં બિલકુલ ફેરફાર કર્યો નહોતો, પણ આમ કરવાથી તેને કેટલો બધો ત્રાસ સહન કરવો પડ્યો । સમાન વખતી તથા તેનાથી મોટી વખતી શ્રીઓ તેની હમેશાં મસ્કરી કરતી । પરંતુ “ પોતાના પતિને જે યોગ્ય લાગે તે પ્રમણે કરવું. ” એ આપણું કર્તવ્ય છે એમ તેની ખાત્રી થયેલી હોવાથી, તેમજ દાંતને કાળા કરવાથી કશો પણ ફાયદો ન હતાં ઉલટી વિરૂપતા આવે છે, આમ પણ તેને લાગતું હોવાથી તેણે બધાની દૃષ્ટિ—મસ્કરી—હાસ્ય વિગેરે સહન કર્યા.

પતિએ પત્નીને, અને પત્નીએ પતિને પત્રો લખવા એમાં વાસ્તવિક દૃષ્ટિએ જોનારને કાંઈ અયોગ્યતા જણાતી નથી. વિયોગ જન્ય દુઃખ કમી કરવા અર્થે, તથા પરસ્પરનો પ્રેમ વર્ધન કરવા અર્થે, પરસ્પરના પત્રો જેવું અન્ય એક પણ સાધન નથી, પણ તેને માટે આપણા લોકોમાં કેવો વિચિત્ર ભ્રમ ચાલે છે ! મુવાન કન્યા પોતાના પતિને પત્ર લખેતો મહાન પાપ થયું કહેવાય । વળી પતિને પત્ર લખવાની વ્યવસ્થા પણ લુની સમલુત ધરાવતાં સાસુ સસરા કે નણંદને કાને જતાં ખિચારી તે વહુના શાશા હવાલ થાય છે ? તેણે કદી ન સહન કરેલાં વાક્યો તેને સહેલાં પડે છે. અને પ્રતિક્ષણે તેને જે જે સાલણવું પડે છે તેનો અનુભવ ધણીને હરોજ. દેવી કામિનીના કુટુંબમાંની સ્થિતિ પણ આવીજ હતી. પોતાના પતિને પત્ર લખવામાં કશું પાપ નથી. તેથી પરસ્પરના મનને અમુક અંશે પણ સમાધાન કરી શકાય છે. એ દેવી કામિની સમજતી ચર્ચ હતી, પણ પત્ર લખવો કેમ ? શાહી લાવવી ક્યાંથી ? કાગળ કેમ આવે ? કલમ ક્યાંથી મેળવવી ? આ સર્વ મેળવે તોપણ પત્ર ક્યાં બેસીને લખવો ? આ કાળજી દેવી કામિનીને વખતો વખત થતી હતી. તે પોતાના પતિને પત્ર લખાવે લખતી હતી. પત્ર લખવાની સામગ્રી ક્યાંથી અને કેવી રીતે મેળવતી હતી અને તે કેવા પ્રકારે

લખતી હતી, તે સંબંધે પ્રકાશચંદ્ર પોતાના એક લેખમાં લખેલું છે કે;—“ ચંદ્ર એજ તેનો દિવો, સાવરણીની રુળા એજ દલમ, કોઇ પણ જાતના ઝાડનો લાલ રંગ એજ તેની શાહી અને ધણે લાગે કેઈ પણ ઝાડનું સકાપેલું પાન એજ તેનો કાગળ । આ પ્રમાણે મારી પ્રિય દેવી કામિનીનો ખત લેખ થતો હતો ।” તરણ વયમાં આશુપણો તરફ ઓઝોતું લક્ષ જલ્દજ દેખ છે. તેમાં પણ અશિક્ષિત ઓઝોને તો પોતાનો સર્વ વેલવ આશુપણોમાંજ સમાયેલો લાગે છે. જે ઓઝોના શરીરપર વધારે આશુપણો અને જેનાં કપડાં લત્તાં વધારે ભસકાંબંધ તેજ ઓઝોની સુખી. એવો જમ કેટલીક ઓઝોના મગજમાં ભરાયેલો હોય છે. ? ઓઝોનું વસણ દાગીના તરફ મુખ્ય અંશે હોવાથી જ્યારે કોઇ કેકાણે ઓઝોના ભરાય, ત્યારે ખીજ વાતો કરતાં દાગીના સંબંધે વાત પ્રથમજ નીકળવાની ? દેવી કામિનીને એક વખતે આવો પ્રસંગ આવ્યો. તે વખતે તેની ઉમ્મર માત્ર પંદર વર્ષનીજ હતી. તે તદ્દન સાદો પોશાખ પહેરીને શરીરપર એક પણ સુવર્ણ જુવણુ ન પહેરતાં સમારંભમાં ગઈ, એટલે ત્યાં તેનો કોઈએ ભાવ પૂછ્યો નહિ. કોઈએ ‘ આવો ’ કે ‘ ખેસો ’ પણ કહ્યું નહિ. આ ઉપરથી સર્વ અશિક્ષિત ઓઝો ઉંચા પોશાખ તથા દાગીનાનેજ માન આપે છે એમ દેવી કામિનીને જાગતાં “ હવે પછી કદી પણ દાગીના ન પહેરવા તથા ઉંચો પોશાખ ન પહેરવો ” એવો નિશ્ચય કર્યો અને તે નિશ્ચય તેણે પોતાની કુદગીની હયાતી સુધી ઉત્તમ રીતે પાળ્યો હતો.

દેવી કામિની જેમ જેમ ઉમરે વધવા લાગી, તેમ તેમનું લક્ષ વિશેષ ગંભીર વિધ્યો તરફ એટલા લાગ્યું. તેણે પોતાના પતિની પેઠે આકાશચંદ્રની દીક્ષા લીધી; અને માત્ર એકલી દીક્ષા લઇનેજ તે રહી નહિ, પણ પરોપકાર તથા ધર્મયિ પોતાનો પ્રાણાર્પણ કરવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો. પ્રકાશચંદ્ર જાણુ મોટા હોદ્દાદાર હોવાથી ધર્મ કુલમાં દ્રવ્યનો જોઈએ તેવો વ્યય કરવાનો યોગ તેને ઠીક મળતો હતો જે દિવસે સમારંભમાં પોતે સાદો પોશાખ પહેરીને ગઈ હતી, અને તેનો કોઈએ પણ ભાવ પૂછ્યો નહોતો, તે દિવસથી દેવી કામિનીના પોશાખમાં વિલક્ષણ ફેર પડી ગયો. એક સાદી-કિનારી વિનાની તદ્દન સાદી-સાદી, અને તેવીજ સાદી ચોળા એજ તેનો નવો પોશાખ થયો. શરીરપર દાગીનાનું નામ બિલકુલ મળે નહિ, અને જોઈએ તો મોટા હોદ્દાદારની પત્ની ! તેણીએ ૨૦-૨૫ જનાય બાળકોને પોતાને ત્યાં રાખ્યાં હતાં. તેમની સંભાળ પેટનાં છોકરાંની પેઠે રાખતી. એક વખતે તેને ત્યાં કોઈએ કેટલાંક નાજિયેરની ભેટ મોકલી હતી. (તે પ્રાંતમાં નાજિયેર-ભાએજ મળે.) એ ભેટનો ઉપયોગ તેણીએ પોતે એકલીએ ન કરતા; તેનો ઉત્તમ પકિનો પકવાન કરાવ્યો અને આસપાસના તમામ વિદ્યાર્થીઓને તેની ખીજાની આપી. હવે તો તેણી પરોપકાર તરફજ પોતાના તન,

મન, ને ધનને વ્યય કરવા લાગી. પોતાની આસપાસ અથવા પોતાના ગામમાં કોઈ માણસ માતું છે, એવી તેને ખબર મળે કે તુર ત્યાં જાય અને ધરના માણસની પેઠે તેની શુશ્રૂષા કરે. જો ગરીબ હોય તો પોતાની ગાંઠના પૈસાથી તેનું ઔસડવેસ કરાવે, તથા તેની સંભાળ માટે માણસો પણ રાખે, આવેા કમ ચાલતો હતો. એવામાં પોતાના ગામમાંના એક કોલસાવાળાની સ્ત્રી પ્રસૂતિમાંથી બહુજ બિમાર થઈ પડ્યાની ખબર તેને મળી. આ ખબરમળતાં જ દેવીની સ્વારી તે કોલસાવાળાને ઘેર ગઈ. જઈને જુએ છે તો એક નાની સરખી કાળામેશ ઝોરડીના એક મસિન ચુલુમાં તે બાંધ પડી છે. આસપાસ કોલસાના ઢગલા અને ચોતરફ અતુલ ઢુઈધ. આ જોઈને દેવીએ ડૉક્ટરને બોલાવવા માણસ મોકલ્યું અને પોતે સાવરણી લઈને તે ઝોરડીમાંના કચરો પોતાને હાથે કાઢવા લાગી? તે બાંધના ઘણીએ તેમ ન કરવા ધણી આમ્રહ ક્યાં, ત્યારે તે બોલી:—“તમને મદદ કરવામાં જો આ હાથનો ઉપયોગ નહિ થશે, તો તેનો ખીજો શો ઉપયોગ છે?” આમ કહીને ડૉક્ટર આવતા સુધીમાં તેણીએ તે ઝોરડીવાળા ઝાડીને સાફ કરી નાંખી અને તે બાંધની સારવાર માટે એક બે માણસો રાખીને પછી પોતાને ઘેર ગઈ.

આ પરોપકારી પતિવ્રતા દેવીએ હવે કન્યાઓને શુધારવાનું કામ પણ હાથ લીધું. બાંકીપૂરમાં કન્યાઓ માટે એક સારી સ્કૂલ બાંધવામાં આવી હતી, પણ તેમાં કન્યાઓ બિલકુલ જતી નહોતી. આસ્કૂલનો હિસાર કરવાનું દેવીએ મનપર લીધું. પ્રથમ તેણીએ પોતાને ત્યાં રાખેલાં બાળકમાંથી ૨૦-૨૫ બાળકાઓને તે સ્કૂલમાં મોકલી; અને લોકોને પોતાની છોડીઓને નિરાળમાં મોકલવા આમ્રહ તથા ઉપદેશ કરવા માંડ્યો. તેમજ તે સ્કૂલની તમામ વ્યવસ્થા પોતે જતે ચલાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ જોઈને કેટલાક લોકો તેને કહેવા લાગ્યા કે,—“તમે જોઈએ તેવાં સુસંસ્કૃત નથી, તેથી તમારી શાળામાં અમારી છોડીઓ ને મોકલવાથી શો ફાયદો થવાનો હતો?” દેવીને લોકોનું આ કહેવું સત્ય લાગ્યું. તેનું રિક્ષણ વધારે વખત નહોતુંજ. ધરમાંના ત્રીશ આળાશ માણસોની વ્યવસ્થા કરતાં-તેમાંજ તેનો વખત ગત થતો હતો. પણ આ વખત આવતાં બાંકીપૂરથી ત્રણસો મૈલ એક ટ્રેનિંગસ્કૂલમાં વિદ્યાર્થી તરીકે તે અભ્યાસ કરવા ગઈ. ત્યાં પાંચ વર્સ અભ્યાસ કરીને પૂરતું જ્ઞાન સંપાદન કરી તે બાંકીપૂર પાછી આવી; ત્યાંની કન્યાશાળાની વ્યવસ્થા ચલાવવાનું કામ પોતાના હસ્તકમાં લઈ રિક્ષણ આપવા લાગી. અહ્હા! કેવો દ્રઢ નિશ્ચય સ્વભાવ? તેને સ્વજાતી વિશે મદદ અભિમાન હતું. સ્ત્રી વર્ગની ઉન્નતિ માટે તે સતત મથ્યા કરતી હતી. બાંકીપૂરના સ્ટેશનપર ઓઓને માટે ‘વેટીંગરૂમ’ બિલકુલ નહોતી. એક વખતે એક ગાઉ એક સ્ત્રી પ્રત્યે બહુજ ખરાબ વર્તણૂક ચલાવી હતી. આ બાતમી

દેવીને કાને જતાંજ આ પ્રકરણ યોગ્ય રીતે વરીષ્ટ અધિકારી સુધી લઈ જવાનો તેણીએ નિશ્ચય કર્યો. એક લાંબી અદશ તૈયાર કરીને તે અરણ્ય પર સેંકડો સ્ત્રીઓની સહીએ લીધી. તે અરણ્ય લેડી ઈલિથટ પર મોકલી આપી. અરણ્ય પહોંચતાંજ તે અસખ્ય ગાડોને યોગ્ય શિક્ષા કરવામાં આવી, અને ખાંડીપૂરના સ્ટેશન પર સ્ત્રીઓ માટે “વેટીંગરૂમ” પણ બાંધવામાં આવી. પ્રકાશચંદ્ર બાણુનો તમામ પગાર દેવી તરફ જતો હતો. તેમનો મોટો ભાગ પરોપકારાર્થે જુદો કાંઈ રાખવાનો દેવીનો નિશ્ચય ચાલુજ હતો. એક વખતે સિંધ પ્રાંતનો હીરાનંદ નામનો એક વિદ્યાર્થી ખાંડીપૂરમાં આવેલો, તે માદો પડતાં દેવીએ તેને પોતાને ઘેર રાખ્યો, તેને સારો કરવા માટે ઘણી મહેનત લીધી, પણ તેમાં યશ મળ્યો નહિ; તોપણ હીરાનંદના કુટુંબીઓના અંતઃકરણમાં દેવીના ઉપકારનું સ્મરણ રહી ગયું.

દેવી બ્રાહ્મ ધર્મનુયાયી હતી ખાંડીપૂરમાં કેઈ પણ ધર્મોપદેશક આવે તે દિવસે મોટો ઉત્સવ કરતી. હમેશાં ગામની સેંકડો સ્ત્રીઓને પોતાના ધર્મમાંના તત્ત્વોનો બોધ કરવાનો તેનો ક્રમ તો ચાલુજ હતો. જાતમં જુદા સંખ્યે દેવીની બહુજ પૂજ્ય શુદ્ધિ હતી. દર સાલે રાજગૃહ જતી હતી. રાજગૃહને બાદ ધર્મનુયાયી બહુજ પવિત્ર સ્થળ માને છે. જ્યારે દેવી રાજગૃહ જતી ત્યારે વખતો વખત કેટલાક લોકોને સાથે લેડી જતી, રસ્તામાં બ્યાખ્યાનો આપતી, અને સદ્ધર્મને રસ્તે ચાલવા બોધ કરતી. આ તેનો ક્રમ કેટલાક વર્ષો સુધી અખંડપણે ચાલ્યા કર્યો હતો. નમ્રસ્વભાવ, પરોપકાર શુદ્ધિ, ગરીબો પર પ્રીતિ, અને સામાન્ય પ્રેમાળ સ્વભાવ વડે ખાંડીપૂરના તમામ માણસોને તે બ્હાડી થઈ પડી હતી. આ ક્રમ એક સરખો ચાલવાથી તેનું શરીર ક્ષીણ થયું. તેથી સમુદ્ર કાંઠાની તાણ હવા મળે, તેવે સ્થળે હવા ફેરફાર કરવા માટે રહેવાનો ઠાંકદરે અભિપ્રાય આપ્યો. આ ઉપરથી બાણુપ્રકાશચંદ્રે દેવીને સન ૧૮૯૬ માં મુબઈમાં રાખવાનો હરાવ કર્યો હતો. રહેવા માટે મકાન વગેરેની વ્યવસ્થા પણ થઈ ગઈ હતી; એટલામાં નિર્દયકાળે ઝડપ મારી !! માંદગીમાં છતાં પણ જ્યાં રહેજ આરામ થતો, ત્યારે તે માંદમાણસોની ચાકરી કરવા પ્રવૃત્ત કરતી હતી. પોતાના દુઃખ માટે તેણીએ કદી પણ શૈલ્ય કર્યો નહોતો. આજ એક વખત પોતાનું મરણ નજીક આવેલું જોઈને પોતાના બાળબાળાઓની સી દશા ધરી, એ વિચાર કરતાં તેના નેત્રમાંથી અશ્રુ પિંડુ ખસી દર્તા, તે જલ્દતે તેને પમાતાપ થતા ત્રીજે દિવસે પોતાના મોટા પુત્રને પાસે બોલાવેને કહ્યું કે:—“બ્હાડા સુબોધ ! દુઃખ મારી માતા પાસે જઈ પડું. હવે મારાથી અગ્રે રહી શકાય તેમ નથી. તું હમેશાં કુમારથી દૂર રહે જ. તમારા કેઈ માટે મેં બિચકુલ દબ્ય સંધરી રાખ્યું નથી; પણ સત્ય સંધરી રાખ્યું છે, તે તમે વહેંચી લેજો. મારા માટે ત્યાં સોમ કરી નહીં. ૫૨મદિવસે મારી અખિર્મ આંસુએ આજ્ઞા દર્તા, તો મારે બે દિ-

વસ વધારે જીવનું પડ્યું, પણ હવે હું તૈયારીમાં છું ”

“ પ્રિય વાંચક જી ! આ અંતકાળના ઉદ્ધારમાં કેટલી ધર્મ શુદ્ધિ, કર્તવ્ય પરાયણતા અને કેટલી અનુતાપ શક્તિ જણાય છે ? દેવીના સમાગમનો જેમને લાભ મળ્યો હતો; તેમને પોતાની માતા યા ભગિનીના મૃત્યુના શોક જેટલો શોક થયો હતો. આખા ગામમાં આદાસિન્ય પ્રસર્યું અને કેટલીક સ્ત્રીઓએ તો આઠ દહાડો કરી મેલ્યો હતો. દેવીની યોગ્યતા સંબંધે આ સ્થળે વિશેષ લખવાની અગત્ય છે જ નહિ જેણે પોતાનું આખું આયુષ્ય પરાપકારમાં જ પૂરું કર્યું હતું. એવું સ્ત્રી રાત આપણા દેશમાં આ ઓગણીસમી સદીની અધવચમાં ઉદય થયું, તે બદલ આપણે જગત્ નિર્મતા ઈશ્વરનો આભાર માનતાં, તેવાં અનેક સ્ત્રી રાતો આ ભારતભૂમિપર ઉદય પામે એવા પ્રાર્થના કરીશું. વાંચનારી બહાણી બેનો ! દેવી, કામિનીના આ જીવન ચરિત્રમાંથી જે અમૂલ્ય બોધ મળે છે. તે શુદ્ધ કરી તેના જેવાં પરાપકારનાં અને સ્ત્રી જ્ઞાતિની ઉન્નતિનાં કાર્યો કરવામાં મનને પ્રવૃત્ત કરશો, તો તમે તમારા દેશની અને તમારી દેશી બેનોની એક ઉત્તમ સેવા અર્જન-વેલી કહેવાશે; તેની સાથે તમારું નામ અને કીર્તિ અમર થશે. હે ઇશ ! આ દેશની બેનોની અંદર આવી સત્ય પ્રેરણા કર !

ચંદ્રપ્રભા

આ

પતિ

પતિવ્રતા સ્ત્રી લખના પાસેના એક ગામના ઠાકોરની પુત્રી હતી. તે મહા સૌન્દર્યવાન, તેજસ્વી, હિંમતવાન, નીતિવાન, આલાક, પતિવ્રતા અને શુદ્ધિશાળી હતી. તેને લખના પાસેના જ બીજા કાંઇ ગામના ઠાકોર સાથે પગથાપી હતી. ઇ. સ. ૧૮૯૪ ની સાલમાં એક વખતે તેનો પતિ તેના બાપને ઘેરથી બન્ધેરા પોલીસ ચોકોને રસ્તે પોતાને ઘેરનેડી જતો હતો આ ચોકોના ઇન્સ્પેક્ટરે પતિવ્રતા ચંદ્રપ્રભાને ઘણી રૂપાણીને તંદુરસ્ત જોઇ ખરાબ વિચાર કર્યો તેણે ઠાકોરને કહ્યું કે:—“ તું પરત્રીને કાઢી જાય છે, માટે તને અડીયાળવા નહિ દબાવે.” ઠાકોરે કહ્યું:—“ એ તો મારી પરજોતર સ્ત્રી છે. માટે તમારે રોકવાનું કશું કારણ નથી.” છતાં ઇન્સ્પેક્ટરે તે માન્યું નહિ અને સાક્ષી લાવવાનું કહ્યું એ પતિવ્રતા ચંદ્રપ્રભાને એક કોટડીમાં પૂરીને તેને બહારથી તાળુ મારી કુંચી ઠાકોરને આપી. તેથી તે નહિ ચાલતાં પંદર ગાઉ દૂર તેને સાસરે સાક્ષી લેવા ગયો. રાત પડી એટલે ઇન્સ્પેક્ટરે કોટડીનું તાળું ઉઘાડ્યું પણ ચંદ્રપ્રભા બીજી કેટલીક સ્ત્રીઓની પેઠે બોળીને ગાફલ નહોતી, તેણે એવા પરાયણ પ્રવૃત્તનો વિશ્વાસ નહિ કરતાં, એટલે આલાકથી અંદર બારણાને સાંકળ ચલાવી દીધી હતી. તેથી

ઇન્સ્પેક્ટરે ખારતું ઉઘાડવાને ધણું કહ્યું, પણ તેણે ઉઘાડ્યું નહિ. પણ જ્યારે તે ઘણી ધમકી આપવા લાગ્યો અને ખારણા લાગવાની ઠાસિય કરવા માંડી; ત્યારે નંદિ ગભરાતાં દિંમતથી ઉઘાડ્યું. ઇન્સ્પેક્ટરે અંદર આવી પોતાને વચ થવા જણાવ્યું, પણ આ સાધ્વી સ્ત્રીએ પોતાનો પ્રાણ જતાં મુખી પણ પોતાનું પવિત્ર શિયળ ભંગ નહિ થવા દેવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. તે તેનાં આવાં અયોગ્ય વચન સંભળી ઘણી ગુસ્સે થઈ ગઈ. પણ જરા ધેરતા પકડી બોલી;—“ભાઈ ! તમે આ શું બોલો છો ? હું નિરાધાર અજાણા સ્ત્રી છું. તમે મારા ભાઈ જેવા છો, તમારા જેવા અધિકારીએ પરત્વી સાચું ખરાજ દર્શિથી જોતું ન જોઈએ. ખીજા કેટલીક સ્ત્રીઓ જેમ ભયથી, લોભથી કે વૈભવ સુખની ઇચ્છાથી પર પુરુષને વચ થઈ પોતાનું અમૂલ્ય પવિત્ર શિયળ ભંગ કરી પાપમાં પડે છે, તેવી કુલટા સ્ત્રી-મને ન સમજે. હું તમારા ભયથી ડરવાની નથી, પણ મારા શિયળ ભંગ થયે ઇશ્વરથી ડરું છું. હું મારો પ્રાણ જશે, તોપણ તમારે વચ થવાની નથી. માટે ઇશ્વરનો ડર રાખી જ્યાં આશા છોડી દે. મને હેરાન કરવાથી તમારું સાઈ થશે નહિ.” વગેરે આજીજ સાથે ધણું કહ્યું, પરંતુ કામનાથી અધ થયેલો તે એક ટુળા બીજો થયો નંદિ. તે અનેક પ્રકારે ભય અને પ્રીતિ બતાવી વિનવવા લાગ્યો. ચંદ્રપ્રભા દિંમતવાન હતી. તેને પવિત્રપણું બહુ વ્હાલું હતું અને તે ક્ષત્રિ પુત્રી હતી. આ પાપીને શિયળ ભંગ કરવા આવેલો જોઈને તેના અંગતું ક્ષત્રિત્વ ભંગ થયું, પણ પાસે હથિયાર નહોતું કે તે પોતાનું બળ અજમાવી શકે. તેથી યુક્તિપ્રયુક્તિથી તેનું હથિયાર હરણ કરવાનો લાગ જોતી હતી. અગર ખીજા રીતે બચાવ કરવાનો વિચાર કર્યો. પોતાને ઉત્પન્ન થયેલો લુસ્સો ધેરતાથી દબાવી રાખ્યો; અને તે ન જાણી શકે એવું મૂખ રાખી ઉભી રહીને મનમાં “હે ઇશ્વર! હવે તું લાગ રાખજે.” એવું સ્મરણ કરવા લાગી. તે કુમંતિ તેને શાન્ત થયેલી જોઈ ખુશી થયો કે, હવે તે મારે વચ થશે. એમ સંમત પોતાની તજવાર ત્યાં મૂકી દીધો. લેવા દોડ્યો. પણ તે મંદમતિ જાણતો નહોતો કે; જે સ્ત્રી અંતઃકરણથી પોતાનું શિયળ અખંડિત રાખવા ઇચ્છે છે, જે સ્ત્રી પ્રાણ કરતાં પોતાના શિયળને વધારે વ્હાલું મળે છે, જે સ્ત્રી પ્રાણ જતાં મુખી પણ શિયળને પવિત્ર અને પોતાનું અમૂલ્ય ધન સમજી સાચવવા ઇચ્છે છે, તેવી સ્ત્રીના શિયળનું રક્ષણ હમેશાં ઇશ્વર કરે છે. તેવા સમર્થ રક્ષકની આગળ પતિવ્રતા સ્ત્રીનું શિયળ ભંગ કરવા દેવ પણ સમર્થ થતા નથી, તો બિચારું પામર માનવી શું બિચારામાં છે ? તે આ મંદમતિ શું જાણી શકે ?

સતીચંદ્રપ્રભાએ ઇશ્વરની સદાવતા માત્રી તુરંત તે મંદમતિની તજવાર ઉઘાડી હાથમાં લીધી. ઇન્સ્પેક્ટર દીવો લઈને આવ્યો અને અયોગ્ય માગણી કરવા લાગ્યો. ચંદ્રપ્રભાએ પ્રથમ તો તેને બહુ વિનવ્યો, પણ તેણે માન્યું નહિ. તેથી તેને વચથી માથા મુખી કોપાગ્નિ આવી ગયો.

દુરત તેણે તલવાર ખેંચી તેનું માથું ઉઘાડી દીધું. દીવો જુઝારી દીધો, અને શિયળનું રક્ષણ કરવા હાથમાં તલવાર પકડી ઉભી રહી. ઇન્સ્પેક્ટર એક ખાલુ પ્રાણુ રહિત્ થઈ પડ્યો હતો. તેને ગયાને ધણીવાર ચઢી હતી. તેથી તેના બે કોન્ટેનરોએ જાણ્યું કે તે ખાલુ ખાલુ ગયા હશે, એવી ખાતરીથી તેઓ પણ એક પછી એક સતીના શીશને કંઈક લગાડવા આવતાં, તેઓ પણ તેની તીવ્ર તલવારથી કપાઈ ગયા. પ્રાતઃકાળે જ્યારે તેના સ્વપ્ની સાક્ષી લઈ આવ્યો, ત્યારેજ તે તલવાર હેઠે મૂકી રૂઢ કરતી પતિને બેસી પડી. પોલીસે તેના ઉપર ખુનનો આરોપ મૂકી કામ ચલાવ્યું, પરંતુ લખનાના શાણા મેંસ-સ જાણે તેને નિર્દોષ ઠરાવી છોડી મૂકી. એટલુંજ નહિ પરંતુ કહે છે કે વાત્યપ્રાંતની સરકારે તેના પાતિવ્રત્યપણાથી પ્રસન્ન થઈને તેને ચારમો રૂપિયા ઇનામ તરીકે આપ્યા હતા. આ સર્વ હકીકત સને ૧૮૯૯ ના વર્તમાન પત્રોમાં પ્રસિદ્ધ થયેલી છે. અહો ! ચંદ્રપ્રભા ! તને ધન્ય છે ! તે પાતિવ્રત્યપણાનાં પવિત્ર અંકુરો મરાવનારી પવિત્ર હૃદયની આયમંદિલાઓ અઘાપિ પૂજા છે, એનું સર્વને ખતાવી આપી નામના રાખી છે.

મૃગનયની.

પ્રખ્યાત સાખી સ્ત્રી મુજરાતના રાગની પુત્રી અને ગ્વાલિયરના નોસર વસના મહારાજા માનસિંહની રાણી હતી. તે રૂપે રંભા જેવી સ્નાન્દ્યવાન અને નયનો મૃગના જેવાં હતાં. તેથી તેનું નામ મૃગનયની પાડ્યું હતું. એ તીવ્ર જુદિની, ભણેલી, ઉદાર, રાજકાર્યમાં કુશળ, સસાર વ્યવહારમાં નિપુણ, હિંમતવાન, આત્મિક, ધાર્મિક, ચતુર, પતિવ્રતા અને મગીત કળામાં અતિકુશળ હતી. પતિને પ્રાણુથી અધિક આહતી. માનસિંહ પણ તેના ઉપર ધણેજ આસક્ત હતો. પતિ પત્નીમાં ગાઢ પ્રેમ હતો. તેઓ સર્વ પ્રકારે એક રૂપ જેવાં હતાં. સાખી મૃગનયની પોતાના રૂપ શુભથી સૌનાં હૃદયને આકર્ષતી હતી. સંગીત કળામાં તો તેએટલી કુશળ હતી કે, તે જે રાગ ગાતી, તે રાગનું રૂપ તાદસ્થ ખડું કરી દેતી. તેના રાગનો પત્ની સાંભળી પણ પ્રહ્લીઓ પણ પોતપોતાનું કાર્ય મૂકી દઈ થંભી રહેતાં. તેનું ગાયન સાંભળવાને મહાન પુરસ્કો પણ લલચાતા હતા. તે પતિથી વહેલી ઉઠતી. દંતધાવન અને સ્નાન કરી દેવ સેવા કરતી. દેવ સેવા વખતે દેવની સ્તુતિ હાથમાં તંજુર લઈને એકાગ્ર ચિત્તેગાઈ બજાવી કરતી, એ વખતે તેનું સ્વરૂપ સા-

ક્ષાત્ર દેવી ૩૫ જણાવું હતું. તેમજ પતિ-રંજનાયે પણ પોતાની ગાયનકળાને ઉપ-
યોગ કરતી. આ એ પ્રસંગે ધણું કરી બીજા માન્ય લોકો. તેની ગાયન કળાના
શ્રવણનો લાભ લઈ શકતા; પતિવ્રતાના ધર્મે પ્રમાણે તે ચાલતી. રાજકાર્યમાં પ-
તિને અનેક પ્રકારે સહાય આપતી. કદાચ સમયે કેષ પ્રકારનો નિકાસ કરવામાં
પોતાની શુદ્ધિ બહાર પડતી અને યુક્તિથી માર્ગ શોધી કાઢી સાને ચક્રિત કરતી,
એવી હુશિયાર હતી. તેના કાર્ય કુશળ પણને લીધે રાજા, પ્રજા અને વિદેશી જ-
નોમાં વખાણને પાત્ર થઈ હતી. માનસિંહ ધણું કરીને ઈ. સ. ના સોળમાં સૈકામાં
થઈ ગયો છે; કારણ કે લંકારાય જે શાહજહાં પાદશાહના સમયમાં થઈ ગયો છે,
તેણે પોતાના ઇતિહાસમાં લખેલું છે કે;—“ રાજા માનસિંહને બેસો રાણીએ હતી,
પરંતુ તે સર્વમાં ૩૫ને ગુણમાં શ્રેષ્ઠ તો રાણી મૃગનયનીજ હતી. તે અતિ મુંદર
હતી; એટલુંજ નહિ પરંતુ મનમોહતી કળા જે ગાયનવિદ્યા, તેમાં અત્યંત પ્રવિણ
હતી. ” રાજા માનસિંહ ને ગાયન વિદ્યાનો ધણો શોખ હતો. તેમાં પણ સંકીર્ણ
રાગ તે મહારાણી ધણીજ અદ્ભુત પ્રકારે ગાતી ને બજાવતી, તેના ઉપર તો તે
મોહિત થયો હતો. મૃગનયનીએ પોતાના અત્યંત સંગીત ચાતુર્યથી કેટલાક રાગ
મિશ્રભાવથી ગાઈ પ્રસિદ્ધ કર્યાં હતા. તેમાં શુભરી, વહીલગુભરી, માલગુભરી,
વગેરે રાગ તેના નામપરથીજ પ્રસિદ્ધ છે. કહે છે કે મૃગનયનીની ગાયન કળાનું
શ્રવણ કરવાને ગાયન વિદ્યાના પરમ આચાર્ય તાનસેનજી ખાસ જાણિયર પધાર્યા
હતા અને ત્યાંજ રહી, પોતાની આખરની છાંદગી પૂરી કરી હતી. તેણે મૃગ-
નયનીનું ગાયન સાંભળી તેનાં ધણીજ વખાણ કર્યા હતાં. એ રીતે એ સંગીત
કળામાં ધણીજ અખ્યાત થઈ ગઈ છે. સ્ત્રીઓએ પોતાને બૂધાઈ ૩૫ ગણતી
સંગીતકળા શિખવી જોઈએ. તેનું એક ઉત્તમ દર્શાવ આ સાખી સ્ત્રીએ આપી-
વર્તની સ્ત્રીઓને આપી અમર કીર્તિ રાખી છે.

ગંગા.

પતિવ્રતા સ્ત્રી ગંદાખાના કીશ્વમાં રહેતા મદારસિદ્ધ નામે
રાજપૂતની પુત્રી હતી. તેની માતાનું નામ તેજબા હતું.
એ ધણી રાણી; ચાલાક, દિંમતવાન અને નીતિવાન હતી.
આવી માતાના દાય નીચે ગંગા લાડ દેડમાં ઉછરી હતી.
તે મદા સ્વરૂપવાન, મૃગનયની, શુદ્ધિયાળી, દિંમતવાન.

ચાલાક, નમ્ર સ્વભાવની, ઝંડી, નીનિવાન અને પતિવ્રતા હતી. તે ગંદાખા પાસે

વિજયપૂર નામે ગામના રાજપૂત દેવીસિંહ સાથે પરણી હતી. ઈ.સ. ૧૦૨૪ માં જ્યારે ગીજનીને મુલતાન મહમદ સૈરડી સોમનાથ મહાદેવતા દેવળનો તારા કરી, ગંદાખાના કિલ્લા ઉપર ચડી આવ્યો. ત્યારે કિલ્લામાં લૂટ ચલાવી, તેમાંનાં કેટલાક સ્ત્રી, પુરુષ અને છોકરાંઓને કેદ કર્યા. એ સર્વને ગીજનીમાં ગુલામ તરીકે વહેંચી પૈસા મેળવવાનો તેમનો વિચાર હતો. તે ગંદાખાથી ઉપડી અણહીલવાડ પાટણ આવ્યો. કેદીઓને અનેક રીતે દુઃખ દેવામાં આવતું હતું. બંધીવાન ઓરતોની બંદર ગંગા પણ હતી. તેઓ વખતે પંદર વર્ષની હતી. મહમદ ગીજનવીનો પાટવી કુંવર તેને જોઇ તેના પર મોહિ પડ્યો. તેમને પોતાના કબજામાં લેવાને તત્પર થયો.

ગંગા ખરેખરી ગંગા રૂપજ હતી. તેનું મન ગંગાજળ સમાન નિર્મળને પવિત્ર હતું. તેને પાટવી કુંવરે ધણી ગળ્યા ગળ્યા સંદેશાઓ મોકલ્યા પણ તે ગંગાને ગળે કેમ છિતરે ? ગંગાએ કુંવરને અણુગમતા છિતરો મોકલ્યા. તેથી તે ધણી શરસે થયો અને તે જાહેર કરવાને ગુપ્ત રીતે કેદખાનામાં આવ્યો. ગંગાને ગાંડી થેલી વાતો કહી સમજાવવા લાગ્યો કે, “હે ગંગા ! તું માફ કરેલું માન, હું તને ચાહું છું, પણ તું મને ચાહતી નથી. તું મારી પદવી પિછાણતી હોતતો આવી રીતે મને વારવાર અપમાન આપત નહિ. હું પૃથ્વી પ્રતિમહંમદનો પાટવી કુંવર છું, ગાદીનો વારસદાર હું છું. સમય આવતાં હું તને મારી પદરાણી બનાવીશ. આવશે ખરેખર મન લાવતાં મોજનો મળશે, રહેવાને રંગમહેલ, પહેરવાને હીરચીરનાં જરીન વસ્ત્રો. હીરા, મોતી અને માણિકનાં આભૂષણો મળશે. હુકમ કરતાં હજારો દાસીઓ તારી પાસે હાજર થશે. પાણી માગીશ ત્યાં દૂધ મળશે. આથી વધારે તારે શી આશા છે ?” આ સાંભળતાં ગંગાએ દુઃખકારી જવાબ આપ્યો કે, “કુંવરજી ! તમોને હું વધારે શું કહું ? બીજો કોઇ આ વખતે હોત તો બતાવી આપત ! તમારો ધર્મ આવી રીતે અબજાની આબરૂ લૂટવાનો નથી. તમારા રાજ મહેલમાં અને અબૂલ્મ વસ્ત્રાલકારોમાં આગ લગાડો ! તેનું મારે શું કામ છે ? અને મારી બધી જાવળીની ઝુપડી અને બલો મારો જાર બાજરીનો ચડો પાકો રોટલો. અમારે ગરીબને રાજ પેલાવની શી જરૂર છે ? જીને સદ્ગુણ જોજ ખરી શોભા અને સુખ આપનાર છે; તે સિવાય અન્ય શણગારને સુખ હું ઇચ્છતી નથી; મારે તેની કરી વૃષ્ટિ નથી, મારી આબર અને નીતિનો ભોગ આપી-વહેંચીને હું મોજ ચળ ભોગવું એ બનેજ કેમ ! કુંવરજી ! તમે સત્ય કરીને માનજે કે હું લાલચમાં કદી પણ નહિ લપટાઉં. સરમ છે એવી પાપિણી સ્ત્રીઓને કે જે લાલચને લીધે અનીતિમાં લપટાપ છે, નહિ ઝરવાનાં કામ કરે છે. હું એવી લાલચુકે અનીતિમાન નથી કે લલચાઉં. તમારી લાલચથી હું પાપમાં પડવાની નથી. મને મારી નાખો, કેદમાં પૂરીને રીખાવો,

સતાવો, ને ગમેતો શુભીએ ચઢાવો, પણ-હું મારો પત્ની ધર્મ ચૂકવાની નથી. હિંદુવાણી મદીને ખીબડી ચવાની હોંસતો હલકા જાતની સ્ત્રીજ રાખે છે. ખીબડી ધર્મ મારો પત્ની ધર્મ ચૂકવા કરતાં તો હું મરવું વધારે શ્રેષ્ઠ ગણું છું.

કુંવરજી ! તમે આવ્યા એ રસ્તે મુંગાને મુંગા ચાલ્યા જાઓ. તમારું કશું વળવાનું નથી. મને જીવ વ્હાલો નથી, જીવ વ્હાલો કરીને જીવવાની મારી ઈચ્છા નથી. હું એવી નકામી આશા રાખતી નથી. રહવું સાફ, મરવું સાફ, પણ મારો પતિવ્રતા ધર્મ તજીને ખીબડી થવું એ હલકું છે. પતિવ્રતા સ્ત્રીને માથે એકજ પતિ હોયછે. ખીજા સધળા ભાઈ, બાપ સમાન છે. તમે મારા ભાઈને હું તમારી ખેન છું. ખેન ઉપર આવી જુરી નજર કરવી ન થટે. વિંધ સમાન વિંધ્ય મુખને માટે આ ઉત્તમ દેહ વટલાવવો, સ્ત્રી ધર્મ ચૂકવો, અને હાથે કરીને પાપમાં પડવું એ મને પસંદ નથી. માટે આવ્યા ત્યાં પધારો. નહિ તોહું માફ માયું ફેડીને મરીશ, જીજ્ઞાસુઓને જીવ ઠારીશ, મારા લોકી વડે તમારાં વજ્ર રંગીને મરીશ અને તમને સ્ત્રી હત્યા આપીશ, પણ તમારો હલકો હેતુ તો હું પાર પડવા નહિ દઉં. આ સાંભળી કુંવર ઝંખો પડ્યો, તેના મુખનો રંગ ઉતરી ગયો, લાલી ઉડી ગઈ, તેના કંઠે શબ્દો કાળજમાં કેતરાઈ ગયા અને તે શુભી સમાન સા-લવા લાગ્યા. તેથી તે વિલે મૂખે પાછો રાજમહેલમાં આવ્યો. મધરાત ઘડ, સધળા લોકો નિદ્રા વશ થયા, પણ તેને નિદ્રા આવી નહિ. અનેક તરેહના વિચાર કરવા લાગ્યો, હવે કરવું કેમ ? એ પંદર વર્ષની બાળાએ મારી આબરૂ લીધી. જો હું બળાત્કાર કરું ને વખતે પિતાના બાલુવામાં આવે તો પંચાત ઘડ પડે, પણ કંઈ નહિ. હજી વખતે છે. એ શુભામડીને હાથમાંથી જવા નહિ દઉં. એવો વિચાર કરી શયનમંદમાં ગયો; પણ નિદ્રા કેમ આવે ? પસંગપર આમતેમ બાળાટવા લાગ્યો, તેણે પોતાની ગેરહાજરીમાં તાલી જોવાનું વિચાર્યું. પોતાનો માનીતો અને વીશ્વાસુ નોકર મુજતખાં હતો, તેને સર્વ વાત કહી જતાવી. મુજતખાં મન મો-જીને રંગીલા સ્વભાવનો હતો. તે સુસતાન વગેરે સર્વે રમુજ ઉપજવતો હતો. તે બહુ કદરૂપો, પંચાવન વર્ષનો ધોરમાં પડવા ચેત્ત્ર થયો હતો, પણ ઈર્ષ્યા મૂકતો નહોતો. હજી તે કુંવારો હતો. તેથી કેઈ મુંદર સ્ત્રી મળે તો શોખી કરતો હતો. તે કેદમાં ચક્રુર રહેતો. આવા જોડીયા મિયાંએ કુંવરના મુખથી વાન સાંભળી કહ્યું:—“ કુંવરજી ! તમે કશી ફિકર કરશો નહિ. ગંગાને મારી વાણીથી ગાળી નાખીશ ને એક પળમાં આપની હજુરમાં લાવી દાજર કરીશ; જો તેમ ન કરું તો મારું નામ મુજતખાં નહિ.” કુંવરને મિયાંના વચનથી આનંદ થયો. તેને ગંગા પાસે કેદખાનામાં ગવાને કર્યો.

સાખી ગંગા બહુની હતી કે, આજે કાંઈ નવા જુની વાત બનવાની છે. કુંવર કાચ આવીને બળાત્કાર ગુજારશે, એવા વિચારથી તે બિચારી પોતાની

આખર પ્રાણુ જતાં સુધી જળવવાને આવર થઈ બેડી હતી. ત્યાં તેની એરડી-
મિયાં સુજતખાં આવ્યો. તેને દરથી આવતો જોષનેજ હવે શું કરવું ? તેના
વિચારમાં પડી. તેણે વિચાર કર્યો કે—“સામે થવાથી વારંવાર હું ફાવવાની ન-
થી; માટે પ્રપંચ કરીને આ ઝોલિયા મિલનિ છેતરીને કુંવરના છટકામાંથી છુટા
થવું એવો તેણે નિશ્ચય કર્યો. મિયાં એરડીમાં આવ્યો કે ગંગાએ ઉભા થઇ
તેને ધટતો આવકાર આપ્યો; એટલુંજ નહિ પરંતુ તુરત તેને નાના મકારની
વાતમાં નાંખ્યો. મિયાં તો ગંગાની વાતમાં ગળા ગયો, તે પોતે શું કામ માટે
આવ્યો છે તે પણ જૂલી ગયો. ગંગાનું મુંદર સ્વરૂપ જોઈ તેનું મન ભ્રમિત થયું.
કુંવરના હાથમાં આવી મુંદર સ્ત્રી જાય ને હું હાથ ધસતો રહી જઈ એ કીક નહિ.
આવી રૂપાળી સ્ત્રી મેં મારા જન્મારામાં જોઈ નથી. હિંદવાણીમાં પ્રુદાએ કેવું રૂપ
મૂક્યું છે ? કેવી તેની બોલવાની છટા છે ? અહો ! કેવી તેની વાણીની મધુરતા છે ?
આ સ્ત્રી ખંજના હાથમાં આવે તો ખરેખર મારો અવતાર સફળ થાય. એવો વિચાર
કરી મિયાંએ મલકાતે મૂખે કહ્યું:—“ મુંદર સ્ત્રી ! તારા મુંદર સ્વરૂપે મને
વિચાર સાગરમાં ડૂબાવી દીધો છે. કુંવરના કરતાં હું કેવો લાયક છું ? મારા ધરમાં
તારા સરખી મુંદર સ્ત્રી હોય તો કેવી શોભા વધે ? કેવો લાગ્યવાન ગણાઈ ?
પણ એ સધળું તારા હાથમાં છે. તેં માઈ મન છૂટી લીધું છે, મને છવાડવો કે
મારવોએ તારા હાથમાંજ છે, તું માઈ કહેવું નહિ કશું કરે તો હું છૂરીને મરીશ.”

આ સાંભળી ગંગા પેચમાં બેસી:—“ અહાહા ! આજ મને કેટલો આનંદ
થયો છે ? કેણું જાણે શા કારણથી માઈ મન તમારા ઉપર દોડે છે ! કુંવરે ન
થાય એટલા કાલાવાલા ને ઉપાયો કર્યા, પણ તેનું કામ ન સર્યું. તે તમે એક
પળમાં પાર પાડ્યું છે. એવાં ક્યાંથી લાગ્ય કે તમારા સરખા મોટા મનના વિદ્યા-
પી પુરૂષ મને આહો ? તમે કહો તેમ કરવાને અને કહો ત્યાં આવવાને તૈયાર છું,
પણ એક...એટલું કહીને બોલતી અટકી ગઇ. તેથી મિયાં બોલ્યો:—“ ગંગા !
મારો અવતાર સફળ કર્યો છે. તે મને આ લવમાં તાર્યો છે, તું મને આહો છે,
એમ જાણી આનંદ પામું છું; પણ તું બોલતાં કેમ અટકી ? તું જે કહે તે
કરવાને તૈયાર છું. માટે જે કહેવું હોય તે કહો.” ગંગા બોલી:—“ કાંઈ ધાણું
કહેવાનું તો નથી, પણ માનો તો મારી મરજી એની છે કે હું પસંદ કરું એવા
પોશાખમાં તમે સદા રહેતો સાઈ. તમે હાલ જે વેષમાં છો, તેના કરતાં પણ
વધારે દીપ્તી નીકળે એ મને ખાતરી છે. મને મુસલમાની પોશાખને રીત-
લાન ઉપર દૃઢ વગરનો કટાળો છે. આવી બોકડા સરખી દાઢી મને પસંદ નથી.
અમારા રાજપૂતો કતરાવેલી દાઢી રાખે છે. તેથી તેઓ કેવા સોભે છે ? મુદલ
દાઢી ન હોય તો વધારે સાઈ. કુંવરનું મ્હોરું દાઢી વગરનું કેવું મનહર દીશે છે ?
તમે દાઢી કતરાવો તો કાંઈ અગ્યથું છે ? અને કદાચ અગ્યથું હોયતો તે મારે

સ ખાતર નહિ ખમો ? તમારા પ્યારની પરીક્ષા અને કરવાદો અને પછી લુઓ કે તમારા પર મારો કેવો પ્યાર દોડે છે ? ” મિયાં કહ્યું તોરમાં બોલ્યો;—“હું તારા વચને વહેંચાયેલો છું, ને બોલે બંધાયેલો છું. તું કહે તેમ કરવાને તૈયાર છું. અમારા ધર્મમાં દાડી બોડવવી એ બહુ ગુન્હા ભરેલું ગણાય છે, તે તું ગણતી નથી. ને ગણતી હોત તો મને આવી ગેરવાળખી ફરજ ન પાડત, પણ ફિકર નહિ. આજને આજ આપણે ગીજની ભણી ઉપડી જવાના છીએ. મુક્તતાનની મરજી ગુજરાતની અંદર ચોમાસું માગવાની છે. તેથી ઘણો ખરો રસાડો ગીજની મોકલવાની ગોઠવણ કરી છે, આપણે પણ એ રસાડા સાથે જઈશું, એટલે કરીશ. ભય ઉઘાટ રહેશે નહિ; પરંતુ તારા તરફની એક ફિકર છે. તું સ્ત્રીનાં કપડાં પહેરીને મારી સાથે આવીશ, તો સધળાના ગણવામાં આ વાત આવશે તેથી કુંવર તથા મુક્તતાન મારા ઉપર ચુસ્તે યશે. માટે તું મરદના પોશાખમાં ગીજની મુધી આવે તો સધળી બધા દૂર ચાલ, અને આપણા દહાડા અતિ આનંદમાં જાય. તારે પહેરવાનાં કપડાં પણ કુંવરે મારી સાથે મોકલ્યાં છે, તે પહેરી લે તો આપણે આપણા કાર્યમાં ફાળીએ.”

ગંગાને ભાવતું હતું ને વૈદે બતાવ્યું. તેનો પલ્લુ તેવોજ વિચાર હતો કે તેમને પુક્તિથી ફસાવી પુરુષ વેષે છટકી જવું. તે રહેજમાં કપડાં આવી મળ્યાં; શીકે છે. એવો મનમાં વિચાર કરી બોલી;—“ ખરું છે, તમાર કહેવું મને પસંદ પડે છે. હું તમે કાવેલાં કપડાં પહેરું, પણ તમે એક મારું વચન રાખો. તમે મારાં કપડાં પહેરી લુઓ, ને તેમાં તમે કેવા શોભિ નિકળો છો, તેનો અનુભવ મને લેવા દો. ગંગાની સધળી વાત મિયાને ગળે ઉતરી, અતિ આના કાનીએ કાતરવતી પોતાની દાડી કાતરી નાંખી ! ગંગાના વસ્ત્રાલંકાર પહેરી લીધાં ! આ જોખને ગંગા મનમાં ઘણી દસવા લાગી કે;—“ પ્યારમાં આંધળા લોકો કેવા અને છે ? અને ન કરવાનાં કામો કરી ફજેતી ને ફગાકે ચડે છે, તો આ છુટ્ટા મિયાં કેમ ન છેતરાય ? ” મિયાને બનાવવાના હેતુથી ગંગાએ ચાહન કર્યું કે;—“ આદાહા ! તમે સ્ત્રીના વેષમાં પણ કેવા શોભો છો ? જણે આકાશમાંથી અપ્સરા ઉતરી આવી ન હોય ! તમે ડોહા—જોડાં કેમ આવ્યા માંડ્યાં ! હજી રાત ઘણી છે, માટે જરા આડે પડખે ચાઓ તો શીકે અને કપડાં પહેરતાં વિચંજ યશો. તેટલા વખતમાં તમે મજેની ઉંઘ લઈ ચકશે.” મિયાંની આંખમાં ઘણી જીંઘ ભરાણી હતી. તેથી ગંગાના કહેવાથી તે તુરંત ગિજના પર મુઠ ગયે. તેવોજ ભરનિદામાં પડ્યો. મંચા હિંમતવાન અને ચાલાક હતી. તેણે હવે નાશીજવાનો વિચાર કર્યો. એકાગ્ર ચિત્તે ધમ્મરગુતિ કરીને ત્વરાથી મિયાંનાં કપડાં પહેરી લીધાં. મરદને લાયક દુધિવાર કમરે લટકાવ્યાં; જણે કેવું સુવાન મુસલમાન ન હોય ! મરદનો પોશાખ ગંગાને અનુકુળ આગ્યો, ગંગા તૈયાર થઈ, ચોરડીનાં બારણાં વાસી માથે તાણુ કપ્પે

છૂપે માર્ગે યત્ર પોતાના વતન તરફ સડી સસામત જતી રહી. રાજપૂતાણીઓમાં વિપતિને વખતે સાદુસ કામ કરવાની અનેક પ્રકારની યુક્તિઓ અને સખળ શક્તિ હોય છે. એવા અમુક સુણુ ગંગામાં પણ હતા.

ગંગાનો પોતાનું સતીત્વ જાળવી યુક્તિથી ચાલી ગઇ; પણ પેલા મિયાં તે પોદમાજ રચા હતા. કુંવરનું તે કાર્ય સિદ્ધ કરવા આગ્યો દનો. કુંવર તો આખી રાત ન ઉંધતાં વિચારતો હતો કે:—“ મિયાં સુજનતખાં હજુ સુધી કેમ ન આવ્યો તેતો ગયો ત્યાં ત્યાંજ રહ્યો. શું બન્યું દરો ? ગંગાએ શો જવાબ દીધો દરો ? વગેરે હકીકત જાણવાને ઘણો આતુર હતો. પણ તેની આતુરતા મટાડનાર મિયાં સુજનતખાં વગર ઠાણુ હતું ! સવાર થયું; લેડિઝ ઉંધમાંથી જમ્યાં, સર્વ કેદીઓને પાટણની બજારમાં લાડીને વેચવાના હતા. તેથી: મહંમદ પોતાના હજુરીઆ સાથે કેદખાનામાં આવ્યો. સર્વ કેદીઓને એકઠા કરવા માંડ્યા. કયા કયા બંધી-વાનો કેવા કેવા અપરાધમાં છે ? તેની તપાસ શરૂ કરી. મહંમદનો કુંવર પણ સાથે હતો. એકઠા થયેલા બંધીવાનોમાં ગંગા ન દીડી. તેથી કુંવર અતિ-આશ્ચર્ય પામ્યો. ઝોરડીઓ તપાસતા સૌ ગંગાની ઝોરડી આજળ આવ્યા. ઝોરડીને ખારણે તાણું જોઇ, મહંમદ અને તેની સાથેના સર્વ આશ્ચર્ય પામ્યા. તાણું ઉધારીને જોતાં જાણ્યું કે, ગંગા તો નથી, પણ ગંગામા પોતાખપમાં બોડી દાદી વાળા પાંચવા સરખા મિયાં સુજનતખાં ભરઉંધમાં પડ્યા હતા. સઘળા સરદારો અને મહંમદ સાનંદાશ્ચર્ય પામ્યા. અહીં તે આવી અવસ્થામાં કેમ આવ્યો દરો ? ગંગા ક્યાં ગઈ ? આવી ગડબડમાં સુજનતખાં આજસ મરડીને પડખું વાળવા જતો હતો, ત્યાં સુજનતખાં વગેરે તેના જોવામાં આવ્યા. તેથી બે બાકયો ઉભો થયો, મહંમદના પગમાં પડીને રડી પડ્યો. સર્વ વિચારમાં પડ્યા, મહંમદે મિયાં પાસે સઘળી હકીકત માગી, પણ તે બિચારો જોલે શું ? ગંગ-ગંગ-ગંગ-ગંગ જોડવા લાગ્યો. જમીન માર્ગે આપે તો તેમાં પેસી જઈ, એવું વિચારવા લાગ્યો. રાંઠ ઉતરીને નાસી ગઈ. મારા પળીઆમાં ધૂળ પડી, આતો મરવા જોતું થયું, એવો તર્ક કરતા ધણું લાગી આવ્યું. અથુ પાડી રડી પડ્યો. તેણે સઘળી વાત કહી બતાવી. આ સાંભળીને તથા તેનો વિચિત્ર વેગ જોઇને સર્વેનું કાળજીનું દસી દસીને દુઃખવા આવ્યું. કુંવરના કારસ્તાનથી મહંમદને ઘણો ગુસ્સો ચડ્યો, પણ મિયાંની હાલત જોઇને કંઈ ન બોલ્યો. કુંવર ધણું લજવાઇ ગયો અને કશું બોલ્યા વાલ્યા વગર પૂત-જાની પેઠે જીમો રહ્યો. સુજનતખાંનાં લૂગડાં ઉતરાવ્યાં ને પુરૂષનોં કપડાં પહેરાવ્યાં, પણ બોડી દાદીથી તેને ધણું લાગ્યું. તેથી પછાદિવસ સુધી બહાર નીકળ્યો નહિ. મહંમદ ગીજનવી ગંગાની યુક્તિ અને હિંમત જોઈને બોલ્યો કે:—રંગ છે આ રાજપૂ-તાણીને ! કે તેણે પોતાનો પતિવ્રતાધર્મ જાળવ્યો ! એમ વિચારી હૃદયમાં રાજ થયો.

ગંગા કેટલેક દિવસે આવી પતિને મળી આનંદ પામી. તેના પતિ ગંદાખાના

કિશ્કાની લગ્નમાં ધાયલ થયો હતો. તે પત્ની વિયોગથી નિર્નર ઉદાસ રહેતો હતો. તેણે નિશ્ચય કર્યો હતો કે, પ્રાણુ જતાં સુધી પણ મારી સ્ત્રીને શોધી કાઢીશ અને મને તે ઉપાયે પણ તેને પાછી લાવીશ. એવા વિચારમાં હતો, ત્યાં તે અચાનક તે આવી પતિને બેઠી પડી. આ જોઈ તેના હૃદયને પાર રચો નહિ. ગામ લોકો તેની હિંમત અને પાતિવ્રત્યપણાનાં ધણાં વખાણુ કરી ધન્યવાદ આપવા લાગ્યાં. પતિને ગંગાએ સારવાર કરી સાજો કર્યો અને કેટલાંક વર્ષ તેની સાથે સુખચેતનમાં ગુજરી સ્વર્ગે સિધાવી. આ જગતમાં જીવતાં જશ ને મુખ્યાં પછી સ્વર્ગ મળે તે આવી પતિવ્રતા સ્ત્રીનેજ મળે છે. ધન્ય રાં તેમને !!!

મીનજદેવી.

આ પ્રખ્યાત પતિવ્રતા સ્ત્રી કલ્યાણક દેસના ચંદ્રપુરના રાજા જયકેશીની પુત્રી, ગુજરાતના પ્રનાપી રાજા કર્ણજીની પત્ની અને પ્રખ્યાત રાજા સિદ્ધરાજની જનેતા હતી. તેણે બાળવયમાં ઉત્તમ માતાના હાથ નીચે ઉછરી સંસ્કૃત, કલ્યાણક અને ગુજરાતી ભાષાનું સાદું શિક્ષણ મેળવ્યું હતું. ગાયન, નૃત્ય અને ચિત્રકળામાં ધણી પ્રવીણ હતી. ઇતિહાસ, કાવ્ય અને બોધક વાર્તાના મંથો વાંચવાપર તેમને ધણી પ્રીતિ હતી. તે ધાર્મિક, દયાળુ, બુદ્ધિશાળી, નીનિવાન, પરાપકારી, ઉદાર, ક્ષમાવંન અને સત્યપર પ્રીતિ હતી. કર્ણ સંવત ૧૧૨૮ માં ગુજરાતની રાજધાની પાટણમાં આદીએ બેઠો. તે વખતે દેશની સ્થિતિ સારી હતી. વિનાયકારી બાળકમના બૃંડ રીવાજે પ્રવેશ કર્યો નહોતો. મહારાજા સ્ત્રીમહેવ અને તેની રાણી ઉદ્યમતિએ પોતાના કુવરને બાળપણમાં પરણાવી દેવાની ઉતાવળ કરી નહોતી. તેના તન, મનને કેળવી પુરુષાર્થ કરવાને મોઝ કર્યો હતો. રાજા કર્ણ જ્યારે બરજીવાનીમાં આવ્યો, ત્યારે કારભારીઓ યોગ્ય કન્યાનો શોધ કરવા લાગ્યા હતા. એવામાં કલ્યાણક દેશથી જયકેશી રાજાએ મોકલેલો ચિતારો મીનજદેવીનું નાળીએર લઇને આવ્યો. તેણે મીનજદેવીની મુદર ૭મી ચિતરેલી બનાવીને તેના રૂપગુણની રાજા આગળ સ્તુતિ કરી. તે ઉપરથી કર્ણ રાજાએ તે સાથે લગ્ન કરવાનું નક્કી કરીને નાળીએર સ્ત્રીનું અને પોતાનું ખાંડું ચંદ્રપુર મોકલ્યું. આ વખતે મીનજદેવી ૧૮ વર્ષની હતી. તે જદુ બહેત્રી, સદગુણી અને શાણી હતી, પણ રૂપે સાધારણ હતી. તે જ્યારે પાટણ આવી ત્યારે તેને જોઇને કર્ણરાજા નિરાશ થયો; કારણ ચિતારાએ જે અસાધિક મુદર રૂપ ચિતર્યું હતું, તેનું તે નહોતું. તેથી રાજાને જદુ ક્રોધ ચડ્યો; પણ તે વચનથી વિમુખ થયો નહિ. તે

એક પત્નીવત પાળવાના દદ નિશ્ચયવાળો હોવાથી ફરી પરખો નહિ સદા અઘ-
ચર્યવત પાળી મુનીતિએ સદા વર્તના લાગ્યો એમ ઘણું વધ વિત્યાં, મીનળદેવી
પતિ સહવાસ ન થવાને લીધે શોકથી રહેતી હતી પતિના રોડથી તેને અજ
પણ ભાવતું નહતું પચાસકાર પહેરવા ગમતાં નહિ પુરી ઉધ પણ આસતી નહિ,
સદા રૂદન કર્યા કરતી રાજને તેના મિત્રો ઠપકા દેવા લાગ્યા નિર્દય કહીને
નિદના લાગ્યા વૃદ્ધ માતા ઉદયમતિએ પણ તેને ઘણી પ્રકારે સમજાવ્યો, કકાર
કર્યો, રૂદન કર્યું, પણ કોઈ પ્રકારે કરણનુ મન પીગળ્યું નહિ મીનળદેવીએ અને
તેની દારીઓએ પાટણને પાદર બળી મરનાનો નિશ્ચય કર્યા, તોપણ કરણે
પોતાનો નિશ્ચય ફેરવ્યો નહિ પ્રધાનેએ વચ્ચે પડી સર્વને બળી મરતા અટકાવી
શત કરી દિનાસો આપ્યો કે,—" રાણીજી ! તમારે સાહસ કરવું નહિ, રાજ-
માતા અને આપુ રાજ તમને પોતાના રાણી તરીકે અત્યંત પ્રસન્નતાથી સ્વી-
કારે છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ રાજ બીજી બધી રીતે તમેને રાણીજી ગણેછે અને
બીજી સ્ત્રી કરવાને ખુશી નથી માટે તમારે ધીરજ રાખવી જોઈએ પૃથ્વીની
પેઠે સ્ત્રીઓએ ક્ષમા અને સમુદ્રની પેઠે ગમીગતા રાખવી જોઈએ આ રાજપાટ
અને અગ્રે સૌ તમારા જીએ માટે રાજમહેલમા પધારી રાજમાતાની સાથે
ખુશીથી રાજરાણી તરીકે અમારા ઉપર અમલ કરો " પ્રધાનેના, લેકિના અને
વૃદ્ધ સામુ ઉદયમતિના કહેવાને મન આપી મીનળદેવી રાજમહેલમા જઈને રહી
અને સૌ રાણી તરીકેજ તેને માન આપી આહવા લાગ્યા

મીનળદેવીને પતિ વિયોગમા કેટલોક વખત વહી ગયા, પછી એક વખતે
એક કહ્યાંટકી ગણિકા પાટણમા આવી અને દરમારમા તેનો નાચરગ થતા રાજને
મોહ ઉત્પન્ન થયો મિત્ર મારફતે ગણિકાને ખાનગીમા નાચરગને માટે રાજને
કહેવરાવ્યું આ વાત મત્રી અને રાજમાતાના જાણવામા આવતા તેમણે કેટ-
લીક બક્ષીસો આપી ગણિકાને ગ્રામ રીતે પાટણમાંથી કાઢી મૂકી તેને બદલે
મીનળદેવીને રાજની ખાનગીમાં નાચરગને માટે મોકલી મીનળદેવી નાચરગમા
એવી તો કુશળ હતી કે કઈ પૂછવુંજ નહિ પતિની ગણિકા થવામા તેને ખોટું
લાગ્યું નહિ, અને ગણિકાના જેવાજ સ્વામ્યમા ખાનગીમા જઈ રાજની આગળ
મુજરા કર્યો તેના હાવ ભાવ અને જાનથી રાજ પોતાને ખૂલી ગયો એટલુંજ
નહિ પણ મહેલમા રહેવાની માગણી કરી મીનળદેવી તે સ્વીકારીને મહેલમા
રહી અને જોગાનું જોગ એવો થયો કે, તે મુલાકાતથીજ તેને અતો દહાડો થયો
જે ત્રણ દિવસ પછી ધર્મશીલરાજને ગણિકાના સ્વ માટે પચાતાપ થયો તેથી
નિદાન બ્રાહ્મણોને બેલાવી તેણે પોતાના પાપનુ પ્રાપ્તિત માગ્યું તે ઉપરથી ધ્રુગ
ધગતી પૂતનીને આલિંગન આપવાનું બ્રાહ્મણેએ પ્રાપ્તિત પતાવ્યું રાજ તે પ્રમાણે
કરવાને તૈયાર થયો નગરમા હાહાકાર ઘડી રહ્યો, બધી તૈયારી થઈ, અને નિ રાક

મને અધર્મનું દેહાંત પ્રાપ્તિ લેવાને તત્પર થયો. ત્યારે હજારે માણસના ટોળાની વચ્ચે આવી મીનળદેવી રાજાને પગે પડી અને મુલાકાત દરમિયાન લીધેલી નિશાની -મુદ્રિકા આગળ ધરીને બોલી કે:— “પ્રાણનાથ ! આપ નિષ્પાપ છો. વિધીસર પાણિ મદ્યુ દરેલી આ તમારી દાસીનેજ આપે સંગથી કૃત કૃત્ય દરેલી છે. રાજમાતા અને મંત્રી આ બાબતમાં સાક્ષી છે. માટે હે ધર્મજ ! હે પુણ્ય દર્શન પતિ ! આપ નિષ્કલંક છો, અને મેં અવિનય કર્યો હોય તો મને ક્ષમા આપો,” કરણરાજા મીનળદેવીના વચન સાંભળીને આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગયો. પ્રાણજને મોટો જયધોષ કરી ચૂક્યો અને રાજમાતા તથા મંત્રીએ સઘળી હડીકત કહી; રાજા ચરમદિ પડી પોતાને પાપમાં પડતો બચાવી લેવા માટે ઉપકૃત્ય હૃદયે તેને પગે પડવા ગયો, પરંતુ મીનળદેવીએ તેને તેમ કરતાં અટકાવી રાજમાતાને પગે પડી શુભાશિષ લેવાને કહ્યું. આ સાંભળી રાજાએ કહ્યું:—“પ્રિયા ! તુંજ મને અને મારા મૃદને ઉદ્ધારનાર છો; માટે મને અને મારા અનાદરને ક્ષમા આપ.” એમ કહી તેનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ રાજમાતા ઉદયમતિને પગે પડ્યો માતાએ તેઓને શુભાશિષ દીધી. તે પછી રાજાનો સ્નેહ પ્રતિદિન વધતો આવ્યો. કરણરાજાને ખાત્રી થઈ કે મીનળદેવી બહુ રૂપાળી નથી, પણ તેનામાં ધણી ઉત્તમ ગુણો છે. તેના મધુર ગાયનથી તે બહુ આનંદ પામતો. મીનળદેવી પતિન આગળ નિત્ય ગુજરાતી અને સંસ્કૃત ભાષાની કવિતાઓ, ઇતિહાસો, વાર્તાએ વગેરે ઉપર વાતચીત કરી તેનું મન બહુ રીઝવતી. રાજકાજમાં સલાહ આપતી આ રીતે આ દંપતી વચ્ચે સ્નેહની સજ્જગ માંડ પડી. કેટલોક કાળ વીત્યા પછી જે ભરતખંડમાં ચક્રવાર્તિ મહારાજાધિરાજ મનાયો. જેણે અસંખ્ય તથાવ; વાવ, કુવા, દેવાલયો, વગેરે પરાપકારનાં અને પ્રજાના મુખનાં કાર્યો કરીને દેશની શોભા, સમૃદ્ધિ અને મુખના સાધનો વધાર્યાં. તે પરાક્રમી રાજપુત્રને મહાસતી મીનળદેવીએ પોતાની ઉત્તમ કુખમાં જન્મ આપ્યો. એ રાજપુત્રનું નામ જૂદ માતા ઉદયમતિએ સિદ્ધરાજજયસિંહ પાડ્યું. ઉત્તમ ગુણવાળી માતાને પેટે ઉત્તમ ગુણવાળા પુત્રરત્નો પાકે છે, તેનો આ એક ઉત્તમ પુરાવો છે.

સતી મીનળદેવી પોતાના ગુણ પ્રભાવે પતિની પ્રીતિ મેળવી પૂર્ણ સુખી થઈ. પરંતુ દેવ ગતિ વિચિત્ર છે; તે પતિસાથે લાંબો કાળ સુખભોગવવા પામી નહિ. કરણરાજા સિદ્ધરાજને દસ વર્ષનો મૂકીને મરણ પામ્યો. તેથી આ સતીને મહા દુઃખ આવી પડ્યું, પરંતુ પુત્ર સ્નેહને લઈ પોતાના પ્રાણ રાખી રહી. રાજ-કારભાર ચલાવવાનો ભાર અને કુંવરને કેળવણી આપી લાયક કરવાનું ભારકામ એકલી તેણીને શીર આવી પડ્યું, તે તેણે બરાબર બજાવ્યું. તે ઘણી અતુર, દલ અને ઉદાર મનની હતી. તેણે સાનુ, મુંગલ અને ઉદા એ ત્રણ વાણિયા મંત્રી-ઓને તેમના ગુણ પ્રભાવે કાર્યભાર સોંપ્યો. તેમના કરેલા દરજ બહાવ રાખ્યાનું

અને તેમના ફેસલાથી નારાજ યદ્દ જે ફરિયાદ કરવા આવે, તેની અપીલ સાંભળવાનું કામ દેવીએ પોતાને હાથ રાખ્યું હતું. લેડોની ફરિયાદ તે બહુ ધ્યાન આપી સાંભળતી અને સર્વને યોગ્ય ન્યાય આપતી. તેના ન્યાયથી મળ બહુ સંતોષ પામતી. રાજ્યની ઉત્તમ પ્રકારે વ્યવસ્થા કરવાથી કોઈ દેકાળે બેઠક બેઠકે યતો નહિ. મળ ઉપયોગી કાર્યોમાં પોતાના રાજ્ય દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરવા લક્ષ આપવા લાગી. સિદ્ધરાજને મનની કેળવણી આપવાની સાથે તનની કેળવણી આપવાને પણ સતીમાતા ચૂકી નહોતી. અંગ બળ વિના પુરુષાર્થ થાય નહિ, એવા વિચારથી તે પોતાના પુત્રને અંગમળવધે અને તેની સાથે દ્વિમતવાન અને બહાદુર થાય, એવી રમતો, કસરતો અને શિકાર વગેરે ખેલોમાં તેને સામીલ કરતી. છોકખાસ, બગામખાસ કે દોઢર વાગે એટલે ખમા ! ખમા ! કરીને હામના વખતમાં રાજ માતા પુત્રને બાથલા બનાવે છે, તેમ તેણે કર્યું નહિ. હસકી શુદ્ધિના ખવાસોનો સંગ થવા ન દેતાં, કાલા ક્ષત્રિઓની સોખતમાં તેને રાખતી. ભૂગોળવિદ્યા અને ઇતિહાસ પણ તેને શીખવતી. કચ્છિખર, વનરાજ, મૂળરાજ વગેરે પૂર્વજોના પરાક્રમેની વાતો વંચાવીને ધીમે ધીમે રાજકાળથી પણ માહિતગાર કરતી. રાજ મળના ધર્મ સંબંધી અને રાજના કસ્ટ્ય કર્મ શાં છે ? મળ પાસેથી લીધેલા કર વેરાના દ્રવ્યનો સારો ઉપયોગ કેમ કરવો ? એ વગેરે રાજનીતિ વિષે તેને સારી શિક્ષા આપી હતી. તેને આવી ઉત્તમ કેળવણીથીજ સિદ્ધરાજ ખરેખર એક બળવાન સિંહ નીકળ્યો. જેણે બહુ બળવડે દૂરનાં દેશોમાં કીર્તિ વધારી અને જેની આંખ આગળ મોટા રાજ્યો પણ થરથર કંપતા હતા. એ સધળો પ્રતાપ ચતુર રાજમાતા મીનજદવીનેજ હતો.

મીનજદવી પુત્ર સિદ્ધરાજને સાથે લઈ દેશમાં ફરવાને નીકળતી, તે વખતે સિદ્ધરાજની ૧૫ વર્ષની ઊંમર હતી. રાજમાતા મુસાફરીમાં પોતાની સાથેનોંધણી રાખતી અને એક સિદ્ધરાજ પાસે પણ રખાવતી. તેમાં નવાઈ જેવું કે અગત્યનું યાદ રાખવા જેવું હોય, તે પોતે નોંધતી અને સિદ્ધરાજ પાસે નોંધાવતી. આ મુસાફરીમાં તેણે મળ સુખને માટે વીરમગામમાં મુનસર અને ધોળકામાં મલાવનામે જે મોટાં તળાવ બંધાવ્યાં; તે અઘાપી સુધી છે. એવું કહેવાય છે કે ધોળકામાં મલાવ તળાવ બંધાવતી વખતે **મારૂંતી** નામે એક ગણિકાનું ધરવચમાં નડતું હતું, તે ધરની ભારે કીમત આપવાનું કહીને ઘણી રીતે સમજાવ્યા છતાં પણ તે ગણિકા હઠ પકડીને આપતી નહોતી. તેથી તે વિષે વિચાર કરવાને રાજમાતાએ મંત્રીઓની સલાહ બોલાવી. તેમાં કેટલાકનો અભિપ્રાય એ ધર બળાતકારે લેવાનો થયો; પરંતુ એ અભિપ્રાય રાજમાતાએ નામંજુર કર્યો અને તે ધર હતું ત્યાંજ રહેવા દધને તળાવ બંધાવ્યું. એ બનાવ ઉપરથી કહેવત ચાલી કે:—
“ ન્યાય જોવો હોય તો મલાવ તળાવ જુઓ. ” અહા ! શું તેની ન્યાય શુદ્ધિ !

આ મુસાફરીમાં રાજમાતા અને બાળ રાજા જે જે ઠેકાણે ગયાં, તે તે ઠેકાણે
 ન્યાં જરૂર જણાઇ ત્યાં તળાવ, વાવો, કુવા અને દેરાં વગેરે કરાવ્યાં. જૂનાં
 હતાં તે સમરાવ્યાં. મીનજદેવીને પોતાના લગ્ન સમયે તેનો ગુરૂ આશિર્વાદ દેવાને
 આવ્યો હતો. તે વખતે નર્મદા નદી ઉપરના શુકલતીર્થથી થોડે દૂર પૂર્વમાં સોમે-
 સ્થર મહાદેવની મોટી જાત્રા ભરાતી, ત્યાં જાત્રાળુ લોકો પાસેથી ઠર લેવામાં
 આવતો, તે માફ કરાવવાનું ગુરૂએ વચન માગ્યું તો તેણે તે આપ્યું હતું. તે વચન
 પાળવાનો વખત મીનજદેવીને હમણા. પોતાના હાથમાં રાજકારભાર આવ્યાથી
 મળ્યો હતો; પરંતુ તે કામ કુંવરને હાથે રહે યાય તો આગળ ઉપર વાંધો આવે
 નહિ; એવા વિચારથી રાજમાતા સિદ્ધરાજને લખને ભર્ય મુકામથી
 છુપે વેષે એ તીર્થ સ્થાને ગયાં, ત્યાં ગરીબ લોકોનું કરગરવું બાળ રાજાને નજરે
 દેખાડ્યું. ધર્મને ઉત્તેજન આપતું એ રાજનું કામ છે. તેને ઠેકાણે આ ઉલટો
 બનાવ જોઇને સિદ્ધરાજને રંકે લોક ઉપર દયા આવી. માતાની ધુમ્મિયા જોડને
 રાજ્યની ઉપજને ભારે હાની છતાં તે કર માફ કરીને પોતાની જનેતાને પ્રસન્ન
 કરી. ધન્ય છે એવા પુત્રને ! અહીં મીનજદેવીએ સોમેસ્થરના દર્શન કરીને સોનાનો
 તુલા પુરૂષ ચઢાવ્યો-સિદ્ધરાજની સોનાની પ્રતિમા હાથમાં ન્યાય તોળવાનાં
 તાજવા વાળા કરાવીને શિવને અર્પણ કરી. તીર્થવાસી બ્રહ્મજોના પુત્રને . જણા-
 વનાર ગુરૂએને વર્ષાસન બાંધી આપ્યાં અને બ્રાહ્મણ, સન્યાસી વગેરેને જમાડી
 વાચકોને દાન આપ્યાં. રાજમાતા ગુજરાનની મુસાફરી કરી પાટણ આવી. તે પછી
 સિદ્ધરાજ ઉમર લાપક થયો હતો. લણી ગણીને સર્વ વિદ્યામાં કુશળ થયો હતો.
 તેથી તથા વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે ધીમે ધીમે રાજ્ય ચલાવવાનો ભાર મીનજદેવીએ
 પોતાને માથેથી હલકો કર્યો હતો. સિદ્ધરાજ રાજ ગાદી ઉપર બેસીને સાણીમા-
 તાની સલાહ પ્રમાણે રાજકારભાર કરવા લાગ્યો. એ રીતે કેટલોક કાળ વિતાવ
 પછી ગુરૂ રાજની એ સતીમાતા-મહાદેવી મીનજદેવી આ લોકમાં પોતાની
 પવિત્ર ફરજ પૂરી કરીને પરલોક વાસી થયાં. તેમને આ લોક છોડી મવાને
 આશરે ૮૦૦ વર્ષ થયાં છે; તે છતાં તેનું કીર્તિવંત નામ જનમંડળની હૃદય
 જૂમીમાંથી વિસર્જન થતું નથી. ધન્ય છે આવી રાજમાતાને ! કે તેણે પતિપરાજી
 નિરભિમાનપણે રહી, પતિના જીવનકાળે પતિને અને તેના મરણ પછી પુત્રને
 રાજકાર્યમાં મદદ આપવામાં પોતાના સદ્ગુણ અને જુદિનો પૂર્ણ ઉપયોગ કર્યો
 મોહોપકારક કાર્યો કર્યાં, વગેરે પોતાના મહત્ત્વ ગુણોને લઈ પ્રખ્યાત થઈ ગઈ છે.

કળા.

પ્રખ્યાત વિદુષી સતી કર્દમ પ્રજાપતિની નવ પુત્રીઓમાં સર્વથી મોટી પુત્રી હતી. તેમની માતાનું નામ દેવહૃતિ. તે આવી પરમ પવિત્ર તત્ત્વના માતાના હાથ નીચે ઉછરી શિક્ષણ પામી હતી. મહાત્મા કપિલ મુનિ જેવા તત્ત્વના ભાષિના સહવાસમાં રહીને વેદ, વેદાંગાદિ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો હતો. તે મહા

સૌન્દર્યવાન, બુદ્ધિવાન, દયાળુ, શાંત, નીતિવાન, ધાર્મિક વગેરે ઉત્તમ સદ્ગુણ સંપન્ન હતી. તેમને મરિચી ઋષિ સાથે પરણાવી હતી. ઋષિનો આત્મમ હિમાલયપર હતો; ત્યાં આ આત્મમ ધર્મને લગતાં નિત્ય કર્મથી પરવારી પતિ પામે બ્રહ્મજ્ઞાન મેળવતી. અતિથિ—અભ્યાગતોને સંતોષતી અને બાળાઓને શિક્ષણ આપતી. તે જાણતી હતી કે સત્ય, નમ્ર, પ્રિય અને હિતકર વાણિયી મનુષ્ય વ્યક્તિઓને પોતાના પ્રતિ જે પ્રમાણમાં આકર્ષિત શકે છે, તેના કરતાં અધિક ટાઇ પણ સરળ યુક્તિથી આકર્ષિત શકાતી નથી. અદ્વિતીય સામર્થ્ય યુક્ત મહાત્મા મરિચી સાથે લગ્ન સંબંધ બાંધવામાં આવ્યો. ત્યારથી પ્રિયપતિને પ્રસન્ન કરવા પ્રયત્ન કરતી અને હૃદયમાં પૂર્ણ પ્રેમે સ્વાગત કરતી હતી. સ્વતંત્રતા એ શું છે એ તે સારી રીતે જાણતી હતી. પતિની સ્વતંત્રતામાં કેટલીક સીએ ઉન્મત્ત બની તેજ સ્વતંત્રતાનો અવળો ઉપયોગ કરે છે, એમ કરવા તે કદી સ્વેચ્છા કરતી નહોતી, તેમ આગ્રહ પૂર્વક એવી સ્વતંત્રતા માગતી નહોતી. પતિને પ્રસન્ન કરવાથી, પતિની ઇચ્છાઓને આધિન રહેવાથી, પતિના સુખે સુખ અને દુઃખે દુઃખ ધરવાથી, પતિની જે પ્રિય હૃદિ પત્નીપર થાય છે, તેમાંજ જે સ્વતંત્રતા અને કૃપાદૃષ્ટિ રહે છે, તે હૃદયપર ત્રિલી આનંદ માનવા ઉત્સુક બનતી. આવી જાતની સ્વતંત્રતા એજ એને મન પ્રિય હતું. સ્વતંત્રતામાં વિવેક ચક્ષુ રાખવાંજ જોઇએ એમ તે પ્રબળ પણે માનતી. તેથી વિશેષ સતી કળાનું એવું માનવું હતું કે, દરેક બાળ્યોમાં ન્યાયાદિ સ્થિતિમાં વિવેકને પ્રધાનપદ આપવું એજ શુભ કરેછે. શાસ્ત્રકારો પુનઃ પુનઃ કિંકિંમ વગાડીને વહે છે કે—“સાવધ રહેજો, લક્ષ પૂર્વક વૃત્તિઓને અંકુશમાં રાખજો. તમારા પ્રતિબિંબ રૂપે તમારી પ્રજા પ્રકટશે. ખાટા ખારા, તીખા, તમતમા પદાર્થો ખાવા; અસત્ય, અનીતિ, લય, શોકનું વારંવાર સેવન કરવાથી તેવીજ કૃતિનાં સંતાનો પ્રકટે છે. કળા તે નિયમે બરાબર જાળવીને વર્તેતી હતી. તેની સાહિત્યક વૃત્તિ અને ઉંચે ભાવનાથી તેને પેટે હૃદયપ્ર ઋષિ જેવા પરમ પવિત્ર મહાત્માનો જન્મ થયો હતો. ઉત્તમ ગુણ સંપન્ન માખાપને ત્યાં ઉત્તમ પુત્ર રત્નો પેદા થાય તેનો આ અત્યક્ષ પુરાવો છે.

રાજુલ-રાજિમતી.

પવિત્ર મનની સાધ્વી સ્ત્રીનું રસિક વૃત્તાંત જૈન ઇતિહાસ અને રાસમાળામાં પ્રસિદ્ધ છે. એ સૌરેના એક મહાન જૈન ખાનદાન કુટુંબની પુત્રી હતી. તે મહા બુદ્ધિશાળી, નીતિવાન, ધાર્મિક, દયાળુ; સત્યવતી, નમ્ર, ચતુર, શીલવાન હતી. શુદ્ધ કાર્યને લગતું અને વ્યવહારિક કૌશલ્ય સાથે ધર્મ સંબંધી શિક્ષણ તેને બાળપણમાં જ મળેલું હતું. ઉમર લાયક થયે તેનો નેમિનાથ નામે એક વહેવારીઆ શૈલના વિદ્વાન અને શુશ્રુષુ પુત્રની સાથે વિવાહનો સંકલ્પ કરવામાં આવ્યો હતો. નેમિનાથ અને રાજુલના વિવાહ-સંબંધથી બેઉ પક્ષના ઘણા આનંદ પામ્યા. વિવાહની સર્વ પ્રકારની તૈયારી થવા લાગી. લમને દિવસે નેમિનાથનો પિતા ધામધૂમથી વરઘોડો કાઢી વહેવાહને ત્યાં જાન લઈ ગયો. મોટા સત્કાર પૂર્વક વહેવાહએ જાનને એક ભવ્ય મકાનમાં ઉતારો આપ્યો. લગ્નની ધામધૂમ ચાલી રહી હતી. મંગળ ગીતો ગવાતાં હતાં, વાજાંત્રો વાગી રહ્યાં હતાં; જ્યાં જોઈએ ત્યાં સઘળે આનંદ આનંદ વ્યાપી રહ્યો હતો. આર્ય લગ્નમાં ગૌરવ દેવાનો રિવાજ સઘળે પ્રચલિત હતો. તે પ્રમાણે અહીં પણ વહેવાહએ ગૌરવ દેવાની તમજીજ કરી રાખી હતી. ગૌરવ દેવા માટે વહેવાહએ કેટલાક પશુઓ મંગાવી જાનીવાસાની પાસેના વાડામાં પૂરી રાખ્યાં હતાં. આ માંગસિક પ્રસંગે તેમનો વધ થવાનો છે, એવો પશુઓમાં ભય ઉત્પન્ન થવાથી તેઓ અશાંત થઈ ખરાડ પાડતાં હતાં જાનીવાસામાંથી વરરાજ નેમિનાથનું તે તરફ ધ્યાન ખેંચાયું, તેણે પશુઓ ઉપર દેખરેખ રાખનારને બોલાવી પૂછ્યું કે:— આ પશુઓ શામાટે અહીં ગોંધી રાખ્યા છે ? ” એ સાંભળી તેણે કહ્યું:— “ વરરાજ ! તમારા લગ્નના ગૌરવમાં એમનો ભોગ આપવાનો છે તે માટે.” આ સાંભળતાં જ નેમિનાથના હૃદયમાં દયાનો સાગર ઉલટયો અને તે જૂમ પાડી બોલી ઉઠ્યો કે:— “ અરેરે ! બુદ્ધિશાળી મનુષ્યો આ મુંઝા પ્રાણીઓનો ધાન કરી આપી રીતે આનંદ કરે છે ? ધિક્કાર છે આવી સદ્બુદ્ધિવાળા મનુષ્યને. કે જોએ તેનો કંઈ પણ વિચાર કરતા નથી. મારે પરણતું પણ નથી અને ગૌરવ પણ લેવો નથી ? ” એમ બોલી પરમ વૈરાગ્યને વશ થઈ નેમિનાથે વરરાજને યોગ્ય પદો દેતાં કપડાં અને ધરેણી કાઢી પણ રક્ષકને આપી દીધાં અને પશુઓને ઊડાવી મૂકી પોતે સાધુનો વેશ લઈ તુરંત ચાલતો ચલ્યો. માતાપિતા, સગાં અને રનેદી-ઓએ તેને ધત્તું સમજાવ્યો, પણ દયામૂર્તિ નેમિનાથને જરાપણ અસર થઈ નહિ. તે તો જીવદયા—દયા ધર્મ એવો જીનેશ્વર સિદ્ધાંત મદજુ કરી પરમ વૈરાગ્યથી ગિરનાર બળી ચાલતો ચલ્યો.

વરરાજ નેમિનાથને વૈરાગ્ય આવતાં, પરમ પવિત્ર રાજુલને પણ તીવ્ર વૈરાગ્ય ઉપજતાં પતિની પાછળ જાણી પેઠે ચાલતી થઇ અને બીજાં સર્ગા—
સ્નેહીઓ પણ જીવહિંસા તરફ આનાદર અને પાપ સમજીને જૈન ધર્મની દીક્ષા લઇ યથેચ્છ માર્ગે વિચર્યા. શ્રીમતી રાજુલ સાંધી થઇ ગિરનારની ગુફામાં જઇ રહી. નેમિનાથનાં વૈરાગ્યથી હિતેજ્યેલા તેના નાના ભાઇને પણ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો હતો. નેમિનાથ જ્યારે લોક કથાજ્ઞાણે ઉપદેશ આપવા રેશાવરમાં ફરવા નીકળી પડ્યો; ત્યારે રાજિમતી અને તેનો દીપેર ગિરનારમાં વ્રત પાળતાં રહ્યાં. એક વખતે અસાઝ મહિનામાં સાંજને વખતે ગિરનારની ટોંકા ઉપર મયૂરો કે કારવ કરી રવાા હતા. શ્રીજી શ્રીજી વરસાદ પડતો હતો અને કેતકી તથા કેવડાની સુગંધ વાળો પવન ઝાડીને ફરફર ઝુલાવી વહન કરી રવાા હતો. તે સમયે રાજિમતી નગરમાંથી વહોરીને ગુફા તરફ આવતાં હતાં. વરસાદને લીધે તેમનાં વસ્ત્રો બીનાં ચર્ચા શરીરે ઝોંટી ગયાં હતાં. આ વખતે તેમનો દીપેર રથનેમિ તેમની સામેની ગુફામાં ધ્યાનમાં બેઠો હતો. રાજિમતીએ પોતાની ગુફામાં આવી જ્યારે બિનાં વસ્ત્ર બદલવા માંડ્યાં, ત્યારે તેમનાં તરુણ અને મનોહર ગાત્રોએ રથનેમિને વિકાર ઉત્પન્ન કર્યો. તે પોતાનાં વ્રતમાંથી અલિત થવાની તૈયારીમાં હતો. એ જોઇ રાજિમતીએ તેને ઉત્તમ છટાથી ઉપદેશ આપ્યો કે;—

કહિસગ ધ્યાને યુની રહનેમી નામે, રજા છે ગુફામાં શુભ પરિણામેરે;
દેવરિપા યુનિવર ધ્યાનમાં રહેજે, ધ્યાન થપી હોપ ભગનો પારેરે, દેં મું
વરસાદે બીનાં ચીવર મોકળાં કરવા, રાજુલ આપ્યાં તેણે કામરે; દેં મું
રૂપે રતિરે વસ્ત્ર વરજીત બાળા, દેખી ખોભાણે તેણે કામરે; દેં મું
દિલ ખોભાણું જાણી રાજુલ ભાળે, રાખો ધિર મન મુખુના ધામરે. દેં મું
જાલવ કુળમાં જિનજી નેમ નશીનો, વમન કરી છે મુજને તેણેરે; દેં મું
બંધવ તેના તમે શિવાદેવી જાયા, એવડો પટંતર કારણ કેથરે; દેં મું
પરદારા સેવી પ્રાણી નરકમાં જાય, ફૂલેલ બોધી હોપ પ્રાપરે; દેં મું
સાધવી સાથે ચૂકી પાપ જે બાધે, તેનો છુટકો કહિયે ન માપરે; દેં મું
અશુભી કાપારે મળમુત્રની ક્યારી, તમને કેમ લાગી એવડી પ્યારીરે; દેં મું
હુરે સંજમી તમે મહાવ્રત ધારી, કામે મહાવ્રત જાણો હારીરે; દેં મું
ભોજ વામ્યારે મૂની મનથી ન છુટે, નાજ અંગધન કુળની જેમરે; દેં મું
ધીક કુળ નીચા થઇ નેહથી આવે, ન રહે સંજમ શોભા એમરે; દેં મું
એવાં રસિલાં રાજુલ વચણ શુણીને, યુગ્યા રહનેમી પ્રભુ પાસરે; દેં મું
પ્રાપ આલેષ ફરી સંજમ લીધું, અનુક્રમે પામ્યા શિવ આવાસરે; દેં મું
ધન્ય ધન્ય જે નરનારી શિવજને પાળે, સમુદ્ર તર્યા સમવ્રતજે એહરે; દેં મું
રૂપ વિજય કહે તેના નામથી હોજે, અમ મન નિર્મળ મુંદર દેહરે; દેં મું

આ બોધવચનથી તુરત રથનેમિને જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું અને તે 'પવિત્ર' સાધ્વી રાજિમતીના ચરણમાં પડ્યો. પછી રાજ્યે તેને ઉત્તમ પ્રકારે છનેશ્વર ધર્મેનો ઉપદેશ આપી. મહામુની બનાવ્યો અને પોતે પણ ધર્મજ્ઞાનથી નિર્વાણને પામી. તેનાં શિક્ષા વચનો અઘાપિ પર્યંત જૈન શ્રાવક-શ્રાવિકાઓ અત્યંત આદર સાથે વાંચી અને શ્રવણ કરી તે પ્રમાણે ચાલી સુખી થાય છે. રાજિમતીનું ચરિત્ર દેહાભિમાન અને પાંચ વિષયની તૃષ્ણાથી મુક્ત કરીને ભક્તિ સાધનનાં એક ભોમિયા રૂપ થઈ પડ્યું છે. તેમની પ્રતિમા-મૂર્તિ ગિરનાર પર્વત ઉપર રચાવવા કરેલી છે. - પાત્રાણુ લોકો પ્રેમભાવથી તેનાં દર્શન કરી પોતાને કૃતાર્થ થયાં માને છે. ધન્ય છે તેમના જન્મને !

યશોદા.

— ૩૭૪ —

મહા સાધ્વી શ્રી શ્રીરામચંદ્રજીના પરમ ભક્ત શ્રી તુલસીદાસજીની પત્ની હતી. તેના માતાપિતા રામપુર જિલ્લામાં પ્રયાગ ગામની પાસે બે ગાઉ ઉપર આવેલા એક ગામમાં

રહેતા હતાં. તેઓ ગોઝબ્રાહ્મણોમાં સરવરિયા બ્રાહ્મણોની એક સાધ્વા છે, તે જાતનાં એ બ્રાહ્મણ હતા. આ કુટુંબ ઘણું જ્ઞાનદાન હતું. યશોદાને દેવીમમતા પણ કહેતા હતા. તે મહા રૂપાળી, શુદ્ધિવાન, શાન્તી, વિવેકી, શરમાળ, ધાર્મિક, નીતિવાન, ચતુર, અને પતિવ્રતા હતી. તેનાં માતા પિતા ધણાં ડાહ્યાં, વિવેકી અને નીતિવાન હતાં. તેમનો વિચાર પોતાની પુત્રીને કાંઈ લાપક પતિ શોધી પરણાવવાની હતી. શોધ કરતાં પોતાના ગામથી બે ગાઉ દુર પ્રયાગ ગામમાં તેની નાતનાં ઘર હતાં, તેમાં આત્માશ્રમપાંડેનું ઘર ધનાઢ્ય હતું, તેનો પુત્ર તુલસીદાસજી જે સાકે ૧૫૭૮ માં જન્મ્યો હતો. તે આ વખતે પંદર વર્ષનો હતો. તેણે જોતોય લીધા પછી બાર વર્ષ બ્રહ્મચર્ય પાળી વેદાદિકનો અભ્યાસ કર્યો હતો. તેથી મહા શુદ્ધિવાન, શાન્તી, ધર્માત્મા, દયાળુ અને વિસ્વાદી નીવડ્યો હતો. આ વખતે તેનો પિતર શ્વેતોક પામ્યો હતો. તેથી માતાના ધણાક લાડ કાંડમાં ઉછર્યો હતો. તેને બોલી રી પુત્રીને ગોઝ વર ધારી તે સાથે પરણાવી હતી. તે પતિના ઉપર ધણી પ્રેમ રાખતી હતી. પતિવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે પતિ જે રીતે

અગ્નિય લાગવા માંડ્યું. હિંદુ ધર્મના સામાન્ય નિયમને અનુસરી જીવાન તુલસી-દાસજી સવારના પહોરમાં માત્ર યમુના ઉપર સ્નાન કરવા જતા. એ ત્રણ દલાક આમ નિત્ય કર્મમાં ગાળ્યા પછી પાછા ઘરમાં આવતા ને બાકીનો બધો વખત યશોદાની સાથેજ આનંદનો અનુભવ લેવામાં જતો હતો. આમ કરતાં કરતાં આવકમાં ઘટાડો થયો, એટલે વિધવા માતાએ પુત્રને બોલાવી એકવાર કહ્યું કે:-
 “ સુખ વેળવનો અનુભવ ધન ઉપર આધાર રાખે છે. માટે તેની તરફ પણ તારે લક્ષ આપવું નેહ્યું.—મોટી થઇ સ્ત્રી સાસરે અને મોટો થયો પુરુષ ધંધે દોષ તે તે શોભે. માટે ધંધા તરફ પણ લક્ષ આપવો જ.” માતાની આ ક્ષિપ્તમણુ ઉપર તુલસીદાસે લક્ષ આપ્યું નહિ; કારણ કે દેવી યશોદાનો એક દાણનો વિયોગ પણ તેને અસહ્ય લાગતો હતો. દેવી યશોદાના ખીએરીઆં તેણીને સાસરે ગયા પછી પોતાને મજેલી નહિ દોષથી તેણે મુખ જેવાને અત્યંત આતુર હતા. વારંવાર તેમનાં તેડાં આવતાં હતાં, પણ તુલસીદાસ જ્યાં હેતા નહિ. દંપતીનો પરંપરા-તુરાગ લોકમાં નિંદાવા લાગ્યો; એટલુંજ નહિ પરંતુ તુલસીદાસની સાસુએ તેમની ૪૬ માતાને ૬૫કો પણ દીધો. યશોદાને તેઓ તેડી ગયાં. આ વખતે તુલસીદાસ યમુનાએ સ્નાન કરવાને ગયા હતા. તુલસીદાસ સ્નાન અને નિત્ય કર્મ કરી પેર આવ્યા, પણ ક્યાંયે યશોદાને દીડી નહિ. તેથી માતાને પૂછતાં તેણે જણાવ્યું કે, તેનાં સાસરીઆં તેડી ગયાં છે. આ સંભળી તુલસીદાસ તેના વિયોગથી આકુળ બાકુળ થઇ ગયા અને પોતાની પ્રિયાને મળવાની ધૂનમતિ ધૂનમાં જેવા યમુના ઉપરથી સ્નાન કરીને આવ્યા હતા, તેવાને તેવાજ હાથમાં જળપાત્ર, ખતે પીએલા વસ્ત્ર અને ઉઘાડે માથે સાસરાના ગામ તરફ ચાલ્યા.

યશોદા ધણે વર્ષ સાસરેથી આવી હતી, તે હજી પોતાના સર્ગા સ્નેહીઓને બરાબર મળી પણ રહી નહોતી. ને હજી માતા પાસે બેસી વાતચિત કરતી હતી. એટલામાં વિયોગથી આકુળ થયેલા તુલસીદાસજી આવ્યા. યશોદાને તેમને અત્યંત મોહમુગ્ધ અને નિર્લજ્જ થતા જોઈ બહુ લાગી આવ્યું. તે પતિને ઉઘાડે માથે આવે વેશે પોતાના પિતાને ઘેર પોતાની પાછળ લાજ મર્યાદા કે કંઇ પણ વિવેક રાખ્યા વગર ‘પ્રિયા ! ક્યાં છો ?—એવા શરમાવનારા શબ્દો બોલતા આવતા જોઈને તેને બહુ માંડુ લાગ્યું, ઘણીજ શરમાઈ ગઇ, અને નેત્રમાં જળ ભરાઇ આવ્યાં. તે અને તેની માતા જે ઝોરડામાં બેઠાં હતાં, ત્યાં આવતા જોઈને તે ઉઠી સામે ગઇ; તેમને પોતાને ભજવા કરતાં શ્રીરામચંદ્રજીને ભજવાનો ઉપદેશ કરવાનો વિચાર કર્યો. દ્વારને હાંબીરેજ તેમને પોતાની સામે આવ્યા આવતા અટકાવીને ધર્મ પરાયણ યશોદાએ બેઠ પામી વિનયથી કહ્યું; આણનાય ! આ શું કહેવાય ? કેવી શરમની વાત ? હજી હું આવીને નિરતિ બેઠી પણ નથી, ત્યાંતો તમો શરમ કે લજ્જા રાખ્યા વગર મારી પાછળ મુખે બની આવી વિચિત્ર વેશે, લોક મર્યાદાનો કંઈ પણ વિચાર કર્યા વગર પ્રિયા ! પ્રિયા ! એવા શબ્દ ઉચ્ચારતા આવો

ધેડેવનું સ્મરણ કરો સર્વથી પહેલાં. શોકથી રૂદન કરતા પોતાના પતિને બોલાવ
લીધો. એ જોઈ શોકથી પીડાના રાગએ કહ્યું:—દેવી ! આપણા કાષ્ઠપણ પા
કર્મથી પ્રગતી આવી ખરાબ સ્થિતિ થઈ છે. મારા દુર્ભાગ્યથી રાગપણું બધું ધ
પ્રગળે માટે અર્ચ્યા ત્યાગ્યું, તોપણ તેને સુખ થયું નહિ. પ્રગળું દુઃખ ટાળવ
જે જે ઉપાયો કર્યા, તે બધા નિષ્ફળ ગયા. મને ધિક્કાર છે ! હું જીવતો છતાં
મારી આખી પ્રજા મોતને ચરણે જવા લાગી છે ! રાજત્વની એક જગ્યા પર
પતિવિનાની સ્ત્રી પતિને માટે કંઈલાજનક સ્વચ્છી રૂદન કરે છે, અને બીજી
જગ્યાએ પુત્ર વિનાનો માણસ પુત્રને માટે રડે છે ! ક્યાં અજ છે, તેને માટે
હાહાકાર કરે છે ! અરે ! એ શું થોડું મર્મ બેદક છે ? રત્નમાં ઝોલા ખાતું
કાશ્મીર આજે સ્મરણ નેતું બન્યું છે. પ્રજા બારે વિપત્તિમાં ચારે તરફથી કુબેલી
છે, દેશમાં ત્યારે તરફ કરા પડ્યા છે. તેથી માણસોને કાષ્ઠ ઠેકાણે ત્યાગવાનો
ઉપાય નથી. સર્વે દીલગીરીનો અવાજ સંભળાય છે. હું હવે અસહ્ય દુઃખ જોઈ
ચકતો નથી, માટે મનનો ખેદ મટાડવા સજગતી ચિતામાં જળા મરવા ઇચ્છું.
“ દેશગમ્યો રાત્રિને સમયે પોતાની પ્રગળે સુખમાં સુતી જુએ છે,
તેઓને ધન્ય છે. ” દેવી ! હવે આપણે શું કરવું ? એટલું બોલી રાગ પલંગ પર
પડ્યો અને મૂખ ઢાંકી રોવા લાગ્યો.

સતી રાદિણી આટલી વાર મુંગી રહી પતિની બધી વાત સાંભળતી હતી
તેણીએ પતિનું બેભાનપણું દૂર કરવા ઘણી યુક્તિઓ કરી, પણ ઉપાય શુદ્ધિમાં
લાવી બોલી:—“ પ્રાણનાથ ! શા વાસ્તે આપ આટલા બધા દીલગીર થાઓ છો ?
શું આ વખતે સહન શીલતા રાખવી ન જોઈએ ? જો ધીરજ ન રાખતાં બે
શુદ્ધ યશો તો આપની મહત્તા કેમ રહેશે ? આપ સાધારણ માણસની પેઠે અ-
ધીરા યશો નહિ. દંડ, વિધાતા કે યમ કાષ્ઠ પણ સત્યશીલ રાગનું સાસન તોડી
ચકનાર નથી. રાજ્ય એ પ્રજાના પિતા જેવા છે. મરવા પડેલા પુત્રને છોડી
નારાતું, એ પિતાનો ધર્મ નથી. પતિના ઉપર શ્રદ્ધા રાખવી એ પત્નીનો ધર્મ છે.
રાગનું કર્તવ્ય છે કે જૂખી કે દુઃખી પ્રગળે કુવખતે ત્યાગવી ન જોઈએ. આજ
દત્ત એ ગેરવાળખી કામ છે. જો કે તે કરવાનું મન થાય, તોપણ દમણમાં
આણ વિનાના થવું ન જોઈએ. ત્યાં સુધી એક પણ પ્રાણી જીવતું રહે, ત્યાં
સુધી પ્રાણ ત્યાગવો એ ગેરવાળખી છે. જ્યારે આ વિપત્તિમાં પણ આપણને
નિરાશા ઉત્પન્ન થશે, ત્યારેજ અગ્નિમાં આપણા જીવની આતુતિ આપવી ગોચ

હવે દુકાળનો ક્લેશ રહેશે નહિ, એ હું ખાત્રી પૂર્વક કહું છું.” સતી રોહિણીએ જે કહ્યું હતું તેજ મથું. એ શું સાધારણ સ્ત્રી હતી ? નહિ, તે ખરેખર સતી સ્ત્રી હતી. સતી સ્ત્રીનાં વાક્ય કોઈ વેળા પણ નિષ્ફળ જતાં નથી. થોડી વારમાં આકાશમાંથી ઢગલા બંધ મરેલાં કચ્છતરો પડ્યાં. આ કચ્છતરો આઈને પ્રજા સારી રીતે પ્રાણ ધારણ કરવા લાગી. આ બનાવને ધણા લોકો અસંભવિત માનશે, પણ જેમણે સ્કાટલાંડનો ઇતિહાસ વાંચ્યો હશે, તેઓ જાણતા હશે કે આના જેવોજ બનાવ તે ઇતિહાસમાં છે. રાજા પોતાની સતી રાણીના ધર્મ-બળથી આ બનાવ બનેલો જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યો અને મરવાનો વિચાર છોડી દીધો. કાશ્મીરનાં લોકો રિચર થયાં, રાણી રોહિણીના ધર્મ પ્રતાપથી સંતોષ પામી પ્રથમે પ્રાણ રક્ષાનો ઉપાય આપ્યો. થોડા દિવસમાં કાશ્મીરનું નશીબ ઉઘરાયું. ખાન્ય ધણું ઉત્પન્ન થવાનો આરંભ થયો; પરંતુ તુછનસિંહ રાજા વધારે વર્ષ રાજ્ય ભોગવવા પામ્યો નહિ. તે છત્રીશ વર્ષની ઉંમરે મરણ પામ્યો. સતી રોહિણી પતિના શમને જોળામાં લઇ ખિતામાં બગીચા સ્થળે સિધાવી. સતી રોહિણી પતિની સાથે જે ઠેકાણે બગીચા ભરમ થઈ હતી, તે જગ્યા હજી સુધી “રોહિણી હાથીના” નામથી પ્રસિદ્ધ છે. તે જગ્યાને પવિત્ર શેઠ તરીકે માનવામાં આવે છે. એ દેવી પોતાના શુભમળાંથી કાશ્મીર દેશમાં અમર કીર્તિ રાખી ગઇ છે. આ દેવીના અરિત્ર વિષે હિંદુસ્તાનના પ્રખ્યાત ઇતિહાસ “રાજતરંગિણી” માં પુષ્કળ લખેલું છે. ધન્ય છે આ પરદુઃખલગ્ન સતી રાણીને !

સારિકા.

પ્રખ્યાત પવિત્ર વિદુષી સ્ત્રી બ્રાહ્મણ કુળમાં જન્મી હતી. એને સારી પણ કહેતા હતા. તે કયા ગામમાં અને કેાની પુત્રી હતી તે કશું જાણવામાં આવ્યું નથી. તે તિમ્મ ભુદ્ધિ ની, ધાર્મિક, નીતિવાન, શાન્ત, ચતુર, હુશિયાર, વિદ્વાન, માની, હિંમતવાન, દયાળુ અને પતિવ્રતા હતી. જાણપણામાં ચારે

વદનો અભ્યાસ કર્યો હતો. સાત્તમાં એટલી તો કુશળ હતી કે વિવાદમાં એની બરોબરી કરવાને કોઈ શક્તિવાન નહોતું. દરેક વિષયમાં તકરારમાં એ સરસ નીકળતી હતી. ટીશીઆ નામે વિદ્વાન બ્રાહ્મણ સાથે પરણાવી હતી. આ જોડું ૨૫ શુભે યુક્ત હતું. પતિ પત્નીમાં અત્યંત પ્રેમ હતો. ધર્મ ચર્ચા કરવાને દેશમાં ફરતાં હતાં. સારિકા પતિને વ્યવહાર અને ધર્મ કાર્યમાં અનેક પ્રકારે ઉપયોગી

પરંતુ પોતાનાં વંશ, પિતા અને દેશની ખાતર પોતાનો પ્રાણ આપવાને તૈયાર થઈ. ધીર ભાવથી તેણે વિપપાન કરી મરણને શરણ થવાનો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો. એક સેવકે અશ્રુપાત કરતાં કરતાં, રાગની અઘાથી વિપનો પ્યાસો કૃષ્ણાકુમારીના હાથમાં આપ્યો; એટલે એ પરમ ધૈર્યશીલ બાળા સ્નાત અને પ્રસન્ન ચિત્તથી પોતાના પિતાની આણ અને સંપત્તિની વૃદ્ધિ અર્થે પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરતાં કરતાં વિપપાન કર્યું. મૃત્યુના ભયથી તેની આંખમાંથી એક પણ આંસુ પડ્યું નહિ. માતા જ્યારે દુઃખિત હૃદયની યર્ષાદુર્વચનો કહેવા લાગી, ત્યારે પોતે શાંતિ પૂર્વક સમજાવતી બોલી;—“ માડી ! તું આટલો બધો શોક શા માટે કરે છે ? જન્મ ભરનાં દુઃખમાંથી મુક્ત થવું મને પણ રુદ્ધ લાગે છે. દુઃખિત અવસ્થા ભોગવવી તેના કરતાં મરણનો ડર મારા મનમાં વધારે નથી. માતા ! શું હું તારી પુત્રી નથી કે મૃત્યુનો ભય કઈ ? જન્મથીજ કાળતો આપણી આંખની સામેો દૃષ્ટી કરે છે. સંસારમાં આવતાં કંઈ વાર લાગતી નથી, માટે પ્રાણ કહાડવામાં મને ડર લાગતો નથી. જન્મ પાંછી મરણ વહેલા મોડું પણ ચતાઈએ છે. પિતાશ્રીની અત્યંત કૃપા કે તેણે મને આટલાં વર્ષ શુભવા દીધી. હું હવે મારા પિતા અને દેશની ખાતર મારો પ્રાણ આપવાને ખુશી છું. ”

કૃષ્ણાકુમારીએ આ રીતે પોતાની માતાને કહ્યા પછી તેણે વિપનો પ્યાસો પીણું હતો, તેની કંઈ અસર થઈ નહિ. ફરી તેને ખીજું વિપ પાત્ર આપ્યું, તેને પણ પ્રથમની માફકજ ગટગટાવી ગઈ. એમ બે વાર એર પીધું, છતાં તેના પ્રાણ ગયો નહિ, તેમ દેવ વાંચિઞિનિમં પવિત્ર રત્ન ઝાંખુ પડ્યું નહિ, એટલે ત્રીજવાર એર આપવામાં આવ્યું, તે પણ સ્નાત ચિત્તથી પી ગઈ. તેથી તેને ગાઢ નિદ્રા આવી ગઈ, જે મહા નિદ્રામાંથી ફરીને તે જાગી નહિ. વિપપાન કરતી વેળા પણ કૃષ્ણા હસતીજ રહેલી હતી. પ્રથમથીજ તેના સમજવામાં હતું કે;—“ રાત્રિમાં આ સધળો ઉપદ્રવ મારે માટેજ થઈ રહ્યો છે. ” યમ રાગનું અહર, તેના શરીર પર ફરતું હતું. ને પોતાના કાળને ધણા દિવસ થયાં દેખતીજ રહેલી હતી પણ તે પોતાને હાથે પ્રાણ ત્યાજ કરવામાં અતિમંદયાનું મહા પાપ માનીને તેમ કરતી નહોતી. વળા તેનામાં એટલી બધી ધીરતા હતી કે પોતાના રૂપ તરફ તેને ધણો ધિઃકાર આવતો હતો અને તેનેજ પોતાની ઝંઘળીનો અંત આણુતર સમજાવતી હતી. જ્યારે એક અંજનો આસો અપરણાં આપ્યો હતો ત્યારે હસતાં હસતાં પ્યાસો હાથમાં લઈને પી જતાં બોલી કે;—

(૫૯)

“ એ ક્યાંથી એ ક્યાંથી એ ક્યાંથી ?

એ તો મારા દેહ તાનું સાથી—એ પ્રાણી. ૧

“ ૫૫ નારો પાં બદ માનું, ”

જનનપત્રી છુટકો થોઁ જાણું—એ ક્યાંથી. ૨

હું કાળ રૂપે જનમી કુડી,
દશા રાજ્ય તણી તો થઈ બુંડી—એ ક્યાંથી. ૩

હું કાળ તણો જો થાય કાળ,
તો આજ આનંદ ચિત્તમાં ભાળ—એ ક્યાંથી. ૪

મારા રૂપી આ આગ બધે લાગી,
ડરી આપજ સિંહેલુ દિલુ લાગી—એ ક્યાંથી. ૫

પીખાવાથી તો મરવું સાઁ,
મને તો એ મરણુ લાગે પાડ—એ ક્યાંથી. ૬

નામે કાળીને કરમે એ કાળી,
કાળે મરણુ હું પણ કાળી—એ ક્યાંથી. ૭

પિતાજી હો બેઠ કંઠ અગી,
જીવી બહુને નિત રહો ગી—એ ક્યાંથી. ૮

નમન મુજ માની લે માડી,
ક્ષમા કરજે ગઈ હઉં જો આડી—એ ક્યાંથી. ૯

નમુ એકલિખનાથ અધમોદ્ધારી,
કરી પાન સરણુ છઉં વિપ કારી—એ ક્યાંથી. ૧૦ "

આ રીતે ખેલીને માતા-પિતાને આશીર્વાદનાં વચનો કહેતી, જરાપણ પોતાના કલેશનો પ્રકાશ કર્યો વગર હસતે મુખે ગ્રાણુ ત્યાગ કર્યો તેમના મૃત્યુના સમાચાર મળ્યાં હતા તો તેમણે તેમની ખૂબસુરતી, સાવસાઈ અને પરોપકારી પણાના ધણા વખાણુ કરી અફસોસ કર્યો, એટલુંજ નહિ પરંતુ રાણાના સતુઓ પણ જ્ઞાનિ પામી દીલગીર થયા હતા. જોધપુર અને જયપુરના રાજાઓ પણ ખેદ પામી વિલે મુખે પાછા ગયા હતા કૃષ્ણાકુમારીની માતા પ્રિય પુત્રીના મરણથી કુ.ખી થઈ થોડાજ દિવસમાં મરણુ પામી હતી અહો ! પિતૃ ભક્તિ પ્રાપ્ત થયું કૃષ્ણાકુમારી ! વીર ક્ષત્રિય બાળા ! તે મેળ વર્ષની ઉમરમાં ઉદાર મન અને પરોપકારી લાગણીથી પિતા, કુટુંબ અને દેશની ખાતર ગ્રાણુ બહાલો નહિ ગણતા, તેનો ત્યાગ કરીને સ્વર્ગે સિધાવી ! આ શુ તારી ઓછી મહત્તા છે ! આ મહત્તાનો અમર વશ કપિ મૂખે ગવાયો અને ઇતિહાસમાં લખાયો છે; વગેરેથી તારી અનંત કીર્તિના સ્થલ હમેશને માટે જગતમાં અક્ષય રહ્યો છે ! ધન્ય છે તને ! ! અને ધન્ય છે તારી માતાને ! ! !

ભામતી.

પતિવ્રતા વિદુષી સ્ત્રી શ્રીમાન્ સંકરાચાર્યના ભાષ્ય ઉપર દીકા કરનાર સમર્થ વિદ્વાન્ વાચસ્પતિ મિશ્રની પત્ની હતી. તે મંદા સૌન્દર્યવાન, બુદ્ધિશાળી, ધાર્મિક, નીતિવાન, વિદ્વાન, લજ્જાળુ, વિનય, નમ્ર, સુશીલ, મનોનિગ્રહી, અને પતિવ્રતા હતી. પતિપત્નીમાં પ્રેમ અત્યંત હતો. વાચસ્પતિ જેવા વિ-

દ્વાન અને ધર્મપરાયણ હતા, તેવી આ પતિવ્રતા પણ તેમને સહાય કરવામાં પોતાનું કર્તવ્ય સમજનાર હતી. રાત દિવસ વિદ્યામાં લીન રહેનારા વિદ્વાનો અને કવિઓ પોતાની વિદ્યામાં એવા તો એક તાર યથ જાય છે કે, તેમને પોતાની આગળ પાછળ બનતા મોટા મોટા બનાવોની પણ ખબર રહેતી નથી. અરે ! એટલુંજ નહિ, પણ તેઓ રસની એકતારમાં કાઢવાર પોતાને પણ ભૂલી જાય છે. વાચસ્પતિ મિશ્ર આવી જાતના વિદ્વાન હતા. કહે છે કે તેઓ એક સમયે શંકરભાષ્ય ઉપર દીકા લખવાના કાર્યમાં એવા તો તક્લીન થઈ ગયા હતા કે, રાત્રિ દિવસ પોતે શું કરે છે ? ક્યાં રહે છે ? ક્યાં જમે છે ? અને, ક્યાં નિદ્રા કરે છે ? તેની પણ તેમને ખબર રહેતી નહોતી. ભાષ્યનો વિચાર કરવામાં, અન્ય કંઈમાંથી ઉદાહરણો શોધી કાઢવામાં અને પોતાની દીકાનો અવિચ્છિન્ન પ્રવાહ ચલાવવામાં તેમનું મન એક ક્ષણ પણ નવરૂં પડતું નહોતું. આ વખતે તેઓ જીવન હતા અને આ પતિવ્રતા સ્ત્રી પણ પ્રથમજ સાસરે આવેલી નવ વધૂ હતી. આ દંપતી રાત્રિ દિવસ સાથેજ વસતા હતાં, પરંતુ વાચસ્પતિ મિશ્ર શાસ્ત્ર વિચારવામાં ઉપર જીજ્ઞાસા પ્રમાણે એવા તો તક્લીન રહેતા હતાં કે, તેમને પોતાની સાથે કાણુ રહે છે, તેનું પણ જાન રહ્યું નહોતું. રાત્રિએ શયનગૃહમાં જ્યારે તેઓ ભાષ્યની દીકા લખતા, ત્યારે ભામતી તેમને લેખન સાહિત્ય પૂરાં પાડતી અને વચમાં મુશ્કેલી આવતાં પતિ કંઈ શંકા ઉપર તેમને પ્રશ્ન કરતા તો પોતે વિવાદ કરવા લાગતી. વાચસ્પતિ મિશ્ર આખરે એમને એમ એના એ વિચારમાં પોતાની સ્ત્રી ભામતીને પોતાની વિદ્યાર્થી અવસ્થાના શ્રમમાં પોતાના સહાધ્યાયી મિત્ર સમજતા હતા, તેમ સુશીળ અને લજ્જાળુ ભામતી પોતે પણ કાંઈ દિવસ સંસાર સંબંધી કંઈ પણ બોલતી નહિ; એટલુંજ નહિ પરંતુ પતિના આરંભેલા મોટા કાર્યમાં રહેને સંસાર માંડતાં વિશેષ યાચ, એવા લયથી પણ પોતાની મનોવૃત્તિઓને એ માર્ગે જવા દેતી નહિ. કહે છે કે, એ ભાષ્યપર દીકા કરતાં કરતાં આ પતિપત્નીનું જીવન પૂરું થયું અને પાંડ ઉમ્મર થઈ, પણ પતિએ પત્નીને મિત્ર સમાનજ જોવા કરી હતી. તેમ પતિવ્રતા ભામતીએ પણ પોતાના પતિને તેમના કાર્યમાં વિશેષ યાચ, જેવા જ્યારે લીધે હતી પણ સંસારની મગ્નતા

પણુ કરીજ નહોતી. તેના નિરંતર પતિના કાર્યને સુલભ કરવા માટે રાત્રિ દિ સદાયમૂત રહી આનંદમાં મગ્ન રહેતી. તેના મનમાં કદી પણ સંસારે ભોગવ ની લાગુતા નહોતી.

આ પતિવ્રતા વિદ્વાન, ડાહી, વિવેકા અને ચતુર હતી. પતિને પ્રાણી માનતી અને તેને દરેક રીતે ઉપયોગી થઇ પડવાનીજ કાળજી રાખતી. સારના ભોગભોગથી આનંદ લેવા કરતાં, પતિને જે કાર્યમાં આનંદ ભોગ લેતી; તેજ કાર્યમાં તેમને સહાયકારક રહેવામાંજ પોતાનો આનંદ માનતી રહે એવી રીતના વર્તનથી એનેનું જ્ઞાન ઉતરી ગયું અને ભાગ્ય ઉપરની ટીકા પૂરી થવા આવી. એવામાં એકવાર મધ્યરાત્રિએ એકાંત શયનશુદ્ધમાં નિઃશ્વરતા ઉગ્ગમરાઓને લીધે આ પતિવ્રતા ભામતીની આંખમાં નિદ્રા ભરાઈ અને દીવાને અજવાળે વાયસ્પતિ મિત્ર ટીકા લખ્યા જતા, તે દીવા દિવેલ દિવેલ ખુટવાથી નિસ્તેજ થઇ ગયો. જ્યારે અંધારૂં પડ્યું અને કલમ આપ્યારે વાયસ્પતિ મિત્રે ઉઝું જોયું; તો પોતાની પ્રિયપત્ની ભામતીને નિદ્રામાં જાણુ આશ્ચર્ય પામ્યા. તેણે તેના સામું જોઇને ચમક્યા અને ધણે વાંધે તેને તારી સ્ત્રી બાણીને પ્રસન્ન અંનઃકરણે બોલ્યા કે,—“હે મુંદરી ! તને ધન્ય તં મને જિત્યો છે અને મારા જમને તેજ સજ્જ કયો છે. માટે આ ટીકા જે મેં તારી અપૂર્વ સહાય અને અનન્ય શુભને લીધે પૂરી કરી છે, તેને હું તારા નામથી અશ્વકૃત કહું.” એ રીતે કહી તેમણે તે ટીકાનું નામ “ભામતી પાડ્યું અને તેનો ધણોજ આભાર માન્યો. આ સંભળી સતીએ પોતાને આવી જવા માટે ક્ષમા માગી, બે હાથ જોડી બોલી કે,—“હે પ્રાણનાથ ! સંસારના રમણિય ક્ષણિક સુખો કરતાં મેં આપના જ્ઞાનમય વ્યવસાયમાં રહીને બહુ સુખ ભોગવ્યું છે અને મને હવે ખીજાં સુખની અભિલાષા રહી નથી આપની વાણીના પવિત્ર જ્ઞાનમય પ્રવાહમાં અવગાહન કરતી હું આ સારસાગરને તરી ગઈહું.” આ સંભળી વાયસ્પતિ મિત્રે કહ્યું કે,—“ધન્ય સુકાગિણિ ! તને હજારવાર ધન્ય છે કે, તં મારા આવા મોટા દોષને પણ મ કાર્યો નથી અને ઉલટો શુભ લીધો છે. તારા જેવી પતિપરાયણ, પતિ સહા અને પતિરંકજ સ્ત્રીઓનેજ ધન્ય છે.” પતિનાં આવાં વચનથી ભામતી બોલ “હે નાથ ! અતિ વિનમનું શું પ્રયોજન છે ? દેહલાએક દોષ કહેવાતા છતાં મોટા શુભરૂપ હોય અને તેથીજ લોકો તેને વખાણે છે. ચંદ્રમામાં પં કલંક પણ લોકો જેમ પ્રીતિથી જુવે છે, તેમ શુભને ચોંદનારા માણસો શુભમનુષ્યનો દોષ જોઇને પણ ખેદ કરતા નથી. આપની ‘અંદર મે’ દોષ જોય નથી અને હું આપની સાથે વસતાં બહુજ આનંદ પામીહું.” આહા ! કેવી તે જિવ્યભાવના ! અને કેવી મનોરતિ ! ! જે શુદ્ધમાં આવી શુદ્ધિ હોય છે,

ગૃહ ખરેખર સ્વર્ગ જૂવન જેવું દીશે છે અને તેના પતિને આનંદની સીમા રહે
તી નથી. ભામતી ખરેખર શ્રેષ્ઠ ગૃહિણી અને વિદ્વાન હતી. તેણીએ કદપતર
નામે ગ્રંથ ઉપર વ્યાખ્યા કરેલી છે, એમ જુલર સાહેબ જણાવે છે. આવી ઉ-
ત્તમ ગુણુવાળી સ્ત્રીઓ વડેજ ભારતવર્ષની ઇતિ અઘાપિ પણ ચોતરફ પ્રસરેલા
રહી છે. હે ઈશ ! આ દેશની સ્ત્રીઓમાં સદિવાનો શોખ વધારવા પ્રેરણા કર ?
જેથી અમારા ભારતવર્ષની ઉન્નતિ યર્ષ, પ્રાચીન સુખદાયક સ્થિતિ આવે ! !
વિજય હો ! મંગલ ! મંગલ ! ! ભવનુ ! ! !

૩૫મું દરી.

સાધ્વી સ્ત્રીગુજરાતનારાજ, જયશિખરની રાણી, વનરાજની
માતા અને સુસતાનના રાજની પુત્રી થાય. તેનામાં પ્રેમ,
દયા, નીતિ, આનુર્વતા, ઉદારતા અને શીલ આદિ સદ્ગુણો ઉત્તમ
આબૂપણુ ૩૫ હમેશાં જોવામાં આવતાં હતાં. કસ્માણીના રાજ
ભુવડે ત્યારે જયશિખરીના રાજ્યપર ઘેરા ઘાતો, ત્યારે

કેટલીક ભાવિ વિપત્તિની ચિંતાઓ વડે ૩૫મું દરીનું હૃદય જો કે વ્યાકુળ થયું હતું
અને તેણે પોતાના પતિને રણમાં જવા લગાર આનાકાની કરી હતી, પરંતુ તે
વેળા તેનામાં શાયે કરતાં પ્રેમનું બળ વિશેષ હતું. તેમ છતાં જયશિખરી ત્યારે
પોતાના ખરા જુરસામાં આવ્યો અને સત્તુ સામે ચ્દગ્રહ કરવાની આત્મચક્રતા
જાગૃતી, ત્યારે તેણે તેને ઉત્સાહિત કર્યો: એટલુંજ નહિ પણ. રાજ ધણ રજ
આપી હતી. રણમાં ગયા પછી જયશિખરીએ જોયું કે આમાં આપણો પરાજય
થવાનાં ચિન્હો વધારે છે, ત્યારે તેણે પોતાના સાગા શૂરપાળને કહ્યું કે:—

“ તમારી જેનને વનમાં કોઈ નિર્ભય સ્થળે મૂકી આવો; કારણ કે તે જે જીવવાળી
છે. મારે રાજમહેલમાં રાખવી ઉચિત નથી. ” આ વાત શૂરપાળે. ૩૫મું દરીને
જણાવતાં એ પતિવ્રતાએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે:—“ પ્રાજ્ઞતિ પણ હું મારા પતિને
મૂકી, કોઈ દેકણે જનાર નથી. દેવોએ કદાપિ પ્રાજ્ઞનાયનું સરીર રણમાં પડે,
તો સળેડે ચિત્તામાં બળી સળી થવાનો મને ધ્વાનો મગશે હું અંતકાળે તેની
સાથે ચિત્તામાં બળી ન મરું તો મારી જતેના લાગે ને ઠાવણી નામને એજ
લાગે પતિના મુખ દુઃખમાં ભાગ લેવો એ સ્ત્રી જાનિનો પરમ ધર્મ મારાથી
કેમ તાનરો ? રાજ હુરિમંદની ધર્મ પત્ની તારામતિ છેવટ સુધી પ્રિયના સંકટમાં
સામેલ રહી હતી. સ્ત્રીતા જેવી મદા સતીએ પણ પતિના ક્રમામમસાર વનવાસનાં
સંકટ કમ્પ્લ કર્યાં દતાં, ને દ્રૌપદી એ પણ તેમજ કમ્પ્લ દત્ત મારે મને રણમાં
સાથેજ તેડી જાઓ.” એ રીતે ભાર્ગવેન વચ્ચે કેટલોક વિવાદ થયો. શૂરપાળે

કહ્યું કે;—' મહારાજને આગ્રહ પૂર્વક આજ્ઞા કરી છે તે તમારે માનવીજ નેહાયે. આ પ્રમાણે લાઈના કહેવાથી પત્નિની આજ્ઞા માન્ય કરી તેમની સાથે વનમાં જવા કબૂલ થયું. તેમાં મુખ્ય હેતુ એ હતો કે તે બે શ્રવણી હતી. તેથી કરી પુત્ર ઉત્પન્ન થાય તો શત્રુ સામે લડીને પતિનું વેર વાળે અને રાજ્યનું રક્ષણ કરે. તે પછી ૩૫મું ફરી પોતાના ભાઈ સાથે જંગલમાં ગયું. પોતાનાં રક્ષણની દરકાર નહિ કરતાં તેને સામું શર ચલાવી પતિની મદદે મોકલ્યો અને પોતે એકલી ધીરજ ધરી આસતી એક બીજાના ઝુંપડા પાસે આવી પહોંચી. ત્યાં એક બક્ષી બીજાનીએ તેનું રક્ષણ કર્યું. ૩૫મું ફરી તેમના સાંવનથી દિલાસો પામી ત્યાં રહી.

આ સાખી રાજ્યનું કે કુળનું ખેલું અભિમાન નહિ ધરતાં સમય સ્વયં થઈ તેમની સાથે મળી ગઈ અને ધરસંસારને લગતાં તમામ કામ પ્રેમથી કરવા લાગી. ગર્ભના દિવસ પૂરા થતાં તેમને પુત્રનો પ્રસવ થયો. જેણે રાજ વૈભવ ભોગવેલા, તેને આજે વનમાં બીજાની ઝુંપડીમાં પ્રસવ કરવાનો અને તેને લગતાં દુઃખો ભોગવવાનો વખત આવ્યો, તે તેણીએ ધીરજથી સહન કર્યો. પુત્ર મુખ્ય નેહા દિલાસે દિવસ નિર્જનન કરતાં, પુત્રનું લાલન પાલન કરવા લાગી. તેનું નામ વનરાજ પાડ્યું. વડની ડાળે બાંધેલી ઝેળીમાં બાળ વનરાજ પોંચવા લાગ્યો. આ કાશનાં વાદળાં અને ઝાડનાં પાંદડાં જોઈ રમતો હતો. જે કુમારનો પિતા શુન્દરાતનો મોટો હનપતિ, તે રાજ્ય કર્યાં ! રાજ્ય કર્યાં ! અને પટરાણી તથા પુત્ર કર્યાં ! રત્નજડિત સોનાના પારણામાં મશરૂની તળાઈપર પહોંદનાર અને સેંકડો દાસ-દાસીઓ જેને પાણીને ઠેકાણે દૂધ આપી આપે, મુખે ખંખા, ખંખા કરે, હીરની દોરીએ ઢિંચકાવે અને સોનાં-રૂપાનાં તથા હાથીદાંતનાં રમકડાંએ રમાડે, તે રાજકુમારની અને રાજ માતાની કેવી દશા ! ભાવિ બળવાન છે. આવી અવસ્થામાં પણ રાણી ૩૫મું ફરી બહુ ધૈર્ય અને શાંતિથી મનમાં જરા પણ આપું નહિ આણીતાં સમયને માન આપી રહી. તેવામાં અચાનક રીલયુલ્કસુરી નામે એક સજ્જન સાધુનો તેને મેળાપ થયો; પરંતુ ગમે તેવો તોએ પરપુરુષ, માટે ચતુરાઈથી તેની પરીક્ષા કર્યા પછી પોતાની વિતક વાત કહી. તેના પૂર્ણ અનુભવ કરી પછી તેના આશ્રમમાં જઈ રહી. આ યતીએ સગી બેન પ્રમાણે ગણીને તેનું રક્ષણ કર્યું. પોતાના બાળપુત્રને કોઈ પણ જાતના અયોગ્ય લાડ કેડમાં નહિ હકાવતાં, રાજખીજને હાજતી દરેક અસ્ત્ર શસ્ત્રની ઉમદા કેળવણી તેણીએ આપવા માંડી. કેટલીક મુદતે તે સ્થળે શરખાળ આવ્યો. ને તે પોતાનાં બેન લાણેજને નેહા આનંદ પામ્યો. “ એક ઉત્તમ રાજપૂતાણીની રૂએ પાકેલો રાજકુમાર વન-રાજ એવો તો શર અને તેજસ્વી નિવડ્યો કે તેણે પિતાનું વેર વાળી શત્રુને કાપર કર્યો અને અણુદિલવાડ-પાટણમાં રાજગાદી સ્થાપી પોતાની આણુ વર્તાવી. ૩૫મું ફરીએ પોતાનાપર ઉપકાર કરનાર બીજા અને યતીને પુષ્કળ ધન્યામ આપી

ગૃહ ખરેખર સ્વર્ગ ભૂવન જેવું દીશે છે અને તેના પતિને આનંદની સીમા રહે
તી નથી. ભામતી ખરેખર શ્રેષ્ઠ ગૃહિણી અને વિદ્વાન હતી. તેણીએ કદપતર
નામે ગ્રંથ ઉપર વ્યાખ્યા કરેલી છે, એમ જુદર સાહેબ જણાવે છે. આવી ઉ-
ગ્રમ ગુણવાળી સ્ત્રીઓ વડેજ ભારતવર્ષની કીર્તિ અદ્વાપિ પણ ચોતરફ પ્રસરેલી
રહી છે. હે ઇશ ! આ દેશની સ્ત્રીઓમાં સદ્વિદ્યાનો શોખ વધારવા પ્રેરણા કર ?
જેથી અમારા ભારતવર્ષની ઉન્નતિ થઈ, પ્રાચીન સુખદાયક સ્થિતિ આવે ! !
વિજય હો ! મંગલ ! મંગલ ! ! ભવનુ ! ! !

૩૫ સુંદરી.

સાધ્વી સ્ત્રી ગુજરાતના રાજા, જયશિખરની રાણી, વનરાજની
માતા અને સુકનાના રાજાની પુત્રી થાય. તેનામાં ધૈર્ય, પ્રેમ,
દયા, નીતિ, આતુરતા, ઉદારતા અને શીલ આદિ સદ્ગુણો ઉત્તમ
આજીવણ રૂપ હમેશાં જોવામાં આવતાં હતાં. કલ્યાણીના રાજા
ભુવડે જ્યારે જયશિખરના રાજ્યપર ઘેરા ધામ્યો, ત્યારે

કેટલીક ભાગિ વિપ્રાનની કિન્નરો તો જાણતી કે... ત્યારે તણે આ નિબંધ
કર્તા કે:— 'સુંદરી સમસ્યાની જે પુર્તી કરે તેનીજ જોડે લગ્નની પવિત્ર ગાંઠ
બાંધવી.' આ નિબંધ તેણે પોતાની સખી મુલેખાને જણાવતાં તેણીએ સોનનાં માનપિના
ને તે વાતથી વાકેફ કર્યાં. પુત્રીની વિદ્યા પરની પ્રીતિથી તેઓ પ્રસન્ન થયાં, ને તેની
છત્તા પ્રમાણે કાવ્ય ચતુરવર શોધવા દર્શાવી ખારોટને રાજરથાનોમાં મોકલ્યો.
ખારોટ ગુજરાત, કાઠિયાવાડમાં ફરતો ફરતો ધુમલી જઈ પહોંચ્યો; કેમકે સાંતા
રાજ્ય કર્તાઓએ વાણેજ્યો સાથે લડીને યુદ્ધમાં વિજય મેળવ્યો હતો; એટલુંજ
નહિ પણ તેનો એક કુમાર કાવ્યનો મર્મજ્ઞ અને વિદ્વાન ગણાતો હતો. ખારોટ
ધુમલીના દરબારમાં સતી સોનનાં રૂપ ગુણનાં વખાણ કર્યાં અને તેણે પોતેજ
સમસ્યાની પુર્તી કરે તેજ તેને વરે એ વાત પણ નિવેદન કરી. જેવું ખારોટ
સોરઠાનું એક ચરખું ઉઘાડ્યું કે રાજકુમાર હાલોમજે તુરંત જરા વિચાર કરી
ખીલું ચરખું ગાંધ કરી બતાવ્યું. તે સોરઠો:—

પણ વાળ ધંડાયાં- એરજીને આગ્રહમાં નરિ;

સરવટ સ્વાત તણ્યાં, મગે તો મેલી નિપજે.

રાજકુમારનું શુદ્ધ દાસ્ય જોઈ ખારોટ બદ્ધ પુત્રી સદિન તેને શીલજ
આપ્યું. રાજકુમાર દાસ્યમણ પોતાને ચતુર સ્ત્રી સાથે સંબંધ બંધાવાથી પજો આનંદ
પામ્યો, પણ તેનો પિતા રાજો શિયાણ તો પજો જંખવાજો પડી ગયો દોષ
તેમ મુખ વિકળી બેઠો ! નિરાશ થતાં મોં ઉતરી ગયું ! ખારોટ શીલજ આપી

તૈયાર થાય એ કેટલો અન્યાય !' ઇત્યાદિ નીતિની વાત કહી ઉત્કર્ષે, દેશપાર થયેલો હાલામણુ એકલો સિંધ નજીકના સાગરને કિનારે બેઠો બેઠો નિશ્વાસ નાંખતો હતો. ધડી ધડી સમુદ્રમાં ઉછળતા અને શાંત થઇ સમાતા તરંગો બેઠું મનને સમજાવવા લાગ્યો કે:—' આ સદુ ઇશ્વરની રચેલી અકળિત કળા અને ધટમાળ છે. આ દોહેલા દિવસ પણ વિતી જશે; માટે ધીરજ ધરવી એ કર્તવ્ય છે. ' વન-ઉપવનો અને પશુઓને બેઠું ચિત્તભગની પેઠે ભમતો ભમતો આમ તેમ જોવા લાગ્યો. સોનની પણ હાલામણુના વિયોગે ધુમલોમાં ઝેલી જ દશા થઇ. તેને એકલી બેઠું હામાં ધીયાજી ખીજવાર તેની પાસે ગયો ને શામ-દામ બેઠેથી સમજાવવા લાગ્યો. છેવટ તલવારથી કાપી નાંખવાનો સોનને હર ખતાવ્યો, પણ સતી પોતાનો ટેકમાં પાછી હટી નહી. મરવાનું કશુંક કશું, પણ ભટ થવાનું સ્વીકારું નહી. હમણા શીયાજી જીવપર આવી તેની લાજ લૂટવા આગળ વધત, પણ તેણે દુષ્ટ પ્રસંગ પરમ પવિત્ર પરમાત્માને પ્રીય નથી. એટલે તેનું બનવાને થોડીજ પળનો વીલંબ હતો, તેટલામાં અચાનક તેના દુરમનો ચઢી આવ્યા ને શીયાજીના પાપી જીવને સ્થુળ સરીરથી જૂદા પાડી, સર્વ સંકિતમાન પ્રયુના ન્યાયાસન સમક્ષ તેના પાપી કૃત્યનો જવાબ આપવા રજુ કર્યો. આ વખતે સોન બે શુદ્ધિમાં પડી હતી, તે થોડી વારે શુદ્ધિમાં આવી ઉભી થઇ અને ત્યાંથી ચાલવા લાગી. તે ફરતી ફરતી સિંધની સરહદ ઉપર જઇ પહોંચી, અતે મહા મહેનતે શોધ કરતી પોતાના પ્રિય પતિ હાલામણુને જઈ મળી, અને પતિપરાયણ રહેવાયી ઇચ્છીત સુખને પામી.

એ રીતે જે મનુષ્ય ગમે તેવા ભયંકર સંકટના સમયમાં પણ પોતાની પવિત્ર નિષ્ઠાનો ત્યાગ કરતું નથી, તેને સર્વ સંકિતમાન ઇશ્વર સદા સંહાય કરી વિકટ દુઃખમાંથી પણ બચાવી લે છે. કેટલીક વ્યવહારોપર તેના પાપી સસરા જીવન ગુન્નરતા હશે, તે સર્વને સતી સોનનું સદૃષ્ટાંત શિક્ષણ લેવા યોગ્ય છે.

વિદેશી-સતીઓ.

લેડીહામિલ્ટન.

પતિપરાયણ પતિવ્રતાવિદુષી સ્ત્રીપ્રખ્યાત વિદ્વાન સરવિલિયમ હામિલ્ટનની ધર્મ પત્ની હતી. સંવિલિયમ હામિલ્ટન એડિનબરોની પાઠશાળામાં તર્કશાસ્ત્ર અને અધ્યાત્મ જ્ઞાનનો વિદ્યાગુરુ હતો. તેની સેવામાં તેની ધર્મપત્ની લેડીહામિલ્ટને પોતાની જાતને સમર્પણ કરી હતી. દૃઢ ઉપરાંત કામ કરવાથી ૫૬ વર્ષની ઉંમરે સર વિલિયમ હામિલ્ટનને પશ્ચાત્તાત યદ્ય આશ્ચર્ય, તે વેળાએ તે બાઈ તેના હાથ, તેની આંખો અને તેને જે જોઈએ તે ચર્ચ પડી. તે પોતાના પતિના કાર્યમાં તક્ષીન યદ્ય ગદ્ય હતી. તેને માટે પુસ્તકો વાંચવા અને વિચારવા લાગી; તે તેના ભાષણોની નકલો કરતી અને તે સુધારતી, જે કામ પોતે કરી શકે એવું તે બાઈને લાગતું તે સધળું તે પોતાને માથે લઈને પોતાના સ્વામીને છુટો રાખતી. ખરેજ એક ધર્મપત્ની તરીકેની તેની વર્તણૂક વીરત્વના ૨૨ સથી ભરેલી હતી. જે તેણે આ પ્રમાણે પોતાના પંડને પોતાના પતિના કામમાં સમર્પણ ન કર્યો હોત અને એક ગૃહણી મદદ આપે, તેના કરતાં પણ તેણે જે અધિક મદદ આપી, તે ન આપી હોત તો તેના પતિના મોટા મોટા મથો છપાઈને જે અગ્રજાળામાં આવ્યા છે. તે કદાચ બહાર પડી શકત નહિ. સર વિલિયમ મૂળ સ્વભાવેજ અનિયમિત અને પદ્ધતિ વિનાનો હતો; પણ તે બાઈએ પોતાની જાતની એક સરખી પદ્ધતિ અને નિયમ તેને માટે દર્શાવી આપ્યાં. સર વિલિયમ અભ્યાસી સ્વભાવનો ખરો, પણ આગસુ હતો; પરંતુ આ બાઈ પોતે આસાક અને જોમદાર હતી. જે જે લાગણીની પતિમાં પૂરી આમી હતી, તે તે પત્નીમાં પૂરતી રીતે હતાં. તેનામાં હુદ્દિ-ગગની ઉછુપ નહોતી. તેને એ બાઈ પોતાના કૌવતદાર સ્વભાવ વડે જોર અને વેગ આપતી. જ્યારે સર વિલિયમ હામિલ્ટન વિદ્યા-ગુરુની જગ્યા ઉપર ચુંટાયો, ત્યારે તેના પૂર્વ પક્ષીઓ તેને એક નરંગી માણસ ગણી કાઢીને ભવિષ્ય ભાખવા લાગ્યા કે, એ માણસથી વિચાર્યોનો વર્ગ કદી પણ શીખવી શકવાનો નથી અને તેની નીમનોક કદી પણ ફળદાયક નીવડવાની નથી. પોતાને સદાયતા આપનારાઓએ જે મારી ચુંટણી કરી છે, તે વાળખી કરી છે અને દુરમનો જે બોલે છે તે વિતર્કવાદ છે, એમ જાણતી આપવાને પોતાની અધ્યાત્મનાની મદદથી. તેણે નિશ્ચય કર્યો. પોતાની પાસે ભાષણોનો જગ્યા તૈયાર કરવામાં આવતાં. પાસેના એરામાં ખેસીને ભાષણ આપવાના અસલ ગુન્સા;

લખીને તે પોતાની પત્નીને આપતો અને તે ખીજા ઓરડામાં દર રાત્રે એ બાઈ બેસીને ઉભારા કરીને સાફ નકલ કરી દેતી. સર્વવિલિયમનું જીવન—ચરિત્ર લખનાર કહે છે;—“કોઈ કોઈ વેળા તેનાં લાપણોનો વિષય હાથમાંથી છટકી જતો અને એવું બને ત્યારે સરવિલિયમ છેક સવારના નવ વાગતા સુધી લખ લખ કર્યા કરતો જણતો અને તેની નિમકદલાત માફા ગયેલી લાડીએણું પણ ખિજાના વિનાના કાચ ઉપર ઉંઘી ગયેલી દેખાતી. કોઈ કોઈવાર વર્ષમાં હાજર થવાના વખત ઉપરજ લાપણને કંઈ ઓપ દેવાનો રહ્યો હોય તે તેની પત્નીને હાથે દેવાતો.” એ પ્રમાણે પત્નીની સદાયતાથી પતિએ પોતાનાં મુદતી લાપણો પૂરાં કર્યાં. બાંધણું કરી તરીકેની તેની કીર્તિ ગવાવા લાગી અને આખરે તે પોતાના કાળના કુશામ શુદ્ધિવાળા મહા આગેવાન પુરોગામાં તેની ગણના થવા લાગી હતી, એ તેની પત્નીની અત્યંત સદાયતાથીજ હતી.

લેડી હામિલ્ટન વિષે મી. ધીઅના જીવન—ચરિત્રમાં લખેલું છે;—“લેડી હામિલ્ટને પતિ સેવામાં પોતાની જાતને અગ્રુક રીતે સમર્પણ કરી હતી. તેથી શુદ્ધિવાન પુરોગાની સદૃષ્ટિ તેની અત્યંત આશા રીય છે. અસહ ઉપભવી કાઢેલી અને ખીજા પ્રથેમાંથી ઉતારી લીધેલી, વળી પ્રમાણનાં અને ન્યાયશાસ્ત્રનાં પદો ચોમેર રમઝટ કરી રહ્યાં હોય, તેવા ગઢન અધ્યાત્મિક જ્ઞાનની બાબતોનાં એ બાઈએ ફેટલા બધા પાનાં લખેલાં આજપણુ જાળવી રાખેલાં છે, તે લેઈને તમને પૂરી નવાઈ લાગે. જે કાંઈ પાનું જાપવા માટે મોકલવામાં આવતું, તે સધળું તથા સધળાં ક્રમવાર લાપણે એ બાઈએજ તેના પતિના ખોલવા પ્રમાણે ઉતારી લીધાં હતાં અથવા અસહ ઉપરથી નકલ કરી લેતી હતી. આણું કામ પ્રેમ અને આત્મ—સમર્પણના કેવળ સાચા દિલથી તે કરતી. વળી પોતાના ધણીને જે કામ કરવાનું આવી પડ્યું હોય, તે કામમાં તેને તત્પર રાખવાની પણ તેનામાં શક્તિ હતી. પતિમાં એક જાતની મહેદ દબદાર હતી. છતાં મુસ્તીની ખાસિયત હતી. તેની સામા તે શાણપણથી મુઝા બેઠાવતી. એ સુરતી તે ગમે તેવી મહેનત મજુરી કરતો હોય, તે વેળાએ પણ તેના આગળ જે કામ આવીને પડ્યું હોય, તેને તે આણું મુકાવતી—જે વિષય તેણે હાથમાં લીધો હોય, તેના અધ્યયનમાં તત્સમ રહેતી જે અન્યેક વિધ્નની બાબતોને સંમત કર્યો હતો, તેના વિશાળ સમુદાયને નિયમમાં લાવવા કઠિન કામથી તે કાયર થઈ જતો. આવી વેળાએ તેની પત્નીના સ્વરૂપ સિદ્ધ જ્ઞાનની સ્વભાવથી તેને તાજગી અને ટેકા મળતો. તેમાં પણ તેની જીદગીનાં છેલાં વાર વર્ષમાં તેનું શરીર તૂટી ગયું હતું અને તેનું ચેતન નિર્બળ થઈ ગયું હતું, છતાં તે માનસિક મહેનતમાંથી પરવારતું નહિ, તેવા વખતમાં એ બાઈથી તેને જે સુખ શાન્તિ અને સદાયતા મળી હતી, તેવી ક્યારેય પણ મળી નહિ.” ખરી વાત એ છે કે, જે કાર્ય કરવાનું તે

સખીઓ સાથે જતી હતી. એક દિવસે તે પોતાની સખીઓ સાથે બાગમાં ગઇ હતી. ત્યાં સુંદર જ્યોતિષ નિહાળતી દ્રાક્ષ લતામાંથી નીચે બેસી આનંદ કરતી હતી. તેટલામાં વલ્લભીપુરનો પાટવી કુંવર વીરસિંહ શિકારે નીકળેલો, જૂલો પડી જતાં ત્યાં આવી પહોંચ્યો. આ બાગની ઉત્તમતા જોઈ તેમાં ઘોડીવાર વિશ્રાંતિ લેવા એક શીતળ ઘટ્ટાદાર જડની નીચે અશ્વ બાંધી બેઠો; એટલામાં એક દ્રાક્ષલતા— કુંજમાંથી સ્ત્રીઓનો મધુર સ્વર તેને કાને પડ્યો. ‘કાણુ હશે’ એવી શંકાથી શાન્ત ધર્ષ એક જડની આડે ઊભા રહી નીચેના શબ્દો સાંભળ્યા;—“ પ્રિય સખી ! મને તો આશા છે કે વલ્લભીપુરનો વીરસિંહ વરશે. તે મને પરમ સ્નેહ-માં રીઝવશે; પરંતુ જો તે રાજપુત મારાથી જરાપણુ આડો ચાલશે, તો નક્કી હું તેને મારાં છુદ્ધિબળ—પરાક્રમ અને આતુર્ય વડે છતીને મારો પ્રાણ પ્રિય પતિ કરી લઇશ, અને તેમ જો કહું તોજ હું સીધાની સુંદરબા ખરી; નહિ તો હું સ્ત્રી નહિ પણ કોઇ ભૂંડણુ !” આ શબ્દો સાંભળી વીરસિંહ ધણો ચકિત થયો ! તુરત ત્યાંથી ગૂંપચૂંપ પોતાના વિશ્રામ સ્થાન પાસે આવ્યો. ઘોડીવાર વિશ્રાંતિ લે-લઈને ઘોડે સ્વાર ધર્ષ પોતાની નગરીમાં આવ્યો.

સુંદરબાનું સ્વરૂપ, તેની મનોહર લાવણ્યતા અને વિચિત્ર શબ્દો વગેરેથી વીરસિંહ મોહિત ધર્ષ તેની સાથે લમ કરવાને લલચાયો, પોતાની ઇચ્છા મિત્ર મારફતે પિતાને જણાવી. મહારાજાએ કેશરીસિંહની અનુમતિ માગતાં તે વાત કબૂલ કરી અને તેની સાથે સુંદરબાને પરણાવી. પરણીને આવતાંજ તે દિવસથી તેનાં બોલેલાં વચનો તે કેમ પાળે છે, તેની પરીક્ષા કરવા સાઈ તેનાથી વિયોગ શખ્યો. સુંદરબાને વિયોગનું કંઈ પણ કારણ કહ્યું નહિ, તેથી તે ચિંતાતુર રહેવા લાગી; કેમકે તેને પોતાનાં વચનો બિલકુલ યાદ નહોતાં. તે સ્વપ્ને પણ પતિ સાથે વિયોગ થશે એવું ધારતી નહોતી. તે તો પરણીને પ્રેમનો પૂર્ણ દ્હાવો લેવા ઈચ્છતી હતી; પણ પતિ સાથે વિયોગ થવાથી તે પોતાના પ્રાણબંધને દોસદેવા લાગી. રાજ મહેલમાં એકાંત પડી રહેવાથી અકળાતાં એક દિવસે પોતાની વિશ્વાસુ દાસીને વીરસિંહના સમાચાર પૂછતાં તેણે જણાવ્યું કે;—“ બાઈ સાહેબ ! આજે દેવી પૂજનો વાર્ષિક ઉત્સવ છે. આખા શહેરમાં એ ઉત્સવ મનાયો છે. તેની ક્રિયા વીરસિંહ પોતાને હાથે કરવા સવારી લઈ જાય છે. ત્યાં જવાને સઘળા મોટા ધરની સ્ત્રીઓને છૂટ છે. આવા સમાચાર ઉપરથી સુંદરબાએ પોતે પણ દિ-મતથી એક મ્થાનો તૈયાર કરાવ્યો. બોયણુ સ્ત્રીઓ મ્થાનો ઉપાડી વીજળી વેગે કાળિકા દેવીનાં મંદિર તરફ ચાલી, ત્યાં સ્ત્રી પુરોનો તથા અમીર ઉમરાવોનો મોટો મેળો થયો હતો. વીરસિંહ દાથી ઉપર બેસી તે સર્વ જોતો જોતો દેવી મંદિર આવી પહોંચ્યો.

વીરસિંહ દાથ જોડી દેવી સન્મુખ ઉભો. તેટલામાં મ્થાનો આવ્યો, તેમાંથી

વીળળી સરખી તેજસ્વી સુંદરબા ઉતરી, પોતાના ગંગામાંથી મોતીનોહાર કાઢી કાળિકા માતાને પહેરાવી સ્તુતિ કરી કે—“હે દેવી ! મારા પતિને સર્વ સુખ સંપાદન કરાવતો.” આ ઓચિંતી પ્રગટ થતી વાણીથી વીરસિંહે ચોંટાને જોયું, તેા મોતીના શુગરમાં દર્શન કરી વળતાં પોતાની રાણી સુંદરબાને ઓળખી ! ચાર આંખો ભેગી મળતાંજ વીરસિંહે મ્હેણું માર્યું કે;—“કેમ ! પતિને પરાક્રમ દેખાડી છતી લાવ્યાં ?” આ શબ્દો સામળતાંજ સુંદરબાને બાગમાં સખીઓ પાસે ઉચ્ચારેલા શબ્દો યાદ આવ્યા અને જાણ્યું કે;—“વીરસિંહ કાંઈ વિચિત્ર સયોગે મારા બાગમાં આવ્યા હશે, અને વૃક્ષની ઓથે રહી મારાં વચનો સાંભળ્યાં પછી જ પરવયા છે. વિચેગ થવાનું કારણ પણ તેજ છે.” વગેરે મનમાં સમજી ચેતી ગઈ. પછી પતિને પોતાની ઈચ્છા કળવામાં ન આવે તેમ હસીને બોલી;—“સ્વામિનાથ ! બી ગાત્ર મૂર્ખ હોય છે, કાંઈ કાળે પણ બની ન શકે, એવી તરેહવાર વાતો કરીને તે અભાવ મેળવવામાં પ્રખ્યાત છે, પરંતુ આપતો ચતુર છે, છતાં બામ કરતું જાણતું નથી.” વીરસિંહે પ્રત્યુત્તરમાં એટલુંજ કહ્યું કે;—“જ્યાં સુધી બોલેલા બોલ તું પાળીશ નહિ, ત્યાં સુધી આપણા વચ્ચે સ્નેહની ગાંઠ બંધાવાની નથી.” સુંદરબા આ સાંભળતાંજ જાણે નિંદામાંથી જાગૃત થઈ હોય એમ શાન્ત ચિત્તે હસીને ચાલી ગઈ અને, આનામાં બેસી પોતાના મહેલમાં આવી. આ બતાવ જોઈ વીરસિંહ ઘડી ભરતો ચકિત થઈ ઉભો રહ્યો. દરબારી મંડળને આ પતિ પત્ની વચ્ચે જે વાત ચિત થઈ, તેની જરા પણ ખબર પડી નહિ !

સતી સુંદરબાએ પોતાના પ્રિય પતિનો મર્મ જાણી લીધો. તેથી પોતાનાં વચનો સત્ત્વ કરી બતાવી દેશમાં બી શીયળતા ને ધરાતનની હાક બેસાડવા હર્ષભેર દૃઢ દરાવ કર્યો અને પ્રેમ પ્રકારે પોતાની મહત્તા પતિરાજને બતાવી આપી લજ્જાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. પોતે સમયસચકતાવાળી અને ચંચળ હતી. આ વખતે તેણે તર્ક શાસ્ત્રનો ઉપયોગ કરી પોતાના પિતાને પત્ર લખ્યો કે;—“એક અમુક્ય રાજ્યવંશી ચક્રચકિત કવચ, એક ઉત્તમ અશ્વ, યુદ્ધનાં ઉત્તમશસ્ત્ર, અને એક રાજકુમારને વર્ષ લગી રાજ્ય પ્રમાણે નિભાવ થાય એટલું દ્રવ્ય, એ સર્વે દુરત મેઝલવાની સાથે મારી જાઓ સાચવી રહે એવી સુંદર તરણીને પણ રવાને કરવી.” પતિએ મંજળ ફેરા ફરતી વખતે એક વીંટી આપી હતી, તેનું નંગ કાઢી નાંખી, તેમાં તે પત્ર મૂકીને તે નગ પાછું હતું તેમ બેસાડી દીધું. એ વીંટી દારીને આપી બોલી;—“સખી ! જા, તું આ વીંટી લઈ મારા પિતાને આપી કહેજે કે વીંટી નગના પાસાથી અલગ થઈ ગઈ છે. તે નવેસરથી સમી કરાવી મોકલો.” ચતુર કુંવરીના માર્મિક સંદેશો મહા ચરો કેશરીસિંહ વીંટી હાથમાં લેતાંજ સમજી ગયો. વીંટી રવાનીન લઈ સંદેશ વાળીને કહ્યું કે;—“હીં, હું તેમ કરીશ. એ સાંભળી દારી ચાલતી થઈ કેશરીસિંહ વીંટી

માધી નંગ ઉખેડી માઢેથી પંચ વાંચી ચિંતાનુર થયો કે;—મંગાવેલી વસ્તુમાં ખ-
ખનો તો પહોંચાડી શકાય, પણ બીજા પદાર્થો શી રીતે મોકલવા ? તેની મુક્તિ
સાધતાં તેણે એક ગંગવર ભોંયડું, પોતાના ગામથી પુત્રીના મહેલ સુધી બનાવવા
નિશ્ચય કર્યો. પોતાની દીકરી દુઃખી થતી જણી તેને માટે અસંખ્ય દ્રવ્ય ખરચતાં
જરા પણ અચકાએ નહિ. થોડા દિવસમાં તેના મહેલ સુધી ભોંયડું બનાવ્યું. મ-
હેલની સર્વ વાતથી કેળવાયેલી ચંચળ દાસીને મરદાની રાજ્ય યોદ્ધાને પોતાક
પહેરાવ્યો, એક ઉત્તમ થોડા પર સ્વાર કરી ભોંયરાને માર્ગે પુત્રીને મહેલ પહોં-
ચતી કરી. તેથી સુંદરતા ઘણી રાજ ઘર્ષ, પિતાની ભુદ્ધિના વખાણ કરવા લાગી.
આવેલી દાસીને પોતાનાં વસ્ત્રાસંકાર પહેરાવ્યાં અને પોતે તેનો યોદ્ધાનો પોશાક
પહેર્યો. દાસીને પોતાના જેવીજ બનાવી બેસાડી, પોતાની પટ્ટી ખુણ ચોકશીથી
સંભાળી રાખવાને સમજાવી. રાજ ખટપટ અને રીતરિવાજથી વાકેજ બનાવીને
જીવ જતાં પણ ગ્રામ વાત પ્રમટ ન થાય તે સમજાવી રાખી. પોતે યોદ્ધાના લ-
શ્કરી પોશાકમાં ભોંયરા દ્વારા અશ્વપર સ્વાર ઘર્ષજહારનીકળી; અને રત્નસિંહ
નામ ધારણ કરી પોતાના બળ-પરાક્રમનું પાણી બતાવવા વલ્લભીપુરના રાજાના
દરબારમાં દાખલ ઘર્ષ. રાજ્ય કચેરી નજીક આવી ઉભી રહી. રાજકુમારના જેવું
ફૂલ જેવું મહારાજા અને રાજકુમાર માં ઉચું કરી જોઈ રહ્યા. સર્વ કચેરીનાં
માણસો આ યોદ્ધાને જોઈ છક ઘક ગયાં. મહારાજાએ સિંહાસન ઉપરથી તેને
માનની નજરે આવકાર આપ્યો. પાટવી કુંવરે તો તુરત સામે જઈ તેડી લાવી
પોતાની પાસે ઉત્તમ બેઠકે આપી. રાજ્ય નિયમ પ્રમાણે ક્ષેત્ર કુશળ પૂજાર્તા ઓ-
ળખાણને નામ, દામ પૂજ્યું. નવા પ્રવેશ કારે ઉત્તર આપ્યો કે:—હું પ્રતાપી
મહારાજાધિરાજનો પુત્રહું, દીક્ષગીર છુકે હાલ મારા પિતાનું નામ દઈ શકતો નથી;
કારણ તે સાથે મારે ખટપટ થવાથી એ બળવંતા રાજ્યની હદ ઓળંગી અહીં
એકબો આબોહું. માફ નામ રત્નસિંહ છે. આપ મહારાજાના દરબારમાં ફરી દામ
રક્ષાથી હું પોતાને મોટે ભાગ્યશાળી સમજીશ. હું દ્રવ્યને કે દરજ્જાને બૂખ્યો
નથી. મહારાજાની મરજી હશે તો હું કોઈ વેળા દરબારમાં હાજર થઈશ. કોઈ
મુદ્દ કે તેવી અધરી વેળાએ અને સામેલ કરશે, તો મારાં પરાક્રમ બતાવીશ; વ-
ગેરે પોતાની વીરતા અને પરાક્રમનું વર્ણન કરી બતાવ્યું. ” મહારાજા અને સ-
ભામાં બેઠેલા લોકો તેની બોલવાની છટાથી આશ્ચર્ય પામ્યા. મહારાજાએ કોઈ સારા
રાજ્યનો કુમાર જણી, ખાનપાન તથા ખાનને બંદેશસ્ત કરી આપ્યો. પોતાના
પુત્ર વીરસિંહને રહેવાના મહેલ પાસે એક બંગલામાં ઉતારો આપ્યો. પાટવીકુંવર
વીરસિંહને તો તેની ખૂબસૂરતી, ઉત્તમ—શાન્ત સ્વભાવ તથા ચતુરાઈ જોતાં મોઢ
ઉપજ્યો અને તેનો પ્રાણપ્રિય મિત્ર થઈ ગયો. તેમ મંત્રી વગેરે સર્વ અધિકારી
ઓને પ્રિય થઈ પડ્યો. પાટવીકુંવરને એના વિના એક પણ પથ્ર ચાલતું નહિ.

બંને વચ્ચે એવા તો સ્નેહની ગાંઠ બંધાણી કે બંનેનો પસંગ પણ એક સરખો, પોતાક પણ એક સરખો, સહ પણ એક સરખાં, આસ વ્યવનની દમ હપ્પ પણ એક સરખી અને બોલવા, જોવાની રીત પણ એક સરખી થઈ ગઈ. રત્ન-સિંહને તો એટલુંજ જોઈતું હતું, તે તો તેની પતિવ્રતા સ્ત્રી મુંદરખા—રત્નસિંહ નામે પોતાનું વચન સત્ય કરી બતાવવા માટેજ રાત્ર્ય મંડળમાં સામેલ થઈ હતી. પાટવીકુંવર જો કે રત્નસિંહનો પ્રાણપ્રિય મિત્ર થઈ ગયો હતો, પણ તે નવો આવેલો કોણ છે અને શો હેતુ રાખે છે, તેથી બિચકુલ અગમ્યો હતો. તેને રત્નસિંહ વિના એક ઘડી પણ આસનું નહોતું, એવો તે તેને પ્રિય થઈ પડ્યો હતો. વલ્લભીપુરમાં હાલ એક મોટા ગરૂનો ત્રાસ વ્યાપી રહ્યો હતો. નિત્ય સાંધાએ આવી મનુષ્યોને ઉપાડી જતો હતો. તેના ત્રાસથી આખા શહેરમાં હા-હાકાર થઈ રહ્યો હતો. ઠેર ઠેર વિદ્યાપને કુખના પોકાર પડી રહ્યા હતા. સંધ્યાકાળ થતાં પહેલાંજ લોકો ઘર બંધ કરી અંદર પેરી જતાં હતાં, તેથી આખું શહેર શુન્યકાર જેવું લાગતું હતું. તેની સાથે લડવાની કોઈની હિંમત આ-લતી નહોતી અને શું કરવું એ પણ કોઈને મગતું નહોતું એક દિવસે રાજ સભામાં એ વિષેની ચર્ચા ચાલતી હતી. તેટલામાં વીરસિંહ તથા રત્નસિંહ આવ્યા. ગરૂના ત્રાસથી મળ કંપિત મયાની વાત જાણ્યાંજ રત્નસિંહનાં રોમેરોમ ખડાં થયાં અને તેના સાથે યુદ્ધ કરવાનું તેણે 'પણ' લીધું. તેથી આખી કચેરી રાજ થઈ, પણ આશ્ચર્ય પામી કહેવા લાગ્યા કે—આ પાતળા બાંધાનો જીવાન કુંવર રા-ક્ષસી ગરૂ સામે કેમ ટકી શકશે ? રત્નસિંહે સર્વનો સ્નેહ હરણ કર્યો હતો. તેથી સર્વનાં મુખ લેવાયાં. પાટવી કુંવર તો મહાભેદ પામ્યો. પાટવી કુંવર તેને સહાય આપવા તૈયાર થયો, પણ તેણે એખી ના પાડી. પછી સારા કારીગરો પાસે પોતાની મુક્તિ પ્રમાણે એક વજનદાર મનુષ્યાકાર પુતળું તૈયાર કરાવ્યું. તેને અંદરથી પોતું રખાવી તેમાં બારણું મૂકાવ્યું, ને પુતળાને ફરતા સોઈ જેવા લોહના તીક્ષ્ણ કાંઠા જડાવી ગરૂને આવવાને દરવાજો ગોઠવ્યું. લોકોને આ પક્ષીને ત્રાસ એટલો બધો હતો કે સમીસાંજ ચતાંજ ગામ નિર્જનથઈ જતું હતું. લોહના મનુષ્યને ગોઠવી તેના પેટમાં ઉપાડી તરવાર લઈ રત્નસિંહ જરાયો. જેવો સંધ્યા સમય થયો કે ચોરની જેઠ ગરૂ આવ્યો અને ચારે તરફ ફરી જોતાં કોઈ મનુષ્ય નજરે પડ્યું નહિ; એટલે પેલાં લોહના પુતળા ઉપર તેની નજર ગઈ. ગરૂ તેને મનુષ્ય સમજી જોઈથી દોડી તેનાપર ઝડપ મારી, તેવાજ તેના શરીરમાં કાંઠા પેદા ને જખમી થયો. તેને આવી સ્થિતિમાં જોતાંજ રત્નસિંહે ઝડપથી બહાર નીકળી પોતાની તરવારના સખત ઝટકાથી તેનું પેટ ચીરી નાંખ્યું અને લોખંડના પુત-ળાને ઉઘાળી જખરા ગરૂને દાણી દીધો. બીજો સખત ઘા તેની ડોકમાં માર્યો તેથી ગરૂ કારખી ચીસ પાડતોજ મરણ પામ્યો. પછી એ ત્રાસદાયક પક્ષીને

ધસડતો પોતાને ઉતારે લાવ્યો અને પલંગ નીચે રાખ્યો. સવાર થતાં મહારાજા, પાટવી કુંવર અને પ્રજા જનો સાં જ્યાં પુતળું રાખ્યું હતું ત્યાં આવ્યા. લુએ છે તો લોહીનાં આભેજીયાં લેરેલાં હતાં, ગીધ અને કાગડાઓ ઉડતા હતા. પણ રત્નસિંહને ન જોવાથી સાં શોકાતુર થયા. પાટવી કુંવર તો બહુ શ્રવ ઉડી ગયો હોય તેવો શંકા પડી ગયો. તેવામાં એક અધિકારીના દહેવાથી સાં જે તરફ લોહીના રેલા પડેલા હતા તે તરફ ચાલ્યા. એ રેલા જોતા જોતા રત્નસિંહને ઉતારે ગયા. લુએ છે તો રત્નસિંહ પલંગપર પોડ્યો હતો, ત્યાં પણ લોહીનાં આભેજીયાં લેલાં હતાં ! તેથી સાં આશ્ચર્ય પામી લુએ છે તો પલંગ નીચે રાક્ષસી કદનો મૂક દીધો. જેને જોતાં નજાણા પોતાનું તો મગજ ખસી ગયા વિના રહે નહિ. રત્નસિંહને શ્રવતો જોઈ સાં આનંદ પામ્યા. પાટવી કુંવર તેને નંદ્યત કરી બોલ્યા:—“ રત્નસિંહ ! તમોએ તો મારી ચંદુને આજે નવું તેજ આપ્યું છે. હવેથી તો તમે વલ્લભીપુરની સધળી રૈયતના રક્ષક છો, હું તો આપનો માત્ર સહાયી રહીશ. ” આ વચનથી મહારાજાને કંઈ પણ માહું લાગ્યું નહિ, પણ તેમની મિત્રતા સદાય કાયમ રહે એવા હેતુથી પોતાના હાથમાંથી વોટી કાઢી પ્રેમથી તેને અર્પણ કરી. નગર જનો પોતાના રક્ષકને દરજ્જે ચાલવા લાગ્યાં. મહારાજા જોઈને વધારે ખુશી થઈ અમૂલ્ય શીરપાવ અને જાગીર બક્ષીસ કરી. રત્નસિંહે તે કષ્ટ કરીને પોતે પાટવી કુંવરને મિત્રતાપ્તના જલ્લામાં સધળું બેઠ ક્યું. પાટવી કુંવર અને રત્નસિંહ વચ્ચે સ્નેહમાં આગથી વિશેષ વધારો થયો.

વલ્લભીપુરના મહારાજા એક દિવસે રત્નસિંહને સાથે લઈ સિકારે ગયા હતા. વીરસિંહનું શરીર સાફ ન હોવાથી તે શહેરમાં રહ્યો. આ તક સાધી તેની સાથે ચંદુના ધરાવનારા ભાષાત મંડળે જાગવો કર્યો. શહેર છળે ક્યું. વીરસિંહને પકડી, પાહાડની ગુફામાં લઈ જઈ કેદ રાખ્યો. રાજા તથા રત્નસિંહ સિકારથી પાછા આવ્યા લોકો પાસેથી દુકાની વાન બહારી લીધી. તેથી મહારાજાના મોનો રંગ ઉડી ગયો. તે પાટવીકુંવર મારે ચિંતાતુર થયો. રત્નસિંહ પણ આ ફેરફારથી બચ પામ્યો. તેના મુખનું તેજ ગ્રંથ પડ્યું. આ જોઈ મહારાજાએ ક્યું:—“ રત્નસિંહ ! શું વીરસિંહની ચિંતાથીજ આ તારું મોં સેરાયું છે ? ” રત્નસિંહ બોલ્યા:—“ મહારાજા ! વીરસિંહને કંઈ પણ આંગ આવી દશે, તો હું ત્યાંજ તેની સાથે જાગી આવ્યું છું. હું મારા પ્રાણપ્રિય મિત્ર વિના પણ પણ જીવીશ નહિ; તોપણ હાથ અને જાણ્યું છે:—વીરસિંહે મુદમાં જઈ ક્યાં દશે, પણ અતે પેટમાં જઈ પાવસ થયો દશે અમર મુદમાં પડ્યો દશે. રત્નસિંહને પાટવીકુંવર વિના એવ પડ્યા ન જાયું, પણ દશે વાન કરવાનો વખત નહોતો. આ વખતે કિતાવરથી ચંદુએની નગર પડે તો કાપાકાપી ચાલે એનું હતું. તેથી રત્નસિંહે મહારાજાને શહેરમાં

ત્વા દેતાં, આરોગ્ય પોતાના પૂર્વસ્થાના (સુંદરબાની અવસ્થાના) પિતા
 રીસિંવના રીલા ગામ તરફ ચાલી નીકળ્યા. કેશરીસિંહ પોતાના વહેવાઇ વલ-
 રના મહારાજ ને ઓચિંતા આવતા જણી એકદમ આવકાર દેવા દોડ્યો.
 માનપૂર્વક પોતાના મહેલમાં લાવ્યો. રત્નસિંહને જોઇ તેને પોતાની પુત્રીનું
 શ્વયયુગ્મ, પણ તેની સ્થિતિ બદલી ગયેલી હોવાથી બ્રાંતિભાંજ રહ્યો. વલભી-
 ના ભાષાતોના બળવાની વાત સાંભળી તે પણ નારાજ થયો; તે સામે લડવા
 કર તૈયાર કર્યું. રત્નસિંહે લશ્કરને કવાવદ આપી તૈયાર કર્યું. વલભીપુરના મહા-
 નો રત્નસિંહ વિશ્વાસુ હોવાથી સહેરની રાત્રિની ચોડી દરવાનું કામ તેને સોંપવામાં
 થ્યું હતું તેણે યુક્તિ વાપરી વીરસિંહનો પત્તા મેળવ્યો. પહાડની શુદ્ધમાં
 રત્નસિંહ હથિયારબંધ પુરોના હાથમાં વીરસિંહ કેદ પડ્યો હતો. ત્યાં ગુપ્તગુપ્ત જઈને
 રત્નસિંહે ચોડીદારોના હથિયારો છોડાવી તેમને બાંધી લીધા. રત્નસિંહ વીરસિંહને
 'મળ્યો. વીરસિંહ સજ્જ નેત્રે મિત્રને મળી આનંદ પામ્યો. પછી વીર-
 હને ધણીજ સંભાળધી ઉપડાવી રીલાના મહેલમાં મોકલાવ્યો. મહારાજ
 ને જોઇ આનંદ પામ્યો. તે પછી રત્નસિંહ આવ્યો, તેણે મહારાજને
 વાત કહી બતાવવી. મહારાજએ હાં બતાવી કહ્યું કે;—“એ દેવતા !
 કેાઇ અદ્ભૂત અવતાર મારા રાજ્યમાં આવી રહ્યો છે. તે મારી રીથતને જૂલમી
 કથી પીડાતી બચાવી, મને સહેરમાં જવા નહિ દેતાં કિશના મારાથી બચાવ્યો
 તે બાજુ મારા ગાદી વારસ પાટવીકુંવરને બચાવી લાવી તેને મારે ત્યાં નવે-
 ન્મ આવ્યો છે. તું કેાણુ છે ? તે મને બગબર કહે.” રત્નસિંહે કહ્યું;—“મહા-
 ન ! હું માત્ર અહીં મારા પિતાના કેાપથી એકાંત કાળ ગુજરવા આવ્યો
 . મારાથી આપની સહેજ સેવા થઇ છે, તેમાં મને અધિક શોભા આપી લજ-
 શા નહિ. મારી ઇચ્છા માત્ર એટલી છે કે, હાલની ખટપટમાંથી મહારાજને મોકળા
 રી દરી સિંહાસનપર સ્થાપન કરીને સ્વદેશ જમ્મણ; ત્યાંથી મારા પિતાની આરાધના
 આપને મારા વંશની ઓળખાણુ લખી મોકલીશ ” મહારાજ મોહ્યા,—તને હું
 કે પછી પણ નહિ જોઇશ તો અકળાઇશ, મને તું મારા પુત્ર કરતાં અધિક
 હાલો લાગે છે, મારી પાસેથી તું કેાઈ કાળે પણ છુટો ન પડે એવી મારી ખાસ
 મજા છે. ’ રત્નસિંહે કહ્યું;—“આપની ઇચ્છા પરિપૂર્ણ થાઓ” વીરસિંહ પણ
 પોતાના પ્રાણદાતા પ્રત્યે મોહ્યો;—“ મારા પ્રિયમિત્ર ! તે મારો પ્રાણબચાવ્યો છે,
 ની યાદી તરીકે આ મારી કટાર લે ? એ કેાઈ તેવા બારીક વખતે મારી
 રહે વાપરજે. ” એમ કહી તુરત પોતાની કટાર કાઢી તેણે તેની કમરે ખેંસી.

આ વખતે દુશ્મનોને વલભીપુરમાંથી હાંડી કહાડવાને સર્વસૈન્ય તૈયાર થયું. સૈન્યના
 સેનાપતિ તરીકે કેશરીસિંહ અને ઉપ સેનાપતિ રત્નસિંહને ઠરાવ્યો. એક તરફથી
 કેશરીસિંહે અને બીજી તરફથી રત્નસિંહે હુમલો કરવા ધાર્યો હતો. આ માટે

મદારાગ્ન, કેશરીસિંહ, અને મંત્રીને રત્નસિંહે કહ્યું કે;—જો માં માનો તો મારા દૈવીબળથી જ્યાંથી હું ચાહું ત્યાં રસ્તો કરી તમારો જય કરાવી દઉં; તે વિના કેઈ રીતે તે જય થઈ શકશે નહિ. " રત્નસિંહ સ્વરૂપે દેવાંના જેવો, ખીજ મધુર હસ, ત્રીજ અદ્ભૂત સુકિત, ચોથી હૃત નક્કી, અને પાંચમી યથ મેળવવાની વાતમાં રજ પછુ ફેર નહિ. વગેરે તેના ષરાક્રમથી સૌ તેને દૈવી પુરૂષ માનના હતા; તેથી સૌ કબૂલ થયા. એટલે કહ્યું કે;—"દુરભનો કિફા ઉપર છે અને આપણે નીચે છીએ. માટે આપણો મારો તેને નહિ લાગે, પણ ઉત્તરો આપણને તેનો મારો લાગશે. વગી કિફો ધણો મજશુત છે તેથી પણ ફાટીશું નહિ. માટે મારી સાથે ચાલો; હું તમને એક ગુપ્ત રસ્તો બતાવું. " એમ કહી પેશું ભોંધું જે મહેલ સુધી બનાવવામાં આવ્યું હતું, તે તેણે બતાવ્યું. જોનાંજ સૌ છક થઇ ગયા ને કેશરીસિંહ તો વિચારમાંજ ગુમ થઇ ગયો કે;—" આ પરદેશી પુરૂષને તે ગુપ્ત વાતની ખબર ક્યાંથી ! " પછી રત્નસિંહ મોખરે થયો ને પાછળ સધળું લશ્કર આપ્યું. એક તરફથી દુરભનોનાં મનકિફા તરફ શાંવા થોડું લશ્કર આપી કેશરીસિંહને મોકલ્યો, ખીજું સર્વે લશ્કર ભોંપરાને રસ્તે સુંદર જાના મહેલમાં થઇ સહેરમાં દાખલ થયું. આ જોઇ સર્વે ધણા આશ્ચર્ય પામ્યા, પણ પાટવીકુંવર તો રત્નસિંહ માટે તરેદવાર વહેમ લાવવા લાગ્યો. હું રત્નસિંહ કેઈ દેવતા કે ગર્ધર્ભ છે ? તેણે મારી રાણી સુંદરજાના મહેલમાંથી લશ્કર લઈ જવાનો ગુપ્ત માર્ગ કેમ પસંદ કર્યો દરો ? એમ વિચારી મનમાં બળવા લાગ્યો. સર્વે સંત્ય મેદાનમાં લડવાને મોકલવાઈ ગયું. કિફાનું લશ્કર કેશરીસિંહનો હુમલો શોકવામાં ઝુંધાયું હતું, ત્યાં આ પાછળથી આવિતો મારો ચાત્રતે જોઈ બાબતો ધરધરી ગયા. કાંઈ પણ આનાકાની વગર નહી જઇ શરણે આવ્યા. પોતાના અપરાધની માફી માગી. મદારાગ્નની હૃત ધર્ષ, કેશરીસિંહ લાકમાંથી સહેરમાં આવ્યો. મદારાગ્નએ સામે જઇ માન આપ્યું, પ્રગ્નએ જયધ્વની કર્યો. સર્વે દરબાર—સમામા મવા ને મદારાગ્ન આમ તેમ જોરા લાગ્યા, પણ રત્નસિંહને ક્યાંએ જોયો નહિ. ધળી શીપ કરાવી પણ કાંઈ પત્તા લાગ્યું નહિ. મદારાગ્ન વગેરે સર્વે સમભ્યા કે તે કેઈ દેવતા વચલીપુરને આવતથી જવાવવા ને આકાશથી ઉતરી આવ્યા દરો !

આ વખતે વીરસિંહ ખીજ થયેલો દેખાતો હતો. પોતાની રાણી સુંદરજાના મહેલમાંથી ભોંપરા દ્વારા લશ્કર આવેલું, તેથી વીરસિંહને રત્નસિંહ ઉપર સુંદર-જા સાથેનાં તેનાં અપેક્ષા વનનનો અપૂર્ણ શક, ગયો. તેથી મિત્ર તરફના સર્વે ઝંજો બગી જતને કોપાંધ થઇ એકાદમ પુત્રી તથાવારે સુંદરજાના મહેલમાં પુરપો ત્યાં જુએ છે તે સુંદરજા સેલે સખ્યાર સહને દીગિગાવર મેલ છે ને સખી-પો તેને જતાથી ગદી છે. જોનાંજ વીરસિંહ જન્મ મયો ને મોખો.—" હજી ! મનાવ રનો કયા છે ? " મંદરજા બોલી;—"—પુષ્પિ ! રનો તે વગી જાય છે !

આતે આપ શું કહેછો ? શું આપ રત્નસિંહ માટે પૂછોછો ! " વીરસિંહ બોલ્યો;—
 " હા ! પકડાઇ હવે ! બોલ તે દુષ્ટ મિત્ર દોહી ક્યાં છે ? હમણાજ તેનું શિર
 ધડથી અંજળું કરૂં. " તે સાંભળી મુંદરબા બોલી;—“ પ્રાણુનાથ ! જેણે આપના
 પ્રાણ બચાવ્યા, તેનો બદલો શું આપ પ્રાણ લઈને લેશો ? ” એ વચન સાંભળ-
 તાજ વીરસિંહ ગુસ્સે થઈ બોલ્યો;—“ રક્ષાસી ! એ વાતની તેના કલા વિના
 તને ક્યાંથી ખેંચર ! માટે બોલ તેને ક્યાં છુપાવ્યો છે ? ” “ પતિરાજ ! ખરૂં
 બોલ્યા. ”—મુંદરબાનાં આ વેણ સાંભળી વીરસિંહના ક્રોધમાં વધારો થયો ને બો-
 લ્યો. “ રૂંડા ! પ્રથમ એ અધર્મિને બતાવ ? તેને મારી પછી તને શાસન કે-
 રીશ. ” એમ કહી તરવાર ઉગામે છે. તેટલામાં વીરસિંહ તરફથી મળેલી કટાર
 બતાવીને કહ્યું;—“ મહારાજ ! આ કટાર આપેજ મને પોતાના બચાવ માટે
 આપી છે. જરા તપાસીને જુઓ. ” એરે પ્રાણુ તપાસીને જોય છે તો તેના
 સ્વરૂપમાં રત્નસિંહનું સ્વરૂપ જોયું ! જોતાંજ લજ્જાથી તરત મૂંઝા પામી પૃથ્વી-
 પર પડ્યો. મુંદરબાએ તુરત ઉઠી પોતાને હાથે પલંગપર સુવાર્યો અને ઉત્તમ
 અત્તર, ગુલાબજળ મુંઝાડ્યાં; વગેરે શાંતિકારક ઉપચારો વડે સાવધ કર્યો. શાંત
 થઈ બેઠા પછી સઘળી વાત સાંભળી વીરસિંહ પ્રેમ વશ થયો. ને સતી મુંદર-
 બાનો જાણે દાસ હોય તેમ તેને આધિન થઈ ગયો ! એ રીતે સતી પોતાના
 બુદ્ધિ બળ અને પરાક્રમથી પોતાનું વચન સત્ય કરી પતિને પ્રિય થઈ પડી. પ્રે-
 મથી બેઠાનાં મનેમન અને હૃદયે હૃદય જોડાઈ જઈએક રૂપ જેવાં થઈ ગયાં.
 આ સર્વ હકીકત મહારાજ અને કેશરીસિંહ સાંભળી ધણાજ આશ્ચર્ય પામ્યા !!
 સતી મુંદરબાના આવા ઉત્તમ ગુણો જોઈ તેના ધણાં વખાણ કર્યા—પ્રેમથી
 સસરાએ “ શાબ્દાશ ! ” અને પિતાએ “ ધન્ય ! ” એ શબ્દો વડે વધાવી
 લઈ ધણાજ આનંદ પામ્યા. પ્રેમ પોતાની રક્ષક “ દેવી ” ગણી પ્રેમથી આહવા
 લાગી. એ રીતે તે પતિવ્રતા વીર સતી પોતાના મહાન ગુણ પ્રભાવે સર્વને પ્રેમ
 પોતાના તરફ ખેંચી મહત્તાને પામી, સુહૃદાંત રૂપ અમર કીર્તિ રાખી ગઈ છે.
 ધન્ય છે તેમને ! ! ?

રાજબાળા.

પતિપ્રાણ વીરશ્રી દેસલપુરના દાકર પ્રતાપસિંહની પુત્રી હતી. તે મહા સૌંદર્યવાન, તેજસ્વી, બુદ્ધિવાન, નીતિ નિપુણ, ધીર વીર, ચતુર અને પતિવ્રતા હતી. બાળપણમાં સારાસહવાસમાં ઉછેરી સુસિક્ષણ પામી હતી. તે સ્નેહ, મમતા અને દયાના ભંડાર હતી. તેના પિતાએ તેનું સગપણ સિંધમાં ઉમરકોટના સોદારામ અનારસિંહના પુત્ર અશ્વત્થસિંહ સાથે કર્યું હતું. અનારસિંહ ધોડેસ્વારાનું લશ્કર જમાવી લટકાટ કરતો હતો, તેનો ત્રાસ ધણો હતો. કચ્છનારાવનાં માણસો ત્રણ-લાખ રૂપિયાની તીલ્લેરી લઇ જતા હતા. એના ઉપર હુમલો કરતાં ગોળી વાગવાથી મરણ પામ્યો. ધોડેસ્વારો નાશી ગયા. દાકરે દ્રવ્યનો કાંઈ પણ સંગ્રહ કરી રાખ્યો નહોતો. ગામની વસ્તીએ જાણ્યું કે, આપણો રાજા લૂટી ખાતો. તેથી દુવે ખીજ રાજાએ જીવવા દેશે નહિ. તેથી તેઓ ગામ મૂકી ખીજે જઈ રહ્યાં. ગામમાં પાંચ સાત ઘર રહ્યાં હતાં. દકરાણી દુષ્પે કરકસર કરી દિવસ કાઢવા લાગી, અશ્વત્થસિંહ તે વખતે નાની ઉમરનો હતો. તેને સારી સંભાળ લઇ ઉછેરી મેરો ક્યો. બાર-તેર વર્ષની ઉમરનો થયો કે તેના દુર્ભાગ્યે તેની માએ સ્વર્ગવાસ ક્યો, માના મરણ પછી એક દાસી રાંધી આપી તેનું પોષણ કરતી હતી.

રાજબાળા ચતુર અને ડાહી હતી. તે ઉમર લાયક ધર્મ હતી. એક વખતે તેણે પોતાની સખીઓને પતિ વિશે પૂછ્યું કે;—“એનો ! મારો પતિ કેવો છે ?” સખીઓએ વખાણ કર્યો કે;—“એ કામદેવ સરખો રૂપો, યુદ્ધમાં મહાબહાદુર અને બુદ્ધિવાન છે.” પતિના વખાણ સાંભળી પ્રસન્ન થઇ બેઠી કે;—“મારો પતિતો એજ રાજપૂત છે, ખીજ મારે લાઈ બાપ સંમાન છે, દુઃસ્વપ્ન કરતાં યજ્ઞતનને વધારે ચાહું છું,” એમ કહી પોતાનું દેત જાણવાને કહાલી મોકલાવ્યું કે;—“મારે તો આપજ પતિ છે. મારે આપની જાગીરનું કશું કામ નથી, માટે સગપણ તોડશે નહિ.” આ સાંભળી અશ્વત્થસિંહે કહાલી મોકલાવ્યું કે;—“માઈ માયું જય તોપણ સગપણ છોડીશ નહિ.” એમ પરસ્પર પત્રવ્યવહાર ચલાવી પ્રીતિમાં બંધાયાં. રાજબાળા ઉમર લાયક થવાથી પ્રતાપસિંહે વિવાહની તૈયારી કરી. અશ્વત્થસિંહે ખંબર આપ્યા. અશ્વત્થસિંહ પાસે કાંઈ દ્રવ્ય નહોતું, પરણતી વખતે ખરચ પગેરેમાં વીસદહનર રૂપિયા જોઈએ તે નહોતા, તેથી ચિંતા કરવા લાગ્યો, કાંઈ રસ્તો યજ્ઞતો નહોતો. છેવટ વિચાર કરતાં તે જ્ઞેસલમેરના એક ધર્મામા દયાળુ શ્રી પાસે ગયો. તેમને સર્વ

વાત કહી બતાવી. શેઠને દયા આવી દોકારનો વિવાહ કરી આપવાને મન પર લીધું, પણ ખાતરી માટે જામીન માગ્યા. ઘરમાં કાંઈ મિલકત કે જાગીર પણ રહી નહોતી કે કાંઈ જામીન પડે. તેથી શેઠ જામીન તરીકે વચમાં પરમેશ્વર રાખી લખાવી દીધું કે;—“તમારે પરણ્યા પછી મારાં રૂપિયા ચૂકવ્યા પહેલાં પતિ પત્ની તરીકેનો સંબંધ જોગ્યવો નહિ ! તેની વચમાં પરમાત્મા જમાન !” આ પ્રતિબંધ આકરો હતો, પણ પરણવાની લાલચે લાચાર થઇ કબુલ થયો. તુરંત રૂપિયા લઈ સાસરે આવ્યો, પામધુમયી વિવાહ કર્યો. રાજ નિયમ પ્રમાણે પતિપત્ની મહેલમાં જઈ રહ્યાં. અજીતસિંહ કામદેવ જેવો રૂપાળો અને રાજ બાળા રતી જેવી સ્વરૂપવાન હતી. પરસ્પરને જોઈ પ્રસન્ન થયાં, પણ બીજા કશાપર ધ્યાન આપ્યું નહિ. તેથી રાજબાળાના મનમાં અનેક તરેહના તરંગ ઉઠવા લાગ્યા. મનમાં વિચારવા લાગી કે;—“દોકાર ધણા શુદ્ધિવાન અને સમર્થ છે, પણ મારા કર્મેની ગતિ કાંઈ તરેહની વાંછી હશે. તેથીજ મારી સાથે વ્યવહાર રાખતા નહિ હોય, એમ કલ્પના કરવા લાગી; પરંતુ અજીતસિંહ સત્મની સાંકળે મજબૂત બંધાયો હતો, તે એ ક્યાંથી જલે ?

રાજબાળા પતિવ્રતા, સુસિજ અને ચાલાક હતી. તેમણે એક વખતે પતિને નિઃશ્વાસ નાખતા જોઈ પૂછ્યું કે;—“સ્વામિનાથ ! આપ સામાટે નિઃશ્વાસ નાખો છો ? આપને જે દુઃખ હોય તે મને કહો. ત્યારે તેણે પેલા જામીનખતની વાત જાહેર કરી. આ સાંભળી રાજબાળા બોલી;—પ્રાણનાથ ! એમાં કશું ગભરાવાનું કારણ નથી, સર્વ સાફ થઇ રહેશે. કશી ચિંતા ન કરતાં આપણે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. પ્રયત્નથી અણુ સદાય થશે. અદા ! કેવી ધૈર્યતા ? અને કેવો સ્નેહ ? ખરેખર સ્ત્રીના હૃદયમાં સ્નેહ, મમતા, દયા, અને પરાપકારની જે પ્રવૃત્તિ છે. તેથીજ પૃથ્વીનાં ધણાં દુઃખો ઓછાં થાય છે. રાજમાં સેવા. શોકમાં સાંત્વન, કષ્ટમાં તથા કલેશમાં સહાનુભૂતિ એવું બીજાં કોણ બતાવી શકે ? જે સ્ત્રીઓના હૃદયમાં આ સ્વર્ગીય પ્રવૃત્તિ નહિ હોત, એ સ્ત્રીનું હૃદય કોમળ નહિ થતાં સખ્ત થાત, તો આ સંસાર દુઃખમય દીસત, સ્નેહ, મમતા, વગેરે મહત્ત ગુણો ધરાવનારી સ્ત્રી ખરેખરી દેવીરૂપ છે. આપણા દેશમાં પવિત્ર ગુણો ધરાવનારી ઘણી સ્ત્રીઓ મુલાકાત છે. રાજબાળાપણુ એવીજ હજવણ ક્રાંતિની મનોહર મૂર્તિ હતી. તે સ્ત્રીવાદ મમતા અને દયાનો ભંડાર હતી, તેણે પોતાના પતિને કહ્યું;—“પ્રાણનાથ ! રાજસ્યજ આપણને રહેવાને યોગ્ય નથી. આ ગામમાંથી રૂપિયા મળશે નહિ. આપણે બન્ને જણાં મરદાંગી પુરુષનો પોશાક પહેરીને સાળા બનેવી તરીકે સંબંધ જણાવતાં પરદેશ જઈએ. તેથી આપણું લાગ્ય રૂળશે. પછી આપણો મુદ્દસ્થાત્રમ ચાલશે.” અજીતસિંહને પોતાની પત્નીની સલાહ યોગ્ય લાગી. તેથી પરદેશ જવાનો નિશ્ચય કર્યો. બંને વીર પુરુષનો પોશાક પહેરી તૈયાર થયાં. ગામની લલામણ દારીને આપી ચાલી નીકળ્યાં. ઘણેક દિવસે ઉદે-

અહીંજ હાજર છીએ. પછી રાણાજી જેપુરવાળી રાણીની પાસે ગયો, એ વખતે રાજબાળા ઉદાસ થઈ બોલી;—

(દુહો) વડલંબા તડ વાડીયા, પીયું પીરાંરે વેચ;

કદ જનશે અણદેશડે, બંધન પીયું કહેય ?

એ સાંભળી અણતસિંહે નીચેનો દુહો કહ્યો;

જણુદીશેઠે નુધ્યાં, કોણ વચન થયાં;

ગોરી લથે દીહડા, ઉમર કાટ ગયાં !

આ સાંભળી રાજબાળાએ ઉડા નિઃશ્વાસ નાંખ્યો. તે રાણીજીએ જનનાનામાં સાંભળ્યો. રાણીજી બહુ અતુર હતી, તેણે પરીક્ષા કરી રાણાને કહ્યું;—રાણાજી ! આપની પાસે જે રાજપૂતો છે, તે બંને પુરુષ નથી, પણ તેમાં સ્ત્રી પુરુષ છે. રાણાજીએ કહ્યું;—તને શી રીતે ખબર પડી કે તેમાં સ્ત્રી છે ? રાણીએ કહ્યું;—પતિ વિયોગિણી સ્ત્રીનો નિઃશ્વાસ પારખીને. એ સ્ત્રીને પતિનો વિયોગ છે, તેથીજ તેણે નિઃશ્વાસ નાંખ્યો છે. રાણાજીને રાજપૂતો ઉપર ઘણો પ્રેમ હતો. તેથી તુરત તેમની પાસે આવી પૂછ્યું કે;—અણતસિંહ ! શુદાભાસિંહ ! તમે બંને જણાં પુરુષ છો કે કોઈ અંદર સ્ત્રી છે ? તે સાંભળી બંને સ્તબ્ધ થઈ ચિત્રામણની પેઠે ઉભાં રહ્યાં. કોઈ જવાબ આપી શક્યાં નહિ. રાણાજીએ કહ્યું, તમે ચૂપ કેમ રહ્યા ? હું પુછી છું, તમે બોલો—આજે તમારું દુઃખ રહેશે નહિ. અણતસિંહે કહ્યું;—અનદાતાજી ! આપતો માગાપ છો, આપની તો ઓઝસ હોય નહિ, પણ અમે રાજપૂત જાગીરદાર છીએ. મારે ઘેર ઓઝસ—મલાદો છે. જે પડદો આડો થાય તો પછી કહું. રાણાજીએ દાસીઓને બોલાવી કહ્યું;—જે બાઈ છે તે મારી પુત્રી છે, એને પડદો કરીને માંહે લઈ જાઓ. પછી દાસીઓ આડો પડદો કરીને બાઈને રાણીજી પાસે લઈ ગઈ. ત્યાં તેમણે તેને પહેરવાને સુંદર વસ્ત્રાભૂષણ આપ્યાં. એક નવિન મહેલ ઉઘાડી આપ્યો. પછી રાણાજીએ કહ્યું;—અણતસિંહ ! મહેલ તૈયાર કર્યો છે; તેમાં તમે સ્ત્રી પુરુષ જઈ સુઈ રહો. તે વખતે અણતસિંહે દાય જોડી જેસલમેરના વાણિયાના જાગીર ખતની વાન કઢી બનાવી. રાણાજી તેમના સત્ય ઉપર હક યથા ! સાબાસ ! એ પતિ પતિને કે પોતાની ભુવાની જાળવી ટેક રાખી. પછી તુરત સાંજી રવાર સાથે શેઠના ઉપાડેલા રૂપિયા બાજ સાથે જેસલમેર મોકલ્યા. એટલુંજ નહિ પરંતુ રાણાજીએ રાજબાળાને ઉપકાર માની તેને પોતાનો જીવનચાલનારી દેવી કહી માન આપ્યું. તે તેના એટલું જોનાં ઘણાં વખાણ કર્યાં. રાણીને આપ્તા કરી કે;—“રાજબાળા મારી જીવન રક્ષક દેવી છે, તે આપણી પુત્રી બરેખર છે. તેની સાથે કોઈ વાને ભુલાઈ રાખવી નહિ.” તેમને માટે એક નવો મહેલ બંધાવી

આપો. અણતસિંહને પોતાનો પદાવત બનાવ્યો; ઉમરકોટ છતી આપ્યું આ રીતે એ નેક ટેક વાળાં પતિ પત્ની પોતાના ગુણુ પ્રભાવ વડે ઉત્તમ સુખ સમૃદ્ધિને પામ્યાં.

અહો ! રાજબાણા ! તારા પાતિવ્રત્યની અલિહારી છી ! ! તે સગપણુ થતાંજ જેને પતિ માનેલો, તે પાછળથી જગીર વિનાનો થયો, દ્રવ્યહીન થયો, દુર્બળ સ્થિતિમાં આવ્યો; તેપણુ જગીર, દ્રવ્ય અને સમૃદ્ધિના સુખ સામું જોઇ તણ નહિ દેતાં, તેમજ વળગી રહી. વળા રખે પતિ પોતાની દુર્બળ સ્થિતિ જોઇ સગપણુ તોડે, તે માટે તેમને તેમ નહિ કરવાની ભલામણુ કરી દિંમત આપી અને છેવટે તેની સાથેજ પરણી; એટલુંજ નહિ પરંતુ સંસાર સુખ ભોગવવામાં પતિને વચને બંધાયેલો જોઇને જરાપણુ ચલરાઇ નહિ, કે જીવાનીના જોરમાં સંસારના ક્ષણિક સુખમાં લુબ્ધ થઇ નહિ, પણ માત્ર એક પતિવ્રતા કીને ઇજતા સર્વ શુદ્ધો ધરાવીને પતિને વચન પાળવા દિંમત અને સલાહ આપી; અને તેમને પરદેશમાં સદાપ થવા સાથે ચાલી નીકળી; અનેક સંકટો સદન કરીને પોતાના બુદ્ધિજન ને પરાક્રમ વડે રાણાની “ જીવનરક્ષકદેવી ” બની. તેની કૃપા વડે પતિને વચન બધનથી મુક્ત કરાવી; પછીજ ગૃહસ્થાશ્રમના સુખનો હાથો લીધો. આ થું તારી એછી મહત્તા છે ? ધન્ય છે તને !

ધ્રુવચનકુમારી.

આ પ્રખ્યાત પતિવ્રતા વીર સ્ત્રી આજુના ચંદાવતી નગરીનાં રાજજેતસી પરમારની પુત્રી અને દિલ્હીના ચાહતિ રાજ પૃથિરાજ ચાહાણની પટરાણી માય. તે રૂપે રસા જેવી સુંદર, બુદ્ધિવાન, ધાર્મિક, નીતિવાન, ચતુર, ડહો, ખંતી, આગ્રહી, શરવીર, અને પતિવ્રતા હતી. તેના રૂપ ગુણની ખ્યાતિ દેશમાં ચોતરફ પ્રસરી રહી હતી. લાટ લોકોએ તેના રૂપ ગુણનું વર્ણન કર્યું છે કે;—

યાત્રા કરતા ફરતા ફરતા ઉઝાયા આજુ દેશ;

ચંદાવતીનું રાજ નાનું, વૈભવ માહિ વિશેષ.

x x x x x

જેતમી પરમારને ત્યાં વરતે લીલાલેર:

ધ્વિજની યધને અવલયાં, લક્ષ્મી જેને ઘેર, ૧
 કુંમકુંમ પગલાં ચાલે પડે, અંગે બેઠે ખરાય;
 ચાલવરસની ચતુરા પણ, જાણે સર્વ વિલાસ. ૨
 બહુ બહુ શું વરણવીએ, શેષ ન પોચે રૂપ;
 મુવણે જેમ હોય મુગંધી, (તેમ) રૂપ ગુણની કુપ.

આ પ્રમાણે ભાટોને મુખે વખાણુ સાંભળી સોળાબીમહેવે તેને પોતાની સાથે પરણાવવા જેતસી પરમારને કહાવી મોકલ્યું હતું; એટલુંજ નહિ પણ તે માટે લગાઇ પણ કરી હતી, પણ તેમાં તે કાવ્યો નહોતો. ઇચ્છનકુમારીની ઇચ્છા પૃથિરાજ વેરે પરણવાની હતી. તેમજ જેતસી પરમારની પણ તેવીજ ઇચ્છા હતી. તેથી તેને પૃથિરાજ સાથે પરણાવી પટરાણી કરી હતી. પરણી આવ્યા પછી પ્રતિદિન પતિની ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલી તેની પ્રીતિ સંપાદન કરી હતી. પતિવ્રતાના ધર્મે પ્રમાણે વર્તિ સાસુ કમળાદેવી અને પતિને અનેક પ્રકારે સુખ આપતી. પૃથુરાજ તેનાપર અત્યંત સંતુષ્ટ હતો. રાજકાર્યમાં સલાહ અને સહાયતા લેતો. પરસ્પર અત્યંત પ્રેમ હતો. ઇચ્છનકુમારીને ઉપાવતી નામે એક પુત્રી યધ હતી. આ પુત્રી રૂપે ગુણે અનુપમ હતી. માતાપિતાને આ એકજ પુત્રી રત્ન હતું. વળી તે સદૃશ્યુ સંપન્ન હોવાથી તેમના તેના પ્રત્યે ધણેજ પ્રેમ હતો. પૃથુરાજ ધણી રાણીઓ પરપો હતા. તે સર્વમાં ઇચ્છનકુમારી માન પામેલી હતી; એટલુંજ નહિ પણ સ્વામિ અને રાજ્યમાં પણ માનિતી હતી. તે રાજ્યમાં અનીતિનું કર્મ જોઈ ધકતી નહિ. પૃથિરાજને કર્ણાટકી નામે એક રાખેલી ગણિકા હતી. તે કૈમાસદાદિયા નામે એક પ્રધાન ઉપર પ્રીતિ રાખતી હતી. તે ઇચ્છનકુમારીને જાણવામાં આવતાં, તેના અંગમાં રોમેરોમ ક્રોધાગ્નિ વ્યાપી ગયો. પૃથિરાજ સિકારેથી આવતાં, તેણે તે વાત યુક્તિસર જણાવી. પૃથિરાજે તેની સાંજ ખાત્રી કરી લીધી. તરત એક બાણથી કૈમાસદાદિયાને માર્યો અને ખીનું બાણ કર્ણાટકીને મારવા જતો હતો, ત્યાં ઇચ્છનકુમારી એ બાણની કમાન પકડી કહ્યું કે;—“એ નીચને તમારો ધા રોએ નહિ.” એમ કહી અંદર તેડી ગઇ. કર્ણાટકી તુરત તેના મહેલમાંથી નાશી ગઇ. એ રીતે તેણે અનીતિ અટકાવી ખીનઓ તેના અધર્મ માર્ગે ચાલે નહિ તેનું ખતાવી આપ્યું.

ચાલુક્યદીન ઘેરી ભરતખંડ સ્વાધીન કરી લેવાની ઇચ્છાથી કેટલીક વાર ચડી આવ્યો હતો, પણ પૃથિરાજે તેને ધણીવાર દરસરી પકડી લીધો હતો, અને દંડ લઇ પાછો દાંડ્યો હતો; તોપણ પૃથિરાજની ઇતરાજથી નાશી ગયેલા દેસા દ્રોહી હાદુલીરાયના સમજવવાથી ફરી. ઇ. સ. ૧૧૯૩-વિક્રમ સંવત ૧૨૪૬ માં ચડી આવ્યો, પણ પૃથિરાજે તેને દરસ્યો. ચાલુક્યદીને નિરાશ થઈ દંડખાંસી સજાદ કરી. તેથી યુદ્ધ બંધ પડ્યું. બીજે દિવસે પૃથિરાજ સેન્ય સાથે દિલી જવાને

હતો. તેથી રાજપૂતો હર્ષમાં આવી આખી રાત્રિ જુદા જુદા પ્રકારના આનંદમાં રોકાયા હતા. રાત્રિ અધારી હતી. તે તકનો લાભ લઈ દિલ્હીની ગાદીની ધ્વજાવાળા દેશ દ્રોહી પાપી વિજયસિંહના સમજાવવાથી વિશ્વાસઘાતી શાહજુદાને ઓથિતો હલ્લો કર્યો. રાજપૂતો તૈયાર નહોતા; તોપણ સામે થયા. અધારામાં કાપા કાપી આવી—તેમાં પૃથિરાજ ધામલ યઈ ઘોડેથી મૂર્છિત થઈ પડતાં પકડાય ગયો.

આ વખતે ધિયન કુમારી પોતાની વ્હાલી પુત્રી ઉવાવતીની ભયંકર માંદગીના અફસોસમાં તંબુમાં બેઠી હતી. એટલામાં બે ત્રણ રાજપૂત સિપાઈઓએ દોડતા આવી ગભરાતાં ગભરાતાં કહ્યું કે;—“યવનો જીત્યા છે, તેઓ આ રાજ ઓવણી લૂટવાને આવે છે. પાસખી તૈયાર છે, દેવી તમે ચાલો, જલદી ચાલો, હવે વિલખ કરવાનું કામ નથી.” રાણીએ ભયભીત ચર્તા પૂછ્યું. “મહારાજ ક્યા છે ?” તે સિપાઈઓ બોલ્યા, “તેઓ પડ્યા, ગયા. અમે પડતાં નેપા.”

આ સમાચાર સાંભળી રાજ કન્યા ગભરાઈ, તે બે બાકળી આંખો ઉઘાડી આરે તરફ નેવા લાગી, એટલામાં રાણીએ પૂછ્યું. “સમરસિંહ, કલ્યાણ ?” સિપાઈ બોલ્યો;—“સમરસિંહ બળદિણ યઈ ગયા છે, પણ યવનો સામે ટક્કર ને છે, સુવરાજ કલ્યાણે તો યુદ્ધમાં પ્રાણદાન દીધું છે. આ સાંભળી રાજકન્યા કારમી ચીસ પાડી બોલી;—“હા ! નાથ ! પ્રાણપતિ ! નિર્ભળ પ્રીતિવાળા ! અમંગળની શંકાએ પ્રાણ આહુતિ આપી. એમ કહેતાંજ નેત્રો મીચી અનંત નિદ્રામાં પડી ! સ્વર્ગે સિધાવી ! મહારાણી મૃત કન્યાને છાતીએ લગાડી પોકે પોકે રાંધ અને અંતર્ગત બોલી;—

“શર્મા વિના સુખ શું મુજને હવે

નથી પતિ પુત્રિ સુખ શું આ ભવે

શિર જતે જીવના ધર જીવું

પ્રિય પતિ વિરહે મળુ શું હવું !”

“નવ આશ રહીછું ઉદાસ મનથી, પ્રાણ કન્યાએ ગયા;

વિયાગ ધા દિલમાં ધર્યો, મળુની કૃપાના તે થયા !

ગયો દેશને ગયું રાજ, જીવ, સતી સુંદરીનો રહી શકે ?

ના ! ના ! શાન્તિ જીવ્યો નથિ આ ક્ષણ, જુએ કટક રહિ ન શકે !”

“ઓ નાથ આવું, ઓ બહેન આવું;

ઉભા રહો આ આત્રી, હું રાણી

કળ નથી ચિતમાં મને;

જોડે આ સત ચદે રહે”

આવી રીતે રાણી બોલતી બંધ થઈ કે સિપાઈએ કહ્યું. —“રાણીજી !

કાલહવ વધતો જાય છે, વિશંબ કરવામાં વિશેષ વિપતિ આવશે. માટે હવે

ઉઠોતો સાર !” આ સાંભળી રાણી જગત યથા ગઈ, ઝટપટ અંગના શણગાર ઉતારી દેખી દીધા ! કાછોટો માર્યો, આંખ લૂછી નાંખી કેસ છૂટા મૂક્યા ને જાણે ભયંકર કાલિકા કે ચંડી જેવી ઉન્માદ વેધી મૂર્તિ જેવી જણાવા લાગી ઉન્માદ અવસ્થામાં શન્ય દૃષ્ટિથી ચારેકેર જોઈ હૃદયભેદક ગંબીર સ્વરથી તે બોલી;—“ વિપત્તિ કેવીરે ! મને હવે સંકટ થું ને વિપત્તિ કેવી ? સંકટનું હવે મને ભયજ નથી. જેને વિપત્તિનો ભય હોય તે આત્મા જાઓ ! લટાયા પછી જેને બો હોય તે આત્મા જાઓ ! જેને છવિત વ્હાલું હોય તે આત્મા જાઓ ! હું નારીશ નહિ, ક્ષત્રાણિણું, વીરપતિની પત્ની છું, વીરબાળાહું ! સ્વામિ, પુત્રી, ને રાજ્યથી વિખુટી પડ્યા પછી નાસતું તે મને ખબર નથી. પાલખી, મેનો ! યથા લાવ, ચિતા સળગાવો, હું સ્વામિ પાસે જઈશ ! યવનોનો-મ્મેચ્છોનો મને ભય નથી ! ભય હોય તે નાસો ! પ્રાણ બચાવો ! મારેતો મૃત્યુ પ્રિય છે ! જે-કાપર હોય તે જનુનીની કુખ લજવે, વા ક્ષત્રિય રક્ત કલંકિત કરે, સ્ત્રીની સોડમાં ભરાઈ બેશે. પણ મારે ખુણે ભરાઈ યવનોના હાથમાં પડી જવડું નથી, જવવા મને ગમતું નથી. જવડું વૃથા છે, જવવામાં સુખે નથી ને જોતીયે નથી. દિક્ષી-શ્વરની—ચક્રવર્તિ—ચતુઓનાં શિર ઉડાવનારની, ચંડાળ પાપી મ્મેચ્છને બંદીવાન કરનારની, દુષ્ટ શાહજીદન પર અનેકવાર ઉપકાર કરનારની અને તેને નીચે મૂખે નમાવી પડે લગાડનાર દિક્ષીશ્વરની હું પત્ની છું, તે થું હું દુષ્ટ પાપીના હાથમાં પડીશ ? નહિ ! નહિ ! હું પટરાણી છું, રાજરાણી છું. તેવી રિયતમાંજ મરીશ. વીર સનારી તરીકે મરીશ, સતી તરીકે મરીશ, પવિત્રપણે મરીશ, લક્ષ્મી થઈ છે, જગત્ થઈ છે, સર્વ અસ્થિર છે, પણ વિશુદ્ધિ અવિચળ છે, પરમ પવિત્ર છે, યથાદામી છે, જગત્ માત્રનું તારણ કરનાર છે, તેને વરીને મરીશ. યવન અહીં આવે છે ? જોડે કેમ આવે છે ? તેઓના સદસ્ય કટકા ઉરાડીશ !” એમ બોલતાં દુક્રમ કીધો, “ ચિતા સળગાવો !” આ પ્રમાણે બોલી, વીર ક્ષત્રિયોને લજજીત કરી, તેઓના રોમે રોમ ચરત્ય ઉત્પન્ન કર્યું ! ઘુરત રાણી રાજ-કન્યાને ઉઠાવી, વીરપણામાંજ તંબુ બહાર નીકળી પડી ! નદી કિનારે એક ચિતા ખડકવામાં આવી હતી. તેમાં ઇચ્છનકુમારી અગ્નિપ્રવેશ કરવાને તૈયાર થઈ હતી. રાજ સેવકોએ એમ જણાવ્યું હતું કે મહારાજનું મરણ થયું છે. તેથી તે મુગ્ધ બની ગઈ હતી. રાજ તંબુમાંથી નીકળી પ્રાણપિંક પ્યારી પુત્રીનું મસ્તક ખોળામાં લઈને, એક પાલખીમાં બેસી હાલતની ચાલતી પથ્થરની પુતળા મારફ તે ચિતા આગળ આવી. તેના નેત્રમાં એક પણ અથુ નહોતું, હૃદય સ્થિર હતું, દુઃખ નાશ પામેલું દેખને જેવી સ્વસ્થ દેખ તેવી તે દેખાતી હતી, ચિતા સમીપ આવતાને વાર તે પાલખીમાંથી ઉતરી પડી, તે વેગાતી તેની કાન્તિ રહીતની મૂર્તિ જેવી સ્વચ્છ—નિર્મળ જાણી હતી. રાણી નિમગ્ન મનથી ચિતા તરફ ગઈ. તેની પા-

છળ દાસ દાસીઓ રડતાં રડતાં ચાલતાં હતાં. પ્રથમ ઉપાવતીને ચિતાપર સવા-
ડીને તેના કંઠમાં આશાપૂર્ણતા હાર પહેરાવ્યો, લલાટમાં ચંદન ચરચ્યું, પોતે
પણ લલાટમાં ચંદન ચરચ્યું ને પુષ્પ માળા પહેરી લીધી. ધ્યસ્ત્રની પ્રાર્થના કરીને
ચિતાની પ્રદક્ષિણા કરી, જેવી તેમાં પ્રવેશ કરવા જતી હતી, તેવામાં ક્ષત્રિય સે-
નાની એક દુકડી સપાટાબેર ત્યાં આવીને ઉભી રહી. તુરતજ એક સેનાપતિ અ-
શ્વપરથી ઉતર્યો ને રાણીશ્રીને પ્રણામ કરી, બે હાથ જોડી સામે ઉભો રહ્યો. તેને
પાસે આવીને ઉભેલો જોઇ રાણીશ્રીએ પૂછ્યું:—“ બળદેવસિંગ ! તમારે શું કહેવું
છે ? જે ઇચ્છા હોય તે બોલો ? ”

મહારાણી ધ્રુવચિન્નકુમારીનાં આ વચન સાંભળી બળદેવસિંગે નમન કરી
ભક્તિ ભાવથી કહ્યું:—“ દેવી ! આ વત્સની એક વિનંતિ છે. દિક્ષીશ્વરે આપ દે-
વીને એક સંદેશો કહેવાને મને મોકલ્યો છે. ” રાણીએ ચક્રિત થઈ પૂછ્યું:—“ શું
દિક્ષીપતિ ! મંમ નાય ! મમ પ્રાણ ! ઉપાવતીના પિતા ! તેઓએ તો રણમાં પ્રાણ
ત્યાગ કર્યોછે ને ! ” બળદેવસિંગે કહ્યું:—“ દેવી ! માતૃશ્રી ! નહિ ! ધાયલ થવાથી
મુશ્કિલ થઈ તેઓ ઘોડા પરથી પડ્યા. તેથી સાંજે કલ્પના કરીકે દ્વિસહનમાં
સિધાવ્યા, પરંતુ વાસ્તવિક તો તે ”—રાણીએ ચક્રિત થતાં ઉછળતા હૃદયે કહ્યું:—
“ વાસ્તવિક શું ? બોલો, તમને રાજ રાણી આજ્ઞા કરેછે. ” ગળ ગળો થતો બ-
ળદેવસિંગ, નેત્રમાંથી અશ્રુધારા પાડતો બોલ્યો:—“ દેવી ! તેઓ તો યવનના હાથમાં
બંધી થયા છે—ત્યાં કેદ થયા. ” કેદમાં પડ્યા છે, એ શબ્દ સાંભળતાજ દેવી વિગ્ર
થઈ ગઇ, તે આરંભે લાલચોળ નેત્રે દષ્ટિ કરવા લાગી. ભયથી, વીરતાથી તે કંપી
હી. દિક્ષીશ્વરે શો સંદેશો મોકલ્યાવ્યો છે તે પૂછવાનું પણ તે બૂલી ગઈ. તે સૈ-
નિક લોકો પ્રતિ ક્રોધી ક્ષુદ્રી કરી, દાસ દાસીઓ તરફ રાપથી જોઈ કંપાયમાન
માં કરી, થરથર કંપતી, ગર્વથી બોલી:—“ રે સેવકો, દાસીઓ, સાંભળો ! આ ક્ષ-
ત્રિયો, આ રાજપૂતાણીના કુળને ગર્વથી કુલાવનારા વીર પુરુષો, સમરક્ષેત્રનો ત્યાગ
કરી, ‘ મહારાજ કેદી થયા છે ’ તે મંગળ સમાચાર કહેવાને, આટલું કષ્ટ પેડી,
ધરમા ધરમા અહીં આવ્યા છે ! ધન ધડી ધન દહાડો ! રાજપૂત ધર્મને ધન્ય
ને એ વીરને પણ ધન્ય ! ઠીક ઠીક ! હવે આ વીર બાહુઓ અદિયાંજ રહે, અથવા
પોતાની પ્યારી સ્ત્રીને વ્હાલી માતી આનંદ પમાડવાને સ્વદેશમાં જઈ આનંદ પામે !
પરંતુ દિક્ષીશ્વર ચક્રવર્તિ છે, હું તેની સ્વતંત્ર પ્રજા છું, તે સ્વતંત્ર મટી પરતંત્ર
થઈશ નહિ. મહારાજ મારા સ્વામિ છે, હું તેની પત્ની છું, તે કેદ થયા, ત્યારે
હવે હું નિશ્ચિંત રહી કેમ સકું ? આ સેવિકા તો રાજપૂતાણીનું દ્વંધ પીને ઉછળ્યાં નહિ
‘ હોય, કેઈ ગોલીનું દ્વંધ પીધું હશે, પણ હું તો ક્ષત્રિય કન્યા છું ! વીરબાળા છું !
વીર સ્વામીની પત્ની છું ! રાજ રાજેશ્વરી છું ! આજે હું જઈશ, કેદના પણ
આશ્રય વિના જઈશ ને મારા નાથને ઈર્ષ્યનથી મુક્ત કરીશ ! ચાલો ! ’ આટલું

ચંદ્રમુખી.

પતિવ્રતા સ્ત્રી હાડાકુંજની પુત્રી હતી. એ ઘણી રૂપાળી, બુદ્ધિશાળી, યતુર, ડાહી, નીતિવાન, પતિવ્રતા અને ધર્મવીર હતી. તે મેવાડના રાણા રાજસિંહના મુખ્ય પટાવત ચંદાવત રત્નસિંહ સાથે પરણી હતી. રાણો રાજસિંહ જ્યારે વીમળાનું આરંગજેખથી સંરક્ષણ કરી તેને વરવાને જોધપુર જતો હતો; ત્યારે તેને આગલે દિવસે રત્નસિંહ પરણી આવ્યો હતો; પરંતુ રાણા રાજસિંહ સાથે યુદ્ધમાં જવાની જરૂર પડી. તેથી તે તૈયાર થઈ ચંદ્રમુખી પાસે આવ્યો અને ઉદાસીન અને યુદ્ધમાં જવાની રત્ન માગી. ચંદ્રમુખી પતિને યુદ્ધમાં જતાં ઉદાસીન જોઈ જોસમાં આવી બોલી;—“પ્રાણપતિ ! યુદ્ધ પ્રસંગે તમારા ચંદાવતોનાં પરાક્રમે તો જગ જાહેર છે, મેં સાંભળ્યું છે કે અશ્વત્થ ચંદાવતો કોઈ પણ વખતે કાંપર થઈ પાછા વળ્યા નથી અને આજે મારે નિરંખવાના પ્રથમ પ્રસંગમાંજ આમ ઉદાસ થઈ નિશ્વાસ કેમ નાખો છો ? આપના મુખ કમળ ઉપરથી તો એવું જણાય છે કે આપનો યશ ઝંખો પડે ! ચંદાવત છે ! નવાઇની વાત છે કે એક હાડાની પુત્રી, તમારી પત્ની, તેને જોઈને શું તમારે શાય જતું રહે છે ?” રત્નસિંહે ઉત્તર આપ્યો;—“ હાડી રાણી ! મારો જીવ્સો તો જેવાને તેવાજ છે. કચેરીમાંથી તે હમણાં સુધી તમને જોયા પછી મારે મન ખેદિત થયું, તે એટલા માટે કે ગદ્ય કાલેજ હું તમારે પરણી લાવ્યો અને આજે તો યુદ્ધનો પ્રસંગ આવ્યો. રણમાં ગયા પછી કદાચ પ્રાણ જાય એવી ભાંતિથી મને માફ લાગ્યું, છતાં ચિંતા થાય છે કે એક રાજ કન્યાની સંદાયતા માટે ગયા વિના છુટકો નથી.” ચંદ્રમુખીએ ઉત્તર આપ્યો કે;—“ખરેખર વીર નરના મુખમાં અને મનમાં આવા વિચારને આધાર ન મળવો જોઈએ. તેમાં વળી આપના જેવા મુખ્ય પટાવતોને કાને યુદ્ધની વાત આવતાં શું એક પણ પશું થોભાય કે ? પૃથ્વી ઉપર પણ પ્રાણી સર્વ સંસારનું સુખ તો ભોગવે છેજ, પરંતુ આપણે આપણો ધર્મ અને ટેક ન સંમંજીએ તો પછી તેમાં અને આપણામાં શો તફાવત ? શું રણના યદ્યસ્વી પ્રસંગો વારંવાર હાથ આવે છે ? ધન્ય ધડી કે અમરનામ કરવાને શંકરે આપને આજે અવસર દીધો ! મંદોદરીનો પુત્ર ઉદયોત્ત યુદ્ધે ચડ્યો તે પ્રસંગ કાં જૂઠી જાઓ ? કુરુક્ષેત્ર અને મંદાભારતનાં યુદ્ધને શું વિસરી ગયા ? અલિમન્યુ જ્યારે યુદ્ધે ચડ્યો ત્યારે શું ઉત્તરામાં લોલાયો હતો ? હું ક્યાં આપથી દૂર છું ? જ્યાં આપ ત્યાં હું જાયાની પેઠે સાથેજ છું; કામને વશ થઈ જો આપને રણસંગ્રામમાં જતા રોકું તો ક્ષત્રિ પુત્રની રાણી કેમ કહેવાડે ?”

રત્નસિંહે ઉત્તર આપ્યો.—“ ખરેખર હું તારા વિચારને મળતો છું અને આ પ્રસંગ એવો છે કે તેમાં લાગ લાઇ આપણા અવદાતા અમરસિંહ રોઠા-કની દીકરી વીમળાનું રક્ષણ કરી યશ પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ. અમારા વડિલો સંહુખરના ગાદી પરિત આવાં કામમાં કદી ચૂક કરતા નહોતા. આ પ્રસંગે મારી તમને એકજ ભલામણ છે અને તે એક તમે તમારું શીયળ બરાબર સાચવીને રહેજો. ” આ સાંભળી રાણીએ ઉત્તર આપ્યો;—“ સ્વામિનાથ ! શું આમ કહી આપ મને શરમાવો છો ? શું હાડાની કન્યા એટલો પણ સ્વધર્મ સમજતી નથી ? વધુ શું કહું ? આપ મારે માટે પૂરું બે ફિકર રહો. ” ચંદાવતને રાણીની ખાતરી, તો થઇ, પણ મન ચંકા શીજ હોવાથી ધૂળવા લાગ્યો કે;—“ શું ત્યારે હું જાઉં ? દીક છે ત્યારે ભરોસે હું જવાને તૈયાર છું; પણ.....ચંદ્રમુખી બોલી—“ પતિ ! પણ, એટલે શું ? ફરીથી કહું છું કે મને મારા કુળનું અભિમાન પરિ પૂરું છે. ” આ સાંભળી ચંદાવતજી ગયા તો ખરા, પણ જતાં જતાં દાસી જોડે કહેવડાવું કે;—“ જો જો હો, રાણી ! તમે તમારી ટેક ચુકતો નહિ. ” દાસીનો સંદેશો સાંભળી રાણીને ધણી અન્યમુખી લાગી. તેણે સામે ઉત્તર મોકલ્યો કે;—“ ધડી ધડી મને શીખામણ શામાટે ઈ મોકલો છો ? જો આપને વિશ્વાસ ન હોય તો હું પણ સાથે આવવાને તૈયાર છું. અમારા કુળમાં હાડી સતી સોનરાણી થઇ ગઇ છે, તેને સભારીને પછી જે કહેવરાવવું હોય તે કહેવરાવજો; કેમકે હું પણ તેમાંનીજ છું ” એમ કહી મોકલીને પોતે કંઈક ઉદાસ થઇ પાસેની દાસીને કહેવા લાગી કે;—ચંદાવતજી ને મારે માટે ધણી અધીર છે, શું નવા પ્રેમમાં સધળે આમજ થવું દરો ? જો ખાતરી હોય તો પછી વળી શીખામણ શાની ? ” એટલામાં બીજી દાસી ખજર લાવી કે;—“ ચંદાવતજી તમને લડાઇમાં સાથે ન લઇ જવાય, એમાં તેમની શોભા નહિ, પણ તમે તમારો ધર્મ બરાબર જાળવજો, એટલીજ તેમણે ભલામણ કરેલી છે. ” રાણી ચંદ્રમુખી વિચારમાં પડી કે, અનેક વાતે ખાતરી આપ્યા છતાં, અરે, દેવ ! એમને વિશ્વાસ નથી, તો હવે શું કરવું ? દાસી સાથે તેણે સ્વામિને ફરી સંદેશો મોકલાવ્યો કે તમારું મન આમ સંસારમાં લુબ્ધ દરો તો મુદ્દમાં છત નહિ મળી શકે, માટે સુખેથી પાછા અહીં પધારો. મહા પુરૂષોને, તેજસ્વી વીરોને અને શરા રાજપૂતોને રણસંધાનમાં જવાનો અવસર આવે છે, ત્યારે તેમને ધર સંસારનું સુખ—ઝી—બાળકો કશું યાદજ આવતુંજ નથી. વળી હું શું એવી ઝી છું કે જોને વારવાર શીખામણો કહેવરાવવી હોય ? ” એટલામાં બીજી દાસી ખજર લાવી કે ચંદાવતજી ઘોડેરવાર ચલા છે અને તે વખતે પણ એજ ભલામણ કરી છે કે, “ પતિવત જાળવવા અને મારા કુળને કલક ન લાગે તેમ વર્તવા હાડી રાણીને મારી તરફથી ખુબ ભલામણ કરજો. ”

આ સાંભળી હાડી રાણીને આ વચનો હાડોહાડ લાગી ગયાં, વિક્ષણ વાધ-
ણની પેઠે ગુસ્સો કરી બોલી કે;—“ જ્યાંલગી મારામાં તેમનો જીવ વળગી
રહ્યો છે, ત્યાં લાગી ચંદાવતજી કૃતેહ કરી ચકનાર નથી. મારે લીધેજ તેઓ પોતે
મેળવેલી કાંતિના ઉપર પાણી ફેરવશે. અસાર સંસારનાં તુચ્છ સુખોમાં એમનું
ચિત્ત ચોંટી રહ્યું છે; માટે દાસી ! તેને આ એક જણુસ આપું છું તે તું જઈને
ચંદાવતજીને હાથે હાથ આપજે, અને કહેજે કે, “ આ તમારી નવી રાણીએ
પોતાનો ધર્મ અને તમારો સંદેહ તમારી પાસે મોકલ્યો છે, માટે હવે નિશંક
મન રાખી વીરતા પ્રકાશજો. ” આ સાંભળી દાસી વિચારમાં પડી કે;—“ એવી
તે શી જણુસ હશે કે રાણી સાહેબ આટલાં બધાં આવેશમાં આવી ગયાં ? ”
તેટલામાં તો રાણીએ હાથમાં તરવાર લઈ પોતાનું મસ્તક ધડથી છુટું પાડી
નાખ્યું અને લાંબે હાથે દાસી તરફ ફેંકતી હોય તેવો ભાવ થયો. દાસી એકદમ
ચંદાવતજી પાસે દોડી ગઈ અને સર્વ વર્તોત કહ્યો. એ સાંભળી તે પોતાના ભ્રમિત
ચિત્ત માટે પસ્તાવો કરવા લાગ્યો. ચતુર અને રણુચર જતાં સતીની પરીક્ષા કર્યા
વગર તથા તેનું બળ, તેજ અને ધરાક્રમ જાણ્યા વિના પોતે કરેલા કૃતકો માટે
ધણો ધણો પસ્તાવો કરવા લાગ્યો. પછી પસ્તાવો કરે શું વળે ! કહ્યું છે કે;—
જે મતિ પીછે ઉપજે, સો મતિ આગે હોય;

કાજ ન બિગડે આપનો, દુરિજન હશે નં કાળ.

સતી ચંદ્રમુખી આ પ્રમાણે પતિ સંદેહ યુક્ત યર્ષ યુદ્ધમાં પોતાનો ધર્મ
બરાબર બજાવે; માટે પુરુષ ધરાક્રમ કરી સ્વર્ગે સિધાવી. ચંદાવત પ્યારી પત્નીનું
સ્મરણ કરતો કરતો યુદ્ધમાં ધુમ્યો અને ભારે બહાદુરી બતાવી મરા પ્રાપ્ત કર્યો
હતો, પણ નિરતર પોતાની પવિત્ર પત્નીને માટે ઉદાસ રહ્યો હતો. એ રીતેસતી
પતિના કાર્યને માટે પોતાનો પ્રાણ આપી ભારત વર્ષમાં પ્રખ્યાત થઈ ગઈ છે.

વીરમતી.

પતિપ્રાણ સતી સ્ત્રી ધારનગરના રાજા ઉદયાદિત્યના પુત્ર
જગદેવ પરમારની ધર્મપત્ની અને કુંકટાકાના રાજા રામ-
રાજની પુત્રી હતી. તે અતિ સ્ત્રાન્દર્પણ, વિવેકી, બુદ્ધિ-
સાગી, દિગ્મતવાન, ચતુર, નીતિવાન, ઉત્સાહી, અને પતિ-
વ્રત હતી. જગદેવ પણ મહામરવીર, નીતિવાન, સાહસ,

અને દિગ્મતવાન હતો. તે પોતાની શ્રાવણીથી મૈત્રેય થઈ પડ્યો હતો; પરંતુ

રાજ્ય ખટપટથી તે પોતાનું લાગ્ય અજમાવવાને તૈયાર થયેા. માતા સોહાંદિ-
ણીનેા આશિર્વાદ મેળવી ઘોડે સવાર થઈ સિંધો-દુર્ગટોડા આવ્યો. રાહેરની
બહાર બાગ હતો, તેમાં એક ઝાડસાથે ઘોડાને બાંધ્યો, રાત્રિ પડતાં ગામમાં જ-
વાનો નિશ્ચય કરી બાળુમાં હથિયાર રાખ્યાં અને ઓસીકે સોનામોહરની બે થેલીઓ
મૂકી આરામ લેવા સૂતો.

આ વેળાએ ચાવડી વીરમતી પાલખીમાં બેસી પોતાની સાહેલીઓ સાથે
એ બાગમાં હવા ખાવાને અકરમાત્ર આવી ચડી, બંનેને પરસ્પરને ત્રણ ચાર
વર્ષ થયાં હતાં. આ વેળાએ ઝરમર ઝરમર વર્ષાદ વરસતો હતો. તેથી વીરમતી
અંબેલીના મંડપમાં ક્ષેતરંજ પથરાવીને બેઠી. દાસીઓ ફળફૂલ લેવાને નીકળી પડી.
તેવામાં તેને એક વૃક્ષનીચે જગદેવ જોવામાં આવ્યો. એક દાસી વીરમતી પાસે
દોડી જઈ બોલી કે:—“ બાપજી ! એક વધામણી ખાઉછું, વીશ વશાતો અહીં
રાજકુમાર ! ” ચાવડી બોલી:—“ પરપુરૂપના મોં સામું જોતી નથી. પણ તું
સમજી, ડાહી અને ચોકસ માણસ છે, માટે ફરીથી જઈને બરાબર ખાતરી કરી
જોઈ આવ. દાસી ફરીથી જોઈ આવી બોલી:—“ બાપ ! લાખવાતે એ રાજકુમાર
છે. ” પછી વીરમતીએ સંભાળથી અંબેલીના વૃક્ષની ધટામાંથી ધારીને જોયું,
એટલે ખાતરી થઈ કે, એ નહીં રાજકુમારજી પોતે છે. રાજકુમાર આ વખતે
ખેડા હતો. ચાવડી પોતાને ખાતરી થતાં સત્વર દોડીને પગે લાગી બોલી:—

“ વાપસ વાસ ઉડાવતી, ઝળમી આવ્યો નાથ;

ચૂડી અર્ધી નદઈ પડી, અર્ધી રહી મુજ હાથ.

સુખ સજ્યા આલય શિતળ, દે મુજ પ્રિય સન્મુખ;

મુજ મન પ્રગ્ણા આસથે, દેવે હઈ દિધ સુખ. ”

વળી ચાવડી બોલી:—“ ધન્ય થડી, ધન્ય દહાડો ! આજે મારે આનંદનો
સૂર્ય ઉગ્યો કે આપ પ્રતાપવંતનો મારે મિલન થયો; પણ આપની સાથેનાં માણ-
સો ક્યાં ? એકલા બાગમાં જાણે કાંઈ છાનો ભેદ હોય એમ ખેડા છે એનું કારણ
શું ? ” પછી કુંવરે ચાવડીને માંડીને વાત કહીને બોલ્યો કે:—“ હું ચાકરી મેળ-
વવાની આશાએ નીકળ્યો છું, તારે આ વાત કેમને કહેવી નહિ. ” તથાપિ એટલી
વારમાં તો દાસીએ દોડી રાજમહેલમાં જઈને સમાચાર કલા. ચાવડી પાછી
મહેલમાં આવી. કુંવર બીરંજ વગેરે દરબારી માણસો જગદેવને લઈ રાજમ-
હેલમાં આવ્યા. જગદેવે રાજરાજને નમન કર્યું. ત્યાં થાંચ દીવસ રહ્યા પછી ધણે
આમદ ફરી આવવાની રજા લીધી. રાત્રિ પડતાં તેણે પોતાનો મનમુખો ચાવડીને
જણાવ્યો અને તેની રજા માગી; ત્યારે તે બોલીકે:—“ પ્રાણનાથ ! આપની
દાસી આપની સેવા કરવાને નિરંતર સાથે રહેશે. ” જગદેવ બોલ્યો:—“ તું ડાહી
થઈને આતું કહે છે ? પરદેશમાં ત્યાં છે તે પગ બંધન છે, માટે મારે એકલા

જેવું જોઈએ. હું તને વહેલી તેડાવી લઉં. " આ સાંભળી આમડી જગદેવના કંઠમાં હાથ નાંખી બોલી;— " નાથ ! શું શરીરની છાંવા શરીરથી જૂદી પાડી શકાય છે ? જો છાંવા શરીરથી જૂદી પડાય તો તમે મને અહીં રહેવાનું કહેજો, " જગદેવે ચારડીને બહુ સમજાવી પણ તેનું ચાલ્યું નહિ. એતો એની સાથે જવાની હઠ લઇ બેઠી. તેથી જગદેવ તેને સાથે આવવાની હા પાડી; બેઉ જણને માટે ઉત્તમ ધોણ સજવામાં આવ્યા. જગદેવને પાટણ જવું હતું. તેને માર્ગ ટોડી થઇ જતો હતો. ટોડી જવાના બે માર્ગ હતા. સિંધેરસ્તે ટોડી બાર ગાઉ હતું, પણ તે રાક્ષસી કદના બંધકર સિંહને સિંહણે રોક્યો હતો, તેણે તે તરફનાં ગામડાં ઉજડ કર્યા હતાં. ધણી રાત્રે, મહારાજાએ તેને મારી શક્યા નહોતા. તેથી તે માર્ગ બંધ પડી ગયો હતો. ધાસહિંચું વધી ગયું હતું. બીજેરસ્તે કુંગરાફરી જતાં ટોડી ત્રેવીશ ગાઉ થતું હતું. આ નિર્ભય રસ્તે જવા સૈએ આમહ કર્યો; પણ જગદેવે નહિ માનતાં કહ્યું;— " શું તમેને ધોણની દયા આવતી નથી ? શું ગંડક ગંડકીના ડરથી ચક્કર ખાવામાં આવશે ? એમ કહી પતિપત્ની બંને જણાએ સળેડે નિર્ભયપણથી ધોણ મારી મૂક્યા. જગદેવે આવડીને કહ્યું;— આવડી તમે માર્ગની આલુઆલુ ધાસમાં નજર રાખતા રહેજો અને હું પણ દષ્ટિ રાખું છું. આ પ્રમાણે નજર રાખતાં ૭ ગાઉ સુધી તેઓ ગયાં; ત્યારે આવડી બોલી;— મહારાજ ! કુંવરજી ! આ પેલી સિંહણ મેં સામે રહી. જગદેવે ધનુષ્ય બંધી જોરથી બાણ તેની હાથ વચ્ચે માર્યું કે, તે ઉછળીને મુકડું થઇ પડી. ત્યાંથી થોડે દુર જતાં સિંહ બેઠેલો દીકો; તેને પણ માર્યો. આ પછી જગદેવ દયાથી બોલ્યો કે, મેં આ ગરીબ પ્રાણીઓને શું કરવા મારી નાંખ્યાં ? આ સાંભળી આવડી બોલી;— મહારાજ ! એતો ક્ષત્રિયોની રમતો છે. વગેરે વાતો કરતાં કરતાં તેઓ ટોડી ગામ આવી પહોંચ્યાં; ત્યાં જરા વિશ્રાંતિ લીધી. ધોણ દિવસમાં પાટણ આવી પહોંચ્યાં. સહઅલિંગ તળાવને કિનારે એક વડના વૃક્ષ નીચે ઉતા-રે કર્યો. ધોણ બાંધ્યા. વીરમતીને સાવધ રહેવાની ભલામણ કરીને કહ્યું કે;— હું શેહેરમાં એક ઘર ભાડે રાખીને તને તુરંત તેડી જઈશ; એમ કહી શેહેરમાં ગયો.

સતી વીરમતી તળાવની કુંદર રચના જોતી બેઠી હતી. જયોરનો વખત હતો, તે વખતે પાટણની પ્રસિદ્ધ જામોતી નામે વેસ્થાની એક દારી બેઠું લઇને પાણી ભરવા આવી. તેણે કુંદની અધરા જેવી રૂપાળી વીરમતીને એકલી બેઠેલી જોઈને આશ્ચર્ય પાપી પાસે આવીને કહ્યું;— બાઈ ! તમે ક્યાંથી પધાર્યા ? ને આ ધોણનો અસ્વાર ક્યાં ગયો છે ? આવડીએ કહ્યું;— તમે પૂછનાર કાણ છે ? કુંડી બોલી;— હું તો સિદ્ધરાજના દરબારમાં વડી વડારણ્યું. એમ કહી કળાયી તેને બોળીને નામ દામ ટેકાણું વગેરે સર્વ વાત પૂછી લીધી. તુરંત નમન કરી પાણીનું બેડું ભરીને દર્શ પામતી ઘેર આવી. જમોતી ગળિયા પાસે બધી વાત

કહી અને તેની સૌંદર્યતાનાં ધણાં વખાણુ કર્યાં. શહેરના ક્રાંતવાળાને પુત્ર બંડો કુછંદી અને લંપટ હતો. તેને કોઈ સારી સ્ત્રી રાખવા માટે શોધી આપવાનું જામોતીએ માથે લીધું હતું. તેથી તેણીએ આ શિકાર આવેલો જોઈ તેને દગલ-ખાણથી પોતાને ઘેર લાવવાની યુક્તિ રચી. દાસી પાસેથી તેના પતિ, દીયેર, સાસુ, સસરા અને પિયેર વગેરેની હકીકત જાણી લીધી, તેણીએ અને દાસી-ઓએ અમૂલ્ય વસ્ત્રાલંકારો ધારણ કર્યાં. એક સુંદર રથ તૈયાર કરાવ્યો, તેમાં પોતે સિદ્ધરાજની રાણી અને જગદેવની ફાઈ બનીને બેઠી. ચાકરોએ રથના પડદા બંધ કર્યાં. વીશ પચીસ દાસીઓને ઉત્તમ વસ્ત્રો પહેરાવી સાથે લીધી અને ચાકરોને હથિયાર બંધાવી આગળ કર્યાં તેમાં એક માણસને ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકારો પહેરાવી ઘોડે બેસાડી નામક તરીકે આગળ કર્યો. આ પ્રમાણે ઠાઠમાઠ સાથે જામોતી જ્યાં આવડી બેઠી હતી ત્યાં આવી; એટલે બાકી કનાત ખેંચી લીધી. પછી તે સ્થંભાંધી ઉતરી. આવડી જોડે પ્રથમ જે કુંડી વાનો કરી ગઈ હતી, તે આગળ આવીને નમન કરવા લાગી. જામોતી બોલી;—“ વહુ ! ઉઠા, હું તમોને મળું. હું તમારી ફાઈ સાસુ થાઉં છું. આ વડારણે આવીને તમારા આવ્યાના સમાચાર લેલા, ને તુરત મેં મારો રથ તૈયાર કરાવ્યો. હું રાજની આરાધી આવી છું. મારો ભત્રીજો જગદેવ ટોડે પરણ્યો, ત્યારે મારાથી આવી શકાયું નહોતું. મારો ભત્રીજો જગદેવ ક્યાં છે ? તમારે મારે ઘેર આવવું જોઈતું હતું. તમે નામવંત કુટુંબમાં પરણેલાં એ આવી જગ્યાએ બેસી રહેવું ઘટવું નથી.” જામોતીએ બલકાથી સર્વે તાલમેલ કર્યો હતો. એ જોધને આવડી તો વિચારમાં પડી ઠગાઈ ગઈ. તેણે વિચાર્યું કે સિદ્ધરાજ અને મારા પતિને સગપણ છે, એવું તેણે કોઈ દિવસ મને કહ્યું નથી, પણ રાજના સગા રાજ હશે, એમ જાણીને તથા આવેલાં અજાણ્યાં માણસોનાં ભૂગર્માં ધરેણાં વગેરે બલકા જોધને, તેણીએ તેને નમન કર્યું ને મળી. જામોતીએ તેને આશિર્વાદ દીધો, અને રથમાં બેસવાનું કહી બોલીક;—હું અહીં એક માણસ મૂકતી જાઉં છું, તે મારો ભત્રીજો આવશે, એટલે તેને દરબારમાં તેડી લાવશે, વળી તેણે એક ચાકરને બોલાવી ઘોડાની શંભાળ રાખવાનું કહ્યું. આવડી તેની આવી ઠગ વિદ્યામાં બેળવાઈ ગઈ. નાણાની જે થેલીઓ પોતાની પાસે રાખી રથમાં બેઠી. રથ ચલાવ્યો. જામોતી તેને પોતાને ઘેર લાવી. ઘર મોટું વિશાળને ચાર માળનું સુંદર હતું. આગળ દરવાજો અને દોઢી વગેરેની રચના હતી. રથ દરવાજામાં દાખલ કર્યો. જામોતી ઉતરીને પછી આવડીને ઉતારી. ઘરમાંથી આદરમાન આપવાને માણસો આવ્યાં. દેખાવડો પેશાક પહેરીને ઘરેણાં ગાંઠાંથી રાણગારેલી સ્ત્રીઓ મળવાને આવી. તેમાં કેટલીક તો પગે પડી, કેટલીક પાસે આવી ખમા ! ખમા ! કરવા લાગી. એવી રીતે માન આપી તેને ઘરમાં લઈ ગયા. ઘર શણગારેલું સુશોભિત હતું, સુંદર શેતરંજ બિંબાવી ગાદી તકીયા

નાખેલા હતા, ત્યાં આવડીને બેસાડી. જામેતીએ એક દાસીને કહ્યું કે:-જા ! રાજાજીને જમને કહે કે પરમાર રાણીનો ભત્રીજો જગદેવ કુંવર આવ્યા છે. તે હમણાં તમને મળવાને આવશે. વળી કહેજે કે તેમનાં વડુ આવડી મારે મહેલ છે. આ સાંભળી દાસી નમન કરીને ગઈ અને એક ઘડી વિતી કે પાછી આવી બોલી:-મહારાજ ધણા ખુશી થયા છે, ને આજા કરી છે કે, જગદેવે પ્રથમ મને મળીને પછી રાણી પાસે જવું- પછી જમવાનું તૈયાર થયું, એટલે જામેતીએ કહ્યું; વડુ ! જમવાને ઉઠો ? આવડી બોલી:-“ હું પતિવ્રતા ધર્મ પાળું છું. જ્યારે કુંવર જમશે ત્યારે હું જમીશ. એ હજી સુધી કેમ આવ્યા નથી ? પછી એક દાસી આવીને બોલી, “ તમારા ભત્રીજા જગદેવ મહારાજને જમને મળ્યા છે. તેઓ રાજાજી પાસે બેઠા છે—રાજાજીએલના રસોઈખાનામાંથી યાગ આવ્યો છે, જામેતી બોલી; જા, વહેલી જા અને જગદેવને રાજા સાથે જમતાં બંધ રાખ અને રાજાજીને વિનવીને જગદેવને અહીં તેડી આવ. આજે ફાઈ ભત્રીજાએ પાસે બેસીને જમવું જોઈએ, અહીં બોજન તૈયાર થયું છે. વળી તે પોતાની મેળે બોલ્યા કરી કે, મારો ભત્રીજો જગદેવ આવ્યો નથી, તો એના ખાધા પહેલાં હું કેમ ખાઉં ? જ્યારે તેણે ખાધું છે એવું સાંભળીશ, ત્યારે મારી મેળે હું જમીશ. એટલીવારમાં જે દાસી ગઈ હતી તે પાછી આવી બોલી—ખાઈ સાહેબ ! કુંવર રાજાજી સાથે જમે છે, બંને સામ સામે બેઠા છે, એ હું મારી નજરે જોઈને આવી છું; પણ તમારા ભત્રીજા તમારા ભણી આવવાના છે; વગેરે વાતો કરી વીરમતીને વિશ્વાસ બેસાડી બોળવી. આ બધા જામેતીનો તાલ મેલ હતો. દાસીએને સમજાવી રાખી હતી. તેથી તેઓ આંધી પાછી જઈ બેઠા ખખર આપની હતી. તે વીરમતી શું જાણે ? જામેતીએ આ પ્રપંચ કરી બોજનના મુંદર યાગ ગંગાબા, તેમાંથી એક વીરમતી પાસે મૂક્યો ને બોલી:-“ વડુ ! જમો ! ” આવડીએ તેમાંથી ઉપર મને થોડું ખાધું. પછી દાસી યાગ લઈ ગઈ. તે પછી પાછી વાતો કરવા લાગી. જ્યારે પાછલો પોદાર દિવસ બાકી રહ્યો ત્યારે આવડી બોલી:-“ હજી સુધી કુંવર પોતાની ફાઈને મળવાને કેમ આવ્યા નહિ હોય ? જામેતી બોલી; છાકરી ! જા, ને મારા ભત્રીજા જગદેવને તેડી લાવ. ફરીવળી જામેતી વાતો કરવા લાગી, પણ વીરમતીને જગદેવ વિના સર્વ વાતો શીકા લાગવા માંડી. જે ઘડી પછી પેલી દાસી પાછી આવીને બોલી:-રાજા એમની સાથે વાતો કરે છે; તેથી ઉઠવા દેતા નથી. તે કહે છે કે પોદાર રાત્રે જગદેવ સુવાને આવશે; સારે એમની ફાઈને મળશે. આ પ્રમાણે પ્રપંચ કરી જામેતીએ સાર્વજનિક થતાં કાટવાગાના દીકરા લાલકુંવરને ખખર કહાવ્યા કે પોદાર રાત્રિએ આવજો.

વીરમતી સાવકા થયા છતાં પણ પતિ ન આવ્યાથી જરા દંભાઈ

પડી, પરંતુ જનમોતીએ તો એવી ઠગખાશ રચેલી કે તેની શંકાએને તેણે દરવા ન દીધી—રાત્રિ પડી તેના માટે અપ્પનગૃહ શણગાર્યું, ત્યાં વીરમતીને બેસાડી. એટલામાં કોટવાળાને યુત્ર લાલકુંવર આવ્યો. દાસી તેને જોઇ બોલી;—“ વહુજી ! મને વધામણી આપો, કુંવર આવે છે. ” આવડીએ જાણ્યું કે, ખરે તેજ આવતા હશે, પણ જગદેવને બદલે લાલકુંવર ધરમાં પેઠા. દાસી ખારણની સાંકળ ચઢાવી ચાલતી થઈ. આવડીએ પતિને બદલે પરપુરુષ દોઠો તેથી જાણ્યું કે, “ દગો થયો છે ” માટે હવે પાતિવ્રત્ય જળવવા સાવધાન રહીને ‘ મરતું કે મારતું ’ પણ પરપુરુષને આધિન થવું નહિ એવો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો. લાલકુંવર નિશામાં હતો, તે વીરમતીને અયોગ્ય વચનો કહી પાસે આવવા લાગ્યો, એ જોઇ તે વિકાળ વાધણ જેવી બનીને બોલી;—કુતરા ! દૂર રહે ! એમ કહી એકદમ કોધમાં ફોડીને નિશામાં ચકચૂર થયેલા લાલકુંવરની કમરમાંની કટાર ખેંચી લઇ, તે પાપીને નીચે પટકયો ને છાતીપર ચડી બેઠી । ગોલે સમયસુચકતા વાપરી હવે તેને નહિ હેડવા વચન આપ્યું. વીરમતીએ તે ઠગમાજનાં વચન સાંચા માની તેને છોડ્યો; એટલે તુરત તે ફરી ગયો ને તે નિર્દોષપર જૂલમ વાપરવા તૈયાર થયો. વીરમતીને કહેવત માઠ આવી કે, “ ઠગની સાથે ઠગ થવું ” એમ વિચારી સ્ત્રી અરિત્રથી એ ગોલાને ખારનાં વચનોમાં ફસાવ્યો. લાલકુંવરને પલગપર બેસવાનું કહેતાં બેઠો. પોતે નીચે ઉભી રહી. તેની સુંદર કાન્તિ જોઇ ગોલો રીઝ્યો. પાણી પાણી થઈ ગયો. દાર પાછ ઉઠ્યું બનાવ્યો. તેણે દારનો ગલાસ ભરી વીરમતીને આપ્યો, એટલે વીરમતીએ સાડીનો છેડો આડો કરી પોતાની કાંચળીપર ચાલા-કાપી ટોળી નાંખ્યો. જેવો લાલકુંવર ઉભો થઇ તેની પાસે આવવા લાગ્યો કે આલાકાપી તેની કમરમાંથી કટાર કાઢી લઇ, તેની છાતીમાં બોંકી યમ દાર ઉભો કર્યો । ગાંસડી બાંધી એ ચાર ગોહડાંમાં વિટાળી ઝરખા નીચે રાજમાર્ગ હતો તેમાં વિટો નાંખી દીધો અને ખારણાં અંદરથી બંધ કરી દબણે પોતાનું રક્ષણ કરવાને સિંહણની પેઠે ધુરકતી સાવધાન થઈ બેઠી ।

આ વખતે મધ્યરાત્રિ હતી. ચોકાફરનારા સિપાઇઓ ફરતા ફરતા ત્યાં આવ્યા. તેમણે પોતાના મોં આગળ વિંટલો પડેલો દોઠો. તેમણે જાણ્યું કે કોઇ ચોર વેપારીના ઘરમાં અંદર પાડવાને ગયા હશે, પણ ધરદણી જગી ઉઠવાથી હોંકરો ધનાં, તેઓ વિંટલો નાંખીને નાશી ગયા હશે, આ મુદ્દા માલની ગાંસડી જાણીને યાણપર લઇ ગયા. સવાર ધનાં કોટવાળની દબુરમાં સિપાઇઓએ તે ગાંસડી રજુ કરી- કોટવાળે બોલીને જોયું, તો તેમાંથી શ્રુત શરીર નીકળ્યું । વધારે તપાસીને જોતાં તેને પોતાના યુત્રનો વહેમ પડ્યો; એટલે તુરત પોતાને ઘેર તપાસ કરાવી તો માલુમ પડ્યું કે;—“ ભાઇતો રાતના જનમોતી વેશ્યાને ઘેર ગયા હતા. ત્યાં તપાસ કરતાં તેણે કશું કહ્યું કે;—“ ભાઇ ઉપર સૂતા છે, તે જાગશે એટલે

મોકલીશું. ” પણ તમારો ચતાં જામોતી દાસીને સાથે લઈ જગાડવા ગઈ. દાસીને બોલતાં સાંભળી વીરમતીએ ક્રોધે ભરાઈ જવાય આપ્યો કે;—“રાંડ છુટ્ટી ! તારા બાપને તો ત્યારેજ મારીને રસ્તામાં ફેંટી દીધો છે. કમળત ? બે શરમ ! આવડાની પુત્રી સાથે એવો દગો કરવાની તં હામ બીડી ? નીચ ! રાંડ ! મારા પરમાર પતિ જાણશે; ત્યારે જો જો કે તારા કેવા છુરા હાલ થાય છે ? બીજી સ્ત્રીઓ ગણિકાનું કામ કરતી હશે અને તેમને ઘણા સાથે પ્રીતિ હશે, પણ હું મારા સદાના આધાર એક પતિનેજ લજનારી સ્ત્રીહું. હું તને સાપ દઉં છું કે;— તારું સત્પાનાસ જન્મે ને કાગડા કુતરાની પહે તારું મૃત્યુ થશે ! દુષ્ટા ! એક નીચ ગોકાને તં મારી પાસે મોકલવાની હામ બીડી ? જો ગોલો મારા ધરનાં આંગણા બહાર બેસવાને યોગ્ય ! એની આંખ તે મારા ઉપર નંખાવવાને હિંમત અલાવી ! હવે જો જો કે તારા શા હાલ થાય છે ? હું ખરી, આવડાની પુત્રી ત્યારે કે તમો એકે એકને મારો હાથ બતાવું ! રાંડ ! તમારો પાપનો ધડો હવે ભરાઈ રહ્યો છે !

વીરમતીનાં આવાં વચનશ્રી બાણ દાસી અને જામોતીગણિકાના હૃદયમાં ખુચી ગયાં. તેઓ થર થર કંપવા લાગી. હોંસ ક્રોશ ઉડી ગયા અને મરણુ તુલ્ય થઈ ગઈ. આકરોએ દોડી જઈને કોટવાળને કહ્યું;—કોઈ આવડી રાજપૂતાણીએ લાલકુંવરને મારી નાંખ્યા છે. તે સાંભળતાંજ કોટવાળના કોધની ફાટ ન રહી. તે સત્વર ખસે માણસ લઈને જામોતીને ઘેર ગયો; ત્યાં બારણાં અંદરથી સળંગડ બંધ હતાં. એક નાની બારી ખુલી હતી, તેના ઉપર સીડી મંડાવીને એક સિપાઈને ઉપર ચડાવ્યો. બારીમાં જેનું સિપાઈએ ડોકું ધાડ્યું, તેનુંજ વીરમતીએ તરવાર વતી તેનું ડોકું ઉડાવી દીધું. તેનું માથું ઓરડામાં અને ધડ બહાર જઈને પડ્યું. એવી રીતે પાંચ છ માણસોને મારી નાંખ્યાં, પણ કોઈનાથી તેને મારી કે પકડી શકાઈ નહિ. સર્વે માણસો કંપવા લાગ્યાં, આખા શહેરમાં આ વાત આલી રહી. સિદ્ધરાજને પણ આ ખબર થયા કે;—માઈ આવડા રાજપૂતાણીના ઉપર ઇર્ષાઈ કરવામાં આવી છે, અને કોટવાળના પુત્રને અને બીજાં પાંચ છ માણસોને તેણે ઠેર કપાં છે. સિદ્ધરાજે આજ્ઞા કરીકે;—“સત્વર દોડો અને કહો કે મારા આવતાં મુખીકોઈએ કાંઈ કરવું નહિ. હું સત્વર આવું છું.”

જગદેવનું હવે શું થયું તે સાંભળે;—જગદેવ ગામમાં મકાનની તળવીજ કરી આવી જેવો તળાવપર આવ્યો ને જોયું, તો વીરમતી મળે નહિ ! કેટલાંક માણસોનાં પગલાં, ઘોડા અને ગાડી વગેરે આવેલાંના ચિન્હો જાણ્યાં. વીરમતી કોઈથી ઇર્ષાઈ ગઈ છે એમ ધારી તે ચિંતામાં દરજાર ગડ તરફ ગયો ને સિદ્ધરાજની પાસે ફરિયાદ કરવા વિચાર કર્યો. એટલામાં ગડમાં પેસતાં પ્રથમ સિદ્ધરાજનો અશ્વપાળ મળ્યો. તેણે જગદેવને વિદેશી તથા ચતુર પુરુષ જાણી પૂછ્યું; ત્યારે તેણે પોતાને રાજપૂત જાણાવી “ મોકરી માટે આવેલો છું ” કહ્યાદિ કહ્યું.

અશ્વપાળે જગદેવને પોતાની અશ્વશાળામાં રાખી લીધો. તેણે તે નોકરી ક્ષુલ્લ કરી. તેનું કારણ કે આથી સિદ્ધરાજની તુરત મુક્તાકાંત થશે, પણ મનમાં ધણે સંતાપ કરવા લાગ્યો; તેણે—

ક્ષણમાં ક્ષણ ક્ષણમાં વધે, ક્ષણે. અર્ધ ક્ષણ લીન,
દેવે દીધા ન ચંદ્રને, સર્વે સરખા દિન.

તેણે ધાર્યું કે આ ખોટું છે, પણ શું કરીયે ? જ્યારે સંખ્યાકાળ થઈ ત્યારે અશ્વપાળે પોતાને ઘેરથી જમવાનો ચાળ મંગાવ્યો, પણ જગદેવને બાવળું નહિ, તથાપિ પેલાની આગળ ખાધું ના ખાધું કરીને તે ચાળ પાછો મોકલ્યો. આખી રાત્રિ તેણે પોતાની પથારીમાં આમથી તેમ આળોટવા કર્યું. આખરે પ્રાતઃ કાળ થયો, સિદ્ધરાજે જામેલી ગણિકાને ત્યાં જવાને ઘોડો મંગાવ્યો ને અશ્વાર થયો. અશ્વપાળ અને જગદેવે તેમને નમન કર્યું. જગદેવને જોઈ સિદ્ધરાજ આ- ર્યશ્વ પામ્યો અને મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે—આ કોઈ સારો ઠોકાર જણા-ય છે, પણ મેં તેને કોઈ વખતે જોયો નથી. જગદેવ ખીજા અશ્વારની સાથે ઘોડે ચઢી આગળ થયો. સિદ્ધરાજે તેને નિહાળી જોયા કર્યો, જામેલીના ધર આગળ રાજ ઘોડેથી ઉતર્યો, તેની પાછળ અશ્વપાળને જગદેવ પણ ચાલ્યા. સિદ્ધ- રાજ જે ઝેરપ્રકારમાં વીરમતી હતી તે જોરકાના દાર આગળ આવી બોલ્યો— “ આવડી દીકરી ! તારૂં પિયર ક્યાં ? તારૂં સાસરું ક્યાં ? અને તું કેની વેહેરે પરણી છે ? ” આવડીએ જાણ્યું કે આ કોઈ રાજા લાગે છે. તેથી તે બોલી— “ મહારાજ ! હું રાજરાજ આવડાની પુત્રી અને ખીરજની બેન છું. હું ધારના રાજા ઉદયપ્રદિત્ય પરમારના નાના કુવર વેહેરે પરણી છું. ત્યારે રાજા બોલ્યો— આવડી પુત્રી ! તેં મારાં માણસો શા માટે મારી નાખ્યાં ? તેણીએ રાધમાં ઉત્તર આપ્યો— “ મહારાજ ! આ કુદર રાંડ અને ઠગીને અહીં લાવી અને એક જોડો મારી આગર લેવા આવ્યો. માટે મહારાજ મેં તેને મારી નાખ્યો. હું રાજપૂતની પુત્રી છું. હું મરતાં પહેલાં પછાંને ઠેર કરીશ, ને મરતાં સુધી લડીશ. પછી ઇશ્વરને જેમ સાઈ લાગશે તેમ કરશે. મારા સ્વામીરાજ પણ આ નગરમાં છે. ” તે વેળાએ જગદેવે આગળ આવીને કહ્યું— “ આવડી ! બારણાં ઉઘાડો ? તમે ઘણું સંકટ મોરડું છે. ” આવડીએ જગદેવનો અવાજ જોળખીને બારણાં ઉઘાડ્યાં અને તેના હાથમાં આવીને પડી. રાજાએ જાણ્યું કે આ જગદેવ હતો. પછી સિદ્ધરાજે આવડીને કહ્યું— “ તને હું મારી પુત્રી કરી લઉં છું. ” પછી રાજમહેલમાંથી દશ દાસીઓની સાથે રથ મંગાવ્યો. તેમાં બેસાડી દરબારની દ્વેલીએ ઉતારો આપી, ત્યાં બંદોબસ્તથી મોકલી દીધી. તેમને માટે રાજવીની પ્રમાણે ખાવાપીવા, રાત્ર રચિયું અને નોકર ચાકર વગેરે સર્વ પ્રકારનો બંદોબસ્ત કરાવ્યો. વીરમતીનાં પાનિવત્સનાં સર્વ ઠેકાણે રખાણુ થતા લાગ્યાં સિદ્ધરાજે કોટવાળાનાં ધર લૂટાવીને

માલમિલકત વગેરે રાજ્યમાં જસ કરી, તેને દેશપાર કાઢી મૂક્યો. ગણિકાઓના નાક, કાન કાપી અવળે ગધેડે બેસાડી ગામમાં ફેરવી કાઢી મૂકી અને તેની સર્વ માલમતા રાજ્યમાં જસ કરી. જેથી તેના દાખલો લાઇ બીજા કોઇ પણ એવે માગે ચાલે નહિ એમ કહ્યું. જગદેવને પોતાની સાથે લઇને દરબારમાં આવ્યો; ત્યાં બેસીને જગદેવનો સર્વ વૃત્તાંત પૂછી અત્યંત પ્રસન્ન થયો. તેને પોશાક, કડાં, મોતીની માળા, કંઠો અને એક શિરપેચ ધૃત્યાદિ આપી રાજ આપી. જગદેવ પોતાને ઉતારે ગયો ને ચાવડીને બેટયો. તેને મોતીની માળા આપીને કહ્યું કે;—તે સત્વર આપણો મેળાપ રાજ સાથે કરાવ્યો; નહિ તો દશબાર દિવસની દીક્ષા યાત્રા, ને વચ્ચે કોઇ ત્રીજાને રાખીને દહાવડું પડત. પછી તે દિવસમાં જે જે બન્યું હતું, તે તે વિશે વાતો કરી નિરતિ સુધ રહ્યાં.

વીરમતી પતિવ્રતાનો ધર્મ પાળતી હતી. તેથી કાંઈ ખાધું નહોતું. માટે સવારમાં ત્રણ વાગે ઉઠીને રસોઈ કરી, પાણી ઉનું મૂક્યું. બધું ત્યારે તૈયાર થયું ત્યાં તેણે જગદેવ કુંવરને જગાડ્યો; તે જાગીને બોલ્યો;—“સતી ! આજે આટલી બધી ઉતારણ કેમ ?” ચામડીએ કહ્યું કે;—રાજ તમને તેડું મોકલશે. તેમને તમારી સાથે વાતો કરવાને રસ પડે છે, માટે આખા દિવસમાં એકપણ પણ તમારા વિના રહેશે નહિ. મેં વ્રત લીધું છે તે તમે જાણો છો. કાલનો મને અપવાસ છે, તમે નાહાશો ત્યારે આપણે જમીશું. જગદેવે કહ્યું કે;—તમે ખરી વાત કહો છો, પછી ઉઠીને નાહાયા અને બંને સંગાથે જમ્યાં, કે મોડા વાળે આવ્યો. જગદેવ વીરમતીની રાજ લઈ દરબારમાં ગયો.

સિદ્ધરાજે સત્કાર કરી ઉંચે પગારે સામંત—સરદારની જગ્યા આપી. પાટ-લુમાં વીરમતીની સ્ત્રીઓમાં અને જગદેવની વીરપુરોમાં ધણી પ્રખ્યાતિ થઈ. તેમને જગદેવલ અને ણીજગદેવલ એ બે પુત્રો થયા. એક વખતે ચોમાસાની ધનધોર અંધારી ભવંકર રાત્રિએ સિદ્ધરાજ કોઈ સ્ત્રીઓના દર્પ-શોકનો અવાજ સાંભળી જાગી ઉઠ્યો. દેવપ્રપન્ના સામંતોને તેનાં તપાસ કરી લાવવા દુક્રમ કર્યો. કોણ જાણ છે અને શું થાય છે તે જાણવાને પોતે પણ છૂપી રીતે અંધાર પછેડાં બોલી ગયો. ઝરમર ઝરમર વરસાદ વરસતો હતો, તેમાં કોઈ સામંત ન જતાં સુધ રહ્યા, પણ માત્ર જગદેવ ગયો. ગામને પાદર દર્પ, શોક કરતી યોગિનીઓ હતી, તેમને પૂછતાં તેમણે જણાવ્યું કે, કાલે રાજનું ચતુ થશે. જે હું તારૂં મસ્તક આપે તો તે શુભ. જગદેવ તેમ કરવા દા પાડી ઘેર આવ્યો. સિદ્ધરાજ પણ શું થાય છે તે જાણવાને પાછળ ગયો. જગદેવે વીરમતીને સર્વ વાત કહી. વીરમતી ખુશી થઈ બોલી;—અહો ! ધન્યપડી ! ધન્યરાત ! એવો પ્રસંગ કપાળી ! કે જેનું હજી ખાધું છે તેને માટે મસ્તક આપવા જેવો મંગળ પ્રસંગ આવે ! તમોએ યજ્ઞો સારો નિઘ્રવ કર્યો છે. આપણો એજ ધર્મ છે. એમ નહિ કરીએ

તો જીવતર શા કામનું છે ? પણ સ્વામીરાજ ! મારી એક વિનંતિ છે કે, મારે શા માટે જીવવું જોઈએ ? હું શા માટે બે પોહોર સાર એટલું બધું સંકટ વેદું ? તમારી સાથે હું પણ મારો જીવ આપીશ “જગદેવ બોલ્યો;—પણ બાળકાની શી વલે ?” ચાવડી બોલી;—“ત્યારે એમનું પણ બળીદાન આપો !” ત્યારે જગદેવે કહ્યું;—જો એમજ હોય તો હવે સત્વર ચાલો. જગદેવ મોટા કુંવરને અને વીરમતી નાના કુંવરને આંગળીએ વળગાડી ચાલ્યાં. જગદેવે યોગિની પાસે આવી પોતાના ચારેના પ્રાણ આપવાની ઈચ્છા બતાવી. વીરમતીએ મોટા પુત્રને આગળ ધર્યો. જેવો જગદેવ તરવાર ખેંચી લા કરવા ગયો; તેવોજ યોગિનીએ તેનો હાથ પકડી લપ્પ કહ્યું કે;—“હું તમારી બેઠિની સત્ય ટેક માટે પ્રસન્ન થઈ રાજાને દીધાંબુ આપું છું.” એમ કહી અદસ્ય થઈ ગઈ. જગદેવ, વીરમતી અને પુત્રો પ્રસન્ન થઈ ઘેર આવ્યાં.

સિદ્ધરાજ છુપાઈ ઉભો હતો. તે આ સર્વ જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યો. તેમની રાજભક્તિથી ધણેજ ખુશી થયો, અને મનમાં ધન્યવાદ આપતો મહેલમાં આવ્યો. બીજે દિવસે મોટો દરબાર ભર્યો. તેમાં બીજા સામંતોની બેદરકારી જાહેર કરી, પોતે નજરો નજર જોયેલી જગદેવની રાજભક્તિ અને હિંમત તથા વીરમતીના પતિ પ્રત્યે અત્યંત પ્રેમનાં ધણાં વખાણ કર્યાં. જગદેવને બારે શિરપાવ અને કેટલાંક ગામ બક્ષીસ આપ્યાં. પોતાની મોટી પુત્રી પણ તે સાથે પરણાવી. જગદેવે સિદ્ધરાજની સહાયતાથી ધારગર મેળવ્યું અને વીરમતી જેવી સતી સ્ત્રીના સહવાસથી અત્યંત સુખી થયો. આ રીતે સતી વીરમતીએ પતિ માટે પરદેશનાં અનેક સંકટ સહન કર્યાં, પ્રાણની પણ દરકાર રાખ્યા વગર પાતિવ્રત્ય જાળવ્યું અને પતિને રાજભક્તિ બતાવવા ઉત્કેચ્યાં; એટલુંજ નહિ પણ પોતાનો અને પોતાના ખારા પુત્રોના પ્રાણ પણ આપવાને તૈયાર થઈ. આ શું તેની થોડી મહત્તા છે ? તે એક પતિવ્રતા તરીકેનો મહત્ત પ્રભાવ બતાવી જગતમાં સુદર્શાતરૂપ અમર કાલિ રાખી ગઈ છે. ધન્ય છે તેમને ! ! !

પદ્મણી.

ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ પતિવ્રતા સતી સી સિંહલદ્વિપના મહારાજ
હમીરસિંહ ચાહાણી પુત્રી હતી. તેને ચિતોડના મહારાજ
લખમસિંહના કાકા ભીમસિંહ વેરે પરણાવી હતી. ભરતખં-
ડની સંવં રાણીઓમાં એ વખતે પદ્મની સૌંદર્યતામાં શ્રેષ્ઠ ગણાતી હતી. એ અતિ
સુંદર, તેજસ્વી, તીવ્રશુદ્ધિની, વિદ્વાન, શુણ્ણવાન અને પતિવ્રતા હતી. તે શુભ
કાર્યોમાં ખાણેમ દરનાર સાહસિક, કાર્યદક્ષ, અને પ્રાણાર્પણ કરવા પર્વતની દહ-
તાવાળી હતી. કવિઓએ તેને અનેક પ્રકારે પ્રસંશનિય ગણી વિવિધ પ્રકારે
વર્ણવી છે. રાણી સિંહારિકા કે જેનું વર્ણન “ લલિત રત્નાવલી ” નામના ના-
ટકમાં કરાયેલું છે, તે પણ એજ રાજની પુત્રી અને રાણી પદ્મણીની બહેન હતી.
રાણી પદ્મણીનું નામ એ તેનાં ૩૫ અને શુણ્ણ ઉપરથીજ પડેલું હતું. જે રાજમે-
હેલમાં તે રહેતી હતી તે મેહેલ અઘાધિ પર્વત એક સોહામણાં રથાનપર સુંદર
શીતળ ભરેલા તળાવના કિનારાપર આવેલો છે. તે અતિ રમણિય રિયતિમાં
જેમનો તેમ સાબિત રહેલો છે.

બારમી શદીની શરૂઆતમાં મેવાણું રાજ્ય સર્વથી બળવાન ગણાતું હતું.
તેની રાજધાની ચીતોડ રાજપૂતાણામાં સર્વથી વધારે અગત્યનું શહેર હતું. સુધા-
રાનું, શરવીરપણાનું અને શ્રેષ્ઠતાનું એક મથક હતું. એ વખતે ચીતોડની ગાદીપર
મહારાણા લખમસિંહ હતા. તે બાળવયનો હોવાથી તેના કાકા ભીમસિંહને રાજનો
કારખારો સોંપવામાં આવ્યો હતો. તે એ વખતે લગાઈમાં બહાદુર લડ્યો અને
રાજદારી બાબતમાં ચાત્રાક એના જેવો બીજો કોઈ નહોતો. રાજ્યમાં સધલે
સંનોખ અને સુલેહ પથરાઈ રહ્યાં હતાં; પણ આ સધળી સુલેહ અને શુખનો
અંત ધાર્યા કરતાં વધારે જલદી આવ્યો.

ઈ. સ. ૧૭૨૫ માં દીલ્લીના બાદશાહ અઘાડીને રાણી પદ્મણીના ૩૫,
શુણ્ણ અને લાવણ્યતાનાં ધણાં વખાણુ સાંજળી, તેને મેળવવાના હેતુથી ચિતોડ-
ગદ ઉપર ચડી આવ્યો. પ્રથમ તો તેણે પોતાની બાજુ છુપી રીતે રમવા માંડી,
શહેરમાં છુપા જનસુઓ ફરતા કર્યા, અને ખરાજ ચાલની ઓંચો મારફતે રાણી
ઉપર સંદેશ મોકલ્યા; પણ રાણી પદ્મણીની વર્તણૂક વિશે વિચાર બાંધવામાં તે
કાપો દતો. તેણી પતિવ્રતપણાની મૂર્તિ હતી. છુપી રીતે કામ ચલાવતાં તેનું
કોઈ વળું નહિ, ત્યારે તેણે ચિતોડ શહેરને ઘેરો ધાવ્યો. બેડે લોકર વચ્ચે મોડી
લગાઈ યઈ. રાત્રિ વખતે પણ કિલ્લા ઉપર દુમલા થતા હતા. રાજપૂતો જીત મેળ-
વવાના કે લગાઈમાં માર્યા જવાના દરજ ઉપર આવેલા હતા. અઘાડીને અંબર

પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી કે, “ હું પદ્મણીને મેળવીશ યાતો રાજપૂતાણાના મુલકમાં મારો પ્રાણ છોડીશ. ” જેમ ચિતોડનો કિલ્લો મજબુત હતો, તેમ તેના લડનાર રાજપૂત સિપાઇઓ પણ ધણા બળવાન હતા. દોઢ વર્ષ સુધી લડાઈ ચાલ્યા કરી, પણ અક્ષાઉદીન ચિતોડ લઇ શક્યો નહિ. આ પહેલી વખતની લડાઈમાં ઘણા રાજપૂતોએ પોતાના પ્રાણ અર્પી ચિતોડનું રક્ષણ કર્યું. અક્ષાઉદીન લડવાથી કાપર થયો હતો અને સલાહ કરી ચિતોડ છોડી જવાને આતુર થયો, પણ પદ્મણીને ફરીથી એકવાર મેળવવાની તજવીજ કર્યા વગર તે પાછો ફરેતો તેની પ્રતિજ્ઞાને હાની પહોંચે એમ સમજી તેણે બીમસિંહને કહ્યું કે,—“ પદ્મણીને મને સોંપો તો હું ચિતોડનો ધેરો ઉઠાવીને પાછો જઈ અને વિશેષ ખીજી જાગીરો પણ આપું. ”

પહેલી લડાઈમાં રાજપૂતો ધણા મરણ પામવાથી તેમની સંખ્યા ઓછી થઇ ગઇ હતી, તોપણ અક્ષાઉદીનનાં આ વચનો તેમને બાજુ નેવાં લાગ્યાં. ઘણા રાજપૂતોનું લોહી ઉછળ્યું. તેઓએ આ બાબતની ચોખ્ખી ના પાડી અને ધણા ધિક્કાર મુક્ત વિચારો કહાવી મોકલ્યા; પણ કામાંધ અક્ષાઉદીનને આશખેડકથી અસર કરી શક્યા નહિ, તેમ ખીજો કાઈ ઉપાય જ્યારે જોયો નહિ, ત્યારે તેણે વિનય પૂર્વક કહાવી મોકલાવ્યું કે,—“ રાણી પદ્મણી તો મારી જેન છે. એવી પવિત્ર પતિવ્રતાનાં દર્શન કરી હું મને પોતાને લાગણી સમજીશ અને એની યાદગિરી તરીકે આપણે મિત્રતાના નાતાથી હવે પછી જોડાઇ રહીશું. માટે હું ફરીથી પણ એજ કહું છું કે જો આપ તે પરમ સુંદરીનાં દર્શન માત્ર કરાવી દીધો તો તેટલાથી સંતોષ પામી, મારે સ્થળે પાછો ચાલ્યો જઈ, ” અહાહા ! વિષય અધ : માણસો કેવા મતિહિન હોય ? અક્ષાઉદીનની આગણી વિષે વિચાર ચલાવવાને રાજપૂતોની એક મોટી સલાહ બરી, એક ખીજાની સલાહ લેતાં અતે હરાવ કર્યો કે;—બાદશાહ એક આરસીમાં પડેલા રાણી પદ્મણીના એહેરાનો આકાર જોવા કષ્ટ લ થાય તો તેમ કરવા દેવામાં કશી હરકત નથી. પણ તેણે એક બે માણસ સાથે આવવું જોઇએ. ” અક્ષાઉદીને તેમ કરવાની હા પાડી. તે માટે એક દિવસ નક્કી થયો. લડાઈ બંધ કરવામાં આવી. આ વખતે વિશેષ ઓઝલ પદ્દતની રીત નહોતી; રાણાએ જ્યારે કેવળ દર્શન કરવામાં પોતાની કાંઈપણ જાતની અપ્રતિજ્ઞા ન માની, ત્યારેજ તેણે તેની વિનંતિનો સ્વીકાર કર્યો હતો; પણ બીમસિંહ પોતાની રાણીનું મોહું અસુર લોકોને જોવા દેવું એ પોતાની જાતને કલંક રૂપ ગણી શોકસાગરમાં ગોચાં ખાતો પલંગપર આઘોટતો હતો, અને પાસે પદ્મણી પલંગને અટકીને ઉભી હતી. પોતાને માટે પતિ આટલા દુઃખી થાયછે, એમ જાણી પોતે દુઃખી થઈ, આંખોમાંથી બીમસિંહથી છાનાં આંસુ પાડતી ને શોક કરતી જમણા હાથની ટચલી આંગળી ડોકપર મૂકી બોલી;—“ મારે બદલે શુભાષ્વ દારીનું શુભ આપના મારફતે દેખાડી પતાવીએ તો શું ? ક્યાં એ અહેરાને

જોળજે છે ? ” બીમસિંહ કાંઈક દોષાવેશથી જોત્યો;—ના, ના. રાજપૂતો પોતાનું
 વચન કદી ઉલંઘીને પોતાની માતાની કુખને એજ લગાડતા નથી. કદી છત્ર નખતો
 શું ? ભમે તારૂંજ મુખ તેને જોવા દેવું, પણ જો કદી તે અસુર કાંઈ વધારે જોઈ
 જોત્યો તો પછી હું છું. મરવુંતો એકજ વખત છે ને ? ” આ પ્રમાણે પતિ-પત્ની
 વચ્ચે વિવેચન ચાલતું હતું. એવામાં જહારથી એક સિપાઈએ આવી ખબર આ-
 પ્યા કે:—“ અક્ષાઉદીન અને તેના જે માણસો જહાર આવી ઉભા છે.” બીમસિંહે
 પદ્મણીને કહ્યું:—કાંઈ શીકર નહિ, ફક્ત જે માણસો સાથે છે. તેણે જે માણસ
 સાથે આવી માન આપ્યું, તો આપણે પણ તેમજ કરવું એ મારો ધર્મ
 છે. પદ્મણી મૈયંથી જોતી;—પણ—“ શું કામ લાગ ખુવો છે ? જે તરવારો અહીં
 રાખેને । જેને તમે મારશો તો એક એને તો હું પુરો કરીશ. પછી જન્મારાની
 પીડા પતી. આવો વખત શું કામ જવા દેવો ? ” બીમસિંહ તિરસ્કારની નજ-
 રથી જોત્યો;—“ના—ના—મિયા” “આપણો ધર્મ ચૂકી વિશ્વાસ ધાત કરવો યોગ્ય
 નથી. તેમને અંદર લાવવા જઈ છું. સાવચેત.....” અક્ષાઉદીન આવી બેઠો.
 પદ્મણીનાં આપના મારફતે દર્શન કરી મનમાં ધણો પ્રસન્ન થયો અને વિનય પૂ-
 વક પોતાનો સંતોષ જણાવી વળી નીકળ્યો. જતાં જતાં નમ્રતાની સાથે વાતચિત
 કરી પોતાને વારતે લીધેલા શ્રમને માટે રાહુની ક્ષમા ચાહી; એટલુંજ નહિ પણ
 તેણે જોવો પણ એકરાર કર્યો કે આજથી આપણા વચ્ચેની મિત્રતા નિરંતર નિર્મ-
 જ ભાવથી ચાલુ રહેશે. રાહુથી તેનાં આવાં જળબેદ વાળાં વચ્ચે ન સમજાયાં
 ને તેને અતિ યોગ્ય જણી, તેના તરફ તુરંતજ પ્રીતિ ભાવમાં આવી ગયો. આ-
 જળ પાછળનો જરા પણ વિચાર કર્યો નહિ. એટલાથીજ સંતોષ ન પામી મિત્ર
 ભાવથી પોતે ફક્ત બેજ માણસો સાથે લઈ ગામના દરવાજા સુધી વળાવવા
 ગયો. દરવાજા પાસેથી તેણે રજા માગી. રજા આપતાં અક્ષાઉદીન એકદમ ઉભો
 રહ્યો અને રજાલેતી વખતે એક બીજાનો હાથ મીલાવતા હોય, તેમ અચાનક
 એકદમ બીમસિંહનો હાથ પકડ્યો. સાંધેના માણસોની તેજ વસે થઈ અને જોત-
 જોતામાં આસપાસથી પચાસેક તેના સિપાઈઓ દોડી આવ્યા. બીમસિંહ સ્વયં
 જાણવા લાગ્યો । કુદ માણસો પોતાની-કુદતા જતાવ્યા વગર રહેતા નથી. અક્ષાઉ-
 દીને પોતાની કુદ ધારણા પાર પાડવા બીમસિંહને કેદ કર્યો અને જણાવ્યું કે,
 તારી પદ્મણી જી મને સ્વાધિન જ્યાં સુધી નહિ કરે, ત્યાં સુધી હું તને કેદમાં
 રાખીશ. આ સાંભળી બીમસિંહ સ્તબ્ધજનની ગયો. તેનાથી કાંઈ જોતીશકાયું નહિ.

બીમસિંહનું વય આશરે ત્રીસેક વર્ષનું હતું. તેનો રંગ ધઈ વર્ણો હતો, તેની
 બન્ને આંખો વેર લેવાને જાણે અધીરી થઈ ગઈ હોય, તેમ આમ તેમ ફરતી
 નજરે પડતી હતી. તે વિચાર સાગરમાં ગરક થઈ ગયો હોય તેમ જણાતું હતું.

તેણે ધાર્યું કે મને અહીં પકડી ક્યારના એ મુસલમાનો પદ્મણીને પણ પકડી લઈ ચાલતા થયા હશે. આહા ! પ્યારી ! શી તારી પતિ લક્ષિત ? તારા વિના હું શી રીતે જીવન ધારણ કરી શકીશ ? તારા વિના પ્રેમ વચનથી મને કાણુ બોલાવશે ? અને દુઃખમાં દિલાસો પણ કાણુ આપશે ? એમ વિચારતા—અના-યાસે તેના મોઢામાંથી નીચના શબ્દો નીકળી ગયા,—

“ મળુ શી રીતે ? . . . . . પડતાં.

વિદ્યાગી રીખાઈ, શરીર દુઃખ દુર્લભ નડતાં;

હશે કયાં તું હંસી ? મન રવડતી કે પ્રિય સ્થળે;

ખરે નિર્દોષી તું નસિબદિલુ નારી કયમ મળે ! ”

આંખોમાં આવેલાં અશ્રુ લુછી નાંખ્યાં. હવે શું ઉપાયો લેવા તેના. વિચારમાં ગરક રહેવા લાગ્યો. ધીમેધીમે બીમસિંહ કેદ પકડાયાના સમાચાર પવન વેગે રાજમહેલમાં પહોંચ્યા. આ વાત સાંભળનાંજ પદ્મણી જમીરપર ઢળી પડી શુદ્ધિમાં આવતાંજ બોલી,—ધિક્કાર છે મારા આવા રૂપને; મારા રૂપને ખાતર મારા પ્રાણનાથને કેટલું બધું વેઠવું પડ્યું ? આહા ! એવું રૂપ શા કામનું કે જેથી બીજને દુઃખ થાય ? અરે વિદ્યાતા ! તં પ્રથમથી આટલું રૂપ મને બક્ષીસ ન કર્યું હોત તો હું નથી ધારતી કે મારા પ્રાણધારપતિ દુષ્ટ નીચ બાદશાહના હાથમાં સપડાયો હોત ! આહાહા ! કાર્તના દુઃખનું કારણ પોતે યર્ષ પડવું એવું રૂપ તે શા કામનું ? “ એવી વિશેષ બોલી નહિ શકતાં આંખોમાં અશ્રુની ધારા પડવા લાગી; થોડીવારમાં અશ્રુ પાડનાં બંધ રહી વિચાર કરવા લાગી કે;—“ હજી થાય છે કે પક્ષીની પેઠે પાંખ ધારણ કરી—પળમાં ઉડી શાહના તંબુમાં પ્રાણનાથ પાસે હાજર થઈ, તેને દુઃખમાં દીલાસો આપું, પણ પાંખ ધારણ કરવાની મારામાં શક્તિ નથી તો હવે શું કરું ? ” ફરી આંસુ ટપકવા માંડ્યાં. ચપળ સુપકા તેના કબજામાં ન રહેતાં છટકી ગઈ, ધીમે ધીમે બોલવા લાગી;—

“ ગઈ આશા આલી મુજ હૃદયમાં જે ચમકતી,

ગર્ભવૃદ્ધી દોરી જીવન ઉચ્ચ માર્ગે વિહરતી;

વિરાખી વેરાને કદિ નહી મળે આશ ઝરવું;

રહું અશ્રુ ખેરી હૃદય નહીં માને સુખ આણું.”

જો કે ઉપલી કવિતા ધીમેથી બોલાઈ હતી, તોપણ ખુલાદારમાંથી યદા નામની દાસીના કાન સોંસરી નીકળી ગઈ, તેણે આ સાંભળી વિચાર કર્યો કે, આ પતિવ્રતા છે, સ્નેહમયી સી છે, તો વખતે નિશચ ચમને આત્મધાતિની થશે, તો ઘણું ખોટું મણુશે. એમ ધારી એકદમ ગભરાતી ગભરાતી આવી બોલી;—અરે બાઈ ! આશું માંડી બેઠાં છો ? બૂલી ગયાં કે શું ? ભૂલો કાં ? એક વખત

તમે પોતેજ મને શીખામણ આપતાં હતાં કે:-દરેક મનુષ્યે સુખ અને દુઃખ પ્રસંગોમાં સમાન રહેવું જોઈએ. સુખ જોઈ હર્ષ પામવું ન જોઈએ અને દુઃખ વખતે ગમરાવું ન જોઈએ. માથે આવી પડેલું દુઃખ ધીરજથી સહન કરવું. દુઃખ વખતે ધૈર્ય રાખી, હલે અનેક પ્રકારની આપત્તિઓ આપી પડે, તોપણ હીંમત ન હારતાં દૃઢમન રાખી રહેવું. દુનિયામાં સરળથેલા પ્રત્યેક પદાર્થને અંત છે, તેમ દુઃખનો પણ અંત આવ્યા વગર રહેશે નહિ. ખેડેની ! જ્ઞાન બળની સાથે ધૈર્ય બળ રાખવાથી ધણા લાભ છે. હવે ધણા વખત થયો છે. માટે અંદર સમ્યક્ કરો. સવારે શું કરવું તેનો નિર્ણય કરીશું. એમ કહી બંને જઈ મૂર્તિ, પરંતુ પદ્મણીને વિચારપર વિચાર આવતાં ઊંધ આવી નહી. તે તો રદન કરવા લાગી. તેથી ચંદા જનમૃત થઈ પાસે આવી બોલી:-બાપ ! શું તમે ગાંઠ ચર્પાં કે ? તમે મોટાં મોટાં પોયાં ફેરવી નાખ્યાં છે, તેનો સારવો આજ કે ? વાહ ! વાહ ! શીખ્યાં તે પર પાણી કે ? વાહ કરો, તમેજ કહેતાં હતાં કે:-

મર્તાંચ રામો જનકઃ પિતાંચ, ગુરૌર્વસિષ્ઠો સકલાર્ય સિદ્ધઃ ॥

સુલ્લં નલગ્યેત્ સ્ત્રણ માત્ર સીતા, દૈવોવલ્લી કેવલ મિશ્રત્વેજા ॥

રામચંદ્ર જેવા પતિ, જનક પિતેહી જેવા પિતા, વસિષ્ઠ જેવા ગુરુ છતાં એક ક્ષણ માત્ર પણ સીતાને સુખ ન મળ્યું ! દૈવ ધમ્મજ બળવાન છે. માટે બેન ! શોક મૂક ને આલ, હું તારી પાસેજ મુકીશું. આલેલો વખત પદ્મણી વિચાર કરતી મુંગી બેઠી હતી. તે જાણે દુઃખ સાગર ઉતરવાને એક મુવિચાર રૂપી નાવ હાથ લાગ્યું હોય, તેમ જરા હર્ષના આવેશથી બોલી:-“ સાખાસ ! ચંદા સાખાસ ! તું જો પાસે ન હોત તો મને આડું વેતરી નાંખતાં વાર લાગત. નહિ સાંભળ ! ઈશ્વર ધમ્મજે મને એક નવીજ મુક્તિ મળી છે. સાંભળ ધ્યાન દઇને—

“ કરમની શી દશા બાપ (૧).

બીબીચાર કરે કામ, કુબાવવું આમ નામ;

હાય ! હાય ! જીવ જરૂર જાય અકળાર્ધ-કરમનીં

દગવો જરૂર દાલો, ચર્ધ જાય કાલો કાલો;

દામ દામ જરૂર ચાય આપ સવાર્ધ. —કરમનીં

મીઆના મંગાવો મોટા, કરો હવે ડોળ મોટા;

નામ, નામ, સીવ જરૂર ચાય સુખદાર્ધ-કરમનીં

ગંજવર તંજુ તાણી, મળવું છે મારે રાણી;

બાર બાર ચર્ધ જરૂર જશે નીકળાલ. —કરમનીં

એમ કહી બોલી:-એક બહાદુર સિપાઈને ત્યાં મોકલવો કે તે અંદર પહોંચી જાય અને તે લૂચ્યા અણકડીનને જીજીવેકે-આમારી બાપ તમોને સરજી થવાને કશુંક છે, પણ તેના હોદા પ્રમાણે આખા શહેરની મુખ્ય મુખ્ય સ્ત્રીઓ

વળાવવાને આવશે. માટે તેમને જેસવા વાસ્તે સાતસો આનાઓ મોકલે. આનાઓ આવશે, એટલે તેમાં સ્ત્રીઓને બદલે ચિતોડના બહાદુર લડવંયાઓને દરેકની અંદર બબ્બે એ રીતે જેસાડી દઈશું અને અમે ત્યાંથી સુકિત કરી નાશી જઈશું—બેલ, આ સુકિત તને પસંદ પડેછે ? ચંદા આશ્ચર્ય પામી બેલી; વાહ ! વાહ ! ઠીક સુકિત શોધી કહાડી. આ તમારી ધારણામાં તમે ખરેખર કંતેહ પામશો. = ઇશ્વર તેમાં તમને પુરતી સહાય કરે. " એમ કહી બંને જણીઓ અંદર જઈ સુઈ રહી.

પગણી બધી અતુર અને હિંમતવાન હતી. તે પ્રભાત યતાં હિંદી રાણો લક્ષ્મણસિંહ હજુ નાનો છોકરો હતો. બીમસિંહના પુત્રો પણ નાના હતા. બીમસિંહના કેદ થયા પછી લશ્કરની સરદારી પગણીના બાપ ગોરાસિંહને મળી હતી અને રાજ્યની સઘળી લગામ પગણીના હાથમાં હતી. તેણે પોતાના બાપ, દાદા, સરદારો, ચોદાઓ અને રાજકુમારોની સલા આલાવી. રાણાજીને કેવા ઉપાય અને સુકિતથી છોડાવવા, શહેરનો બચાવ કરવા શું કરવું અને પોતાને પણ કોઈ જાતની અપ્રતિજ્ઞાનો કામ ન લાગે એ માટે શું કરવું એ સર્વ વિશે સલાહ પૂછી. આખર પગણીએ જે સુકિત કરી રાખી હતી તેજ સર્વને પસંદ પડી. આ ઠરાવ નક્કી કર્યા પછી પગણીએ શાહને કહાડી મોકલ્યું કે;—“ તેના સાથે તેની ચંદ દિલ્લી જવા કબુલ છે; પરંતુ પોતે જાવણીમાં આવ્યા પછી જો શાહ રાણાજીને બંધનથી મુક્ત કરે તોજ. તેમજ મારી કેટલીક સખીઓ, દાસીઓ અને શહેરની મુખ્ય મુખ્ય સ્ત્રીઓ જેઓ મને પ્રિય છે, તેઓ મને છેવટ વળાવવાને જાવણીમાં આવશે, તેમને જાવણીમાં કોઈ પણ પ્રકારે અડચણ આવવી ન જોઈએ અને તે માટે સાતસો આના મોકલવા ” આ માગણી શાહે હર્વના પૂર જોશથી માન્ય કરી. તેને માટે તથા તેની સાહેલીઓના ઉતારા માટે ઉંચા પ્રકારના તંબુઓ ખાલી કરાવ્યા તથા લશ્કરમાં પણ શાંતિનો સખ્ત દુકમ ફેરવ્યો—અને મનમાં ધણુંજ મલકાતો મળવાને આતુર થઈ રહ્યો.

સતી પગણી જીવિજાણી, હિંમતવાન અને ખજરદાર હતી. તેને પોતાના માણ કરતાં પણ પતિવ્રત વધારે વદાહુ હતું. તે પોતાના પ્યારા પતિને છોડાવવા માણની પણ દરકાર રાખ્યા વગર સર્વ અર્થેય સ્ત્રી તૈયાર થઈ. સાતસો આનાપાલખીઓ ખાલી. એકમાં પોતે પુરવતો પોશાક પહેરી, કટાર અને તરવાર ધારણ કરીને પોતાની દાસી ચંદા સાથે બેઠી. દરેક પાલખીમાં ચુંદી કાટેલા બબ્બે ચોદાઓને સાથે સજ્જ થઈ જેસાડવા. પાલખી ઉપાડવા આઠ આઠ મોઠના વેશમાં પણ ચરવીર ક્ષત્રિયોજ હતા. તેમના હથિયારો પણ પાલખીમાંજ હતાં. તેમની સાથે તેઓનો સરદાર ગોરાસિંહ અને પગણીનો માત્ર બાર વર્ગની ઉમ્મરનો ડુંવર બોદલ પણ હતો. રાખી પગણીનો આનો સર્વની વચ્ચે રાખવામાં આવ્યો હતો.

ત્રિમૂર્તિ.

આ

ભારત વર્ષવી પ્રખ્યાત આર્ય મહિલાઓના ઉજવણ ઉદા-
 દરણમાં ચિતોડની ત્રણ પતિવ્રતા વીરસ્ત્રીઓનાં વૃત્તાંતો પણ
 જાણવા જોગ છે. આ ત્રિમૂર્તિ એકજ કુટુંબની હતી, ત્રણે
 સ્ત્રીઓએ અદ્ભૂત બહાદુરી બતાવી આપી છે. તેમાં પ-
 હેલી કર્મદેવી તે રાજમાતા, કર્ણાવતી તેની પુત્રી અને કમળાવતીએ પુત્ર
 વધુ હતી. જ્યારે આજથી આશરે ત્રણસો વરસ પર અકબરઆદશાહ
 ચિતોડઉપર ચઢી આવ્યો અને પોતાના બાહુ બળથી જ્યારે જયમક્ષ
 વગેરે રાજાઓને પરાજય કરી ચિતોડ સ્વાધીન કર્યું; ત્યારે રાજ્યમાં
 મોટી ગડબડ ઘર્ષ રહી હતી. ચિતોડ વિધર્મીઓને હસ્તગત જવાથી આ પ્રસંગે
 ઉપલાં વીરકુટુંબે રાજ્યના રક્ષણ માટે અથવા કહો કે પોતાના અક્ષય યશ માટે
 મોગલ લશ્કર સામે લડવા નિશ્ચય કર્યો હતો. ક્ષત્રિપુત્ર પૂત, સોળ વર્ષની તરણ
 વયનો પણ મહા પરાક્રમી હતો. તે કુમારે આ પ્રસંગે પોતાની માતાને, ભગિનીને
 કે પત્નીને કશી પ્રેરણા કરી નહોતી, પણ કુમાર જ્યારે રણાગણમાં જવાની
 રજા લઈ વિદાય થયો, ત્યારે પોતાની ફરજ ગણીને પાછળથી તેઓ સજ્જ
 થઈ, શત્રુઓની સામે લાલ રૂપે ઉભી હતી. પ્રથમ પૂત અને મોગલ સેના વચ્ચે
 મોહું યુદ્ધ થયું. તેમાં પૂતના લશ્કરે જબરો લાથ કર્યો; કારણ કે પહેલી ત્રણે
 વીરનારીઓ લશ્કરી પોશાક પહેરી તેની સદાયમાં કામે લાગી હતી. તેમની
 ગોળા ફેંકવાની ચતુરાઈ જોઈ અકબરઆદશાહ આશ્ચર્ય પામ્યો ને રાજપૂતાણીઓનું
 બળ પરાક્રમ જોઈ તેનાં વખાણ કરતો ભવિષ્યને માટે ચિંતા કરવા લાગ્યો. તેણે
 પોતાના ધણા સિપાઈઓ માર્યા જવાથી તથા નાશી જવાથી ઠાઈ પણ
 પ્રકારે એ ત્રણે સ્ત્રીઓને પકડવા નિશ્ચય કરી, ઈનામ જાહેર કર્યું. પણ એ
 પ્રયત્ન પાર પડ્યો નહિ; કેમકે તે વેળા તેની ઇચ્છાને ઉપયોગ કરનારા પુરતાં
 માણસોજ પાસે નહોતાં; તથાપિ ધીરેધીરે મોગલ લશ્કર જોશમાં આવ્યું, ને
 પૂતની બેન કર્ણાવતી શત્રુના ધાથી ધાવલ ઘર્ષ નીચે પડી. રાજમાતાએ આ
 પ્રકાર પ્રલક્ષ જોયો પણ ધૈર્યધરી, પોતાના કામમાંથી પાછી દડી નહિ. થોડી
 વારે બીજી ગોળા પૂતની પત્ની કમળાવતીના પગમાં લાગી, તેથી તે જખમી
 થઈ; તોપણ થોડીવાર પોતાના બાહુ બળનું કામ કર્યાં કર્યું. છેવટ તે તેમજ
 વીરમાતા કર્મદેવી ધાવલ ઘર્ષ નીચે પડ્યાં. આ રીતે શત્રુની માતા, બેન તથા પત્નીની
 સ્થિતિ થઈ, પરંતુ કુમાર પોતાના કાર્યમાં સાવધાન રહી, મોગલ ફોજને દરાવ્યા
 પછી પોતાની માતા તથા પત્ની પાસે ગયો. જોયું છે તો તે સર્વ અવાચક

પડ્યા હતાં. પ્રેમથી સર્વના મસ્તક પર હાથ ઠેરવીને આશ્વાસના કરવા લાગ્યો, કમળાવતીએ પતિની સામું જોઇ પ્રાણ ત્યાગ કર્યો અને કર્મદેવીએ અવાચક થતાં, પુત્રને મુક્ત કરવાની ઇસારત કરી આંખો મીંચી સ્વર્ગ વાસ કર્યો.

વીરબાહુ પુત્રે માતાની ઇચ્છા માથે ચડાવી ક્ષત્રિ ધર્મે બળવવા નિશ્ચય કર્યો. એટલામાં સુત્રુઓનું બળ એકદમ વધ્યું અને તેને ત્યાંથી બહાર નીકળવાની દુરુજ પડી. અંતે તે આ વખતે પરાજય પામ્યો અને તેનું મરણ થયું. ખરે પ્રસંગે આર્ય રાજાઓની પેઠે આર્ય રાજપૂતાણીઓ કેવાં પરાક્રમનાં કામો કરતી અને બાળરાજાની મદદે જઇ રાજ્યનો બચાવ કરતી, વગેરે શિક્ષણ આપા અસ્તિત્વ ઉપરથી મળી શકે છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ કેટલીક બહુ બીકણ, નિર્ભય, ના હિંમત અને કેવળ મોજ શોખમાં પડેલી સ્ત્રીઓને પણ તેથી થોડો ધડો મળતો નથી. એ રીતે એ વીર સ્ત્રીઓ અમર થઇ રાખી પ્રખ્યાત થઈ ગઇ છે. ધન્ય છે તેમને !!!

શીવા.

આ. પવિત્ર મનની શીવા દેવી બંગાલામાં આવેલા જોસૈરના રાજા પ્રતાપાદિત્યની રાણી હતી. તે મહા ૧૫ સુંદર, ધૈર્યવાન, આશાક, હિંમતવાન, ધાર્મિક, નીતિ નિપુણ, બુદ્ધિશાળી સત્યવાદી, પતિ-મતા, અને મહા બહાદુર હતી. પોતાના ઉત્તમ સહયુજીવડે તે પતિ અને તેના આખા કુટુંબની ત્રિય થઈ પડી હતી. એટલુંજ નહિ પણ સૌ તેને દેવી કહીનેજ બોલાવતા હતા. કહે છે કે, એ દેવીએ કુળસ્થાપકને એક પ્રસંગે એવું જણાવ્યું હતું કે;—“ તારા કુટુંબમાંથી સહયુજી અને બલાઇનો અંત આવશે નહિ, ત્યાં સુધી હું તમને છોડી જવાની નથી. તારા મહેલના મંદિરમાં મૂર્તિ છે, તેનું મુખ આડું ફરશે, ત્યારે હું તારા કુટુંબને છોડી ગઇ છું એમ સમજવું. ”

પ્રતાપાદિત્ય હિંમતવાન, બળવાન, બહાદુર અને આશાક હતો. પણ તે આ-મળ જતાં દુષ્ટ સ્વભાવનો નીકળ્યો. તેણે પોતાની આસપાસના સધળા તોફાની લોકોને એકઠા કરી એક મોડું લશ્કર બેસું કર્યું. જુદાં જુદાં શહેરોમાં લૂટફાટ અને જોર જૂલમ ચલાવવા માગ્યો તથા આસપાસના સરદારો પાસેથી બળાતકારે ખાણી લેવી ચર કરી. પોતાના લશ્કરમાં પોર્ટુગીઝ ચાંચીયાઓ તથા ‘મગ’ નામે ઝોળખાતા લૂટારાઓને જોડી તેઓને સધળી તરફ લૂટફાટ કરવાને મોકલતો. આમળ જતાં તે એવો તો બળવાન થઈ પડ્યો, કે શહેનશાહ અકબરનો વાવ-સરાય પણ તેને શિક્ષા કરી શક્યો નહિ. તેણે શહેનશાહને ખંડેણી આપવા ના પાડી અને તેની સત્તા પણ કળૂવ રાખવાની દરકાર કરી નહિ. આટલાથી સંતોષ

લડાઈમાંથી પાછું આવવું કષ્ટિય માટે શરમ છે !

દુર્ગાદાસે નમન પૂર્વક કહ્યું—માણ ! આ બધી વાતને હું સમજું છું મને શરમ નથી પણ વાતમાં ભરમ છે. જસવંતજિંહ લડાઈમાંથી નાદા નથી પણ નસાડ્યા છે. તે લડાઈ તથા ગયા નથી, પણ ધૂમની પ્રગળા, ફરજે, ફરજ પાડી તમનેલ છે. માટે વાત સાંભળો, પ્રજા મરજી મુજબ કરો, તમે પણ રાજ્યના માલિક છો. રાણીએ કહ્યું—ભલે, કહો, શી હકીકત છે ? દુર્ગાદાસે પ્રજા સર્વ હકીકત કહી બતાવી. તે સાંભળી રાણીએ ચાત્ર યથા કહ્યું કે—દુર્ગાદાસજી ! ભલે તેમ હોયતો મને વાંધો નથી, અહીંથી ગૂંપ ચૂપ મહારાજ પાસે સિધાવો, મારો સંદેશ જણાવો અને મને જવાબ આપો, એટલે તેમને માટે રસ્તો થશે. દુર્ગાદાસે કહ્યું—આપનો શું સંદેશો છે ? રાણીએ કહ્યું—“જેનાથી પાછાં હાંપા, તેનાથી વિરુદ્ધ સદા વર્તવું, તેને પાછો પાડવો. દુર્ગાદાસ ! આ વાત હું હકીકત કહેતી નથી—પણ કાંઈ ભવિષ્ય વિચારી કહ્યું છું. આરંગજેય બ્રાહ્મણ થશે, પણ તે તમારા પર કદાચ રાખશે. જો આવે વખતે તમે ન એત્યા તો હિંદુ રાજ્યની શી વલે થશે ? આત્મારે એતવાની જરૂર છે. માટે મેં પણ, લઈ અમર આપો. દુર્ગાદાસ ! તમે આગળ ઉપર આ રાજ્યને ઉપયોગી છો, તમે મારા છો. એમ જાણો અને બહુ દીર્ઘ દ્રષ્ટિથી કામ કરજો.” આવી આજ્ઞા સ્વીકારી તે મહારાજને તંત્રીએ ગયો. સર્વ હકીકત નિવેદન કરી, મહારાજના હસ્તાક્ષરની કબજામાં લખી મોકલી. બીજે દિવસે અચાનક દરવાજા ખુલ્યા થયા. મહારાજને સત્કારથી રાજ્યધાનીમાં પ્રવર્યા. અહો ! કેવી કાન્નાણીની ટેક ! અને કેવો કાન્નાણીનો ધર્મ ! આ વીરદેવીની ભવિષ્ય વાણી અતે ખરી પડી. આરંગજેય ગાદી ઉપર આબે. હિંદની મુગલ રાજનીતિ ફેરવઈ ગઈ. રાજપૂત સરદારોની સલાહ લેવી. અંધ, યર્ષા જો કે રાજપૂતોના અબળથી, અને તેમની સેનાના જોરથી તે દબાતો. હતો. તેથી તેમને એકદમ દૂર કરવાની તેનામાં હિંમત નહોતી, છતાં અંદર આંતરથી તેમને ઉમેડવાના પતન શરૂ થયાં.

કાણુલમાં જળવો થયો. તે જળવો સમાવવાને મહારાજને મોકલ્યા. બ્રાહ્મણ શાહને ખાતરી હતી કે અધ્યાનો તેને અને તેના રાજપૂત બહાદુરોને ધારી નાખશે, પણ ક્ષત્રિ વીર હરે એવો નહોતો. મહારાણી પણ આ વખતે પોતાના પતિને મદદ કરવા સાથે ગઈ હતી. તે પોતાના પતિની સાથે જુદા પોતાક સજી લડાઈમાં જાગ લેતી અને દુરસનોની સામે બહાદુરીથી લડતી. તેણીની બહાદુરી, હિંમત, સાધારી અને દુઃખ સહન કરવાની ચક્રિયો બહાદુરમાં બહાદુર રાજપૂતો અને અધ્યાનો ચક્રિત થતા તે પોતાના પતિ સાથે એક ઉપસેનાપતિ જેવી બની ધુમતી. રાજપૂતો પોતાની બહાદુર રાણીની પ્રીતતા જોઈ વધારે જુરસામાં આવી લડતા. તેમની લડવાની મુક્તિ અને સાધારી જોઈ કાણુલીઓ અંધ પામી

શાન્ત થતા. બળવો થાવાથી દીધો. જશવંતસિંહને બળવો સમાવવામાં આ રાણી ધણી ઉપયોગી થઈ પડી હતી; એટલેજ નહિ પણ તેમના સર્વવંસથી કાણુલ જેવા પહાડી પ્રદેશમાં પણ તેમને રહેવું આનંદકારી થઈ પડ્યું હતું. સર્વ ઠેકાણે શાન્તિ પ્રસારાવી સુખમાં રહેતા હતાં, પરંતુ આંસોસ! આં વીરપતિ પત્ની ધણી વખતે સુખમાં સાથે રહી શક્યાં નહિ: આંરંગજે તેમનો લશ્કરમાં છૂપા માણુમે રાખી તેને ઝેર દેવરાવ્યું. વીરમહારાણી ગર્ભવતી છે, એ મહારાજા જાણતા હતા. તેઓ તેણીને એવી રિયતિમાં શોક સાગરમાં 'કુઆવી' સંવત ૧૭૪૫ માં સ્વર્ગે સિધાવ્યા.

જશવંતસિંહના મરણ પછી બાદશાહનો હુકમ રાણીજીને લઈ દેશમાં આવવાનો થયો. તેથી તેઓ લાહોર આવ્યા, ત્યાં મહારાણીને સંવત ૧૭૩૫ ના ચૈત્ર વદ ૪ ને દિવસે અશ્વત્થસિંહ નામે પુત્રનો જન્મ થયો. લાહોરથી સૌ અશ્વત્થસિંહને લઈ દિલી આવ્યા. દિલીમાં પેશ્વા તો તેને માટે યોગ્ય સન્માન થયું. આંરંગજે સર્વ સરદારોને દરબારમાં બોલાવી જશવંતસિંહને માટે શોક ખતાવી રાજપૂતોને સાડી લગાડ્યું. પણ અતે તેનો દગો ખુદ્યો થયો. બાદશાહી લશ્કર રહેણાણ કરતું ફરી વળ્યું. રાહોડ સરદારો ચેતી ગયા. કુંવર અશ્વત્થસિંહને યુક્તિ કરી પણ રાહોડ સરદારો સાથે દિલીથી ચાર કાસ ઉપર ફતવાબાદ નામે ગામમાં મોકલી દુપો રાખ્યો. આંવી ગોઠવણથી સર્વે નિર્મિત થયા.

વીર મહારાણી જેવી બહાદુર હતી, તેથીજ શુદ્ધિસાળી અને દિ'મતવાન હતી. બાદશાહના આવા કુર જીવનથી તે મદા કાષે ભરાઈ, ઈર્ષ ધરીએ આવા જીવનનો ખદલો લઈ એવા વિચારના આવેશમાં આવી ગઈ. સર્વ રાહોડ સરદારો હવે યું કરવું તેનો વિચાર કરવાને મહારાણી માતા પામે આવ્યા, અને બાદશાહના સર્વ પ્રપંચની યાત કહી ખતાવી. તે વખતે રાણીજીએ જીરસામાં આવી કહ્યું કે:— "વીરપુત્રો! સાગ્ર કરી ઠામ આવો એ દીક છે, પણ સમ્મદ-મોદેવો એ રાજપૂતોને લાંબન છે. માટે શરવીરોને રણમાં આડે આવનાર અ-બગા વર્ગને પદેલા રત્નમાં મોકલી, તમે મુદ્દ મચાવી તેની આંખો ઉધાડો, કે રાહોડ રત્ન હજી પૂરી વીરતાથી ભરપૂર છે, તેમ તેમનામાં પ્રપંચને પદેચી વળવાની શક્તિ પશુ છે, " આવાં વીરમાનનાં વચનો સાંભળી તે વખતે પામે બોલેલી સર્વ રાજપૂત સ્ત્રીઓએ એકે અવાજે એ વાતને ટેકા આપ્યો. આવા જવાબથી સર્વ લારીયાં પ્રસન્ન થયા અને ગોઠવણ મુજબ જનતાને સજાગારી મૂકી નિર્ગમ થયા. દરે બધી તૈયારી થઈ મુખ્ય દુર્ગદામે લડાઈનું આધિપત્ય લેવા વિનંતી કરી, પણ સર્વે સરદારોએ તેમને બાજરાગળ અશ્વત્થસિંહનાં સંરક્ષણ માટે રાહોડ રહેણું જખાળ્યું. તે પછી વીર સરદારો ગર્જના કરી રચા કે:—

તરવા ખરી દિ'મન આજ ખરી,

તરવાર થઈ તરવા જતરી;

અસુરો બનીયા દરીયા સ્વરૂપે,
તરવાર અમારી વહાણ બને;
હણીને અસુરો બૂમી છોડવશું,
જઈ સ્વર્ગ તણી વનિતા વરશું.

આવી રીતે જોલતાં સર્વ લડવા તૈયાર થઈ રહ્યા. બાદશાહી લશ્કર આગ્યું રાજપૂત લશ્કર કેશરીઆં કરી સામે આશ્યું કે; ત્યાં એક દિવ્ય દેવી બણે આકાશથી ઉતરી આવી ન હોય, તેમ માતા “ હાડી રાણી ” અત્ય સત્તને કવંચ ધારણ કરી લશ્કરના મોખરા ઉપર આવી ઉભાં રહ્યાં. સૈા આશ્ચર્ય પામી નમી પડ્યા. દુર્ગાદાસે પાસે આવી નમન કરી પૂછ્યું—માણ ! આશું ! તમે કેમ બની ગયા ? અમારી ચિંતા વળી તાણ થઈ ! શું તમે અત્રે હશે, ત્યાં સુધી અમે નિર્ભયતાથી લડી શકીશું ? રાણીજીએ કહ્યું;—વીર રાઠોડ ! આજે મેં અબળામત ત્યાગ કરીને વીર મત મહણ કર્યું છે. માફ શરીર—તેમાં પણ ઉદર ભાગને મધ્યમાંથી વિભાગ પાડી મેં મારી નિર્ભયતા દૂર કરી છે. એ શરીરને પાટા બાંધી મજબૂત રાખ્યું છે. લડતાં લડતાં છેવટ પ્રાણ જતાં સુધી લડીશ; અંતે શત્રુના હાથમાં જતાં પહેલાં તો આ કવચ ઉતારતાજ પ્રાણ તો મારા પતિ પાસે આત્મા જશે. પછી તમને શી ચિંતા છે ? દુર્ગાદાસ ! પહેલી લડાઈમાં તમે અહીંથી ખસી જાઓ. આ યુદ્ધનું આધિપત્ય હું સંભાળીશ, લડાઈ લાંબા દિવસ ચાલશે. પહેલાં ત્રણ દિવસ અંદરથી લડીશું અને પછી બહાર પડી દિલ્લીમાં અમારા રક્તની છાંટ આપીશું, પછી અમે સ્વર્ગે જઈશું, કેમ ભાઈઓ ! શી મરણ છે ? સર્વેએ જય જયના પોકારથી અભિવંદન આપ્યું. તે પછી વળી રાણીજીએ કહ્યું;—દુર્ગાદાસજી ! અણતસિંહ માટે બાદશાહ ચૂપ રહેશે નહિ. માટે તમે ત્યાં જઈ અણતસિંહને સાચવો. તે તમારી સંભાળમાં છે. વખતે શાન્તિ થતાં અત્રે આવી મદદ આપવામાં વાંધો નથી. સર્વેની સંમતી મળતાં દુર્ગાદાસ આવી નીકળ્યા. હાડી રાણીની આજ્ઞાથી કવિએ વીર ગાયન-રણ ગીત લલકાર્યું અને લડાઈ શરૂ થઈ.

રણગીત.

પટ ઝાટકે કોકદિ નેર કરવો પડે, નાજ ગાળા તણા પાર નાવે;
ઉડે નિધિયું ને જમે લાજિઓ; તે સને કાપ સ્વપૂર્ણ આપે.
કેશરિસિંહને રજપૂતાં ફૂળ, હડે ન કો કો દિ હામ હારે;
ભરે આધા ન કો પાછા ભરે, મરે કાં વેધનાં બાણ મારે.
ડગે અસમાનતો બૂજ બલ ટેકા દિયે, જમીનો પીઠ બૂજ બલ જઈ;
પડે ગેમેર, ગેમેર જેવાં પખા, પડાળા નવ હયા જોષ પાકે.

આ પ્રમાણે કવિરાજ હાથમાં તલવાર લઈ ધ્રુમતા વારંવાર રણગીત ગાતા હતા. માતા હાડી રાણી રણને મોખરે રહી યુદ્ધ મચાવતાં હતાં. હળ્લરો માણુ-સોના પ્રાણુ હરાતા હતા. અહા! કેણુ આ સમાનું વર્ણન કરી રાકે! કતિા કવિનાં ગીત કે લડવૈયાની જીભ વર્ણવે. હાડીમાતાની તે વખતની બચ્ચ વીર મુસિ અને તેની મહાન સ્થિતિ જોઈ સૌ ચકિત થતા હતા, તેની વીર હાકથી શરવીર રાજપૂતો ખમણા શરમાં આવી લડતા હતા. દુર્ગાદાસ આ યુદ્ધમાં ભાગ લેવા દિવ-સના કાજમાં આવી લડતો અને રાત્રે અજીતસિંહ પાસે જઈ સંધ રહેતો. ચાર દિવસના યુદ્ધમાં બાદશાહના ધણાં માણુસો કાપી નાંખ્યાં. બાદશાહનાં માણુસો અજીતસિંહની શોધમાં ફરી વળ્યાં હતાં. તે ખજર મળતાં યોગ્ય માણુસો સાથે વેશ બદલાવી અજીતસિંહને જીલ્લા તરફ રવાને કર્યા. અજીતસિંહના રવાને થયાના ખજર સાંભળી રાજપૂતોએ દિલ્હીની શેરીઓમાં રણુરંગ જગાવ્યો, સાતમે દિવસે યુદ્ધનો અંત આણુવા હાડીરાણીએ હાથીના હોદામાં ચોપાસ રાજ બરી લીધી અને તે દિવસે સ્વર્ગે સિધાવવાના નિર્ણયથી સૌ તૈયાર થયા. યુદ્ધ પૂર્ણ જામ્યું. દિલ્હીમાં સાત દિવસથી હડતાલ હતી, શેરીઓ સૂની હતી, સૌ પોતાના ઘર બંધ કરી બપોથી બરાબ રહ્યાં હતાં. ચારે તરફ ત્રાહે ત્રાહે યજ્ઞ રહ્યું હતું. સૌ હાડીરાણીની વીરતાના વખાણુ ગાતાં હતાં અને આ વીકટ વખતનો અંત આવવાની રાહ જોતાં હતાં. યુદ્ધનો રંગ સવારથી ચોરજ હતો. રાજપૂતોનો ઉત્સાહ, નિર્ભયતા અને વીરતા વિશેષ હતાં. દુર્ગાદાસે સૌ વચ્ચેથી લડતાં લડતાં આગળ વધી હાડી માતા પાસે આવી નમન કર્યું. હાડીજી તેમને પ્રેમથી જોઈ બોલ્યાં;—“ વીરપુત્ર ! દુર્ગાદાસ ! હવે હદ થઈ છે. મારવાડને કબજે રાખવી છે મારે હવે તમે જાઓ. તમારા માલિક અને મારા પતિના હુકમથી આ આજ્ઞા માથે ચડાવો. ” આ સાંભળતાજ સૌએ દુર્ગા-દાસને પાછળ લાવી મેલ્યા. તે પોતાની સાથે જશ્નર પડતાં માણુસો અને યોગ્ય અસંખ્ય તૈયાર હતા, તે લઈ રવાને થયા. તેમના ગયા પછી હાડીરાણીએ હાથી પરથી ગર્જના કરી કે રાજપૂતો બાદશાહી લશ્કર ઉપર યાહોમ કરી તુટી પડ્યા. તેમના ધણાં માણુસો કાપી નાંખી બાદશાહની ઇચ્છા ધૂળ મેળવી દોધી. એ રીતે રણુમાં હાડીરાણી હાક વગાડી દુપિતના હાથનો સ્પર્શ ન થવા દેતાં જોમ અંતર્યામિ થાય, તેમ હાથીના હોદામાંજ બસમ થઈ સ્વર્ગે સિધાવી પતિ દર્શન પામ્યાં. દિલ્હીમાં સુનકાર વરતાવી મગેલા યુદ્ધનો અંત આવ્યો. એક કવિએ તે વખતના યુદ્ધનું વર્ણન આર્યુ છે કે;—

રાજ પરી કરમાં બે મારે, ધાય મૂગલ સરદાર ચિરે;
હલ્લે હળ્લરો પળમાં પાડે, વીર નરો ત્યાં નરમ બને.
નેકા ટેકા સદા રંગીલા, રણુમાં સામો કો ન અડે;

હાથી ચડી પોકારે હાડી, લાડી જસવંત તણી લડે.

ઉમરૂપ દેવીનું ધારી, અસુર દબોને દબે, દબે;

શક્તિ શક્તિ આગળ દોડે, અશક્તને બે હાથ કરે.

કાંપરનું ત્યાં કામ ન ચાલે, ખરા વીરો પગ ટેકી અડે;

હાથી ચડી પોકારે હાડી, લાડી જસવંત તણી લડે.

શસ્ત્ર પડે શાં જોર ચક્રી, મન તેનો તોલ કરી ન શકે;

એક ધાવથી મરે ફટલા, દ્રષ્ટિ તે નવિ દેખી શકે.

ચાર પાસ મુખ આઠ જૂળ, શું કરે પુહડી રહે અડે;

હાથી ચડી પોકારે હાડી, લાડી જસવંત તણી લડે.

વળી પ્રભાત સુણો તે ધાનો. પ્રભુ તણું શુભ નામ સ્મરે;

ખુદા ખુદા કે હરી રામજી, ધાં પડતાં જન મુખ ઉચ્ચરે.

પ્રભુ, નામ સ્મરતાં તે ધાવલ, સ્વર્ગ તણી શેરીએ ચડે;

હાથી ચડી પોકારે હાડી, લાડી જસવંત તણી લડે.

અહો ! શું વીરદેવી વીરતા ! શું ક્ષત્રિયેક ! અને શું તેની પતિ પરાયણતા !

વાહ, વાહ ! વીરદેવી ! તને ધન્ય છે ! ! !

લાંબા.

આ ઇતિહાસિક પ્રસિદ્ધ વીર સ્ત્રી મેવાડના, કુડગની પુત્રી હતી. તેના પિતાનું નામ વિજયસિંહ હતું. તેણે વિકાસના મહારાજ સાથે આ પોતાની પુત્રી લેણાને પરણાવી હતી. લાંબા જેવી અતિ-શય રૂપાળી હતી, તેવીજ પૂરી પાતમતા હતી. તેમ દ્વિપતિવાન, બુદ્ધિશાળી, આચાર્ય, કાદી, નીતિનીપુણ્ય, ખતીલી, આગ્રહી, ચૂરપીર અને તેજસ્વી હતી. પતિ પત્ની વચ્ચે ગાઢ પ્રેમ હતો. દિલ્હીમાં અકબર બાદશાહ દર મહિનાની નવમી તારીખે-પોતે પુરોના દરબાર ભરતો અને જેમણે સ્ત્રીઓનો મેળો ભરતો હતો. એ મેળો-મત્રા-બજારને નવરોજનો મેળો કહેતા હતા. એ નવરોજ પર મેળા મેળા રાજ, રાણાઓની રાણીઓને પરપચા પછી દિલ્હી આવવાનો દુકમ હતો. જે રાજ પોતાની રાણીને નવરોજના મેળામાં ન મોકલતો તેને શિક્ષા થતી હતી. સ્ત્રીઓના મેળામાં વેપારીની સ્ત્રીઓ દેશ દેશાવરની બુદી બુદી જનની અનેક પ્રકારની વસ્તુઓ વેચવાને બેસતી અને રાજ, રાણા અને અમીર ઉમરાવોની સ્ત્રીઓ તે ખરીદ કરતી. આ સ્ત્રીઓના મેળામાં કાષ્ટ પશુ પુરુષ વર્ગને જવાની

બધી હતી. એ રીતે અકબર ખાદશાહ આ દેશની સ્ત્રીઓને ગમત સાથે માન આપવા નવરોજનો મેળો ભરતો હતો. જો કે એ તેમની બુદ્ધિનાં વખાણ કરવા જેવું છે, એમ પહેલાં તો લાગશે, પણ સારી પેઠે તપાસ કર્યાથી વાંચનાર એને દીલગીરી ઉત્પન્ન થયા વગર રહેશે નહિ; કેમકે એ નવરોજના મેળા સાથે અકબર ખાદશાહની એક નીચ મતલબ સમાયેલી હતી. એ મેળામાં કાંઈ ખરા પુરુષ વર્ગને નહિ જવા દેવાનો, તેણે જે હુકમ કરેલો હતો, તે જાણી સ્ત્રી એવું વિચારશે કે, સ્ત્રીઓ મુલાકાત સાથે પૂરી છુટથી એ મેળાની મોઝ તથા ફાલદા મેળવી શકે તે માટે તેણે એવા બંદોબસ્ત કર્યો હશે, પણ એ બંદોબસ્ત તેણે પોતાની લગવડને સારજ કરેલો લાગે છે. એ મેળામાં કાંઈ પુરુષને સામેલ નહિ કરવા દેવાનો તેણે જે કાયદો કરેલો હતો, તે કાયદો પોતેજ તોડતો હતો. પોતે છૂપી રીતે સ્ત્રીનો વેશ લઇ બીજા જોનારી સ્ત્રીઓ સાથે એ મેળામાં ફરતો હતો અને ત્યાં પોતાને વિષે શું બોલાય છે તે સાંભળતો હતો; એટલુંજ નહિ પરંતુ ત્યાં પોતાના બુંડા હવસને તૃપ્ત કરવાના પાપમાં પડવાની કાંઈ જોગવાઈ તે જવા- દેતો નહિ. એક વખતે તેણે આ પરિત્ર મનની વીર સ્ત્રી લાલબા ઉપર પોતાની ખુરાજ નજર દોડાવી. તે આ મેળો જોઇ પાછી બહાર જવા લાગી. બહાર નીકળવાનો માર્ગ એહેલના ઢેલકાઝે ચોરડાની ગળી કુચીઓમાંથી પસાર થતો હતો. એ રસ્તામાં થઇ જતી આ સુંદરી ચાવી, તેવામાં એક ઠેકાણે અકબર તેની નજીક જાહેર થયો. તેણે મીઠાં વચનથી ઢેલકાઝે લાલબા આપી પોતાની પાપી ઇચ્છા જણાવી, પણ આ નેક નિષાવાળા દ્વિમતવાન પતિવ્રતા સ્ત્રીએ તેનાં મીઠાં વચનો અને આપવા કહેલી કીમતી લાલચોને ધિક્કારી કાઢી, ધીરજથી પોતાની જામંજ કમરેથી કટાર કાઢીને તેના પર ધસી આવી અને તેની છાતી પર ધરીને સિંહાણની પેઠે વિકાળ બની બોલી:—“ ઓ કામાધ પાપી ખાદશાહ! તારા ખાદશાહ પશુને અને તારી મેટાઇને ધિક્કાર છે ? શું તારી મેટાઇને ઉપયોગ પર આંખોની લગ્ન લોપવામાં કરે છે ? શું તને ઈશ્વરનો ડર નથી ? તેં આજ સુધી આવી રીતે કાણ જાણે ઢેલકાઝે સ્ત્રીઓને લાય અને લાલચમાં લપટાવી તારા પાપી પંખમાં સપાડાવી હશે ? શું મને પણ તેં તેવી સ્ત્રી ધારી હતી ? આજે તારા પાપનો ઘડો ભરાઈ રહ્યો છે. તેં મારા પ્રત્યે જે જુરી ધારણા કરી, તે માટે તારા આજે નાશ કરી તેનો બદલો લઈશ. હ તને કદી પણ છોડનાર નથી. વગેરે તેને તેની જુરી ટેવથી તેના નામને લાગતા કલક વિષે તથા એવી ટેવથી નીપજતાં મોઝાં પરિણામ વિષે સારો ઉપદેશ અને ઠપકો આપ્યો. તેથી ખાદશાહ ઝાંખો પડી ગયો. લાયાર બની ધણા કાલાવાલા કરી ક્ષમા માગી અને ફરજ પાડવાથી સખ્ત સોગમ ખાઈ વચન આપ્યું કે,—આજ પછી કાંઈ પણ રાજપૂતાણી કે બીજા કોઈ પણ સ્ત્રી સાથે કદી પણ આવી ખુરાજ ચાંચ ચલાવીશ નહિ.” એવું વચન લઇ

આવી ચડયા. તેમની નજર પેલી યમુનાની સાંદર્ભતા તરફ ખેંચાઈ અને તેઓના મનમાં નીચ વિચારે ધર ક્યું. પેલા મોગલોની દરકાર રાખ્યા વગર તેમની પાસે જઈ બોલ્યા;—તું કાણ છે ? અને ક્યાંથી આવે છે ? યમુના આ નવી પીડામાં આવી પડી, તોપણ એવી અનેક પીડાઓ પહેલે વીટળાયેલી છે, એમ તે જાણતી હતી. તેથી મનમાં દ્વિંમત ધરી બોલી;—“ વીરાઓ ! આ વિપતિ-માંથી મને ઉગારો, પરમેશ્વરે તમારામાં દયાનું ટીપું પાંચ મૂકેલું હોય તો તેનો સંદુપયોગ કરો, ” તેઓએ જણ્યું કે આ કોઈ હિંદવાણી છે. લાવણ્ય મળી છે, મુગધાં છે, એ આપણું ઈનામ છે, એમ સમજી મોહિત થયા. પણ એક ખીજને અદેખાઈ આવતા લડવા લાગ્યા. જંગલમાં સિંકારે આવેલાં મહામુદકાઈ દુર-થી તેમને લક્ષ્ય લેઈ ઘેરો દોડાવતો આવતો હતો; તેમને જોઈ સ્વારો જંગલમાં સંતારી ગયા. શહેનશાહ યમુનાને જોઈ મોહિત થયો. આ બાઈ કાણ છે, અને આ જંગલમાં કેમ આવી છે, તે તેણે પેલા મોગલ સ્ત્રી પુરુષના પડેલા રસાલાથી જાણી લઈ, તેને પોતાના સ્વારો સાથે દિલ્હી મોકલાવી દીધી. યમુનાને હજી મેહેલમાં આવી ઉતર્યાં ને ઝાઝો વખત થયો નહિ, કે શહેનશાહ તેની પાસે આવી ઉભો રહ્યો અને બોલ્યો કે;—“ કેમ તું આ મેહેલમાં સર્વ પ્રકારે મુખીતો છો કે ? તારો કંઈ હુકમ છે કે તે હું બાળી શકું ? ”

આ સાંભળી યમુના બે હાથ જોડી માથું નીચું કરી, નમ્રતાથી બોલી,—“ સરદાર ! તમેને કહેવાનું તે એજ છે કે, હું એક ગરીબ દિંદુ છોકરી છું, ઉપર ઇશ્વર ને નીચે તમે પોતે સિવાય મારું રક્ષણ કરનાર અત્યારે કોઈ નથી. અમારા દિંદુ લોકો ગરીબ જાત કે પરજાતને હેરાન કરતા નથી, તેમાં સ્ત્રીઓને તો હદ કરતાં વધારે માન આપનારા છે. તમારા લોકોની રીતભાવ કે બોલી હું બરાબર જાણતી નથી; છતાં મને અહીં પકડી આણવામાં આવી છે; હું તમારા પગની રજા છું; તમે મારા પિતા છો અને હું તમારી પુત્રી છું, મને બચાવો. ” બાદશાહ—“ તું શું માગે છે ? ” યમુના—“ હું મારા સ્વવતનમાં જવા ઇચ્છું છું ” બાદશાહ—“ તેમ તો નહિ બનશે; હું આ દેશનો ધણી છું; મારા જનાનામાં અનેક સ્ત્રીઓ ચમત્ ઉડાવે છે, તે સર્વમાં સર્વોપરી યર્ષ તું શું આ દિલ્હીપતિની સેજને નહિ શોભાવશે ” યમુના—“ જટ, જટ, ખુંદાવિંદ ! આપ એ શું કહો છો ? પિતાએ પુત્રી પ્રત્યે આવા સખ્દો એત્વરવા જોઈતા નથી. મેં કહ્યું છે કે મારે મરાઠાની જાવણીમાં જવું છે. ” બાદશાહ—“ અચે ઓરતે ! હું જાતે મુખી છું. મને ધનની કમીનાજ શી છે ? મારી આખી દોલત કે રાજપાટ હું તારા ઉપર કુરબાન કરીશ; પહેરવાને સોનાના દાગીના, જમવાને રૂપાની થાલી, અને ભાત ભાતના બોજનો, હાજરીમાં રહેવાને ચુલ્હાઓ, હુકમમાં રહેવાને સિપાઇઓ ધણી હાજર યશે, પાણી માંગતાં હુકમ આણી આપવાને અને તારી જીતી ઉડા-

વવાને સેંકડો દામીઓ હજાર થશે. નહિ, નહિ, નખરાગાજ હિંદવાણી, તું કદંબ હૃદયની યદ્યપિ નહિ. ” યમુના—“ આપ સાહનસાહ છે, તો અને કહેવા દો કે તમે પ્રજ્ઞના પિતા, તે મારા પિતા છે. શું પિતા પુત્રીનું રક્ષણ નહિ કરે ? અરે દિલીપતિ ! તમે મારા પ્રત્યે હસો છે ? મારા જેવી દીન હિંદવાણીની મરફરી કરવા શા સાર તમારે રંજ ખેંચવી જોઇએ ? ” બાદશાહ—“ મરફરી ! વલાહ, વલાહ, પવિત્ર કુરાનના કસમ ખાઈ હુંતો ખરેખર સાચા દીલથી કહું છું. ” આ શબ્દોથી યમુનાના દીલમાં કંપારી છુટી; બે હાથ જોડી તેણી ફરીથી બોલી;—“ ગરીબપરવર ! તમારી ગુલામીને ખ્યાલો અને કાઠી મુકો; વિચાર કરો કે હું એક હિંદુ છું. એક બીજા ધર્મની છું કે જેથી મારાથી મારો ધર્મ મુંઝી શકશે નહિ. આપના જનાનામાં રહેવા કરતાં હું મરવું બેઢતર ગણીશ. ” બાદશાહે સલાહ સમજાવતી કશું વળે તેય ન જોવાથી દમ બીકાવવાને ખાતર ગુલામને હુકમ કર્યો કે, “ આ કાફર કમળખત હિંદુવાણીને કાળાગારમાં કેદ કર. ” ગુલામ ઝમઝમે દુરત આ હુકમ બળવ્યો અને યમુના બીજાજ પળે એક અધારા ગારમાં જઈ પડી. આ સ્થિતિમાં રહેવા કરતાં તે મરવાનું વધારે પસંદ કરતી હતી, પણ તેના મનમાં સ્વદેશ હિત માટે અનેક તરંગો ઉઠતા હતા. તેથી મૈર્યતા રાખી રહી હતી.

યમુના આ સમયે કારાગૃહમાં શું કરતી હતી ? લંપરી શાહની મરજીને તાબે ધવાની હિંમતથી ના પાડવાના પરિણામમાં આ જુવાન મરાઈણ કારાગૃહમાં ધંધર રમરણ કરતી, કોઈક સારા દિવસની રાહ જોતી, અને દૈવની ગતિ ઉપર વિશ્વાસ રાખી બેઠી હતી લાંચીઆ જોલરો કે રખેવાળોથી તેણીના જાણવામાં આવ્યું હતું કે, મરાઈઓ મેળભેનો અડાલો કાઢી આસ્થા ગયા છે, અને હાલ તોળેરી ખાલી ઘઈ ગઇ છે, તે લરવાને નાણું જોઇએ છીએ, માટે તેણી જો કોઈક લાંચ રૂવત તરીકે આપે તો તેણી પોતાનો છુટકારો કરી શકે, પણ શરીર ઢાંકવાને પુરતાં વસ્ત્ર ન મળે તો પછી તે બાપડી લાંચ ક્યાંથી આપે ? કારાગૃહમાં પડવાનું કારણ તે સારી પેઢે જાણતી હતી. તેને આશા હતી કે સમય જતાં નીચ મનોવૃત્તિથી શાહ તેણીને ફરીથી જોલાવશે, પણ કારાગૃહમાં પુર્યા પછી શાહના સ્વપ્નમાં પણ તે નહોતી, તો પછી તેને જોલાવવાનો વખત જ ક્યાંથી આવે ? લાંચ રાજ્ય આવેલું જોઇ, તેણીને ભારે ચટપટી થતી કે, કોઈ પણ રીતે અહીંથી છટકવું જોઇએ. ધડીક વેળા, પણ જો તેણીને છુટકારો કરવામાં આવે, તો તે મોટી રકમની લાંચ, રખવાળો વગેરેને આપવા માગણી કરતી, પણ કમળખત રખેવાળો ક્યાં કાચા હોય કે પેહલે દામ લીધા વગર કામ બળવે, એટલે તેની માગણી વ્યર્થ જતી, યમુનાને મુંઝણ થઇ. અનેકવાર તેણીએ પોતાના છુટકારા માટે રખેવાળોને કાકપુદી કરી, પણ તેમાં

તેણી કાળી નહિ. શું કરવું ? કેઈ પણ પ્રકારે આ મંડળ મોટાગાનો લાભ લઈ અહીંઆંથી છુટવું તો ખરું ? પણ તે કેમ છુટવું, તેનો ઉપાય તેણીને મુશ્કેલો નહતો. લાંચ આપવા માટે દાગીના તો નહતા, પણ જો કેઈ લડવૈયો સામે ચાલ્યો, તો તેની જોડે દિવસથી લડી દાંચ જતાવવાને તેણી પાસે છુપાં કેટલાંક દરિયારો તો હતાજ, જેને તેણીએ અત્યાર સુધી મહા મહેનતે પોતાના પોશાક-માં છુપાવી રાખ્યાં હતાં. જો કામ પડે તો તે દરિયારોનો ઉપયોગ કરીને પણ આ કારાગ્રહમાંથી છુટવું, એવો તેણીએ નિશ્ચય ડીધો. આવો નિશ્ચય કરવા માંડ્યો તો ખરો પણ તે કેમ પાર પડે ? શું રખેવાળને રાતની વખતે સુતેલો દાર કરી તુરંગવું બારણું ભાંગી આત્મા જવું; નહિ, નહિ; એતો હીચકારાપણું કહેવાય. શરવીર, રણધીર સરદારની શરી પુત્રીને તેવું હીચકારાપણું જાણે નહિ, ત્યારે કેમ કરવું ? છુટવું તો ખરું, પણ તે છુપા છુપ નહિ. પણ મોગસ અધિકારીઓ તો શું પણ ખુદ મોગસ યોદ્ધાદત એકવાર જોઈજ રહે, કે આ મરાઠાણુ યમુનાએ શું કર્યું ? તેણીએ મનમાં દસાત્યું કે આ યુવ્વ્યા રખેવાળને આડો અવગો સલવાળી લપડી યાદની દલુરમાં એક વાર જવું અને ત્યાં ખુદ તેના ઉપર તથા તેની આજુ બાજુના ઉપર દરિયારો દાંચ લંબારી ત્યાંથી ભાગવું. તેમાં જો પકડાઈય તો હું તો સ્ત્રીહું; મને માર્યાંથી તેઓ શું કીર્તિ પામશે ? પણ ધડીભર હું બનાવી આપીશ ત્યારેજ ખરી યમુના. એ પ્રમાણે યમુના એક દિવસે સાંજે જોશના ચોમાનામાં બેઠી વિચાર કરે છે, તેવામાં જોશનો ઉપરી આવ્યો, તેને જોઈ યમુનાએ પૂછ્યું:—“ મીઆં માદાવતઅલી ! કાલે તમે તમારા યાદનીકેઈ નવીન વાતો કરતા હતા તે શું ? ” મીઆંભાઈ જોડે અત્યાર સુધી યમુના દમા-મુધીજ વાત કરતી હતી; તેણીને એકાએક આ પ્રમાણે કંઈક વિનયથી વાત કરતી સાંભળી, મીઆંભાઈ તો સમજ્યા કે આજે આપણા દિવસ ઉધડી ગયા ખરા; એટલે મુઠપર તાવદેતોજ બોલવા લાગ્યો:—“ હા, હા, ક્યા બોલી મૃગન-યની ! મેને કુચ મુના નહિ ? ક્યા તુમ ક્યા પૂછતે હો; ” યમુના—“ હંજી, આપ કંઈ રાજમાં મંડળ. મોટાગા ચલાવાની વાતો કરતા હવા તેજતો. ” મીઆં—“ હં, હં, કેઈ પૂછતા સો ઉસ્કા ખુલાસા તો ચેહી દય કે અજ રાજડી તીજેરી સજ ખલાસ હો ગઈ, સો ભરનેકે લીએ અબી ગરબ સગબ ચદ રહી હય; એર પ્રજ લોક અધિકારીઓસે કુમ મયા રહી હયે, કે હમ કહાસે લાકે દેવે, આજેજ મેને ચોટી પરસે સુનાકે પ્રજ લોક સજમીલકે યાદકે મેહેલમે જાતસે જાત ફરિયાદ કરને એકી મીલી હયે; વ્હાં ક્યા હોતાહો સો સજ પીછે ખજર મીલજવેગા તો મેં આપકું સુનાઉગા. ”

યમુના—“ હં, ત્યારે તો રોહરમાં ભારી પોકાર પડી રહ્યો હશે નહિ ? ” મીઆં—“ સચ, સચ, મંડળ સગબ એર ઉચલપાલત ચલી રહી હે ? ” યમુ-

નાએ વિચાર્યું કે આ તક બરાબર છે. આ ગડબડ સડબડમાં આપણી બી સડબડ ગડબડ મચાવી દેવી. એમ કલ્પના કરી બોલી;—“ ત્યારે મીઠાં સાહેબ ! તમારા શહેનશાહે મને અહીં રાખી મૂકી છે અને કેાઈ દીવસ સંભારતા પણ નથી તો શું તમે મને સાહ હજુર લઈ જઈ કાંઈ ઈનામ બીનામ નહિ મેળવી શકો ? ” મીઠાંલાઈ વિચારમાં પડી ગયા કે, આ ઉપાય તો ઠીક બતાવે છે. એને શાહની હજુરમાં ખડી કરી જણાવ્યું હોય કે નામવરની મરજી ઉઠાવવાને આ કુદર મરાહણ સમજી ગઈ છે, તો શાહ કદાચ આપણને નવાજે ખરો. એવો સંકલ્પ કરી બોલ્યો;—“ બેશક ! બેશક ! હમ તુમારી સાથ ચલનેકું તંપાર હયે; આપ લગાર બનહન હોખવો; મેં એકી ચીલમ ગગડા લેઉં, સબેરમે નિકલે-ગા ! ” એમ કહી ડાઠીમુઠ સંભારતા, એક ખુણામાં હુકાની ગુરગુડી ટુકવા મંડી પડ્યા. યમુના—“ મીઠાં સાહેબ ! હું આ ઓના પોશાકમાં હોવાથી રસ્તામાં બહુ વિપત્તિ પડશે, માટે જો મને પુરૂષના પોશાકમાં લઈ જાઓ તો કેમ ? ” મીઠાં—“ ખુબ ખુબ ! તુમને રસ્તવ દરસ્ત કહા, સબેરમે સજ હોખગા ! ” બીજે દિવસે પ્રભાતમાં, જ્યારે દિલ્હીનો રાજમહેલ લોકના પોકારથી ગાજી રહ્યો હતો, ત્યારે મીઠાંએ પુરૂષનાં કપડાં લાવી હાજર કર્યા, તે યમુનાએ પહેરી લીધાં અને છુપાં શસ્ત્રો બાહિમાં છુપાવ્યાં અને મીઠાં લાઈએ આણી આપેલી સતેજ ધોડી ઉપર સ્વાર થઈ, બંનેએ શાહના મહેલ તરફનો રસ્તો લીધો. મહેલ મોગલ પ્રજાથી ભરાઈ ગયો હતો; અંદર રજ જેટલી પણ જગા નહોતી. ભેગાં થયેલાં લોકો મહમુદશાહના નામની પોકાર કરતા હતા. તેવામાં આ બંને સ્વાર મારતે ધોડે આવી મહેલમાં પેઠા. ઝડપથી આવેલા આ સ્વારો કાંઈ આપણું કામ બનવાવા આવી પહોંચ્યા હશે, એમ સમજી ભેગા થયેલા લોકોએ જવાનો રસ્તો કરી આપ્યો. યમુના જનાનાના દરબાજા સુધી પહોંચી ગઈ. આ વખતે જો કે-સાહજ થયો તેના અવાજે શાહને તેની જનાની નિદ્રામાંથી જગાડ્યો. ધણી આનાકાની સાથે તે બહાર આવ્યો ને મહેલના એક ચોરડામાં ખુરશી પર બેઠો. તેની પાછળ લોકો ભેગા થયા હતા. તેવામાં હટાથી યમુના પુરૂષ પોશાકમાં તેની ઊભી આગળ જઈ ઉભી રહી, તેની કેપાયમાન ખુબખુદા જેતાંજ મહામુદશાહ ચોકચો. યમુનાએ તક્ષણે કરડાકી સાથે સવાલ કર્યો;—“ જોઈ લે ! તારી સ-મુખ ઉમેદો આ બીજે કેાઈજ નહિ, પણ તારા લંપટ પશુનો ભોગ થઈ કેદમાં સળડતી યરવીર પિતાની પુત્રી યમુના, અને આ પેટી સામે ઉમેદો દુઃખ જુલમથી ત્રાણ ત્રાણ પોકારતી, તુજ સરખા બાઈલા અને જનાની શાહની દાદ માંગવા આવેલી તારી રાંક પ્રજા, અરે આ નીચ ! લંપટી શાહ ! પિતા તરીકે પ્રજાને પાળવાને બદલે તેં રંબડવા માંડી છે તેનું પરિણામ આ પ્રત્યક્ષ જોઈ લે ? ” આટલું બોલતાંજ સડાક દેતું તે બાઈમાં છુપાવેલું ખંજર બેચી કાઢી,

વીજળી જેવી ઝડપથી શાહપર કુદી તેની ધાતીમાં થેંચી દીધું. હજી તો શાહ હાથ, હાથ, કરી બોલે પડે છે; આસપાસના રક્ષકો પકડે પકડેનો પોકાર કરે છે. તેટલામાંજ મારતે પગલે યમુના મહેલમાંથી નીકળી પેલાજ ઘોડા ઉપર સ્વાર થઈ, લોકોના ટોળામાં ધસી વિજળી પેરે અદસ્ય થઈ ગઈ. શાહને થયેલો જખમ કાઈ રીતે કારીતો નજ દતો; પણ આ જનાવનો બેઠ શાહ કે યમુના સિવાય સમજનાર ખીલું કાઈ નહતું. બેગાં થયેલાં લોકો આ જનાવ તરફ ઇતેઝરીથી પૂછપરછ કરવા લાગ્યા; આ મારનાર કોણ ? તે ક્યાંથી આવ્યો ? અને ક્યાં ગયો, તેની કાંધને ખગર પડી નહિ. શાહના અંગે રક્ષકો દિગ્બૂદ થઈ ગયા, ને તેને ઉપાડી મહેલમાં લઇ ગયા અને તેની સારવાર કરવા માંડી, શાહ દુઃખમાં પડ્યો. પચાત્યા કરવા લાગ્યો.

યમુના ભુદિશાળી ને આત્માક હતી. તે દિશ્ત્રીમાં શાહના મહેલમાં ગાંડક મચાવી નાસતી બાગતી કેટલેક દિવસે નર્મદાના તટ ઉપર, જ્યાંથી મરાઠા રાજ્યની સરહદની શરૂઆત થતી હતી ત્યાં આગળ આવી પહોંચી. તેવામાં ધવે છેડે થી કાંઈના રડવાનો અવાજ સાંભળવામાં આવ્યો. તે કોણ હશે ! એવી કલ્પના કરી ઘોડો એ તરફ મારી મૂક્યો. ચાલતાં ચાલતાં બોલી કે;—“હું ઇશ્વર સમક્ષ પ્રતિજ્ઞા લઉં છું કે, મારા સ્વદેશીઓનું અને સ્વદેશ જૂમિનું વેર, પરદેશીઓ ઉપર લઉં નહિ—અરે મરજાંત મુખી મારી માતૃ જૂમિનું લુપ્ત દલાલ-કર્ડ નહિ, ત્યાંસુધી આ યમુના શુદ્ધ માતાની પુત્રી નહિ, આજ મારાં રક્ત અને આજ મારા ઘોડાને દુસ્ત્રમનેનો પરાજય કરવામાં ઉપયોગ કરીશ.” એવું ‘પણ’ લઈ મારફતે ઘોડે જે તરફ રાવાનો અવાજ આવતો હતો તે તરફ ગઇ, તો માલમ પડ્યું કે, આર્ય રાજ્યનો તેજસ્વી શુકનો તારો, ભારત જૂમને ધુળવનાર વીરો, આજ્ઞાપ્ય પેલવા સ્વજૂમિમાંથી પરદેશીઓને હાંકી કાઢવાનું કામ અધૂરું અને પોતાના વંશજોને માટે બાકી રાખી સ્વધામ ગયો છે; તેનું પવિત્ર રાજ પવિત્ર નર્મદા નદીના તટ ઉપર મુખડની એકમાં ભરિમભૂત થયું છે. જે વીર પુરૂષ સ્વધર્મની રક્ષાને માટે ધુમતો હતો, તે આજે હતો નહતો થઈ જતાં ભારતવર્ષનો સૂર્ય અસ્ત થયો છે.

યમુના આ શોક સમાચાર સાંભળી ગાલરી-જની ગઇ; તેનું તેજઝંપુ પડ્યું, તેના મનમાંની આશા મનમાંજ રહી ગઈ, ગયો તે પાછો આવનાર નથી, એમ ધીરજ ધરી તેણીએ હવે પછી જે થાય તે ખરું એમ માની લઈ, પોતાના વતન પુનામાં આવી પુના સહેર જે પેશવાની રાજધાની હતું, ત્યાં યમુના પોતાના વતનમાં આવી ખરી, પણ શાન્તિથી બેઠી નહોતી. તેણીએ લડાઈમાં જન્મવેલાં પરાક્રમ, તેના પિતાનું નંજલમાં મરણ થતાં તેની સંભાળ લેવી, તેના ઉપર ગુજરેલો જીલમ, મેળલ કેદખાનામાંથી છુટવાને તેણે રૂએલી બાજ-

ઓ અને તેમાં મોગલ શહેનશાહને તેના મેહેલમાં જઈ કરેલા જખમ વગેરે હેવાલ સાંભળી, મરાઠા નગર તેના શરાતન માટે વાહ, વાહ, બોલતુ હતું. તેના મનમાં મોગલો સામાના વેરનો અગ્નિ ધિમે, પણ જોરમાં પ્રજ્વલિત થયો હતો. બાહરાવના મરણથી જ્યારે પેશવાઈ ઉપર બાબાજી ને આવેલો જણ્યો અને સધળી સત્તા લાઉસાહેબના હાથમાં ગયેલી જાણી, ત્યારે તેણીને કાંઈક આશા આવી, તેણીએ બાઉની મુલાકાત લઈ તેને મોગલોની અવ્યવસ્થાથી માહિતગાર કર્યો. બાહરાવ પેશવાએ પરદેશીઓને દેશમાંથી હાંકી કાઢવાને લીધેલા પશુની યાદ આપી તેને પાતો ચઢાવ્યો. તે લાઉએ માધાજીને તેના પિતાએ બળવેલા પરક્રમેની યાદ આપી, તેણે લીધેલા-પશુ-નું સ્મરણ કરાવ્યું. યમુના સ. રખી એક અબળા પશુ પરદેશીઓ ઉપર હાથ અજમાવવાને કેવી દમટમી રહી છે, તેનો દાખલો આપી તેને ટાણે માર્યો. બાબાજીએ મોગલોપર ઉકેરાઈ તની જોડે લડવાની તૈયારી કરવાનો હુકમ કર્યો.

યમુના દરેરાજ મરાઠા દરબારમાં આવતી. પેશવાની, સદાશીવરાય બાઉની અને ખીજ પોદાઓની મુલાકાત લેતી. જે ખમરો પોતાને મળતી તે દરેકને આપતી. બુદ્ધના અબધમાં અનેક પ્રકારની વ્યવસ્થાઓમાં તે મરાઠા સૈનિક જોડે મસૂલત ચલાવતી. અનેક પ્રકારે પેશવાની કચેરીમાં યમુના, યમુના ઘણી રહી હતી. તે વીસ વરસની યુવાવસ્થામાં હતી. પોતાની અનુષ્ઠા કાંતિથી આવનારા બધની તે લેશ પણ પરવા કરતી ન હતી. વીસ વર્ષની એક સૌંદર્યવાન સુદરી રાજકાજમાં માથું મારે એ બનાવ પણ કેટલાકને બહુ નીચું જોડાવતો હતો. દુરત વેળા યમુના જો કે મરાઠા દરબારમાં બહુ લાખવગ ધરાવતી ઘણી પડી હતી; તોપણ પ્રજાકો તેના પ્રતિ દ્રેષની નજરથી જોતા રહ્યા હતા માત્ર લાઉને રવાબ અને પેશવાની નિમિત્ત અને ન્યાયી વર્તણૂકથીજ તેઓ પોતાના અનીતિમાન ઉગારો કાઢી શકતા નહોતા. પણ તેમાં એક હનમતરાન નામે સરદાર બહુ અનીતિવાન હતો. તેની દષ્ટિએ જ્યારથી યમુના પડી ત્યારથી તે તેણી તરફ દીવાને બની ગયો હતો. કેવા પ્રકારે તેને વશ કરવી તેના ખ્યાલમાં તે રાત દિવસ રમ્યા કરતો હતો. પણ યમુના સરખી એક પવિત્ર મનની સતીને સતાવવાનું શું પરિણામ આવશે, તેનું તો તેને જ્ઞાન ન હતું યમુના હમેશા નિર્ભય પણે ધણી મોડી રાત્રે શુભ રાજકીય વાતચિત કરીને દરબારમાંથી ઘેર જતી તે હમેશાં ધોડા ઉપર સ્વાર ઘડને આવતી જતી. નિર્ભય છતાં શરવીર ને જાજતાં હથિયારો કમરે કસવાને ચૂકતી નહિ સ્ત્રીના વેશમાંજ ફરતાં છતાં, માથે પુરણી પેટે જેટા વિંટાળતી અને ધાધરાને બદલે સુરવાલ પહેરતી. પણ ઉધાડા રાખવાને બદલે ઉંચી ચપલ પહેરતી. દેખાવમાં તે એક ઋષ્ટ પુષ્ટ મદમરત યુવાન સરખી લાગતી. પાન કાળે વહેલી ઉડીને તે દેવદાસને જતી અને ત્યાં કેટલોક કાળ ધમર બકિન-

માં ગાળી પાછી ફરતી. સર્વ કોષ જાણતું હતું કે, સતી યમુના ઘણી પવિત્ર છે. તેને છેડવી અને વિકાળ વાઘને છેડવો બરાબર છે. વળી તેણી સદા સાવધ અને હથિયાર સાથે ફરતી હતી, તે પણ સર્વ કોષ જાણતું હતું; તે પછી દનમંતરાવ જેવો પાપી પોતાની પાપ વાંચનાનો પ્રયોગ વીરજાળા સતી-સાધી સ્ત્રી ઉપર અજમાવવા જતાં શું ન બીદે ? તે બીલો હતો, પણ પાપ વાંચના તેને આગળ દોડાવતી હતી, અને તે પાપ વાંચનાનું બળ તેનાં ઉપર કાબ્યાધીન, તેણે યમુનાને એક રાત્રિએ દરબારમાંથી ઘેર જતાં માર્ગમાં ઘેરી. તેણીને અનેક પ્રકારે સતાવવા માંડી અને પોતાની પાપી વાંચના પુરી કરવા મંડિલી કરી. તે માગણીને તેણીએ તુચ્છકારી કાઢી, પોતાનો ઘેરો તેની સામા દપટાઓ, ત્યારે તે ગભરાયો, પણ તે તેની પાછળ પડ્યો. પુનઃઘેરી, પુનઃછેડકી, વળી ઘેરી. આમ સત્ય અસત્યનું યુદ્ધ ચાલ્યું. ખરેખર શિયળ સમાન બળ નથી, શિયળ સમાન તેજ નથી અને શિયળ સમાન પવિત્રપણું નથી. ઘણા પણ સતીને સતાવી શકતો નથી. ત્રણ લોકને ધુળવનાર રાવણ—લોકોને સ્વામી, પોતાના સ્થાનમાં કેદ પડેલી સીતાની સામા દષ્ટિ કરવામાંજ કંપિતો હતો. નળપત્ની દમયંતી સામે કુદષ્ટિ કરવાથી પારાધી નાશ પામ્યો હતો. જે સ્ત્રી પોતાના શિયળનું રક્ષણ કરવા ઇચ્છે છે, તેનામાં હજાર હાથીનું બળ આવે છે, તે રણમાં કે ધરમાં એક સરખી રીતે રક્ષણને પામે છે. ધડી કટો કટની હતી, એકાંત સ્થળે, કામાંધ પુરુષ, તેની સામે એક અબળા કેટલો સમય ટકી શકે ? પણ આ વેળા અબળા તે સબળા હતી, તે ચંડીકા હતી, તેનામાં શિયળનું બળ હતું; તેથી ગમે તેવા બળવાનને પણ બુલેળો કરવાને સમર્થ હતી. યમુનાએ જોયું કે, આ નીચ કાંઈ પણ સળવગર અહીંથી કેડો છોડનાર નથી, એટલે એક હાથમાં ઘોડાની પાંદ ફેરવી, કટારીનો એક સખત જખમ દનમંતરાવની બાજુ ઉપર ક્યો, અને તેની વેદનામાં તેને નાખી તે ચાલતી યઈ અને દુરત પોતાને ઘેર આવી.

સતી યમુના આગળ પોતાને આ પ્રમાણે ન કહેવો ભોલો, ત્યારે એ નીચ પાપીએ તેણીને નામેશી લગાડવાના ઉપાયો યોજ્યા. તેણે પોતાના માનીતાઓ વગેરેમાં ખોટી ખૂબ ઉરાડવા માંડી કે. યમુના તેની જોડે પ્યારમાં પડેલી છે. નિંદા કરવામાં મનુષ્ય માત્ર પ્રતીલુ હોય છે, એટલે એક કાનથી બીજે ને બીજેથી ત્રીજે, એમ કહ્યોપકહ્યું નિંદા પ્રસરી. તે યમુનાના કાન ઉપર આવતા તેણીને પુષ્કળ કંપારી છુટી, પણ જ્યાં મુઠ્ઠી પોતાનું નિર્દોષપણું સાબિત કરવાની તક મળે નહિ, ત્યાં મુઠ્ઠી તે ચુપજ રહી. ધીમે ધીમે આ નિંદારાજ દરબારમાં પણ ચાલી, પણ આ વાન ખરી કે ખોટી છે તેનો કુક્ષિત પ્રયુક્તિથી તપાસ કે વિચાર કોઈએ ક્યો નહિ. તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે, યમુના જે ભોળો ધરા-

વતી હતી, તેમાં ઘટાડો થવા માંડ્યો. પેશવા આ નિંદામાં કાંઈ બેદ ગાની તે જોડો માનતો, અને ચમુનાનાં શિયળ ઉપર શક લાવવાને આનાકાની કરતો. જ્યારે ભાઉ તે નિંદાને નિંદા નહિ પણ સત્ય વાત માનતો. ચમુના આ સમજી સમજતી હતી, પણ તેને પોતાનું શિયળ સાબિત કરી હનમતરાવને કંગારો બહાર કરવાની તક મળતી ન હતી. જે તક મેળવવાની તક જોતી તે બેડી હતી. દરબારમાં હનમતરાવ ચમુનાને હલકી પાડવાને જરા પણ ચુકતો નહિ. તેણીની બને તેટલી ફજેતી કરતો. ચમુના તેની ઝાઝી દરકાર કરતી નહિ; પણ ભાઉને જ્યારે તે ગપાટો ખરો માનતો અને હનમતરાવની પક્ષ પકડતો જોયો; ત્યારે ચમુના અતિ ક્રોધાચ્છાન થઈ, તેણીના દીલમાં વીજળીના સરખી જ્વાલા પ્રગટી. તેણીએ; પોતાનું સતીપણું સાબિત કરવાના ઉપાયો લેવા માંડ્યા અને દરબારીઓની ખાત્રી કરી આપવા માંડી, પણ જુતડો ભાઉ આ નિર્દોષ વાતને અસત્યનું રક્ષણ માનતો ગયો. તેથી ચમુના પોતાનું તમામ ભાન ભૂતી ગઈ અને ગાંડીતુર બની ગઈ તથા શરીરમાં અગોઅગ અગ્નિ જ્વાળા પ્રગટી નીકળી. તેવામાં એક મોટી દરબાર ભરવામાં આવી હતી, તે દિવસે ચમુનાનએ ત્યાં જઈ પેશવાને કહ્યું કે:—“ સત્ય ધર્મ પ્રતિપાળક ! અંબળા રક્ષક ! મારો ન્યાય કર, તારા ભાઉને વાર. આ પાપી હનમતને સાશન કર અને તારી કીર્તિ વધાર ? ”

સતી ચમુનાનો આ વેળાનો દેખાવ બચાનક હતો. કાળિકા જેમ દુષ્ટને હંકવાને આવી હોય તેવો હતો; તેણે માથાના કેશ છુટા મૂક્યા હતાં કપડાં જથરા પથર હતાં, કપાળે ચાંદલો કપેડો હતો. આંખો લાલગોળ સરખી થઈ બાહર નીકળી આવી હતી, તેણે એક હાથમાં ખડ્ગ ને બીજા હાથના શીશળ લીધું હતું. સર્વ દરબારીઓ બાજે ચમુનાનો આવો દેખાવ જોઈ ચક્રાત થઈ ગયા. ધર્મવેતાઓ સમજ્યા કે ચરીકના કાપથી અનર્થ થશે ! વિનયથી પેશવાએ કહ્યું, કે,—“ હે ધરવીર પિતાની પુત્રી ! તારે શું કહેવું છે ? તું સાનો ન્યાય માગેછે ? ” ક્રોધાચ્છાન થયેલી ચમુના બોલી,—“ હે મહારાજ ! હું પરજોયી સ્ત્રી છું અને અખણિત શિયળથી રહી છું. આ તારો દુષ્ટ સરદાર હનમત મારી નિંદા કરે છે, ને આ પાપી ભાઉ તે સત્યમાની અંબળાનું રક્ષણ કરતો નથી.” આ સાંભળી ભાઉ બોલ્યો;—“ એ નીચ ચારણી ! સભાળીને બોલ ? ” ચમુનાએ ગર્જના સાથે પગ ઠોપી કહ્યું;—“ સુખ, મૂર્ખ ! સતી સ્ત્રીની નિંદા કરતા લજવાતો નથી ? ” તેવોજ ભાઉ બોલ્યો,—“ હું તને સતી કેમ માનું ? તું પાપીણી ! કુલટા છે ” એટલું સાંભળતાજ તત્કાલે ચમુનાના નેત્રમાંથી જ્વાળા પ્રગટી, ને બોલી;—“ ૧ દુષ્ટ ! નરાધમ ! આઠાણુ છતાં, આઠાણુ કન્યાનું રક્ષણ કરતો નથી, ને તેને માટે આવા અધમ વાક્ય ઉચ્ચારે છે ? તું મને ચારણી ધારે છે ? અસતી ધારે છે ? હજી મેલ ? મને સતી માન, અને આઠાણુ કન્યાનું રક્ષણ કર ? નહિ તો

તારા અનર્થ કારક વચનથી આ મરેલા રાજ્યનો ભય થશે ! મારી ક્રોધ જ્વાળામાં સર્વ બળીને ભસ્મી બૂત થશે ! જે રાજા નિરાધાર સ્ત્રી, બાળક, અને બાલકનું રક્ષણ કરવા સમર્થ થતો નથી, સતી અસતીની પીછાણ કરતો નથી, દુષ્ટને દંડ દેતો નથી, અને ધર્મને આશ્રય આપતો નથી, તેનું રાજ્ય સત્વરજ ભસ્મી બૂત થાય છે " આટલું સાંભળીને પણ ભાઉ નમ્ર થયો નહિ, પણ ગર્વથી મૂંઝે હાથ દઈ બોલ્યો:—મને કેનો ભય છે ? ભાઉની શમશેર સામા કેણુ ટપી શકે - તેમ છે ? તારા જેવી સતી કહેવાયે, ત્યારે તો આ સધળી મરાણો વાંઝણીજ તો!" તારા જેવી અધમ સ્ત્રીના પ્રપંચમાં ભાઉ કસારો નહિ !" આટલું ભાઉ બોલી રહ્યો નથી, તેટલામાં તો યમુના ચૈતન્ય રહિત હોય, જડ હોય, પુતળા હોય, તેવી સ્થિતિ હિંમી રહી. સભા સધળી દંક યમ્ર ગઈ ! પણ જેમ કૈરવોની સભામાં સતી દ્રૌપદીને ન છાજે તેવાં કહેણુ વચનો દુર્યોધને ને દુશાસને કહ્યાં હતાં, પણ તેને ક્રોધ તેવાં વચન બોલતાં કે વચ્ચે દરણુ કરતાં અટકાવી શક્યું નહિ, તેમ આ પેશવાની સભામાં સતી યમુનાને એવાં વચનો બોલતાં ગર્વિષ્ટ ભાઉને ક્રોધ અટકાવી શક્યું નહિ. " વિનાશકાળે વિપરીત શુદ્ધિ " થઈ ગઈ. જે ત્રણ દાણુ સુંધી યમુના અબોક્ષી રહી. પછી એકદમ " જંબજગદ" બે ! અંબેમાત્રી ને ! એટલું બોલતાજ બે હાથ ઉંચા કરીને દહિ સ્થિરરાખી બોલી;—

" જય જગદંબે માત, પ્રાર્થુ તુજને માડી;

રાખ સતીની લાજ, દુષ્ટ સંહાર જે ભારી.

સતી અબળાને કાળ, ત્રિશળ ધર પ્રેમે હાથે;

હણુ હણુ દુષ્ટ અનેક, વિદ્ય દાણો સિર સાટે.

જો બેઠા આ દૈત્ય ! ન અબલા રક્ષણ કરતાં;

દહિંધું પ્રેમે શાપ, મરેા રણમાં રૂપડતા.

રડો એમની નાર ધાર અશ્રુની પાડે;

ટળવજે રણમાં તેહ, ન આવે કો જન વારે.

સુણુ દુષ્ટ જો ભાઉ ! ગર્વ ઘેલા મતમાતા;

થશે ભુરા તુંજ હાલ, લખ્યા એ લેખ વિધાતા,

મરજે ભુરે હાલ, થશે અપકીર્તિ તારી;

રડશે રાનો રાન, સતીપણુ દુષ્ટની નારી.

જળો સર્વ સમૃદ્ધિ, જળો સૌ તારી કીર્તિ;

જળો તેજને રાજ, જળો પેશવાની મૂર્તિ,

જનરો આ સૌરાજ, પરાધિનતાસજ યાગ્ને;

એજ વિધાતા લેખ, લખ્યો તે ના બુસારો."

આ સાંભળી સભા થરથરી ગઈ. પેશવા નિસ્તેજ થઈ ગયો, ભાઉ દસ્યો,

પણ એનું હૃદય ડંખ મારવા લાગ્યું, છેલા શબ્દો સાથેજ ધમુના ચિત્તન્ય રહિત થઇ ભરદરખારમાં પડી । ।

* * * *

આ ક્ષણેજ કચેરીમાં એક માણસે આવી પેશવાને નમન કરી જણાવ્યું કે;—“ કાણલનો દુર્ગની નામથી ઝોળખાતો, આર્યધર્મનો કટ્ટો શત્રુ, દિલીના શાહને સપડાવી, ભરતખંડને ક્રુશ્નવવાને ચઢી આવે છે. આ સાંભળતાંજ કચેરીમાં ખળભળાટ થઇ રહ્યો.

ભાઉ દુર્ગની સામે લડવા ને મોટું લસ્કર લઈ ગયો; પાણીપતના મેદાનમાં ઈ. સ. ૧૭૬૦ માં ભારે યુદ્ધ થયું. બંને પક્ષનાં ધણાં માણસો નાશ પામ્યાં. તેમાં અંતે ભાઉ ગેર વ્યવસ્થાને લઇ હારપર આવ્યો. તેથી મંદ પડતાં હૃદયને કિસ્સાહ આપલા સંખ્યા સમયે તે તંત્રુમયી બહાર ફરવા નીકળ્યો. અંધકાર વ્યાપી રહ્યો હતો, તારાનું તેજ અગમગી રહ્યું હતું, સર્વત્ર શાન્તિ હતી. આવી શાન્તિમાં વિચાર કરતો એક મેદાનમાં આવ્યો. તેની સાથે કોઇ માણસ નહોતું, શસ્ત્રપણ હાથમાં નહોતાં, નીચે મુખે વિચારમાં ને વિચારમાં ચાલ્યો જતો હતો. તેવામાં અકસ્માત્ એક આકૃતિ તેની દૃષ્ટિએ પડી. તે લયથી વિન્હળ થઈ બોલ્યો;—“ કાણુ ધમુના, હા, તેજ । કુદ્દ ભાઉ । હું તેજ બાળાહુ? ” “હું હજી જીવે છે ? ના, હા. હું જીવુંજીવું, પણ જીવતી નથી. તું શું જોય છે ? ” “ કુદ્દ ભાઉ । તે’ સધળી બાજી બગાડી છે, હું પતિવ્રતાને ઇંછેડીને બળજાનું તે’ રક્ષણ કંઈ નથી. પાપીને આશ્રય આપ્યો છે, તેનાં દુષ્ણ તને કાલે મળશે । તારી કીર્તિનો સૂર્ય કાલે અસ્ત થશે, તે સાથે મરાઠાઓની કીર્તિનો સૂર્ય પણ અસ્ત થશે, ને યવનોનો જય થશે । હું સાધવી છું, તારી કીર્તિ કેમ ખડિત થાય છે, તે જોવા માટેજ હું જીવન ધરી રહી છું. દેવ મને કહે છે કે, કાલે મધ્યાન્હે તું પડશે, ને તારી કુદ્દ વાણી માટે તારા શખની એવી બુડી અવસ્થા થશે કે તે કોઈને હાથ પણ જશે નહિ. જય અમે । ” આટલું બોલતાંજ ધમુનાએ પાસેજ એક ચિતા ખડકીને પ્રજ્વલિત કરી હતી, તેમાં હોમાવ્યું ને ભાઉના જોતજોતામાં બળીને ભસ્મ થઈ ગઈ ।

આ જોઈ ભાઉ દોઝમુદ થઈ ગયો. આ સર્વ અકસ્માતિક પ્રસંગ શો છે તે તે સમજી શક્યો નહિ. આવતી કાલે મરણ નિશ્ચય થશે એવા લાલુકારા વાગી રહ્યા. “ મેં આ નિર્દોષ બાળાને શા માટે સતાવી ? ” તેને માટે હવે પશ્ચાતાપ કરવા લાગ્યો, પણ હવે ધણું મોટું થયું હતું. હવે તેનો પશ્ચાતાપ બ્યર્થ હતો. તેનો ગર્વ હમણાં ગળી ગયો હતો. બીજે દિવસે યુદ્ધ થતાં મરેહાની હાર થઈ અને ભાઉ શુંકે હવાલે મુક્યો. ધર્મ દુરંધર પેશવાઈ કુબી અને મરેડી રાજ્યનો સૂર્ય અસ્ત થયો. એ રીતે સતી ધમુનાનું ભવિષ્ય કથન સત્ય થયું. ધમુના

સતી હતી, વીર હતી, હિંમતવાન અને નિરૂદ્ધતી, પવિત્ર અને સ્વદેશ પ્રેમી હતી. એ સર્વ તેના ચરિત્ર પરથી જણાઇ આવે છે. જેમ દ્વાપદીને ઇંછેડવાથી કોરવોનો વિનાશ થયો, તેમ સતી યમુનાને ઇંછેડવાથી મરેડી રાજ્યનો અસ્ત થયો. અહો! સતીના સંતીત્વની કેટલી જાણી મહત્તા છે! મન્ય છે આવી પવિત્ર વીર સતીને ।।।

અહત્યાખાંડ.

મધ્યાત્ર પવિત્ર વીર મહારાણીનો જન્મ ઇ. સ. ૧૭૨૫ માં સિધિવાના કુળમાં થયો હતો. તે ઇંદોરના મહારાજા હોશંગરાય પુત્ર ખંડેરાવની ધર્મ પત્ની હતી. તે મહા શુદ્ધિવાન, ધાર્મિક, નીતિવાન, ન્યાયી, દયાળુ, ક્ષમાવાન, આત્મિક, અતુર, કાર્ય કુશલ, હિંમતવાન, મંદોપકારી, ઉદાર, અને પવિત્રતા હતી. તે અધ્યમ કદની અને નાજુક હતી. તેનો મહેરો જો કે પાકા જણામીરતો હતો, તોપણ તે સ્વચ્છ હતો. તે ધણી આનંદી હતી અને લાખેજ તે ગુસ્સામાં દેખાતી. મન કેળવાએજી, રાજ્યના કામકાજમાં સ્વચ્છ અને આમાણિક હતી. તેને ખુશામત જરાપણ પ્રિય નહોતી. તેના મુખ ઉપરથી કોણપણ અને સદ્ગુણ સ્પષ્ટ જણાઈ આવતાં હતાં. ઇશ્વરે તેને અતિ રૂપવંતી બનાવવાને બદલે દિવ્ય શુભવંતી બનાવી હતી. તે એવા ઉત્તમ શુભેથી ભૂષિત હતી કે જે ભૂપણ આગળ અન્ય સધળાં ભૂણો કદાચ ન હેલ; તોપણ મહારાણી ભૂણો ધરાવનાર કરતાં શોભે. કહ્યું છે કે;—“આણસર્તું ધરિણું રૂપ છે, ને રૂપતું ધરિણું સારા શુભ છે.” મરાઠા રાજકુળની બીજી સ્ત્રીઓના કરતાં અહત્યાખાંડએ કાંઈક વધારે વિદ્યાભ્યાસ કર્યો હતો, એવા સ્પષ્ટ લેખ જણાવે નથી; તેમ તેણે બાસ્ત્રાવસ્થામાં કે યુવાવસ્થામાં વિદ્યા ઉપાર્જન કરી હતી તે પણ જણાવું નથી; પરંતુ એટલું તો સમજાય છે કે, બાસ્ત્રાવસ્થાથી શિક્ષા પામ્યા વિના કાંઈ પણ મનુષ્ય આવું સદૃશી, વિદ્વાન અને નિપુણ થઈ શકે નહિ. અહત્યાખાંડ ધણી ધર્મે—નિયમથી પુરાણાદિક ગ્રંથોનું શ્રવણ અને ઉપસુક્ત ગ્રંથોનો પાઠ કરતી હતી. તે એવી તો દેવી શુંભેથી વિભૂષિત હતી કે, તેને સમયે નેરારમાં ઉત્પન્ન થઈ, તે દેશનું એક દિવ્ય ભૂણ બનાતી હતી; અને ઉચ્ચ સન્માન, પ્રેમ પ્રતિષ્ઠા અને નિર્ભય ચઢનું શાન થઈ હતી. તે ઉત્તમ શુંભેથી ચેતાલા પતિ ખંડેરાવની અત્યંત પ્રીતિ મેળવી ચકી હતી. ખંડેરાવ તેમને અત્યંત માનને પ્રેમથી ચાહતો હતો. પતિ પત્ની પ્રેમથી રાજ્ય વંશવંનું અનુલ્લ મળ્ય બેઠાવના

હતાં. તેમને માલીરાવ નામે એક પુત્ર અને મંચાબાઈ નામે એક પુત્રી એ બે સતાન થયાં હતાં. આ મહારાણી પતિને રાજ્યકાર્યમાં ઘણી પ્રકારે ઉપયોગી સલાહકાર થઈ પડી હતી; પરંતુ આ સુખી જોડું લાંબાકાળ સાથે રહી સુખ ભોગવવા પામ્યું નહિ. દૈવ ઇચ્છાથી ખડેરાવ હોદ્દકર મરણ પામ્યાથી તેને વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થયું. તે વેળા આ મહારાણીની ઉંમર માત્ર વીસ વર્ષની હતી. પતિના દેહાંત પછી તેણે રંગીન વસ્ત્રો પહેરવાં તથા દીધાં. દક્ષિણ દેશમાં વિધવાઓ બહુધા ને વસ્ત્રો પહેરે છે, તે શ્રદ્ધિ પ્રમાણે તે કેવળ વગર કિનારની શ્વેત ધોતી પહેરતી હતી; સિવાય એક માળા કે કાંઈ પણ પ્રકારનું આભૂષણ ધારણ કરતી નહતી. ઉદ્વિધાના સુખ-ભોજને વાસ્તે સર્વ પ્રકારની સામગ્રી તૈયાર હતી, પરંતુ તેણીએ મનને સાંસારિક વિષયોમાં પ્રવૃત્ત થવા દીધું નહિ. તેનાં શાંત ચિત્તપર સુ-દૃઢ વૈરાગ્ય જામી ગયો હતો. તેથી તે સદા સુખ પૂર્વક વિષયોથી વિમુખ રહીને ઇશ્વરભક્તિ કરતી હતી. તેવામાં વળી સસરા મહારાવ હોદ્દકરને દેહાંત થયો. ત્યારે પોતાનો પુત્ર માલીરાવ બાદ ઉપર બેઠો, પરંતુ તે નાની ઉંમરનો હોવાથી રાજ્યને સંભાળી બાર તેના ઉપર આવી પડ્યો, પણ દૈવ ઇચ્છાથી તે એકની એક પુત્ર પણ નવ માસની અંદરજ મરણ પામ્યો. તેથી તેના શોકને પાર રહ્યો નહિ. પુત્રી મંચાબાઈ જીજ્ઞાસુ કુળમાં પરણી હતી. તેથી-આ વંશમાં ગાદીના અધિકાર પદે માત્ર અહલ્યાબાઈ સિવાય કોઈ નહોતું. તેથી તેણે સર્વ સંભાળો બચસ્થા કરવાનું પોતાના હાથમાં લીધું.

અહલ્યાબાઈ રાજ્યકાર્યમાં બહુ કુશળ હતી. તેમે પોતાના કામમાં ખીજાએ વચ્ચે આવવાનું પસંદ નહોતું. મહારાવના મુખ્ય મંત્રી ગંગાધરદશાવતને એવો વિચાર હતો કે અહલ્યાબાઈ પોતાના કુળમાંથી કોઈને બોલે છે અને તેને ગાદી પર બેસાડવામાં આવે તો હીક, એટલે અહલ્યાબાઈના હાથ રાજ્યમાં ન રહે એવો ઉડો હેતુ હતો; પણ અહલ્યાબાઈએ તે વિશે કશું કે—“હું ગાદીના બંને અધિકારીઓની સખી છું. એકની જી અને એકની માતા છું, મટિ જાતે રાજ્યકારણાર કરીશ. મારી હયાતીમાં હું કોઈને રાજ્યને માલિક બનાવનાર નથી. = તેથી ગંગાધરે પેશવાના સેનાપતિ રમેશજીને સમજાવી પોતાની સાથે બેળવી લીધો. એવી ખટખટ ચલાવી કે જ્યોત્તી અહલ્યાબાઈ કોઈ પણ પ્રકારે ગાદી પર બેસવા પામે નહિ; પરંતુ અહલ્યાબાઈએ તેને એતવણી આપી કે મારી સાથે તકરાર કરનારને અપ્રતિજ્ઞા વિના ખીજું કાંઈ પણ પ્રાપ્ત થનાર નથી. જ્યારે રમેશજીને યુદ્ધ કરવા સજ્જ થયેલો જોયો, ત્યારે અહલ્યાબાઈએ પણ સડવાની સંધાળી તૈયારી કરી; પોતાના હાથી તૈયાર કર્યો અને અસ્ત્ર શસ્ત્ર ધારણ કરી લાવાને સ્વાર થઈ જવાનું કે—“જો કદાચ યુદ્ધની જરૂર પડે તો હું સંઘા-મમાં મેનાની સાથે લડીશ ને શત્રુઓને હરાવી દઈશ ” આ સર્વ અંગર સિંધિ.

યા અને પેશવાને થનાં તેણે રથોછને કહાવી મોકલ્યું કે;—“ સ્ત્રી સાથે વિરોધ કરવામાં અને તમને જરા પણ મદદ કરીશું નહિ. ” વળી પેશવાએ રથોછને જણાવ્યું કે;—“ અહમ્યાબાઈને ગાંદી પર બેસવા દેવામાં તેણે કાંઈ પણ વાતની તકરાર કરવી નહિ અને આડે આવવું નહિ. ” અતે આ મહાનરાણી હોદ્દરના સિંહાસન પર સને ૧૭૮૫ માં સુરોલિત થઈ. જે દિવસે સર્વ લગામ પોતાના હાથમાં લીધી, તેજ દિવસે તેણે રાજ્યના ખજાનામાંથી સર્વ દ્રવ્ય ઉપર તુલસી પત્ર મૂક્યું અને તે દ્રવ્ય પરમાર્થમાં વાપરવાનો સંકલ્પ કર્યો. તુકોછ હોદ્દરને સેનાધિપતિ ઠરાવ્યો. તે પાછી ઉમરતો, ફરેશ, શરમાળ, અને રાજ્ય લોભ વિનાનો માણસ હતો. અહમ્યાબાઈએ પોતાની આતુર્યતાથી રાજ્ય પ્રબંધમાં ફટલાક ફેરફાર કર્યો. પોતે સ્ત્રી હોવાથી જે ન થઈ શકે તેજ કામ કારભારીઓને સોંપ્યાં; બાકી સધળી સત્તા પોતાનાજ હાથમાં રાખી. માછ મંત્રી ગંગાધરને ક્ષમા કરી ફરી મંત્રીપદ આપ્યું; તુકોછ હોદ્દરને પ્રાંતના બીજા સુબાઓનું ઉપરીપદ પણ આપવામાં આવ્યું હતું. અહમ્યાબાઈ તેને પુત્ર સમાન ગણતી હતી અને તે તેને માતા તુલ્ય મનતો હતો.

અહમ્યાબાઈના મનમાં સત્તાકાળ એવીજ અભિલાષા હતી કે દેશની સર્વ પ્રકારે ઉન્નતિ થાય અને પ્રજાનાં જાન માલનું રક્ષણ થઈ સધળાં સુખચેનથી રહે. સ્વાધીન રાજ તથા સરદારોનો આદરપૂર્વક સત્કાર કરતી અને તેમને પોતાના અંગમૂત માની યોગ્યતા પ્રમાણે માન આપતી. પ્રજા, મહાજન, વ્યાપારીઓ અને જમીનદારોની ચડતી જોઈને નિરંતર પ્રસન્ન રહેતી અને તેમના વિપુલ ધન તરફ કાંઈ પણ કુદષ્ટિ કરી નવા કર નાખ્યા નહોતા, પરંતુ તેમના પર કૃપા કરી રક્ષાને પાત્ર સમજતી હતી. તેથી પ્રજાનો તેના ઉપર અત્યંત ભક્તિ ભાવ હતો. તે એટલો બધો ભક્તિભાવ વધી ગયો હતો કે, તેના અમલમાં ગોઠ લોકોએ પણ લટકાઈ કરવાનો નીચ ધધો છોડી દીધો હતો. કાંઈ વખત એ જંગલી લોકો કાંઈ કારણસર સામે યથ ઉપદ્રવ કરતા, તો તેના ઉપર પોતાનું બળ અને પરાક્રમ પ્રગટ કરી યથોચિત ન્યાયસર હંડ કરવાને ચૂકતી નહિ. આર્યધર્મમાં—“ધર્મ અથવા મતભેદને માટે કાંઈને પણ દુઃખ દેવું એ શાસ્ત્ર વિધિ નથી. ” તે ધર્મ નિયમ પ્રમાણે વર્તી આર્યધર્મથી વિરુદ્ધ મતવાળાનું પણ દિલ દુખાવતી નહિ; પરંતુ સૌ સાથે સદા દયાથી વર્તતી. તેના ધર્મ રાજ્યમાં કાંઈને લેશ પણ દુઃખ નહોતું, તેના રાજ્યપર ઉદ્દેશુરના રાણા સિવાય બીજા કાંઈએ ચડાઇ કરેલી નથી. રાણા સાથે તે એવીતો વીરતાથી લડી હતી કે, રાણાએ અતે તેની સાથે સલાહ કરી, રાજ્યનો પ્રબંધ એવોતો ઉત્તમ રીતે બાંધ્યો હતો કે પ્રજા સુખમાં દિવસો નિર્ગમન કરતી હતી. તે પોતાની પ્રજાને ધનસંપત્તિ અને સુખ ચેનમાં મગ્ન જોઈ, જેટલી પ્રસન્ન થતી હતી, તેટલી

રાજ્ય-ખજાના દ્રવ્યથી તર કરવામાં ચતી ન હતી. ભારતવર્ષનાં છોટાં મોટાં બધાં રાજ્યોના પ્રતિનિધિઓ, જેઓ તે રાજ્યમાં રહેતા હતા, તેમાં તેઓની સંમતિ અન્ય સઘળાની સંમતિથી વિશેષ મનાતી હતી.

અહલ્યાબાઈના વડીલો પુના, હૈદરાબાદ, શ્રીરંગપટ્ટન. નાગપુર, અને લખ- નૌમાં રહેતા હતા. તેણે કેટલાક ગઢ તથા કિલ્લા બનાવ્યા હતા. ધણું દ્રવ્ય ખર્ચાં વિદ્યાચળનો પાહાડ કોરાવીને સડક બંધાવી હતી. આખા રાજ્યમાં લાખો રૂપિયાને ખર્ચે ધર્મશાળા, મંદિરો, અને મજબુત કૂવા બનાવ્યા હતા. આ રાજ્ય માતાના ધર્મ દાનનાં વખાણુ તેના રાજ્યમાંજ નહિ, પરંતુ ધણાં દૂર દેશોમાં પણ ચર્તા હતાં. મહાતીર્થનાં સ્થળો જેવાં કે કાશી, મથુરા, પ્રયાગ, જગન્નાથ, દારિકા, રામેશ્વર અને કેદારનાથ છતાંદિ સ્થળોમાં તેણે મંદિરો બંધાવી સદાવ્રતો ચાલુ કરી દીધાં હતાં; જ્યાં આજ સુધી હજારો બ્રાહ્મણો અને સાધુ સંતોનો ઉપકાર થયા કરે છે. કાશીમાં શ્રીવિશ્વનાથજીનું મંદિર, કે જેનું સઘળું શિખર સુવર્ણથી મઢેલું છે, તે પોતાને ખર્ચે તૈયાર કરાવ્યું તથા ઇંદોરનું પ્રાચીન નગર- નદીના બંને કિનારા પર હતું, તે સને ૧૭૯૮ માં અહલ્યાબાઈએ કાબે પડખે નવું વસાવ્યું. પોતે જો જાતિ હતી, તોપણ રાજ્યનો એટલો મોટો ભોળો ઉપારી, કહિણ પરિશ્રમથી એક સરખું ન્યાય પુરઃસર કામકાજ ચલાવી રાખી હતી.

અહલ્યાબાઈ નિત્ય પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી નિમેશ વખત સુધી હરિકથા શ્રવણ કરતી હતી. પછી પોતાનાજ હાથથી સુપાત્રોને ભોજન અને દાન દક્ષિણા આપી ભોજન કરતી. તેની જ્ઞાતિમાં માંસ ભક્ષણનો નિષેધ નહોતો; તોપણ પોતે કેવળ અખન્ના પદાર્થો સિવાય બીજું કંઈ આહારના ઉપયોગમાં લેતી નહિ. ભોજન કર્યા પછી થોડો વખત શયન કરતી. બે બજે તૈયાર થઈ રાજ સભામાં બિરાજતી અને સાયંકાળ સુધી તે કાર્ય કરતી હતી. દક્ષિણીઓમાં ઓંચોને ધરમાં ગોંધી રાખી ઓઝસ પડે રાખવાનો રિવાજ નથી. આ રીતિ બહુધા ભારતવર્ષના તેજ દેશમાં પ્રચલિત છે; કેમકે તે તરફ મુસલમાનોનો વધારે ઉપદ્રવ નહોતો. મરાઠાઓમાં હજુ સુધી પ્રાચીન અર્થોનાં આ ચાલચલણ તથા રીતભાત જેવામાં આવે છે. તેઓ પોતાની ઓંચોને કેટલુંક શિક્ષણ આપવામાં ભારતવર્ષના બીજા દેશના લોકોની જેમ હલકુ નહિ માનતાં, પ્રસન્નતા પૂર્વક બાળકોએ પઠન પાઠન કરાવે છે. એ લોકોમાં ધનવાનોની ઓંચો ઘેડાપર સ્વાર થઈ ગમે ત્યાં ફરી ફરી ચડે છે, તેમાં કોઈ પ્રકારનો પ્રતિબંધ નથી. તે રીતને અતુલસરી અહલ્યાબાઈ પડદા વગર દરબારમાં બેસીને રાજનાં સઘળાં કામકાજ કરતી. પ્રજાની ફરીપાદો ખ્યાન હઈ સાંભળીને અદલ ઈન્સાફ આપતી. મોટા નાના સઘ- જાઓ તેની પાસે જઈ સકતા હતા. “ હૈદરની પાસે મારે સઘળી બેખ- દારીનો જવાબ આપવો પડશે.” આવા નિશ્ચયી સઘળાં કામ દીધે

વિચારથી અને ધર્મરત્નો લય સંખીને તે કરતી હતી. તેને પોતાની મિત્રા પ્ર-
સન્ના: સુદૃઢ પસંદ નહોતી.

મદારાણી અદ્વત્યાજાઈ ખરેખરી દેવી. ઓ હતી. સધળા કામકાજમાં તેના
ચિત્તાની ઉદારતા, શીલતા અને ધર્મ એ વધારે વખાણવા યોગ્ય છે. તે નિત્ય
દુઃખી, દીન, અને દરિદ્રી લોકોને જોગન કરાવતી અને તેહેવારના દિવસોમાં
તેમને નાના પ્રકારના પદાર્થો જમાવતી હતી, ગ્રીષ્મઋતુમાં સૂર્યના તાપથી જ્યારે
માણવામાં જળની તાણ પડતી, ત્યારે ટેકાએ ટેકાએ પાણી પીવાની પરમ બેસા-
ડતી. તેથી દીન તથા વટેમાર્ગીને સુખ થતું. શીયાળાની ઋતુમાં ગરીબોને વજો
જાપતી. એ સિવાય પણ પક્ષીઓને માટે પણ પાણી પીવાના અવેશ અને ચ-
ણીયા બંધાવ્યાં હતાં. તેનાં કરેલાં કામોના દુનરો ને લાખો પ્રાણીઓએ લાભ
લીધેલા છે. અગણિત જનો પર તેનાથી ઉપકાર થયો છે, તેનાં સધળાં કામો
પર ઉપકાર અને પ્રભા પાસન નિમિત્તજ થતાં હતાં. સધળાં હિંદુ અને મુસલ-
માન ધર્મરત્નો એજ પ્રાર્થના કરતા કે આ ધર્મિષ્ઠ મદારાણીનું રાજ્ય અવિચળ
રહે અને તેનો પ્રતાપ તથા તેજ નિરંતર વૃદ્ધિ પામે. અદ્વત્યાજાઈ વૃદ્ધાવસ્થામાં
મહા આર્પણમાં પડી, તેની એકની એક પુત્રી મંછાજાઈનો પતિ દેવ
હિંજાથી. બરલુવાનીમાં દેવલોક પામ્યો. તેના સખ સાથે જળી મરુવા મંછા-
જાઈ જ્યારે તેવાર થઈ, ત્યારે માતાએ અનેક પ્રકારે સમજાવી કહ્યું
કે:—“ બેટા ! માઈ માન અને સતી થવાનું બંધ કર; કારણ કે આ સંસારમાં હવે
મારે તારા વિના, ખીજા કોઈનો આધાર નથી, આ વૃદ્ધાવસ્થામાં તનેજ જોષને હું છોડું.
જો તું નહિ રહે તો પછી મારી ખજાર કોણ પૂછશે ? મારા દુઃખ તરફ દ્રષ્ટિ
કરી માન ?” મંછાજાઈનો માતા પર અત્યંત રોદ દતો; તેણે પોતાના લખ-
કર વિચારનો લાભ ન કરતાં લેણું કે:—“ પ્રિય માતા ! તું હવે વૃદ્ધ
થઈ છે. તેથી સંસારમાં તારે કાપવાના થણા થોડા દિવસો છે. મારો પુત્ર અને
પતિ બંને મરેલાં મથા છે અને વળી હું પણ જ્યારે નહિ રહે, ત્યારે એ પદ્મ
જેવી જાંદગી મારે શી રીતે કાપવી તેનો વિચાર કરીને અને વારા વગેરે કલા
પછી અદ્વત્યાજાઈએ અંતે સતી થવાની રજા આપી. તે જે ટેકાએ પતિની સાથે
જળી ભરમ થઈ, ત્યાં અદ્વત્યાજાઈએ સતીના રમરણુએ એક દિવ્ય મંદિર બંધાવે-
લું છે. જે અઘણિ પણ જોવામાં આવે છે. અદ્વત્યાજાઈએ વૃદ્ધાવસ્થામાં ગાદીએ બેસા-
ડ્યો. હતો, પણ કેટલીક સત્તા પોતાના હાથમાં રાખી હતી. તેથી તેનું ચરીર
રાત્રિ દિવસના પરિશ્રમથી અને રાજ કાજની ચિંતાઓથી નિર્જળ થઈ ગયું હતું.
વળી નિત્યના જ્વોથી પણ તેનું ચરીર ગાંજ જઈ મૃત્યુના ધર પાસે
જલદીથી પહોંચ્યું હતું. તેથી ઇ. સ. ૧૭૫૦ માં ૬૦ વર્ષની અવસ્થાએ તેનો
પરલોક વાસ થયો. આવી સાધ્વી ઓના સદાયર અને શુભ મુજોના સંબંધમાં

મેલકમ સાહેબ લખે છે કે;—“ જે કાંઈ એના વિષયમાં લખાયું છે, તે એવું તો સપ્રમાણ છે કે તેની સત્યતા અને મથાર્થનામાં કોઈ પણ પ્રકારનો સંદેહ લાવવા જેવું નથી; પ્રત્યેક ધર્મ પાળનાર તરફ કેવળ ઉપકારની દૃષ્ટિ વિના ખીજ દૃષ્ટિજ નહિ ! ખીજના આત્માને સંતોષ આપવા વિના ખીજું કાંઈ શ્રેયસ્કાર સમજાઈ નહિ ! ઇશ્વરનો ભય રાખી સદા સધળું કામ કર્યું અને ખીજના અવગુણો તથા દોષોની ક્ષમા કરી !, પુરૂષ શરીરોમાં પણ એવા શુભો દુર્લભ હોય છે, તે એક સ્ત્રી શરીરમાં સ્વાભાવિક આવી વસ્યા હતા.” અહો ! ખરેખર તે આધુનિક ભારતવર્ષના રાજાઓ અને સ્ત્રી વર્ગમાં એક દિવ્ય ભૂખજી હતી. જેની કાંતિનાં કિરણો ભારતવર્ષમાં અઘાપિ પર્યંત ચોતરફ પ્રસરી રહ્યાં છે. ધન્ય છે તેમના જીવનને ! !

તારા.

શ્રી રામા મધ્યાત્ પતિવ્રતા વીર સ્ત્રી વેદનોરના રાજા રામચંદ્રતનની પુત્રી હતી. આ રાજા સોલકી કુળનો હતો. ઇ. સ. ની તેરમી સદીમાં અક્ષાઉદીને એ રાજાના વડિલોને તેઓનાં અસલ વતનમાંથી કહાડી મૂક્યા હતા. તેથી તેઓ મધ્યપ્રદેશ-રાજપૂતાનામાં આવી રોડા અને ખતાસનદીના કિનારાનો કટલોક મુલક મેળવી ત્યાં રાજ્ય કરતા હતા; પણ લીલા નામે એક અધ્યાન સરદારે એ મુલક તેના હાથમાંથી લઇ લીધો. તેથી રામચંદ્રતન દેશનિઃશ્વાસ થઇને—પોતાની કન્યા તારાની સાથે અર્વલીપર્વતની તળેટીમાં મેવાડની સરહદે આવેલું પોતાનું ગામ વેદનોર રહ્યું હતું ત્યાં આવી રહ્યા હતા. તારા ધણીજ રૂપાળી, તેજસ્વિ, સુદિમાન, દ્વિંમતવાન, ચતુર, ભણેલી અને શરવીર હતી. તે પોતાના પિતાને રાજ ક્ષીણ થયાથી દુઃખિત અને શોકાતુર મનના જોઇને મનમાં ધણે એવ પામી. પોતે દ્વિંમતવાન હતી. તેથી પોતાના વડિલોની બહાદુરી યાદ કરી તેઓની કાંતિ પાછી તાજ કરવાને તેનામાં ધણું શૌર્ય ઉત્પન્ન થયું. પિતાના હાથમાંથી ગયેલો મુલક પાછો જતી આપવાને પોતાનાથી બનતી સઘળી કેશિશો કરવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો. સ્ત્રી જાતિને શોભતાં વસ્ત્રાભૂષણ અને ધણે એ કારણસર ઊંડી દંધને પુરૂષનો પોશાક પહેરતી સત્તો ધારણ કરી બાલ્યકાળથીજ ઘોડાની સ્વારી કરવા લાગી. ધનુષ વિદ્યાનો અભ્યાસ કર્યો. એ અભ્યાસવડે તે વિદ્યામાં એટલી તો નિપુણ થઈ હતી કે, દેડતે ઘોડે ધારણ નિશાન સપાટામાં પાડતી. તીર કમાન બાંધી જલદ કાઢિયાવાડી ઘોડાપર બેસી પોતાના પિતાના સેવક સાથે અધ્યાનોની સાથે લડાઈ કરવા જવા લાગી એ અધ્યાનો પામેથી

ટોડા પાછું હાથે કરવાને તારા જેટલી આતુર હતી, તેટલી આતુરતા એ વંશના બીજા કોઈ માણસોમાં નહોતી.

વીરતારા એક દિવસે લગ્નના પોશાક પહેરી નિરૂપણે પોતાના ઘોડા ટોડા વતી હતી. તે સમયે મેવાડના રાજા રામમહાલ પુત્ર જયમહાલ ઘોડા પર બેસી ત્યાંથી જતો હતો, તેની દૃષ્ટિ તારા ઉપર પડી. તેનું અનુપમ સૌંદર્ય અને ઘોડા પર બેસવાનું કૌશલ્ય જોઈ તે અતિ આશ્ચર્ય પામ્યો. આ વીર સ્ત્રીએ તે યુવાન કુમારના હૃદયની આશા નિરાશા વચ્ચે મોડું યુદ્ધ કરાવ્યું. એ કુમાર વિચાર પર વિચાર આવતાં ધણો અધિરો બની ગયો. તેણે તારાને પોતાની સાથે લગ્ન કરવાનો સંદેશો કહાવ્યો. તારાએ તેના જવાબમાં કહાવ્યું કે;—“જે કોઈ મારા પિતાના શત્રુઓનો પરાજય કરી, ટોડા પાછું મેળવી આપશે, તે સાથે પરણીશ. ” જયમહાલ આ શરત કબૂલ કરી ટોડા જીતવા ગયો, પણ અશ્વધાનોએ તેને હરાવી પાછો કહાડ્યો. હાર્યા છતાં પણ જયમહાલ વેદનોરમાં જઈ તારાને પરણવા માટે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. તે પરથી રામસુરતને કોષે બરાઈ તેને મારી નાંખ્યો, જયમહાલ મરાયો. ત્યારે બોટાએ કહ્યું કે;—

(સોરઠો) તારા તારા માટે, જો જેમલ મલ આવશે;

તારા મળવાં ધાટ, કુડળી તારો નાવશે.

આ મરનાર જયમહાલનો પૃથુરાજ નામે એક ભાઈ હતો. તે આવેળા કંઈ કારણથી મારવાડમાં દેશ નિકાલ ગયો હતો. તેમણે કેટલાંક ઉત્તમ કાર્યો કરી પોતાના ગુસ્સે થયેલા પિતાને રાજી કર્યો હતો. તે પોતાના ભાઈના મરણના ખબર જાણી, તારાનું પાશ્વિમદશ્ય કરવાની આશાથી વેદનોર આવ્યો. રામસુરતની પાસે જઈ પ્રતિજ્ઞા કરી કે;—“ટોડા સર કરી આપને ન સોંપું તો આપ મને પણ ખરો ક્ષત્રિય કહેશોમાં. ” તારાએ પૃથુરાજનાં અસાધારણ સાહસ અને પરાક્રમની વાતો પ્રથમથીજ સાંભળી હતી. તેમ તે સર્વ પ્રકારે સાંપકે પ્રશ્ન હતો. હમણાં તે મહાન કાર્ય કરવા માટે આવેલો હતો. તારાએ પોતાને સાંપકે એ વર છે એવી ખાત્રી થતાં મોહિત થઈ, તેની સાથે લગ્ન કરવાનો મન સાથે નિશ્ચય કર્યો. પછી પોતાના પિતાની સલાહ અને પરવાનગી મળતાં તેણે પૃથુરાજને કહાવ્યું કે;—

(સોરઠો) એક વચની પૃથુરાજ, કહે ટોડા જીતી આવશું;

તો તારા મદારાજ, પરણે વચન વિશ્વાસથી.

તારાએ તેની સાથે અંતે એજ શરતે લગ્ન કર્યું. થગ્ન કર્યા પછી વીરતારાએ પોતાના પતિને યાદ આપી કે તેણે પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાળી. થરા પૃથુરાજે હસી લઈ જવાને મોદોરમના દિવસો નક્કી કર્યા. યુદ્ધની સર્વ ગોંડવણ કરી રાખી. આ વેળાએ તારા પણ પિતાની આજ્ઞા મેળવી પતિની કીર્તિમાં

લાગે લેવાં તેવાર થઈ હતી. પાંચસો વીણી કહાડેલા ઘોડેસ્વારો લાંબને પૃથુરાજ દોડા છતવાને નીકળ્યો. તારા પણ પુરપનો પોશાક પહેરી હથિયારો ખાંધી ઘોડેસ્વાર થઇ પતિની સાથે ચાલી.

આ વીર સ્ત્રીપુરુષનું જોડું જે વખતે ચોકમાં તાજીઆ ઉતારેલા હતો, તે વખતે દોડા જઈ પહોંચ્યું. સર્વ લશ્કરને સહેર બહાર ઉઠાં રાખ્યું. માત્ર પૃથુરાજ પોતે, તારા અને એક વિશ્વાસુ સરપીર ઘોડેસ્વાર એ ત્રણે જણાં તુરત સહેરમાં જોસબેર દાખલ થયાં. આ ત્રણે જણાં પોતાના ઘોડા જોસબેર દોડાવતાં તાજીઆની ગર્દા વચ્ચે થઇ અધધાન સરદારના મહેલ સુધી ચાલ્યાં ગયાં. તેટલામાં અધધાન સરદારે નીચે આંખી પૂછ્યું કે;—“ આ રિદેશી સિપાઈઓ ક્યાં જમ છે?” તેવામાં તો પૃથુરાજના લાંબાથી અને વીરતારાનાં બાણથી એ સરદાર પ્રાણ રહીત થઇ નીચે પડ્યો. સરદાર માર્યા ગયાના સમાચાર લોકોમાં ફેલાયા નહિ, તે પહેલાં તો ત્રણે ઝડપથી ઘોડા દોડાવતા પવન વેગે દરવાજા પાંચે આવ્યાં; પરંતુ દરવાજા પાસે તેમને રોડી રાખવા માટે એક મદો-મત્ત હાથીને એકદમ ઉભો રાખી દેવામાં આવ્યો હતો. તેથી તેઓને બહાર નીકળી જતાં અડચણ થઇ, પણ વીરતારાએ નહિં મહારાતાં મન સ્થિર રાખી પોતાની પ્રત્યક્ તરવાર ફેરવી તેનો જોસથી હાથીની સ્વરૂપે ધાં માર્યો કે તે કપાઈ નીચે જઈ પડી. તેથી હાથી ચીસ પાડી નાશી ગયો અને દરવાજા ખુલ્લો થયો, માર્ગે ખુલ્લો થતાં ત્રણે જણાં પોતાનાં લશ્કરને જઇ મળ્યાં. એ પછી સર્વેએ સહેરપર સાથે હલ્લો કર્યો. સામે થનાર અધધાન લશ્કરને મારી નાશાડી મૂક્યું. જેઓ નાશી ગયા તેઓ ખૂંચ્યા. ખોડાનાં સર્વે પૃથુરાજ અને તારાની બહાદુરીના ભોગ થઈ પડ્યા. મરનાર અધધાન સરદારનાં એક બાઈએ તે સહેર પાછું લેવાની કાશિરા કરી, પણ તે વીરતારાના પ્રત્યક્ બાણથી માર્યો ગયો. એ રીતે રાજપૂતોએ પહોંચેનાં સંમૂળો નાશ કર્યો. રાજપૂતોનો તો નિશ્ચયજ હતો કે,—

“ દૂધ ઉંચ થું હરોમ કરથું, દ્રોહ માત થુ કરથું ?

બિકેણુ બાપલા દિજડા પાવે, દુનિયામાં થું કરથું ?

હજી છે આરા, સુખનો બાસ, જુદે છે જમલાઈ.”

આ રીતે પૃથુરાજે પોતાના સસરા રાએસુરતનનો ગયેલો મુલક અધધાનો પાસેથી પાછો પગવી આપી, પોતાની પ્રતિમા પૂર્ણ કરી. વીરતારાનો પિતા પોતાની પુત્રીની યુક્તિ, હિંમત અને કળા આતુરે કરીને પાછો દોડાનો માલિક થયો.

વીરતારા દોડા લીધા પછી પોતાના પતિ પૃથુરાજની સાથે મેવાડમાં આવીને કમલમેરના મહેલમાં રહેતી હતી; ત્યારપછી પૃથુરાજે ધણીવાર લડાઈઓ કરી હતી. તે સર્વમાં વીરતારાએ પતિને ઉત્સાહ આપી લાજ લીધાં હતાં. સિવાય પતિ સાથે તેણે ધણાં વખાણવા લાયક કાર્યો કર્યાં હતાં, તે પતિવ્રતાના ધર્મ પ્ર-

માણે ચાલી પતિના સુખ અને કીર્તિના હથિયાર રૂપ થઈ પડી હતી. પરસ્પરના પ્યાર અને મદદથી તેઓની શુદ્ધગી આનંદ દાયક થઈ પડી હતી; પરંતુ એ આનંદદાયક સુખી શુદ્ધગી લાભોકાળ ભોગવવા પામ્યાં નહિ. સિરોહીના રાજા પ્રભુરાવની સાથે પૃથુરાજની ખેડેન પરણી હતી. તેની સાથે પ્રભુરાવ સારી રીતે વસંતો નહોતો. તેથી તેની બેને સિરોહીથી કઢાવ્યું કે;—

માડી જત્યા વીર, પૃથુરાજ મુજ બંધવા;
ધારણુ ધારી ધીર, વેગે વારે આવજો.
હું દુઃખીઆરણુ બેન, સ્વપ્ને સુખ ન પામતી;
રહું દુઃખમાં દિનરેન, પૃથુ પૃથુ સંભારતી.
કુખી દુઃખ દધિમાંદિ, ઓ બંધુ પૃથુ તું છતાં;
આવી વારે આંદિ, દુઃખી બેનને છોડવો.
રાહ જોઈ દિન સાત, આસા ધારી તાહરી;
નહિતો ઓ પૃથુ ભાત, હું પાડીશ દે' માહરી.

આ ખબર આવતાંજ પૃથુરાજે સિરોહી જઈને પ્રભુરાવને કપોડા આપી અપમાન જેવું કર્યું. એ અપમાનનું વેર વાળવાનો તેણે મનમાં નિશ્ચય કર્યો. તેણે ચાર પાંચ દિવસ પૃથુરાજની સારી રીતે મેખાની આપી બરદાસ કરી; જ્યારે પૃથુરાજ ઘેર જવા તૈયાર થઈ ચાલ્યો, ત્યારે તેણે માર્ગમાં ખાવા એર નાખેલી મીઠાઈ આપી. તે મીઠાઈ ખાવામાં આવતાં પૃથુરાજના આખા શરીરમાં એર વ્યાપી ગયું. શબ્દ ખેંચાવા લાગી, પોતાના માણુ બચશે નહિ, એમ નિશ્ચય થતાં તેણે પોતાની પ્રિયપત્ની વીરતારાને ખબર મોકલ્યા; તારા પોતાના મહેલમાંથી આવતા પહેલાં તો પૃથુરાજે માણુ ત્યાગ કર્યો હતો.

વીરતારા જે પતિને પોતાનાં સર્વ સુખ દુઃખનો ભાગીઓ ગણતી હતી અને જેને સદાનો પોતાનો સંગતિ સમજતી હતી, તેના મરણથી આ દુનિયામાં શબ્દ તેને એર જેવું આકડું થઈ પડ્યું. તે હાહાકાર કરતી મહા કષ્ટપાત કરવા લાગી અને બહાણ પતિની સાથે પરલોકમાં જવાને તૈયાર થઈ ચંદનની ચિતા ખડકાવી પ્રિય પતિનું મસ્તક જોળામાં લઈ બળીને સ્વર્ગે સિધાવી. વીરતારા અને પૃથુરાજની કીર્તિ રાજપૂતાનામાં ઘણી પ્રસરેલી છે. એ પ્રેમી પતિપત્નીની કીર્તિની વાતો અઘાપિપર્યંત લોકોમાં ગવાય છે; એટલુંજ નહિ પણ તે ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ છે.

લવાની.

આ પતિવ્રતા વીરઝી છાતીન ગામના ચોમરી આત્મારામની પુત્રી થાય. તેને બંગાલામાં આવેલા નાટોરના રાજા રામકાન્ત સાથે પરણાવી હતી. એ ધણી રૂપ-લાવણ્યવતી, ધર્મશીલ, પતિવ્રતા સુદિવાન, ચાલાક, નીતિનિપુણ, લજ્જલી, ધૈર્યવાન, ઉદાર, પરાપકારી અને ધરવીર હતી. નાટોરનું રાજ્ય લગભગ સ્કોટલેન્ડના જેવડું મોટું હતું. એ રાજ્યની ઉપજ દોઢ કરોડ રૂપિયાની હતી. આ રાજ્યની સમૃદ્ધિ ધણી હતી. આ રાજા નાની ઉંમરે ગાદીએ બેઠો હતો. સાધારણ રીતે જેમ કેટલાક નાની ઉંમરના રાજાઓ બિન અનુભવને લીધે મોજ શોખમાં લપટાઇ પડે છે, તેમ આ 'રાજા રામકાન્ત' પણ મોજશોખ અને એક આરામમાં પોતાનો કાળ ગુજારતો હતો, તેને લઇ તે દુર્ગુણી યર્ષ ગયો હતો. દયારામ નામે તેની પિતાના વખતનો જુદા દિવાન હતો, તેની શીખામણ તે માનતો નહોતો; કેમકે તે પ્રથમથી તેના ઉપર જોષ્ટ એ તેવો અંકુશ રાખી શક્યો નહોતો. યુવાનરાણી લવાની પણ તેને બહુ બહુ સમજવતી અને વખતે અત્રુ પાડી વિનંતિ કરતી, પણ તે કસાથી ખરાબ રસ્તે જતો અટક્યો નહિ; પરંતુ તે ધીમે ધીમે વધારે દુર્ગુણી થતો ગયો. જુદા દિવાન દયારામને રાજા આપી, પૈસો પાણીની પેઠે વાપરવા લાગ્યો. રાજ્યમાં અધેર ચાલવા લાગ્યું, સિપાઇઓનો પગાર વખતસર આપી શકતો નહિ; વગેરે અભ્યવસ્થા ચાલતી હતી. આ વખતે બંગાલામાં અલીવર્દીનખાન નામે નવાબ હતો તેની રાજધાની મુશિદાબાદમાં હતી. આ નવાબને નાટોરના રાજ્ય તરફથી આવક લાખ રૂપિયા દરવર્ષે ખંડણી લરવી પડતી હતી, તે ખંડણી પણ ચડી ઘર્ષ હતી. જુદા દિવાન દયારામ રાજ મળવાથી મુશિદાબાદમાં જઇ રહેા હતો. તેણે નવાબને કહ્યું કે:—“ રાજા રામકાન્તે તો બત્રીસ લાખ રૂપિયા એકઠા કર્યા છે અને એ લાખ રૂપિયાનો તો તે શિરપેચ પહેરે છે, છતાં આપના લેણા રૂપિયા આપતો નથી !” આપરથી નવાબે એકદમ લસ્કર મોકલી રાજા રામકાન્તની મિલકત લૂટી લીધી; એટલુંજ નહિ પણ રાજકાળને માટે નાલાયક ઠરતી; દેવીપ્રસાદ નામે તેના લવિજને ગાદીએ બેસાડ્યો. આથી રાજા રામકાન્તને ધણી અસર થઇ. તે રાણીલવાનીને સાથે લઈ ત્યાંથી નીકળ્યો. રાણી ગર્ભવતી હતી, છતાં કશીપણ આનાકાની વગર પતિની આગ્રાને આધિન થઈ તેની સાથે ચાલી નીકળી. ગંગાને કિનારે નાવમાં બેસી મુશિદાબાદ આવી, જગતશેઠને ત્યાં આશ્રય લીધો.

રાણી લવાની ધણી સુદિવાન, ચતુર અને ડાહી હતી. તેણે પતિને દવે નમ્ર થયેલો જોઇ, શીખામણ આપવા લાગી. આ શીખામણની અસર રામકા-

તેના હૃદયમાં સચોટ યવ લાગી અને તે જો કહે તેમ કરવા લાગ્યા. રાણી ભવાનીએ શ્રદ્ધ દિવાન દયારામને પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને પોતાનાં પહેરેલાં સઘળાં ધરણાં વેચી નવાજના અમલદારોને લાંચ આપી મેળવી લીધા. તે અમલદારોએ રામકાન્તને નાટોરની ગાદી ફરી આપવાને નવાજને સંમતી આપી. નવાજે તેને તેની રાજ્યની ગાદી સોંપી. રાજા રામકાન્ત ત્યાંથી પોતાની રાણી ભવાનીની સાથે નાટોર આવી રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યો. રાણી ભવાનીની સલાહ પ્રમાણે રાજ્ય વ્યવસ્થા કરી. તેથી રાજ્ય થોડા વખતમાં આબાદ થયું. રાણી ભવાની પતિવ્રતા હતી, તે પોતાનો પતિ પ્રત્યે ધર્મ સમજતી હતી. તેણે પોતાની શ્રદ્ધ આતુરતાથી પતિને રાજ્ય પાછું મેળવી આપ્યું. એટલેજ નહિ પરંતુ ઉત્તમ પ્રકારનું બનાવી પતિને અનેક પ્રકારે સુખ આપવા લાગી. રાજા રામકાન્ત પણ રાણી ભવાનીની આવી ઉત્તમ લાવડા જોઈ તેને પ્રેમથી ધણું આહવા લાગ્યો. આ રીતે રાજા રાણી સુખમાં દિવસો નિર્ગમન કરવા લાગ્યા. પણ રાણી ભવાની ઘણો વખત સુખ લેવા પામી નહિ. તેના પતિ તેને એકલી નિરાશાર મૂકી મરી ગયો. તેને તારા નામે એક રપસુંદર પુત્રી હતી, તે બાળપણમાં વિધવા થઈ હતી. જે પુત્રી હતાં તે પણ બાળપણમાં મરી ગયા હતા. ત્યારે રાણી ભવાની વિધવા થઈ ત્યારે તેની ઉંમર ૩૨ વર્ષની હતી. વિશાળ રાજ્ય ઉપર રાજ કરવાનું ભારે જોખમ તે એકલી ઉપર આવી પડ્યું હતું; પણ તેની રાજ્ય ચલાવવાની શક્તિ ધણી સારી હતી. તેણે પોતાની દિવાન અને ખાજા સારા સલાહકારોની મદદથી સારી રીતે રાજ્ય ચલાવી લોક પ્રિયતા મેળવી હતી. તેની ઉત્તમ શ્રદ્ધ જોઈ સા જીક થતા હતા.

આ વખતે બંગાલાના નવાજ તરિકે સુરાજદાસા ગાદી પર બેઠા હતા. તે જુલમીને બદલાવના હતા. રાણી ભવાનીએ રાજ્ય ધારણ કર્યા પછી તેને એકદમ માણસ પડ્યું કે, સુરાજદાસાનાં જુલમથી રાજ્યનું રક્ષણ કરવાને બળવાન લશ્કરની જરૂર પડશે. તેના આવા જુલમથી કંઈ મોટી ઉચ્ચ પાવલ થવા સભવ છે, એવો ભવિષ્યનો વિચાર કરી, આ તકનો લાભ લઈ તેણે એક મોટું લશ્કર એકઠું કર્યું. પોતે લશ્કરનો સરદાર બની તેને કવાવદ આપી સુધારવા મોકલ્યું. થોડા વખતમાં તેનું લશ્કર આખા બંગાલામાં સાથી શ્રેષ્ઠ ગણાવા લાગ્યું. તેની પરિક્ષા કરી જોવાનો વખત પણ પાસે આવી લાગ્યો. રાણી ભવાનીને જો એક તારા નામે વિધવા પુત્રી હતી. તે અતિશે રપસુંદર હતી, તેના સ્વરૂપની પ્રખ્યાતિ ચારે તરફ પ્રસરી રહી હતી. નવાજનો પાસે નીચ પુરામતિયાં માણસો હતાં. તેમણે નવાજ પાસે તારાની ખુશસૂરતીનાં પણાં વખાણ કરી તેને મોહિત કર્યા. તેથી નવાજે તેને જોર જુલમથી પકડી લાવવા હુકમ કર્યો. નવાજનાં પુરામતિયાંઓ લશ્કર લઈ નાટોર આયા. તેઓએ રાણી ભવાનીને એક દિવસ

મોકલી કહાવ્યું કે;—તારી પુત્રી નરાખને માટે અમને સોંપ. આ સાંભળી રાણી
ભવાનીનાં કોથથી રવાંટાં ઉભાં થયાં, આખો લાલચોળ યથે ગમ્ય અને સિંહણની
પેઠે ધુરકતાં એ દત્તને ત્યાંજ પૂરા કર્યાં એ ખખર નવાખને થતાં, તેણે તારાને
પકડી લાવવા અને રાણી ભવાનીને પદભ્રષ્ટ કરી, તેના ખખરો લૂટી લેવા
એક મોટું લશ્કર મોકલ્યું.

રાણીભવાની ધણી જુદિવાન, ચતુર અને ચાલાક હતી તે પ્રથમથીજ ના-
જીતી હતી કે આતું પરિણામ આવશે. જ્યારે નવાખે નાટ્યર ઉપર લશ્કર મોક-
લ્યું; ત્યારે પોતે પોતાના લશ્કરનો સરદાર ખની લંચવાને સહેરની બહાર આવી
ઉભી રહી હતી. સંગ્રહ થતાં રાણીની બહાદુરીથી નવાખનું સૈન્ય-ધણું કપાઈ
ગયું. બાકી જે રહ્યા તે ત્વરાથી ઉભી પૂંછડીએ પાછું વાળી ન. જોતાં મુશિકા-
બાદ, બંણી નાશવાં લાગ્યાં. રાણી ભવાની તે સાક્ષાત્ દેવીભવાની—ચંદી સ્વરૂપ
ખની હતી. તે હાથમાં ખડ્ગ લઈ ઢાંડતે ઘોડે લશ્કરને લલકારતી તેઓની પા-
છળ પડી, તેમને મારી પોતાની સરહદ બહાર હાંકી કાઢ્યાં. આ વખતે બંગ-
લાના લોકો પણ નવાખની વિશ્વ ઉરકેરાંયા હતાં. તેઓએ પણ નવાખના લશ્ક-
રનો ખારાક લૂટી લીધો; જ્યાં જ્યાં નવાખના સિપાઈઓ જોવામાં આવતાં; ત્યાં
ત્યાં તેમને મારી નાખવામાં આવતા, એમ અનેક રીતે નવાખના લશ્કરને હેરાન
કરવામાં આવ્યું હતું. આવો વિચિત્ર મામલો ચાલતો હતો. આ વખતે બંગા-
લાના કેટલાક રાજાઓએ આ જુલમી નવાખને પદભ્રષ્ટ કરી ખીજાને ગાદીએ
બેસાડવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ વખતે રાણી ભવાની ઉત્તર બંગાલામાં રાજ કરતી
હતી. રાજા કૃષ્ણચંદ્ર દક્ષિણ બંગાલામાં, રાજા રાજવલ્લભ પૂર્વ બંગાલામાં
અને રાજા રામદુર્ભલ પશ્ચિમ બંગાલામાં રાજ કરતો હતો. તેઓ જોકે નવા
ખને ખાણી આપતા હતા, પણ સર્વ સ્વતંત્ર જવાજ હતા. તે સર્વેની સત્તા
બંગાલામાં ધણી હતી. તે સિવાય જગતશેઠની સત્તા પણ ધણી હતી. આ સર્વ
બંગાલામાં ધારે તે કરી શકે એવા સમર્થ હતા.

રાણી ભવાનીની મદદતાની છાપ એ સર્વ રાજાઓના હૃદયપર પડી હતી.
તેમની સલાહને તેઓ બહુ ઉપયોગી ગણતા હતા. તેમ રાણીભવાની પણ પોતાને
જે યોગ્ય લાગે તે નિરૂપણે બેધડક કરતી હતી. આ વખતે બંગાલાનો મામલો
વિચિત્ર ચાલતો હતો. તે માટે રાજા કૃષ્ણચંદ્ર, રાજા રાજવલ્લભ, અને રાજા રામ
દુર્ભલ એ ત્રણે જગતશેઠના ધરમાં મળ્યાં. આ સભાની અંદર તેઓએ રાણી
ભવાનીને પણ આમંત્રણ કર્યું હતું. આ સભા સમક્ષ સર્વને જગતશેઠે કહ્યું કે;—
" મીરજાકરને ગાદીપર બેસાડવો; કારણ કે તેણે આખી સલાહ પ્રમાણે ચાલવા
ને મિલકૂલ જુલમ કર્યો સિવાય રાજ કરવાનું વચન આપ્યું છે. તેમ એ નવા-
ખનો સેનાપતિ છે અને લશ્કર પણ તેના તાબામાં છે, માટે તેને ગાદીએ બેસાડ-

વાથી લડાઈ થવાનો સંભવ નથી, ” આ સાંભળી રાણીબવાનીએ દીર્ઘ દષ્ટિ વા-
પરી કહ્યું કે;—“ મહારાજાઓ અને મિત્રો ! બંગાલાની ગાદીપર શું કાંઈ દિંદુ
બેસીને સારી રીતે રાજ્ય ચલાવી નહિ શકે ? હાલ જોઈએ તેવો વખત અને
તક છે. ” રાજા કૃષ્ણચંદ્રે કહ્યું કે;—“ એવો કાંઈ નથી કે બંગાલાની ગાદીની
ધ્વજા કરે નહિ, પણ આપણે ધણાં વર્ષથી પરદેશીના કબજામાં છીએ. પરદેશી
લોકોથી દેશનું સંરક્ષણ કરવાને આપણી પાસે જોઈએ તેટલું લશ્કર અને માન-
મરતબો નથી. તે ઉપરાંત આપણામાં પરસ્પર સંપ નથી, કાંઈ પણ દિંદુરાજને
ગાદીએ બેસાડવાથી વખતે લડાઈ જાગશે અને તેનો લાભ લઇને કદાચ મરે-
હાઓ આપણી પાસેથી ગાદી છીનવી લે. તે દૂર દેશના લોકોથી આપણે તદ્દન
અજાણ્યા છીએ, વળી તેઓ અતિકુર કહેવાય છે. આપણે ધણાં વર્ષ થયાં મુઘલ
માનોની સાથે રહીએ છીએ. તેઓ આપણને ઝાગખે છે અને આપણે તેઓને
ઝાગખીએ છીએ. માટે ખીજા કાંઈને ગાદીપર બેસાડવા કરતાં; કાંઈ પણ મુસ-
લમાનને ગાદીપર બેસાડવો એ યોગ્ય લાગે છે. ” આ સાંભળી રાણીબવાનીએ
કહ્યું કે;—“ હું તમારું બોલતું સત્ય માનું છું. પણ ગાદીએ બેઠા પછી મીરજાદર
પણ સુરાજ દોસ્તાની પોઝેજ કરતા અને ધાતપીપણાથી વર્તે તો પછી આપણે
શું કરવું ? ” રાજા રાજવંશને કહ્યું કે;—“ અમે તે બાબતનો પણ વિચાર કરી
રાખ્યો છે. મીરજાદરને અંકુશ નીચે રાખવાને માટે ઇંગ્લેન્ડની મદદ લેવાનું અમે
નક્કી કર્યું છે. તે ધણી બળવાન જાત છે. તેમ તેઓ ફક્ત વેપારીઓ છે, તેઓ
રાજ્ય મેળવવાની ઈચ્છા કદી રાખતાજ નથી. જો આપણે તેઓને વેપારમાં
સારો નફો અપાવીશું, તો તેઓ આપણને ખુશીથી મદદ કરશે. તેઓની મદદથી
આપણે હમેશાં મીરજાદરને આપણા અંકુશ તળે રાખી શકીશું. ” તે પછી
જગતશેઠે કહ્યું;—“ સુરાજદોસ્તાએ ઇંગ્લેન્ડના કિલ્લાનો નાશ કર્યો છે, તેથી તેઓ
આપણને મદદ કરી તેઓને શિક્ષા કરવાને તૈયાર થશે. ” આ સર્વે હકીકત સાંભળી
રાણી બવાનીએ કહ્યું કે;—“ હું માત્ર એ જાંતિશું, અને તમને આપા ગ્રંથવજ્ર
બરેલા રાજપ્રકરણી કાર્યમાં શીખામણ આપવાને લાગે નથી; તોપણ પારોઠે ઇંગ્લેન્ડ
લોકો મરેહા જેટલાજ અન્યાયી અને લોભી થયાતો શું કરવું ? તેઓ રાજ્યકાર-
બારનો સ્વાદ ચાખવાથી રખતે પોતાનો વેપાર બૂલી જાય અને રાજ ચલાવી
ઈચ્છા કરે તો તે વખતે આપણે શું કરવું ? અને તે વખતે આપણાથી તેના
ઉપર જેવી રીતે અંકુશ રાખી શકાય ? તેઓ મરેહા કરતાં પણ વધારે દૂર દેશ-
ના પરદેશી છે. આપણે તેમના વિષે કાંઈ પણ જાણતા નથી. હું મીરજાદરને માટે
કહેતી નથી, કે મરેહાને માટે પણ કહેતી નથી. તેમ ઇંગ્લેન્ડને માટે પણ વિચાર
આપતી નથી. ” એ રીતે બંધાંત્રથી મીરજાદરને ગાદીએ બેસાડવાની રાણીબવા-
નીએ સંમતી આપી નહોતી; ત્યાંથી એ મંચાદ આપ્યા કર્યો દત્તો. પાત્રી રાણી

લવાનીએ ખુશીથી હા પાડી; તોપણ તેણે પોતાની સમંતી' આપતાં કહ્યું કે;—મ-
હારાજાઓ ! હું તમારી સમંતી પ્રમાણે ચાલવાને તૈયાર છું, તોપણ મારું મન
કહે છે કે;—આ ફેરફાર આ દેશને માટે ગિલકૂલ સારા નથી. છેવટે ઇંગ્લેન્ડે
સર્વોપરી થશે ! જ્યારે આપણે આપણામાંના કેષ્ટને ગાદીએ બેસાડવાને એકત્ર
થઈ શકતા નથી, તેમ મરેકા ઉપર વિશ્વાસ રાખી શકતા નથી; ત્યારે કાઈ
પણ મુસલમાનને ગાદીપર બેસાડવાને બદલે ઇંગ્લેન્ડને ગાદી આપીદો. તે લોકો
સારા છે; આપણને આપણું નસીબ અજમાવી જોવાદો. ” તે પછી રાજા કૃષ્ણ-
ચંદ્રે કહ્યું કે;—“ આપણને મીરજાપુર સાથે આપણું નસીબ અજમાવી જોવાદો.
જો પછી તે ઠુર થશે, તો પછી ઇંગ્લેન્ડને બોલાવીશું. ” આ સર્વમાં રાણી બ-
વાનીના વિચારો કેવા ઉચ્ચ અને દીર્ઘ દૃષ્ટિવાળા હતા, તે વાંચનારાઓના સમ-
જવામાં આવશે. આ પછી સવાદ બંધ કરી, સર્વેએ મીરજાપુરને ગાદીએ
બેસાડવાની યુક્તિ રચવા માંડી. તેમાં અંતે ઇ. સ. ૧૭૫૭ માં પ્લેસીની લડાઈ
થઈ. તે વિષે હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસ વાંચનારાઓ સઘળું જાણતા હશે. સુરાજદોષ્ટા
હારી નાશી ગયો, અને મીરજાપુર ઇંગ્લેન્ડને મળી ગયો. પ્લેસીના યુદ્ધમાં રાણી-
બવાની પોતાનું લશ્કર લઈને આવી હતી અને આ લડાઈમાં તપાસ રાખતી હતી.
લડાઈ પૂરી થયા પછી પોતાના લશ્કરને લઈ નાટોર આવી હતી. કલેવ નવાબ-
નો ખજાનો કબજે કરી મીરજાપુરને ગાદી આપી પાછો કલકત્તે આવ્યો હતો.

રાણીબવાની બહુજ ઉચ્ચ પ્રકારના વિચારવાળી હતી. તેણે બહુ કહાવણ
વાપરીને રાજ્યની બચત કરી હતી. તેના રાજ્યમાં સઘળે સલાહ અને સંપ
ચાલતો હતો. સારા સારા દિવાનો અને અધિકારીઓ રાખ્યા હતા. તે જ્યાં સુધી
જીવી ત્યાંસુધી તેના રાજ્યમાં સઘળે આનંદ આનંદ વ્યાપી રહ્યો હતો. તેણીએ
પાઠળથી એક નામકૃષ્ણ નામે દરપુત્ર લીધો હતો અને તેને સઘળી રાજ્ય
સત્તા સોંપી હતી. પોતે પવિત્ર ગંગાના કિનારા ઉપર ભક્તિભાજ દિવસ ગાળવાનો
નિશ્ચય કર્યો હતો. મુશિદાબાદથી થોડે દૂર પવિત્ર ગંગાના કિનારા ઉપર તેમણે
એક ભક્તકાંબધ મહેલ બંધાવી ફરતો બાગ બનાવ્યો હતો તેની આસપાસ ધોમે
ધોમે એક ગામ વસી ગયું હતું. ત્યાં રહીને તે નિરંતર ઈશ્વર ભક્તિ કરતી હતી.

નિત્ય ગરીબ લોકોને અન્નપાત્ર આપવામાં તેણે બહુજ પેસો ખર્ચ કર્યો
હતો. સંસ્કૃત ભાષાને પણ તેણે બહુજ હિતેજન આપ્યું હતું. હળદરા દેવ-
ળા બંધાવ્યાં હતાં. પાણીની તંગી મટાડવાને ઘણાં તળાવો બંધાવ્યાં હતાં. કા-
શી-બનારસમાં અનેક દેવળો અને ધર્મશાળાઓ બંધાવી હતી. તે દરવર્ષે ઉદાર-
તામાં પચીસ લાખ રૂપિયા ખર્ચતી. ઈશ્વર ભક્તિમાં નિરંતર કાળ ગુજારી ધર્મ
નાં અનેક પરોપકારી કાર્યો કર્યા. ઉત્તમ પ્રકારે વૈધવ્ય ધર્મ પાળી ધર્મશીલ
જીઓમાં પ્રતિષ્ઠા પધારી હતી. વગેરે મહત્ત કાર્યોથી તે બંગાલામાં સદૃષ્ટિ ૩૫

અમરકીર્તિ રાખી ઇ. સ. ૧૮૦૩ માં ૭૫ વર્ષની ઉંમરે દેવ લોકપાત્રી. ધન્ય છે તેમને ! તેમના જેવી પવિત્ર વીરસતી સ્ત્રીઓ યુનઃ આ દેશમાં પેદા થાઓ ! !

ધન્ય છે ભારત વર્ષને ! કે જેમાં એવી એવી પવિત્ર સતી-દેવીઓ અવતાર લેતી હતી, અને જે પોતાના પદ પંકજથી આ ભૂમિને પવિત્ર કરતી હતી. તેની કીર્તિનાં ફિરોજા અઘાપિ પર્વત પૃથ્વીમાં ચોતરફ પ્રસરી રહ્યાં છે. એ યું ભારત-વર્ષની ઓછી મહત્તા છે ? ! !

દોહરો.

“ મણી શેષ મસ્તક તણી, શુભ હોય નવ જાય;	
તેમ પતિવ્રતને તજી, સતી ચરણ નહિ થાય.	૧
સૂર્ય ચંદ્રની આકૃતિ, કદી નહિ પલટાય;	
ગતિ હઠે નહિ ગરુડની, સતી ચરણ નહિ થાય.	૨
જાએ જાએક પ્રાણુ જઈ, કરણ નહિ અકળાય;	
મરદ હરે નહિ મરણુથી, સતી ચરણ નહિ થાય	૩
લક્ષ્યાવે ધન લક્ષ્મીથી, રીઝવે અતિરાય;	
પ્રજા હરાવે તોય પણ, સતી ચરણ નહિ થાય.	૪
પાંચ સાત લાંબણી પડે, સિંહ ઘાસ નહિ ખાય;	
શતિ ન ખાદશે વીરની, સતી ચરણ નહિ થાય; ”	૫

દ્વિતીય-દર્શન.

શ્રીપુરુષનુંકર્તવ્ય.

શ્રીનીઝિતમતા.

" યુકિતસાથ સલાહ આપતી નારી;
મધના તુલ્ય મીઠાશ, હૃદિ-મગજે પહેંચતી.
વાણી ચાંદી ચમકાર, દષ્ટિને ભેદે નાહી;
પણ જાયે ઠેઠ ઠેઠ, સુચિલતા સારી સાહી.
ધર્મા-વહેમનો નર, તણ મૂકે છે ગર્વને;
જેના વચનામૃતના બજે, તૂટે કોટો ગર્વનો. "

આ સસારમાં શ્રી એ સાચો સલાહકાર, સોખતી અને નમ્ર ભાષી છે. ભાષી શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ મિત્ર ગણાય છે. ધર્મે અર્થ અને કામ એ ત્રણે તેની સહાયતાથી સાધી શકાય છે. ભવસાગર તરવાની ધમ્મજા રાખનારને તે મૂળ આધાર રૂપ છે. તેનું સરળ હૃદય અને પ્રેમ એ ગૃહધર્મનો સુખદાયી પદાર્થ

છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ એ વંશ વૃદ્ધિનું મૂળ છે. પુરુષ એ પ્રજાનો ઉત્પાદક અને શ્રી એ પ્રજાની પોષક છે. શ્રી ધરની શોભામાં વૃદ્ધિ કરે છે, તેથી તે ગૃહવૃદ્ધિ ગણાય છે. ઘરમાં તેની અને લક્ષ્મીની વચમાં કરો તાક્ષવત રહેતો નથી. મીઠા વિનાનું અન્ન જેમ સ્વાદે શીકું લાગે છે, તેમ તેના વગરનો ગૃહસ્થાન

અમ શીકા લાગે છે, તેના વગર સંસારમાં પુરૂષને ધણી ઉદાસીનતા રહે છે. આખર ઓછી ગણાય છે, અને ચિત્ત ભમ્યા કરે છે. તે પુરૂષની અધોગતિ ગણાય છે; જેમ અધુ શરીર બગડવાથી કામ કરવું મુશ્કેલ થઈ પડે છે, તેમ સ્ત્રી વગરના પુરૂષને સંસારનાં કામ કરવામાં ધણી અડચણો ભોગવવી પડે છે. સાત્ત્વમાં પિતા કરતાં માતાનો દરજ્જો ઓછો ગણાય છે. ઘરમાં કાંઈ માંદું પડે છે, તો પિતા કરતાં માતાને પ્રથમ-સંભારે-છે. -અરે મા ! ઓમાં ! એમ બોલી યાદ કરે છે. ધર તે ધર નથી, પણ ગૃહસ્ત્રી-ધરની સ્ત્રી તેજ ધર છે. સ્ત્રી વિના ધર અરણ્ય જેવું લાગે છે; માટે ઘરમાં પહેલી પદવી સ્ત્રીની છે. આર્યોમાં સ્ત્રીની પદવી પહેલી ગણાય છે. તેના પ્રત્યક્ષ પુરાવો એ છે કે;—સ્ત્રી પુરૂષ—એમાં સ્ત્રીને પ્રથમ બોલવામાં આવે છે. માત્રાપ, લક્ષ્મીનારાયણ, સીતારામ રાધાકૃષ્ણ, ઉમા-શંકર; ઇત્યાદિ દેવતાનાં નામોમાં સ્ત્રીને પહેલી પદવી આપેલી છે; એજ તેની ઉત્તમતા દર્શાવી આપે છે.

સ્ત્રીની ઉત્તમતા એ તેની અંદર રહેલા ઉત્તમ ગુણોને લધને છે. તે દયાળુ લાગણીની અને નીતિને આદનારી છે. તેનામાં મર્માદા, રસિકતા, મધુરતા, સહન શીલતા, કામળતા અને મનોહરતા, વગેરે કેટલાક ઉત્તમ ગુણો છે. તેથી પુરૂષને તેની સલાહ અને સલાયતાની જરૂર છે. તે વિપત્તિને વખતે ધીરજ અને ચતુરાઈથી દિવસો કાઢે છે. પુરૂષને પડતી દયા આવતાં, તેનાપર ધણી દુઃખો આવી પડે છે; ત્યારે તેની ધીરજ ઓછી થઈ જાય છે અને શું કરવું અને શું ન કરવું એ કાંઈ સમજું નથી; તે વખતે સ્ત્રીમાં રહેલા ધૈર્ય, સુશીલતા અને દ્વિંમત વગેરે મહત્ત ગુણો એકદમ પ્રકાશિત થાય છે; તે વડે એ પોતાના નિરાશ થયેલા અને શોકમાં પડેલા પતિને અનેક પ્રકારે સલાયક થઈને દ્વિંમત આપી ખુશી રાખે છે. સ્ત્રીમાં આવી અમૂલ્ય શક્તિ હોવાને લીધે તે પુરૂષને બ્રૂપણુરૂપ છે. તે પુરૂષના કઠોર હૃદયને કામળ કરે છે; જ્યારે તેના તિક્ષણ બુદ્ધિને કાંઈ સાંત કરી શકું નથી; ત્યારે તેની પ્રેમાલ પત્નીજ સાંત કરે છે. મંદવાસ વખતે સેવા કરે છે. જ્યારે-મંદવાસને લીધે પુરૂષનો સ્વભાવ ચીડીઓ થઈ જાય છે; ત્યારે તેના કઠોર વચનો કાંઈ સહન કરી શકું નથી, પણ તેની પ્રેમાળ પત્નીજ સહન કરી સર્વ પ્રકારે ચોખ્ખું સંભાળ લે છે. તેની સેવા કરવાની પ્રીતિ ભરેલી રીતિથી અરણી મંદવાસ તો એમજ ઓછો થઈ જાય છે. તેના નમ્ર, ધૈર્ય, રમેતાળુ અને મધુર વચનામૃતો ઔષધોની ગરજ સારે છે. તેના કામળ દાઢ ચરીરપર ફરનાં સપાંગાં દુઃખો દૂર થાય છે. પોતાના ઉત્તમ ગુણોથી પતિને સ્વર્ગીય સુખ આપે છે, તેજ વિશ્વાનિનું દામ છે, તેનાજ વડે પતિ રીતે છે અને તેના વડેજ સંસાર સુખદાયી થાય છે. ૧૫. વીરન, માધુર્ય અને કામળતા એ સ્ત્રીનું ઉત્તમ ગુણ છે. તે પોતાના પ્રેમવડે કામથી થોડા પતિને વિશ્વાનિ આપે છે સ્ત્રીઓ મુનિ મોખવામાં

કુશળ ગણાય છે, ગૃહકાર્યમાં કારભારી તરીકે કામકાજ કરવામાં, બાળકોને ઉછેરી શિક્ષણ આપવામાં, માલમિલકતની વ્યવસ્થા કરવામાં, કુટુંબ અને પરોણાની આગતાસ્વાગતા કરવામાં ઉચ્ચ પ્રકારના વર્તનથી દૃઢ શક્તિ ધરાવે છે, એટલુંજ નહિ પણ પોતાની સારી સમજ, તત્પરતા, માયાળુતા, ઉદ્દેશ્યતા, અને સાવધ-પણાથી આવ નં વિદ્યો દૂર કરીને કાર્યો પાર પાડે છે. સ્ત્રીઓમાં આવા ઉત્તમ ગુણો હોવાથી તે સાધ્વી—સતી—માતા—આયા—ગૃહરક્ષક—અને—આચાર્યા વગેરે પદવીને લાયક થાય છે.

સ્ત્રી એ સસારનું નુર—તેજ છે. તે પતિ અને કુટુંબની શોભામાં વૃદ્ધિ કરે છે, એટલુંજ નહિ પણ તે સાસરા, પિયર અને મોસાળ ત્રણે કુળની શોભાને વધારે છે ધણીજ પ્રખ્યાત વિદ્વાન માણસોના એવા વિચાર છે,—“ આખી પ્રજાની માનસિક અને શારીરિક શક્તિ ઉપર પિતા કૃત્ર માતાની અસર વધારે થાય છે. તેનો પુરાવો એ છે કે ધણુ કરીને હાથના સમજના વિદ્યા હુન્ન-રાદિમાં પ્રખ્યાત થએલા પુરૂષો વધારે માનસિક અને દૈહિક શક્તિવાળી માતા-ને પેટેજ અવતરેલા છે. ” દુનિયાનું સુખ કે દુઃખ, ઉત્તરિષ્ટપડતી, વિદ્વાનકેવ-દાન, સુધારો કે બગાડો, એ સર્વેનો આધાર ગૃહરાજ્યમાં સ્ત્રી જે સત્તા ચલાવે છે તેના ઉપર ધણે દરજ્જે રહેલો છે પુરૂષના ગુણદોષની પરીક્ષા કરવામાં સ્ત્રી જેવી હુશિયાર હોયછે, તેવા પુરૂષો હોતા નથી માટે સ્ત્રી એ પુરૂષ પરીક્ષાની કસોટી રૂપ છે. આ સસારમાં મનુષ્ય માત્રનો પ્રથમ અને ખરો બોમીયો સ્ત્રી-ઓ છે. તેજ બાળકોને સારૂ શિક્ષણ આપી, દુનિયામાં આનંદવરતન પેદા કરે છે સ્ત્રીનું પ્રફૂલિત મૂખ, તેનારૂપની સુદરતા અને તેના હૃદયનો રનેહ એ સર્વ સંસારના તાપથી તપેલા પતિના ચિત્તને શીતળ કરેછે સુશિળ સ્ત્રીઓના ઉત્તમ સદ્ગુણોથીજ સર્વ દેશની સ્ત્રીઓના ચરિત્ર પુરૂષના ચરિત્ર કરતા પવિત્ર છે. આ સારમાં પુરૂષને સ્ત્રીના સુખ વગર બીજા અનેક પ્રકારનાં સુખ પણ રચિત થતા નથી. પુરૂષને સસારમાં બીજા ગમે તેવા દુઃખ હોય પણ જે તેને સ્ત્રી તરફનું સુખ હોયતો તે બધા દુઃખ વિસરી જાય છે. આર્ય સાસ્રોમાં—જિયોદેવ્યો ગૃહસ્થિય—સ્ત્રીઓને દેવી અનેલક્ષ્મી રૂપ ગણેલી છે. ખ્રિસ્તી ધર્મમાં પણ સ્ત્રીઓને માનને પાત્ર ગણી પ્રથમ પદે મૂકેલીછે તેઓ મેરીના ઉપર પૂજ્ય અને લક્ષિતા લાવ ધરાવેછે ભારતવર્ષમાં પણ આર્યમાતા—લક્ષ્મીજી, પાર્વતીજી, સીતા, સરસ્વતી, અને સાવિત્રી આદિ દેવીરૂપ પૂજ્ય ગણાયછે આવી રીતે સર્વ દેશમાં અને સર્વ ધર્મમાં સ્ત્રીઓ પોતાના ઉત્તમ ગુણોને લઈ મહત્તાને પામી, માનને પાત્ર ગણાયેલીછે તે અબજા—બળ વગરની કહેવાય છે, તે તેની નિર્બળતા બળની ખોટને લીધે નથી, પણ એ તો સુદર, સદ્મ અને કોમળ રચનાનું બીજું નામ છે. તેની અદર તો ધણુજ બારીક બજા રહેલું છે. તે મનને નિમે લુદી

છે. અંતર્દષ્ટિ, દયા, પ્રેરણા, દયા, અને જે કાંઈ રસિક, રૂઝું, પ્રેમી અને સુંદર હોય છે, તેનું લાભ તેનામાં વધારે છે. વળી કહેલું છે કે;—

ટાળે દુઃખ પાળે ધર સધળું, સંભાળે શુભ નાર;

પુણ્ય સહાય પ્રભ ઉપજાવે, પોપણુ કરે અપાર.

ધત્યાદિ મહાનુશ્ચોથી તેની ઉત્તમતા સિદ્ધ થાય છે. એવી ઉત્તમતાને લઈને જ આર્ય શાસ્ત્રોમાં જણાવેલું છે કે:—યત્રનાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તત્રદેવતાઃ “શ્રીઓ જે ધરમાં માન પામે છે, તે ધરમાં દેવતાઓ સંતુષ્ટ થાય છે,” “શ્રીના આંશુથી જે ધરની જમીન બીની થાય છે, તે ધરમાં કલ્યાણ નથી. શ્રીના પ્રસન્ન મુખની શોભાજી ધરનો અધિકાર દૂર કરે છે.” અહો ! શ્રીની કેટલી બધી મહત્તા છે ? આ મહત્તા અને ઉત્તમતાને લઈનેજ તે પુરૂષના માનને પાત્ર છે, અને કલ્યાણની ધ્વજાવાળાએ મણવી પણ જોઈએ. શ્રીઓએ પોતાની ઉત્તમતા જાળવી રાખવા માટે પોતાની અંદર રહેલા શુભો ખીલવવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ. જેનાવડે તે વિશેષ મહત્તા મેળવી ધન્યતાને પામશે અને જીવન સાંસ્કૃત્ય કરી શકશે.

શ્રીપુરૂષના અધિકાર.

આ સંપ્રદાય કુદરતના નિયમ પ્રમાણે પ્રાણીમાત્રને સમાન હક છે— એટલે ખાતું, પીતું, ઉધડું, આનંદ લેવો અને મુખ દુઃખ ભોગવવાને સમભાગી કરેલાં છે એ વાજબી છે; પરંતુ શ્રીજાતિને ધર્મરે એવી રીતની બનાવેલી છે કે તેમની સ્થિતિ—(ઋતુપ્રાપ્તિ, ગર્ભાવસ્થા, સુવા-વક) શરીરની રચના—(કામજતા, સુંદરતા, વગેરે.) સ્વાભાવિક મનનું બળ અને શક્તિ વગેરે ઉપર વિચાર કરતાં, તે દૃઢી પણ સર્વ પ્રકારે પુરૂષની બરોબરી કરવાને સંજ્ઞાથી નથી. ધર જોકે શ્રીપુરૂષ બંનેથી મંડાય છે ને ચાલે છે, પણ તેમાં પુરૂષના શરીરની રચના, સ્થિતિ, સ્વાભાવિક મનનું બળ અને શક્તિ વગેરે જોતાં પુરૂષનો અધિકાર મોટો છે. પુરૂષની શુદ્ધિ અને નીતિ ઉપર ધરની મોટાઈનો તથા મુખનો આધાર છે. અધિકાર એ કામપરથી જણાય છે; કાંઈ શરીરના કેઈ પણ પ્રકારના ચિન્હો ઉપરથી જણાતો નથી. પુરૂષ ઉપર શ્રીના ભરણુ પોપણુ અને રક્ષણનો બોજો રહેલો છે. તેથી પુરૂષ સ્વતંત્ર છે અને શ્રી તેમને તાબે રહીને કાર્ય કરવાને યોગ્ય છે. જો બંનેના હક સમાન હોત અને સમાન પહે કાર્ય કરવાને સંજ્ઞા હોત; તો શા માટે ધર્મરે બંનેના શરીરની રચના સરખી ન કરત ? શું તેમને તેમ કરવાની તેટલી શક્તિ નહોતી ? શું તેમણે અન્યાય કર્યો ? દૃઢ નહિ, તે જે કરે છે તે વિચારીને બૂલ રહિત કરે છે. તેમની રચનામાં ખામી કાઢવાને

કાંઈ પણ સમર્થ નથી. પ્રભુ જેને જેવું ધરીત છે, તેને તેવું આપે છે. પુરુષ ધરના રાજા છે અને સ્રી ધરનો કાર્યભારી છે. સ્રી ગૃહરાજ્યનાં કાર્યો કરવાને યોગ્ય છે, તો તેના શરીર અને મનની રચના તેવીજ કરી છે. સ્રીના શરીરની રચના વગેરે જેતાં તે ધરની શીતળ છાયામાં બેસીને શાન્તચિત્તે બાળરક્ષણ, બાળશિક્ષણ, ગૃહવ્યવસ્થા વગેરે ગૃહ-રાજ્યને યોગ્ય કામો કરવાને સજ્જેલી છે, અને પુરુષના શરીરની રચના વગેરે જેતાં, તે વધારે શ્રમ ભરેલાં બહારનાં કંઠણ કામો કરવાને યોગ્ય સજ્જેલ છે. જો સ્રી સ-માનતા મેળવી પુરુષના જેવાં કંઠણ કામો કરવાને બહાર પડશે, તો તેનાથી કદી પણ સારાં યથ શકશે નહિ; તેમ પુરુષ સ્રીના જેવાં કામો કરવાને આદરશે, તો તે પણ જોઈએ તેવાં કરી શકશે નહિ. બંને જુદાં જુદાં કાર્યો કરવાનેજ સજ્જ-મેલાં છે અને તેઓ દરેક પોતપોતાનાં કાર્યોમાં સ્વતંત્ર જેવાંજ છે, આર્યશાસ્ત્રમાં કહેલું છે કે;—

મદેવાડદાય મામનેયા સેત્રં માર્યાજ્વલાં તથા

વિધેયા પ્રમદારામા મીરુઃ મોગ્યાતતોમતા ॥

સ્રી પ્રદેવ-દેવાનો પદાર્થ છે. જેમ કેઈ પદાર્થ દાનમાં આપવામાં આવે છે, તેમ કન્યાદાન અપાય છે. કેઈ પદાર્થને દાનમાં આપ્યા પછી તે દાન લેનારે પોતાની મરજીમાં આવે ત્યાં લઈ જાય છે. તેમ કન્યાદાન કર્યા પછી જમાઈ તેને પોતાને ઘેર અમર પેઠે જ્યાં તેડી જવા ધારતો હોય ત્યાં તેડી જાય છે. પુરુષ કાંઈ દાનમાં અપાતો નથી કે તેને પરપ્રયા પછી સ્રી પોતાની મરજી પ્રમાણે લઈ જતી નથી. વળી દાયભાગ—એટલે માખાપની મિલકતમાંથી સરખો દ્વિસ્ત્રો પુત્રીને મળતો નથી. સમાન હક હોતો શા માટે ન મળે ! વળી સ્રીને નેયા કહી છે—એટલે તે નયન-લહ જવાને યોગ્ય છે. પરણતી વખતે વર જન લઈને કન્યાના માખાપને ત્યાં આવે છે, કાંઈ કન્યા આવતી નથી. જેમ પક્ષી ઝાડપર ફળ લેવા આવે છે, ને તે લઈ પોતાની મરજી પડે ત્યાં જાય છે, તેમ વર પરણીને સ્રીને લઈ જાય છે, કાંઈ વરને કન્યાના ખાપને ત્યાં રહેવું પડતું નથી. વળી સ્રીને ક્ષેત્ર કહી છે—એટલે સ્રી ગર્ભધારણનું સ્થાન છે અને પુરુષ ક્ષેત્રપતિ કહેલો છે. વળી સ્રીને ભાર્યા કહી છે—એટલે ભરણુ પોષણુ પામવાને યોગ્ય છે અને પુરુષ ભાર્તા—એટલે સ્રીનું ભરણુપોષણુ કરનાર છે. પુરુષ ઉપર ભરણુપોષણુનો ભાર હોવાથી સ્રીને એ તરફની કરી ચિંતા રહેતી નથી. વળી સ્રીને અખળા કહી છે—એટલે બળ વિનાની છે. નિર્બળનું રક્ષણ કરવું એ બળવાનનું કામ છે, તેમ પુરુષને સ્રીનું રક્ષણ કરવું પડે છે. સ્રીને વીધેયા કહી છે—એટલે ઢાંકવા લાયક છે. પુરુષનો એક લંગોટી વા-ળાને કે એક ધોતી પહેરી ફરેતોએ આવે, પરંતુ સ્રીથી લંગોટો વાળા ફરાશે

નહિ, તેને તો સર્વ અંગ ઢાંકવાને વસ્ત્ર જોઈએ છીએ. અને પ્રેમદા કહી છે-
એટલે પ્રેમ દેનાર છે. જોકે પ્રેમ બંનેમાં હોય છે, પરંતુ સ્ત્રીના કામજન હૃદયમાંથી
પ્રેમનો પ્રવાહ વિશેષ વહે છે. સ્ત્રીને રમ્યા કહી છે-એટલે સ્ત્રી એ પુરુષને રમણ
કરવાનાર છે. સ્ત્રીને ભોડૂ કહી છે-એટલે સ્ત્રી ખીકણ છે. ખીકણથી નિર્ભયપણે
રહી શકાતું નથી. માટે તેને પોતાનું રક્ષણ કરનારની જરૂર પડે છે. તેથી રક્ષણ
કરનાર પતિને આધિન રહેવું પડે છે. વળી દુનિયામાં પેદી વગેરેની ગણતરી પુરુષ
ઉપરથી થાય છે, સ્ત્રી ઉપરથી થતી નથી. જે છોકરાં થાય છે તેનો ઉપયોગ
સ્ત્રી પુરુષ બંનેને એક સરખો છે, છતાં સ્ત્રી એકઢીને ગર્ભ પીડા ભોગવવી પડે
છે, પણ પુરુષને ભોગવવી પડતી નથી. જો સ્ત્રીને ૪-૫ માસ ગર્ભની પીડા
ભોગવવી અને પુરુષને ૪-૫ માસ ભોગવવી એમ કહી હોત તો એ દીકર; પરંતુ
આમાંનું તો કશુંએ છંદરે બનાવ્યું નથી. જો સરખો હક છંદરને આપવો હોત તો
આમ તે શા માટે ન કરત ? છત્પાદિ રીતે વિચાર કરતાં જણાય છે કે; સ્ત્રીને
પુરુષપર ઘણો આધાર રાખવો પડે છે. તે ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે-સ્ત્રી ભોગ્ય
છે અને પુરુષ ભોગતા છે. ભોગતાનો અધિકાર એક હોય છે એ સૌ કોઈ જાણના
હશે. ભોગ્ય પરતંત્ર છે અને તેનો અધિકાર બોધાય છે. કદી સમાન હક
ગણી શકાય નહિ.

સ્ત્રી પુરુષ બંને પરસ્પર અધીન છે અને બંને મળીને એક આખું અંગ
ગણાય છે. શરીરના અરધા અંગથી કદી સાડું કામ થઈ શકતું નથી. જો બંને
અંગ યોગ્ય અને સારાં હોય તે જ સાડું કામ થઈ શકશે. સ્ત્રી પુરુષ બંનેની સદા-
યતાથીજ સંસાર સુખરૂપે ચલાવી શકશે, એકલાથી કદીપણ સુખકર થશે નહિ.
માટે બંનેએ પોત પોતાની પ્રકૃતિ અને શક્તિ પ્રમાણે કામો કરવાં જોઈએ. આ
પ્રમાણે છતાં સ્ત્રીઓને સમાન ગણી પુરુષનાં જેવાંજ કાર્યો કરાવી શું સંસાર
માં ખર્ચેસ પહોંચાડવી છે ? શું પુરુષનાં જેવાં કાંઈ કાર્યો કરાવી કામજન છે તેને
કઠોર બનાવવી છે ? શું તેમનામાં મધુરતા, પ્રેમ, અને મુંદરતા છે તેનો નાશ કર-
વાનો છે ? શું સ્ત્રી, પુરુષના જેવી કાંઈ કાર્યો કરવાને શક્તિવાન છે ? કદી નહિ.
ત્યારે સમાન હક માટે ટવા હોદ્દા કરી સ્ત્રી પુરુષમાં અંચળતા આણી શા માટે
બંનેનાં મન ભ્રમિત કરવાં જોઈએ ? મન ભ્રમિત કરવાથી ઘણું નુકસાન થાય છે,
તેનો ખૂબ વિચાર કરવો જોઈએ. જે ખરેખર સદ્ગુણી નીતિષ્ઠ સ્ત્રી હશે, તેનો
કદી પણ પોતાની યોગ્યતા છોડી પતિથી સ્વતંત્ર થવા ઈચ્છશે નહિ. તેનો પ-
તિને આધિન રહી શુદ્ધ કાર્યભાર રૂઢી રીતે જાળવવામાંજ પોતાનું મુખ્ય અને ક-
લ્યાણ સમજશે. પતિથી સ્વતંત્ર થયેલી સ્ત્રીથી કદી પણ સાડું પરિજામ આવતું
નથી. આપણા દેશમાં લાખો વર્ષથી સ્ત્રીઓ પતિને આધિન રૂઢી વત્તે છે તો સુ-
ખી છે. દરો કાઈ અમાન સ્ત્રી પોતાની અમાનતાથી અગર અમાન મૂર્ખ પતિથી

દુઃખી; તો એવાં અજ્ઞાન સ્ત્રી પુરુષને કેળવણી આપી સુધારવાં જોઈએ તે વાળખી છે, કે તેથી તેઓ સુખી થાય. અથવા જે જે સ્ત્રીઓમાં ઉંચા ગુણો નથી, તેમને તેવી ધર્મે નીતિવાળા અને પ્રેમાળ બનાવવા પ્રયત્ન કરવો તે ધર્મ- ત છે. સુપ્રસિદ્ધ ઇંગ્લેન્ડ વિદ્વાન સર વિલ્યમ હંટરે પોતાના લાખણમાં આ દેશની સ્ત્રીઓ વિષે કહેલું છે કે:—“ સ્ત્રીઓને આપવાની છુટના સંબંધમાં જે કેટલાક અંકુશો હિંદુસ્તાનમાં સ્ત્રીઓ ઉપર મૂકવામાં આવે છે, તેને હું છેકળ ધિક્કારી કાઢતો નથી અને છેક ધિક્કારવા લાયક છે પણ નહિ; કારણ કે જેમ અંકુશોથી સ્ત્રીઓની છુટમાં ખલેલ થાય છે, તેમ એમ પણ છે કે સ્ત્રીઓનું રક્ષણ કરવાનું કામ હિંદુસ્તાનના લોકો પૂરેપૂરી રીતે અને યુરોપના લોકોના કરતાં પણ વધારે સારી રીતે બળવે છે. જે પ્રમાણમાં ઇંગ્લાંડમાં સ્ત્રી ગુન્હેગારો અને બંધીવાનો જોવામાં આવે છે, તેના પ્રમાણમાં હિંદુસ્તાનમાં સ્ત્રી ગુન્હેગારો અને બંધીવાનોની સંખ્યા હિંદુસ્તાનની વસ્તીના પ્રમાણમાં છેક નહિ જેવીજ છે. વળી હિંદુસ્તાનની સ્ત્રીઓને દારૂ ખાટકી થવાનો દંપ્ત્ય તો કદી પણ જોવામાં આવતો નથી, પણ ઇંગ્લાંડમાં તો હજારો સ્ત્રીઓ દરરોજ ખાટકી હાલતમાં જોવામાં આવે છે. વળી દેશી સ્ત્રીઓની એટલી તો સંભાળ રાખવામાં આવે છે કે તેઓને કદી પણ ભૂખમરાની હાલતમાં આવવું પડતું નથી અને નકારાં કંઈ ક- રી પેટ ભરવું પડતું નથી. આ બાબતમાં તો હું ધાર્દ્યુ કે ઇંગ્લાંડની સ્ત્રીઓ હિંદુસ્તાનની સ્ત્રીઓની સુખી હાલત જોઈ તેમની અદેખાઈ કંઈ વગર રહેશે નહિ, ” હવે જેઓ યુરોપિયન સુધારાને ધોરણે આ દેશમાં સ્ત્રીઓમાં સુધારો કરાવવા માગે છે; તેમણે આ ઇંગ્લેન્ડ વિદ્વાનના વિચાર મનપર લેવા જોઈએ. પારકાનું અંદરથી મમે તેવું હોય પણ ઉપરથી ચળકતું ને ટાપટીપવાળું હોય તે સાફ અને પોતાનું અંદરથી મમે તેવું સારું, પણ ઉપરથી ચળકતું ન હોય તે નકારું ગણવું એ જોઈએ છે.

આ દેશની સ્ત્રીઓ શું પોતાના મૃદકાર્થમાં પોતાની મરજી મારફ કામ કરતી નથી ? શું તેમની ધર્મેકાર્યમાં સહાયતા લેવામાં આવતી નથી ? શું તેમને પોતાનાં સર્ગા વ્હાલામાં જવા આવવાની છુટ નથી ? શું તેઓ વિવાહ અને ખીજા ઉત્સવોમાં જામ લઈ જઈત નથી ? શું તેમને કુટુંબ કે નાત જાતનાં કાર્યોમાં જવા આવવાની પરવાનગી નથી ? શું પતિ પત્ની વ્યવહારિક કાર્યોમાં સહાયક થતા નથી ? શું સ્ત્રીઓ પોતાની સાહેલીઓ સંગાથે દેવ દર્શન કરવા જતી નથી ? આ પ્રમાણે સર્વ પ્રકારની છુટ છે, ત્યારે હવે સ્ત્રીઓને કયું પ્રકારની છુટ નથી ? જે સ્ત્રીઓને છુટ નથી એમ ધારતા હોતો તે તેમની અજ્ઞાનતાથીજ હશે અથવા સ્ત્રી-પુરુષ અને અચોગ્ય અને મૂળે હશે, તેથીજ એમ જણાવું હશે. બાકીતો સ્ત્રી પુરુષો પોત પોતાના અધિકાર પ્રમાણે પોત પોતાના

કાર્યમાં સ્વતંત્ર જેવાં જ છે. આ ઉપરથી એમ ન સમજવું કે મારો મત સ્ત્રીઓને ગુલામ કે દાસી જેવી ગણવાનો છે. મારો મતતો સ્ત્રીઓ સુધરી સદ્ગુણી થઈ પોતાનો પ્રાચીન મુખદાયક રંગ જમાવે એ જેવાનો છે. મારો વિચાર તેમને દાસી નહિ, પણ ઘરની દેવી રૂપ અથવા લક્ષ્મી રૂપ ગણવાનો છે અને તેમને યોગ્ય માનપાન આપી સંગૃહ રાખવાનો છે, તથા તેમની શુદ્ધકાર્યનાં જે યોગ્ય સ્વતંત્રતા છે, તેવી રાખવાનો છે અને ન હોય ત્યાં અપાવવાનો છે. સ્ત્રીઓ પોતાના પતિ સાથે દરિયા કિનારે કે બીજા યોગ્ય સ્થળે જાય આવે એમાં કશું ખોટું સમજતો નથી. એવી રીતતો પ્રાચીન કાળે પણ આર્યોમાં હતીજ અને થાય એ ઠીકજ છે. પ્રાચીન પ્રસિદ્ધ દિલીપ રાજા પોતાની સ્ત્રી સાથે રથમાં બેસી ફરવા નીકળેલો, તે વખતે રસ્તાની શોભા જોતો જાય છે તેનું વર્ણન રઘુવંશમાં કરેલું છે. રામ, સીતા સાથે વન વજેરે સ્થળે ફરેલા છે, પાંડવો દ્રૌપદી સાથે સભામાં અને વનમાં ગયેલા છે. તારદામતિ દરિયાકાંઠે સાથે, નળ દમયંતી સાથે પીરમતી જગદેવ સાથે, રાજેન્દ્રી જયપંતસિંહ સાથે, એમ અનેક અગ્રિ મુનિઓ અને રાજાઓ પોતાની સ્ત્રી સાથે ફરવા જતા અને હજુ પણ કેટલેક દેકાણે એવો રીવાજ પણ હશે. તેમ હજુ લોકો જેમ જેમ સમજતા જાય, તેમ તેમ ખરી રીતે વર્તતા જાય, એમાં કંઈ બેજવા જેવું નથી. પરંતુ સ્ત્રીઓને પુરુષથી સાથ સ્વતંત્ર બનાવી પુરુષનાં જેવાં કાર્યો કરાવવાં અને તેમને પોતાની મરજી પ્રમાણે ચાલવા દેવી એતો કદી સાંઝે ગણ્યો નહિ. ખરી સુધરેલી સ્ત્રીતો એજ કહેવાશે કે જે પોતાના તનની સાથે મનની શક્તિને પૂર્ણપણે કેળવી સદ્ગુણી બનશે અને પ્રાચીન કાળની સાખી સ્ત્રીઓનાં જેવાં ઉત્તમ કાર્યો કરી જાગતમાં પોતાની જાનિને જયખજ ફરકાવશે તેજ. બાપી બોરી સ્વતંત્રતાના ગુણો કેશમાં ઉમારવા કાંઈ મારવાં એતો સ્ત્રીઓને રાક્ષસી રૂપ બતાવવા જેવુંજ છે. આજે સામ્રાજ્યોએ જાગ્યેલું છે કે:—“જાગપણમાં માનવ પામે, જુવાનીમાં પતિ આપિત રહેવું અને જ્ઞાપરથામાં પતિ મત થયેા દોષ તો પુનઃ વધ રહેવું, પણ સ્ત્રીઓએ સ્વતંત્ર પણે કદી ચાલવું નહિ. સ્ત્રીએ મામાપ, પછી અને ઉકારાંથી જુદા રહેવાની કદી દબ્બા કરી નહિ. તેઓની સાથે વિયોગ રાખવાની પિયર અને સાક્ષરા બંને કુળની નિંદા થાય.” સામ્રાજ્યોએ જે દર્શાવ્યું છે તે પૂર્ણ વિચાર કરીજેજ દશે. કદાચ તેમને હમી જેવી ગણવાને કે તેમના પર અન્યાય ગુનારવાને દર્શાવ્યું નહિ દોષ; જ્યાં સ્ત્રીઓને માત્ર મરતમે જાળવી ઉત્તમ મજવા જેવું જણાયું છે, ત્યાં તેની આજ્ઞા લખી મથા છે. સ્ત્રીની ધરમાં સર્વથી પહેલી પદવી રજેવી છે; અર્થાત્ તેનું મુખ પહેલું રોતું રોતું એવી આજ્ઞા કરી છે.—“સ્ત્રીએ જે ધરમાં માત્ર પામે છે, તે ધરમાં દેવતાઓ સંગૃહ પામ છે.” આજા પ્રજાની અનેક આજ્ઞાઓ કરેલી છે, જ્યાં બાપપદ—

સંસારમાં નકામા ભવાડાઓ ઉભા કરવા એ કદી સાફ નથી.

આ દેશની સ્ત્રીઓને સમાનતાના હક અપાવા ઇચ્છનારાઓએ વિચારવાનું છે કે જે દેશની સ્ત્રીઓનું અનુકરણ કરવા ચાહો છો, તેજ દેશની પ્રખ્યાત ઇંગ્રેજ સ્ત્રી મીસ. મેરી કારપેન્ટર, મીસ. ફ્લોરેન્સનાઇટીંગલ અને જેનઆસ્ટનઃ વગેરેના જેવી સુર સ્ત્રીઓ એટલે લગણ બતાવી ગઇએકેઃ—“સ્ત્રીઓ પુરુષના પકામાં રહીને ગૃહકાર્ય કરવે યોગ્ય છે. તે કામજ, નાણુક અને લાવણ્યમયી છે, તેને પુરુષના જેવાં સાહસ કરવાને ઇચ્છે સજ્જી નથી.” આ શું તેમનું કહેવું ખોટું છે ? સ્ત્રીઓ પ.સે પુરુષના જેવા કામો કરાવી તેમના હૃદયમાંથી પ્રેમના કુટતાં અંકુરો ને દબાવી દેવા ન જોઇએ. જો પ્રેમના અંકુરોને કુટતા દબાવી દેવામાં આવશે. તો ધણાંજ માદાં પરિણામો આવશે. યુરોપના જે દેશોમાં સ્ત્રીઓના હક સમાન ગણી તેઓને જે પુરુષના જેવાં કામો કરવાની છુટ આપી છે, તેમણે સારાં ફળ આપ્યાં નથી. તે વિષે ડા. રમાર્ષદેસે—ધીયુનિયન પત્રમાં ફકરો લખ્યો છે, તેનો ટુંક સાર એ છે કેઃ—“ એ રસમે લોકોની ઘર સજીવી હાલતમાં ધણું નુકસાન કયું છે. ઘર રૂપી પવિત્ર ધામના ઉપર એ રસમે હુમલો કરીને કુટુંબની સંસારિક ગાઠો તોડી નાંખી છે, પુરુષની જેઠ સ્ત્રીઓએ કામ કરવાથી સ્ત્રીઓને પોતાના સ્વામિ, અને ઊકરઓને પોતાના મામાપ પાસેથી છીનવી લીધાં છે. તેમાં વિશેષ કરીને સ્ત્રીનું વર્તન હલકુ કરી નાંખવાનું તેનું વલણ વધારે ચયું છે. સ્ત્રીનું કાર્ય ગૃહ-કાર્યને લગતી પોતાની ફરજો બજાવવાની છે, તે જોકે પોતાના ઘર ખટલાની બચરથા રાખવા વગેરે ને લગતાં કામો કરવાનાં છે, પણ કારખાનું તેણીને આ ફરજોથી દૂર કરે છે. તેથી ઘર તે કહેવા લાયક ઘર રહેતું નથી. ઊકરાં રખડતાં રહજતાં અને અશિક્ષિત નીવડે છે. પ્યારની તિક્ષણ ધાર છુટી યઈ જાય છે, તેથી સ્ત્રી એ પુરુષની ગૃહમિત્ર, સલાહકાર, સોમતી અને નમ્રઆર્થા રહેતી નથી. પણ તે ની સાથે મહેનત કરનાર અને મજૂર સોમતી બને છે. શીળગુણનું ઉત્તમ વર્તન અને વિચારોમાં વપરાતી સમ્યક્તા તેના વારંવાર નાશ કરનારી માઠી અસરોને આધિન તેણીને રહેવું પડે છે. કુમારીઓ સમત, નિયમો અને વિવેક છુટ્ટિના કાણુ વિના ઉગતાંજ સ્વતંત્રતાની લાગણી ગૃહણુ કરવા માડે છે અને ઘુરતજ પોતાના સોમતીઓના દુર્ગુણો તેમાં દાખલ થાય છે. જે સદ્વાસમાં તેઓ રહે છે તેમનો શારીરિક અને નીતિ સજીવી વા તેમને લાગે છે અને તેમની પ્રાણુજન્ય વાસનાઓને ઉરકેરે છે. ખરાજ દહ્મતોની અસર તેઓમાં પ્રસરે છે અને તેથી વધતાં વધતાં અગણિન ખરાખીઓ વધે છે, “ આ શું તેનું કહેવું ગેર વાજબી છે ? કદી નહિ; અરે ! જેલું ખુના ખરાખીવાળું ફેવરેવોદ્યુશન એ પણ સ્ત્રીઓની પવિત્ર સત્તાની ગેર દાગરીને લીધેજ ઉત્પન્ન થતી સંસારિક ખરાખીઓથી ચયું હતું, એ કેાનું આગળયું છે ? સ્ત્રીઓને અયોગ્ય સ્વતંત્રતા એ કેટલી બધી ખરા-

ખીનું મૂળ છે, તે વિષે અનેક વિદ્વાનો પોતાના અભિપ્રાય આપી ગયા છે; છતાં ખોટી ધુનમાં આવી મન્યા રહેવું એ મહા દાનિકારક છે. માટે મુત્ર સ્ત્રી પુરુષોએ પોતા પોતાના નિર્મિત કાર્યોમાં જોઇતો મુધારો કરી ગૃહસ્થાન્યને મુખકર અને શોભાયમાન બનાવવું જોઈએ. સ્ત્રીઓએ યોગ્ય કેળવણી લઇ સદ્ગુણોનો વધારો કરવો, પતિને ત્રિવ યત્ન અને નીતિ ધર્મના નિયમો પાળી સ્ત્રી રત્ન—સાધ્વી—સતી—દેવી એવું ઉત્તમ પદ મેળવવું, એજ શ્રેયકર અને આલોક પરલોકમાં મુખ દાયક છે.

સ્ત્રીઓની આચારનીતિ.

સંસારમાં સાદૃશ્યતા મેળવવા સદ્ગુણી સ્ત્રીએ પરંપરા પછી જેમ જેમ તેમ વધારે કાળ પોતાના પતિની સાથેજ ગાળવો અને તેમની આજ્ઞાને અનુસરી ચાલવું. પ્રાતઃકાળમાં પતિનાં પહેલાં

ઉઠી દાંતણુ કરી મુખ સ્વચ્છ કરવું, જળ વડે સ્તરીર શુદ્ધ કરી ઇંધર રમરણુ કરવું; પછી ધરમાંથી ચઢ્યા ઉપાડી વાસીદું વાગવું અને ધર લીપી શુદ્ધ કરવું. વાસણો માંજ જળથી ધોઈ પાકસાળાનાં પાત્રો પાકસાળામાં અને બીજાં તેમની યોગ્ય જગ્યાએ ગોઠવવાં. પ્રંજાનનું કાર્ય પૂરું કરી, પછી નિત્ય ઉપયોગમાં આવતાં પાત્રો, પીવાના રસો, ભોજનસામગ્રી અને વાપરવાના પૈસા સંભાળીને જોઈ તી સઘળી વસ્તુઓ એકઠી કરવી. ભોજન તૈયાર કરીને પતિ, સાસુ, સસરા આદિને જમાડી જમવું રસોઈ, જમવા જમાવવાનું, આવાડનું અને ચૂકા અ-ભોડનું કામ પૂરું કર્યા પછી ઘરની અંદર ક્યા પદાર્થ છે અને ક્યા ઘર્ષ રહ્યા છે તેની તજવીજ કરવી. નવા પદાર્થો જરૂર હોય તો તે અથવા જે પદાર્થ ઘર્ષ રહ્યાથી તેની જરૂર હોય તો તે મંગાવી સંભાળથી ભરી રાખવા. ભોક્ષમમાં ભરી રાખવાના દાણાની યોગના પજ સમયો ચિત્ત કરવી. દરેક કામ વિચારીને કરવું, દોષ કામ માથા ઉતાર—વેઠ સરખું કરવું નહિ. દેશ યાત્રા પ્રમાણે રાત્રે વાગુ કરી રહ્યા પછી સર્વ વાસણુ માંજને ઠેકાણાસર મૂકવા, દાણા ફુણી વગેરે કાંઈ ઉપાદ્રુ, અવ્યવસ્થિત કે ભયાં ત્યાં રખાડનું રહે નહિ, એટલા સાર “કાંકો ફુમો” કરવો. સમય સર સર્વ જાગૃકોને પધારી કરી ચૂવડવાં. સર્વના મૃત પછી પોતે મૃતું, પરંતુ પોતાના મૃત્વાની પૂર્વે પરમેશ્વર પ્રતિ પોતાનાં સર્વ કર્મો રણુ કરી બૃષ ચૂક માટે દામા માગવી અને આ મનુષ્ય દેહથી રજા કાઢે કરાય તથા તે માંજ પ્રવર્તમાન થવાય તેવી પ્રાર્થના કરવી. તે પછી કાંત, નિર્ધિકાર તથા જીને દિવ યજ્ઞને સંપન્ન કરવું—નમ મૃતું નહિ, પણ વસ્ત્ર પહેરીને મૃતું

પતિના ગૃહમંદિરમાં સુખે કે દુઃખે સદાકાળ સંતોષથી રહેવું, ધર ખાર અને માતાના સર્વ સુખનો આધાર સાસરીઆં પર રહેલો છે, એમ સમજી સુત્ર સ્ત્રીએ મૂલે ચૂકે પણ સાસરીનો તિરસ્કાર કરવો નહિ. માખાપના મહેલ કરતાં સાસરાની ઈર્ષ્ય કુટીમાં પરમાનંદથી રહેવું. ધરનું કામકાજ અધુરું મૂકી કે પૂરું કરીને પણ પરપેર તડાકા મારવા જવું નહિ. જરૂર પડતાં પિયર જવું, પણ ત્યાં વધારે નિવાસ કરવો નહિ. જ્યાં પતિ જાય ત્યાં તેમની આજ્ઞાથી સાથે જવું યથાશક્તિ સ્વામી જે રીતે ભરણુ પોષણુ કરે તેમાં સતોષ માનવો. પકચાન્ન કરતાં પણ સાદા ભોજનથી સંતોષી રહેવું, હિયે સ્વરે બોલવું નહિ, તતડીને બોલવું નહિ, બહુતાણી ખુમો પાડવી નહિ, કટુ ભાષણુ કરવું નહિ, પાડોશીની કે બીજાની સાથે વિવાદ કરવો નહિ અને વિવાદ થાય તો કટુ વચનો બોલવાં નહિ. સદ્ગુણી સ્ત્રીએ ધરમાં ધણી નકામો ખર્ચ કરવો નહિ, ધર્મે અને અર્થથી વિરહાચરણુ કરવું નહિ; પ્રમાદ, ઉન્માદ, રોષ અને ધર્માનાં વચનો બોલવાં નહિ કાઠની નિંદા કરવી નહિ; ચાડી, હિંસા, વિપય, મોહ, અહંકાર, ગર્વિષ્ટતા, નાસ્તિકતા, સાહસ, ચોરી અને દંભનો ત્યાગ કરવો. સ્વામીના સુખ દુઃખમાં તેમજ તેની બધી ખરી મહેનતમાં ભાગ લેવો. તેની સેવા કરવી. પતિના નશીલમાં કાંઈ માંડો ફેરફાર થાય તો તેવી અવદશામાં ગભરાઈ ન જતાં, કે હિંમત હારી આથે હાથ દઈ નિઃશ્વાસ નહિ નાંખતાં, પતિને અનેક પ્રકારે દિલાસો આપી શાન્ત પાડવો અને ધમ્મવું કે;—“ જો પરમેશ્વર અમને એક બીજાને માટે જીવતાં રાખે તો અમે તેટલું દુઃખ અને અમે એટલો ભય આવી પડે, તોપણ હું મારા મનથી સર્વોપરી સુખ સંમજીશ. ” એવી રીતે સ્વામિ ભક્ત સ્ત્રીએ સમજવું જોઈએ. પ્રેમવતી, મોટા મનવાળી સ્ત્રીના સયોગથી પતિ વધારે સુખ બોગવે છે અને તેનું સસારિક સુખ સંપૂર્ણ થાય છે. પતિની જીંદગીમાં ફેરફાર થવાથી તે નાહિમેદ થાય તો તેને ટકાવી રાખવા હિંમત અને ઉત્તેજન આપવું. ગૃહસ્થાશ્રમમાં કામળ પ્રેમ રૂપી-સૂર્યનો પ્રકાશ પાડી તેના દુઃખનું હીમ ઉઘાડી દેવું. મદાન કાર્યોના ઉદ્ભવ અને સિદ્ધિમાં પણ ગૃહસ્થાશ્રમનો આનંદ એ જીંદગીનો પાથો છે. એવો ગૃહસ્થાશ્રમ બનાવવા સાધવી સ્ત્રીએ હમેશાં કાળજી રાખવી.

ગૃહસ્થાશ્રમ સુસૌલિન અને સુખમય કરવા, જો પત્ની કાળજી રાખતી નથી; તો પતિને વિશ્રામ લેવાને માટે સૌની સ્વચ્છ, સૌથી મિષ્ટ, સૌથી ખુશનુમા સ્થળ—બાહ્ય સંસારનાં સંકટ અને દુઃખમાંથી નાશી છૂટવાના સ્થાન રૂપ ન કરે તો પ્રભુ એ આપડાને સદાય કેરું; કેમકે એ ખરેખર ધર વિનાનો જાણવો ! ધરતે સ્ત્રીનું રાજ્ય છે, તેનું જગત્ છે;—ત્યાં તેણે પ્રેમથી અને નરમાશની સત્તાથી અમલ ચલાવવો. દેવયોગે પતિ તોફાની અકૃતિનો દુહાડી મળી આવે હોય તો મોટું મન રાખવાથી તે જેવો શાન્ત પડે છે, તેવો બીજા કશાથી શાન્ત પડતો નથી.

શ્રીનું મોહું મન જોઈ તેને વિશ્રાંતિ, સંતોષ અને સુખ મળશે. મગજ અને મનની શાન્તિ વાળી શ્રી પતિને ઉત્તમ સલાહકાર થઈ પડે છે. કારણ કે જ્યાં તેની અનાથિત શુદ્ધિ જોટે રસ્તે જવાની તૈયારીમાં હોય; ત્યાં એવી શ્રી પોતાની સ્વભાવ—સિદ્ધ કળ વડે તે પતિને ખરે રસ્તે દોરી લઈ જાય છે. વિદ્ય અને વિપત્તિના વખતમાં સ્વામીને ટેકા રૂપ થઈ પડતું અને જ્યારે દુઃખનો દરિયો ઉલટે અથવા વિધાતા ધુરંધરાઈ કરે; ત્યારે પતિને દિલાસો દેવામાં પાછી પાની કરવી નહિ. જીવાનીના વખતમાં પતિને સુખ અને શજીગાર રૂપ થઈ પડતું. પ્રાદાવસ્થામાં જ્યારે સંસારનાં સુખનાં સમજ્યાં હવામાં ઉડી ગયાં હોય છે અને સંસારના સાચા વ્યવહારમાં રહેતા હોઈએ; તે વેળાએ મુલ શ્રી—દેવીએ પતિને એક નિશાથી સહાયક થઈ પડતું. વૃદ્ધાવસ્થાના અસ્થિર સમયમાં શાન્તિદાયક અને આનંદ આપનારા થઈ પડી, ધન્ય ભક્તિ કરવામાં એક ઉત્તમ સહાયકારક થઈ પડતું. આવી આચારનીતિ વાળી શ્રી આ લોકમાં અમર યશ મેળવી ધન્યતાને પામે છે.

પવિત્રગૃહ—સંસાર.

આ સંસારમાં શ્રી પુરપના ઉત્તમ વર્તનથી ગૃહ—સંસાર પવિત્ર થાય છે. તેમાં ગૃહ—રાજ્યના ખાસ સ્થાનમાં શ્રીવર્ગ જે સત્તા ચલાવે છે, તે ઉપરજ નજરતળું સુખ દુઃખનો, જ્ઞાનાજ્ઞાનનો અને સુધારા સુધારાનો ધણું અશે આધાર રહેલો છે. સારી શ્રીઓની સત્તા તેજ પૂરતી રીતનો સુધારો છે. પુરૂષ મનુષ્યત્વની તોલનશક્તિ છે અને શ્રી તેનું લાગણીવાળું મન છે. પુરૂષ તેનું બળ છે અને શ્રી તેની શોભા, તેનો શજીગાર ને તેનું બળ છે અને શ્રી તેની શોભા, તેનો શજીગાર ને તેનું વિદ્યામ શમ છે, જેમ પૃથ્વી ઉપરનું વાતાવરણ માણસના દેહને પોષણ આપે છે, તેમ સાતી જનેનાએ નીતિનું એનું તો નિર્મળ વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરે છે કે તેથી માણસની નીતિ દેહને પુષ્ટી મળે છે. ભલે સ્વભાવ, માધુર્ય અને માયાગુણનું એ સર્વ સમજ્યા વાપરીને એક શાણી શ્રી તેના કુટુંબીઓને ખુંસ મિત્રાગની ખુશંખોથી ઘેરી લે છે અને તેના પ્રતાપથી આખા ઘરમાં શાન્તિ અને સંતોષ પ્રસરી રહે છે. તેથી એના સ્થાપમાં મહા પવિત્ર અને ઉત્તમ પુરુષત્વની પ્રકૃતિવાળાં માણસોનો સારો પાક ઉતરે છે. ગમે તેનું ગરીબ ઘર હોય, પણ તેમાં સદ્ગુણી, કરકસરવાળા, દસમુખી અને સુખ શ્રીનું રાજ્ય હોય તો તે સુખનું, સદ્ગુણનું, અને નિર્ભય પવિત્ર સ્થાન થઈ પડે છે. ગૃહસંસારમાં પ્રત્યેક ઉમદા સંગઘનું ત્યાં સ્વરૂપ સિદ્ધ થાય

છે, એવું પવિત્ર ઘર અતેક આનંદદાયક નૈ સ્મરણ રાખવા યોગ્ય પ્રસંગોથી પુર-
પને પ્રિય થઇ પડે છે. તે પ્રેમી હૃદયનું પવિત્રસ્થળ સંસાર-સાગરના તોફાનમાંથી
નીકળી આવતાનું આશ્રયસ્થાન, શ્રમિત થએલા માણસનું વિશ્રામ કામ, દુઃખમાં
દિલાસો લેવાની જગા, આત્માદીના સમયમાં માન-અભિમાન રાખીએ એવું ઠેકાણું
અને સર્વ સમયે આનંદનું ધામ એક રૂડી સ્ત્રી-દેવીના પ્રતાપથી બની રહે છે.
સ્ત્રીઓ પોતાનાં હોકરાનાં લક્ષણ ધણામાં જે અસરકારક સત્તા ચલાવે છે, તે
ધણે લાગે બહાર દેખાવ દેતી નથી, પણ પોતાના એકાંત ગૃહ-સંસાર અને કુટુંબ
કુળીલાના શાન્ત સ્થળમાં કર્તવ્યતાના પવિત્ર માર્ગમાં સ્થાયી મહેનત અને ધૈર્ય-
તાવાળા આગ્રહથી તે પોતાનું ઉત્તમ કાર્ય પૂર્ણ કરે છે. ગૃહ-સંસારની અંદર
સ્ત્રીમાં કામ પાર પાડવાની શક્તિ હોય, તેથી તેનું સ્ત્રીત્વ ધટતું નથી, પણ દરેક
વ્યવસ્થાપૂર્વક વર્તનારા કુટુંબના સુખ અને કલ્યાણને માટે એ ગુણ કેટલેક દરજ્જે
જરૂરનો છે. કામકાજની ટેવ માત્ર વેપારને અંગેજ જોઇએ એમ નથી; પણ
સંસારના સઘળા વ્યવહારમાં તે કામ આવે છે. દુકાન ચલાવવામાં જેટલે
દરજ્જે કામકાજ કરવાના ગુણોનો ખપ પડે છે, તેટલેજ દરજ્જે ગૃહ-સંસાર
ચલાવવામાં તેની જરૂર પડે છે કામ કરવાની શ્રેષ્ઠ બારીક બાંધવશ, ઉદ્યોગ
કરકંસર, મન ઉપર અખત્યાર રાખવાની શક્તિ, કળા, જ્ઞાન અને અમુક કાર્ય
પૂર્ણ કરવાને અમુક સાધનો કામે લગાડવાની શક્તિ, એ સઘળા લક્ષણોની એ
બંનેમાં જરૂર પડે છે. એ સઘળા ગુણો કાર્ય સિદ્ધિમાં તત્ત્વ રૂપે રહેલા છે. જે
સ્ત્રીઓને પોતાનો ગૃહ-સંસાર સુખમય અને પવિત્ર કરવો હોય, તેમણે એ ગુ-
ણો મેળવવા જોઇએ.

પુરૂષે ગૃહ-સંસારમાં સદા સૌજન્ય રૂપી વસ્ત્ર સજવાં. તેમણે એવી નર-
માસ અને એવી ચતુરાઈથી ગૃહ-ચળ્ય ચલાવવું કે તેથી ઘરમાં પ્રેમ અને
કર્તવ્યનો વાયુ પ્રસરી રહે પોતાની જાંદગીના જે બહાર કર્તવ્યો છે. તે બીજાને
ગમે એવા ગંભીર અને અગત્યનાં લાગતાં હોય, તે પણ પોતાના કુટુંબનાં જુદાં
જુદાં સગાંઓનો પણ પોતાના ઉપર હક હોવાથી તેમની સાથે માયાળુપણાનાં
કામો કરવાંજ જોઇએ. જે પુરૂષનો પ્રેમ ગૃહસંસારથી સજીવન થયો છે, તે કંઈ
તેટલા સાંકડા ગોળગાંજ પોતાની સહાયતા રાખી રાખતો નથી. તેને પ્રેમ તેના
કુટુંબમાં પ્રસરે છે અને ત્યાંથી જગતમાં વિસ્તરે છે. પુરૂષે ખરી વિશ્રાંતિ અને
ખર્ચ સુખ ભોગવવું હોય તે તેની સ્ત્રીએ તેના ગૃહ-સંસારમાં સદાયક થવું જો-
ઇએ; એટલુંજ નહિ પણ તે તેના દિલની-પ્રાણની-આત્માની પણ સહચરી હોવી
જોઇએ. જે સ્ત્રીનું ઘર પ્રેમનું સ્થાન નથી, તે વિશ્રાંતિનું સ્થાન કેમ કરીને થાય?
મગજને પિસામો અને દિલને શાન્તિ તે પ્રેમ-ત્રિતીની નરમ અસરથીજ મળી
શકે છે. ગૃહિણીમાં ઉછળતો આનંદ અને ઝમઝામ મારતો ચળકાટ હોય, તેનાં ક-

રતાં ચોખ્ખી સમજ, હસમુખાપણું અને મનેહસાહનાં લક્ષણો તેનામાં હોવાં જો-
ઈએ અને વેગવાળી પ્રકૃતિના કરતાં સુશીલ સ્વભાવ પસંસા કરવા જોગ છે. જે ધરમાં
કજીઓ કંકાસ કે કડવાં વેણુ સાલગવામાં આવે નહિ, કોઈ આગમુ જણાય
નહિ, પ્રત્યેકે માણસ પોતાનું કર્તવ્ય ઠિસાહ અને આનંદથી કરતું હોય, પોતાની
સુશીલતાથી સૌનાં મન દરી સીધાં હોય, બાળકો બળ, બુદ્ધિ, વિવેક, વિનય અને
મર્યાદામાં ઉત્તમ જણાતાં હોય, તે ધર ખરેખર પવિત્ર સ્વર્ગ ધામ સરખું દિશે છે.

રાત્નકાર્પસાર જેમ ધણાંનાં મન મેળવીને ચક્રાવલો પડે છે, તેમ ગૃહ-
સંસાર પણ ધણાંનાં મન સાચવી તપાણીને સમાધાનીથી ચક્રાવલો પડે છે. કેટલાંક
કામથી પરહેજ રહેતું અને કેટલાંક કામમાં બીજાને પરહેજ રાખવાં પણ ખરાં,
વેકાં, પણ ખર્ચ અને સજીરી પણ રાખવી. પરસ્પર ખામીઓ જોવામાં આવે તેથી
એમ કહેવાતી બતકમ નથી કે તે એજ ઉપર આપણે આંખ મીંચીને ચાલ્યું.
તે ખામીઓ સારા સ્વભાવથી ખામોશ રાખીને ખમવી જોઈએ અને યોગ્યપણે
મુધારવી પણ જોઈએ. સધળા ગુણો કરતાં સારો સ્વભાવ એ ગૃહસ્થ-ગૃહિણીના
ગૃહસ્થાશ્રમમાં બહુજ નહોતો છે અને બહુજ સારાં ફળ આપે છે. તેની સાથે વળી
મનને વશ રાખવાની જો શક્તિને ટેવ હોય તો તેથી ધીરજ આવે છે. તેથી
સહન કરી શકીએ છીએ અને ક્ષમાથીલતા રાખી શકીએ છીએ. પતિપત્નીએ
પરસ્પર જે કહેતું હોય તે મહેલમાં મારવાના ચક્રસિવાય કહેતું અને ક્રોધનો
વીજળી ચમકારો આપ્યો જાય; ત્યાં સુધી મનને વારી રાખવું. “ મીઠો જવાબ
ગુસ્સાને ઉતારી નાંખે છે. ” માટે ગુસ્સાને ઉતારવા મીઠાપ ભરેલો જવળ આ-
પવો. પુરૂષે ગૃહ-સંસારમાં પ્રુથમિત્રાજનો, માયાભાવનો ખામોશનો અને પાકી
સમજનો ઉપયોગ કરવો.

શ્રીએ પોતાનો ગૃહ-સંસાર સુશોભિત, પવિત્ર અને સુખમય કરવા કાળજી
રાખવી. પતિને વિશ્રામ લેવા માટે ગૃહ-સંસાર સૌથી સ્વચ્છ-પવિત્ર, સૌથી મિષ્ટ,
સૌથી પ્રુથુમા સ્થળ બનાવવાને શ્રી જો કાળજી ન રાખે તો ખરેખર સંસારનાં
દુઃખમાંથી છુટવાને તે પુરૂષ ધર વિનાનો છે ! સુશીળ શ્રી મોટાં મોટાં સંકટને
વખતે પતિને ગૃહ-સંસારમાં ઘણી કામની યઈ પડે છે. તે દહેસાં અતિ નરમાય
વાળી છતાં પ્રસંગ આવતાં તે દદ અને જાગૃત બની જાય છે, તે ખજર ન પડે
તેમ તપાસ રાખ્યા કરે છે. અડચણોને વખતે સ્વસ્થ અને શાન્ત બની પતિને
એવા સમયમાં સુશીલ, શાન્ત અને મજબુત કરે છે. પોતાના સંતાનનું કેવા પ્ર-
કારે સાંતવન કરવું તે નિરંતર વિચાર્યાં કરે છે અને પોતાના પતિ ઉપરનો ખ્યાર
વધારવાનો પ્રયત્ન કરે છે. રૂઝ પતિએ પોતાની ધર્મ-પત્ની સાથે આંગર ભરેલી
વશાદરીથી, મોંઘાગુપણથી અને ધર્મ-નિષ્ઠાથી વર્તવું જોઈએ. શાણપણ અને
મીતિભાવથી ગૃહ-સંસારની લગામ પકડી-સહાય થવું. પત્નીને સમજાવીને ધરમાં

અમલ ચલાવવો; તેમાં પણ જે કામ આપર અને ફાયદા ભરેલું હોય તેજ તેમની પાસે સમજાવીને કરાવવું. તેના બહારના દેખાવ કરતાં તેના આત્મા અને તેની આખરને વધારે ચાહવું, તેને ઘટવું માન આપવું, પોતાના સદ્ગુણનું બીજ તેના હૃદયમાં રોપવું, જીવાનીનું રૂપ હિમર વધતાં ઉતરે તોપણ તેના પરની આશ-કિત્તિ ઓછી કરવી નહિ. પ્યારથી પોષવી, તેના ઉપર અત્યંત પ્રેમ રાખવો. તેને એક રૂપાળી પૂજ્યા યોગ્ય પૂતળી માફક મળીને લાડ લડાવવાં એમ નહિ, પણ પ્રભુને દરમીઆન રાખી એક પોતાના સંસારના ખરા સદ્ગુણ-જન તરીકે તેને ગણીને ચાહવું. બંનેના ધર્મ-સંયોગથી પેદા થયેલાં બાળકોને ચાહવું, તેના પ્રત્યે નાં કર્તવ્યો બળવવાં અને ધર્મથી ભરપૂર ગૃહ—સંસાર પવિત્ર અને સુખમય થઈ ચળકી રહે તથા તે ધર સ્વર્ગ સમાન શોભિ નીકળે છે.

અર્થસંસારસુખશાથીમળે.

—

આ સંસારમાં સૌ પુરૂષ અનેક પ્રકારનાં સુખ ગણે છે અને અ-
નેક રીતે એક બીજાને સુખી સમજે છે. કેટલાંક સૌ પુરૂષો એમ સમજે છે કે ફલાણી સૌ પાસે અગર ફલાણા પુરૂષ પાસે ઘણી દોહત છે, માટે તેઓ ખરાં સુખી છે કેટલાંક એમ સમજે છે કે ફલાણી સૌને આટલાં બધાં ઓકશાં છે માટે તે ખરી સુખી છે. કેટલાંક એમ સમજે છે કે ફલાણા સૌ પુરૂષ વાડીને ગાડીથી મોજ માણે છે, માટે તેઓ ખરાં સુખી છે. એમ અનેક રીતે લોકો એક બીજાને ખરાં સુખી સમજે છે, પરંતુ એ સમજ-વામાં મોટી ભૂલ કરે છે. ઉપર મુજબની સુખી સ્થિતિ તે ખરેખરી સુખી ગ-ણાતી નથી. પૈસા ટકા, આખર ફળિત, અને બચ્ચાં કચ્ચા વગેરેથી ભરપૂર જતાં બિચારાં કેટલાંક માણસો બેચેનીમાં પોતાના દિવસો ગુનારે છે; ત્યારે અર્થ સુખી કાણુ ? એ બાલુકુ જરૂરનું છે. અર્થ સુખ પતિપત્નીની માયાજી મૃત્તિ, પરસ્પર પ્રેમ, એક બીજાને નિરતર મદદગાર થવું, અને પરસ્પર મધુર વચ્ચેને જોતાવળું; એટલજ નહિ પણ એક બીજાને સુખે સુખી અને દુઃખે દુઃખી થવું તેનુંજ નામ અર્થ સુખ. ખરેખરા સંસાર સુખનું દર્શાવરૂપ અર્થ ચિત્ર એક ખે-ડુતને જોવાથી મળી આવશે. ખેડુત આખો દિવસ ખેતરમાં કામકાજ કરી સાં-જને વખતે પોતાને ઘેર આવે છે, તેને તેની સૌ પોતાના ખુશનુમા બાળકને હાથમાં લઈ આનંદી ચહેરે સામી મળવાને બાંધ છે. પોતાના પતિના ઉપરનો કેટલોક બોળે હલકો કરવાને તેની ખાંધ ઉપરનો બારો ઉચકી લઈ, પ્યારી સૌ પોતાને માથે મૂકે છે. તે સૌ પોતાની મધુર વાણીથી પતિનો ચાક ઓછો કરવાની

કાશિય કરે છે. તનદુસ્ત અને શાદાણું બાળક ફૂંકે મારી પોતાની માતાના હાથમાંથી બાપને ગળે વળગવા દોડે છે. એ આનંદકારી દેખાવથી બાપ ખુશી થાય છે. ધરમાં આવી શાંત ચિત્તે અમૃતમય વાણીથી ખેતી સંબંધી વાતચિત કરી સાથે ખેતી ખોરાંક ખાય છે.

બેનો ! આવો ચિતાર જોયાથી ટાનું હૃદય આનંદ નહિ પામે ? કાને પોતાની સંસારી સ્થિતિનું ભાન નહિ થાય ? કાને તેમનાં સુખી સંસારની સ્થિતિ જોઈ આશ્ચર્ય નહિ થાય ? બેનો ! ગરીબ મહેનતુ ખેડુત જેવા લોકો જે ખરેખર સુખ ભોગવે છે, એવાં સુખ ભોગવવાથી સમજી બેનો બેનશીબ રહે એક ઘોડું સંતાપ ભરેલું છે ? પ્રિય બેનો ! એ ખેડુતની સ્ત્રીઓ કરતાં તમને તો એક બીજો વધારે ક્ષાયદો મળે છે. એ બિચારી સ્ત્રીઓનેઆખો દિવસ પેટને ખાતર કામે જવું પડે છે; પરંતુ તેવી હાલ તમારી નથી. તમારે તો ખાવા પીવાનું અને પહેરવાં ઓઢવાનું ઘણીજ થોડી મહેનતે મળે છે. તમારા પતિ, પુત્ર અને ભાઈઓ તમારે જોઈતું સઘળું પુરું કરે છે. પોતાની સક્રિય મુશ્કેલી કાઈ રીતે તમોને ઓછું લાગવા દેતા નથી, છતાં તમો તમારા પતિ, પુત્ર અને ભાઈને ખુશી રાખવાને તજવીજ કરો નહિ, તો પછી તમારા કુટુંબમાં ખરું સુખ ક્યાંથી આવે ? પતિ બિચારો આખો દિવસ પોતાના ધંધા રાજગારમાં કામકાજની મહેનતથી ગભરાયેલો થાકેલો અને કંટાળેલો ઘેર આવે; ત્યાં તે પોતાની સ્ત્રી, બેન અને માતાને રીસાઓનાં કે ઉતરી ગયેલાં ખૂંચે દેખે, ત્યારે તે બિચારાને ધરમાં આસા એશને બદલે ઉલટી પીડા થઈ પડે કે નહિ ? તેનો પ્રિય બેનો ! તમારે વિચાર કરવો ઘટે છે. આખા દિવસની હેરાનગતિ ભોગવી કંટાળેલો ઘેર આવે, ત્યાં વળી સાસુ વહુના અને નાંદુદ ભોળાઈના કશ્ચા ચૂકવવા બેસે. એટલે ગરીબ બિચારા પતિની પૂરેપૂરી કમજખતી જાણવી.

બેનો ! તમો પોતે સમજીતો નથી કે તમારી એવી આસથી કેટલી અને કહેવી ખરાબી થાય છે ? જે પતિના મન ઉપર રાત દિવસ સંસાર સંબંધી અને બીજી કાગળ લાગેલી હોય છે, તેથી તેઓની આવરદા ટુંકી થઈ જાય અને બિચારો વગર મોતે તથા વગર કારણે ફક્ત કાળજનો માર્ગો આ દુનિયા છોડી વહેલો આવે જાય છે; એવાં જનારો એક કરતાં વધારે વાર બનેલા સાંભળ્યા છે. માટે તે ઉપર વિચાર કરતાં માતા, બેન, અને પત્નીની ખરી ફરજ છે કે પોતાના પતિ, પુત્ર અને ભાઈને સઘળી પ્રકારે સુખ આપવું. જે સ્ત્રીઓ પોતેજ પતિ, પુત્ર અને ભાઈને દુઃખી અને હેરાન કરે, એ ગુન્દો કંઈ જેવો તેવો નથી. તે ઉપર ડાહી સ્ત્રીઓએ ધ્યાન આપવું જોઈએ.

બેનો ! ઉપરની દૃષ્ટિકતથી તમારા ધ્યાનમાં આવ્યું હશે કે ખરેખર સુખી કોણ છે ? પૈસા દક્ષ વગેરે તમામ બાબતોનું સુખ છતાં એ એક સંસાર

સુખ ન હોયતો તે સઘળું નકામું અને જોખમ રૂપ છે. એક મહાન્ મંથકારે કહ્યું છે કે;—“ એક મુગટધારી રાજા અને શાનશાહો કરતાં ગરીબડી ઝૂપડીમાં રહેનાર અને દાળ, ભાજીખાનાર તથા જાડું પાતળું વસ્ત્ર પહેરનાર રાખસ જેના ધરમાં સલાહ, સંપ અને પ્રેમ હોય છે, તે ધણોજ ખુશી અને સુખી જણાય છે. ” ખરૂં સુખ પૈસા દડા વગેરેમાં નથી, પણ સલાહ, સંપ અને પ્રેમમાં છે. તેથીજ ખરૂં સુખ મળે છે, માટે તેવો લાલ તમારા પતિ, પુત્ર અને ભાઈઓને આપવા મહેનત કરો. જેથી કરી દેશીઓની સંસારી સ્થિતિ જે હાલ ધણે દરજ્જે ખરાબ જણાય છે, તે સારી થઈ સર્વ પ્રકારે સુખી થાય. હે ઇશ ! ભારત-વર્ષની સ્ત્રીઓના અંતઃકરણમાં એવી સદ્બુદ્ધિની પ્રેરણા કર ! ! !

સાચાપતિનાંલક્ષણ.

અ. સંસારમાં પતિ ગૃહસ્થાશ્રમનો જે રીતે આરંભ કરશે, તે ઉપર તેના સુખ દુઃખનો આધાર છે. ગૃહણી તરીકે એક સારી સ્ત્રી મળેલી હોય, પણ નખળા, કુર, ઉડાઉ અને લડંગા પતિથી સારી સ્ત્રી એક ખરાબ પત્ની અને માતા નિવડશે. જાતિસ્વભાવ ઉપરાંત પત્નીમાં જે કંઈ ગુણ કે અવગુણ દાખલ થાય છે, તે પતિના સારા કે નફારા લક્ષણનીજ અસર છે. માટે જે પતિ ગૃહ-સંસાર સુખમય કરવાને હમેશાં સદાચરણે ચાલે છે, ખરચનું ધોરણ સ્થિતિને અનુકુળ અને ઉપડી શકે એટલું રાખવાને પત્નીના મનમાં ઉતારે છે. પત્નીની માંદગી વખતે દુઃખ કે ભયમાં તેમની પાસે બેસીને તેમની સંભાળ લે છે, તેમની સઘળી છુટા લક્ષમાં લે છે, તેમના મનની શાન્તિ માટે આતુરતાથી યત્ન કરે છે, તેને આરામ કરવાને અને બચાવવાને શ્રમ લાઈ ખર્ચ કરે છે, અને તેના દુઃખની વખતે પોતાની ચિંતાની તેને ખાત્રી કરી આપે છે. એવે પ્રસંગે ગમે એવું અગત્યનું કામ હોય, તોપણ તજજીવને ધરબહાર જતો નથી, વહુની ન શકાય એવાં કામો કરીને તેની ખાત્રી કરી આપે છે, કે પોતે તેની આરોગ્યતા અને માનસિક શાંતિને મોટી કાંમતી ગણે છે, તેમજ એવી ખાત્રી કરી આપે છે કે, તે જે કહે છે તે તેના દરજ્જાને નીચો પાડવાને નહિ પણ પરિણામે વધારવાને કહે છે.

જે પતિ પરપૂર્વા પહેલાં જેવાં વચનો, દષ્ટિ અને રીતભાત રાખતો; તેવીજ રીતે પરપૂર્વા પછી પણ રાખે છે. જોટો વિનયકે તેની મૂર્ખતા તરફ ખુશી બતાવથી એવી હલકી વર્તણૂક રાખીને પ્રેમ જતાવવાને બદલે ખરેખરી રીતે બલાઈનું કામ કરી તેના ઉપર ખરો શુદ્ધ પ્રેમ જતાવે છે. અગત્યની આવડતો

અગાઉથી ઘંટોખસત કરી દે છે, ખીજા ઉપર ગમે એટલા મિળાજ આવે છે, પણ પોતાની ધર્મપત્ની ઉપર મિળાજ કોઈ પ્રકારે જવા દેતો નથી. સત્યતા અને શુદ્ધ બુદ્ધિથી તેનાં ઘટે તેટલાજ વખાણુ કરે છે. વચનોથી નહિ પણ કૃત્યોથી પત્નીનાં અંતઃકરણને ખાત્રી કરી આપે છે કે, જગતમાં સર્વ વસ્તુઓ કરતાં તેણીની તનુદુરસ્તી, આયુષ્ય અને સુખને વધારે કીમતી ગણે છે. તેમાં મુખ્યત્વે કરીને ભપારે હંદગી થોડા કે ઘણા લયમાં આવી પડી હોય; ત્યારે આ વાતની વિશેષ ખાત્રી કરી બતાવે છે. કામના વખત સિવાય બાકીનાં વખત પત્નીના સમાગમે ગાળે છે. વગર કારણે પોતાનું ઘર છોડી એકલણુ પણ નકામા ટકા દેવા જતો નથી, પણ નવરાશના વખતમાં પત્ની અને છોકરાંઓ પાસે જ્ઞાનના પુસ્તકો અને વર્તમાન પત્રો વાંચી કે વંચાવી તેમના જ્ઞાનમાં વધારો કરે છે, છોકરાંઓ ઉપર પ્રેમ ભાવ બતાવે છે, ઘરમાં ચાકરો હોય, તો પણ વખતે બાળકોને હાથે જમાડે છે, રમાડે છે, શિક્ષણુ આપે છે અને સાથે સૂવાડે છે. પત્ની સાથે માયાળુ પણાથી વર્તે છે, તેને અયોગ્ય છુટ આપી મોટે ચડાવતો નથી કે શુભામ જેવો થઇ રહેતો નથી. તેની અયોગ્ય સત્તા તળે દબાઈ રહી લોકોમાં અપકીર્તિ થાય તેમ કરતો નથી, તેમ તેને દાસી નહિ પણ ધર્મ—પત્ની ગણે છે; એટલુંજ નહિ પણ સંસારનો ખરો સહાયક, દિલની—પ્રાણની—આત્માની સહચરી ગણી માન અને સંતોષ આપે છે. તેની વાત લક્ષ પૂર્વક સાંભળી તેને સમજાવી બનતા કુધી તેના મનનું સમાધાન કરે છે. મિત્રો, ઓળખીતાઓ અને સોખતીઓને પસંદ કરવાના કામમાં પત્નીની સલાહ લક્ષપૂર્વક સાંભળે છે; કેમકે પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓ વધારે તીક્ષ્ણ દષ્ટિવાળા હોય છે, તે પેટેલી ઓળખાણુ તેના ધણો થોડો બરોસો કરે છે, તે પુરુષો કરતાં વધારે સંકાશીલ હોય છે. એકજ ધંધાના માણસોથી અને પ્રતિષ્ઠા ઉપર કહેલી વાતોથી તે ભાગ્યેજ દગાય છે, તે વધારે સાવધાન કાનથી સાંભળે છે; વધારે તીક્ષ્ણ દષ્ટિથી મોઢાનો મ્હેરો નિહાળે છે અને ખાસ પ્રસંગોમાં તેમના વહેમોને વારસે દરચુજર કરતાં, આવા પ્રકારની વાતોમાં તેમના અભિપ્રાયો અને દલીલો ખ્યાનમાં લેવા જેવી હોય છે તે લક્ષમાં લઇને વર્તે છે.

જે પતિ પોતાની ધર્મ—પત્નીને લગ્નની પવિત્ર પ્રતિષ્ઠાથી સોંપેલો પ્યાર ખીજા પરાઇ સ્ત્રીને કદિપણુ આપતો નથી. કોઈ કારણથી પત્નીનું મન વહેમાય તો તેનું મન શાંત પાડવાને યોગ્ય ઉપાયો કામે લગાડે છે. વગર કારણે ધર્મ—પત્નીને પરાયા પુરુષોના રક્ષણુ તળે સોંપતો નથી. જનશ્રી જોઇને પોતાની ધર્મ—પત્નીને જુદી પાડતો નથી; પોતાની સ્ત્રીની સોખતમાં દુરવામાં અને તેના સાથે વાત કરમાં ચરમ ગણતો નથી. પોતાની પત્નીની શાંતિ માટે બનતો પ્રયત્ન કરવો એ પોતાની પવિત્ર દુરજ સમજે છે. પોતાની પત્નીને બેચેની ઉત્પન્ન થાય એનું સાહસ માથે લઇ પરાઇ સ્ત્રી સાથે વાતો કરી ઈર્ષ્યા અને ખોટા ગર્વને

તૃપ્ત કરતો નથી કે સોખતમાં રહેતો નથી. પોતાની સ્ત્રીના મનમાં અદેખાઈની લાગણી ઉત્પન્ન થવા ન પામે, તે માટે પોતાના કૃત્યથી તેને બતાવી આપે છે કે દુનિયાપરની બીજી કેઈ પણ વસ્તુ કરતાં તેને વિશેષ આદે છે. પત્નીના મનમાં પોતાના સદ્વર્તનની છાપ પાડવાને યત્ન કરે છે. આ દેહ ધર્માનું સાર્યક કરવા તેમને સાથે લઈ ઇશ્વર લક્ષિત કરે છે અને પરણતી વખતે કરેલી પ્રતિજ્ઞાઓ પૂર્ણપણે પાળે છે. આવા ગુણ લક્ષણવાળો પતિ તેજ સાચો પતિ ગણાય છે અને તેજ સંસાર સુખનો ઉત્તમ દ્વારો લઈ ધન્યતાને પામે છે.

સાચીપત્નીનાંલક્ષણ.

સંસારમાં અર્ધાંગના રૂપ ગણાયેલી સાચી પત્ની તેજ કે, જે પોતાના બદલા પતિને પ્રાણાધિક માની અહોનિશ તેના હિતમાં ભાગ લઈ, સુખ દુઃખમાં સામેલ રહે છે, અને જે રીતે તે સુખ અને સંતોષ પામે તેમ કરવા કાળજી રાખે છે. સાચી ગરીબ ઘરમાં પણ તે સદ્ગુણી સ્ત્રી

ઉદ્યોગી રહી કરકસરથી ચાલી, આનંદી અને સ્વચ્છપણે ધરનું ઉપરીપણું ચલાવી, તેને તે વિશ્રાંતિ, નેદી અને સુખનું ધામ બતાવી દે છે. તે ઘરમાં કુટુંબને ભગતી દરેક યોગના નજરે પડે છે. પણ એક સંન્નેગથી આ ઘર માણસને બહાલું લાગે છે; કારણ કે અહીં અંતઃકરણને આશ્રય મળે છે, સંસાર સમુદ્રના તોફાનો ઘડી રક્ષણ મળે છે, શ્રમ કર્યા પછી આરામ લેવાનું એ વિશ્રાંતિ સ્થાન છે, વિપત્તિનો દિલાસો અને સંપત્તિનો મેલો છે તથા સર્વકાળમાં સર્વથા આનંદ આપનારું એજ છે. સાચી પત્ની પોતાનું કામ ધર કુટુંબના સાંત એકાંત વાસમાં જરૂરી પ્રયત્ન અને સદનશીલ ખંત પણથી પોતાનો ધર્મ સમજીને બળવે છે. ચુકિતઓ શોધવામાં, કામકાજ કરવામાં અને તે વ્યવસ્થાપૂર્વક ચલાવવામાં ઉત્તમ અને ઉંચા પ્રકારનાં વર્તનથી દૃઢ શક્તિ ધરાવે છે. છોકરાં ઉછેરવાં અને તેને શિક્ષણ આપવું, ગૃહશાન્ત્ય ચલાવવું અને સ્થાવર જંગમ મિલકતની વ્યવસ્થા કરવી આ સર્વ કાર્યો તે કૃતેમંદીથી પાર પાડે છે. તે સારી સમજ, તત્પરતા, સાયાણુપણું, ઉદ્યોગ અને સાવધપણું એ ગુણોથી દરેક વિદ્વા દૂર કરવાને તે શક્તિમાન થાય છે અને તેણીએ વેઠેલાં દુઃખ અને ક્ષણજનો ઉમદા બદલો એ મળે છે કે, પોતાનાં બાળકોને-સંસારમાં આગળ પડતાં જોવાને ભાગ્યશાળી થાય છે. આવી સ્ત્રી જે પુત્રને મળે છે તે પૂર્ણ ભાગ્યશાળી છે અને તેજ સ્ત્રી સાચી પત્ની-પણીને યોગ્ય છે.

સાચીપત્ની પતિને વિશ્વાંતિ અને ખરૂં સુખ આપવાને ગૃહ—સંસારમાં સદાયક થઈ પડે છે; એટલુંજ નહિ પણ તેના દિલની-બ્રાહ્મી-આત્માની પણ સદચરી થઈ રહે છે. પતિને ગૃહસ્થાશ્રમની ખટપટમાંથી અને વિશેષ કરીને કરજના ફાદમાંથી બને તેટલો મોકલો રાખે છે. તે પતિની આંખ અને તેની રચિતે ગમતી થઈ પડે છે; ચિંતા અને ગલરામભૂથી ઘેરાયેલા ગૃહસ્થાશ્રમમાં ધરમાં પ્રેમનો પ્રકાશ કરી મૂકી તેને વિશ્વાંતિનું સ્થાન બનાવી દે છે. સાચી પત્નીનું મૂલ્ય તો હીરા અને મોતી માણેકથી એ વધારે છે, તેનાં વસ્ત્ર દદતા અને આખર છે. તે લવિષ્યમાં સુખ અને આનંદ ભોગવે છે. તે પોતાનું મોં બોલવા માટે ઉઘાડે છે, અને તેના મુખમાંથી આચાર્યપણાનાં ફુલ ઝરે છે. તે પોતાના પતિની રીતલાત સારી રીતે નજરમાં રાખે છે. પોતે બાળસુ રહીને શાંતલો આતી નથી. તેનાં સંતાન રોજ સવારમાં ઉઠી તેને આશિર્વાદ આપે છે; તેનાં સ્વામી પણ તેની તારીફ કરે છે અને ગુણ ગાય છે.

સાચી પત્ની પોતાના ઉત્તમ-લક્ષણો પ્રીતિદારાએ તે ખીજાઓના સંબંધમાં આપતાં બહાર બતાવી આપે છે. તે એક ઉછેરનારી, અને પોષકદેવી, માયાવી સૃષ્ટિ વડે માણસ જાતને મળી છે. તે નિરાધારને આધાર આપે છે અને જેને આપણે ચાહીએ છીએ તેને પાળે છે ને પોષે છે. તે પોતાના ગૃહ-મંડળમાં શશિવત્ પ્રકાશ છે, તે પોતાની મૂળ પ્રકૃતિથીજ દયાળુ, સુશીળ, ધૈર્યવાન અને આત્મ-સંયમી હોય છે. તે પ્રેમાળ, આશાવંતી અને વિશ્વાસુ હોવાથી જ્યાં દષ્ટિ ફેરવે છે, ત્યાં રોશની પ્રકાશિ રહે છે, તેની આંખ હીલગીરી ઉપર પડતાં આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે, તે દુઃખમાં સુકિત સાથે સારી સલાહ આપે છે. તેના મીઠાશ બરેલાં વચ્ચેથી મગજમાં ટાંક વળે છે. મધુર, વચનામૃતરૂપી અમત્કાર અને સુશીળતાના બળથી પતિના ઈર્ષા, વહેમ અને ગર્વના કાંટાને તોડી નાખે છે. તે નિર્બળતાને સદાયતા, પડેલને ટેકા અને દુઃખીને દિલાસો આપે છે. તે ગૃહ-રાજ્યને પ્રેમ, માયા અને નરમાશની સત્તાથી ચલાવે છે. તેનામાં ચોખ્ખી સમજ, હસમુખપણું, મનોત્સાહ, સુશીલતા અને સુકુમાર સ્વભાવ વગેરે ઉત્તમ ગુણો હોય છે. તે સિવાય આનંદી મસ્કરો સ્વભાવ, ખુબસુરતી, બોલું બોલું કરી રહેલી આંખો, મુંદર-અંગ, લટકતી ચાલ, ફળવણી અને કુળ વગેરે હોય છે. સાચી પત્ની પોતાના સદગુણો વડે કોઈ સમયે ચૈતન્ય આપવામાં, કોઈ સમયે શાન્તવનતા આપવામાં અને કોઈ સમયે દુઃખ આપવામાં શક્તિવાન હોય છે. ઉન્મત્ત પુરુષને સચેતન, શોકમાં પડેલાને શાંત અને નિયમમાં રાખે છે. તોડાની પતિને આઠાધીન કરનાર ઉત્તમ પત્નીના શ્રેષ્ઠતાનાં લક્ષણો છે. તે પોતાના સૌન્દર્યને ગૃહકાર્યમાં અને સ્વામીને સારે માને સ્થિર રાખવામાં ઉપયોગ કરે છે, તે પોતાની હાજરીથી સ્વામીના ચિંતામિત્રે ટાલો પાડે છે અને મીઠા

સ્વભાવરૂપી મોહનમંત્રથી તેના ચીડીયાપણાને એક ઝુકની સાથે ઉઠાવી દે છે, સંસાર યાત્રાના ઘણાએક અગ્નિત પ્રવાસમાં ફરી ફરી ઉત્સાહથી મહેનત કરવાને હિંમત આપી આગળ ચલાવે છે; એટલુંજ નહિ પણ પતિને ચોમેર આશા અને ખુશ મિનનજની હવાની લહેરો પેદા કરી દે છે. સાથી મંગળ થાય અને સાથી અમંગળ થાય એ સર્વના ઉપર લક્ષ રાખે છે. પેદાશ પ્રમાણે ખર્ચ કરી ભવિષ્ય માટે એકઠું કરી રાખે છે. ધરની સર્વ વસ્તુની ખબર રાખે છે. પોતે સર્વ કાર્ય નજરે જોતી રહે છે અને ભવિષ્યમાં જોની જરૂર જણાય તેના પહેલાંથી બદોબસ્ત કરે છે. સર્વ બાબતોએ નજર રાખ્યાથી ખર્ચ વધારે ન થાય માટે તેની આંખ સર્વ તરફ ફરતી રહે છે. દાસ દાસી અને ધરનાં માણસો સર્વદા સાવચેત રહે અને કોઈ જાતના અન્યાય કાર્ય કરવાની હિંમત કરે નહિ તેની તજવીજ રાખે છે. ધરમાં સર્વદા શાંતિ અને સુખથી પૂર્ણ રહે, સર્વ કામ જોઈ સારી રીતે થાય, સ્વામીનું અને કુટુંબનું જોઈ સન્માન અને સુનામ કાયમ રહે તેનાં ઉપર નજર રાખે છે. તાબેના માણસો ઉપર દયા પ્રકાશ કરે છે, તેની ખાવા પીવાની તજવીજ રાખે છે અને દુઃખને વખતે સહાય કરે છે. તાબેનાં માણસો અને ધરનાં માણસો ભયથી રહી માન્ય રાખે; માટે કોઈ પણ પ્રકારની અપજાતા નહિ રાખતાં ગંભીર રહે છે. કુટુંબની બરદાસ લેવામાં નિમમ રહે છે. તે પોતાના સદ્ગુણના દાખલાથી બાળકોનું વર્તન સુધારી તેઓ અણુસારાથીજ તાબે થઈ માન આપે એવાં સુશીલ કરે છે; એટલુંજ નહિ પણ તેઓ રત્નરૂપ નીવડી દુનિયામાં ઉપયોગી થઈ પડે એવાં બનાવવા યત્ન કરે છે. બાવા શુભ-લક્ષણ વાળી સાચી પત્ની આ લોકમાંયશ અને પરલોકમાં પરમ ગતિને પામે છે.

સંસારમાંસાચોરનેહીકાણુ ?

મિત્ર મિત્ર ! આ સંસારમાં તમારો સાચો રનેહી કાણુ ? તમે

આ ભવ રૂપી મહાસાગરમાં સંસાર-વ્યવહાર રૂપી વહાણમાં બેસી મુસાફરી કરો છો, તે વહાણનો સુકાની કાણુ ? અને તેમાં સુખરૂપી હોઠાવંત્ર ઉપર નજર રાખી તે ચલાવનાર કાણુ ? તમારી માએ નહિ, બાપે નહિ, બેને નહિ અને ભાઈએ નહિ, પણ માત્ર એક સાચો રનેહી તમારો પતિજ છે. એ પતિ જોના તમે જોઈ, મોહિને છાંદગીની દોરીની ઉછી ગાંઠ મુધી સુખ અને દુઃખની વેળાએ તમારા કંઈમાં પ્રાણ હેલ ત્યાં સુધી તમારો કરીને જમણે દાય જાણો છે; તેજ પતિને તમારે જમણે દાયે ધણી બી પુરૂષો સમક્ષ

દેવ અને ધર્મ ગુરૂની સાક્ષીએ પ્રતિજ્ઞા કરી કેવલ આપ્યો છે; તેજ તમારો સાચો સ્નેહી. તેજ તમારો વાલી; તેજ તમારો મદદગાર; તેજ તમારો પાલકબહેન; તેજ તમારાં માણેક, મોતી, હીરા અને સોનું, તેજ તમારા હાથ, પગ, આંખ, કાન અને નાક વગેરે આપું સરીર અને તેજ તમારું સર્વસ્વ છે. હવે કહો કે તમે તેને સુખ દીધું તે કોને દીધું ? તમે તેનું બધું કર્યું તે કોનું કર્યું તમે તેનું ખુદ કર્યું તે કોનું કર્યું ? તમે તેને ધિક્કાર્યો તે કોને ધિક્કાર્યો ? અરે બહી બેનો ! તે સધળું તમ-નેજ. તમે તમારા જમણા હાથે ડાબા હાથમાં સોહ ભોંકા, તમારે હાથે તમારી આંખમાં કાંકરા નાખો અને તમારે મોઢે કાચનો કડકો-ગળો; તેથી જેવું તમને દુઃખ અથવા સંકટ થાય, તેવુંજ તે છે. જેવું તમે તેને કરશો, તેવું તમને થયા ખરાખર સમજો. અરે ! એવો જે તમારો પતિ તેની સાથે શું તમે સધળી રી-તે વાત ચિત નહિ કરો ? શું તમે તેની સાથે બેસી બોજન નહિ લીઓ ? અને શું તમે તેની સાથે નહિ ફરો ? ખરેખર સર્વ કરવુંજ જોઈએ. કેટલીક સ્ત્રીઓને એવી ચાલ હોય છે કે ધરમાંની કાંઈ પણ વાત પતિને કહેવી નહિ અને પૂછે તો કહે કે, “ સ્ત્રીની વાત સ્ત્રીઓ જાણે.” પોતા ઉપર કાંઈ આવી પડ્યું હોય, તો તે જેમ તેમ કરીને પોતેજ ખસેડે છે અને ન ખસેડી સકાય તો હસાઈ પડી ખૂંચે પાડે છે. કાંઈ આવળું પડે તો પતિની સાથે કહ્યો કરવો, તેને કથવાવવો, શક્તિ ઉપરાંત ધરણાં લગાડી સેવવાથી કરજદાર કરવો અને તેને આંખર હીન કરવો, એ શું સારી પત્નીને થાય છે ? નહિજ. ત્યારે વિચારો કે એવો અંતર તમે કોની સાથે રાખો છો ? શું તમારા પતિ સાથે કે કોઈ તમારા આ બવના થયું સાથે ? ખરેખર તે તમારે શું થાય છે ? અને તમે તેને કેવો ગણો છો ? તમે તેને શું કહો છો ? અને તમે તેને શું માનો છો ? એ સર્વ વિચારો અને પછી સમજીને તમારા સંસારના સાચા સ્નેહી પતિ સાથે વર્તો.

સ્ત્રીમાં મમે તેવા ઉત્તમ ગુણો હોય, પણ જો તેનામાં પોતાના પતિ ઉપર ખરા પ્યાર જોડવાની આવશ્ય નહિ હોય, તો શું તેને સ્ત્રીનું નામ આપવું મ-હત્ત છે ? નહિજ. દરેક સ્ત્રીની મુખ્ય ફરજ એ છે કે જે પોતાનો પતિ હોય અથવા જેને પોતાનો પતિ કરવાનું વચન આપેલું હોય, તેને અંતઃકરબથી મા-દવો, તેને સંસારનો ખરો મોખતી અને સાચો સ્નેહી જાણવો અને તેનેજ ધરણી બીજે કરજને છંદગીના અંત સુધી માનવો અને સેવવો. જે સ્ત્રી પો-તાના પતિ સાથે નીમક દરાખી કરે છે અને જે પ્રતિજ્ઞા કરી આપેલું વચન તોડે છે, તેજે પ્રજનો નિયમ તોડવાથી તેજે પ્રજની સાથે નીમકદરાખી કરી તેનું વચન તોડ્યું સર્મગ્યું. પછી તે મમે તેવી સ્થિતિમાં હોય અથવા પાછળથી આવે પણ જે ધરણી નિયમ પ્રમાણે લમ સંનંધથી જોડાએલી અને પ્રતિજ્ઞા કરી વચન આપેલું છે, તે છંદગીના અંત સુધી પાળવું એ તમારું કનંધ છે.

દાતા યાય છે અને જગતને ઉપયોગી યાય છે. તે પવિત્ર—સતી સ્ત્રીઓનાં ચરિત્રો વાંચવાથી જાણી શકે તેમજો મનસા, વાચા, અને કર્મણ્યથી એવું કાંઈ કર્યું નથી, કહ્યું નથી કે વિચાર્યું નથી કે, જેમાં તેમના પતિ સાથેના એક ભાવનું કાંઈપણ પ્રયોગન ન હોય; જેનાથી પતિની સાથેના માનસિક કે કામિક એક ભાવ તૂટે, અને જેટલું જેટલું પતિનું વિસ્મરણ યાય, એટલું બધું કામ વ્યભિચાર-એટલે લુદાઈ ગણાય છે, અને તેમાંથી નિત્ય પોતાને પાપ અને સર્વ દુઃખ પેદા થાય છે. આ પ્રકારે લુદાઈવાળી સુક્ત રહી અલુદાઈવળું સિદ્ધ કરવું એ સ્ત્રીના ઉપર જ મુખ્ય આધાર રાખે છે. સ્ત્રીએ પોતાના પતિ વિના બીજા કોઈ પરપુરુષ સાથે મૈત્રી કરવી કે, તેની ગેરહાજરીમાં પ્રસંગ પાડવો એ વાત સારી નથી.

સંસારમાં બધી વાત વિશ્વાસને આધારે ચાલે છે; જો સ્ત્રી પુરુષને પરરૂપના એક ભાવનો વિશ્વાસ હોય, તો તે અ-ચોઅ-નના ગમે તેવા સમાગમોથી અવિશ્વાસ ભાવતાં નથી. કામ પ્રસંગે પુરુષો સાથે વાતચીત કરવી પડે, તેમાં કે તેવા ઉત્તમ પુરુષોના સંબંધમાં કાંઈ પાપ નથી, પણ તેમ થવાથી જ્યાં કોઈ પણ રીતે પોતાના પતિના મનમાં અવિશ્વાસ પેદા થાય એવું હોય, ત્યાં તો એવી વાત વિશેષ તજવી. એકાન્તે પોતાના પતિ વિના કોઈની સાથે બહુ પરિચય પાડવો સારો નથી. પવિત્ર સ્ત્રીને તો પોતાનો પતિ નિરંતર પોતાની પાસે જ છે; એટલે એકાન્ત છેજ નહિ, તેને કોઈના સમાગમની અપેક્ષા નથી. આમ છે ખરું, તોપણ પતિની સાથે રહી સંસારના કાર્યો કરવામાં પુરુષ કે સ્ત્રીઓના સમાગમમાં ફરવું પડે, ત્યાં કોઈ રીતે કોઈનો અનાદર થાય એવી વર્તણૂક કદાપિ રાખવી નહિ. સંબંધથી, બવહારથી, રોદધથી, અને કામથી, ક્રશાથી પણ પોતાના અને પતિના એક ભવમાં જરા પણ વિશેષ પડે એવું કરવું નહિ; એજ ઉત્તમ પવિત્રપણું અને એજ ઉત્તમ મુખ છે. તેજ અતિ હુદ્દિમાન, વીર્યવાન અને પવિત્ર પુત્ર, પુત્રીની માતા થાય છે અને તેવીજ માતાઓ યકી જન-મંડળ શાન્તિ કર અને સુનિયમિત. યશે. હે પ્રભુ ! જન-મંડળની ઉન્નતિ અર્થે આ દેશની બાળાઓને પવિત્ર મનની કર ! મંત્રણ હો ! ! !

સ્ત્રીપુરુષનીઅપવિત્રતા.

જગતમાં મહા પાતકરૂપ અપવિત્ર ગણ્યતા અધર્માચરણ-વ્યભિચારનો દોષ એ સ્ત્રીપુરુષ બેઠિને અતિ નિષિધ, ભયંકર અને અન્યાય ક્રમ છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ એ દોષ કર્યાથી પરમ પવિત્ર વિવાહની ગાંઠ એછીવારે તૂટી જાય છે. વિવાહ કરતી વખતે એક બીજાં ને પ્રતિજ્ઞાઓ લખને બંધાયાં છે. તે આ વિષયની પ્રતિજ્ઞા સર્વથી બળવંત છે; પરંતુ તે ભંગ કરવાથી બીજી સઘળી પ્રતિજ્ઞાઓનું મૂળ કાપવા જેવું થાય છે. સ્ત્રી પુરુષ પરમ પવિત્ર પ્રેમની જાળમાં બંધાઈને તથા સુકોમળ કમળની કળીના જેવા સરળ સ્વભાવનાં બાળકોવાળાં યદુને વર્ણવી ન શકાય, એવાં આશ્ચર્યકારક સુખાશ્રુત રસના ભોક્તા થઈ શકે છે. તે ઉપરની પ્રતિજ્ઞા તોડે તો તે સુખના ઉપર હમેશાંને માટે પાણી ચૂકવા જેવું થાય છે. જે નરાધમ આવા પરિશુદ્ધ કુટુંબનું અમૂલ્ય સુખ એકીવારે હરણ કરે છે, તેનાં કરતાં બીજો મહા પાપી દુરાચારી નથી. જે નરાધમ કામ-રિપુને વશ થઈને કાઈ સ્ત્રીનું ધર્મ રૂપી ધન ચોરે છે; તેના પાપની તુલનામાં ચોર તથા લૂટારાનું પાપ પણ આંખું માનવું જોઈએ. તે જીવળ દંપતીનું પ્રેમરૂપી ધન ચોરે છે; એટલુંજ નહિ પણ તેઓમાં પ્રેમાકુર ફરી ઉત્પન્ન થવાની શક્તિ સુદૃઢિત પણ નાશ કરે છે. જે માણસ તેઓની પ્રીતિ હરણ કરવાનું મનમાં ધારે છે, તે તેમનાં પ્રીતિથી બંધાયેલા પવિત્ર સુખ ભોગનો અંત લાવે છે; તેનો કશો વિચાર કર્યા વગર જે પોતાની અસત્ય કામના પૂર્ણ કરવાને તૈયાર થાય છે, તેનાથી શું કાંઈ બીજાં દુષ્કર્મ નહિ થઈ શકે ? જે માણસ કામ-રિપુને તૃપ્ત કરવા માટે આવો અસત્ય માર્ગ મહણ કરે છે, તેણે મનમાં પોતાની સ્ત્રી છાકરાંની તેવી ખરાબ પ્રવૃત્તિ થવાનો સંભવ જાણવો. જ્યારે કાંઈ માણસ કાંઈ શૂદ્ધરથનું નિષ્કલંક ગૃહ કલંકિત કરવાને તૈયાર થાય છે; ત્યારે તેણે પોતાના ઘરને પણ તેવા કલંકનો બનાવ બનવાના સંભવ તરીકે જાણવું જોઈએ. જેવાં પોતાનાં આચરણ, તેવાં સ્ત્રી છાકરાંઓનાં પણ દેખાદેખી થાય છે. એ રીતે અધર્માચરણનો વધારો થવાથી દેશમાં વર્ણસંકર પ્રજાની વૃદ્ધિ થતી જાય છે; વગેરે રીતે તે દેશને બારે દાનિ કરનાર મનુષ્ય ગણાય છે.

પ્રજાની નીતિ શ્રેષ્ઠ કરનાર અધર્માચરણીને તેના મહા પાતકનું ફળ મળ્યા વગર રહેતું નથી. તે પાપાચરણી મનુષ્યનું પુણ્ય જનિત ઉત્તમ સુખ નાશ પામે છે. પાપથી મહિન થયેલા સંકલ્પ વિલપના દુઃખથી દુઃખિત થાય છે. લોક નિંદા, બળતો નાશ, વીર્યની હાનિ, રોગોત્પત્તિ, પૈસાનો નાશ; વગેરે ઘણી જાતના અનિષ્ટ બનાવો બને છે. જે કુટુંબમાં આવા ખરાબ બનાવ બને છે; ત્યાં ધર્મી, કલેશ અને દુઃખ રૂપી આગ સર્વદા સળગતી રહે છે. જેઓ આ

દુષ્કર્મમાં લાગેલાં છે, તેઓનું શરીર ધીરે ધીરે અસુખાકારી તથા અંતઃકરણ નિસ્તેજ થઈ જાય છે, તેનાં છોકરાં માતાપીતાના સર્વ દોષો મેળવી જન્મે છે. ધણી જાતના અનર્થો કરી અપરાધી માળાપને કલેશ આપે છે. પરિણામે તેઓનું આયુ કુટુંબ દુરાચારી થાય છે, તેમની આખર જાય છે, નિંદા થાય છે, ખરાબ હાલતમાં આવી પડે છે. અને સર્વ ઠેકણે ધિક્કાર દિટકાર પડે છે, અને ધન્યરૂપે છે. આ દુનિયામાં સુખ મળતું નથી અને પર દુનિયામાં નર્કમાં પડે છે; વગેરે રીતે આ મહાપાતકની સજાની હદ નથી.

આ પાતક રૂપી અધર્માચરણનો દોષ પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીને વધારે છે. સ્ત્રીના અપવિત્રાચરણથી મોટું કલંક લાગવા ઉપરાંત ધણા મનુષ્યોને દેખીતું મોટું નુકશાન થાય છે. પુરૂષો કરતાં સ્ત્રીઓ વધારે સરમાળ અને કામળ છે. કુદરતજ તેમને એવી કામળ થવાને ફરમાવે છે. ધર્મર રચિત સૃષ્ટિના નિયમ વિરૂદ્ધ અપરાધ કરવાથી તેમનો તિરસ્કાર થાય છે. જે દેશોમાં એક કરતાં વધારે સ્ત્રીઓ પરણવાની છુટ છે, ત્યાં પણ ધણા પતિ કરવાની છુટ નથી; ત્યાં એક પુરૂષ ધણી સ્ત્રી પૂરણે તે રીતને અસંખ્ય ગણવામાં આવતું હોય એમ જણાતું નથી; પણ એક સ્ત્રીને બે પતિ હોવાનો વિચાર ત્રાસ ઉત્પન્ન કરે છે. સ્ત્રી દુરાચારથી પુરૂષ કરતાં વધારે ભયંકર અપરાધિ ગણાય છે, એ તમામ સુધરેલા દેશોના લેખિકા પણ આ સ્થાપિત બેદનો સ્વીકાર કરે છે. આ દોષથી અપરાધિ થયેલા પુરૂષની આખર એટલી થાય છે, નિંદાય છે, પણ મંડળીમાંથી બાતલ કરવામાં આવતા નથી. પણ સ્ત્રીઓને તો એવા અપરાધ માટે બાતલ કરવામાં આવે છે; કારણ કે જે સ્ત્રીએ આવો અપરાધ કદિ કરેલો હશે, તેના સહવાસમાં રહીને આખરદાર કુટુંબની પરણેલી કે કુંવારી કાઈ પણ સ્ત્રી પોતાની આખરને જોખમમાં નાખવાને ઈચ્છશે નહિ; કેમકે શૈક્ષિક નિર્ણયથીજ સિદ્ધ થયું છે કે એ અપરાધ છાંડગી સુધી જાતિબદારની શિક્ષાનો એની મેળેજ સમાવેશ કરે છે. કેટલાક માણસો એવી દલીલ કરશે કે પુરૂષ દુરાચાર-અભિચારમાં આરાગ્ય હોય, તો તેમાં કંઈ બહુ હોય નથી; પરંતુ સ્ત્રી બ્રહ્મ થયાથીજ સર્વ હોય શા માટે? આના જવાબમાં કહી શકીએ છીએ કે—સ્ત્રીની પેઠે પુરૂષનો દુરાચાર દોષ કોઈ પણ રીતે માફ કરવા જેવો નથી, તોપણ પુરૂષ બીજા સ્ત્રીમાં ઉપમત થયાથી જો ગર્ભોત્પાદન થાય તો તેનાથી તેની પોતાની તેવી હાનિ થતી નથી. પણ તે સ્ત્રી અને તેના સંબંધીઓને તો મોટી વિષદમાં આણતું પડે છે; વગેરે કારણથી જણાય છે કે સ્ત્રીનો દુરાચાર સમાજમાં ધણેજ દોષમુક્ત તરીકે ગણાયો છે. તેથીજ તેમને એવા પાતકથી બહુ સંભાળી ચાલવાનું જણાવેલું છે. પુરૂષ જો આવો અધર્માચરણથી પોતાના નિરપરાધિ સંબંધીઓ ઉપર અપદ્રીનિતું કલંક આણે છે, તો સ્ત્રીના અધર્માચરણથી કેટલો અપદ્રીનિ, કેટલું અપમાન અને

કેટલું દુઃખ ઉત્પન્ન થવાનું ? તે સ્ત્રીનાં પોતાનાં માખાપ, પતિનાં માખાપ, તેનાં પીયરિયાં અને સારિયાં, સગીઓ અને સખીઓ એ સર્વ તેના અપમાનનાં ભાગીદાર થાય છે; ત્યારે તે સ્ત્રીનાં છોકરાંની શીદશા થવાની ? તે પોતાના પાપા-ચરણને માટે તેમની પાસે કેવી રીતે પશ્ચાત્તાપ કરવાની ? તેવા માતા પિતાને મન આપવાની તેમને આજ્ઞા કરી નથી. એવી સ્ત્રીતો ઉલટી પોતાનાં છોકરાં તરફનાં તિરસ્કાર, અપમાન અને ફિટકારને પાત્ર કરે છે. તેના કરતાં વિશેષ કશો હક તે તેમના પર ધરાવી શકિત નથી. એ કુદરતી સંબંધ તોડનારી સ્ત્રીજ છે. તે પોતાનાં છોકરાંને કલંકિત કરે છે. જેઓ એકવાર તેણીના શરીરનો ભાગ હતાં, તેઓના ઉપર તેણીએ નિંદાની છાપ મારી છે. કુદરતજ તેને પોતાની સત્તાની બહાર કાઢી મૂકે છે. પ્રથમ પોતાની આજુ તુલ્ય ગણવાને જે સંતાનોને તે દ્રુમાવતી હતી, તે સંતાનોને તે લોકોના તિરસ્કારમાં તેણી લાવી મૂકે છે. અહા ! કેટલી મોટી હાનિ ! અને કેટલી મોટી બદનામી ? અરે ! ક્ષણિક મુખ માટે જે આવી મોટી હાનિ અને અપકીર્તિ વહોરી લે છે, તેને ધિક્કાર છે ! !

શંકામાં સભાળ—અપરાધિ સ્ત્રી પુરુષોમાં સ્ત્રીનો અપરાધ ધણો ભયંકર છે, અને તેની શિક્ષા પણ ધણી છે. તેથી તેને અપરાધિ ગણી દેવામાં અથવા તેનાપર શક લાવતાં પહેલાં ધણી સાવચેતી રાખવાની છે. આવો શક લાવતાં પુરુષોએ બહુજ ધીરજ રાખવી. પૂર્ણ ખાત્રી કર્યા વગર એકદમ તેમના ઉપર શક લાવવો એ સાફ નથી. ખાત્રી થયે સ્ત્રી ઉપર પતિને મુખ્યાં યાય છે, અને તેનો ત્યાગ કરે છે. તે ઉપરાંત સ્ત્રી ઉપર અધમતા, અપ્રમાણિકપણુ અને દુરાચરણીનો આરોપ આવે છે. પતિનો મૂકેલો આરોપ તેને પોતાનાં સમાજમાંથી દૂર કરે છે. વળી સ્ત્રીજાતિની પવિત્રતા સાથે જે કૃત્યોને સંબંધ છે, તેવા કૃત્યમાંથી તેને હં-દગી સુધી બાતલ રહેલું પડે છે અને મરણ સુધી બદનામીનો બદ્દો આવે છે. માટે પોતાની સ્ત્રી ઉપર આવા દોષોનો શક લાવતાં બહુજ ધૈર્યતા રાખવી, સંભાળથી ખાત્રી કરવી, અને તે પછીથીજ થોડા શિક્ષા માટે પગલું ભરવું એ વધારે ઉત્તમ છે.

અપવિત્રતાની શિક્ષા—અપવિત્ર ગણાતાં સ્ત્રી પુરુષો જન—મંડળની પવિત્રતા અને સદ્ગુણોનો નાશ કરનારાં છે. માટે તેમને દેશમાં નુકસાન કરનારાં અપરાધી ગણી શિક્ષા કરવી જોઈએ. આવા અપવિત્ર સ્ત્રી પુરુષોને સમાજ—મંડ-ળમાં માન આપવું કે સ્ત્રકાર કરવો નહિ, સદ્વ્યાસ રાખવો નહિ, વિશ્વાસ કે ભરૂંસો કરવો નહિ અને નિકટ સંબંધમાં આવવું નહિ. આવા અધર્માચરણીઓ જાણે કે અમારા અપરાધની વાત કાંઈ બણવું નથી; પરંતુ એ તેમની મોટી ભૂલ છે. ધન્ય સર્વમાં બાપી રહ્યા છે, તેજ બીજના આત્મામાં પ્રેરક રૂપે જણાતી દે છે; એટલે તેવા અધર્માચરણીઓના અતઃકરણમાં જે વાત રમી રહી હોય છે, તે

બીજા લોકો તેની મુખમુદ્રા અને રીતભાત ઉપરથી જાણી લે છે. અને પછી શિક્ષા બદલ તેની નિંદાને તિરસ્કાર થાય છે. જન—સમાજમાં જોઈએ તેવું માન મળતું નથી; વગેરે હાનિ થાય છે. માટે દરેક સુસ સ્ત્રીપુરુષે પોતાના કુટુંબના અને જન—માંડળના હિતને અર્થે તેમણે આવું અપવિત્ર ગણાતું અધર્મચરણ કદિ પણ કરવું નહિ. હે પ્રભુ ! અમારા ભારતવર્ષમાં સ્ત્રીપુરુષોને સહજુદિ પ્રેરે ? અને પવિત્ર કરે ? !

સ્ત્રીની માંદગી વખતે પતિનું કર્તવ્ય,

આ સંસારમાં સ્ત્રી એ પતિની જાંઘળી સાથે નિકટ, જન્યુ, અને મજબુત સંબંધથી જોડાયેલી છે. ગૃહ-સંસારમાં સઘળા મુખનો મુખ્ય આધાર સ્ત્રી પર છે. તેના મુખ આગળ બીજા બધાં મુખ હુખ્યાં છે. સ્ત્રી એ જગતજનની છે. તે એક રૂળદુષ્ટ વૃક્ષ સમાન છે. તેના પર પતિનો, સર્ગા સંબંધીનો અને ભવિષ્યની પ્રજાનો પરમ આધાર છે. એકવાર જે બાળા, તે બીજી અવસ્થામાં વનિના અને ત્રીજી અવસ્થામાં બચ્ચાની માતા થાય છે. સંતાનનાં રૂપ, બળ, જુદિ અને સ્વભાવનો સઘળો આધાર તેની માતાની તનદુરસ્તી અને તેના વર્તન પર છે. મનુષ્ય જાતિની ઉત્પત્તિને અર્થે, અને સંસાર મુખદાર્યક થવા સાર કુળવધૂ તથા માતા તરીકે શું શું કર્તવ્ય છે, તે સ્ત્રીઓએ જાણવું જોઈએ. એ કે વધુ તરીકે પોતાના હક ભોગવવાની અને માતા થવાની સ્ત્રીઓમાં કુદરતી ઇચ્છા છે; પરંતુ એ અધિકાર કેટલો બધો જોખમદાર છે અને તનદુરસ્તી સાથે તેનો કેટલો બધો નિકટ સંબંધ છે, એ તેમણે સારી પેઠે જાણવું જોઈએ; એટલુંજ નહિ પરંતુ પતિએ તેમાં સહાયક યત્ન જોડી ન્યૂનતા હોય તે પૂરી કરવી જોઈએ; કેમકે પોતાની સ્ત્રીને માંદગી થયા પછી તેને મટાડવાની દોડાદોડ કરવા કરતાં માંદગી ઉત્પન્ન થતી અટકાવવાની કોશિષ કરવી એ ઉત્તમ છે. સ્ત્રીની તનદુરસ્તી જાળવવી, તેની તબીબતની ફિકર રાખવી, તેની જૂલ થતી હોયતો તે ટાળવી અને તેને દરેક પ્રકારે મુખી રાખવી એ પતિની દરજ્જા છે. સર્વ પ્રકારે તેમની તનદુરસ્તીની સંભાળ રાખ્યા છતાં કદી-દૈવ ઇચ્છાએ કોઈ અકસ્માત કારણથી માંદી થાય, તો તે વખતે મુગપતિએ તેમની પથારી પામે એમી તેની સંભાળ લેવી, તેની સઘળા ઇચ્છાઓ પર લક્ષ આપવું. તેમના મનની શાંતિ માટે આનુરૂપી યત્ન કરવો, તેને આરામ કરવા અને બચાવવા માટે શ્રમ લઈ અર્થ કરવો, એ સર્વ પર પુર્ણ લક્ષ આપવું જોઈએ.

ખામી રાખવામાં આવશે, તેટલી પોતાનેજ પરિણામે મુખમાં હાની સમજવી; એટલુંજ નહિ પણ તે એક ખરેખરા પતિપણાને યોગ્ય નથી એમ ગણાશે. માટે સુરપતિએ પોતાની ધર્મપત્નીની માંદગી વખતે તન, મન, અને ધનથી તેમનું દુઃખ દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો એ તેમનું કર્તવ્ય છે અને એજ તેમને મુખદાયક છે.

पतिभेदेवुंआयरपुराणसु' ?

SECRET

જીવન-સંસારમાં સહચારી પતિની વાણી, રીતભાત. ચાંચા અને તેમની
સારા વિચાર કરવાની રહણ, એ સર્વ પત્ની અને
છોકરા ઉપર વધારે અગર યોડી પણ અસર કર્યા વિનાં રહેતાં નથી. પત્ની
પોતાના પતિની રીતભાત સારી રીતે નજરમાં રાખે છે. શારીરિક પ્રકૃતિની
પેઠે માનસિક ગુણગુણ પણ છોકરાંઓમાં ઉતરે છે. જેવો સંગ મળે છે,
તેવોજ પાસ લાગે છે; કેમકે સ્વભાવિકપણેજ મનુષ્ય ભતિમાં એક બીજાની
મેટા કરવાનો શુભ રહેલો છે, અનેમેટા નિરંતરઅભ્યાસથીવર્તણૂક
રૂપે એક રૂઢ માર્ગ મળ પડે છે. પતિ જે નમ્ર સ્વભાવનો, પ્રમાણિક,
કરકસરે વાળો, માવાળ, પ્રેમી, ધાર્મિક, ન્યાયશીલ, પરોપકારી, દયાળુ, ઉદ્યોગી,
કળા દોશધનો ઉત્સુક અને સદામૃદી દરો, તો પત્ની અને છોકરાંને પણ
તેવા થવાનું સુખરો, કદી જો તે અભિમાની, દુષ્ટ વિચારને, કામી, કોપી,
એકલપેશ, ઉદ્વેગ, ક્યાવાન, પારકાનું સુખ બેધ જળાપો કરનારો અને અપ-
કાર વાળા મુદ્દિનો દરો, તો તેમની પત્નીને છોકરાં પણ તેમના અપરિચયથી
તેમના જેવાજ થશે. આ પ્રમાણે હોવાથી પતિએ પોતાનાં આચરણ સારાં કરવા
બહુ કાળજી રાખવાની છે. તેમણે સુંદીજતાથી ઘરમાં સૌનાં મન દરો લેવાં જોઈ-
એ. ગૃહ-સંસારમાં સદા સાંજન્યરૂપી વચ સમજ્યાં. ગૃહ-સંસાર એવીતો નર-
માય અને ચતુરાઈથી ચલાવવું કે તેથી ઘરમાં પ્રેમ અને કર્તવ્યનો વાયુ પ્રસરી
રહે. કુટુંબનાં જુદાં જુદાં સગાંઓનાં માયાળુપણાનાં નાનાં નાનાં કામો કરવાં
જોઈએ. જેવો પ્રેમ ગૃહ-સંસારમાંથી સજીવન થાય છે. તે કંઈ તેલસામાંજ
પોતાની સહદયતા રાક્ષી રાખતો નથી, પણ તેનો પ્રેમ તેના કુટુંબમાં પ્રસરે છે
અને ત્યાંથી જગતમાં વિસ્તરે છે. પતિએ નાના નાના સદ્ગુણો ખૂબ કાળજી
રાખી ઉછેરી રેખવવા જોઈએ. નમ્રતા, પૈર્વતા, ગરીબાઈ, અમીદારિ, પરસ્પર,
સહાયતા, આત્મશક્તી પેઠે નીચા નમરું, હૃદયની કામગીરી, આનંદીસ્વભાવ, અં-
તઃકરણનું મીઠનસારપણું, જનદયા, કાર્યએ આપણા વિચાર કયો હોય, તે માટે

ક્ષમાશીલતા, સાદાઈ, નિષ્કપટપણુ, દુઃખમાં મહારાઈ ન જતાં ધૈર્યતા રાખી દૂર કરવું. સુખમાં પ્રસાદ ન જવું, હિંમત રાખવી, ધર્મને ધારણ કરવો, વિવેકને વિસારવો નહિ; વગેરે સઘળી યતના સદ્ગુણો મહણ કરવા જોઈએ. દુષ્ટ વિચાર દૂર કરવા અને સુવિચારનું અવકરણ કરવું એ પોતાના હાથમાં છે. તેમજ જોરો મમત પકડી રાખવો કે, જોડે માર્ગે મન લગાડવું અથવા સારો આમદ રાખી સત્કાર્ય પાછળ મગ્યા રહેવું; અને સુમાર્ગે હૃદયને ચોંટાડવું, એ સર્વ આપણી મરજી ઉપર રહેલું છે. આપણે મારે જગતને જેવું જતાવવું હોય, તેવું આપણે મહણ કરવું જોઈએ. સુખની ઇચ્છા રાખવા વાળો પતિ ચાહેતો પ્રમાણિકપણાથી આખર સાથે પોતાથી બની શકે તેટલી કાબેચિયતથી પોતાનો સસાર ચલાવી શકે, તેને કુદરત તરફથી જે અક્ષિસો મળી હોય, તેનો ખરાબ ઉપયોગ ન કરતાં, તે પોતે ધારેતો સારો ઉપયોગ કરી શકે; તે જો પોતાના મનપર લેતો નાતામાનાની અને ઝીણામાં ઝીણી વસ્તુમાં પણ ઇમાનદાર, ઇનસાફો, સાચો, અને નિમક હલાલ નીવડી શકે; જે સદ્ગુણો દરેકજ ખપમાં આવતા હોય, તેજ સદ્ગુણો બધા કરતાં વધારે સત્તા ચલાવે છે.

સારા ગણાતા પતિનાં આચરણ એ છે કે;—તે પોતાની અર્ધાંગના ઉપર પ્રીતિ રાખે છે, પોતાનાં છોકરાંઓ ઉપર મમતા રાખે છે, પોતાના મિત્રો સાથે દૃઢભાવથી રહે છે, તે ક્ષમાશીલ હોય છે, પોતાનું વચન પાળવામાં ઇનામદાર હોય છે, નિકટ સબધમાં આવનારાઓની સાથે લલામટથી ચાલે છે, તેવો પતિ પોતાની પત્નીની આખર લરેલી તુલના કરે છે, શાણપણ અને પ્રીતિભાવથી મૂઠ્ઠા-સસાર ચલાવે છે, પત્નીને સમજાવીને અમલ ચલાવે છે, તેમાં પણ જે કામ તેની આખર અને ફાયદા લરેલું હોય તેજ સમજાવીને કરાવે છે. તેના બહાનના દેખાવ કરતાં તેના આત્માને અને આખરને વધારે ચાહે છે, તેના સદ્ગુણો જોઈને તેના પર આશક્ત રહે છે પોતાના સદ્ગુણોના ખીજનું રોપણ કરે છે. પોતાના જે જે ઉજળા યશ અને મહિમાવતા લક્ષણો હોય છે, તેનું તેજ તેના ઉપર પાડી, તેનું પ્રતિબિંબ તેનામાંથી પરાવર્ત પામીને ઉજ્જેશ આપે એમ કરે છે. ઘર ખરચનો વહિવટ તેમને સોપે છે. તેના ઉપરની પ્રીતિમાં એવી તો દૃઢતા રાખે છે કે તેની જીવાની અને તેનું રૂપ તેમની ઉમર ચયે ઉતરે; તોપણ તે ઉપર ન્યૂનતા નહિ જતાવતાં વિશેષ આશક્તપણુ જતાવે છે. તેમને દિલાવર પ્યારથી પોપે છે, તેને ચાહવું તે એક રૂપાળી પૂજવા યોગ્ય પૂતળીની પેઠે લાડ લગાવવાં એમ નહિ, પણ પ્રભુને દરમિયાન રાખીને આ સસારનો ખરો સોખ-તિ ગણી ચાહે છે. દુનિયામાં જે અનિયમિત દંત્રમકા વગરની વિષય વાસનાનો જે જોસ થઈ આવે છે, તેના ક્ષણિક ઐશ કરતાં પોતાનો ઐશતો સ્વધર્મના સાચા નિયમો ઉપર જધાયેલો રાખી તેનાપર અત્યત અધિક બળથી પ્રત્તિ છે, તેમના

અને પોતાના ધર્મ-સંયોગથી પેદા થયેલાં પ્રિય આગકોના કરતાં પણ ને પેદા કરનાર, પાલણુ પેલણુ કરનાર અને અંતે પોતામાં મેળવી લઇ શાન્તિનું શ્રદ્ધાપૂર્વકભક્તિ સુખ આપનાર મંગળમય પ્રભુના પ્રત્યે નિરંતર દદગ્રીતિ રાખી કરે છે અને ધરનાં સૌને કરાવે છે. પોતાની પત્ની અને છોકરાંને પોતાનું ધર આકર્ષક લાગે એમ કરે છે, તેમને ધર્મ પ્રમાણે આલવાની પ્રથમથી ટેવ પાડીને તેઓ આ લોક પરલોકમાં સુખી થાય તેમ કરે છે. ધરનાં માંદા માણસોને ઘણી-વાર દવાના કરતાં વધારે ફાયદો કરે એવા દિલાસા ભરેલા અને માયાળુ શબ્દો બોલે છે. કુટુંબનાં માણસોને સુખી બનાવવા તેઓ એક બીજા સાથે વિવેક અને સમ્મતાથી વર્તે એમ કરે છે. ધરમાં ચિડિયો બાપ, દુમ્મેશાં વાંક કાઢતી મા, વઠકણી વઢુ, વંડી ગયેલો છોકરો અને રઝળતી છોકરી હશે, તે ધરમાં ગમે તેટલો સુખકારક સરસામાન હશે, બાળ બગીચો અને સુખ આપનારી અનેક વસ્તુઓ હશે, તોપણ તે ધર સમજવું નહિ; એ બરાબર સમજી રાખી ઉપરના દોષો પોતાનાં ધરમાં પ્રવેશ કરવા ન પામે તેમ કરે છે. બાળકો તરફ કઠોર વર્તણુક રાખવાથી અને કઠોર શબ્દો બોલવાથી તેમનાં મન ઉંચા થાય છે અને ધર તેમને અણગમ બરેલું લાગે છે, એ બરાબર ખ્યાનમાં રાખી કઠોરનાથી વર્તેના નથી. બંદારનાં કામેથી નવરાશ મળ્યે ધરમાં રહી પોતાની સ્ત્રી અને છોકરાં સાથે આનંદમાં વખત ગુમરી કુટુંબનું સુખ વધારવાને ચાહે છે. બાળકોને સજ કરવાને બદલે સમજાવે છે, સુધરવાનું કહેવાને બદલે તેમની ભૂલ વિરે ખાત્રી કરી આપે છે, તેમની લાતારીના લામ લઇને અપોખ્ય માર મારતો નથી, પત્નીના દોષો કાઢ્યા કરતો નથી. સ્વાર્થી અને એકપેટા વિચારથી નહિ ચાલતાં એક બીજાની મરજીનો વિચાર કરી બંનેનું હિત જોઇ સુખી થાય એમ કરે છે. ધર બહાર જતી વખતે પોતાની પત્ની સાથે -શુસ્સે થઈ જતો નથી, અને રાત્રે ઘેર આવીને શુસ્સા વાળું મોં તેને દેખાડતો નથી. પત્નીની સાથે શુસ્સે થતાં નથી, સ્વાર્થીપણાથી દૂર રહે છે, કુટુંબનું સુખ વધારવા કાળજી રાખે છે, વાંક યો છે એવી ખાત્રી થાય નહિ, ત્યાં સુધી વાંક કાઢતો નથી, દપકો દેવો દોષ તો ધીમેથી અને હેન બનાવીને દે છે. ટીકા કરવાની જરૂર પડે તો તે પ્યારથી કરે છે. આમલી બૂલોને મારે મેંજા મારતો નથી, બીજાને દુઃખ લાગે એવા કહવા શબ્દો બોલતો નથી, ખૂબસૂરતી અથવા બંદારના દેખાવ ઉપર નહિ મોહતાં પોતાની સ્ત્રીના અંદરના ગુણોને વધારે ચાહી સુખ માને છે. કોણ જાણે વખતે એ પોતાના આખરના શબ્દો નિવડે, એમ ધારી ધર બંદાર જતી વખતે મીઠા શબ્દો બોલી નીકળે છે. પોતાની પત્નીને મારે ને સંકટ વેદનાં દોષ તે દ્વી બનાવતો નથી, પોતાની સ્ત્રી અને છોકરાં મારે ને અવ-વો વેરે છે તે રાજી થી નથી. ર અને એક

ખીજનાં દુઃખને વખતે અંતઃકરણથી લાગણી બતાવે છે. એક વખત ઠગાયાનું માલમ પડશે તો ફરી તે બરેંસો કરશે નહિ, એમ સમજી રાખી પોતાની સ્ત્રીને કદી છોડતો નથી. જે વાત પતિપત્નીના ખાસ અનુભવની કે જાણની હોય, તેમાં એક ખીજની સલાહ લે છે. આફતને વખતે એક ખીજને દિલાસો આપી દુઃખ ઓછું થાય એમ કરે છે. એકલાં ન હોય ત્યારે અથવા ખીજનાં દેખતાં એક ખીજના સંબંધની વાતો કરતો નથી. કોઈ પણ વખતે એક ખીજની સાથે ઉતાવળે બેસતો નથી. કામનો સારો વિચાર કર્યા છતાં તેમાં બૂઝ થાય છે તો તે માફ લાવતો નથી. પરસ્પર એક ખીજની ધિચ્છાને તાપે થવાને યત્ન કરે છે.

સારો પતિ રાત્રે વાળુ કર્યા પછી બહુજ જરૂર વગર ઘર બહાર જતો નથી, પણ જે પતિ રાત્રે વાળુ કર્યા પછી ઘેર ન રહેતાં શરીરોમાં અગર ઓળખીતાઓને ત્યાં ફર્યા કરે છે અને સુવાના વખત પહેલાં પાછો આવતો નથી, તે પરણેલી છંદગીનું ધણું ઉમદા અને આશિવાહ રૂપ સુખ જાણી છુટી ગુમાવે છે; જે બરાબર માફ રાખી રાત્રિએ મહાર નહિ ફરતાં પરણેલી છંદગીનું ખરું સુખ લે છે. શરીર કામળ કરવા કરતાં હૃદય કામળ કરવાને કાળજી રાખે છે. ગત્ત પ્રમાણે મળેલામાં સતોપથી રહે છે. કારણ વગર કંઈ પણ બેસતો નથી. સદ્-ગુણથી જન—મંડળની આપણા પ્રત્યે શુભ વાસના થાય છે, અને તેઓ માન પ્રતિષ્ઠા આપે છે એવું સમજી વર્તે છે. સત્ય, સાચવટ, અને પ્રમાણિકપણને વળગી રહી દરેક કાર્ય કરે છે. પોતાના અંતર્ધર્મીને પૂછી હમેશાં ચાલે છે. પોતાની વાણીમાં અને પોતાની દરેક કૃતિમાં અંતર્ધર્મીની આત્મા પ્રમાણે વર્તે છે. પોતાની હમેશની ફરજે દેખીતી સાધારણ અને ધુળ મળ જોવી લાગતી હોય, તોપણ તે કેવી રીતે અદા કરે છે, તે ઉપરથી તેની ખરી તુલના થઈ શકે છે. પતિની ખરેખરી ચાલગત તેનાં ગૃહ-સંસારમાં જેવી જણાઈ આવે છે, તેવી ખીજ ક્યાંએ જણાતી નથી. તે ગૃહ—સંસાર ઉપર કેવી રીતે અમલ ચલાવે છે, તે ઉપરથી તેનું વ્યવહારિક કદાપણ વધારે સારી રીતે જણાઈ આવે છે, અને એજ રથને એના સાચા ગુણો દેખાઈ આવે છે. જે પતિમાં આવાં આચરણો હોય-છે, તે પતિપણને ચોખ્ખું છે અને તેનોજ સંસાર ખરેખરો સુખ રૂપ થઈ શોભી નીકળે છે. ખાટે સુઝ પ્રરૂપોએ સારા પતિ તરીકે ગણાવાને ઉપર જણાવેલાં આચરણો રાખવાં જોઈએ અને તેમ થશે તોજ ગૃહ—સંસાર સ્વર્ગ સમાન સુખ આપનાર થઈ છંદગીનું સાદ્વ્ય કરવામાં સાધન બૃત્ત થશે. વિજય ! વિજય હો ! !

પતિપત્નીમાંકેવોપ્રેમજોઈએ ?

આ સંસારમાં પ્રેમ એ ઈશ્વરે આપેલું સત્ય ધન છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ તે આ જગતનું જીવન છે. તે આ દુનિયાની વસ્તુ નથી. એ સ્વર્ગની સામગ્રી છે. એના વિના એક પણ પશુ, માણસ, સંકેત નથી, પણ માતાનો સ્નેહ ન પામ્યાથી મનુષ્ય ક્યાં રહી શકે! કેવું આશ્ચર્ય! એક પ્રીતિ કેટલાં લાવથી પ્રકાશિત થઈ છે. માતાનો સ્નેહ, સન્તાનની લલિત, સતીનો પ્રેમ, આના જેવા મધુર લાવ જગતમાં 'મધુર' થોડા છે. જે પ્રેમનું મૂળ તે પ્રીતિ સ્વરૂપમાં બંધાયેલું છે; તેજ સ્વર્ગીય છે, તેજ આસ્થાથી છે. પશુઓ પણ પોતાના બંધુઓને ચાહે છે; પરંતુ તેઓનું ચાહવું અને માણસનાં ચાહવામાં મધુરતા ફર છે. મનુષ્ય આત્મા વાળો જીવ છે. માણસે જ્યારે ઈશ્વરની પાસેથી આવું એક ધન મેળવ્યું છે, ત્યારે તેને સદૃશ્યવદાર કરવામાં પ્રાણ તોડી મૂકે છે. પ્રીતિને જોર ઉપયોગ કરવો એ નહિ છે. પવિત્ર પ્રીતિ પરમેશ્વરની છબી સ્વરૂપ છે. તેથી આપણે 'તેને જોઈ શકીએ છીએ. નિર્મળ પ્રીતિ' આ દુઃખમય સંસારમાં સ્વર્ગ આણે છે. મનુષ્યના મુખને દેવની સુંદરતામાં શોભાવે છે. એ પુષ્પની સુગંધીના જેવી મનોહારી છે અને ચંદ્રમાના સુશીર્ષાળ કિરણની પેઠે સ્નિગ્ધ કરી છે. ચંદ્ર કિરણ જેમ કદરૂપાને પણ સુંદર કરે છે, તેમ પ્રીતિ પણ પોતાના સુકોમળ શાન્ત પવિત્ર લાવથી મહા પાપીના હૃદયને બેદી પ્રકાશિત કરે છે. પ્રીતિ સર્વને પોતાની પેઠે સુંદર કરવામાં મથતી છે, એ નિરુપદ્રવ્ય છે. જેનું હૃદય આવી પ્રીતિનું મંદિર છે, તેજ ખરા મનુષ્યના નામને યોગ્ય છે, તે આં લોકના ઉંચા આસન ઉપર બેસે છે અને પરલોકમાં દેવતાઓનો સહવાસ મેળવે છે. પ્રેમજ જન્મતેને મસાવે છે, ઘટના ચક્રમાં ફરતો માણસ—પિતા, માતા, ઓ અથવા પુત્ર, પુત્રી મમે તે દોષ-સર્વ આ સકિતથી ખેંચાય છે. તેનાથી છીન થવાથી મનુષ્યનું હૃદય શૂન્ય બનત, જગતનો મોહ જતો રહેત, સુંદર સંસાર જગત જેવું થઈ જત, પ્રેમ જગતનો આદિ ધર્મ છે. પ્રેમ સુંદર અને પવિત્ર છે, પ્રેમ એ માણસનો સર્વથી ચરીયાનો અને પરમોત્કૃષ્ટ ગુણ છે. દયા, ભક્તિ, સત્યનિષ્ઠા, ન્યાય પરતા અને ઉદારતા એ સર્વ પ્રેમથી ઉત્પન્ન થાય છે. પ્રેમી માણસનું હૃદય સ્વર્ગીય પ્રકાશથી પૂર્ણ છે. તે પાપથી ત્રાસ પામે છે, દુઃખની હાથા તેને સ્પર્શ કરતી નથી, વગેરે રીતે બેતાં પ્રેમ એ અરેખર સ્વર્ગનો લાવ છે.

આ સદિમાં ઈશ્વરે આ અને પુરુષ જેવા મનુષ્યના બે ભાગ કર્યા છે. ૧ રીતે પ્રેમ કરે છે, તેને લાંબે રોજ તેને રમણિય અને સુંદર બનાવી જ

ગતમાં મોકલી છે. સ્ત્રી પુરુષ ઇશ્વરની ઈચ્છાથી બંધનમાં બધાયેલાં છે. પતિ-પત્નીનો પ્રેમ સુંદર સુખમય છે. પતિ પોતાની પત્નીને સામાન્ય સ્ત્રી તરીકે ગણતો નથી; પ્રેમી પત્નીનો અવાજ ગાંઠો હોય, તોપણ પતિને તેનો અવાજ કેકિલના અવાજ જેવો લાગે છે, તેનું મુખ ખરાબ હોય તોપણ પ્રેમિકને પ્રફુલ્લ કર્મળ જેવું લાગે છે. પ્રેમિકની આગળ પૃથ્વી સ્વર્ગ છે, સંસાર બગીચો છે. સર્વ પદાર્થ શરદ પુનેમ જેવા ગણાય છે. પ્રેમી પતિ પોતાની પ્યારીની દીર્ઘહાયથી સધળે અધાર્થ થએલું જુએ છે. પ્રિય પત્નીના આંસુથી હૃદય ભેદાય છે. ઇશ્વરે સ્ત્રીને બાપી રીતે મનુષ્યની સહચરી કરી છે. આવો પ્રેમ—વિશ્વપ્રીતિનો પાયો છે. કુટુંબ પર પ્રીતિ રાખવી એ પ્રેમનો કેન્દ્ર છે. તેનાથી પ્રેમ ચારે બાજુ-પ્રસરે છે. કુટુંબ કેમળતાનો આધાર છે, શાંતિનો રક્ષક છે, વિશ્વ પ્રેમનો શિક્ષા ગુરુ છે, તે જગતનો નિયમ છે, તેજ વિશ્વને ચલાવનાર છે. પોતાના ધરના ઉપર પ્રેમ કર્યા પછી પોતાના કુટુંબ ઉપર, પછી પોતાની જાતિ ઉપર, પછી દેશ ઉપર અને પછી જગતપરની માનવજાતિ ઉપર પ્રેમ કરતાં વીએ છે, સ્ત્રી પુરુષની પ્રીતિરૂપી બંધન સિવાય સ્થાયી કુટુંબ થઈ શકતું નથી. સ્ત્રીનું હૃદય પ્રીતિનું પ્રિય નિવાસ છે. પ્રીતિમાં સ્ત્રીનું જીવન છે અને સ્ત્રી આસ્થિકાળથી બંધને મરવા સુધી પ્રીતિની પૂતળી છે.

જગતમાં સ્ત્રી પુરુષ પરસ્પર જ્યાં સુધી પ્રેમ રસથી એક રંગી થયાં નથી, ત્યાં સુધી તેઓ સંસારમાં પોતાના અનુભવ સંબંધે પરિપૂર્ણ ગણાય નહિ. જ્યાં સુધી પુરુષે પ્રેમ જાણ્યો નથી; ત્યાં સુધી તે પુરુષ નથી. તેમ સ્ત્રીએ પણ જ્યાં સુધી પ્રેમ જાણ્યો નથી, ત્યાં સુધી તે સ્ત્રી ન જાણી. એક બીજાને પરિ-પૂર્ણ કરવાને બનેલી આવશ્યકતા છે. પ્લેટોનો એવો મત હતો કે;—“પ્રેમ-જનો એક બીજામાં પ્રતિબિંબ જોએ છે અને પ્રેમ તો મૂળ મનુષ્યનું વિષ્ણુ પડેલું અર્ધ અંગ છે તેવા બીજા અર્ધ અંગ સાથે સંયોગ કરે છે.” પ્રેમ-રૂપી ઇશ્વરી વિકારને લીધે જગત તાજું અને જીવાન રહે જાય છે. પ્રેમવિકાર યુવાવસ્થા ઝગઝગીત કરી મૂકે છે અને વૃદ્ધાવસ્થાના શીતળ ચંદની આસપાસ સુખશાંતિનું સ્વેત કુડાળું કરે છે. પ્રેમ—શક્તિ પોતાની પાછળ જે અજવાળું નાંખે છે, તેથી વસ્તુમાનને તેજોમય કરે છે અને પોતાના કિરણો આગળ નાંખવાથી લવિષ્ઠના ભારને હળવો કરે છે. જે પ્રેમ, પ્રસન્નતા અને સાનદામ્યમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી તે માણસનાં આચરણ ઉચ્ચતર અને પવિત્રતા આપનારાં થાય છે. એવો પ્રેમ માણસને આત્મ દાસત્વમાંથી છોડાવે છે. તેના પ્રભાવથી સુશીલતા, સહૃદયતા, પરસ્પર વિશ્વાસ અને શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય છે. સ્ત્રી—પુરુષનો સંયોગ યવામાં પરસ્પર માત્ર માન અને ગણના ઉપરાંત બીજું કંઈ વિશેષ હોય છે. જે પ્રેમ લાગણી ઉપર એ સંયોગનો આધાર રહે છે. તે અત્યંત ઉડી અને

કામગદોય છે. એવી પ્રેમ લાગણી માહિ માહિ સ્ત્રીઓમાં કે માહિમાહિ એકલા પુરુષોમાં કદી પણ હોતી નથી.

પુરુષ પ્રેમના દરવાજામાં ચઢીને આનંદની, અનુકંપાની અને મનુષ્યરસતાની નવી દુનિયામાં પ્રવેશ કરે છે. અને તે નવી દુનિયાને પોતાનાં ધરમાંજ અનુભવે છે. જો મૃદસ્થાત્રમ ચલાવવામાં પ્રેમ પ્રધાનપણે ન હોય, તો તેવો મૃદસ્થાત્રમ અતિ દુઃસહ લુલ્લભનું જગત્ત યજ્ઞ પડશે. જે પુરુષનો પ્રેમ મૃદ—સંસારથી સજ્જવન થયેા છે, તે કંઈ તેટલા સાંકડા જોળમાંજ પોતાની સહૃદયતા રાખી રાખતો નથી. તેનો પ્રેમ તેના કુટુંબમાં પ્રસરે છે અને ત્યાંથી જગત્તમાં વિસ્તરે છે. મૃદસ્થાત્રમના પ્રેમ—પૃથ્વીજ પુરુષનું હૃદય હૃદયમ રીતે નિયમમાં વર્તે છે. ધર તે સ્ત્રીનું રાજ્ય, તેની જગીર અને તેનું જગત્ત છે, —ત્યાંથી તે પ્રેમથી, માયાથી, અને નરમાશની સત્તાથી અમલ ચલાવે છે. કાષ્ઠપણ પુરુષ મૂળ પ્રકૃતિએ તોફાની હોય, અને દૈવ્યોગે તેનો મૃદસ્થાત્રમ જો કાઢ્યો મેટા મનની પ્રેમી સ્ત્રી સાથે સંધાય તો તે જેવો શાન્ત પડશે, તેવો ખીજા કસાથી નહિ પડે. તેવી સ્ત્રીથી તેને વિશ્રાંતિ, સંતોષ અને સુખ મળે છે. સ્ત્રીનાં ઉત્તમ લક્ષણ તેની ભુદ્ધિમાં વસતાં નથી, પણ તેની પ્રીતિમાં વસે છે. ચિંતા અને ગભરામણથી ધેરાયેલા મૃદસ્થાત્રમમાં જે સ્ત્રીનું ધર પ્રેમનું સ્થાન નથી, તે વિશ્રાંતિનું સ્થાન કેમ કરીને થાય ! મગજને વિસાઓ અને દિલને શાન્તિ તો પ્રેમ—ટુત્તિની નરમ અસરથીજ મળી શકે છે. સ્ત્રીની પ્રીતિ કેવી છે, તે વિશે કવિએ કહ્યું છે કે;—

સમારીની પ્રીત, આન્તનો થાકે હિડાડે,
સમારીની પ્રીત, તૂપાત્તની તૂપા મટાડે;
સમારીની પ્રીત, મિજ વિશ્રાંતિ આપે,
સમારીની પ્રીત, મુખને શાન્તિ વધે;
સમારીની પ્રીતિ—બાળમાં જામર-પુરુષ લામતો ફરે,
પુરુષોની હાથમાં છતાં, આનંદે સુંભા કરે.

આ જગત્તમાં જનસમૂહના જે નાના મંડળમાં આપણે રહેતા હોઈએ. તેને પ્રેમથી પોપતું એ જ્યાં જગત્ત-પ્રેમનું ખીજ સમજવું. પ્રેમિક પ્રેમ બંધનથી એવતિ બંધાયલાં રહે છે કે, એક ખીજનો વિયોગ ચતાં પ્રાણ તણ દેવતી પણવાર લગાડનાં નથી. તેમનો પ્રેમ જળને માહજાના જેવો હોય છે. માછડું જેમ પાણીથી વિપુલું પાતાંજ તરફીને તરત મરણ પામે છે, તેમ પ્રેમી સ્ત્રી પુરુષ એક ખીજનો વિયોગ સહન કરી ન શકતાં વખતે પ્રાણ મુદ્દાં પણ તણ દે છે. સરફાન્સિસપર્ડેટ પોતાની અધોગનાના મરણથી એવો તો મદામારત રોડમાં ગિરફતાર મઈ એવો કે, સર્વ પ્રકારના આશાવાનો આશ્રયથી ત્યાગ કર્યો અને ધરમાંથી તે જાહજા ચળને ભૂમિ—હાલ માટે લઈ જતાં પડેલાંજ તેનો

દેહ પડ્યો. અને પતિ પત્ની બંને એકજ કબરમાં જોડાજોડ સૂતાં. તેવીજ રીતે સાધ્વી પ્રેમી સ્ત્રી પણ પોતાના પતિનો નિરંતરનો વિયોગ સહન કરી શકતી નથી. જ્યારે સરઆદખર્ચમાં મરણ પામ્યો, તે સમયે તેની સ્ત્રીને એટલીતો દી-લગીરી થઈ કે તે થોડીજ વારમાં તેની પાછળ ચાલી અને તેની જોડે હમેશને માટે સૂતી. એ વિષે વારંવાર એ પણ લીટી લખી છે, તેમાં તેનો સંધળો સાર આવી જાય છે.

સ્વામી સ્વર્ગ સાંચ્યો, પત્ની એકલી થાય;

એકલું રહેલું નવ ગમ્યું, પતિ પાછળ સતી જાય.

આહા ! કેવો પ્રેમ ! તેવીજ રીતે વૉશિંગટનના મરણના ખબર તેની પ્રિય સ્ત્રીને થયા, ત્યારે તે બોલી કે;—“ બો, ચાલો, ઠીક, હવે સૌ પતી રહ્યું; હું જ-લદીજ તેની પાછળ જઈ પહોંચીશ; મારે હવે વિશેષ દુઃખ બોગવવાનાં રહ્યાં નથી.” એમ કહેતાજ તેના ગ્રાણુ ચાલ્યા ગયા. આહા ! કેવો પ્રેમ ! ખરેખર પ્રેમી પતિપત્નીના ગ્રાણુ એકજ રૂપ હોય છે. ધર્મપત્ની હારોહારનિ કહે છે કે;—“ એક સુંદર સાંકળની ગુલાબી રોશનીમાં અમે પરસ્પર, અમારા બેનાજીવ-બંનેનાં હૃદય એક થયાં,” ત્રી હૃદયે પણ હૃદયના ઉલારાથી જડાઈને લખ્યું છે કે;—“ મારી લાખાં મારી જીવન-દોરી, મારા સુખતું મૂળ અને દિલાસાતું ઠામ છે. અમારા મનમાં જે ઉડતા ક્ષણિક વિચારો રચુરે છે અને અમને તાનુપીમાં નાખે છે, તેમાં પણ અમે બે એક છીએ.” આહા ! ધન્ય છે આવાં પ્રેમીને ! ભારતભૂમિની અંદર પણ આવા પવિત્ર પ્રેમી પતિપત્નીના ધણા દાખલા મળી આવે છે. પ્રેમી પતિપત્ની પરસ્પરને ગ્રાણુ સમાન ગણે છે; ચાહે છે અને માને છે. એકને અનુકુળ પ્રતિકુળ તે બીજાને અનુકુળ પ્રતિકુળ થઈ પડે છે. તેઓ દેહથી છુદાં જણાય છે, પણ ગ્રાણુથી જણે એકરૂપ જેવાંજ હોય છે. તેઓ એકને સુખે સુખી અને એકને દુઃખેદુઃખી થાય છે. સતી તારામતીએ પોતાના ધર્મ સ્વરૂપ પતિ હવિશ્વંદ્ર સાથે શરીરની છાયા પ્રમાણે રહી, તેના દિત માટેજ પરધેર દારી થઈ રહી, વિયોગ મો, ધણાં દુઃખબોગવ્યાં, આવી સ્થિતિમાં દિલાસારૂપ એકના એક પુત્ર દેહિતનું મરણ થયું. તેને બાળવા મસાલુનું લાડું દેવા આદા થઈ, તોપણ પતિપરથી જરા પણ પ્રેમ ઓછો કર્યો નહિ; એટલુંજ નહિ પણ છેવટ પતિને દાથેજ મરવાનો વખત આવ્યો; તોપણ નહિ ગલરાંતાં પૂરું પ્રેમ જતાવી બોલી;—“ ગ્રાણુપતિ ! તમારા દાથથી મારા ગળામાં નાંખેલી તરવાર પણ મને મોતીની માળા જેવી લાગશે, માટે ચિંતાતુર ન થતાં તરત ધા કરો.” આહા ! કેવો નિર્મળ પ્રેમ ! પ્રેમને લીધેજ જેવી પોતાના ગ્રાણુની દરકાર નથી, તેવી પતિ પોતાનો ધર્મ જાળવે તેની દરકાર છે ! આ શું ઓછો પ્રેમ ? સતી પદ્મણી

પોતાના પતિ જ્યદેવનાં મરણ સમાચાર સાંભળતાંજ સંબવત થઈ પડી હતી, ઉલ્લસક્રમારી આપેલી મુદતે પતિ આવી નહિ પહોંચવાથીજ પ્રાણરહીત થઈ પડી હતી. મુમના પરદેશ જતાં પતિને જોતી જોતી રહી, પણ તે વારે જતો દેખાતો બંધ પડ્યો કે, તેના પ્રાણ પણ જતા રહ્યા ! સીતાએ અનેક સંકટ ભોગવ્યાં મણુ પતિપરથી પ્રેમની જરા પણ ન્યૂનતા કરી નહોતી. પતિપત્નીનાં હૃદય પ્રેમરૂપી હીરની ગાંઠથી એવાં તો સજડ સંધાઈ જાય છે કે એકને જે પ્રિય અપ્રિય, તેજ ખીજાને પ્રિય અપ્રિય થઈ પડે છે. તેઓના પ્રાણ એક રૂપ જેવા થયેલા હોય છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ એક ખીજાનાં હિતને માટે પોતાના પ્રાણની પણ દરકાર રાખતાં નથી. મહાસતીપાર્વતી પોતાના પિતા દક્ષ પ્રજાપતિએ શિવજીનો દ્વેષ ક્યો, એ જોઈ પિતા પ્રત્યે કહ્યું કે;—“ તમે મારા પતિ શિવજીનો દ્વેષ કરો છો, માટે તમારાથી ઉત્પન્ન થયેલા આ કલેવર—શરીર પણ મારા કામનું નથી, તેથી હું છોડી દઉં છું. ખરાજ અજ બૂલથી ખરાયું હોય, તો પછી આઠી કાઠનું એમ ધર્મ સાચા કહે છે.” એટલું બોલતાંજ પ્રાણ ત્યાગ ક્યો હતો. અહો ! કેટલો બધો પ્રેમ ? છતાંહિ સતીઓના ધણા દાખલાઓ છે.

જે રીતે સતી સ્ત્રીઓએ પતિપ્રત્યે પ્રેમ બતાવ્યો છે. તેવીજ રીતે પવિત્ર પુરુષોએ પણ પોતાની પત્ની પ્રત્યે પ્રેમ બતાવ્યાના ધણા દાખલાઓ પ્રસિદ્ધ છે. સતી પાર્વતીએ જ્યારે પ્રાણ ત્યાગ ક્યો, ત્યારે શિવજી એ આવી દક્ષપ્રજાનો નાશ ક્યો, અને પોતાની પ્રિયપત્ની સતીના અસ્તિત્વની પોટલી બાંધી તીર્થ તીર્થ કર્યા હતા અને છેવટ દિમાલય પ્રત્યે તે ફરી મળતાં સુખી અધાર તપ કર્યું હતું, એ વાત જયત્ પ્રસિદ્ધ છે. ઉલ્લસક્રમારી પ્રાણ રહીત પડેલી જોઈ, તેનો પતિ પ્રતાપસિંહ પણ પ્રાણ રહીત થયો હતો. સુવ્રતાને પ્રાણ રહીત થયેલી સાંભળી હેમચંદ્ર પાછો વળી આવ્યો, અને પ્રિયપત્નીનું શય બોળામાં લેતાંજ પ્રાણ રહીત થયો હતો ! તેમજ ઊંતમે અહલ્યા માટે, ત્રાતુષ્વજે મદાતસા માટે, અને પુરંધાએ ઉર્વશી માટે કર્યું હતું; એ કાનું અજબકથું છે ? પ્રાચીન ભારતવર્ષમાં આવાં પવિત્ર પ્રેમી દંપતીતાં મુદ્દણતા ધણાં મળી આવે છે. ધન્ય છે આવાં પવિત્ર પ્રેમી દંપતીને ! અને ધન્ય છે તેમનાં જન્મને ! કે તેઓ આ જગતમાં પ્રેમી તરીકે જન્મી લોકોને શિક્ષણરૂપ મુદ્દણત આપી મર્યા છે ! આવો પવિત્ર પ્રેમ તેજ ખરેખર પ્રેમ છે. આવો પ્રેમજ જીવન રૂપ, અમૃતરસ, સત્ય ધન અને પરમાત્મા સાથે સંમિલન કરાવનાર સાધન છે. આવો જે ઉત્તમ પવિત્ર પ્રેમ તે દરેક પતિપત્નીએ મદન કરવો જોઈએ. આવા પ્રેમથીજ હૃદયે હૃદય અને પ્રાણે પ્રાણ જોડાઈ જઈ એક રૂપ થવાં જોઈએ; આવાજ પુખ્ત પ્રેમથી એક ખીજાના મુખે મુખી અને દુઃખે દુઃખી થવું જોઈએ. અને આવાજ પ્રેમથી દેહ—આત્મા—પ્રાણથી સદાયક થવું જોઈએ. જે ઘરમાં આવાં પ્રેમી પતિ પત્ની

હશે, તે ધર સ્વર્ગ સમાન શોભિ નીકળશે અને આવાજ પ્રેમ પ્રકાશથી ઝળકી રહી કુટુંબમાં, જાતિમાં અને દેશમાં સધળે નિર્મળ સુખનાં ઝરણુ પહેતાં કરી સર્વત્ર આનંદ ધન વર્ષાવી શકાશે; એટલુંજ નહિ પરંતુ તેની સાથે આ લોકમાં અમર યશ અને પરલોકમાં પરમાત્માની પ્રાપ્તિ કરી શકાશે. હે ઇશ ! આ દેશનાં સ્ત્રી પુરુષોમાં આવો પવિત્ર પ્રેમ પ્રેર ! અને પ્રાચીન સુખદાયી સ્થિતિ આપ ! મંગળા ! ! મંગળાહો ! !

પતિપત્નીનાગુણોનીથતીઅસર.

ગત નિયંતા મહાન્ કૃપાળુ પરમ મંગળમય પ્રભુનો એવો નિયમ છે કે, જે જેના નિરંતર ગાઠ સંબંધમાં જોડાઈને રહે છે, તે તેના ગુણદોષ સ્વાભાવિક રીતેજ અદ્યુષ્ટ કરે છે; જેમકે અમૃતવેષી આંખા લીંબડા કે ચોરને વિંટાઈ રહે છે, તો તેનામાં તેવા ગુણો આવે છે; તેમ મનુષ્યમાં પતિ પત્નીનેા જેવો ગાઠ સંબંધ હોય છે, તેવી તેમને પરસ્પરના ગુણદોષની જળરી અસર થાય છે. પતિને વિંટાઈ રહેલી પત્નીના આચરણતી અસર પતિના આચરણપર થાય છે. પત્ની જે ઉત્તમ પ્રકૃતિની હશે, તો તે પોતાના પતિને ઉત્તમ ગુણવાન કરશે. પણ જે તે અધમ પ્રકૃતિની હશે, તો તે તેને નીચ ગુણનો કરશે, અધમ સ્વભાવવાળી પત્ની મળવાથી પતિની સહૃદયતા નિર્ભય થઈ જાય છે, તેનું ચૈતન્ય—બળ ઉઠી જાય છે અને તેનું જીવન ખેડાળ બને છે; પણ જે ઉત્તમ સ્વભાવવાળી પત્ની મળી હોય છે, તો તે પતિની પ્રેમ—વૃત્તિ સંતોષાય છે. તેથી તેની નીતિ—બળવાળી થઈ પ્રકૃતિ સુદૃઢ થાય છે, અને તેને એ રીતે વિશ્રાંતિ મળવાથી તેની જીવિ સચેત થાય છે; એટલુંજ નહિ પણ ઉત્તમ ગુણવાળી પત્ની મળવાથી તેના પતિના ઉદ્દેશ અને કાર્યો જળવામાં ન આવે તેમ ઉત્તમ બનતાં જાય છે; પણ નીચ પ્રકારના ધોરણવાળી પત્ની મળવાથી ખરેખર ન પડે એવી રીતે તેઓ અધમ યત્તા જાય છે. આ સત્ય સિદ્ધાંતની ઠટાકપીલ ઉપર ગંભીર અસર થઈ હતી. તેનો એવો મત હતો કે;—“ સુસ્વભાવની અને ઉમદા ધોરણના સંસ્કારવાળી સ્ત્રીના સહવાસથી તેના પતિને આખી જીવિ જેવી સદાયતા મળે છે, તેવી પીળ દાઈનાથી મળતી નથી મેં મારી જીવિમાં જોયું છે કે, નખા મનના માણસોએ લોક કથાણના ખરેખર સદગુણો દાખવ્યા છે; તેનું કારણ એટલુંજ કે તેમને પડખે ઉમદા લક્ષણવંતી સ્ત્રી બેઠેલી હોય છે, તે તેના સ્વા-

મિના જાહેર જીવન-માર્ગને પુષ્ટિ આપે છે અને સાર્વજનિક સ્વધર્મ સંબંધી તેના ધણીના વિચારો ઉપર પુષ્ટિદાયક સત્તા ચલાવે છે; પણ એનાથી ઉલટા બનાવો મારા જોવામાં વધારે આવ્યા છે. તેમાં મહાન અને ઉમદા પ્રકૃતિની સ્કુ-રાજ્યાવાળા પુરો સંકેત મનની સ્ત્રીઓના સંબંધમાં આવવાથી નીચ સ્વાર્થ—શોધકો યદ્ય જાય છે; કારણ કે તેવી સ્ત્રીઓ એકચારામના નજાણા જાવનારા ધરકને વળગી રહે છે અને એવા માણસોના મનમાંથી સ્વધર્મ અથવા કર્તવ્યનો મહાન ઉદ્દેશ કેવળ લય પામેલો હોય છે. એક વિદ્વાન કહે છે કે;—“મારી સ્ત્રી પુષ્ટિદાયક દ્વિ-મતથી, તેના સ્વસાવની એક સરખી સમતાથી અને તેની વર્તણૂકના ઉમદાપણાથી મને દિલાસા રૂપ શાન્તિ અને આશ્રય મળ્યો છે. પરમેશ્વરે મને જે સધળાં સુખ આપ્યાં છે, તેમાં મારી નજરમાં મોટામાં મોટું સુખ એ છે કે, મારી સ્ત્રી મેરી મને મળી આવી. મારા મોટા સંકટની વેળાએ તે મને કેવા કામની છે, તેનો ખ્યાલ પણ તમારા મનમાં આવી શકે એમ નથી. તે દ્વિમેશાં અતિ નરમાશવાળી છતાં પ્રસંગે તે દૃઢ અને જાગૃત બની જાય છે. મને ખબર પણ ન હોય, એમ તે મારી ચોટી કર્યા કરે છે અને જે મુશીબતોથી હું ગાબડો બની જાઉં છું; તેમાં તે સ્વસ્થ અને શાન્ત રહે છે અને એવે વખતે તે મને મુશીબ, શાન્ત, અને મજબુત કરે છે.” બીજા એક પત્રમાં પોતાના મિત્રને તે જણાવે છે કે;—“તમારા પોતામાં જે સૌજન્ય હોય, તેનું સંપૂર્ણ પતિ-બિંધુ જે સ્ત્રીના આત્મામાં સાહજિક-સ્વાભાવિક રીતેજ પડે અને વળી તેમાં સુધુત્વની વૃદ્ધિ થાય, તેવી પત્નીના સતત સહવાસમાં મારા રહેવાથી મને જે સુખ સાંપડ્યું છે, તેનું મારાથી બધાન યદ્ય શકે એમ નથી. પણ જે કુલ્ય મને પૂરે પૂરું વાળખી અને ખર્ચ લાગે, તે જ્યારે હું કહું છું કે મારી મેરી મારી મુખમુદા ઉપર એવો તો સાક્ષિમાન સતોય જોઈ શકે તેથી હું ઉચ્ચદયા અનુભવું છું; વળી જ્યારે અંતર્વામી મને કોઈ કુલ્ય મારે કપોટા દેતો હોય, તે વેળાએ મારી પ્રિયાનું મુખાવિન્દ તરતજ દરમિયાને સ્થામ યદ્ય જાય છે. જો કે તેના મન ઉપર હું મોટી સત્તા બોગવું છું પ્રેરે, તોપણ મને કહેતાં આનંદ થાય છે કે તેની મને માનયુક્ત બીક રહે છે અને હું હાલ તેના ઉપર જેવો આચક છું, તેમને તેમ હું જ્યાં સુધી તેનો પ્રેમ-રસ પીતો રહીશ, ત્યાં સુધી કોઈ પણ ખોટા કામમાં હું ખેંચાવાનો નથી, એમ મારી ખાતરી છે.” અહીં કેવી અસર! તે મજ પત્નીનાં આચરણ જો નીચ પ્રકારનાં હોય છે, તો તેની ખરાબ અસર પણ તેનો પતિ અટકાવી શકતો નથી.

પર—પ્રકૃતિમાં જે ઉત્તેજતા હોય, તેને તેની સ્ત્રી જો પોતીને આગળ ન વધારે, તો તે જલદીથીજ તેને પોતાની અધમ દાહનમાં જાવીને પછાડશે. એ પ્રમાણે જોનાં પુરુષને સરસમાં સરસ બનાવવો કે જગાડવો એ તેની સ્ત્રીનાજ

હાયમાં છે. તેનામાં એ પ્રમાણેની શક્તિ રહેલી છે, તેનો દાખલો બનિયનના જીવન ઉપરથી મળી આવે છે. તે રંડીખાઝ કંસારો પીતળના ભાગાતુટા વાસ-જીને સમારવાનો ધધો કરતો હતો. તેવામાં તે તેની નાની ઉમરમાં એક સારા માખાપની સુપાત્ર, જુવાન, કુમાંરીકાર્તે પોતાને સારે નથીબે પરણ્યો. તે પોતેજ જણાવે છે કે—“ એ સ્ત્રીના માખાપ ધર્મ-નિષ્ઠાવાળા ગણ્યતા હતા. તેમની એ દીકરી ઉપર પરમેશ્વરની દયાથી મારી નજર ગઈ. એ સ્ત્રી અને હું એ બને ભે; ગાં થયાં, ત્યારે જેવાં જોઈએ તેવાં અમે ગરીબ હાલતમાં હતાં. અમારા બંને-માર્થી કાંઈની પાસે ધરના રાચ રચીલામાં એક રીકાખી કે એક ચમચો સરખો મળે નહિ, તોપણ એ સ્ત્રીની મિલકતમાં બે ચોપડીઓ હતી. એક તો ‘ ભલા માણસને સ્વર્ગે જવાનો રસ્તો ’ અને બીજી ‘ધર્મનાંઆચરણુ’ એ બે તેનો ખાપ મરતી વખતે આપતો ગયો હતો. આ અને એવી બીજી સારી ચોપડીઓ વાંચવાથી અને પોતાની સ્ત્રીની માયાભર્યા અમલના પ્રતાપથી બનિયન તેના દુરાચરણુમાંથી ધીમે ધીમે તથા અને શાન્તિ—સુખના માર્ગ ઉપર પડ્યો. ”

પતિના આચરણુપર જેમ પત્નીનાં ગુણોની અસર થાય છે; તેમજ પત્નીના આચરણુપર પણ તેના પતિના સારા કે નહારા આચરણુની અસર થાય છે. જો પતિમા ઉજળાચશ અને મહિમાવત લક્ષણો હશે, તો તેનું તેજ પત્નીના હૃદયમાં પડે છે, અને તેનું પ્રતિબિંબ તેનામાંથી પરાવર્તન પામીને ઉજેશ આપે છે. ગૃહિણી તરીકે એક સારી સ્ત્રી મળેલી હોય, પણ પતિ જો નબળો, દુર ઉઝાડિ અને લશ્વો હશે, તો સારી સ્ત્રી પણ એક ખરાબ ગુણુની નીવડશે. જાતિરચંબાવ ઉપરાંત પત્નીમાં જે કાંઈ ગુણ કે અવગુણ દાખલ થાય છે, તે પતિના સારા કે નહારા આચરણુની અસર છે. જેમ નદી સમુદ્રમાં બળે છે; ત્યારે સમુદ્રના ગુણ નદીમાં આવે છે, તેમ પતિના ગુણ કે અવગુણની અસર પત્નીને થયા વગર રહેતી નથી. અક્ષમાળા નીચકુળની સ્ત્રી હતી, પરંતુ વરિષ્ઠ ઋષિ જેવા મહાત્મા સાથે પરણ્યાવાથી તેનાઉત્તમ સદ્વાસે તેમાં ઉત્તમ ગુણો આવ્યા હતા. તેથીજ તે શ્રેષ્ઠતાને પામી હતી. તેમજ સારંગી નામે સ્ત્રીને મંદપાળ પરણ્યો હતો. સારંગીમાં સારા ગુણો નહોતા, પરંતુ મંદપાળ જેવા ગુણી પતિની સોખ-તથી તેનામાં ઉત્તમ સદ્ગુણો આવ્યા હતા અને તેને લઈ તે મહાનપણાને પામી હતી. માટે જે પુરુષ આ સસારમાં સુખસપત્તિ મેળવી પરમ સદ્ગતિને પામવાની ઈચ્છા રાખતો હોય, તેમણે પોતાની અદર સદ્ગુણોનો સચ્છ કરવો, કે તેની અસર પોતાની પત્નીને પણ લાગે; તેમજ સ્ત્રીએ પણ પોતાની અદર સારાગુણોનો સચ્છ કરવો કે, તેની અસર પતિના આચરણુપર થાય. એ રીતે પતિપત્ની બંને સદ્ગુણ સપ્ત થવાથી બાળકો પણ તેવાજ થશે અને તેનો પવિત્ર પ્રકાર આવ્યા કુટુંબ ઉપર પડી દીપી નીકળશે. જેને લઈ તે ધન્યતાને પામી અમરયશ મેળવશે.

સુસપતિનાં પત્ની પ્રત્યે વચન.

દુનિયાં પરનાઃ સર્વ દેશોમાં પ્રાચીનકાળે આપણો ભારતવર્ષ પવિત્ર દેવભૂમિ ગણાતો હતો. તેમાં વસનારા આર્યો બળ, બુદ્ધિ, વિદ્યા અને પવિત્રતાષ્ટ વગેરેમાં શ્રેષ્ઠ હતા. તેમની રીતભાત ઉત્તમ હતી. તેઓની જીવન ભાવના અને લક્ષ્ય ભાવનાનું સ્વરૂપ ભવભૂમિનાં માસતીમાધવ અને ઉત્તમરામચરિત્રમાંથી જણાઈ આવે છે કે;—“ પુષ્કળ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવી એ પરિણામે તત્ત્વ નિશ્ચય કરવા માટે, પૈસો પ્રાપ્ત કરવો એ પરમાત્માના પૂજન અર્થે અને લોકોપયોગી કાર્ય અર્થે, લક્ષ્ય કરવું એ કામ વાસના માટે નહિ, પણ પુત્ર અર્થે; અને આયુષ્ય એ તપ અર્થે. વળી લક્ષ્ય એ કેવળ પુત્ર અર્થે રસ હિન ઝંથિ નથી, પણ સુખ દુઃખ સર્વ અવસ્થાઓમાં એક હૃદયનું વિશ્રાન્તિસ્થાન, અને ધડપણુ પણ જોનો રસ ધટાડી શકતું નથી આવી લક્ષ્ય ઝંથિ છે.” અતિ પ્રિય વસ્તુ, મિત્રો, સર્વ બંધુઓ, સર્વ કામનાઓ, ભંડાર અને જીવન—એ સર્વ સ્ત્રીને પતિ છે અને પતિને સ્ત્રી છે. સુસ પતિ પોતાની ધર્મપત્નીને કેવા ભાવથી જુએ છે, તેનો ઉત્તમ ચિતાર એક બંગાલીના દરિયો લેખમાં આપેલો છે. તેમાં એક સુસ પતિએ પોતાની ધર્મપત્ની પ્રત્યે જણાવ્યું છે કે;—

“પ્રિયા ! હું તમને અગ્રેય ચમત્કારરૂપે જોજો છું. આપણું લક્ષ્ય થયું તે પહેલાં હું મને કેવળ અણુજાણી હતી, પણ હવે મારી સખી થઈ છે ! મને તારી જાણ ન હતી અને તને મારી જાણ ન હતી. તારું ઘર ત્યાં અને મારું ઘર અહીં હતું. હવે મારું ઘર તારું થયું છે, અને મારું સર્વસ્વ તારું થયું છે; અને, આપણા સંતાન તને માતા અને મને પિતા હશે છે.”

“પ્રિયા ! પહેલાં આપણે બે ભિન્ન હતાં, હવે આપણે એક થયાં છીએ, અને એકબીજાં બંને સંભાળ્યાં છીએ. એ કેવો અગ્રેય ચમત્કાર છે ! તેનો બેઠકોણ સમજાવશો ? જેમનાં હૃદય એક બીજાની કેવળ વેગળાં હતાં તેમની વચ્ચે આવો ગાદો સંબંધ કેણે બાંધી આપ્યો ? ખરેખર જગતના અધિપતિ પરમાત્મા એ આપણો મિત્રાપ કરાવ્યો. શા શાર, તે હું જાણતો નથી. કેવી રીતે, તે પણ હું જાણતો નથી. ઇશ્વરના જૂથા વ્યવહારની કાને સમજ પડે છે ? તેની રીત કેણી થતી નથી.”

“હે પ્રિયતમે ! હું તને ખાતરીથી કહું છું કે તારી સાથે મારું લગ્ન કેમ અને કેવી રીતે થયું તેની મને ખબર નથી. તું ઇશ્વર કૃપાની પાંખ ઉપર બેસીને એકાએક મારી પાસે આવી એમ મને લાગે છે. મેં મારા મન વિશે વિચાર્યું કે આ મારી કેણી દરો ? ત્યારે અંદરથી સજ્જ થયો કે, ‘તારા આયુષ્ય

ક્રમમાં તને આનંદ આપવા તથા સહાય કરવા એને પ્રભુએ મોકલી છે; એ તારા હર્ષ શોકમાં ભાગ લેનાર ઇશ્વર દૂત છે; એનો સ્વીકાર કર, એને નમન કર, એને તારું અર્ધાંત્ર જાણ. એવા શબ્દ મેં સાંભળ્યા અને હું તે પ્રમાણે ચાલ્યો, પણ એવાતનો બેદ મારાથી સમજાયો નહિ; અને હજુ સુધી સમજવા વગર રહ્યો છે.”

“ પ્રિયા ! તારા સુખ ઉપર જ્યારે મારી પ્રથમ દષ્ટિ પડી, ત્યારે મારા મન વિશે વિચિત્ર ભાવ ઉત્પન્ન થયો; મારું હૃદય તારા બધી ખેંચાયું; ખરેખર જોણે તને મોકલી, તેણે આપેલા વિજ્ઞાના તારવડે ખેંચ્યો. નહિ તો મને એનો ભાવ કેમ થયો ? આ ભાવ “ પ્રેમ ” કહેવાય છે. પ્રેમ એટલે શું ? મને તેનું જ્ઞાન છે. પણ એ શું છે તે મારાથી કહી શકાતું નથી. તારા ઉપર મારો પ્રેમ છે; એટલે અગાધ ભાવરૂપિની હું તને જોઉં છું. આસિવાય ખીજું કંઈ હું જાણતો નથી. આ વિશાલ લોકમાં તારા ઉપર મારો જેટલો પ્રેમ છે તેટલો પ્રેમ ખીજા કોઈ ઉપર કેમ નથી ? શું તારા જેવું ખીજું કોઈ બહુ નથી ? ખીજું કોઈ કેળવાયેલું નથી ? ત્યારે માત્ર તું જ મારા હૃદયને કેમ આકર્ષણ કરે છે ? અહા ! પ્રેમ એકામ કરવા તથા મારું હૃદય ખેંચવા તને જ બળ આપ્યું છે. નહિ તો તારાથી તેમ યાત નહિ. મારા ઉપર તારી આ છૂપી સત્તા આલે છે, તે તારા પ્રભુએ જ તને આપી છે. ”—

કૈલાસની સુંદર પુત્રી ! તારા પરમ પિતાએ તને મારા હૃદયના તાર સાથે બાંધી છે, અને તેથી ઇશ્વરમયપ્રેમે જોડાઈને હું તારો અને તું મારી છે. ઇશ્વરમય પ્રેમ ! એમ મેં કહ્યું ? હા, લોક ગમે તેમ કહે, પણ હમને ખરો પ્રેમ પવિત્ર છે. પતિ પત્નીનો પ્રેમ ઇશ્વરમય છે. એ વિશે કોણ સંશય લેશે ? જ્યો એ પ્રેમને પાશવભાવ (પશુભાવ) ગણે છે, તેઓ મહા પવિત્ર પ્રભુનું અપમાન કરે છે.”—

“ હે પ્રિયતમ આત્મા ! તારે વિશે મારો પ્રેમ પશુઓના જેવી પ્રેરણા-એ યાય છે એમ હોય ? નહિજ, જે પ્રેરણાથી એક અમર આત્મા ખીજામાં ગર્ક યાય તે સાત્ત્વિક છે. ”—

“ મારી સખિ ! આપણો ભાવ સાત્ત્વિક છે એવી તું સાક્ષી પૂર. આ નારીતક જમાનામાં—આ શ્રદ્ધ સમયમાં એવી ખાત્રી કરવાની જરૂર છે. માટે તે ખાત્રી આપણે બેધડક આપવી જોઈએ. પ્રભુની આજ્ઞા વગર તારે વિશે મારો પ્રેમ યાય નહિ. તને ભાવથી જોવાની શક્તિ મને પ્રભુએ ન આપી હોત, તો તેવો ભાવ યાતજ નહિ. આપણને એકત્ર કરનાર પ્રેમથી થયેલો સંબંધ, ભાવ બધ, ધર્મ અને આનંદ એ સર્વ પવિત્ર છે. જ્યારે તું પ્રથમ મારી પાસે આવી, અને હમની ચોરીમાં મારી પાસે ઉભી રહી, ત્યારે હમને જે દાર મેં તને પ

માં ધોળાયા કરે છે, વગેરેનું તેવી સ્ત્રીને લાનજ હોતું નથી; પણ સમજી સ્ત્રી આવું કદિ મનમાં લાવતી નથી, તે પતિની ધ્વજાને અનુસરીને હમેશાં વર્તે છે, તેના સુખમાજ પોતાનું સુખ અને તેના આનંદમાજ પોતાનો આનંદ માને છે. આવી રીતે વર્તનારી સ્ત્રીનું ઘર ગમે તેવું ગરીબ હોય, તોપણ તે સ્વર્ગના જેવું સુખ પોતાના પતિને આપી શકે છે અને પોતે ભોગવે છે.—જે પાપાચારી સ્ત્રી પાપ કર્મ કરીને મનમાં સમજે છે કે માફ પાપકર્મ કાઢી જાયું નથી; પરંતુ તે દેવતાઓ જાણે છે અને અંતરમાં જે આત્મા—પુરૂષ વસે છે તે પણ જાણે છે. માટે પાપનો સંકલ્પ પણ ન કરવો, પણ પુણ્ય કર્મનો વિચાર કરવો. —સ્ત્રીએ નિયમાનુસારે ધર્મજ્ઞાન કરવું, ધર્મ સાધનવિના જીવનની સાફલ્યતા નથી. ધર્મ એજ મૃત્યુના પછી પણ અનુગામી થાય છે. ખીજા સર્વનો આ શરીરની સાંધે વિનાશ થાય છે. માટેજ પોતાના સહાય વારસે ક્રમે ક્રમે ધર્મનો નિત્ય સંચય કરવો.—સ્ત્રીએ શીલવ્રત પાળવું, એ તેનો પરમ ધર્મ છે, તેનો જે લંગ કરે છે, તે સ્ત્રીને દારણ્ય ધમલોકની પ્રાપ્તિ થાય છે.—જે સ્ત્રી મન, વચન, અને દેહ સંયત થઈને સ્ત્રીધર્મ પાળે છે. તે આ લોકમાં શ્રેષ્ઠસ્ત્રી અને પરલોકમાં પરમ ગતિને પામે છે.—સ્ત્રીએ નીતિધર્મ પાળી પોતાના જીવનનું સાર્થક કરવું એ તેમનું કર્તવ્ય છે. સ્ત્રીઓને નીતિથી વર્તવા વિશે કહ્યું છે કે.—

ગરબી.

“ ઓરા આવો શિવશંકર બોળા.”—એ રાગ.

- બેનો તમે નીતિ પ્રીતે પાળો, અંગે થકી અવગણ્ય સદુ ટાળો;
તો નવ જીવો દહાડો કુખવાળો. બેનો. ૧.
- નીતી થકી લાજ વધે જગમાં, મજે બહુ માન મહાજનમાં;
નીતી થકી કુખ ન આવે તનમાં. બેનો. ૨
- નીતી સમું સુખ નથી કાંઈ, વિચારી જીવો નિજ ચિત્ત માંડી;
શોભે બહી નીતી વાળી બાઈ. બેનો. ૩
- નીતી તણી સાડી અધિક શોભે, જોઈ જન મન અતિશે લોભે;
ખીજું પટ એ સમું નેહિ શોભે. બેનો. ૪
- આમૂપણ નીતી તણાં ધારો, કદી નહીં ઉરથી તે ઉતારો;
સફળ યશે તેથી આ જનમારો. બેનો. ૫
- શોભે સદુ નીતિ થકી નિત્યે, એથી જન માન દિયે પ્રિત્યે;
વીચારી જીવો બેની ચિત્તે. બેનો. ૬
- અનીતીથી લાજ બધે જાશે, જગે અતી દુઃશ્વર તે યાશે;
મજૂ તેના પર ખરો ખીજશે. બેનો. ૭

માટે નીતિ પાળવી હિતધારી, કદી નવ મૂકવી વીસારી;

हैंये हरनिश गलपी प्यारी.

જનો. ૮

પ્રભુ રીઝે રાખ્યાથી નીતી, અધાગ ધરે જનપર પ્રીતી;

સ્થાપે જો હૃદયે સુનીતી.

બેનો. ૯

એવી નીતીથી નિત્ય લાભ મળે, સંસારના તાપ તમામ દળે;

પિનંતી જે હાલુની ચિતમાં ધરે.

બેનો. ૧૦

શ્રીયેસ્વભાવકેવેરાખવો ?

1. ~~SECRET~~

ॐ नमः संसारभां श्री पुश्यना सुभ दुःखने। अने इतेह व्यइतेह

❖ पामवानो मुख्य आधार तेमना स्वभाव उपर रहेसे।

છે. જેનો સ્વભાવ નમ્ર, ધૈર્યતાવાળો, ક્ષમાશીલ, વિચારશીલ, અને સામા મનુષ્ય પ્રત્યે માયાળુ હોય છે તે સુખી થાય છે. ભલું કરવાથીજ ભલું થાય છે, એ વચન સત્ય છે. ખુશનુમા અહેરો, હસમુખો સ્વભાવ, રૂઢી વિરેક ભુદ્ધિ ધર્મપર આસ્તા, સ્વર્ગની પ્રાપ્તિની આરા, દુસ્મનો પ્રત્યે દ્વાજાવ, એ સર્વ ઉત્તમ છંદગી કરવાના ઉપાયો છે. આવા ઉપાયો છતાં જ મનુષ્ય શોક સંતાપ સાથે રોડ બાંધે છે, તે હાથે કરીને દુઃખને પસંદ કરે છે. પોતાની છંદગી ઉત્તમ કે કનિષ્ઠ કરવી એ પોતાના હાથમાં છે, તેમાંથી સુખ કે દુઃખ મેળવવું એ બહુ ભાગે આપણા ઉપર આધાર રાખે છે. સુખી કે દુઃખી થવાની ટેવ પાડવી એ આપણી પસંદગી ઉપર છે.

હસમુખોદ્વલ્લાવ—આરવલાવ ધણે ઉત્તમને ઉપયોગી છે. જો કે ધણેભાગે આ સ્વલાવ મૂળ પ્રકૃતિ ઉપર આધાર રાખે છે, પણ તેને ખીછ દેવની પેટે કેળવી ચકાવ છે. હસમુખો આનંદી સ્વલાવ હૃદયગીના ઉપયોગનું મોટું સાધન છે અને સદાયચરણનો મોટો રક્ષક છે. આ સ્વલાવવાળી સ્ત્રી ધણા માણસને પોતાની તરફ આકર્ષી શકે છે અને ધારેલું કાર્ય પાર મૂકવા સમર્થ થઈ શકે છે. હસતા મુખવાળી સ્ત્રી જે ઘરમાં હોય તેને ઉત્તમ મુખ છે. જેના મન ઉપર નાની નાની નિરાશાઓની અસર થતી નથી, જેનો સ્વભાવ, ચાલ ચલણ અને નીતિ એ સર્વ ધનવાન છતાં જરા પણ બગડતાં નથી; એવી સ્ત્રી મોટા દુઃખને વખતે પણ સુખનો પ્રકાશ કરી દે છે—સ્ત્રીના હસતા મુખની, તેના કામકાજની ચાલચલણની અને દેખાવની બહુધ અસર આસપાસને લાખ્યા વગર રહેતી નથી. એવી સ્ત્રીનાં બાળકો જ્ઞાન મેળવવાની ખૂબી ધૃષ્ટિથી આનંદ પામી રાજ

મદ્ય કરવો જોઈએ. નમ્રસ્વભાવ—આ ગુણથી મનુષ્યનું મન વશ થાય છે, પણ ક્રોધરતાથી થતું નથી. જેમ પાણી અગ્નિના કોપને ટાલે પાડે છે, તેમ નમ્ર વચન ક્રોધને શાન્ત પાડે છે; માટે નમ્રતા રાખી સર્વ માણસો જેમ પોતાનાં હોય, તેની પેઠેજ તેમની સાથે વિવેકથી બોલવું ચાલવું. સર્વની સાથે પરમાર્થી લાગણી ધરાવવી. પરમાર્થ—પરગણુ સ્વભાવ—આ સ્વભાવવાળા મનુષ્યો પોતાના સુખમાં વધારો કરે છે. જે પ્રમાણમાં બીજાને સુખ આપે છે, તેના પ્રમાણમાં તે પોતાના સુખનો પણ ખર્ચનો વધારે છે. ઉદાર દીક્ષનાં માણસો આ પારકો અને આ પોતાનો વિચાર લાવતાં નથી. તેને તો આખી પૃથ્વી પોતાનું કુટુંબ અને આત્મબંધુ છે; વગેરે વિચાર કરી તન, મન અને ધનથી સજ્જિત પ્રમાણે પરમાર્થ કરતા રહે છે, ભૂખ્યાને અન્ન, તૃપાતુરને જળ, રોગીને દવા અને આશ્રય વગરનાને ધર્મશાળા વગેરે રીતે પોતાના દ્રવ્યનો સુઉપયોગ કરે છે. તેમજ સર્વ પ્રાણીઓને અલય અને દુઃખમાં સદાયતા આપે છે. પરેષકાર સમાન એક પણ પુણ્ય નથી. માટે સુસત્રીઓ આલો સારો સ્વભાવ ધારણ કરવો જોઈએ. કદી પણ એક લપેટાપણું રાખવું ન જોઈએ. એકલપેટાપણું અને શંકાશીલત્વ—આ સ્વભાવ મનુષ્યોને ઘણો હાનિકારક છે. આ સ્વભાવના મનુષ્યોને પોતાની જાત સિવાય બીજા કોઈ પણ વ્યક્તિ હોતું નથી. આવા સ્વભાવનાં મનુષ્યોને તો જગતના રખડાં મનુષ્યો સમજવાં જોઈએ. અહંભાવ, શંકાશીલત્વ અને એકલપેટાપણું—આ સ્વભાવ જે માણસની છંદગીના સોજતી થાય, તો તેઓ મહાદુઃખદાયક થઈ પડે છે. માટે આલો સ્વભાવ મદ્ય કરવો નહિ. દ્વિર—ચિંતા—વાળો સ્વભાવ પણ હાનિકારક છે. તેમાં શ્રવ રાખ્યાથી મનમાં તે મોટું રૂપ પડે છે. દુનિયામાં કંટાળાને કારણ થઈ જઈએ છીએ, તેનું ખર્ચ કારણ મારી લીધેલું દુઃખ છે, દ્વિર ચિંતાથી તન, મન પ્રતિદિન નખળાં પડતાં જાય છે. તેથી સઘળું સુખ અને મનની શાંતિ નાશ પામે છે. માટે આલો, હાનિકારક સ્વભાવ મદ્ય કરવો નહિ. પણ સદા આનંદમાંજ રહેવું. કોપીસ્વભાવ—એ મહાહાનિકારક છે. ક્રોધ એ મનુષ્યને વગર અગ્નિએ બાળે છે. અનેક સુકૃત્યને નાશ પમાડે છે, અને દુઃખ સાગરમાં ઝીપસતી દેહે, આવા સ્વભાવનું મનુષ્ય ક્રોધને વ્યાધિ થતું નથી. તેવા આવેશમાં શમાશુભનું જ્ઞાન રહેતું નથી અને તેથી અને પરતાવાનું કારણ ઉત્પન્ન થાય છે. માટે ક્રોધ ન કરવાની દેવ પાઠવી જોઈએ. નશ્તી કે સદજ વાતમાં બીજાવાર્ષ જતું નહિ, સદન શીલતા રાખવી, ખમવાની અને ખમોસ રાખવાની દેવ પાઠવી જોઈએ. આશાશાખવી—આ સ્વભાવ પણ વળે ઉપયોગી છે. બધાં સુખ, અને બધા દિલાસામાં મુખ્ય સુખ અને ઉવરનો મુખ્ય દિલાસો આશામાં છે. આશા એ ત્રીજનો મોટો મદદગાર છે, અને તે ત્રીજ માણુમનો રાટલો છે. આશાથી

જ મનુષ્ય મહાન્ કાંપેનો આરંભ કરે છે અને અપાર યત્ને પાર મૂકે છે. માટે આશા એ ઉત્તમ ગુણ છે, અને તે મદદગુ કરવા લાયક છે. આ સર્વ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે શ્રીએએ આત્મા ઉત્તમ સ્વભાવવાળાં થવું જાણ્યું. જેનાથી ઉત્તમ પ્રકારના સુખની પ્રાપ્તિ થશે.

શ્રીએરીતભાતકેવીરાખવી ?

આ સંસારમાં શ્રીના સારા નરસાને આધાર તેની રીતભાત ઉપર છે. શ્રીએ સારી રીતભાત એજ શ્રીને પોતાનાં કાર્ય સિદ્ધ કરવામાં મોટી સહાયતા છે; તે વગર નિષ્ફળ થાય છે. રીતભાત એ શ્રીની અંદરની પ્રકૃતિનું બહારનું સ્વરૂપ છે. તેના ઉપરથીજ તેની રેણી, શાખવૃત્તિઓ અને સ્વભાવ જણાઈ આવે છે. એટલુંજ નહિ પણ તે કેવી સોખનમાં રહે છે, તે પણ દર્શાઈ આવે છે. જેનાં અંતઃકરણની વૃત્તિઓમાંથી ઉત્તમ રીતભાત રૂપે છે, તેવી શ્રીને તે કાંઈ જોખા સુખનું સાધનન સમજવું. એ રીતે જોતાં અંતઃકરણની વૃત્તિ, તે તેની સ્વાભાવિક શક્તિઓએ રેણવેલી કેળવણીના જેટલીજ અગત્યની છે; એટલુંજ નહિ પણ તે શ્રીની રૂચિ અને લક્ષણો ધરાવનાં ઉપયોગી થઈ પડી રહેતે મદાયે છે. તેથી વિવેક, વિનય, અંતર્દૃષ્ટી અને શાશ્વત્વ પણ આવે છે. સારી રીતભાત એટલે બીજી શ્રી કે પુરૂષ માટે જે અંતરૂપી દરકારવાળી લાગણી થઈ હોય, તેને બહારનાં ચિન્હોથી બતાવવું તે. રીતભાત—એટલે સાફ વસ્ત્રન. રૂપાથી પૂતળા અને આનંદ આપે એવી તસવીરો કરતાં સારી રીતભાતથી ઉત્તમ આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે.

શ્રીએ શરીર અને મનની અનેક પ્રકારની બ્રહ્મા સંપાદન કર્યાં છતાં કેટલીક બહારની રીતભાતે એવી જાડી અને જંગલી જેવી હોય છે કે, તેમના ઉત્તમ ગુણો લોભની પેટીમાં રાખેલા મુવર્ણની પેઠે કવચિત્ જણાઈ શકે છે. બહારની રીતભાતથી પોતાની અંદરની ઉત્તમતા સહેજે જણાઈ આવે, એવી વસ્ત્રો રાખવાની જરૂર છે. સારી રીતભાત એ ઉત્તમ કેળવણી, ઉત્તમ કુલ અને ઉત્તમ કુશલતાની નિશાની છે. જો કે કેટલીકવાર દુષ્ટ શ્રી બહારના ડોળ કમાકથી ખીજાને ઉતરી શકે છે, પણ તેનો ઢોંગ લાંબો ટકતો નથી. જે ખરેખરી ઉત્તમ શ્રી તેની રીતિ કૃતિ સ્વભાવિક રીતેજ સરળ હોય છે. કેટલીક એવી હોય છે કે સામાને ઉપકાર કરે, પણ ઉપકાર પામનારને માફ લાગે; તેમ બીજી કેટલીક એવી પણ હોય છે કે જે માગેલા ઉપકારની ના પાડે, તોપણ સામાને શણ કરીને રળ દે છે. આ બંને શ્રી બહુ સારી હોય, પણ તેમનામાં જે અંતર

વેણુ બોલવાં નહિ, પણ હમેશાં મીઠાસ ભરેલાં વચનો બોલવાં. દલકામાં દલકા મનુષ્યને પણ ધિક્કારવું નહિ, કોઈનું અપમાન થાય એવું કરવું કે બોલવું નહિ, તેમ કોઈની પણ ખુશામત કરવી નહિ. સાધારણ ગરીબ અને શ્રીમંત એ સર્વની સાથે મળતાવડાપણાથી વર્તવું. જે તમે માન મેળવવા ચાહતાં હો તો બીજાને તમે માન આપો, અને તેમની વાત ધીરજથી સાંભળો. બીજાની વાત ધીરજ રાખી કાન દધ સાંભળવી એ પણ તેને માન આપ્યા બરાબર છે અને તેથી પોતે પણ માન મેળવે છે. મોજને ખાતર પણ મરકરીમાં અસભ્ય વચનો બોલવાં નહિ. પદવી, કુળ, પૈસા કે જન્મભૂમિનો અહંકાર દર્શાવવો નહિ. પોતાનાં પરાક્રમ કે ધંધાનો પણ અહંકાર કરવો નહિ. મર્યાદશીલ, નિરાસિમાની અને નિર્દોષી રહેવું, પતરાજ કરવા કરતાં કામ કરી બતાવવામાં, ગપાટા મારવા કરતાં ધાર્યું કામ પાર મૂકવામાં પોતાના સુલક્ષણનું સ્વરૂપ બતાવી દેવું. મનપર અંકુશ રાખવો. સારી રીતભાત અથવા સૌજન્યતા ઉંચ કુળમાં જન્મવાથી, સારી રીતે ઉછરવાથી, અને અદતા દરજ્જાના માણસોમાં ફરવાથી આવે છે. માયા ભરી મનોવૃત્તિ, સહૃદયતા અને તેજસ્વિ-ચેતન શક્તિ જોડાયેલાં હોય, તો છેક ગરીબ સંસારને પણ તે શ્રેષ્ઠ કરીને દીપાવી મૂકે છે. સારી રીતભાતથીજ સૌ દીપી નીકળે છે અને કઠોર સ્વભાવ અને તોછડાઈ ભરેલી રીતભાતથી ધિક્કારને પાત્ર થાય છે. માટે સુઘ સ્ત્રીઓએ સદા શરીર, મન અને વાણીથી વિવેક, વિનય, નમ્રતા, મીઠાસ ભરેલાં વચનો, મર્યાદશીલ, સભ્યતા, અને માયાળુપણું વગેરે સદ્વર્તનવાળી રીતભાત રાખવી. સારી રીતભાતથી તમેને સૌ કોઈ આદરે, માનશે, પ્રીતિ બતાવશે અને પૂજ્યભાવ જણાવશે અને તેથી તમે સુખી થઈ ધન્યતાને પામશો.

સ્ત્રીએ સહવાસ કેવો રાખવો ?

 દુનિયામાં જન્મી સ્ત્રીએ જે શ્રેષ્ઠ ગણાઈ મહાનપણાને પામવું હોય, તો તેમણે સારી સ્ત્રીઓના સહવાસમાં રહેવું જોઈએ. સારા સહવાસમાં રહેવાથી મનુષ્યના મનમાં સારા વિચાર આવે છે. કપડી ચોરડી, લૂચ્છી, દારૂડી, ફૂંચરણી દગલગાજ, નિંદાબોલી, ખટપટી, વદણી અને કેળી, વગેરે દુર્ગુણી સ્ત્રીના સહવાસથી મોટેા નિર્મળ મનની સ્ત્રી દશે, તેના જેવી ગણાયો; એટલુંજ નહિ પણ તેમના દુર્ગુણોની થોડી પળી પણ અસર થવા વખત રહેશે નહિ. તેમજ સદાચરણી સ્ત્રીના સહવાસમાં તેમની ગળના સારાપણામાં થશે; એટલુંજ નહિ પણ તેમના શ્રેષ્ઠ ગુણોની સારી અસર

યથા વગર રહેશે નહિ; કેમકે મનુષ્ય જેવા સહવાસમાં રહે છે, તેવી તેની અસર તેના આચરણના બંધારણ ઉપર થયા વગર રહેતી નથી; કારણ કે મનુષ્ય મૂળ-થીજ નક્કી પ્રાણી છે. તે જેના સહવાસમાં આવે છે, તેમની રીતભાત, બોલવા માલવાની દબ; હાથ અને મોંના ચાળા અને વિચાર કરવાની ટેવની થોડી ઘણી પણ અસર થયા વગર રહેતી નથી. જે માણસો જેટલાંક વર્ષ સુધી એક ધર્મ સાથે રહ્યા હોય છે, તેઓ ધીરે ધીરે એક ખીખના જેવા બની જાય છે, તે એટલે સુધી કે લાંબી મુદતે તેમને ભુલ્યાં ભુલ્યાંએળખી શકાએ નહિ. જર્જરિત-બર્ષે કહ્યું છે કે;—“ તમે સત્સમાગમ રાખશો, તો તમે પણ તેવાજ મથાશો. ” જર્જરિતબર્ષની મા પોતાના દીકરાએને સુરસ્તે દોરવાને માટે વારંવાર કહેતી કે; —“આપણે જેવા ખોરાક ખાઈએ, તેવું પોપણ આપણા શરીરને મળે છે; તેવાજ રીતે સારાં નરસાં માણસોની સાથે વાતચિત્તો વ્યવહાર રાખવાથી અને તેમનો દાખલો નજરે જોવાથી આપણો આત્મા પણ સદૃશ્યનો અગર દુર્દૃશ્યનો પાસ બે. માણસપણે મદદ કરે છે ” માટે સારા સોખતીઓના ખરેખરા ઉત્તમ ગુણો હોય તેજ લેવા. તેમનો વિવેક, તેમની માલ, તેમના મધુર શબ્દ, અને તેમની વાતચિત્ત કરવાની ઉત્તમ દબ મદદ કરવી; પણ તેમનામાં કંઈ દુર્દૃશ્ય હોય, તે મદદ કરવા નહિ. સોખત તેવી અસર એ કહેવત પ્રમાણે—સુધક પુવડની સાથે, મર્યાદશીલ લંપટની સાથે, કોંઈ શાન્તની સાથે અને વિદ્વાન મૂર્ખની સાથે સ્વાભાવિક રીતે મેળાપ રાખી શકશે નહિ, પણ કદી જવા આવવાનો સંબંધ થઈ જાય છે, તો તેના આચરણ અધમ થયા વગર રહેતાં નથી. એવા માણસોની સાથે વાતચિત્ત પણ ધણી નુકસાન કરેછે. તેથી કદી તરત ખરાબ અસર થશે નહિ, પણ તેનાં ખીજ મનમાં રહી જાય છે અને એવી વાતોના કરનારા પાસેથી તેની વાતો પણ સાથે ચાલી આવે છે—તેનાં ખરાબ અંકુર વલિખામાં ફુટયા વગર રહેતાં નથી. સદૃશ્યની સહવાસ થતાંજ આપણે તેને ચાલીએ છીએ, માન આપીએ છીએ, અને તેનાં વખાણ કરીએ છીએ, પણ દુર્જન સહી પુરુષને એતાંજ તેનાથી દુર રહેવાની ઇચ્છા થાય છે અને તેમને દેખી આપણા મનમાં ત્રાસ છુટે છે; એટલુંજ નહિ પણ એવા સહી પુરુષ સાથે વાત કરવી એ પણ ભયંકર નુકસાન જેવી લાગે છે. એક વિદ્વાને કહ્યું છે કે;—“ ઉચ્ચસદ્ગુણીય સહી પુરુષો સાથે તમે રહો, તો તમે જાણેનીચેથી ઉચે ચઢતા હો અને તમારામાં જાણે જ્યોતિ-પ્રકાશ પડતો હોય એમ તમને લાગશે, ” કવિએ કહ્યું છે કે;—

કદાપિ કાળ્યાયા કનેજ, ધોરિ ધોળિયો વસે;

વળે ન વાન તેણ, સાન સંગ જેવી શીખશે.

સદૃશ્યની સોખતથી સદૃશ્યની અસર થાય છે અને દુર્દૃશ્યની સોખતથી

દુર્ગુણની અસર થાય છે. માટે દુષ્ટ દુરાચારી સ્ત્રી પુરુષની કદી પણ સોખત કરવી નહિ. જેવી સંગત તેવું ફળ મળ્યા વગર રહેતું નથી. સ્વાર્થી માણસો સાથે વ્યવહાર રાખ્યાથી પણ ધણું નુકસાન થાય છે. કારણ કે એવા સહવાસથી મન કઠોર, સુસ્ત, બેદવાળું અને એકલપેટું થઈ જાય છે. તેથી ખરી માણસાઈ અને ઉત્તમ આચરણને યોગ્ય ધણું અડચણકારક થઈ પડે છે. કાશ્યા, સારા અને અનુભવી સ્ત્રી પુરુષનો સહવાસ રાખવાથી આપણા મનને ઉત્તેજન મળે છે અને આપણું હૃદય વિકાસને પામે છે. એવા સહવાસથી સંસાર સંબંધી આપણું જ્ઞાન વધે છે, તેમના હાપણના ભાગીદાર થઈએ છીએ, તેમના અનુભવનો લાભ લઈએ છીએ અને તેમણે જે જે દુઃખ વેળું હોય, તે શિક્ષણરૂપ હોવાથી આપણને ધડા મળે છે. શાણા અને સહજેરીવાળા સ્ત્રીપુરુષના સહવાસથી આચરણના બંધારણ ઉપર અતિ અમૂલ્ય અસર થયા વગર રહેતી નથી. તેથી આપણા સાધનોનો સમુદાય વધે છે, કામકાજમાં વિશેષ આનુરૂપતા આવે છે, આપણા સંકલ્પ દૃઢ થાય છે અને શક્તિ વાપરવાને સમર્થ થઈએ છીએ; એટલુંજ નહિ પરંતુ ગીજને દૃષ્ટાંતરૂપ થઈ શકાય છે. સત્સંગ એ અવિચ્છિન્નપણે સાફ ફળ આપ્યાજ કરે છે, તેમજ દુઃસંગ વિશે ઉલટું જણાવું. સુશીલ, શરા, સાચા, અને મોટપવાળા વગેરે સદગુણી સ્ત્રીપુરુષના દર્શનથી સામા માણસને તેના ગુણની વીજળીની માફક અસર થાય છે, તેના ગુણ કીર્તન ગાવા મંડી જાય છે અને તેના ઉપર પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે; એટલુંજ નહિ પણ તેના મહાન્ ગુણો વખતો વખત સ્ફુર્તા કરે છે. કોઈ મહાન્ સ્ત્રી પુરુષ જીવતાં હોય અને તેની સામે આપણા કુવિચારો દર્શાવતાં જેમ આપણે ઘરમાઈ જઈએ, તેમ તેવા સ્ત્રી કે પુરુષની પ્રતિમા—મૂર્તિ—ઉપર આપણી નજર પડવાની સાથે આપણા નારા વિચાર તરત જતા રહે છે. શિવ પાર્વતી, વિષ્ણુ લક્ષ્મી, રામ સીતા, વગેરે ની મૂર્તિનાં દર્શન થતાંજ કયો મનુષ્ય કુતર્ક કરતો બિચો રહેશે? કાના મનમાં એ વખતે તેમના મહાન્ ગુણોનો ભાવ ઉત્પન્ન નહિ થાય ? ક્યાં સ્ત્રી પુરુષો તેમના નિર્મળ પવિત્ર ગુણનું કીર્તન કરતાં ઉભાં નહિ રહે ? રહેશેજ. તેમના પ્રત્યે સહ-ભાવ ઉત્પન્ન થશેજ. આપણા ઘરમાં કોઈ ઉમદા મનનાં સારાં સ્ત્રીપુરુષની છબી—તસવીર—લટકાવી રાખી હોય, તો તે પણ એક જ્વલતી સોજત છે. તેથી આપણા મનમાં તેને વિશેષ વિશેષ લાગણી થાય છે. તેની આમૃતિ નિહાળતાં આપણે જાણે તેના નજીકનાં સગાં થતાં હોઈએ, એમ આપણને લાગે છે. આપણા કરતાં ઉચ્ચ અને સરસ પ્રતિની સાથે આપણો સંબંધ જોડનાર આ એક કડીરૂપે છે, અગર જો કે આપણે આપણા નાચક-દેવતાના ધોરણ સુધી પહોંચી શકીએ નહિ, તોપણ કેટલેક દરજ્જે તેનું ચિત્રિત મૂખ—પૃષ્ઠ આપણા આજ્ઞા નિર્દેશ રહેવાથી આપણને આધાર મળે છે, અને આપણામાં કૌંસ આવે છે, એ

રીતે જોનાં જે મહાન સ્ત્રી પુરુષોએ મહાન તર્ક અગર મહાન કૃત્ય કરીતે પ્રસિદ્ધિ મેળવી છે, તેમના સ્મરણથી આપણી આસપાસ જાણે તે વેળાએ પવિત્ર વાતાવરણ ઉત્પન્ન થતો હોય એમ લાગે છે અને આપણા હેતુ તથા ઉદ્દેશ જાણવામાં ન આવે, તેમ જાણે કિન્નત યત્ના હોય એમ લાગે છે. પુસ્તકો-એ પણ એક જાતની સૌખ્યત છે. જે જેવાં પુસ્તકો વાંચશે, તેમનામાં તેવા ગુણો આવશે. તેમ પુસ્તકની પસંદગી ઉપરથી પણ તે સ્ત્રી પુરુષના ગુણ લક્ષણની પરીક્ષા થઈ શકે છે. જેવી જેવી ધ્વજા કે લાગણી દરો, તે તેવાં પુસ્તકો મહત્ત્વ કરશે. માટે સ્ત્રીઓએ સારાં પુસ્તકોનો સંગ્રહ કરી તે વાંચવાં જોઈએજ. તેથી તેનામાં ઉત્તમ ગુણો ઉત્પન્ન થશે.

એ રીતે દુર્જનનો ત્યાગ કરીને ધાર્મિક, નીતિવાન, સત્યવાદી, સુશીલ, સંરજ, કુક્ષીન, વિનય, વિવેકી, દયાળુ, ક્ષમાવાન, અને પરોપકારી વગેરે સદ્ગુણ સંપન્ન સ્ત્રી પુરુષની સૌખ્યત કરવી. સત્સંગ એજ ખરેખર પારસમણિરૂપ છે. સજ્જનની સંગતિજ આ લોક અને પરલોક સુધારવાના સાધનરૂપ થઈ પડે છે. માટે નિરંતર સારી સૌખ્યત રાખવી.

સંસારોપયોગીડહાપણુ.

- "વ્યક્તિ ભાવના પ્રાણમાં, ફરિફરિ કરી-અવેસ;
અનુભવ સાણું થાય છે, એમાં નહિ સંદેહ.
એવા મૃદુ-ખજાનોરથી, જેવા નિજના હાસ;
તેવો ધાટ ધણ્ય છે, જેવો ધરતો માલ."

સુખ સંસારમાં સુખની આશા રાખનાર સ્ત્રીએ ચેતાનો વ્યવહાર ડહાપણથી ચલાવવાનો છે. સંસારોપયોગી ડહાપણ અનુભવની સાળામાંથી શીખાય છે પ્રથમતો આ દુનિયા નવી અને ચળકતી લાગે છે, પણ જેમ જેમ સંસારમાં આગળ આસતાં જઈએ છીએ, તેમ તેમ ધણા અંધકારવાળાં મેદાનો નજરે પડે છે. તેમજ મોહ, માયા, દુઃખ, મુશીબતો અને વળી અધુરામાં પુરૂં આક્રમણ અને પરજન્યનાં નદી નાળાં ઝોળાગવાં પડે છે. એ સર્વનો પ્રસંગ આવ્યે સુખ દુઃખ, સફળતા નિષ્ફળતા અને લાભ હાનિની સમજ પડી સારાસારનો અનુભવ થાય છે. અનુભવ જીંદગીને જગતમાં દસોડી મળ્યા વગર થતો નથી અને અનુભવ વિના ડહાપણ આવતુ નથી. સંસાર વ્યવહારના પ્રત્યેક દિવસના કામકાજમાં બળવાશી અને તેના કાર્યોમાં લાગ લેવાથીજ માત્ર અનુભવ મળી વ્યવહારપયોગી ડહાપણ શીખાય છે; ત્યાંજ કામકાજ

કરવાની કસરત મળે છે અને ત્યાંજ ધૈર્ય, ઉદ્યોગ અને સહનશીલતાની કેળવણી મળે છે અને તેથીજ આપણાં લક્ષણો ધાટ ધડાઈને મજબુત થાય છે. સંસાર વ્યવહારમાં જે જે વિદ્યા, વિપત્તિ અને મોહ, માયાના અંતરાય નહે છે, તેની સાથે આપણે જેવી રીતનું યુદ્ધ મચાવીએ છીએ, તે પ્રમાણે આપણી તેપછીની હંદગીને રંગ લાગે છે અને ત્યાંજ આપણે વિપત્તિની કસોટીને આધિન થઈએ છીએ. તેથી આપણને જે આત્મ અનુભવની શીખામણ મળે છે, તે અભ્યાસની ઝોરડીમાં, એકાંતમાં, જંગલમાં કે સાધુ સંતોની છુપડીમાં ભરાઈ બેસવાથી મળતી નથી. માટે આ જગતમાં જીએ કાંઈપણ માલવાળા થવું હોય, તો પ્રત્યેક દિવસના કામકાજમાં, ભોજન—લાભ—અર્થમાં અને કલેશ—કંકાશમાં પોતાનાં આચરણ અડગ અને દૃઢ રહે તેમ કરવું જોઈએ, તથા દરેક દિવસના વટ વ્યવહારમાં પોતાની વર્તણૂકને ધસારો લાગે તે ખમવાને શક્તિમાન થવું જોઈએ. સંસારમાં જેમ જેમ અનુભવ થતો જાય છે, તેમ તેમ ડહાપણમાં વધારો થતો જાય છે.

આ સંસારમાં જેમ જેમ ડહાપણ વધતું જાય છે, તેમ તેમ તેના અનુભવના વિસ્તારને લઈ, તેના ઉનાવળો અને અધીરો સ્વભાવ સુધરતો જાય છે. જેની અંદર સારી કેળવાયેલી સમજ દરો, તે પોતાના અધીરો અને આકળા સ્વભાવને લીધે અનેક જાતના ગુન્હાવાડામાં પડી જતાં ધણું કરીને બચી જશે. અજ્ઞાન સ્ત્રી અત્યંત અક્ષમાવાન અને અસહનશીલ હોય છે, અને સુઠ કસાયેલી અનુભવી સ્ત્રી નિરંતર એક સરખી રીતે મહા ક્ષમાવાન અને સહનશીલ જણાય છે. મોટા મનનો ઉદાર દીલની સ્ત્રી પોતાના વ્યવહારિક શાણપણને લીધે બીજાં મનુષ્યોની ભૂલચૂકને રહેમ નજરથી જતી કરે છે. સર્વ બાબતમાં ચોખ્ખો અત્તાનો નિર્ણય કરવામાં એ શુણ્ણ સંબંધ રાખે છે. શ્ચાં કામ કરવાનું અને તે સારી રીતથી કરવાનું તે ડહાપણથી તોલન કરે છે. વળી તે કરવાના ઉપાય, ક્રમ, સમય અને પદ્ધતિની પણ તે ગણતરી ડહાપણથી કરી શકે છે. જે સ્ત્રી સંસારોપયોગી ડહાપણ મેળવવાની ઇચ્છા રાખતી હોય, તેમણે જે સ્ત્રીઓએ અનુભવ લાભ ડહાપણ મેળવેલું હોય, તેમની પાસેથી તેમના અનુભવનો લાભ લેતા જવો, તેમાં તેમની મદદ માગતાં લજવાવું નહિ. જે સ્ત્રી બીજા પાસેથી શીખતી નથી અને પોતાના મનથી બહુ ડાહી સમજે છે, તે સ્ત્રી કેઈ સારું કે મોટું કામ કરવામાં પાર પડી શકતી નથી. તેમણે પોતાનું મન અને અંતઃકરણ પ્રુદ્ધું રાખવું, અને પોતાના કરતાં જે વધારે ડાહી અને અનુભવી સ્ત્રી હોય, તેમની સદાયતાથી શીખવાને કદી પણ ચરમાવું ન જોઈએ. સ્ત્રી અનુભવથી ડાહી થઈ હોય છે, તેના પોતાનાં અવલોકનમાં જે આવેલું હોય છે, તે સર્વનો લાભ લેતા રહેવું. શાણી સ્ત્રી ચોખ્ખો ઉપાયો આદરીને પોતાનાં કાર્ય સિદ્ધ કરવાને પ્રયત્ન કરતી રહે છે; પરંતુ તે નિષ્ફળતાને માટે પણ નૈષારજ રહે છે. તે પોતાની જાત-

જોમાં સુખાનંદને રમણ કરવા દેછે, પણ દુઃખ આવી પડે છે, ત્યારે તેને પણ ધીરજ રાખીને તાબે થાય છે, અને ખુશમિત્રાજીથી નિરંતર ખરે રસ્તે કામમાં મંડી રહે છે. પોતે જેમના સંબંધમાં આવે છે, તેમના ઉપર અતિશય આશા રાખીને રહેતી નથી, પણ સંકટ વેડીને પણ પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ કરવાં મંડી રહે છે. વગેરેથી તેના ડહાપણમાં વધારો થતો જાય છે. હાનિયલે કશું છે કે :—

દુઃખ દરિયાની સફર, સુલભ માર્ગો દર્શાવે;

દુઃખ દરિયાની સફર, સાણપણ પણ શીખવાડે.

અનુભવી મેળવેલું ડહાપણ ધણું નુકયાન વેડીને મેળવેલું હોય છે. જાણે રસ્તે અથડાયા પછી ટુંકો રસ્તો શોધી કાઢવો એ ચમત્કારિક દુઃખ છે, એ આપણે અનુભવથી જાણીએ છીએ. ડહાપણ મેળવવામાં માત્ર એક અનુભવવાળું ડહાપણ બહુ ઉપયોગી થઈ શકતું નથી, પણ બહુ ઉપયોગી થવાને માટે તો દરેક સ્ત્રીએ મનને કેળવણી આપી જ્ઞાન સંપાદન કરવું જોઈએ. આવી રીતે મેળવેલા ડહાપણ-વાળી સ્ત્રી પોતાને, પતિને અને કુટુંબને ઘણી ઉપયોગી અને લાભ-કારક થઈ પડે છે.

સાસુવહુનાકલ્યા ક્યારેમટે ?

સાસુ સારમાં કુટુંબની અંદર સલાહ અને સંપ એ ઉત્તમ સુખનું સા-
ધન છે; પરંતુ હતભાગ્ય ! આપણાં ગૃહ-સંસારમાં હાલ જોઈએ તેવા સલાહ અને સંપ ક્યાં છે ? કેટલાક ઘરમાં નિરંતર સાસુ-વહુના ઝઘડા જોવામાં આવેછે. સાસુ જાણે હું વહુને દબાવી રાખું અને વહુ જાણે હું સાસુને તરણા તુલ્ય રાખું. આ શું થોડા બેદની વાત છે ? જ્યાં સુધી પરસ્પરનો મરતબો અને દરજ્જો જાણવામાં આવશે નહિ, અને જ્યાં સુધી પરસ્પરની ફરજ સમજી વર્તવામાં આવશે નહિ, ત્યાં સુધી ઝઘડા બધ પડી સુખ થવાનું નથી. વહુઓએ સમજવું જોઈએ કે ગૃહ સંસારની અંદર સર્વે શ્રોમદ-જમાં સાસુ એ વડીલ, અનુભવી અને પતિની માતા છે. તેથી તેમનો દરજ્જો અને મરતબો સર્વના કરતાં ઔચ છે. એ ઔચતા અને અનુભવને લઈ અમારાં સાસુજી કેઠપાર તાણીને જે બોલ કડવા કહે તો અમારા લાભ ખાતર કહે છે એમ સમજવું જોઈએ. તેઓ કેઠપાર ગુસ્સે થાય છે, તો તે અમારા વાક્યીજ થતાં હશે. સાસુના સખળા થોડા હુકમો અમારે માથે ચડાવવાએ અમારો ધર્મ છે, એમ સમજી તેમના થોડા હુકમોને માન આપી માથે ચડાવવા લાગે. વળી વહુઓ એમ સમજે કે નાંજો એ અમારી જેન જેવી છે, તે થોડો વખત રહી

સાસરે જવાની છે, માટે તેમને સર્વ પ્રકારે સજી રાખવાં એ અમારી ફરજ છે. વળી વહુ એમ જાણે કે સાસુ ને નહુંદો સાથે દળી મળી એક ઠેકાણે રહેવાથી કષ્ટદોષ છે. સાસુથી છુટાં પડી એકલાં અથવા જુદું ઘર માંડવાથી ધણી ખરાબી છે. વળી એમ સમજે કે અમારી સાસુ તે અમારી માતાજી છે. અમારા પ્રાણપતિને ઉછેરવા અને કેળવવામાં તેમણે ઘણાં દુઃખ વેઠી શરીર ધસાવી નાંખી લોહાંતું પાણી કર્યું છે. અમે જે આજે સુખ ભોગવીએ છીએ, તે પતિને લઈનેજ અને પતિ એ તેમની માતૃશ્રીને લઈનેજ છે, તે અમે સધળાં સુખ ભોગવીએ છીએ અને હજી પણ તેમની આશિષથીજ ભોગવીશું. અમારી ખરી માતાજી હાલ સાસુજી છે. માટે સાસુનાં વચનો માતાના પ્રમાણે જ માનવાં જોઈએ અને તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ. વળી વહુ એમ સમજે કે સાસુજીને જે કંઈ દુઃખ થાય, તે પોતાને થયા બરાબર છે. અમે નબળી હાલતમાં સાસુને આધારેજ પડ્યા હતાં અને હાલ પણ તેમનેજ આધારે છીએ. અમારું સર્વ પ્રકારે સાઈ ભલી સાસુજીથીજ થયું છે અને થશે. વળી વહુ એમ સમજે કે સાસરે કામ કરવામાં કોઈ પ્રકારે એમ જેવું નથી, પણ કામ કરવામાં શોભા છે. અમારી સાસુજીએ ધણે વખત કામ કરી શરીર ધસાવી નાંખ્યું છે, તે હવે અમારા આવા પછી તેને વિશ્રાન્તિ આપવી એ અમારું કામ છે. અમારી સાસુ બેસી રહી અમારી-પાસે બધું કામ કરાવ્યા કરે, તે માત્ર અમને દુશિયાર કરવા અને અમે સ્ત્રી તરીકે વધારે ઉપયોગી થઈ પડીએ, એટલા માટેજ કરાવે છે. તે કંઈ શેઠાઈ કરવાને કે સાહેબી ભોગવવાને કરાવતાં નથી. જ્યારે વહુઓ પોતાના રાઈ જેવડા નાના દુઃખને પર્વત જેવડાં મોટાં દુખ બતાવવાથી હાથ ઉઠાવે અને પારકા ઘરની ખજાણાં કરનારી સ્ત્રીઓ આગળ પોતાના ખરાબોટા રોદડા રડવામાં હલકું અને નીચ કામ સમજે. વળી એમ સમજે કે અમે જે હાલ વહુ દાખલ તેમના હાથ નીચે રહેલાં છીએ; તેથી કોઈવાર સાસુના અણધરતા કપકા પણ સાંભળવા જોઈએ અને એ! કપકાથી મનમાં કંઈ પણ ખોટું લગાડવું ન જોઈએ. વળી તેઓ એમ સમજે કે સાસુ હોય તે કદી એ કડવાં વચન પણ કહે એમાં નવાઈ પણ નહિ, એમ સમજી મોટું મન રાખી જ્યારે ફરે અને વર્તે ત્યારેજ સાસુ વહુના કજીઆઓ અરધા અરધ ધરી જાય. વહુઓએ એમ સાસુઓને માતા-સમજી જેવી રીતે વર્તવાનું છે, તેવીજ રીતે સાસુઓએ પણ પોતાના પ્રિય પુત્રની અર્ધાંગના વહુઓ જે પોતાના પુત્રના સુખ દુઃખમાં ભાગ લેવાને આવેથી છે; તેમને પોતાની દીકરી જેવી પ્રિય ગણી વર્તવું જોઈએ. સાસુઓ એમ સમજે કે અમારી વહુઓ હજી અનુભવ વિનાની અને અણસમજી છે. તે જેમ વધારે ટીચાશે અને બત્રીશ ઠાકર વાગશે. ત્યારેજ બત્રીશ લક્ષણી થઈ દુશિયાર અને ડાકી થશે. માટે તે જો કંઈ વખત આડી

ચલે તો તેની દરગુજર કરવી એ અમારો ધર્મ છે. જ્યારે સાસુઓ એમ સમજે કે આપણે વહુને ઘરમાં લાવ્યા છીએ, તે કાંઈ માત્ર ધરતુ કામકાજ કરવા ગુલામડી ખરીદ કરેલી નથી; પણ આપણા ઘરના માણસ દાખલ મદદ કરવા અને આપણા સુખ દુઃખમાં ભાગ લેવા આવેલી છે. જ્યારે સાસુઓ એમ સમજે કે આપણી વહુઓ આપણે ત્યાં સુખ લેવાને આપણા ઘરમાં આવેલી છે, માટે જેમ બને તેમ તેમને સુખ આપવું એ અમારું કામ છે. જ્યાં સાસુઓ પોતાના પુત્રની વહુઓને પોતાની દીકરી બરાબર જાણે અને એમ સમજે કે રાત દિવસ નજીવી વાતોમાં વહુઓ સાથે તંકરાર કરવામાં મારી શોભા નથી. જ્યારે સાસુઓ એમ સમજે કે વહુ અને દિકરા સાથે દુળીમળીને સલાહ સંમતી રહેવામાં જ શોભા અને માન છે, અમારી વહુનું માથું દુઃખનું તો તે અમારી દીકરીનું દુઃખ્યા બરાબર છે તથા અમારું દીકરા ઉપર જેમ અમારું જોર અને હક છે, તેમજ તેમની પત્નીનો પણ હક છે. જેમ અમે અમારા દીકરાથી સુખ અને ખુશાલી ભોગવવાની ઉમેદ રાખીએ છીએ, તેમજ અમારી વહુઓ પણ રાખતી હશે, માટે તેમને તેવા સુખ પાસે રહીને અપાવનાં એ અમારી ફરજ છે. વળી સાસુઓ એમ સમજે કે અમારી કેટલીક બાહી ચાલ બલી વહુઓ સહન કરી લે છે, તેમ અમારે પણ કેાઈ વખત તેમની બાહી ચાલ માલમ પડે તો સહન કરી લેવું જોઈએ. જ્યારે કેટલીક વહુઓ કાજડો બીડીને અમારી સાથે કામ કરવાને લાગે છે અને મદદ કરે છે, તેમ અમારે પણ તેમને કામ કરવામાં મદદ આપવી જોઈએ. જેમ કેટલીક સાસુઓ પગ ઉપર ખગ ચડાવી વહુઓ ઉપર હુકમ મલાવી સાહેબી ભોગવે છે, તેમ અમારે કરવું એ શરમ અને ભુલમાંત બરેલું છે એમ સમજવું જોઈએ. જ્યારે સાસુઓ વહુઓના નજીવા અથવા મોટા વાંકા કામા કરતાં શીએ, નજીવી વાતોમાં ગુરશે ચર્ચ જવાનો અટકાવ કરે અને વહુઓને તોણા નામથી બોલાવતાં કમવાય તથા વહુઓને પોતાની દીકરી બરાબર જાણી એમને હલકા નામથી બોલાવતાં શરમાય. જ્યારે સાસુઓ નવરાશના વખતમાં પોતાની વહુઓને પોતાના પડખામાં બેસાડી તેમની સાથે મીઠી મીઠી વાતો કરે, વિનયથી મધુર વચને શીખામણ આપે, અને છેવટ સાસુઓ એમ સમજે કે, “ હોદો ભોગવે તે જોદે પણ ભોગવે ” અથવા અમે સાસુ દાખલ ને વહુપણ અને હુકમત ભોગવીએ છીએ. તેથી કેાઈવાર વહુઓના પણ અણ-ધટતા ગોદા ખમવા પડે, એમ સમજી ઠંડા બરફ જેવી શાંત બની, દરિયા જેવડું ગોડું પેટ રાખીને જ્યારે સાસુઓ વત્તે; ત્યારે સાસુ વહુના કજ્યા એકદમ મટે. માટે સાસુ વહુઓએ પોતપોતાનો ધર્મ સમજી નિરંતર વર્તવું જોઈએ. એવી રીતે વર્તવામાં જ શોભા અને સુખ છે,

માઅનેઠાકરાં.

“અરે બાઈ ! ઠાકરાં ક્યાંથી ?” આ વાક્ય આપણે ઘણી સ્ત્રીઓને

જોડતાં સાંભળીએ છીએ; પરંતુ એ ઉપરથી એક અંગત્યનો પ્રશ્ન ઉઠે છે કે, ઠાકરાં સૌને ગમે છે. કુદરતેજ દરેક સ્ત્રીના મનમાં

પોતાની ઓછાદ વધારવા અને બાળકો તરફનું સુખ પામવાની ઇચ્છા મેલેલી છે. બાળકો તે ભવિષ્યકાળની આશા અને વર્તમાનકાળની ગમંત છે. બાળકો તે છુદાપાનો ટેકો અને લુવાનીનું સુખ છે. બાળકો ઉગ્મરે પુત્ર્યા બાદ સુખનાં સાધન અને ઉગ્મરે પુત્ર્યા અગાઉ સતોષ પામવાનું મૂળ છે. બાળકો એ સુખી ધરની દીવાલ અને ગરીબ માણસની દોલત છે. ખરેખર બાળકો શુદ્ધાત્મ જેવાં છે. તેઓ આ સંસારનો રસ્તો સહેલાઈથી કાપવાં અને સંકટ-રૂપી કંઠાવાળા માર્ગ ઉપર સુખ રૂપી ફુલો પાથરવા બેસે જન્મેલાં છે. તેઓ માત્ર બાળકનાં અન્યપણું સુખ છે, પણ જ્યારે તેઓ જીવીને મોટાં થાય છે, ત્યારે તેઓ ભવિષ્યમાં પોતાની ખાનદાની શોભાવે એવાં થવાને ફેટલાંક માખાપ પ્રશ્ન પાસે માગતાં દરો ! ફેટલાંક માખાપ પોતાનાં બાળકો સાળાં તાળાં અને સુખી મૂકી પોતે તેમની અગાઉ મરણ પામવાને પણ ચાહતા દરો ! બીજી તરફ જોઈએ તો વળી ફેટલાંક માખાપ બાળકો ઉત્પન્ન થવાની આશામંત્રિ આશામાં ચિંતાતુર રહેતાં દરો, અને ફેટલાંક માખાપે પુત્રપુત્રીને ઉછેરવામાં પોતાના લોહીનું પાણી કમું દરો; તેમણે તેઓ તેમાં નિષ્ફળ થવાથી નિરાશ અને નાઉમેદ થયાં દરો. ખરેખર, આ બાળકો વિધેની હકીકત એ ધડી બેસીને વિચારવા યોગ્ય છે.

આપણે સર્વે આગળ બાળક હતાં અને સર્વે પોતાની જીંદગીને માટે માખાપનાં આભારી છીએ. આગલા વખતનાં માખાપની મહેરબાની અને રક્ષણથી આપણે હાલના વખતનાં માખાપ થયાં છીએ અને તે હાલના વખતનાં માખાપો ઉપર આવતા વખતનાં માખાપોનો આધાર છે. જેઓને પેટે પ્રભુએ બાળકોની બક્ષીસ કરી છે. તેઓ પોતાને લાઝમદારી સમજે છે. તેમાં પણ જેમનાં માખાપ સારાં નીવડે છે, તેઓને સાથી વધારે લાઝમવાન બનવાં. બાળકો સારાં હોય તોજ બાળકો અને નહિતો માખાપનાં પેલા લવનાં વેરી સમજવાં. ફેટલીક માનાઓ કહેતી માલમ પડે છે કે, “આવાં બાળકો પેટે જન્મ્યાં ન હોત તો સાફ.” એ શું ? જ્યારે પૂછીએ છીએ કે માખાપ ધણાં વર્ષ સુધી ચાહીને પ્રભુ પાસે બાળકો માગે છે, અને પછી તેઓને અતી રીતે સાપ દેવા પડે છે. એ શું ? આપણી ઘણી સ્ત્રીઓ બાળકો જન્મવાની ઉતાવળથી સદુ, ફકીરને ઘેર ભ-

ટકી તરેહવાર ધુતમ ધાતમ કરતી રૂં છે, દોરા ઝીંકી કરાવે છે અથવા જો-
વિઓને બોલાવી જન્મોત્તરી દેખાડવા મગી રહે છે અથવા બાહુતોના ધરમાં
અનેક ઝીંકો નાંખી આવી અનેક પ્રકારની પાપી અને દસવા સરખા વહેમો
કરે છે; તોપણ અફસોસ કે જ્યારે તેઓને બાળકો અવતરે છે અને તેમને ઉ-
છેરવામાં પોતાના સરીરને ધસાવી નાખે છે અને લોહીનું પાણી કરે છે; ત્યારે
તેજ બાળકો નહારા નીકળે એ શું કાંઈ નાનું સરખું અને જેવું-તેવું દુઃખ સમ-
જવું ! નહિ, નહિ. — તે દુઃખ કેમ ખમાયે ? પેટનાં બચ્ચાં પેટને ખાપ એ જોઇ
શકાય નહિ ! પ્રભુ એવું દુઃખ દુઃસ્મનને પણ નહિ દેખાડે ?

આપણા દેસની કેટલીક બોળી સ્ત્રીઓ આવેઃ વિચાર જણાવે છે અને રૂ-
રિયાદ કરે છે; પરંતુ તેની સ્ત્રીઓ એમ નથી સમજતી કે પોતાનાં બાળકો જે
નહારાં અને નકામાં નીકળે છે એમાં પ્રભુનો કાંઈ પણ વાંક નથી, તેઓનાં
બાળકો રોગિષ્ઠ અને માંદા હોય, તે કાંઈ પ્રભુ કરતો નથી. પ્રભુ કોઈ પણ મા-
ણસનું શુર આહતો નથી; છતાં “ પ્રભુ એવું દુઃખ દુઃસ્મનને નહિ દેખાડે ” એવું
કહેવું એ એક લેખે ગુન્હા બરેલું છે. પ્રભુ એવું કાંઈ દેખાડતો હોય એમ વિચા-
ચારવું એજ તે મહાન કૃપાળુ પ્રભુને અપમાન આપવા સરખું છે, તેને બદલે એમજ
કહેવું ઘટે છે કે જે શુરાઈ યાય છે, તે માણસથીજ યાય છે. ધણી સ્ત્રીઓ
પોતાનાં પુત્ર પુત્રીઓને જ્યારે તેમને થોડી ફળવણી પામેલાં અને થોડું કમાનારાં
લુએ છે, અને જ્યારે ઇંગ્રેજનાં બાળકો સફેદ દુધ જેવી ચામડીનાં, હાથ પગ
બરેલા, શુભાળ સરખા ગાયો, બોલવા ચાલવાની ઝડપ, સુધક અને હાજર
જવાબી લુએ છે; ત્યારે તે સમજી જોઈને વિચારે છે કે, “ પ્રભુએ આપણાં
બાળકો એવાં શા માટે ન કર્યાં ? અને એ લોકોનાં બાળકો ઉપર એટલી બધી
બક્ષીસની રૈલમહેલ શા માટે કરી ? ” પરંતુ એ વિચાર તેમનો ભૂલ ભરેલો
છે. પ્રભુની નજરમાં સર્વે ધર્મ, નાત, જાત, અને લોક એક સરખાજ છે. તે
બધાને સરખું આપે છે, જેવું સીદીને તેવુંજ ઇંગ્રેજને, જેવું હિંદુને તેવુંજ પાર-
સીને, જેવું મુસલમાનને તેવુંજ યાહુદીને આપે છે. જે કાંઈ દીકરાને તેજ દીકરીને
પણ આપી મોકલે છે; પરંતુ ધણી તેને વાપરવા ઉપર તેની સારી માડી સ્થિ-
તિનો આધાર છે. બાળકોને વાપરનાર, ઉછેરનાર, અને ફળવનાર માખાય છે. તે
ઉપરથી એવું સિદ્ધ યાય છે કે બાળકો સારાં અગર નહારાં, સુખી અગર દુઃખી
નીવડે છે; એ સધળાનો આધાર તેમના માખાય ઉપર રહેલો છે. માખાય પોતે
જેવાં હોય છે, તેવાં છોકરાં જન્મે છે અને ધણી જેવી રીતે ઉછેરે છે અને
ફળવે છે; તેવાં તે યાય છે. માટે છોકરાં સારાં અગર નહારાં થવાનો સધળો
આધાર માખાય ઉપર છે.

આ સિવાય આપણાં ધરમાં કેવો દેખાવ નજરે પડે છે તે તપાસીએ.
કેટલાંક ધરમાં બાળકો સુખી, આનંદી, તનદુરસ્ત, જોરાવર અને વિવેક વિનય

વાળાં જોવામાં આવે છે; કેટલાક ઘરમાં બાળકો-બોલકાણાં; હાનર જવાબી, ખુશ મિનજી અને શુદ્ધિવાન જોવામાં આવે છે. કેટલાંક ઘરમાં બાળકો માતાપને દર-રોજ ઘરમાં આવતાં જતાં અને ઉઠતાં પગે લાગે છે, આઝા પ્રમાણે વર્તે છે, મર્યાદા-રાખી બોલે છે અને ચાન્તતાથી ઉઠે છે, બેસે છે, અને પાસે ઉભાં રહે છે. કેટલાંક ઘરમાં બાળકો યરમ અને અદગથી બોલે ચાલે છે, રવચ્છ અને સુધડતાધથી દરેકરે છે, અને કોઈ ઘરમાં આવે કે જ્યાં તેને વિવેકથી નમ્રમ કરી માન આપે છે તથા બોધાવે છે. વિગેરે સદ્ગુણવાળાં બાળકો આપણે ધણાં જોઈએ છીએ; પરંતુ કેટલાંક ઘરમાં તો બાળકો દુઃખી, દરિદ્રી, અટકચાળાં, ટળવળતાં, કંકાણુ કરતાં; અમતેમ દોડતાં, જીમરાણુ પાડતાં, ગાળો દેતાં, કહ્યા કરતાં, રડતાં; જીમ પડાવે, ગાળો દેવાડે, રડાવે, માતાપની ખાંધે ચડી બેસે, અવિવેકી, અમર્યાદી, તોછડાં, વિગેરે દુર્ગુણી ધણાં બાળકો જોવામાં આવે છે. આ બધાનું કારણ શું? આ સવાલનો કોઈ ખરો જવાબ આપશે? ખરેખર, અમે તો ધારીએ છીએ કે આપણાં ઘરોમાં આ સરસ કરતાં નરસ ચિનાર વધારે જોવામાં આવે છે. એનું કારણ શું? માતાઓ શું પેતાથી બનતી સંભાળ લીએ છે? નહિ. આપણી ભોગી સ્ત્રીઓ એમ સમજે છે કે અમે સંભાળ લઈએ છીએ; પણ તેઓ અજાણપણે ધણી કમુર કરે છે, એ તેઓ સમજતી નથી. દુકામાં કદીએ તો બાળકને ઉછેરવાની અને તેઓને બરોજર કેળવણી આપવાની હતી માતાઓમાં પૂરેપૂરી સક્તિ આતી નથી. તેથીજ ઉપસે દેખાવ નજરે પડે છે. માટે બાળકોને સારાં કાબેજ, નેક, અને સમજી ધાય એવાં કરવાને માટે જરૂર છે એ છે કે, તેઓની માતાઓને કેળવણી પ્રથમ મળવી જોઈએ. એ વિગે માર્ટીન નામનો એક વિદ્વાન જણાવે છે કે;—“જો એક ટોળાની હાલત તપાસવી હોય, તો આપણે એટલુંજ પૂછવાનું કે, ત્યાં સ્ત્રીની પદવી કેવી છે? કેમકે માણસની આખી ઇંદગી ઉપર તેઓની સત્તા છે.” વળી મોન્ટેસ્ક્યુઝીન નામના મંથકારનો એવો વિચાર હતો કે;—જો એક સંચાલી અંદરની કમાન તપાસવા વગર માત્ર બહારથી તેને જોઈનેજ મત આપવો એ બૂઝ ભરેલું છે. તેમજ લોકોની હાલત તપાસતી વખતે તેઓની માતાઓની હાલત તપાસવા વગર મત આપવો એ બૂઝ ભરેલું છે.”—બાળકોને ઉછેરવા અને કેળવવા સંબંધી બાબત એટલીતો અગત્યની છે કે તે વિગે ધણું લખાય જતું છે. તે અમે “સતીમંડળ ભાગ ૧ ભાગ” કેટલુંક ઉપયોગી વિવેચન કરેલું છે. તે સુઝ સી પુરોએ ખ્યાન પૂર્વક વાંચી લશમાં લેવું; પરંતુ એટલું યાદ રાખવું જોઈએ કે દેશની અંદર પુન પુત્રીઓની હાલતનો સમજો આપાર દેશની માતાઓ ઉપર છે. માટે માતાઓને સુધારવા પ્રયત્ન કરવો એ દરેક દેશદિનકારી મનુષ્યનો ધર્મ છે. પ્રખ્યાત નેપોલિયન બોનાપાર્ટ કહેલું છે કે;

કહે નેપોલિયન દેશને, કરવા આજ્ઞાતાન;

રીનનો એજ છે દો માતાને ન

સંતાનસંરક્ષણ.

આ સંસ્કારમાં સંતતી એ મોટું સુખ છે; તે ધરતી શોભા વધારે છે.

આજકાલ વિનાનું ઘર તે દિપક વિનાના ઘર અથવા તો અમાવાસ્યાના અંધકાર જેવું છે. ખરેખર બાળકો ધરનાં અમૂલ્ય રત્નો છે. તે સ્ત્રીઓનું માન વધારે છે, અને પતિ પત્નીનો પ્રેમ સુદૃઢ કરે છે. સંતતી વિનાના મનુષ્યો ધણું કરી લગભગ અપ્રેમી, શોકાતુર, તેજ-હિણ, અને કામ કરવાના ઉભંગ વિનાનાં હોય છે. એટલેકે સંતતીથી અમૂલ્ય લાભો મળે છે. સારી સંતતી સુખ અર્થે છે, પણ ખરાબ દુઃખ આપે છે. માટે શરૂઆતથીજ તે ઉપર માન્યતા લેવા આપવાની અગત્ય છે. બાળકો ઉછેરી સારાં કરવાં એ માન્યતાનો ધર્મ છે. એ ધર્મ બજાવવાને તેમને માત્ર ખાવા પીવા અને વસ્ત્રાદિકથી રાજી રાખવાં તેવું નામ બાળ સંરક્ષણ નથી, પરંતુ જેનાથી તેમની વર્તમાન શારીરિક અને આત્મિક ઉન્નતિની સાથે ભવિષ્યની શારીરિક અને આત્મિક ઉન્નતિ થાય, તેને ખરૂં સંતાનસંરક્ષણ કહે છે. સંતાન-સંરક્ષણ ત્રણ પ્રકારનું છે. શારીરિકરક્ષણ, શારીરિકશિક્ષણ અને માનસિક રક્ષણ. બાળકને પ્રાણ સમાન ગણી તન, મન અને ધનથી દેશકાળ અને પ્રકૃતિને અતુ-સરી તેમનું શરીર નિરોગી રહે અને મજબુત થાય, તેવા પ્રકારનાં ખાવા, પીવા અને વસ્ત્રો વિગેરે નિયમ પ્રમાણે આપવાં તેને શારીરિકરક્ષણ કહે છે.—અજ-ચર્ય, ઉત્તમ ભોજન, શુદ્ધ જળ, શુદ્ધ હવા, અજવાણું, ગરમી, પ્રકાશ, દાઢ, તાપ, અને વરસાદ ઇત્યાદિમાં વર્તવાના નિયમો; આદ્ય પદાર્થોના નિયેધ. દેશકાળ અને પ્રકૃતિને અતુસરી આહાર વિહાર કરવો, દુષ્ટ પ્રાણીઓથી બચવું, સીધા આશવું, સીધા ફરવું, દોડવું, કૂદવું, ખેલવું, ખોદવું, ફાડવું, હલેશાં મારવાં વિગેરે જે રીતે શરીરના અંગો કસાય એવા કસરતના નિયમો, ઇત્યાદિથી જે રીતે શરીરનું રક્ષણ થાય, તેવા પ્રકારના-શિક્ષણને શારીરિકશિક્ષણ કહે છે.—ભવ, શોક, ગ્વાની, શોભ, અને ત્રાસ વિગેરે મનની લાગણીની અસર શરીરને નુકશાનકારક થાય નહિ, એવા પ્રકારના રક્ષણને માનસિકરક્ષણ કહે છે. જેમ જેમ બાળકોની શારીરિક શક્તિ વધતી જાય. તેમ તેમ તેમને શારીરિક રક્ષણ, શારીરિક શિક્ષણ અને માનસિક-રક્ષણ આપતા જવું જોઈએ. આ પ્રમાણે નિયમસર સંતાનોનું સંરક્ષણ કરવાથી તેઓ નિરોગી, બળવાન અને મજબુત વગેરે સર્વ પ્રકારે શ્રેષ્ઠ થશે. આ વિષે વધારે વિવેચન વિસ્તારથી સમજ પૂર્વક " સર્વોમંદલ મા. ૧ લામાં " કરેલું છે. તે લક્ષ પૂર્વક વાંચી ધ્યાનમાં લેવું અને તે પ્રમાણે વર્તવું. તેથી બાળકો ઉત્તમ થશે. બાળક ઉછેરવા વિષે કહ્યું છે કે;—

ગરબી.

“ રમવા આવોનેરે, નરભે થમા નંદલાત્ત, રમવા આવોનેરે ”—એ રાગ.

વિનતી ધારોનેરે, વાંલી બેતી ધારો ધ્યાન, વિનતી. ૭૬,

જે ન ધારો તો નાદાન, વિનતી ધારોને.

બાળ ઉછેરવાં કેવી રીતે, કેમ પાળાપોથી રાખવાં પ્રીતે;

એંટારો કહું તે તું ચિતે. વિનતી. ૧

નિત્ય બાળકને પ્રીતે નવરાવો, ધ્યાન રાખી સૈયામાં સુવરાવો;

કોપીને નહિ કવરાવો, વિનતી. ૨

ચોખ્ખું શરીર દુભેશાં રાખો, જેવી તેવી શય્યામાં નવ નાંખો;

લાંછુ વેણુ ન લાખો. વિનતી. ૩

પે'રાવવાં પટકુળ નિત્ય સારા, સાફ કરો ઘોષ લાગે નહારા,

સુખ પામે બાળ બિચારા, વિનતી. ૪

હેત હેયે ધરિને ધવરાવો, બૂખું થયું એમ મનમાં લાવો;

પણુ એમાં નિયમ બજાવો. વિનતી. ૫

ખંત ધરી ખવરાવવું ખાતું, પણ ન એમયે નિયમ બારેખતું;

ખવરાવતાં ન ખીજતું. વિનતી. ૬

હં કંરે એવી ન ચાલ ચલાવો, માગે જે સારી જણુસ તે મગાવો;

એ રીતે બાળ રીઝાવો. વિનતી. ૭

જો કદી માગે તે જણુસ નહારી, તો તેને કપકાથી રાખવું વારી;

પણુ રોવરાવો ન મારી. વિનતી. ૮

કજીઓ કરે એવો બાળને ધારો, અનુભવી ઉપદેશ આપવો સારો;

પીટયો કહી ન પોકારો. વિનતી. ૯

મારવાથી બાળ હટ્ટર થાશે, ઉલટું ધરી ઉર ખેદ ખીજશે;

રીઝાવતાં ન રીઝાશે. વિનતી. ૧૦

મારશે એવુંજ મનમાં તે ધારે, ખીક બીજી ન ગણે કાઈ વારે;

કંકાસ કરતાં ન હારે. વિનતી. ૧૧

માટે બેતી નહિ બાળને મારો, શાંતીથી મનવી સુખેલ દો સારો;

સુખનો તો આવશે આરો. વિનતી. ૧૨

ધરમાં ભુંડું દહી વેણુ ન લાખો, દૂધી શીખે બાળ એ ઉર-રાખો;

બગડે બાળક લવ આખે. વિનતી. ૧૩

બાળકને રવ બોલેલું બોલે, પેટનો પડદો બધે જઈ ખેલે;

બોલનો તોલ ન તોળે. વિનતી. ૧૪

રમત નીતીની રમે બાળ નિત્યે, ઉપદેશ એવો ઉતારવો પ્રીતે;

- ચોટાડી રાખે ચિત્તે. વિનતી. ૧૫
- બાળક રમત રમે જો નહારી, તો તેને ધમકાયા રાખવું વારી;
નહિ તો દાક્ષત છે અકારી. વિનતી. ૧૬
- માતાનો ઉપદેશ હોય જો સારો, તો બાળ ઉદ્ધોગ ન કરે નહારો;
સુખમાં કાટે જનમારો. વિનતી ૧૭
- પાઠ નીતીનો અહોનિશ આપો, મન તણો મેલ કળે કરી કાપો;
સુભોધ શાંતીથી સ્થાપો. વિનતી. ૧૮
- ગાળ નહારી કાને નવ દેવી, નિત્ય શિખામણુ આપવી એવી;
દાજરી દરનિશ લેવી. વિનતી. ૧૯
- ચોરી ચાડીમાં ખાતક બારી, દેવ એવી નવ રાખે નહારી;
ઉપદેશ દેવો વિચારી. વિનતી. ૨૦
- ઉઠી સવારમાં દાતણ કરવું. માતાપિતાનું વચન ચિર ધરવું;
પછિ નિશાળે પરવરવું. વિનતી. ૨૧
- નિશાળે જમ્ને નીતિથી ચાલે, આસા ગુરની અહોશિન પાળે;
ઉલટી રીતે ન કા કાળે. વિનતી. ૨૨
- શીખે નવું નવું સ્નેહ ધરીને, ઘેર આવે ત્યારે પૂછો ફરીને;
તો જાણ નહિ વિસરીને. વિનતી. ૨૩
- નિશાળથી છુટીને ઘેર આવે, રમવાનું જો કદી મનમાં તે લાવે;
પણ આસા માગીને જાવે. વિનતી. ૨૪
- એવી રીતે બાળને બેની રાખો, તો બાળનો સુધરે કવ આપો;
સદ્ગુ કહે સુખ આપો. વિનતી. ૨૫

બાળકોનેધર્મનીતિનુંશિક્ષણ.

આ જગતના ઉત્પત્ત કરનાર પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વરે ધર્મનીતિને મનુષ્ય પ્રા-
ણીના હૃદય મદિરમાં મજબૂત રાખેલી છે, પણ તે મનુષ્યની
પ્રકૃતિને આધારે છે. જ્યાં સુધી આ દેશને પાશ્વમાત્ય કેળવણીનો રંગ
લાગ્યો નહોતો, ત્યાંસુધી નીતિ અને ધર્મ પરસ્પર પૂજ્યભાવ અને સ્નેહ ભા-
વથી વર્તતા હતાં; પરંતુ તે કેળવણીનો રંગ જેમ જેમ ચડતો ગયો, તેમ તેમ
ધર્મ અને નીતિમાંથી પૂજ્યભાવ અને સ્નેહભાવ અદ્યત્ત થતા ચાલ્યાં. બેદભાવ
ટાળી એકરૂપ થવા મથતાં નીતિ એજ ધર્મ; સિવાય ધર્મને માટે જે છે તે સ-
મજીત ધર્મીય અને બોળા લોકોને ફસાવી પોતાનું કાર્ય સાધી લેવા માટે છે; એવી

રીતે ધર્મ ઉપર કુતર્કશ્ય કાળું વાદળું છાંય આપ્યું, પણ સત્યનો એવો નિયમ છે કે તેના પર ગમે એટલું આવરણ આવી પડે, તોપણ તેના તેજસ્વરૂપે તે આવરણને દૂર કરી મૂકે છે, અને પ્રકાશ યદ્ય રહે છે. આર્યાના પૂજ્ય અને શાની અપિઓએ ધર્મ અને નીતિનાં સ્વરૂપો જાણી લઈ તેઓને ક્રમાનુસાર ગોઠવ્યાં છે. ધર્મ એ વૃક્ષ રૂપ છે અને નીતિ તેની છાયા રૂપ છે. સૂર્યના તેજથી તપતા માણસને છાયાનો આશ્રય સુખકારક થશે, પણ જે મિષ્ટ અમૃત રૂપો વૃક્ષની ઉપર લટકે છે, તે આખવાથી જે આનંદ યાવ છે, તે આનંદ આગળ છાયાનો આનંદ ઘુમ્મટ છે. તેથીજ રીતે વ્યવહારમાં મચી રહેલા માણસને નીતિથી છાયા જેટલું સુખ મળશે, પણ રૂળ જેટલું તો નહિજ. જે ધાર્મિક હશે તોજ તે અમૃત રૂળના રસનું પાન કરી શકશે. સત્ય રીતે જોતાં નીતિ એ વ્યવહારને માટેજ છે અને વ્યવહારથીજ તેનું પોષણ થઈ શકે છે. કેવળ વ્યવહાર ચલાવવા માટે ધર્મમાંથી નીતિને અંકુરરૂપે બહાર ખેંચી કાઢવામાં આવી છે; તેને જે ધર્મરૂપ આશ્રય નહિ હોય તો તે ટકી શકે જ નહિ. ખરેખર જોતાં ધર્મરૂપી પોતાની માતૃશીનો આશ્રય જ્યારે છોડી દે છે, ત્યારે એની સ્થિતિ નાશ પામે છે. નીતિથી વ્યવહારિક ઉત્પત્તિ થઈ શકે છે અને જ્યાં સુધી આ સ્થૂળ દેહ છે ત્યાં સુધી તેનો આનંદ ભોગવી શકાય છે, પણ ધર્મથી પારમાર્થિક ઉત્પત્તિ થઈ શકે છે અને તેથી જે સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, તે ચિરકાળ સુધી રહે છે. સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મદેહનો નાશ થવા છતાં પણ તે સુખનો નાશ નહિ થતાં અખંડ આનંદ અનુભવાય છે. ખરેખર તેજ સુખ સંપ્રાદન કરવાની સર્વને જરૂર છે, અને તે ધર્મરૂપે મેળવી શકાય છે.

(૧) ધર્મનુંશિક્ષણ—ધર્મરતું અસ્તિત્વ, તેના ઉપર પ્રેમ, તેની પ્રાર્થના પરલોકનો ભય, સ્વભૂતિ ઉપર રત્ન અને પ્રાણીમાત્ર ભાઈ સમાન છે, વગેરે આ સધળા ધર્મ શિક્ષણના કાર્યો છે. ધર્મપ્રવૃત્તિ ઉત્તમ પ્રકારે નહિ ખીલ્યાથી માણસો સંદેહવાળાં અને ભ્રાંતિવાળાં થાય છે. માટે ખરાજ ધર્મમાં વિશ્વાસ હોવો એ સારો છે, પણ નારિતકપણાની બુદ્ધિ ધણીજ અનર્થકારક છે. સાત્ત્વ, ક્રુદરતી ન્યાયવાન અને ધીર પ્રકૃતિનાં માણસો નારિતક બુદ્ધિવાળાં હોવા છતાં, પણ નીતિ અને ધર્મતત્ત્વનું મૂળ હેઠન નહિ કરતાં પોતાનાં કામ કરવામાં સમર્થ થાય છે, પણ વજર શીખેલા અથવા થોડું બણેલાઓ તેવા ભાવવાળા થવાથી દરેક વખતે શરીર, આત્મા, સ્વર્ગન અને જન—મંડળને પાપરૂપ વિપવાળા બાળથી સદા વિધે છે. હાલમાં આપણા દેશનાં બાળકો સ્કૂલમાં દાખલ થઈને બાળપણના ધર્મ સંસ્કારો ધીરે ધીરે ભૂલી જાય છે, અને જ્ઞાન વિરહ આગ્રહા વિચારનાં ઉપર અશ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય છે. તેને ધર્મ વિષયમાં કેઈ પ્રકારનો ઉપદેશ મળતો નથી તેથી બણેલા વર્ગમાં ઘણાક માણસો ધર્મ વિષયમાં એ

પરવા જોવામાં આવે છે. આવી સ્થિતિ થવી એ બહુજ હાનિકારક છે. ધર્મ વિ-
પયમાં ધણીજ ગડબડ થવાથી કોઈ સમાજ કાયમ થઈ શકતો નથી. ધર્મ સં-
બંધી ધણા મતભેદો જોવામાં આવે છે, પણ મૂળતત્વમાં સર્વનો એક મત જો-
વામાં આવે છે. ઇશ્વર સર્વ શક્તિમાન છે, તેના ઉપર ભક્તિ રાખવી જોઈએ; તેની
સૃષ્ટિ આ જગત છે, માણસો ભાઈ સમાન છે, વગેરે આ સાધારણ તત્વો બંધાના
એક સરખાં છે. અને તે સર્વે કબૂલ કરે છે. તેથી તેનું શિક્ષણ આપવું, એ કોઈ
સંપ્રદાયને બાધ કરતા નથી. માટે ઇશ્વરની ઉપાસના, માણસ માત્ર ઉપર દયા,
અને ન્યાયપૂર્વક વ્યવહાર કરાવવા જોઈએ. તેમ ન કર્યાથી માણસની વર્તણૂક
સુધારવાના વિષયમાં ખૂંટી જ મળતું નથી. માટે બાળકોને જન્મ થાય, સારથી
જ ઉપર લખેલા નિયમો પળાવવા જોઈએ, અને બાળક સર્વદા પવિત્ર અને સ-
દાચારી માણસોની સોજતમાં રહે. તે માટે વધારે મહેનત કરવી જોઈએ. વળી
બાળકોને ધર્મનું શિક્ષણ આપવામાં આપણે પોતે તેવા ધર્મવાળા થઈ પ્રત્યક્ષ હા-
ખલો લે તેમ કરવું જોઈએ. પ્રાણી માત્ર ઉપર દયા કરવી, એમ કહેવા કરતાં તે
આપણને જ કોઈ લૂલા, આંધળા વગેરે દુઃખી માણસોને બોલાવી ચંતોપતાં જુએ;
તેમજ આપણે હમેશાં ઇશ્વરની ભક્તિ, પ્રાર્થના કરતા હોઈએ અને તે પ્રત્યક્ષ જુએ.
આવી રીતે કરવાથી જ તેમના અંતઃકરણમાં દયાનો સંચાર ઉત્પન્ન થશે અને ત્યા-
રે જ તેને ઇશ્વર પ્રત્યે ભક્તિભાવ ઉત્પન્ન થઈ પ્રાર્થના કરવાની ખરી લાગણી
થશે. આપણી જેવી વૃત્તિ તેમની નજરે પડે છે, તેવી જ તેમની વૃત્તિનું ચંચળ-
પણું ઉપજે છે. માટે જેવું કહેવું તેવું જ પ્રત્યક્ષ કરી બતાવી, એમના અંતઃકરણમાં
સચોટ છાપ પડે તેમ કરે. એમ કરવાથી જ બાળકો ધર્મભાવવાળાં થશે.

(૨) નીતિનુંશિક્ષણ—નીતિ એ સમાજ સ્થિતિનું કારણ છે. લોકો નીતિ
વગરના થવાથી લોક સ્થિતિનો નાશ થાય છે. મિત્રા ઇમ બાજી, કુસપ, દ્રેપ,
અને દિ'સા, વગેરે નીતિ વિરૂદ્ધ લોક નિહિત કામો જેટલાં વધે છે, તેટલાં જન
—મંડળમાં દુઃખ અને પશ્ચાતાપ વગેરે કલેશકારક બાબતોનો વધારો થાય છે.
માણસની કામ કરવાની એ પ્રકારની પ્રકૃતિ જોવામાં આવે છે, કમાવાની ઇચ્છા
અને ભોગવવાની ઇચ્છા. આ સર્વ સુખ મેળવવાની ઇચ્છાને તાળે થઈ માણસો
પોતા પોતાનું હિત કરવા વળજેલાં છે, અને થયાશક્તિ ધન, માન, અને યશ મે-
ળવી પોતાનો નિર્વાહ કરે છે. કમાવાની ઇચ્છા વગેરેને વશ રાખવી જોઈએ, ન-
હિતો સીમા ઝાળ'ગી સસારને હાનિ કરશે. માટે તેમને ઉત્તમ પ્રકારે ખીલવ-
વી જોઈએ અને તેને અનુકૂળ શિક્ષણ આપવું જોઈએ. નીતિની વૃત્તિયો ઉત્તમ
પ્રકારે ખીલવાથી મનુષ્ય અતિ પવિત્રરૂપ ધારણ કરે છે. બાળકને નીતિવાન કરવાં
તેના હૃદયમાં નીતિની સચોટ છાપ પડે એમ કરવું જોઈએ. જુકુ, છળકપટ,
દુરાચાર, દુર્વ્યસન, વગેરે સર્વ ખરાબ છે; માટે તેવી રીતે વર્તવું નહિ. એવા પ્ર-

કારે દેવળ શબ્દદ્વારા ઉપદેશ કરવાથી બાળક નીતિવાળું થશે નહિ, પણ તેને જે કંઈ શીખવવું તે પ્રત્યક્ષ દષ્ટાંત આપીને બતાવવું. કાને સાંભળેલા શબ્દ કરતાં આંખે જોએલાનું જ્ઞાન દૃઢ થાય છે. માટે તેને પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણ આપીને ઉપદેશ કરવો. વળી જેમ સંગતનું કૃણ મનુષ્ય માનને થાય છે, તેમ બાળકને પણ થાય છે. માટે તેમને સારી સોબતમાં રાખવાં જોઈએ. તેમ માળાપે સારા આચરણ કરી દેખાડવાં જોઈએ. એટલુંજ નહિ પણ સારા આચરણથી થતા લાભ અને દુરાચરણથી થતા ગેરલાભ બતાવી ઉપદેશ કરતા રહેવું. આવી રીતે કરવાથી છોકરાઓ નીતિવાળાં થશે અને માળાપ આ સંસારમાં ખંડ સુખ ભોગવવાને લાગ્ય-શાળી થશે. બાળકોને ધર્મનીતિનું શિક્ષણ આપવા પ્રયત્ન કરવો એ દરેક માળાપ અને જનહિતકારી મનુષ્યોનો ધર્મ છે.

માનીશિખામણ.

મિ પ્રમોદ ! બ્હાલી મનોરમા ! તમે અને બાળકોને સદ્ગુણી જોઈને અને ધણો આનંદ થાય છે. મેં આજ સુધી તમોને ઉછેરવા અને દેખવવા જે મત્ત કરેલો, તે સદ્ગુણ થયેલો જોઈ, હું મને કૃતાર્થ થઈ માતું છું, અને ઇચ્છું છું કે તમારા જેવાં બાળકો દેશમાં સર્વનાં

થાઓ. પુત્ર પ્રભાદ ! આજે તારી પ્રિય બેન મનોરમા આપણાથી છુટી પડી સા-
સરે સિધાવવાની છે. માટે માતા તરીકે મારો જે ધર્મ છે, તે ધર્મ પ્રમાણે મારે
તમેને શિખામણ આપવાની છે. તે તમો લક્ષ આપી બાઈ-બેન-સાંભળો;—પ્રિય
બાળકો ! આ જગતમાં મનુષ્યની જીંદગી ટુંકી અને ક્ષણભંગુર છે. તેનો છેડો
એકાએક ક્યારે અને કેવી રીતે આવશે, તેથી આપણે તદ્દન અજાન છીએ, માટે
જીંદગીનો જેમ સારો ઉપયોગ થાય, તેમ કરવાની અમૂલ્ય તક ખોસી નહિ. પરમેશ્વરે મ-
નુષ્યને જે ઉત્કૃષ્ટ ગુણોથી ભૂષિત કર્યા છે. તેમાં ધર્મસર્વ કરતાં મોટો છે. પ્રભુએ જૂઠુંકળનો
પ્રાણીઓને ઇદ્રિક સુખ ભોગવામાં સમર્થ કર્યા છે, તેમાં મનુષ્યને જ્ઞાન અને ધર્મ લા-
ભના અધિકારી કરી સર્વ કરતાં શ્રેષ્ઠ કર્યા છે. આ બે વિષયમાં સફળ થવાથી
મનુષ્યનું મથાર્ય મહત્ત્વ ઉત્પન્ન થાય છે. સુખ જેનું વર્ણન ન થઈ શકે એવો સ્તુતિ-
પાત્ર પદાર્થ છે; પરંતુ ધર્મ સ્વરૂપ-રત્નજ્યોતિ તેના કરતાં પણ સુંદરો દરજ્જે ઉ-
ત્કૃષ્ટ છે. માટે આ ધર્મ રૂપ પરમ પદાર્થનું સ્વરૂપ શું છે અને કયા કયા કર્મ
મથાર્ય ધર્મવાળાં છે, તેનો બરાબર વિચાર કરી વર્તવું એ મનુષ્યનું સર્વ પ્રકારે
શ્રેષ્ઠ કર્તવ્ય છે. સાધારણ રીતે કેટલાંક દર્જને સત્કર્મ અને કેટલાંકને અસત્કર્મ
કહે છે. જૂખ્યાને અન્ન આપવું, અજ્ઞાનને જ્ઞાન આપવું, વિપત્તિમાં રૂસાયેલા મા-
ણુસને તેમથી ઉદ્ધાર કરવો, ઉપકારીને તેનો બદલો વાળવો; આ સર્વ સત્કર્મ
છે, અને બીજાની વસ્તુ ચોરવી, બીજાને દુઃખ દેવું, કમવું, અને નરહત્યા વગેરે
હિંસા કરવી; આ સર્વને અસત્કર્મો તરીકે મનુષ્યો જાણે છે. માટે અસત્કર્મોનો
ત્યાગ કરી સત્કર્મો કરતાં રહેવું જોઈએ.

પ્રિય બાળકો ! કુટુંબના માણસોનું, સગાંજાલાં, મિત્રો અને જન-મંડળનું
જેટલું સુખ વધારી શકાય તેટલું વધારવાનો ઉપાય કરવો. જ્ઞાનોપદેશ અને ધર્મો-
પદેશ, વગેરે શુભકર ઉપાયોથી સર્વને સુખી કરવાનો પ્રયત્ન કરવો. કડવાં વેણુ અને
કઠોર વ્યવહારથી બીજાં માણસો નિર્થક દુઃખ ન થાય તેમ કરવું ક્રોધને સમાપ-
વો; વિનયને વધારવો, ક્રોધનો મથાર્ય દોષ કહેવાની વેળાએ ખૂબથી તીવ્રસ શખ્દ
નહિ કાઢતાં દયા અને વાત્સલ્ય લાવવો પ્રકાશ કરવો. રોગી અને ગરીબની જુ-
પડીમાં જઈને તેઓનાં દુઃખ રૂપી અગ્નિમાં દિલાસા રૂપી શાંતિ જળવું સ્ત્રીયન
કરવું, ઇત્યાદિક રીતે સર્વનું કલ્યાણ કરવું અને સુખ આપવાનો યત્ન કરવો. ગુણી, માની,
વિદ્વાન, ધાર્મિક, અને રાજા વગેરે જેનો જેટલો ઉત્કૃષ્ટ ગુણુ જોવા કે સાંભળવામાં આવે
છે, તેટલી તેના ઉપર શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને ભક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે; પરંતુ એ સર્વ કરતાં
વધારે શક્તિવાન, અપાર ગુણુવાન અને અપાર જ્ઞાનને યોગ્ય પરમ કશ્ણાકર
મંગળમય પ્રભુ જેવો ભક્તિને પાત્ર છે, તેવો બીજો કોઈ પણ નથી. માટે તેની
આશ્ચર્ય કારક અગાધ શક્તિ વગેરેનો વિચાર કરી નિરંતર તેની ભક્તિ કરતા
રહેવું એ મુખ્ય કર્તવ્ય છે.

પ્રિય બાળકો ! શરીરની સુખાકારી ના કરતાં બીજો સુખનો વિષય એક નથી. શરીર અસુખાકારીમાં હોય તો શારીરિક અને માનસિક કષ્ટ જાતનાં સુખ ભોગવી શકવાને સમર્થ થઈ શકતું નથી. શરીર અને મનનો એવો નિકટ સંબંધ છે કે, શરીર તનદુરસ્ત અને સ્વચ્છ હોય તો મનપણ તનદુરસ્ત અને રચ્ચિત્તિ વાળું થાય છે, તેમ મન સતેજક અને પ્રયત્ન ચલાવી શારીરિક તનદુરસ્તી પણ ધણીજ સહજ થાય છે, બેઠેલી સુખાકારી એ બેઠેને લાભકારક છે અને બેઠેલી અસુખાકારી એ બેઠેને હાનિકારક છે. મન શોકાતુર ચલાવી શરીર પણ દુર્બળ થાય છે. શરીર પીડિત થાય છે, તો મન કંટાળે છે, ક્રોધાપમાન થાય છે અને ક્રોધ પણ આનંદકારી લાગતું નથી. માટે જીવનના રક્ષણ માટે, કુટુંબના પાલન કરવા માટે, પરોપકાર કરવા માટે અને પરમ પિતા પ્રભુની ભક્તિ કરવા માટે, તનદુરસ્તી મેળવવા પ્રયત્ન કરતા રહેવું. પ્રેમભાવથી મોહોલાના સર્વ માણસોના ભલાનો વિચાર કરવો. પ્રેમી ચલાવી તમે જોશો કે પાડોશીઓ તમારે માટે દુઃખી થશે અને તમારા દુઃખથી તેઓની આંખમાંથી આંસુ પડશે. માટે પ્રેમ અને સ્વાર્થ ત્યાગ એજ વધીકરણ મંત્ર છે. આ મંત્રથી આડોશી પાડોશીનાં હૃદય અને મનને દુરણ કરવાં જોઈએ. પરોણા—અતિથિનો અસંકાય મનથી અન્ન પાનાદિકવડે સત્કાર કરવો, સરળ મનથી મળવું અને સાજાન્ય દેખાડવું જોઈએ.

જન—મંડળમાં રહીને બીજા સાધારણ મનુષ્યની વિદ્યા, શુદ્ધિ અને ધર્મ વગેરે સર્વ વિષયની ઉન્નતિ કરવાનો યત્ન કરવો એ સર્વ પ્રકારે કર્તવ્ય છે. પોતાનું અને પોતાના કબીલાનું ભરણપોષણ કરી ચૂપ થઈ બેસવું એ મનુષ્યનું કર્તવ્ય નથી. માટે પોતાનાં નિત્યનાં કર્મ સંપૂર્ણ કરી જેટલો વખત મળે, તેટલો વખત સ્વદેશની દ્રવ્ય દુહિનો યત્ન કરવા શુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવો, એ મનુષ્યનું અવશ્ય કર્તવ્ય કર્મ છે. આપણા ભારતવર્ષની ઉન્નતિ થતી નથી તેનું કારણ શું ? તેનું મુખ્ય કારણ એક તો એ છે કે—આ દેશના સર્વ લોક જે જ્ઞાન મેળવે છે, તે પ્રમાણે ચાલતા નથી. એમનું સર્વ કદાપણ ભાવણોમાંજ, કૃતિમાં કોઈ નહિ. એ કારણથી આપણા દેશના લોકો વિષે આવોજ અભિપ્રાય થઈ ગયો છે કે, “એ મને જ્ઞાતવા કરતાં બોલવાનું વધારે આવડે છે.” સર્વ જ્ઞાન અને ઉપદેશ મેળવ્યા પછી જો તે પ્રમાણે કાર્ય ચાલ નહીં, તો તે સર્વ જ્ઞાન અને ઉપદેશનું કોઈ પણ ફળ નહિ. માટે તમે જ્ઞાન અને ઉપદેશ મેળવી તે પ્રમાણે કાર્ય કરવા યત્ન કરજો. સમય એ અમૂલ્ય ધન છે, જીંદગીનાં સર્વ કાર્ય સમય ઉપર આધાર રાખે છે. માટે વખતનો ઉપયોગ બહુજ સાવધનાથી કરવાનો છે. ગયો વખત પાછો આવતો નથી, જેટલી જીમ્મર વધે છે, તેટલા જીવનનો વખત જાય છે અને તેટલા આપણે મૃત્યુની પાસે જઈએ છીએ. એ કારણથી જેટલા દિવસ આ પૃથ્વી ઉપર રહીએ તેટલા દિવસ સતક્રમોમાં સમય ગાળવો. વખત અને જીંદ-

ગીતામાં કંઈ ફેર નથી એમ કહીએ તો ચાલે; કારણ કે વખત મળીને જીવગી થાય છે. જે થોડો ધણો વખત સત્કર્મમાં જાય તેજ જીવન, અને જેટલો વખત આ-જ્ઞાનમાં જાય તે મૃત્યુ. કોઈ માણસે સો વર્ષ જીવીને પાંચ વર્ષજ સત્કર્મ કર્યા હોય, તો તે પાંચ વર્ષ જીવ્યો કહેવાય. માટે વખત નક્કરો ગણવો એ પોતાના પ્રાણનો ધાત કર્યા જેવું છે. માટે અને તેટલો વખત સત્કર્મમાં ગણવો.

પુત્રી મનોરમા ! તને મેં સ્વીધર્મ સમજાવેલ છે, તોપણ તારે આજે સા-સરે જતાં મારે તેમાંનું ફેટલુંક ફરી આ વખતે યાદ આપી કહેવું જોઈએ કે; તું નિત્ય નિદ્રામાંથી પરોઢીએ ઉઠી ઇશ્વરને યાદ કરી દંતધાવન વગેરે કરજે, પછી સ્નાન કરી જે પરમ પિતાની કૃપાથી, રાત્રિ નિર્વિઘ્ને કાઢી તેનું સ્મરણ કરી ઉપકાર બતાવજે ભોજન કરી બીજી સ્ત્રીઓની પેઠે નિદ્રા અને વૃથા વ્રાતમાં વખત ગુજરીશ નહિ, પણ વાંચવા, લખવા, શીવવા, ભરવા, કે ગુપ્ત-વાનો મહાવરો રાખજે; વ્યયમાં જરા આચાર્ય લેતી રહેજે. પછી સાંજનાં ગૃહકાર્ય અને ભોજન કરી રાત્રી તૈયાર કરજે, તે પછી પતિ સાથે આનંદ વિ-નોદમાં કે વાંચવામાં થોડો વખત ગુજરજે. રાત્રે નિદ્રાવશ થતાં પહેલાં જગત્પ-તિનો આખા દિવસના સુખને માટે શ્રદ્ધા ભક્તિ સહિત ઉપકાર માનજે, અને અન્નજીવન કંઈ પણ પાપ જેવું યજી હોય, તો તેના પશ્ચાત્તાપ કરી તેની પ્રાર્થના કરજે, કે તે તને પાપથી મુક્ત કરે તે પછી વખતસર શયનગૃહમાં જઈ પ્રભુ ઉપર વિશ્વાસ રાખી નિર્ભયપણે નિદ્રાવશ થજે. એ રીતે વખતનો ઉપયોગ, કૃપાથી તું પાપથી દૂર થઈ દિન પ્રતિદિન ધર્મ પંથમાં આવશે.

પુત્રી ! કોઈ વખતે ગીત કે ગાયન ગાવા જેવી રીત અને મનને આનંદ પ્રમાણે એવી બાબતપર લક્ષ રાખતી રહેજે. સ્ત્રી જાતિમાં કુદરતી રીતેજ ગાવા-ની સારી હલક હોય છે. ગાવાને પુરૂષો કરતાં સ્ત્રીઓ વધારે લાયક ગણાય છે. માટે એ લાયકી ભરેલો ગાવાનો હુત્તર મેળવવામાં કસર રાખીશ નહિ. જો સં-જોગ અને અને તારા પતિની મરજી હોય તો જુદા જુદા રાગની પેટીઓ (હારમોહનિયન, ખાનો વગેરે.) અને એવાજ રાગના બીજા વાજત્રો બજાવતાં શીખજે; પરંતુ યાદ રાખજે કે આખા દિવસની સસારની જાનજામાંથી પરવા-રીને ધરમાં આવેલા પતિને મીઠી હલકનાં મધુર ગાયનથી રજન કરવામાં જેટલી તું ઉપયોગી થઈ પડશે, તેટલી બીજા કશાથી થવાની નથી. માટે તું તારા પતિને ગાયન વગેરેથી રંજન કરવાની ધણી કાળજી રાખજે.

પુત્રી ! મનુષ્ય જેવું સદ્ગુણથી શોભે છે, તેવું ધરેણું જીવજાતી શોભતું નથી. સદ્ગુણ હોય તો ગમે તો સારાં ઉચ્ચાં વસ્ત્ર અને ધરેણું પહેર્યું ન હોય તોપણ તે શોભિ નીકળી સર્વ ડેકાણે વાહ વાહ કહેવરાવે છે. ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકાર પહેર્યો હોય અને પોતે દુર્ગુણી હોય, તો તે સર્વ ડેકાણે અપમાન અને ધિક્કારને

પામે છે. માટે તું સારાં લુગડાં ધરેણું પહેરવા ખંત નહિ રાખતાં સદૃશ્યથી દીપાવાની ખંત રાખજે. કેટલીક સ્ત્રીઓ દેખાદેખી સારાં સારાં લુગડાં ધરેણું પહેરવા પાછળ ખંત રાખે છે, એટલુંજ નહિ પણ દલાણી જાતનુંજ અને ઉંચુંજ લુગડું પહેરવું અથવા દલાણી જાતનુંજ ધરેણું ધરાવીએ તો ઠીક, એવી ટેવ રાખી ધણીને પગલે છે. અને નકામા ખર્ચના જોગતલે ઉતારે છે. માટે તું એવી ટેવ રાખીશ નહિ અને ધણીને પગલી એવા નકામા ખર્ચના જોગતલે ઉતારીશ નહિ. માત્ર મર્યાદા દાખલ અને સુધડતાઈને ખાતર જેમ જાને તેમ સાદું સ્વચ્છ અને સ્થિતિને અનુકૂળ મર્યાદા જળવાય એવાં લુગડાં પહેરજે.

પુત્રી ! તારી બેનપણીઓ પસંદ કરવામાં ધણીજ સંભાળ રાખજે. જે ગુણવાન. ડાહી, વિવેકી, અને નીતિવાન વગેરે સદૃશ્યી અને સારાં સ્વભાવની હોય, એક ખીજની વાત પેટમાં રાખી શકે એવી સમજણવાળી હોય, તોછડી ન હોય, એક ખીજના કામમાં ભાગ લે એવી હોય, જેની કીર્તિ સારી હોય, કેાઈ ઠેકાણે નિંદાતી ન હોય, ચાલચલણ જેના વખાણવા લાયક ગણાતાં હોય; વગેરે સદૃશ્ય જેઈ પરીક્ષા કરી બેનપણી કરજે. 'જે ફાઈ પ્રકારે તેના વિષે વહેમ પડે તો તેમની સોખ્મતથી દૂર રહેજે.'

પુત્રી ! તારૂં શરીર અને કપડાં સ્વચ્છ રાખજે, સ્વચ્છ રહેવાથી શરીર આરોગ્ય રહે છે, મન આનંદમાં રહે છે અને આયુષ્યની વૃદ્ધિ થાય છે, ધર, શરીર, અને કપડાંની સ્વચ્છતા અને અસ્વચ્છતા વગેરેપરથી મનુષ્યની અતુરાર્થ અને પવિત્રતાઈ વગેરેની પરીક્ષા થઈ શકે છે. માટે તું હમેશાં ધર, શરીર, કપડાં અને રાચરચીકાં વગેરે સામગ્રી સ્વચ્છ અને મુંદર રાખવા કાળજી રાખજે.

પુત્રી ! આ આરી સર્વ શિખામણુ ખ્યાનમાં રાખી તે પ્રમાણે વર્તતી રહેજે, અને સર્વ ઠેકાણે તારા સદૃશ્યથી વાહ ! વાહ ! કહેવરાવી મારા મૂખને ઉજ્જવળ કરજે. તેથી તું સુખી થઈ તારા જીવનનું સાર્થક કરી શકીય.

પુત્રી ! તારે આખો ભવ તારા પતિ અને સાસુ સસરા સાથે ગાળવાનો દારણ્યી આજ તારા વધારે વાણેશરી છે. જે કે તે વિષે મેં તને શિક્ષણ આપે-મને આજવા કસાજે તને આપતી વખતે-મારે છેવટ-વધારે બાર ॥ એ વિષે પછી જે તે પ્રમાણે તું સાંભળ;—

શીળવતી થાજે સુલણી, શુંલુ ગહી દીકરી.

શાણી. ૨૬.

સાસુ સસરાની પ્રીતે, સેવા કરજો શુભ રીતે;

ખેટા કર્મ કામ બતાવે, કરીએ તે પુરાભાવે;

(એતો હું સૌ સમજાણ)

ભણીએ ના કે દી નકારે, શુંલુ ગહી દીકરી.

શાણી. ૧

વાર પડે જો કંઈ વાંક, જાતો નવ રાખીએ ટાંક;

પૂત્રી પણ દાસત્વ દાખી, ખૂબેથી માગીએ મારી;

(માઈ મને નહિ કેલું પડે)

જેથી લાગીએ સૌને ખારારે શુંલુ ગહી દીકરી.

શાણી. ૨

વડીલના સામે વા'લી, ઉંચા સ્વરવડે ઉચ્ચારી;

ખોલીએ ન મીઠી મારી, સુ વિનય વીવેક ધારી,

(માઈ હું આપની કેળવેલી છું)

માનીએ સૌની મરજદરે, શુંલુ ગહી દીકરી.

શાણી. ૩

શીખામણ દેતાં સારી, ધરીએ ન દ્રેષ લગારી;

સૌને મદ ટાળી તમામ, ખોલાવીએ મોટે નામ;

(માઈ ! એતો મા તેવીજ દીકરી હાં)

કરીએ ન વાદ વિવાદરે, શુંલુ ગહી દીકરી.

શાણી. ૪

ખેટા દુરીજનથી બીજો, સાહેલી કુનય ન કીજો;

સ્વામી આદે સૌને જમાડી, પછી જન્મવું નીત દાડી;

(માઈ વા'લાં માઈ ! બહુ સારું)

સૌને સુવાડી જો રાખરે, શુંલુ ગહી દીકરી.

શાણી. ૫

પતીને પ્રભૂ તુલ્ય બણી, સેવા કરજો તું સાણી;

ખોલાવે જો પ્રીય પ્રાણ, હાંથ કપી વદીએ વાણ;

(માઈ ! હું કશી નહિ ભૂલું)

સતીનો એ ધર્મ પાવનરે, શુંલુ ગહી દીકરી.

શાણી ૬

સ્વામીને શરણે રેથે, ઇચ્છાવીણ ક્યાંએ ન નેથે;

નેહ નાચજીતે નીહાળી, રાજ રાખીએ મારી બહાલી;

(માઈ ! આપની શિખામણ અમૃત તુલ્ય છે)

ગણી તન મન ધન તમામરે, શુંલુ ગહી દીકરી.

શાણી ૭

છે તું પૂત્રી પટેલી, નીતી રીતીમાંય કરેલી;

માટે કરીને રામ કાજ, વધારજો વૃદ્ધની લાજ;

(વાર માઈ ! પણ મને મેલી તેડાવજો હાં)

જેથી રાજ રે' રડા રામરે, શુંલુ ગહી દીકરી.

શાણી. ૮

આ સાંભળી પુત્રી મહાત્મા દીકરનેડી-સ્તુતિ કરવા લાગી કે:—

કેમકે તેથી તે વધારે વર્ષ અગર થોડાં વર્ષ જીવશે તેનું અનુમાન થઈ શકે છે. માત્રાપની પરીક્ષા—વંચની પરીક્ષા ક્યાં પછી તેમના માત્રાપની પરીક્ષા કરવી જોઈએ; કેમકે માત્રાપનાં જ્યાં છોકરાં થવાનો સંભવ રહે છે. માટે આ નિયમો ધ્યાનમાં રાખવાના છે. કન્યાની માત્રાપની પરીક્ષા—માત્ર પિતાનું શરીર અને વિદ્યા, બુદ્ધિ આદિ પ્રકૃતિ જોઈ સંતોષ પામવાનું નથી, પરંતુ વધારે માતાના શરીરની અને પ્રકૃતિની ખાત્રી કરવી જોઈએ; કેમકે કન્યા માતાનાં ગુણ ધણુંકરી પ્રહણુ કરે છે. માતા કેટલી મુદતે ગર્ભ ધારણું અથવા ગર્ભપાત કરે છે તે જાણવું જોઈએ; કેમકે માતા જે પ કે ૭ વર્ષે ગર્ભ ધારણું અથવા ગર્ભપાત કરતી હશે, તો કન્યાએ પણ તેજ નિયમે ગર્ભ ધારણું અથવા ગર્ભપાત કરવાનો સંભવ છે.—માતા કેટલી ઉંમરે ઋતુમતી થયેલી તે પણ જાણવું જોઈએ; કેમકે કન્યા પણ તેજ નિયમે ઋતુમતી થવા સંભવ રહે છે.—માતા દયાળુ, નીતિવાન, પતિપ્રેમી, ધાર્મિક, બુદ્ધિશાળી, દ્વિંમતવાન અને કરકસરવાળો વગેરે સદ્ગુણી છે ? કે કજ્જાળી, ચોરડી, બલિચારણી, નિર્દય, નાસ્તિક, કુર, અને બુદ્ધિહીન વગેરે ખરાબ વર્તણૂકની છે ? તે જોવું જોઈએ; કેમકે કન્યાની અંદર માતાના ગુણ દોષ ઉતરવાનો વધારે સંભવ છે.—માતા શરીરે રોગી છે કે નિરોગી ? દુબળી કે મજબૂત બાંધાની ? વગેરે ખાત્રી કરવી જોઈએ; કેમકે માતાના શરીરની તાથીર કન્યાની અંદર ઉતરવાનો સંભવ છે. વરના પિતાની પરીક્ષા—વરના પિતાનું શરીર અને મનની પ્રકૃતિ કેવી છે ? તે જાણવું જોઈએ; કેમકે પિતાના ગુણ પ્રમાણે પુત્ર ધણું કરી સાથે છે. માટે વરના પિતાની પરીક્ષા કરવી જોઈએ.—વરનો પિતા જે પોતાની સ્ત્રી પ્રત્યે અજ્ઞાનતાવ અને પ્રેમ વિનાનો જોવામાં આવે, તો તેના પુત્રને પણ પોતાની સ્ત્રીના ઉપર પ્રેમ ઉપજવાનો થોડો સંભવ છે; પિતા સંપદ, દાક્ષીણ્ય, ચોર, બલિચારી, નાસ્તિક, નિર્દય, કુર, અને દોષી વગેરે ખરાબ વર્તણૂકનો હશે, તો તેના પુત્ર પણ ધણું કરી તેવોજ થવાનો સંભવ છે.—પિતા જે ધાર્મિક, નીતિવાન, દયાળુ, બુદ્ધિશાળી વિદ્વાન, સત્યવાદી, પરાયકારી, અને ઉદ્યોગી હશે તો પુત્ર પણ ધણું કરી તેવોજ થાય છે.—પિતા શરીરે મજબૂત, નિરોગી અને જળવાન હશે, તો પુત્ર પણ ધણું કરી તેવોજ થવાનો સંભવ છે.—વરકન્યાના માત્રાપ અને તેનાં કુળમાં ઉપર જણાવેલા કોઈ પણ જાતના દોષ હોવા જોઈએ નહિ; પરંતુ કોઈ પણ પ્રકારના દોષ વિનાનું કુળ મળવું હજી છે, તો પણ જેટલા દોષ ઓછા હોય તેટલું વધારે સારું છે.—વરકન્યા બેઠા કુળમાં એકજ પ્રકારના દોષ હોવા જોઈએ નહિ; કેમકે વરકન્યા બેઠા એકજ પ્રકારના દોષવાળાં સાથે જોડાવાથી ધણીજ દાનિ થાય છે. વરકન્યાની પરીક્ષા—ઉપરની પરીક્ષા ક્યાં પછી વરકન્યાની સારી-રિક અને માનસિક પરીક્ષા કરવી જોઈએ. શારીરિક માનવત્વમાં—તનુરસ્તી,

અવયવ, ધાતુ. (વાત, પિત, કફ અને મેદ તથા લોહી), સૌંદર્ય-રૂપ સુંદરતા અને ઉમરનો તપાસ કરવો. માનસિકધ્યાન—ચારિત્ર—આચરણ, વિદ્યા, બુદ્ધિ અને ધર્મભાવ, એ વિષે તપાસ કરવો જોઈએ. તનુરસ્તીનાં લક્ષણ—જેઓ યાકપા વગર શરીર અને મનની ધણી મહેનત કરી શકતા હોય અથવા તેવી મહેનતથી થાક ચડતો હોય તો તે થાક તરત દુર કરી શકતાં હોય, દોષ વગેરે મનના વિકારોને ઉત્પન્ન થવા ન દેતાં મન વશ રાખી શકતાં હોય, ધંદિયવૃત્તિયો વશ રાખતાં હોય, દુષિત અને એરી પદાર્થથી દૂર રહેતાં હોય, શીતળા અને મેલેરિયા વગેરે ઉડતા રોગની તરત અસર થતી ન હોય, વગેરે એવાં લક્ષણોનાં વરકન્યા તનુરસ્ત રહેવાનો સંભવ છે. અતનુરસ્તીલક્ષણ—જેનું અંગ ધણું મોટું, ધણુંજ પાતળું, હાડકાનો માળો અને તેની ખનાવટમાં દોષ ખાવાપીવા, પહેરવા અને હવાના ફેરફાર વગેરે સામાન્ય કારણથી શરીર અને મન બમડી આવે, થોડીકે મહેનત કરવાથી પણ થાક ચડી આવે અને થાક લાંબી મુદતે ઉતરે, સહેજ કારણથી દોષ, શોક અને દુઃખ ઉત્પન્ન થઈ આવે; શીતળા, મેલેરિયા, વગેરે ઉડતા રોગો અને એરી રોગની અસર રહેજ કારણથી લાંબુ પડી આવે. આ સર્વ લક્ષણોવાળાં વરકન્યા તનુરસ્ત રહેતાં નથી.—વરકન્યામાં બીજા બધા શુભ હોય, પણ આરોગ્યતા વિનાનાં હોય, તો તેઓ સંબંધ કરવાને યોગ્ય નથી; કેમકે મનુષ્યની અસુખાકારીનો દોષ તેના શારીરિક અને માનસિક ધણી જાતના શુભોને નકામા કરી નાખે છે. અવ્યયવનો વિચાર—શરીરના કોઈ ભાગ સળધી કોઈ દોષ—લૂલો, આંધળો, ખહેરો, ખુંધો અને મુગો વગેરે આ દોષ કુદરતી હોય અથવા જન્મજ પછી કોઈ રોગને લીધે થયા હોય, અને તે જે કાલમ હોય, તો શરીરની ખુબસુરતી અને શરીરની સ્વાભાવિક ક્રિયામાં હાનિ થાય છે. ધાતુની બાબતમાં—વાત-વાયુ પ્રકૃતિનાં ચિન્હ—વરકન્યાનું શરીર—કૃશ, ઉંચાઈ મધ્યમસર, માથું શરીરના પ્રમાણમાં મોટું, કપાળ મુખમંડળના પ્રમાણમાં નાનું, રંગ શીઘ્ર અને લોહી વગરનો, આંખ ગાઢ કાળા રંગની, વાળ જાડા અને કાળા, મુખમંડળ ચંચળ, ચામડી પ્રજળ સ્પર્શાનુભવવાળી, માંસના લોચા કઠણ, જલદી ચાલનાર, લોહી ગ્રહણી કરવાને લીધે માથું ગરમ અને હાથ પગ ઠંડા, કાંઈનું માથું અને શરીર ઠંડું તથા હાથ પગ ગરમ; આ સર્વ વાયુપ્રકૃતિનાં ચિન્હ છે.—આ પ્રકૃતિના માણસમાં ન્યાયા-ન્યાયનો વિચાર કરવાની સક્ષમશુદ્ધિ હોય છે, પરંતુ વિચાર કામમાં આણવાનું મુશ્કેલ ભરેલું સમજે છે. સર્વ કામ જલદીથી કરે છે, ઠંડી અને ગરમી સહન કરી શકે છે, બીજા ધાતુવાળાનાં જેટલાં ઉમરે વધતાં નથી. આ પ્રકૃતિનાં માણસોને—અજીર્ણ, બેકાશ, ગ્રાસ થવા, પેટની વેદના, શરીરની પીડા, ન્યુમોનિયા અને ઉન્માદ ઇત્યાદિ રોગ થવાનો સંભવ છે. પિત્તપ્રકૃતિ-

નતિ પણ આજકાલ માને છે. માટે કન્યામાં સંસાર—વ્યવહારને ઉપયોગી વિદ્યા જ્ઞાન ન હોય તો, ચાલે; પરંતુ તે બુદ્ધિવાન તો હોવીજ જોઈએ. બુદ્ધિવાન સ્ત્રીથી પતિ અને કુટુંબને આનંદ અને ક્ષયદો થાય છે. બુદ્ધિશાળી સ્ત્રીથી પતિને સાંસારિક બાળતમાં ધણી સહાયતા મળે છે. ધર્મનો વિચાર—વરકન્યા સાથે રહી ધર્માચરણ કરે, માટે બેઢિનો એકજ ધર્મ ઉપર ભાવ હોવો જોઈએ. બેઢિ એક ધર્મ પાળનારાં હોવાને લીધેજ સ્ત્રીનું બીજું નામ—સહધર્મિણી પડ્યું હશે. જેવી પતિની ધર્મવૃત્તિ હોય, તેવીજ સ્ત્રીની ધર્મવૃત્તિ હોવાથી ધણીજ લાભ થાય છે. માટે લગ્ન સંબંધ જોડતાં પહેલાં બેઢિનો ધર્મ એક છે કે નહિ તે નક્કી કરવું જોઈએ. વરકન્યા એક ધર્મનાં હોવાથી બેઢિમાં ધર્મનીતિ પ્રવર્તશે અને ધર્મ વિશદતાથી ઉપજતાં દુઃખ કમી થશે તથા ભવિષ્યનો વંશ ધાર્મિક થશે.

આ ઉપર જણાવેલા સર્વ નિયમો પ્રમાણે વરકન્યાની પરીક્ષા કરવી. આ પરીક્ષાથી જે વરકન્યા ઉત્તમ જણાય, તે સાથે લગ્ન સંબંધ જોડવો. આવી રીતે ઉત્તમ સંબંધ જોડાવાથી સ્ત્રીપુરુષ સંસારમાં ઉત્તમ સુખ ભોગવી શકશે અને તેમાંનાં બાળકો બળ, બુદ્ધિ અને આયુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ ઉત્પન્ન થશે. માટે વરકન્યાનો સંબંધ જોડતી વખતે ઉતાવળ નહિ કરતાં ધીરજથી પરીક્ષા કરી સંબંધ જોડવો એ સુસ્ત માત્રાપતું કર્તવ્ય છે.

ગૃહકાર્યચલાવવામાં જોઈતા ગુણો.

ગૃહ—સંસારમાં સ્ત્રીની મુખ્ય ફરજ એ છે કે તેણે ગૃહકાર્ય, બાળરક્ષણ અને બાળશિક્ષણનું કામ ઉત્તમ પ્રકારે કરવું. તેમાં સદ્ગુણાદિ નીતિના ગુણો ઉપરાંત, વિદ્યાદુષ્ટરની કેળવણી અને કાર્યકારીપણાના ગુણની જરૂર જોટલી એકમાં છે; તેટલીજ બીજામાં પણ છે. બાળશિક્ષણની સાથે ગૃહકાર્યનો એટલો નિકટ સંબંધ છે કે જો એકની આવડત હોય, તો બીજાની હોવીજ જોઈએ, પણ જો ક્ષણભર એમ ધારીએ કે, કાંઈ સ્ત્રી બાળશિક્ષણપરજ ફક્ત ધ્યાન આપતી હોય અને ગૃહકાર્યમાં જોઈતા ગુણો કમ, ઉલ્ભાવીપણું, હિંસાળ, અને કરકસર, ઉત્પાદિ ન વાપરતાં, તથા બેદરકાર રહે તો બાળકને અપાતી કેળવણી અપૂર્ણ ગણાયે. માતાના સદ્ગુણ અને સદ્વર્તનમાંજ બાળકની કેળવણી, પ્રત્યક્ષ મુક્તિમાન ગિરાજે છે અને તેનું પ્રતિબિંબ બાળકના વ્યગ્નમાં ફેરોમાફની માફક એવી રીતે પડે છે કે તે પાછું જીવતાં સુધી નાશ પામતું નથી. માટે સ્ત્રીની અંદર જોટલી વિદ્યતાની જરૂર છે.

તેટલીજ ગૃહકાર્ય સારીરીતે કરવામાં જોઈતા શુણોની જરૂર છે. વળી વિદ્યા, વિવેક અને આવડત, તેમજ ખીજ સદૃશ્યો બાળકેળવણી અને ગૃહકાર્યમાં એક સરખી રીતેજ અમલવાના છે. બાળક પોતાની માતાને ગૃહકાર્યમાં જેવા શુણો સહિત પ્રવર્તે મેલેથી જોશે, તેવા તેમાં પણ આવશે અને તે તેની કેળવણીનો એક મોટો ભાગ ગણાશે. ઘર એક બહે રત્નો ઉત્પન્ન કરી તેને ધસી, ઓપી ઝળકતાં મૂલ્યવાન બનાવવાનું કારખાનું છે. પુરુષ આ ધર રૂપી કારખાનાનો માલિક છે, ને સ્ત્રી તેને વ્યવસ્થાપૂર્વક ચલાવનાર તંત્રી (મેનેજર) છે. માલિક પોતાની સર્વ કમાઈના પૈસા એ કારખાના (ધરમાં) માં થાપણુ દાખલ રાકે છે અને તંત્રી પોતાના તન મનનું સર્વ સામર્થ્ય તેમાં વાપરે છે. માટે તે પણ એ કારખાનામાંથી ચતા લાભ હાનિનાં ભાગીદાર છે. દરેક કારખાનાની ઉપજમાં જેસ સ્વાર્થ અને પરસ્વાર્થ બંને લાભ રહેલા છે.—એટલે ધણી તેથી ચતા નફાનો ભોગવનાર થાય છે, અને લોકો તેથી ઉત્પન્ન થતી વસ્તુનો ભાગ લે છે; તેમજ આમાં પણ છે. સુખ, શાંતિ, આરામ અને આનંદરૂપી નફાના ભોગી માલિકને તંત્રી અને ભાગીદાર થાય છે અને સુપુત્ર સુપુત્રીરૂપી રત્નોનો ભાગ જગતને મળે છે. આ રત્નોને ઉત્પન્ન થયા પછી કેળવણીરૂપી સઘાડાપર ચડાવી, ધસી, ઓપીને દુનિયામાં દીપી નીકળે એવાં બનાવવાં એ પણ કરી તંત્રીના હાથમાં હોય છે. ધરરૂપી કારખાનાનો સઘળો આધાર અને તેના માલિકનો સઘળો વિશ્વાસ તંત્રી ઉપર હોય છે. માટે એવું ઉત્તમ કારખાનું (ધર) ચલાવવામાં જોઈતા શુણો માતારૂપી તંત્રીએ ધારણ કરવાં જોઈએ.

સ્ત્રીએ ધર કામકાજમાં ઉત્તમ અવિણતા મેળવવી જોઈએ. આ શુણ એક સ્ત્રીને તેના સ્ત્રીપણાને યોગ્ય છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ દરેક સુવ્યવસ્થિત કુટુંબના સુખ અને કલ્યાણ માટે એક રીતે અત્યંત અમલ્ય છે. કામકાજની ટેવ માત્ર ધધા રાજગારમાં ઉપયોગી છે એમ નથી, પણ જીંદગીના દરેક માણસ કાર્યમાં જ્યાં રચના, ક્રમ, અગમચેતીથી તૈયારી અને છેવટે તેને પાર પાડવું એ શુણો તે સર્વ કામ લાગે છે. એક વપારીની પેઠે દુકાનની વ્યવસ્થા જેટલે દરજ્જે કામકાજનો વિષય છે, તેટલેજ દરજ્જે ધરકામની વ્યવસ્થા પણ છે. એમાં ધૈર્ય, આરોગ્યજરૂર, ક્રમ, ઉદ્યોગ, કરકસર, કલાવદ, આવડત અને તેને પરિણામે પહોંચાડવાને જોઈતી ઉપયોગી યોજનાશક્તિ, એ શુણો જોઈએ. આ સઘળા શુણો કામકાજના તત્વ માંહેલા છે, અને તેટલા માટે પોતાના અંગમાં તેની ટેવ પાડી તેમને કેળવવાની નીરૂર છે. જે સ્ત્રી પોતાનાં કાર્યમાં રૂતે-રૂત નીવડવાને ચલાતી હોય, એટલે પોતાનાં ઘરને સુખરૂપ બનાવવાને જે સ્ત્રીઓ ઇચ્છતી હોય, તેણીને તે શુણ પણ જરૂરના છે. તે જેટલા પુરોને પોતાના ધધારોજમારમાં અમલવાના છે, તેટલાજ સ્ત્રીઓને પણ છે. ધૈર્ય-

એ કામકાજનું જિત્તર છે, તે પર કામમાં અને અગત્યનું છે. ધોરણ રાખવાથી દરેક કામનો અંતઃક્રમ આવે છે. ગોંધળ અને ગણસટ એ તેની આગળથી દોડતાં નાશે છે. સમયપાલિકતા—એ કામકાજને માટે જરૂરનો ગુણ છે. તે ધોરણની સાથે જ રહેતો આવે છે, તે વગર ધોરણ ચાલે નહિ. સમય-ચૂકનાર સી પોતાના પતિને અણગમો ઉત્પન્ન કરે છે; કારણ કે તે પછો કાળ રોકીને આગલાને ચીડ આપે છે. તેથી તેને એમ લાગે છે કે આ સીને તે વધારે તત્પરતાવાળી આપણે શી રીતે કરીએ ! ધંધારોજ્યારવાળા માણસને વખત એ પૈસો છે, પણ કામકાજવાળા સીને ધોરણ એ તેનાથી એ વધારે કીમતી છે—તે શાંતિ, સુખ અને ધરની આબાદી છે. અગમજીવિ—એ પુરોની પેઠે સીએને પણ કામકાજમાં જરૂરનો ગુણ છે. એ ગુણ તે ઉપયોગમાં યોગ્ય છે. હઠાપણ છે. તે કળવાએથી વિવેક જીવિથી આવે છે. દરેક વસ્તુ ધરીત અને બંધબેસતી યોગ્યતામાં અને ખૂંડ કામ ખૂંડે રહેતે કરવાનો હઠાપણથી વિચાર કરવામાં તે કામ લાગે છે. હંધપણ કામ કરવામાં—સાધન, ક્રમ, વખત, અને ધોરણની ગણતરી એનાથી જ રખાય છે. જ્ઞાનથી અનુભવમાં પુછી મળે છે અને અનુભવથી અગમજીવિ આવે છે.

સી દરેકજાનો સંસાર ચલાવવાને યોગ્ય થાય, તે માટે તેમને કામકાજના ગુણની કળવણી લેવાની જરૂર છે. વળી ધરની દુકુમત બરાબર ચાલવામાં, ઊંઠ કરાંની દાર્ઝીઓ, શિક્ષકો અને કળવનાર તરીકે પૂરતી સહાય અને સહિત આપવાને તેમને મનની કળવણી લેવાની પણ મણી અગત્ય છે. હિસાબ—એ પણ સીએને ગૃહકાર્યમાં પહેલું અને અગત્યનું સાધન છે. જે સીને હિસાબ ઉપયોગી ગણીતનું હંધપણ જ્ઞાન નથી હોતું અને સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર અને ભાગાકાર વિષે હંધ સમજતી નથી, તો પછી તે આવક ખરચનો હિસાબ રાખી શકતી નથી. જેમ તેમ રાખવા જાય છે તો વારંવાર ભૂલો થાય છે. તેથી ધરમાં વખતો વખત તકરારો અને કંધાનું મૂળ ઉત્પન્ન થાય છે. જે સી પોતાના ગૃહકાર્યના સંબંધમાં આવતા ગણિતના સાદા નિયમ સમજતી નહિ હશે, તેને દાયે ભાગપણને, અજ્ઞાનપણને લીધે ધણો ખરચ થવાનો. તેથી તેના કુટુંબની શાંતિ

નીતિની આરોગ્યતાનાં સુખ પોતાનાં કુટુંબમાં જળવળી શકાય અને તે માટે સ્ત્રી-એકુદરતાના કાયદાને અનુસરી વર્તવું જોઈએ. આવા કાયદાનું જો રાજ ન હોય, તો માતાની બાળક પ્રતિભમતાનું પરિણામ એ થાય છે કે બાળકો વહેલાં મરણને અધિન થાય છે. તેનું કારણ એકતો—કુદરતના કાયદા વિરોધાત્મકતાનું અ-જ્ઞાન, ખીજું—મનુષ્ય શરીરના બંધારણ વિરોધાત્મકતાનું અજ્ઞાન, ત્રીજું—સ્વચ્છ હવા અને પાણીના ઉપયોગનું અજ્ઞાન, અને ચોથું—તંદુરસ્તીને માફકતો ખોરાક તૈયાર કરી વાપરવાની કળાનું અજ્ઞાન એજ છે.

જગત્ નિષંકા પ્રભુજે સ્ત્રીને એક અવિચારવાન દાસી કે માત્ર પ્રજાની પુરસદનું ખુણસુરત પૂતળું કે રમકડું કરી રાખવાના હેતુથી સૃષ્ટી નથી. તેને સ્વાર્થ તેમજ પરમાર્થ બંને માટે સૃષ્ટી છે અને જે જવાબદારીની દૃષ્ટિએ જીવનમાં તેને માથે મૂકેલી છે, તેમાં કેળવણી મગજની અને મનઃશક્તિ-વૃદ્ધિની જરૂર છે. તે કંઈ ક્ષણિક સુખના (દાક માંડ, મોજ મગા વગેરેના) સાધન કેળવણીની કુશળતાથી પૂર્ણ થતું નથી. એવા ગુણ જો કે જુવાની અને ખુણસુરતીમાં આનંદને ઉત્તેજન આપે છે; તોપણ તે પોતે આનંદ, આપનાર છતાં, જીવનમાં ખરેખરાં કાર્યમાં ચોક્કસ ઉપયોગી પડે છે. કેળવણીથી બુદ્ધિવાન સ્ત્રીએ શ્રદ્ધાકાર્યમાં ઉપયોગી થઈ પડી—કાર્ય સાધકતામાં વધારો કરેલો. તેથી વિચાર કરવાની શક્તિ આવશે, અને અગાઉથી વિચાર કરવાનું મંત્રણ. સંસારમાં અનેક અકસ્માત બનાવો બને છે, તેને આગળથી જાણી લેવાને અને તેનો આગળથી જ બંદોબસ્ત કરવાને શક્તિવાન થવું જોઈએ. પોતાના છોકરાંનાં લેવાયેલાં ધડવામાં અને શ્રદ્ધા-સંસાર તથા કુટુંબ કળીલાનાં શાન્ત સ્વભાવિકત્વનાં પવિત્ર માર્ગમાં રખાવી, પ્રપત્ન અને ધર્મ વાળા આમદથી પોતાનું ઉત્તમ કામ પૂર્ણ કરવું. ધરતું કામકાજ કરવું, પોતાનો ધર સંસાર ચલાવવો, છોકરાંઓ ઉછેરવાને કેળવવાં, પેદાસને જોઈ વિચારીને કરકસરથી વાપરવું, ધરમાં ખુદતી ચીજ મંગાવીને સંભર કરવી; પોતાના પતિનો ખરો સોગતી અને સાથો મિત્ર રહેવું, આ-ચારવિચારનું સજ્જનપણું રાખવું અને શીલજને સરસ રીતે સાચવવું. એ પ્રમાણે હમેશાં ઉપયોગી કામ ધધારમાં ચેકાએલા રહેવાની ટેવ સુખ સપત્તિને માટે અવશ્યની છે. ઉદ્યોગી—રહેવાની ટેવ જો સ્ત્રીઓમાં ન હોય, તો તે નિરત્સાહમાં, કામ વિના ઉપજેલા ચાકમાં અને નિરપયોગીપણામાં કુબે છે, તેમનું માથું દુઃખે છે અને જ્ઞાનતંતુઓને કંઈકને કંઈ પણ વ્યાધિ થયાજ કરે છે. માટે સુખ સ્ત્રીઓએ દરેક કામ ઉત્સાહ અને ખંતથી કરવાની ટેવ રાખવી જોઈએ. પોતાના ધરની ઝીણી ઝીણી બાબતો નિયમમાં લાવી તેનું હેવટ આવતાં સુધી તે ઉપર તેજો નજર રાખવી જોઈએ. દરેક વસ્તુને કાષ્ટ યુક્તિને પદ્ધતિસર ગોઠવી રાખવી. પોતાના શ્રદ્ધા-સંસારના તાબામાં પોતાની જોજો પ્રજા હોય; તે સર્વ ઉપર શાણપ-

સ્નેહ, પતિપર પરમભક્તિ, ભાણેજ ને જોનપર હેત, પુત્ર પુત્રીપર આત્મવત્ સં-
 દભાવના, અને દેરાણી જેદાણીમાં ઐક્યતા જોવામાં આવતાં નથી. જ્યાં જોઈશું
 ત્યાં સ્વાર્થ, દ્રેષ, વેર અને કલેશનું પ્રબળ આધક દીકામાં આવે છે. તેથી કરી
 એકત્ર કુટુંબનું જે બલ સંસાર વ્યવહારમાં ધણા ઉપયોગનું, મહત્વનું અને સુખ
 દાયક હતું, તે બળ તુટી જવાથી સંસાર વ્યવહાર પરસ્પરને દુઃખદાયક થઈ પ-
 ડ્યો છે; જ્યાં કુટુંબમાં પરસ્પરના ધર્મ પ્રમાણે વર્તવામાં ન આવે, ત્યાં કુટુંબની
 સ્થિતિ ખરાબ થઈ દુઃખ દારિદ્ર ભોગવે એમાં આશ્ચર્ય પણ શું? અને ત્યાં શ-
 નુઓ તેઓને હેરાન કરવા તત્પર થાય એમાં શંકા પણ રાતી? વૃક્ષ ગમે તેવું
 મોટું, બળવાન અને દૃઢ હોય, તોપણ જો તે એકલું હોય તો તેને વાણુ ઘણ-
 માત્રમાં ઉખેડી શકે છે, પણ જો ઘણાં વૃક્ષો ભેળાં અને પોતાના જગ્યામાં સાથે
 રહ્યાં હોય, તો તેઓ એક બીજાના આશ્રયથી પ્રબળ વાણુને પણ સહન કરે
 અને કશી પણ આંચ આવતી નથી. વાણુ જેમ એક વૃક્ષને નષ્ટ કરી શકે છે,
 તે પ્રમાણે ગુણવાન મનુષ્ય પણ જો કુટુંબથી એકલો રહે, તો શુનુઓ તેને
 હાનિ કરવા શક્તિમાન થાય છે. માટે કુટુંબથી સ્નેહ, મમતા અને સંપ તજ
 તેનાથી છુટા પડી જવાની કદીપણ ધરણા કરવી નહિ. કુટુંબ વ્યવસ્થા વિષે આ-
 ર્યશાસ્ત્રકારોએ જે ધર્મ નીતિ બતાવી છે, તે ધણીજ ઉત્તમ અંતે લાભદાયક છે.
 તે ધ્યાનમાં રાખી તે પ્રમાણે વર્તવાને ઉપયોગી થઈ પડે, માટે તેનું ચોક્કસ વર્ણન
 આ નીચે આપેલું છે;—દરેક કુટુંબમાં માતાપિતા છત્રતાં હોય ત્યાં સુધી
 પુત્ર વૃદ્ધ હોય તોપણ પરતંત્ર ગણાય છે.—માતાપિતામાં પણ માતા કરતાં પિતા
 શ્રેષ્ઠ ગણાય છે, પિતા ન હોયતો માતા શ્રેષ્ઠ ગણાય છે, માતા ન હોય તો વડીલ-
 ભાઈ શ્રેષ્ઠ ગણાય છે.—વડીલભાઈને સ્વતંત્ર ગણવો.—મોટાઈ એ ગુણ અને અ-
 વસ્થાથી ગણાય છે.—પુત્રે પિતાની સમગ્રી સ્ત્રીઓની સાથે માતાની પેઠે વર્તવું,
 અને પોતાની આવકના સરખા ભાગ પાટી તેમાંથી સર્વ માતાઓનું પોષણ
 કરવું.—પિતા પુત્રને અને તેની વહુને શિક્ષા કરવાને સ્વતંત્ર છે; પરંતુ પુત્રને
 વેચવા અથવા દાન તરીકે આપવાને સ્વતંત્ર નથી.—સમગ્ર પુત્રા નિરંતર પરા-
 ધિન છે, પરંતુ બહુધા તેઓ સ્વતંત્રની પેઠેજ વર્તે છે. તેઓને શિક્ષણની બાજ-
 તમાં, પિતાની સાથે વિચાર કરવામાં, દાન દેવામાં અને ન દેવામાં સ્વતંત્ર ગ-
 ણવા.—પિતા એ મણિ, મોતી, વગેરે જંગમ ધનસંપત્તિનો સ્વામી ગણાય છે—તેને
 માટે યથેચ્છ વર્તવાને શક્તિમાન છે, પરંતુ સર્વ સ્થાવર ધનનો પિતા કે પિતા-
 મહ દોષપણ સ્વામી ગણતો નથી.—બી, પુત્ર, અને દાસ આ ત્રણે પરાધિન છે,
 તેઓ જે ધન મેળવે છે, તે ધન તેના સ્વામિનું ગણાય છે. જે ધન જેના હા-
 થમાં હોય છે, તેનેજ તેનો સ્વામિ ગણવો નહિ; કારણ કે ચોરી વગેરે કરવા-
 થી એક મનુષ્યનું ધન શું બીજાના હાથમાં જોવામાં આવતું નથી? માટે ધનનું

સ્વામિત્વ શાસ્ત્રાધારેજ ગણાય છે; પરંતુ અનુભવથી પણ તે ધન તેનું છે એમ મનાતું નથી. જે તેમ મનાતું હોયતો આ મનુષ્ય આનું ધન ચોરી ગયો એમ કહેવું મોઝ ગણાય નહિ.—જે પુત્રે પિતાના ધનની સદાચના નિના જે જે સ્થાવર અને જંગમ ધન મેળવ્યું હોય, તેણે તે ધન પોતાની ઇચ્છાનુસાર ભોગવતું અને લાઘ્યોએ તેમાંથી ભાગ પડાવવો નહિ.—માતા, પિતા, બાપા, પુત્ર, પત્ની, કન્યા, બેન, પુત્રવધૂ, અને લાઘ્યોની સ્ત્રીઓ સાથે વિવાહ કરવો નહિ.—મોટા ભાઈ પિતા તુલ્ય છે; ભાઈ અને પુત્ર પોતાના શરીર પ્રમાણે છે અને કન્યા એ કૃપાને પાત્ર છે. માટે તેમના તરફથી કંઈ દુઃખ થાય તોપણ સહનતા રાખવી.—પિતા પરભોક્ષ ગયાથી મોટાલાઘ્યે પિતાસ્વરૂપ થઈને નાનાલાઘ્યોનું વૃત્તિ વિધાન તથા તેઓનું પ્રતિપાલન કરવું.—નાનાલાઘ્યે પિતાના પ્રમાણે મોટાલાઘ્યની આજ્ઞા પાળવી, અને તેમના પ્રતિ ભક્તિ દેખાડવી તથા તેની પછવાડેજ વર્તવું.—મોટાલાઘ્યની, ભાઈ, નાનાલાઘ્યને ગુરૂપત્ની પ્રમાણે છે અને નાનાલાઘ્યની ભાઈ મોટાલાઘ્યને પુત્રવધૂ પ્રમાણે છે.—મોટી બેન, મોટાભાઈની ભાઈ, અને બાલ્યકાલે જેના સ્તનનું પાન કર્યું હોય તે માતા પ્રમાણે છે.—પ્રાણ જવાની તૈયારી હોય તો પણ માતા, પિતા, સ્ત્રી, પુત્ર, અને સગાં બહાણોએના પરિત્યાગ કરી પોતે ખાનું નહિ.—ભાઈ, બેન, ભાઈના પુત્ર, ભાઈની સ્ત્રી, વગેરે કુટુંબીનું પાલન કરવું અને તેઓને સંતોષી રાખવાં.—પોતાની પત્નીનું પ્રતિપાલન કરવું. વસ્ત્રાલંકાર વગેરેથી સંતૃપ્ત પમાડવી.—પુત્રને વિદ્યાભ્યાસ કરાવવો અને સ્વચ્છ તથા બંધુવર્ગની રક્ષા કરવી એ સનાતન ધર્મ છે.—પિતા અને માતાને સાક્ષાત્ પ્રત્યક્ષ દેવતાસ્વરૂપ ગણી સર્વ પ્રયત્નથી સર્વદા તેઓની સેવા કરવી.—કુલવાન સત્પુત્રે પિતા માતાને શ્રદ્ધ વાઙ્મય કહેવું, સર્વદા તેઓનું પ્રિય કાર્ય કરવું અને તેઓની આજ્ઞામાં રહેવું.—માતા અને પિતાથી પુત્રો ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી તેઓ પિતા અને માતા એ બે ઉને સમાન છે. માટે પુત્ર ઉપર પિતાનું જે પ્રમાણે સ્વામિત્વ છે, તેજ પ્રમાણે માતાનું પણ સ્વામિત્વ છે તેમાં સંશય નથી.—સંતાનના જન્મમાં માતા પિતા જે ક્લેશને સહન કરે છે, તેનો બદલો સો વર્ષે પણ પુત્રોથી વાળી શકાતો નથી.—પિતામાતા પુત્રને વિષે યશ, કીર્તિ, ઐશ્વર્ય, સંતાન, અને ધર્મની આજ્ઞા કરે છે; માટે જે પુત્ર માતાપિતાની આજ્ઞા પૂર્ણ કરે છે તે ધર્મસ છે.—જે પિતા, માતા અને વકીલ જાતાની સેવા કરે છે અને કદાપિ તેઓના ઉપર દ્વેષ કરતો નથી. તેને સ્વર્ગભોક્ષમાં ઉત્તમ સ્થાન મળે છે.—પિતાએ ચાર વર્ષ પર્વન પુત્રનું કેવળ લાલન પાલન કરવું; ત્યાર પછી સોળ વર્ષ સુધી તેને શુભ અને વિદ્યા શિખાડવાં, વીસ વર્ષ પછી તેને ધરના કામોમાં જોડવા અને ત્યાર પછી તેઓના પ્રતિ મિત્ર ભાવે વ્યવહાર તથા સ્નેહ કરવો.—કન્યાનું પણ એ પ્રમાણે પાલન કરવું. અતિ મલની શિક્ષણ આપવું અને તેને ધન રત્નની સાથે સુપંક્તિ વરને આપવી.—

વિદ્વાન પિતાએ કન્યાનું કાંઈ પણ મૂલ્ય લેવું નહિ. લોભથી જો લેતો તે સંતાન વેચનારો થાય છે.—પોતાના કુલ (કુટુંબ) ને ઉત્કર્ષ પમાડવાની ઇચ્છા હોય તો ઉત્તમ ઉત્તમની સાથે સંબંધ કરવો અને અધમ અધમનો ત્યાગ કરવો.—કુળમાં કોઈ અનર્થકારી પાપાત્મા પુરૂષ જન્મે છે.તો તે કુળની અવધાર્તિ કરે છે અને ક્ષતિને વિનષ્ટ કરે છે.—જો ભાઈઓ પિતાના ધનનો ચિભાગ કરવાની ઇચ્છા કરે છે અને ધનમાં મોહિત થઈ જઈને પરસ્પર વિરોધ કરે છે; એ મહા હનિકારક અને અધર્મ છે.—જો સ્વાર્થી ભાઈઓ પોત પોતાનો ભાગ લઈ લુપ્ત થવામાં વિરોધ કરે છે, તો અભિત્રો મિત્ર રૂપ થઈ તેઓમાં પરસ્પર દ્વેષ વધારે છે. પછી જ્યારે તેઓ વેરી થાય છે. ત્યારે શત્રુઓ અને દ્વેષીઓ તે હિદ્રમાં ફાલે છે અને તેથી બેદ પામેલા ભાઈઓનો નાશ જલદી થાય છે.—ભાઈઓએ વિભાગ પાડી ખનતાં સુધી છૂટા પડવું નહિ, કદી કોઈ કારણથી વિભાગ પાડી છૂટા પડવાની જરૂર પડે, તો ધન છે ને નથી, એમ ગણી તે પર મોહિત ન થવું. ધન કરતાં ભાઈઓનો સંબંધ શ્રેષ્ઠ છે, એમ ગણી મોટું મન રાખવું. પણ પરસ્પર વિરોધ કરવો નહિ. લથે ભાઈ છે, તેની પાસે હશે તો પણ કોઈ વખતે તેજ કામ આવશે, એવી લાગણી રાખી સંતોષથી રહેવું, પણ જો તે માટે કોઈ પણ દ્રેષી મનુષ્ય અવળું સમજાવે અને એક બીજામાં વિરોધ પમાડવા જેવું બનાવે, તો તે તરફ જરા પણ લક્ષ્ય આપવું નહિ, એ સુત ભાઈઓનો ધર્મ છે અને તેનેજ ખરા ભાઈઓ સમજવા.—જો પેદ વારો મનુષ્ય થઈ અને બેનુઓનો પરિત્યાગ કરી પોતે બોજન કરે છે. તે આ લોકમાં નિંદનીય અને પરભોક્ષમાં નરક ગામી થાય છે—કુટુંબ પરથી રનેહ, મમનાને છોડી જે એકલો રહેવા ઇચ્છે છે અને પોતાનોજ સ્થર્થ તાકે છે, તે પરિણામે દુઃખી થાય છે.—ધણી સાંજા અને સમપરિમાણના તંત્રીઓ જેમ પોતાના ધણી ધણા—જથાને લીધે પણ પરિશ્રમો સહન કરી રાકે છે, તેમ જો કુટુંબ ગ દરેક માણસ સંપ-સંપી રનેહ અને મમતાથી સાથેજ રહે છે, તો તેઓ મહાભારત કામ કરવાને પણ યક્તિવાન થાય છે.—સાસુ સસરા એ માતા પિતા સમાન દિવસથી છે. માટે સસરાને પિતા સમાન અને સાસુને માતા સમાન સમજી તેની સેવા કરવી. તેની સાથે ઉંચે સ્વરે બેસવું નહિ. સંબ્યતાને નમ્રતાથી આવી તેમની આજ્ઞા પાળવી, કોઈ રીતે તેમને માનું લગાડવું નહિ. તેનાપર પ્રેમ રાખવો, તેની તન દુરસ્તી જાળવવા, ખાત્યા પીવા અને વર્ત્યાદિથી ચત્ન કરી ભક્તિપૂર્વક સેવા કરવી અને મંદચાહતા વખતમાં તન, મન, ધન અને વચનથી સેવા કરવી.—જ્યારે વ-દુના તરફથી સાસુ સસરાની માન મર્ષણ સગવાય છે, ત્યાંને કુટુંબના અને જી-ન મનુઓ પણ તેના અને તેની દષ્ટિથી લુપ્ત છે, અને તેમની ક્ષતિ વધે છે. માટે તેમને સેવાથી સંતુષ્ટ કરવા.—સાસુ સાસરાએ વદુને પોતાની પુત્રી મનાવે

ગણી સર્વ પ્રકારે તેનાપર સ્નેહ ભાવ રાખી વર્તવું; દિયર—દિકરા તુલ્ય માનને યોગ્ય છે અને જેઠ એ સસરા સમાન છે. માટે તે સાથે સબ્ય-તાથી વર્તવું. કદી પણ તેમના પ્રત્યે ધિક્કાર અને દ્વેષ પ્રકાશ કરવો નહિ. જેમ સીતા લક્ષ્મણના ઉપર પુત્ર સમાન પરમ સ્નેહ કરતાં હતાં, તેમ દિયેરના ઉપર સ્નેહ ભાવ રાખવો. વળી જેમ લક્ષ્મણ સીતાને માતા તુલ્ય ગણી ભક્તિ કરતા હતા, તેમ મોટાભાઈની સ્ત્રી પ્રત્યે ભક્તિ રાખવી. વળી જેમ લક્ષ્મણની પત્ની ઉર્મિલા રામચંદ્રને સસરાશ્વ સમાન ગણી તેના ઉપર પરમ ભક્તિ કરતી હતી, તેમ જેના પ્રત્યે ભક્તિ કરવી.—દેરાણી જેઠાણી—દેરાણીએ જેઠાણીને સાસુ સમાન ગણી માન આપવું અને જેઠાણીએ દેરાણીને પોતાની પુત્રી સમાન ગણવી. નાના મોટાની રીત પ્રમાણે વિવેકથી વર્તવું. પરસ્પર ઐક્યતા, સંપ અને સ્નેહ રાખવો. જેવી રીતે સીતા અને ઉર્મિલા પ્રેમ ભાવથી એક રૂપ રહેતાં હતાં અને એક ખીજના સુખે સુખી અને દુઃખે દુઃખી થતાં હતાં, તેવી રીતે સપ સંખીને રહેવું. એક ખીજના કાર્યમાં મદદ કરવી. એક ખીજનાં છોકરાઓને પોતાનાં છોકરાંની પેઠે પ્રેમ ભાવથી ચાહવું અને લાડ લગાવવાં. પોતાનાં પુત્ર કે પુત્રીથી તેઓને જુદાં સમજવાં નહિ. તેઓનું બહું થાય તથા સુખી થાય તેમ કરવા યત્ન કરવો.—નણુંદ—પતિની મોટી બેન એ વડીલ તરીકે ગણાય છે અને સાસુને બહાવે સાસુ સમાન માન અને ભક્તિને પાત્ર છે. તેમની માન મર્યાદા જાળવી તેમની સાથે સ્નેહ અને સબ્યતાથી ચાલવું, નાની નણુંદ એ બેન સમાન છે. તેના પર સ્નેહ રાખવો, દરેક પ્રકારે તેમનું કદયાણુ ચાહવું, તેમનું કોઈ પ્રકારે મન કચવાય તેમ ન કરતાં, સતોષ પામે તેમ કરવું. જેવો તમારો તમારા પિયેર ઉપર હક છે, તેવોજ તેનો તેના પિયેર ઉપર હક છે, એમ સમજી તેના પર સદ્ભાવના રાખવી અને આનંદ રહે તેમ કરવું.—બાણેજ, બાણેશ, બાણેશ વગેરેને પોતાનાં છોકરાં સમાન ગણી તે સાથે સારી રીતે વર્તો અને પ્રેમભાવ રાખો.—કુટુંબમાં—માયાપ વગરનાં બાળક, બાળિકાઓને સારી રીતે મદદ કરો, સ્નેહભાવ લાવી દરેક રીતે તેમનું બહું થાય તેમ કરો; કેમકે કુટુંબમાં નિરાધારને આધાર આપવો, એ ધાર્મિક અને દયાશીલનું કર્તવ્ય છે.—કુળમાં—કુટુંબમાં કાકા, કાકી; વગેરે વડીલો અને તેમનાં છોકરાંએ વગેરે જે કુટુંબી જનો ગણાય છે, તેમાં જેની સાથે જેવો બવહાર રાખવો જોઈએ, તેની સાથે તેવા વિવેક મર્યાદાવાળા બ્યવહારથી વર્તો—જે કુટુંબ આવી બ્યવસ્થા નીતિ પ્રમાણે વર્તે છે, તે કુટુંબમાં સુખ, સમૃદ્ધિ અને લક્ષ્મીનો વધારો થાય છે અને તે કુટુંબ પ્રતિષ્ઠિત થાય છે.—જે કુટુંબી જનો પરસ્પર ધર્મે નીતિને ધ્યાનમાં રાખી આ સંસાર બ્યવહાર ચલાવે છે અને એક ખીજનું સુખ ચાહે છે, તે કુટુંબ સર્વ પ્રકારે શ્રેષ્ઠતાને પામી પરમ આનંદને મેળવે છે અને ધન્યતાને પામે છે.

સ્ત્રીજાતિની સૌંદર્યતાનીમહત્તા.

“ રંગ એરંગી પુલ જ્યમ, વિવિધ રંગ ઓપાય,
તેમજ અજળા કામપર, વિવિધ રંગ સોહાય;
તેના વિધ વિધ રંગથી, પુરૂષ વર્ગે મોહાય,
નાજુકે તે અજળા સુધી, નમ્રપણે સોહાય, ”

મા

જગતમાં કેટલીક વસ્તુઓ સુંદર અને કેટલીક બદસુરત. નામથી ઓળખાય છે. જેનાથી અંતઃકરણ ખેંચાય અને જેમાં તલ્લિન થઈ જવાય તેને સુંદર અને જેનાથી અંતઃકરણમાં ધિક્કાર છુટે તે કદરૂપ કહેવાય છે. મનુષ્યનું હૃદય સ્વભાવિક રીતેજ સૌંદર્ય તરફ આકર્ષાય છે. સૌંદર્ય એ પ્રેમનો હમેશનો સોજાતિ છે. સુંદર સ્ત્રીના સહવાસથી પ્રેમ ઉત્પન્ન થઈ સુખ મળે છે. સુખ મેળવતું એજ મનુષ્ય જીવનનો ઉદ્દેશ હોય છે. જગતમાં જે કાંઈ કામ કરવામાં આવે છે, તે સુખ મેળવવા માટેજ કરવામાં આવે છે. સુખની શોધ કરવી એ મનની સ્વભાવિક ગતિ છે. સુખ સિવાય મનને ખીજે કાંઈ ઠેકાણે રહેવાની ઇચ્છા થતી નથી, પરંતુ તે સુખની જગ્યા સુંદરતા છે. સુંદરતાને દરેક પગલે મનની ગતિ ઉત્પન્ન થાય છે અને તે સુંદરતાના સુખની સાથે મળી જઈ રમે છે અને આનંદ પામે છે. આ સૃષ્ટિમાં એવી કાંઈ જગ્યા નથી કે, જે ઠેકાણે સુંદરતાને કાંઈ આહતું ન હોય, એવું કાંઈ મનુષ્ય નથી કે જે સુંદરતાથી સુખી થતું ન હોય. સુંદર પદાર્થને જોવા માટે સર્વ આતુરતા બતાવે છે. બધા દેશમાં સુંદરતાની તૃષ્ણા બળવાન છે. મનુષ્ય માત્ર સુંદર પુષ્પો, સુંદર પશુ પક્ષીઓ, સુંદર કીટ પતંગો અને સુંદર વૃક્ષ વેદ્યો જોવાને ઇચ્છે છે; એટલુંજ નહિ પણ મનુષ્ય—મનુષ્યના સુંદર રૂપને જોવાને બહુ ઇચ્છે છે. એ માટે બધે ઠેકાણે અને બધા સમયમાં સુંદર મુખનો જય છે.—સુંદરરૂપની અધિક મહત્તા છે. વિચાર કરવાથી જણાશે કે, જે મનના લાવને આપણે પ્રેમ કહીએ છીએ, તે માનસિક શુભોથી જોડેલો એકદમ નથી થતો, તેટલો બહારની સુંદરતાથી બાંધેલો થતો જોવામાં આવે છે.

ઇન્દ્રિય મનુષ્યના જે લાગુકર્ષક છે—શ્રી અને પુરૂષ. પુરૂષ એ સ્ત્રીને પ્રેમ કરે છે; તે માટે તેણે સ્ત્રીને સુંદર બનાવીને જગતમાં મોકલી છે. સુંદર મુખ જોવાથી જે આનંદ ઉપજે છે, તે સામાન્ય મનુષ્ય પણ જાણે છે. મનુષ્યનું

સુંદર મુખ—તે પ્રકૃતિના સૌંદર્યની સીમા છે અને અતર્જગતનું દર્પણ છે. બહારનું સૌંદર્ય અંદરના સૌંદર્ય સાથે મળે છે; ત્યારે કાને ગ્રેમ થતો નથી ! સુંદરતા એ સ્ત્રીના સદૃશ્યની અંદર એક ઉપયોગી સદૃશ્ય છે. ઓછા સ્વરૂપવાળી ઢેટલીક સ્ત્રીઓ કહેશે કે, સુંદરતા એ માત્ર ચામડીનો રંગ છે, તે વાત ખરી છે; પરંતુ સુંદરતાનો શુભ પસંદ કરવા જેવો છે. વિન્નો ફક્ત રંગ અને કલમની જ કારીગરી છે, તોપણ તે આપણું મન દરણ કરે છે. જગતમાં સ્વરૂપવાન સ્ત્રીઓ કરતાં કદરૂપી સ્ત્રીઓ ઘણું કરી વધારે દુર્ગુણી હોય છે, તે વૈદ્યક શાસ્ત્રથી પણ સિદ્ધ કરી શકાય છે. ઢેટલાક કહેશે કે સ્ત્રીની સુંદરતાને વશ થવું એ અશાનતાનું કામ છે; પરંતુ એ સર્વને મુગ્ધ કરનારી સુંદરતાની તૃષ્ણા આ સંસારમાં ઘણાં સારાં કાવોં કરે છે, તે તેઓ જાણતા નથી. જ્યારે જોવામાં આવે કે જગતનું ઉત્કૃષ્ટ કરવું એ પ્રકૃતિનો સર્વથી મોટામાં મોટો ઉદ્દેશ છે; અને જ્યારે સમજાય છે કે, સુંદરમાં સુંદરનો મેળાપ થયાથી બવિધ્યની ઉત્પન્ન થતી પ્રજા ઉત્કૃષ્ટ થાય છે; ત્યારે સુરૂપમાં સ્વાભાવિક રચિ ઉત્પન્ન થાય છે. જે સૌંદર્ય મનુષ્યાકૃતિમાં સંપૂર્ણતાએ પહોંચે છે, તેનાજ મનુષ્યો ઉપાસક છે. સ્વરૂપવાન સ્ત્રી સૌનાં મન આકર્ષે છે, તે જ્યાં જ્યાં જાય છે, ત્યાં ત્યાં તે આનંદ અને ઉત્સવ કરી મૂકે છે; અને સઘળી વસ્તુ તેને સુગમ થઈ પડે છે. ઉદા. સૈકામાં ઇંગ્લેન્ડમાં એન્ડ્રીયાએથ પોતાની સુંદરતાને માટે ધણીજ અખ્યાત થઈ ગઈ છે. તે હેમિસ્ટન નામે ડ્યુકને વરી હતી. તે વિષે ઘોલપોલ કહે છે કે;—“ શુદ્ધવારને દિવસે જ્યારે ડ્યુક્સ હેમિસ્ટન દરબારમાં આવીને બેસતી, ત્યારે તેમને જોવા મેળાવડો એટલો બધો ખીચોખીચ બરતો હતો કે દીવાનખાનામાં બસાયેલા અમીર વર્ગને પણ તેના તરફ દૃષ્ટિ કરવા ખુશી અને મેજપર ચઢી ઉઠા રહેવાની જરૂર પડતી હતી. તેમને ગાડીમાં ચડતાં જોવાને લોકોનાં ટોળેટોળાં તેમના ધરના બારણાં નજીક ઉઠાં રહેતાં અને જ્યારે તેઓ નાટકશાળામાં જવાનાં છે એવું જાણવામાં આવતું, ત્યારે લોકો આગળથી જઈ પોતાની બેઠકો લઈ લેતા. મોર્કશાયરમાં તેમને સવારમાં પોતાની ગાડીમાં ચડતાં જોવાને આમુખાણુ ધણાં માણસો બરાતાં હતાં. ” વળી જણાવેલું છે કે. “ પંદરમીસદીના ક્રાન્સના ઇતિહાસમાં પોલીન રીવીંગીર નામની સદૃશ્યી અને નિપુણ કુમારીકાનું નામ પ્રસિદ્ધ છે; તેણીએ પોતાની સૌંદર્યમય અતુપમ કાન્તિથી પોતાના સમકાલીન મનુષ્યોની પોતાના તરફ એટલી બધી આસક્તિ ઉત્કેરી હતી કે તે પોતાની બારીમાં જે વખતે બેસતી, ત્યારે દુલુસ સહેરના રહેવાસીઓ તેને જોવાને એટલા તો બેળા થતા કે એકબીજા સાથે અથડાઈ પડતા. ” આ સર્વ દૃષ્ટાંતથી આપણા મનનું સમાધાન શા માટે કરવું જોઈએ ? આ વચીકરણ આપણે જાણીએ છીએ. નિર્બળ આંખો ગમે તેટલો વખત સૌંદર્યથી બરપૂર આંખો તરફ જોઈ રહેશે, તથાપિ તેને

અંગેજી સ્ત્રીઓ વધારે અલંકારો પહેરતી નથી; પરંતુ તેઓનું ધ્યાન કપડાંની સુંદરતા અને ઉત્તમપણા ઉપર વધારે હોય છે. તેમજ જુદા પ્રકારના પાઉડરો અને વિવિધ મિશ્રણોથી પણ કેટલીક સ્ત્રીઓ શરીર સુશોભિત કરવાના ઉપાયો લેતી જોવામાં આવે છે. આપણા દેશની સ્ત્રીઓને વસ્ત્રપર જોટલી જોઈએ તેટલી પ્રીતિ નથી; પરંતુ તેઓને હાથ, પગ, નાક, કાન અને ડોકના વિવિધ પ્રકારના અલંકારો—ધરણી પહેરવાની વધારે ધનછા હોય છે. આ પરથી સિદ્ધ થાય છે કે સર્વ દેશની સ્ત્રીઓને શરીરની સુંદરતા વધારવાપર વધારે પ્રીતિ હોય છે અને પોતે માની લીધેલી રીતિ પ્રમાણે કરતી જોવામાં આવે છે.

ખૂબસુરતીજનનવવા-વધારવાનાઉપાય.

પૃથ્વી પરના સર્વ દેશમાં ખૂબસુરતીનો મોહ અને મહિમા વધારે છે. સર્વ દેશની સ્ત્રીઓ તે માટે વધારે આતુર જોવામાં આવે છે; તેમજ આ દેશની સ્ત્રીઓ પણ તેવીજ ચાહેના રાખે છે અને પ્રયત્ન કરે છે. જો કે પ્રભુ કૃપાથી જોને સ્વાભાવિક રીતે ખૂબસુરતી પ્રાપ્ત થયેલી હોય છે, તેવી તો ઉપાયો લેવાથી પ્રાપ્ત થતી નથી; પરંતુ તેનાથી જે ખૂબસુરતી હોય છે તે જળવાઈ રહે છે અને જદ સુરતીમાં સુધારો થઈ શરીર અને ચેહેર સુશોભિત થાય છે. માટે જો સ્ત્રીઓ ઇચ્છે તો પોતાના ડાળ કમાકને, દેખાવને, ચેહેરાને, ચાલવાની રીતને અને શરીરના જાંધાને ખૂબસુરત બનાવી શકે છે. જો તેઓ મનપર લેતો પોતાની ચામડીને નાજુક, નરમ, અને કુવણી કરી શકે, અને હાથને સફાઈદાર ધાતવાળા કરી શકે. જેમ એક હંસનું ખરું નાનું, ખેડાળ અને ધાતધુટ વગરનું હોય છે, તેને ઉછેરતાં દમામદાર ખૂબસુરતીમાં ખીસેલું મન-મોહન બની શકે છે; તેમ એક નાની વપની બાળિકાની ચોક્કસ સંભાળ અને જતન લે, તો પોતાની બાલ્ય કાળની જદસુરતી તે જુવાનીમાં દૂર કરી નવી ખૂબસુરતી ઉમેરવાને શક્તિવાન થઈ શકે છે, કદી એમ કરવાનું નહિ બની શકે તેવું જણાવું હશે, પણ જ્યારે મહેનત લેશો અને તેનું પરિણામ સાફ જોશો; ત્યારે કહેશો કે, ખરેખર તેમ પણ થઈ શકે છે; પરંતુ તેમાં સારી પાચન શક્તિ સર્વથી મોટું કામ જળવનારી છે. યુરોપ અને અમેરિકામાં ખૂબસુરત બનવાનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે અને દુનિયા સ્ત્રીઓ તે શિક્ષણ લે છે. તે શિક્ષણના પરિણામથી સર્વથી જદસુરત ઊઠી પણ આનંદ પામે છે.

મી. યુજનીસેડે કહે છે કે,—“દરેક સ્ત્રી ખૂબસુરત બનવાનો હક ધરાવે છે અને દરેક સ્ત્રી ખૂબસુરત બની શકે છે, પણ તેણીએ ફક્ત એકજ નિયમ હમેશાં ધ્યાનમાં રાખવાનો છે, તે એક શરીરને ચાહુકેબળથી આપવી. ” હાથને હમેશાં ઠાંકેલા રાખવાથી જેમ હાથની ચામડી બગડે છે, તેમ વળી આખો વખત તક-કામાં રાખવાથી પણ તેની ચામડીને નુકશાન પહોંચે છે. હાથની ચામડી નાબુદ નરમ અને સુંવાળી રાખવાનો ફક્ત એકજ ઉપાય છે અને તે એક તેને ગરમ પાણીએ ધોયા કરવા. હાથથીજ કામકાજ બનાવ્યા કરવું અને સાદું ખુશખો વિનાનું તેલ તે ઉપર વખતે વખત લગાડવું. ખુશખોથી નુકશાન ધાય છે તે યાદ રાખવું. ચામડીનો રંગતો પ્રભુએ બનાવ્યો હશે તેજ રહેવાનો. સોમણ સાબુ યોગ્યવાથી સીદીભાઇ ગોરા બનવાના નથી, પણ યોગ્ય ઉપાયોથી ચામડી સુંવાળી સુરોભિત અને નરમ વગેરે ફેરફાર થઈ કાન્તિ દીપે છે. સુંવાળી ચામડી કાંઈ પણ રીતે આંખને અણુગમતી થતી નથી, પણ ખરબચડી ગોરી ચામડી કંટાળે ઉપભવનારી થાય છે. હાથને મજબૂત મુકીવાળી ઉંચા નીચા થોડીવાર હલાવ્યા કરવાથી ભરેલા ધટ અને છે અને વાંકા સુંકા સુપડા જેવા બનવા. પામતા નથી. પગની માવજત પણ તેવીજ લેવાની છે. આખો વખત મોનન, અને બૂટમાં દખાઈ રહેલા પગ સોહામણા હોતા નથી તેને ખુદી દવાની જરૂર છે. દિવસમાં એક કલાક પણ ઉઘાડ-ખુદા પગે લીસી જમીન ઉપર અથવા ગાલીચા ઉપર ચાલવું જોઈએ. પગ પાવડા જેવા મોટા હશે તો તે ટાઇટ બૂટ પહેરવાથી નાના થવાના નથી, પણ નકામાં આંગળાં અકડાઈ જઈ દુઃખવા લાગશે અને આટલું-પણ પડવાથી પગે ચાક્રતા દુઃખશે. નાનાં બાળકના પગ ભુજો, આંગળાં સહેજ છૂટાં હોય છે અને રોનકદાર લાગેછે, પણ આંગળાં એકઠાં થઈ ગયેલાં કચરા-થઈ અને ભચડાંએલાં કેવાં લાગે ? ગરદનની મરોડ એક નવાઈ જેવી કસરત-થી હંસ જેવી મુંદર બને છે. માથા ઉપર પાણી ભરેલી મટકી લઈ, દરરોજ એકેક કલાક જે છાંડરી આસરે, તેની ગરદન ઉત્તમ થશે. હાલ કેટલીક સ્ત્રીઓની ગરદન જેવી જોઈએ તેવી દેખાતી નથી અને માથું ખભામાં પેસી ગયું હોય તેવું લાગે છે, તેનું કારણ શું ? બપોરે કુટુંબની જૂદ વડીલ સ્ત્રીઓ પાણી ભરવા જતી હતી અને માથા પર મટકી મૂકીને ફેર ખાતી હતી; ત્યારે તેમની ગરદનનો લહેકો જેવા જોગ લાગતો હતો, પણ આજે કેટલીક સ્ત્રીઓને મટકીને બદલે મોટા વાળનો બોળો માથાપર છે, પણ ગરદન તો હલકો બોળો છતાં દેખાતી નામ છે. માટે ખાનીથી માનજો કે એજ મટકીનું બેઠું તમારા ગાલ અને દપાળને ખૂબસુરત બનાવશે. શીકા બેસી ગયેલા અને સુંકાઈ ગયેલા ગાલ દવાના પીવાથી કદી પણ શુભાખના મોટા જેવા ઉપસવાના નથી, યા તો પાઉ-ડરના લેપ કરવાથી કુદરતી જેવા ખૂશનુમાં રતાશ પડવાના નથી, માત્ર માથાને

કેળવવાની જરૂર છે, તે પ્રમાણે જો થશે તો માનની કરમાએની કળા ખીલશે. આર્થિક કાળમા સુરોપ, અમેરિકા વગેરે સુધરેના દેશની રમીએ પોતાની ખૂબસુરતી જળવી રાખવાને અને તેમાં વધારો કરવાને તથા શરીર સુશોભિત બનાવવાને જુદી જુદી પ્રકારના પાઉડરો, મિથલો, લેપો અને સાબુઓ વાપરે છે અને તેને લઈ આ દેશની પણ કેટલીક સ્ત્રીઓ તેનો ઉપયોગ કરવા લાગી છે. જે કે આ ઉપાયો આ દેશની સ્ત્રીઓને અનુકુળ કે અતિકુળ છે તે વિશે કઈ કઈ સંકેતો નથી, પરંતુ તે દેશના શોધકોએ શોધી કાઢેલા છે અને તેનો ઉપયોગ તેઓ કરતા જણાય છે, એટલુંજ જણાવી તેમાંના થોડા ઉપાયો આ નીચે આપેલા છે. હંમેશાં એક વૈષક પત્ર જણાવે છે કે,—ખૂબસુરતીજળવી રાખવાને અને તેમાં વધારો કરવાને ગાર તથા તવાપેલું શરીર આશુરું કરવાને—વરસાદના ત્રીસ વ્યાસન (૧ વ્યાસન—જા રોર) પાણીમાં ત્રણ રોર મધ ગેળધીને નદાવું—વરસાદનું પાણી ન મળે તો સ્વચ્છ ત્રીસ વ્યાસન પાણીમાં એક ચમચો એમોનિયા, એક મુદી નીમક અને જે ચમચા સોડાખાર અને છેલ્લે તેમાં ત્રણ રતલ મધ નાખવું આ સર્વ જણુસો માખીને પછી તેને મજબૂત દાઢે છુદની જોઈએ કમણુ કે મધની સ્વીકારા શરીરને અનુકુળ ઘણ પડતી નથી પણ તેને ગરમ કર્યાબર મધ તેમાં મસળા સંકેતો નથી તે પ્યાનમા રાખવું એ વા પાણીએ નદાવ નો વખત રાતના સુનાની પહેલા જણાવેલો છે અને તેમાં પા કલાક ગાળવો જોઈએ—દૂધે નદારાથી પણ ખનસુરતી વધે છે અને શરીર મુલાવું થાય છે—કેલાક માણુસેના ચેહેરા ઉપર તડકામાં દરવાથી કાળી ઝરિા પડી જાય છે તેથી ચેહેરાની શોભામા ઘટાડો થાય છે પુરોના ચેહેરા કરતા સ્ત્રીઓનો ચેહેરા વધારે કેમળ હોવાથી તેનાપર ઘણી જમદી તેની ઝાંટ પડી આવે છે તે જા કાદવાનો સર્વથી સહેલો અને ઉત્તમ ઉપાય એ છે કે, ચેહેરા ઉપર દુધની મનાઇ ધસીને ચોપની દુધની મનાઇ ચેહેરા ઉપર લગા નો પહેના મો ગરમ પાણીએ ધોવું તે પડી લગાડથી એમ બે નજ દીવસ કર વાથી ઝાંટ નોકગી જશે—કેટલીક સ્ત્રીઓ પોતાના ચેહેરા ઉપર પાઉડર છાંટે છે તે છાંટવાથી કાળી ઝાંટ ચામડી ઉપર પાતી ચડે છે.

ખૂખસુરતીતેહાનિકારકશું છે ?

જાન્યવાર નિચંતા પ્રભુની કૃપાથી જેણે સ્વાભાવિક ખૂખસુરતી સંપાદન કરેલી હોય તેણે અને જેઓ થોડી ઘણી પણ સુદરતા ધરાવતા હોય, તે સર્વેએ પોતાની સુદરતા જાળવી રાખવા માટે સ્વભાવ યજ્ઞો સારો રાખવો જોઈએ; પરંતુ જલદી ઉશ્કેરણ જાય, દિલગીરીમાં આવી જાય; વગેરે સ્વભાવ ધણો હાનિકારક છે. તેનું થોડું વિવેચન ઉપયોગી ધારી અહીં આપેલું છે;—માણસ જ્યારે પોતાનો મિળજી જોઈને તરત ઉશ્કેરણ જાય છે.—ત્યારે તે પોતાના જ્ઞાનતંતુઓના જળનો એક સારો જથ્થો ખપાઈ નાંખે છે; તેથી તેના જ્ઞાનતંતુઓની ગોઠવણમાં ખામી પડે છે, અને તે દેરદારની નોંધ એહેરે તરત લઈ લે છે. તેથી તેની આંખો જીવાનીનો પોતાનો અળકાટ તરત ખાઈ દે છે, અને તેના માંસના લોચાઓ દીકા થઈ જાય છે. તેનું પરિણામ એ આવે છે કે ચામડીની હેઠળના માંસના લોચા પોચા પડીને જ્યારે સંક્રાંતિ જાય છે; ત્યારે તેના પ્રમાણમાં એહેરની ચામડી સંક્રાંતિ બહિ હોવાથી તેમાં ખાડા અથવા સાધારણ ચળદામાં કર્કશ્યે તે કચચી પડે છે. એટલા માટે જ એઓ અથવા પુરો પોતાનો દેખાવ લાંબો વખત સુધી જીવાન જેવો રાખવા હચકતા હોય, અને જેઓ ખૂખસુરત દેખાવાનો શોખ ધરાવનાં હોય, તેઓએ પોતાનો મિળજી કદી ખોવો નહિ ચિંતાથી માણસના ચોક્કસ અવયવો કામ કરતા જાય પડે છે અને તેના શરીરની ચામડી ચીમકાવા માડે છે. દીલગીરી લરીખખર અને જનાવધી—તેના એહેરા ઉપર દિલગીરીની છાપ પડે છે, એટલે એહેરા ઝાંખો પડે છે. તેનું શરીર વાંકું વળી જાય છે; અને તેના હાથ પગ દીકા થઈ જાય તેના હિમગ અને હિલટ સધળું નરમ પડી જાય છે, એ રીતે મન અને બેજાની સ્થિતિથી શરીર ઉપર એવા દેરદાર થાય છે; એટલું જ નહિ પરંતુ માણસની હોજરી અને પાચન ક્રિયાના અવયવમાં પણ તેથી દેરદાર થાય છે. દીલગીરી અને ધારતીથી માણસના વાળ સફેદ થાય છે.—દિલગીરીના પરિણામમાં આંખોમાંથી આંસુ પડે છે અને તેથી પણ આંખને ધ્રુવ પહોંચે છે.—આવૃત્તિપસ્તાવાથી—શરીરનું માંસ ગળાતું જાય છે. ગુરુસાથી એહેરાની ચામડી ઝાંખી પડે છે અને ચામડીની પાછળની લોહીની કાચળીઓમાં લોહીનો જથ્થો એકદમ ધસી આવે છે. તેથી એહેરા ઉપર લોહી ધસી આવેલું, એહેરાની સ્તાવથી જલુષ આવે છે. તેથી દાર્દર લોહીની નસો એટલી તો ચીકાર થઈ જાય છે કે તે ફાટીપેલું જાય છે અને અખતે તે સખસ માથે લોહી ચડવાથી મરણ પણ પામે છે.—શરમથી જાન ઉપર લોહી ધસી

આવે છે. તેથી હૃદયની ચાલ ધીમી પડે છે અને શાસેશ્વાસ પણ ધીર ધીરે ચાલે છે.—પ્યાર અને સારાનશીળની કાંઈ પણ વાતથી—ચેહેરા ઉપર ઝળકાટ આવે છે, પગમાં ઝડપ આવી જાય છે, નાડી ઝડપથી દોડે છે અને શરીર વાંકું વાળવાને બદલે સીધું અને ટટાર થાય છે.—બીક અને ગભરાટની લાગણીથી શરીર પીળું પડી જઈ દમજો થાય છે. મગજની કેળવણી અને રૂપ—શ્રી અને પુરોનાં પુષ્કળ મગજે તપસ્યા પછી એક શોધક ડાકટર એવા મત ઉપર આવ્યો છે કે, જેમ માણસના મગજ ઉપર વધારે બોજો તેમ તેનું રૂપ ઝોંધું । બહુ ઉંચા પ્રકારની કેળવણી લેતી સ્ત્રીઓને તથા પુરોનાં ખટપટી આ મહેનતુ અને મગજ મારીના ધંધાઓમાં માર્ગ મારતી સ્ત્રીઓને ચેતવતાં તે કહે છે :—જો સ્ત્રીઓ પોતાના મગજને વધારે કેળવશે અને વધારે તરદી આપશે, તો તેઓ ' અચ્છાહેલ ' બોડાળ કુવડો જેવી ધઈ જશે । દરેક બાબતમાં પુરુષનાં કામ ઉઠાવી લેનારી " ઝારી " જાતિની સ્ત્રીઓ કે જેઓ દુનિયામાં વધારે કદરૂપી મણાય છે, તેમનો દાખલો તે આપે છે. આ સર્વ બાબતો વિષે બહુ ધ્યાન રાખી વર્તવાનું છે. જેઓ પોતાની તનદુરસ્તી અને ચેહેરાની મુંદરતા જાળવવા ઇચ્છતાં હોય, તેમણે ઉપર જણાવેલા અવગુણકારી સ્વભાવનો ત્યાગ કરી હમેશાં મન શાંત અને આનંદમાં રાખવું બેઠાં.

સ્ત્રીની ખૂબસુરતીનો ઉપયોગ.

સરજનહાર પરમકૃપાળુ પ્રભુએ સ્ત્રીને મુંદરખનારી આ જગતમાં મોકલી છે. સ્વરૂપવાન સ્ત્રીનાથી બોડો લાલ એ થાય છે કે, તે સ્વાભાવિક રીતેજ પોતાના પ્રાણપ્રિય પતિને રંજન કરે છે. મુંદર સ્ત્રીની સાથે મુંદર પતિનો મેળાપ થતાથી લવિષ્યમાં છોકરાં મુંદર અને શ્રેષ્ઠ થાય છે. માંદાં અને બોડીલાં માણસોનાં બાળકો તેનાં જેવાંજ થાકે છે અને વિનાશ પામે છે. જ્યારે રૂદાવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે, પતિ પત્ની પરસ્પરની ચિંતા અને સ્વાર્થની અસંખ્ય સાંકળોથી એક બીજામાં અટકત થાય છે અને છોકરાં તેમને સ્ત્રીના એક મજાસુતમાં મજાસુત પ્રેમ રૂપી બંધનથી એકત્ર બાંધે છે; ત્યારે આ અવસ્થામાં સોઝા બહુ અગત્યતા ધરાવતી નથી; પરંતુ પરસ્પર પછીના જીવાનીના દિવસોમાં કે કુવારાની શ્રમજી કરતી બકુરીઓ પરજોવાના કપાળમાં હલુ ભાગ્યેજ વિરામ લેવી હોય છે; ત્યારે જે સ્ત્રીની સાથે તે જ અપર્યન્ત રહેવાને વચનથી બંધાયેલો, તે સ્ત્રીના મુખસિવાય બીજી વધારે મુંદર સ્ત્રીની મોહક મુખકૃતિ જોવી, એ તેને

માટે ભય ભરેલી વાત છે. સુંદરતા એ કેટલેક અંશે રૂચિની આપત છે; કેમકે જોને એક વખાણ છે તેને બીજે વખોડે છે; તોપણ એવી કેટલીક વસ્તુ છે કે જોને બધા માણસો વખાણે છે. એ વસ્તુમાંથી થોડી પણ સ્ત્રીમાં આવેલી જો. ધને પતિ ખુશી થાય છે, તે સુરૂપને માટે મલકાય છે, તેના ધારવા પ્રમાણે લોકો એમ માનશે કે તેનામાં કાંઈક માલ હોવો જોઈએ. સ્વરૂપવાન સ્ત્રીનો પ્યાર સહેલાઈથી શિથિલ થઈ જતો નથી. તેમના પ્રેમનો દીવો વધારે ઝળકાટપી બને છે અને પ્રકાશે છે. યુવાન પુરૂષે ખાનીથી માનવું કે એક યુવાન સુંદર સ્ત્રીનો બહાલ અને કદરૂપી સ્ત્રીનો પ્યાર એ બન્નેના વચ્ચે ધણો અંતર છે. અઠ્ઠલ અને તત્વજ્ઞાન ગમે તેમ કહેતાં હોય, તો પણ પુરૂષ આ બીજી સ્ત્રીની સાથે એક રાત વશીને જેટલી ખુશીમાં સવારે ઉઠશે, તેના કરતાં પણ વિરોધ ખુશીમાં પહેલી સ્ત્રીના સમાગમ પછી ઉઠશે. એ રીતે છે તોપણ સુર પુરૂષે પરણ્યા પછી પૈતાની સ્ત્રી જેવી હોય તેવી સાથે ન્યાયથી ચાલવું જોઈએ અને તેમ કરવામાંજ મુશ્વરાજી છે.

સુંદર સ્ત્રીની મુખમુદ્રા કરતાં સુંદર સ્વરૂપ વધારે સારું છે અને સુંદર સ્વરૂપ કરતાં સુંદર રીતભાત વધારે સારી છે. રૂપાળી પૂતળી અને ખુશનુમા ત-સ્વીરો કરતાં સુંદર રીતભાત વાળી સ્ત્રીથી ધણોજ આનંદ ઉપજે છે. કોઈ પણ સુર પુરૂષ માત્ર રૂપની ખાતરજી ખરેખરો કોઈ પણ સ્ત્રીને પરણતો નથી. પ્રથમતો રૂપનો મોહ બળવાન છે ખરો, પરંતુ પછી તેમાં થોડોજ માલ કે દમ માલમ પડે છે. આ ઉપરથી સરીરના રૂપની ગણના ઓછી છે, એમ અમારું કહેવું કે સમજવું નથી, પરંતુ બીજાં બધાં લક્ષણો બરાબર હોય, તો ખૂખસુરત ધાટ અને રૂપાળી કાન્તિ એ આરોગ્યતાનું ચિન્હ છે અને સંપૂર્ણ સુખ આપનાર ગણાય છે, પણ સારા સ્વભાવ વિનાની રૂપાળી પૂતળીને પરણવું અને સુંદર હૃદય વૃત્તિ અથવા સુસ્વભાવની શોભા વગરની પરીને પરણવું એ બહુજ દુઃખ દાયક અને બૂલ ભરેલું છે. જેમ ઉત્તમમાં ઉત્તમ સૃષ્ટિલીલાનો સુંદર દેખાવ હમેશાં જોવાયી મનને કંટાળો આવે છે, તેમજ મહા સ્વરૂપવાન કાન્તિમાં જો સુંદર સ્વભાવ પ્રકાશતો ન હોય, તો તેથી પણ આપણે ધરાઈ જઈને કંટાળીએ છીએ. આજે જે સરીરની કાન્તિ ખૂખસુરત દેખાય છે, તે પછી બીજે દિવસે સાધારણ જેવી લાગે છે. જો સુંદરતાની સાથે સુંદર લક્ષણો હોય તો તે વસંતઋતુની પેઠે વધારે ખિલી નીકળી હમેશાં પ્રેમરસ પાય છે. આવા પ્રકારની ખૂખસુરતી જેમ જેમ ઉમર વધતી જાય છે, તેમ તેમ વધતી જાય છે અને કાળ પણ તેવી ખૂખસુરતીનો નાશ કરવાને બદલે પકિલા રૂઝની પેઠે મિષ્ટ કરે છે; પરણ્યા પછી સ્ત્રીપુરૂષ એક વર્ષ વિદ્યા બાદ એક બીજાના રંગ રૂપ ને માટે બાળ્યેજ વિચાર કરે છે અને તેઓ રૂપાળાં છે કે નહિ, તે ઉપર કવચિતજ નજર કરે છે, પણ તેઓ એક બીજાના સદ્ગુણને ધ્યાનમાં રાખ્યા વગર કદી પણ રહેશે નહિ. રૂપની સાથે

શુભ હોય તોજ તે સ્ત્રી વધારે શોભે નીકળે છે, માન પામે છે અને સુખી થાય છે. માટે સ્ત્રી-પુરુષોએ એકલા રૂપ ઉપરજ નહિ, રાચતાં, તેની સાથે, સદ્ગુણોની શ્રદ્ધે પર વધારે ધ્યાન રાખવું, એજ તેમને ઉત્તમ આનંદ અને સુખ આપનાર છે.

સ્ત્રીઉપયોગીઆતુર્યજ્ઞાન.

પુરુષ પિતા પ્રભુની એવી આજ્ઞા છે કે, પતિ પત્નીએ પરસ્પર નિકટ, મન્યુ અને મન્યુત સંબંધથી જોડાઈને સંસાર સુખ ભોગવવાં અને પરલોક પ્રાપ્તિ અર્થે પરસ્પર સહાયક થવું. પતિએ જેમ ઉત્તમ સહાયક થવાને નિર્વાહ વિગેરે માટે ઉપયોગી વિદ્યા અને આતુર્યજ્ઞાન મેળવી યોગ્ય થવું જોઈએ; તેમજ પત્નીએ પણ ધરમાં રહી પતિને સુખ આપે એવાં ઉપયોગી કાર્યો મર્યાદાજુલો કરવામાં કામ લાગે, એવી વિદ્યા અને ચતુરાઈનું જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. આતું ઉપયોગી જ્ઞાન મેળવવાને સ્ત્રીઓએ પરપ્રયા પદેષાંપિતાને ઘેર અને પરપ્રયા પછી પતિને ત્યાં રહી પ્રયાસ કરવો જોઈએ. આવા જ્ઞાન વિના સ્ત્રી પત્નીપણાને યોગ્ય ગણાતી નથી. જે સ્ત્રી પત્નીપણાને યોગ્ય થવા પ્રયત્ન કરતી નથી, તે સ્ત્રી પોતાના પતિ અને કુટુંબને યોગ્ય થવા પ્રયત્ન કરતી નથી. પતિ અને કુટુંબને પ્રિય થવા સ્ત્રીઓએ આતુર્યજ્ઞાન મેળવવું ધણું અગત્યનું છે; માટે તેમણે શું શું જાણવું જોઈએ, તેનું ઉપયોગી ટુંક વર્ણન આ નીચે આપેલું છે. સ્વાભાવિક જ્ઞાન—વિનય—વિવેક રાખવો, લલ્લન ધરવી; શિયળ સાચવવું, પતિમાં ચિત્ત ચોંટાડવું, માત્રાપને ઘેર ઝાઝી ભક્તિ ન રાખવી; મેળા, નાટક, ચેટકાદિ પ્રસંગે એકલા ન જવું. વડિલોની સેવા કરવી અને તેમની આજ્ઞા પાળવી, આદિ સ્વાભાવિક જ્ઞાન મેળવવું. શુદ્ધકાર્યસંબંધી જ્ઞાન—કર કસર કરવી, પરઘેર જઈને ધરનાં છિદ્ર ન ઉઘાડવાં, નિર્ધનતાં ન દર્શાવવી, ધરની સંપત્તિ શુદ્ધ રાખવી, વાસણ કુદાશુ અને ધર સ્વચ્છ રાખવું, વસ્ત્રાર્થકાર સંભાળવાં, બાળક ઉછેરવાં અને કેળવવાં, કુટુંબના વડિલોનું કામ ઉપાડવું, ચાકરા ઉપર સત્તા રાખવી, ધર ધંધામાં પ્રવિણ રહેવું, ધરમાં આવતાં જતાં માણસો આગળ ધરવું નાક રાખવું અને તે બંધું જાતે મર્યાદા પાળી કરવું. દિવસ વિત્યે ચુંગારણામાં પતિના ઉપર રાજ્ય ચલાવવું. લોકોના જોશ-સદી જવા, ધરમાં જુલમ અને અપમાન ખમતાં ગમ ખાધ જવી, પોતાના કુટુંબને ગણવું નહિ, મન અને પેટ બે મોઢાં રાખવાં છત્યાદિ. પતિરંજનકરવાનું જ્ઞાન—સુખ પ્રસન્ન રાખવું, પતિ ઘેર આવે તે મેળાએ સત્કાર કરવો. સ્વાદીષ્ટ રસોઈ ખનાવી પીરસવી, મુખવાસ બનાવી આ-

પવો, શણુગાર સજી બતાવવો, કવિતા અને પુસ્તકો પસંદ કરી વાંચવાં, પતિને રચતી રમત ગમત કરવી, ગાયન કરવું અને વાજીંત્ર બળવવું, મધુરી વાણી બોલવી, દુર કદિયું વાણીને કંઠાળો આણવો, પતિના દોષ ગણકારવા નહિ, દરેક કામમાં પતિને યોગ્ય સલાહ આપવી, પરાયા પુરુષ સાથે હાસ્ય રહિત વાત કરવી, પતિના દોષ બતાવતાં વિનય દર્શાવવો, પણ ક્રોધ કરવો નહિ. આનંદ વિકાસમાં સંતોષ આપવો, વિગેરે જ્ઞાન પતિરજન કરવા માટે ઉપયોગી છે. અંગશોભા-
વધારવાનું જ્ઞાન—હંસગતિએ ચાલવું, પગના ધ્રુવરા ધમકાવવા, ઢાળા બમર જેવા કેશ રાખવા, કંઈક ગેરાપણું અને કંઈક સ્વામતા દર્શાવવી, દાંત દાડમની કળી કે મોતી જેવા રાખવા, નાક સાદુ તેજસ્વી રાખવું, પિનપયોધર રાખવા, અધર—હોઠ અમૃત ભરેલા રાખવા, ગાંઠ તથા હોઠપર તલ પાડવા, અંગ મધમધતું રાખવું, વિગેરે જ્ઞાન અંગ શોભા વધારવા માટે ઉપયોગી છે. શણુગાર સજીવાનું જ્ઞાન—દાંતે મજબૂત રહેવું, ચોળી સાડી પહેરવી, ચાંદ્રો કરવો, સેથે સમારવો, વેણી ગુંથવી, નેત્રાંજન કરવું, અંગરાગ તથા મુખરાગ (શરીરપર મુગંધી લગાડવી અને પાન આપવું.) કાન પર તથા વેણીમાં પુષ્પ ખોસવા નથકે ડુલ પહેરવું, કંઠણુ પહેરવાં, ગળામાં માળા પહેરવી, કટીમેખલા પહેરવા, પગે લંગર, સાંકળાં, તોડા અને કળી પહેરવાં, નેત્ર ચચળ છતાં સ્થિર રાખવાં, વિગેરે જ્ઞાન શણુગાર સજીવા માટે ઉપયોગી છે. જ્ઞાનતાનનું જ્ઞાન—એમાં ગાંધું કેવા પ્રકારે, તાન કેવા પ્રકારે મારવું, અને સમસુર વિગેરે જ્ઞાન જાણવા લાયક છે. વાલ્યવગાડવાનું જ્ઞાન—એના આર બેદ છે. તપ, આનંદ, સુશિત અને ધન, તપ-તારવડે લાગે તે. જેવાકે—સીતાર, તાહિસ, સારંગી, રૂબાબ, મોર-ચગ. આનંદ—આમકુ મટેલું હોય ને વાગે તે, જેવાકે,—ટોલ, મૃદંગ, પખાવ બાધું, ડહ, ડમરૂં. સુશિત—પવન બરાબાથી વાગે તે, જેવાકે,—રણસીંગડું, મુર લી, સીસોડી, પાવો. ધન—ધાતુના રણકારાથી અવાજ થાય તેવાં વાજીંત્ર. જે-વાકે—ગ્રાંઝ, ધુધરી, ધટ, કરતાલ વિગેરે. આ સર્વમાંથી જેટલું જ્ઞાન મેળવી શકાય તેટલું મેળવવું. વાજીંત્ર વગાડવાના જ્ઞાનથી પતિ અને પોતાના આનંદમાં વૃદ્ધિ થાય અને આનંદની વૃદ્ધિથી આયુષ્ય વધે છે. નૃત્યજ્ઞાન—એમાં લા-રચ અને તાંડવ એવા નાચવાના બે બેદ છે. તાંડવ નૃત્ય એ શિવજી કરે છે. હાસ્ય નૃત ગુજરાતની સ્ત્રીઓ સારી રીતે જાણતી હતી અને કચુદિત્તની સ્ત્રીઓ અ-છાપિ સુધી જાણે છે. અર્વાચીન અંગ્રેજ સ્ત્રીઓ તેમાં કુશળ છે. નૃત્ય વિદ્યા સર્વોપરી છે. પ્રાચીનકાળે પાર્વતીજી, શકુન્તલા, ઉર્વશી, વગેરે જાણતી હતી. આ જ્ઞાન સ્ત્રીઓએ મેળવવું જોઈએ. નાટ્યજ્ઞાન—આ જ્ઞાનથી મનુષ્ય ગમે તે પ્રસંગે ગમે તેવા હાવભાવ દર્શાવી શકે છે. તે કરણ, હાસ્ય, શેદ, અને વીરરસ

વગેરે દર્શાવી મનની ઇચ્છા પાર પાડે છે. તેમજ નાત્યીને અંગના છ લાવ દર્શાવી શકાય છે. ચિત્રવિદ્યાનું જ્ઞાન—ચિત્રવિદ્યા એ સર્વોપરી છે. એમાં છ બાબત જાણવા યોગ્ય છે. જુદા જુદા રંગ કરવા, અવયવોનું પ્રમાણ જાણવું, લાવ અને લાવણ્ય દાખલ કરવાની રીત જાણવી. શાદશ્ય—આબેદુજ છબી બનાવવી. પી-છીની બનાવટ ને ચોખાપણું, ચિત્રનું કદ; એ રીતે ખુશીદાર ચિત્રો કાઢવાં, તે જ્ઞાન સ્ત્રીઓને બહુ માન્ય ગણાય છે. પ્રાચીનકાળમાં સીતા, શકુન્તલા, ચિત્ર-લેખાં વિગેરે ધણી સ્ત્રીઓ ચિત્રવિદ્યામાં બહુ નુશાણ હતી. આ જ્ઞાન સ્ત્રીઓને ધણું ઉપયોગી છે. કાતરવાનું જ્ઞાન—આ જ્ઞાનથી સ્ત્રીઓ કાળજી કે કળપાત્ર વિગેરે ને કાતરી તેમાં રમ્ય ચિત્રો—દાથી, ઘોડા, પક્ષી, વિગેરેનાં ચિત્રો પાડવાં ને કામ તથા ભોજનપત્ર વિગેરેપર ટપકીઓ ચોટાડી ચાલેલા બનાવવા. આ જ્ઞાન-નો ઉપયોગ શકુન્તલાએ કર્યો હતો. રંગપરિજ્ઞાન—રંગ બનાવવાનું અને રંગ-મંડપની રચના કરવાનું જ્ઞાન સ્ત્રીઓએ જાણવું જોઈએ. ઉપકરણક્રિયાજ્ઞાન—રંધવા આદિનાં સાદિત્યો મેળવવાં તે. જેમકે ઘરમાં ૨૦ માણસની રસોઈ કરવી હોય, તે ધણીક સ્ત્રીઓને ખબર હોતી નથી કે પદાર્થો વજનમાં કેટલા કેટલા જોઈશે આવા જ્ઞાનથી વારંવાર ધરના પુરૂષને આ લાવજો અને તે લાવજો કહીને રંજીતે છે, પણ જે ચતુર સ્ત્રી જાણતી હોય છે; તે સર્વ પદાર્થો કેટલા લાવવા તે સારી રીતે સમજાવે છે. વળી ધણી સ્ત્રીઓને રંધિતાં રંધિતાં ધણા પદાર્થ લેવાને વારંવાર ઉઠ બેસ કરવી પડે છે. માટે જો આ જ્ઞાન હોયતો તેવી રીતે થાય નહિ. રસોઈ વિદ્યાનું જ્ઞાન—સ્ત્રીઓએ વિવિધ પ્રકારની રસોઈ સ્વાદીષ્ટ—ઉત્તમ પ્રકારના પદાર્થો બનાવવાનું જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. માનવિદ્યાજ્ઞાન—સ્ત્રીઓએ બીજાને માન આપવાનું અને પોતે માની થવાનું જ્ઞાન સંપાદન કરવું જોઈએ. આશુવજ્ઞાન—નિર્વાહ કેમ ચલાવવો તે સંબંધી જ્ઞાન. ધરનો ધણી મહીને પચાસ રૂપિયા પેદા કરતો હોય, તે કેટલો ખર્ચ કરીને કેટલું સીલકમાં રાખવું, એ સ્ત્રીઓએ જાણવું જોઈએ. પશુપક્ષીવિગેરેનું વૈદઃ—સ્ત્રીઓને આ જ્ઞાન ધરમાં રહેતાં મનુષ્યો અને ધરમાં પાણેલાં પશુપક્ષીઓને માટે ધણું ઉપયોગી છે. આયાદૃતપાખાંડજ્ઞાન—પારકાનાં કપડાંને યથાર્થ રીતે જાણવું અને કપડાં પોતે પાવરધા રહેવું, પણ કોઈ સાથે પોતે જાણી જોઈને કપડાં કરવું નહિ. લોકજ્ઞાન—કોઈ સાથે સંબંધ પાડવો હોય તે તે કેવો છે—સારો કે નહારો છે, તે જાણવા સંબંધી જ્ઞાન બહુ જરૂરનું છે; કેમકે સ્ત્રીઓ ધણી વખતે પરપુરૂષ, નીચકુળની ગણાતી સાધુડીઓ, મુયાણીઓ, વાંજુદાણીઓ, વૈદા-લિયો, વેસ્થાઓ, માત્રજો અને ઘેર ઘેર લાટકતી સ્ત્રીઓના ફાંસામાં ફસાઈ પડે છે, માટે ઉપર જણાવેલાં દલકાં સ્ત્રી પુરૂષનો સ્ત્રીઓએ ભરસો કરવો નહિ. તે-

મજ તેમની સોખત કે સહવાસમાં રહેવું નહિ, તેમજ ઢોંગી સાધુઓ, હાથ જોતારા ધુતારાઓ, ધૂતકામીઓ અને બોગળભટ્ટીઆનો ભરસો કરવો નહિ. સં-વાહનજ્ઞાન પતિના પાદ સેવવા, અંગ ચાંપવું, માથું ચાંપવું તે જ્ઞાન. ધણી સ્ત્રીઓને માથું અને પગ ચાંપતાં આવડતું નથી. તેથી કેટલીક વાર પુરુષ કંટાળી જાય છે, પણ આ જ્ઞાન જાણવાથી પતિ પ્રસન્ન થાય છે. શરીરસંસ્કારજ્ઞાન—સ્ત્રીઓએ પોતાનું શરીર સાધુ વિગેરે મેલ કાપનારી સ્ત્રીઓથી ચોળા મસળા નાહી સાફ રાખવાનું જાણવું જોઈએ. કૌશલ્યજ્ઞાન—ટીલી ટપકી, ચોટલા, ચાંદલા, કરવાનું જ્ઞાન અને માથું ઘુંચવાનો સમાવેશ પણ તેમાંજ થાય છે. પ્રસ્થિતા-નૃગમનજ્ઞાન—પતિ રીસાઈને ઉઠી ચાલ્યો જતો હોય, તો તેની પાછળ પાછળ જઈને પછી મનાવવો તે જ્ઞાન. મંડળકાકવાર્તુજ્ઞાન—ચોખ્ખા વિગેરેનાં મંડળ કાઢવાં એ ચતુરાઈનું કામ છે. આ જ્ઞાન હોયતો એક મુઠીભર રંગ લઈતે ભીંત કે કાઈ પાટીયાપર એવી રીતે રૂંકે કે તેથી હાથી, ઘેડા, પોપટ, મેના, વિગેરે ચિત્રો અબેદુબ પડે અને જોનારને અજાણ લાગે. તેમજ ચોખ્ખા લઈ મંદિરોમાં કે ઘર આંગણમાં સાથીઆ પૂરવા, લાગી બનાવવી, વિગેરે જ્ઞાન ચતુરાઈવાળું છે. પુષ્પાતરણજ્ઞાન—પુલો એવી રીતે પાથરે કે તેમાં હાથી, ઘેડા, ગાંડીઆ વગેરે પડે છે. પુષ્પનાં આસન બનાવવાં તે પણ આ જ્ઞાનનોજ લાગ છે. પુષ્પ-ગુંથનજ્ઞાન—પુલના દાર, તોરા, વૅણી, વાડી, ચાદર, ચોટલો વિગેરે ગૂંથવાનું જ્ઞાન. આ જ્ઞાનથી ગમે તેવાં પુલ ત્રણચાર દિવસ સુધી તેવાંને તેવાં રહે છે અને કામ પડે ત્યારે એક સ્થળેથી ઉઠાવી બીજે દેકાણે બીજાવે છે. તેમજ દેવપૂજન માટે જાતજાતની પુષ્પની માળા બનાવી જાણવી જોઈએ. તરવાર્તુજ્ઞાન—સ્ત્રીઓને આ જ્ઞાન ધણુ ઉપયોગી છે. નદી, કૂવા. તળાવ અને સમુદ્રમાં તરવાથી શરીર સાફ થાય છે, શરીરને પૂરતી કસરત મળે છે અને કોઈ વખતે પોતાને અને બીજાને કુબલતાં બચાવવાને ઉપયોગી થઈ પડે છે. ધનલક્ષ્મીએ આવા જ્ઞાનથીજ સમુદ્રમાં પોતાનો અને વસ્ત્રાલકારનો બચાવ કર્યો હતો. ક્રિયાવિકલ્પ જ્ઞાન—રાંધેલા પદાર્થો કેવા છે, તે આ જ્ઞાનથી જાણી શકાય છે અને ખાવામાં ચતુરાઈ જણાય છે. ચાર વસ્તુઓ એકઠી હોય ને કોઈ તેમાં ઝેર મૂકેતો પારખી કાઢે છે, તે આ જ્ઞાનનો લાભ છે. બોજનના કેવા પદાર્થ કેટલા વખત સુધી ખ-ગડે નહિ, તે આ જ્ઞાનથી જાણાય છે. આ જ્ઞાન ચતુર સ્ત્રી વિગેરેને ધણું ઉપ-યોગી છે. શમ્યનરચનાજ્ઞાન—શમ્યનરચના ત્રણ જાતની થાય છે. નાપકરજ્ઞા, વિરક્ત, અને મધ્યરચ, (ઉત્કંઠિત, નહિ ઉત્કંઠિત અને મધ્યમ ઉત્કંઠિત) ને પારખી શમ્યા રચવી તે. વળી એવી શમ્યા રચવી કે જેથી આહાર પાચન થાય. ઉદકવાદ્યજ્ઞાન—કષ્ટાટકની સ્ત્રીઓ પાણીમાં મૂક્યે જળાવે છે, તેમજ જળતરંગ વિગેરે વાજીવ વગાડવાં તે. આ જ્ઞાન મનરંજન કરવાને બહુ ઉપયોગી છે.

બુધ્ધિયોગનાજ્ઞાન—દેશકાળ અનુસરીને શરીર ઉપર વસ્ત્ર, પુષ્પ અને ધરેણી વિગેરે ધારણ કરવાં તે. ધરેણી પહેરવાનું જ્ઞાન એ પ્રકારનું છે. સંયોજન્ય અને અસંયોજન્ય-મણી મોતીનાં ધરેણી તે સંયોજન્ય, અને કડા, દુંડળ, ળંગડી તે અસંયોજન્ય. કોઈ કહેશે કે એમાં તે શું જ્ઞાન જોઈએ ? પણ કેટલીક સ્ત્રીઓ ધરેણી ઉમદાં આજુપણુ પહેરે છે, પણ તે જગે તેમ જોડેલાં હોય છે, જેથી જ-રાપણુ શોભતાં નથી. વસ્ત્રાજુષણુ રીતસર પહેરવાં કે તેથી સાંદર્યને લાભિત્ય દીપી નીકળે છે. કૈાનુમારાશ્વયોગજ્ઞાન—કૃત્રિમ સાંદર્ય દર્શાવવું તે. આ જ્ઞાનથી પતિને ધણો મોટા ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી અન્ય સ્ત્રીમાં રક્ત-ચતો નથી. સ્ત્રીનું કામ એજ છે કે પતિને રંજન કરવો અને દુરાચરણથી અટકાવવો. હસ્ત-લાઘવજ્ઞાન—દૂરેક કાર્ય કરતાં હાથની ચપળતા દર્શાવી તે; અટલે હુંક સમ-પમાં કામ ઉકેલવાની હથોટી જોઈએ. પ્રતીમાળાજ્ઞાન—જે કોઈ હંધ પૂછે તેને તત્કાળમાં નિર્વિક્ષે ઉત્તર દેવો એ જ્ઞાન. કેટલાક લોકો પરસ્પર અંત્યાક્ષરી-ઉક્તિ શબ્દથી આરંભીને હંધ પણ વાક્ય-કવિતા જોડે છે તે પણ આ જ્ઞાનનો વિભાગ ગણાય છે. આ જ્ઞાન જાણનાર બહુ યાદદાસ્ત સંકિતવાળું થાય છે. તક્ષણજ્ઞાન—સમ્પન્ન, પલંગ, કપાટ, પાટલા, દીવો વિગેરે ધરનાં સાહિત્ય શોભા માટે કેમ જોડવવાં તેનું જ્ઞાન. તર્કવાદજ્ઞાન—આ જ્ઞાનથી અગ્રણી વસ્તુની પણ પરીક્ષા કરી શકાય છે અને ધણો લાભ મળે છે. એ જાણવા માટે ગદાધરી, શિરોમણી અને મુક્તાવલી અથો શિખવા. ધારણમાતૃજ્ઞાન—યાદ રાખવાની વિદ્યા. સ્ત્રીઓને પાંચ આખતો વધારે યાદ રાખવાની છે. વસ્તુ, ખજાનો, દ્રવ્ય, લક્ષણ અને ચિન્હ. છંદીતયોગજ્ઞાન—વેદ બદલીને બીજાને ઉત્તરવાનું જ્ઞાન. કોઈ સમયે પુરુષનું ૩૫ ધારણ કરી જોવાયેલા પતિને શોધવા માટે કામ લાગે છે. પૂતના, શુર્યણુખા, અને સોનરાણીએ આવજા જ્ઞાનથી પેતાના પતિને મેળવ્યા હતાં. વસ્ત્રગોપનજ્ઞાન—વસ્ત્ર પહેરવાની વિદ્યા. એમાં વસ્ત્રો એવા પ્રકારે પહેરવાં કે કોઈ સમયે કોઈ દુષ્ટ પુરુષ સિપળ લૂટવા આવે તો કાવે નહિ. એ ત્રણ વસ્ત્રો એવા પ્રકારે પહેરવાં કે તે જાણાય નહિ. દ્રૌપદીએ એવાજ પ્રકારે ધણી વસ્ત્રો પહેર્યાં હોય અને પછી ઇશ્વરે રક્ષણ કર્યું હોય. તેમજ વસ્ત્ર સંભાળવાની વિધિ પણ એજ વિદ્યામાં છે. આકર્ષકીડાજ્ઞાન—પતિને પ્રેમભાવથી પોતા પ્રત્યે ખેંચવાનું અને લલચાવવાનું જ્ઞાન આ જ્ઞાનસ્ત્રીઓનેધણું ઉપયોગી છે. ધાતુવાદઅનેરત્નપરીક્ષા—સોના, રૂપા અને રત્ન પરીક્ષાનું જ્ઞાન સ્ત્રીઓને ધણું ઉપયોગી છે. તેમજ તાંબા, પીત્તળ વિગેરે જાનની ધાતુઓની પરીક્ષા જાણવી જોઈએ. સાચાં રત્નો, ખોટાં રત્નો, બહુ મૂલ્ય વાળાં અને યોગ્ય મૂલ્ય વાળાં વિગેરે રત્નોની પરીક્ષા. નરી ખાજ અને જુની ખાજના દીરા કેવા હોય તે પણ આ જ્ઞાનથી જાણી શકાય છે. આ વિગે અગસ્ત્ય મુનિએ “રત્ન

પરીક્ષા" નામે ગ્રંથ બનાવેલો છે. ધાતુઓની પ્રકૃતિ જાણવાથી કિમિયાથી છેતરાય નહિ. વળી ગૃહકાર્ય માટે વાંબા પીતળની પરીક્ષા કરતાં આવડે છે. તેમજ વાસણ કુશણ લેવામાં કામ લાગે છે. માટી અને પથરામાં ભરાએલી ધાતુ શોધવી અને ગાળવા સંબંધી રીત પણ તેમાંજ છે. શુક્રસારીકાપ્રકાશન—મેના, પોપટને શિખવવાનું જ્ઞાન. પોપટને અચરે અચરે રામ, રાધાકૃષ્ણ, રામ—સીતા, રામકૃષ્ણ ઈત્યાદિ મનુષ્ય પેઠે કેમ જણાવવાં અને તેઓને કામકાજ કેમ શીખવવું, કેવા પ્રકારના તેમને આપણે આપવાં વિગેરે કાર્ય કરવામાં આ જ્ઞાનનો ઉપયોગ થાય છે. આવાં મેના પોપટ ધરનાં રક્ષક છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ તેઓ મનુષ્યની પેઠે કામ કરે છે. લડાઈમાં કણ્ઠતરો પત્રો પહોંચાડે છે. શુક્ર અને સારિકા કોઈનું શુભ જાણી આપણને જણાવે છે. સંકટને વખતે સંદેશો લઈ જઈ મદદ લાવી આપે છે. આ જ્ઞાન મેળવવા “શુક્રસારીકાપ્રકાશન” નામે ગ્રંથ છે. તે જાણવો જોઈએ. બુદ્ધિધર્મ—ગૃહસ્થના પર આગળ આંગણમાં બગીચો બનાવવાનું, હુંજો, લતામડપો વિગેરે બનાવવાનું જ્ઞાન ધણું કામનું છે. ઝાડ કેમ વાવવાં, ખાતર કેમ નાંખવું, વૃક્ષરોગનો કેમ નાશ કરવો, ફળપ્રલ વધારે કેમ આવે તે આ જ્ઞાનનો પ્રકાર છે. વળી તેમાંથી બધી અદ્ભૂત વસ્તુ પણ જાણવામાં આવે છે. બારડી ઝાડના પાંદડાં તોડી પાછાં મોટાડી દઈ સ્તબ્ધ કરે છે, એ પણ આ જ્ઞાનનો પ્રકાર છે. ભુદાં ભુદાં વૃક્ષોમાંથી નિરનિરાળી વસ્તુઓ ઉત્પન્ન કરવી તે પણ આ જ્ઞાનથી જાણવામાં આવે છે. વેપાર વણજ કરવામાં પણ આ જ્ઞાન ઉપયોગી છે. એ શીખવા માટે “વરાહામહીર” ગ્રંથ અગ્ર. ૧નો છે. માર્જનકૌશલ્ય—માથું ધોતું, કેશ સ્વચ્છ કરવા, શરીરે માર્જન કેમ કરવું, શરીરપર કીમાં તેલ કીયા ભાગમાં લગાડવાં, વિનોદ પણ આનોજ ભાગ છે. વિનોદ જાણનાર ગમે તેવા દુસ્મનને પણ હસાવી શકે છે. નેતી અને ઘોતી જે યોગની ક્રિયા પણ આમાં સમાવેશ થાય છે. આ જ્ઞાન શરીર આરોગ્યતા માટે ધણું ઉપયોગી છે. ભરતભરવાં—લગ્નનાં શીવવાં અને સાંધવાનું જ્ઞાન—આ જ્ઞાન ઓંઓને ચતુરાઈ માટે, તેમજ પોતાનો નિર્વાહ ચલાવવા માટે ખતુ ઉપયોગી છે. અર્ચજ્ઞાન—હમેશાં ધન મેળવવું, નિષ્કમ પ્રમાણે અરાખર આલવું, વ્યવહારમાં કુશળ થવું, ઉપજા પ્રમાણે અર્ચ કરવો, ઉલટ રાખવી, એ વિગેરેથી અર્ચ જ્ઞાન મેળવી શકાય છે. ધર્મજ્ઞાન—પ્રાણી માત્ર ઉપર દયા રાખવી, પગેપકાર કરવો, દાન આપવું, ક્ષમા રાખવી, સમ્મનભાવ રાખવો, સલતા રાખવી, અને કૃપાવંતપણું રાખવું. એ આઠ પ્રકારે ધર્મસંપાદન થઈ શકે છે. મોક્ષજ્ઞાન—પિવેક સહિત પ્રેમ રાખવો, શાંતિ ધરવી, તૃપ્તિનો ત્યાગ કરવો, સંતોષ રાખવો, એકાંતવાસ કરવો, આત્મજ્ઞાન અને પરબ્રહ્મજ્ઞાન મેળવવું એ વિગેરેથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. ગુણેન્દ્રજ્ઞાન—નમ્રતા રાખવી, મિય બોલવું.

ધૈર્યતા રાખવી, શાંતિ રાખવી અને પરલોકમાં જત્રા માટે વૈરાગ્ય રાખવો. આ જ્ઞાનથી સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, રીઝીશન—સત્સંગ કરવો, બ્રહ્મચર્ય પાળવું, પવિત્રતા રાખવી, સત્યગુણની સેવા કરવી, સદાચાર પાળવો, નિર્મળ શાસ્ત્રનું જ્ઞાન મેળવવું અને યશ મેળવવામાં પ્રેમ રાખવો. આ જ્ઞાનથી શીલસંપ્રાદન થઈ શકે છે. આમાં જણાવ્યા પ્રમાણે પોતાથી અને તેટલું જ્ઞાન મેળવી જે સ્ત્રી પોતાની ચતુરાઈમાં વધારો કરે છે, તે સ્ત્રી ખરેખર ઉત્તમ પત્નીપણાને યોગ્ય થાય છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ તેવી સ્ત્રી પોતાના પતિને પ્રિય થઈ પડે છે. પતિ જો દુઃખ-શારી હોય છે તો તેને દુઃખારથી મુક્ત કરી પોતામાં એકરસ કરી શકે છે. ખરેખર આવી સ્ત્રી ધરને સજ્જગદ, વૈભવની વિભૂતિ અને સંસારમાં સુખનું એક ઉત્તમ સાધન થઈ પડે છે અને શુદ્ધરાજમાં યશ, કીર્તિ અને સર્વ પ્રકારે આનંદ આપનારી થાય છે. માટે સ્ત્રીઓએ આતુર્યજ્ઞાન મેળવવાનો અયાસ કરવો જોઈએ.

શુદ્ધિસુધારવા-વધારવાનો ઉપાય.

“ ધન્ય ધન્ય પ્રભુ છે તને, તે લીધી સંભાળ;
આપી માત પિતા મને, પ્રથમ દિશા સંસ્કાર.
ત્યાંથી ચાલ્યો પ્રવ્રકને, લેવા દિશા સાર;
અનેક રીતે હું જાનને, ગણી શુદ્ધિને સાર. ”

પ્રમાદપ્રભુ પ્રભુએ આ સદ્ધિમાં સ્ત્રી, પુરુષનું જોડું ઉત્પન્ન કર્યું છે. તેમ-
જે જન્મ થરી અનેક કાર્ય કરવાનાં છે. પણ પરીને પરમેષ્વરે
શુદ્ધિ—વિચાર સક્તિ આપી નથી. તેથી તે વચર વિચારે કુદરતી
સ્વભાવ પ્રમાણે પોતાનાં કાર્ય કરે છે; પરંતુ સ્ત્રી પુરુષ પણ પરી નથી, પણ
મનુષ્ય છે. મનુષ્ય માનને તકરકિત—શુદ્ધિ આપેલી છે. માટે જો સ્ત્રી પુરુષ વચર
વિચારે કે શુદ્ધિનો ઉપયોગ કર્યો વચર કામ કરે, તો તે પણ પરી દ્વારા મનુષ્ય
અને તેમની સર્વ ક્રિયા પણ પુણ્ય મળે. સ્ત્રી અને પુરુષ એકજ જનનું અને એ-
કજ કાર્ય સર્વ પ્રસંગે કરવાનું નથી. પુરુષનું મુખ્યકામ સર્વ પ્રસંગે યોગ-જોડવા
પદાર્થો મેળવવાનું અને સ્ત્રીઓનું મુખ્ય કામ ક્ષેમ-નેત્રી સંભાળ રાખવાનું છે.
પનાતિ જોડવા પદાર્થો શુદ્ધિને વધારો કર્યો વિના વચરજ્ઞ મેળવી દારી નહિ;
તેમજ સ્ત્રીઓ પણ વચરજ્ઞ વચરે જુનો શુદ્ધિને રંગબા વચર સારી રીતે

કરી શકશે નહિ. દરેક સ્ત્રી પુરુષને પોતપોતાનાં કાર્યમાં પ્રવિણ થઈ સુખ પામવાની ઇચ્છા હોય છે; તેમને સસારનાં સર્વ કાર્યોમાં શુદ્ધિ વૃદ્ધિની જરૂર છે. શુદ્ધિનાં વધારાથી સ્ત્રી પુરુષના ઉપયોગી પણામાં અને યોગ્યતામાં ઉમેરો થાય છે. તેથી તેઓ અગાઉથી વિચાર કરતાં શીખે છે. સસારમાં અનેક અકસ્માત બનાવો બને છે, તેને આગળથી જાણી લેવાને અને તેનો આગળથી બંદોબસ્ત કરવાને શક્તિમાન થાય છે. સસાર વ્યવહાર ચલાવવામાં નવીન અને સુધરેલી શૈલીઓ સૂઝે છે, અને દરેક રીતે બંજની વૃદ્ધિ થતી જાય છે. દગાદટકા અને દગલબાજીમાંથી કોઈ નિર્દોષ અને અજ્ઞાન સ્ત્રી પુરુષ જેટલું પોતાનું રક્ષણ કરી શકે છે. તેના કરતાં શુદ્ધિમાન પોતાનું વધારે મજબુતીથી અને નિર્ભયપણાથી રક્ષણ કરી શકે છે. શુદ્ધ-સંસારનાં સુખનો સધળો આધાર સ્ત્રી ઉપર છે. તે જો ધરતો સર્વ વ્યવહાર વગર અચ્છે ચલાવશે, તો સારી રીતે ચાલી શકશે નહિ; અને સારી રીતે ચાલશે નહિતો સુખની પ્રાપ્તિ શી રીતે થઈ શકશે ! સંસારમાં ખરું સુખ શુદ્ધિના વધારાથીજ થઈ શકે છે. શુદ્ધિના વધારાથીજ ધનાદિ સુખના પદાર્થો મળી શકે છે, તેનાથીજ મનુષ્ય જન-મંડળમાં અગ્રેસર પહોં બોગવે છે, તેનાથીજ તે જન-મંડળમાં માન અને કીર્તિ મેળવે છે, તેનાથીજ તેને સૌ માણસો જોઈ દરખાય છે, તેનાથીજ મનુષ્ય અમિ, જળ, વાયુ આદિ કુદરતી પદાર્થોને વશ કરી, વીજળી, તાર રેલવે, આગબોટ અને સૂક્ષ્મદર્શક વગેરે શોધી કરી છે. તેના પ્રતાપથીજ અગ્રેજ પ્રજા પૃથ્વીના ધણા ભાગમાં રાજ જમાવી અતુલ્ય દ્રવ્ય મેળવી શકી છે. તેનાથીજ તેઓની સાંસારિક, વ્યાવહારિક અને રાજકીય ત્રણે સ્થિતિ ઉત્તમ દશામાં આવી શકી છે અને તેના વડેજ મનુષ્ય પ્રભુને પામી જીવન સાદૃશ્ય કરી શકે છે; વગેરે આ સર્વ શુદ્ધિનો પ્રભાવ છે.

સંસારના વધારા-વ્યવહારમાં રહેલ શુદ્ધિથી મળે છે. શુદ્ધિનું સ્થાન મગજ છે. સૃષ્ટિનાં સર્વ કાર્યોમાં શરીરનું બળ નહિ, પણ મગજનું બળ સત્તા બોગવે છે. માટે જો તેને સુધારી વધારે મજબુત, ઉમદા અને મોટું કરવામાં આવે; તો માણસ જાતે સુધરે છે. મગજની શક્તિમાં વધારો નહિ કરવાથી તેની ખીણ શક્તિમાં પણ ખરેખર વધારો થતો નથી. ધૈર્યમાં સંપૂર્ણતા મેળવવાનો યત્ન કરવાથી મગજની શક્તિઓ એક સરખી રીતે ખીલે છે; એટલુંજ નહિ પણ શરીરનો દેખાવ પણ સારો થાય છે. જેમ મહેનત કરવાથી શરીર મજબૂત થાય છે, તેમ વિચાર કરવાથી મગજ મજબૂત થાય છે. શરીરની શક્તિને હદ છે, પણ મગજની શક્તિને કઈ હદ નથી. મગજને કામ વગર બૂખ્યે મારવાથી અથવા ચિંતા અને ફિકરવડે રીળાવવાથી નબળાઈ આવે છે. મગજ સુધારવાનો રસ્તો વિચાર છે અને વિચાર શુદ્ધિ વૃદ્ધિથી થઈ શકે છે,

બુદ્ધિવૃત્તિયો—તથા પંક્તિમાં વહેંચાએલી છે. જે જે વૃત્તિથી બહારની વસ્તુની સત્તા તથા ગુણ એટલે આકાર તથા વર્ણ જાણવામાં આવે, તે પહેલી પંક્તિની છે—જે વૃત્તિયોથી વસ્તુનું સ્થાન, સંખ્યા અને જાતિ વિષયનો એક ખીખનો સંબંધ નિષ્પણ કરવામાં આવે, તે બીજી પંક્તિની છે અને—જેથી વિવેકનું જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય તે ત્રીજી પંક્તિની છે. આ વૃત્તિયો બહારની ઈદ્રિયોના જેવી સર્વ માણસોમાં એક સરીખી હોતી નથી, કેાઈ વૃત્તિ વધારે, તેા કેાઈ વૃત્તિ ઓછી હોય છે. બહારની ઈદ્રિયોની જોડે અંતરની ઈદ્રિયોની પ્રકૃતિમાં પણ સરખા પાતું છે. જેમ સજ્જથી કેવળ શ્રવણ ઈદ્રિય અને પ્રકાશથી નેત્ર ઈદ્રિય અંચળ થાય છે; તેમ વિપત્તિ પડ્યાથી સાવચેત અને પારકાનું દુઃખ જોવાથી પ્રદોષકાર વૃત્તિ ઉદિત થાય છે. જે નિયમથી બહારની ઈદ્રિયોને ડેળવવી જોઈએ; એટલે દરેક ઈદ્રિય તથા વૃત્તિને પોતાનાવિષયમાં લગાડવી જોઈએ. પરમેશ્વરે આપણને જેવી માનસિક પ્રવૃત્તિ આપી છે, તે પ્રમાણે કામ કરવું જોઈએ. ત્યારે મનની કેાઈ વૃત્તિને સખળ કરવી હોય, ત્યારે તે વૃત્તિની સાથે જે વિષયનો સ્વાભાવિક સંબંધ છે તે વિષયમાં તે વૃત્તિને લગાડવાથી ધારેલી સિદ્ધિ મળશે. તેમજ ત્યારે કેાઈ વૃત્તિને નિસ્તેજ બળ વગરની કરવી પડે, ત્યારે એ વૃત્તિના ઉપભોગના વિષયોથી તેને છેડે રાખવી જોઈએ; કેમકે એ વિષયો આત્માથી તે ભોગવવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે. આ નિયમ મુજબ કામ કરવાથી આપણા ઉદ્દેશ સફળ થશે અને તેના વિરૂદ્ધ કર્મથી નિષ્ફળ થઈશું. આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે, કે દરેક માનસિક વૃત્તિના લુદ્ધ લુદ્ધ ઉપભોગના વિષયો છે, તેમને પોત પોતાના વિષય મળ્યાથી ઉત્તેજિત થાય છે. માટે વૃત્તિયોને સદા સારે માર્ગે વાળવી જોઈએ. વારંવાર યોગ્ય રસ્તે વાળવાથી તે તે વૃત્તિયોની ઉન્નતિ થઈ શકે છે.

બુદ્ધિની વૃત્તિયો જ્ઞાનથી ખીલે છે. જ્ઞાન લેવાના જગતમાં ઘણા વિષયો છે. એક એક વિષયમાં ઉત્તમ પ્રકારે જ્ઞાન મેળવવું એ કંઈ યોગ્ય વખતનું કામ નથી. સર્વ મનોવૃત્તિયોને યોગ્ય વખતમાંજ ખીલવી જ્ઞાન સંપાદન કરી શકાવું નથી, પણ સખી સુદત સુધી ઉપદેશ, અભ્યાસ, અનુશવ, અવલોકન, અને વાચન વગેરેથી ખૂં જ્ઞાન મળે છે. અરા જ્ઞાનથી બુદ્ધિ સુધરે છે, વધે છે અને નિર્ભય થાય છે. બુદ્ધિ એ હીરા સમાન રત્ન છે. જેમ ખાણમાંથી નીકળેલા હીરાને સંપાદે ચડાવી સાફ કરવાથી તે અધિક તેજસ્વી અને અદ્ભુત થાય છે; તેમ બુદ્ધિનું વિદ્યા જ્ઞાનમાં એજ્ઞાન યવાથી તેનો અધિક પ્રકાશ થાય છે. કેટલાક માણસો અંધેશ, સંસ્કૃત, ફારમી અને યુગ્મરાતી, વગેરે ભાષા શીખવાનેજ ખરી કેળવણી મળે છે. પરંતુ બાળા શિક્ષણ એ ખૂં જ્ઞાન નથી, પણ તે જ્ઞાન મેળવવાનો ઉપાય માત્ર છે. બાળા જ્ઞાનરૂપ બહારના દરવાજા સ્વરૂપ છે. તે દરવાજા ઉઘાડીને જ્ઞાનની વખારમાં પ્રવેશ કરવામાં આવે છે. દોઢાં કેવળ દરવાજા ઉપર ઉભા રહે.

વાથી કેવી રીતે જ્ઞાન રૂપ ગદ્દા રત્ન મેળવી શકાયો ? જ્ઞાન રૂપ રત્ન મેળવવાને યત્ન ન કરતાં કેટલાક માત્ર ભાષા શીખવામાં કાળ ગમન કરે છે, તેમને કદિ પણ સારો લાભ મળતો નથી. તેમ ગણિત અને લખવાની વિદ્યા પણ ખરું જ્ઞાન નથી. ગણિત વિદ્યા એ જ્યોતિષ્યાદિ કેટલીક વિદ્યા. શીખવાને માટે જરૂરની છે, અને લેખન વિદ્યા મેળવેલા જ્ઞાનને ફેલાવો કરવા માટે ઉપયોગી છે. જે જ્યોતિષ્યાદિ વિદ્યા શીખવાની તથા મેળવેલું જ્ઞાન ફેલાવવાની જરૂર નહોત તો ગણિત અને લખવાની વિદ્યાની કંઈ પણ જરૂર રહેત નહિ. માટે ભાષા, ગણિત, અને લખવાની વિદ્યા આવડ્યાથી ખરા જ્ઞાનનું શિક્ષણ યતું નથી; પરંતુ જે જે વિદ્યાનું શિક્ષણ લીધાથી શુદ્ધિમાં મુધારો વધારો થાય અને ભૌતિક, શારીરિક અને માનસિક નિયમો શીખાય તેને તથા જેનાથી કશ્ચામય પ્રમુખો મહિમા જાણવામાં આવે, તેનેજ ખરી વિદ્યા અને તેનેજ ખરું જ્ઞાન કહે છે. શુદ્ધિરૂપિણે પોતે ખીલવી મુધારવા વધારવા માટે આ નીચેના વિદ્યા જ્ઞાનના વિષયોનું શિક્ષણ મેળવવાની ધણી અગત્ય છે.

ભાષા—ભાષા શીખવાને માટે ઉપયોગી પુસ્તકો વાંચવાં, લખવાનો અભ્યાસ કરવો અને રચનાનું શિક્ષણ લેવું; કેમકે આ ત્રણ વિષય જ્ઞાન મેળવવા અને ફેલાવવાના મોટા ઉપાયો છે. ગણિત—ગણિત, બીજગણિત, રેખાગણિત, વગેરે ગણિત વિદ્યા શીખવી જોઈએ; કેમકે જ્યોતિષ્ય, હિસાબ વગેરે કેટલીક વિદ્યા શીખવાને ગણિત વિદ્યાની જરૂર પડે છે. ગણિતના અભ્યાસથી માણસ ચતુર થાય છે. ભૂગોળવિદ્યા—આ વિદ્યાના અભ્યાસથી દેશ, પરદેશ, નગર, ગામ, નદી, પર્વત અને સમુદ્ર વગેરે કુદરતી તથા મનુષ્ય કલ્પિત ચાર દિશાનું જ્ઞાન દરેક દેશના મનુષ્ય અને પણ પક્ષીની સમજ, દવા, પાણી અને જમીનના ગુણ, ત્યાં થતી વસ્તુઓની પેદાશ, આચાર, વ્યવહાર અને રાજ્યશાસન કેવી રીતનું સ્થાપેલું છે, એ સર્વેનું વિરોધ વૃત્તાંત જાણવામાં આવે છે. પ્રાકૃતિકવિજ્ઞાન વિદ્યા—આ વિદ્યા શીખવાથી જંતુ, વનસ્પતિ અને ધાતુઓનું વિસ્તારથી વર્ણન જાણવામાં આવે છે, પરંતુ કેવળ પુસ્તક વાંચીને ચૂપ બેસવાથી તેનું કંઈ સાફ જ્ઞ થતું નથી. જે સર્વ સામગ્રીનું વર્ણન વાંચવામાં આવે, તે પોતાની આંખે જોઈને તેના ગુણદોષની પરીક્ષા કરવી જોઈએ. આ અભ્યાસથી ગાઢ પ્રવેશ પો-અ થવાય છે. રસાયનવિદ્યા—આ વિદ્યાઅભ્યાસથી ચારે બાજુએ જેટલી વસ્તુઓ નજરે પડે છે, તે સર્વે કેવા પદાર્થના યોગથી ઉત્પન્ન થઈ છે. કયા કયા પદાર્થની સાથે કયા કયા પદાર્થ મેળવ્યાથી કેવો ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે. એ સર્વ વિષયનું વિસ્તાર પૂર્વક વર્ણન રસાયણવિદ્યામાં કરેલું છે. આ વિદ્યા શીખવાથી જડમય જગતમાં જગદીશ્વરનું આશ્ચર્ય કાઢવા, તેની અત્યંત શક્તિ અને ઉત્તમ કાર્યની કુશળતા જાણવામાં આવતાં આનંદ માય છે. શારિરસ્થાનઅનેશા-

રિરવિધાન—આ બે મોટી વિદ્યા શીખવાથી સંરીરનો પ્રત્યેક અંગના અવયવની જગા અને તે સંબંધી સ્વભાવિક નિયમનું જ્ઞાન મેળવી શકાય છે. આ વિદ્યાના જ્ઞાનથી જાણી શકાય છે કે કદરૂપામય પરમેશ્વરે રોમ, આરોગ્ય અને જીવન મૃત્યુ ધણું ખર્ચ આપણા સ્વાધીનમાં રાખ્યું છે. તેણે રચાપેલા સંરીરનો શુભકર નિયમો પાર્શ્વનાથી આરોગ્ય સુખ મેળવી શકાય છે. પદાર્થવિદ્યા—રસાયણ અને શારિરવિધાન વિદ્યાઓ શીખ્યાથી જડપદાર્થના ગુણો જાણવામાં આવે છે. એ સિવાય તેના બીજાં ગુણો, એકમેકનો સંબંધ, ગતિના નિયમો અને કાર્યની રીતિના વિષય એ સર્વ પદાર્થવિદ્યા દેખાડે છે. પાણી, વાયુ અને જ્યોતિ—તેજ—અમિતો સ્વભાવ આ વિદ્યામાં વર્ણવેલો છે, શિથ્થ અને જ્યોતિષ આ વિદ્યાની અંદર છે. આ વિદ્યાના શિક્ષણથી અતઃકરણ પ્રસન્નતાથી ખીલે છે. શુદ્ધિ વૃત્તિયો સુધરે છે અને વધે છે. પરમેશ્વરની મહાન શક્તિ તંદા જ્ઞાનના સંકેતો દર્શાવે સંસારના સર્વ સ્થાનમાં જોવામાં આવે છે, અને તેના રચાપેલા ભૌતિક નિયમનું જ્ઞાન મેળવી તેનું પાલન કરવાથી આપણી ઉત્તિ કરવાને શક્તિમાન થઈએ છીએ. ઇતિહાસ—આ વિષયનું પુસ્તક વાંચવાથી શા કારણથી દરેક દેશની પ્રજાનું પડી બાખ્યું તે જાણવામાં આવે છે. તેથી પરમેશ્વરે જન—મંડળની ઉત્તિ કરવા માટે જે સ્વાભાવિક નિયમો રચાપેલા છે, તે પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે અને વિશ્વજ્ઞતા ઉત્પન્ન થાય છે. મનોવિદ્યા તથા ધર્મનીતિ—આ બે વિદ્યાનું શિક્ષણ લીધાથી મનુષ્યનો માનસિક સ્વભાવ, મનો, વૃત્તિયોનું પ્રયોજન અને ધર્મ સંબંધી કરવાનું અને ન કરવાનું નિષ્પણ કરવામાં સમર્થ થવાય છે. પરમ કદરૂપાકર પ્રભુ જે પાપની સંભવ કરનારો અને ધર્મનો ખદ્દો આપનારો છે, તે આ વિદ્યાથી સ્પષ્ટ જાણવામાં આવે છે. આ શિક્ષણથી માણસ ગંભીર થાય છે. પરમાર્થવિદ્યા—સૃષ્ટિ કાર્ય ઉપર વિચાર કરીને પૃથ્વી પતિ પ્રભુનું સ્વરૂપ તથા અભિપ્રાયનો નિર્ણય કરી તેની ખરી આરાધના—જન્મિતો ઉપદેશ આપવો, એ પરમાર્થવિદ્યાનું પ્રયોજન છે. સંરીરજ્ઞાન, શારીરવિધાન, ધર્મનીતિ અને પદાર્થવિદ્યા, વગેરેનો વિજ્ઞાન શાસ્ત્રથી જોડા નિયમોનો નિર્ણય થાય; તે સર્વ પરમકદરૂપાકર પરમેશ્વરના રચાપેલા છે. મનુષ્યાનું શરીર અને મનની ક્ષમ્યે એ સર્વ શુભકારક નિયમો સંબંધ રાખે છે. તેનું જ્ઞાન રાખી શિક્ષણ લઈ, તેને અનુસરતા વ્યવહાર કરવા, જે તેને અનુસરનાં વ્યવહાર કરવામાં આવશે નહિ, તો પરમેશ્વરની આરાધના ઉત્તમ પ્રકારે થતી નથી. આ સર્વ વિષય પરમાર્થ વિદ્યામાં સામેલ કરી શિક્ષણ લેવું અને તેને અનુસરનાં કામો કરવાનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. સાહિત્ય—સાહિત્ય પાઠથી યજ્ઞોજ્ઞ પવિત્ર આનંદ અનુભવવામાં આવે છે, જે તેમાં પવિત્ર પારમાર્થિક વિષયનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું હોય છે, તો તે અનંતકરણની સદ્મૂર્તિપેા શુદ્ધ રીતે અપર

આનંદ ઉત્પન્ન કરે છે. ચિત્રવિદ્યા,—ગાયનવિદ્યા,—અને શિક્ષકવિદ્યા-પર-
મેશ્વરે મનુષ્યને ચિત્રવિદ્યા, ગાયનવિદ્યા, અને શિક્ષકવિદ્યા વગેરે ઉપયોગી લોકરં-
જન વિદ્યા શીખવાની વિવિધ વૃત્તિઓ આપી છે. માટે જેનો જે વિષયમાં રસ-
ભાવિક પ્રેમ અને શક્તિ હોય, તેને તે વિષય શીખવાથી આનંદ મળશે. એટ-
લુંજ નહિ પણ તે ધંધાથી ધન પેદા કરી છવિકા ચલાવી શકારો.

આ સર્વ વિદ્યાના વિષયમાં મનુષ્ય માત્ર એક સરખી રીતે કુશળ થવા
અસંભવિત છે અને તેમ ચવાની ધણી જરૂર પણ નથી; પરંતુ જેની જે વિષયમાં
વધારે શક્તિ હોય તથા ખીજના કરતાં પોતાને વધારે શિક્ષણ લેવાની ઇચ્છા
હોય, તેણે તે વિષયમાં વધારે અભ્યાસ કરવો. તે સિવાય ઉપર જણાવેલી ખીજ
વિદ્યાઓનાં મૂળતત્ત્વો શીખવાં જોઈએ. સાધારણ સ્ત્રી પુરુષોએ પોતાના ધંધાને
લગતી વિદ્યા શીખવી અને તે સિવાય ખીજ વિદ્યાઓનાં મૂળતત્ત્વો શીખવા જો-
ઈએ. આ સર્વ વિદ્યાનું જ્ઞાન મેળવવાની પુરુષોને જોઈતી જરૂર જરૂર છે, તેટલીજ
સ્ત્રીઓને પણ અગત્ય છે; કેમકે જન-મંડળનું કલ્યાણ ધણે ભાગે તેઓની ફેળ
વણી ઉપર આધાર રાખે છે; તેઓ પણ પુરુષની પેઠે માનસિક પરિશ્રમને સુખનો
વિષય સમજી જ્ઞાન મેળવવા આહે છે. પ્રાચીનકાળે ભારતવર્ષમાં ગાર્ગી તત્ત્વજ્ઞા-
નમાં કુશળ હતી. લીલાવતી ગણિતજ્ઞાન ગદ્ય વિષયમાં પ્રવિણ ગણાતી હતી.
તેના નામથી લીલાવતી નામે ગણિતનો ગ્રંથ ગુપ્તેશ્વરે પ્રસિદ્ધ છે. ભડકી ખગો-
ળમાં, ખજા ન્યોતિષ અને ખગોળ વગેરેમાં, સીતા આત્મજ્ઞાન અને ચિત્ર વિદ્યામાં,
ચિત્રલેહા મેગવિદ્યા, ચિત્રવિદ્યા અને ગાયનમાં ઉર્વશી અને શકુન્તલા ગાયન
અને નૃત્ય કળામાં પ્રવિણ હતી. સુલભા, મૈત્રેયી અને સુહાલા બ્રહ્મજ્ઞાન વગેરે
પારમાર્થિક વિદ્યામાં પ્રખ્યાત હતી. આ સર્વ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે સ્ત્રી પુરુષો
અને કદાચ વિષયો શીખી શકે છે. તેઓને આવા ઉત્તમ વિષયોનું શિક્ષણ મળ-
વાથી, સારાં પુસ્તકો અને વર્તમાન પત્રો વાંચવાથી, અવલોકન અને દેશાટનથી
તેઓની શુદ્ધિ સુધરી નિર્મલ થાય છે, અને ધર્મ પ્રવૃત્તિઓ પ્રદુષ્કિત થઈ મહાન
મનની નીવડે છે. જૂઠું-મંડળમાં આવી સ્ત્રીઓથી સુખ અને શોભાની દૃઢ રહેતી નથી
જન-મંડળમાં તેમનાં જ્ઞાન અને ગર્વાદાની વૃદ્ધિ થાય છે. બાળકો સારી રીતે
રક્ષિત અને સુશિક્ષિત થઈ રત્નરૂપ નીવડે છે. આવી શુદ્ધ-પવિત્ર ચરિત્ર વાળા
સ્ત્રીઓના સહવાસથી મનનો ખેદ નાશ પામી સંસાર સુખરૂપ થાય છે. માટે
સ્ત્રી પુરુષોએ પોતાની શુદ્ધિ સુધારવા—વધારવા ચત્ન કરવો જોઈએ.

આનંદમેળવવાનો ઉપાય.

આ દુનિયામાં આપણી આ નાશવંત જીંદગી ઉચ્ચતર સ્થાને જવાને સંજોગી છે. માટે આ સંસાર અને જીંદગી પુરુષમિત્રાગ્ર-આનંદ વૃત્તિથી પૂરી કરવી જોઈએ; નહિતો કાર્યસિદ્ધિમાં આપણું ચાંચલ કેવળ અટકી જશે; પરંતુ આનંદમાં રહેવાની અને જીંદગીનો ઉપભોગ બરાબર કરવાની ધૃષ્ટિ સધજાને થાય છે, પણ તેમ શી રીતે કરવું, તે ધણા થોડા જાણે છે. જીવિતનું મહત્વ અને આનંદ તેઓ બરાબર સમજતાં નથી. આપણે શરીર અને મન ચલાવીને આનંદ મેળવીશું, એવા અભિપ્રાયથી પરમેશ્વરે આપા જગતની સાથે માનવ પ્રાણીનો ઉપયોગી સંબંધ નિર્ણય કરી મૂક્યો છે. એ નિર્ણયિત થયેલા સંબંધ પ્રમાણે બરાબર ચાલવાથી કેવો આનંદ થાય છે, તેનું થોડું વિવેચન આપેલું છે.

આપણા શરીરની રક્ષા આપા સિવાય થઈ શકતી નથી. તેથી શારીરિક અને માનસિક મહેનત કરી અજ મેળવવું જોઈએ. ટાઢ નિવારણને માટે કંઈ રૂઝ-ભાવિક આચારાદન નથી, તેથી શરીર અને મનના પરિશ્રમથી વધો તૈયાર કરવાં જોઈએ; એવી રીતે શરીર અને મનને સારી રીતે પરિશ્રમમાં રાખવું, એવો પરમેશ્વરનો અભિપ્રાય છે એમાં કંઈ સંદેહ નથી. તેના નિયમને અનુસરી ચાલવાથી શરીરના અંગ સખળ થશે, મનનીશક્તિઓ સતેજ થશે, અને અંતઃકરણ આનંદમાં રહેશે. માણસ હમેશાં એકનું એક કામ કરવાથી થાકી જાય છે. માટે જગદીશ્વરે આપણને ધણી જાતની મનોવૃત્તિનો આપીને નાનાં પ્રકારનાં સુખ ભોગવવાના અધિકારી કર્યા છે, પણ મનોવૃત્તિઓનો એવો સ્વભાવ છે, તેને સમાન પણે અધિક તેજસ્વિ કરી ઉત્સાહની સાથે ચલાવવાથી ધણો આનંદ આપે છે, પણ નિસ્તેજ અને નિશ્ચેષ્ટ થવાથી એટલો આનંદ મેળવી શકાતો નથી. માટે શારીરિક અવયવની યેઠ મનોવૃત્તિને પણ ઉત્સાહની સાથે ચલાવવી, એ જેવું આપણા આનંદનું કારણ છે. જે ભાગ્યવાન માણસની લુદ્ધિ વૃત્તિ સ્વાભાવિક તેજસ્વિ હોય અને વિદ્યાનું સીધનથી, ઉત્તમ રીતે કેળવાયેલી હોય છે. તે ઉત્સાહિત ચિત્તથી ચલાવી જોવો આનંદ મેળવે છે, તેવો નિસ્તેજ લુદ્ધિવાળો માણસ મેળવી શકતો નથી. પરમેશ્વર પરાયણ વિદ્વાન સ્ત્રી પુરુષો આ અભિધ સંસાર રૂપ મહારાજ્યના એક એક પરમ શુભકર મુંદર નિયમ જાણીને જેવી રીતે ધણો આનંદ મેળવે છે, તેવી રીતે કુસંસ્કારવાળો મૂલોડો મેળવવાને કદિ સમર્થ થતા નથી. આ સંસારમાં જે સુશીલ સ્ત્રી પુરુષ પોતાનું કર્તવ્યકર્તવ્ય સમજીને ચાલે છે અને એમ સમજે છે કે—ખીર્જા સર્વ માણસો પણ મારા પ્રમાણે પરમેશ્વરનાં

પ્રિયપાત્ર અને સર્વ ઉપભોગનાં અધિકારી છે. માટે માફ પેતાનું કાર્ય મને લાભ આપે એવું થાય, પગ્તુ ખીજને તેમ કરવથી હાનિ થતી હોય તો તે કામ મારે કરવું યોગ્ય નથી. મારે તો હિલટો ખીજને યથાશક્તિ ઉપકાર કરવો એ મારો ધર્મ છે; એવું સમજી ચાલવાથી અને લાકિત ગુણથી પરમેશ્વરના નિયમમાં દંડ શ્રદ્ધા થશે, અને તેનું જ્ઞાન વિચિત્રશક્તિ અને મગળ સ્વરૂપ પ્રભુના ઉપર આધાર રાખવાથી તેનાપર અત્યંત વિશ્વાસ થશે. એના વ્યવહારથી છેલ્લે અંતઃકરણ આનંદ-સુખમાં મગ્ન થશે. સર્વ મનુષ્ય વર્ગનું યથાશક્તિ લાહું કરવું, સર્વ સાથે ન્યાયસર ચાલવું અને અન્યાય વહેવર છોડી દેવો; એ પ્રમાણે કર્તવ્યકર્તવ્ય સમજી જે કાર્ય કરશે તેનાથી લોહા સુખી થશે અને પોતે પણ સુખી થઈ પ-રમાનંદ—સુખ અનુભવશે જે મૃત્યુશયનાના ઉપર સુષ્ટને કહી શકે છે કે, મેં આખી છંદગી સુધી યથાશક્તિ પયોપકાર કર્યો છે, લોહાની સાથે જોઈએ તેવો વ્યવહાર કર્યો છે, મનની સાથે પરમેશ્વરની આરાધના કરી છે અને આ વખતે પણ પ્રભુના આનંદ-સ્વરૂપમાં ચિત્તને સમર્પણ કર્યું છે. તેવા મનુષ્યનો મૃત્યુકાળ પણ આનંદ સુખનો કાળ છે અને તેની મૃત્યુ સખા પણ આનંદ સુખની સખા છે. જેણે આખા જન્મકાળમાં દુઃખીને અન્ન, તૃપાતુરને ખાણી, રોગીને ઔષધ, અઘાતીને જ્ઞાન અને નિરાધારને સહાય, વગેરે પરહિતાર્ય આપું એક પણ પુણ્યનું કાર્ય કરેલું હશે, તેનો આનંદસાગર કદિપણ સકાવાતો નથી. તે જ્યારે જ્યારે તેમનું સ્મરણ કરશે, ત્યારે ત્યારે તેનો આનંદમૃત ઉછળશે. સર્ગમાં, મિત્રો અને સખીઓ—એ સર્વે પરસ્પર શીલતા અને ઉપકારનો બદલો આપવાવાળાં હશે; એટલુંજ નહિ પરતુ પરસ્પર પ્રત્યે કેઈ પણ વતનો કડોર વ્યવહાર અજ્ઞા-વતાં નહિ હશે; એવાં પરમ હિતેષી, ન્યાયવાન અને મર્યાદક સર્ગા, મિત્રો કે સખીઓ સાથે પ્રીતિ થવાથી અનંદકરણ સર્વદા પ્રવૃત્તિ રહી પરમ આનંદ ઉદ્ભવશે. સારીયાનચીત—સારી વાતચીતને છંદગીના આનંદમાં ઉચ્ચપદ આપેલું છે. તે એક વખાણ ॥ જોગ કાવતનું આપક છે. તેથી મન અને તન એ બેઉને પોરાક (આનંદકારક વિશ્રાંતિ) મળે છે. માટે સખાકાળનો વખત આવી સારી રસિક વાતચીતમાં ગુમરવાથી અતિ આનંદ ઉપજે છે વિશ્રાંતિમાટે ખૂંટીહવામાં ફરવું અને રમત ગમત—કરવી એ બહુ આનંદ આપનાર છે. આખો દિવસ શારીરિક અને માનસિક મહેનત કરવામાં આવે, અને જો શરીરને મનખીલે એવી આનંદકારક રમત ગમત કરી વિશ્રાંતિ લેવામાં ન આવે, તો તે સ્ત્રીપુરુષ નાલુક પ્રવૃત્તિનાં અને દુર્ગળ થવાનાં. માટે તેમાં જે પુરસદનો વખત ગાળતામાં આવે, તે કાષ્ટ રીતે વખત પૃથા ગુમાવો ગણાતો નથી. માટે નદીઓમાં હોડી ચલાવો, વનમાં જઈ પુષ્પ તોડી એકઠાં કરો, પથ્થર ઘસી ગયેલા પદાર્થોને સમૃદ્ધ કરો, દરિયા કિનારા પરના સખ, કાશાં અને દરિયાઈ છોડવા વિગેરે જોવાં કરો, ક્રિકેટ

—દડીમાર અથવા જોદ્ધ (જોડીદડા) રમો, અથવા ખીજ કાઢી પણ રીતે તાજી હવામાં ફરી ફરીને શરીરને કંઈ કસરત અને તાજીહવા આપો. તેથી તમારું આરોગ્ય સુધરશે, તમારી ચિંતા, ફિકર અને જંગ્મળ નાશી જશે, અથવા કંઈ નહિ તો ધણે ભાગે કમી થશે. કુદરત માણસને શાન્ત પાડે છે અને તેનામાં કૌવત આણે છે તથા મનને વધારે સ્વસ્થ અને આનંદી કરે છે. સૃષ્ટિના કળાકૌશલ્યનાં કામો, કવિતામાં ચલાવેલી કલ્પનાઓ, ધર્મનીનિવાળા ગ્રંથો, ઇતિહાસના બનાવો, મનુષ્ય પ્રાણીની હાલની તથા પાછલા કામની રીતલાતો તથા ભવિષ્યની તેમની ઉમેદો, વગેરે આવી અનેક બાજતોમાંથી મનોરંજન—આનંદ ઉપજે છે. સૃષ્ટિસૌંદર્ય—સૃષ્ટિના પક્ષીઓ અને જંતુઓ, વૃક્ષો અને પાંદડાં, ફળ અને ફુલ, વૃક્ષ અને વાડપર ચડેલી વેસો, મુંગાગા વાદળો, તેજ મારતો દરિયો, સરોવરનાં મોળની લહેર, નદીપરનો ચળકાટ, ઘાસપર પડતી છાયા, રાત્રે દેખાતા ચંદ્ર અને તારા સંખ્યાકાળનો પ્રકાશ અને ક્ષીતિજમાં લીલા રંગના આકાશની અંદર પ્રકાશનાં રાતાં વાદળોમાં આવેલી છાંટ, સ્વચ્છ તાજી હવા, ધુધરતો દરિયો, ગર્જના, વિજળીના ચમકારા, પક્ષીઓના મધુર રામ અને કડવોલ, પૃથ્વી અને ધુમટાકાર આકાશ, જંગલો અને ખેતરો, તળાવો અને પર્વતો. સર્વોદય અને સર્વાસ્તનો સમય, તે સર્વ જોનારને કેટલો આનંદ આપે છે ? વન ધટા તો વળી એથી પણ વધારે મુંદર અને વધારે મોહકે લાગે છે, તડકો એ આનંદકારી છે, વરસાદ આપણને તાગ કરે. ખરફ ઉછાસ આણે છે અને ટાઢ મજાજીવી આણે છે. આ સર્વથી જોવો આનંદ થાય છે, તેવો નિર્દોષ આનંદ—વગર ખરબચો આનંદ—સુલભ આનંદ—અને તેની સાથે જ્યારે જોઈએ ત્યારે મેળવી શકાય તેવો આનંદ ખીન્ને કયો છે ? માટે સૃષ્ટિ સૌદર્યની ખુબી આપણે સમજવી જોઈએ અને આપણાં છોકરાંઓને સમજાવી આપો. આનંદ લે તેમ કરવું જોઈએ. મુંદર ચિત્ર, સુશોભિત પાપાણ્યમય મૂર્તિ, મનોહર મહેલ, સુદૃશ્ય બૃમિખંડ; અદ્ભૂત, અસાધારણ અને ઉત્તમ પ્રકારની મુંદર વસ્તુઓ, સંગીત (ગાતું, બજાવવું અને નાચવું.) સારા નાટક, સારી નવલકથા અને આશ્ચર્યકારક દેખાવો, એ સર્વે મનને ધણો આનંદ ઉપજાવે છે. નિર્દોષહૃદય—પરમેશ્વરે આપણા અંતઃકરણને નિરંતર ખુશ અને મંડળને હસતું રાખવાના હેતુથી પરિહાસ પ્રવૃત્તિ આપી છે. અખંડ આનંદ ઉત્પન્ન કરવો એ આ વૃત્તિનો હેતુ છે—માટે પવિત્ર મિત્રમંડળ કે સખીઓમાં બેસી નિર્દોષ હા મરકરીથી તેમને હસાવી દોષ વગરના આનંદમાં કાળ ગાળવો એ દિનકારક છે. એવા હસવાથી ઉત્પન્ન થતા આનંદ વડે અંતઃકરણને સુખ ઉપજે છે, પાતનશક્તિ પ્રમળ થાય છે, શરીર આરોગ્ય અને સ્વચ્છ રહે છે. હસવાની સાથે મીઠી વાણીથી લોકોના દોષ પશુ સુધારી શકાય છે; પરંતુ યાદ રાખવું કે, વિગમય નુકશાનકારક મરકરીથી કાઢવું મન દુઃખાવવું એ મોટું દુપણ છે. માટે

દુપણુ રહિત મરકરીથી આનંદ લેવો. સારી તનદુસ્તીથી શરીર અને મન આનંદમાં રહે છે અને આનંદી સ્વરભાવથી આનંદમાં રહે છે. મરજી પ્રમાણે વૈભવ ભોગવવાથી યતા આનંદ કરતાં. આત્મ સંયમથી વધારે આનંદ મેળવી શકાય છે. કોઈ મનપસંદ કામમાં રોકાય પ્રમાણિક પણે પૈસો પેદા કરવાથી મન આનંદમાં રહે છે. ધંધરપર લડસો રાખનાર ધાર્મિક અને નીતિવાન માણસને મરણનું દુઃખ લાગતું નથી. શારીરિક દુઃખ નાશ પામે છે, એમ સમજી સંદા આનંદમાં રહે છે. જીવ બંધનમાં પડ્યો છે—જ્યારે તે અવમય, પ્રાણમય, મનોમય અને વિજ્ઞાનમય કોશ, પડ્યા—બંધન તોડીને આનંદમયને પામે છે; ત્યારે તેનેજ તેમાં કેટલો આનંદ છે તેની સમજ પડે છે. જે પોતાના આત્માને રક્ષે છે, પ્રસન્ન રાખે છે, સાર્યક કરે છે, પુણ્ય પાપની બેડીથી છૂટે છે અને ખરૂં મેળવવાનું તે મેળવે છે, તે પરમાત્માના પૂર્ણાનંદને અનુભવે છે. આ સિવાય આનંદ ઉપજવે એવી રીતિમાં અને સંસાર વ્યવહારમાં અનેક બાળતો છે. માટે હંદગીમાં આનંદ ઉપજવે તેવી બાળતો એક પછી એક મેળવતા રહેવું, એ ધણુંજ અગત્યનું છે અને તેથી અનેક કાવ્યા થાય છે.

આનંદથીયતાલાલ.

જગત નિયંતા પ્રભુનો એવો હેતુ છે કે મનુષ્ય માત્રે સૃષ્ટિની અંદર મુંદર રચના વજેરેમાંથી આનંદ લેવો અને તેથી યતા લાલ મેળવી હંદગી સુખમાં ગાળવી. આવા લાલ તે કયા કયા તેનું થોડું વર્ણન આપેલું છે;—માનસિક આનંદને લીધે શરીર આરોગ્ય રહે છે, આયુષ્ય વધે છે અને સુખમાં ધણી વધારો થાય છે. જે માણસ પોતાની જાતને આનંદ પમાડી શકે છે અથવા પોતાતાનું મન રાજી થાય એવી રીતે કશામાં રોકી શકે, એવી આવડત વાળો હોય તે માણસ વધારે સુખી અને પૈસાદાર છે એમ સમજવું. આપણા આનંદ કરતાં આપણી દોલગીરી વહેલી બૂલી જવાય છે. બાળપણનો આનંદ આપણામાં એવો તાજો રહે છે કે, જ્યારે તેને અપણે યાદ કરીએ છીએ, ત્યારે આનંદ થાય છે. આનંદ કારક વિચાર લાવવાની ટેવ પાડવાથી મગજ શાન્ત થાય છે અને ઉધ વહેલી આવે છે. આનંદથી શારીરિક અને માનસિક અમનો થાક દૂર થઇ તે બેઉ કામ કરવાને તાજાં થાય છે. માણસના મનની રિયતિ તેના શરીરના બળ ઉપર ધણી અસર કરે છે. દોલગીરીથી અધાતો અને થોડો મજ નીકળે છે અને આનંદથી મજ સાફ અને ધણી નીકળે છે. આનંદથી શરીર પ્રવૃત્તિ થઇ મુંદર અને શોભાપમાન થાય છે. જે કુટુંબમાં બાપ આનંદમાં રહી સર્ગનો વખત સ્ત્રી

છોકરાં સાથે ધરમાં ગાળે છે, તે કુટુંબનું સુખ ધણું વધે છે. આનંદ વૃદ્ધિ થી કેટલાક ભારે રોગો મટે છે અને આયુષ્યમાં વધારો થાય છે, એવો વિદ્વાન ડાક્ટરોનો અભિપ્રાય છે. આનંદમાં રહેનારું અંતઃકરણ એ તેને પોતાને અને ખીજને પણ નિરંતર ઉત્સવ જેવું છે—ફોર-સનાઇટીંગના ઔપધના કરતાં તે દર્દી પાસે જઠને ઉભી રહેતી; તેથી કરીને પણ ધણા દર્દીઓ સારા થયા હતા. આનંદમાં બેસી બાળગોપાળ સાથે બોજન લેવું, એ પરજીવી છંદગીમાંનું એક ઉત્તમ સુખ છે. આનંદ ભોજનનારા સ્ત્રી પુરુષોને માથે જ્યારે કંઈ ભાર ઉઠાવવાનો આવે છે, ત્યારે તે પણ તેઓ ખુશ મિત્તજથી વહે છે. તેમાં તેઓ કંઈ બડબડ ફડફડ કરતાં નથી, ખીજવાતાં નથી, અથવા નકામા રોડા રડીને પોતાનું બળ શુભાવતાં નથી, પણ આનંદથી આગળ વધતાં જાય છે. આનંદથી સુદિને તેજ આવે છે અને ખુશ સુરતીને પણ દીપ્તિ વે છે. તે વિશ્રાંતિ તુલ્ય છે, તે કુદરતને પોતાનું કૌવલ પાછું મેળવી લેવાને સમર્થ કરે છે. તે ઉત્તમમાં ઉત્તમ ગુણ છે, તેથી માણસ નભે છે અને તેના વડે તે પોતાનાં કાર્યો ફતેહમંદીથી પાર પાડી શકે છે. આનંદમાં રહેનાર સ્ત્રી પુરુષની પ્રતિ બગડતી નથી. તેનું શરીર કથળી જતું નથી અને પાચનશક્તિ ખારી રહે છે. આનંદથી આપણામાં સારા થવાના જે ગુણો હોય છે, તે બધા પ્રદુષિત થાય છે અને છંદગી સુખ રૂપ ભોગથી રાકાય છે. જેટલા જેટલા આનંદ કહેવાય છે, તે બધા આનંદનો સરવાળો બ્રહ્માનંદના એક લક્ષ્યાંસની પણ બરોગર નથી. આવો આનંદ ક્ષણવાર પણ જેને અનુભવવામાં આવે છે, તેને આ તમામ દૈત પ્રપંચ અનાપાસે વિશં સંમાન થઈ જઈ, છેવટ સાક્ષાત્કાર થઈ રહે છે. બ્રહ્માનંદને પામનાર ખીજ કોઈથી ડરતો નથી. તેને પછી દુઃખના ભાસનો લેણપણ સંભવ નથી, તેજ સાચો આનંદ છે. એવો આનંદ જેણે મેળવ્યો છે, તેણેજ ખરૂં મેળવ્યું છે, પછી તેને ખીજનકશાની ઇચ્છા રહેતી નથી. ખરેખર આનંદજ દુનિયાનું તેજ છે અને આનંદજ જગતનું સાર રત્ન ધન છે. આનંદની તુલના કોઈની સાથે કરી શકાતી નથી. માટે જે સ્ત્રી પુરુષ પોતાના જીવનનો હેતુ સિદ્ધ કરવા માદતાં હોય, તેમણે સદા આનંદમાં રહી પોતાના આનંદમાં વૃદ્ધિ કરવા યત્ન કરવો જોઈએ.

શ્રીઉપયોગીકળાકૈશલ્યનુંજ્ઞાન.

“ લેખન વાંચન ગાનને, નૃત્ય ભરત વાજિત્ર
રસોર્ધ લણતર કાવ્ય, જોટણ શીવણ ચિત્ર;
કુશળ કામિની શીખશે, દુત્તર કળા અનેક;
મેળવશે ધન માનથી, રાખી ટેક વિવેક.”

સૃષ્ટિમાં પરમેશ્વરે શ્રી પુરુષને એકલાં રહી ગૃહ—સંસાર ચલાવવામાં પરસ્પરને સહાયક થવા માટે સૃષ્ટેલાં છે; પરંતુ પુરુષ તન બળ, હૃદય બળ અને માનસિક બળથી થોડા અને સ્ત્રી અથોડા હશે, તો ખરી રીતે સહાયક થઈ શકશે નહિ. જો કે તેનાં તન અને મનની સ્વાભાવિક રચના જોતાં, તે પુરુષના કરતાં થોડા ગ્રમનાં કાર્યો ધરમાં બેસી કરી શકે તેવી છે. માટે જો તેને ખરી સહાયક અને ઉપયોગી બનાવવી હોય, તો તેમને ગૃહકાર્ય વગેરેની સાથે વ્યવહારોપયોગી જીવિકા અને સુખ સંપત્તિનાં સાધનો થોડા ગ્રમથી ધરમાં બેસી ઉપાર્જન કરી શકે, એવા કળા કૈશલ્યનું શિક્ષણ આપી કુશળ કરવી જોઈએ. એકલી હૃદય કેળવણીથીજ સર્વ વ્યવહાર સિદ્ધ થઈ શકશે નહિ. જ્યાં સુધી સમજશક્તિ અથવા બુદ્ધિ ઉઠી થઈ નથી; ત્યાં સુધી દેશકાગને અનુસાર વર્તન કરવામાં સ્ત્રીઓ શક્તિમાન થતી નથી. “ થોડે ઘેસે સુખી રહેવું ” વગેરે અર્થશાસ્ત્રના ધણા સિદ્ધાંતો તેઓ સમજી શકશે નહિ. વિવેક બુદ્ધિ—હિત અહિત સમજવામાં તે બુદ્ધિ બુદ્ધિની રહેશે અને ધનસમયની યુક્તિઓ સમજી શકશે નહિ. માટે તેવી સૂક્ષ્મ બુદ્ધિ લાવવા સાથે તેમને તેવા અર્થશાસ્ત્રનું પણ જ્ઞાન આપવું જોઈએ. આવા જ્ઞાન વિના ધનોપાર્જન કરવામાં પતિને તે ખરી સહાયક થઈ શકશે નહિ. જો તે સહાયક થઈ શકશે નહિ, તો ધરમાં પતિ એકલો કમાય અને બીજાં ઘણાં બેલાં ખાય, તો તે ઘર અંતે દરિદ્રી દાસલતમાં આવી પડશે. થોડી કમાણીવાળાનું કુટુંબ દુઃખી થાય એ દેખીતું છે, કુટુંબના સુખની ધ્વજા રાખનારી સ્ત્રીઓએ તો જોતાને ઉપયોગી થઈ પડે, તેવી વિદ્યા અને કળા કૈશલ્યનું શિક્ષણ લેવું જોઈએ. એવું શિક્ષણ લઈ ધરમાં બેલાં ઉપયોગી દુત્તર કળાનાં કામો કરવાને મગ્યા રહેવું જોઈએ. કદિ ધરધણી શ્રીમંત હોય તોપણ તે તેને ધરમાં ઉપયોગી જોઈતી વસ્તુઓ થોડે ખર્ચે તૈયાર કરી આપી શકશે અને એ રસ્તે ધરમાંથી જ તો પૈસો બચાવી શકશે. જો કદિ ધરધણી

મધ્યમ સ્થિતિનો હશે, તો તેને તેવી સ્ત્રી પોતા-ઘરમાં જોઈતી વસ્તુઓ થોડે ખર્ચે પૂરી પાડવા ઉપરાંત એવી ચીજોથી ધન પેદા કરી પતિની કમાણીમાં ઉમેરો કરવા સદાયજૂત થઈ શકશે અને તેથી લવિષ્યની હુંદગી સુખમાં ગુન-ગી શકાશે; એટલુંજ નહિ પણ દૈવધ્મિજાતી કોઈ વખતે આપા કુટુંબના નિર્વાહનો આધાર પોતાના એકલા ઉપર આવી પડે, તોપણ તે સ્ત્રી સુખેથી ધર આગળ પોતાનું શિષ્ય સાચવી નીતિથી નિર્વાહ ચલાવી શકવાને શક્તિવાન યશે. વળી પોતે મેળવેલું કળાકૌશલ્યનું જ્ઞાન પોતાની પુત્રીઓને પણ આપી શકશે. એમ ઉત્તરોત્તર દુનરતા કામનો દેશમાં વધારો થતાં, આજે જે આપણા દેશનો પૈસો એવી વસ્તુથી તણાઈ જાય છે, તે અટકી દેશનો પૈસો દેશમાંજ રહેશે. અને પરિણામે આખો દેશ સુખી યશે.

પ્રાચીનકાળે આપણો ભારતવર્ષ અનેક વિદ્યા અને કળાકૌશલ્યમાં પ્રખ્યાત હતો. એ વખતે સ્ત્રીપુરુષો ૧૪ વિદ્યા, ૬૪ કળા, અને ૭૨ ચાતુરી વગેરેમાં કુશળ હતાં, એવું પાર્વતી, લક્ષ્મીજી, સીતા, દ્રૌપદી, તારા, દમયંતી, મહાલક્ષ્મી શકુન્તલા, અને ચિત્રલેખા, વગેરે સતી સ્ત્રીઓનાં ચરિત્રો, ઇતિહાસ અને ધર્મ-શાસ્ત્રો વગેરેથી સિદ્ધ થાય છે. જેથી કરી તેઓ સર્વ પ્રકારે સુખી હતાં. જેની કીર્તિનાં કિર્ણો અઘાપી પૃથ્વીમાં ચોપાસ પ્રસરી રહ્યાં છે. જે દેશ સર્વ પ્રકારની વિદ્યા અને દુનર કળાથી ભરપૂર હોય છે. તે દેશ દ્રવ્યાદિ સમૃદ્ધિથી શ્રેષ્ઠ અને સુખી હોય છે, અને જે દેશ તેથી રહિત હોય છે, તે દેશ ધનહિન થઈ ગરીબી સ્થિતિમાં આવી પડે છે. જે વખતે આપણા દેશમાં સર્વ પ્રકારની વિદ્યા અને દુનરકળા હતી, તે વખતે આપણો દેશ સર્વ પ્રકારની સમૃદ્ધિ જળથી ઝળકી રહ્યો હતો; પરંતુ દૈવ ધ્મિજાતી વિપરીતકાળ આવતાં, આપણી સમૃદ્ધિના મોહપાસમાં પડી અનેક વિદેશીજનો તેને હરણ કરવાને મથન કરવા લાગ્યા, અને પરિણામે સમૃદ્ધિ હરઈ મઈ તામેદાર જન્યા. વિદ્યા અને દુનરો નાશ પામ્યા અને ગરીબ સ્થિતિમાં આવી પડ્યા હોય. ધણા કુટુંબો દુઃખી સ્થિતિમાં દિવસ ગુજારે છે. આજે આપણા દેશમાં ઇંગ્લાંડ, ફ્રાન્સ, જર્મની, જાપાન અને અમેરિકા વગેરે સુધરેલા દેશોમાંથી કરોડો રૂપિયાનો માસ આવે છે. તેમાં એ સુધરેલા દેશોની દુનરકળામાં કુશળ થએલી સ્ત્રીઓના હાથની જનાવેલી ચીજો જેવી કે;—મોજા, મલપટા, ગુંથેલા રૂમાલ, ટેબલકલોથ, ભરતકામ, ચિત્રકામ, શીવણકામ, કાતરકામ, નેતરકામ, વિવિધ પ્રકારનાં રમકડાં, કાર, શીન, રેશમ, ઉન, સૂતર અને કાગળ વગેરેનાં રંગીન મુંદર અને મોહક પુત્રો, વેશો, વસ્ત્રો અને સુંદર ગુચ્છાઓ, વગેરે અનેક પ્રકારની જલુસો લાખો રૂપિયાની આવે છે અને બીજા દેશોમાં પણ જાય છે. તેથી એ લોકો ધણું દ્રવ્ય ખેંચી જાય છે. શું આપણા દેશની સ્ત્રીઓ તેથી થઈ ન શકે ? શું તેમનામાં ઈશ્વરે શુદ્ધિ આપી

નથી ? આપી છે. પ્રાચીનથીજ ચાલી આવેલી રીતિ પ્રમાણે, જો કે તેમાં કાળે કરી બહુ ફેરફાર થઈ ગયો છે; તોપણ હાલની કેટલીક ઉદ્યોગી સ્ત્રીઓ પોતાના ગૃહકાર્યથી પરવારી આજસમાં વૃથા વખત નહિ ગુમાવતાં, પોતાની ફરજ અને સ્થિતિનો વિચાર કરી, પતિને ધંધારેખાગારમાં સહાય આપતી રહે છે. કેટલીક ઉદ્યોગી અને હુશિયાર સ્ત્રીઓ ભરત ભરે છે અને ભરીને વેચે છે, કેટલીક કાંતવા અને હીર કાઢવાનું કામ કરે છે. કેટલીક સોતેરી--કસબ, રેશમ, ઊન, અને સૂતરથી કેતવાસ અને જાડા કપડાં ઉપર ખૂંટ, રસ્તીપર અને ટોપીઓ ઉપર સુંદરવેલ, બુટા, પુલ, ચૂલકાં, અને લેહેર, વગેરે ઘણી જાતનાં વિવિધ પ્રકારનાં ચિત્રા પાડે છે અને ભરે છે આવાં કામ મુખર્ષ, સુરત, બરૂચ, અમદાવાદ, રાજકોટ, જામનગર અને પ્રોલ, વગેરે શહેરોમાં--પારશી, નાગર, કાપર, કાપરી, શ્રીમાળીઆણણ, વાણીયા, વગેરે સારા વર્ગની ઘણી સ્ત્રીઓ ભરે છે. અને ગુંથે છે. જામનગરમાં હાલ એક યુરોપિયન સ્ત્રી રેશમી અને સૂતરાઉ કાપડ ઉપર સુંદર ભરત ભરાવી જ્યાંબંધ ઇંગ્લાંડ વગેરે પ્રદેશોમાં મોકલાયતી. તે પ્રમાણે જુદે જુદે ઠેકાણે આપણા વેપારીઓની કંપનીઓ ઉત્પન્ન થઈ, એ પ્રમાણે ભરાવી મોકલાવે તો તેઓ તેમાં સારો નફો મેળવી શકે અને તેથી આપણા દેશની સ્ત્રીઓને ઉત્તેજન મળી ઉદ્યોગ વધે; વગેરે રીતે જોનાં આપણા દેશની સ્ત્રીઓ શુદ્ધિવાન બિ, અને જો તેમને હાલ સુધરેલા ધોરણે નવીન હુનર કળા અને તેના ધંધા વગેરેનું સચોટ શિક્ષણ આપવામાં આવે, તો તે પછી ખીજા દેશની સ્ત્રીઓની પેઠે સર્વે બનાવી શકે. હાલ ચાલતી કન્યાશાળાઓમાં તેને લગતું જે જુજ ઉપર ચોડી શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. તે જોઈએ તેવું ઉપયોગી, અને સચોટ નથી આપણા દેશ દિવસે દિવસે વધારે ગરીબી સ્થિતિમાં આવતો જાય છે. ઉદ્યોગ વગર ધણા કુટુંબ પાપમાલ થયાં છે, તેવા સમયમાં હવે ખીજા ઉપર આધાર રાખી બેસી નહિ રહેતાં, સત્વર ચેતવાની વધારે જરૂર છે. આપણા ઉપર હાલ ન્યાયવાદ પ્રતાપી અંગ્રેજ સરકારનું રાજ્ય છે, તેવા સમયમાં સ્વદેશ પ્રેમી દેશહિતેષ્ઠ સુચપુરુષોએ ઉત્સાહ, આગ્રહ અને હિંમતથી આપણા દેશની સ્ત્રીઓને ધરમાં બેસી બેસી શકે, એવાં કળાકાશત્વજેવા સ્વતંત્ર ધંધાની કેળવણી આપવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ. દરેક શહેર કે ગામડાઓમાં સ્ત્રી ઉપયોગી હુનરોને લગતી સ્કૂલો સ્થાપન થવા જોઈએ. જે મોટી સ્ત્રીઓ તેવી શાળામાં જઈ શકે નહિ, તેને માટે જુદી શાળાઓ કાઢવી જોઈએ અને તેવી શાળાઓમાં પણ જે ન જઈ શકે, તેને માટે એવું શિક્ષણ લેવા જે ખુશી હોય, તેમને ઘેર જઈ થોડો થોડો વખત મીખવી આવે તેવી સ્ત્રીશિક્ષકરાખવી. આ પ્રમાણે યોજના કરી ઉપાયો લેવાથી સત્વર ધારેલો હેતુ પાર પડશે અને સ્ત્રીઓ ત્યારેજ પોતાના પતિને ખરી સહાયક થઈ, દેશને આપ્તાદ કરવામાં સહાયબૂત થઈ શકશે.

તેમાં મોગરાના પુલની ખુશખો આવે છે, તેને પુલેલ તેલ કહે છે. આ તેલ શ. ૩ નું શેર મળે છે. મુગંધરાયતેલ—આ તેલ પણ મોગરેલની પેઠે બને છે. એમાં તલની સાથે મુખ્ય મુખડ, કપુર, અગર, ખસતું ઘાસ અને ગુલાબના પુલની પાંખડીઓ નાંખે છે. આ તેલ મોગરેલ કરતાં સસ્તું છે, તે શ. ૧ નું શેર ૧૫૫ વેચાય છે, જો રાતું કરવું હોય તો તેમાં દિગંભાક ઉમેરે છે.

લુગડાંસાચવવાનીરીત:—સુતરાઉલુગડાં—સુતરાઉ લુગડાં ધુમાડાને લીધે પીળાશ લાગી ગ્રાંખાં થઇ જાય છે. માટે ધુમાડા ન હોય, તેવી જગ્યાએ પેટી કે કબાટમાં ઘોઈ સંકેલી ગડીબંધ રાખવાં. તેને ઉઘે, ઉઘે કે કંસારી વગેરે શ્વન્તુ નુકસાન કરે નહિ, માટે તેની વાળેલી ગડીમાં અગર માથે—પડાપાંદડી—પડીની પડીકી રાખવી. અગર દેવદારનાં બારીક છોડાંને મલમલની કાચળામાં ભરી કપડાના પડમાં રાખવી. અગર ચણકુઆબ અગર કાળીશરીનો જૂઠા રાખવાથી પણ જંતુઓ નુકસાન કરતાં નથી. **રેશમીલુગડાં**—રેશમી કપડાંને ધુમાડાની જગ્યાએ રાખવાં નહિ, પણ સંકેલી ગડી વાળી પેટી કે કબાટમાં રાખવાં. ઉઘે, ખેરી, કંસારી કે ઉઘે વગેરે જંતુ નુકસાન કરે નહિ, માટે લુગડાંના પડ માંહે, ઉપર જે સુતરાઉ લુગડાંમાં રાખવાની વસ્તુઓ જથ્થાથી છે તે રાખવી. અગર એરંડાના મુળ કે કડવા લીંબડનાં પાન મરી સાથે રાખવાં. ઉનનાં લુગડાં—ઉનનાં લુગડાંને પણ ધુમાડા વાળી જગ્યાએ ન રાખતાં સારી બેજ વગરની જગ્યામાં પેટી કે કબાટમાં સંકેલી ગડી પાડી રાખવાં, તેને ઉઘે, ખંખો, ખેરી, કે કંસારી વગેરે જંતુ નુકસાન કરે નહિ, માટે તેના પર—સુકા અંરંડાના પૂડાને પાથરવાં—અગર કાળીશરીનો જૂઠા ભરભરાવવાં—અગર કડવા લીંબડાના પાનને મરી સાથે રાખવાં. પડાપાંદડી પણ ઉપયોગી છે. **સોનેરી**—કસાબના લુગડાં—સોનેરી કાર હેડાયાળા, સોનેરી લપેટાનાં, કીનખાખનાં વિગેરે જેમાં સોનેરી આવેલી હોય, તેવાં લુગડાંને સંકેલી ગડી પાડી બેજ કે ધુમાડા ન હોય તેવી જગ્યાએ પેટી કે કબાટમાં રાખવાં. તેમાં કપડાંને જંતુઓ નુકસાન કરે નહિ. માટે રેશમી અને ઉનનાં કપડાં રાખવાને જગ્યાએથી ચીંતે તેમાં રાખવી;

લુગડાંધોવાનીરીત:—ફલાનેશના લુગડાં—ફલાનેશના કપડાંને એક પ-દોળા વાસળમાં મૂકી તે ઉપર ગરમ ખજખજતું પાણી રેડવું. પછી બીજા ગરમ પાણીના વાસળમાં સાત્રું રીંજ કદાવી. તેમાં ખસજીને ધિત્ત. તેથી ફલાનેશ ગરમ તથા નવા જેવી સફાઈદાર થશે. ઉનનાં—બીજાં લુગડાં પણ એજ પ્રમાણે ધોવાય છે. ધોયાં લુગડાં—ધોયાં સુતરાઉ લુગડાંને સોડાને માખુના પત્તીમાં પગાળી ધોનીપોથી અંતે ઉઝાળવાં—પછી ધોઇ નાખવાથી પગાળ સહેલ થાય છે. કાળા રંગનાં લુગડાં—કાળું રંગેલું કપડું ધોતા પડેલાં તેને પ્રથમ

પાણીમાં થોડા માપાંનો બૂકો લીગ્ગવી તેમાં પલાળી રાખવાં. પછી પાંચ લાગ તે-
લ, અને પાંચ લાગ ખારો—ઉસ, એ બેને મસળી એક પાણીથી ભરેલા ટગ
કે કુંડામાં નાખવાં. તેમાં કપડાં લીગ્ગવી રાખવાથી કાળાં કંપડાંની રંગ ધણે
સુધરે છે. તે પછી સારાં સ્વચ્છ પાણીએ ધોષ નાંખવાં. લાલરંગનાં મધરાશી
વગેરે લુગડાં—ગાળને પાણીમાં મેળવી તેમાં કપડાં બોળી રાખવાં. પછી સ્વચ્છ
પાણીએ ધોવાથી રંગ સારો રહે છે અને મેલ કપાષ સ્વચ્છ થાય છે, પાકા
રંગનાં સાડીસાડલા—વગેરે લુગડાં આ લુગડાંને ઓંચો ધોળાને કાળી માટી
વડે ધુએ છે. તેથી તેનો રંગ ઝાંચો નહિ પડતાં સ્વચ્છ થાય છે. રેશમી, કા-
શ્મીરી અને આલપાકાનાં લુગડાં—પાણી શેર ૨૥ ગરમ કરવું. તેમાં ૧૧.
ગાા ભાર ટંકણુખાર નાંખી ઉપરનાં લુગડાં ધોવાથી ધણાંસાફ થાય છે અને તેમનો
ચળકાટ જતો નથી. રેશમી અને ઉનનાં લુગડાં—ચરીકાના પાણીમાં લીગ્ગવી, ધોવા-
થી પણ ચળકાટ નહિ જતાં સ્વચ્છ થાય છે. નહિવાપરેલાં બુનાં લુગડાંને નવા
જેવાં કરવાની રીત—તમાકુઝાંસ ૨, તેને પાણી શેર ૧૦ માં ઉકાળી રાખવી
પછી કપડાંને ટેબલ પર પથારી તે પર ઉપરનું પાણી બ્રસવડે લગાડવું. પછી
સ્વચ્છ પાણીમાં ધોવાથી તમાકુની વાસ જતી રહેશે અને કપડું નવા જેવું દે-
ખાશે. લુગડાં ધોવા માટે એક સરસમિશ્ર—ટરપીટન ઝાંસ ૨, સ્પીરીટ ઝાંસ
એમોનિયા ઝાંસ ૩, એ બેને બેગાં કરી સારી પેઠે હલાવી રાખવાં, પછી સાબુ
શેર ૧૧ એક તપેલામાં પાણી ભરી પીગાળવો. પછી એ બેઉ મિશ્ર બેગાં કરી
તેમાં કપડાંને કલાક ૨૪ લીગ્ગવી રાખવાં. પછી તેને સ્વચ્છ પાણીમાં ધોવાથી
ટરપીટનની વાસ જતી રહી કપડાં સ્વચ્છ થશે.

લુગડાં પરથી ડાઘકાઢવાની રીત—મખમલના લુગડાં—ડાઘ પડેલા લુગ-
ડાં પર થોડું ટરપીટન નાંખી એઆ ફલાનેલના કપડાથી તે તેલ તડન સુકાઈ
જાય, ત્યાં સુધી લુછી નાંખવું. જો તે ડાઘ નીકળે નહિ તો ફરીથી તેલ લગા-
ડીને લુછવું. જ્યારે ડાઘ નીકળી જાય, ત્યારે બ્રસથી તે લાગ સારી પેઠે સાફ
કરી, કપડાંને ખુણી હવામાં વા ખાતાં કરવાં. તેથી ટરપીટન તેલની વાસ જતી
રહેશે. રંગીન રેશમી લુગડાં પરના ડાઘ—ફ્રેચઆકનો ખાડો લોકો તેને ડા-
મવાળા કપડાંની ઉપર પસવો. પછી તે કપડાંને અગ્નિ આગળ અગર ગરમ ખ-
ળખળતા પાણીની રકાળી ઉપર મૂકવું, એટલે ચીકાચને ગરમી લાગ્યાથી ઉકળી
જશે અને ચાકનો બૂકો તે ઉકળેલી ચીકાચને ચૂસી લેશે. પછી તેને બ્રસથી
લુછી નાંખવું. જો ચીકાચના ડાઘ રહેતો ફરી ઉપર પ્રમાણે ડાઘ જતાં સુધી કરવું
ઉનના લુગડાં પરના ડાઘ—તમાકુ પીવાની પાછની મટોડીને ખાંડી ખારીક
બૂકો કરી પાણીમાં પલાળી ચીકાચવાળા ડાઘ ઉપર ચોપડવું. માટીનું પાણી જેમ
સુકાતું જશે, તેમ માટી તેડને ચૂસી લેશે. પછી તે કપડાંને બ્રસથી સાફ કરવું

ને મીણુ અથવાચરખીના ડાઘ—પડ્યા હોય, તો કપડાંને આતસ આગળ દુરથી ધરવું અથવા ગરમ કરેલું લોઢું થોડે દુરથી દેખાડવું, એટલે મીણુ ઉકળી જશે. પછી કપડાંને ધરતીને તે ડાઘ લુછી નાંખવો. રંગનાડાઘ—રંગના ડાઘ કપડાં ઉપર સુકાયા પછી નીકળી ચકતા નથી. તેથી ડાઘ લાગે કે તરત તેની ઉપર ફલાનેલના અથવા બીજા નરમ કપડાંથી સ્પીરીટ ઓફ વાઇન સારી પેઠે લગાડીને ધસવું અથવા ધર લગાડવો, એટલે ડાઘ નીકળી જશે, પણ ને ડાઘ સુકાંધને કદાચ થયા હોય, તો તેની ઉપર સ્પીરીટ ઓફ ટરપીટન વારંવાર લગાડી સાંફ કરવું. શાહીઅનેલોઢાનાડાઘ—કપડા ઉપર સાદી અગર લોઢાના ડાઘ પડ્યા હોય, તો ટારટરીક આસીડ અને ત્રણ ભાગ પાણી, એ બેઉને ભેગાં મેળવી, તેને ડાઘ વાળા ભાગ પર લગાડવું. એટલે તે ડાઘ નીકળી જશે. ને ટારટરીક આસીડ ન મળે તો તેના બદલામાં યુરીયારીક આસીડ નાંખવાથી પણ ડાઘ નીકળી જશે. કસબનીકોરપરનાડાઘ—સેનેરી—કસબની કોર, ટોં પીઓ અગર પાધડીનો છેડા વગેરે પર ડાઘ પડ્યા હોય, તો તેની અસલ જલેહ પાંછી આવવા ગરમ કરેલો સ્પીરીટ ઓફ વાઇન બગડેલા ભાગ પર લગાડવો કોર અને ટોપીઓ ને રેશમી કપડા પર લરેલી હોય, અગર તેમાં ઉનનું કામ કર્યું હોય, તો તેની દુરકત નહિ ઉન અને રેશમનો રંગ સ્પીરીટ ઓફ વાઇન લાગ્યા છતાં જેવેને તેવોજ રહે છે. ડામરનાડાઘ—ને કપડા ઉપર ડામરના ડાઘ પડ્યા હોય, તો તે ડાઘ લાગેલા કપડાના ભાગને તેલથી સારી પેઠે પલાળી સાંજુથી ઘોંઘ નાંખવું. પછી તાકામાં વા ખાતું કરવું. ગાઢીનાપેંડાનીમળીનાં ડાઘ—ડાઘ લાગેલા કપડાના ભાગને તેલથી સારી પેઠે પલાળી સાંજુના પાણીથી ઘોંઘ નાખી વા ખાતું કરવું. સોનેરીફેટનેસાફકરવાનીરીત—સોનેરી ફેટ તથા લેસનો રંગ ઝાંખો પડી ગયો હોય, તેને સાફ કરવા માટે ફટકડીનો બારીક મેદા જેવો જૂકો કરી, તેને અસલડે શીટ ઉપર ધસીને લગાડવો. તમાકુનાડાઘ—કપડા ઉપર તમાકુના યુકનો ડાઘ પડ્યો હોય, તો તે ડાઘની બંને ખાંભુ ઉપર કળાં ચુનાનો બડો લેપ કરવો અને સુકાયા પછી સાફ કરી નાંખવો. વારની-રેનાંડાઘ—ધોળા અને રંગેલા સુતર તથા ઉનનાં કપડાં ઉપર હોય તો ટરપીટન લગાડી સાંજુથી ધસીને ઘોંઘ. રેશમ ઉપર હોય તો બેનઝીન ધર અને સાંજુવતી સંભાળથી ચોખા પાણીમાં ધસીને ઘોંઘ નાંખવા.

તેળાંમનાડાઘ—ધોળાં કપડાં માટે પાણી અને બ્લીચીંગ પાઉંડર અને મુતર, ઉન અને રંગેલાં કપડાં માટે લાઇકર એગેનિયને લગાડી ધણા પાણીમાં ધસીને ઘોંઘ નાંખવાં. આતથાદળનાડાઘ—ધણાજ ઉકળતા ચોખા પાણીમાં ઘોંઘાક આક નાંખી તેમાં કપડાં ધોવાથી આ તથા બીજા ફળના ડાઘ જશે. મિસનાડાઘ—સાંજુના પાણીમાં થોડાં ટીપાં લીંજુનો રસ નાંખી તે કપડાને લગાં.

ડી થોડીવાર રાખી ચાર કલાક પછી ટરપીનટાઇન અને વિલાયતી સાબુડે ધોવાથી સાફ થશે. ફળનારસના ઝાંઘ—હાથ ઉપર ફળના રસના ઝાંઘ પડ્યા હોય તો પાણીમાં હાથ ધોઈ તેમને જરા બુછી થોડા બીના હોય, તે વખતે તરતની સળગાવેલી ગધકની દીવાસળીનાં ધુમાડાપર ધરવા, એટલે સઘળા ઝાંઘ જતા રહેશે. ડામરના ઝાંઘ—હાથપર ડામરના ઝાંઘ પડ્યા હોય, તેનાપર માખણ અથવા ઘી લગાડીને ધસવા અને પછી ગરમ પાણીથી ધોઈ નાખવાથી ઝાંઘ જશે. આ વિગેરે ઘણી બાબતો ધરવ્યવહારમાં ઉપયોગી થઈ પડે તેવી છે. તેમનો ઉપયોગ સ્ત્રીઓ પુરસડે કરતી રહેશે, તો ઘણો ધાલ થશે.

જીવનભળવવાના ઉપાય.

જગતમાં મનુષ્ય માત્રને મુખ પામવાની ઇચ્છા હોય છે. એ ઇચ્છા પૂર્ણ કરવાનું મુખ્ય સાધન શરીર છે. શરીર એ એક યત્ર જેવું છે. અત્ર જળ વગેરે પદાર્થો તેને ચલાવનારી કળ છે. એ કળ વિના શરીર બરાબર ચાલી શકતું નથી, એટલુંજ નહિ પણ ટકી શકતું નથી. માટે જીવનના આધાર રૂપ અલગજ વગેરે ખોરાકની જાહુ જરૂર છે. અત્ર જળ વગેરેથી શરીર જેમ નિરોગી અને દીર્ઘાયુષી થાય છે; તેમ તેની અયોગ્ય બ્યવસ્થા રાખ્યાથી શરીર નાશપણ પામે છે. મનુષ્યના શરીરમાં વાત, પીત્ત અને કફ એ ત્રણ દોષ મુખ્યત્વે કરીને રહ્યા છે. એ ત્રણ દોષ સમાન સ્થિતિમાં હોય, તો શરીરને જળવાી રાખે છે અને ઓછા અદકા થાય તો દેહનો નાશ કરે છે. આ દોષો દર બંને માસે ઋતુના બદલાવાથી ન્યૂનાધિક થાય છે. તે વખતે જો ઋતુને માફકસર ખાવા પીવાની સલાહ ન રહે, તો શરીર રોગોનું પાત્ર થઈ પડે છે. વર્ષની ઋતુઓ છ છે. એ ઋતુઓ જેમ જેમ બદલાતી જાય છે; તેમ તેમ આપણે આહારવિહારમાં પણ ફેરફાર કરવો જોઈએ. ઋતુના ફેરફાર રૂપ કુદરતી કાયદોજ આપણને સચ્ચે છે કે દરેક ઋતુમાં તે તે ઋતુને માફક આવે, તેવી રીતે અહિત પદાર્થોના ત્યાગ અને પથ્ય—હિત કારક પદાર્થોનું સેવન કરવું જોઈએ; પરંતુ ઋતુના દોષ કયા અને તે ઋતુને અતુકુંજ હિત અહિત પદાર્થો કયા કયા છે તે માટે ઋતુ અને પદાર્થોના ગુણ દોષ જાણવા જોઈએ. આવા જ્ઞાનની સ્ત્રી પુરુષોને ઘણી જરૂર છે. તેમાં પણ સ્ત્રીઓને આવા જ્ઞાનની વિશેષ જરૂર છે. કેમકે રસોઇ વગેરેની બ્યવસ્થા કરવી એ સ્ત્રીઓનું કામ છે. તે જો આવા જ્ઞાનથી કુશળ થયેલી હશે, તો કુટુંબનાં માણસ

વાયુ વધારે હોય તેણે વાલ, યોળા, ચણા, તુવેર, વગેરે વાયુ કાપાવનારા વાયડા પદાર્થો ખાવાપીવા નહિ. કફ—કફ પ્રકૃતિવાળાએ એટલે જેના શરીરમાં કફ હોય વધારે હોય તેણે ઘી, ગોળ, ખાંડ, સાકર, વગેરે કફને કાપાવનારા દંડા ને ગળ્યા પદાર્થો ખાવા પીવા નહી. પિત્ત—જેના શરીરમાં પિત્ત હોય વધારે હોય, તેણે—મેથી, વંત્યાક—રીંગડાં, તેલ, મરચાં, હોંગ, અને બાજરી વગેરે પિત્ત કાપાવનારા—તીખા, ખારા, અને ગરમ પદાર્થો ખાવા પીવા નહિ. એજ રીતે—વાત કફ, પિત્તકફ અને વાતપિત્ત, વગેરે શરીરની પ્રકૃતિ જાણવી જોઈએ. અને તેજ પ્રમાણે પદાર્થોના ગ્રુણ-દોષ જાણી ખાવા પીવામાં લેવા જોઈએ. આવા પ્રકારના જ્ઞાનની આમીને લીધેજ અનેક વ્યાધિઓ ઉત્પન્ન થાય છે. માટે તેવા જ્ઞાનની ધણી જરૂર છે.

ધરઉપયોગીપદાર્થજ્ઞાન.

શ્રીએએ જીવન જાળવવાના નિયમો જાણ્યા પછી તેમણે ખાવાપીવાના ઉપયોગી પદાર્થોનું જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. આ માટે ધરમાં ઉપયોગી ગર્ભાં આવતા કેટલાક પદાર્થોના ગ્રુણ દોષ, ઓએને જાણતા ઉપયોગી ધારી આ નીચે આપેલા છે.

અન્નાન્ન—ધઉં—મધુર, ટાઢા, વાયુ, પિત્તને હરનાર, પૌષ્ટિક, ભારે, કફ કરનાર, બળ આપનાર, દસ્ત ઉતારનાર, જીવન રૂપ, અને રચી આપનાર છે. બાજરી—રફ, રચીકરનાર, દસ્ત રોકનાર; બળ આપનાર, હલકી, તીક્ષ્ણ. ગરમ, પિત્તને કરનાર, વાયુ અને કફને હરનાર છે. જાર—હલકી, વાયુ કરનાર. પિત્ત તથા કફને હરનાર, બળ આપનાર, અને રચી કરનાર છે. ચોખા—મધુર રિંગધ, સ્વરને સારો કરનાર, વાયુ તથા કફના ચોડા ભાગવાળા, ટાઢા, પિત્તને હરનાર, હલકા, દસ્તને રોકનાર, કફ તથા પિત્તને હરનાર, ઓજા પવન વાળા, નેત્રને દિતકારી અને તાવને મટાડનાર છે. આદદ—ભારે. પાકમાં—મધુર, રિંગધ, રચિ ઉપજાવનાર; વાયુને તોડનાર, મળને સિયળ કરનાર, તૃપ્તિ કરનાર, મળ અને મૂત્રને વધારનાર, ધાવણ વધારનાર, મેદ કરનાર, પિત્ત તથા કફને વધારનાર છે. તુવરનીદાર—તુરી, રફ, મધુર, ટાઢી, હલકી દસ્તને રોકનાર, વાયુને ઉત્પન્ન કરનાર, સ્વરને સારો કરનાર, પિત્ત, કફ, અને લોહી ગિગાડને મટાડનાર. ચોળા—ભારે, મધુર, તુરા તૃપ્તિ આપનાર, દસ્ત ઉતારનાર. લુખા, વાયુ કરનાર. રચિ કરનાર, ધાવણ વધારનાર. અને બળ આપનાર છે. ત્રાલ—મધુર,

લૂખા, પાકમાં ખાટા, બારે દરત ઉતારનાર, ઘુરા, ધાવણુ વધારનાર અને પિત્ત, રૂધિર, મત્ર, વાયુ અને આદ્રો તથા દાહ કરનાર છે. તથા વિષ, કફ અને મોખ્ખને હરનાર છે. મઠ-વાયુ કરનાર, દરતને રોકનાર, કફ તથા પિત્તને હરનાર, હલકા, કૃમિકરનાર અને તાવનો નાશ કરનાર છે. મધુર—શીતળ, હલકી, પિત્ત તથા રૂધિરને મટાડનાર, રક્ષ, વાયુ કરનાર, દરતને રોકનાર અને તાવને મટાડનાર છે. અણુ—ટાટા, રક્ષ, હલકા, ઘુરા, દરતને રોકનાર; વાયુ કરનાર, અને પિત્ત, રૂધિર, કફ તથા તાવને મટાડનાર છે. વટણુ—મધુર, લૂખા, અને ટાઢ છે. મકાઈ—મધુર, રસમાં કડવી, ઘુરી, બહુજ રક્ષપણુ કરનાર, કફ તથા પિત્તને હરનાર, રૂધિર ઉપ-જાવનાર, દરતને રોકનાર, ટાટી અને લૂણપણુ, તથા પાંગળાપણુ કરનાર અને વાયુનો અત્યંત પ્રકાપ કરનાર છે. કળથી—ઘુરી, પિત્ત તથા રૂધિરને કરનાર હલકી, દાહ કરનાર, પશીનાને રોકનાર. અને આસ, ઉધરસ, કફ વાયુ, હેડકી, પથરી, આંખનું ઉપસણું, સળેખમ, મેદ, તાવ તથા કૃમિને મટાડનાર છે. તલ—રસમાં તીખા, મધુર, ઘુરા, બારે, પાકમાં તીખા, સ્વાદિષ્ટ, સિન્ધ, કફ તથા પિત્તને મટાડનાર, બળ આપનાર, કેશને સારા કરનાર, મત્રને ઘેડુ કરનાર. આ-મટીને દિતકારી, ધાવણુ વધારનાર, કાંતને સારા કરનાર, મળ મટાડવામાં ઉપ-યોગી, દરતને રોકનાર, વાયુને હણનાર, અગ્નિને પ્રદિત કરનાર, અને શુદ્ધિને આપનાર છે. તલની બધી જાતોમાં કાળાનલ સર્વોત્તમ છે. સરસવ—રસમાં પાકમાં તીખા, સિન્ધ, કડવાસવાળા, ગરમ, કફ તથા વાયુને હરનાર, રૂધિર, પિત્ત અને અગ્નિને વધારનાર, ચળ, કોદ અને પેટના કૃમિને મટાડનાર છે. શાઈ—કફ તથા પિત્તને હણનારી, તીક્ષ્ણ. ગરમ, રક્તપિત્ત કરનારી, કાંઈક રક્ષ; અગ્નિને પ્રદિત કરનાર, અને ચળ, કોદ તથા પેટના કૃમિને મટાડનાર છે. મામેશ મોપણુ કરનાર, રક્ષ, વાયુ કરનાર, અને કફ તથા પિત્તને હરનાર છે. રાજગર—મધુર, રક્ષ; રૂધિર, પિત્ત અને કફને મટાડનાર છે ટાટા, હમ્મો, ઘુરા, અને વાયુનો પ્રકાપ કરનાર છે.

શાકનાપદાર્થ:—પટેરાં—ટાટા, મળને રોકનાર, મધુર, બારે, મળ તથા મત્રને રોકનાર, બળ વર્દક અને જઠરાગ્નિને પ્રદિત કરનાર છે. રતાણુ—શક-રીયોં—બળ આપનાર, સિન્ધ, બારે, પાણીક, કફ કરનાર, મળને રોકનાર, અને તેજમાં પકાવી ખાવાથી બહુ સાઈ તથા રૂખી કરનાર છે. સરણુ—જઠરાગ્નિને પ્રદિત કરનાર, રક્ષ, ઘુરું, ચળ કરનાર, તીખું, મળને રોકનાર, રવચ્છ, રૂધિર ઉપ-જાવનાર, હલકું, અને કફ તથા હરસને મટાડનાર છે. બરોળ અને ગોટાને પણ મટાડનાર છે. દાદર, રક્તપિત્ત, અને હેડના રોગવાળાને દિતકારક નથી. મુળા—નાના મુળા ગરમ, રૂધિર ઉપજાવનાર, હલકા, પાચક, મળ દોષને હર-નાર, તાવ તથા આસનો નાશ કરનાર, અને નાકના રોગ, કંઠના રોગ તથા

નેત્રના રોગને મટાડનાર છે. મોટામુળા—રક્ષ, ગરમ, અને ત્રણે દોષને ઉત્પન્ન કરનાર છે. એજ મૂળને તેલમાં પકાવી ખાધા હોય તો ત્રણે દોષનો નાશ કરનાર થાય છે. ગાજર—મધુર, તીક્ષ્ણ, જઠરાગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર હલકું, દરતને રોકનાર, અને રક્તપિત્ત, હરસ, સંપ્રહણી, કફ, તથા વાયુને મટાડનાર છે. ગુવાર—રક્ષ, ભારે અને કફકારક છે. અગ્નિ દીપક, સારક અને પિત્તહર છે, પણ વાયુકારક છે. કાનેલાં—કડવાં અને કફ, વાત, શ્વેતરિક્ત, પરમે, વાત અને પાંડુરોગને મટાડનાર છે. દરત લગાડનાર, હલકાં; કફ, પિત્ત અને કૃમિને મટાડનાર છે. કાકડી—ઘડી, રક્ષ, દરતને રોકનાર, મધુર, ભારે, શ્વેત કરનાર, રક્તપિત્ત અને ઉલટીને દરનાર, મૂત્ર અને અસ્તિને શોષનાર. પાકેલી કાકડી તૃણ અને પિત્તને કરનારી તથા વાયુ અને કફને દરનારી છે. પરવળ—પાચક, ત્રિષ લાંગે એવું, હલકું, અગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર, સ્નિગ્ધ, ગરમ, અને ઉષ્ણ, લોહી ખગાડ, તાવ, ત્રણે દોષ, અને કૃમિને મટાડનાર છે. દીડારાં—ગી-લોહાં—મધુર, ટાઢાં, ભારે, સ્તંભન, તુરં, મળને ઉખેડનાર, શ્વેતકર, આશ્રમે કરનાર, અને પિત્ત, લોહીનો ખીગાડ તથા વાયુને મટાડનાર છે. વાલોર—રસમાં મધુર, ટાઢી, ભારે, ખળ-આપનાર, અને વાયુ તથા પિત્તને છતનાર છે. રીંગણાં—વંત્યાક—મધુર, તીક્ષ્ણ, ગરમ, પાકમાં તીખાં, પિત્ત કરનાર, જઠરાગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર, હલકાં, અને તાવ, વાયુ તથા કફને મટાડનાર છે. કટોલાં—શ્વેત કરનાર, દરત લગાડનાર, બદુજ ટાઢાં, વાયુ કરનાર, રક્ષ, મળને વધારનાર, અને પિત્ત, કફ તથા પથ્થરીને મટાડનાર છે. ધીસોલાં—તુનીયાં—કફ, હરસને હજીનાર, રક્તપિત્ત તથા વાયુનો નાશ કરનાર છે. ગલકાં—સ્નિગ્ધ, રક્તપિત્ત અને વાયુને મટાડનાર છે. પ્રકોળું—પુષ્ટિ કરનાર, ભારે, અને પિત્ત, લોહીનો ખીગાડ તથા વાયુને મટાડનાર છે. લુણી—રક્ષ, ભારે, વાયુ તથા કફને દરનાર, ખારી, હરસને મટાડનાર, અગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર, ખારી અને મંદાગ્નિ તથા ઝેરને મટાડનાર છે. કાંદા—ડુંગળી—ખળવદંક, તીખી, ભારે, મધુર, શ્વેત કારક, કફ તથા નિદ્રા ઉત્પન્ન કરનાર. કાચ, ક્ષીણતા, ઉલટી, કાનેરા, અગ્નિ સોળે, રક્તરોગમાં દિનકરક છે; કેળી—પાવજી વધારનાર, મધુર, કૈવલને આપનાર છે. અળવી—રક્તપિત્તને મટાડનાર, મળને રોકનાર, અને વાયુને પ્રકાપ કરનાર છે, કાંકો—વાયુ કરનાર. ઠાટો, કફ કરનાર, દરત લગાડનાર, ભારે, મળને રોકનાર. અને શ્વાસ, પિત્ત, લોહી ખીગાડ તથા કફને મટાડનાર. તાંદળ-વતની બાજી—દક્ષી, ટાઢી, રક્ષ. મળ તથા મૂત્રની પ્રવૃત્તિ કરનાર, શ્વેત કરનાર, અગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર. વિષને દરનાર અને પિત્ત, કફ તથા લોહી ખીગાડને મટાડનાર છે. મેથીની બાજી—ગરમ, શ્વેત કરનાર, અગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર, કફને મટાડનાર અને પિત્તને કરનાર છે. દુધી—નર્મ—મધુર, ખાતુ વદંક, ટાઢી,

પૈષ્ટિક, ભારે, કફ કરનાર, ઝાંઝાને બંધ કરનાર અને ગર્ભનું સ્થાપણ કરનાર છે.

મસાહાનાપદાર્થ:—૭૩—કફ અને વાતહર, રસમાં તીષ્ણ, રક્ષ, હલકું, ચક્ષુને દિત અને ઉલટી તથા ઝાંઝાને નાશ કરનાર છે. ધાણા—તુરા, મૂતને પેદા કરનાર, હલકા, કડવા, તીખા, રેચક, અને તુષા, દાહ, શ્વાસ, ઉધરસ, કૃમિ, ચુંક, બદ્ધજમ્બી, તાવ, અને કફને મટાડનાર તથા પાચક છે. મુલા—તીખા, મધુર, વાતહર, અગ્નિમદ્ધતા, અને કફને મટાડનાર છે, તથા તાવ, કફ, શળ, નેત્રરોગ, ચુંક, અને પિત્તને કાઢી નાંખી સોજા : મટાડનાર છે. વરીયાળી—કફહર, વાતહર, અને શળ, આગ્રાતિસાર, અગ્નિનું મેદપણું અને કૃમિદોષનો નાશ કરનાર છે. તથા વિષ્ટાને આધનાર, પાચક, ગરમ અને ઉધરસ, ઉલટી, કફ અને પવનને મટાડે છે. મેથી—વાયુને હરનાર, કફ ને તાવનો નાશ કરનાર, રતનનું લોહી સુધારી ધાવણ ઉત્પન્ન કરનાર, પૈષ્ટિક, પિત્તને કાઢી લોહી સુધારનાર છે. વધારણી—હોંગ—ગરમ, પાચક, જઠરાગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર, રચિ કરનાર, શળ, અજીર્ણ, ગોળા, પેટને આક્રમ, કૃમિ, વાયુ અને કફને મટાડનાર છે, પિત્તને વધારે છે. તથા શ્વાસહર, જૂખ લગાડનાર અને તીખી છે. હળાહર—તીખી, કડવી, લૂખી, ગરમ, વર્ણને સારો કરનાર, અને કફ, પિત્ત, આમડીના રોગ, પ્રમેહ, રૂધિરના રોગ, સોજા, પાકુ રોગ, અને વચ્ચેને મટાડનાર છે. મરી—તીક્ષ્ણ, જઠરાગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર, કફ તથા વાયુને મટાડનાર, ગરમ, પિત્ત કરનાર, રક્ષ અને શ્વાસ, શળ તથા કૃમિને મટાડનાર છે. મુકું—રચિકર, આમ વાત હણનાર, પાચક, તીખી, હલકી, સ્નિગ્ધ, પાકર્મા મધુર, કફ, વાયુ તથા મળબંધને તોડનાર છે, ગરમ, સ્વરને સારો કરનાર, ઉલટી, શ્વાસ, શળ, ઉધરસ હ્રદય રોગ, સોજા, હરસ, પેકુનુ ચડી આવવું અને પેટની અંદરના પવન એ દરદોને મટાડનાર તથા કાઢી છે. આદુ—હરતને બેદનાર, ભારે, ગરમ, જઠરાગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર, તીષ્ણ, રક્ષ, અને વાયુ તથા કફને મટાડનાર છે. કૌકમ—કાચું કૌકમ—ખાદુ, ગરમ, વાયુને હણનાર, કફ તથા પિત્તનો નાશ કરનાર છે. પાકુ કૌકમ—હલકુ, તીષ્ણ, તુર, ખાદુ, ગરમ, રચિ ઉવગ્નવનાર, રક્ષ, અગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર, કફ અને વાયુને કરનાર, તરસ, હરસ, સંઘ્રહણી, ગોટા, શળ, ખાતીનો રોગ, કૃમિને મટાડનાર અને મળને સુકારનાર છે. આંખડી—કાચું ફળ—ખાદું, ગરમ, વાયુને હણનાર; કફ, પિત્ત અને રૂધિરને કરનાર છે. પાકુફળ—અગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર, રક્ષ, મળને ખસેડનાર, કફ અને વાયુને મટાડનાર નાદીઓને પકડનાર, તરસ, હેડાઈ, કૃમિ રોગ અને ઉલટીને મટાડનાર છે. લોંચુ—ગોળ લોંચુ ખાદું, વાયુને હણનાર, અગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર, પાચક, હલકું, કૃમિનો નાશ કરનાર, પેટની પીડાને મટાડનાર, રચિઉપગ્નવનાર, વાત, પિત્ત, કફ અને શળવાળાને પરમ દિતકારી છે. એ લોંચુ ત્રણદોષ, અગ્નિ,

દ્રવ્ય અને વાયુ સંબંધી રોગ. એટલી પીડાતાને, મંદાગ્નિવાલાને, દસ્તની કબજિયત વાળાને અને કોલેરાવાળાને એ લીંબુ દેવું જોઈએ. લશણ—તેમાં ખટાસ સિવાય પાચે રસ છે. પુષ્ટીકારક, ધાતુવર્દક, સિન્ધ, રરમ, પાચક, દસ્ત ઉતારનાર પાકમાં ને રસમાં તીષ્ણ અને મધુર છે. ભાગેલાને સાંધનાર, કંઈને સારો કરનાર, ભારે, પિત્ત અને રૂધિરને વધારનાર, બળઆપનાર, શુદ્ધિ સારી રાખે છે. રસાયન રૂપ, છાતીના રોગ, છલ્મ તાવ, પેટના શૂળ, દસ્તની કબજિયત, ગોટા, અરૂચિ, ઉધરસ, સોજા, દુરસ, કોઠ, અગ્નિનું મંદપણ, શ્વસ, વાયુ, શ્વાસ અને કંઈને મટાડનાર તથા નેત્રને દિતકારી છે. લશણ ખાનારે મહેનત, વડો, કોષ, બહુજળ, દુધ અને ગોળ એટલા પદાર્થોનો ભાગ કરવો.

મેઘા—ફલ્લર્ગ—કેરી—કાપી કેરી ઉખ્ય, ખાટી, રૂચિકર, માદી તથા રક્ષ છે, પિત્ત, વાયુ, કફ અને રક્ત દોષને ઉત્પન્ન કરનારી છે. પશુ કંઠ રોગ, પ્રશુ, અતિસાર અને પ્રમેદમાં સારી છે. પાટીકેરી—ધાતુવર્દક, કાંતિકારક, માંસ અને બળવર્દક છે. કાંઈ કફ કારક હોવાથી તેના રસમાં જરા કુંઠ નાખી ખાવામાં આવે છે. જાંબુ—મળને કબજ કરનાર, મધુર, વાયુને કંઈનો નાશ કરનાર, રૂચિ ઉપજાવનાર અને પરમાને મટાડનાર છે. ઘેર—ખાદું હોય કે મીઠું હોય તોપણ તે કફ કરનાર છે. ઉધરસ, તાવને પેદા કરનાર છે. છુટથી ખાવા લાયક વસ્તુ નથી. ફાડમ—તે સર્વોત્તમ ફળ છે. એ ત્રણે દોષમાં દિતકારક છે, અતિસારના રોગને મટાડે છે. કેળાં—ભારે, શિતળને, રૂચિકારક અને પિત્ત નાશક છે. બળ અને ધાતુ વર્દક છે, તૃપ્તિ કારક, માંસ વર્દક, પશુ કફ કર્તા છે. તૃષા, ગ્લાની, પિત્ત, રક્ત વિકાર, પરમે, કુષા, અને નેત્ર રોગનો નાશ કરનાર છે. આંબળાં—તુરાં, ખાટાં ગુણે રસાયન, પિત્ત શામક, ત્રિદોષહર, સારક. બળવર્દક, શુદ્ધિ દાયક છે. ધાતુ સુધારક, પૌષ્ટિક, રમૂતિ આપનાર અને દુકામાં સર્વોત્તમ ગ્રણ્ય ધરાવનાર ફળ છે. નારંગી—મધુર, રૂચિકર, શિતળ, પૌષ્ટિક, જરારાગ્નિ પ્રદિસ કરનાર હૃદયને દિતકારક. ત્રિદોષ હારક, શ્વસ અને કૃમિનાશક, મંદાગ્નિ, ખાંસી, વાયુ, પિત્ત, કફ, ક્ષય, શોષ, અરૂચિ, એકાંત વગેરે વ્યાધિમાં પથ્ય છે. ખાટી નારંગીનો ત્યાગ કરીને મીઠી નારંગી ખાવી. દ્રાક્ષ—સગી કાળી દ્રાક્ષ સર્વ પ્રકૃતિ અને સર્વ રોગમાં દિતકારક છે, તે મધુર, તૃપ્તી કરનાર, નેત્રને દિતકારક અને દંડી છે. જમનાશક અને દસ્ત સાદુ લાવનાર છે. પેશાબને પણ છુટથી લાવે છે. પૌષ્ટિક છે. લોહી વિકાર, દાઢ, શોષ, મૂર્છા, તાવ, શ્વાસ, ખાંસી, ઉલટી, સોજા, વાત રક્ત વગેરે વ્યાધિને દરનાર છે. મીઠાંલીંબુ—સ્વાદિષ્ટ, મધુર, તૃપ્તિકારક, રૂચિકારક, દુષ્કર્ષ, કફ, વાયુ, ઉલટી, ઉધરસ, કંઠ રોગ, ક્ષય, પિત્ત, શૂળ, ત્રિદોષ, મળરત્નન કોલેરા, આમ વાત, ગુદમ અને કૃમિનો નાશ કરનાર છે. ખલ્લુર—પૌષ્ટિક, સ્વાદિષ્ટ, મધુર,

હંડા, ગ્રાહી, લોહી સાફ કરનાર, હૃદયને દ્વિતકારક. ત્રિદોષહર, શ્વાસ, શ્રમ, ક્ષય, વિષ, તૃષા, શોષ અને અગ્નિપિત્ત જેવા ભયંકર રોગમાં તે દ્વિતકારક છે. તે પચવામાં ભારે અને કૃમિ કારક છે. માટે નાના બાળકોને ખલ્લુર ખાવા દેવો નહિ. સોતાક્રૂણ—મધુર, સીતળ, અને પૌષ્ટિક છે, પણ કફ અને વાયુને કરનાર છે. જામક્રૂણ—સ્વાદિષ્ટ, સીતળ, રચિકરનાર અને ત્રિદોષહર છે, પણ તીક્ષ્ણ છે. ભારે છે, કફ કારક છે, અને વાયુ કરે છે. સફરજન્દ—મધુર, રચિકર, હૃદયને દ્વિતકર, સીતળ, ગ્રાહી અને પિત્તહર છે. તે અતિસારના રોગમાં પથ્ય છે. અંજીર—હંડા અને ભારે છે. રક્તદોષ, દાહ, વાયુ અને પિત્તનો નાશ કરનાર છે. નાળિયેર—અતિ મધુર, સ્નિગ્ધ. હૃદયને દ્વિતકારક, પૌષ્ટિક, રક્તપિત્ત હરનાર, અને વીર્ય વર્દક છે. તળીયાં—સફરટ્ટી—ચીલકાનાં કાચાં ફળ વાયુ અને કફને કરનાર છે. તથા પાકાંફળ—વળી વિશેષ વાયુને કફકારક છે. કોઠીમાં—સ્વાદે સારાં છે, પણ ત્રણ દોષને ઉપજાવે છે. કાલીંગાં—તરબુચ—દાતને રોકનાર, ટાંઠું, ભારે, અને દૃષ્ટીની શક્તિ, પિત્ત અને વીર્યને હરનાર છે. પાકુંતરબુચ—ગરમ પિત્ત કરનાર અને કફ તથા વાયુને મટાડનાર છે. શણ—વીર્યને વધારનાર, બળ વર્દક, ટાંઠી, ભારે અને તરસ, મૂર્છા, ક્ષતિ, મેદ, ક્ષય, ત્રણ દોષ, તથા લોહી બીગાડને મટાડનાર છે. બદામ, આરોળી, પરતાં,—એ ત્રણ વસ્તુઓ દ્વિતકારક છે. બદામ મગજપર શ્વાસ કરીને અસર કરે છે, પણ કડવી બદામ ઝેરની અસર કરે છે. માટે ખાતી વખતે સંજાળ રાખવી. બદામ પચવામાં ભારે છે, પણ મગજને તર કરી શુદ્ધિ વધારે છે.

જ્ઞાનવાનનાશીજાપદાર્થોઃ—સાકર—મધુર, પૌષ્ટિક, ટાંઠી, કફકારક, વાયુ અને પિત્તને હરનાર, લોહીના બીગાડને મટાડનાર, હલકી અને વીર્યને વધારનાર છે. ખાંડ—મધુર, નેત્રને દ્વિતકારી, પૌષ્ટિક, ટાંઠી, કફકારક, વાયુ અને પિત્તને હરનાર, સ્નિગ્ધ, બળ આપનાર, ઉલટીને મટાડનાર છે. સાકરીયાંખાંડ—જે ખાંડ દાણાદાર રેતી જેવી આવે છે તે—બહુ મધુર, કફકારક, રચિકારક, વાયુ, પિત્ત, લોહી બીગાડ, બળતર, મૂર્છા, ઉલટી અને તાવને મટાડનાર છે તથા બહુ ટાંઠી અને વીર્યને વધારનાર છે. ગોળા—વીર્યને વધારનાર, ભારે, સ્નિગ્ધ, વાયુને હણનાર, મૂત્રને સાફ કરનાર. પિત્તને અત્યંત હરનાર, અને મેદ, કફ, કૃમિ તથા બળને વધારનાર છે. જીનોગોળા—હલકો, પથ્ય, અગ્નિને વધારનાર, પિત્તને હણનાર, મધુર, વાયુને હણનાર, અને લોહીને સ્વચ્છ કરનાર છે. નયોગોળા—કફ, શ્વાસ, ઉધરસ, કૃમિ અને અગ્નિને વધારનાર છે. ધી—રસાયનરૂપ, મધુર, નેત્રને દ્વિતકારી, અગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર, શુદ્ધિને વીર્ય વર્દક, જીવન આપનાર, શરીરને કોમળ કરનાર, બળ અને ક્રાંતિને વધારનાર, મળને ખસેડનાર, મેદ તથા કફનો વધારો કરે છે. લેસના કરતાં ગાયતૃ વી વિશેષ શુચ્ચકારક છે. માખણ

—ગાયનું માખણુ દિતકારી છે, બળ વર્દક, વર્ણ સુધારે છે, અગ્નિપ્રદિત કરે છે તથા દસ્તને રોકે છે, તથા વાયુ પિત્ત, લોહી ખીગાડ, ક્ષય, તરસ અડદીઓ વા-તથા ઉધરસના રોગમાં ક્ષયદો કરે છે. ભેંસનું—માખણુ-વાયુ ને કફ કરે છે, ભારે છે, દાહ, પિત્ત અને શ્રમને મટાડે છે. મેદ અને વીર્યને વધારે છે. વાસી માખણુ-ઉધટી, દરસ, કાક, કફ અને મેદને ઉત્પન્ન કરે છે. દુધ—મીઠું, દંડુ, પિત્તહર, પોષણકારક, દસ્ત સાફ ઉતારનાર, બળ અને વીર્યને વધારનાર છે શુભાસનાર, શુદ્ધિને સારી કરનાર, જીવાનીને સ્થિર કરનાર, આયુષ્ય વધારનાર, રસાયનરૂપ, ક્ષુધાતુર, ખાળક અને વૃદ્ધને તૃપ્તિ આપનાર, ક્ષિણુ થયેલાને દિત કારક, શુભજીવર, બ્રમ, મૂર્છા, માનસિક રોગ, શોષ, દરસ, ગુસ્મ, ઉદરરોગ, પાંડુ, પેશાબના રોગ, રક્તપિત્ત, થાક, તૃષ્ણા, દાહ, છાતીના રોગ, શળ, આશ્રુ, અતિસાર. ગર્ભશ્રાવ વગેરે ધણી રોગમાં અતિ દિતકારક છે. કાળીગાયનુંદુધ —વાતહર અને વિશેષ ગુણકારી છે. રાત્રીગાયનું દુધ—વાતને પિત્તહર છે. ધાળીગાયનું દુધ—જરા કફકારક અને ભારે છે. ભેંસનુંદુધ—તેમાં ગાયના દુધના જેવાજ ધણા ખરા ગુણ છે. ફેર એટલો કે તે દુધ ગાયના દુધથી વધારે મીઠું, વધારે ધાતું, વધારે ભારે, વિશેષ વીર્યવર્દક, કફ કરનાર, અને નિદ્રા વધારનાર છે. માંદા માખણુને ભેંસના કરતાં ગાયનું દુધ પથ્ય છે. બકરીનુંદુધ—તુફ, મધુર, ટાઢું, હલકું, રક્તપિત્ત, અતિસાર, ક્ષય, ઉધરસ, અને તાવના રોગમાં દિતકારક છે. ગાડરનુંદુધ—ખાઈ, મીઠું, ગરમ, પથરીને મટાડનાર વીર્ય, પિત્ત અને કફને ઉત્પન્ન કરનાર અને વાયુને મટાડનાર છે. સર્વદુધ—ઉનું કરીનેજ ખાણું, બગડેલું કે વાસી દુધ ખાણું લાલકારક નથી. ગાયનુંદહી—મધુર, ખાટું, શચિકર, પવિત્ર, અગ્નિ પ્રદિત કરનાર, પુષ્ટિ કરનાર અને વાયુને મટાડનાર છે. દહીંમાં ગાયનું દહીં અધિક સુણેવાળું : છે. ભેંસનુંદહી —ખડુ, સ્નિગ્ધ, ચિકણું, કફ કરનાર, વાયુ અને પિત્તને મટાડનાર, પાકમાં મધુર શરદી કરનાર, વીર્યને વધારનાર, ભારે, અને લોહીને ખિગાડનાર છે. બકરીનું દહીં—ઉત્તમ, દસ્તને રોકનાર, હલકું, તણે દોળને ટાળનાર, અગ્નિને પ્રદિત કરનાર અને શ્વાસ, ઉદરસ, દરસ, શ્વાસ તથા કુખગાપણું એ ઉપર દિતકારી છે. સરૂના—દેમંત, શિશિર અને વર્ષા એ ત્રણ ઋતુમાં દહીં ખાણું સાફ છે, પણ શરદ, ગ્રીષ્મ અને વસંત એ ત્રણ ઋતુમાં દહીં ખાણું ધણું કરીને. સાફ નથી રાત્રે પણ દહીં ખાણું નહિ, તેમ નિયમ વિરૂદ્ધ પણ ખાણું નહિ, ઘાશ—પાણી નહિ નાંખનાં ઉપરના ચિકાસવાળા ઘાટા ભાગ સહીન વસોવેલું દહીં—પિત્તનું —કેદવાય છે. તે સાકર નાંખી ખાવાથી આંખાના રસના જેવા ગુણ થાય છે. ઉપરનો ચિકાસવાળો ભાગ કાઢી નાંખી પાણી વગરજ વસોવેલું દહીં—મધીત-

કહેવાય છે—તે વાયુ અને પિત્તને હરનાર કફ અને પિત્તને તોડનાર છે. ચોથા ભાગનું પાણી નાંખીને વગેરેલું હળી—તક કહેવાય છે—તે દસ્તને રોકનાર. તુફ, ખાડુ, પાક અને રસમાં મધુર, હલકુ, ઉષ્ણવીર્ય, અગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર, તૃપ્તિ આપનાર, વાયુનો નાશ કરનાર, સગ્રહણી, હરસ વગેરે રોગને હિતકારક છે. તક પૃથ્વી ઉપર માણસોને સુખ આપનાર છે. અરધો અરધ પાણી નાંખેલી છાશ—કફ કરનાર, બળને વધારનાર, અને આમ ભાગને અત્યંત ટાળનાર છે. વલો-વીને જેમાંથી માખણ કાઢી લીધું હોય અને ધણું પાણી નાંખીને કચેલી હોય તે છછિકા કહેવાય છે—તે ટાઢી, હલકી, પિત્ત, શ્રમ અને તપાને મટાડનાર, વાયુને ટાળનારી અને કફને કરનારી છે. લુણ નાખીને ઉપયોગમાં લેવાથી અગ્નિ પ્રદિપ્ત થાય છે.

મુખવાસનાપદાર્થો:—સોપારી—મુખવાસ તરીકે સારી વસ્તુ છે, પણ તે બહુ થોડા પ્રમાણમાં લેવાયતોજ લાભ કારક છે. જે વધારે પ્રમાણમાં લેવાય તો—દાંતના પારાને બગાડવા ઉપરાંત તેમાં જે એક દોષ રહેલો છે તે થોડા લો-કા જાણતા હશે, સોપારીમાં શરીરનાં સાધાઓને તથા ધાતુઓને દીલી કરવાનો સ્વભાવ છે. માટે બહુજ થોડી ખાવી, ભોજન કરીને જરા મોંમાં નાખી આવી-ને ફેંકા દેની, વધારે ખાવી નુકસાન કારક છે. કંકને બગાડે છે. નાગરવે-લનાં પાન—તાજાં અને મોંમાં ગરમી ન કરે એવાં જોઈએ. વ્યસન તરીકે જ્યાં મળ્યાં તેમાં ખાવાથી લાભને બદલે દાનિ કરે છે પાનમાં કાચા થૂનાનું થોડું પ્રમાણ આવવું જોઈએ. તેમ આખો દિવસ ચાન્ધા કરવાં નહિ બહુ પાન ખાવાથી શરીર, આંખનું તેજ, વાળ, દાંત, જડરાગિન, કાનની ઇંદ્રિ, રૂપ, અને બળ એ સર્વને દાનિ પહેંચે છે. એજથી—તજ—લવીંગ જાવત્રી—એ સર્વ મુખવાસમાં વપરાય છે. એજથી ખરી ગરમી આપે છે, અને મુખને સુવાસિત કરે છે. તજ અને લવીંગ પણ થોડા પ્રમાણમાં સારાં છે, પણ મુખવાસ તરીકે આ બે વસ્તુઓ વારંવાર ખાવાથી લાભ નથી. **ધાણા-વરીઆળી**—મુખવાસની અનેક વસ્તુઓમાં આ બે વસ્તુઓ વિશેષ પસંદ કરવા જેવી છે. તે દીપત પાચન હોષ્ટને કેષ્ઠ પણ પ્રકારના દોષથી રહિત છે. મોઝા રંગદ આપે છે અને કંકને સુધારે છે. કેટલાક પાનની સાથે તમાકુ ખાય છે, પણ વિદ્વાનો તેને લા-ભ કારક ગણતા નથી.

પ્રવાહીપદાર્થ,—તલિનુંતેલ—ભારે, સ્થિરતા કરનાર, બળ આપનાર. વર્ણસારો કરનાર, દસ્ત ઉતારનાર, અંગના સાધાઓને શિથિલ કરી રસ આદિ ધાતુઓના જોરને નરમ પાડનાર, તુરાશને મળવું, વાયુ અને કફને મટાડનાર, ઉષ્ણવીર્ય, પ્રુષ્ટિ આપનાર, રક્તપિત્ત કરનાર, ધાતુઓને ઉષ્ણનાર, વિશા અને મૂત્રને બાંધનાર, ગલોશયને સાદુ કરનાર, અગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર, શુદ્ધિને દેનાર,

પ્રમેદ. કાનજળ, અને માથાના શૂળને મટાડનાર, શરીરમાં દહલકાર કરનાર, ચોળવાથી ચામડી, કેશ અને ચક્રુને દિતકારી અને ખાવાથી ચામડી, કેશ અને ચક્રુને દિતકારી છે. માટે રીતસર ખાવું. ઝેરંડીતેલ—તીક્ષ્ણ, ગરમ, અગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર, ચીકણું, ભારે ચામડીને દિતકારી, જીવાનીને સ્થિર રાખનાર, શુદ્ધિ, ક્રાંતિ અને બળને વધારનાર, તીખું, રસમાં મધુર, દસ્ત લગાડનાર, વિષમ જ્વર, છાતીમાં દરદ, વાંસાનાં શૂળ, વાયુ સંગ્રંથી પેટના રોગ, આફરો, ગોટો, કેડનું ઝઘાર્ષ જવું, વાયુ લેહી બિગાડ, દસ્તની કમજબત, સોજા, વ્યામ અને અંદરનાં શુભગંધોને મટાડનાર છે. સરસવતું તેલ—અગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર, દહલકું, તીક્ષ્ણ. પિત્ત તથા શ્વિરને પાતળું કરનાર, ચળ, કેદ, કૃમિ, ચીતરી અને શુભગંધે મટાડનાર છે.

વાળી;—નદીનું જળ—આ જળ રક્ત, વાયુને વધારનાર. દહલકું, અગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર, શરદી કરનાર નથી. સ્વચ્છ, કઠ્ઠ અને પિત્તને મટાડનાર છે. જે નદીઓ પ્રમળ વેગવાળી અને નિર્મળ જળ વાળી હોય તેનાં પાણી દહલકાં સમજવાં જે નદી શેવાળથી ઢંકાએલી, મંદ વેગ વાળી અને મલીન હોય, તે ઓના જળને ભારે સમજવાં. ઝરણું પાણી—શ્વિ ઉપગ્રવનાર, કદને હણ નર. અગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર, દહલકું, મધુર, વાયુ ઉપગ્રવનાર છે. તળાવનું પાણી—મધુર, છૂંદું, વાયુ કરનાર, વિદ્યને મૂરને બાંધનાર, અને શ્વિર, પિત્ત તથા કદને મટાડનાર છે. વાવનું પાણી—એ પાણી ખાઈ હોય તો પિત્ત કરનાર અને કદ તથા વાયુને દરનાર છે. જે મીઠું હોય તો કદ કરનાર અને વાયુ તથા પિત્તને દરનાર છે. કુવાનું પાણી—જે મીઠું હોય તો ત્રણે દોષને દરનાર છે, દિતકારી અને દહલકું છે. જે ખડું હોય તો કદને તથા વાયુને દરનાર. અગ્નિ પ્રદિપ્ત કરનાર અને પિત્તને ઉપગ્રવે છે. જુદાજુદા કહે છે કે;—“ પોષ માસમાં સરોવરનું, માઘમાં તળાવનું, કારતકમાં કુવાનું. ચૈત્રમાં ધ્રો—ધુનાનું, વૈશાખમાં ઝરણાનું, જેદમાં જે જળ નીચી ધરતી ગીરી નાંખી મોટી ધારાથી વહેતું હોય તેનું ઔદભિંનું, અષાઢમાં કુવાનું, શ્રાવણમાં અંનરિકાનું, બાદરમાં કુવાનું, આસોમાં ધુનાનું, કારતક અને માગધરમાં સર્વજળાશયનું જળ દિતકારી છે.

ત્રિશેષદુકીકૃત—જેજે પદાર્થોમાં જેજે ગુણ અવગુણ રહેલા છે, તે પદાર્થોમાંથી બનાવવામાં આવના પદાર્થોમાં પણ તે પદાર્થોનાજ પણા ખરા ગુણ દોષ દોષ એ સામાન્ય નિષ્પન્ન છે. સંધ્યાની ક્રિયા અને સંસ્કારથી પણ વખતે ગુણમાં ફેરફાર થાય છે. દાખલાતરીકે—જુના ચોખાનો સંધ્યે ભાત દલકો છે. પણ તેના પુરા ગજુજ ભારે છે. ભાત દલકો છે પણ ખીચડી બારે છે. યોગ પાણીમાં સંધ્યે ભાત જલદી પચે નથી, પણ બદોળા પાણીમાં બહેલો ભાત જલદી પચે છે. એ રીતે તેની ક્રિયાથી ગુણમાં ફેરફાર થાય છે. તેમજ સંધ્યા-

ની સુક્તિ અને જુદી જુદી વસ્તુઓની મેળવણીથી શાક-તરકારી વગેરેના ગ્રણ્ય-
માં ફેર પડે છે. જે શાક વાયુ કરતા હોય છે, તે પુષ્કળ ધી ઠે તેલમાં પકાવ-
વાથી તેનો વાયુ કરવાનો ગ્રણ્ય ઓછો થાય છે. ઇત્યાદિ રીતે પદાર્થોના ગ્રણ્ય દોષ
જાણી ઉપયોગ કરવાથી શરીર નિરોગી રહી દીર્ઘાયુષ્ય થાય છે.

धरुडिपयुगलिपहार्थपरीक्षा.

લોહાના સળીયા ઉપર ત્રાંમાનો રંગ ચડશે. ઘઉંના આટાની પરીક્ષા—થોડા આટા લઈ તેમાં થોડું સલ્ફ્યુરીક આસીડ નાંખી બેળવી દેવું. તેથી જો આટામાં ચાક બેળવેલો હશે, તો તે ચાકમાંથી કાર્બોનિક આસીડ બહાર નીકળી આટામાં ઉભરો આવશે. જો કંઈ બેળવેલું નહિ હશે તો ઉભરો આવશે નહિ. માખણની પરીક્ષા—કેટલીક વખતે સસ્તાં માખણમાં ઓટ જાતના અનાજનો આટો અથવા ઘઉંનો કે ખીજી જાતનો આટો બેળવે છે. માટે તેમાંથી થોડા માખણને એક કાચની નળીમાં કે શીશીમાં તાવિને તપાસવાથી બેળવેલી ચીજ છુટી પડશે અને ઠંડું થયા પછી તેમાં બેળવેલો પદાર્થ માલમ પડશે. મધની પરીક્ષા—મધમાં ખાંડ અથવા સાકરની ચાસણી બેળવીને વેચે છે. માટે મધનાં ૨૦ ટીપાં તથા પાણીનાં ૬૦ ટીપાં લઈ, તેમાં થોડાંક આલકોહોલ નાંખવો. જો તે મધ ચોખ્ખું હશે, તો આ રીતથી તે દુધના જેવું સફેદ થશે, પણ જો તેમાં ચાસણીનો ભેગ હશે, તો તેમાંથી કાંઈ જેવો ભાગ છુટો પડી નીચે ઠરી જશે. મુગંધીતેલની પરીક્ષા—કેટલીક જાતનાં મુગંધી તેલમાં આલકોહોલ બેળવે છે. તેથી તેવા તેલમાંથી ૧ દ્રામ ગ્લાસમાં લઈ, તેમાં ૨ દ્રામ વરાળનું કંદેલું પાણી અગર ડીસ્ટીલવૉટર નાંખવું જો તેમાં આલકોહોલનો ભેગ હશે, તો તે બેળવણી દુધ જેવી થઈ જશે. પાણીની પરીક્ષા—પાણી વગેરે દરેકાઈ વસ્તુમાં સોમક હોય, તો પાણીમાં ગળેલું મેરયુથુનું પાણી અને તેમાં થોડો કાર્બોનેટ ઓફ પોટાશનું પાણી નાંખવું. તેથી સોમક મેરયુથુમાં રહેલા ત્રાંબાની સાથે મળી પાણી નીચે ઠરી રહેશે અને પાણી લીલા રંગનું દેખાશે. સોનાની પરીક્ષા—કોઈ પણ જાતના દાગીના સોનાના છે કે ખીજી ધાતુના છે, તે જાણવા માટે દાગીનાને કસોટીના પથ્થર ઉપર નેરથી ધસવો. તેથી તે ધાતુનો ધસારો અથવા ડાઘ પથ્થર ઉપર પડશે. પછી તે ડાઘ ઉપર જરા નાગ્દીક આસીડનું ટીપું મૂકવું. તેથી જો ખરા સોનાનો દાગીનો હશે, તો તે ડાઘ જશે નહિ, પણ એમનો એમ પથ્થર પર રહેશે. જો ડાઘ જતો રહે તો સમજવું કે એ સોનાનો દાગીનો નથી, પણ પીતલ અથવા ખીજી ધાતુનો છે. કોપરેલેસ તેલની પરીક્ષા—કોપરેલ તેલને સફેદ ખીસેરી કાચના પ્યાલામાં ભરીને તપાસવું. જો તે તેલ સાફ અને ચોખ્ખું પાણી જેવું સફેદ દેખાય તો તે ચોખ્ખું જાણવું. જો તેમાં જરા પણ પીગાશ દેખાય તો દહકું સમજવું. ગ્લાસલેટની પરીક્ષા—ગ્લાસલેટ અગર પેટ્રોલ્યમ તેલ જલદીથી સળગી ઉઠે છે કે નહિ તે જાણવા એક ગ્લાસ તેલથી પોલો ભરવો. પછી તેમાં ખજખજનું પાણી નાંખી કાંઈ સુધી પૂરો ભરવો, પણ પાણી રેડની વખતે ગ્લાસ પર સળગેલી વસ્તુ ધરવી. જો ગ્લાસમાંથી નીકળતો બાર તરત સળગે તો જાણવું કે તે તેલ જોખમ ભરેલું હોવાથી ખુશ્તું મૂકવું નહિ. અત્તરની પરીક્ષા—એક સફેદ કામળનો ઠંડો લઈ, તેના પર અત્તરનું એક ટીપું નાંખવું અને તે કામળને અગ-

તા આગળ ધરવો, જે અત્તર ઉડી જાય તો તે સાફ જાણવું. હીંગની પરી-
ક્ષા—હીંગના ગાંગડાને દીવાસળીથી સળગાવવો. જે તે કપુરની પેઠે એકદમ
સળગી ઉઠે તો જાણવું કે તે હીંગ ચોખી છે અને ન સળગે તો ભેગ સમજવો.
જયફળની પરીક્ષા—જે જયફળ સૌથી વજનમાં ભારે હોય, મોટાં હોય,
અને સારાં સુગંધીવાળાં હોય તે સારાં સમજવાં. કોલનવૉટરની પરીક્ષા—
કોલન વૉટરની શીશીને ખૂબ ભેરથી હલાવવી. તેથી ઉપર પરપોટા આવશે.
જે તે પરપોટા થતાંજ તરત પુટી જાય, તો તે ચોખું જાણવું અને વાર લાગે
તો હલકું ભેગવાળું સમજવું. હીંગણાની પરીક્ષા—એક ગ્લાસમાં જરા હીં-
ગણા નાંખી, તેમાં ચોખો આસીટસ આસીડ નાંખવો. જે તેમાં ચાકનો ભેગ
હશે તો ફીણ કે ઉભરો આવશે—હીંગણાને એક વાસણ ઉપર મૂકી ગરમી લ-
ગાડવી. જે ચોખો હશે તો સધળો બાફ થઈ ઉડી જશે અને એક રજ પછી
વાસણ ઉપર રહેશે નહિ. જે સંદુરનો ભેગ હશે તો સીસાની ગ્રીણી કરકર રહી
જશે. જે ગેફનો ભેગ હશે તો તે પછી રહી જવાનો; કેમકે તેને બાફ થઈ ઉડી
જવાને વધારે ગરમી જોઈએ. હીંગણાને ગરમ કરતાં જે તેમાંથી લસણના જેવો
વાસ નીકળે તો જાણવું કે સોમલનો ભેગ છે. ક્લાઈકરેલા વાસણની પરીક્ષા—
ક્લાઈકરેલા વાસણ ઉપર સફેદ કપડું ધસવાથી જે પેનસીલના જેવો
કાળો, ડાઘ માલમ પડે, તો જાણવું કે સીસાની મેળવણીવાળો ક્લાઈ વાપરેલી
છે. સાથુની પરીક્ષા—સાથુને ખનાવતી વખતે ફટલીક જાતની હલકી વસ્તુએ
મેળવે છે. તે શોધી કાઢવાને તેવા સાથુની પાતળી કર્યો કરી તેનો એક ભાગ
લેવો. પછી તે એક ભાગના વજન બરાબર ૬ ભાગ સ્વચ્છ સ્પીરીટ એક વા-
ઇનમાં નાંખીને બાટલીને છુચ મારવો અને તેને ગરમ જગા પર મૂકી રાખવી.
જે સાથુ સારો હશે તો તે બધો સ્પીરીટમાં પીગળી જશે. જે તેમાં મટોડી
અથવા રેતી મેળવી હશે, તો બાટલીમાં નીચે ઠરી રહેશે. ટરપીટનતેલની
પરીક્ષા—જે ટરપીટન તેલમાં બીજી હલકી જાતનું તેલ મેળવેલું હોય તો તેને શો-
ધવા—એ તેલને સફેદ કાગળ અથવા કાપડા ઉપર થોડું નાંખી તેને જરા આ-
તસ આગળ રાખી ગરમી દેખાડવી, જે તેલ ચોખું હશે તો વરાળ રૂપે ઉડી
જશે અને કાગળ અથવા કાપડા ઉપર કાંઈ પછી ડાઘ રહેશે નહિ, જે ભેગ હશે
તો તે પર ડાઘ પડી રહેશે. રેશમના કપડાની પરીક્ષા—નમુના તરીકે રેશમી
કપડામાંથી નાનો કડકો કાપી લઈ તેને હાઇડ્રોક્લોરિક આસીડમાં થોડી સેફ્ટ
બોળી રાખવો, અથવા એ દવાનાં દીપાં કપડાના નમુનાની વચમાં રેડવાં. હવે
જે રેશમ ચોખું હશે તો પેલા કડકાની વચ્ચે એક કાંચુ પડેલું જાણશે. જે
રેશમ તે દવાથી પીગળી જઈ ફક્ત દોરા રહેવાડે તો, તે ઉપરથી સમજવું કે
રેશમમાં અમુક જાતનો ભેગ છે. ફેલાનેલના કપડાની પરીક્ષા—ફેલાનેલના

કપડાંમાંથી થોડો કડકો કાપીને તેને પાપક ખારના પાણીમાં ઉકાળવો. તેથી જો બધું જીન હશે તો તે પાણી સફેદ સાથુ જોવું થશે. જો સુતર તેમાં હશે તો પાણીનો રંગ બદલાશે નહિ. ઉનના કપડાની પરીક્ષા—ઉનના કપડાને એક કડકો લઈ, તેને એક પેટ એટલે ઝાંસ ૧૦૦૨૫ રૂ. આર પાણીમાં નાંખી, તે પાણીમાં ઝાંસ કલેરાઈઝ ઝાંસ લાઇમ ઉમેરવો. થોડી વાર પછી જોવાથી કપડાનો રંગ બદલાયેલો જણાશે, જેટલો ઉનનો ભાગ હશે, તેટલો પીળો પડી જશે, અને જેટલો સુતરનો ભાગ હશે, તેટલો સફેદ થઈ જશે. લીલા રંગની સુંકીયાની પરીક્ષા—આને લીલા રંગની દેખાડવા માટે ચીનના વેપારીઓ મોરચુયુનો રંગ આપે છે, તે શોધી કાઢવા સારૂ ઝીન આને ખાટલીમાં નાંખી તે ઉપર લીકવીડ આમોનિયા ૧ ભાગ અને પાણી ૧૦ ભાગ લઈ બેઠને મેળવી પેલી ચાવાળા ખાટલીમાં નાંખવી. પછી ખાટલીને ખુબ હલાવવી. તેથી જો આમાં મોરચુયુનો કાંઈ પણ ભાગ હશે, તો ખાટલીમાંના પાણીનો રંગ વાદળી થઈ જશે. આટાની પરીક્ષા—આટો સારો છે કે નહિ અને તેમાં કાંઈ ખીજ વસ્તુનો ભેગ છે કે નહિ, તે જાણવા સારૂ થોડાક આટો હાથમાં લઈ અરધી મિનિટ સુધી મેસજીને હુંદો વાળવો. તેથી જો તે સારો હશે તો તે છુટો પડશે નહિ, અને તેમાં કાંઈ ભેગ હશે તો હાથમાંથી છુટો પડતાંજ વેરાઈ જશે. પોરટની ટીકીટની પરીક્ષા—પોરટની ટીકીટ સારી છે કે રદ થયેલી છે, તે જાણવા સારૂ ટીકીટ ઉપર આસલેટનું ટીપું મૂકવાથી તેમાં જાપનો ડાખ જણાતો નહિ હોય તો તે બરાબર જણાશે. વગેરે એવી એવી ઘણી ઉપયોગી વસ્તુઓની પરીક્ષા કરતાં સ્ત્રીઓએ જાણવું જોઈએ.

ધરઉપયોગીરસોઈકળા.

જાતમાં પ્રભુએ અનેક પ્રકારની વનસ્પતિ—અન્નાજ, રૂળ, ટુલ, કંદ, મૂળ તેમના, મેવા, અને- સાકમાંજ વગેરે ખોરાકના પદાર્થો ઉત્પન્ન કર્યા છે. તેમાં કેટલાક પદાર્થો રાષ્ટ્રીને અને કેટલાક કાચાને કાચા બનાવે છે. મનુષ્ય સિવાય બીજા પ્રાણીઓના શરીરની રચના અને દોઝરીનું બંધારણ એવું કંઈક છે કે તેઓ પોતાનો ખોરાક કાચાને કાચો ખાય છે; તો પણ તેમને પાચન થઈ શકે છે, પરંતુ મનુષ્યનું શરીર અને દોઝરીનું બંધારણ એવા પ્રકારનું કંઈક છે કે તેમનાથી રાષ્ટ્રા વગરનો કાચો પદાર્થ જોઈએ તેથી

રીતે પાત્રન યર્ષ શકતો નથી; એટલુંજ નહિ પરંતુ વખને નુકસાન કરે છે. આવા કારણથી દયાળુ પ્રભુએ મનુષ્યને પોતાનું જીવન જાળવી રાખી વૃદ્ધિ કરવાને બુદ્ધિ આપેલી છે. તેના વડે પોતાનો ખોરાક કેળવી પકાવી તરેહ તરેહના સ્વાદ ભરેલા રસિક પદાર્થો બનાવી ખાય છે. તેથી શરીરને જોઈએ તેવું પોષણ મળી શકે છે. ખાવા પીવાના પદાર્થો જુદા જુદા ગુણો ધરાવે છે. ખોરાક ખાવાપીવાથી શરીરમાં વાત, પિત્ત અને કફ એ ત્રણ દોષો ઉત્પન્ન થાય છે. જો એ ત્રણ દોષો સમાન રહે છે, તોજ શરીર આરોગ્ય રહે છે, પણ જો ન્યૂનાધિક થાય છે, તો અનેક પ્રકારનાં રોગો પેદા થઈ શરીર બગડે છે. એ ન્યૂનાધિક થવાનો આધાર ઋતુઓના ફેરફાર અને ખાવા પીવાની વ્યવસ્થા ઉપર રહેલો છે. ઋતુઓના ફેરફારથી પ્રકૃતિમાં પણ ફેરફાર થાય છે અને જુદી જુદી પ્રકારે બનાવેલો ખોરાક ખાવા પીવાની સ્વભાવિક રીતે ઇચ્છા થાય છે. નિત્ય એકજ જાતનો ખોરાક ખાવામાં આવે છે, તો ખોરાકનાં તત્ત્વો તેનાં તે હોવાથી પ્રકૃતિને મારક આવતો નથી; કારણ કે શરીરને પોષક જે જે જુદાં જુદાં તત્ત્વોની જરૂર છે, તે તે તત્ત્વો એકજ જાતના ખોરાકમાંથી મળી શકતાં નથી. તેથી કુદરતી રીતે જ જુદાં જુદાં તત્ત્વો વાળા સ્વાદ ભરેલા રસિક વિવિધ પદાર્થોખાવાની શ્રમિ પેદા થાય છે. માટે વિવિધ પ્રકારની ક્રિયાથી બનાવેલા પદાર્થો ખાવા પીવાની ખાસજરૂર છે.

ખોરાકના પદાર્થોમાં કુદરતી રીતેજ અનેક તરેહના સ્વાદ ભરેલા રસો રહેલા છે, પરંતુ તેમને ઉત્પન્ન કરવાની રસાયણિક ક્રિયા જેઓ જાણતા હોય છે, તેઓજ તે બનાવી શકે છે. તેથી રીતે બનાવેલો સ્વાદ ભરેલો રસિક ખોરાક ઋતુ અને પ્રકૃતિને અનુકુળ ખાવાપીવામાં આવે છે, તો તન, મન વૃદ્ધિ પામી દીર્ઘાયુષ્ય થાય છે. ગ્રામીનકાળમાં નળરાજ, લીમસેન, રૈણકા, દૌપદી અને અરૂધતિ વગેરે સ્ત્રીપુરુષોરસવતી સ્વાદિષ્ટ રસોષકળા ઉત્તમ પ્રકારે જાણતા હતાં; પરંતુ અર્ધાગ્રીન એવા શિક્ષણની બહુ ખામી જોવામાં આવે છે. ધરનાં માણસોની ખાવાપીવાની વ્યવસ્થા કરવાનો મુખ્ય આધાર સ્ત્રીઓપર રહેલો છે. જેમ પુરુષોને વિદ્યા આવડવી એ આવશ્યક છે, તેમ સ્ત્રીઓને રસોષ કરતાં આવડવી એ આવશ્યક છે. જેમ પુષ્કળ વિદ્યાવાળા પુરુષને માન પ્રતિષ્ઠા મળે છે, અને તે તેનું બૂપણ છે, તેમ સ્ત્રીઓને સારી રસોષ કરતાં આવડે છે, તો તેની પ્રતિષ્ઠા વધે છે. પુરુષોએ ધરમાં આજુલા પદાર્થો સારી રીતે તૈયાર કરી તેને જમાવવા એ સ્ત્રીઓનું કર્તવ્ય છે; સારો અને સ્વચ્છ ખોરાક ખાવાને મળવાથી પ્રકૃતિ નિરોગી રહે છે અને મન સંતુષ્ટ થાય છે. સારી સ્વાદીષ્ટ રસોષ કરનાર સ્ત્રી વળી કુટુંબમાં સર્વને ન્હાલી થઈ પડે છે. માટે પુત્રીઓને રસોષ સારી કરતાં શિખવવી આવશ્યક છે, કેાપ પણ કળા એકદમ આવડવી ફાલુ છે. સારી રસોષ કરતાં આવડવાને ધણા દિવસનો મદાવરો જોઈએ, તોપણ લક્ષ આપીને કાળજીથી રસોષનું

કામ કરતાં કરતાં વહેલી સારી કરતાં આવડશે. રસોઈ સારી થવાને પ્રથમ સ્વચ્છતાની ધણી અગત્ય છે. કયા પદાર્થમાં શું શું અને કેટકેટલું નાંખવું તે લક્ષમાં રાખવું. રસોઈ વખતે વખત કરવાને આગસ કરવી તે જિલ્લકુલ કામતી નથી. સાઈ પ-રીપકવ (ચડેલું અન્ન) ખાવા ઉપર શરીર પ્રકૃતિ અવલંબીને છે. ઉત્તમ અને વિપુલ અન્ન મળવાનાં સાધનો જધાને અનુકુળ હોતાં નથી, પરંતુ સારી સુધઃ સ્ત્રી હોય તો વ્યવસ્થાથી અન્ન સાઈ રૂચિ કરીને ખવડાવે છે. ઘણો ઉત્તમ ખોરાક જો ખાવાને મળે નહિ તો કાંઈ દરકત નહિ, પરંતુ તે સ્વચ્છ અને પ્ર-સન્ન થાય તે રીતે તૈયાર કરેલો હોવો જોઈએ. રાંધેલા અન્નમાં મીઠાશ લાગવી જોઈએ; એટલુંજ નહિ પણ તે દેખાવમાં પણ ખરાબ ન જોઈએ, પણ તે જો-તાંજ ખરાબર તેનાખર મન ખેંચાય. આપણામાં કહેવત છે કે 'આખને ભાવે તે મેનિ ભાવે' જે અન્ન જોતાંવાંત સાઈ ન દેખાય તો તે ખાવાને મન પણ થાય ન-હિ. રસોઈ સારી દેખાવા માટે તેને સ્વચ્છ રાખવી જોઈએ, તેમ તેમાં કચરો વગેરે પ્રડી ખરાબ ન થાય, તે તરફ પણ લક્ષ આપવું જોઈએ. રસોઈ સારી કરતાં આવડતી હોય, પણ જો તે તૈયાર કરતાં દુર્લક્ષ રાખી સ્વચ્છતા રાખવામાં ન આવે અને સાધનો નિર્મળ ન હોય તો તે રૂચે નહિ અને મહેનત પ્રમાણે ચીજ થાય નહિ. માટે રસોઈનાં સાધનોની પ્રથમ વ્યવસ્થા ખરાબર રાખવી જોઈએ. રસોઈના પદાર્થો શી રીતે બનાવવા અને તેનાં સાધનો સ્વચ્છ રાખવા; વગેરેની થોડી દૃઢીકત આ નીચે ઉપયોગી ધારી આપેલી છે.

રસોઈનાં સાધનોની વ્યવસ્થા—રસોઈનાં વાસણો સારી રીતે અજવા-ળા લૂછી કરીને દંટવાળો કરી તૈયાર રાખવાં અને તેને વખતે વખતે કલાઈ કરેલી હોવી જોઈએ. ચટેલા પદાર્થોમાં મેલી કડછી ધાવવી નહિ, વેલણ, કચ-રાઈ, કડાઈ, તાવેથા અને ઝારાઝારી વગેરે સ્વચ્છ હોવાં જોઈએ. ચોખ્ખાં, દાળ વગેરે જણસો સારી રીતે વિણી, તેમ ઘોઈ સ્વચ્છ કરી પછી તેને ચઢાવવી. શાક, ભાજી પણ વીણી, સારી રીતે ધોઈ સ્વચ્છ કરી પછી વધારવાં. મેશા હાથ કથાને અડકાડવા નહિ. રસોઈના જોઈતા પદાર્થો ઉઘાડા મૂકવા નહિ. દહીં દુધ, ઘી અને તેલ વગેરે પદાર્થને ઘણા સાચવવા, કારણ જરા કાળજી ન રાખવામાં આવે તો તે ખરાબ થાય છે. પદાર્થ ચઢતી વખતે જળતણ તરફ ખાસ ધ્યાન રાખવું. તેમાં દુર્લક્ષ રાખનાથી પદાર્થ કાણે રહેશે તો તેના સ્વાદ બગડશે અથવા બળીને ખાખ થઇ જશે. મીઠું, મરચું, મસાલો વગેરે વખતસર નાંખવું; નહિતો સ્વાદ બગડશે. પદાર્થ ચઢતી વખતે ઘણી ઉતાવળ કે બહુ ધીમાશ રાખવી ન-હિ. ચટેલો પદાર્થ જમનારને પીરસતાં સુધી ઉનો રહેવો જોઈએ અને તે દુશાઈ ન જાય તેને માટે ઘણી ચીવટ રાખવી. તેમ કચરો કે રાખ ઉડી તેમાં ન પડે માટે સર્વ દાંડી રાખવાં. ચૂલા ઉપરના છાપરે ખુંસ કે જળાં ચોટેલાં હોય તે

સાફ કરતાં જ્યાં કે તે અને છવળંતુ ઉડીને રાંધેલા ખોરાકમાં પડે નહિ; વગેરે રીતે સારી વ્યવસ્થા રાખવી જોઈએ.

સ્વચ્છપ્રમાણેલોરાકમાંફેરફાર,—હમેશાં એકજ પ્રકારનો ખોરાક ખાવામાં આવવાથી માણસને અજ ઉપર અરુચિ ઉત્પન્ન થાય છે. માટે તેમાં દાંર્ધ પણ ફેરફાર કરવો જોઈએ પકવાન કે લાડુ, પૂરી રોજ કરવાં જોઈએ એમ નથી, કારણ કે એવા પદાર્થ રોજ કરી ખાવાને આપણી શક્તિ નથી અને તે રોજ પચે પણ નહિ. માટે કરવામાં સહેલા, ખાવામાં રચિકર અને સ્વાદિષ્ટ હોઈને ધણા ખર્ચના ન હોય એવા પદાર્થ વારા ફરતી કરવા. દક્ષિણમાં એવા પદાર્થ જુદા જુદા પ્રકારના ચોખા બનાવે છે; કારણ કે તે દેશમાં ડાંગરનો પાક ધણો હોય છે. તેવીજ રીતે આપણા દેશમાં કઠોળના જુદા જુદા પદાર્થ બને છે. જેવાકે;—ખાપડ, તીખીસેવ, ગાંડીઆ, લજ્યા, મેથીની લાજનાં લજ્યાં, દૂધીનાં લજ્યાં, મઠીયાં, અડદનાં પર્કાં, તીખાપૂડાં, દોડળાં, અજનીનાં લજ્યાં, જુણીનાં લજ્યાં ઇત્યાદિ ધણા પ્રકારનાં બને છે. આવા પદાર્થ જે માણસની તબીયત નોશ હોય, તે ખાય તોપણ હરકત નહિ. મંદવાકમાંથી ઉઠેલા માણસના મોંમાં અમી હોતી નથી; કંઠ લાવતું નથી; તેને આવા પદાર્થ કરી આપવાથી ભાવે છે અને તે ખાય છે. વળી લાવતા પદાર્થ ખાવાથી તે પચે પણ છે. આજ પ્રમાણે ખીજ પદાર્થો જેવાકે;—મગની દાળની ખીચડી, દાળ, તાંદળજો, કાળું, લીંડા, મેથી, સુરણ, મુળા, કોખી, પરવર, કારેલાં વગેરેનું કોફે શાક, કોઈની અને ભોંયમગના દાણાને ચોકી કરેલી ચટણી, આમચૂરની ચટણી, પચામૃત, રીંગણનાં રવૈયાં, અખિલી ને ગ્રાળ નાંખેલું આમચૂર અને મીઠા લીંમડો નાખીને કરેલાં સાર, સળંગવાની સિંગો, કાકડી કે કેળા નાખેલી કદી, ચણાની દાળની અને મસાલાની દાળ—આમટી, મગ, મઠ, ચોળાનો સાર, એ પદાર્થોને વારા ફરતી રોજની રસોઈમાં ફેરફાર કરવાથી થોડીજ મહેનત પડે છે, અને અન્નનો અભાવો થતો નથી. તેથી શરીરમાં પણ ફાયદો થાય છે. મનને રચિકર થાય અને સ્વાદ આપે એવાં પકવાનો, શાક, સુરખ્યા, મસાલા, લજ્યાં અને ચટણીઓ વગેરે સ્વાદિષ્ટ બોળનો દિવાળી વગેરેના તહેવાર અને વિવાહ વગેરે શુભ પ્રસંગે બનાવવાનો રિવાજ છે. માટે તેમાંના કેટલાક પદાર્થો સી રીતે બનાવવા તેની રીત આ નીચે ઉપયોગી ધારી આપેલી છે;—

પકવાનોચનાચવાનીરીત;—ખાંડનીઆસણીબનાવવાનીરીત;—ચારશેર

ચોખા ખાંડ; તેમાં શેર ૧ પાણી રેડવું. પછી એક કઠાઇમાં નાંખી ચૂલે ચડાવવું. તેમાં દુધ શેર ૧-થોડે થોડે અંતરે છાંટતાં જવું, એટલે ખાંડનો મેલ ઉપર આવશે, જેમ જેમ મેલ ઉપર આવતો જાય, તેમ તેમ ઝરાવતી કાઢી લેતા જવો. જ્યારે મેલ નિકળતો બંધ થાય, ત્યારે તે રસ ખીજ વાસણમાં એક

વાળા લોટકામાં ઘોળેલા ખમીરને ભરી તેના કાણું વાટે ઘીમાં ધાર કરી. ગોળ ધુંચળું—ચકરડાં પાડતાં જવાં, તે ચકરડાં તળાઈને રતાશ પકડે એટલે ઝારાવડે તેને કાઢી લઈ, ખાંડ શેર ૨ ની મોળા ચાસણી એટલે બહુ પાકી ચાસણી કરવી નહિ. તે ચાસણીમાં પછી એ ચકરડાંને બે વાંસની સોટીઓથી પકડી ઝળેળીને એક કથરોટમાં મૂકવાં. સૂચના—જલેબી તળીને કાઢી જોવી કે અંદરથી પોલી છે કે નહિ, જો પોલી ન હોય તો તેના ઘોળેલા ખમીરમાં થોડું ઘી નાખીને સારી પેટે શીથળું, ને થોળું, જો જાડું હોય છે, તોપણ જલેબી પોલી થતી નથી, તેમ બહુ પાતળું હોય તો તે પોલી થાય છે ખરી, પણ ચપટી થાય છે અને ખરાબ દેખાય છે. માટે ઘોળેલું ખમીર એવું તૈયાર કરવું કે જલેબી પોલી થાય અને તળાયા પછી તેના આકાર ગોળ થાય, તોજ તેમાં અંદર ચાસણી જશે, નહિતો ચાસણી જશે નહિ; ઘોળેલું ખમીર ચીકણું ન હોય તો અગર બરાબર ફીણું ન હોય તો જલેબી બગડી જાય છે. ચીકણા લાવવાને માટે શેર ૧ એકે અડદની દાળનો લોટ શેર ૦ અને ચણાની દાળનો લોટ શેર ૦ નાખે છે. તથા ચોખાનો લોટ પણ શેર ૦ નાખે છે, પણ અડદનો લોટ નાખવો પડે તો ચોખાનો લોટ કમી નાખવો. જલેબી તળતી વખતે છીછરી કડાઈમાં જલેબી બૂડે એટલું ઘી મૂકવું. કેશર ચાસણીમાંજ નાખવું. તેથી રંગ આવશે. જલેબી ઠંડક હોયનો રંગ સારો દેખાય છે અને સ્વાદિષ્ટ લાગે છે. ચાસણી પાતળા હોય છે, તો જલેબી નરમ પડે છે અને ધણા દિવસ ટકતી નથી. ઉત્પાદિરીતે સંભાળીને કરવી શીખંડ-દહીં શેર ૫, ખાંડ કે સાકર શેર ૧૫, કેસર (નાંખે નહિ તોપણ ચાલે.) તોભા ૦૫, ચારોળી તોભો ૦૫, એલચી અને અડધું જળફળ. કૃતિ—સાફ ચોખું દુધ લઈ તેને ઉતું કરી મલાઈ રાખીને તેનો શીખંડ કરે તો ધણા ઉત્તમ થાય છે. ઉના કરેલા દુધને કેરા માટીના કુંડામાં જમાવી દેવું. જમ્બેલાં દહીંને રૂમાલમાં બાંધી ટાંગી મૂકવું અથવા રાખોડી કે કેરી માટી પાથરી તેનાપર રૂમાલ પાથરી તે ઉપર દહીં નાંખી મૂકવું. એટલે ચકતાં ન ભાગતાં પાણી દૂશે તેટલું નિતરી જશે. દહીં બહુ ખાટું ન જોઈએ. પછી વાસણના મોંપર રૂમાલ બાંધી થોડા દહીંમાં સાકર નાંખીને છીણવું. તૈયાર થયા પછી કેસર વાટીને દુધમાં અગર લીંબુના રસમાં મેળવી તેમાં નાંખવું અને સારી રીતે મેળવવું. જળફળ દુધમાં ધરીને અને એળચી વાટીને નાખવી. ચારોળાં વિણીને ભભરાવવી. દહીંની ખટાસ, પાનળાસ અને ખાનારની મરજી પ્રમાણે ખાંડ થોડી ઘણી નાંખવી. હાથથી છીણવાને બદલે રવી-ફેરવવાથી પણ ચર્ષ શકે છે. હાથથી છીણ્યો કે રવીથી છીણ્યો તે કાઈ જલેબી ચકતું નથી. ખાંડ સ્વચ્છ અને ઝીણી હોવી જોઈએ. દુધપાક—દુધ શેર ૧૦, સાકર કે ખાંડ શેર ૨, ચોખા શેર ૦, એળચી તોભો ૦૫, બેદાણા (દાણ) નવદાંક, જળફળ અડધું, ચારોળી તો-

લા ૨. કૃતિ—દુધ આડું બળી નય ત્યાં સુધી સાધારણ તાપથી ધીરે ધીરે કઢવું. ચૂલાપર દુધ મૂક્યા પછી અર્ધા કલાક ધોષને કોરા કરેલા ચોખાને ઘીનો હાથ દઇ દુધમાં નાંખવા. જોઇએ તે પ્રમાણમાં ચોખા બાકી જઈ દુધ સાથે કંઈક મળી જવા આવે અને દુધ જોઇએ તે પ્રમાણમાં ઉકળી ઘટ થાય કે સાકર કે ખાંડ નાખવી અને એક ઉભરો આવે એટલે કઠાઈ ઉતારવી. બદામને છાલી કડકા કરી આગળથી તૈયાર કરી રાખેલી હોય તે નાખવી, ચારોળા નાંખવી અને ટાઢો પડ્યા પછી જ્યારે દુધમાં ઘસીને અગર ત્રીણું ખાંડીને નાખવું, એળચી વાટીને અને બેદાણુ (દ્રાક્ષ) નાખવા. ઉનાળામાં દુધપાક ઉઠેલો હોય ને બેદાણુ નાખીએ તો તેથી તે બગાડવા સંભવ છે. કોપરાપાક—કેસરમાસા ૩૧, બેદાણુ (દ્રાક્ષ) નવટાંક, બદામ નવટાંક, ઘઉંનો રવો શેર ૧૦, સાકર કે ખાંડ શેર ૨૦ એક નાળિયેરને લાંગી છીણવું. એળચી તોલા ૧૦૦. કૃતિ—રવાના લોટને જુદો ઘીમાં શેકી પછી એકઠો કરવો. ચાસણી બેતારી કરી કેશર નાંખી તૈયાર કરી રાખવી. કોપરાને જરા ઘી નાખી તેને તાપ લાગી ડાઘ ન પડે તેમ કેઈ ઘર્તા સુધી ધીમે તાપે શેકવું. પછી પહોળું કરી નાખી ટાઢું પડવા દેવું, ચાસણી ત્રણ તારી થાય એટલે તેમાં શેકેલો લોટ અને છીણેલું કોપરૂં મસાલા સુકાં અંદર નાંખવું. જે ત્રણ પળ થાય, એટલે કચરોટને ઘીનો હાથ દઇ તેમાં સરખો રેડવો ટાઢો પડ્યા પછી સરખા ચકતાં કાપવા. નાળિયેરપાક—સાકર કે ખાંડ શેર ૨, નાળિયેર ૪. કેસરમાસા ૧૦, બદામ નવટાંક, એળચી તોલા ૧૦. કૃતિ—નાળિયેર છીણીને થોડું ઘી નાખી તે કડક ન થાય, એવી રીતે ઘીમાં શેકવું અને કેઈ કરવું, પછી ટાઢું પડવા દેવું. ખાંડ કે સાકરની ગોળી વળે એવી ચાસણી કરી તેમાં કોપરૂં નાખીને એક ઉભરો આવવા દેવો. મસાલો નાખી કચરોટમાં ઘીનો હાથ દઈ સરખો સાધારણ બડો થર પાથરવો અને ટાઢો પડ્યા પછી કાપીને ચકતાં કરવાં. છીણેલા કોપરાથી દોઢગણી સાકર કે ખાંડ લેવી જોઈએ. બદામપાક—બદામનાં બીજ શેર ૧૦, દુધ શેર ૧૦, ઘી તોલા ૨; કેશર માસો ૧, એળચી તોલા ૧, ખાંડ કે સાકર શેર ૧૦. કૃતિ—બદામને પલાળી ઊભવી, પછી ઘીમાં તળવી, ટાઢી પડ્યા પછી ખાંડવી. એટલે રવો ઘસે. ચાસણી ગોળી વળે એવી થાય એટલે તેમાં બદામનો રવો નાખી એક ઉભરો આવવા દેવો. એળચી, કેશર, નાખીને કચરોટમાં નાખવો. ઠંડા પછી ચકતાં પાડવાં મિનથાર—મોહનપાક—ચણાનો લોટ શેર ૧૦ અને ઘઉંનો લોટ શેર ૧૦ અને મેળવીને એક શેર પાંચેર દૂધનું મોણુ દેવું. પછી કઠાઈમાં ઘી શેર ૧૦ મૂકી, તેમાં તે મોણુવાળો લોટ નાખી શેકવો. શેકાઈને જરા લાઝ થાય એટલે ઉતારી તેમાં ખાંડ શેર ૨૦ ની ત્રણ તારી ચાસણી કરી તેમાં દળ નાંખવું અને તેમાં મ-

સાલો નાંખેવો. પછી એક કથરોટમાં ઠારી ચકતાં ધાડવાં. બદામ ને સાકરના રોટલા—સાકર શેર ૧ લઈને ખુબ ઝીણી દળાને ચાળવી. પછી તેની બરાબર બદામનાં ખીજને ઉના પાણીમાં નાખી ઉતારાં ઉતારી ખૂબ બારીક ખાંડી એક રસ કરવાં. સાકર તેમાં નાંખી તે બંનેને એકઠી કરી કચરવી, તેને મસળી ઘઉંની કણુક જેવી કરીને નાના નાના લુવા કરવા. પછી એક વેલણુને જરા ઘી ચોપડી જેના ઉપર રોટલા વણવા હોય, તેના ઉપર પણ ઘી ચોપડી પછી તે લુવા લઈ નાના રોટલા વણવા. પછી મોટી કથરોટમાં કાગળ પાથરીને તેમાં તે રોટલા એક એકને અડકે નહિ એવી રીતે મૂકવા. પછી તે ઉપર એક ખીજ કથરોટ ઉંધી ઢાંકવી. પછી તે કથરોટ જેટલી પહોળા હોય તેટલો પહોળો દેવતા પાથરથો અને ચારે બાજુ એક એક છંદનો કડકો મૂકી તે કથરોટ દેવતા ઉપર અધર રહે એવી રીતે મૂકવી અને ઉપર ઢાંકેલી કથરોટ ઉપર પણ દેવતા પાથરવો. તે અરધી ઘડી સુધી તે ઉપર રાખવો. પછી તે ઉપરનો દેવતા કઢાડી નાખી તે કથરોટ ઢાંકેલી ને ઢાંકેલી એમની એમ ઉતારી એકતિ રાખવી. તે ટાઢી થાય એટલે ઉઘાડી જોશો તો તૈયાર રોટલા થયેલા દેખાશે. પછી તે રોટલા કઢાડી લઈ ખીજ વાસણમાં રાખવા. **ધારીપૂરી**—ઘઉંનો મેંદો—પરસુદી શેર ૧, તેમાં પાણી ખુબ મેળવી કણુક બાંધવી, પછી માવો 'શેર ૦૧, ખાંડ શેર ૦૧, ઠાપડું છીણેલું અઘોળ અને ખસખસ તોલો ૧ એ સર્વેને માવા સાથે મેળવી મસળી લોચા જેવું પુરણુ તૈયાર કરવું. પછી પેલી બાંધેલી કણુકને લુવા લઈ તેને વણી, તેમાં માવા સાથે મેળવી તૈયાર કરેલું પુરણુ મૂકી પછી તેની પુરણુ પોળાની રીતે પુરી જેવું વણવું. એ પુરી ઘીમાં તળા લેવી તેને રતાશ પડવા ન દેવી. એ રીતે ધારીપૂરી થાય છે. **ચંદ્રકળા**—ઘઉંનો મેંદો શેર ૧, લઈને ઘી શેર ૦૧ નું મેણું દેવું. પછી પાણીમાં ખૂબ ઘોળાને ખીંક કરવું. પછી તે ખીરામાં કેથર માસા ૨, એક તોસા પાણીમાં વાટીને તેમાં નાંખવું. અને વાસ ૧ બરાસ વાટી તે પણ તેમાં નાંખવું. પછી એક વાટકીમાં શેર ૦૧ ને આયરે ખીંક લઈ કડાઈમાં ઘી શેર ૧ નાખી તેમાં તે વાટકીના ખીરાની ઘોડે ઘોડે ધાર કરવી. તે તળાઈને લાસ થાય, એટલે એક ઝારાથી કઢાડી ખાંડ શેર ૨ ની ત્રણ તારી ચાસણી કરી- રાખી હોય, તેમાં બોળા કઢાડવું. એ રીતે શેર એકના બે લેખે માલપુઆ ની માફક બનાવી કરવા તે ચંદ્રમાના સરખા મેળ ચકતાં કરી ચાસણી પાતી તેને ચંદ્રકળા કહેછે. **સુધ-કળા**—અડદની દાળ શેર ૧. પાણીમાં એક રાત પસાળી રાખવી. પછી બીજે દિવસે તે પસાળેલી દાળ વાટી ફરીથી ઝીણી પરતવી, પછી એક લગડું બાંડ મચ્છન લેવું, તેમાં જરા કાણું પાડીને તે લગડામાં એ તૈયાર અમીર નાખવું. પછી તેને ઉપરથી એકડું પકડવું, પછી એક કડાઈમાં ઘી શેર એક નાંખી ચુસા

પર ચડાવેલું હોય. તેમાં એ લગડામાં રાખેલું ખમીર નીચોવવું- તે લગડાને કાંણેથી ધાર થાય, તે ધારનાં કુંડાળાં-ધુંચળાં-ચકરડાં પાડવાં. તે ચકરડાં તળાઈને લાલ થાય, એટલે ઝારથી કઢાડીને ખાંડ શેર બેની ત્રણ તારી ચાસણીમાં બોળી કાઢવાં. **ખરશી**—દૂધનો માવો શેર ૮ લેવો. પછી ખાંડ શેર ૧૨ ની ગોળી પડતી ચાસણી કરી તેમાં માવો નાંખી મેળવવો. પછી એક તાસકમાં નાખી કારવો. તે ઠરે એટલે ધરીથી કાપી ચકતાં પાડવાં. તે ખરશી. પેંડા—દૂધનો માવો શેર ૮ લેવો, પછી ખાંડ શેર ૧૨ લઈ તેની ગોળી પડતી ચાસણી કરી તેમાં માવો નાખવો. પછી હલાવીને તેમાં મસાલો નાખવો, ઠરે એટલે શેર ૦૧ ને આસરે પેંડા વાળવા. **પતાસાં**—ખાંડ શેર ૪ ની ગોળી પડતી ચાસણી કરીને ઉતારવી, પછી તે ચાસણીને યુગ્મ ધુંટવી. પછી એક લૂગડું પાથરી તે ઉપર એ ધુંટેલી ચાસણી એક ડબ્બામાં લઈ ટપકાં પાડવાં. તે ઠરે એટલે પતાસાં ઉમેડી લેવાં. **રમકડાં**—ઉપર પ્રમાણે ચાસણી કરી ખૂબ ધુંટી જેવા આકારના બિખામાં રેડવામાં આવશે, તેવા આકારનાં રમકડાં યશે. પણ પોલાં રમકડાં કરવા માટે પતાસાના જેવી ચાસણી કરવી અને નકાર રમકડાં કરવા માટે પાંચ તારી ચાસણી કરવી. **કેશરીભાત**—**બીરંજ**—જુના ચોખા શેર ૧, સાકર શેર ૨, કેશર માસા ૩, ઘી શેર ૦૪, બદામનાં બીજ નવટાંક, એળચી તોલો અડધી લવિંગ નંગ ૧૨, કૃતિ—ચોખા ઘોઈ કોરા થાય એટલે ટાટ-નાશકમાં કાઢવા. વાટેલું કેશર ઘીમાં મેળવીને હાથથી ચોખાને ચોળવું અને પછી હાથ સાકરમાં લૂછી નાંખવા. પછી ચૂલાપર ભાતની તપેલીમાં ઘી શેર ૦૧ નાંખવું. તે ઉતું થયા પછી તેમાં લવિંગ નાંખવાં અને તે તતડે એટલે ચોખા નાંખવા. પછી કઢીના ડાંડાથી બે ચાર વખત ઉપર નીચે કરવા. પછી બેઠવું આંધણ મૂકવું. કેશર નકાનુ ભપ માટે ચોખા ઓસાવી નાંખતા નથી. માટે આગળથી બેઠવું પાણી મૂકવું. ભાતની પેઠે ભાત ચડે એટલે તેને ઉતારી નાંખી ઉઘાડો મૂકવો, પછી સ્વચ્છ ખાંડ કે સાકર મેળવવી અને ફરી પ્રયમની માફક ભાત છુટો થતા સુધી અમિના અંગારા કેટલોક વખત રાખવા, તરતજ મસાલો અને બાકીનું ઘી નાંખી દેવું. તેમાં ચાસણી નાખીને ચોસલાં પણ પાડે છે. **ખારીપૂરી**—ઘઉંનો મેદો—લઈ તેમાં મોણ દેવું. પછી તેમાં થોડી હરદળ, મીઠું, જીરું, મરચાંનાં સૂકાં, રોટીને વાટેલી ખસખસ, હીણીને ઝીણું કરેલું રોકેલુ કેપર એટલી ચીજ નાંખવી. પછી પાણી નાંખી કંદણ કણક બાંધવી. યુગ્મ મસળા પછી તેની પૂરી જેવી પૂરી વણી ઘીમાં તળી કાઢવી. તેલમાં પણ તળે છે, પણ તે તુરતજ ખાવાની હોય તો તેમ કરે છે, **કુશોરી**—મેદામાં મોણ નાંખીને પાણી નાંખી બાંધવો, પલાળીને વાટેલી અઃદની અને મગની દાળ—હીણેલું ઝીણું કેપર, મીઠું, હળદર, લીલાં મરચાં નાખી બાકીને પૂરણ પ્યાર કરવું. પછી બધેલી કણકમાંથી લુઓ લઈ તેમાં બેઠવું પૂરણબરી

વણીને ઘીમાં તળી કાઢવી. ગળા કરવી હોય તો શેકેલો રેવા, સાકર કે ખાંડ, એળચી, કેપરું, ખસખસ એ સર્વનું પૂરણ તૈયાર કરવું અને ઘુધરાની પેઠે બે લુઆ લઈ જુદા જુદા વણી તેમાં પૂરણ મૂકી દબાવી ફરકાથી ગોળ કાપી ઘીમાં તળવા .

મુરઘા—કેરીનોમુરખમો—સારી રેસા વગરની મોટી કેરી લાવી તેને લુછી નાંખવી. પછી સારી રીતે છેલ્લી તે પાણીમાં નાંખવી. પછી લુછીનાંખીને ટોચવી, ટોચ્યા પછી કાપવી અને જોઇએ તેવડા કડકા કરવા. પછી કડકાથી બમણી ખાંડ લઈ તેની ચોખી ગોળીવળે એવી ચાસણી કરવી. પછી તેમાં ફેશર નાંખીને કડકા નાખવા. એલચીને પણ જરા આખી. લાગી ખાંડી નાંખવી. આંખળાને મુરખમો—મોટાં મોટાં વગરરેસાનાં આંખળાં શેર ૧ લેવાં. પાટલાપર તેમને મુકી સોયાથી સારી રીતે ટોચવાં. પછી ત્રણ શેર પાણીમાં એક ચમચો પલાળેલો ચુનો ભેળવી તેમાં તે નાંખવાં. સાત આઠ કલાકે કાઢી લુછી ને ફેરાં કરવાં. પછી સુલાપર દોઢ શેર પાણીનું આંધણ મુકવું. તે ખળખળ ઉકળવા મડિ એટલે તેમાં આંખળાં નાંખવાં, એક મિનિટ સુધી રાખી વાસણ નીચે ઉતારી પાંચ મિનિટ ઢાંકી રાખવું પછી ટોપલીમાં આંખળાં કાઢી લઈ ફેરા ફેમાલમાં નાખી દબાવી રાખવાં. પછી સુલા ઉપર ખાંડ કે સાકર શેર ૨ ની ચાસણી ગોળા વળે એવી થાય એટલે ફેશર માસો ૧ નાંખી આંખળાં તેમાં નાંખવાં. પછી બે ઉભરા આવે એટલે નીચેથી દેવતા કાઢી નાંખવે અને વાસણ ચાર ઘડી સુલાપરજ રહેવા દેવું. પછી તેમાં એલચી નંગ ૧૨ ના દાણા વાટી નાંખવાં દારો પડ્યા પછી બરણીમાં ભરી મૂકવે.

મસાલાપનાચયાનીરીત—શાકનોસાદોમસાલો—ધાણા તોલો ૧, છાંદ તોલો ૧, મરી તોલો ૧, લાલ મરચાં તોલો :૦૦. હીંગ વાલ ૨, દળદર તોલો ૨, એ સર્વે લાવી પ્રથમ ધાણાછાંદ એક વાસણમાં જરા શેકવાં. બાકીની ચીજોને ચાર ઘડી તડકે તપાવવી. પછી સર્વ ચીજો બારીક ખાંડી લાકડાના કે કલાઈ દીધેલા ડાબડામાં ભરી રાખવું. ગરમમસાલો—લવિંગ, મરી, છાંદ, શાદછાંદ, જાયફળ, જવંત્રી, તજ, એળચી એ સર્વ ચીજો સરખે વજને લેઈ થોડી વાર તડકે તપાવવી. પછી એકડી બારીક ખાંડી ડાબડામાં ભરી રાખવી, દક્ષિણીઆમટમસાલો નં. ૧.—દળદર તોલો ૪, મેથી તોલો ૨, ધાણા તોલો ૧, છાંદ તોલો ૧, ચણાની દાળ તોલો ૨, લાલ મરચાં નં. ૨, મરી તોલો ૧, લવિંગ તોલો ૧, જાયફળ તોલો ૦૦, એળચી તોલો ૦૦, એ સર્વ વસ્તુ. એને તડકામાં તપાવી જુદી જુદી શેકવી અને દળવી. પછી જેમાં જેમજે તેમાં વાપરવે, એ મસાલો પંદર દીવસ સારો રહે છે. દક્ષિણીમસાલો નં. ૨—દાળાં મરી તોલો ૧, લાલ મરચાં નં. ૨, ધાણા તોલો ૦૦, ઘુવરની દાળ તોલો ૪, ખજૂર તોલો ૦૦, એ સર્વ વસ્તુઓ જુદી જુદી જરા શેકવી. પછી

એકઠાં ખાંડી લાકડાના વાડકામાં ભરી રાખવાં. પછી એક ધીંભુનો રસ નીચોવવો. જ્યારે જોષએ ત્યારે સુમારે વાપરવો. આ મસાલો આઠ દીવસ સારો રહે છે. ભ-
જ્યાંનામસાલો—ધાણા તોલો ૧, જીરું તોલો ૧, મરી તોલો ૧, લાલ મરચાં
તોલો ૧, હીંગ વાલ ૨, હળદર તોલો ૧, એ સર્વને થોડી વાર તડકે તપાવી
ખાંડીને લાકડાના કઠોડામાં ભરી રાખવાં, તે ભજ્યાં તથા ચણાના લોટની શે-
વમાં જોષએ તે પ્રમાણે નાખવાં. ચણાનાલોટનીચેવમાંમીઠુંમસાલો—ચણા-
ના એક શેર લોટમાં મીઠું પૈસા ૧૦ ભાર અને જે આંગળાં ભરી ભજ્યાંના
મસાલો અને પૈસા ૧ ભાર તેલનું મોણુ દેવું એ પ્રમાણે જોષએ.

આ પ્રમાણે બરાબર સમજ ચતુરાધી રસોઇ બનાવવામાં આવે છે, તે ખા-
વામાં બહુ સ્વાદિષ્ટ અને રસિક લાગે છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ તેથી શરીરમાં
પણ ઘણી પ્રકારનો ફાયદો થાય છે. માટે સુત સ્ત્રીઓએ પોતાની સુદ્ધિ વાપરી
રસવંતી રસોઇ બનાવવાની કળાનું શિક્ષણ લઈ કુશળ થયું એ તેમનું કર્તવ્ય છે.

શારીરિક.

“ શરીરે સુખી તે, સુખી સર્વ વાતે;
શરીરે દુઃખી તે, દુઃખી છે સદા તે.”

સંસારમાં અનેક પ્રકારનાં સુખ વગેરેનો લ્હાવો લેવાનું મુખ્ય
સાધન શરીર છે. શરીરને નિરોગી રાખી તેનું સંરક્ષણ કરવું એ
દરેક મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે. શરીરની આરોગ્યતાએ પ્રાણી માત્રને ઘણું
મોટો આશિર્વાદ છે. આરોગ્યતા વિના રોગી શરીર કેવળ નિરૂપયોગી છે; એટલુંજ
નહિ પણ ઉલટું ખીજ મનુષ્યને પણ બોળાવે ધર્મ પડે છે. આપણે આરોગ્ય
હોઈએ છીએ, ત્યારે આપણું કામ બરાબર કરીએ છીએ અને ખીજને પણ
મદદ કરી શકીએ છીએ. મંદવાડ શરીરનું જોર દૂરી જાય છે. રાજમહેલમાં ર-
હેનારો રાજા પણ જો રોગી હોય, તો તે દુઃખી સમજવો અને એક ગરીબ કં-
ગાળ પણ નિરોગી હોય તો તે પોતાની ઝુંપડીમાં પણ સુખસાંતિ ભરેલી હંદ-
ગીનો અનુભવ લેતો જોવામાં આવે છે. ઘણાખરા લોકો મંદવાડ આવ્યા પછી
ઊપાયો કરવાને દોડાદોડ કરે છે, પણ કેવી રીતે વર્તવાથી મંદવાડથી દૂર રહી શકીએ
અને આરોગ્યના જાળવી શકાય. એ વાત થોડાજ સમજે છે. આ તેમનું અત્યા-

અસાધ્યીથી અમર્યાને માટે તનદુરસ્તી જાળવવાના જોટલા નિયમો પોતાના સ્વાધી-
નમાં છે, તેટલા નિયમો તો તેમણે પાળવા પલ્ન કરવો જોઈએ, અને તેમ
કરી અનેક પ્રકારના રોગોથી પોતાનો અગ્નિય કરવો જોઈએ. શરીર સંરક્ષણનું
જ્ઞાન અને તેના નિયમો પાળવાનું શિક્ષણ કાંઈ કોલેજે કે શાળાઓમાં અભ્યાસ
કરવાથીજ મળે એનું કંઈ નથી. ધર અથવા કુટુંબ એ પણ સામાન્ય જ્ઞાન, શિ-
ક્ષણ, અને અનુભવની મોટી શાળા છે. શાળાઓ અને કોલેજોમાં મુદ્દાત્તાના નિ-
યમો સિખ્યા, છતાં પણ ધરની શાળાના આદતો અભ્યાસને આદિત થવાની અ-
થવા દુષી જવાની જરૂર પડે છે. કુટુંબના વડિલ-માબાપો એ ધરની શાળાના
શિક્ષકો છે. પરંપરાથી આદતો આવેલા ખાનપાન, આચાર અને વિમાર પ્રમાણે
માબાપો વર્તે છે, અને બાળકો સર્વ વિષયમાં તેમનું અનુકરણ કરે છે, જે મા
બાપ મેલધિકમાં રહે છે, તેમનાં બાળકોને સ્વચ્છ, રહેવાની ટેવ પડે નહિ તો તેમાં
આદર્શ નથી. ખાવાપીવાની, કપડાની, સુવા બેસવાની અને એવી એવી ધણી
ટેવોનું બાળકો અનુકરણ કરે છે; એટલુંજ નહિ; પણ એક કુટુંબની અસર પા-
ડોસીના કુટુંબ ઉપર પણ થાય છે. માટે દરેક કુટુંબના વડિલ-માબાપોએ પોતે
શરીરસંરક્ષણના નિયમો પાળવા, એ બીજાઓને નિયમો પળાવ્યા બરોબર છે.
કહેવા કરતાં કરી બતાવવાની વધારે સારી અસર થાય છે અને આરોગ્યતાનાં
સંબંધમાં પણ એજ નિયમ લાગુ પડી શકે છે. માંદા પડ્યા પછી સાજા થવાને
માટે ઉપાયો કરવા, તેના કરતાં માંદાજ ન પડવું એ વધારે સારું છે. તે માટે
શરીર સંરક્ષણના ઉપાયો જાણવા જોઈએ. દવા, પાણી અને ખોરાક એ ત્રણે
તંત્રો જીવન જાળવી રાખવાને ઉપયોગી છે. તેનું અને તે સિવાય જીવનને ઉપ-
યોગી જે જે બાબતો છે, તેને લગતું વિવેચન ઉપયોગી ધારી આ નીચેઆપેલું છે.

સ્વચ્છહવા—જીવન જાળવી રાખવાને ખોરાક અને પાણી વિના તો આ-
પણે કેટલાક કલાક ચલાવી શકીએ, પણ દવા વિના તો એક પણ પણ જીવી
શકીએ નહિ. માટે જીવન જાળવી રાખવાને દવાની પ્રથમ જરૂર છે. સ્વચ્છહવા-
ના ઉપરજ મુખ્યત્વે કરી પ્રાણુતો આધાર છે. પ્રાણી માત્ર આસ લે છે, ત્યારે
પ્રાણુવાયુ—એકસિડજનને અંદર લે છે અને કાર્બોનિક આસિડ આસને બહાર
કાઢે છે. આપાલો એવી ઉલટીજ ક્રિયા કરે છે. વનસ્પતિ દિવસે કાર્બોનિક
અંદર ચૂસે છે અને પ્રાણુવાયુને બહાર કાઢે છે. તેથી પણ વાતાવરણની દવા
નિર્મળ થાય છે. રાત્રિએ વનસ્પતિ પ્રાણુવાયુને અંદર લે છે અને કાર્બોનિક એ
સિડ આસને બહાર કાઢે છે. આવા કારણથી રાત્રિએ ગ્રાહીએ અથવા ગ્રાહવા-
ળા એરડમાં સુવું સલામતી બનેલું નથી. સ્વચ્છ હવા ધણી લાજ કારક છે,
માટે હમેશાં તે જાળવવાને દરેક મનુષ્યે યોગ્ય વખતે પણ બહાર ખુલ્લી દવામાં
રહેવા જવું જોઈએ. દિવસે રહેવાદરવાથી તાજી દવા મળી શકે છે, પણ રાત્રિએ

તાજી હવા ધરમાં મળે એમ કરવું જોઈએ. તે માટે ધરમાં બારી બાજી રાખવાં જોઈએ અને તે સુતી વખતે ખુલ્લાં રાખવાં જોઈએ. તાજી સ્વચ્છ હવા શરીરના બગડેલા કાળા લોહીને સુધારી રાતું અને સ્વચ્છ કરે છે. પણ બગડેલી અસ્વચ્છ હવા ઝેર રૂપ થઈ પડી, લોહીની સાથે મળી જઈ અનેક રોગને ઉત્પન્ન કરે છે. હવાને બગાડનારાં કારણો—આસ વાટે નીકળી અશુદ્ધ હવા, ધુમાડો, ખજાતું, દીવો, કચરો, ખાજકુંડીઓ, મોરીઓ, જાળફે, સાકારકારીનાં છોડાં અને સહેલો ભાજપાલો, વગેરેના કોહોવાટથી, ઘર સાફસુદ્ધ નહિ કરતાં ગલીની રાખવાથી, કાચકાની ખાણો, રૂ, ઉન અને રેશમની મીલો કે કારખાનાં, લોહાનાં કારખાનાં; ગાય, ભેંસ વગેરે પશુઓ આંધવાના તળેલા વગેરે હવા બગાડનારાં છે. મલિન કચરો અને સડતી ચીજોમાં ઉડતી ઉડતી ખરાબ હવાથી આપણે એકદમ મરી જતા નથી, પણ એ રીતે લાંબોકાળ એવી મલીન હવામાં રહેવામાં આવે તો અનેક રોગને ઉત્પન્ન કરી અતે મરણુ પણ નીપજે છે. ધણું મૃત્યુ એવા કારણથી થાય છે, પણ તે આપણે પ્રત્યક્ષ જાણી શકતા નથી. જે રોગથી મરણુ નીપજે છે, તે રોગ શાથી થયો, એનો જો તપાસ કરવામાં આવે તો ધણા રોગનું કારણ ખરાબ હવાનું નીકળી આવશે. જેમ થોડું થોડું ઝેર (અરીણુ વગેરે) કેટલેક કાળે સખત ઝેરનું કામ કરે છે, તે પ્રમાણે થોડી થોડી ખરાબ હવાનું જોર શરીરમાં મોટી ખરાબી કરે છે. માટે સ્વચ્છ હવા શ્વાસમાં લેવાય તેમ કરવું જોઈએ. સ્વચ્છ હવાજ શરીરની સુખાકારીનું મુખ્ય સાધન છે. લોહી એજ જીવ અથવા જીવન છે, અને તે જીવન રૂપ લોહી સ્વચ્છ હવાથીજ સાફ રહી શરીરમાં ફરે તોજ કામનું છે. હવાના કારણ—સારી હવા લોહીને સ્વચ્છ કરી રોગને મટાડે છે અને ખરાબ હવા રોગને પેદા કરે છે. ખરાબ હવાથી થતી હાનિ—મેલેરિયા જાતનો ઝેરી તાવ, ઝાડો, મરડો, કાલેરા, કમળો, આધારીશી, માથું દુઃખવું, મંદાગ્નિ, અજીર્ણ, કબજિયત, વગેરે થાય છે; અતિકઠીન હવાથી—ઉપરસ, કફ, દમ, સસણી, સોજા, સધિવા, વગેરે રોગ થાય છે. અતિગરમ હવા—જળતર, લુખસ, ઉનવા, કપાણુ, પ્રમેહ, પ્રદર, બમ, અધારાં, ચકરી, ફેર, વાતરકા, એરી, માતા અજળા, કાલેરા, ઝાડો વગેરે થાય છે. માટે આ સર્વને વિચાર કરી સ્વચ્છ હવા લેવી જોઈએ.

પાણી—આપણા શરીરના લોહીને સ્વચ્છ કરવા જેવી રીતે સ્વચ્છ હવાની જરૂર છે, તેવી રીતે તેમને ફરવું રાખવાને સ્વચ્છ પાણીની પણ જરૂર છે. આપણા શરીરમાં મોટા ભાગ જળ તત્વનો છે જે પાણી આપણે પીએ છીએ, તે લોહીમાં મળીને આખા શરીરમાં પ્રસરે છે. માટે જો પાણી ખરાબ હોય તો શરીરની તનદુરસ્તી જમડે છે. સ્વચ્છ પાણી, સ્વચ્છ હવા જેટલુંજ જરૂરનું છે. સારા પાણીની ધોંમત કેટલાક લોક જાણે છે. પરંતુ જનાર જ્યારે માંદ પડે

છે, ત્યારે તે કહેછે કે પાણીના ફેરફારથી એમ થવું, પણ ધણા લોકો પોતાના વતનમાંજ ખરાબ પાણીથી માંદા પડે છે. તે વાત તેઓ સમજી નહિ શકવાથી માત્ર પોતાના મંદવાડનો ઉપાય કરીને બેસી રહે છે, પણ માંદા પડવાનું કારણ શોધી તે દૂર કરવાનો ઉપાય કરતા નથી. માટે પાણી કેવું છે, તેનો વિચાર કરી જે પાણી સ્વચ્છ અને પ્રકૃતિને માફક આવે તેવું હોય, તે પીવામાં લેવું જોઈએ. કદિપણ અસ્વચ્છ કે બગડેલું પાણી ઉપયોગમાં લેવું નહિ. વરસાદનું પાણી—સારીપેઠે બે ત્રણ વખત વરસાદ થઈ ગયા પછીનું અધરથી ઝીલેલું પાણી પીવા યોગ્ય છે. નદીઓનું પાણી—જે મોટી નદીઓછે, તેનું પાણી સારું છે, પણ જે નદીના પાણી ઉપર લીલ, શેવાળ, કચરો વગેરે જામેલાં હોય, જેની અંદર જૂઠાના મૂળમાંથી પાણી આવતાં હોય, જેમાં જૂઠાના પાંદડાં પડ્યાં સડતાં હોય, જેને કિનારે લોકો મળમૂત્ર કરતાં હોય, કપડાં ધોતાં હોય અને નેહાતાં હોય, પશુઓને ધમારતા હોય અથવા જેમાં ટોરો પડ્યાં રહેતાં હોય, એ સર્વ પાણી ખરાબ છે; તે પીવામાં લેવું નહિ. ટાંકાનું પાણી—ટાંકાં બંધ રહેવાથી પાણી ખરાબ થાય છે. તેનું પાણી સ્વાદે મીઠું હોય છે, પણ પચવામાં ભારે છે. લોકોમાં ટાંકાના પાણીને ઘણી ઠરકસરથી વાપરે છે અને એમ કરતાં જે પાણી સીસિકમાં રહે છે તે તે કદી નહિ નાંખતાં, તેમાં નવા ચોમાસાનું પાણી મળવા દેછે. આ રીતે નવું અને જીવું પાણી બેશું મળેલું પીવાથી બ્યાધિ થાય છે. તળાવનું પાણી—તળાવનું પાણી ખુશી હવામાં હોય, નિર્મળ હોય, માંદે કચરો, લીલ કે શેવાળ અગર કોઈ બીજી ચીજ પાણી બગાડે તેવી ન હોય અને સૂર્યનાં કિરણો માંદે પડ્યાં કરતાં હોય તે પાણી સારાં છે; પણ જે તળાવ કે તળાવડીમાં લોકો કપડાં ધોતાં હોય કે માંદે પડ્યાં રહેતાં હોય, કિનારાનાં વૃક્ષ વેલાનાં પાંદડાં પડી સડતાં હોય તે પાણી ખરાબ છે. તે પીવાથી તનદુરસ્તી બગડે છે. કૂવાનાં પાણી—જે કૂવાની અંદર સૂર્યની ગરમી પડતી હોય, ઉપરથી ખુલ્લો હોય, અંદર જૂઠાનાં પાંદડાં પડતાં ન હોય, પક્ષીઓ મળમૂત્ર કરતાં ન હોય, તે પાણી પીવું સારું છે, પણ જેને કિનારે લોકો કપડાં ધોતાં હોય અને તે પાણી કિનારાની પોચી જમીન ગળીને અંદર જતું હોય; માંદે પાંદડાં પડતાં હોય, પક્ષીઓ ચરકતાં હોય, સૂર્યનાં કિરણો પડતાં ન હોય તે પાણી પીવામાં સારું નથી. ખાઓચીઆંકેખાડાનું પાણી—જે પાણી ભરેલું હોય, નિર્મળ હોય પણ વહેતું ન હોય, તે તે પાણી તનદુરસ્તી બગાડે છે. સ્વચ્છ પાણીના ફાયદા—સ્વચ્છ પાણી કપડાંથી ગાળીને પીવામાં લેવાથી શરીર આરોગ્ય રહે છે. ખરાબ પાણીથી થતી હાની—કાવરા, ફૂમિ, તાવ, ઝાંટો, કમળો, અરિય, મંદાગિ, અજીર્ણ, કબજિત, મરડો, ફિકાસ, નબળાઇ, દુર્બળતા, વગેરે રોગ થાય છે. વિશેષ ખરાબાળા પાણી—પથરી, અજીર્ણ, મંદાગિ, કબજિત,

લોહીબિગાડ, ગાંડુમડ, વગેરે રોગ થાય છે. વનસ્પતિકેષીજાંસહતાંબેગવાળાં પાણી-ઝાડો, તાદીઓતાવ, કમળો, બરોડનીગાંઠ વગેરે ખરાબ પાણીથી ધણા રોગ થાય છે, માટે સ્વચ્છ, નિર્મળ પાણી પીવું.

ખોરાક - હૃદયગીતે જાળવી રાખવાને ખોરાકની ધણી જરૂર છે. મળ મૂત્ર અને પરીના રૂપે શરીરમાંથી જે જાય છે તે શરીરનો ક્ષય કહેવાય છે. માણસ જેમ જેમ વધારે મહેનતવું કામ કરે છે, તેમ તેમ તેના શરીરને વધારે ક્ષય એટલે ધસારો લાગે છે. જેમ વધારે ધસારો લાગે, તેમ તેને પોષણ પાત્ર વધારે જોઈએ છીએ. ખોલવામાં, ચાલવામાં, વાંચવામાં, અને આંખના મટકાં સરખી ક્રિયામાં પણ શરીરમાંથી દર પળે ક્ષય થતો જાય છે. દર પળે જે જાય તેના બદલામાં ખીજું નવું નાંખવામાં ન આવે, તો શરીરને ધસારો લાગી અમુક મુહૂતે તેનો છેક નાશ થઈ જાય છે. શરીરના પોષણ માટે ખોરાકની ધણી અગત્ય છે, પણ જો તેના વજન, જાત, અને ખાનારની પ્રકૃતિનો વિચાર કર્યા વિના લેવામાં આવે, તો તેજ ખોરાક રોગને ઉત્પન્ન કરવારો થઈ પડે છે. ખોરાકના વજન વગેરેનો સર્વને માટે એક નિયમ ચર્ચ થઈ નહિ. શરીરનો બાંધો, પ્રકૃતિ અને મહેનત ઉપર ખોરાકના વજન, જાત વગેરેનો આધાર છે. માટે દરેક માણસે પોતાના ખોરાકના વજનનો નિયમ પોતાની મેજેજ કરી લેવાનો છે. શરીર અને મનના ધસારાથી ખોરાક ખાવાની જે ઇચ્છા થાય છે, તેને જૂખ કહે છે. દરેક માણસે પોતાને જૂખ લાગ્યા પ્રમાણે ખોરાક લેવો જોઈએ. ખોરાક ઓછો લેવાથી શરીરને પૂરતું પોષણ મળતું નથી અને જોઈએ તેથી વધારે લેવાથી ખરાબર પાચન થઈ શકતો નથી. ખોરાક જોઈએ તેથી ઓછો કે વધારે લેવાથી તનકુરસ્તી બગડી નાના પ્રકારના રોગ થાય છે.

ખોરાકકેવોખાવોજોઈએ ?—શરીરની રચના લોહી, અસ્થિ, માંસ, મજ્જા અને ચરબીથી થયેલી છે. એ સર્વે ખોરાકના રૂપાંતરથી થાય છે. માટે જે ખોરાક ખાઈએ તે લોહી, માંસ અને મજ્જા ઉત્પન્ન થઈ અસ્થિ વધી મજ્જાત થાય, એવા પ્રકારનો હોવો જોઈએ. ખોરાકને ત્રણ કામ કરવાનાં હોય છે;—(૧) શરીરની વૃદ્ધિ થવાને જે સાધનો જોઈએ તેની પૂર્તતા કરવી. (૨) શરીરમાં દર રોજ જેનો ક્ષય થાય છે તેની પૂર્તતા કરવી. અને (૩) શરીરમાં ગરમી રહી રાખુની શક્તિ વધીને સાનતાંત્ર મજ્જાત રહેવાને જે કંઈ જોઈએ તેની પૂર્તતા કરવી. કયાકયાપદાર્થોકયાકયાવર્ગનેઉપયોગીછેતેની વિગત—(૧) શરીરને પોષણ આપી માંસની વૃદ્ધિ કરનાર પદાર્થ—ધણિ, બાજરી, જુવાર મકાઈ વગેરે અનાજ અને દહીં, છાશ વગેરે આ વર્ગમાં આવે છે, (૨) શરીરમાં ઉષ્ણતા—ગરમી આણનાર પદાર્થ—મનુષ્યના શરીરમાં ચરબીનો ભાગ હોવાથી તેમાં ઉષ્ણતા રહે છે. જે પદાર્થથી ચરબી વધે છે એ પદાર્થમાં—ધી, કુધ,

માખણ, તેલ, સાકર, ખાંડ, ગેળ, કેપડું, બટાકા, રતાળું વગેરે આ વર્ગમાં આવે છે. એવા પદાર્થ જે લોકો વધારે ખાય છે, તે દેખાવમાં લઘુ જેવા હોય છે. બાળકોને સશક્ત અને ઉંચા વધવા માટે બાળપણમાં તેનું શરીર લઘુ હોતું એ જરૂરનું છે. છોકરાં ગળ્યા પદાર્થ ખાય તો તેને નડે છે અને દાંત બગડે છે એમ કહે છે, પણ તે શૂન્ય છે. જેમની પ્રકૃતિને માફક આવે છે તેને એ બહુ ફાયદા કરતા છે. બાળકોને ગળ્યા પદાર્થ બહુ ભાવે છે. તેથી શરીર લઘુ થાય છે અને તે વયમાં તેને તેવા પદાર્થ ઉપર પ્રીતિ પણ હોય છે. માટે છોકરાંએને ગળ્યા પદાર્થ ખાવાને આપવા, પણ જન્મતી વખતે આપવા. વચ્ચે એકલા ખાવાને આપવા નહિ. મોટા માણસને જન્મતાં ગળ્યું વધારે ભાવતું નથી, પણ તેમને તેલ કે ધીમાં તળેલાં પદાર્થ, શાકભાજી, લજ્યા, મુંડીયાં અને ફળ વગેરે ભાવે છે. તેથી તેમના શરીરમાં જોઈએ તેટલી ચરબી આ રીતે ઉત્પન્ન થાય છે, પણ આવા પદાર્થ વધારે ખાવાથી મેદ વધે છે, પણ બળ વધતું નથી. ધડ, બાજરી, લુવાર વગેરે ખાનારા જેવી સખત મહેનત મજૂરી કરી શકે છે, તેવી ચરબી વાળા વધારે પદાર્થો ખાવાથી મહેનત મજૂરીનું કામ થઈ શકતું નથી. નાની ઉંમરમાં તેમના વાળ સફેદ થઈ જાય છે અને મેદ વધવાથી કેટલાક રોગો પણ થાય છે. હંડા દેશમાં વધારે ગરમી ઉત્પન્ન કરનારા પદાર્થો ખાવાની જરૂર છે, પણ ગરમી સિવાય ખીજાં કેટલાંક કાર્યો માટે શરીરમાં ચરબીની જરૂર છે, પણ દૈ ઉપરાંત શરીરમાં વધારે ચરબી હોય તોજ તે નુકસાન કરે છે. (૩) આ ત્રીજો વર્ગ વીર્ય વૃદ્ધિ કરનાર પદાર્થોમાં—મીઠું, મસાલા અને શાકભાજી વગેરે આવે છે, આ પદાર્થો રક્તશુદ્ધિ થવાને પણ ધણા ઉપયોગી છે. આપણા શરીરને તેવા પદાર્થની કેટલી જરૂર છે, તે જુઓ—ત્રીજા વર્ગના પદાર્થને એક ભાગ, ખીજા વર્ગના પદાર્થને ત્રણગણો ભાગ, અને પહેલા વર્ગના પદાર્થના એકઠા ભાગની જરૂર છે. આપણા લોકમાં ગેરસ બોજન ઉત્તમ માનેણું છે, તેનું કારણ એ કે આપણું અન્ન વનરપતિમાંથી નિર્માણ થએલું છે. ગેરસભોજન—દુધ, દહીં, છાશ, ઘી, માખણ એ પદાર્થો વિશેષે કરીને આવે છે. તે સુત્રાવડી, નાનાં બાળકો અને માંદગીમાંથી ઉઠેલા માણસો આ પદાર્થ પુષ્કળ ખાવાવગર સુદૃઢ અને સશક્ત થઈ શકતાં નથી. એવા એ ધડ, બાજરી વગેરે અનાજ જેવા પોષક નથી, પણ તેમાં ચરબી વધારવાને એક ગુણ છે, તેને ટુરની દાગ રાધે ઘી મેળવી ખાવાથી પોષક ગુણ વધે છે. શાકમાં રીંગો પણ ઉત્તમ છે. બરાબર પાકેલાં ફળ મળી શકે તો તે ખાવાને ઉત્તમ છે, પણ જો તે કાચાં હોય, ઉતરી ગયેલાં કે મગડી ગયેલાં હોય તો તે નુકસાન કારક છે. મસાલા પણ માફકસર ખાવા વધારે ખાવાથી દાનિ થાય છે. સ્વચ્છબોરાક—શુદ્ધ, સારો, પ્રકૃતિને અનુકુળ અને બરાબર રાંધીને ખાઈએ બોરાક શરીરનું પોષણ

કરે છે, પણ અશુદ્ધ-સહેલો, વાસી કે ખમડેલો, કચો, લુખો, અતિદડો, અતિ-ગરમ, ભારે, અતિવધારે, અને અતિ થોડોખોરાક, આસવરોગને ઉત્પન્ન કરે છે. ખાણુંશીરીતે ?—જો ખોરાક ખાવો તે બરાબર ચાવીને ખાવો. નિમેલે વ-ખતેજ ખાવો, અને બીજી વખતે ખાવા બેશીએ ત્યારે પહેલો ખાધેલો પચી ગયેલો હોવો જોઈએ. કામ કરતાં પહેલાં થોડું ખાવાથી શરીરમાં ખળ આવે ॥ અને તાવને દુર રાખે છે. બની શકે તો બપોરે જોના ખોરાક ખાવો. રાતે થોડું ખાવાની ટેવ રાખવી નહિ. ખોરાક ખાધા પછી થોડો આરામ લેવો. જમતાં જમતાં ઘણું પાણી પીવું નહિ. પણ જરૂર પડે તો અરધ ખોરાક ખાધા પછી વચમાં થોડું પીવું. તેમ ખોરાક ખાઈ રહ્યા પછી પણ ઘણું પાણી પીવું નહિ. ખોરાક ખાતા હોઈએ તેટલોજ અને પ્રકૃતિને માફકસર ખાવો. કત્યાદિ ધ્યાનમાં રાખી ખોરાક લેવો જોઈએ.

અજવાણું—શરીરની આરોગ્યતા માટે સૂર્યનું તેજ—અજવાળાની ધણી જરૂર છે. અજવાણું એજ સાક્ષાત્ તનદુરસ્તી છે, તેજ શોભા આપનાર; કુદર-ની વૈદ, દિલાસો આપનાર અને દુનિયાનાં દુઃખ ભૂવવનાર છે. સૂર્યનું તેજ હં-દગી આપે છે, કારણ કે જો સૂર્યનું તેજ—અજવાણું ન હોત તો જમીન ઉ-પરનાં તમામ ઝાડ, છોડવા કરમાઈ જઈને મરી જત-એટલે વનસ્પતિ કંઈ પાકત નહિ, એજ પ્રમાણે જીવતા જીવ ઉપર પણ તેની તેટલીજ અસર થાય છે, તેનાથી લોહીને પ્રાણવાયુ મળે છે અને આખું શરીર તેથી સુધરે છે. તે-નાથી કેટલાક રોગ મટે છે. જેના ઉપર દવાની અસર થતી નથી, તેવા રોગ ઉપર સૂર્યના પ્રકાશની અસર જલદી થાય છે. શરીર અને મોં ઉપર લાલી લા-વનાર પણ તેજ છે. અંધારાવાળા ધરમાં રહેનારાં માણસો શરીરે દિલ્લા અને માંદા રહે છે. અજવાળું આંખને આનંદ આપે છે. પક્ષી પણ ખુદી હવામાં અને અજવાળામાં ફરેલાં કરે છે, પણ તેને અંધારા પાંજરામાં પૂરી મૂકવામાં આવે તો તે હીજનમાં મરી જવાતું. અજવાળાથી હવા સ્વચ્છ થાય છે, અને જીવંત દુર થાય છે. સીએને ઓઝલપડે રાખવાથી તેમને બહારની ખુદી હવા અને સૂર્યના તેજનો લાભ મળી શકેતો નથી. તેથી તેમના અને બાળકોનાં શરીર પીળાં પાંડુવર્ણા થઈ જાય છે. લાંબી માંદગી બોગરી ઉઠેલાને તો અજ-વાળું જાણે નવો જીવ અને બળ આપતું હોય એમ જણાય છે. જેના ધરમાં અંધારું હોય છે તેની તનદુરસ્તી સારી રહેતી નથી. કહેવત છે કે;—“ જ્યાં અજવાળું પ્રવેશ કરતું નથી ત્યાં વૈદ પ્રવેશ કરે છે. ” એટલે જ્યાં અંધારું હોય છે ત્યાં રહેવાથી શરીરમાં રોગ દાખલ થાય છે. તેથી વૈદ કે ડાક્ટરની દવાક-રવાની જરૂર પડે છે. સૂર્યના તકાથી ધરની હવા સ્વચ્છ થવામાં મદદ મળે છે, મેલી-ગંદી વસ્તુઓ નજરે પડે છે અને તેમને સાફસફ કરવાનું સુઝે છે. માણ-

સના મોં ઉપર જે લાલી દેખાય છે તે સૂર્યના તેજમાંથીજ આવેલી છે. ધરમાં સૂર્યનો તડકો અને અજવાળું આવવાને માટે બારી જળાઓ રાખવી જોઈએ. કે તેથી સૂર્યનું તેજ આખા ધરમાં ફરી વળે. અંધારાથી થતી હાનિ—અંધારામાં રહેવાથી આખું તેજ—કમી થાય છે. મન ઉદાસ રહે છે, હવા બગડે છે અને શરીરનું કદ પણ જોઈએ તેટલું વધતું નથી. ખાણુ ખોદનારા ધણે વખત અંદરજ રહેવાથી તેમાંના ધણા દીંગણા રહે છે, અંધારી કાટડીમાં પૂરેલા કેદીઓ વખતે આંધળા થયેલા માલમ પડ્યા છે, અંધારામાં રહેનારની આંખ અજવાળાનું તેજ ઝીલી શકતી નથી, કેટલીક સ્ત્રીઓ સૂર્યનો તડકો ધરમાં આવશે, તો ઢાંલીયા કે મેડીયાનો રંગ ઉભરાઈ જશે એવી બીકથી બારીઓ બંધ રાખે છે. અને સૂર્યના તડકાને આવતાં અટકાવે છે; તેથી તેમના ચહેરા ફિક્કા પડી જાય છે અને સ્વભાવ ચીડીઓ થાય છે. માટે તનદુરસ્તીની ખાતર પવન અને સૂર્યના પ્રકાશને ધરમાં આવવા દેવો. જેમ અંધારાથી નુકશાન થાય છે, તેમ અતિ ગરમીમાં ફરવાથી પણ નુકશાન છે; તડકે ફરવાની ટેવ ન હોય તેમણે તાપમાં બહુ હરફર કરવી નહિ.

પૌશાક—દેશની હવા અને ઋતુ પ્રમાણે કપડાં બદલવાં જોઈએ. ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં ઉનાળા અને શિયાળાની ઋતુઓમાં જેટલો ફેરફાર થાય છે, તેટલો ફેરફાર દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં થતો નથી. આપણા સમશીતોષ્ણ દેશમાં અંગરખાની અંદર એક ગરમ બંડી પહેરવામાં આવે તોપણ બસ છે. કેટલાક લોકો શરીર સંરક્ષણ માટે સારાં જોઈએ તેવાં ઋતુને અનુસરતાં કપડાં પહેરવામાં લાભ કરે છે. પણ તેમણે લૂગડામાં કરેલી કચકચરો એકીવખતે બદલો વળે છે. નખળાં છોડ્યાં અને નખળાં અપિરૂપના શરીરમાં દંડો પવન બારે નુકશાન કરે છે. માટે ઋતુને અનુસરતાં કપડાં પહેરવામાં લોભ કરવો નહિ. કપડાં ગમે તો ફાટાં તુટાં કે સધિલાં હોય તેની અડચણ નહિ, પણ તે સ્વચ્છ ધોયેલાં પહેરવાં જોઈએ. ગંદા—મેલાં કપડાં પહેરવાથી તનદુરસ્તી બનડે છે પહેરવાના બધાં કપડાં ધોએલાં સાફ રાખવાં. ઝોળાડ, આદર, ઝોશીકાં, ગમેક વગેરે પણ સ્વચ્છ રાખવાં. જેઠતાં કપડાં નહિ પહેરવાથી થતી હાનિ—તંમ કપડાં પહેરવાથી ઊભી અને લીવર ઉપર દબાણ થવાને લીધે, તે અવધવો પોતાનું કામ બરાબર નહિ કરી શકવાને લીધે લોહી બરાબર ફરી શકતું અટકે છે અને તેથી શ્વાસ નળીના તથા યકૃત-લીવરના રોગ પેદા થાય છે. ગરમ દેશમાં ગરમ ગરમ ઋતુમાં ટીલા કપડાં પહેરવાં અને દંડી ઋતુમાં જરા તંમ કપડાં પહેરવાની જરૂર છે, પણ જે તે નિયમથી ઉલટી રીતે કપડાં પહેરવાથી ઉનાળામાં ગરમીનાં અને શિયાળામાં દંડીના રોગ પેદા થાય છે. મેલાં કપડાં પહેરવાથી આમડીના રોગ થાય છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ મેલાં અને ચીકણાં કપડાં પહેરનારને ઉડતા મેપી

રોગો લાગુ પડવાનો સંભવ છે.

નહાવું—દરરોજ ચોળીમસળીને શરીરનો મેલ નાશ થાય તેવી રીતે નહાવું જોઈએ. કદીપણ માથે ઝેમજ પાણી ટોળીને ચોળ્યા. વગર કે ગંદા પાણીએ નહાવું નહિ. શરીર કોરા સ્વચ્છ હુવાવથી ઘસીને લૂછવું જોઈએ. ગંદા કપડાથી શરીર લૂછવું લાલને બદલે હાનિ કરે છે. ટાઢા પાણીએ નહાવાથી શરીર અને મગજ મજબુત થાય છે, પણ જોવું શરી નળણું હોય, માંદગી હોય, અને ટાઢા પાણીએ નહાતાં શરીર ધુજનું હોય, તેણે હિને પાણીએ નહાવું, દરરોજ નહાવાથી મનની શક્તિને તેજ આવે છે, સરોર દુઢકું થાય છે અને મન આનંદમાં રહે છે. નહાવાને માટે સવારનો વખત શ્રેષ્ઠ છે. નહાવામાં સ્વચ્છ નિર્મળ પાણી લેવું જોઈએ. ગંદા પાણીથી કાઠવાર શરીરમાં વાળા દાખલ થાય છે, તરવા માટે હોજ અને કુંડ સારા છે. વખતે વખતે સાબુથી ચોળી મસળીને મેલ દૂર થાય તેમ નહાતા જવું. જમ્યા પછી તરત નહાવું નહિ. તેમ પુષ્કળ ધાક લાગે હોય, ત્યારે કે તાપ હોય ત્યારે પણ નહાવું નહિ. નહાતી વખતે ઠંડા પવનનો ઝપાટો ન લાગે તેવી જગ્યાએ નહાવું; કમકે તેથી સરદી થઈ તાવ આવે છે. નાહીને બીને કપડે તડકામાં આલ્યા જવું જરૂર. માથે દંડ પાણી રેડવું પણ ગરમ પાણી રેડવું નહિ.

કસરત—શરીરના સ્નાયુઓ કસરતથી મજબુત થાય છે, લોહી ચોખું થાય અને શરીર માંહેનો કચરો પરસેવા માટે બહાર નીકળી જાય છે. કસરતથી ખાંધેલો ખોરાક પચીને સારી જૂખ લાગે છે, યોગ્ય કસરત કરવાથી શરીર મજબુત થાય છે. જૂમ ખરાડા પાડવાથી, ફૂદવા વગેરેથી હાથ, પગ મજબુત થાય છે. જૂમ ખરાડા પાડવાથી અને ખડખડ દસવાથી પણ તનદુરસ્તીમાં સુધારો થાય છે. ધરની અંદર લીધેલી કસરત કરતાં ખુદી દવામાં લીધેલી કસરત વધારે સારી છે. જૂમે પેટે તેમજ ખાખા પછી તરત કસરત કરવી નહી. કસરત કરવાનો વખત સૂર્યાસ્તસમયે ક્રિકેટ અગર એવી બીજી દડાની રમત રમવાથી ઘણો લાભ થાય છે. કસરત રૂઢ લક્ષ નહિ આપ્યાથી અભ્યાસ કરતાં બાળક બાળકીઓ માંદા પડી જાય છે અને પરિક્ષામાં પણ જેસી શક્તિ નથી. શરીરને કસરતથી ગતિમાં મૂકવાથી શ્વાસોચ્ચાસની ક્રિયા ઘણી ઝડપથી ચાલે અને તેથી બહારની હવા જ્યાં બંધ ફેફસામાં દાખલ થાય છે, અને અંદરની એરી હવા બહાર નીકળી જાય છે. તેથી લોહી વધારે સારી રીતે સ્વચ્છ થાય છે. આલવાની કસરત સર્વોત્તમ છે. ઝડપથી ચાલવાથી અને મહેનત કરવાથી પસીનો થાય છે. આ પસીનો તે શરીરની અંદરનો ગંદાપદાર્થ સાથે લાઇને બહાર નીકળે છે.

સ્ત્રીઓએ કેવી જાતની કસરત કરવી ?—કસરત એ આગસનો દુશ્મન છે અને આજસ એ તનદુરસ્તીનો દુશ્મન છે. તનદુરસ્તી કસરત વગર કદી

મેળવી શકાતી નથી. સ્ત્રીઓને કસરત માટે-ધરનું કામ એ મુખ્ય છે, જેનું કે-
પાણી ભરવું, દરણું દળવું, ખાંડવું, ઠાગવાસણ માંજવાં, ઘર ઝાડી-ઝાપડી વાળીને
સાફ રાખવાં. રાંચ-રમીલાં સંભાળવાં, રસોઇ કરવી, કપડાંદિ એ બધાં કામમાં
કસરત મળે છે. ઘર ચલાવવાનો બોલે સ્ત્રીઓ. જો યોગ્ય રીતે ઉઠાવતી હોય
તો તેને કસરતની ફરજ બહુધા પાર પડે છે. વળી ગરીબ કુટુંબની સ્ત્રીને-ઉપર
નાં કામ સિવાય-છાણ મેળવાવું, ઢોર માટે ઘાસ વાઢી લાવવાનું અને બગતણ
એકઠું કરવાનું એ વગેરે કામ હોય છે. જે સ્ત્રીને કામમાં કસરત મળે છે, તે
સ્ત્રીઓ-સારી તનદુરસ્તી ભોગવે છે, અને તે તનદુરસ્ત બાળકને જન્મ આપે છે.
જેની સ્થિતિ સારી છે અને ગરીબની પેઠે જેને અંગ મહેનત-કરવી પડતી નથી
તેવી સ્ત્રીઓએ પગે ચાલી ફરવા જવું ધણું ઉત્તમ છે. વ્યાસવાથી છાતી પહોળી
થાય છે. ખભામાં જોર આવે છે, માંસની પીંથીઓ મજબુત બને છે, ભૂખ
લાગે છે, અને દરત સાફ આવે છે. સગર્ભાં હોય તેણે પગે ચાલી બહુ ફરવું
સાફ નથી. તોપણ તેમણે થોડું ચાલવું એ બહુ જરૂરનું છે. તેથી તનદુરસ્તી
જળવાય છે. ફરવાની કસરત સાંજ સવારની હોવી જોઇએ. દિવસના કામથી
કંટાળેલા માણસે સાંજે ફરવા જવું વધારે સુખદાયક છે, સ્ત્રીઓ જો પોતાની
જીવાની ખીલતી રહેવાને અને દેખાવ સુંદર રાખવાને ઇચ્છતી હોય, તો તેમણે
શરીરને કસરત મળે એવાં કામ કરવાં જોઇએ. સ્ત્રીઓને કસરત નહિ મળવા-
થી તેઓનાં શરીર ફિટાં, નખાં, અને માંદાં રહે છે. ગરીબ લોક કરતાં પૈસા
દાર અને એશબારામ વાળાં સુખીઆં લોકોનાં ઘરની સ્ત્રીઓ શરીરે ભાગેજ
સુખી હોય છે. સ્ત્રીઓને હમેશાં બેસી રહેવાનું હોવાથી-હાથ પગ દંડા, ચહેરા ફિટા,
શરીર તવાએકું અને કુબળું અથવા વામુથી કુલેકું, નાડી નખાળી, પેટનો ચડાવો,
બદદુર્ગમી, છાતીમાં દાદ, ખાટા એકાર, હાથપગમાં મુગ અને ચસકા, દિસ્તરીઆં,
ઝડુ-દસ્તાનની ફરીઆદ. એ સર્વ સ્ત્રીઓને પુરતીઅંગ કસરત નહિ મળવાથી થાય છે.

ધર-શરીરની તનદુરસ્તીનો આધાર ધર અને તેની આસપાસની જગ્યા
ઉપર રહેતો છે. ગંદકીવાળા ખરાબ લત્તાપર ધર બાંધેલું હોય અગર ભાડે રાખેલું
હોય તે સાફ નથી. કેટલાક સેધા ભાડા સાફ એવાં ખરાબ લત્તામાં ધર ભાડે
લેવા લગ્નગાય છે, પણ એવાં ધર હેવટે મોંમાં પડે છે. માંદગીને લીધે જે નુક-
શાન થાય છે, તે ભાડાના ફેર કરનાં ધણું વધારે હોય છે. ઘણા ધરની બાંધણી
અને તેનું રચન હવાપાણી સારાં નહિ હોવાથી તેમાં વસનારા લોકો વારંવાર માંદા
પડે છે. તેથી અશાન લોકો એવાં કારણોનો વિચાર કરવાને બદલે કેઈ દેવ રેતી
કે ભૂતપ્રેતનો ભય બતાવે છે, પણ જો તપાસ કરે તો તે ધરની બાંધણીમાંજ
ખામી જણાશે. રહેવાના ધરમાં ચારે દિશામાં બારી બારી દોરવાં જોઇએ. જેથી
જ્યારે જોઈએ ત્યારે અને જે દિશાનો તાજો પવન જોઈએ તે મુદ્દથી બારી ચોં

માટે એ ધરમાં રહેનારાં માણસોના મંદવાડનું કારણ થઈ પડે છે. માટે રસોડું સુવા બેસવાના ઝોરડાથી અલગ રાખવું જોઈએ અને તેમાં ધુમાડાના નિકાસ માટે ધુમાડીઈ અને ખુલ્લી જગ્યા રાખવી જોઈએ. ધરના આંગણમાં શાક ભાજનો સડેલો પદાર્થ કે એકવાડ નાખવો નહિ. એવી વસ્તુઓ દૂંધી દેવા માટે ધરપાસે એક માટીની કુંડી રાખી તેમાં તેવા પદાર્થ નાખવા અને દરરોજ સવારે કાઢી નાખવા જોઈએ. ધરના આંગણમાં ગાદા પેસાળતી ગંદકી થવા દેવી નહી. તેવી જગ્યાપર દારી ધુણ પાથરવાથી તે ગંદકી ને ચૂસી લેશે. રહેવાના ધરમાં ગાય બેંસ વગેરે પશુઓને બાંધવાં નહિ; કેમકે તેઓ પોતાના શ્વાસથી અને છાણ મૂતરથી ધરની હવાને બગાડે છે. સૂતી વખતે સુવાના ઝોરડામાં દીવો રાખવો નહિ; કેમકે તે માણસના ઉપયોગી ગ્રાણવાયુને બાળી નાખી ઝેરી હવા ઉત્પન્ન કરે છે. ધરને વરસમાં બે વાર કળીચુનાથી ધોળાવવાં. કળીચુનાથી ઝેરી હવા નાશ પામે છે અને ઝેરી વસ્તુઓ ઝેરી નાશ પામે છે. માટે સાફસફ કરવામાં સુતો વાપરવો સારો છે. માટીની ભીતો પણ વરસમાં ગણુ ચાર વખતે માટીથી ધોળવી. ભોંયતળીયાં પણ દર પખવાડીએ કે દર માસે ભીંપવાં જોઈએ. ઝોરડાઓ નિત્ય સવાર સાંજવાળી સાફ કરતાં રહેવું, બાપરે કે ભીતિ જાળાં કે બાવાં બાએલાં હોય તે દૂર કરતા રહેવું. ધરમાં ભેજ કે સરદી રહે તેમ કરવું નહિ; કેમકે તેથી તનદુરતી બગડી અનેક પ્રકારના રોગો થાય છે. ધરમાં ખુલ્લો પવન આવે તેમ કરવું, સૂર્યનો તાપ અને અજવાળું પણ આવે તેમ કરવું. તેથી ધરની હવા સુધરી સ્વચ્છ થાય છે. સુવાના ઝોરડામાં તાલ પવનનો દર દર થાય તેમ કરવું. ધર સારી સ્વચ્છ ભેજ વગરની જાએ ઉપર બાંધવાં. તેમ ધરનું ભોંયતળીયું ફળીઆના બાગથી બે ત્રણ ફાથ ઉચું લઈ બાંધવું, વિગેરે પ્રકારના વિચાર કરી ધર બાંધવાં અને સારી સગવડવાળા ધરમાં રહેવું એ સુખાકારી બરેલું છે.

ઉંઘ—દિવસના પસારાથી શરીરમાં જે ખાધ આવે છે, તે ધણે ભાગે ઉંઘવાથી પૂરાય છે અને મગજને આરામ મળે છે, રાત્રિએ સારી ઉંઘ લીધા પછી સવારમાં ઉઠીએ છીએ, ત્યારે શરીરમાં નવી જાગૃતિ આવે છે. ઉંઘ માટે રાત્રિનો વખત યોગ્ય છે. દિવસે ઉંઘવાથી શરીરમાં મેદ વધે છે. સારી ઉંઘ મેળવવાનો સરસ ઉપાય થમ છે. નાના બાળકોને આઠ દસ કલાક અને તેથી મોટાને ૭ કલાક ઉંઘ લેવાની જરૂર છે, ઉંઘ અને શયનના સંબંધમાં લક્ષમાં રાખવા યોગ્ય નિયમો—ઉત્તર અથવા પૂર્વ દિશા તરફ માથું રાખીને સુવું. સુવાની જગ્યા સ્વચ્છ, સ્વચ્છ (એકાંત—ઘોંઘાટ કે ગડબડાટ વગરની) અને સારી હવાવાળી હોવી જોઈએ. સુવાનું બિછાવું સ્વચ્છ હોવું જોઈએ. મલિન સ્થળ અને મલિન મિઠાનામાં માઠક ચાંચ ઉપદ્રવ કરે છે અને ઉંઘને ખલેલ પહોંચાડે છે.

ઉધાડી જગ્યામાં કે અગાસે સૂવું નહિ. શરીરપર સીધો પવન ચાલ્યો આવે એવી રીતે પવનના ઝપાટા સાથે સૂવું નહિ. તેમ સુવાના ઓરડામાં બારી બારણાં બંધ કરીને સૂવું નહિ, કેમકે શ્વાસ લેવામાં તાજી હવાની જરૂર છે. ધણા અભ્યાસથી, ધણા વિચારથી, નિશો કરવાથી કે બીજા કારણથી મન ઉત્કેરણ હોય તો, તરત સૂવું નહિ. સુવાના પહેલાં માથાને ઠંડુ રાખવું. ગરમ હોય તો ઠંડા પાણીથી ધોવું; પગના તળીયાં તેલથી ઘસાવી ગરમ પાણીમાં બોળવાં. હથેલાં મગજ ઠંડું અને પગ ગરમ રાખવાની જરૂર છે. મોઢું સૂવું નહિ, તેમ ધણુંખાધને તરત સૂવું નહિ. રાતે જલ્દી સૂવું અને સવારે વહેલું ઉઠવું. દુનિયાદારીની દિવસની ચિંતાઓ ચિંતમાંથી કાઢી નાંખી રાતે સુષ્ટ જવું. જમીનપર સુવા કરતાં બિછાનાપર સૂવું સારું છે. ઓસીકાં, ગભેર, આદર, રળાઈ વગેરે સ્વચ્છ રાખવાં, કેમકે શરીરમાંથી નીકળતો મેલ તેમને ચોટી રહે છે, તે તુકશાન કારક છે. મોઢાપર ઓઢીને સૂવું નહિ, કેમકે તેમ સુવાથી તાજી હવા શ્વાસમાં દાખલ થઈ શકતી નથી. શ્વાસ દ્વારે નીકળેલી ઝેરી હવાનો ફરી ફરી શ્વાસ લેવાય છે, તો તેથી તનદુરસ્તી બગડે છે. નાની ઓરડીમાં બી પુરૂષ અને ઊંઠારાઓ ખીચોખીચ સૂવે અને તેમાં પૂરતી હવાની હરફર નહોય તો તેમની તનદુરસ્તી બગડે છે. ઘરમાં પૂરતી ઉંઘ ન આવતી હોય તો બાથવું કે ઘરમાં હવાની જોઈતી હરફર નથી. રાત્રે વધારે ખાવાથી પૂરતી ઉંઘ નહિ આવતાં ખરાબ સ્વપ્નાં આવે છે. એ સ્વપ્નાં એમ બતાવે છે કે મગજને જરા બર ચેન નથી, માટે સારી પોંઠે ખાધા પછી તરત સૂવું નહિ. તેથી માથું ભારે થઈ જાય છે અને તનદુરસ્તી બગડે છે. શરીર ઉપર પવનના ઝપાટા આવે તેવી રીતે સુવાથી શરીરની ગરમી જતી રહી શરદી થઈ તાવ આવે છે. તાવ અગર કાલેરા ચાલતો હોય ત્યારે તો શ્વાસ કરીને રાત્રિએ શરીર ગરમ રાખવાની સંભાળ લેવી. બોંયતળાએ બેજ, શરદી, ભારે અને નહારી હવા વિશેષ કરીને હોય છે, તેમ વિછી વગેરે જંતુની પલ્લુ બીક રહે છે; માટે બેપિતળાએ સૂવું નહિ. તેથી બધીવાર મંદવાડ આવે છે. સુવાનો ઓરડો સારું સ્વચ્છ હવા યોગ્ય જોઈએ. તેમાં સામાન કે અનાજનાં માટલાં વગેરે કાંઈ રાખવું નહિ. સ્વચ્છ હવાયાળા ઓરડામાં ઉંઘ પૂરતી આવશે અને તનદુરસ્તી સંધરશે.

પહેલાંઉઠવું—સવારે સૂઈ ઉઠ્ય મથા પહેલાં ચાર પડી રાત્રિ હોય ત્યારે ઉઠવું એ તનદુરસ્તીને માટે ધણુંજ સારું છે. આંખ ઉધડાવ પછી પથારીમાં પડ્યા રહેવું એ ગુસ્તાઈનું લક્ષણ છે. મોઢા ઉઠવાની ટેવથી તન અને મન નબળાં થાય છે, તેટલા માટે યુવોદય પહેલાં ઉઠવું ઉત્તમ છે. આ બાબત ટેવની છે. એક વાર ટેવ પડશે એટલે પથારીમાં પડ્યા રહેવું મમશે નહિ. સવારમાં વહેલા ઉઠવાથી મન આનંદમાં રહે છે અને દિવસનાં સર્વ કામને પડોંચી વળાય

છે. સવારનો વખત આનંદ અને હુક્ષાસથી શરૂ થાય છે, તો પછી આખો દિવસ આનંદમાંજ ન્યાય છે. સવારનો વખત ખુશનુમા અને આનંદી છે. આખા દિવસની દવા કરતાં સવારની દવા આનંદ આપનારી, જોર આપનારી અને યાક ઉતારનારી છે. જો તમે તમારું શરીર તનદુરસ્ત રાખવા ઇચ્છતા હો તો સવારમાં વહેલાં ઉઠો, અને લાંબી ઇંદગીની ઇન્દ્રિયા રાખતા હો તો સવારમાં વહેલાં ઉઠો, મોડા ઉઠનારનો એહેલે ઉઠાસી લાગે છે, તેનું આખું શરીર ટીકું જણાય છે, અને તેને કંઈ એવું પડતું નથી, તેનું મોઢું જોઈએ તો ફેફસી ગયેલું જણાય છે. એવાં સ્ત્રી પુરુષને મદવાડ તુરત લાયક પડે છે.

વ્યસન—આ, કાફી, દારૂ, ભોજ, તમાકુ, તપખીર, અરીસુ, વગેરે વ્યસનથી ભયંકર દરદો ઉત્પન્ન થાય છે. એ બધી વસ્તુઓ દવા તરીકે થોડી રીતે વાપરવાથી ફાયદો કરી શકે છે, પણ નિત્ય વપરાસથી એટલે વ્યસનથી કંઈ પણ ફાયદો કરવાને બદલે ઉલટું નુકસાન કરે છે. એ દરેક વસ્તુઓ થોડો વખત ઉપયોગમાં લીધાથી તેનામાં માદક ગુણ હોવાને લીધે તેનું વ્યસન પડી ન્યાય છે. વ્યસન તરીકે નિત્ય વાપરવાથી શુદ્ધિ અને હુશિયારીનો નાશ, સ્મર-શુશ્રૂષા, વિચારશક્તિ, અને પાચનશક્તિ નબળી પડે છે. બદ્ધજમ્બી, ક્ષય, લી-વરનું દરદ, ઝાડો કબજ અને મગજના જ્ઞાનતત્ત્વો નબળાં પડે છે, એ વગેરે દરદો થાય છે.

આની અંદર જણાવેલા શરીર સરક્ષણના ઉપાયો પ્રમાણે વર્તવાથી શરીર આરોગ્ય અને દીર્ઘાયુષ્ય થાય છે. માટે દરેક સ્ત્રી પુરુષે તનદુરસ્તી જાળવવા પ્રયત્ન કરવો એ તેમનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે.

સાંખ્યાનાખાસરોગોને-દવા.

મ સંસારમાં સ્ત્રીઓનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે કે તેમણે સુદર, શુધ્ધ, બળ શુદ્ધિમાં એટલે અને તનદુરસ્ત પ્રજા ઉત્પન્ન કરવી. આવી પ્રજા ઉત્પન્ન કરવાને માટે તેમણે વૈદ્યકશાસ્ત્ર અને સદાચારના નિયમો જાળવવા જોઈએ તથા એ નિયમો પ્રમાણે ચાલી પોતે અનેક રોગોથી મુક્ત રહી તનદુરસ્ત અને સદાચારી થવું જોઈએ. જો એ પ્રમાણે ચાલતાજ સારી પ્રજા ઉત્પન્ન કરી પોતાના ઘર સૂત્રને સારી રીતે ચલાવી શકે, અને તેમ ચાલતાજ પરિણામે શારીરિક અને માનસિક વ્યાધિઓ અને ઉપાધિઓ ઓછાં થાય; પરંતુ ઘણાં ખેદની વાત છે કે સ્ત્રીઓ આવા જ્ઞાનથી ધણીજ અજ્ઞાન જોવામાં આવે

છે અને તેને લઈ અનેક રોગોને આધિન થઈ સંકટ ભોગવે છે. માટે સ્ત્રીઓને ખાસ ઉપયોગી વૈદ્યક શાસ્ત્રના જ્ઞાનની ધણી જરૂર છે. જે કે કેટલાક રોગો પુરૂષો પ્રમાણે સ્ત્રીઓને પણ થાય છે અને તેને લગતી ચિકિત્સા વગેરે એક સરખીજ હોય છે. તે વિશે કેટલું વિવેચન વૈદ્યક શાસ્ત્રને આધારે = સતીમંડળ ભાગ ૧ લામાં ધરઉપયોગી વૈદ્યક—એ વિષયમાં કરેલું છે. તે વાંચી ઉપયોગમાં લેવું. સ્ત્રીઓના ખાસ-પ્રુષા-ગુણરોગો, જેની ચિકિત્સા ઉઘાડી રીતે થઈ શકતી નથી, તેમ સ્ત્રીઓ શરમ અને સંકોચથી ખુલ્લી રીતે વૈદ્ય કે ડાક્ટર પાસે પોતાના રોગની હકીકત જણાવી શકતી નથી; એટલુંજ નહિ પરંતુ કેટલીકતો પોતાના પતિ કે વ્હાણા સંબંધીઓને પણ કહેતાં શરમાય છે. આવી અડચણોને લીધે તે પોતાના રોગોના ઉપચાર કરી શકતી નથી; તેથી તેવા કેટલાક રોગો વધીને તેનું પરિણામ વિપરીત આવે છે. જે સ્ત્રીઓ રોગોના જ્ઞાનથી દુરજ થયેલી હોય તો તેઓ પોતાના જ્યાર કરવાના ઉપાયો લઈ શકે. સ્ત્રીઓના ગુણ રોગો પર ઉપચાર કરવાને સ્ત્રીઓજ હોવી એ વધારે યોગ્ય છે, અને તેથીજ તેમને આવા જ્ઞાનની વિશેષ જરૂર છે. સ્ત્રીઓને ધણા પ્રુષા રોગો થાય છે, તે સર્વનું અહીં વર્ણન કરેલું નથી; પરંતુ તેમાંના કેટલાક રોગોનું ઉપયોગી હુંક વર્ણન વૈદ્યકશાસ્ત્રના આધારે આ નીચે આપેલું છે;—

આર્સંઘ—ઋગુદર્શનસંબંધીરોગો—સ્ત્રીઓને રજોદર્શન બારમા વર્ષથી થઈ થઈ પચાસ વર્ષ સુધી ધણું કરી આવું રહે છે. અને દર માસે ત્રણથી પાંચ દિવસ સુધી રજોઆવ થાય છે. રજોદર્શન દેશ, કાળ અને હવા વગેરે કારણોથી કેાઈ સ્ત્રીઓને વહેલું મોડું પણ આવે છે. તે વિશે વિશેષ વર્ણન “સતીમંડળ ભાગ ૧ લામાં” રજોદર્શનના વિષયમાં આપેલું છે. તે સુત્ર જતાણ સ્ત્રીઓ વાંચી જોવું; અહીં માત્ર તેને લગતાં રોગોનાં કારણો, પ્રકાર, લક્ષણો અને દવાઓ આપેલી છે. કારણો—બાળાઓ યુવાવસ્થાની પરીપક્વ સ્થિતિમાં આવ્યા પહેલાં અથવા શરીરની તનદુરસ્તી સારી ન હોય, એવા સમયમાં સંસારમાં નાખવાના દાનિકરક રીવાજથી ઘણી સ્ત્રીઓ ઋગુદર્શનના દંટાળા બરેલા રોગને ભોગ થઈ પડે છે. ત્યારે યુવાન બાળાઓ પ્રથમ રજસ્વળા થાય છે; ત્યારે તેની જોઈએ તેવી માવજત થતી નથી; જેથી—હી દવા, બેજાતી જમા, દંડ પાણીથી સ્નાન, બીનાં કપડાં, પંજો વખત ઉઠા રહેવું, જતાડી પડે નહિ, એવા બોલ વાલો બારે ખોરાક, થણા મમ, બચ, ગુરસો, અતિ ગરમ, અતિ દંડ અને બુખા પદાર્થ ખાવા; વગેરે એ સંબંધી તેમને મૂળ રાખતી જોઈએ, પણ અત્યંત સ્ત્રીઓ તે વિશે કોગો પણ નિવમ પાળતી કે પગાવતી થી. તેથી રજોદર્શન બંધ કરવાના ઉપાયોથી, સસારની વાલો કાંતી વખતે સંજાવાને લીધે, અપક્વ વિશ્વનિર્મા દરવાન વહેલું આવવાથી, અને રક્ત પાતી

યોગ્ય સંભાળ ન રાખવાથી, અધુરે સ્વાય ધર્ષ જવાથી, સ્ત્રીઓ ખાનગી રોગો-માં કેટલીક અજ્ઞાન દાખલો-સુવાણીઓના હાથે ઉપાયો કરવાથી અને ગર્ભસ્થા-નની કાંઈ પણ વિકૃતિથી પણ ઋતુદર્શનને લગતા રોગો થાય છે. રોગના પ્રકારઅનેલક્ષણ—(૧) નિષ્ઠાવર્તન-દસ્તાન બંધ થવું (૨) પીડિતાર્ત્તવ-ઋતુ-સ્વાય દુખાવ સાથે થવો. (૩) અત્યાર્ત્તવ—ઋતુસ્વાય બોધએ તેથી વધારે થવો. આ ત્રણે પ્રકારે દસ્તાનને લગતા રોગો થાય છે.

નિષ્ઠાવર્તન—આ રોગ થવાનું કારણ—અવયવની સ્વાભાવિક ખામી, સ્ત્રી અંડની અસ્પૃશ્યતા અથવા અભાવ, વગેરે કારણથી ઋતુ પેદા થતું નથી અથવા પેદા થાય છે, તો પ્રતિબંધને લીધે બહાર દેખાતું નથી. ઘણા એશઆરામ, આ-ળસ, ઘણી ઉંઘ, ખરાબ હવા, અને ભેજવાળું ઘર, એ પણ આર્ત્તવ રોગનાં કારણો છે. લક્ષણ—દરેક માસે ઋતુ સમયે ઋતુ બહાર આવવાને યત્ન કરેછે, પણ બહાર પડી શકે નહિ. તેથી પેકુ, કમળ અને સાથજોમાં દરદ, શરીરમાં ધ્રુજ, ગળામાં ગાંઠો, વખતે આંખો ઉઠે, પ્રદર, નાક અને મોંમાંથી વખતે સોહી-તો રસતો, હિસ્ટીરિયા, છાતીમાં ગલરામણ, દમ, મંદાગ્નિ, ઝાડનો કબજો, વગેરે થાય છે. ઉપાય—અવયવની કાંઈ પણ સ્વાભાવિક ખામી હોય તો તેનો તપા-સ કરાવી ઉપાય કરવો. ઝાડો કબજ હોય તો તે સાફ આવે એવી દવા લેવી. ગરમ પાણીની પીચકારી લેવી, ગરમ પાણીમાં બેસવું, અથવા પેકુપર ગરમ પાણીનો શેક કરવો. દવા—(૧) એળાઓ અને હીરાબોળની સોમડી પેરવી. (૨) એળાઓ, સોહ, કુવાર, ગુણ, એ દવાઓ દસ્તાનના રોગોને મટાડે છે. માટે તે એકલી અગર બીજી દવાઓની સાથે લેવી. (૩) એળાઓ ૪ તોલા, હીરા-બોળ ૨ તોલા, ગુલકંદ ૫ તોલા, એ સર્વે મેળવી બળે વાલની ગોળા કરી દર-ડેકે એકેક ગોળા લેવી. (૪) દંકણ ૧ વાલ, એળાઓ ૧ રતી, મંકુર ૧ રતી, તેની ગોળા પાણી સાથે લેવી.

પીડિતાર્ત્તવ—કારણ—આ રોગ શારીરિક અને માનસિક નાણુકાઈ, ગ-ર્ભસ્થાનનો વરમ, ઋતુસ્વાવનો પ્રતિબંધ થવાનું કાંઈ ખાસ કારણ અને ગર્ભા-શયમાં સોહીતો જમાવ, એ આ રોગના કારણો છે. લક્ષણ—ઋતુસ્વાવ થતાં પરેહાં એકાદ દિવસ અઘાઈથી દરદ શરૂ થાય છે. કમરમાં સખ્ત શળ, ખાયામાં દરદ, પેકુમાં ગાંઠ જેવો જમાવ, તથા બોળો, ઋતુસ્વાવ એછો કે વધતો આવે, બંધપડે ને વળી આવે, અને તેની સાથે દરદ પણ તેના અગાણમાં વધે ધરેછે. હિસ્ટીરિયા, ઓડકાર, અને ઝાડનો કબજો એ સર્વ આરોગનાં લક્ષણ છે.

ઉપાય—(૧) જે વખતે પીડા થતી હોય તે વખતે દસ્તાનની પીડા બેસાડવા માટે અશીણ અને કપુરનો ઉપયોગ કરવો. (૨) અશીણ ૨ ગ્રેન, અને કપુર ૪ ગ્રેન, તેની ૭ ગોળાઓ કરી એકેક બળે ગોળા ત્રણ ત્રણ કલાકે ખાવી. (૩) બેલા-

ડોના ૧૨ ઐન, જસતાં કુલ ૪૦ ઐન, તેને મધમાં ઘુંટી તેની ૪ સોગડી કરી દરરોજ એક રાત્રે પેરવી. (૪) ગરમ પાણીમાં ખેસવું. (૫) યોગરાજયુગળ એ પંથુ સ્ત્રીઓના ગર્ભાશય અને ઋતુના રોગને માટે ઉત્તમ ઉપાય છે.

અત્યાર્તવ—ઋતુ દર્શન દરમાસે આવવાને બદલે થોડી થોડી મુંદતે આવે, જોષ્ટએ તે કરતાં વધારે આવ થાય, અને ત્રણ માર દિવસ દેખાવાને બદલે વધારે દેખાયા કરે, તેને અત્યાર્તવ કહે છે. કારણ—ચક્રત—લીવર, પ્લીઠ, કેન્સાના વ્યાધિ અને પાંકુ વગેરે દરરોમાં આ રોગ થાય છે. ગરમી તથા ગરમ ખોરાક ગર્ભાશયની અંદરની ગાંઠ, અગર મસા, ગર્ભાશયનું ખસવું, ગર્ભ ધારણ પછી ગર્ભ સુકાવાથી, અગર સુવાવડ પછી ઝોરનો ભાગ રહી જવાથી આ રોગ થાય છે. લક્ષણ—દરતાન થોડે થોડે આવ્યા કરે અગર એક સરખું એકદમ વહીને બંધ પડે, શરીર ખાલી પડે. શીકું પડે, શ્વાસ, ચોથર, ઉલટિ, મંદામિ, મનની વ્યાકુળતા અને ઝાડનો કળજો. ઉપાય—સ્થાનિકઉપચારો—(૧) ડાંકા પાણીનું પોતું રાખવું અથવા બરફ મૂકવો. (૨) કુલાવેલ ફટકડીના પાણીની પીચકારી મારવી. (૩) પંચવલ્કલ અગર ત્રિફળના પાણીની પીચકારી કે પ્રક્ષાલન કરવું. અંદરનાઉપચારો(૧) અરીણ ૧ ઐનની એ ગોળા કરી અંકેક ગોળા લન કરવું. અંદરનાઉપચારો(૧) અરીણ ૧ ઐનની એ ગોળા કરી અંકેક ગોળા દર ત્રણ કલાકે ખાવી. (૨) રમુગર લેડ ૮ ઐન, અરીણ ૧ ઐન, ગુલકંદ ૫ ઐન, એ સર્વને મેળવીને તેની ૪ ગોળા કરી અંકેક ગોળા ત્રણ કલાકે લેવી. દેશી દવાઓમાં અરીણ, આંબળાં, આયમીશક, ટંકણ, કહોળું, ચુંદરપાક, હીરા-ખોળ, ચંદ્રપ્રભા, વગેરે દવાઓ લોહીને અટકાવે છે.

હીરટીરિયા—દેશી વૈદ્યક શસ્ત્રે આ રોગને વાત વ્યાધિમાં અને અંગ્રેજ વૈદ્યોએ માનસિક—મગજના વ્યાધિમાં સમાવેશ કરેલો છે. ત્યારે અત્યાર લેકા ભૂતનો આવેશ માનીને ભૂત કાઢવાના મૂર્ખાઈ ભરેલા ઉપાયો કરે છે. આ રોગ વિશેષે કરીને સ્ત્રીઓનેજ લાગુ પડે છે, અને કોઈ વખત નખળા મનના પુર પોને પણ લાગુ પડે છે. કારણ—ગર્ભાશયના વ્યાધિ, આર્તવ—ઋતુદોષ, મનની નખળાઈ, ભય, શોક, ખેદ, અતિ વિપયાશક્તિ અને મનને ઘડકો લાગે એવા બીજા અનેક કારણોથી આ રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. લક્ષણ—ખેચતાણ, હસવું, રાવું, ધુણવું, ખૂમો પાડવી, ગોળો ચડવો, અવાચક થઈ જવું, ઉલટી, “એહીયા, એહીયા” જેવા અવાજ થવા, એ તેનાં સામાન્ય ચિન્હો છે. આ રોગ વાળા સ્ત્રી ધણી વખત જે ફિરિયાદ કે દરદનું કશું કારણ હોય નથી, તેને માટે તે ધણીજ ખૂમો પાડે છે. શરીરમાં બળતરા નહિ હતાં બળુંછું, બળુંછું કરીને પાંચી માગે છે, તેને ખોટી વાસ આવે છે. જીભ જે સ્વાદ અને છે, ગોળા ૧ છે અને તે ગોળા ગળા સુધી બરાબને બળે હમણાં આણ નીકળી પડશે, એટલું જોર કરે છે, શરીરે ગોટલાં ચડે છે, હાંત જડાઈ જાય છે, અવાજ બેસી

જાય છે, પેટ મોટું થાય છે અને મહીના ચડ્યા હોય એવું લાગે છે. ઉપાય—આ રોગ થવાનું કારણ હોય તે શોધીને તેનો ઉપાય કરવો; કારણ શોધવા માટે એ દરદીનો સ્પર્શ અને સહવાસથી જાણીતા ખાકા માણસથી તેની સાંસારિક સ્થિતિની સર્વ માહેતી મેળવવી: એટલુંજ નહિ પરંતુ તેની કેટલીક ખાનગી વર્તણૂક અને વ્યસનોની પણ ખાતરી મેળવવી જોઈએ. સ્ત્રીઓને આ રોગ વિશેષ કરીને ઋતુ સંબંધી વિકારોને લીધે થાય છે. માટે ઋતુ સંબંધી જે દરિયાદ હોય તે દૂર કરવા ઉપાય કરવા. સુખી ધરની સ્ત્રીઓએ એશઆરામમાં ધરમાં ગોંધાઈ નહિ રહેતાં ખુદી હવામાં ફરવું અને શરીરને થોડા શ્રમ આપવો. આ રોગ વાળી સ્ત્રીનું મન ઉત્કેષાઈ ન જાય માટે તેને હમેશાં પ્રસન્ન રાખવી તેના પર મીઠી બતાવવી. એ રોગના આ વેશ વખતે કરવાના ઉપચારો—મોં ઉપર ઠંડું પાણી છાંટવું, નાક આગળ આમોનિયા કે બીજું ઉષ્ણ નરય ધરી જામૃતિ આવે એવો ઉપાય કરવો. હાથ પગનાં તળીયાં ધસવાં, એ-શુદ્ધિ આપ્યા વિના વાયુનો ગોળો ઉપડ્યો હોય તો હીંગ ગળાવવી અને દસ્ત સાફ આવે એવી રચક દવા આપવી. ચોરના જુગળ, રાસ્તાદિ કવાય, અને ત્રિકળાદિ કવાય, પણ આપવાથી ફાયદો થાય છે.

અદર—આ રોગ પોતે જુદો નથી; પરંતુ આ કેટલાક રોગોનું ચિન્હ છે. સ્ત્રીને પાણી જેવો જરા જરા આવ આવ્યા કરે છે, જેથી તે લાગો બીના અને લીલા રહે છે. જ્યારે કેટલાંક કારણોથી આત્માવ વધે છે અને પ્રવાહની પેઠે બહાર પડી કપડાને બગાડે છે, ત્યારે તેવા ઋતુભાવને અદર, છુપણી અથવા શરીરનું ધોવાવું, એવી રીતે ઝોળખવામાં આવે છે. કારણ—સસાર ભોગવવામાં નિયમ કે હદ ન રાખવાથી, વારંવાર ગર્ભ રહેવાથી, ઋતુભાવ બંધ કરે એવી વસ્તુઓ વાપરવાથી, ગર્ભ રહેવાથી, બીજા રોગોને લીધે આવેલી નમજાણથી, ઘણા સારા પૌષ્ટિક ખોરાક ખાઈ શરીરને થોડા કસરત નહિ આપવાથી અને દારૂ પેચેરે ગરમી પેદા કરનારી ચીજો બહુ વાપરવાથી આ રોગ પેદા થાય છે. લક્ષણ—પાણી જેવી, અગર ઘાટી અને ચીકણી, ઘોળી, પીળી કે મળગુગળા રસી વહેવી એ આ રોગનાં પ્રત્યક્ષ ચિન્હ છે. ગુલ્મ ધાતુ ગુલ્મ માર્ગથી અને મર્દરથાનમાંથી એમ બે માર્ગથી વહે છે. ગુલ્મ માર્ગની ધાતુ પહેલાં પાણી જેવી હોય છે અને બહાર આવતાં તેનો રંગ દુધ જેવો અથવા પીળાશયર હોય છે, વાસ ખાટો અને જલદ હોવાથી વખતે તેના સ્પર્શથી સુવાળા લાગોમાં લાસાય, અગન તથા મળ ઉપડી આવે છે. આ પ્રકારના ધાતુભાવમાં માત્ર કમર તથા પેડુમાં જરા દરદ અને લાંબે દહાડે નબળાઈ માત્રમ પડે છે. મર્દરથાનની ધાતુ કમળના મોંમાંથી નીકળે છે, ત્યારે તે ઇંડાની અદરના રસ જેવી હોય છે, પણ બહાર આવતાં સાસુના શીજી જેવી અને વખતે પીળા રંગની હોય છે. વખતે

બહુ ઘાટી હોય છે. ગર્ભસ્થાન અને કમળ મુખના દીર્ઘ વરમથી આ રોગ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેની સાથે મ.થામાં પીડા, મંદાગ્નિ, અગ્નિ, પેટમાં વાયુ, થાક, શ્વાસ, શુભ ઉપર મેલ, ફિકાસ, ઝાડાનો કળજો, છાતીમાં ફૂક, ફેર, મુર્છા, વાંસામાં તથા જમણા પડખામાં દરદ અને વખતે હિસ્ટીરીયાના જેવાં ચિન્હો થઈ આવે છે. અંદરના ઉપાય—શ્વેત પ્રદરમાં સ્ત્રીને પૌષ્ટિક અન્ન અને ઔષધ આપવાં. પૌષ્ટિક દવામાં મુખ્યત્વે લોહકલ્પ દેવું, મંડુર ૧ રતી ઊસમાં દેવું. કિંવા લોહ ભસ્મ ઘી સાકરમાં અગર માખણમાં દેવી. સ્ત્રીને હવા બદલવા કહેવું. કળજનો અગર ખીજો કંઈ રોગ હોય તો તેની દવા કરવી, આહાર વિહારમાં બહુજ નિયમિત રહેવું અથવા સખત પહેરેજી રાખવી. બાળક ધાવડું હોય તો ધાવણુ છોડાવવું, યોગ્ય કસરત કે શ્રમ કરવો, ખૂસી દવામાં ફરવું, ક્ષય વગેરે રોગ હોય તો ઉપાય કરવો. તનુદુરસ્તી બગાડનારાં સર્વ કારણોનો અટકાવ કરવો અને તનુદુરસ્તી વધારવાના સર્વ ઉપાયો કરવા. મુસળી પાક, ગોખરૂં પાક, ગળોસત્વ, રસાયણ ચૂર્ણ, જીરાપાક, ચંદ્રપ્રભા, કેળું, પાકિલાં કેળાં, ખેરી પાક, શતાવળી, આસંધ, મુસળી, તાલીમખાના, ગોખરૂં, ગળો, વગેરે સર્વ દવાઓ પ્રદર અને ધાતુઆય બંધ કરવા વાળી છે. બહારના ઉપાય—પંચવક્કલના પાણીથી પ્રક્ષાલન અથવા તેની પીચકારી (સ્ત્રીઓ માટે ખાસ લુદી પીચકારીઓ મળે છે, તે વાપરવી.) ત્રિકુળાના પાણીની કે ઉકાળાની પીચકારી લેવી. માયાકુળ એક તોલો લઈને તે અધઃસ્થાનમાં વાટી એક શેર પાણીમાં નાખી કાઢો કરવો, તે ગાળી લઈ તેમાં ફટકડી અને કાયાનું ચૂર્ણ નાખી તેની પીચકારી મારવી. પતંગલકડી, મેંચરસ, અને ધાવડીનાં ટુલ એ સમભાગે લઈ શેર પાણીમાં ઉકાળો કરી તેની પીચકારી મારવી. અંદરપરવાની દવા—મુસતાની માટીની ગાળી કરી પેરવી. માયાકુળ, ફટકડી અને કાયાનું ચૂર્ણ તેને એક બારીક કપડામાં ઘાલી તેની પોટલી કિંવા લાંબી કાથળી કરીને પેરવી.

રક્તપ્રદર—લોહીવા—સ્ત્રીઓને ઘણીવાર શ્વેતપ્રદરને બદલે લોહીઆવે જે પ્રવાહ થાય છે, તેને રક્ત પ્રદર કહે છે. આ રોગના ઉપાયો “ શ્વેતપ્રદર ” પ્રમાણે કરવા. ઘણીવાર આર્ત્તવ-ઋતુદોષ (અત્યાર્તવ) રક્તપ્રદર ગણવામાં આવે છે અને રક્તપ્રદર તથા અત્યાર્તવ એ બંને ગર્ભાશયનાજ રોગ હોવાથી બંને માટે એક સરખા ઉપાયો કરવામાં આવે છે.

મુત્રમાર્ગનોવરમ—મુત્ર માર્ગમાં તીક્ષ્ણ વરમ એટલે દાદ સાથે સોજો પાવ છે. પરમાના એપથી અથવા ગરમ પદાર્થો ખાવાથી, દારૂ પીવાથી. મલીન-પાણી અને સંસારવિલાસમાં દૃઢ નહીં રાખવાથી આ રોગ થાય છે.

લક્ષણ—કિનવા, દાદ, ચળ, કમર તથા જાંઘમાં દરદ, દસ્ત ઉતરતાં દરદ, ફેર પ્રથમ સોજો અને પછી પડ જોડી રસી આવવા માંડે છે. જીર્ણ થયા પછી

આ દરદ પ્રદરનું રૂપ પડે છે. ઉપાય—અરીણના ડોઝા તથા સોઝા નાખી ઉકાળેલા ગરમ પાણીમાં બેસવું. ગરમ પાણીની પીચકારી લેવી અરીણ અને રસુગરલેક બંને વાસ કાઢમના તેલમાં મેળવી તેની ચાર સોઝડી કરી અંદર અંદર પેરવી. પ્રદર રોગમાં ખતાવેલા પ્રક્ષલનનો તથા પોતાનો ઉપયોગ કરવો. એક હલકો જીલાય લેવો. આ દરદ સારી રીતે મટતાં સુધી ખોરાક સાદો અને હલકો લેવો. ગરમ ખાનપાનનો છેક ત્યાગ કરવો.

ગર્ભાશયનો વરમ—સુરાવડની વિદ્યુતિમાંથી ગર્ભાશય સુજ આવી તેમાં બહુ પીડા, તાપ અને ઝાડાનો કબજો થાય છે. દસ્તાન તથા પ્રદર બહુ થાય છે. આ રોગવાળી સ્ત્રીએને ગર્ભ રહી શકતો નથી, વરમ છૂલું થયા પછી તેમાં ગસા, રસોળા વગેરે ગ્રંથીઓ જામે છે અને દસ્તાન ધણુંજ પડે છે. ઉપાય—વરમના સર્વ ઉપાયો કરવા. જીલાય, શેક, પોલ્ટીસ, લેપ એ સર્વ કરવાં. ગરમ પાણીની પીચકારી અને પેકુ ઉપર અળસીની પોલ્ટીસ મારવી અથવા છેવટ કમળના મોં ઉપર થોડી જળો મુકાવવી. સંસાર સુખથી વિરક્ત રહેવું. ખોરાક સાદો અને હલકો લેવો. ગર્ભનું શોધન કરનારી દવાઓ ખાધાથી સુધારો થાય છે. જસતના પૂલ, કાઢમના તેલ સાથે મેળવી અંદર ચોપડવું. આ વરમને લા-૫ કાઢવાર કમળનું મોં વચે થાય છે. અને તેથી ગર્ભ રહી શકતો નથી. તેમજ દસ્તાન અંદર બરાઈ રહી પીડા થાય છે.

કમળાતુંક્ષત—કમળ ઉપર કાઢવાર ધાંડું પડે છે, તેથી રક્તઆધ થાય છે. કે.૫ વાર ઉપરછલું ઝાલુ પડે છે. ને કાઢવાર ધાંડું ઉડું પડે છે. આ દરદને લીધે પણ દસ્તાન અનિયમિત તથા ધણું આવે છે કમરમાં ત્રાસ દાયક પીડા થાય છે, ધાત જાય છે અને રક્તઆધ થાય છે. ઉપાય—મજુના ઉપાય કરવા. પંચવલ્કલની અગર ત્રિકળા અને માયાના પાણીની પીચકારી મારવી. ફટકડી અગર જસતના પાણીની પીચકારી મારવી.

ગર્ભાશયભ્રમ—આ આમળુની પેટે ગર્ભાશય પણ હેડું હિતરી બહાર આવે છે. આ દરદ મેડી ઉગરની સ્ત્રીએને થાય છે; વારવાર પ્રસવ થવાને લીધે ગર્ભાશય બહાર આવે છે. ગર્ભાશય સુજ જવાથી, તેમાં ગ્રંથી થવાથી, અને કરાજવાથી. ગર્ભાશય હેડે હિતરે છે. ઉપાય—આમળુની પેટે તેને દાખીને ઉપર ચડાવવું, રાજના લેપનું બંધ ૧ કઃવું ને તાણીને પાટો બાંધવો. સ્ત્રીએ પથારીની બહાર જવું નહિ. દંડા પાણીમાં બેસવું અગર રત્નલક દવાએની પીચકારી મારવી અથવા સોઝડીપેરવી. જેથી બંધન સખત થવાથી ગર્ભાશય નીચે હિતરી શકશે નહિ. શકિત આવે એવી દવાઓ લેવી.

દેનન—ધાનને સોજો—પાઘમાં દૂધ પેદા થવા સાર તે તરફ લોહીનો જોશ ચડી આવે છે, તેથી ધાણ બરાઈ જાય છે અને તાવની સાથે ધાનમાં

સોજને ઉપડી આવે છે. એક અગર બંને ધાત્રમાં આ દરદ થાય છે, ત્યારે યન ભરેલાં લાગે છે. તેમાં ગાડો બંધાય છે; સખત વરમ થઈ આવે છે. ત્યારે આ મટી લાલ થાય છે, ટાઢ તથા તાવ ચડી આવે છે, બેચેની, અનિદ્રા, અને પાક ઉપર આવતા અંદર લખકારા મારે છે. બાળકને વખતસર નહિ ધવરાવવાથી અથવા ભરેલી ધાત્રમાં હાથને બહુ હલાવવાથી, ઘણો ગરમ ખોરાક ખાવાથી અગર મનના આવેશની અસરથી પણ વરમ થાય છે. ઉપાય—થોડું દરદ હોય તો હલાસીનનો અથવા પોશના ડોઝના ગરમ પાણીનો શેક કરશો. દાઢ થતો હોય તો—ગુલાબ જળનું પોતું મૂકવું અથવા સુખડ અને રતાંજળીનો લેપ વારંવાર કરવો. વેળાસર દૂધ ખેંચી લેવાનો ઉપાય કરવો, કેઈ ખાંસે ધવાડીને કાઢી નાંખવું, શેક કરવો અને અળસીની પોલ્ટીશ માર્યા કરવી. લીમડાનાં પાન બાંધીને બાંધવા, જાડો સાફ લાવવાની તથા તાવની દવા આપવી.

બાલકીજનું—કેટલીક સ્ત્રીઓ ઋતુના દોષથી એટલે દસ્તાનનો અટકાવ માગતી અંદર જમાવ થતો જાય છે અને તેથી એવી સ્ત્રીઓનાં પેટ અને પેડ ખાસ કરીને દૂધી ગયેલાં બેઠએ છીએ, તેને બાલકીજનું કહે છે. કેટલીક સ્ત્રીઓને એકાદ ઊંઘાકું થવા પછી આરોગ થાય છે અને પછી મન રહેતો બટકે છે. ઉપાય—ખાલી ગયેલી સ્ત્રીઓએ ઓછો અને સાદો ખોરાક ખાવો અને મેનતનું કામ કરવું. ખુશી હવામાં અને ધરમાં પણ સમ પડે એટલું કામકામ કરવું. શરીર ઉપરથી ચરખી અને વાયુ ઓછા થાય એવા ઉપાયો કરવાં. એવા ઉપાયોમાં સાફ દરત આવે એવી દવા કરવી. હરડે, જ઼઼઼઼, એગીઓ, હાંમ વગેરેના વાયુના તથા દરતના ખુલાસા માટે વાપરવી. ઋતુ-દસ્તાન વેળાસર લાવવાના ઉપાયો કરવા. જેમકે ગરમ પાણીમાં રાત્રે નોખી ૫૨ મેન્ટવા, કમર ઉપર શેક કરવો. આ ઉપાયથી પેડનો જમાવ નરમ થઈ અને જમ્મેલા લોહીનું ઉપર ખેંચાણ સમ ચર્બાશય પુરકું થશે. વેળાસર દરત થઈ તથા મેન્ટે ઓછો કરે

આપેલી છે. માટે તેવો કાષ્ઠ રોગ જણાતાં કદી પણ ખેદાકાર રહેવું નહિ; તરત સારા વેદ કે ડાક્ટરની સલાહ લઈ દવા કરવી. આ નીચે વૈદ્યક શાસ્ત્રને આધારે થોડા રોગોના ઉપાયો આપેલા છે.

ઝાઝાનીકબળયત—ગર્ભણી સ્ત્રીઓને ઝાઝાની કબળયત રહે છે. જો કે તે હમેશાં એકાદ વખતે ઝાડે જાય છે, તોપણ જોઈએ તેવો ખુલાસો સાફ દસ્ત આવતો નથી, તે એ સ્ત્રી જણી શકતી નથી. આ વિકાર ધીમે ધીમે વધીને પેટમાં સણકા નાખીને કમર દુઃખવા મડિ છે, અને જનેદ્રિય છુટીને નીચે આવે છે, એવો ભાસ થાય છે. ઉપાય—તેમને વારંવાર બુલાખની દવા નહિ આપતાં મુક્તિથી કામ લેવું. એળીઓ, નસેતર, કેલોગેલ, નેપાળો, રેવચીનોશીરો, જાસ-પ, આ દવા ચાલતાં સુધી આપવી નહી. (૧) દુધના વિશેષ સેવનથી ઝાઝાને ખુલાસો થાય છે. (૨) એરંડીઉ દુધમાં આપવું. સખત કબળયતમાં એરંડીયાની પીચકારી આપવી. (૩) સોનાસુખી, હીમજીહરડે, ગુલાબનીકળી, આંબળાં, જેઠી-મધ, અને કાળી દ્રાક્ષ તથા ગરમાળાનોગોળ, એ પ્રત્યેક અરધો તોલો લઈને એક શેર પાણીમાં કાઢો કરીને ચોથો લાગ બાકી રહે એટલે માળીને વારંવાર થોડો થોડો પાવો, તેનાથી ગર્ભને અને ગર્ભણીની પ્રકૃતિને કંઈ હિમ્મત થતી નથી અને મળ શુદ્ધિ સાફ થઈ પ્રકૃતિ શાન્ત રહે છે.

છાતીમાંબળવું—લક્ષણ—કડવા ધરતકા અથવા એડકાર આવે છે, અને ફેટલીક જીને છાતીના નીચેના ભાગમાં બળત્રા ચડ ચર્મ ઉપર ગળામાં આવે છે. ઉપાય—સ્ત્રીએ સાધારણ રીતે ખટાશ, તીખાશ, અને તેજ વાળા પદાર્થ ખાવા નહિ. બાઈકરખોનેટએક્સેલા સુમારે ૨ થી ૫ રતી એક તોલા ઠંડા પાણીમાં આપવો. સોનાસુખી ૦૫ તોલો, હિમજીહરડે ૦૫ તોલો, કાળી દ્રાક્ષ ૦૫ તોલો, અને આંબળાં ૦૫ તોલો એ સર્વત્ર એકત્ર ચુરણ પાણી સાથે આપવું. પેટમાંચુક—આ ચુક વખતે એટલી તો તિવ હોય છે કે તેનાથી ગર્ભ-પાત થવાનો સંભવ હોય છે. ઉપાય—પુદીનાના અને આદાના રસમાં બે ત્રણ રતી સચળ મેળવીને આપવો. પુદીનાનો રસ ૦૫ તોલો, આદાનો રસ ૦૫ તોલો, અને સિંધવ ૧ માસો, મેળવીને આપવો. તેથી બધ ન પડે તો, નગોડનો રસ ૦૫ તોલો, એક માસો સિંધવ નાંખી આપવો, પુદીનો. આદુ, ડુમરી, લ, રાણુ, અને તુળશી એ દરેકનો પા પા તોલો રસ કદીને એકત્ર કરી આપવો. અજમે ઉના પાણીમાં આપવો.

શૂળ—દર્લ, કાંસડો, એરડો, અને ગોખરનાં મૂળને પાણીમાં વાડી, તેમાં પકવેલ દુધમાં સાકર અને મધ નાંખી પાવું, ચળને માટે સખત દવાઓ વાપરવી નહિ.

અતિસાર—કેરીની ગોદલી રોગને ખાવા આપવી. કુણું ખીકુ, ગાયરજ

પગનીચુજ—ગર્ભાશયનો દાખ અંદરની મોટી રક્તવાહિનીના પર પડવાથી પડેથી રક્ત ઉપર કરવાતે પ્રતિબંધ થાય છે. તેથી રક્તમાંનું પાણી બહાર નીકળી પગપર સૂજ આવે છે. એ પ્રસૂતિ થતા સુધી રહી બે ત્રણ દિવસમાં જોશરી નય છે. તે મોં પરની અને હાથ પરની સૂજ પ્રમાણે ભયંકર નથી. ઉપાય—લાલસાટોડીનાં મૂળ, લાલકાકડીનાં પાન, કાળા ધંતુરાના પાન અને બાગરાનાં પાન વાટી તેનો લેપ પગ પર કરવાથી સૂજ કમી થાય છે. સુખક, ગેદીમધ, વાળો, નાગદેશર, તલ, મરડાસીંગ, મજાદ, આકકાનું મૂળ અને ઘોળી સાટોડીનો લેપ કરવો. કાળીછરી, ઘોળુંછું. અને કડું એ દરેક અરધો તોલો લાઇ તેનો કપાળ-કરી. આપવો.

હૃદય—મસા—આ ગર્ભાશયના દાખથી થાય છે. વખતે એ ધણાજ ત્રાસદાયક થાય છે. પ્રસૂતિ પછી મટી નય છે. કાર્ષ વખતે ગુદાદારની આસપાસ દરશ-અર્ધનું સુમખું થાય છે અને પછી કમી થતું નથી, તે વખતે આંતરડાંની ટ્રિગ્ગર્-અંમ-થવાથી પણ થાય છે. ઉપાય—મોઠાં સાથે રાખવો, કદી પણ સખત જુલાબ આપવો નહી. જ્યારેજની બૂધી બે માસા-ગુલકંદમાં આપવી. કણ્ઝીની જાલ જાસમાં ધરીને આપવી. સુરણની કાતેરીઓ સાકર સાથે ખાવા દેવી. નાગદેશર એકથી બે માસા માખણ અને સાકર સાથે આપવું.

મોંપરસૂજ—મોં અને ચરીરના ઉપરના ભાગપર સૂજ આવવી એ રક્ત-વિકારનું ચિન્હ છે. તેનાથી તાણુ ઉત્પન્ન થાય છે, પણ તે પછી તે ધણું કરી પ્રસૂતિનો કાળ સમીપ આવતાં સુધી થતી નથી. ઉપાય—હલકો રેય આપવો, સંખાવળી અને કડવા લીંબડાનાં પાન પાણીમાં ઉકાળીને નાસ (ભાદ) આપવો, તેનાથી પરસેવો આવે સૂજ કમી થાય છે. દરડાં, બેડાં, આંખળાં, નાગરમોય, વાવડીય. મુંઝ, મરી, લોડીપીપર, એ આપધો સમ ભાગે લાઇ ચૂલું કરવું. તે ચૂલું બે માસા ને નેજાજ લોહ ભરમ મેળવી તેને મધ અને ઘીમાં આપવી. મંડુર બે રી

જગા, ઉધાડે પ્રગે ચાલવું, ભીની ભોંયપર સૂવું, બેસવું. ઠંડા પાણીથી નહાવું, ધ-
ણો વખત ઉભા રહેવું, ધણો ખોરાક, ધણો શ્રમ, ધારતી, ગુસ્સો, અને ભુલામ
એ સર્વે રક્તસ્થાવને ઉત્તેજન આપે છે. માટે તેનો ત્યાગ કરવો. સ્ત્રીને સુવાડી
રાખવી અને હલકો ખોરાક આપવો.

ધાતુસ્થાય—ગર્ભણી સ્ત્રીઓને કાર્ધવાર પ્રદર સરખું પાણી પડે છે.
ઉપાય—સ્વચ્છતા રાખવી અને જરૂર પડેતો પ્રદરનો વિષયમાં બતાવેલ
પ્રકાશન કે પીચકારી અને પેતાનો ઉપયોગ કરવે. સારો કૌતલવાળો ખોરાક
આપવો, અને પ્રદરના ઠંડા ઉપચારો કરવા.

ખાંડુમૂત્રતા—ગર્ભણી સ્ત્રીને વારંવાર પેશાબની દુખાવટ થયા કરે છે.
ઉપાય—જવનું પાણી પીવું, એરંડીઊં લઈ દસ્તનો ખુલાસો કરવો. દરદ હોયતો
પેડુપર ફલાનેલનો શેક કરવો. ચંદ્રપલા વગેરે મૂત્રલ અને સારક દવાઓ લેવી.

માથુંદુઃખવું—આ દરદ કાર્ધ વખતે મોટું ભયંકર સ્વચ્છ ચિન્હ હોય છે,
પરંતુ કદીતો તે લક્ષ આપવા જેવું પણ હોતું નથી. જો તેની સાથે આંખો
લાલ હોય, સુસ્તી કિંવા ઘેરી આવતી હોય, આંખો આગળ તમરા ઉડે એવો
ભાસ થતો હોય, કાનમાં અગાજ આવતો હોય, તો મસ્તક ચળ ભયંકર ચિન્હ
સમજવું, અને જો ત્વરાથી તેનો ઉપાય ન થાય તો તાણુ ઉત્પન્ન થાય છે. એ
લક્ષણો જો સ્ત્રી વધારે લોહીવાળી પ્રકૃતિની હોય છે અને ખાવા પીવાનો નિયમ
રાખતી નથી તેમને થાય છે ધણું કરી પેટ ભરીને જમ્યા પછી થાય છે. કાર્ધ
વખતે તદન જુદી પ્રકૃતિની સ્ત્રીઓને પણ થાય છે. ઉપાય—કસરત કરવી, ખો-
રાક થોડો ખાવો, ઉત્તેજક પદાર્થોનો ત્યાગ કરવો, બળવર્ધક આપવો. આપવાં.
બદામનું તેલ નાકમાં નાંખવું. બદામની લાપસી દુધમાં કરી આપવી. બદામ
અને કપૂર દુધમાં ધરીને ગાથે આપવું.

તાણુ-આંકડી—ઉપર કહેલું મસ્તક ચળ એવું પૂર્વ ચિન્હ છે. જો સ્ત્રીઓ
ને મૂર્છા આવે છે અથવા જે ક્ષીણ થએલી હોય છે, તેમને આ વિકાર થાય છે.
ફિકર અને ચિંતાતુર ચહેરો જણાય છે. આ આંકડીથી જીદગીને કંઈ બચેહોતો
નથી, પરંતુ કાર્ધ વખતે ગર્ભપાત માત્ર થાય છે. ઉપાય—માથા ઉપર રેશમના
કપડામાં બરફ ધાલીને લગાડવું. બોતીપર અને છાતીપર રાઈનું પ્લાસ્ટર લગાડવું.

કમળો—એરંડાના કુંણા પાનનો રસ એક તોલો લઈ તેમાં ન તોલો
સાકર નાખીને દુધમાં આપવો. ભાંગરાનો રસ ઘીમાં મેળવી આપવો. કડુની
બૂકી બે માસા ખાંડ સાથે આપવી.

ગર્ભણી સ્ત્રીઓના કેટલાક ઉપાયો ઉપર પ્રમાણે આપેલા છે. બેકે કુદર-
તની કૃપાથી ગર્ભણી સ્ત્રીને ધણુંકરીને ભારે મંદવાહ આવતો નથી; તેમ જળે
રહ્યા પહેલાનાં જે દરદો હોય છે, તે પણ ગર્ભ રહ્યા પછી દુઃખાઈ જાય છે; કે-

મોકે ગર્ભના રક્ષણને માટેજ કુદરતે આવી ગોઠવણ કરેલી છે; પરંતુ વખતે ખાળકના અવતર્યા પછી પ્રથમના દળાર્થ ગયેલા રોગો પાછા જોર કરી આવે છે. માટે સ્ત્રીઓએ પોતાની આરોગ્યતા સારી રહે તેવા ઉપાયો કરવા જોઈએ, તે છતાં કદી કોઈ રોગ લાગુ પડે તો તેના તરત ઉપાયો લેવાને જાની શકે, માટે તેને ધન્ય જ્ઞાન સ્ત્રીઓએ સંપાદન કરવું એ તેમનું કર્તવ્ય છે.

સુવાવડશીરીતેકરવી ?

સ્ત્રીને ગર્ભ રક્ષા પછી ચાળીસ અંહવાડીયાં એટલે ૨૮૦ દિવસે પ્રસવ થાય છે. તેમાં કોઈ સ્ત્રીને થોડા દિવસ અગાઉ અને કોઈ સ્ત્રીને થોડા દિવસ પછી પ્રસવ થાય છે. પ્રસવ એ શરીરના ખૂબ ધમની પડે એ પછુ એક કુદરતી ધર્મ છે. એ કુદરતી ધર્મ પ્રમાણે જેમ નિરોગી માણસને મજબૂત ત્યાગ અલ્પથમે જોટલી સહેલાઈથી થાય છે, તેમ તેટલાજ અમે અને તેટલીજ સહેલાઈથી નિરોગી અને પરિપક્વ ઉમરે આવેલાં માતૃપિતાથી ઉત્પન્ન થએલો ગર્ભ, શાંત અને પવિત્ર માતાએ યથાવિધિથી પોષેલ હોય છે; તેને સ્વાભાવિક રીતે સુખ શાન્તિથી પ્રસવ થાય છે; પરંતુ જે પ્રસવ કષ્ટથી થાય છે, તે માત્ર માતા પીતાના વિશ્વદાયરણના દોષથી, તેમજ ગર્ભ દારણ કરનાર સ્ત્રી ગર્ભાવસ્થામાં પાળવાના નિયમ પ્રમાણે નહિ આસતાં; ખાવા પીવા, એસવા ઉઠવા, ચાલવા, દોહવા, અને આડા અવળા વગેરે-વિશ્વ વિદાર અને વિશ્વ ચોટા આચરે છે. તેથી તેને અને ગર્ભને વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે. તે વિકાર પ્રસવ કાળમાં અને સુવાવડમાં દરદ અને દુઃખનું કારણ થઈ પડે છે. માટે સ્ત્રીઓએ સુખરૂપે પ્રસવ થવાને ગર્ભ રક્ષા પછી ગર્ભાવસ્થામાં પાળવાના નિયમો પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ તે વિશે “સતીઅંતલ ભાગ ૧ છામાં” ગર્ભાવસ્થામાં—શી રીતે વર્તવું ? એ વિષયમાં વિવેચન કરેલું છે તે જાણી લેવામાં લેવું. નિયમ પ્રમાણે વર્તન કરવાથી સ્ત્રીઓને સુખરૂપે પ્રસવ થાય છે; પરંતુ ત્યારે કુદરતના નિયમ પ્રમાણે વર્તવામાં નથી આવતું. ત્યારેજ કુદરત પોતાનું કામ કરતી બેધ પડે અને ત્યારેજ વચ્ચે પડતાની આપણને જરૂર પડે છે; પરંતુ તે વખતે પણ આપણે વિશેષ કાંઈ કરતા નથી, માત્ર મદદ કરીએ છીએ આ વખતે સ્ત્રીઓએ ધણી સંમત રાખવાની છે. જે નિયમ પ્રમાણે સંમત રાખવામાં આવતી નથી, તે સુવારોગ વગેરે બંધકર રોગો થવાનો સંભવ છે. માટે સુવાવડ સી રીતે કરવી અને તેની વ્યવસ્થા કેવી રીતે રાખવી, તે વિશે

આવે એવી તળવીજ રાખવી. ઓરડો હમેશાં સ્વચ્છ રાખવો, અંદર એક ચોકડી રાખવી, તેમાં કોઈપણ પ્રકારની ગંદકી થવા દેવી નહિ; કેમકે મળમૂત્ર વગેરે ખરાબ પદાર્થ ઓરડામાં રહેવાથી તેમાંની હવા બગડે છે. ઓરડામાં કોઈપણ પ્રકારની ગંદખડ હોવી ન જોઈએ. ઝનાજની કોડીઓ અને માટલાની ઉતરવેડો, ટોપડીઓ વગેરે સામાન ત્યાં તદ્દન રાખવો નહિ. સુવાવડીને જોઈતા પદાર્થ માત્ર ત્યાં રાખવા, ત્યાં ઝાઝી ગંડખડ અને શોર ખોકાર આવી શકે નહિ અને ખરાબર મુલાકો રાખી શકાય એવી એકાંત જગ્યામાં ઓરડો હોવો જોઈએ. ઓરડામાં ઘણી સ્ત્રીઓને આવવા દેવી નહિ, પણ જેઓ સુવાવડીની સારવર કરનારી અગર હરકોઈ રીતે કામ લાગી શકે તેમનેજ અંદર રહેવા દેવી. બીકણુ અને ગભરાટ કરનારી સ્ત્રીઓને ઓરડામાં લાવી પ્રસવ કરનાર સ્ત્રીના દુઃખમાં વધારો કરવો નહિ. સુવાવડીની માવજત કરનારી સ્ત્રી ઉપરાંત એક અગર બેથી વધારે સ્ત્રીઓને ઓરડામાં રાખવી નહિ.

પ્રસવવખતેજોઈતા પદાર્થો—સારવાર કરનાર સૂચાણીના ઉપયોગ માટે જોઈતી વસ્તુઓ તરત મળે એવી વ્યવસ્થા રાખવી. તેમ નહિ કરવાથી જરૂર વખતે દોડાદોડ અને શોધાશોધ કરવાથી મોટી અડચણ પડે છે. મિઠાનું ખરાબ ન થાય તે માટે તેના ઉપર પાથરવા એકાદ કામળો અગર મીઠાઈનું રાખવું. શરીર ચોળવા માટે મીઠુંતેલ, ઉનું અને દંડુ સ્વચ્છ પાણી, નાળ બાંધવા માટે સુતળી, રેશમ કે શીતના બે ત્રણ કડકા, નાળ કાપવા માટે એક કાતર અગર સારી ધાર વાળી છરી, પેટે બાંધવાસાફ એક પાટો, મોટી ટાંકણીઓ, ગોદડીઓ અને બાળોતીયાં. બાળકને વીંટાળવા માટે સ્વચ્છ અને નરમ ફાંલોલોને કે સાદા કપડાંને ટુકડો, વાદળી, બાળકને નવરાવવા માટે ટુપ કે કથરોટ, બાળકને શરીરે લગાડવા માટે ચણુનો લોટ કે ઉત્તમ પ્રકારનો સાથુ, સ્વચ્છ રૂમાલ કે ટુવાસ અને કાપા—ચુલ્લા ભાગ છુલ્લવા માટે કેટલાક લૂગડાના કડકા, નાળ કાપ્યા પછી તેને બાંધવા પાટો, રેશમ કે ચણુના કપડાંની પાતળી પટીઓ, બાળકને સાફ કર્યા પછી તેના ઉપર વીંટાળવા ફાંલોલ કે ધાબળી, બાળકનો જન્મ થયા પછી તેની માતાને પહેરવા સ્વચ્છ કપડાં, પાટો અને સ્વચ્છ ચાદર વગેરે જોઈતી વસ્તુઓ યાદ કરીને આગાઉથી તૈયાર રાખવાં.

સુવાવડીનુંખીછાનું—સુવાવડીને ખાટલાપર સુવાવડાનો રિવાજ છે તે ધજોજ સારો છે. તેના ઉપર ગાદી અગર કામળો અને સ્વચ્છ ચાદર પાથરવી. કોટું ટુટું કે મેલું કપડું ન જોઈએ. કેટલાક લોકો જે ખાટલો વાપરે છે તે બોડી અથવા મુજનો અગર કાપાની સોદરીનો બરેલો દોષ છે. તે ખટુ કાંજ દોષ છે. માટે પાટીનો બરેલો દોષ તો ધજો સારો. અમકાવનો દોષ નડે નહિ તેવો કરવો દોષ તો કંનાન જડી લેવું. આવો ખાટલો સારો બરેલો દોષો જો.

ઈ એ. ખાટલાપર સારી પથારીની જરૂર છે. સાળ માણસને સારી પથારીની જરૂર છે. તેના કરતાં સુવાવડી સ્ત્રીને વધારે જરૂર છે; પરંતુ આપણામાં ઘણીખરી સ્ત્રીઓ મુજ કે કાયાના ભરેલા ખાટલા પર ચીથરીઆં ગોઠી પાથરી તે પર સુએ છે. તેથી ખાટલો આરામ આપવાને બદલે સરીરને પીડાકારી થઈ પડે છે. વળી જે ગોઠી પાથરે છે, તે ગોઠી કેટલીક સુવાવડમાં પાથરેલી હોય છે. તેથી તેમાં સુવાવડની ગંદકી ભેગી થયેલી હોય છે. માટે તેવી ગોઠી પાથરવી નહિ. આ કામ માટે જે મોટા સારા કામળામાં પરાળ કે ઉન ભરીને તેનું ગોઠું બનાવી લેવું જોઈ એ. તેથી એકતો સારી પથારી થાય છે અને કામ પૂરું થયે પરાળ કે ઉન કાઢી નાંખી પાછા કામળા કામળામાં આવે છે. આ પથારીપર એક સ્વચ્છ આદર પાથરવી અને તેનાપર અગર પથારી પરજ પ્રસવ વખતે મીણીયું-ઑપલ-કલાય પાથરવું. પ્રસવ થયા કેડે તે ખસેડી લેવાથી હેઠલી પથારી સૂકીને સૂકી રહે અને ભેજથી થતો ઉપદ્રવ બટકે. વળી ખાટલો સાધારણ વાપરવાના મેજ જેટલો જાંચો જોઈએ, એવો ખાટલો હોવાથી કાંઈ વખતે પ્રસવ થતાં મુશ્કેલી પડેતો સુવાણી વગેરે સારવાર કરનારી સ્ત્રી તરફથી તે સ્ત્રીને મદદ જોઈએ, તે આપવાને સુગમ પડે. પ્રસવ થયા કેડે સ્ત્રીને પથારીમાં બેસવા ઉઠવા દેવી નહિ. માટે ઉઠાડ્યા વગર ઝાડા ઝપટાનું સુખ રહે તેવી તજવીજ કરવી જોઈએ.

દશીસુવાવડનીરીત-આપણા લોકના સુવાવડ કરવાના ઓરામાં ઉપરની બાબત પર ધ્યાન આપવામાં આવતું નથી. હવા-પવન સમૂળગો બંધ કરવામાં આવે છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ જાળીયાં લગાડના કુચાથી અગર માટીના લોચાથી બંધ કરી દે છે. આપણે જાણીએ છીએ કે માણસના સરીરની સુખાકારી માટે હવાની છુટ જોઈએ; કેમકે ચોમાસાની શરઆતમાં જ્યારે વરસાદ વરસતો નથી અને આકાશ વાદળોથી છવાઈ ગયું હોય છે, ત્યારે બહુજ બાફ અને ઉકળાટ થાય છે, તે આપણે જરાવાર પણ ખમી શકતા નથી. આપણો શુભ આકુળ-આકુળ ધર્મ જાય છે, તો ગરીબ બિચારી સુવાવડી સ્ત્રી જે પ્રસવનું દુઃખ સહન કરીને યાત્રી ગયેલી હોય છે, તેને ચોખ્ખા કલાક આવ્યા બધીઆર ઓરામાં કાઢવા એ શું યોગ્ય સંકટ છે ? વળી સગડી બળતી હોય છે, તેથી પણ સ્વચ્છ હવા ઓછી થઈ બાકુળતામાં વધારો કરે છે. જે લોકો પવન-હવા અને અજવાળુ વગેરે બંધ કરવાની તજવીજ કરે છે. તેમના મનમાં પ્રસવેલી સ્ત્રીના ઉપર સંકટ નાંખીએ છીએ એમ નથી, પણ તેતો બિચારો પોતાની અજ્ઞાનતાને લીધે તેમ કરે છે. વળી દુઃખો ઉમેરો કરવાને એવા ઓરામાં સખીઓ, સગીઓ અને આજુબાજુની સ્ત્રીઓનું રાજું એકઠું થાય છે, એ પણ હોંદા ને બહારો કરી સંકટમાં વધારો કરવાને બાકી રાખતાં નથી. આપણે જાણીએ છીએ કે ઝાઝ વગેરેનાં કુંડોને અજવાળાને હવા વગરના ઓરામાં અથવા એવી જગ્યામાં બેઠવામાં આવે તો તેકરમાય

૨મ કપડાનો કકડો તેમાં ભીંજવી તેવડે કાપાને ઉપરથી લુછી નાખવી અગર કાપા આગળ તેણે લગાડીને પછી ફક્ત કાકરવરણા ઉના પાણીમાં ઘોળેલા કપડાના કકડથી કાપા લુછી નાખવી અને પછી પાટો બાંધવો.

પાટોબાંધવાનો હોતુ—નાગ અને ઝોર વગેરે પદાર્થો બહાર આવી ગર્ભાશય સંક્રમણને બાળકના માથા જેવડું થઈ પેડુમાં જે ગાંઠ બાંહે છે, તે ગાંઠ નરમ ન થઈ જાય તે માટે અને કટી—કેડને પેટના ઉપર સરખો દાખ પડવાથી ગર્ભાશયને આશ્રય મળે. માથું બહાર નીકળતી વખત કટીરની સંધી સારી રીતે તથાપ છે. તેથી તેમાં વેદના થાય છે; તે પાટાના દાખથી કમી થાય છે, લોકી વહેવાનો સંભવ ઓછો થાય છે, અને ગાંઠ નરમ થઈ જતી અટકે છે. પાટો બાંધવાથી સુવાવડીને સુખ થાય છે. આ રિવાજ આપણા લોકોમાં નથી એ ધણું ખોટું છે. હાલ ઈંગ્રેજ વૈદ્યક વિચાર દાખલ થયા પછી પાટાને બદલે પાટી વગેરે નીચલા ભાગપર બાંધવાનો રિવાજ દાખલ થયો છે; પરંતુ એ પાટીથી ઉપર દહેલા પાટાનું કામ બરાબર સરતું નથી. માટે પાટો બાંધવો એ ઉત્તમ છે.

પાટોબાંધવાની રીત—પેટના રનાયુ જેના બળવાન હોય છે, તેમને પ્રસવથી સંક્રમણેલા ગર્ભાશયપર એટલો દાખ બેસે છે કે પાટો બાંધવાની વિશેષ જરૂર જણાતી નથી; પરંતુ ધણું છોકરાં થવાથી તે એટલો બળદીન અને શિથિલ થાય છે કે તેમનો ગર્ભાશયપર બિલકુલ દાખ ચતો નથી અને જે દાખ ન હોય તો ગર્ભાશય શિથિલ થઈને તેમાંથી રક્તભાવ થવાનો વિશેષ સંભવ છે. રક્તભાવ થવાથી સુવાવડી સ્ત્રી અસંકત થઈ તેને ભયંકર રોગ ઉત્પન્ન થાય છે અથવા ભયંકર પરિણામ આવે છે. માટે સર્વને પાટો બાંધવો જરૂરનો છે. પાટો એવી રીતે બાંધવો કે સુવાવડીને બિલકુલ દુઃખ થાય નહિ, માટે તે બહુ ઢીલોએ નહિ તેમ બહુ તાણીને પણ બાંધવો નહિ. બહુ તાણીને બાંધવાથી ધણી હાનિ થાય છે. પાટો ભડા અને ભુના કપડાનો લેવાથી તે એક સરખો બેસતો આવે છે. જે કપડાનો પાટો બાંધવો તે કપડું થોડું ચીકણું અને કચ્ચડી ન પડે તેવું જાકું હોવું જોઈએ અને તેની કુમાસ નરમ અને મજબુત જોઈએ. જેવડી ફલાનેશના પાટામાં એ સર્વે ગુણ હોય છે. સ્ત્રીથી એવો પાટો સહન થાય નહિ, તેમજ સુમારે ૭ હાથ લંબાઈનું એકાદ ધોતીયું, પાંચડી કે ઉપરણું લઈ તેની જેવડી પહેળાઈની ધડી કરી, તે ધડી પેટની આસપાસ સરખી લપેટવી. તેથી પાટો પ્રમાણે દાખ બેસે છે.

૩ **પાટોબાંધ્યાપછીની વ્યવસ્થા**—પાટો બાંધ્યા પછી પ્રસવ કરનાર સ્ત્રીને જે બિજાનપર સુવાડી હોય, તેપર પાયરેલી આદર વગેરે પક્ષબેસાં વસ્ત્ર તે સ્ત્રીને ખસેડ્યા કે ઉડાડ્યા વગર કાઢીચઢી તેને ઠેકાણે બીજા આદર વગેરે પાયરવી. આમ કરવાથી યાત્રી ગયેલી સ્ત્રીને મેઝાં ગંદા લગાડાંમાં સુવાડી રાખ્યાથી જે નુ-

કસાન થાય છે તે થતું નથી. આપણા લોકોમાં પ્રસવ થયા પછી કેટલીક સ્વા-
સ્થીઓ જાળુનારી ઝીંને ઉભી કરે છે, તે રીત અતિ નુકસાનકારક છે. તેથી કરીને
કોઈવાર જન્મનારા લગી વ્યાધિ થવાનો સંભવ છે, માટે કદી પણ તેમને ઉભી
કરવી નહિ. દુધે પેટની નજીક ડુંડીથી થોડેક છેટે નાળમાં ગાંઠ બાંધી જે બા-
ળકને નાની ખાટલીમાં સુવાડેલ છે. તેના અંગપર કેટલોક ચીકણો પદાર્થ વગેરે
ચોટલું હોય તે ખસેડી નાંખવાને માટે તેને નવરાવવાનીજરૂર છે. તેને ગરમ પાણી
થી ચોળી ને નવરાવી. નાળની આસપાસ સારા રૂનો લોચો મેલી ઝીણું કીસાદૂગ-
ડાનિ પાટો બાંધવો, એમ કરવાથી નાળનું રક્ષણ થાય છે.

સુવાવડીને આરામ—બાળકનો પ્રસવ કરવામાં સ્ત્રીને જે દુઃખ પડે છે.
તેથી થાકાને લોચ જેવી થઇ જાય છે. તેથી તેને આરામ આપવાની ધણી જ-
રૂર છે. માટે તેની જોડે વાત ચીત ન કરતાં અથવા તે એરડામાં બીજા કોઇ
ને વાત ચીત કરવા નહિતાં તેને સારી રીતે ઉંધ આવે એવી તજવીજ કરવી.
પ્રસવ પછીની રાતે સ્ત્રીને દુબેશની પેઠે સારી રીતે ઉંધ આવે છે, તો તેના શ-
રીરને સુખ-એન રહે છે અને સુવાવડ મધ નથી એમ તેને લાગે છે.

ઝાડાપેશાબનીસંભાળ—પ્રસવ કર્યા પછી સુવાવડીને બીજે દિવસે
સવારે પેશાબ કરવાને કરાવવા દેવી નહિ. જેમ અને તેમ સુતાં સુતાં પેશાબ કરે
તેમ કરવું. તે માટે કોઇ કામ કે એવી કંઈ સગવડ કરવી. પણ ઉઠવા કે બેસવા
દેવી નહિ. પેશાબ આવ્યા ને ચોવીસ કલાક પીતિ જાય તો પેડુ પર ગરમ પાણીને
શેક કરવો. શેક કરવાથી ધણું કરી પેશાબ થાય છે. પેશાબ થવામાં અડચણ થવાનું કા-
રણ કોઇ પણ રીતે પ્રસવમાં અડચણ થયેલી હોય તે છે. ઝાડા સંબંધી એટલુંજ
કહેવાનું છે કે, એક બે દિવસ ઝાડા ઉતરે નહિ તો તેની દિકર નહિ; કેમકે આ
ઝાડાનો બેધકોશ કુદરતી છે અને તેનો હેતુ એવો દીશે છે કે તેની પાસે આવેલા
ગર્ભસ્થાનને ઝાડા બે દિવસ ન આવે તો આરામ મળે. માટે એક બે દહાડામાં
ઝાડાની ઉતાવળ કરવાનું કારણ નથી, એમ કરતાં બે દિવસ પીતિ જાય, તો દોઢેક
અથવા એરડીકે તેલ આપવાથી ઝાડાઉતરશે, ઝાડા પણ સુવાવડીને ઉદાસ્યા વગર
કરાવે. અને તેને માટે કોઈપણ પ્રકારના સાધનની ગોઠવણ કરવી એ વધારે ઉત્તમ
છે. ચાર પાંચ દિવસતો સ્ત્રીએ ઉંઘેસ કર્યા વગર પીઠ પરજ સુઇ રહેવું જોઇએ
જો તે પ્રમાણે થતું નથી તો ગર્ભસ્થાન ધસી આવે છે અને હાનિ થાય છે.

ગર્ભસ્થાનમાંધીવહિતોઆણડછેટ—પ્રસવ થયા પછી તરતજ થોડું થોડું
નરમ લોહી કાપામાંથી ચોડીવાર વહે છે. આ લોહીનો રંગ અડધા કલાકમાં બ-
દલાય છે અને પછી જેમ વખત જાય છે, તેમ તેનો રંગ બદલાઇ પાણી જેવું
થતું જાય છે. આ પ્રમાણે પંદર વીસ દિવસ લગી વહા કરે છે. ગર્ભસ્થાનમાં ગ-
ર્ભ રહ્યા ત્યારથી તે જેમ જેમ મોટો થતો ગયો, તેમ તેમ ગર્ભસ્થાન વધતું ગયું

શરદીનેઠંડીથીરાખવાનીમંલાળ—સુવાવડીને શરદી કે ઠંડી લાગે નહિ તેની ધણી-સંભાળ રાખવી. પ્રસવઆવથી કપડાંની ધડીઓ વારંવાર ભીંતી થાય છે, તે બદલવા લક્ષમાં રાખવું. - જો તે ભીંજીને ઠંડી થવા પછી બદલવામાં નથી આવતી, તો બહારના ભાગપર ઠંડી-શરદી લાગીને ચતો સાવ અકસ્માત બંધ થાય છે. સુવાવડીને ઘણો ઠંડો ખવન વાતો હોય એવે ઠંકાણે રાખવી નહી. તેના બિછાનાપર હુકાયલાં કપડાં રાખવાં અને શરીરપર સ્વચ્છ ગરમ કપડાં રાખવાં, જેવાંકે-ફલાસેનની બંડી-ડગલી, ટોપી, પગમાં મોજાં, છત્પાદિ. તેને મેલાં કે ગંદા કપડાં પહેરવા ન દેતાં સ્વચ્છ પહેરવા દેવાં. તેનું બિછાનું પણ સ્વચ્છ રખાવવું. તેની પાસે કોઈપણ પ્રકારની ગંદકી ચંપા દેવી નહિ. જોન થાય એવું પણ કાંઈ ચપાદેવું નહિ, વગેરે ધણી સંભાળ રાખવી.

સુવાવડીનેઆપવાનાંઔષધો—પ્રસવ થવા પછી તેની પ્રકૃતિ ફરી છે તેની યોગ્ય કરવી. જો તેની સારી પ્રકૃતિ હોય અને પછી થોડા સંભાળ રાખવાથી તેને રોગ થવાનો સંભવ ન હોયતો વિશેષ ઔષધો આપવાની જરૂર નથી, પરંતુ તેને રોગ થાય નહિ તે માટે અને પ્રસવથી ઉત્પન્ન થતા કષ્ટનો નાશ થઈને સુવાવડીના સાવાદિકથી આવેલું અશક્તપણું દૂર કરી શરીરમાં સારી રીતે શક્તિ અને આરોગ્યતા આવે, તે માટે બળવર્ધક ઔષધો આપવાં જરૂરનાં છે; કેમકે આ સ્થિતિમાં થોડું પણ અશક્તપણું રહેતો તે ભયંકર સુવારોગનું બીજ રાપે છે.

બહારનાઉપાયો—બાવળ, બોરસલી, અથવા બોરડીની અંતરછાલના શેરભર ઉકાળામાં ફટકડી ૪ માસા, ઘોળોકાથો ૪ માસા, માયાફળ ૨ માસા મોચરસં ૪ માસા, આ બધાનું ચૂર્ણ નાંખીને અથવા કાળેલિક આસીડ ૧ ભાગ, ચાળીશ ભાગ પાણીમાં નાંખીને તેવડે દરરોજ બે વખત દસ બાર દિવસ સુધી પ્રસવ માર્ગ ધોતા રહેવું. તેથી સાવમાં દુર્ગંધ આવશે નહિ. પુષ્કળ સાવ અથવા પ્રસવ માર્ગની અંદરનો ભાગ લાલ થયો હોયતો, સંખજી, માયાફળની બૂટ્ટી, કાથો અને રક્તરોહીડાની બૂટ્ટી એકત્ર કરીને મલમલના કપડાંની પોટલી ભેળાં.

અંદરનાઉપાયો—પેટમાં આપવાનાં ઔષધોમાં પ્રસવ થવા પછી તરતજ લવીંગ અને નયફળ સુવાવડીને આપવાં એ ફાયદા કારક છે. કેાઇ હેમગર્ભની માત્રા આદાના રસમાં પ્રસવ થવા પછી તરતજ આપે છે, તે પણ ધણું સાફ છે. કેાઇ કેાઇ ફક્ત એકલી કરતુરી પાનના પીડામાં આપે છે, કેાઇ કેશર આપે છે. કારણ કે તેનાથી ગ્લાન્ડિ અને વાનાદિ વિકાર ચતા નથી. એક સ્ત્રી હાંગ અને એક શેકલા કાચકાનું ચૂર્ણ થી અને મધમાં આપે છે તે રીત સારી છે. એ ઔષધ ત્રણ દિવસ આપવું, એનાથી પેટમાંનો વલુનો ગોળો મટે છે અને પેટ દુઃખનું બંધ થાય છે. ત્રણથી છ દિવસ સુધી પીયળામૂળ ૧ તોલો, પાપાણુ બેદ ૧ તોલો, અને સંખજી ૧ તોલો, એ સર્વેનું ચૂરણ કરીને તેની ત્રણ પડી કરવી

અને દરરોજ એક પડીકી ઘી અને મધમાં આપવી. કેશર ૨ માસા ખરલ કરીને ઘીમાં કાલવીને આપવું. પુલાવેલ ફટકડી ૦૧ તોલો, અને માયાફળ ૧ તોલો, ચૂર્ણ કરીને તેની સાત પડીકી કરવી. તેમાંથી એક પડીકી દરરોજ સવારે અને સંધ્યાકાળે ઘી અને મધમાં આપવાથી સ્વાવડગી યાર છે. સાત દિવસથી દશ દિવસ સુધી પ્રત્યેક દિવસે સવારે બે માસા લીડીપીપરનું ચૂર્ણ ઘી અને મધમાં આપવું. જેમને મઘનો પ્રતિબંધ નથી, તેમને દશ દિવસ સુધી દરરોજ સવારે એક વખત તોલો બે તોલા ઉત્તમ મઘ જેવાંકે—દ્રાક્ષારસ (પાંદવાઇન) બ્રાન્ડી, શેરીવાઇન એમાંથી કાષ્ઠપણુ બે તોલા પાણીમાં મેળવીને પાવો. ત્રીજા દિવસથી દશ દિવસ સુધી દશમૂળનોકાઢો—૧ શાલીપરણી, (સાકવણુ) ૨ પીઠવણુ, ૩ બેડીભોંયરીંગણી, ૪ ઉભીભોંયરીંગણી, ૫ ગોખરૂમૂળ, ૬ ખીલીમૂળ, ૭ અરણીનું મૂળ, ૮ શેવણુ મૂળ, ૯ અરકુસાનું મૂળ. ૧૦ કાચકીનું મૂળ. એ સઘળાં ઔષધો દરેક દોઢ દોઢ તોલો લઇને તેની સાત પડીકી કરવી અને અઘ્યા શેર પાણીમાં કાઢો કરી ૭ ટાંકે ખાકી રાખી ગાળી લઈ, તેમાં બે તોલા ગાયનું ઘી નાખી કાઢો પાવો, આ કવાથ પીવાથી ભૂખ સારી લાગે છે અને અન્ન પાચન ઉત્તમ પ્રકારે થાય છે તથા સુવાવડના રોગ ચતા નથી. બળરમાં ગાંધીને ત્યાં જે દશ મૂળ મળે છે, તે ખરાં અને તાજાં હોતાં નથી, તે કાષ્ઠપણુ વનરપતિનાં જુનાં બગડી કે સડી ગયેલાં આપે છે. તેથી ફાયદાને બદલે જેર ફાયદો થાય છે. માટે ખરાં અને તાજાં દશમૂળ લેવાં. દશમૂળનો કાઢો પિત્ત પ્રકૃતિવાળી સ્ત્રીને આપવો નહિ. જે આપવાની જરૂર હોય તો સાતમા દિવસથી દશમા દિવસ સુધી લઘુપ્રત્યમૂળ—૧ સાકવણુ, ૨ પીઠવણુ, ૩ બેડીભોંયરીંગણી, ૪ ઉભીભોંયરીંગણી, ૫ ગોખરૂમૂળ એનો કાઢો કરી આપવો. એટલે સાત દિવસ ન આપતાં ત્રણ દિવસ આપવો અથવા દેવદાર્વ્યાદિકવાથ—તેલીઓદેવદાર, વજ, કઠ, લીડી પીપર, કુંક, કાપફળ, નાગરમોથ, કરીઆતુ, કકુ, પાણુ, હીમજ, મજપીપર, ઘ-માસો, ગોખરૂમૂળ, અતિવીષ, ગળે, કાકડારોંગ, સાહજરૂ, કવચાં, ભોંયરીંગણી, એ સર્વ ઔષધોનો દરેક તોલો તોલો લઇને તેની પાંચ પડીકી કરવી અને ઉપર પ્રમાણે કાઢો કરી આપવો. તેથી સુવાવડી સ્ત્રીના પેટનું ચળ, ખારસી, તાવ, માસ, મૂઠાં, કપવાસુ, માથાનું શળ, કાઢો એ સર્વ સુવાવડીના (સુવારોગ) રોગ મટે છે. અથવા સુવાવડમાં આપવાથી સુવાવડીને સુવારોગ થવાનો સંભવ નથી.

આ ઉપર કહેલાં સર્વ ઔષધો કાઠ પિત્તપ્રકૃતિવાળી સ્ત્રીને માફક ન આવે તો તેને આપવાં નહિ; કેમકે તેનાથી વિકાર થશે. પ્રકૃતિ જોઇને માફક આવે તેને આપવાં. સર્વને સરખો નિયમ લાગુ પડતો નથી. ધાવણુ આવવા માટે અને શક્તિ આવવા માટે ગુંદર, ખસખસ, અને સુવા, વગેરે પૌષ્ટિક પદાર્થો નાખી લાકુ કરી આપવા. દશ બાર દિવસ પછી ચોટી શક્તિ આવે એટલે ધરમાં

આમ તેમ કરવું, વીસ દિવસ પછી ઘર બહાર થોડો વંખત ખુદી હવા માટે કરવું કરવું; વગેરે રીતે સંભાળ રાખી સુવાવડ કરવાથી પ્રસવ કરનારી સ્ત્રીની તનદુસ્તી ધણી સારી રહે છે.

પરમાત્માને પામવા શું કરવું ?

શાર્દૂલવિક્રિંકિતઠંઠ.

“ શક્તિમાન દયાળુ ઈશ્વર વિશ્વ સચિત્ આનંદજે,
નિર્વિકાર અનન્ય ન્યાય કરતા જન્મા નિરાકારતે;
જેના પ્રાદ પ્રતાપથીજ અવની ચંદ્રાંક તારાદિ છે,
તેવા ઈશ્વરની સદૈવ કરવી ઉપાસનાં યોગ્ય છે.
આપે અંતરમાં પ્રકાશ સદુને જે નિર્વિકારી હરિ,
જેણે અંખર, વાણ, તેજ, જળને પૃથ્વી વિશેષે કરી;
તે વિશ્વેશ્વર વિશ્વરૂપ જનને, સત્ સંગતિ આપજો,
સત્ પ્રતા સુવિચાર છવ સદુર્માં ભક્તપણું રચાવજો. ”

અ. સહિમાં મનુષ્યનું જીવન જે પ્રકારની પ્રકૃતિના સપાટા વચ્ચે ઝોલા ખાતું ચાલે છે—એક દેવી પ્રકૃતિ, અને બીજી આસુરી પ્રકૃતિ છે. દેવી પ્રકૃતિનો આશ્રય કરવાથી મનુષ્યનું કલ્યાણ થાય છે; પરંતુ જો આસુરી પ્રકૃતિના પાસામાં મનુષ્ય સપડાય છે, તો તેનો નાશ થાય છે. દેવી પ્રકૃતિનો આત્મા પ્રેમ, એક્ય, અને સ્વાયં ત્યાગ છે. આસુરી પ્રકૃતિનો આત્મા દ્વેષ, કલહ અને સ્વાયં સાધન છે. મનુષ્યનો પરમ મિત્ર તેની દેવી પ્રકૃતિ છે અને તેનો કદો શત્રુ તેની આસુરી પ્રકૃતિ છે. જે માણસે આખી સૃષ્ટી મેળવી છે, પણ પોતાના આત્માનું કલ્યાણ કયું નથી તો તેમાં તેને શું હાસિલ પ્રાપ્ત થયું છે ? આસુરી પ્રકૃતિના આશ્રયથી આત્માનો વિનાશ થાય છે અને દેવીપ્રકૃતિના આશ્રયથી આત્મનું કલ્યાણ થાય છે. આત્માનું ખરૂં કલ્યાણ દેવીપ્રકૃતિને અનુસરી પરમાત્માને પામવાથીજ થઈ શકે છે. પરમાત્માનો માનવી આત્મા સાથે જેવો નિકટ સંબંધ છે, તેવો જગતમાં બીજા કોઈ પણ પ્રાણી અને પદાર્થો સાથે નથી. બીજા પદાર્થોનો સંબંધ કેવળ અસંપૂર્ણ અને હાણતંત્ર છે, તે છતાં મનુષ્યને જાળપણથી માલીક પદાર્થો ઉપર પ્રીતિ કરવાનો અભ્યાસ પડવાથી તે અંધ થઈ ભોભાદિક દુર્ગુણને વશ થાય છે અને કેવળ આ ભોભામાં મુગ્ધ ભોગવનારાં કાંઈ કરવામાં શુભ થાય છે. તેથી તે મલીન અને અપવિત્ર

યાય છે. તેથી કરી તે ઇશ્વર પાસેથી એટલો આવે જાય છે કે તેને ઇશ્વરના અસ્તિત્વ વિષે પણ અવિશ્વાસ ઉત્પન્ન થાય છે. માટે અજ્ઞાનરૂપી મળતી શુદ્ધિ કરવા સાર અને મનની શાંતિ થઇ પરમાત્માની શોધમાં વિલેપ થાય નહિ, તે માટે સદા શુદ્ધ અને સત્ય માર્ગ ગ્રહણ કરવાની ધણી અગત્ય છે. જે એમ સમજે છે કે આ સંસારમાં મનુષ્યનું કર્તવ્ય એટલું જ છે કે એક ઇશ્વર છે, એવું માની કાંઇ અયોગ્ય કર્મ કરવાં નહિ. પણ કર્મ, ઉપાસના, કે જ્ઞાન જે પરમાત્માને પામવાના સત્ય માર્ગ છે, તેમાંનું કાંઈ પણ કરવાની અગત્ય નથી. આવું જે સમજે છે, તે તેની અજ્ઞાનતા છે; કેમકે એ પ્રમથ માની વર્તનારો માણસ સદાકાળ સંસારનાં લિલ લિલ કાર્યોથી ઉત્પન્ન થતા જે દુર્ગ અને શોક એના અનિર્વાર્ય હાંસામાં પડ્યાથી તેનું અંતઃકરણ નિરંતર દુઃખ રહે છે, તેને શાંતિ એક ક્ષણ પણ થતી નથી. તેથી આશુષ્યની મર્યાદા પણ ઓછી થાય છે. એવા અસ્થિર મનનાં અંતર પુરુષ પ્રાણ મૂક્યા પછી અતે કર્મભૂતસાર પુનર્જન્મને પામે છે.

સત્યમાર્ગ ગ્રહણ કરનારા જે જ્ઞાની માણસો છે, તે એવું સમજે છે કે મનુષ્યના આત્માનો, વૃત્તિનો, શરીરનો, જ્ઞાનનો અને કર્મન્દ્રિયનો અધિષ્ઠાતા અને આશ્રયસ્થાન એક પરમ શુદ્ધ અને ચૈતન્ય સ્વરૂપ પરમાત્મા જ છે. પરમાત્મામાં સમીક્ષન થવું એ આત્માની સ્વાભાવિક રિયતિ છે. પરમાત્મા પાસેથી દૂર થવું એ આત્માની અધોર્ગત છે. માટે આત્માની સ્વાભાવિક અવસ્થાને અનુસરી બાળપણથી તેવી રીતે વર્તવાથી દિન પ્રતિદિન ઉન્નતિને પહોંચતા જાય છે. વળી પરમ પવિત્ર પરમાત્મા ઉપર વિશ્વાસ રાખ્યાથી તેની પ્રીતિ સંપાદન થઈ શકે છે. તેથી તેજા મનુષ્ય સદા પરોપકારનાં કાર્યો પણ કરે છે. એ રીતે જેમ જેમ ઉન્નતિ થતી જાય છે, તેમ તેમ તેનો આત્મા પવિત્ર થઇ પરમાત્માની સાંનિધ્ય રહેવાને યોગ્ય થાય છે. તેવાં અંતર પુરુષો સાંસારિક કાર્યો કરતાં છતાં તેઓ નિરંતર અખંડ શાંતિથી વર્ત્યા કરે છે. તેણે કરી તે સાંસારિક કર્મ કરતાં છતાં તેમાંથી જનક રાજની પેઠે વિરક્ત રહી વિદેહી થાય છે. એ સર્વ કારણ ઉપરથી સ્પષ્ટ જોશો કે નિરંતર શાંતિમાં વસી અખંડ મુખની પ્રાપ્તિનું મૂળ કારણ પરમાત્માની શોધના શુદ્ધ અને સત્ય માર્ગ ગ્રહણ કરવાનો જ અર્થ છે તે ગ્રહણ કરવા જોઈએ.

મનુષ્ય પ્રાણીની અંદર જીવાત્મા એ પરમાત્માનો અંશ છે, એટલે પરમાત્માનું પ્રતિબિમ્બ છે. જીવાત્મા ત્રણ પ્રકારની ક્રિયાવાળો છે. જેમ પરમાત્મા સત્, ચિત્, અને આનંદ મય છે; તેમ તેનો રૂપક જીવાત્મા જ્ઞાન, ક્રિયા અને રજ્જા મય છે. ક્રિયા-કર્મ માર્ગથી થાય છે. જ્ઞાન-માર્ગથી શુદ્ધિ ખરેખરે, અને મનોવૃત્તિઅતેજશક્તિ-લક્ષિત-ઉપાસના માર્ગથી કેળવાય છે અને આનંદ

મયં બને છે. એ ત્રણ માર્ગે જીવાત્મા પરમાત્માની શોધમાં જાય છે. જેનામાં જે શક્તિ બળવાન હોય છે, તેમને તે માર્ગ વધારે અનુકુળ અને પસંદ પડે છે. જેની ક્રિયા શક્તિ બળવાન હોય છે તેને કર્મ માર્ગ વધારે સહેલો લાગે છે, જેની ધૃતિ શક્તિની મનોવૃત્તિયો બળવાન અને પ્રેમ રસમય હોય છે, તેમને ભક્તિ માર્ગ વધારે સુલભ પડે છે અને જેની શુદ્ધિ પ્રબળ હોય છે, તેને જ્ઞાન માર્ગ સહેલો લાગે છે. આ ત્રણે માર્ગોના ઉદ્દેશ પરમાત્માની શોધ તરફ જ છે; પરંતુ મનોવૃત્તિયોને શાંત કરવામાં ભક્તિ માર્ગ જેવો ખીન્ને માર્ગ નથી. પ્રેમ એ ભક્તિનો આત્મા છે અને મનોવૃત્તિયોનું જીવન છે. ભક્તિ એ પ્રકારની છે. સારી અને ખોટી. એકનો પ્રાણ માન અને પ્રેમ છે તથા ખીજો નો પ્રાણ તિરસ્કાર અને દ્વેષ છે. ખોટી ભક્તિ શાંતિને બદલે ગડબડાટ ઉપજાવી મૂકે છે અને પ્રેમને બદલે ક્ષણ પેદા કરે છે. એક સર્વ જગ્યાએ પ્રેમ જુએ છે અને ખીજો સર્વ જગ્યાએ તિરસ્કારથી જુએ છે. માટે ધર્માધપણથી દોરવા અને ખીજો સર્વ જગ્યાએ તિરસ્કારથી જુએ છે. માટે ધર્માધપણનાં પરિણામ ધૃતિ ખોટી ભક્તિનો અવળો માર્ગ મહણ કરવો નહિ. ધર્માધપણનાં પરિણામ ખોટા છે. તેથી ક્ષણ અને દ્વેષ પેદા થાય છે, ખીજની લાગણીને વાસ્તે આપણને દંકાર રહેતી નથી, ખીજના વિચારો પણ જોઈ શકતા નથી, અને જન મંડળમાં સમભાવને બદલે નિરાળાપણું પેદા થાય છે. માટે ધર્માધપણે મનોવૃત્તિયોને તિરસ્કારની બાજુ પર દોરી જવાની નથી. પણ પ્રેમની તરફ દોરવીને આખી સૃષ્ટિ એક અખંડકાર પરમાત્મામાંથી વ્યાપ્ત છે અને સર્વ માણસમાં તેનો અંશ છે, એવો વિચાર કરી-ખરી ભક્તિ રસમય બનાવવાની છે. મનોવૃત્તિયોનો દુરુપયોગ પણ થઈ શકે છે. જેમ રેલવેના એનજીને બરાબર એકાવવામાં આવતાં નો માણસને સુખથી હજારો મૈત્ર લઈ જાય છે, પણ જરા વરાળ વધારે લગાડી કે ખોટે રસ્તે દોરવું તો લયંકર અકસ્માત થઈને જન માણની ખરાબી થવાનો સંભવ રહે છે, તેમ મનોવૃત્તિયોને સારી કલ્પનાથી દોરવી જોઈએ. પ્રેમ એ ભક્તિનું સ્વરૂપ છે. ભક્તિ-ઉપાસનાનું ધોરણ જેટલું ઉંચું, તેટલી ઉંચી જાપ અંતઃકરણ ઉપર પડે છે. માટે ભક્તિ-ઉપાસનાને ખીજવી અંતઃકરણને પ્રેમમય બનાવવું જોઈએ. પરમાત્મા સર્વના હૃદયમાં રહેલો છે. તેમને પ્રેમ-મક્તિથી હૃદયના સર્વભાવે શરણે જતાં, એના પ્રસાદથી પરમ શાન્તીરૂપ શાશ્વતપદ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે ચિત્તની શુદ્ધિ કરી પરમાત્માનું ચિન્તન કરવું એજ મનુષ્યનું પરમ દિવલે.

પરમાત્મા એ જીવાત્માનો અંતર્ધોમી છે. જીવાત્માને પરમાત્મા સાથે નિકટ સંબંધ છે, છતાં તેને એ કેમ નજરે પડતો નથી ? તેનું કારણ એકે કામ ક્રોધ. લોભ, મોહ, મદ અને મત્સર વગેરે ડુંગરાઓ આપણી અને એની વચ્ચે પડ્યા છે, તે એમનું દર્શન થતું અટકાવે છે. એ અટકાવ દૂર કરવાનું સાધન [વનમ્રજાવ અને અંતઃકરણ શુદ્ધિ છે. અંતઃકરણ એ ઉપાસના-ભક્તિનું મૂળ છે,

પણ તેને છુદ્ધ અને વિચાર શક્તિથી કેળવવાની જરૂર છે. જો અંતઃકરણની મનોવૃત્તિઓને બરાબર કેળવેલી હોય, તો તે આપણને પરમાત્માનું દર્શન કરાવે છે. માટે મનોવૃત્તિને સુવિચારથી દોરવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. હાલ તો કેટલાક મનુષ્યો મનોવૃત્તિઓને સુવિચારથી દોરવવાનું નહિ સમજતાં, માત્ર દેખાદેખી પ્રત્યેક દિવસે પોતાના દેવ આગળ ધુલપાત્રી, દીપ, અને ધુપાદિક સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરી પોતપોતાના સંપ્રદાય પ્રમાણે તિલક, ચાંદા કરી ગોપસોપચારે પૂજા સેવા કરે છે અને કોઈ આંખ ચીંચી માળા પણ ફેરવે છે, તથા એવી રીતનાં બીજાં અનેક સાધન બ્રાહ્મણદ્વારા પણ કરાવે છે, પરંતુ તેટલા સમયે પણ અનેક પ્રકારનાં સાંસારિક સંકલ્પનો નાશ કરી સ્થિર મન કરી શકતા નથી. તે માત્ર બહારથી ક્રિયા લક્ષિતની કરતા દેખાય છે, પણ તેઓનાં અંતઃકરણ કેવળ મલીન અને વિકાર યુક્ત હોય છે. એવી રીતે વિવધી લક્ષિત કરી શુભ ફળની ઇચ્છા રાખે છે અને કહે છે કે મન સ્વાધિન રહે અગર ન રહે, તોપણ પ્રત્યેક દિવસે નિયમિત માળા પૂજા કરવાથી શુભ ફળની પ્રાપ્તિ થશે, એવા કેટલાંક આ પુરુષ દૃઢ નિશ્ચય કરે છે, પણ એ તેમનું ધર્મ સંબંધી ધ્યેય અજ્ઞાન છે. આવી અજ્ઞાનતાથી જગતમાં સર્વે મતપંથના કેટલાક સાધુ અને કેટલાક વિદ્વાન ગણાતા ગૃહસ્થોનાં અંતઃકરણ ત્રિવિધ તાપથી નિરંતર બળેલાં રહે છે અને શાન્તી થતી નથી; કેમકે તેઓ સત્ય લક્ષિત-ઉપાસના કરતા નથી; એટલુંજ નહિ પણ સત્ય ઉપાસનાનો યથાર્થ અર્થ પણ સમજતા નથી, જો કે નિરંતર પૂજા સેવા અને માળા કરનારાઓનો ભાવાર્થ સત્ય છે; પરંતુ તેથી ઉપાસના-અર્થ શબ્દમાં રહેલો જે શુભ હેતુ એ તેમાંથી સિદ્ધ થતો તથી. તેથી જેવી શાન્તી થવી જોઈએ તેવી થતી નથી; પરંતુ તેથી ઉલટા શુદ્ધ દેવતાના અને આસપાસના વિવધ વાતાવરણમાંથી તેવા તાત્વિક પરમાણુઓનો સંગ્રહ થવાથી એવા લકો ઉદ્ભવવારે તૃણાવાળા થાય છે. માટે મહાસમર્થ ઋષિઓએ ઉપાસના શબ્દનો જે અર્થ કરેલો છે તે જાણવો જોઈએ.

ઉપાસના—એ શબ્દમાં અતિ શુદ્ધાર્થ રહેલો છે. તેથી તેનું યથાર્થ જ્ઞાન થવા સાર એના ઉપ+આસન. ઉપ=સમીપ, અને આસન=સ્થાન. એ બે મળી સમીપસ્થાન—એટલે ઉપાસના એક એવું વિશેષ કર્મ છે કે તેના યોગે કરી મનુષ્ય પ્રાણી પરમાત્માની સાથે સાંનિધ્યપાત્રું કરી શકે છે. આત્મદર્શન થઈ પરમાત્મા સાથે સાંનિધ્ય થવાથી સઘળા સંકલ્પ વિકલ્પનો નાશ થઈ તે સમયે પરમાત્મ દર્શન થાય છે. આવા પરમાત્મ દર્શનવાને સત્ય સનાતન ધર્મ અને તેનાં લક્ષણો—વજેરેનો દૃઢ નિશ્ચય કરી તેની મર્યાદામાં રહી, સર્વ બ્રહ્માંડના કર્તા અને સર્વના મૂળ કારણ રૂપ ચૈતન્ય અને સદા સુખદાયક એવા જે પર-બ્રહ્મ-તેનું થોડા કાળ નિરંતર સર્વ પ્રકારે શુદ્ધ થઈ, ઉપાધિ રહિત, એકાંત

સ્થાનમાં એકાગ્ર ચિત્તે બેસી ચિત્તવૃત્તિયોને સ્થિર અને શાંત કરી નિર્મળ અંતઃકરણે પ્રબળ સંકલ્પ અને હઝાથી પ્રીતિપૂર્વક ઇશ્વર પ્રેરક મહાવાક્યોનું ઉચ્ચારણ કરી ધ્યાન કરવું જોઈએ. પણ ઉપાસના કરતી વખતે માત્ર શબ્દોનો ઉચ્ચાર કરીએ છીએ અને કોઈ વખતે તેના અર્થપર લક્ષ આપીએ છીએ પણ તે થોડોજ કાળ. શબ્દોનો ઉચ્ચાર થઈ રહ્યો કે તેના અર્થપરથી લક્ષ જતું રહે છે. આને વિચાર નામ ઘટે નહિ. આવા વિચારથી કોઈ પ્રકારની શુદ્ધિ થઈ શકે નહિ. ઉપાસના કરતાં આપણે જે વિચાર કરીએ છીએ તે જો બહુ તીવ્ર અને બળવાન હોયતોજ તેથી શુદ્ધિ થઈ શકે છે. શુદ્ધિ થવાથીજ ભક્તિ ભાવનાનો જે અંતરપ્રવાહ આપણા જીવનના બાહ્યપ્રવાહના અંતરમાં વહા કરે છે, તેનો ઉપાસના કરતાં સંપૂર્ણ પ્રયોગ થઈ શકે છે. વિચાર શુદ્ધિથી અંતર અને બાહ્ય જે પ્રકારની શુદ્ધિ થાય છે અને જ્યારે વિચાર શુદ્ધિ થાય છે, ત્યારે ઉપાસના સમયે ઇશ્વરના ચરણ કમળમાં ચિત્ત ચોટી છે. માટે ઉપાસના નિત્ય ફરી ફરીને કરવાની અગત્ય છે. એકજ દિવસમાં થોડે થોડે અંતરે (ત્રિકાળ-સંધ્યા વગેરે) ઉપાસના કરવાથી તે દ્વારા તેનું સ્મરણ કરવાની ટેવ એવીતો દૃઢ થાય છે કે ઇશ્વર સ્મરણ સતત આણુજ રહે છે અને જેમ જેમ આપણે પ્રેમ-યુક્ત ઇશ્વર સ્મરણ કરતા રહીશું, તેમ તેમ આપણે “ સત્ત્વમય ” થઈ જઈશું અને તદ્દભાવભાવિત-ભાવના જેવા થઈ રહીશું, માટે પરમાત્માને પામવા માટે ભાવનાભક્તિ એજ ખરૂં સાધન છે; અને એ સાધન પ્રમાણે વર્તવાથી પરમાત્માની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે.

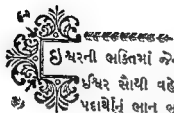
ઇશ્વરકોનેકહીએ ?

હાહરો.

સ્વભાવ સત્ય છે જેહનો, વળી કર્મ ગુણ રૂપ;	
અબેદ અનંત કારણે, એ છે ઇશ્વર અનુપ.	૧
અનાદિ શક્તિ દયાળુ છે. અજર અમર કંદરૂપ;	
અભયનિત્ય સિદ્ધ પૂર્ણજે, એ છે ઇશ્વર અનુપ.	૨
રાખે કેવળ ચૈતને, માયા ત્રિગુણી ગુપ્ત;	
સર્વજ બ્રાહ્મ જ્ઞાનથી, એ છે ઇશ્વર અનુપ.	૩
નિરાકાર અનંત જે, અજન્મા લોક સ્વરૂપ;	
જેમાં સર્વ સક્રિયો, એ છે ઇશ્વર અનુપમ.	૪
અદિનાશિ સ્વભાવનો, એકજ અદૃત રૂપ;	
ઉત્પત્તિ લય પાલન કરે, એ છે ઇશ્વર અનુપ.	૫

પાપ પ્રુન્યર્તુ ક્ષણપૂરું, જીવને આપે અરૂપ;
ધાર્યું કરે તે ધણી યષ્ઠ, એ છે ઇશ્વર અનુપ.
અભય નિત્ય પવિત્ર જે, કળામાં કેવળ પૂર.
ત્રીકમ જરા જુદો નહી, એ છે ઇશ્વર તુર.

પવિત્રબોધ.

ઇશ્વરની ભક્તિમાં જેની ઉત્કંઠા અને એકાગ્રતા સર્વથી વધારે છે, તેને ઇશ્વર સૌથી વહેલો મળે છે.—ઇશ્વરના ધ્યાન વખતે જે સર્વ બાહ્ય પદાર્થોનું ભાન જૂલી જાય છે તે ધ્યાનની પરી પૂર્ણતાને પામ્યો છે. —જે માણસ ઇશ્વરના નામ અવજીવીજ દક્ષિત આનંદિત થઈ રેખામિત થાય છે અને ગદ્ગદ થઈ પ્રેમાશ્રુથી ભરાય છે, તેજ પોતાના છેલ્લા જન્મને પહોંચ્યો છે.—જ્યારે ક્ષણ થાય છે ત્યારે જેમ પાખંડીઓ પોતાની મેળે ખરી જાય છે, તેમ જ્યારે દેવીઅંશ-શક્તિ-વધરો, ત્યારે મનુષ્યત્વ (જીવત્વ) ની આશક્તિઓનો નાશ થશે—જ્યારે મનુષ્યને સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વરનો અનુભવ થશે, ત્યારે દરેક મનુષ્ય પોતાની જૂલ સમજશે, એમ સમજી તકરાર કરવી નહિ.—પંથો તથા સમદાયોનું કંઈ નહિ, દરેકને પોતાના પંથના ભક્તિ તથા આચાર અદ્વાયી પાળવા આપો.—શ્રદ્ધાજ ઇશ્વર પ્રાપ્તિનું સાધન છે. જેને શ્રદ્ધા છે તેને સર્વ છે, જેને શ્રદ્ધા નથી તેને કંઈ નથી, માટે ઇશ્વરપર શ્રદ્ધા રાખવી.—કોઈ કહેશે કે મારે જ્યાં નિત્ય પોપણુ માટે હમેશાં વિચાર કરવો પડતો હોય, ત્યાં હું ભક્તિ કેવી રીતે કરી શકું ? તેનો જવાબ એકે જેની તું સેવા કરે છે, તે તારી જરૂરીયાતો પૂરી પાડશે. ઇશ્વરે તારા અહીં આવતાં પહેલાં તારા પોપણુની સામગ્રી કરી રાખી છે.—જ્યારે મનુષ્યનું 'અહંભૂ' નાશ પામશે તથા તેની અહંભાવવાળી ઇચ્છા પરમાત્મભાવમાં વિલીન થશે, ત્યારેજ તે મુક્ત થશે—ઇશ્વરભક્ત-ખરા ધાર્મિક મનુષ્યે અન્ય ધર્મો પણ સત્યને પહોંચવાના માર્ગ છે એમ ધારવું જોઈએ. અન્ય ધર્મો તરફ આપણે હમેશાં માન વૃત્તિ રાખવી જોઈએ.—વિવેક અને વૈરાગ્યયુક્ત અંતઃકરણ વગર શાસ્ત્રો જો કરવાં એ વૃથા છે. વિવેક અને વૈરાગ્ય વગર આધ્યાત્મિક અભિવૃદ્ધિ જની શકતી નથી.—સ્તંભને વળગી એના ઉપર મદારી ખુબ ઝડપથી ચકર ચકર ફરે છે છતાં પડવાનો એને ભય રહેતો નથી, તેમ પ્રજુને મજબુત વળગી રહી સંસારનાં કૃત્યો કરેલા, તો કેશપણુ પ્રકારનો ભય નડશે નહિ.—જેમ જળથી દૂર ચલેલી માછલી, જળમાં જવાને તલપે છે, તેમ હે સંસારી મનુષ્ય ! તમારાં સાંસારિક કામો ક્યાં કરો, પણ તમારું મન હમેશાં મ-

સ્થાનમાં એકાગ્ર ચિત્તે બેસી ચિત્તવૃત્તિયોને સ્થિર અને સાંત કરી નિર્મળ અંતઃકરણે પ્રબળ સંકલ્પ અને ઇચ્છાથી પ્રીતિપૂર્વક ઇશ્વર પ્રેરક મહાવાક્યોતું ઉચ્ચારણુ કરી ધ્યાન કરવું જોઈએ. પણ ઉપાસના કરતી વખતે માત્ર શબ્દોનો ઉચ્ચાર કરીએ છીએ અને કાંઈ વખતે તેના અર્થપર લક્ષ આપીએ છીએ પણ તે થોડોજ કાળ. શબ્દોનો ઉચ્ચાર થઈ રહ્યો કે તેના અર્થપરથી લક્ષ જવું રહે છે. આને વિચાર નામ ધટે નહિ. આવા વિચારથી કાંઈ પ્રકારની શુદ્ધિ થઈ શકે નહિ. ઉપાસના કરતાં આપણે જે વિચાર કરીએ છીએ તે જો બહુ તીવ્ર અને બળવાન હોયતોજ તેથી શુદ્ધિ થઈ શકે છે. શુદ્ધિ યવાથીજ ભક્તિ ભાવનાનો જે અંતરપ્રવાહ આપણા જીવનના બાહ્યપ્રવાહના અંતરમાં વહા કરે છે, તેનો ઉપાસના કરતાં સંપૂર્ણ પ્રયોગ થઈ શકે છે. વિચાર શુદ્ધિથી અંતર અને બાહ્ય બે પ્રકારની શુદ્ધિ થાય છે અને જ્યારે વિચાર શુદ્ધિ થાય છે, ત્યારે ઉપાસના સમયે ઇશ્વરના ચરણ કમળમાં ચિત્ત ચોંટી છે. માટે ઉપાસના નિત્ય ફરી ફરીને કરવાની અગત્ય છે. એકજ દિવસમાં થોડે થોડે અંતરે (ત્રિકાળ-સંધ્યા વગેરે) ઉપાસના કરવાથી તે દ્વારા તેનું સ્મરણ કરવાની ટેવ એવીતો દૈવાય ■ કે ઇશ્વર સ્મરણ સતત ચાલુજ રહે છે અને જેમ જેમ આપણે પ્રેમ-યુક્ત ઇશ્વર સ્મરણ કરતા રહીશું, તેમ તેમ આપણે “ સન્મય ” થઈ જઈશું અને તદ્ભાવભાવિત-ભાવના જેવા થઈ રહીશું, માટે પરમાત્માને પામવા માટે ભાવનાભક્તિ એજ ખરૂં સાધન છે; અને એ સાધન પ્રમાણે ધર્તવાથી પરમાત્માની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે.

ઇશ્વરકોનેકહીએ ?

દોહરો.

સ્વભાવ સત્ય છે જોહનો, વળી કર્મ ગુણ રૂપ;	
અભેદ અનંત ધારજો, એ છે ઇશ્વર અનુપ.	૧
અનાદિ શુદ્ધ દયાળુ છે. અજર અમર કંદરૂપ;	
અભયનિત્ય સિદ્ધ પૂર્ણજો, એ છે ઇશ્વર અનુપ.	૨
રાખે કેવળ ચેતને, માયા ત્રિગુણી ગુમ;	
સર્વત્ર વ્યાપક જ્ઞાનથી, એ છે ઇશ્વર અનુપ.	૩
નિરાકાર અનંત જો, અજ-મા લોક સ્વરૂપ;	
જેમાં સર્વે શક્તિયો, એ છે ઇશ્વર અનુપમ.	૪
અવિનાશિ સ્વભાવનો, એકજ અદૈત રૂપ;	
ઉત્પત્તિ લય પાલન કરે, એ છે ઇશ્વર અનુપ.	૫

પાપ પુન્યનું ફળપૂરું, જીવને આપે અરૂપ;

ધાર્યું કરે તે ધણી થઈ, એ છે પશ્વર અનુપ.

અભય નિત્ય પ્રવિત્ર જે, કળામાં કેવળ પૂર.

ત્રીકમ જરા જુદો નહીં, એ છે ધર્મર નુર.

पवित्रोद्देशः.

◆◆◆◆◆

૬) સ્વરતી બક્ષિતમાં જેની ઉત્કંઠા અને એકાગ્રતા સર્વથી વધારે છે, તેને

૪૩૨ ધર્મ સૌથી વહેલો મળે છે.—ધર્મના ધ્યાન વખતે જે સર્વ બાહ્ય

 પદાર્થોનું જ્ઞાન જલ્દી જાય છે તે ધ્યાનની પરી પ્રણિતાને પામ્યો છે.

—જે માણસ ધર્મરત્ના નામ ત્રવલુચીન રૂપા અનાંદિત યર્ધ રામાચિત ધાય છે

અને ગદ્ગદ થઈ પ્રનાશ્રુથી ભરાય છે, તેજ પાતાના હૃદય જન્મને પહોંચ્યા

ઉત્તર :- જ્યારે કોઈ વાણીજી તમારું જમ પાનડાંના પાત્રમાં મળે એટલે જ, તમે તેની સાથે સુધા-સુધાનો સાદો મનુષ્ય (ગૃહસ્થ) ની આશિર્વાદો લે.

नाश थरो — ज्यारे अनुभवेने सर्व शक्तिमान धरनेना अनुग्रह थरो, त्यारे हरेक

મનુષ્ય પોતાની જૂઠા સમજશે, એમ સમજી તકરાર કરવી નહિ.—પંથો તથા

સમ્રાટોનું કાંઈ નહિ, દરેકને પોતાના પથના જાતિ તથા આચાર શ્રદ્ધાથી પા-

જવાબી.—શ્રદ્ધાળુ પુષ્કર પ્રાસિદ્ધ સાધન છે. જન શ્રદ્ધા છે તન સવ છે, જન

પ્રજ્ઞા નવા લોક જાણ નવા, નાદ ઉપર પર પ્રજ્ઞા રાનવા.—જાણે જીવો જ માર
જ્યાં નિત્ય ચોખ્ખા આરે રહેમાં વિચાર રહેવો પ્રકરો હોય. ત્યાં જ ભક્તિ રહે

રીતે કરી શકું ? તેના જવાબ એકે જેની તું સેવા કરે છે, તે તારી જરૂરીયાતો

પૂરી પાડશે. ઇશ્વરે તારા અહીં આવતાં પહેલાં તારા પોપલુની સામગ્રી કરી રાખી

૭.—જ્યારે મનુષ્યનું 'અહમ્' નામ પામશે તથા તેની અહલાવધાની ઇચ્છા મર્યાદાવાળાં વિદિન મંત્રે જાણેલાં એ સમગ્ર મંત્રે—સિદ્ધિમલ્-મલ્, માર્ગિ-

મનુષ્યે અન્ય ધર્મે પણ સત્યને પહોંચવાના માર્ગ છે એમ ધારવું જોઈએ. અન્ય

ધર્મે તરફ આપણે હંમેશાં માન વૃત્તિ રાખવી જોઈએ.—વિવેક અને વૈરાગ્યયુક્ત

અંતઃકરણ વગર સાષ્ટો ભો ભો કરવાં એ વૃથા છે. વિવેક અને પૈરાય વગર

आध्यात्मिक आलस्यार्थ, जनी शक्ती नयी—स्तलान वणजी अना डिपर मधारी

જુને મજબુત વજળી રહી સંસારનાં કુલો કરસો, તો કોઈપણ પ્રકારનો ભય ન-

૩શે નહિ.—જેમ જળથી દૂર ચપેલી ગાછલી, જળમાં જવાને તકષે છે, તેમ હે

ससारी मनुष्य । तमारा साक्षारिक कामो कर्षा करै, पशु तमाई मन दुमेशां प्र-

ભુમાં ચોટાડેલું રાખજો.—જેમ એક ધનવાન કુટુંબમાં રાખેલી ધાવ એના શેઠના બાળકને પોતાના પેટનાં છોકરાં જેટલી પ્રીતિ રાખી ઉછેરે છે, પણ સારી પેઠે જાણે છે કે, આના ઉપર મારો હક નથી. એ રીતે તમે સમજો કે તમારાં છોકરાંના તમે માત્ર રખવાળ છો, એમનો ખરો પિતાતો શ્રીખૂ છે.—પ્રેમસાગર ભગવાનનું સતત નામ સ્મરણ એ આ કલિયુગને લાયક ખરૂં સાધન છે.—જો તમે પરમાત્માનું દર્શન ઇચ્છતા હોતો હરિનામ સંકીર્તનના મહીમામાં દૈન્ય શ્રદ્ધા રાખો, અને સ્વયં અને મિત્રા પદાર્થ વચ્ચે વિવેક કરો.—પ્રભુનું નામ સાંભળી તે જ્યાં સુધી આનંદાશુ નથી વહેતાં ત્યાં સુધીજ ઉપાસનાની જરૂર છે, પણ જ્યારે માત્ર હરિનું નામ સાંભળતાજ જેને અંતઃકરણ ઉલ્લાસ આવે છે અને આનંદાશુ વહે છે, તેને તો ઉપાસનાની કાંઈ પણ અપેક્ષા નથી.—મરણકાળે જેવી મતિ તેવી ગતિ થાય છે. માટે હમેશાં ઉપાસનાની બહુજ જરૂર છે.—વારં વારં ઉપાસના કરવાના અભ્યાસથી સાંસારિક વિચારો મનમાં ઉત્પન્ન થતા અટકે છે અને આત્મામાં માત્ર પ્રભુનોજ વિચાર વ્યાપી રહે છે, તે મરણ વખતે પણ ખસતો નથી. તેથી પરમાત્માની પ્રાપ્તિ થાય છે. માટે નિરંતર દૈન્ય શ્રદ્ધા અને પ્રેમપૂર્વક પરમાત્માની ભક્તિ—ઉપાસના કરવી.—શ્રીગીતાજીના અ. ૮ માં કહ્યું છે કે:—

“ અંત સમય સ્મરતાં મને, દેહ મૂકીને જાય;
પામે તે મુજ લાવને, નહિ સંશય તે માંય,
સ્મરતાં જે જે લાવને, ત્યજે છે અંતે દેહ;
પામે તે તે લાવને, તદ્દલાપિત નિત તેહ. ”

જીવનકાળમાં જ્યારે જ્યારે નિવૃત્તિનો સમય આવે, ત્યારે ત્યારે ઇશ્વર સ્મરણમાંજ આપણું મન રોકાયેલું રહેવું જોઈએ. જે કાંઈ પણ વિચાર આવતાં આપણે આપણી જાતને પ્રશ્ન પૂછ્યો હોય, કે એ વિચારથી ઇશ્વર પ્રસન્ન રહેશે ? ઇશ્વર પ્રસન્ન રહે તેવા વિચારો અને કામો કરવાં જોઈએ.—જો ઇશ્વરની મુક્તિ આપણા હૃદયમાં છપાયેલી રહી હોય, તો મૃત્યુકાળે આપણને તેનાજ વિચાર એની મેજેજ આવશે, અને તેનુંજ ચિંતન કરતાં દેહ છૂટશે. મૃત્યુ પછી પણ તેનાજ ચિંતન અને સેવામાં આપણા કાળ જશે, અને ફરી જન્મ થવાનો બાકી રહેશે, તો તેનાપર દૈન્ય ભક્તિ સહિત તેના એક સેવક રૂપે જન્મી તેનાજ કાર્ય કરવામાં આપણે આપણું જીવન કાઢીશું.—મનુષ્ય પવિત્ર કે અપવિત્ર ગમે તે અવસ્થામાં હોય, તોપણ જે કમળનેત્રના ચરણ કમળનું ધ્યાન કરે છે, તેની આત્મા અને બાહ્ય શુદ્ધિ થાય છે.—ઉપાસના વખતે તેના અર્ચન પર ભક્તિ ન આવતાં, ઉપલક્ષ વિચારથી ઉપાસના થાય છે, તો તેવા વિચારથી કાંઈ પણ પ્રકારની શુદ્ધિ થઈ શકતી નથી.—ઉપાસના કરતાં જે વિચાર આપણે કરીએ છીએ, તે જો બહુ

તીવ્ર અને બળવાન હોય, તોજ તેથી શુદ્ધિ થઈ શકે છે.—વિચાર શુદ્ધિથીજ આંતર અને બાહ્ય બે પ્રકારની શુદ્ધિ થાય છે, અને વિચાર શુદ્ધિ થયેજ ઉપાસના સમયે ઇશ્વરના ચરણ કમળમાં ચિત્ત ચેટી છે.—એક દિવસમાં થોડે થોડે અંતરે ઉપાસના કરવાથી તે દ્વારા તેમનું સ્મરણ કરવાની ટેવ એવી તો દૃઢ થાય છે કે ઇશ્વર સ્મરણ કરતાં અને તેની સેવામાં તત્પર રહેતાં આપણે ‘તન્મય’ થતા જઈશું, અને ‘તદ્ભાવભાવિત’ થઈ રહીશું.—આપણા હૃદયમાં ઇશ્વરની મૂર્તિ કોતરાઈ રહેલી હોય છે. તેથી આપણે આપણા કર્તવ્યથી ભણ થવાતી, કાંઈને દ્રેષ કરવાની, અથવા અયોગ્ય કાંઈ પણ કામ કરવાની હિમ્મત ચાલે નહિ. જો કદી એમાંનું કાંઈ પણ કરવાની હિમ્મત કરીએ છીએ, તોપણ આપણે તેનાપરનો પ્રેમ એવો હોયછે, કે તે આપણને તે કાર્યમાં ચોળવા દેજ નહિ.—ભક્તિનો પ્રભાવ ગહન છે, જે ઇશ્વરની ભક્તિમાં ‘તન્મય’ હોય છે, તે કંઈપણ સ્વાર્થ વગર પોતાનો ધર્મ બળવે છે.—બૃહદ્વારણ્યકોપનિષદમાં કહ્યું છે કે;—મનુષ્ય કામમય છે, જેવી કામના તેથી ઇચ્છા, જેવી ઇચ્છા તેવાં કર્મ, અને જેવાં કર્મ તેવાં ફળ—ભોગ—આભોગ—આ ફળ, આપણને માત્ર આ એકજ જન્મમાં પ્રાપ્ત છે એમ નથી, પણ જન્માન્તરમાં પણ એની પ્રાપ્તિ થાય છે; કારણ કે તમે જાણો છો કે, જન્માન્તર થાય છે, ત્યારે આપણે આપણા સ્વભાવ તથા કર્મના સંસ્કાર આપણી સાથેજ લાંબને એક દેહમાંથી બીજા દેહમાં જઈએ છીએ. માટે હમેશાં સારો સ્વભાવ રાખવો અને સારાં કર્મ કરવાં.—ઐત્રાયાણમાં કહ્યું છે કે;—ચિત્તજ મનુષ્યને સસારનું કારણ છે. માટે પ્રયત્ન કરી ચિત્ત શુદ્ધિ કરવી પડે છે. મનુષ્યનું જેવું ચિત્ત—વિચાર—તેવો તે થાય છે. બાજ સનાતનગ્રંથ છે.—હે પ્રિયજનો ! તમે તમારું જીવન સાદૃશ્ય કરવા ચાહતા હોતો, ચિત્તની શુદ્ધિ કરી, પરમાત્માને પામવાના જે ઉપાયો બતાવ્યાછે, તે પ્રમાણે વર્તવાનો પ્રયાસ કરો. જેથી તમેને પરમ શાન્તિ સુખની પ્રાપ્તિ થશે.

“ જીવિતકો બ્યવહાર, જગતમે, જીવતકો બ્યહવાર. ”—ટેક.

માત પિતા ભાઈ સુત બાંધવ, અગ્નિજ ધરડી નાર. જગત.

તનસેં પ્રાણુ હેત જન્મ ન્યારે, દેસત એન પોકાર. જગત.

આધ થડી કાઈ નવ રાખે, ધર તેં દેત નિકાર. જગત.

મૃગ તૃષ્ણા જ્યાં ચે જગ રચના, દેખો હદે બિચાર. જગત.

જન નાનક ચે મત સંતનકો, પાખ્યો તોહે પોકાર. જગત.

“ જુડી દેખી ખીત જગતમે, જુડી દેખી ખીત. ”—ટેક.

આપને સુખકુ સખજન રોવે, કયા દારા કયા ખીત. જગત.

મેરો મેરો સળહી કહત હૈ, હેતસે બાંધી ગીત	જગત.
અંતકાળ કોઇ સંગ ન ચાલે, યેહિ અચરજ હૈ રીત.	જગત.
મન મૂરખજી અજહુન સમજત, સુખ દેહારે નીત.	જગત.
નાનકે ભવજલ પાર પરો જળ, ગાઓ હરીકૃ ગીત.	જગત.

સતીગીતા.

(સીસદ્બોધ-જુદા જુદા રાગમાં ગાવાની ગરખીઓ.)

પતિપ્રત્યેસીતાજનાંવચન.

ધોળ.

“ સુણો, સુન્દર શ્યામ મુળજી ! પ્યારા મહારા પ્રાણ !
 સાથે સાખો સ્નેહથી !
 જુદાં પડવાની વાત બહાશ કહો, તે તો બોલ વાગે તીખા બાણ;
 રધુકુળબાણ ! સાથે રાખો સ્નેહથી !
 સ્વામી ! જ્યાં તમે ત્યાં ધર માહફ, તમથી વેગળી તે પરદેશ;
 હું જાણું હમેશઃ સાથે રાખો સ્નેહથી !
 તમે જોગીનો વેશ જો ધારશો, તો હું જોગજીવો ધઈ વેશ;
 જુદા કઈ કેશઃ સાથે રાખો સ્નેહથી !
 સ્વામી ! તમેરે સુખી તો સુખ માહરે;
 તમે દુઃખમાં તો દુઃખ મારે દેહ, એમાં શો સન્દેહ;
 સાથે રાખો સ્નેહથી !
 જે કોઈ પરણ્યા પછી રહે પિયરમાં, અવતાર જળયો ધિક એહ;
 મુવા જેવી તેહઃ સાથે રાખો સ્નેહથી !
 સ્વામી ! તમ વિષ્ણુ મન્દિરને માળિયાં, ભાસે પર્વત મોટા સમાન;
 વસ્તી તો વેરાનઃ સાથે રાખો સ્નેહથી !
 મહાવનમાં ભરી વસ્તી ભાસશે, જ્યારે પામીશ દર્શન દાન;
 કૃપાના નિધાન ! સાથે રાખો સ્નેહથી !
 સાસુ સસરેને માતપિતા સજી, ભલે જીવો કરો રૂઝાં રાગ;
 મને, મહારાજ ! સાથે રાખો સ્નેહથી !
 સ્વામી ! શું કઈ બાધ જોળાઈને, સ્વામી ! શું કઈ સંવર સમાજ ?
 દેનું નથી કાજઃ સાથે રાખો સ્નેહથી !
 સાચું સગપણ જગમાં સ્વામી તણું, બીજો સ્વારથી સધજો સંસાર;
 કુટુંબ પરિવારઃ સાથે રાખો સ્નેહથી .”

સાતવાર.

“ રમવા આવોનેરે, નાવોતો નંદજીની આણુ; રમવા આવોનેરે ”—એ રાગ.
 આપું શીખામણુસાર, શાણી સમજોનેરે,
 છે તમારી હીતકાર, શાણી સમજોનેરે;
 દુખ નહિ દેખો લગાર, શાણી સમજોનેરે. ટેક.
 સોમવારે સુષ્ટી પતિને ભજવે, દુરગુણ દીલ યજી બેની તજવે;
 મુનીતીનો શણુગાર સજવે. શાણી૦ ૧
 મંગળવારે ધ્યાન ધરોને, પ્રીતે પ્રભુને પ્રણામ કરોને;
 ભક્તિ તેનીમાં કરોને. શાણી૦ ૨
 બુધવારે વિદ્યા ભણી બુધ થાવું, શિખરા સુવિદ્યા નિશાળમાં જાવું;
 વિદ્યાનું અમૃત પાવું. શાણી૦ ૩
 ગુરુવારે શિક્ષા ગુરુની માનો, ભણવા માંડો સહુબેઠ વિદ્યાનો;
 સૂખ તેમાં સહુ જણો. શાણી૦ ૪
 શુક્રવારે સેવા સ્વામીની કરવી, સાસની આતા શિરપર ધરવી;
 સસરાની શિખ માનો ગરવી. શાણી૦ ૫
 શનીવારે સ્નેહ નહુંદી શું કરવો, દુખ લાગે એવો ન જોલ હિયરવો;
 હંસાર સાગર તરવો. શાણી૦ ૬
 આતવારે ઉર યોગ્યું કરીને, નિત્ય બનીતીથી રેવું ડરીને;
 સંસાર નાવે ફરીને. શાણી૦ ૭
 સાતવારે એમ સ્નેહથી કરવું, સુખિજનો થાય એ કૃત્ય આદરવું;
 લક્ષુ વચન કાને ધરવું. શાણી૦ ૮

ગરબી.

“ રબુંપતિ રામ રૂઢેમાં રેજોરે ”—એ રાગ.

શુણો સહુ જે'ન ભારત વાસી રે.

ઠહું પૂરણ પ્રેમ પ્રકાશી— શુણો—ટેક.

સખી હડી વાંછામાં રે'લાં રે, પૂજે વાળીએ સૌથી પે'લાં રે;
 માંજીએ વાસી પાત્ર પડેલાં, શુણો— ૧
 સખી દાતણ પુઠે કરવું રે, આંગણું વાળવા ન વીસરવું રે;
 થાય ગંદકી તે યજી ડરવું, શુણો— ૨
 સખી પાણી પછીથી ગળવું રે, પાણી ભરવાને પોતે ચંચરવું રે;
 રૂઢે રતીએ ન વાતે વળવું, શુણો— ૩

- સખી પાણી ભરી પરવારી રે, સ્નાન કરવું સદા સખી મારી રે;
શુદ્ધ લેવું પછી પટ ધારી, શુભો— ૪
- સખી સ્વામી સેવા શુદ્ધ ચીતે રે, કરવી ઘટે પૂરણ પ્રીતે રે;
વળતીજ રસોષ ખચીતે, શુભો— ૫
- સખી કાળજી તેમાં ધરીએ રે, તપેલીને કંટેવાળો કરીએ રે;
ઘોષ અનાજ તેમાં ધરીએ, શુભો— ૬
- સખી રૂડી રીતે ચીત રાખી રે, રાંધવીજ રસોષ આખીરે;
રખે કરતાં અછડી ચાખી, શુભો— ૭
- સખી પાઠલો નૌતમ નાખી રે, જળપાત્ર પાસે ભરી રાખી રે;
તેડો કંથને કામળ ભાખી, શુભો— ૮
- સખી સ્વામીને રનેહે જમાડો રે, રૂડી વાતથી આનંદ આણે રે;
જમતાં વાયુ વીંજણે દાણે, શુભો— ૯
- સખી સ્વામી જમી પરવારે રે, આપો તંબોળ તેમને ત્યારે રે;
સવા સેજ કરો ત્યારે, શુભો— ૧૦
- સખી સ્વામી જમ્યા હોય જેહ રે, જમવું પછી પોતે તેહ રે;
નહી આપણું શ્રેય છે એહ, શુભો— ૧૧
- સખી રોતે જમી પરવારો રે, પાત્ર સરવને સદા ઉમળો રે;
દેવો અખોટ ઉચ્છે સારો, શુભો— ૧૨
- સખી જ્યાંતું તે ત્યાં મૂકી દેવું રે, પછી પોતે જરા સુષ્ણ લેવું રે;
ઊંઘી ઉઠી શું કરવું તે કેવું, શુભો— ૧૩
- સખી શીવણ કામ સંભાળો રે, ઘર થીગડ હોય તે મારો રે;
કાંતિ ભરવાનું હાયમાં ધારો, શુભો— ૧૪
- સખી દાણો દુધી હોય સળતાં રે, તેને શુદ્ધ કરી રહે ભરતાં રે;
રખે આળસ એમાં કરતાં, શુભો— ૧૫
- સખી હોય ન કામ શુણાવું રે, વાંચો શુભો નીતી મધ્ય કાવું રે;
પણ ખોટું ખરે નહિ ગાવું, શુભો— ૧૬
- સખી નાપજ નીંદા ત્યાગે રે, ઉઠી આપો વારી વિજયમાગે રે;
પૂરો પ્રેમ પતીનેા જાગે, શુભો— ૧૭
- સખી સાંજ પડે સંભાળો રે, રાંધી રસોષ નાય જમાડો રે;
પછી પોતે જમી પરવારો, શુભો— ૧૮
- સખી રોદધી સેજ સમારો રે, પોરે નાય ન વાર લમાડો;
પછી વાત વીનોદની કાઠો, શુભો— ૧૯
- સખી કંથની ચંપો કાએ રે, જ્યારે જીવણ કંપી જાએ રે;

તારે સુબું ઘટે સેજમાંએ	શુણે—	૨૦
સખી સતા પહેલાં પાણી રે, મૂકે પલંગ નીચે આણી રે;		
પછીથી પોઠ સૈયર સાણી,	શુણે—	૨૧
સખી એ રીત નીત્ય ગ્રહેછે રે; જેથી પ્રીતમ રાહ રહેછે રે;		
ધન્ય તેને દિવાળી કહેછે,	શુણે—	૨૨

વરવરેકારકદ્વાદશમહાભંજ.

" હેયે ખોળામાં ધાકી ખીચડી "—એ રામ.

- આવો આવો શાણી સખી મારીરે, આપું તમને શીખામણું સારીરે;
લેજો અંતરમાં તે ઉતારીરે, વરને વશ કરજો એ રીતેરે.—૨૩.
- ગણી સામુને માત સમાનરે, સસરાને પીતા ધર ધ્યાન રે;
સદા સાચવજો સનમાનરે, વરને વશ કરજો એ રીતેરે,— ૧
- સ્વામીને ગણી સારંગ પાણીરે, સેવા કરજે તું સૈયર સાણીરે;
વદજે ખુબ વીમળ વાણીરે, વરને વશ કરજો એ રીતેરે— ૨
- પર નરને ગણી પીતૃ આતરે, તે શું વીનવથી કર વાતરે;
રાખ નાથને નીત રળાઆતરે, વરને વશ કરજો એ રીતેરે— ૩
- જોઇ સંગત કરજો સારીરે, દેજો હાથ વિશેષ વીસારીરે;
રેજો સાંધી તું રોઢ વધારીરે, વરને વશ કરજો એ રીતેરે— ૪
- વરની આવકને ઉર ધારીરે, કરીએ જાવક જોઈ વીચારીરે;
વધુ વાવરતાં કર ખારીરે, વરને વશ કરજો એ રીતેરે— ૫
- પરનીંદા ન ખારી ઉચારરે, સત્ય સકટે પણ ન વીસારરે;
ગુપ્ત વાત ન કર ધરખારરે, વરને વશ કરજો એ રીતેરે— ૬
- થજો સ્વામી મુખે મુખઆરીરે, થજો સ્વામી દુખે દુખીઆરીરે;
લેજો સુંદર શીળશ્વત ધારીરે, વરને વશ કરજો એ રીતેરે— ૭
- જોઈ અન્યનું થઇને આડીરે, રખે નાથ દુલવતી કેા ઘાંડીરે;
સજ નીતીની સુંદર સાડીરે, વરને વશ કરજો એ રીતેરે— ૮
- કેણુ કંથનું શીરપર ધારરે, વણુ પૂછે ન પીતું વારરે;
ઉંચા સ્વરથી ન કહીએ ઉચારરે, વરને વશ કરજો એ રીતેરે.— ૯
- નીત્ય જમતું છવણુને જમાડીરે, નીત્ય સપું સ્વામીને સુવાડીરે;
એ છે ધર્મ સતિનો અનાદીરે, વરને વશ કરજો એ રીતેરે— ૧૦
- રૂઠું રાજ્ય સદન સંભાળરે, શીળ સાચવ કેળવ બાળરે;
સ્ત્રીના ધર્મ એ ત્રણુ શુભપાળરે, વરને વશ કરજો એ રીતેરે— ૧૧
- જેની અઘસક લીરથ સારરે, વન આદિ તે પણ પ્રાણુધારરે;

કરં સેવી સદ્ગુણ અવતારરે, વરને વશ કરજો એ રીતેરે— ૧૨

દાદશ મંત્ર આ વર વશકારરે, સાધી સ્નેહે સેવે ભરથારરે;

પામે દિપોતસવી ભવપારરે, વરને વશ કરજો એ રીતેરે— ૧૩

સદ્ગુણીત્રીવિવે

(ગરબી.)

“ અલખેશીરે અંખે માતં, જોવાને જંધએ ”—એ રાગ.

“ ભામિની જૂપણુ ભંડાર, આ ભવમાં ભાળી;

સોહે જગનો શણુગાર, મુંદરિ મુખકારી—ટેક.

મુધક સહુણી રાખે રૂઢી, ધર સોભા સુખ કારીરે;

ગૃહિણીનું ધર રાજ્ય ગણાયે, ચલવે તેહ વિચારી— મુંદરિ. ૧

જાત જાતની રાખે જુગતે, જણુંસ જડે ઝટ જોતાં રે;

પુવક ધરમાં મળે ન કાંઈ, ખાતાં ઝાઝાં ગાથાં— મુંદરિ ૨

પુસ્તક પાનાં પાન તણો તો, વિસરે નહિ વિવેક રે;

રચે મુવાળી સુખ સમ્યાને, તેવાં કામં દરેક— મુંદરિ. ૩

ગંદવાડતો ગમે ન લગરી, દર્પણ સરખી દેહ રે;

દેહ પ્રમાણે સ્નેહ ભરેલું, અંતર નિઃસંદેહ— મુંદરિ. ૪

વસ્ત્ર સજ્જ વંડેલી વનિતા, ચાલે છે છમ છમતી રે;

વિનય વિનાનાં વચન ઉચારે, તેને તુરતજ તજતી— મુંદરિ. ૫

આ ઉદાર વિચાર ન ચૂકે, દારા ડાપણુવંતી રે;

કોમળ કમળ સરીખી નિર્મળ, શિયળ સાચવે ખંતી— મુંદરિ. ૬

રાગ તણો સંગર મૃગ નયની, ખરા સગુણની ખાણુ રે;

દ્વેષ કલેશ ન કરે કો સાથે, ધ્રુષ્ટે જગ કલ્યાણુ— મુંદરિ. ૭

રાખે સજ્જનતા સદુ સાથે, વચન પડે ન જગડે રે;

પર ધરની પંચાતો માંહી, નિજનું મન ન લગાડે— મુંદરિ. ૮

રોસ કરે તે રામા શાની ? કાંઈ ધરી ધુંધવતી રે;

પિશાય સરખી મદા ભયંકર, જાત લગવે જુવંતી— મુંદરિ. ૯

સાહસને કરનારી નારી, અતિ અપવશ લેનારી રે;

દારણુ દુખ પતિને દેનારી, તેની ન કરે ચારી— મુંદરિ. ૧૦

ચોખ્ખ કસરને આગડતથી, ચલવે સદુ વહેવાર રે;

કહે ન કોઈ જખિલ-ઉગલિ, એવો લે આકાર— મુંદરિ. ૧૧

કરે રસોઈ રૂઢી રીતે, રસ ઉપજે રસનામાં રે;

તન મન યાપ પ્રસન્ન અનિશે, કસર નહિ રચનામાં— મુંદરિ. ૧૨

ઉપજ પ્રમાણે ખર્ચ કરે છે, કરજે દીલ કરેછે રે;
ગરજે કર ન ધરાવે ધર, એવી ટેક ધરેછે રે—
પતિને યામ સહાય હમેસાં, સુખ દુખમાં લે ભાગ રે;
કાનસુવાસિત પૂષ્પ પ્રમાણે, પસરે સુવચ પરાગ—

સુંદરિ. ૧૩

સુંદરિ. ૧૪

સખીનેઆમંત્રણ.

સખી ! રમીએ આવો સૌ રનેહયારે લોભ, કરીએ મીઠી મીઠી વાતડી;
સખી ! દુખડાં સાદીનનાં ભૂલતારિં લોભ, સંચરીએ સૂખની વાટડી;
સખી ! આવો આવોને સૌ ખેલીએરે લોભ, લઇને વિનય ભલી ભાતથી;
સખી ! તાળી સૌ ગ્રીલીએ રંગયારે લોભ, રડિયાળી રાત શી આજની ?

સાખી— રૂપમય આદર ચાંદલે, પાથરોં શી આ ઠીક,
એ પર આવો ખેલીએ, ગાતાં રૂડાં ગીત.
ભુએ ચાંદલો પછુ કેવો દરી આંખમારે લોભ !
વિણી તારક્ષનાં પુલ ફેંકે લાડમારે લોભ !
ઝુકી ખેલતો શો જન્ય વિમલ આલસે રે લોભ !
સખી ! ખેલીએ ન કેમ ત્યારે આપણેરે લોભ !

સખી ! રમીએ—

સાખી— સૌંતકર વાયુ શો વળી, એઠી પુલ સુવાસ;
અજ શિતુ સમ ખેલથી, રસમય ખેલે રાસ.
કહી આપણામાં કોડ કરી ધ્રુમતોરે લોભ !
કહી વૃક્ષ તણી ડાળ દિયી ઝૂલતોરે લોભ !
કહી ગાય મૃદુગાન સંગ પાંદડેરે લોભ !
સખી ! ખેલીએ ન કેમ ત્યારે આપણેરે લોભ !

સખી ! રમીએ—

સાખી— કોયલ મધુરી દૂરથી, લહેજી બંસી નાદ,
સમજવંતી સાનમાં, ‘ મૂકો જીવ ઉચાટ. ’
સુણી શીખ વધુ લલિત વાયુ દિયતોરે લોભ !
વળી ચાંદલો શો દિવ્ય અમી સ્તિયતોરે લોભ !
મુક્યો જીવનો ઉચાટ વાયુ ચાંદલેરે લોભ !
સખી ! ખેલીએ ન કેમ ત્યારે આપણેરે લોભ !

સખી ! રમીએ—

સાખી— રંજક રંજની સૌખ્યદા, ફેંકે હવે—તારંગ,
ગ્રીલી પીયે રસ ખસી, વાસુ-કોયલ-ચંદ.

- પતિવિણુ પતિના પણુ સન્નિત્રોની સંગાય—
- સાખી— નાથ વિના કરવી નહિ, વિનોદ રસની પાંત,
વિશ્વ વિરુદ્ધ ન વર્તવું ભલે તાતકે શ્વાત;
સજની શ્રષ્ટ યવું નહિ મુઘરી સદ આચારથીરે,
નીરલજ નટખટની સોખત તજવી મુજબત— એવા૦
- સાખી— કુછી કમુપ કુળડો, નિરધન નિરંબળ કાચ,
મતિહીન પતિત પતિ મળે, એ સતીને મુરરાય,
જોડી પગ અંચુડે દ્રષ્ટિ આધુ' ઝોઢીઝેરે,
મુખકર સાચવીએ સૌ સાથે સંપ સંદાય— એવા૦
- સાખી— ઉંચે સ્વરે ન ઉચરવું, મુકીને મરગદ,
કુલીન બહેન કરવો નહોં, વડીલથી વિવાદ.
અંબળ ચાલે અટમટક અતુરાં નવ આવીએરે;
શિવસૂત કેશવની શીખામણુ અંતર-યાદ— એવા૦

(રાગકાફી)

- “ પુનમ ચાંદની ખોલી પૂરી અહરિ;
શોભે રજની મુંદર શી આજ !
હેતે રમીએ સંગાયે સંધર આપણેરે,
સંધર દંકણુ સોનાનાં કરે ધવીરે;
મોઢે જડીઆં લીલમ મણી નંગ— હેતે૦
- સાખી— મળીઆં આજે આપણે ધરી સોળ શણુગાર;
કરકંકણુ ચૂડી ચમક, અંદ્ર તેજ એકતાર,
હીરા રત્નથી જડીત ઉર દાર છે રે,
મોતી મુગ લળકે છે જાણુબધે— હેતે૦
- સાખી— અંગેડા પુલે જડયા, સર સેધે હિંમુગ,
કીધા કુમ કુમ ચાંદલા, મુક્તા માળા ઉરે;
બારસ પારસ મણી જડેલો ચોક છે રે;
તેમાં રમતાં વસતાં દેવે નણુદસ વીર— હેતે૦
- સાખી— પેપા ઝાંઝર પ્રીતથી ઝળુજુ કરે ઝળુઝાર,
ફરીએ સંધર પુદડી આ રજની મોઝાર,
સખી વેલીઓ કુંડી વિધ વિધ ભાનનીરે,
એ તો આપે છે શી મુંદર નુમધે— હેતે૦
- સાખી— કયા સિવજની સાંભળી મિતમ ઉપર પ્રેમ,

વધ્યો, સખી વિરહી થઈ, મને ત્વરાથી કેમ;
પુનઃ આંદની ખીલી પૂરી અહીં રે.”

(કાફી.)

“ વટ સાવિત્રિ વ્રત આજ, પૂરણ કરીએ રે,
લઈ કુમ કુમ અક્ષત હાથ, ફળતો ધરીએ રે;
છે પવિત્ર વસ્ત્રો યેન, આપણ અંગે રે,
કરો પૂજન વડનું આજ, સેયર સંગે રે.
વિધિ આ વ્રત તણીરે સાચવો તમે;
તો તો મંગળ તમારું થાય રે,
આમુખ્ય ખારા પતિનું રે વધારશો.
શાસ્ત્ર વિષે સુંદરતા શી એની લખી;
તેથી તમારું રૂઝું થાય રે,
કંકણકર વિષે ચમકે તમારાં;
અંબોડા શીરપર શોભે છે સારા;
એ સહુ રેહેશે રૂપાળાં, મતની વિધિ સંભાળો.
ઝાંઝરનો હુમકારો તમારો,
લટકો મટકો ને અટકો તમારો;
ખટકો હોય જો પ્યારો, વ્રતની વિધિ સંભાળો.”

આમુખ્ય.

“શું નટવર વસત થેઈ થેઈ નાચી રહ્યો,
નાચી રહ્યો જગ નચાવી રહ્યો.

શું.

સાખી— કાચલ મધુર મુરલી જની, છોટે નટવર કાન;
વિરહ થેલી ગોપી ગણું તજ નિકળી અભિમાન.
રસિઆ વિનાના બની બાળાઓ બાવરી,
વેણુ વસત ચિત્ત વિધી ગયો.

શું.

સાખી— શીતલ સુખકર પવનની લહેર ધ્રુમે ચોપાસ,
બાણું રાધાકૃષ્ણ રાસ રમે છે ખાસ.
વિધ વિધ પંખીના વેણુ ધુપરી ધમકે રે,
મહિં મહિં મેઘના નાદ ઝાંઝર ઝમકે રે.
સાખી— નર પલ્લવ પાવો ધરી, પચરંગી શીર પાધ;
ફાવ લાગ સાધી રમે મદન રાજ મહાલાલ.

શું.

હૈરી લીલાથી રમે લલના ઓ લાડમાં,
પ્રીતિ ગુલાલ લાલ જાઇ ગયો. ”

ધૈર્યસ્તુતિ.

यस्माज्जातं जगत्सर्वं यस्मिन्नेव विलीय ते ।

येनेदं धार्यतेचैव तस्मै विम्बात्मने नमः ॥

અર્થ—જે યજી આ જગત્ સર્વે ઉત્પન્ન થયું છે, જેમાં લીન થાય છે, અને જેણે કરીને ધારણ કરાય છે, તેવા વિશ્વ નિયંત્રા અંતર્યામી સાક્ષીમૂલ, સન્નિધાનંદ પરમાત્માને નસ્કાર હો.

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः

સતીમંડલ.

(સ્ત્રીપુરુષનાધર્મસાથે.)

ભાગ. ૧ હો.

(આવૃત્તિ—૭ મી.)

ધણ મુધારા વધારા સાથે.

આ લોકપ્રિય પ્રસિદ્ધઅર્થ—દુનિયાના દરેક ધર્મનાં સ્ત્રી, પુરુષ, પુત્રીઓને શિક્ષણ લેવા ઉપયોગી થઈ પડે, એવો ધર્મ નીતિથી ભરપૂર થયો છે. આવો અર્થ આજ મુધી એકે બહાર પડ્યો નથી.

આ ઉપયોગી અર્થ લોકોને ધજોજ પ્રિય થઈ પડ્યો છે, તેની ધણીજ માગણી ધાયુ છતાં હાલ એક પણ નક્ક સિદ્ધીકર્તા નથી. તેથી હુંકે વખતમાં આ તેની સાતમી—આવૃત્તિ છપાઈ બહાર પડશે.

આ અર્થને મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણી ખાતાએ ધનામ તથા લાઠી મારે મંજુર કરેલ છે, તેમજ વિદ્યાન-સાક્ષર મંડળે ઉત્તમ સો, પુસ્તકોમાં તેની ગણના કરી છે; વગેરેથી તેની ઉત્તમતાની ખાતરી થશે.

આ લોકપ્રિય અર્થમાં—પ્રાચીન અવાંચીન જગત્ પ્રસિદ્ધ પવિત્ર સતી સ્ત્રીઓનાં સિદ્ધિયોગ્ય, અદ્ભૂત રસિક ચરિત્રો ને પર સંસ્કાર ઉપયોગી વિષયો છે. જે વાંચનારી તથા અવજી કરનારી સ્ત્રીઓને તક્ષીન કરી—તેણીઓમાંથી પૂર્વનું મયેલું

સતીત્વ પુનઃપ્રાપ્ત કરીદે, તેવો સદ્બોધ સમાવેલો છે. જીવન ચરિત્રો એ જીવન મુધારવાનું સાધન છે; કેમકે ઉત્તમ દષ્ટાંત એ મનુષ્યને ઉત્તમ થવાને જાગૃત કરે છે.

આવા હેતુથી—સતી સીતા, લક્ષ્મીજી, પાર્વતીજી, સારિત્રી (સ. સી) દેવફતી, દેવવાની, લોપામુદ્રા, સંગા, રવાહા, સત્યરૂપા, માર્ગી, રેલુકા, રાત્ની, તલશી—ઈંદા, અશુભની, ગેરેથી, ઇંદા, નાગ, રામ્યા મુલીઆ, મદોદરી, અરુણી ઈંદણી પૃથા કુન્દા, ગાંધારી, નર્મદા, પદ્મગી, અદવ્યાજી, રુકિમણી પાર્વતી (સ. સી) સકન્તલા, દુ.શક્તા, લીલાવતી, ગૌરી, કવિસીતા, દમયંતી, ભાગવતી, દેશમ્યા, નિળ્યા, જ્યા, વિદુલા કમળાદેવી, મરિચી, સુમતિ, પ્રભાવતી, માલતી, પદ્મા, મરિચમ (ઇ. પ્રિ. મા.). આમેના (મ. પે. મા), રૂપમજરી, મીરાંયાજી, ચંદ્રપ્રભા, કર્મદેવી, વીરનારી ચંદા, વિમળદેવી, દુર્ગાવતી, સયોગના, સારામદર્શન, વીરબાળા, સત્યવતી, કળાવતી, વીમળા, ચંદકાન્તા, સતીપ્રભા, દેવસ્મિતા, શરત મુંદરી, વસુમતિ, રાણી હેમંતકુમારી. જશમા, ધનલક્ષ્મી, આરિયા, પોરસિયા, પાનથિયા; વગેરે—હજી પવિત્ર સતીઓનાં ઉત્તમ શિક્ષણથી જરૂર અદ્ભૂત રસિક ચરિત્રો છે. સિવાય—

ત્રીપુરૂષનાધર્મ—સ્ત્રીને પતિ પ્રત્યે ધર્મ, પતિને સ્ત્રી પ્રત્યે ધર્મ, પતિ-વ્રતા પ્રતાપ, પતિવ્રતાનાં લક્ષણ, પતિ પરદેશ જાય ત્યાં કેમ વર્તવું, રત્નોરંજન વખતે કેમ વર્તવું, રત્નોરંજના સ્ત્રીની માનજત, ગર્ભવંતીએ કેમ વર્તવું. ગર્ભવંતી સ્ત્રીની માનજત, સ્ત્રીને હાલ અપાતી કેળવણી ને તેમાં ખામી, કેળવાયેલી સ્ત્રીથી ફાયદા, સ્ત્રીએ મુખ્ય શં શુ શીખવું જોઈએ, બાળકોને ઉછેરવાની રીત—(એમાં ૨૨ જુદા જુદા વિષયો છે). બાળકોને કેળવવાની રીત—(એમાં જુદા જુદા ૧૩ વિષયો છે). બાળનિસ્સેધ આમુખ્ય વધારાનો ઉપાય, બાળકો રૂપાળાં—બુદ્ધિમાન—શુભવાન અને અગોતાં સુસંભિત ગી રીતે ધાપ મા ઉપર છાકરાંના ભવિષ્યનો આધાર માટે મા કેવા શુભની જોઈએ, માખાપનો છાકરાં પ્રત્યે ધર્મ, છાકરાંઓનો માખાપ પ્રત્યે ધર્મ, કુટુંબ પ્રત્યે ધર્મ, પુત્રીને સાસરે જતાં શીખામણ, સ્ત્રીએ સાસુ સસરા, દેવ, જેઠ વગેરે સગા રનેહી સાથે કેમ વર્તવું. ઘર ઉપયોગી વૈદક—રોજ—ચિકિત્સા—દવા શીખે, માંદાની માવજત, સોપરીશ્યા, પતિ વશ કેમ થાય, પત્ની વશ કેમ થાય, શિવળવ્રત, પરાણ્યાચારી, આર રેવા રાખવા, આર સાથે વ્યવહાર, મનુષ્યનું મુખ્ય કર્તવ્ય, ધરવ્યવસ્થા (એમાં જુદા જુદા ૧૫ વિષયો છે), પ્રાચીન સ્વયંવર પદ્ધતિ, પ્રાચીન વિવાહ પદ્ધતિ, પતિ તરીકે કેવા પુરુષને પસંદ કરવો, પત્ની તરીકે કેવી કન્યા પસંદ કરવી, કેવી દન્યા પરણવી નહિ, કન્યાની દેવ પરીક્ષા, પરણતી વખતે વરકન્યાની કબજાતો, પ્રાચીન અર્ચાચીન સ્ત્રીઓમાં તથાવન ને તેનાં કારણો, સદાચરણે ચાલવા વિષે બોધ—(સતીગીતા) ને જુદા જુદા રાગ-

માં ગાવાની ગરખીઓ; વગેરે—૯૪ ઉપરાંત ઘરસંસારોપયોગી-ઉત્તમવિષયો છે—
તે સ્ત્રી, પુત્ર, પુત્રીઓને સદ્ગુણીને પ્રેમાળ કરવાનું ઉત્તમ સાધન છે.

આ ગ્રંથ—આશરે ૫૪ ૬૦૦, સુશોભિત સોનેરી પાકા પુસ્તકો છે.

જે ગૃહસ્થોને પોતાની સ્ત્રી, પુત્ર, પુત્રીઓને પવિત્રને પ્રેમી કરવાની ઇચ્છા
હોય, તેમણે તરત મંગાવી લેવા ચૂકવું નહિ.—કીમત રૂ. ૨-૮-૦

મહાન્ પુરૂષોના મહાન્ ગુણોની હૃદયમાં સચોટ છાપ પાડવાને ઉપયોગી.

ચરિત્રચંદ્રિકા.

ભાગ. ૧ લો.

(દુનિયાના દરેક ધર્મનાં સિદ્ધાંતો સહિત.)

ધણા સુધારા વધારા સાથે

(આવૃત્તિ—ચોથી.)

આ લોકપ્રિય પ્રસિદ્ધ ગ્રંથ—દુનિયાના દરેક ધર્મનાં મનુષ્યોને શિ-
ક્ષણ લેવા ઉપયોગી થઈ પડે એવો કથો છે. આવા ધર્મનીતિ અને પવિત્ર
જ્ઞાનથી ભરપૂર ગ્રંથ આજ સુધી એક બહાર પડ્યો નથી.

આ ગ્રંથની (ત્રીજી-આવૃત્તિ) છપાઈ બહાર પડતાં જ, હુંક વખતમાં
ખપી જતાં, તેની આ ચોથી આવૃત્તિ—ધણા સુધારા વધારા સાથે છપાવી બ-
હાર પાડી છે. નામદાર ગાયકવાડ સરકારના કેળવણીખાતાએ સૂક્ષ્મામાં ધર્મ તથા
લાઠણેરી માટે મંજુર કરેલ છે, ગુજરાતના વિદ્વાન-સાક્ષર મંડળે ઉત્તમ સો પુસ્ત-
કોમાં તેની ગણના કરી છે. વગેરેથી તેની ઉત્તમતાની ખાત્રી થશે.

આ ગ્રંથમાં—પ્રાચીન અર્વાચીન જગત્ પ્રસિદ્ધ પવિત્ર મહાન્ પુરૂષોનાં
શિક્ષણ લાયક અદ્ભૂત રસિક જીવન ચરિત્રો દાખલ કર્યા છે. તે વાંચનાર અને
શ્રવણ કરનાર સ્ત્રીપુરૂષોને તક્ષીન કરી દે, તેવો સદ્બોધ સમાયલો છે. જીવન
ચરિત્રોએ જીવન સુધારવાનું ઉત્તમ સાધન છે; કેમકે ઉત્તમ દષ્ટાંત એ
મનુષ્યને ઉત્તમ યવાને જાગૃત કરે છે.

આવા હેતુથી—શ્રીરામ, શ્રીકૃષ્ણ, પરશુરામ, સનક, સનંદ, સનાતન સ-
નતકુમાર, મનુ, નારદ, કપિલમુની, કશ્યપ, અત્રિ, અગસ્ત્ય, વિશ્વામિત્ર, વશિષ્ઠ,
ગૌતમ. વાલ્મીકિ, યાજ્ઞવલ્કય, પરાશર, બૃહસ્પતિ, વ્યાસ, સુક્રાચાર્ય, નૃસિંહ પા-
ણ્ડિની, પતંજલી, શુક્રદેવજી, ધનવંતરી, ઇક્ષ્વાકુ, નિમ્બી, નહુપ, રઘુરાજ, માંધા-
તા, સગર, દીક્ષીપ, ભરત, જનક, પરિક્ષિત, મુચકંદ, અંબરીષ, મુવ, પ્રેહલાદ,
ચિત્રકેતુ, પુરંવા, દરિદ્ર, ભર્તૃહરિ, ગોપીચંદ, જડભરત, સીમી, અન્નમીલ,
રાવણ, હનુમાન, લક્ષ્મણ, ભરથ, મુધિશિર-ધર્મરાજ, અર્જુન, દુર્યોધન, ગિંધી
પિતામહ, વિદુર, કૃપાચાર્ય, દ્રોણાચાર્ય, અશ્વત્થામા, નળરાજ, સુદામા, શ્રવણ

અશોક, ચંદ્રગુપ્ત, લાઠકરાચાર્ય, શંકરાચાર્ય, વલ્લભાચાર્ય, રામાનુજાચાર્ય, તાતાચાર્ય
દ્વાપણ્ડ, ચાર્વાક, ઋષભદેવ, અર્હન, નેમનાથ, પાર્શ્વનાથ, મહાવીર, બૈદ્ધ, જર-
થોસ્ત, મુસા, ઇસુક્રીષ્ટ. હજારત મહામદ પેગંબર, નાનક, કબીર, કમાલ, રામ-
દાસસ્વામી, રામાનંદ, ગુણશીદાસ, સુરદાસ, સહેળનંદસ્વામી, દયાનંદસરસ્વતી,
કેશવચંદ્રસેન, દેવેન્દ્રનાથકોકર, રાગરામમોહનરાય, કુમારીજીભટ્ટ, મંડનમીશ્ર, પદ્મ-
પાદાચાર્ય, અપધ્યાદિકીત, અભિનવગુપ્તાચાર્ય, પ્રજ્ઞાગીપંચના આચાર્ય-પ્રાણના-
થજી તથા દેવચંદણ, ત્રિકાલદર્શી, ગુરુગોવિંદ, ગુરુમંછેન્દ્રનાથ, ગોરક્ષનાથ, મહા
પંડિત કાળીદાસ, માધકવિ, બાલુભટ્ટ, ભવભૂતિ, મયુર, દંડી, ચાણુક્ય દીન-
દરવેશ, ભટ્ટાચાર્યદિકીત, બીરબલ, ગંગકવિ, તાનસેનમયેયો, પૃથુરાજચોદાણ, ચંદ્રમારોટ,
જગન્નાથરાયપંડિત, જ્યોતેવ, નિવૃત્તિનાથ, નિપટનિરંજન, પુંડરીક, બસવ, બોધસેનાવા,
કેશવગોસ્વામી, ઉદ્ધવગોસ્વામી, એકનાથસ્વામી, કલ્યાણગોસ્વામી, તુકારામ, નામ-
દેવ, નરસિંહમેતો, હેમાચાર્ય, શ્રીહર્ષ, વીરવિક્રમ, શાલીવાહન, બોજ, હુન્ડગોદી,
જાવડભાવડ, વગેરે—૧૫૧ મહાસમર્થ પુરુષોનાં શિક્ષણ લાપક અદ્ભૂત રસિક
ચરિત્રો છે. સિવાય—દુનિયાના દરેક ધર્મનાં શિક્ષાતો અને ભારતવર્ષનું
ત્રિકાલીક દર્શન દાખલ કરી ઉપયોગીપણામાં વધારો કર્યો છે.

આમહાનુપુરુષો—કોણુ હતા, કેવા હતા, ક્યારે થયા, કેવા શોધો
અને પરાક્રમો કર્યો, ધર્મ સંબંધી કેવા વિચારો અને ચમત્કારો બતાવી લોકોના
મન પોતા તરફ વાળ્યાં, તે તથા ધર્મ, નીતિ, ભક્તિ, મુક્તિ, વિવેક, મર્યાદા, વ-
ગેરે આ ચરિત્રોમાંથી જાણવાનું તથા શિક્ષણ લેવાનું ધણું મળી આવે છે. જ-
ગતમાં સર્વ મનુષ્યો ધર્મીચાર્યોનો બનાવેલો ધર્મ પાળે છે અને તેમનાં
વચનો પ્રમાણે સંસાર ચલાવે છે, તે ધર્મીચાર્યોની હકીકતથી વાકેફ
થવું એ દરેક ધર્મવાળાનું મુખ્ય કામ છે. વાકેફ થવાથી પોતાના અને
પરાયા ધર્મતત્વોનો મુકાબલો કરી તેમથી સારાસાર ગ્રહણ કરી શકાય છે. એ
વગેરે જાણવાને આ પુસ્તક ઉત્તમ સાધન છે—આ ગ્રંથ—આશરે ૫૫૮ ૭૦૦.
સુશોભિત સોનેરી પાકા પુસ્તકો છે. કિંમત રૂ. ૨—૮—૦.

વીરમહિલા.

આલોકોપયોગી પુસ્તક—દુનિયાના દરેક ધર્મનાં સ્ત્રી, પુત્ર, પુ-
ત્રીઓને શિક્ષણ લેવા ઉપયોગી થઈ પડે એવો કર્યો છે. આપો ઉપયોગી
ગ્રંથ આજ સુધી એકે બહાર પડ્યો નથી.

ધીર-વીર માતાઓના સદ્ગુણોની છાપ બાળકોના કામળ હૃદયમાં એ-
વી તો સજડ ઉડી પડે છે કે, તે છાંદગી પર્વત જતી નથી. તેમનાથીજ બાળ-
કો સાફ શિક્ષણ પામી દુનિયામાં માનવરત્નો પેદા થાય છે. તેથીજ આવી સ્ત્રી-
ઓ રતનગણા કહેવાય છે. ધીર-વીર, રતનગણા સ્ત્રીઓજ દેશાદય યવામાં સા-

ધનરૂપ છે. એવીજ વીર સ્ત્રીઓએ પોતાના નિર્મળ તેજ પ્રતાપથી બહુ વાર બળ, બુદ્ધિ અને મતિ કૃતિમાં પુરૂષો સાથે રૂપધ. કરેલી છે.

હવે ભાગ્ય ! ભરતખંડની આર્ય મહિલાઓનું—આજે એ મહાત્મ્ય અને ગૌરવ ઓછું થઇ ગયું છે. હાલ તેવી ધીર-વીર મહિલાઓ ઉત્પન્ન થતી નથી, એવી સ્ત્રીઓ થવાનો મુખ્ય આધાર સોળત અને ઉપદેશ ઉપર છે; પરંતુ હાલ તેવી સોળત કે તેવો ઉપદેશ મળે એવાં પુસ્તકો નથી. તેથી આ પુસ્તક બહાર પાડવાનો નિચાર કર્યો છે.

આમાં—પ્રાચીન અર્વાચીન જગત્ પ્રપિદ્ધ—૭૧ ચોરમહિલાઓનાં શિશુષ્ય યોગ્ય અદ્ભૂત રસિક ચરિત્રો દાખલ કર્યા છે, જે વાંચનારી અને શ્રવણ કરવારી સ્ત્રીઓને તક્ષીન કરી, તેણીઓમાંથી પૂર્વનું ગમેલું ધીર-વીરપણું પુનઃપ્રાપ્ત કરી દે, તેવો સહબોધ સમાએસો છે. જીવનચરિત્રોએ જીવનસુધારવાનું સાધન છે; કેમકે ઉત્તમ દૃષ્ટાંત એ મનુષ્યને ઉત્તમ થવાને જાગૃત કરે છે. કેલિપત કરતાં ખરી બનેલી વાતો અસાધારણ અસર કરે છે.

આ ભારતભૂપલ-વીર મહિલાઓએ કેવાં કેવાં વીરવ વગેરેનાં મહાન કાર્યો કર્યા છે, તેનો ચિત્રવેધક ચિતાર તેમનાં ચરિત્રોમાં કર્યો છે, તે વાંચનારને આશ્ચર્ય પમાડી સ્વદેશાભિમાન સાથે વીરતા ઉત્પન્ન કરાવે છે; એટલુંજ નહિ પણ સંકટ સમયે ધર્મતા અને દ્વિંમત ઉત્પન્ન કરાવી, શિરળનો, પતિનો, ધનમાલનો અને સ્વદેશનો બચાવ કરવાની યુક્તિ પ્રયુક્તિ સમજાડે છે, તથા સમયસચ્ચતા, વિવેક, મર્યાદા વગેરેનો માર્ગ બતાવે છે. તેની સાથે તેમના મહાન ગુણોની છાપ બાળકોનાં કામળ હૃદય ઉપર પડી, તેઓ મહાન ગુણવાળા મહાન સ્ત્રી પુરૂષો પેદા થાય છે.

જે ગૃહસ્થાને પોતાની સ્ત્રી, પુત્ર, પુત્રીઓના કેમળ હૃદયમાં આ મહાન વીર સ્ત્રી રત્નોના મહાન ગુણોની છાપ પાડવાની ઇચ્છા હોય, તેમણે પોતાનાં અને મિત્રોનાં નામો તરત લખી જણાવવાં. આ પુસ્તક આશરે ૫૯ ૪૦૦. સુંદર સ્પેશિયલ પાકું પુકું—અગાઉથી—પ્રાહક ચનારને—કોમ ૧ શ. ૧-૮-૦ પાછળથી શ. ૨.

સ્ત્રીસોનુંકર્તવ્ય.

આ ઉપયોગી ઉત્તમ પુસ્તક દરેક સ્ત્રીઓને ગૃહ-સંસાર સુધારવાને પારસમણિ રૂપ છે. આમાં આવેલા ઉપયોગી નિષ્ણેષો તેની ઉત્તમતાની ખાત્રી થશે. વિશેષ ખાત્રી પુસ્તક વાંચવાથી થશે.

આમાં—પતિપત્નીનો સંગ્રહ, ઉત્તમપત્ની, પતિપ્રત્યે કર્તવ્ય, બાળકો પ્રત્યે કર્તવ્ય, બાળકોને બોધ, કુટુંબપ્રત્યે કર્તવ્ય, ગૃહકાર્ય, રત્નેદર્શન વખતે રાખવાની સંભાળ, ગર્ભવંતીની માવજત, સુવાહ કરવાની રીત, સુવાહીની માવજત, માંદાની માવજત, આરોગ્યતાના નિષ્ણેષો, ઘર ઉપયોગી વૈદ્ય, અનિધિ-પરોણાનો સત્કાર, સામુ સસરા વગેરે સગાં રોઢીપ્રત્યે કર્તવ્ય, પાડોશીપ્રત્યે કર્તવ્ય, દેશ પ્ર-

ત્યે કર્તવ્ય, વ્યવહારનીતિ, આચારનીતિ, કુટુંબ વ્યવસ્થા, કર્તવ્ય અકર્તવ્ય, ખાજરક્ષણ, ખાજશિક્ષણ, શરીરની સંભાળ, સ્વોદ્ય વ્યવસ્થા, ભોજન વ્યવસ્થા, ધરની સુધડતાઈ, ધરવ્યવસ્થા, સંગ્રહ કરેલી વસ્તુઓની સંગવડ, લેવડદેવડ કરવાની રીત, કરકસર, શુધિકા સાધન, ધરધો, સ્ત્રીને પતિવ્રત મેળવવાના ઉપાય, શિયળ સંરક્ષણ, હિસાબ રાખવાની રીત, સ્ત્રીઓ પ્રત્યે ભગિની ભાવ, નવરાશના વખતનું કર્તવ્ય, પરુ પક્ષીની સંભાળ, દૈવી વિચાર, સ્વભાવ કેવો રાખવો, સહવાસ કેવો રાખવો, ધર ઉપયોગી પાકશાક, ધર ઉપયોગી રસાયણ, ધર ઉપયોગી પદાર્થ પરિક્ષા, સ્ત્રી ઉપયોગી ચાતુર્યનાન, સ્ત્રી ઉપયોગી દુનરક્ષણ, પતિને રંજન કરવાની કળા, સ્ત્રીએ શું શું શીખવું જોઈએ, મનુષ્ય વિશે વિચાર, ભવિષ્યનો વિચાર, પ્રભુને પામવા શું કરવું, સ્ત્રીસુઓધ, વગેરે—પણા ઉત્તમ વિષયો છે—તે સ્ત્રી, પુત્રી, જેનોતે શિક્ષણ લેવા ઉપયોગી સાધન યત્ર પડે એમ કહ્યું છે.

જે ગૃહસ્થો પોતાની સ્ત્રી, પુત્રી, જેનોતે ઉત્તમ શિક્ષણ આપી, ગૃહસંસાર પવિત્રને સુખી બનાવવાની ઈચ્છા હોય, તેમણે પોતાનાં ને મિત્રનાં નામો તરત લખી જણાવવાં. આ પુસ્તકે પૃષ્ઠ આસરે ૩૫૦ મુંદર પાકુ મુંકું—અગાઉથી પ્રાદક ચતારને કીમત. ૧-૪-૦ પાછળથી રા. ૨.

જ્ઞાનદીપક.

આ ઉપયોગી ઉત્તમ પુસ્તક—દુનિઆના દરેક ધર્મનાં મનુષ્યોને પવિત્ર જ્ઞાનનું શિક્ષણ લેવાને ઉપયોગી યત્ર પડે એવો કહ્યો છે. આનું પુસ્તક આજ સુધી એકે ત્રહાર પડેલું નથી. વિશેષ ખાત્રી પુસ્તક વાંચવાથી થશે.

આમાં—સ્ત્રી પુરુષોને ઉપયોગી યત્ર પડે અને આલોક, પરલોક સુધરે એવા વિષયો દાખલ કર્યા છે. તે આ પ્રમાણે—અખંડ સુખની પ્રાપ્તિ, બ્રહ્મદર્શન, શ્રવ, શીવ, ખડ્ગાન, દુર્ગતિ, મનુષ્યના હૃદયની પરીક્ષા, સદાકાળ શ્રવતો કેણુ, અચળકીર્તિ શીરીતે પ્રાપ્ત થાય, સજ્જનનો મહિમા, માનસિક ઉન્નતિ, કાળામાધાનું માનવી, વિજયનાં સાધનો, ઉત્તતિનો માર્ગ, લોકવર્તનનીતિ, સંપૂર્ણજ્ઞાન, આત્માનંદ, માયા, વેરાગ્ય, મૃગજળ, વાસના, નિવૃત્તિ, મન, ત્રિંગદેહ, સ્થુળદેહ, માયાનુ બંધન, જડ, ચેતન્ય, અદ્રિત, દૈવ, મૂર્તિપૂજન પુનર્જન્મ, સત્સંગ, પરમ સાધન, સ્વર્ગપ્રકાશ, પોતાનાં અપજ્ઞણ, પ્રતિષ્ઠા વધારવાનો ઉપાય, કનક અને કામની, સંસારસાગરમાં તરવાનું અને કુચવાનું સાધન, તૃણાળાં ફાંડાં મારવાનું કારણ, આદર કરવા યોગ્ય, તિરસ્કાર કરવા યોગ્ય, શિખવા યોગ્ય, આનંદ ઉપજવા યોગ્ય, ઈચ્છા રાખવા યોગ્ય, ધોરનક, પ્રાદબધન, દીર્ઘરોગ, ઉત્તમવિદ્યા, અગાન-૨૫ શું ? બંધનમુક્ત, નરકનું કાર, સ્વર્ગનું દ્વાર, પરમ ધર્મ, શ્રવતે મુઓ, ખરો યતુ, પંડિત, રાત્રી, તપસ્વિ, યોગી, શ્રેષ્ઠ પુરુષ, વડીલ, ભજામનુષ્યો, પાપી

પુષ્પવાન, મહાપુરુષ, ખરેખરવ્યંત્રાનં, ત્રિલોકી, ત્રિવિધીતાપ, ત્રયાવસ્થા, આનંદના પ્રકાર, પુરુષાર્થ, પ્રાણ, પચ્ચવિંચ, પચ્ચમાતા, પચ્ચેષાનેન્દ્રિ, પડશેણુશ્વર્ય, કીર્તિનાં લક્ષણો, પરીક્ષાના પ્રકાર, અષ્ટભોગ, જય કોણ મેળવી શકે ? મનુષ્યનાં કર્તવ્ય કર્મ, પાતક નાશ કરનારાં તીર્થો, તીર્થયાત્રા કરવાનો ગ્રંથ હેતુ, ચૌદરત્નો, નિરૂપ-યોગી જ્ઞાન, સંસારવ્યવહારમાં કુશળતા શી રીતે મેળવાય, તત્ત્વ શોધક કોને કહે-વો, પૂણું શાની કોણ ? ગુરુપદને યોગ્ય, કોધના નાશનો ઉપાય, આત્મેતિ કો-ણ કરી શકે ? કુળપ્રાપ્તિ સાથી થાય, ભૂમિને ભારરૂપ કોણ ? મહાપાતકી, પ્રવા-સથી ફાપદા, ઉદ્યોગ ક્યારે ફળે, પાત્રાપાત્રનો વિચાર, વ્યવહાર કુશળ થવાને શું કરવું, શરવીર થવાને શું કરવું, આર્વધર્મનીતિ, દુઃખથી નિવૃત્ત થવાનો ઉપાય, મનુષ્ય જન્મનું સાર્થક, આપણું કોણ છે ? શત્રુનો ભય કોને નથી, સદ્ગતિ સાથી થાય, મનુષ્યને આખરનું કર્તવ્ય, શોકમુક્ત, દુઃખ મુક્ત અને ખર્ષન મુક્ત શી રીતે થવાય, કલ્યાણને માટે શાનો વિચાર કરવો, શત્રુ વખતે શું કરવું, ઉપાધીથી મુક્ત શી રીતે થઈ શકાય, આયુષ્ય વૃદ્ધિ સાથીગણ્ય છે, બ્રહ્મપદમાં એકતા ક્યારે થાય, આત્માને ઓળખવા શાની જરૂર છે, મુક્તપદ કોણ પામી શકે, પરમેશ્વર, વગેરે ઉપયોગી શિક્ષણથી ભરપૂર ધણા ઉત્તમ વિષયો છે.

જે ગૃહસ્થોને ધોતાની સ્ત્રી, પુત્ર, પુત્રી વગેરેને પવિત્ર જ્ઞાનના શિક્ષણ માટે લેવા ઇચ્છા હોય, તેણે ધોતાનાં અને મિત્રાનાં નામો તરત લખી જણાવવાં.

આ ગ્રંથ આશરે ૪૦૦ પ્રશ્નો સુંદર પાઠ પુરો કરી શકાય છે. અગાઉથી આદક થનારને—કીમત રૂ. ૧-૮-૦ પાછળથી રૂ. ૨.

પશુવિદ્યા.

આ ઉત્તમ ગ્રંથ—સર્વને ધણાં ઉપયોગી થઈ પડે એવાં કર્યાં છે. હાલ ધર આગળ પાળવામાં આવતાં પશુઓ સંબંધી પુસ્તકોની બહુ જ ખોટ છે. માટે આ ગ્રંથ ધણી મહેનતે તૈયાર કર્યો છે, આવો ગ્રંથ આજ સુધી એકે બહાર પડ્યો નથી. આમાં—ગાય, બળદ, બેંસ, મેટાં-અકરાં, ઘોડાં બિટ અને હાથી વગેરે પશુઓની ઉત્તમ કનિષ્ઠની પરીક્ષા-આયુષ્ય પરીક્ષા, કીમત, અમની ગતિ, હાથી, ઘોડા, બળદ, બેંસ અને ગાય વગેરેને વસ કરવાની રીત, ઉછેરવાની રી-ત, કેળવવાની રીત, પશુઓના રોગ-ચિકિત્સા અને દવા વગેરે પશુઓને ઉપ-યોગી વિષયો દાખલ કર્યાં છે. આ પુસ્તક દરેક ગૃહસ્થને ધરમાં રાખવા યો-ગ્ય છે. પ્રશ્ન ૩૦૦ પાકું પુકું—અગાઉથી આદક થનારને કીમત રૂ. ૧-૮-૦ પાછળથી રૂ. ૨.

ન્યાયિકનિષેધદર્શક. (ખીશ-આટલિ.) કી. રૂ. ૦-૪-૦ પોસ્ટેજ સહીત.

શ્રીમાઝપુરાણ.

આ પ્રાચીન ધર્મ ગ્રંથમાં—૭૬ અધ્યાય છે—તેને મૂળ સ્લોક સાથે ગુજરાતી ભાષાંતર આપી ઉપયોગી કર્યો છે—આમાં શ્રીમાળી બ્રહ્મણ, શ્રીમાળી વાણીયા—(દશાશ્રીશાળી, વીસા શ્રીમાળી, પોરવાડ, ઝોસાળ, વગેરે વાણીયા) શ્રીમાળી સોની—(વાણીઆ સોની) ત્રાગણ સોની, ભોજક, પુષ્કરણા બ્રહ્મણ વગેરેને—પોતાના પૂર્વજોની ઉત્પત્તિ, રિથિતિ, રીતિ. ધર્મ, કર્મ, સ્મૃત્તિ, મૂળ રહેલાણ, જ્ઞાતિના ધરની સંખ્યા. આચાર, વિચાર, ગૌત્ર, દેવી, શ્રીમહાલક્ષ્મીનું મહાત્મ્ય, શ્રીવાદેશ્વરીનું આખ્યાન, શ્રીમાળ નગરની શોભા અને જાહેરજાણી, શ્રીમાળ નગરના લોકોનું ભવિષ્ય, મહાવીરના જન્મ વિષે ભવિષ્ય, ગૌતમની જૈનીદીક્ષા, ગૌતમે જૈન મતો રચ્યાં, જૈનધર્મનો પ્રસાર, વગેરે ઘણી બાબતો જાણવાને ઉત્તમ ધર્મ ગ્રંથ છે ૪૫૮ ૭૦૦ પાકુ પુકું—ક્રીંમત તરત બ્રાહ્મક થનારને રૂ. ૧-૮-૦-પાછળથી રૂ. ૨-૦-૦.

કેશાલાલ વિશ્વનાથ ત્રિવેદી. મુ. — પ્રેમ — કાઠિયાવાડ.

અમદાવાદમાં—૪-ખાડીયા-લાખીયાની પોળ.

ધરઉપયોગી—લોકપ્રિય પ્રસિદ્ધ દવાઓ.

દરેક માણસે પોતાના ધરમાં આ મુસાફરીમાં સાથે રાખવા યોગ્ય.

(૧) સુલ્કનિર્દેશ—અપચો, અજીર્ણ, ઝાડો, ઉલટી, મરડો, કેલેરા, ખારસી, દમ, શ્વાસ, હેડગી, શળ, અચડી, આદરો, માથાનો દુઃખાવો, આધાસીસી, પેટ-પીડ, કમરનો દુઃખાવો, સંધીવા-સાંધાઓનું રહી જતું, કાનની પીડા, દાંતનું દુઃખવું, દાદર, ખસ, (લુખસ-ખુજલી) બરોળ (પીઠા) વધરાળ, પ્રમેહ, પ્રદર, મોંમાં છાગરાં પડવાં, પડવાથી કે વાગવાથી શરીર છોલાવું, દરેક જાતનો તાવ, હરસ, સરદી, સળખમ, દાઝવું, વાળો (ન્હાર) માંકણ, મચ્છર, વીછી વગેરે ઝેરી જનાવરનો કંખ વગેરે દરદોને મટાડવામાં અકસીર ઉપાય છે. ક્રીંમત-શીશી ૧ નો રૂ. ૧. શીશી-૩ નો રૂ. ૨-૮-૦

(૨) તુલસીકારદોલિજ-દુષ્ક વાઙ્ગદર—આ સર્વોત્તમ ગુલાબી મંજન દાંતે ધસવાથી દાંતના તમામ રોગોને નાશ કરી-દાંત સફેદ, દઢતે મજબુત કરે છે. મુખની દુર્ગંધી દુર કરી સુવાસિક બનાવી-આવાપર રૂચિ ઉત્પન્ન કરે છે. ૩ળી. ૧ નો ૦-૨-૬ ૩ળી ૭ નો રૂ. ૧

(૩) મેન્થોલ—કપળપર ધસી ચોપડવાથી માથાનો દુઃખાવ, આધાસી વગેરે માથાના રોગોને દુર કરી-મગજના સ્નાયુને સતેજ કરવા માટે પ્રસિદ્ધ છે. શીશી ૧ નો ૦-૫-૦ શીશી. ૭ નો રૂ. ૨

(૪) જીવનસુધા—પેટનો દુઃખાવ, ગોળો ચડવો, આદરો, અજીર્ણ, અ-

સતીમંડળ-ભાગ ૨ જો.

નિષ્ક્રિય, કંઈક, કિલરી, શંગ, કાલેરા, કમી, કમળો, નળનાઈ, તાવ, મરડો, મંદા-
સે, અશ્વિ, વગેરે દરદ મટાડવાનો ઉત્તમ ઉપાય છે. નિત્ય સેવન કરવાથી
દસ્ત સાફ હાવે છે, ખોરાક પચાવે છે, શુષ્ક લગાડે છે અને શરીર આરોગ્ય
રાખે છે. ગોળી. ૩૨ ની ડબીનો રૂ. ૧ ડબી. ૩ ના રૂ. ૨-૮-૦

(૫) ચિજ્ઞ-પ્રભા—આદ્ય-ઋષિરાશિ પ્રદક્ષિ કરે છે, શ્વિ ઉત્પન્ન કરે છે, બ્રૂખ લગાડે છે, દરત સાફ લેવે છે, લોહી વધારે છે. ત્રિદોષ-હૃદય રોગ, કંઠરોગ, શરદી, સળેખમ, ખાંસી, હેઝકી, પીનસ, ક્ષય, શ્વાસ, અતિસાર, ગ્રંથેહ, પ્રદર, ગોળા-ચઢવા, સંગ્રહણી, વગેરે દરદાને દૂર કરી શરીર પુષ્ટ બનાવે છે. તોસા ૫ ની ડખીનો શ. ૧ ડખી. ૩ ના શ. ૨-૮-૦

સોલ એન્ટ-બી. એ. બ્રદર્સ એન્ડ કં.

૬. લાખીયાની પોળ-અમદાવાદ.

अति सस्तुं अपूर्वे साहित्य !

વાર્ષિક મૂલ્ય રૂ. બે માં ગોઠાડા કદનાં ૧૫૦૦ પૃષ્ઠ
હૃદયગાહી, શિક્ષાપ્રદ નવલકથાઓ મળે છે.

सस्तीवार्त्ताभाषा.

(ચીકણા કામળ, સુંદર છાપ, ભાડું મળજીત પુરું)

(મીકણા કાગળ, સુદર છાપ, ભડુ મેજલુન હરે
 ઐતિહાસિક, સાંસારિક, ધાર્મિક, ક્રિટિકરીવ વગેરે શિક્ષાપ્રદ નવસકથાઓના
 વાંચનથી ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષપ્રદ સરળતાથી પ્રાપ્ત થાય છે. આજન
 પ્રાહુક થાઓ. દરેક નવસકથા સંપૂર્ણ મળશે.

ચાલુ વર્ષમાં નીચલાં પુસ્તકો મળશે:-

આહુ વર્ષમાં નીચલા પુસ્તકો મળ્યા.
૧ પ્રમાદધનની પ્રભુના અથવા સરસ્વતીચંદ્રનો ઉપસંહાર ('ગુ-
જરાતી' ની નેટ 'પાણીપતનું યુદ્ધ' ના લેખક સાક્ષરથી ધીરજલાલ ન દેસા-
મકુત) આ અતિ ઉત્કૃષ્ટ-સાનાનંદપ્રદ-નવલકથા અવશ્ય પ્રત્યેક ગૃહસ્થે વચવીજ
જોઈએ. પૃષ્ઠ ૪૦૦ સુંદર છાપ.

૨ રાજપૂત કથાકુંજ (ઐતિહાસિક વાર્તાઓ), ૩ બાપાગવ-મેવડનો સૂર્ય, ૪ બાદશાહી કથાકુંજ (ઐતિહાસિક વાર્તાઓ), ૫ મહારાણા પ્રતપસિંહ, એ ઉપરાંત વગેરે ચાહુ વર્ષમાં એક પછી એક મળશે.

વાર્ષિક લવાજમ:—કાચા જાડા પૂંજાના રૂ. ૨ અને સોનેરી નામ સાથેના પાકા પૂંજાના રૂ. ૩ પેટરેજ સાથે. (વી. પી. ખર્ચ એક આને વધુ)

આફ્રિકાનાના આદિકોએ કાયા પુંડાના ર. ૨-૧૦-૩ પાકા પુંડાના ર.
ના પોશ્વ એક મોકલવો. પત્ર-ચપદાર વગેરે સર્વ નીચે સરનામે-
આપીયા-ચોક્કી પામે

અમદાવાદમાં: ડી. રાય અને કું: ગુજરાતના એજન્ટ. ખાડીયા, -ચાંદી પાન
ડ. હાસાઈ રામચંદ્ર મહેતા, મેનેજર:-આરતીવન - મુંબઈ નં: ૧૩